హరిః ఓమ్.

శ్రీమహేశ్వరతీర్థీయవ్యాఖ్యానప్రారంభః -

ఉత్తరే హత్తరకం కాకుత్స్థ్యం [illegible] ధ్యాయం [illegible] | [illegible] - అథ [illegible] ప్రతిష్ఠాపన [illegible] ప్రతిపాదయితుం [illegible] సంఖ్యాతమిత్య [illegible] || ప్రాప్తేతి || రాక్షసానాం వధే కృతే సతి అనంతరం ప్రాప్తరాజ్యస్య ప్రాప్తరాజ్యాభిషేకస్య రామస్య సమీపం మునయః [illegible] రాఘవం ప్రతినన్దితుం [illegible] || ౧ || కౌశిక ఇతి || పూర్వస్యాం దిశి శ్రితాః పూర్వదిక్ప్రధానదేశే స్థితా ఇత్యర్థః || ౨ || స్వస్తీతి || స్వస్తికరః ఆత్రేయః || ౩½ || ౪½ || వసిష్ఠ ఇత్యాది సార్ధశ్లోకః ఉక్తవసిష్ఠాదిమహర్షయస్సప్త [illegible] - తేషాం స్వరూపకథనముదీచ్యాం దిశీత్యాది - ననుపురోహితో [illegible] - కో [illegible] అత్రదిశి కశ్యపాదిభిస్సహాగత ఇతి చేత్ [illegible] - యథాగస్త్యస్తత్ర దక్షిణస్యాం దిశి నిత్యస్థితోపి [illegible] - సప్తర్షిమండలస్థితైస్స [illegible] || ౬ || సంప్రాప్యేతి [illegible] || ప్రతిహారో ద్వాస్స్థః [illegible] నాథ [illegible] || ౮½ || ద్వాస్స్థమితి || [illegible] సమాగతాః [illegible] నివేద్యతామి

శ్రీగురుభ్యో నమః -

శ్లో॥ ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య రాక్షసానాం వధే కృతే | ఆజగ్ముర్మునయస్సర్వే రాఘవం ప్రతినన్దితుమ్ || ౧ || కౌశికోఽథ యవక్రీతో గార్గ్యో గాలవ ఏవ చ | కణ్వో మేధాతిథేః పుత్రః పూర్వస్యాం దిశి యే శ్రితాః || ౨ || స్వస్త్యాత్రేయశ్చ భగవాన్నముచిః ప్రముచిస్తథా | అగస్త్యోఽత్రిశ్చ భగవాన్సుముఖో విముఖస్తథా || ౩ || ఆజగ్ముస్తే సహాగస్త్యా యే శ్రితా దక్షిణాం దిశమ్ || ౩½ || నృషఙ్గుః కవషో ధౌమ్యో రౌద్రేయశ్చ మహానృషిః | తేఽప్యాజగ్ముస్సశిష్యా వై యే శ్రితాః పశ్చిమాం దిశమ్ || ౪½ || వసిష్ఠః కశ్యపోఽథాత్రిర్విశ్వామిత్రస్సగౌతమః || ౫ || జమదగ్నిర్భరద్వాజస్తేఽపి సప్తర్షయస్తథా | ఉదీచ్యాం దిశి సప్తైతే నిత్యమేవ నివాసినః || ౬ || సంప్రాప్యైతే మహాత్మానో రాఘవస్య నివేశనమ్ | విష్ఠితాః ప్రతిహారార్థం హుతాశనసమప్రభాః || ౭ || వేదవేదాఙ్గవిదుషో నానాశాస్త్రవిశారదాః || ౮ || ద్వాస్స్థం ప్రోవాచ ధర్మాత్మా హ్యగస్త్యో మునిసత్తమః || ౯ || నివేద్యతాం దాశరథేః ఋషయో వయమాగతాః || ౯½ || ప్రతిహారస్తతస్తూర్ణమగస్త్యవచనాద్ద్రుతమ్ || ౧౦ || సమీపం రాఘవస్యాశు ప్రవివేశ మహాత్మనః ||

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానప్రారంభః -

శ్రీమద్వాధూలకులప్రదీపశఠజిత్పాదారవిన్దాశ్రయీ సేవాలబ్ధసమస్తశాస్త్రవిభవో గోవిందరాజాహ్వయః | శ్రీరామాయణభూషణే త్ర [illegible] మనుటీభూషణే [illegible] ఉత్తరే గ్రంథే వ్యాఖ్యాతిమాతనోతి [illegible] ప్రీతిః పునర్వర్ధతామ్ || ప్రాప్తేత్యాది || రాక్షసానాం వధే కృతే సతి ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య || ౧ || అనాదరే షష్ఠీ - ప్రాప్తరాజ్యం రామమనాదృత్య రాఘవం లక్ష్మణం ప్రతినన్దితుం సర్వే ఋషయః ఆజగ్ముః || ప్రాధాన్యేనేంద్రజిద్వధం ప్రశంసిష్యన్తి రామస్య సమీప ఇతి శేష ఇత్యేకే - అత్ర ప్రతిగాదప [illegible] ఏకవింశాక్షరం || ౨ || స్వస్తీతి || స్వస్తికరః ఆత్రేయః || ౪ || వసిష్ఠ ఇతి || ఉక్తా వసిష్ఠాదయస్సప్తర్షయః - ననువసిష్ఠః అయోధ్యాయాం పురోహితతయా నిత్యనివాసి [illegible] కథమిదానీముదీచ్యాదిశస్సమాగత ఇత్యుచ్యతే సత్యం - యథాగస్త్యో జ్యోతిర్మండలస్థోపి భువి తపస్సమార్జనాయ [illegible] స్థిత ఆగతస్తథా [illegible] జ్యోతిర్మండలస్థసప్తర్షిభిస్సహాగత ఇతి బోధ్యం - [illegible] - అత [illegible] - కౌశికః కుశికవంశ్యో విశ్వామిత్రాదన్యః || ౬ || సంప్రాప్యేతి || ప్రతిహారో ద్వాస్స్థః || ౭ || ద్వాస్స్థ ఇతి ద్వారస్థే ప్రతీహార ఇత్యమరః || ౧౦ || తాం

తి॥౮॥ ప్రతిహార ఇతి॥ తూర్ణమితి మానసీత్వరా - ప్రతమితి కాయస్య త్వరా - ఆశ్వాస్య సేనరా జావసరపరిజ్ఞానార్థో వివక్షితః॥౧౨॥ తానితి నివేద్య ప్రత్యుత్థేతి శేషః॥౧౩॥ తేష్వితి॥ వరేషు బహుమూల్యేషు॥ కుశాన్తర్ధానదత్తేషు కుశైరన్తర్ధానం కృత్వా యేషు కుశాః స్తృతా స్తే ష్విత్యర్థః॥౧౪॥ రామేణేతి॥ సపురోగమాః పురోగైస్సహ ప్రధానైస్సహితాః॥౧౫॥ కుశలమితి॥ హతశాత్రవం హతశత్రుసమూహం - దిష్ట్యా భాగ్యేన - త్వాం కుశలినం పశ్యామః తేన నః కుశలమేవ - యత్త్వయా శత్రుర్హతః తేనైవాస్మాకం కుశలమిత్యర్థః॥౧౬॥ దిష్ట్యేతి॥ దిష్ట్యా త్వయా హత ఇత్యుక్త్వా పునస్సర్వే ప్యాహుః - పుత్రపౌత్రవానపి రావణస్తే న భారః - తద్వధస్తవేషత్కర ఇత్యర్థః॥౧౭॥ తదేవ దర్శయతి సధనురితి॥ విజయేథాః - విపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం॥౧౮॥ దిష్ట్యా విజయినమితి॥ లక్ష్మణేన చేత్యర్థాత్ దిష్ట్యా రాక్షసా హతా ఇతి శేషః మాతృభిరిత్యస్య దిష్ట్యేత్యాదియుక్తమితి శేషః॥౨౦॥ యస్యేతి॥ యస్య ప్రమాణాత్ ఆకారప్రమాణాత్॥౨౨॥౨౩॥౨౪॥౨౫॥౨౬॥౨౭॥ సంఖ్య ఇతి॥ సంఖ్యే రణే తస్య రావణస్య తే త్వత్తః కః పరాభవః ఆక్రమణమితి యత్తన్న కించిత్ - అపి తు దిష్ట్యా విరోధానసాధనయాగభంగేన ద్వన్ద్వయుద్ధమనుప్రాప్తో విపహతో రావణిరితి యదిదమేవ బహ్వితి శేషః॥౨౯॥ దిష్ట్యేతి॥ కాలస్య వాల

౯॥ న యమం ఇఙ్గితజ్ఞస్సద్వృత్తో దక్షో ధైర్యసమన్వితః॥ స రామం దృశ్య సహసా పూర్ణచన్ద్రసమప్రభమ్॥౧౦॥ అగస్త్యం కథయామాస సంప్రాప్తమృషిభిస్సహ॥౧౧॥ శ్రుత్వా ప్రాప్తాన్మునీంస్తాంస్తు బాలసూర్యసమప్రభాన్। ప్రత్యువాచ తతో ద్వాఃస్థం ప్రవేశయ యథాసుఖమ్॥౧౨॥ తాంస్సంప్రాప్తాన్మునీన్ దృష్ట్వా ప్రత్యుత్థాయ కృతాఞ్జలిః। పాద్యార్ఘ్యాదిభిరానర్చ్య గాం నివేద్య చ సాదరమ్॥ రామోఽభివాద్య ప్రయత ఆసనాన్యాదిదేశ హ॥౧౩॥ తేషు కాఞ్చనచిత్రేషు మహత్సు చ వరేషు చ॥ కుశాన్తర్ధానదత్తేషు మృగచర్మయుతేషు చ। యథార్హముపవిష్టాస్తే ఆసనేష్వృషిపుఙ్గవాః॥౧౫॥ రామేణ కుశలం పృష్టాస్సశిష్యాస్సపురోగమాః। మహర్షయో వేదవిదో రామం వచనమబ్రువన్॥౧౬॥ కుశలం నో మహాబాహో సర్వత్ర రఘునన్దన। త్వాం తు దిష్ట్యా కుశలినం పశ్యామో హతశాత్రవమ్॥౧౭॥ దిష్ట్యా త్వయా హతో రాజన్ రావణో లోకరావణః। న హి భారస్స తే రామ రావణః పుత్రపౌత్రవాన్॥౧౮॥ సధనుస్త్వం హి లోకాంస్త్రీన్ విజయేథా న సంశయః। దిష్ట్యా త్వయా హతో రామ రావణో రాక్షసేశ్వరః॥౧౯॥ దిష్ట్యా విజయినం త్వాద్య పశ్యామస్సహ సీతయా। లక్ష్మణేన చ ధర్మాత్మన్ భ్రాత్రా త్వద్ధితకారిణా॥౨౦॥ మాతృభిర్భ్రాతృసహితం పశ్యామోఽద్య వయం నృప॥౨౧॥ దిష్ట్యా ప్రహస్తో వికటో విరూపాక్షో మహోదరః॥ అకమ్పనశ్చ దుర్ధర్షో నిహతాస్తే నిశాచరాః॥౨౨॥ యస్య ప్రమాణాద్విపులం ప్రమాణం నేహ విద్యతే॥ దిష్ట్యా తే సమరే రామ కుమ్భకర్ణో నిపాతితః॥౨౩॥ త్రిశిరాశ్చాతికాయశ్చ దేవాన్తకనరాన్తకౌ॥ దిష్ట్యా తే నిహతా రామ మహావీర్యా నిశాచరాః॥౨౪॥ కుమ్భశ్చైవ నికుమ్భశ్చ రాక్షసౌ భీమదర్శనౌ॥ దిష్ట్యా తౌ నిహతౌ రామ కుమ్భకర్ణసుతౌ మృధే॥౨౫॥ యుద్ధోన్మత్తశ్చ మత్తశ్చ కాలాన్తకయమోపమౌ॥ యజ్ఞకోపశ్చ బలవాన్ ధూమ్రాక్షో నామ రాక్షసః॥౨౬॥ కుర్వన్తః కదనం ఘోరమేతే శస్త్రాస్త్రపారగాః॥ అన్తకప్రతిమైర్బాణైర్దిష్ట్యా వినిహతాస్త్వయా॥౨౭॥ దిష్ట్యా త్వం రాక్షసేన్ద్రేణ ద్వన్ద్వయుద్ధముపాగతః॥ దేవతానామవధ్యేన విజయం ప్రాప్తవానసి॥౨౮॥ సంఖ్యే తస్య న కించిత్తు రావణస్య పరాభవః॥ ద్వన్ద్వయుద్ధమనుప్రాప్తో దిష్ట్యా తే రావణిర్హతః॥౨౯॥ దిష్ట్యా త

తి॥ అభివాద్యేతి శేషః ఆయాన్ప్రతీతి శేషః॥౧౫॥ కుశలమితి॥ సర్వత్ర పుత్రకోశాదిషు - దిష్ట్యా భాగ్యేన - హతశాత్రవం హతశత్రుం॥౧౬॥ దిష్ట్యేతి॥ రావణస్తే - న భారః తద్వధస్తే ఈషత్కర ఇత్యర్థః॥౧౭॥ తదేవ దర్శయతి సధనురిత్యాది - విజయేథా ఇతి విపరాభ్యామిత్యాత్మనేపదం॥౨౦॥ యస్యేతి॥ ప్రమాణాత్ శరీరపరిమాణాత్॥౨౨॥ దిష్ట్యా త్వమితి॥ త్వం ద్వన్ద్వయుద్ధముపాగతస్సన్ విజయం ప్రాప్తవానసి త్వం న సంశయః॥౨౮॥ దిష్ట్యేతి॥ ముక్తః ఇత్యస్య రావణేశ్వరబన్ధాదితి శేషః॥౩౦॥ ధన్యేతి॥ అథ యదతి నామ భయదో

త్స్యమభిధావతో హన్యమానస్య కృత్యశబంధాదిస్సర్వకర్మశక్య చ్చాదితిశేషః ॥ ౩౦ ॥ విస్మయ ఇతి ॥ విస్మయహేతుర్వధ్య ఇతియత స్సోవధ్య త్వాదిగుణః అతః - ఏష చ ఏష ఏవ ఇంద్రజిద్వధో స్మాకం విస్మయః విస్మయకరః ఇత్యన్వయః - తత్ర స్మాదింద్రజితం హతం శ్రుత్వా వయం తుష్టా ఇతిశేషః ॥ ౩౨ ॥ దత్త్వేతి ॥ అభయదక్షిణాం అభయదానం దత్త్వా ఋషిభ్య ఇతిశేషః వర్ధసి వర్ధసే ॥ ౩౩ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ విస్మయం గత్వా రావణివధవిషయవాక్యేనేతిశేషః ॥ ౩౪ ॥ తదేవాహ భగవంత ఇతి ॥ భగవంత ఇతి సంబోధనం ॥ ౩౫ ॥ కీదృశ ఇతి ॥ కీదృశో స్య ప్రభావాదిః యతో యుష్మాభిః ప్రశస్యత ఇతిశేషః - ప్రభావః తపసః ప్రభావః - బలం శారీరం ॥ ౩౭ ॥ శక్యమితి ॥ యది గుహ్యం న భవతి యది యుష్మాభిర్వక్తుం శక్యం - తదా కథ్యతాం అహం శ్రోతుమిచ్ఛామి కేవలం న ఖలు వక్తుం ఆజ్ఞాపయామి ॥ ౩౯ ॥ శక్ర ఇతి ॥ పితా రావణో న బలవాన్ పుత్రాపేక్షయేతి చ కథం ॥ ౪౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ప్రథమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

అథ రావణాదుత్పత్తివిశేషతయా కాలవృత్తిపౌలస్త్యస్య త్రిభువనత్రాసస్యేత్యాదినా ॥ ౧ ॥ శృణ్వితి ॥ తస్య తేజ ఆద్యుద్దిశ్య - కథావృత్తం వృత్తకథాం బ్రవీమి శృణు - అసౌ రావణిః యేన కారణేన శత్రూన్ జఘాన స చ శత్రుభిర్న వధ్యః - తత్కారణం శృణు ॥ ౨ ॥ తావదితి ॥ తావత్ప్రథమం రావణస్య కులాది బ్రవీమి - పశ్చాద్రావణేర్వక్ష్యామీతి శేషః - అహం తే రావణస్యేతి వా పాఠః ॥ ౩ ॥ తత్ర కులమాహ పురేతి ॥

స్య నూనం మహాబాహో కాలస్యేవాభిధావతః ॥ ※ ॥ ముక్తస్సురరిపో వీర ప్రాప్తశ్చ విజయస్త్వయా ॥
౨౯ ॥ అభినందామ తే సర్వే సంశ్రుత్యేంద్రజితో వధమ్ ॥ ※ ॥ సోవధ్యస్సర్వభూతానాం మహామాయా
ధరో యుధి ॥ ౩౦ ॥ విస్మయస్త్వేష చాస్మాకం తచ్ఛ్రుత్వేంద్రజితం హతమ్ ॥ ౩౧ ॥ ఏ తే చాన్యే చ బహ
వో రాక్షసాః కామరూపిణః । దిష్ట్యా త్వయా హతా వీర రఘూణాం కులవర్ధన ॥ ౩౨ ॥ దత్త్వా పుణ్యా
మిమాం వీర సౌమ్యామభయదక్షిణామ్ । దిష్ట్యా వర్ధసి కాకుత్స్థ జయేనామిత్రకర్శన ॥ ౩౩ ॥ శ్రుత్వా
తు తేషాం వచనమృషీణాం భావితాత్మనామ్ । విస్మయం పరమం గత్వా రామః ప్రాంజలిరబ్రవీత్ ॥ ౩౪ ॥
భగవంతః కుంభకర్ణం రావణం చ నిశాచరమ్ । అతిక్రమ్య మహావీర్యౌ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్ ॥ ౩౫ ॥ మ
హోదరం ప్రహస్తం చ విరూపాక్షం చ రాక్షసమ్ । మత్తోన్మత్తౌ చ దుర్ధర్షౌ దేవాంతకనరాంతకౌ ॥ ※
అతిక్రమ్య మహావీర్యాన్ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్ ॥ ౩౬ ॥ అతికాయం త్రిశిరసం ధూమ్రాక్షం చ నిశాచ
రమ్ । అతిక్రమ్య మహావీర్యాన్ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్ ॥ ౩౭ ॥ కీదృశో వై ప్రభావోస్య కిం బలం కః పరా
క్రమః । కేన వా కారణేనైష రావణాదతిరిచ్యతే ॥ ౩౮ ॥ శక్యం యది మయా శ్రోతుం న ఖల్వాజ్ఞాపయా
మి వః । యది గుహ్యం న చేద్వక్తుం శ్రోతుమిచ్ఛామి కథ్యతామ్ ॥ ౩౯ ॥ శక్రోపి విజితస్తేన కథం లబ్ధవర
శ్చ సః । కథం చ బలవాన్ పుత్రో న పితా తస్య రావణః ॥ ౪౦ ॥ కథం పితుశ్చాభ్యధికో మహాహవే శక్రస్య
జేతా హి కథం స రాక్షసః । వరాంశ్చ లబ్ధాః కథయస్వ మేద్య తత్ పృచ్ఛతశ్చాస్య మునీంద్ర సర్వమ్ ॥ ౪౧ ॥
ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ప్రథమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః । కుంభయోనిర్మహాతేజా రామమేతదువాచ
హ ॥ ౧ ॥ శృణు రామ కథావృత్తం తస్య తేజోబలం మహత్ । జఘాన శత్రూన్ యేనాసౌ న చ వధ్యస్స
శత్రుభిః ॥ ౨ ॥ తావత్తే రావణస్యేదం కులం జన్మ చ రాఘవ । వరప్రదానం చ తథా తస్మై దత్తం బ్రవీమి
తే ॥ ౩ ॥ పురా కృతయుగే రామ ప్రజాపతిసుతః ప్రభుః । పులస్త్యో నామ బ్రహ్మర్షిస్సాక్షాదివ పితామహ

స్య - దేవర్షిభ్య ఇత్యర్థః - వర్ధసి వర్ధసే ॥ ౩౩ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ విస్మయం గత్వా రావణివధవిషయవాక్యేనేతి శేషః ॥ ౩౭ ॥ శక్యమిత్యాది ॥ యది గుహ్యం న భవతి - యది యుష్మాభిర్వక్తుం శక్యం - యది మయా చ శ్రోతుం తదా కథ్యతాం - అహం తు శ్రోతుమిచ్ఛామి కేవలం - న తు వక్తుమిత్యాజ్ఞాపయామి ॥ ౩౯ ॥ శక్ర ఇతి ॥ పితా రావణో న బలవాన్ పుత్రాపేక్షయేతి కథం ॥ ౪౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీమద్రామాయణభూషణే మకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ప్రథమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

౧ ॥ శృణ్వితి ॥ అసౌ రావణిః - స చ శత్రుభిర్వధ్యః - తత్కారణం శృణ్వితి సంబంధః ॥ ౨ ॥ తావదితి ॥ తావత్ప్రథమం రావణస్య కులాధికం అహం తే బ్రవీమి పశ్చాద్రావణేస్యేతి శేషః ॥ ౩ ॥ తత్ర ప్రథమం కులమాహ పురేత్యాది ॥ పులస్త్యః దశప్రజాపతిష్వేకః పితా

పులస్త్యో నామ ప్రజాపతిర్బ్రహ్మసుతః - పితామహ ఇవ తపోమహిమజనితనిగ్రహానుగ్రహసామర్థ్యాదిత్యాశయః ॥ ౪ ॥ తదేవాహ వానుకీర్త్యా ఇతి
వివిచ్య వర్ణయితుమశక్యా ఇత్యర్థః - ధర్మతశ్శీలతశ్చోత్పన్నా గుణా ఇత్యన్వయః ॥౫॥ అథ ప్రకారాన్తరేణ తద్వైభవం బోధయతి ప్ర
జాపతేరితి ॥ ప్రజాపతేః పుత్ర ఇతి నామత ఏవ తత్సంకీర్తనత ఏవ - తద్గుణాదికం వక్తుం శక్యం ప్రజాపతిపుత్రత్వోక్త్యా తస్యానన్యసాధారణక
ల్యాణగుణవత్త్వముక్తం భవతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ సత్వితి ॥ ధర్మప్రసంగేన తపస్సంపాదనేచ్ఛయా ॥ ౭ ॥ తప ఇతి ॥ విఘ్నం కుర్వన్తీత్య
త్ర న్యాయేన నతు బుద్ధిపూర్వం ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ తదేవాహ సర్వర్తుష్వితి ॥ తం దేశమాశ్రమదేశం ॥ ౧౦ ॥ దేశస్యేతి ॥ వాదయన్త్యో వీణాదిక
మితి శేషః - లాసయన్త్యః నృత్యన్త్యః ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ తృణబిన్దోరితి ॥ తత్ శాపవాక్యమిత్యర్థః - న శృణోతి న శ్రావ ॥౧౪॥
౧౫॥ తస్మిన్నితి ॥ స్వాధ్యాయం వేదాధ్యయనం ॥౧౬॥ సాత్వితి ॥ వేదశ్రుతిం వేదధ్వనిం శ్రుత్వా కోఽధీత ఇతి గత్వా తపసో నిధిం దృష్ట్వా చ - పాం
డుదేహా గర్భోత్పత్త్యా - సువ్యంజితశరీరజా - శరీరాజ్జాయత ఇతి శరీరజో గర్భః సుప్రకాశితో యస్యాస్సా ॥౧౭॥ బభూవేతి ॥ తద్దోషం గర్భసంభ
వరూపదోషం దృష్ట్వోద్విగ్నా బభూవ - కింత్వితి దోషస్వరూపమితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః ॥౧౮॥ తామితి ॥ అసదృశం కన్యాత్వస్యానుచితం ॥౧౯॥ ౨౦ ॥
కింత్వితి ॥ పూర్వం గతా ప్రథమం గతా ॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ తృణబిన్దురితి ॥ తచ్చాపి గర్భకారణమిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ సత్వితి ॥ తపసా యాం గృహీత్వా

హః ॥౪॥ వానుకీర్త్యా గుణా స్తస్య ధర్మతశ్శీలత స్తథా । ప్రజాపతేః పుత్ర ఇతి వక్తుం శక్యం హి నామతః ॥
౫॥ ప్రజాపతిసుతత్వేన దేవానాం వల్లభో హి సః । ఇష్టస్సర్వస్య లోకస్య గుణైశ్శుభ్రైర్మహామతిః ॥
౬॥ సతు ధర్మప్రసంగేన మేరోః పార్శ్వే మహాగిరేః । తృణబిన్ద్వాశ్రమం గత్వా న్యవసన్మునిపుంగవః ॥
౭॥ తపస్తేపే స ధర్మాత్మా స్వాధ్యాయనియతేన్ద్రియః । గత్వాశ్రమపదం తస్య విఘ్నం కుర్వన్తి కన్యకాః ॥
౮॥ దేవపన్నగకన్యాశ్చ రాజర్షితనయాశ్చ యాః । క్రీడన్త్యోఽప్సరసశ్చైవ తం దేశముపపేదిరే ॥౯॥
సర్వర్తుషూపభోగ్యత్వాద్రమ్యత్వాత్కాననస్య చ । నిత్యశస్తాస్తు తం దేశం గత్వా క్రీడన్తి కన్యకాః ॥
౧౦॥ దేశస్య రమణీయత్వాత్పులస్త్యో యత్ర స ద్విజః । గాయన్త్యో వాదయన్త్యశ్చ లాసయన్త్య స్తథై
వ చ ॥※॥ మునేస్తపస్వినస్తస్య విఘ్నం చక్రురనిన్దితాః ॥౧౧½॥ అథ క్రుద్ధో మహాతేజా వ్యాజహార మ
హామునిః ॥※॥ యా మే దర్శనమాగచ్ఛేత్సా గర్భం ధారయిష్యతి ॥౧౨½॥ తాస్తు సర్వాః ప్రతిశ్రుత్య త
స్య వాక్యం మహాత్మనః ॥※॥ బ్రహ్మశాపభయాద్భీతాస్తం దేశం నోపచక్రముః ॥ ౧౩½॥ తృణబిన్దోస్తు
రాజర్షేస్తనయా న శృణోతి తత్ ॥ ౧౪॥ గత్వాశ్రమపదం తత్ర విచచార సునిర్భయా । న సాపశ్యత్స్థి
తాం తత్ర కాంచిదభ్యాగతాం సఖీం ॥౧౫॥ తస్మిన్కాలే మహాతేజాః ప్రాజాపత్యో మహానృషిః । స్వాధ్యా
యమకరోత్తత్ర తపసా భావితస్స్వయం ॥౧౬॥ సా తు వేదశ్రుతిం శ్రుత్వా దృష్ట్వా వై తపసో నిధిం । అ
భవత్పాండుదేహా సా సువ్యంజితశరీరజా ॥౧౭॥ బభూవ చ సముద్విగ్నా దృష్ట్వా తద్దోషమాత్మనః । ఇదం
మే కింత్వితి జ్ఞాత్వా పితుర్గత్వాశ్రమే స్థితా ॥౧౮॥ తాం తు దృష్ట్వా తథాభూతాం తృణబిన్దురథాబ్ర
వీత్ । కిం త్వమేతత్త్వసదృశం ధారయస్యాత్మనో వపుః ॥౧౯॥ సా తు కృత్వాంజలిం దీనా కన్యోవాచ త
పోధనమ్ । న జానే కారణం తాత యేన మే రూపమీదృశమ్ ॥ ౨౦॥ కింతు పూర్వం గతాస్మ్యేకా మహర్షే
ర్భావితాత్మనః । పులస్త్యస్యాశ్రమం దివ్యమన్వేష్టుం స్వసఖీజనం ॥౨౧॥ న చ పశ్యామ్యహం తత్ర కాం
చిదభ్యాగతాం సఖీమ్ । రూపస్య తు విపర్యాసం దృష్ట్వా త్రాసాదిహాగతా ॥ ౨౨ ॥ తృణబిన్దుస్తు రాజ
ర్షిస్తపసా ద్యోతితప్రభః । ధ్యానం వివేశ తచ్చాపి హ్యపశ్యదృషికర్మజమ్ ॥ ౨౩ ॥ సతు విజ్ఞాయ తం

మహా ఇవ పితృతుల్య ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ తదేవాహ నానుకీర్త్యా ఇతి ॥ ధర్మతశ్శీలతశ్చోత్పన్నా ఇతి శేషః - తే గుణా నానుకీర్త్యా వివిచ్య శక్యవర్ణ్యాః
కింతు ప్రజాపతిపుత్ర నామత ఏవ తత్సంకీర్తనమాత్రం - తత ఏతస్య వైభవం వక్తుం శక్యం ప్రజాపతిపుత్రత్వోక్త్యైవ తస్య వైభవం
వర్ణితం భవతీత్యర్థః ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ సత్విత్యాది ॥ ధర్మప్రసంగేన తపస్సంపాదనేచ్ఛయేత్యర్థః - తృణబిన్దు నామా ఋషిః ॥ ౯ ॥ సర్వ
ర్త్విత్యాది ॥ తం దేశమాశ్రమపదం ॥౧౦॥ దేశస్యేతి ॥ లాసయన్త్యః నృత్యన్త్యః ॥౧౫॥ తస్మిన్నితి ॥ స్వాధ్యాయమకరోత్ - వేదమపఠదిత్య
ర్థః ॥౧౬॥ సాత్వితి ॥ వేదశ్రుతిం వేదధ్వనిం శ్రుత్వా - కోఽధీత ఇతి గత్వా దృష్ట్వా చేత్యర్థః - పాండుదేహా గర్భిణీత్వాత్ - సువ్యంజితశరీర
జా యస్యాస్సా తథా ॥౧౭॥ బభూవేతి ॥ ఇదం మే కిం - ఏతత్కిం జ్ఞాత్వా గర్భకారణమిదం కింత్వితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః ॥౨౩॥ సత్వితి ॥ తపసా యాం గృహీ

పులస్త్యం గత్వా॥౨౪॥ భగవన్నిత్యాది॥ ఇమాం భిక్షాం ప్రతిగృహాణ - భిక్షాత్వేన స్వీకురుష్వేత్యబ్రవీదితి పూర్వేణాన్వయః - నను [illegible] నయాన ప్రయోజనం తత్రాహ స్వయముద్యతామితి॥ ❋ ॥ ఉద్యతామాహృతాం భిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితాం। భోజ్యాం మేనే ప్రజానాథో హ్యపి దుష్కృతకర్మణ ఇత్యుక్తేః - స్వయముద్యతేయం గ్రాహ్యేత్యర్థః॥౨౫॥ తపశ్చరణేతి॥ తపశ్చరణయుక్తస్యేతి॥౨౬॥ తమితి॥ జిఘృక్షుః యథాన్యాయం పాణిగ్రహణపూర్వకమిత్యర్థః॥౨౮॥ దత్త్వేతి॥ తదేవోక్తం తోషయంతీ పతిమితి॥౨౯॥౩౦॥ ఉభయోరితి॥ ఉభయోః మాతుః పితుశ్చేత్యర్థః - అధ్యయతః అధీయానస్య - వేదవిశ్రుతో గర్భే హేతురితి శేషః॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥౩౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్వితీయస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋

అథ పౌలస్త్యాద్విశ్రవసః కుబేరోత్పత్తిః॥౧॥౨॥ జ్ఞాత్వేతి॥ తస్య తద్వృత్తం విశ్రవసస్సాదృశం చరిత్రమిత్యర్థః - దేవవర్ణినీం దేవసమానరూపాం తన్నామ్నీం వా॥౩॥ ప్రతిగృహ్యేతి॥ ప్రజాన్వేషికయా ప్రజానాం శుభాశుభవీక్షణరూపయా బుద్ధ్యా జ్యోతిశ్శాస్త్రసిద్ధయా అస్యోత్పాదయిష్యమాణపుత్రస్య శ్రేయోగుణం చింతయన్ ॥ ❋ ॥ ముదేతి। తస్యాం భార్యాయాం॥ ❋ ॥ జనయామాసేతి। స వై

శాపం మహర్షేర్భావితాత్మనః। గృహీత్వా తనయాం గత్వా పులస్త్యమిదమబ్రవీత్॥౨౪॥ భగవంస్తనయాం మే త్వం గుణైః స్వైరేవ భూషితామ్। భిక్షాం ప్రతిగృహాణేమాం మహర్షే స్వయముద్యతామ్॥౨౫॥ తపశ్చరణయుక్తస్య శ్రామ్యమాణేన్ద్రియస్య తే। శుశ్రూషణపరా నిత్యం భవిష్యతి న సంశయః॥౨౬॥ తం బ్రువాణం తు తద్వాక్యం రాజర్షిం ధార్మికం తదా। జిఘృక్షురబ్రవీత్కన్యాం బాఢమిత్యేవ స ద్విజః॥౨౭॥ దత్త్వా స తు యథాన్యాయం స్వమాశ్రమపదం గతః। సాపి తత్రావసత్కన్యా తోషయంతీ పతిం గుణైః॥౨౮॥ తస్యాస్తు శీలవృత్తాభ్యాం తుతోష మునిపుంగవః। ప్రీతస్స తు మహాతేజా వాక్యమేతదువాచ హ॥౨౯॥ పరితుష్టోఽస్మి సుశ్రోణి గుణానాం సంపదా భృశమ్। తస్మాద్దేవి దదామ్యద్య పుత్రమాత్మసమం తవ॥౩౦॥ ఉభయోర్వంశకర్తారం పౌలస్త్య ఇతి విశ్రుతమ్। యస్మాత్తు విశ్రుతో వేదస్త్వయేహాధ్యయతో మమ॥౩౧॥ తస్మాత్స విశ్రవా నామ భవిష్యతి న సంశయః। ఏవముక్తా తు సా దేవీ ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా॥౩౨॥ అచిరేణైవ కాలేన సూతా విశ్రవసం సుతమ్। త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం యశోధర్మసమన్వితమ్॥౩౩॥ శ్రుతిమాన్సమదర్శీ చ వ్రతాచారరతస్తథా। పితేవ తపసా యుక్తో హ్యభవద్విశ్రవా మునిః॥౩౪॥

❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్వితీయస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ పుత్రః పులస్త్యస్య విశ్రవా మునిపుంగవః। అచిరేణైవ కాలేన పితేవ తపసి స్థితః॥౧॥ సత్యవాఞ్ఛీలవాన్దాంతః స్వాధ్యాయనిరతశ్శుచిః। సర్వభోగేష్వసంసక్తో నిత్యం ధర్మపరాయణః॥౨॥ జ్ఞాత్వా తస్య తు తద్వృత్తం భరద్వాజో మహామునిః। దదౌ విశ్రవసే భార్యాం స్వసుతాం దేవవర్ణినీమ్॥౩॥ ప్రతిగృహ్య తు ధర్మేణ భరద్వాజసుతాం తదా। ప్రజాన్వేషికయా బుద్ధ్యా శ్రేయో హ్యస్య విచింతయన్॥ ❋ ॥ ముదా పరమయా యుక్తో విశ్రవా మునిపుంగవః। స తస్యాం వీర్యసంపన్నమపత్యం పరమాద్భుతమ్॥ ❋ ॥ జన

త్వా పులస్త్యం గత్వేత్యన్వయః॥౨౪॥ భగవన్నితి॥ ఇమాం భిక్షాం - గృహాణేతి - భిక్షాత్వేన స్వీకురుష్వేత్యబ్రవీదితి పూర్వేణాన్వయః - నను [illegible] కథం గ్రాహ్యేతి వా మేనయా ప్రయోజనమిత్యత్రాహ - ఉద్యతామితి ❋ ఉద్యతామాహృతాం భిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితాం - భోజ్యాం మేనే ప్రజానాథో హ్యపి దుష్కృతకర్మణ ఇత్యుక్తేః - స్వయముద్యతేయం గ్రాహ్యేత్యర్థః॥౨౫॥౨౬॥ దత్త్వేతి॥ యథాన్యాయం పాణిగ్రహణపూర్వకమిత్యర్థః॥౩౦॥ ఉభయోరితి॥ ఉభయోః మాతుః పితుశ్చేత్యర్థః - అధ్యయతః - అధీయానస్యేత్యర్థః - వేదో విశ్రుతః గర్భే హేతురితి శేషః॥౩౪॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్సర్గః॥

౧॥౨॥ జ్ఞాత్వేతి॥ తస్య తద్వృత్తం విశ్రవసస్సాదృశం చరిత్రమిత్యర్థః - దేవవర్ణినీం దేవసమానరూపాం॥౩॥ ప్రతిగృహ్యేత్యాది [illegible] మేతద్వాక్యం - స వై [illegible] ॥ ❋ ॥ పితామహః - విశ్రవసః పితామహః పులస్త్యపితా ఇత్యర్థః -

బ్రాహ్మైర్గుణైస్స్వధర్మశీలత్వాదిగుణైర్యుక్తమపత్యం జనయామాసపితామహః। వైశ్రవణపితామహః పులస్త్య ఇత్యర్థః - అత్ర ప్రస్థానేత్ర జాన్వేషికయేతి కతకః. ప్రజామన్వైచ్ఛదితి ప్రజాన్వేషికా తద్గుణా గుణపర్యాలోచికా బుద్ధిర్యస్య తస్య విషయే బుద్ధిస్తయా యుక్తస్య వైశ్రవణాఖ్య పుత్రోత్పాదనం చిన్తయన్ పులస్త్యః తస్మిన్విశ్రవసః పుత్రే జాతే తుష్టో బభూవేతి వ్యాఖ్యానాత్ ॥*॥ దృష్ట్వేతి। శ్రేయస్కరీం ధనేశత్వగామిత్వ(?)శ్రే యః ప్రాప్తిహేతుభూతాం తపోవిషయాం తస్య బుద్ధిం దృష్ట్వా జన్మలగ్నపర్యాలోచనయేతి శేషః ధనాధ్యక్షో భవిష్యతి కాలాన్తరే ఏవం నామ భవిష్యతీతి సంహృష్టో బభూవేతి పూర్వేణాన్వయః ॥*॥ యస్మాదితి। యస్మాద్విశ్రవసోఽపత్యం రూపసాదృశ్యాద్విశ్రవా ఇవ సతతేజోవ్యాప కవిషయస్తస్మాద్వైశ్రవణ ఇతి విశ్రుతః ప్రసిద్ధో భవిష్యతి నామ ॥*॥ అపత్యప్రత్యయసన్నియోగేన విశ్రవసో శ్రవణాదేశః ॥*॥ ౯॥౧౦॥ స త్వితి। తపస్తప్త్వా ఆలోచ్య నియమైరుగ్రం యన్త్రితః సంజాతనియమ ఇత్యర్థః ॥౧౧॥ పూర్ణ ఇతి। తం తం విధిం వక్ష్యమాణజలాశిత్వాదివి ధిమిత్యర్థః ॥౧౨॥౧౨½॥ అథ భగవత్ప్రసాదస్సైభవమాహ॥ అథ ప్రీత ఇతి। ౧౩ ॥౧౪½॥ అథేతి। లోకపాలత్వమితి విత్తరక్షణం వై రాజనిధి నాథత్వం ॥౧౫½॥౧౬½॥ అహమితి। చతుర్థం చతుర్ణాం పూరణం ॥౧౭॥ యమేతి। యమాదిత్రయవ్యయత్పదం లోకపాలపదం యత్తవేప్సితం ॥ తదితి। త్వం ధనాధ్యక్ష నిధీశత్వం చావాప్నుహి ఏవం సతి శక్రాదీనాం చతుర్థో భవిష్యసీతి సంబన్ధః ॥౧౮½॥ ఏతచ్చేతి। త్రిదశైస్సమతాం ప్రజానన్వృషిభస్త్వ(?)తైవ తత్ర ఇత్యర్థః ॥౧౯½॥ స్వస్తీతి। వరద్వయం నిధీశత్వపుష్పకదానరూపం ॥౨౦½॥౨౧½॥ ౨౨ ॥ భగవన్నితి। ని

యథాసధర్మసంజ్ఞైస్స్వైర్బ్రాహ్మైర్గుణైర్వృతమ్। తస్మిన్ జాతే తు సంహృష్టస్సంబభూవ పితామ
హః॥*॥ దృష్ట్వా శ్రేయస్కరీం బుద్ధిం ధనాధ్యక్షో భవిష్యతి। నామ తస్యాకరోత్ప్రీతస్సార్ధం దేవర్షి
భిస్తదా॥*॥ యస్మాద్విశ్రవసోఽపత్యం సాదృశ్యాద్విశ్రవా ఇవ। తస్మాద్వైశ్రవణో నామ భవిష్యత్యే
వ విశ్రుతః॥౯॥ స తు వైశ్రవణస్తత్ర తపోవనగతస్తదా। అవర్ధతాహుతిహుతో మహాతేజా యథాన
లః॥౯॥ తస్యాశ్రమపదస్థస్య బుద్ధిర్జజ్ఞే మహాత్మనః। చరిష్యే పరమం ధర్మం ధర్మో హి పరమా గతిః॥౧౦॥
స తు వర్షసహస్రాణి తపస్తప్త్వా మహావనే। యన్త్రితో నియమైరుగ్రైశ్చకార సుమహత్తపః॥౧౧॥
పూర్ణే వర్షసహస్రాన్తే తం తం విధిమకల్పయత్। జలాశీ మారుతాహారో నిరాహారస్తథైవ చ॥౧౨॥ ఏ
వం వర్షసహస్రాణి జగ్ముస్తాన్యేకవర్షవత్॥౧౨½॥ అథ ప్రీతో మహాతేజాస్సేన్ద్రైస్సురగణైస్సహ॥౧౩॥
గత్వా తస్యాశ్రమపదం బ్రహ్మేదం వాక్యమబ్రవీత్। పరితుష్టోఽస్మి తే వత్స కర్మణానేన సువ్రత॥*॥
వరం వృణీష్వ భద్రం తే వరార్హస్త్వం మహామతే। ౧౪½। అథాబ్రవీద్వైశ్రవణః పితామహముపస్థి
తమ్॥*॥ భగవన్ లోకపాలత్వమిచ్ఛేయం విత్తరక్షణమ్॥ ౧౫½॥ అథాబ్రవీద్వైశ్రవణం పరితుష్టేన చేత
సా॥*॥ బ్రహ్మా సురగణైస్సార్ధం బాఢమిత్యేవ హృష్టవత్। ౧౬½। అహం వై లోకపాలానాం చతుర్థం
స్రష్టుముద్యతః। ౧౭। యమేన్ద్రవరుణానాం చ పదం యచ్చ తవేప్సితమ్। తద్గచ్ఛ బత ధర్మజ్ఞ
నిధీశత్వమవాప్నుహి॥౧౮॥ శక్రాంబుపయమానాం చ చతుర్థస్త్వం భవిష్యసి॥౧౮½॥ ఏతచ్చ పుష్పకం
నామ విమానం సూర్యసన్నిభమ్। *। ప్రతిగృహ్ణీష్వ యానార్థం త్రిదశైస్సమతాం వ్రజ। ౧౯½। స్వ
స్తి తేఽస్తు గమిష్యామస్సర్వ ఏవ యథాగతమ్। *। కృతకృత్యా వయం తాత దత్త్వా తవ వరద్వయమ్॥౨౦½॥
ఇత్యుక్త్వా స గతో బ్రహ్మా స్వస్థానం త్రిదశైస్సహ॥ ౨౧। గతేషు బ్రహ్మపూర్వేషు దేవేష్వథ నభస్థలమ్।
ధనేశః పితరం ప్రాహ ప్రాఞ్జలిః ప్రయతాత్మవాన్। ౨౨। నివాసనం న మే దేవో విదధే స ప్రజాప

తి ప్రజామన్వైచ్ఛదితి ప్రజాన్వేషికా ప్రత్యయస్థాదిత్త్వం అస్య విశ్రవసః తస్మిన్ పుత్రే జాతే తుష్టో బభూవ ॥ * ॥ శ్రేయస్కరీం ధనేశ త్వగామిశ్రేయః ప్రాప్తిహేతుభూతాం జన్మలగ్నపర్యాలోచనయా కాలాన్తరే ధనాధ్యక్షనామకో భవిష్యతీతి నిశ్చిత్య తత్కాలే విశ్ర వసోఽపత్యత్వాద్వైశ్రవణ ఇతి విశ్రుతో భవిష్యతీతి నామ చకార ॥ విశ్రవసో విశ్రవణం వైశ్రవణాదేశః ॥ * ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ స త్వితి। యన్త్రితః నియమైః సంజాతబన్ధనః ॥౧౧॥ పూర్ణ ఇతి। తం తం విధిం విధిమాహ జలాశీత్యాది ॥౧౨ ॥ ౧౩ ॥౧౪½॥ అథేతి। వి త్తరక్షణం లోకనిధిపతిత్వం ॥ ౧౫½ । ౧౬½ । ౧౭ ॥ యమేతి। యదీప్సితం పదం నిధీశత్వమవాప్నుహి। ౧౮½ ॥ ఏతచ్చేతి। త్రిదశైస్స

శాసనం నివాసనమోఘమిత్యర్థః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ ౨౫॥ ౨౬॥ ౨౭॥ హేమేతి॥ యంత్రరూపైశ్శస్త్రైస్సమావృతా॥ ౨౮॥ ౨౯॥ ౩౦॥ ౩౧॥ ఏతదితి॥ నివాసయామాస నివాసమకరోదిత్యర్థః॥ ❋ ॥ నైరృతానామితి॥ ప్రముదితైః నైరృతానాం సహస్రైస్సహ నివాసయామాసేతి సంబంధః॥ ౩౨॥ అచిరేణేతి॥ సంపూర్ణా ధనధాన్యాదిసర్వైశ్వర్యపూర్ణా అభవదితి శేషః శాసనాత్ పాలనాత్॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ౩౫॥ స ఇతి॥ అప్సరోనృత్యైర్విభూషితమాలయం పుష్పకం యస్య సః॥ ౩౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - తృతీయస్సర్గః॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

శ్రుత్వేతి॥ తత్ర కింవిషయకశ్రవణాద్విస్మయప్రాప్తిస్తత్రాహ కథమితి॥ పురా ధనదావస్థితేః పూర్వమపి రక్షసాం సంభవో యస్యాం నాది సంభవ ఇతి యదుక్తం తత్తు కథమాసీదితి విస్మయమాగతః॥ ౧॥ తత ఇతి॥ తతో విస్మయప్రాప్త్యనంతరం ముహుస్స్మయమానో విస్మయం సర్వన్॥ ౨॥ తదేవాహ - భగవన్నితి॥ పూర్వమపి విశ్రవః పుత్రవైశ్రవణరావణయోః పూర్వమపి లంకా పిశితాశినాం మాంసాశనానామాసీదిత్యర్థః

తః॥ ౨౨॥ భగవన్ లబ్ధవానస్మి వరమిష్టం పితామహాత్॥ ❋ ॥ తం పశ్య భగవన్ కించిన్నివాసం సాధు మే ప్రభో॥ ౨౩॥ న చ పీడా భవేద్యత్ర ప్రాణినో యస్య కస్యచిత్॥ ❋॥ ఏవముక్తస్తు పుత్రేణ విశ్రవా మునిపుంగవః॥ ౨౪॥ వచనం ప్రాహ ధర్మజ్ఞ శ్రూయతామితి సత్తమ॥ ❋ ॥ దక్షిణస్యోదధేస్తీరే త్రికూటో నామ పర్వతః॥ ౨౫॥ తస్యాగ్రే తు విశాలా సా మహేంద్రస్య పురీ యథా॥ ❋॥ లంకా నామ పురీ రమ్యా నిర్మితా విశ్వకర్మణా॥ ౨౬॥ రాక్షసానాం నివాసార్థం యథేంద్రస్యామరావతీ॥ ❋ ॥ తత్ర త్వం వస భద్రం తే లంకాయాం నాత్ర సంశయః॥ ౨౭॥ హేమప్రాకారపరిఖా యంత్రశస్త్రసమావృతా॥ ❋॥ రమణీయా పురీ సా హి రుక్మవైడూర్యతోరణా। రాక్షసైస్సా పరిత్యక్తా పురా విష్ణుభయార్దితైః॥ ❋॥ శూన్యా రక్షోగణైస్సర్వై రసాతలతలం గతైః। శూన్యా సంప్రతి లంకా సా ప్రభుస్తస్యా న విద్యతే॥ ❋ ॥ స త్వం తత్ర నివాసాయ గచ్ఛ పుత్ర యథాసుఖమ్। నిర్దోషస్తత్ర తే వాసో న బాధా తత్ర కస్యచిత్॥ ౩౧॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా స ధర్మాత్మా ధర్మిష్ఠం వచనం పితుః। నివాసయామాస తదా లంకాం పర్వతమూర్ధని॥ ❋॥ నైరృతానాం సహస్రైస్తు హృష్టైః ప్రముదితైస్సహ॥ ౩౨॥ అచిరేణైవ కాలేన సంపూర్ణా తస్య శాసనాత్॥ ౩౩॥ స తు తత్ర వసత్ప్రీతో ధర్మాత్మా నైరృతర్షభః॥ సముద్రపరిఖాయాం తు లంకాయాం విశ్రవాత్మజః॥ ౩౪॥ కాలే కాలే తు ధర్మాత్మా పుష్పకేణ ధనేశ్వరః। అభ్యాగచ్ఛద్వినీతాత్మా పితరం మాతరం చ హి॥ ౩౫॥ స దేవగంధర్వగణైరభిష్టుతస్తథాప్సరోనృత్యవిభూషితాలయః। గభస్తిభిస్సూర్య ఇవావభాసయన్ పితుస్సమీపం ప్రయయౌ స విత్తపః॥ ౩౬॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - తృతీయస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

శ్రుత్వాగస్త్యేరితం వాక్యం రామో విస్మయమాగతః। కథమాసీత్తు లంకాయాం సంభవో రక్షసాం పురా॥ ౧॥ తతశ్శిరః కంపయిత్వా త్రేతాగ్నిసమవిగ్రహమ్। తమగస్త్యం ముహుర్దృష్ట్వా స్మయమానోఽభ్యభాషత॥ ౨॥ భగవన్ పూర్వమప్యేషా లంకాసీత్పిశితాశినామ్। శ్రుత్వేదం భగవద్వాక్యం జాతో మే విస్మ

యతామితి॥ తతు ఋషిపుత్రవద్వర్తస్వేత్యర్థః॥ ౧౯॥ ౨౦॥ ౨౧॥ ౨౨॥ ౨౩॥ ౨౪॥ ౨౫॥ ౨౬॥ హేమేతి॥ యంత్రరూపైశ్శస్త్రైస్సమావృతా॥ ౨౮॥ ౨౯॥ ౩౦॥ ౩౧॥ ఏతదితి॥ ప్రముదితైస్సహ నివాసయామాసేతి యోజనా॥ ౩౨॥ అచిరేణేతి॥ సంపూర్ణా ధనధాన్యాదిసర్వైశ్వర్యపూర్ణేత్యర్థః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ౩౫॥ ౩౬॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్సర్గః॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

శ్రుత్వేత్యాది॥ లంకాయాం - ధనదాధిష్ఠానాత్ - పూర్వమపి రక్షసాం సంభవః - అవస్థానాది సంభవ ఇతి యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్వా విస్మయమాగత ఇత్యన్వయః॥ ౧॥ తత ఇత్యాది॥ తతో ముహుశ్శిరః కంపయిత్వా - విస్మయమానస్సన్ - అగస్త్యం దృష్ట్వాఽభ్యభాషత॥ ౨॥ ❋

పశ్చాత్త్వదన్యతోఽపి రక్షస్సంభవవచనం శ్రుత్వా మే విస్మయో జాతః॥ ౩ ॥ తదేవాహ పులస్త్యేతి॥ నోఽస్మాకం అన్యతశ్చాపి సంభవః కీర్తితః - అం తరా కస్యచిదపి సత్త్వనిమిత్తేతి విశ్రవో వాక్యాదన్యాదేశేత్యర్థః॥ ౪ ॥ రావణాదితి॥ రావణపుత్రా ఇన్ద్రజిత్ప్రభృతయః తేభ్య స్తే బలవత్తరాః యతో విష్ణునా తద్విద్రావణే మహిమేతి భావః॥ ౫ ॥ క ఇతి॥ పూర్వకః పూర్వికః ముఖ్యః - ఏషాం శ్యామాసాకః కథం ప్రాప్య విష్ణునా ద్రావితాః కథం విద్రావితాః॥ ౬ ॥ ఏతదితి॥ హే అనఘ త్వం కథనేన మహ్యం కృతమిదం కౌతూహలం భానుర్యథా తమో నుదతి తథా నుద॥ ౭ ॥ రాఘవస్యేతి॥ సంస్కారాలంకృతం పదవాక్యార్థసంస్కారయుక్తం విస్మయమానః సర్వజ్ఞోఽప్యేతం నాటయతీతి విస్మయమానః॥ ౮ ॥ ప్రజాపతిరితి॥ అపస్సృష్ట్వా భూమేరధోభాగవర్తినీరపస్సృష్ట్వేత్యర్థః - తత్ర సలిలసంభవః ప్రజాపతిరభూదిత్యన్వయః ॥ అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్। తదండమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్॥ తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి మనూక్తేః ॥ అపో వా ఇదమగ్రే సలిలమేవ స ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ - తథా ఆపో వా ఇదమగ్రే సలిలమాసీత్ - తస్మిన్ ప్రజాపతిర్వాయుర్భూత్వా చరత్స ఇమామపశ్యత్తాం వరాహో భూత్వాహరదితి శ్రుతేశ్చ తదేవ పద్మసంభవ ఇత్యనేనోపశీర్ణం తం తాసాం స్వసృష్టానాం గోపాయనే రక్షణనిమిత్తం సత్త్వాన్ భూతాని జన్తూనిత్యర్థః॥ ౯ ॥ తే సత్త్వా ఇతి॥ వినీతవత్ పితరి వినీతాస్సంతః క్షుత్పిపాసాజనితభయేనార్దితాః ॥ ౧౦ ॥ ప్రజాపతిరితి॥ ప్రహసన్నివ తేషాం కథయత్సు వ్యగ్రమానస్వప్రజావిషయకదశావశాత్ప్రహాసః - మానద ఇత్యనేన తేషాం భయనివృత్త్యనుగ్రహస్సూచితః॥ వాచాభాషత్వాని ప్రతివాచా సంభాష్యం సంబోధ్య యత్నేన యూయం రక్షధ్వమితి తాని సత్త్వాన్యాహ॥ ౧౧॥ రక్షామ ఇతి॥ తత్ర తేషు భగవన్నియం ప్రభూతా తేషు మధ్యే భగవత్ప్రయుక్తరక్షధ్వమితిపదస్య అవినాశేన అవస్థాపనమర్థ ఇతి కేచిత్ ప్రాపన్నాః ఉత్తరోత్తరాభివర్ధనరూపపూజనమర్థ ఇతి పరే ప్రపన్నాః తత్రాద్యా రక్షామేతి ప్రతివచనం దత్తవన్తః పరే యక్షామేతి యక్ష పూజాయాం ఉభయమపి లోడుత్తమబహువచనం బుభుక్షితాబుభుక్షితైరిత్యస్య స్థానే భుంక్షితాభుంక్షితైరిత్యార్షః - [illegible]

యః పరః॥ ౩ ॥ పులస్త్యవంశాదుద్భూతా రాక్షసా ఇతి నః శ్రుతమ్। ఇదానీమన్యతశ్చాపి సంభవః కీర్తిత
స్త్వయా॥ ౪ ॥ రావణాత్కుమ్భకర్ణాచ్చ ప్రహస్తాద్వికటాదపి। రావణస్య చ పుత్రేభ్యః కిన్ను తే బలవ
త్తరాః ॥ ౫ ॥ క ఏషాం పూర్వకో బ్రహ్మన్ కిన్నామా చ బలోత్కటః। అపరాధం చ కం ప్రాప్య విష్ణునా
ద్రావితాః కథమ్॥ ౬ ॥ ఏతద్విస్తరతస్సర్వం కథయస్వ మమానఘ। కౌతూహలమిదం మహ్యం నుద భానుర్య
థా తమః ॥ ౭ ॥ రాఘవస్య వచశ్శ్రుత్వా సంస్కారాలంకృతం శుభమ్। ఈషద్విస్మయమానస్తమగస్త్యః
ప్రాహ రాఘవమ్ ॥ ౮ ॥ ప్రజాపతిః పురా సృష్ట్వా హ్యపస్సలిలసంభవః। తాసాం గోపాయనే సత్త్వానసృ
జత్పద్మసంభవః॥ ౯ ॥ తే సత్త్వాస్సత్త్వకర్తారం వినీతవదుపస్థితాః। కిం కుర్మ ఇతి భాషన్తః క్షుత్పిపాసాభ
యార్దితాః ॥ ౧౦ ॥ ప్రజాపతిస్తు తాన్యాహ సత్త్వాని ప్రహసన్నివ। ఆభాష్య వాచా యత్నేన రక్షధ్వ
మితి మానదః॥ ౧౧ ॥ రక్షామేతి చ తత్రాన్యైర్యక్షామ ఇతి చాపరైః। భుంక్షితాభుంక్షితైరుక్తస్తతస్తానాహ

గవన్నితి॥ పూర్వం రావణకుబేరయోః పూర్వమపి లంకా పిశితాశినామాసీదేవాస ఆసీదితీదానీముక్తం శ్రుత్వా మమ విస్మయో జనితః॥ ౩ ॥ కుతో విస్మయ ఇత్యాశంక్య విరుద్ధశ్రవణాదిత్యాహ॥ పులస్త్యేతి॥ నః అస్మాభిః పూజాయాం బహువచనం - శ్రుతం కర్ణాకర్ణికయేతి శేషః॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ రాఘవస్యేతి॥ సంస్కారేతి పదవాక్యార్థజసంస్కారేతియావత్ - ఈషద్విస్మయమాన ఇతి॥ సర్వజ్ఞోఽప్యజానన్నివ వ్యక్తీకృతస్మితం॥ ౮ ॥ ప్రజాపతిరితి॥ సలిలసంభవః - పద్మసంభవః నలినే పద్మసంభవ ఇత్యర్థః - ప్రజాపతిః బ్రహ్మ - అహరంతే - అపస్సృష్ట్వా భూమేరధస్స్థితాస్సముద్రరూపిణీస్సృష్ట్వా ద్రవ్యసామానేత త్రైవనలితే విష్ణునాభికమలే - వర్తమానః ప్రజాపతిః తాసామపాం గోపాయనే రక్షణనిమిత్తం సత్త్వాన్ జంతూన్ అసృజత్ - పుల్లింగత్వమార్షం॥ ౯ ॥ త ఇతి॥ తాని సత్త్వాని కిం కుర్మః కింకరవామేతి భాషన్తః క్షుత్పిపాసాభయార్దితాస్సన్తః - సత్త్వకర్తారం - స్వస్రష్టారం వినీతవదుపస్థితాః॥ ౧౦ ॥ ప్రజాపతిస్త్వితి॥ ప్రహసన్నివ భయార్దితాః స్వప్రజావిషయదశావశాత్ - ప్రహసన్నిత్యర్థః - మానదః - బహుమానదః - భయనివృత్తిమనుగృహ్ణన్నిత్యర్థః - హే సత్త్వానీతి వాచా ఆభాష్య - సంబోధ్య - రక్షధ్వం యత్నేన రక్షధ్వమిమా అప ఇతి॥ ౧౧ ॥ తాని సత్త్వాన్యాహ॥ రక్షామేతి॥ తత్ర తేషు సత్త్వేషు మధ్యే అన్యైః కైశ్చిత్సత్త్వైః రక్షామేత్యుక్తే - తథా అపరైర్యక్షామేత్యుక్తే - ప్రజాపతిః - ఉభయమపి - లోడుత్తమబహువచనం - జక్షభక్షహసనయోః కైశ్చిన్న వయం రక్షామః కిన్తు జక్షామేత్యు [illegible] - తైః రక్షామేత్యుక్తం కైర్యక్షామేత్యుక్తం తత్రాహ [illegible] భుంక్షితాభుంక్షితైరితి [illegible] - అబుభుక్షితైః రక్షామేత్యు

స్వారాఖ్యాంబుభుజో తాః పితా సీతాః ॥౧౨॥ రక్షామ ఇతి ॥ వోయుష్మాకం మధ్యే ॥౧౩॥ తత్రేతి ॥ తత్ర భగవత్సృష్టభగవద్విశక్తజాతిభేదరక్షోమధ్యే మధుకైటభావసురౌ ॥ ౧౪ ॥ ప్రహేతిరితి ॥ తపోవనగతః విరక్తస్సన్నితి శేషః ॥ ౧౫ ॥ పరతయిత్యేమేవ దారాయ ఇతి ॥ సఇతి ॥ కాలో వై నస్వతఃస్వయమేవేతి గత్వా ప్రార్థనాం కృత్వేతి శేషః ॥౧౬॥౧౭॥ సఇతి ॥ పితా హేతిః ॥ ౧౯ ॥ సంధ్యేతి ॥ ప్రభావతస్సంధ్యాతుల్యామితి సంబంధః ॥౨౦॥౨౧॥ ౨౨ ॥ కేనేతి ॥ సంధ్యాదుహితా సాలకటంకటాఖ్యా - ఇయంచ రక్షః ప్రాధాన్యేన భగవత్సృష్టత్వాద్రాక్షసీ ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ ఘనగర్భం మేఘమధ్యజలగర్భసమకాంతిం ప్రసూతా ప్రసూతవతీ అగ్నిజం గర్భం విసృష్టం మాహేశ్వరం గర్భమిత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ తమితి ॥ విద్యుత్కేశరతార్థిని విద్యుత్కేశేన సహ రతం క్రీడామర్థయతీతాదృశీ బభూవేతి శేషః - ఆత్మజం ఆత్మనస్సకాశాజ్జాతం సుతం విసృజ్య పతినా సహ రేమే ॥౨౫॥ అపశ్యదితి ॥ కారుణ్యాభావాత్ కారుణ్యయుక్తోఽపి తంతస్మాత్పార్వత్యా ప్రేరిత ఇతి శేషః - ప్రియకామ్యయేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౨౯ ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ సద్య ఇతి ॥ సద్యోపలబ్ధిరిత్యాదిత్యర్థస్సంధిః మాతురేవ వయస్సమం

భూతకృత్ ॥౧౨॥ రక్షామేతి చ యైరుక్తం రాక్షసాస్తే భవంతు వః । యక్షామ ఇతి యైరుక్తం యక్షా ఏవ భవంతు వః ॥ ౧౩ ॥ తత్ర హేతిః ప్రహేతిశ్చ భ్రాతరౌ రాక్షసాధిపౌ । మధుకైటభసంకాశౌ బభూవతురరిందమౌ ॥౧౪॥ ప్రహేతిర్ధార్మికస్తత్ర తపోవనగతస్తదా । హేతిర్దారక్రియార్థం తు పరం యత్నమథాకరోత్ ॥ ౧౫ ॥ స కాలభగినీం కన్యాం భయాం నామ మహాభయామ్ । ఉదావహదమేయాత్మా స్వయమేవ మహామతిః ॥ ౧౬ ॥ స తస్యాం జనయామాస హేతీ రాక్షసపుంగవః । పుత్రం పుత్రవతాం శ్రేష్ఠో విద్యుత్కేశ ఇతి శ్రుతమ్ ॥ ౧౭ ॥ విద్యుత్కేశో హేతిపుత్రః ప్రదీప్తార్కసమప్రభః । వ్యవర్ధత మహాతేజాస్తోయమధ్య ఇవాంబుజమ్ ॥ ౧౮ ॥ స యదా యౌవనం భద్రమనుప్రాప్తో నిశాచరః । తతో దారక్రియాం తస్య కర్తుం వ్యవసితః పితా ॥౧౯॥ సంధ్యాయాస్తనయాం సోఽథ సంధ్యాతుల్యాం ప్రభావతః । వరయామాస పుత్రార్థం హేతీ రాక్షసపుంగవః ॥ ౨౦ ॥ అవశ్యమేవ దాతవ్యా పరస్మై సేతి సంధ్యయా । చింతయిత్వా సుతా దత్తా విద్యుత్కేశాయ రాఘవ ॥ ౨౧ ॥ సంధ్యాయాస్తనయాం లబ్ధ్వా విద్యుత్కేశో నిశాచరః । రమతే స తయా సార్ధం పౌలోమ్యా మఘవానివ ॥ ౨౨ ॥ కేనచిత్త్వథ కాలేన రామ సాలకటంకటా । విద్యుత్కేశాద్గర్భమాప ఘనరాజిరివార్ణవాత్ ॥ ౨౩ ॥ తతస్సా రాక్షసీ గర్భం ఘనగర్భసమప్రభమ్ । ప్రసూతా మందరం గత్వా గంగా గర్భమివాగ్నిజమ్ ॥ ౨౪ ॥ తముత్సృజ్య తు సా గర్భం విద్యుత్కేశరతార్థినీ । రేమే తు సార్ధం పతినా విసృజ్య సుతమాత్మజమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఉత్సృష్టస్తు తదా గర్భో ఘనశబ్దసమస్వనః । తయోత్సృష్టస్స తు శిశుశ్శరదర్కసమద్యుతిః ॥ ✵ ॥ నిధాయాస్యే స్వయం ముష్టిం రురోద శనకైస్తదా ॥ ౨౬ ॥ తతో వృషభమాస్థాయ పార్వత్యా సహితశ్శివః ॥ ✵ ॥ వాయుమార్గేణ గచ్ఛన్వై శుశ్రావ రుదితస్వనమ్ ॥ ౨౭ ॥ అపశ్యదుమయా సార్ధం రుదంతం రాక్షసాత్మజమ్ ॥ ✵ ॥ కారుణ్యభావాత్పార్వత్యా భవస్త్రిపురసూదనః ॥ ౨౮ ॥ తం రాక్షసాత్మజం చక్రే మాతురేవ వయస్సమమ్ ॥ ✵ ॥ అమరం చైవ తం కృత్వా మహాదేవోఽక్షరోఽవ్యయః ॥ ౨౯ ॥ పురమాకాశగం ప్రాదాత్పార్వత్యాః ప్రియకామ్యయా ॥ ౩౦ ॥ ఉమయాపి వరో దత్తో రాక్షసానాం నృపాత్మజ ॥ ౩౧ ॥ సద్యోపలబ్ధిర్గర్భస్య ప్రసూతిస్సద్య ఏవ చ ॥ ✵ ॥ సద్య ఏవ

[illegible] ॥ ౧౨ ॥ [illegible] ॥ ౧౩ ॥ ౧౪ ॥ [illegible] తపోవనగత ఇతి [illegible] ॥ ౧౫ ॥ [illegible] ॥ ౧౬ ॥ [illegible] ॥ ౧౮ ॥ [illegible] ॥ ౧౯ ॥ ౨౦ ॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ ప్రసూతా ప్రసూతవతీ అగ్నిజం గర్భమితి [illegible] ॥ ౨౪ ॥ ౨౫ ॥ ౨౬ ॥ ౨౭ ॥ అపశ్యదితి ॥ [illegible] ॥ ౨౮ ॥ [illegible] ప్రేరిత ఇతి శేషః - [illegible] వక్ష్యమాణ ప్రియకామ్యయేతి ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ సద్య ఇతి ॥ [illegible] మాతురేవ వయస్సమం వయః

పూర్వవయస్సు ఇత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ తతఇతి ॥ సుకేశ ఇత్యనువాదాత్ తస్మాదుకత్వమస్యబోధ్యం - ఖగమాకాశగం ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వర తీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం చతుర్థస్సర్గః ॥ ✽✽✽✽✽✽✽

సుకేశమితి ॥ వరలబ్ధం లబ్ధవరం ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ వరదానేతి ॥ వరదానేన కృతమైశ్వర్యం యస్యతం ॥ ౩ ॥ సఇతి ॥ అంజనాత్ అంజనాఖ్యాద్దిగ్గజాత్ - అభినిష్క్రాంతః ఉత్పన్నః ॥ ౪ ॥ దేవవత్యామితి ॥ తాన్ పుత్రానితి పాఠాంతరం - తాన్ ప్రసిద్ధాన్ వక్ష్యమాణానిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ త్రయ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం - మంత్రా ఇవ ఉత్సాహప్రభుమంత్రశక్తిమయాః త్రిమంత్రాః - త్రివేదాశ్చ అమయత్రయం వాతపిత్తశ్లేష్మరూపం త్రేతాగ్నిసమతేజస్త్వం పరిమిత సామర్థ్యం హి సకత్వాన్ సాధారణ ధర్మాః ॥ వ్యాధయోపేక్షితా ఇవ - ఉపేక్షితా అచికిత్సితా వ్యాధయ ఇవేత్యర్థః - సంధిరార్షః ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ తపసేతి ॥ దిశసేదదాసి - అజేయాః జేతుమనర్హాః - ప్రభవిష్ణవః యశోధనాః - ప్రభవ ఇతియావత్ - పరస్పరమనువ్రతాః అనురక్తాశ్చ భవామేత్యనుషంగః ॥

వయః ప్రాప్తిర్నాతు రేవవ యస్సనుమ్ ॥ ౩౧ ॥ తతస్సుకేశో వరదానగర్వితః శ్రియం ప్రభోః ప్రాప్య హరస్య పార్శ్వతః ॥ ✽ ॥ చచార సర్వత్ర మహామహామతిః ఖగం పురం ప్రాప్య పురందరో యథా ॥ ౩౨ ॥

✽✽✽✽✽✽✽ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - చతుర్థస్సర్గః. ✽✽✽✽✽✽

సుకేశం ధార్మికం దృష్ట్వా వరలబ్ధం చ రాక్షసమ్ । గ్రామణీర్నామ గంధర్వో విశ్వావసుసమప్రభః ॥ ✽ ॥ తస్య దేవవతీ నామ ద్వితీయా శ్రీరివాత్మజా । త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతా రూపయౌవనశాలినీ ॥ ✽ । తాం సుకేశాయ ధర్మాత్మా దదౌ రక్షః శ్రియం యథా ॥ ౨ ॥ వరదానకృతైశ్వర్యం సా తం ప్రాప్య పతిం ప్రియమ్ ॥ ✽ ॥ ఆసీద్దేవవతీ తుష్టా ధనం ప్రాప్యేవ నిర్ధనః ॥ ౩ ॥ స తయా సహ సంయుక్తో రరాజ రజనీచరః ॥ ✽ ॥ అంజనాదభినిష్క్రాంతః కరేణ్వేవ మహాగజః ॥ ౪ ॥ దేవవత్యాం సుకేశస్తు జనయామాస రాఘవ ॥ ౫ ॥ త్రీన్ పుత్రాన్ జనయామాస త్రేతాగ్నిసమవిగ్రహాన్ । మాల్యవంతం సుమాలిం చ మాలిం చ బలినాం వరమ్ ॥ ✽ ॥ త్రీన్ త్రినేత్రసమాన్ పుత్రాన్ రాక్షసాన్ రాక్షసాధిపః ॥ ౬ ॥ త్రయో లోకా ఇవావ్యగ్రాః స్థితాస్త్రయ ఇవాగ్నయః ॥ ✽ ॥ త్రయో మంత్రా ఇవాత్యుగ్రాస్త్రయో ఘోరా ఇవామయాః ॥ ✽ ॥ త్రయస్సుకేశస్య సుతాస్త్రేతాగ్నిసమతేజసః ॥ ✽ ॥ వివృద్ధిమగమంస్తత్ర వ్యాధయోపేక్షితా ఇవ ॥ ౮ ॥ వరప్రాప్తిం పితుస్తే తు జ్ఞాత్వైశ్వర్యం తతో బలాత్ ॥ ✽ ॥ తపస్తప్తుం గతా మేరుం భ్రాతరః కృతనిశ్చయాః ॥ ౯ ॥ ప్రగృహ్య నియమాన్ ఘోరాన్ రాక్షసా నృపసత్తమ ॥ ✽ ॥ విచేరుస్తే తపో ఘోరం సర్వభూతభయావహమ్ ॥ ౧౦ ॥ సత్యార్జవశమోపేతైస్తపోభిర్భువి దుర్లభైః ॥ ✽ ॥ సంతాపయంతస్త్రీంల్లోకాన్ సదేవాసురమానుషాన్ ॥ ౧౧ ॥ తతో విభుశ్చతుర్వక్త్రో విమానవరమాస్థితః ॥ ✽ ॥ సుకేశపుత్రానామంత్ర్య వరదోఽస్మీత్యభాషత ॥ ౧౨ ॥ బ్రహ్మాణం వరదం జ్ఞాత్వా సేంద్రైర్దేవగణైర్వృతమ్ ॥ ✽ ॥ ఊచుః ప్రాంజలయస్సర్వే వేపమానా ఇవ ద్రుమాః ॥ ౧౩ ॥ తపసారాధితో దేవ యది నో దిశసే వరమ్ ॥ ✽ ॥ అజేయాశ్శత్రుహంతారస్తథైవ చిరజీవినః ప్రభవిష్ణ్వో

ప్తిరితి ఆజనా ॥ ౩౧ ॥ తత ఇతి ॥ సుకేశ ఇత్యనువాదాదేవతస్మాదుకరణం సిద్ధం - ఖగం ఆకాశగం ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణ వ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్సర్గః - ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

సుకేశమిత్యాది సార్థశ్లోకద్వయం ॥ వరలబ్ధం లబ్ధవరం - గంధర్వ ఇతిశేషః - సతం సుకేశం దృష్ట్వా తస్మై సుకేశాయ దదావిత్యన్వయః - రక్షః శ్రియం - రాక్షసశ్రియం ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ సఇతి ॥ అంజనానంజనాఖ్యగజాత్ - అభినిష్క్రాంతః ఉత్పన్నః - మహాగజః కరేణ్వా ఇవ రరాజ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ త్రయోలోకా ఇత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం - త్రయో మంత్రాః - ఉత్సాహ ప్రభు మంత్ర శక్తయః - త్రయో వేదా వా - త్రయ ఆమయాః - వాత పిత్త శ్లేష్మరూపాః - త్రేతాగ్ని సమవర్చస ఇతి తేజోవిశేష ఉక్తః పూర్వసాహిత్య ప్రధానాత్ వ్యాధయోపేక్షితా ఇతి సంధిరార్షః ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ తపసేతి ॥ ప్రభవిష్ణవః - యశోధనాః - అనువ్రతాః అనురక్తాశ్చభవామేత్యనుషంగః ॥ ౧౫ ॥ వివమితి ॥

౧౫॥ ఏవమితి॥ బ్రహ్మలోకాయతం ప్రాప్తుం బ్రాహ్మణవత్సలః తేషాం స్వముఖజత్వాజ్జ్యేష్ఠత్వాచ్చ తేషు వాత్సల్యం ॥౧౬॥ ౧౭ ॥౧౮॥ అథేతి॥ తేభ్యో వరాదయః - అవ్యయం చిరజీవనం॥౧౯॥ ఓజ ఇతి॥ ఓజస్తేజోబలవతామత ఏవ మహతాం దేవానామర్థ ఆత్మతేజసా ఆత్మసామర్థ్యేన గృహకర్తా సత్వమస్మాకమపి హృదయేప్సితం గృహం కుర్వితి సంబంధః॥ ౨౦ ॥౨౧॥ ౨౨౫ ॥ దక్షిణస్యేతి॥ ద్వితీయః తత్స్వృశ ఇత్యర్థః - మధ్యమే సదృశ ఇతి సంబంధః - శకునైరపి దుష్ప్రాపే సత్ర హేతుః టంకచ్ఛిన్నచతుర్దిశి ॥ ౨౪ ॥౨౫॥౨౬౫ ॥అమరా వతీమితి॥ అమరావతీం సమాసాద్యేతి సహాసురసాదతాస్మిన్ ॥౨౮॥ విశ్వకర్మేతి॥ సహస్రమితి శేషః అనుచరా యేషాం తే సహస్రానుచరాః॥ ౨౯॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ తస్యా ఇతి॥ అరాక్షసీ రాక్షసజాతిభిన్నా ॥ ౩౨ ॥ కన్యా ఇతి॥ మాత్రా నర్మదయేచ్ఛయా దత్తా ఇత్యర్థః - భగదైవ

భవామేతి పరస్పరమనువ్రతాః॥ ౧౫ ॥ఏవం భవిష్యతీత్యుక్త్వా సుకేశతనయాన్విభుః । సయయౌ బ్రహ్మలోకాయ బ్రహ్మా బ్రాహ్మణవత్సలః ॥ ౧౬ ॥ వరం లబ్ధ్వా తు తే సర్వే రామరాత్రిచరాస్తదా । సురాసురాన్ప్రబాధంతే వరదానసునిర్భయాః ॥౧౭॥ తైర్వధ్యమానాస్త్రిదశాస్సర్షిసంఘాస్సచారణాః । త్రాతారం నాధిగచ్ఛంతి నిరయస్థా యథా నరాః ॥ ౧౮ ॥ అథ తే విశ్వకర్మాణం శిల్పినాం వరమవ్యయమ్ । ఊచుస్సమేత్య సంహృష్టా రాక్షసా రఘుసత్తమ ॥ ౧౯ ॥ ఓజస్తేజోబలవతాం మహతామాత్మతేజసా । గృహకర్తా భవానేవ దేవానాం హృదయేప్సితమ్ ॥ * ॥ అస్మాకమపి తావత్త్వం గృహం కురు మహామతే ॥ ౨౦ ॥ హిమవంతముపాశ్రిత్య మేరుం మందరమేవ వా । * ॥ మహేశ్వరగృహప్రఖ్యం గృహం నః క్రియతాం మహత్ । ౨౧ ॥ విశ్వకర్మా తతస్తేషాం రాక్షసానాం మహాభుజః । * ॥ నివాసం కథయామాస శక్రస్యేవామరావతీ ॥ ౨౨ ॥ దక్షిణస్యోదధేస్తీరే త్రికూటో నామ పర్వతః ॥ * ॥ సువేల ఇతి చాప్యన్యో ద్వితీయో రాక్షసత్తమాః । శిఖరే తస్య శైలస్య మధ్యమేంబుదసన్నిభే ॥ * ॥ శకునైరపి దుష్ప్రాపే టంకచ్ఛిన్నచతుర్దిశి । త్రింశద్యోజనవిస్తీర్ణా శతయోజనమాయతా ॥ * ॥ స్వర్ణప్రాకారసంవీతా హేమతోరణసంవృతా । మయా లంకేతి నగరీ శక్రాజ్ఞప్తేన నిర్మితా ॥ * ॥ తస్యాం వసత దుర్ధర్షాః పుర్యాం రాక్షసపుంగవాః ॥ ౨౬ ॥ అమరావతీం సమాసాద్య సేంద్రా ఇవ దివౌకసః । * ॥ లంకాదుర్గం సమాసాద్య రాక్షసైర్బహుభిర్వృతాః । భవిష్యథ దురాధర్షాః శత్రూణాం శత్రుసూదనాః । ౨౮ ॥ విశ్వకర్మవచశ్శ్రుత్వా తతస్తే రాక్షసోత్తమాః । సహస్రానుచరా భూత్వా గత్వా తామవసన్పురీమ్ ॥ ౨౯ । దృఢప్రాకారపరిఖాం హైమైర్గృహశతైర్వృతామ్ । లంకామవాప్య తే హృష్టా న్యవసన్రజనీచరాః ॥ ౩౦ ॥ ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు యథాకామం చ రాఘవ । నర్మదా నామ గంధర్వీ బభూవ రఘునందన ॥ ౩౧ ॥ తస్యాః కన్యాత్రయం హ్యాసీద్ధ్రీశ్రీకీర్తిసమద్యుతి । జ్యేష్ఠక్రమేణ సా తేషాం రాక్షసానామరాక్షసీ ॥ ౩౨ ॥ కన్యాస్తాః ప్రదదౌ హృష్టా పూర్ణచంద్రనిభాననాః । త్రయాణాం రాక్షసేంద్రాణాం తిస్రో గంధర్వకన్యకాః ॥ ౩౩ ॥ దత్తా మాత్రా మహాభాగా నక్షత్రే భగదైవతే । కృతదారాస్తు తే రామ సుకేశతనయాస్తదా ॥ ౩౪ ॥ చిక్రీడుస్సహ భార్యాభిరప్సరోభిరివామరాః । తతో మాల్యవతో భార్యా సుందరీ నామ సుందరీ ॥ ౩౫ ॥ స తస్యాం జనయామాస యదపత్యం నిబోధ తత్ । వజ్రముష్టిర్విరూపాక్షో దుర్ముఖశ్చైవ రాక్షసః ॥ ౩౬ ॥ సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ మత్తోన్మత్తౌ తథైవ చ । అనలా చాభవత్కన్యా

బ్రహ్మలోకాయ బ్రహ్మలోకం గంతుం క్రియార్థోపపదస్యేత్యాదినా చతుర్థీ ॥౧౬॥౧౭॥౧౮॥౧౯॥౨౦॥ ౨౧ ॥ ౨౨౫ ॥దక్షిణస్యేత్యాదిసార్ధశ్లోకత్రయం॥ అంబుదసన్నిభే మేఘసమానరూపే మధ్యమే శిఖరే శకునైరపి దుష్ప్రాప ఇత్యత్ర హేతుః - టంకచ్ఛిన్నచతుర్దిశి ॥ ౨౩ ॥౨౪॥ ౨౫ ॥ ౨౬-౨౫ అమరావతీమి॥ అమరావతీం సమాసాద్యేతి శ్లోకద్వయస్యాధిక్యం॥౨౭॥౨౮॥ విశ్వకర్మేతి॥ సహస్రమనుచరా ఏషాం తే సహస్రానుచరాః॥౨౯॥౩౦॥౩౧॥తస్యా ఇతి॥ అరాక్షసీ రాక్షసజాతివ్యతిరిక్తా॥౩౨॥కన్యా ఇతి॥ భగదైవతే నక్షత్రే ఉత్తరఫల్గున్యాం॥

తంనసుత్రము క్తరఫల్గునీ ॥౩౩॥౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౯॥౪౦॥౪౧౼॥ మాలేరితి॥స్వక్షీ మధురదృష్టిశాలినీ - యక్షీవరాయక్షీ శ్రేష్ఠాతయా ఉపమీయతే సాయక్షీవరోపమా॥౪౩౼॥అనిలఇతి॥మాలేయాఇతి॥ఇత్యేతేశ్చ॥౪౪॥౪౫॥జగదితి॥ప్రశమంకరాఇత్యాద్యుఖ్॥౪౬౼॥ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - రామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం॥పంచమస్సర్గః-

అథమాల్యవదాదిపీడితదేవగణస్య విష్ణునాథయదానం శ్రుత్వా నారాయణప్రేరకదేవగణవధార్థం షష్ఠస్సర్గః ప్రవృత్తిస్సర్గ ధ్యమా నాఇతి॥౧॥౨॥౩॥ సుకేశపుత్రైరితి॥ ప్రజాధ్యక్షస్యభగవతః ప్రజాపతేః ప్రజాః-దేవనరతిర్యగాదిరూపాః-రిపుబాధనైః రిపూణాంబాధనం రిపుబాధః తైః హేతుభిరిత్యర్థః॥౩॥౪॥శరణ్యానీతి॥శరణ్యాని శరణ్యార్హాణి దేవపిత్రతిథిపశుపక్ష్యాదిరక్షణార్హాణి దేవాన్ ప్రచ్యావ్యమే స్వర్గే క్రీడంతి దేవవత్॥౫॥౬॥ఇతిలి॥సమరేసంగ్రామే దుర్ధర్షాః అత్యాహంయేచాంతే॥౭౼॥అశివమితి॥ అశివం అసౌమ్యం రౌద్రమితియావత్ ॥ రుద్రో విషయదగ్నిస్తస్యైతత్ అనవో ఘోరా రాన్యాశివాన్యేతిశ్రుతేః॥౮॥ ఇత్యుక్తఇతి॥సుకేశం ప్రతిసాపేక్షం సుకేశస్య

సుందర్యాం రామ సుందరి ॥ ౩౬ ॥ సుమాలినోఽపి భార్యాసీత్పూర్ణచంద్రనిభాననా । నామ్నా కేతుమతీ నామ ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీ ॥ ౩౭ ॥ సుమాలీ జనయామాస యదపత్యం నిశాచరః । కేతుమత్యాం మహారాజ తన్నిబోధానుపూర్వశః ॥ ౩౮ ॥ ప్రహస్తోఽకంపనశ్చైవ వికటః కాలకాముకః । ధూమ్రాక్షశ్చ దండశ్చ సుపార్శ్వశ్చ మహాబలః ॥ ❁ ॥ సంహ్రాదిః ప్రఘసశ్చైవ భాసకర్ణశ్చ రాక్షసః । రాకా పుష్పోత్కటా చైవ కైకసీ చ శుచిస్మితా ॥ ❁ ॥ కుంభీనసీ చ ఇత్యేతే సుమాలేః ప్రసవాస్స్మృతాః ॥ ౪౧ ॥ మాలేస్తు వసుధా నామ గంధర్వీ రూపశాలినీ ॥ ❁ ॥ భార్యాసీత్పద్మపత్రాక్షీ స్వక్షీ యక్షీవరోపమా ॥ ౪౨ ॥ సుమాలేరనుజస్తస్యాం జనయామాస యత్ప్రభో ॥ ❁ ॥ అపత్యం కథ్యమానం తు మయా త్వం శృణు రాఘవ ॥ ౪౩ ॥ అనిలశ్చానలశ్చైవ హరస్సంపాతిరేవ చ ॥ ❁ ॥ ఏతే విభీషణామాత్యా మాలేయాస్తే నిశాచరాః ॥ ౪౪ ॥ తతస్తు తే రాక్షసపుంగవాస్త్రయో నిశాచరైః పుత్రశతైశ్చ సంవృతాః । సురాన్సహేంద్రానృషినాగయక్షాన్ బబాధిరే తాన్బహువీర్యదర్పితాః ॥ ౪౫ ॥ జగద్భ్రమంతోఽనిలవద్దురాసదా రణేషు మృత్యుప్రతిమానతేజసః । వరప్రదానాదపి గర్వితా భృశం క్రతుక్రియాణాం ప్రశమంకరాస్సదా ॥ ౪౬ ॥ ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

❁❁❁❁❁❁❁❁ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - పంచమస్సర్గః. ❁❁❁❁❁❁

తైర్వధ్యమానా దేవాశ్చ ఋషయశ్చ తపోధనాః । భయార్తాశ్శరణం జగ్ముర్దేవదేవం మహేశ్వరమ్ ॥ ౧ ॥ జగత్సృష్ట్యంతకర్తారమజమవ్యక్తరూపిణమ్ । ఆధారం సర్వలోకానామారాధ్యం పరమం గురుమ్ ॥ ౨ ॥ తే సమేత్య తు కామారిం త్రిపురారిం త్రిలోచనమ్ । ఊచుః ప్రాంజలయో దేవా భయగద్గదభాషిణః ॥ ౩ ॥ సుకేశపుత్రైర్భగవన్ పితామహవరోద్ధతైః । ప్రజాధ్యక్ష ప్రజాస్సర్వా బాధ్యంతే రిపుబాధనైః ॥ ౪ ॥ శరణ్యాన్యశరణ్యాని హ్యాశ్రమాణి కృతాని నః । స్వర్గాచ్చ దేవాన్ప్రచ్యావ్య స్వర్గే క్రీడంతి దేవవత్ ॥ ౫ ॥ అహం విష్ణురహం రుద్రో బ్రహ్మాహం దేవరాడహమ్ । అహం యమశ్చ వరుణశ్చంద్రోఽహం రవిరప్యహమ్ ॥ ౬ ॥ ఇతి మాలీ సుమాలీ చ మాల్యవాంశ్చైవ రాక్షసాః । బాధంతే సమరోద్ధర్షా యే చ తేషాం పురస్సరాః ॥ ౭ ॥ తన్నో దేవ భయార్తానామభయం దాతుమర్హసి ॥ ౮ ॥ అశివం వపురాస్థాయ జహి వై దేవకంటకాన్ । ఇత్యుక్తస్తు సురైస్సర్వైః కపర్దీ నీలలోహితః । సుకేశం ప్రతి సాపేక్ష

౩౩॥౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥౪౩౼॥ అనిలఇతి॥మాలేయాఇతి॥ఇత్యేతేశ్చ॥౪౪॥౪౫॥జగదితి॥ప్రశమంకరాఇత్యాద్యుఖ్॥౪౬౼॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే-శృంగారతిలకాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-పంచమస్సర్గః-

తైరిత్యాది॥శరణ్యాని శరణార్హాణి దేవపిత్రతిథిపశుపక్ష్యాదిరక్షణార్హాణి॥౧॥౨॥౩॥౪॥౫॥౬॥ఇతిమాలీ॥సమరేసంగ్రామే దుర్ధర్షాః॥౭౼॥అశివమితి॥అశివం అసౌమ్యం రౌద్రమిత్యర్థః॥౮॥ ఇత్యుక్తఇతి॥సుకేశం ప్రతిసాపేక్షం సుకేశస్య

ష్వేనోఽజనితత్వాన్మాల్యవదాదీనాం తత్పుత్రత్వాత్స్వకర్తృకతత్సంహరస్యానౌచిత్యం మన్వానఇత్యర్థః ||౯|| అహమితి || మయావధ్యాః ఉక్తహేతోర్వధానర్హాః మంత్రముపాయం ||౧౦|| ఏతమితి || ఏతమేవసముద్యోగం సన్తు కాలాంతరీయమిత్యర్థః ||౧౧|| శంఖచక్రధరమితి || సంభ్రాంతవత్ - సంభ్రాంతానాం సుకేశతనయాన్ ప్రతి తానుద్దిశ్యేత్యర్థః ||౧౩|| రాక్షసానితి || సానుబంధాన్ సానుచరాన్ రాక్షసాన్ జహీతి శేషః నోభయం చ నుద ||౧౮|| తానితి || సమతిక్రాంతమర్యాదాన్ మర్యాదా - వధ్యావధ్యవ్యవస్థా ||౨౧|| విబుధానామితి || తౌ భ్రాతరౌ సుమాలిమాలినౌ ||౨౩|| అమరా ఇతి || పరీప్సంతః ఇచ్ఛంతః ||౨౪|| సుకేశతనయా ఇతి || పదే పదే ప్రతిక్షణమ్ ||౨౫|| రాక్షసైరితి || హే ప్రజాపతే - దుష్టనిగ్రహద్వారా ప్రజారక్షక ||౨౬|| ఇత్యేవమితి || శిరః కరం చ ధున్వానః విషవృక్షోఽపీతి న్యాయేన స్వవధానర్హా ఇత్యాశయేనేతి భావః ||౨౮|| తదేవాహ || అవధ్యా ఇతి ||౩౦|| హరాదితి || తే దేవాః మంత్రమ

తః ప్రాహ దేవగణాన్ ప్రభుః ||౯|| అహం తాన్న హనిష్యామి మమావధ్యా హి తే సురాః | కింతు మంత్రం ప్రదాస్యామి యో వై తాన్నిహనిష్యతి ||౧౦|| ఏతమేవ సముద్యోగం పురస్కృత్య మహర్షయః | గచ్ఛధ్వం శరణం విష్ణుం హనిష్యతి స తాన్ ప్రభుః ||౧౧|| తతస్తు జయశబ్దేన ప్రతినంద్య మహేశ్వరమ్ | విష్ణోస్సమీపమాజగ్ముర్నిశాచరభయార్దితాః ||౧౨|| శంఖచక్రధరం దేవం ప్రణమ్య బహుమాన్య చ | ఊచుస్సంభ్రాంతవద్వాక్యం సుకేశతనయాన్ ప్రతి ||౧౩|| సుకేశతనయైర్దేవ త్రిభిస్త్రేతాగ్నిసన్నిభైః | ఆక్రమ్య వరదానేన స్థానాన్యపహృతాని నః ||౧౪|| లంకానామ పురీ దుర్గా త్రికూటశిఖరే స్థితా | తత్ర స్థితాః ప్రబాధంతే సర్వాన్నః క్షణదాచరాః ||౧౫|| స త్వమస్మద్ధితార్థాయ జహి తాన్మధుసూదన | శరణం త్వాం వయం ప్రాప్తా గతిర్భవ సురేశ్వర ||౧౬|| చక్రకృత్తాస్యకమలాన్ నివేదయ యమాయ వై | భయేష్వభయదోఽస్మాకం నాన్యోఽస్తి భవతా సమః ||౧౭|| రాక్షసాన్ సమరే హృష్టాన్ సానుబంధాన్మదోద్ధతాన్ | నుద త్వం నో భయం దేవ నీహారమివ భాస్కరః ||౧౮|| ఇత్యేవం దైవతైరుక్తో దేవదేవో జనార్దనః | అభయం భయదోఽరీణాం దత్త్వా దేవానువాచ హ ||౧౯|| సుకేశం రాక్షసం జానే ఈశానవరదర్పితమ్ | తాంశ్చాస్య తనయాన్ జానే యేషాం జ్యేష్ఠస్స మాల్యవాన్ ||౨౦|| తానహం సమతిక్రాంతమర్యాదాన్ రాక్షసాధమాన్ | నిహనిష్యామి సంక్రుద్ధస్సురా భవత విజ్వరాః ||౨౧|| ఇత్యుక్తాస్తే సురాస్సర్వే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా | యథావాసం యయుర్హృష్టాః ప్రశంసంతో జనార్దనమ్ ||౨౨|| విబుధానాం సముద్యోగం మాల్యవాంస్తు నిశాచరః | శ్రుత్వా తౌ భ్రాతరౌ వీరావిదం వచనమబ్రవీత్ ||౨౩|| అమరా ఋషయశ్చైవ సంగమ్య కిల శంకరమ్ | అస్మద్వధం పరీప్సంత ఇదం వచనమబ్రువన్ ||౨౪|| సుకేశతనయా దేవ వరదానబలోద్ధతాః | బాధంతేఽస్మాన్ సముద్దృప్తా ఘోరరూపాః పదే పదే ||౨౫|| రాక్షసైరభిభూతాస్స్మ న శక్తాస్స్మ ప్రజాపతే | స్వేషు సద్మసు సంస్థాతుం భయాత్తేషాం దురాత్మనామ్ ||౨౬|| తదస్మాకం హితార్థాయ జహి తాంస్త్వం త్రిలోచన | రాక్షసాన్ హుంకృతేనైవ దహ ప్రదహతాం వర ||౨౭|| ఇత్యేవం త్రిదశైరుక్తో నిశమ్యాంధకసూదనః | శిరః కరం చ ధున్వాన ఇదం వచనమబ్రవీత్ ||౨౮|| అవధ్యా మమ తే దేవాస్సుకేశతనయా రణే | మంత్రం తు వః ప్రదాస్యామి యో వై తాన్నిహనిష్యతి ||౨౯|| యోఽసౌ చక్రగదాపాణిః పీతవాసా జనార్దనః | హరిర్నారాయణశ్శ్రీమాన్ శరణం తం ప్రపద్యథ ||౩౦|| హరాదవాప్య తే మంత్రం కామారిమభివాద్య చ | నారాయణాలయం ప్రాప్య తస్మై సర్వం న్యవేదయన్ ||

స్వాశ్రితత్వాత్ తత్పుత్రవధానౌచిత్యమిత్యాశయేనేత్యర్థః ||౯|| స్వధర్మతిరస్కృతసమీపగమనసంస్కృతోఽయమనర్థ ఇతి ద్యోతయితుమాహ - అహమితి || మంత్రముపాయం ||౧౦|| ఏతమితి || ఏతమేవ సముద్యోగమిత్యనేన కాలాంతరీయమిత్యర్థః - ప్రభుః సమర్థః ||౧౧|| శంఖేతి || సంభ్రాంతవత్ సంభ్రాంతాః సంతః ||౧౩|| రాక్షసానితి || సానుబంధాన్ సానుచరాన్ ||౧౮|| సుకేశేతి || పదే పదే - ప్రతిక్షణమిత్యర్థః ||౨౫|| ఇత్యేవమితి || శిరః కరం చ ధున్వాన ఇతి సురోక్తస్యాసహ్యతాద్యోతనం ||౨౮|| అవధ్యా ఇతి || అవధ్యత్వే హేతుః ... తే

నాశ్యైస్స్వస్వేషు ॥ ౩౩ ॥ చిన్త్యతాం క్షమం యదితి ॥ హిరణ్యకశిపోరిత్యాది ॥ ❀ ॥ అసురా ఇతి ॥ అపరాజితా ఇతి శేషః ॥ ౩౮ ॥ తత ఇతి ॥ అశ్వినా వివస్వానివేతి ॥ ❀ ॥ భగాంశావివేతి భగస్సూర్యోత్తరఫల్గునీదేవతా అర్యమా తావివేత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ స్వధీతమితి ॥ నిరామయం నీరోగం సుభిక్షం శోభనో భిక్షః ... ప్రాప్తిస్థాపితైః ప్రాక్సమ్యగనుష్ఠితైః అధ్యయనాదిభిరితి శేషః ॥ ౪౦ ॥ దేవేతి ॥ యతో ద్విషో దేవా జితా స్తస్మాత్ స్మాకం మృత్యుర్భయం నాస్తీత్యర్థః ... వ్యావర్తేషాం భావా ... త్యావహీనక్షితిరితి భావః ॥ ౪౨ ॥ విష్ణోరితి ॥ విష్ణోర్ద్వేషస్య కారణం నాస్తి అస్మాభిస్తదపరాధాకరణాదితి భావః ॥ ❀ ॥ విష్ణోర్ద్వేషశ్చ నాస్త్యత్ర కారణం రాక్షసేశ్వర ఇతి పాఠే విష్ణోరస్మద్విషయే ప్రతిజ్ఞాయాం యః కారణం స్యాత్ తద్వశో విష్ణోస్సహ ద్వేషో నాస్తీత్యర్థః - కథం తర్హి దానీమస్మాసు ద్వేష ఇత్యత ఆహ దేవానామితి ॥ దేవానామేవ దోషేణోపపాదనేన ॥ ౪౩ ॥ తస్మాదితి ॥ జిఘాంసామ ఇమన్యాద్యేన నాశా ఇహాన్య ఇత్యర్థః ॥ ౪౫ ॥ స్యన్దనైరితి ॥ ఖరాదయో వాహనానాసి ... నారోజలజాసుపః ॥ ❀ ॥ సింహైరితి ॥ సృమరో గవయః సృమరచమరమాసిన ... ఇత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥ లంకేతి ॥ లంకావిపర్యయం లంకానాశం లంకాలయా నిభూతానీతి త్యానిదైవతానివిమనస్కాన్యాసన్నితి శేషః ॥ ౫౦ ॥ ప్రయాతా ఇతి ॥ రక్షసామేవ

౩౧ ॥ తతో నారాయణేనోక్తా దేవా ఇన్ద్రపురోగమాః । సురారీన్ హనిష్యామి సురా భవత విజ్వరాః ॥ ౩౨ ॥ దేవానాం భయభీతానాం హరిణా రాక్షసర్షభ । ప్రతిజ్ఞాతో వధోఽస్మాకం చిన్త్యతాం యదిహక్షమమ్ ॥ ౩౩ ॥ హిరణ్యకశిపోర్మృత్యురన్యేషాం చ సురద్విషామ్ । నముచిః కాలనేమిశ్చ సంహ్రాదో వీరసత్తమః ॥ ❀ ॥ రాధేయో బహుమాయీ చ లోకపాలోఽథ ధార్మికః । యమలార్జునౌ చ హార్దిక్యశ్శుమ్భశ్చైవ నికుమ్భకః ॥ ❀ ॥ అసురా దానవాశ్చైవ సత్త్వవన్తో మహాబలాః । సర్వే సమరమాసాద్య న శ్రూయన్తే పరాజితాః ॥ ౩౬ ॥ సర్వైః క్రతుశతైరిష్టం సర్వే మాయావిదస్తథా । సర్వే సర్వాస్త్రకుశలాస్సర్వే శత్రుభయంకరాః ॥ ౩౭ ॥ నారాయణేన నిహతాశ్శతశోఽథ సహస్రశః । ఏతజ్జ్ఞాత్వా తు సర్వేషాం క్షమం కర్తుమిహార్హథ ॥ ౩౮ ॥ తతస్సుమాలీ మాలీ చ శ్రుత్వా మాల్యవతో వచః । ఊచతుర్భ్రాతరం జ్యేష్ఠమశ్వినావివ వాసవమ్ ॥ ౩౯ ॥ స్వధీతం దత్తమిష్టం చాప్యైశ్వర్యం పరిపాలితమ్ । ఆయుర్నిరామయం ప్రాప్తం సుధర్మః ప్రాపితః పథి ॥ ౪౦ ॥ దేవసాగరమక్షోభ్యం శస్త్రైస్సమవగాహ్య చ । జితా ద్విషో హ్యప్రతిమాస్తన్నో మృత్యుకృతం భయమ్ ॥ ౪౧ ॥ నారాయణశ్చ రుద్రశ్చ శక్రశ్చాపి యమస్తథా । అస్మాకం ప్రముఖే స్థాతుం సర్వే బిభ్యతి సర్వదా ॥ ౪౨ ॥ విష్ణోర్ద్వేషస్య నాస్త్యేవ కారణం రాక్షసేశ్వర । దేవానామేవ దోషేణ విష్ణోః ప్రచలితం మనః ॥ ౪౩ ॥ తస్మాదద్యైవ సహితాస్సర్వేఽన్యోన్యసమావృతాః । దేవానేవ జిఘాంసామో యేభ్యో దోషస్సముత్థితః ॥ ౪౪ ॥ ఏవం సమ్మన్త్ర్య బలినస్సర్వే సైన్యసమావృతాః । ఉద్యోగం ఘోషయిత్వా తు సర్వే నైరృతపుంగవాః ॥ ❀ ॥ యుద్ధాయ నిర్యయుః క్రుద్ధా జమ్భవృత్రాదయో యథా ॥ ౪౪ ॥ ఇతి తే రామ సమ్మన్త్ర్య సర్వోద్యోగేన రాక్షసాః ॥ ❀ ॥ యుద్ధాయ నిర్యయుస్సర్వే మహాకాయా మహాబలాః ॥ ౪౫ ॥ స్యన్దనైర్వారణైశ్చైవ హయైశ్చ గిరిభిస్తథా । ❀ । ఖరైర్గోభిరథోష్ట్రైశ్చ శింశుమారైర్భుజంగమైః । మకరైః కచ్ఛపైర్మీనైర్విహంగైర్గరుడోపమైః ॥ ❀ ॥ సింహైర్వ్యాఘ్రైర్వరాహైశ్చ సృమరైశ్చమరైరపి । త్యక్త్వా లంకాం గతాస్సర్వే రాక్షసా బలగర్వితాః । ❀ ॥ ప్రయాతా దేవలోకాయ యోద్ధుం దైవతశత్రవః ॥ ౪౮ ॥ లంకావిపర్యయం దృష్ట్వా యాని లంకాలయాన్యథ ॥ ❀ ॥ భూతాని భయదర్శీని విమనస్కాని సర్వశః ॥ ౪౯ ॥ రథోత్తమైరుహ్యమానాశ్శతశోఽథ సహస్రశః ॥ ౫౦ ॥ ప్రయాతా రాక్షసాస్తూర్ణం దేవలోకం ప్రయత్నతః । రక్షసామేవ మార్గేణ దైవతాన్య

పతన్ యా ఇతి ॥ ౩౮ ॥ తత ఇతి ॥ భగాంశావివ - భగః - పూర్వఫల్గునీనక్షత్రదేవతా - తదంశః అర్యమా - ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రదేవతా ॥ ౪౨ ॥ విష్ణోరితి ॥ విష్ణోర్ద్వేషస్య కారణం నాస్తి అస్మాభిస్తదపకారాకరణాదితి భావః ॥ ౪౩ ॥ తస్మాదితి ॥ జిఘాంసామ ఇతి - స్వార్థే సన్ప్రత్యయః ॥ ౪౫ ॥ వాహనాన్యాహ - స్యన్దనైరిత్యాదినా - సృమరైః గవయైః ॥ ౪౮ ॥ లంకేతి ॥ లంకావిపర్యయం లంకావినాశం దృష్ట్వా యా

మార్గేణతద్యాత్రయానమైవతిపచక్రముః అపగతాః ॥ ౫౧ ॥ భౌమాశ్చేతి ॥ కాలాజ్ఞప్తాః కాలప్రేరితాః - భౌమాదయఉత్పాతాః ॥ ౫౨ ॥ అట్టహాసానితి ॥ ఘననాదేన మేఘస్వనేనసమస్స్వనో యేషాం తేవిముంచంతఇత్యన్వయః తాఇతిశేషః శివాంకాశ్యంతఇత్యస్యాపి ॥ ౫౩ ॥ [illegible] ॥ గృధ్రచక్రం గృధ్రసమూహః ॥ ౫౫ ॥ ఉత్పాతానితి ॥ మృత్యుపాశైరవపాశితాః సంజాతబంధాః ॥ ౫౭ ॥ [illegible] ॥ మాల్యవంతమచలం మాల్యవదాఖ్యపర్వతం ॥ ౫౯ ॥ తదితి ॥ మహాభ్రఘననాదితం మహామేఘసమూహవన్నాదితం సంజాతనాదమిత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥ ఆబధ్యేతి ॥ శ్రోణిసూత్రంఖడ్గబంధనభూతం ॥ ౬౪ ॥ సుపర్ణేతి ॥ సుపర్ణపక్షానిలేన నున్నపక్షం చోభితజలం చలోపలం చలత్పాషాణం ॥ ౬౭ ॥ తతఇతి ॥ విగ్రహాః ఆకారాః ॥ ౬౮ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షష్ఠస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

నారాయణగిరిమితి ॥ అథ రాక్షసోపరుద్ధదేవహానివిజ్ఞాపనాంతరం నారాయణ గిరిమితి రూపకముదంపదం ॥ ౧ ॥ శ్యామేతి ॥ శ్యామ

పపాత ॥ ౫౧ ॥ భౌమాశ్చైవాంతరిక్షాశ్చ కాలాజ్ఞప్తా భయావహాః । ఉత్పాతా రాక్షసేంద్రాణా మభావాయ సముత్థితాః ॥ ౫౨ ॥ అస్థీని మేఘావవృషురుష్ణం శోణితమేవచ । వేలాంసముద్రాశ్చోత్క్రాంతాశ్చేలుశ్చాప్యథభూధరాః ॥ ౫౩ ॥ అట్టహాసాన్విముంచంతో ఘననాదసమస్వనాః । వాశ్యంతశ్చశివాస్తత్ర దారుణం ఘోరదర్శనాః ॥ ౫౪ ॥ సంపతంత్యథభూతాని దృశ్యంతేచ యథాక్రమమ్ । గృధ్రచక్రంమహచ్చాత్ర ప్రజ్వాలోద్గారిభిర్ముఖైః ॥ ౫౫ ॥ రక్షోగణస్యోపరిష్టాత్పరిభ్రమతి కాలవత్ । కపోతారక్తపాదాశ్చ శారికావిప్రదుద్రువుః ॥ ౫౬ ॥ కాకావాశ్యంతితత్రైవ విడాలా వై ద్విపాదయః ॥ ౫౭ ॥ ఉత్పాతాంస్తాననాదృత్య రాక్షసాబలగర్వితాః ❋ ॥ యాంత్యేవననివర్తంతే మృత్యుపాశావపాశితాః ॥ ౫౮ ॥ మాల్యవాంశ్చసుమాలీచ మాలీచసుమహాబలాః ॥ ❋ ॥ పురస్సరారాక్షసానాం జ్వలితా ఇవపావకాః ॥ మాల్యవంతంచతేసర్వే మాల్యవంతమివాచలమ్ । ❋ । నిశాచరా ఆశ్రయంతి ధాతారమివదేవతాః ॥ ౫౯ ॥ తద్బలంరాక్షసేంద్రాణాం మహాభ్రఘననాదితమ్ । ❋ । జయేప్సయాదేవలోకం యయౌమాలీవశేస్థితమ్ ॥ ౬౦ ॥ రాక్షసానాంసముద్యోగం తంతునారాయణః ప్రభుః ॥ ❋ ॥ దేవదూతాదుపశ్రుత్య చక్రేయుద్ధేతదామనః ॥ ౬౧ ॥ ససజ్జాయుధతూణీరో వైనతేయోపరిస్థితః ॥ ❋ ॥ ఆసాద్యకవచందివ్యంసహస్రార్కసమద్యుతి ॥ ౬౨ ॥ ఆబధ్యశరసంపూర్ణే ఇషుధీవిమలేతదా । ❋ । శ్రోణిసూత్రంచఖడ్గంచ విమలంకమలేక్షణః । శంఖచక్రగదాశార్ఙ్గఖడ్గాంశ్చైవ వరాయుధాన్ ॥ ❋ ॥ సుపర్ణగిరిసంకాశం వైనతేయమథాస్థితః । రాక్షసానామభావాయ యయౌతూర్ణతరంప్రభుః ॥ ౬౫ ॥ సుపర్ణపృష్ఠేసబభౌ శ్యామఃపీతాంబరోహరిః । కాంచనస్యగిరేశ్శృంగే సతటిత్తోయదోయథా ॥ ౬౬ ॥ ససిద్ధదేవర్షిమహోరగైశ్చగంధర్వయక్షైరుపగీయమానః । సమాససాదాసురసైన్యశత్రుశ్చక్రాసిశార్ఙ్గాయుధశంఖపాణిః ॥ ౬౭ ॥ సుపర్ణపక్షానిలనున్నపక్షం భ్రమత్పతాకం ప్రవికీర్ణశస్త్రమ్ । చచాలతద్రాక్షసరాజసైన్యంచలోపలంనీలమివాచలాగ్రమ్ ॥ ౬౮ ॥ తతశ్శితైశ్శోణితమాంసరూషితైర్యుగాంతవైశ్వానరతుల్యవిగ్రహైః । నిశాచరాస్సంపరివార్యమాధవం వరాయుధైర్నిర్బిభిదుస్సహస్రశః ॥ ౬౯ ॥ ❋❋❋❋❋

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - షష్ఠస్సర్గః, ❋❋❋❋❋

నారాయణగిరింతేతుగర్జంతోరాక్షసాంబుదాః । అర్దయంతోఽస్త్రవర్షేణ వర్షేణేవాద్రిమంబు

నీలం కాలయా నిభూతానితత్రత్యానిదైవతానివిమనస్కాన్యాసన్నితిశేషః ॥ ౫౦ ॥ ప్రయాతా ఇతి ॥ రక్షసాంమార్గేణ తద్యాత్రయా సహైవాపచక్రముః ॥ ౫౧ ॥ భౌమాశ్చేతి ॥ కాలాజ్ఞప్తాః కాలప్రేరితాః ॥ ౫౨ ॥ ఉత్పాతానితి ॥ మృత్యుపాశావపాశితాః. సంజాతబంధనాః ॥ ౫౮ ॥ మాల్యవానితి ॥ మాల్యవంతం పర్వతం ॥ ౫౯ ॥ సుపర్ణేతి ॥ నున్నపక్షం క్షోభితబలం ॥ ❋ ॥ చలోపలమితిబహువ్రీహిః ॥ ౬౮ ॥ తతఇతి ॥ విగ్రహాః ఆకారః ॥ ౬౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే. మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షష్ఠస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ శ్యామేతి ॥ శ్యామస్సన్నవదాతశుభ్రశ్శ్యామావదాతనిర్మలఇత్యర్థః. - అంజనగిరేర్వేతివిభక్తిలోపశ్ఛాందసః ॥ ౨ ॥ శంఖా

స్సన్నవదాతో నిర్మలః అంజనగిరీవేతి విశిష్టిలోపశ్ఛాన్దసః తత స్సంధిః ॥ ౨ ॥ శలభా ఇతి ॥ అమృతఘటం పూర్ణఘటం - దంశా వనమక్షికా ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తథేతి ॥ వజ్రానిలమనోజవాః వజ్రపాతానిలమనోవత్ జవో వేగో యేషాం తే విపర్యయే ప్రళయకాలే లోకా యథా హరిం విశంతి తద్వత్ ॥ ౪ ॥ స్యందనైరితి ॥ స్యందనాదిభిస్సహ అంబరే స్థితాః తద్గతాః ॥ ౫ ॥ రాక్షసేంద్రా ఇతి ॥ హరిం నిరుచ్ఛ్వాసం చక్రుః ఉచ్ఛ్వాసానవసరవంతం కృతవంతః ॥ ౬ ॥ శరైరితి ॥ పూర్ణాయతోత్సృష్టైః పూర్ణాకృష్టధనురుత్సృష్టైః వజ్రకల్పైః వజ్రవద్దురంతైః ॥ ౮ ॥ సోంబుజ ఇతి ॥ అంబుజశ్శంఖః సర్వప్రాణేన సర్వబలేన శంఖరాడితి విశేషణం ధ్మాతః వాదితః ॥ ౧౦ ॥ న శేకురితి ॥ భవన్ అభవన్ శంఖరావితేన శంఖశబ్దేన దుర్బలాః స్వార్థే అణ్ ॥ ౧౨ ॥ వ్రణానీతి ॥ స్వర్ణధారాః ॥ ౧౫ ॥ గైరికేపి సువర్ణకమితి కోశః ॥ ౧౫ ॥ శంఖరాజేతి ॥ రవాంశ్చాపీత్యపినా ప్రాణాంశ్చ - వైష్ణవో విష్ణూత్పాదితః ॥ ౧౬ ॥ తేషామితి ॥ శిరోధరాన్ కంఠాన్ ధూతాన్ కంపితాన్ ॥ ౧౮ ॥ తథేతి ॥ వినిర్ముక్తాః వినిర్మోక్షం ప్రాప్తాః శరాః ఆసన్నితి పృథగ్వాక్యం అథ నారాయణేరితాః నారాయణవ్యాపాదిత ఇషవో నిర్ధావంతీత్యర్థః - సహస్రశః అనేకశః ॥ ౨౦ ॥ ద్వీపినేతి - ద్వీపీ తు చిత్రకాయః వ్యాఘ్రః చిత్రవ్యాఘ్రః - ఆఖవో మూషికాః ॥ ౨౧ ॥ తథేతి ॥ ము

దాః ॥ ౧ ॥ శ్యామావదాతస్తైర్విష్ణుర్నీలైర్నక్తంచరోత్తమైః । వృతోఽంజనగిరీవాసీద్వర్షమాణైః పయోధరైః ॥ ౨ ॥ శలభా ఇవ కేదారం మశకా ఇవ పావకమ్ । యథామృతఘటం దంశా మకరా ఇవ చార్ణవమ్ ॥ ౩ ॥ తథా రక్షోధనుర్ముక్తా వజ్రానిలమనోజవాః । హరిం విశంతి స్మ శరా లోకా ఇవ విపర్యయే ॥ ౪ ॥ స్యందనైస్స్యందనగతా గజైశ్చ గజధూర్గతాః । అశ్వారోహాస్తథాశ్వైశ్చ పాదాతాశ్చాంబరే స్థితాః ॥ ౫ ॥ రాక్షసేంద్రా గిరినిభాశ్శరైశ్శక్త్యృష్టితోమరైః । నిరుచ్ఛ్వాసం హరిం చక్రుః ప్రాణాయామా ఇవ ద్విజమ్ ॥ ౬ ॥ నిశాచరైస్తుద్యమానో మీనైరివ మహోదధిః । శార్ఙ్గమాయమ్య దుర్ధర్షో రాక్షసేభ్యోఽసృజచ్ఛరాన్ ॥ ౭ ॥ శరైః పూర్ణాయతోత్సృష్టైర్వజ్రకల్పైర్మనోజవైః । చిచ్ఛేద విష్ణుర్నిశితైశ్శతశోఽథ సహస్రశః ॥ ౮ ॥ విద్రావ్య శరవర్షేణ వర్షం వాయురివోత్థితమ్ । పాంచజన్యం మహాశంఖం ప్రదధ్మౌ పురుషోత్తమః ॥ ౯ ॥ సోఽంబుజో హరిణా ధ్మాతస్సర్వప్రాణేన శంఖరాట్ । రరాస భీమనిర్హ్రాదస్త్రైలోక్యం వ్యథయన్నివ ॥ ౧౦ ॥ శంఖరాజరవస్సోఽథ త్రాసయామాస రాక్షసాన్ । మృగరాజ ఇవారణ్యే సమదానివ కుంజరాన్ ॥ ౧౧ ॥ న శేకురశ్వాస్సంస్థాతుం విమదాః కుంజరాభవన్ । స్యందనేభ్యశ్చ్యుతా వీరాశ్శంఖరావితదుర్బలాః ॥ ౧౨ ॥ శార్ఙ్గచాపవినిర్ముక్తా వజ్రతుల్యాననాశ్శరాః । విదార్య తాని రక్షాంసి సుపుంఖా వివిశుః క్షితిమ్ ॥ ౧౩ ॥ భిద్యమానాశ్శరైస్సంఖ్యే నారాయణకరచ్యుతైః । నిపేతూ రాక్షసా భూమౌ శైలా వజ్రహతా ఇవ ॥ ౧౪ ॥ వ్రణాని పరగాత్రేభ్యో విష్ణుచక్రకృతాని హి । అసృక్క్షరంతి ధారాభిస్స్వర్ణధారా ఇవాచలాః ॥ ౧౫ ॥ శంఖరాజరవశ్చాపి శార్ఙ్గచాపరవస్తథా । రాక్షసానాం రవాంశ్చాపి గ్రసతే వైష్ణవో రవః ॥ ౧౬ ॥ తేషాం శిరోధరాన్ ధూతాంఛ్శరధ్వజధనూంషి చ । రథాన్ పతాకాస్తూణీరాంశ్చిచ్ఛేద స హరిశ్శరైః ॥ ౧౭ ॥ సూర్యాదివ కరా ఘోరా వార్యోఘా ఇవ సాగరాత్ । పర్వతాదివ నాగేంద్రా ధారౌఘా ఇవ చాంబుదాత్ ॥ ౧౮ ॥ తథా శార్ఙ్గవినిర్ముక్తాశ్శరా నారాయణేరితాః । నిర్ధావంతీషవస్తూర్ణం శతశోఽథ సహస్రశః ॥ ౧౯ ॥ శరభేణ యథా సింహాస్సింహేన ద్విరదా యథా । ద్విరదేన యథా వ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రేణ ద్వీపినో యథా ॥ ౨౦ ॥ ద్వీపినేవ యథా శ్వా

ఇతి ॥ అమృతఘటం మధుఘటం - దంశా వనమక్షికాః ॥ ౩ ॥ తథేతి ॥ వజ్రాః - వజ్రధారా ఇవ స్థితాః - అనిలమనోజవాశ్చ విపర్యయే సంహారకాలే - హరిం లోకాః ప్రజా ఇవ ॥ ౪ ॥ స్యందనైరితి ॥ ౫ ॥ రాక్షసేంద్రా ఇతి ॥ హరిం నిరుచ్ఛ్వాసం చక్రుః - ఉచ్ఛ్వాసానవసరవంతం కృతవంతః ॥ ౬ ॥ శరైరితి ॥ పూర్ణాయతతయా ఉత్సృష్టైః వజ్రకల్పైః వజ్రమివ దుస్సహం యేషాం తైః ॥ ౮ ॥ స ఇతి ॥ అంబుజః శంఖః సర్వప్రాణేన - సర్వబలేన ధ్మాతః - ఆధ్మాపితః ॥ ౧౦ ॥ న శేకురితి ॥ కుంజరా అభవన్నిత్యత్ర విమదా ఇత్యర్థః - భవన్నితి నా ఛేదః శంఖరావితేన - శంఖధ్వనినా ॥ స్వార్థే అణిః ॥ ౧౮ ॥ తథేతి ॥ శార్ఙ్గవినిర్ముక్తా ఇత్యేతద్విశేషణం నిర్ధావంతీతి ॥ ౨౦ ॥ ద్వీపిని యుద్ధవ్యాఘ్రాః

తలే శాయితాః అన్యే ద్రావితా ఇతి శేషః ॥ ౨౨ ॥ నారాయణేతి ॥ రాక్షసం రక్షస్సంబంధి బలం ॥ ౨౪ ॥ ప్రభగ్న ఇతి ॥ నివవార వారయామాస ॥ ౨౫ ॥ ఉత్క్షిప్యేతి ॥ లంబాభరణం లంబమానాభరణముత్క్షిప్య విధూయ ద్విపః కరమివ హస్తం బాహుదండమివ ॥ ౨౮ ॥ సుమాలేరితి ॥ యన్తుస్సారథేః ఛిచ్ఛేద తతస్తస్యాశ్వాః నష్టసారథిత్వాదనవస్థితగతికా అభవన్నిత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ తైరితి ॥ భ్రామ్యతే భ్రామ్యంతేస్మ ॥ ౩౦ ॥ తత ఇతి ॥ సుమాలేరథే అశ్వైర్హృతే ఇతస్తతో పకృష్యమాణే సతి రథాదవప్లుత్య విష్ణురథం ప్రతి ధనుః ప్రగృహ్య యుక్తః పుంఖితశరః అభ్యద్రవత్ ॥ ౩౧½ ॥ మాలేరితి ॥ క్రౌంచం క్రౌంచాద్రిం పత్రరథాః పక్షిణః ॥ ౩౨½ ॥ త ఇతి ॥ నాగాస్సర్పాః ॥ ౩౫½ ॥ మాలినమితి ॥ మాలిమౌలిం మాలిముకుటం ॥ ౩౬½ ॥ గదయేతి ॥ గరుడానాం పక్షిణాం ఈశానం గరుడం ఈశానం అంతక ఇవ శ్వేతారణ్యే మార్కండేయరక్షణార్థం అంతకస్య విద్రావణార్థం చ ఈశానాంతకయోర్యుద్ధమభూత్ - తదా అంతకేన సరుద్రో పరి ఆయుధప్రక్షేపః కృత ఇతి పురాణప్రసిద్ధా కథా ॥ ౩౮½ ॥ పరాఙ్ముఖ ఇతి ॥ మాలినా గరుడేన మాలితాడనపరాఙ్ముఖేన గరుడేన దేవే దేవపరాఙ్ముఖే కృతే ఇత్యన్వయః ॥ ౪౦ ॥ రక్షసామితి

నశ్యన్వారాజాలకా యథా। మార్జారేణ యథా ప్రస్పాస్సర్పేణ చ యథా ఖవః ॥ ౨౧ ॥ తథా తే రాక్షసాస్సర్వే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా। ద్రవన్తి ద్రావితాశ్చాన్యే శాయితాశ్చ మహీతలే ॥ ౨౨ ॥ రాక్షసానాం సహస్రాణి నిహత్య మధుసూదనః। వారిజం పూరయామాస తోయదం సురరాడివ ॥ ౨౩ ॥ నారాయణశరత్రస్తం శంఖనాదసువిహ్వలమ్। యయౌ లంకామభిముఖం ప్రభగ్నం రాక్షసం బలమ్ ॥ ౨౪ ॥ ప్రభగ్నే రాక్షసబలే నారాయణశరాహతే। సుమాలీ శరవర్షేణ నివవార రణే హరిమ్ ॥ ౨౫ ॥ స తు తం ఛాదయామాస నీహార ఇవ భాస్కరమ్। రాక్షసాస్సత్త్వసంపన్నాః పునర్ధైర్యం సమాదధుః ॥ ౨౬ ॥ అథ సోऽభ్యపతద్రోషాద్రాక్షసో బలదర్పితః। మహానాదం ప్రకుర్వాణో రాక్షసాన్ జీవయన్నివ ॥ ౨౭ ॥ ఉత్క్షిప్య లంబాభరణం ధున్వన్ కరమివ ద్విపః। రరాస రాక్షసో హర్షాత్ సతటిత్తోయదో యథా ॥ ౨౮ ॥ సుమాలేర్నర్దతస్తస్య శిరో జ్వలితకుండలమ్। చిచ్ఛేద యంతురశ్వాశ్చ భ్రాంతాస్తస్య తు రక్షసః ॥ ౨౯ ॥ తైరశ్వైర్భ్రామ్యతే భ్రాంతైస్సుమాలీ రాక్షసేశ్వరః। ఇంద్రియాశ్వైః పరిభ్రాంతైర్ధృతిహీనో యథా నరః ॥ ౩౦ ॥ తతో విష్ణుం మహాబాహుం ప్రపతంతం రణాజిరే। హృతే సుమాలేరశ్వైశ్చ రథే విష్ణురథం ప్రతి ❖ ॥ మాలీ చాభ్యద్రవద్యుక్తః ప్రగృహ్య సశరం ధనుః ॥ ౩౧½ ॥ మాలేర్ధనుశ్చ్యుతా బాణాః కార్తస్వరవిభూషితాః ❖ ॥ వివిశుర్హరిమాసాద్య క్రౌంచం పత్రరథా ఇవ ॥ ౩౨½ ॥ అర్ద్యమానశ్శరైస్సోऽథ మాలిముక్తైస్సహస్రశః ❖ ॥ చుక్షుభే న రణే విష్ణుర్జితేంద్రియ ఇవాధిభిః ॥ ౩౩½ ॥ అథ మౌర్వీస్వనం కృత్వా భగవాన్ భూతభావనః ❖ ॥ మాలినం ప్రతి బాణౌఘాన్ ససర్జాసినిషూదనః ॥ ౩౪½ ॥ తే మాలిదేహమాసాద్య వజ్రవిద్యుత్ప్రభాశ్శరాః ॥ పిబంతి రుధిరం తస్య నాగా ఇవ సుధారసమ్ ॥ ౩౫½ ॥ మాలినం విముఖం కృత్వా శంఖచక్రగదాధరః ❖ ॥ మాలిమౌలిం ధ్వజం చాపం వాజినశ్చాప్యపాతయత్ ॥ ౩౬½ ॥ విరథస్తు గదాం గృహ్య మాలీ నక్తంచరోత్తమః ❖ ॥ ఆపుప్లువే గదాపాణిర్గిర్యగ్రాదివ కేసరీ ॥ ౩౭½ ॥ గదయా గరుడేశానమీశానమివ చాంతకః ❖ ॥ లలాటదేశేऽభ్యహనద్వజ్రేణేంద్రో యథాచలమ్ ॥ ౩౮½ ॥ గదయాభిహతస్తేన మాలినా గరుడో భృశమ్ ❖ ॥ రణాత్పరాఙ్ముఖం దేవం కృతవాన్ వేదనాతురః ॥ ౩౯½ ॥ పరాఙ్ముఖే కృతే దేవే మాలినా గరుడేన వై ❖ ॥ ఉదతిష్ఠన్మహాన్ శబ్దో రక్షసామభి-

౨౧ ॥ ద్వీపిన ఇతి ॥ ఆఖవో మూషికాః ॥ ౨౨ ॥ రాక్షసానామితి ॥ సురరాడివేతి ఇంద్రస్య మేఘనియంతృత్వాత్తథోక్తం ॥ ౨౩ ॥ నారాయణేతి ॥ రాక్షసం రక్షస్సంబంధి ॥ ౨౮ ॥ సుమాలేరితి - యంతుస్సారథేః - భ్రాంతాః నష్టసారథికత్వాదనవస్థితగతికా ఇత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ తైరితి ॥ ఇంద్రియాఖ్యైరశ్వైః ధృతిహీనో నరః యథా తథా - సుమాలీ భ్రామిత ఇత్యర్థః ॥ ౩౩½ ॥ అథేతి ॥ మౌర్వీస్వనం కృత్వా జ్యాఘోషం కృత్వా సనమాలినః సర్వస్య గతిర్గమ్యతే ॥ ౩౪½ ॥ త ఇతి ॥ నాగాస్సర్పాః - సుధారసం - అమృతం గరుడానీతం ॥ ౩౫½ ॥ మాలినమితి ॥ మాలిమౌలిం మాలిముకుటం ॥ ౩౬½ ॥ గదయేతి ॥ గరుడః పక్షిణః తదీశానం వైనతేయం ॥ ౩౮½ ॥ రక్షసామితి ॥ హాహాకారయామాస - ఇంద్రా సభా ॥ ౪౧ ॥

హరి. హయానుజః ఇతిం ద్రానుజః ॥ ౪౧ ॥ తిర్యగితి ॥ విహఙ్గపతేః శేషం తిర్యగ్వలితగ్రీవమాస్థాయ స్థిత్వా ॥ ౪౨ ॥ మాలేః శిరః హంసయా గ్రస్తముత్ససర్జ ॥ ౪౨ ॥ తదితి ॥ కాలచక్రనిభం దినమాసాదిరూపేణ పరివర్తమానకాలచక్రసదృశం తేనాప్రతిహతత్వముక్తం ॥ ౪౩ ॥ తచ్ఛిర ఇతి ॥ పురా అమృతప్రాశనకాలే ॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి ॥ సర్వప్రాణసమీరితః సర్వబలాదాహృతః - ఉన్ముక్తః ముక్తః ఉద్గారలోపః ॥ ౪౫ ॥ గదోన్ముక్త ఇతి పాఠే సర్వప్రాణసమీరితః సర్వబలేన ప్రవర్తితః ॥ ౪౬ ॥ చక్రకృత్తేతి ॥ లాఙ్గలేన హలేన గ్లపితాః హృతాః గ్రీవామేషాం తే ॥ ౪౭ ॥ నారాయణ ఇతి ॥ అశనిభిరితి దీర్ఘః అర్షః ముక్తవిధూతకేశాః ముక్తకేశాః విధూతకేశాశ్చ ॥ ౫౦ ॥ భిన్నాతపత్రమితి ॥ శరైరపధ్వస్తో మణీకృతో విసీతవేషః సౌమ్యవేషో యస్య తత్ - ఉన్మత్తతరం అతిశయేన విస్మృతస్వపరవివేకం ॥ ౫౧ ॥ సింహార్దితానామితి ॥ పురాణసింహేన నృసింహేన ॥ ౫౨ ॥ త ఇతి ॥ సముత్సృజంతః త్యక్తవంతః ॥ ౫౩ ॥ చక్రప్రహారైరితి ॥ ద్వివిధాభిన్నాః ద్వివిధయా ప్రకారద్వయేన విభిన్నాః విశీర్ణాః ॥ ౫౪ ॥ విలంబమానైరితి ॥ నిరంతరం వ్యాప్తం దద్యు శోభా మండలమితిశేషః ॥ ౫౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - సప్తమస్సర్గః - ●●●●●●

అథ సుమాలిమాల్యవతోః పరాజితయోః లఙ్కాం విహాయ పాతాళప్రవేశ ఉచ్యతే - హన్యమాన ఇతి ॥ పృష్ఠతః అను ద్రుత్యేతి శేషః ॥

నర్దతామ్ ॥ ౪౦ ॥ తతస్సాంపరాయికం రావం శ్రుత్వా హరిర్హయానుజః ॥ ౪౧ ॥ తిర్యగాస్థాయ సంక్రు
ద్ధః పక్షీశే భగవాన్ హరిః । పరాఙ్ముఖోప్యుత్ససర్జ మాలేశ్చక్రం జిఘాంసయా ॥ ౪౨ ॥ తత్సూర్యమండ
లాభాసం స్వభాసా భాసయన్నభః । కాలచక్రనిభం చక్రం మాలేశ్శీర్షమపాతయత్ ॥ ౪౩ ॥
తచ్ఛిరో రాక్షసేంద్రస్య చక్రకృత్తం విభీషణమ్ । పపాత రుధిరోద్గారి పురా రాహుశిరో యథా ॥ ౪౪ ॥
తతస్సురైస్సుసంహృష్టైస్సర్వప్రాణసమీరితః । సింహనాదరవో ముక్తస్సాధు దేవేతి వాదిభిః ॥ ౪౫ ॥
మాలినం నిహతం దృష్ట్వా సుమాలీ మాల్యవానపి । సబలౌ శోకసంతప్తౌ లఙ్కామేవ ప్రధావితౌ ॥ ౪౬ ॥ గ
రుడస్తు సమాశ్వస్తస్సన్నివృత్య యథా పురా । రాక్షసాన్ ద్రావయామాస పక్షవాతేన కోపితః ॥ ౪౭ ॥
చక్రకృత్తాస్యకమలా గదాసంచూర్ణితోరసః । లాఙ్గలగ్లపితగ్రీవా ముసలైర్భిన్నమస్తకాః ॥ ౪౮ ॥ కేచి
చ్చైవాసినా ఛిన్నాస్తథాన్యే శరపీడితాః । నిపేతురంబరాత్తూర్ణం రాక్షసాస్సాగరాంభసి ॥ ౪౯ ॥ నా
రాయణో బాణవరాశనీభిర్విదారయామాస ధనుఃప్రముక్తైః । నక్తంచరాన్ముక్తవిధూతకేశాన్ యథా
శనీభిస్సతటిన్మహాభ్రః ॥ ౫౦ ॥ భిన్నాతపత్రం పతమానమస్త్రం శరైరపధ్వస్తవినీతవేషమ్ । వినిస్సృతాం
త్రం భయలోలనేత్రం బలం తదున్మత్తతరం బభూవ ॥ ౫౧ ॥ సింహార్దితానామివ కుంజరాణాం నిశాచరా
ణాం సహ కుంజరాణామ్ । రవాశ్చ వేగాశ్చ సమం బభూవుః పురాణసింహేన విమర్దితానామ్ ॥ ౫౨ ॥ తే
వార్యమాణా హరిబాణజాలైస్స్వబాణజాలాని సముత్సృజంతః । ధావంతి నక్తంచరకాలమేఘా వాయుప్ర
పన్నా ఇవ కాలమేఘాః ॥ ౫౩ ॥ చక్రప్రహారైర్వినికృత్తశీర్షాస్సంచూర్ణితాంగాశ్చ గదాప్రహారైః ।
అసిప్రహారైర్ద్వివిధా విభిన్నాః పతంతి శైలా ఇవ రాక్షసేంద్రాః ॥ ౫౪ ॥ విలంబమానైర్మణిహారకుం
డలైర్నిశాచరైర్నీలబలాహకోపమైః । నిపాత్యమానైర్దదృశే నిరంతరం నిపాత్యమానైరివ నీలపర్వతైః ॥ ౫౫ ॥

❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - సప్తమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

హన్యమానే బలే తస్మిన్ పద్మనాభేన పృష్ఠతః । మాల్యవాన్ సంనివృత్తోథ వేలామేత్య ఇవార్ణవః

తత ఇతి ॥ సర్వప్రాణసమీరితః సర్వబలేన ప్రవర్తితః ॥ ౪౯ ॥ నారాయణ ఇతి ॥ అశనిభిరితి అర్షః దీర్ఘః ॥ ౫౦ ॥ భిన్నాతపత్రమితి ॥ ఉన్మత్తతరం అతిశయేన విస్మృతస్వపరవివేకం ॥ ౫౧ ॥ సింహార్దితానామితి ॥ పురాణసింహేన నరసింహేన ॥ ౫౨ ॥ త ఇతి ॥ సముత్సృజంతః త్యక్తవంతః ॥ ౫౩ ॥ చక్రప్రహారైరితి ॥ ద్వివిధయా ద్విప్రకారేణ విభిన్నాః ఖండితా ఇత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తమస్సర్గః - ●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●

హన్యమాన ఇత్యాది - పృష్ఠతః అనుద్రుత్యేతి శేషః ॥ ౧ ॥ నారాయణేతి ॥ యథా రక్షః పురా జనక ఇవ ॥ ౫ ॥ పరాఙ్ముఖ

త్య ఇత్యేకస్య సంధిరార్షః - అర్ణవో వేలామేత్య యథా నివర్తతే తథా నివృత్త ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ సంరక్తనయన ఇతి ॥ చలన్మౌళిః కిరీటోపాధిన
యః ॥ ౨ ॥ నారాయణేతి ॥ అస్మాన్ హంసి న త్వం న జానీష ఇత్యన్వయః - యథేతరః యుద్ధమర్యాదానభిజ్ఞః ప్రాకృతజనస్తద్వత్ ॥ ౩ ॥ పరా
ఙ్ముఖేతి ॥ పరాఙ్ముఖవధరూపం పాపం - సః హంతా. ఇతో దేహాద్ గతస్సన్ స్వర్గం న లభతే ॥ ౪ ॥ సహంతా న హత ఇతి పాఠే హంతా దైవహత
ఇత్యర్థః - సురేతర ఇతి పాఠే - అసురాణాం పరాఙ్ముఖవధస్య స్వధర్మత్వాన్న దోష ఇతి భావః ॥ ౪ ॥ యుద్ధశ్రద్ధేతి ॥ తత్తావద్బలం అహం యథా పశ్యా
మి తథా దర్శయేత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అథ పరాఙ్ముఖవధదోషస్య ప్రతిజ్ఞాపాలనప్రవృత్తస్య నాస్తీత్యాహ మాల్యవంతమిత్యాది ॥ ౬ ॥ యుష్మత్త ఇతి ॥
మయా భయభీతానాం మమ భయం దత్తం తదేతదభయదానం రాక్షసోత్సాదనం సర్వదా మయా అనుపాల్యతే ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి ॥ శక్తిధరః శివః స ప్రి
యో యస్య తత్వం ప్రియత్వం సహస్రకమలార్చితత్వాత్ ॥ ౧౨ ॥ సేతి ॥ హారభాః హార సమూహః తేనావభాసితే గిరికూటే పర్వతశృంగే ॥ ౧౩ ॥
తయేతి ॥ తమః మోహః ॥ ౧౪ ॥ తథేతి ॥ రణరక్తః రణప్రియః అపక్రాంతః వృష్ఠతః పరావృత్తః ॥ ౧౬ ॥ వైనతేయ ఇతి ॥ వాయుః శుష్కపర్ణచయం య
థా వ్యపోహతి తథా రాక్షసం పక్షవాతేన వ్యపోహత్ ॥ ౧౮ ॥ ద్విజేంద్రేతి ॥ దృశ్య దృష్ట్వా ॥ ౨౧ ॥ అశక్నువంత ఇతి ॥ సహ పత్న్యా యస్య స్త్రీ

౧ ॥ సంరక్తనయనః కోపాచ్చలన్మౌళిర్నిశాచరః । పద్మనాభమిదం ప్రాహ వచనం పురుషోత్తమమ్ ॥ ౨ ॥
నారాయణ న జానీషే క్షాత్రధర్మం పురాతనమ్ । అయుద్ధమనసో భీతానస్మాన్ హంసి యథేతరః ॥ ౩ ॥
పరాఙ్ముఖవధం పాపం యః కరోత్యసురేతరః । స హంతా న గతస్స్వర్గం లభతే పుణ్యకర్మణామ్ ॥ ౪ ॥
యుద్ధశ్రద్ధాథవా తేఽస్తి శంఖచక్రగదాధర । అహం స్థితోఽస్మి పశ్యామి బలం దర్శయ యత్తవ ॥ ౫ ॥ మాల్య
వంతం స్థితం దృష్ట్వా మాల్యవంతమివాచలమ్ । ఉవాచ రాక్షసేంద్రం తం దేవరాజానుజో బలీ ॥ ౬ ॥ యు
ష్మత్తో భయభీతానాం దేవానాం వై మయాభయమ్ । రాక్షసోత్సాదనం దత్తం తదేతదనుపాల్యతే ॥ ౭ ॥
ప్రాణైరపి ప్రియం కార్యం దేవానాం హి సదా మయా । సోఽహం వో నిహనిష్యామి రసాతలగతానపి ॥ ౮ ॥ దే
వమేవం బ్రువాణం తం రక్తాంబురుహలోచనమ్ । శక్త్యా బిభేద సంక్రుద్ధో రాక్షసేంద్రో భుజాంతరే ॥ ౯ ॥
మాల్యవద్భుజనిర్ముక్తా శక్తిర్ఘంటాకృతస్వనా । హరేరురసి బభ్రాజ మేఘస్థేవ శతహ్రదా ॥ ౧౦ ॥ తత
స్తామేవ చోత్కృష్య శక్తిం శక్తిధరప్రియః । మాల్యవంతం సముద్దిశ్య చిక్షేపాంబురుహేక్షణః ॥ ౧౧ ॥ స్కం
దోత్సృష్టేవ సా శక్తిర్గోవిందకరనిస్సృతా । కాంక్షంతీ రాక్షసం ప్రాయాన్మహోల్కేవాంజనాచలమ్ ॥
౧౨ ॥ సా తస్యోరసి విస్తీర్ణే హారభాసావభాసితే । అపతద్రాక్షసేంద్రస్య గిరికూట ఇవాశనిః ॥ ౧౩ ॥ త
యా భిన్నతనుత్రాణః ప్రావిశద్విపులం తమః । మాల్యవాన్ పునరాశ్వస్తస్తస్థౌ గిరిరివాచలః ॥ ౧౪ ॥ త
తః కార్ష్ణాయసం శూలం కంటకైర్బహుభిశ్చితమ్ । ప్రగృహ్యాభ్యహనద్దేవం స్తనయోరంతరే దృఢమ్ ॥
౧౫ ॥ తథైవ రణరక్తస్తు ముష్టినా వాసవానుజమ్ । తాడయిత్వా ధనుర్మాత్రమపక్రాంతో నిశాచరః ॥
౧౬ ॥ తతోఽంబరే మహాంఛబ్దస్సాధు సాధ్వితి చోత్థితః । ఆహత్య రాక్షసో విష్ణుం గరుడం చాప్యతాడయత్ ॥
౧౭ ॥ వైనతేయస్తతః క్రుద్ధః పక్షవాతేన రాక్షసమ్ । వ్యపోహద్బలవాన్ వాయుశ్శుష్కపర్ణచయం య
థా ॥ ౧౮ ॥ ద్విజేంద్రపక్షవాతేన ద్రావితం దృశ్య పూర్వజమ్ । సుమాలీ స్వబలైస్సార్ధం లంకామభిము
ఖో యయౌ ॥ ౧౯ ॥ పక్షవాతబలోద్ధూతో మాల్యవానపి రాక్షసః । స్వబలేన సమాగమ్య యయౌ లంకాం
హ్రియావృతః ॥ ౨౦ ॥ ఏవం తే రాక్షసా రామ హరిణా కమలేక్షణ । బహుశస్సంయుగే భగ్నా హతప్రవర
నాయకాః ॥ ౨౧ ॥ అశక్నువంతస్తే విష్ణుం ప్రతియోద్ధుం భయార్దితాః । త్యక్త్వా లంకాం గతా వస్తుం పాతా

వధోక్తదోషస్య ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనపరస్య నాస్తీత్యాహ - మాల్యవంతమితి ॥ ౧౧ ॥ తత ఇతి ॥ తామేవ స్వవక్షోలగ్నాం ఏవ శక్తిధరప్రియః సు బ్ర
హ్మణ్య ప్రియః మహేశ్వరార్చనం చింత్యం ॥ ౧౨ ॥ సేతి ॥ హారభా హారముక్తాహారకాంతిః హా కూటం శృంగం ॥ ౧౩ ॥ తయేతి ॥ తమః మోహః ॥ ౧౪ ॥
తథేతి ॥ రణేరక్తః రణప్రియః ముష్టినా చ తాడయిత్వా - అపక్రాంతః పృష్ఠత ఇతి శేషః ॥ ౧౭ ॥ వైనతేయ ఇతి ॥ వాయుః శుష్కపర్ణం యథా వ్యపో
హతి - తథా పక్షవాతేన రాక్షసం వ్యపోహత్ ॥ ౧౮ ॥ ద్విజేంద్రేతి ॥ దృశ్య దృష్ట్వా ॥ ౨౧ ॥ అశక్నువంత ఇతి ॥ సహ పత్న్యా యః స స్త్రీక ఇత్యర్థః ॥
౨౨ ॥ సుమాలినమితి ॥ సాలకటంకటే - మాల్యవదాదీనాం పితామహీ విద్యుత్కేశపత్నీ - తస్యాస్సంబంధిన్యాలకటంకటః తస్మిన్ వంశే ప్రఖ్యా

కాః ॥ ౨౧ ॥ సుమాలినమితి ॥ సాలకటంకటే సాలకటంకటా మాల్యవదాదీనాం పితామహీ విద్యుత్కేశపత్నీ తదీయే వంశే ప్రఖ్యాతవీర్యాః సుమాలినమాసాద్య ఆశ్రిత్య తే రాక్షసాః స్థితాః ॥ ౨౩ ॥ య ఇతి ॥ పౌలస్త్యాః పులస్త్యవంశ్యాః త్వయా యే కుంభకర్ణాదయో నిహతాః తేభ్యస్తథా రావణాచ్చ మాల్యవదాదయో బలవత్తరాః ॥ ౨౪ ॥ తర్హి కిం మే ప్రాశస్త్యం భవద్భిరుచ్యత ఇత్యాశంక్య తదపి ప్రాశస్త్యం తవైవేత్యాహ న చాన్య ఇతి ॥ రాక్షసాన్ హంతా త్వం న లోకే విష్ణోర్నిషేధః దేవకంటకాన్ దేవపీడాకరాన్ దేవశత్రూన్ ఋతే నారాయణం నారాయణమృతే నారాయణం వినా అన్యో న కేవలం మనుష్యః ॥ ౨౫ ॥ ఉక్తమేవార్థమన్వయముఖేనాహ భవానితి ॥ ఉత్పన్నో మాయయా గృహీతదేహః ॥ ౨౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అష్టమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

కస్యచిదితి - రసాతలాదితి నిష్పత్త్యర్థే పంచమీ ॥ ౧ ॥ నీలేతి ॥ కన్యామవివాహితాం - వినా పద్మం పద్మం త్యక్త్వా స్థితాం ॥ ౨ ॥ గచ్ఛంతమితి ॥ ఆమరసంకాశం ఋషిపుత్రత్వేపి ప్రాప్తదేవస్వరూపం ॥ ౪ ॥ రసాతలమితి ॥ తం దృష్ట్వా పునా రసాతలం ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః - రసాతలాత్ప్రవిష్టస్సన్ మర్త్యలోకమితి వా శేషః స్వాను వా ఏవమయమిత్యేవం చింతయామాసేత్యన్వయః ॥ ౭ ॥ పుత్రి ప్రదానేతి ॥ ప్రత్యాఖ్యానాద్భీతైః ప్ర

ఖ్యం సహపత్న్యయః ॥ ౨౧ ॥ సుమాలినం సమాసాద్య రాక్షసం రఘుసత్తమ । స్థితాః ప్రఖ్యాతవీర్యాస్తే వంశే సాలకటంకటే ॥ ౨౩ ॥ యే త్వయా నిహతాస్తే తు పౌలస్త్యా నామ రాక్షసాః । సుమాలీ మాల్యవాన్ మాలీ తేభ్యస్తే బలవత్తరాః ॥ ౨౪ ॥ న చాన్యో రాక్షసాన్ హంతా సురారీన్ దేవకంటకాన్ । ఋతే నారాయణం దేవం శంఖచక్రగదాధరమ్ ॥ ౨౫ ॥ భవాన్నారాయణో దేవశ్చతుర్బాహుస్సనాతనః । రాక్షసాన్ హంతుముత్పన్నో హ్యజేయః ప్రభురవ్యయః ॥ ౨౬ ॥ నష్టధర్మవ్యవస్థాతా కాలే కాలే ప్రజాకరః । ఉత్పన్నో దస్యువధే శరణాగతవత్సలః ॥ ౨౭ ॥ ఏషా మయా తవ నరాధిప రాక్షసానాముత్పత్తిరద్య కథితా సకలా యథావత్ । భూయో నిబోధ రఘుసత్తమ రావణస్య జన్మ ప్రభావమతులం ససుతస్య సర్వమ్ ॥ ౨౮ ॥ చిరాత్సుమాలీ వ్యచరద్రసాతలం స రాక్షసో విష్ణుభయార్దితస్తదా । పుత్రైశ్చ పౌత్రైశ్చ సమన్వితో బలీ తతస్తు లంకామవసద్ధనేశ్వరః ॥ ౨౯ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - అష్టమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య సుమాలీ నామ రాక్షసః । రసాతలాన్మర్త్యలోకం సర్వం వై విచచార హ ॥ ౧ ॥ నీలజీమూతసంకాశస్తప్తకాంచనకుండలః । కన్యాం దుహితరం గృహ్య వినా పద్మమివ శ్రియమ్ ॥ ౨ ॥ రాక్షసేంద్రస్స తు తదా విచరన్ వై మహీతలే । తదాపశ్యత్స గచ్ఛంతం పుష్పకేణ ధనేశ్వరమ్ ॥ ౩ ॥ గచ్ఛంతం పితరం ద్రష్టుం పులస్త్యతనయం విభుమ్ । తం దృష్ట్వామరసంకాశం గచ్ఛంతం పావకోపమమ్ ॥ ౪ ॥ రసాతలం ప్రవిష్టస్సన్ మర్త్యలోకాత్సవిస్మయః । ఇత్యేవం చింతయామాస రాక్షసానాం మహామతిః ॥ ౫ ॥ కిం కృత్వా శ్రేయ ఇత్యేవం వర్ధేమహి కథం వయమ్ ॥ ౬ ॥ అథాబ్రవీత్సుతాం రక్షః కైకసీం నామ నామతః ॥ ౭ ॥ పుత్రి ప్రదానకాలోయం యౌవనం తేతివర్తతే । ప్రత్యాఖ్యానాచ్చ భీతైస్త్వం న వరైః పరిగృహ్యసే ॥ ౮ ॥ త్వత్కృతే చ వయం సర్వే యంత్రితా ధర్మబుద్ధయః । త్వం హి సర్వగుణోపేతా శ్రీస్సాక్షాదివ పుత్రికే ॥ ౯ ॥ కన్యా

తపస్వినాం - వృద్ధానాం వ్యాఖ్యాతపూర్వః ॥ ౨౩ ॥ య ఇతి ॥ యే పౌలస్త్యా రావణాదయో నిహతాః తేభ్యః రావణాచ్చ మాల్యవదాదయో బలవత్తరాః ॥ ౨౪ ॥ తర్హి కిం మే ప్రాశస్త్యం భవద్భిరుచ్యత ఇతి శంకాయాం తత్ప్రాశస్త్యముపపాదయతి - న చాన్య ఇతి - రాక్షసాన్ హంతేతి సర్వం - ❋❋❋❋❋ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋

కస్యచిదితి ॥ వినా పద్మం పద్మం త్యక్త్వా స్థితాం ॥ ౨ ॥ కిం కృత్వేతి ॥ రాక్షసానాం శ్రేయః కిం కృతం స్యాత్ - కేనోపాయేన కృతం స్యాత్ - కథం వయం వర్ధేమహీత్యేవం చింతయామాసేతి యోజనా ॥ ౭ ॥ పుత్రీతి ॥ ప్రత్యాఖ్యానాత్ - భీతైరస్మాభిస్త్వం వరైః ప్రతిగృహ్యసే ప్రతిగ్రహం న ప్రాప్నోషీత్యర్థః ॥ ౮ ॥ త్వత్కృత ఇతి ॥ యంత్రితాః కృతప్రయాసాః - ధర్మబుద్ధయః వివాహాధర్మనిమిత్తచింతావంతః ॥ ౯ ॥ కన్యా

త్ప్రత్యాఖ్యానశంకయా భీతైః సపర్త్రైః వరిగృహ్యాసేనయాచ్యసే. యద్వా ప్రత్యాఖ్యానభీతైః అస్మాభిః న త్వం వరైర్న ప్రతిగృహ్యసే ప్రతిగ్రహం న కార్యసే॥ ❋ ॥ న వరైః పరిగృహ్యసి ఇతి పాఠ ఇత్యన్యే - నావరైః సంగృహ్యాసి ఇత్యపరే - అస్మిన్ పక్షే అవరైః అస్మదపేక్షయా సర్వే షా మప్యపకృష్టత్వాన్న గృహ్యతైః ప్రత్యాఖ్యానాదస్మత్తో అధిక ఏవ వస్తు ప్రతిగృహ్ణాసీత్యర్థః॥౯॥ త్వత్కృత ఇతి ॥ త్వత్కృతే తవ విశిష్టవ రలాభార్థమ్ - యంత్రితాః కృతప్రయాసాః - ధర్మబుద్ధ్యయః వివాహాద్ధర్మసిద్ధిః సుఖం తం విచారవంతః॥౯॥ కన్యా పితృత్వస్య దుఃఖత్వమేవాహ- నజ్ఞాయత ఇతి ॥ కో వరయేదితి న జ్ఞాయత ఇతి దుఃఖం ॥ ౧౦ ॥ వరణానంతరమపి దుఃఖమేవేత్యాహ మాతురితి ॥ సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి కథ మస్యాశ్చారిత్రభ్రంశో న భవిష్యతీత్యేవం కులత్రయం చింతాక్రాంతం భవతీత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ సా త్వమితి ॥ సా త్వం విశ్రవసం భజ సేవస్వ సేవనేన భర్తృత్వేన వరయ ॥ ౧౨ ॥ ఈదృశా ఇతి ॥ కీదృశా న త్రా హ యాదృశో యం ధనేశ్వర ఇతి ॥ ౧౩ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ ఉపాతిష్ఠత్ ప్రదోషే అగ్నిహోత్రం కృతవానిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ అవిచింత్యేతి ॥ దారుణాం తాం వేలాం ప్రదోషకాలమిత్యర్థః - పితృగౌరవాదుపసృత్య ము హూర్తమాత్రము త్పన్నఖ్యాతిస్సుమాలినః పుత్రి అహమితో న ప్రాకృతేన షిణా నాదరణీయేత్యాశయే నేత్యర్థః - చరణయుగలాత్ కియ ద్దూరప్రవర్తితం ముఖం యస్యాస్సా చరణాధోముఖీ స్థితా ॥ ౧౬ ॥ విలిఖంతీతి ॥ అంగుష్ఠాగ్రేణ ముహుర్భూమిం విలిఖంతీ అధోముఖీ స్థితేతి సంబంధః ॥ ౧౭ ॥ స త్వితి ॥ కిం కార్యమస్యాః కిం సుప్తే దుహితా కస్య హేతోః కస్మాదిత్యమిహాగతా ॥ ౧౮ ॥ ఏవమితి ॥ మమాభిమతం భర్తృకాపేక్షాలక్షణం తత్స్వయం జ్ఞాప్యతాం తస్యా వాచా కథనమనుచితమితి భావః ॥ ౧౯ ॥ స్వవక్తవ్యాంశమాహ కింత్వితి ॥ ౨౦ ॥ స త్వితి ॥ కారణమాగమన కారణం ॥ ౨౧ ॥ తదేవాహ సుతేతి ॥ ౨౨ ॥ శృణ్వితి ॥ దారుణాన్ క్రూరస్వభావాన్ దారుణాభిజనాన్ క్రూరబంధవా

పితృత్వం దుఃఖం హి సర్వేషాం మానకాంక్షిణామ్ । న జ్ఞాయతే చ కః కన్యాం వరయేదితి కన్యకే ॥ ౧౦ ॥ మాతుః కులం పితృకులం యత్ర చైవ ప్రదీయతే । కులత్రయం సదా కన్యా సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి ॥ ౧౧ ॥ సా త్వం మునివరం శ్రేష్ఠం ప్రజాపతికులోద్భవమ్ । భజ విశ్రవసం పుత్రి పౌలస్త్యం వరయ స్వయమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఈదృశాస్తే భవిష్యంతి పుత్రాః పుత్రి న సంశయః । తేజసా భాస్కరసమో యాదృశోయం ధనేశ్వరః ॥ ౧౩ ॥ సా తు తద్వచనం శ్రుత్వా కన్యకా పితృగౌరవాత్ । తత్ర గత్వా చ సా తస్థౌ విశ్రవా యత్ర తప్యతే ॥ ౧౪ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే రామ పులస్త్యతనయో ద్విజః । అగ్నిహోత్రముపాతిష్ఠచ్చతుర్థ ఇవ పావకః ॥ ౧౫ ॥ అవిచింత్య తు తాం వేలాం దారుణాం పితృగౌరవాత్ । ఉపసృత్యాగ్రతస్తస్య చరణాధోముఖీ స్థితా ॥ ౧౬ ॥ విలిఖంతీ ముహుర్భూమిమంగుష్ఠాగ్రేణ భామినీ ॥ ౧౭ ॥ స తు తాం వీక్ష్య సుశ్రోణీం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్ ॥ ❋ ॥ అబ్రవీత్పరమోదారో దీప్యమానాం స్వతేజసా । భద్రే కస్యాసి దుహితా కుతో వా త్వమిహాగతా ॥ ❋ ॥ కిం కార్యం కస్య వా హేతోస్తత్త్వతో బ్రూహి శోభనే ॥ ౧౮ ॥ ఏవముక్తా తు సా కన్యా కృతాంజలిరథాబ్రవీత్ ॥ ❋ ॥ ఆత్మప్రభావేన మునే జ్ఞాతుమర్హసి మే మతమ్ ॥ ౧౯ ॥ కింతు మాం విద్ధి బ్రహ్మర్షే శాసనాత్పితురాగతామ్ ॥ ❋ ॥ కైకసీ నామ నామ్నాహం శేషం త్వం జ్ఞాతుమర్హసి ॥ ౨౦ ॥ స తు గత్వా మునిర్ధ్యానం వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ❋ ॥ విజ్ఞాతం తే మయా భద్రే కారణం యన్మనోగతమ్॥ ౨౧ ॥ సుతాభిలాషో మత్తస్తే మత్తమాతంగగామిని ॥ ❋ ॥ దారుణాయాం తు వేలాయాం యస్మాత్త్వం మాముపస్థితా ॥ ౨౨ ॥ శృణు తస్మాత్సుతాన్ భద్రే యాదృశాన్ జనయిష్యసి ॥ ❋ ॥ దారుణాన్ దారు

పితృత్వస్య దుఃఖత్వమేవ ప్రదర్శయతి ॥ న జ్ఞాయత ఇతి ॥ ౧౦ ॥ అథ వరణానంతరమపి విశిష్య దుఃఖహేతుత్వం కన్యాయా ఇత్యాహ- మాతురితి - సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతీత్యత్ర కథమస్యాశ్చారిత్రభ్రంశో న భవిష్యతీతి కులత్రయం చింతాకులమేవ సదా భవతీత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ ఉపాతిష్ఠత్ - ప్రదోషే అగ్నిహోత్రం కృతవానిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ అవిచింత్యేతి ॥ పితృగౌరవాత్ - పితరి బహుమానాత్ - చరణా ధోముఖీ చరణసమీపాధోముఖీ విలిఖంతీతి చింతానుభావః ॥ ౧౭ ॥ అబ్రవీదితి ॥ కుతః కస్మాద్దేశాత్ కిం కార్యం మయా కర్తవ్యం - కస్య హేతోః - కస్మై ప్రయోజనాయ ॥ ౧౮ ॥ ఏవమితి ॥ మే మతం త్వద్భర్తృకత్వాభిలాషిత్వం ॥ ౧౯ ॥ తచ్చ వక్తుం లజ్జావశాదనుచితమితి సూచయిత్వా వక్తుముచితమాహ కింత్వితి ॥ ౨౦ ॥ స త్వితి ॥ కారణమాగమనకారణం ॥ ౨౧ ॥ తదేవాహ - సుతేతి ॥ ౨౨ ॥ శృణ్వితి ॥

రాక్షసరూపాః స్త్రియో యేషాం తాన్ ॥ ౨౪ ॥ భగవన్నితి ॥ భగవన్ బ్రహ్మవాదినస్త్వత్తః ఉత్పన్నాన్ పుత్రానిచ్ఛామీత్యత్ర ఉ... పుత్రార్థం ప్రసాదం కర్తుమర్హసీత్యన్వయః ॥ ౨౬ ॥ పశ్చిమ ఇతి ॥ పశ్చిమః కనిష్ఠః సుమహత్ కామరూపో ధర్మాత్మా భవిష్యతీతి... ॥ ౨౯ ॥ తస్మిన్నితి ॥ సజ్వాలకబళాః జ్వాలాధూమాస్యాంతగ్నికబళసహితాః ॥ ౩౦ ॥ అథేతి ॥ దశగ్రీవ ఇతి కామరూపత్వాచ్చ... రావణాపేక్షయా క్రవ్యాద్విభుజత్వంచాస్యేతి బోధ్యం ॥ ౩౫ ॥ తస్మిన్నితి ॥ అంతరిక్షే సాధు సాధ్వితి వాక్యంచ తదాసీదితి శేషః ॥ ౩౬ ॥ తావితి ॥ తత్ర మహారణ్యే పితుర్విశ్రవస ఆశ్రమారణ్యే ॥ ౩౭ ॥ కుంభకర్ణ ఇతి ॥ నిత్యానంతుష్టః కియదపి భక్షణేన కదాచిదపి సంతుష్టః ॥ ౩౮ ॥ విభీషణ ఇతి ॥ స్వాధ్యాయనియతాహారః స్వాధ్యాయనియతో నియతాహారశ్చేత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥ పుత్రేతి ॥ ఆత్మానమీదృశం

దారుణాకారాన్ దారుణాభిజనప్రియాన్ । ప్రసవిష్యసి సుశ్రోణి రాక్షసాన్ క్రూరకర్మణః ॥ ౨౩ ॥ సా తు తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రణిపత్యాబ్రవీద్వచః । ౨౪ । భగవన్నేదృశాన్ పుత్రాంస్త్వత్తోహం బ్రహ్మవాదినః । నేచ్ఛామి సుదురాచారాన్ ప్రసాదం కర్తుమర్హసి ॥ ౨౫ ॥ కన్యయా త్వేవముక్తస్తు విశ్రవా మునిపుంగవః । ఉవాచ కైకసీం భూయః పూర్ణేందురివ రోహిణీమ్ ॥ ౨౬ ॥ పశ్చిమో యస్తవ సుతో భవిష్యతి శుభాననే । మమ వంశానురూపస్స ధర్మాత్మా చ న సంశయః ॥ ౨౭ ॥ ఏవముక్తా తు సా కన్యా రామ కాలేన కేనచిత్ । జనయామాస బీభత్సం రక్షోరూపం సుదారుణమ్ ॥ ౨౮ ॥ దశగ్రీవం మహాదంష్ట్రం నీలాంజనచయోపమమ్ । తామ్రోష్ఠం వింశతిభుజం మహాస్యం దీప్తమూర్ధజమ్ ॥ ౨౯ ॥ తస్మిన్ జాతే తు తస్మింస్తు సజ్వాలకబళాశ్శివాః । క్రవ్యాదాశ్చాపసవ్యాని మండలాని ప్రచక్రముః ॥ ౩౦ ॥ వవర్షు రుధిరం దేవో మేఘాశ్చ ఖరనిస్స్వనాః । ప్రబభౌ న చ సూర్యో వై మహోల్కాశ్చాపతన్ భువి ॥ ౩౧ ॥ చకంపే జగతీ చైవ వవుర్వాతాస్సుదారుణాః । అక్షోభ్యః క్షుభితశ్చైవ సముద్రస్సరితాం పతిః ॥ ౩౨ ॥ అథ నామాకరోత్తస్య పితామహసమః పితా । దశగ్రీవః ప్రసూతోయం దశగ్రీవో భవిష్యతి ॥ ౩౩ ॥ తస్య త్వనంతరం జాతః కుంభకర్ణో మహాబలః । ప్రమాణాద్యస్య విపులం ప్రమాణం నేహ విద్యతే ॥ ౩౪ ॥ తతశ్శూర్పణఖా నామ సంజజ్ఞే వికృతాననా । విభీషణశ్చ ధర్మాత్మా కైకస్యాః పశ్చిమస్సుతః ॥ ౩౫ ॥ తస్మిన్ జాతే మహాసత్త్వే పుష్పవర్షం పపాత హ । నభస్థానే దుందుభయో దేవానాం ప్రాణదంస్తదా । * । వాక్యం చైవాంతరిక్షే చ సాధు సాధ్వితి తత్తథా ॥ ౩౬ ॥ తౌ తు తత్ర మహారణ్యే వవృధాతే మహౌజసౌ । * ॥ కుంభకర్ణదశగ్రీవౌ లోకోద్వేగకరౌ తదా ॥ ౩౭ ॥ కుంభకర్ణః ప్రమత్తస్తు మహర్షీన్ ధర్మవత్సలాన్ । * ॥ త్రైలోక్యం నిత్యాసంతుష్టో భక్షయన్ విచచార హ ॥ ౩౮ ॥ విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నిత్యం ధర్మే వ్యవస్థితః । * ॥ స్వాధ్యాయనియతాహార ఉవాస విజితేంద్రియః ॥ ౩౯ ॥ అథ వైశ్రవణో దేవస్తత్ర కాలేన కేనచిత్ । * । ఆగతః పితరం ద్రష్టుం పుష్పకేణ ధనేశ్వరః ॥ ౪౦ ॥ తం దృష్ట్వా కైకసీ తత్ర జ్వలంతమివ తేజసా । * । ఆగమ్య రాక్షసీ తత్ర దశగ్రీవమువాచ హ ॥ ౪౧ ॥ పుత్ర వైశ్రవణం పశ్య భ్రాతరం తేజసావృతమ్ । * । భ్రాతృభావే సమే చాపి పశ్యాత్మానం త్వమీదృశమ్ ॥ ౪౨ ॥ దశగ్రీవ తథా యత్నం కురుష్వామితవిక్రమ ॥ * ॥ యథా త్వమపి మే పుత్ర భవ వైశ్రవణోపమః ॥ ౪౩ ॥

దారుణాన్ క్రూరస్వభావాన్ - దారుణాకారాన్ క్రూరవేషాన్ - దారుణాభిజనప్రియాన్ దారుణాభిజనే క్రూరబంధౌ రాక్షసరూపస్త్రీయుక్తే యేషాం తాన్ ॥ ౨౯ ॥ తస్మిన్నితి ॥ సజ్వాలకబళాః జ్వాలాధూమాస్యాంతగ్నికబళాః శివాః - వృద్ధజంబుకాః ॥ ౩౦ ॥ వవర్షేతి ॥ దేవః పర్జన్యదేవః ॥ ౩౩ ॥ తస్యత్వితి ॥ యస్య ప్రమాణాద్విపులం ప్రమాణం - నేహ విద్యతే - నైవాస్తి ప్రమాణభూతేష్వితి శేషః ॥ ౩౬ ॥ తావితి ॥ తత్ర మహారణ్యే - పితురాశ్రమారణ్యే ॥ ౩౮ ॥ విభీషణ ఇతి ॥ స్వాధ్యాయం - నియతం - ఆహార - అహారహరితి స్వా

శ్యకుబేరవన్నిత్యదివ్యవైభవరహితం ప్రాకృతరక్షోరూపమిత్యర్థః ॥ ౪౫ ॥ తతఇతి ॥ తపసేతపోర్థం ధృతమానసః నిశ్చితాంతఃకరణః ॥ ౪౬ ॥ ప్రాప్స్యమీతి ॥ ఇతికృత్వాఇతిబుద్ధింకృత్వాఅధ్యవస్య - తత్త్వానిశ్చిత్య ॥ ౪౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - నవమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ అగస్త్యఇతి ॥ భ్రాతరః రావణకుంభకర్ణవిభీషణాః తాన్ తాన్ ధర్మవిధీన్ ధర్మానుష్ఠానాని ॥ ౨ ॥ సంక్షేపేణోక్తం ప్రపంచయతి ॥ కుంభకర్ణఇత్యాది - పంచాగ్నీన్ సూర్యసంచతుష్టయసహితేసూర్యః పంచమోయేషాంతైః వహ్నిభిరిత్యర్థః - పంచాగ్నీన్ పరితస్థితఇతి హితేసూర్యసహితాఏవపంచాగ్నయః ॥ ౩ ॥ వర్షా ఇతి ॥ వామోరూపరిదక్షిణజంఘాం ప్రతిష్ఠాప్యస్థితిర్వీరాసనం జలమధ్యప్రతిశ్రయః తత్రవాసోయస్యసః ॥ ౪ ॥ సూర్యానువృత్తిమాహ - పంచవర్షేతి ॥ ఊర్ధ్వశిరోబాహురితి ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ స్వర్గస్థస్యదేవస్యనందనఇవతపః ప్రవృత్తిసంతోషోదర్శితః ॥ ౧౬ ॥ ఏవమితి ॥ హుతః ॥ ౧౮ ॥ ఉక్తమేనవరంసాపేక్షమాహ - షుపర్ణేతి ॥ ౨౨ ॥ త్రుణ్వితి ॥ భూ

మాతుస్తద్వచనం శ్రుత్వా దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్ । ❋ ॥ అమర్షమతులం లేభే ప్రతిజ్ఞాం చాకరోత్తదా ॥ ౪౪ ॥ సత్యం తే ప్రతిజానామి భ్రాతృతుల్యోఽధికోఽపి వా । ❋ । భవిష్యామ్యోజసా చైవ సంతాపం త్యజ హృద్గతమ్ ॥ ౪౫ ॥ తతస్తేనైవ కోపేన దశగ్రీవస్సహానుజః । ❋ । చికీర్షుర్దుష్కరం కర్మ తపసే ధృతమానసః ॥ ౪౬ ॥ ప్రాప్స్యామి తపసా కామమితి కృత్వాఽధ్యవస్య చ । ❋ । ఆగచ్ఛదాత్మసిద్ధ్యర్థం గోకర్ణస్యాశ్రమం శుభమ్ ॥ ౪౭ ॥ స రాక్షసస్తత్ర సహానుజస్తదా తపశ్చచారాతులముగ్రవిక్రమః । అతోషయచ్చాపి పితామహం విభుం దదౌ స తుష్టశ్చ వరాన్ జయావహాన్ ॥ ౪౮ ॥ ❋

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - నవమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋

అథాబ్రవీన్మునిం రామః కథం తే భ్రాతరో వనే । కీదృశం తు తదా బ్రహ్మన్ తపస్తేపుర్మహాబలాః ॥ ౧ ॥ అగస్త్యస్త్వబ్రవీత్తత్ర రామం సుప్రీతమానసమ్ । తాంస్తాన్ ధర్మవిధీంస్తత్ర భ్రాతరస్తే సమావిశన్ ॥ ౨ ॥ కుంభకర్ణస్తతో యత్తో నిత్యం ధర్మపథే స్థితః । తతాప గ్రీష్మకాలే తు పంచాగ్నీన్ పరితస్థితః ॥ ౩ ॥ మేఘాంబుసిక్తో వర్షాసు వీరాసనమసేవత । నిత్యం చ శిశిరే కాలే జలమధ్యప్రతిశ్రయః ॥ ౪ ॥ ఏవం వర్షసహస్రాణి దశ తస్యాతిచక్రముః । ధర్మే ప్రయతమానస్య సత్పథే నిష్ఠితస్య చ ॥ ౫ ॥ విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నిత్యం ధర్మపరశ్శుచిః । పంచవర్షసహస్రాణి పాదేనైకేన తస్థివాన్ ॥ ౬ ॥ సమాప్తే నియమే తస్య ననృతుశ్చాప్సరోగణాః । పపాత పుష్పవర్షం చ తుష్టువుశ్చాపి దేవతాః ॥ ౭ ॥ పంచవర్షసహస్రాణి సూర్యం చైవాన్వవర్తత । తస్థౌ చోర్ధ్వశిరోబాహుస్స్వాధ్యాయధృతమానసః ॥ ౮ ॥ ఏవం విభీషణస్యాపి స్వర్గస్థస్యేవ నందనే । దశవర్షసహస్రాణి గతాని నియతాత్మనః ॥ ౯ ॥ దశవర్షసహస్రాణి నిరాహారో దశాననః । పూర్ణే వర్షసహస్రే తు శిరశ్చాగ్నౌ జుహావ సః ॥ ౧౦ ॥ ఏవం వర్షసహస్రాణి నవ తస్యాతిచక్రముః । శిరాంసి నవ చాప్యస్య ప్రవిష్టాని హుతాశనమ్ ॥ ౧౧ ॥ అథ వర్షసహస్రే తు దశమే దశమం శిరః । ఛేత్తుకామే దశగ్రీవే ప్రాప్తస్తత్ర పితామహః ॥ ౧౨ ॥ పితామహస్తు సుప్రీతస్సార్ధం దేవైరుపస్థితః । తవ తావద్దశగ్రీవ ప్రీతోఽస్మీత్యభ్యభాషత ॥ ౧౩ ॥ శీఘ్రం వరయ ధర్మజ్ఞ వరో యస్తేఽభికాంక్షితః । కిం తే కామం కరోమ్యద్య న వృథా తే పరిశ్రమః ॥ ౧౪ ॥ అథాబ్రవీద్దశగ్రీవః ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా । ప్రణమ్య శిరసా దేవం హర్షగద్గదయా గిరా ॥ ౧౫ ॥ భగవన్ ప్రాణినాం నిత్యం నాన్యత్ర మరణాద్భయమ్ । నాస్తి మృత్యుసమశ్శత్రురమరత్వమహం వృణే ॥ ౧౬ ॥ ఏవముక్తస్తదా బ్రహ్మా దశగ్రీవమువాచ హ । నాస్తిస

ఖ్యాయనితాహరః ॥ ౪౧ ॥ పుత్రేతి ॥ ఆత్మానమీదృశం - కుబేరవద్దివ్యవైభవరహితం దరిద్రమిత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవింద రాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - నవమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ మేఘేతి ॥ వీరాసనం నామ వామోరూపరిదక్షిణజంఘాం ప్రతిష్ఠాప్యస్థితిః ॥ ౪ ॥ పంచేతి ॥ సూర్యం చైవేతి - చకారేణ పూర్వపదైకపాదస్థితిస్సముచ్చీయతే ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ స్వర్గస్థస్య దేవస్య నందనఇవేత్యనేన తపః ప్రవృత్తిసంతోష ఉక్తః ॥ ౧౦ ॥ పరమి

యా న్యశ్యోభోవకోదియ్యతేత చ్ఛృణు ॥ ౨౪ ॥ అన్యంవరంచవితరామీత్యుక్తంతమేవాహ-ఛందతఇతి॥ మనసాయద్యథేప్సితం రూపంత చ్ఛందతఇచ్ఛామాత్రేణభవిష్యతి ॥ ౨౫ ॥ భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ లోకగురుః - ఉత్పత్తిజ్ఞప్తిదాతా భవాన్ మహ్యం ప్రీతిఃప్రీతస్సన్ వాహం కృతకృత్యోస్మి సర్వగుణైః పురుషార్థైః వృతాతిశ్యాచ్ఛత్వప్రీతేరేవసర్వపురుషార్థసాధనత్వాత్ ॥ ౩౦ ॥ అథాపియది ప్రీతేన ప్రసన్నేన త్వయావశ్యం కశ్చిద్వరోదాతవ్యస్తదాతంవరం శృణ్విత్యాహపరమాపదీత్యాది - శ్లోకద్వయమేకంవాక్యం - పరమాపద్గతస్యాపి సాంసారిక వ్యాపారతః పరమాపదం ప్రాప్తస్యాపి మమధర్మే నారాయణే మతిర్భవేత్ ॥ ౩౧ ॥ రామోవిగ్రహవాన్ ధర్మ ఇత్యుక్తేః ధర్మపదేన నారాయణః - అన్యథాపానాథపతుధర్మేష్వేన పానరుక్త్యంస్యాత్ - అశిక్షితంస్వగురూపదేశంవినాపిబ్రహ్మ - బ్రహ్మస్త్రం బ్రహ్మవిద్యా పితద్వరణమశేషబ్రహ్మవిద్యాధిప్రతిబంధకనివృత్తయే ఏతల్లాభాయతంతంధర్మంచపాలయే పాలయేయం ॥ ౩౨ ॥ ఏషఇతి ॥ పరమోదారం పరమోదారః - ఉత్కృష్టస్య వరస్య పరమకత్వం న్యాయమూ హానిహేతి ॥ ౩౦ ॥ యస్మాదితి ॥ రాక్షసయోనౌజాతస్యాపి యతోధర్మే బుద్ధిర్నజాయతే తతః ప్రీతోహమమరత్వం తదదామ్యేవమ ప్రార్థితమమరత్వం బ్రహ్మణాస్వకాలాద్ధర్మబలాల్లబ్ధం విభీషణ సతిసమర్థ మనయా దేహోపాసనం నార్థసాధనమిలబోధ్యం ॥ ౩౫ ॥ నతావదితి ॥ ఏషదుర్మతిస్త్రీన్ లోకాన్ త్రాసయతీతిజానీషే ॥ ౩౭ ॥ లోదేవ

నాస్తిసర్వామరత్వం తేవరమన్యంవృణీష్వ మే॥౧౭॥ ఏవముక్తేతదా రామ బ్రహ్మణాలోకకర్తృణా।దశగ్రీవఉవాచేదంకృతాంజలిరథాగ్రతః॥ ౧౮ ॥ సుపర్ణనాగయక్షాణాందైత్యదానవరక్షసామ్।అవధ్యోహం ప్రజాధ్యక్ష దేవతానాంచ శాశ్వత॥ ౧౯ ॥ నహిచింతామమాన్యేషు ప్రాణిష్వమరపూజిత।తృణభూతా హి తే మన్యే ప్రాణినో మానుషాదయః ॥ ౨౦ ॥ ఏవముక్తస్తు ధర్మాత్మా దశగ్రీవేణరక్షసా । ఉవాచ వచనం దేవః సహ దేవైః పితామహః ॥ ౨౧ ॥ భవిష్యత్యేవమేతత్తే వచో రాక్షసపుంగవ । ఏవ ముక్త్వాతు తంరామ దశగ్రీవం పితామహః ॥ ౨౨ ॥ శృణు చాపి వరో భూయః ప్రీతస్యేహశుభోమమ । హుతానియానిశీర్షాణిపూర్వమగ్నౌత్వయానఘ ॥ ౨౩ ॥ పునస్తానిభవిష్యంతితథైవ తవ రాక్షస । వితరామి చ తే సౌమ్య వరం చాన్యం దురాసదమ్॥౨౪॥ ఛందతస్తవరూపం చ మనసాయద్యథేప్సితమ్ । భవిష్యతినసందేహో మద్వరాత్తవ రాక్షస॥౨౫॥ఏవంపితామహోక్తస్య దశగ్రీవస్య రక్షసః । అగ్నౌహుతానిశీర్షాణి పునస్తాన్యుత్థితాని వై ॥ ౨౬ ॥ ఏవముక్త్వాతుతంరామదశగ్రీవం పితామహః । విభీషణమథోవాచ వాక్యంలోకపితామహః ౨౭ ॥ విభీషణత్వయావత్సధర్మసంహితబుద్ధినా। పరితుష్టోస్మిధర్మాత్మన్ వరంవరయసువ్రత ॥ ౨౮ విభీషణస్తుధర్మాత్మావచనం ప్రాహసాంజలిః । వృతస్సర్వగుణైర్నిత్యంచంద్రమారశ్మిభిర్యథా ॥ ౨౯ ॥ భగవన్ కృతకృత్యోహంయన్మేలోకగురుస్స్వయమ్। ప్రీతేనయదిదాతవ్యో వరోమేశృణుసువ్రత ॥ ౩౦ ॥ పరమాపద్గతస్యాపిధర్మేమమమతిర్భవేత్ । అశిక్షితంచ బ్రహ్మాస్త్రం భగవన్ ప్రతిభాతు మే ॥ ౩౧ ॥ యాయామేజాయతేబుద్ధిర్యేషుయేష్వాశ్రమేషుచ । సాసాభవతుధర్మిష్ఠాతంతంధర్మంచపాలయే॥ ౩౨ ॥ ఏష మేపరమోదారవరఃపరమకోమతః॥నహిధర్మాభిరక్తానాంలోకేకించనదుర్లభమ్॥ ౩౩ ॥ పునః ప్రజాపతిః ప్రీతోవిభీషణమువాచహ। ధర్మిష్ఠస్త్వంయథావత్సతథాచైతద్భవిష్యసి॥౩౪ ॥ యస్మాద్రాక్షసయోనౌతేజాతస్యామిత్రనాశన। నాధర్మేజాయతేబుద్ధిరమరత్వందదామి తే॥౩౫॥ ఇత్యుక్త్వాకుంభకర్ణాయవరందాతుముపస్థితమ్। ప్రజాపతింసురాస్సర్వేవాక్యం ప్రాంజలయోబ్రువన్॥ ౩౬ ॥ నతావత్కుంభకర్ణాయప్రదాతవ్యోవరస్త్వయా।జానీషేహియథాలోకాంస్త్రాసయత్యేషదుర్మతిః॥౩౭॥నందనేప్సరసస్సప్తమహేంద్రానుచరాదశ।అనేనభక్షితాబ్రహ్మన్ ఋషయోమానుషాస్తథా॥౩౮॥అలబ్ధవరపూర్వేణయత్కృతంరాక్షసేనతుయద్యేషవరలబ్ధస్స్యాద్భక్షయేద్భువనత్ర

౦ ॥ శ్లోకద్వయమేకంవాక్యం - బ్రహ్మాస్త్రం బ్రహ్మప్రయుక్తం ప్రమంత్రః పాలయే - పాలయేయం ॥ ౩౨ ॥ పరమోదారేతి॥ మోహః - అజ్ఞానం ॥

దశాయతి - నర్తనఇతి ॥ ౩౯ ॥ పరవ్యాజేనేతి ॥ మోహః అజ్ఞానం ఏవంమోహాయాస్మై పలోకానాంస్వస్తిస్స్యాత్ అస్య సంమతిః సంతోషశ్చ స్యాత్ ॥ వేదస్య చ సన్మతిరితి వా పాఠః ॥ ౪౦ ॥ ఏవమితి ॥ అచింతయత్ దేవీమితిశేషః ॥ ౪౧ ॥ ప్రజాపతిరితి ॥ రాక్షసేంద్రస్య కుంభకర్ణస్య దేవతేప్సితా దేవానామిష్టా వాగ్భవ - యాచతః కుంభకర్ణస్య వదనాద్దేవానుకూలానిష్పత్త్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ తథేతి ॥ అథాబ్రవీత్ - సరస్వతీప్రవేశానంతరమిత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ కుంభకర్ణ ఇతి ॥ తద్వాక్యం బ్రహ్మవాక్యం - అత్ర షణ్మాసాదర్వాక్ జాగరణం నేతి నియమః తదధికమపి నిద్రాతు భవత్యేవేతి వరస్వరూపం బోధ్యం ॥ ౪౪ ॥ తతఏవ షణ్మాసాత్ప్రాక్ పితృపూర్వం విభీషణోక్త్యా వర్షాణ్యనేకానీతి కుంభకర్ణోక్త్యా చ న పూర్వోక్తస్య విరోధః ॥ ౪౬ ॥ బ్రహ్మణేతి ॥ స్వాంసంజ్ఞాం గతః స్వబుద్ధిం ప్రాప్తః ॥ ౪౭ ॥ అహమితి ॥ శ్లేష్మాతకవనం తత్ప్రచురం పితుస్తపోవనం ॥ ౪౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - దశమస్సర్గః - ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

అథ ధనదమపసార్య రావణస్య లంకాప్రవేశః ॥ ౧ ॥ మారీచ ఇతి ॥ తస్య సచివాః సుమాలినస్సచివాః ॥ ౨ ॥ యత్కృత ఇతి ॥ యత్కృ-

యమ్ ॥ ౩౯ ॥ పరవ్యాజేన మోహాయాస్మదీయ తామమితప్రభ । లోకానాంస్వస్తి చైవం స్యాద్భవేదస్య చ సమ్మతిః ॥ ౪౦ ॥ ఏవముక్తస్సురైర్బ్రహ్మా చింతయత్పద్మసంభవః । చింతితా చోపతస్థేస్య పార్శ్వం దేవీ సరస్వతీ ॥ ౪౧ ॥ ప్రాంజలిస్సా తు పార్శ్వస్థా ప్రాహ వాక్యం సరస్వతీ । ఇయమస్మ్యాగతా దేవ కిం కార్యం కరవాణ్యహమ్ ॥ ౪౨ ॥ ప్రజాపతిస్తు తాం ప్రాప్తాం ప్రాహ వాక్యం సరస్వతీ । వాణి త్వం రాక్షసేంద్రస్య భవ వాగ్దేవతేప్సితా ॥ ౪౩ ॥ తథేత్యుక్త్వా ప్రవిష్టా సా ప్రజాపతిరథాబ్రవీత్ । కుంభకర్ణ మహాబాహో వరం వరయ యో మతః ॥ ౪౪ ॥ కుంభకర్ణస్తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా వచనమబ్రవీత్ । స్వప్తుం వర్షాణ్యనేకాని దేవదేవ మమేప్సితమ్ ॥ ౪౫ ॥ ఏవమస్త్వితి తం చోక్త్వా ప్రాయాద్బ్రహ్మా సురైస్సమమ్ । దేవీ సరస్వతీ చైవ రాక్షసం తం జహౌ పునః ॥ ౪౬ ॥ బ్రహ్మణా సహ దేవేషు గతేషు చ నభస్స్థలమ్ । విముక్తోసౌ సరస్వత్యా స్వాం సంజ్ఞాం చ తతో గతః ॥ ౪౭ ॥ కుంభకర్ణస్తు దుష్టాత్మా చింతయామాస దుఃఖితః । అనీదృశమిదం వాక్యం మమాస్యాద్వినిర్గతమ్ ॥ ౪౮ ॥ అహం వ్యామోహితో దేవైరితి మన్యే తదాగతైః । ఏవం లబ్ధవరాస్సర్వే భ్రాతరో దీప్తతేజసః ॥ ✻ ॥ శ్లేష్మాతకవనం గత్వా తత్ర తే న్యవసన్సుఖమ్ ॥ ౪౯ ॥ ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

✻✻✻✻ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - దశమస్సర్గః . ✻✻✻✻

సుమాలీ వరలబ్ధాంస్తు జ్ఞాత్వా చైతాన్నిశాచరాన్ । ఉదతిష్ఠద్భయం త్యక్త్వా సానుగస్స రసాతలాత్ ॥ ౧ ॥ మారీచశ్చ ప్రహస్తశ్చ విరూపాక్షో మహోదరః । ఉదతిష్ఠన్సుసంరబ్ధాస్సచివాస్తస్య రక్షసః ॥ ౨ ॥ సుమాలీ సచివైస్సార్ధం వృతో రాక్షసపుంగవైః । అభిగమ్య దశగ్రీవం పరిష్వజ్యేదమబ్రవీత్ ॥ ౩ ॥ దిష్ట్యా తే వత్స సంప్రాప్తశ్చింతితోయం మనోరథః । యస్త్వం త్రిభువనశ్రేష్ఠాల్లబ్ధవాన్వరముత్తమమ్ ॥ ౪ ॥ యత్కృతే చ వయం లంకాం త్యక్త్వా యాతా రసాతలమ్ । తద్గతం నో మహాబాహో మహద్విష్ణుకృతం భయమ్ ॥ ౫ ॥ అసకృత్తద్భయాద్భీతాః పరిత్యజ్య స్వమాలయమ్ । విద్రుతాస్సహితాస్సర్వే ప్రవిష్టాస్స్మ రసాతలమ్ ॥ ౬ ॥ అస్మదీయా చ లంకేయం నగరీ రాక్షసోషితా । నివేశితా తవ భ్రా-

వంమోహాయాస్మదీయ తామమితప్రభ ... భవేత్ ॥ ౪౦ ॥ ఏవమితి ॥ అచింతయత్ - దేవీమితిశేషః ॥ ౪౨ ॥ ప్రజాపతిరితి ॥ తవ యా దేవతేప్సితా యా ... వాదినీ తాదృశీ భవేత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ తథేతి ॥ ప్రవిష్టా సా దేవతా ... ౪౭ ॥ అహమితి ॥ శ్లేష్మాతకవనం తత్ప్రచురం - పితుస్తపోవనమిత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - ... - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - దశమస్సర్గః - §§

౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ యత్కృత ఇతి ॥ మహద్విష్ణుకృతం చ భయం గతమిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అసకృత్ ॥ నామ దినాలంకా ప్రపాలయి

తే యద్విష్ణుభయనిమిత్తకత్వర్థః - యద్భయం నోస్మాకం గతం ॥ ౬ ॥ అస్మదీయేతి ॥ నివేశితా అధిష్ఠితా ॥ ౯½ ॥ అథేతి ॥ నార్హసి ఈదృశవచనం వక్తుం నార్హసీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ అదితిశ్చేతి ॥ అదితిదితీభగిన్యౌ పరస్పరభగిన్యౌ తే సహితే హితే పరస్పరానురక్తే భూత్వా కశ్యపస్య భార్యే అభూతామితి శేషః ॥ ౧౬ ॥ దైత్యానామితి ॥ తే దైత్యాః ప్రభవిష్ణవో భవన్ ॥ ౧౭ ॥ నిహత్యేతి ॥ పశ్చాద్విష్ణునా తాన్ దైత్యాన్ హత్వా ॥ ౧౮ ॥ నైతదితి ॥ విపర్యయం భ్రాతృద్రోహరూపం ॥ ౨౦ ॥ సత్విత్యే ॥ తస్మిన్నహని ప్రహస్తోపదేశదిన ఏవ - వనం గతః సమీపం గతః ॥ ౨౧ ॥ త్రికూటస్థ ఇతి ॥ త్రికూటస్థో భూత్వా ప్రహస్తం దౌత్యేన ప్రేషయామాస ॥ ౨౩ ॥ ఇయమితి ॥ త్వయా నివేశితా అధిష్ఠితాం యది భవాన్నో దద్యాత్తర్హి మమ ప్రీతిః కృతా భవేత్ ॥ ౨౫ ॥ వచనమితి ॥ దశాననో యద్బ్రవీతి తద్వచనం మమ ముఖాత్ శ్రూయతామితి సంబంధః ॥ ౨౭ ॥ తేనేతి ॥ యేన పూర్వం రాక్షసైర్భుక్తా తేన హేతునా సాంప్రతం దీయతాం - సోయమర్థో విజ్ఞాప్యతే ॥ ౩౦

భ్రాత్రా ధనాధ్యక్షేణ ధీమతా ॥ ౭ ॥ యది నామాత్ర శక్యం స్యాత్సామ్నా దానేన వానఘ । తరసా వా మహాబాహో ప్రత్యానేతుం కృతం భవేత్ ॥ ౮ ॥ త్వం తు లంకేశ్వరస్తాత భవిష్యసి న సంశయః ॥ ౮½ ॥ త్వయా రాక్షసవంశోయం నిమగ్నోపి సముద్ధృతః ॥ ❖ ॥ సర్వేషాం నః ప్రభుశ్చైవ భవిష్యసి మహాబల ॥ ౯½ ॥ అథాబ్రవీద్దశగ్రీవో మాతామహముపస్థితమ్ ॥ ❖ ॥ విత్తేశో గురురస్మాకం నార్హసే వక్తుమీదృశమ్ ॥ ౧౦½ ॥ సామ్నాపి రాక్షసేంద్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతో గరీయసా ॥ ❖ ॥ కించిన్నాహ తదా రక్షో జ్ఞాత్వా తస్య చికీర్షితమ్ ॥ ౧౧½ ॥ కస్యచిత్త్వథ కాలస్య వసంతం రావణం తతః ॥ ❖ ॥ ఉక్తవంతం తథా వాక్యం దశగ్రీవం నిశాచరః । ప్రహస్తః ప్రశ్రితం వాక్యమిదమాహ సకారణమ్ ॥ ౧౩ ॥ దశగ్రీవ మహాబాహో నార్హస్త్వం వక్తుమీదృశమ్ । సౌభ్రాత్రం నాస్తి శూరాణాం శృణు చేదం వచో మమ ॥ ౧౪ ॥ అదితిశ్చ దితిశ్చైవ భగిన్యౌ సహితే హితే । భార్యే పరమరూపిణ్యౌ కశ్యపస్య ప్రజాపతేః ॥ ౧౫ ॥ అదితిర్జనయామాస దేవాంస్త్రిభువనేశ్వరాన్ । దితిస్త్వజనయత్పుత్రాన్ కశ్యపస్యాత్మసంభవాన్ ॥ ౧౬ ॥ దైత్యానాం కిల ధర్మజ్ఞ పురీయం సవనార్ణవా । సపర్వతా మహీ వీర తేభవన్ ప్రభవిష్ణవః ॥ ౧౭ ॥ నిహత్య తాంస్తు సమరే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా । దేవానాం వశమానీతం త్రైలోక్యమిదమవ్యయమ్ ॥ ౧౮ ॥ నైతదేకో భవానేవ కరిష్యతి విపర్యయమ్ । సురాసురైరాచరితం తత్కురుష్వ వచో మమ ॥ ౧౯ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రహృష్టేనాంతరాత్మనా । చింతయిత్వా ముహూర్తం వై బాఢమిత్యేవ సోబ్రవీత్ ॥ ౨౦ ॥ స తు తేనైవ హర్షేణ తస్మిన్నహని వీర్యవాన్ । వనం గతో దశగ్రీవః సహ తైః క్షణదాచరైః ॥ ౨౧ ॥ త్రికూటస్థస్స తు తదా దశగ్రీవో నిశాచరః । ప్రేషయామాస దౌత్యేన ప్రహస్తం వాక్యకోవిదమ్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రహస్త శీఘ్రం గచ్ఛ త్వం బ్రూహి నైరృతపుంగవమ్ । వచసా మమ విత్తేశం సామపూర్వమిదం వచః ॥ ౨౩ ॥ ఇయం లంకాపురీ రాజన్ రాక్షసానాం మహాత్మనామ్ । త్వయా నివేశితా సౌమ్య నైతద్యుక్తం తవానఘ ॥ ౨౪ ॥ తద్భవాన్ యది నో హ్యద్య దద్యాదతులవిక్రమ । కృతా భవేన్మమ ప్రీతిర్ధర్మశ్చైవానుపాలితః ॥ ౨౫ ॥ స తు గత్వా పురీం లంకాం ధనదేన సురక్షితామ్ । అబ్రవీత్పరమోదారం విత్తపాలమిదం వచః ॥ ౨౬ ॥ ప్రేషితోహం తవ భ్రాత్రా దశగ్రీవేణ సువ్రత । త్వత్సమీపం మహాబాహో సర్వశస్త్రభృతాం వర ॥ ౨౭ ॥ తచ్ఛ్రూయతాం మహాప్రాజ్ఞ సర్వశాస్త్రవిశారద । వచనం మమ విత్తేశ యద్బ్రవీతి దశాననః ॥ ౨౮ ॥ ఇయం కిల పురీ రమ్యా సుమాలిప్రముఖైః పురా । భుక్తపూర్వా విశాలాక్ష రాక్షసైర్భీమవిక్రమైః ॥ ౨౯ ॥ తేన విజ్ఞాప్యతే సోయం సాంప్రతం విశ్రవాత్మజ । తదేషా దీయతాం తాత యాచతస్తస్య సామతః ॥

తుం యది నామ శక్యం స్యాత్తదా నః కార్యం భవేదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ అదితిశ్చేతి ॥ సహితే హితే - అన్యోన్యానురక్తే ॥ ౧౮ ॥ నైతదితి ॥ విపర్యయ భ్రాతృద్రోహరూపం - సురాసురైరాచరితం మార్గం ॥ ౨౦ ॥ సత్విత్యే ॥ తస్మిన్నహని ప్రహస్తోపదేశాహని వనం - శ్లేష్మాతకవనం ॥ ౨౧ ॥ త్రికూటస్థ ఇతి ॥ త్రికూటస్థో భూత్వా ప్రహస్తం దౌత్యేన ప్రేషయామాస ॥ ౨౨ ॥ ప్రహస్తేతి ॥ నైరృతపుంగవం - కుబేరం - లంకాయా

విభక్తమితి ॥ మమ రాజ్యం వసు చ త్వయా అవిభక్తమస్త్వితి శేషః ఏవం త్వదీయ మపి మమేతి ॥ ౩౭ ॥ దశగ్రీవ ఇతి ॥ బహుశోక్త ఇతి సంధి రార్షః ॥ ౩౮ ॥ స ఇతి ॥ ధ్వంసస్వేత్యత్ర ధర్మ్యాన్యాయమార్గాద్ధ్వంసస్వేత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ వరప్రదానాదితి ॥ మమ శాపాత్ తన్మాతృదర్శన కాలకృతాదితి శేషః ॥ ౪౦ ॥ తస్మాదితి ॥ నివాసార్థం నివేశయ పురమితి శేషః ॥ ౪౧ ॥ తత్రేతి ॥ సూర్యసంకాశైః సూర్యసదృశైః ॥ ౪౬ ॥ ప్రహస్త ఇతి ॥ ఏవం ప్రహస్త వదన్నిత్యా రావణః ప్రహృష్టాత్మా అభవదితి శేషః ॥ ౪౭ ॥ శూన్యేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ యతస్త్యక్త్వైనాం గతః తతోఽస్మాభిస్సహ తాం ప్రవిశ్య ధర్మ్యం ప్రతిపాలయేతి ప్రహస్తేనోక్తో రావణస్తాం ప్రవివేశ ఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ స చేతి ॥ నికామపూర్ణా అత్యంతపూర్ణా ॥ ౫౧ ॥ ధనేశ్వర ఇతి ॥ శశివిమలే గిరౌ కైలాసే ॥ ౫౨ ॥ పురందరస్యేవ తదా అమరావతీతి పాఠో యుక్తః ఛందోభంగాభావాయ ॥ ౫౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణ వ్యాఖ్యాయాం - ఏకాదశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

౩౦ ॥ ప్రహస్తాదభిసంశ్రుత్య దేవో వైశ్రవణోఽబ్రవీత్ । ప్రత్యువాచ ప్రహస్తం తం వాక్యం వాక్యవిశారదః ॥
౩౧ ॥ దత్తా మమేయం పిత్రా తు లంకా శూన్యా నిశాచరైః । నివాసితేచ మే యక్షైర్దానమానాదిభిర్యుతైః ॥ ౩౨ ॥ బ్రూహి గచ్ఛ దశగ్రీవం పురీ రాజ్యం చ యన్మమ । తవాప్యేతన్మహాబాహో భుంక్ష్వ రాజ్యమకంటకమ్ ॥ ౩౩ ॥ అవిభక్తం త్వయా సార్ధం రాజ్యం యచ్చాపి మే వసు । ఏవముక్త్వా ధనాధ్యక్షో జగామ పితురంతికమ్ ॥ ౩౪ ॥ అభివాద్య గురుం ప్రాహ రావణస్య యదీప్సితమ్ । ఏష తాత దశగ్రీవో దూతం ప్రేషితవాన్మమ ॥ ౩౫ ॥ దీయతాం నగరీ లంకా పూర్వం రక్షోగణోషితా । మయాత్ర యదనుష్ఠేయం తన్మమాచక్ష్వ సువ్రత ॥ ౩౬ ॥ బ్రహ్మర్షిస్త్వేవముక్తోఽసౌ విశ్రవా మునిపుంగవః । ప్రాంజలిం ధనదం ప్రాహ శృణు పుత్ర వచో మమ ॥ ౩౭ ॥ దశగ్రీవో మహాబాహురుక్తవాన్మమ సన్నిధౌ । మయా నిర్భర్త్సితశ్చాసీద్బహుశోక్తస్సుదుర్మతిః ॥ ౩౮ ॥ స క్రోధేన మయా చోక్తో ధ్వంసస్వేతి పునః పునః । శ్రేయోఽభియుక్తం ధర్మ్యం చ శృణు పుత్ర వచో మమ ॥ ౩౯ ॥ వరప్రదానాత్సంమూఢో మాన్యామాన్యం సుదుర్మతిః । న వేత్తి మమ శాపాచ్చ ప్రకృతిం దారుణాం గతః ॥ ౪౦ ॥ తస్మాద్గచ్ఛ మహాబాహో కైలాసం ధరణీధరమ్ । నివేశయ నివాసార్థం త్యక్త్వా లంకాం సహానుగః ॥ ౪౧ ॥ తత్ర మందాకినీ రమ్యా నదీనాముత్తమా నదీ । కాంచనైస్సూర్యసంకాశైః పంకజైస్సంవృతోదకా ॥ ౪౨ ॥ కుముదైరుత్పలైశ్చైవ తథాన్యైశ్చ సుగంధిభిః ॥ ౪౩ ॥ తత్ర దేవాస్సగంధర్వాస్సాప్సరోరగకిన్నరాః । విహారశీలాస్సతతం రమంతే సర్వదాశ్రితాః ॥ ౪౪ ॥ న హి క్షమం తవానేన వైరం ధనద రక్షసా । జానీషే హి యథానేన లబ్ధః పరమకో వరః ॥ ౪౫ ॥ ఏవముక్తో గృహీత్వా తు తద్వచః పితృగౌరవాత్ । సదారపుత్రస్సామాత్యస్సవాహనధనో గతః ॥ ౪౬ ॥ ప్రహస్తోఽథ దశగ్రీవం గత్వా వచనమబ్రవీత్ । ప్రహృష్టాత్మా మహాత్మానం సహామాత్యం సహానుజమ్ ॥ ౪౭ ॥ శూన్యా సా నగరీ లంకా త్యక్త్వైనాం ధనదో గతః । ప్రవిశ్య తాం సహాస్మాభిస్స్వధర్మం ప్రతిపాలయ ॥ ౪౮ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రహస్తేన మహాబలః । వివేశ నగరీం లంకాం భ్రాతృభిస్సబలానుగైః ॥ ౪౯ ॥ ధనదేన పరిత్యక్తాం సువిభక్తమహాపథామ్ । ఆరురోహ స దేవారిస్స్వర్గం దేవాధిపో యథా ॥ ౫౦ ॥ స చాభిషిక్తః క్షణదాచరైస్తదా నివేశయామాస పురీం దశాననః । నికామపూర్ణా చ బభూవ సా పురీ నిశాచరైర్నీలబలాహకోపమైః ॥ ౫౧ ॥ ధనేశ్వరస్త్వథ పితృవాక్యగౌరవాన్న్యవేశయచ్ఛశివిమలే గిరౌ పురీమ్ । స్వలంకృతైర్భవనవరైర్విభూషితాం పురందరస్యేవ యథామరావతీమ్ ॥ ౫౨ ॥ ※※※※※※※※※※※※※

పూర్వస్థితస్వైశ్వర్యతాధిపత్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ దశగ్రీవ ఇతి ॥ బహుశోక్త ఇతి సంధిశ్ఛాందసః ॥ ౩౮ ॥ స ఇతి ॥ ధ్వంసస్వ - ధ్వంసస్వ ధర్మ్యాన్న్యాయమార్గాద్భ్రష్టో జాయతే ॥ ౩౯ ॥ వరప్రదానాదితి ॥ మమ శాపాత్ తన్మాతృదర్శనకాలకృతాదితి శేషః ॥ ౪౦ ॥ తస్మాదితి ॥ నివాసార్థం నివేశయ నివేశనం పురం కురు ॥ ౫౧ ॥ ధనేశ్వర ఇతి ॥ శశివిమలే గిరౌ - కైలాసే - పురీమలకాం - అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షో జ్ఞేయః ॥ ౫౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిం

అథేన్ద్రజిదుత్పత్తిః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ అథేతి ॥ రామేతిసంబుద్ధిః ॥ ౩ ॥ తస్యామితి ॥ గతా దేవలోకమితి శేషః - తత్ర త్రయోదశ వర్షా విహారేణ గతాని - చతుర్దశం చ తద్విరహితస్య గతమిత్యనుకర్షః ॥ ౭ ॥ తతఇతి ॥ హైమమయం సువర్ణప్రచురం - మాయయా విచిత్ర నిర్మాణశక్త్యా నిర్మితం ॥ ౯ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్యాః కుక్షౌ హేమాయా గర్భే ఇత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ భర్తారమితి ॥ కన్యాపితృత్వస్య దుఃఖజనకత్వాదస్యా వరం మార్గితుం ప్రాప్తోస్మి మానకాంక్షిణాం మభిమానేచ్ఛూనాం దుఃఖం అభిమాననివర్తకత్వాత్ ॥ ౧౧ ॥ కన్యాహీతి ॥ అస్యాం హేమాయాం ॥ ౧౨ ॥ మాయావీతి ॥ మాయావీ తస్యా సుతః ॥ ౧౪ ॥ అథ రావణస్స్వవృత్తాంతమాహ అహంపౌలస్త్యతనయఇతి ॥ ఉక్త పౌర్వాపర్యమతిస్పష్టమాహ నామతఇతి ॥ యో మునిర్విశ్రవాః బ్రహ్మణస్తృతీయాపత్యం ఇతిప్రథితః తస్య విశ్రవసోహం తనయఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ ఏవముక్త ఇతి ॥ తం మహర్షిపౌత్రతనయం జ్ఞాత్వా దుహితరం తస్మై దాతుం రోచయామాస - తత్రైవ మహాకులీనత్వ సూతత్వజ్ఞానకాలే ॥ ౧౬ ॥ ఇయమితి ॥ ధృతా ధృతగర్భా ప్రసూతేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ సహేతి ॥ తపోధనాత్ జాతశాపాగ్నిస్తు దారుణప్రకృతిర్భవిష్యతీతి శ్రుతశాపస్య

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - ఏకాదశస్సర్గః. ❋❋❋❋❋

రాక్షసేన్ద్రోభిషిక్తస్తు భ్రాతృభ్యాం సహితస్తదా । తతః ప్రదానం రాక్షస్యా భగిన్యాస్సమచిన్తయత్ ॥ ౧ ॥ స్వసారం కాలకేయాయ దానవేన్ద్రాయ రాక్షసీం । దదౌ శూర్పణఖాం నామ విద్యుజ్జిహ్వాయ నామతః ॥ ౨ ॥ అథ దత్త్వా స్వయం రక్షో మృగయామటతే స్మ తత్ । తత్రాపశ్యత్తతో రామ మయం నామ దితేస్సుతం ॥ ౩ ॥ కన్యాసహాయం తం దృష్ట్వా దశగ్రీవో నిశాచరః । అపృచ్ఛత్కో భవానేకో నిర్మనుష్యమృగే వనే ॥ ❋ ॥ అనయా మృగశావాక్ష్యా కిమర్థం సహ తిష్ఠసి ॥ ౪ ॥ మయస్త్వథాబ్రవీద్రామ పృచ్ఛన్తం తం నిశాచరం । శ్రూయతాం సర్వమాఖ్యాస్యే యథావృత్తమిదం తవ ॥ ౫ ॥ హేమా నామాప్సరాస్తాత శ్రుతపూర్వా యది త్వయా । దైవతైర్మమ సా దత్తా పౌలోమీవ శతక్రతోః ॥ ౬ ॥ తస్యాం సక్తమనాస్తాత పఞ్చవర్షశతాన్యహం । సా చ దైవతకార్యేణ గతా వర్షాశ్చతుర్దశ ॥ ౭ ॥ తస్యాః కృతే చ హేమాయాస్సర్వం హైమం పురం మయా । వజ్రవైడూర్యచిత్రం చ మాయయా నిర్మితం తదా ॥ ౮ ॥ తత్రాహమరతిర్దీనస్తయా హీనస్సుదుఃఖితః ॥ ౯ ॥ తస్మాత్పురాద్దుహితరం గృహీత్వా వనమాగతః । ఇయం మమాత్మజా రాజంస్తస్యాః కుక్షౌ వివర్ధితా ॥ ౧౦ ॥ భర్తారమనయా సార్ధమస్యాః ప్రాప్తోస్మి మార్గితుం । కన్యాపితృత్వం దుఃఖం హి సర్వేషాం మానకాంక్షిణాం ॥ ౧౧ ॥ కన్యా హి ద్వే కులే నిత్యం సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి । పుత్రద్వయం మమాప్యస్యాం భార్యాయాం సంబభూవ హ ॥ ౧౨ ॥ మాయావీ ప్రథమస్తాత దుందుభిస్తదనన్తరం । ఏవం తే సర్వమాఖ్యాతం యాథాతథ్యేన పృచ్ఛతః ॥ ౧౩ ॥ త్వామిదానీం కథం తాత జానీయాం కో భవానితి । ఏవముక్తస్తు తద్రక్షో వినీతమిదమబ్రవీత్ । అహం పౌలస్త్యతనయో దశగ్రీవశ్చ నామతః । మునేర్విశ్రవసో యస్తు తృతీయో బ్రహ్మణోభవత్ ॥ ౧౫ ॥ ఏవముక్తస్తదా రామ రాక్షసేన్ద్రేణ దానవః । మహర్షేస్తస్య విజ్ఞాయ తత్రాభిజనమాగతః ॥ ❋ ॥ దాతుం దుహితరం తస్య రోచయామాస తత్ర వై ॥ ౧౬ ॥ కరేణ తు కరం తస్యా గ్రాహయిత్వా మయస్తదా ॥ ❋ ॥ ప్రహసన్ ప్రాహ దైత్యేన్ద్రో రాక్షసేన్ద్రమిదం వచః ॥ ౧౭ ॥ ఇయం మమాత్మజా రాజన్ హేమయాప్సరసా ధృతా ॥ ❋ ॥ కన్యా మన్దోదరీ నామ పత్న్యర్థం ప్రతిగృహ్యతాం ॥ ౧౮ ॥ బాఢమిత్యేవ తం రామ దశగ్రీవోభ్యభాష

శ్రీరాజవిగటితే-మణిమకుటాఖ్యానే- ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకాదశస్సర్గః - •

౧ ॥ స్వసారమితి ॥ కాలకేయాయ-కాలకస్య పుత్రాయ ॥ ౨ ॥ తస్యామితి ॥ పఞ్చ-చతుర్దశ ... వర్షాణి చ గతానీత్యర్థః ॥ ౮ ॥ తతఇతి ॥ హైమమయం పురం హేమపురం-మాయయా విచిత్రనిర్మాణశక్త్యా ॥ ౯ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్యాః కుక్షౌ ... ఇత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ భర్తారమితి ॥ అస్యా భర్తారం మార్గితుం అనయా ప్రాప్తోస్మి ॥ ౧౨ ॥ మాయావీతి ॥ మాయావీ దుందుభి నామకౌ ... ప్రవిష్టౌ ... ॥ ౧౭ ॥ ఇయమితి ॥ ధృతా ధృతగర్భా ప్రసూతేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ సహేతి ॥ శాపాగ్నిః ... ॥ దారుణ ప్రకృ

గాంతరే ఇత్యర్థః। తేన కాకుత్స్థ నాయకస్యాస్మాత్ ॥ ఇయం కన్యా సదీయ తేతదా దారుణప్రకృతిత్వాన్మాం నిగృహ్య బలాదపి గ్రహీష్యతీతి జ్ఞానేన సహ కులప్రసూతత్వజ్ఞానేన చేత్యర్థః ॥ ౨౦౹ ॥ అమోఘామితి ॥ లబ్ధాం మయేతి శేషః ॥ ౨౨౹ ॥ ఏవమితి ॥ భ్రాతృభ్యాం సహ సముపాహర - హృతవాన్ ॥ ❁ ॥ ఉదవాహయదితి పాఠాంతరం ॥ ౨౪౹ ॥ సరమాయా విభీషణపత్న్యా స్సా మనిర్వక్తి - తీరేత్విత్తి ॥ తదా స్యామానసరస్తీర ఉత్పత్తి కాలే మానసం సరో జలదాగమసమిత్తతః శిశుపర్యంతమవవృధే ॥ ౨౫౹ ॥ మాత్రేతి ॥ తతో భీతాయాః కన్యాయా ఆక్రందితం శ్రుత్వా తస్యా మాత్రా కన్యాస్నేహేన సరో మా వర్ధయస్వేత్యుక్తం తతస్సా కన్యా సరమానామాభవత్ - వృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ ౨౮౹ ॥ జాతమాత్రేణేతి ॥ జలధరోపమః జలధరనాదోపమః ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్వాదశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథేతి ॥ లోకేశ్వరేణ బ్రహ్మణా ఉత్సృష్టా ప్రేషితా రూపిణీ జృంభా నిద్రారూపేణ రూపవతీ సమభవత్ ప్రాప్తా ॥ ౧ ॥ వినియుక్తేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం వాక్యం ॥ విశ్వకర్మవత్ విశ్వకర్మసదృశాః విస్తీర్ణం యోజనశతం ఇత్యజ్ఞానేనేతి శేషః తత స్త్ర్యజ్ఞానాత్ - ఏవం చ యుద్ధకాండే ❁ సమంతాద్యోజనాయతమిత్యుక్తం - తద్ద్విగుణయోజనాయతమిత్యర్థః కించోద్యం ॥౪॥ వైడూర్యేత్యాదిశ్లోకద్వయమేకం

తం ॥ ❁ ॥ ప్రజ్వాల్య తత్ర చైవాగ్నిమకరోత్పాణిసంగ్రహమ్ ॥ ౧౯౹ ॥ సహితస్య మయో రామ శాపాభి
జ్ఞః స్వపోధనాత్ ॥ ❁ ॥ విదిత్వా తేన సా దత్తా తస్య పైతామహం కులమ్ ॥ ౨౦౹ ॥ అమోఘాం తస్య శక్తిం చ
ప్రదదౌ పరమాద్భుతామ్ ॥ ❁ ॥ పరేణ తపసా లబ్ధాం జఘ్నివాన్ లక్ష్మణం యయా ॥ ౨౧౹ ॥ ఏవం స కృత
దారో వై లంకాయా ఈశ్వరః ప్రభుః ॥ ❁ ॥ గత్వా తు నగరీం భార్యే భ్రాతృభ్యాం సముపాహరత్ ॥ ౨౨౹ ॥
వైరోచనస్య దౌహిత్రీం వజ్రజ్వాలేతి నామతః ॥ ❁ ॥ తాం భార్యాం కుంభకర్ణస్య రావణస్సమకల్పయ
త్ ॥ ౨౩౹ ॥ గంధర్వరాజస్య సుతాం శైలూషస్య మహాత్మనః ॥ ❁ ॥ సరమాం నామ ధర్మజ్ఞాం లేభే భార్యాం
విభీషణః ॥ ౨౪౹ ॥ తీరే తు సరసో వై తు సంజజ్ఞే మానసస్య హి ॥ ❁ ॥ పరస్తదా మానసం తు వవృధే జలదాగమే
౨౫౹ ॥ సా తు తస్యాః కన్యాయాః స్నేహాత్ క్రందితం వచః ॥ ❁ ॥ సరో మా వర్ధయస్వేతి తతః
సా సరమాభవత్ ॥ ౨౬౹ ॥ ఏవం తే కృతదారా వై రేమిరే తత్ర రాక్షసాః ॥ ❁ ॥ స్వాం స్వాం భార్యాము
పాదాయ గంధర్వా ఇవ నందనే ॥ ౨౭౹ ॥ తతో మందోదరీ పుత్రం మేఘనాదమజీజనత్ ॥ ❁ ॥ స ఏష ఇంద్ర
జిన్నామ యుష్మాభిరభిధీయతే ॥ ౨౮౹ ॥ జాతమాత్రేణ హి పురా తేన రావణసూనునా ॥ రుదతా సుమ
హాన్ముక్తో నాదో జలధరోపమః ॥ ౨౯౹ ॥ జడీకృతా చ సా లంకా తస్య నాదేన రాఘవ ॥ ❁ ॥ పితా తస్యాకరో
న్నామ మేఘనాద ఇతి స్వయమ్ ॥ ౩౦౹ ॥ సోఽవర్ధత తదా రామ రావణాంతఃపురే శుభే ॥ ❁ ॥ రక్ష్య
మాణో వరస్త్రీభిశ్ఛన్నః కాష్ఠైరివానలః ॥ ౩౧౹ ॥ మాతాపిత్రోర్మహాహర్షం జనయన్ రావణాత్మ
జః ॥ ౩౨ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ద్వాదశస్సర్గః. ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

అథ లోకేశ్వరోత్సృష్టా తత్ర కాలేన కేనచిత్ ॥ నిద్రా సమభవత్తీవ్రా కుంభకర్ణస్య రూపిణీ ॥
౧ ॥ తతో భ్రాతరమాసీనం కుంభకర్ణోఽబ్రవీద్వచః ॥ నిద్రా మాం బాధతే రాజన్ కారయస్వ మమాల
యమ్ ॥ ౨ ॥ వినియుక్తాస్తతో రాజ్ఞా శిల్పినో విశ్వకర్మవత్ ॥ విస్తీర్ణం యోజనం శుభ్రం తతో ద్విగుణమా
యతమ్ ॥ ౩ ॥ దర్శనీయం నిరాబాధం కుంభకర్ణస్య చక్రిరే ॥ స్ఫటికైః కాంచనైశ్చిత్రైః స్తంభైస్సర్వ
త్ర శోభితమ్ ॥ ౪ ॥ వైడూర్యకృతసోపానం కింకిణీజాలకం తథా ॥ దాంతతోరణవిన్యస్తం వజ్రస్ఫటికవే

విభాగవిన్యస్త [illegible] ॥ ౨౪౹ ॥ సరమా [illegible] - తీరేత్వితి ॥ సరో మా వర్ధయేత్యుక్త్యా సరమేతి నామాసీత్ - వృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్వాదశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథేత్యాదిలోకేశ్వరేణ - బ్రహ్మణోత్సృష్టా - ప్రేషితా రూపిణీ [illegible] ॥ ౧ ॥ వినియుక్తా ఇతి ॥ విస్తీర్ణం యోజనమితి ద్వ్యజ్ఞానేనేతి శేషః - తతో ద్విగుణమాయతం - యుద్ధకాండే యోజనాయతమిత్యుక్తం ద్విగుణయోజనాయతపరం ॥ ౪ ॥ వైడూర్యేతి ॥ కింకిణీజాలకం

వాక్యం || కింకిణీజాలకం కింకిణీనాం జాలాని యస్మిన్ తత్ - దాంతతోరణం దంతవికారతోరణం తస్య విన్యస్తం విన్యాసో యత్ర తత్ కార మాసేత్యన్వయః - గృహమితి శేషః ||౧౦|| తథేతి || ఆత్మనః కులానురూపం వృత్తం సంస్మృత్యేతి బోధనియ్యత్వేనేతి శేషః ||౧౧|| సౌభ్రా సౌభ్రాత్రదర్శనార్థం సౌభ్రాత్రం దర్శయితుం హితమితి వక్తుమితి శేషః ||౧౩|| పృష్ట్వేతి || రాజ్ఞో ధనదస్య తత్తు బేరదూతం ||౧౪ దృష్ట్వేతి || తూష్ణీం సమభివర్తత తూష్ణీమాత్రమితి శేషః ||౧౫|| రాజన్నితి || ఉభయోర్భ్రాతాపిత్రోః కులస్య తయోర్వృత్తస్య చ సదృ ౧౭ || సాధ్వితి || సాధు సమ్యక్ ఏతావత్ పర్యాప్తం ఏతావదేవ పాపమలం ఇతః పరం చారిత్రసంగ్రహః కృత్యః కార్యః తదేవ పునరా సాధ్వితి || వ్యవస్థానం వ్యవస్థితిః యది శక్యతే క్రియతాం యది శక్యత ఇత్యనేన క్రూరత్వాన్నిరోగబుద్ధ్యా వర్తతే || ❋ || కతకస్తు తశ్చారిత్రసంగ్రహ ఇతి పఠిత్వా సాధుసమ్యక్చారిత్రసంగ్రహః - కృతస్స ంపాదితశ్చేదేతావదేవ పర్యాప్తమిహాముత్రాభ్యుదయా సై ... వివరణం సాధ్విత్యాహ ||౧౮|| ఉపదేశప్రయోజక ... సద్వృత్తం దృశ్యతే శ్రూయతే చేత్యాహ || దృష్టమితి || మయా త్వత్తః న్నిమిత్తః దేవతానాం సముద్యోగః ప్రతిక్రియావిషయసంపాదనవిషయ ఇతి శేషః ||౧౯|| నిరాకృత ఇతి || యద్యపి త్వయాహం నిరా తోఽథాపి మమ త్వం రక్ష్య ఏవ తత్ర హేతుస్సాపరాధోపీతి - స్వబాంధవైః పిత్రాదిభిః ||❋|| అపరాద్ధా హి బాల్యాచ్చరమణీయాస్స్వబా ంధవా ఇతి వా పాఠః ||౨౦|| అహమితి || త్వద్రక్షణహేతోరేవాహం గౌరీరుద్రప్రసాదకం ||౨౨|| కేమితి దేవ్యాం చక్షుర్నిపాతితం చిత్రా

దికమ్ || ❋ || మనోహరం సర్వసుఖం కారయామాస రాక్షసః | సర్వత్ర సుఖదం నిత్యం మేరోః పుణ్యాం గుహామివ ||౭|| తత్ర నిద్రాసమావిష్టః కుంభకర్ణో మహాబలః | బహూన్యబ్దసహస్రాణి శయానో న ప్రబుధ్యతే ||౮|| నిద్రాభిభూతే తు తదా కుంభకర్ణే దశాననః | దేవర్షియక్షగంధర్వాన్ సంజఘ్నే హి నిరంకుశః || ❋ || ఉద్యానాని చ చిత్రాణి నందనాదీని యాని చ | తాని గత్వా సుసంక్రుద్ధో భినత్తి స్మ దశాననః ||౯|| నదీం గజ ఇవ క్రీడన్ వృక్షాన్వాయురివ క్షిపన్ | నగాన్వజ్ర ఇవోత్సృష్టో విధ్వంసయతి రాక్షసః ||౧౦|| తథావృత్తం తు విజ్ఞాయ దశగ్రీవం ధనేశ్వరః | కులానురూపం ధర్మజ్ఞో వృత్తం సంస్మృత్య చాత్మనః ||౧౧|| సౌభ్రాత్రదర్శనార్థం తు దూతం వైశ్రవణస్తదా | లంకాం సంప్రేషయామాస దశగ్రీవస్య వై హితమ్ ||౧౨|| స గత్వా నగరీం లంకామాససాద విభీషణమ్ | మానితస్తేన ధర్మేణ పృష్టశ్చాగమనం ప్రతి ||౧౩|| పృష్ట్వా చ కుశలం రాజ్ఞో జ్ఞాతీనాం చ విభీషణః | సభాయాం దర్శయామాస తమాసీనం దశాననమ్ ||౧౪|| స దృష్ట్వా తత్ర రాజానం దీప్యమానం స్వతేజసా | జయేతి వాచా సంపూజ్య తూష్ణీం సమభివర్తత ||౧౫|| తం తత్రోత్తమపర్యంకే వరాస్తరణశోభితే | ఉపవిష్టం దశగ్రీవం దూతో వాక్యమథాబ్రవీత్ ||౧౬|| రాజన్వదామి తే సర్వం భ్రాతా తవ యదబ్రవీత్ | ఉభయోస్సదృశం వీర వృత్తస్య చ కులస్య చ ||౧౭|| సాధు పర్యాప్తమేతావత్ కృత్యశ్చారిత్రసంగ్రహః | సాధు ధర్మే వ్యవస్థానం క్రియతాం యది శక్యతే ||౧౮|| దృష్టం మే నందనం భగ్నమృషయో నిహతాః శ్రుతాః | దేవతానాం సముద్యోగస్త్వత్తో రాజన్మయా శ్రుతః ||౧౯|| నిరాకృతశ్చ బహుశస్త్వయాహం రాక్షసాధిప | సాపరాధోఽపి బాలో హి రక్షితవ్యస్స్వబాంధవైః ||౨౦|| అహం తు హిమవత్పృష్ఠం గతో ధర్మముపాసితుమ్ | రౌద్రం వ్రతం సమాస్థాయ నియతో నియతేంద్రియః ||౨౧|| తత్ర దేవో మయా దృష్టస్సహ దేవ్యోమయా ప్రభుః | సవ్యం చక్షుర్మయా దైవాత్తత్ర దేవ్యాం నిపాతితమ్ ||౨౨|| కా న్వియం స్యాదితి శుభా న ఖల్వన్యేన హేతునా | రూపం హ్యనుపమం కృత్వా

స్రాంతేషు కింకిణీజాలయుక్తం దాంతతోరణం తదవికారః ||౧౦|| తథేతి || కులానురూపం వృత్తమితి || అసక్తమితి శేషః ||౧౧|| సౌభ్రాత్రే తి || హితం హితవచనం ||౧౨|| స ఇతి || ఆగమనం ప్రతీతి కార్యమితి శేషః ||౧౩|| పృష్ట్వేతి || రాజ్ఞో కుబేరస్య తం దూతం ||౧౪|| రాజన్నితి || ఉభయోరితి ఉభయోర్భ్రాతాపిత్రోః - కులస్యాభిజనస్య - తయోర్వృత్తస్య చ సదృశం యథా తథా ||౧౭|| సాధ్వితి || సాధు సమ్యక్ - చారిత్రసంగ్రహః కృతశ్చేదేతావదేవ పర్యాప్తం ఉక్తమర్థం ... వృణోతి || సాధ్విత్యాది || వ్యవస్థానం - వ్యవస్థితః - యది శక్యత ఇత్యుక్త్యా - జ్యేష్ఠతయా - నియోగబుద్ధిర్వ్యావర్త్యతే ||౧౮|| తస్య క్రూరత్వాన్మయా చారిత్రవ్యవస్థానేన నిరాకృతమిత్యత్రాహ - దృష్టమిత్యా నా. త్వత్తో త్వయా మయా సముద్యోగ ఇతి || ప్రతిక్రియాకరణాయేతి శేషః ||౧౯|| నిరాకృత ఇతి || రమణీయాః తోషణీయాః స్వబాంధవా బాల్యాదజ్ఞానాదపరాద్ధాః - త్వయా కృతాపరాధా అనన్నిత్యర్థః ||౨౧|| అహమితి || రౌద్రం రుద్రప్రసాదకం వ్రతం ఇదం తు కేదారవ్రతమిత్యా

న్వితి ॥ సూచితః స్మ యత్ర మహాపురా వన్యా సమమితి ॥ ౨౩ ॥ దేవ్యేతి ॥ దగ్ధం సవ్యం సవ్యం తత ఈక్షణం రేణుధ్వస్తం రేణుభిః కలుషీకృతం జ్యోతిరివ తేజసా పింగళత్వం తద్వ్యథావస్తత్వం - యద్వా కలుషితజ్యోతిరివ పింగళత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ తత ఇతి ॥ సమాధారం సమధారయం ॥ ౨౫ ॥ మయేతి ॥ ఏతద్వ్రతం త్వదాచరితం సుమహావ్రతం ॥ ౨౮ ॥ వ్రతమితి ॥ రోచయస్వ రుచితం వృణీష్వేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఏకాక్షీతి ॥ పింగళం ॥ ఇతరదితి శేషః - తేన శివేన ॥ ౩౧½ ॥ తదితి ॥ నివర్తస్వ నివర్తస్వ ॥ ౩౩½ ॥ విజ్ఞాతమితి ॥ వాక్యం విజ్ఞాతం వాక్యతాత్పర్యార్థో న విజ్ఞాతః యేన భ్రాత్రా చోదితోఽసౌ భ్రాతా త్వం చ నైవాసి న భవిష్యసి ॥ ౩౪½ ॥ తత్ర హేతుః హితమితి ॥ ఏష ధనరక్షకో మే హితం నైవ బ్రవీతి కింతర్హి బ్రవీతి త్వాం మహేశ్వరసఖిత్వమితి తద్రూపబలసంపదమిత్యర్థః ॥ ౩౫½ ॥ నచేదమితి ॥ కుబేరేణ సతాం వృత్తాంతోక్త్యాపి రావణః దుర్మత్యా విపరీతం గృహీతవాన్ యత్త్వయైతదుక్తం వైరప్రాబల్యం భాషితం తత్ క్షమణీయం న మయా ఏతావత్కాలం మయా తస్య మర్షితం ఉపేక్షితం ॥ ౩౬½ ॥ న హంతవ్య ఇతి ॥ ఇతి హేతోః యతో మదంతరాత్మా ఇతః పూర్వమయం జ్యేష్ఠో గురుః న హంతవ్య ఇతి మన్యతే స్మ అతో హేతోరిత్యర్థః ॥ ౩౭½ ॥ ఏషా మతిః కేత్యత్రాహ త్రీనితి ॥ ౩౮½ ॥ ఏతదితి ॥ ఏతన్ముహూర్తం అస్మిన్ ముహూర్తే తస్యైకస్య తు వై కృతే వధప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి ॥ ఏనం స్వఖడ్గచ్ఛిన్నం దూతం భక్షయితుం దురాత్మనాం

రుద్రాణీ తత్ర తిష్ఠతి ॥ ౨౩ ॥ దేవ్యా దివ్యప్రభావేన దగ్ధం సవ్యం మమేక్షణమ్ । రేణుధ్వస్తమివ జ్యోతిః పింగళత్వముపాగతమ్ ॥ ౨౪ ॥ తతోఽహమన్యద్విస్తీర్ణం గత్వా తస్య గిరేస్తటమ్ । తూష్ణీం వర్షశతాన్యష్టౌ సమధారం మహావ్రతమ్ ॥ ౨౫ ॥ సమాప్తే నియమే తస్మిన్ తత్ర దేవో మహేశ్వరః । ప్రీతః ప్రీతేన మనసా ప్రాహ వాక్యమిదం ప్రభుః ॥ ౨౬ ॥ పైంగళ్యం యదవాప్తం హి దేవ్యా రూపనిరీక్షణాత్ । ప్రీతోఽస్మి తవ ధర్మజ్ఞ తపసాఽనేన సువ్రత ॥ ౨౭ ॥ మయా చైతద్వ్రతం చీర్ణం త్వయా చైవ ధనాధిప । తృతీయః పురుషో నాస్తి యశ్చరేద్వ్రతమీదృశమ్ ॥ ౨౮ ॥ వ్రతం సుదుశ్చరం హ్యేతన్మయైవోత్పాదితం పురా । తత్సఖిత్వం మయా సౌమ్య రోచయస్వ ధనేశ్వర ॥ ౨౯ ॥ తపసా నిర్జితశ్చైవ సఖా భవ మమానఘ । దేవ్యా దగ్ధం ప్రభావేన యచ్చ సవ్యం తవేక్షణమ్ ॥ ౩౦ ॥ ఏకాక్షిపింగళేత్యేవం నామ స్థాస్యతి శాశ్వతమ్ । ఏవం తేన సఖిత్వం చ ప్రాప్యానుజ్ఞాం చ శంకరాత్ ॥ ౩౧ ॥ ఆగత్య చ శ్రుతోఽయం మే తవ పాపవినిశ్చయః ॥ ౩౧½ ॥ తదధర్మిష్ఠసంయోగాన్నివర్త కులదూషణాత్ ॥ * ॥ చింత్యతే హి వధోపాయస్సర్షిసంఘైస్సురైస్తవ ॥ ౩౨½ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః క్రుద్ధస్సంరక్తలోచనః ॥ * ॥ హస్తౌ దంతాంశ్చ సంపీడ్య వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౩౩½ ॥ విజ్ఞాతం తే మయా దూత వాక్యం యత్త్వం ప్రభాషసే ॥ * ॥ నైవ త్వమసి నైవాసౌ భ్రాతా యేనాసి చోదితః ॥ ౩౪½ ॥ హితం నైవ మమైతద్ధి బ్రవీతి ధనరక్షకః ॥ * ॥ మహేశ్వరసఖిత్వం తు మూఢ శ్రావయసే కిల ॥ ౩౫½ ॥ న చేదం క్షమణీయం మే యదేతద్భాషితం త్వయా ॥ * ॥ యదేతావన్మయా కాలం దూత తస్య తు మర్షితమ్ ॥ ౩౬½ ॥ న హంతవ్యో గురుర్జ్యేష్ఠో మమాయమితి మన్యతే ॥ * ॥ తస్య త్విదానీం శ్రుత్వా మే వాక్యమేషా కృతా మతిః ॥ ౩౭½ ॥ త్రీన్ లోకానపి జేష్యామి బాహువీర్యముపాశ్రితః ॥ ౩౮ ॥ ఏతన్ముహూర్తమేవాహం తస్యైకస్య తు వై కృతే । చతురో లోకపాలాంస్తాన్నయిష్యామి యమక్షయమ్ ॥ ౩౯ ॥ ఏవముక్త్వా తు లంకేశో దూతం ఖడ్గేన జఘ్నివాన్ । దదౌ భక్షయితుం

పయః ॥ ౨౮ ॥ వ్రతమితి ॥ రోచయిస్వ స్వరుచితం కురు ॥ ౩౧ ॥ ఆగత్యేతి ॥ ఆగత్య స్వగృహమాగత్య మేష్ఠితేన మయా - అధర్మః తవ పాపవినిశ్చయః - శ్రుతః ॥ ౩౧½ ॥ తదితి ॥ తదధర్మత్వాద్ధేతోః - కులదూషణాదధర్మిష్ఠసంయోగాదధార్మికసంసర్గాన్నివర్తస్వ నివర్తస్వ ॥ ౩౩½ ॥ విజ్ఞాతమితి ॥ వాక్యం విజ్ఞాతమితి - వాక్యతాత్పర్యార్థో న విజ్ఞాత ఇత్యర్థః ॥ ౩౪½ ॥ హితమితి ॥ ధనరక్షకో మే హితమితి బ్రువన్ ఏతద్ధి మే న హితం న సుమమనుచితం చేత్యర్థః - హే మూఢ మహేశ్వరసఖిత్వం తద్రూపబలసంపత్తిం - శ్రావయసే కిల ॥ ౩౫½ ॥ నచేదమితి ॥ ఇదం న మర్షణీయం - యత్త్వయాభిహితం భాషితం తదపి న మర్షణీయమిత్యర్థః ॥ ౩౬½ ॥ న హంతవ్య ఇతి ॥ మమాస్యాదయం - గురుః న హంతవ్య ఇతి - పూర్వమేవ మన్యతే స్మ ॥ ౩౭½ ॥ తథాపి తస్యైకకృతే ఏషా మతిర్జాతా యత కులతశ్చ బాధకాం మహాత్రీన్ ॥ ౩౮ ॥ ఏతదితి ॥ తస్యైకస్య కృతే వధప్రసంగ ఇతి శేషః ॥ ౩౯ ॥ ఏవమితి ॥ ఏనం ఖడ్గచ్ఛిన్నమిత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥ ౪౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరా

కృతవానితి శేషః ॥ ౪౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం త్రయోదశస్సర్గః - ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱

అథాదౌ కుబేరజయః ॥ ౩ ॥ సన్నివిష్టమితి ॥ సమంత్రిణం మహోదరాదిషణ్మంత్రిసహితం ॥ ౪ ॥ యక్షా ఇతి ॥ న శేకురిత్యత్ర హేతుః రాజ్ఞో భ్రాతేతి కుబేరస్య భ్రాతేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి ॥ తస్య నైరృతరాజస్య బలానాం సంక్షోభః శైలం కైలాసం చాలయన్నివ వ్యవర్ధత - ఉదధేః క్షోభో యథా ॥ ౭ ॥ స దృష్ట్వేతి ॥ హర్షనాదాన్ హర్షజసింహనాదాన్ ॥ ౯ ॥ యే త్వితి ॥ యే రావణసచివాస్తే సమేకైకశస్తేషాం సహస్రసంఖ్యానాం యక్షాణాం సహస్రం సమయోధయన్ - ౧౦ ॥ స ఇతి ॥ ధారాభిః శస్త్రసమూహైః ॥ ౧౨ ॥ న చకారేతి ॥ ధారాశతసముక్షితః శస్త్రక్షతజన్యరుధిరధారాశతసముక్షితః ॥ ౧౪ ॥ స ఇతి ॥ కక్షం తృణం తద్వత్ - విస్తీర్ణం శుష్కం ధనమివాకులం శుష్కేంధనే ఆకులత్వం చరఝుడితి వహ్న్యావ్యాప్యత్వం యక్షసైన్యం వాతేన దీప్తో ఽగ్నిరివ రావణో దదాహ ॥ ౧౫ ॥ తైరితి ॥ రావణసహాయత్వమహాస్తైః సైరమహాత్యైర్యక్షా అల్పావశేషాః కృతాః ॥ ౧౬ ॥ కేచిదితి ॥ భగ్నాః భగ్నగాత్రాః ॥ ౧౭ ॥ శ్రాంతా ఇతి ॥ కూలా ఇతి లింగ

ణం హ్యానం రాక్షసానాం దురాత్మనామ్ ॥ ౪౦ ॥ తతః కృతస్వస్త్యయనో రథమారుహ్య రావణః । త్రైలోక్యవిజయాకాంక్షీ యయౌ యత్ర ధనేశ్వరః ॥ ౪౧ ॥ §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - త్రయోదశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋

తతస్స సచివైస్సార్ధం షడ్భిర్నిత్యం బలోద్ధతైః । మహోదరప్రహస్తాభ్యాం మారీచశుకసారణైః ॥ ౧ ॥ ధూమ్రాక్షేణ చ వీరేణ నిత్యం సమరగృధ్నునా । సంవృతః ప్రయయౌ శ్రీమాన్ క్రోధాల్లోకాన్ దహన్నివ ॥ ౨ ॥ పురాణి స నదీశ్శైలాన్ వనాన్యుపవనాని చ । అతిక్రమ్య ముహూర్తేన కైలాసం గిరిమాగమత్ ॥ ౩ ॥ సన్నివిష్టం గిరౌ తస్మిన్ రాక్షసేంద్రం నిశమ్య తు । యుద్ధేప్సుం తం కృతోత్సాహం దురాత్మానం సమంత్రిణమ్ ॥ ౪ ॥ యక్షా న శేకుస్సంస్థాతుం ప్రముఖే తస్య రక్షసః । రాజ్ఞో భ్రాతేతి విజ్ఞాయ గతా యత్ర ధనేశ్వరః ॥ ౫ ॥ తే గత్వా సర్వమాచఖ్యుర్భ్రాతుస్తస్య చికీర్షితమ్ । అనుజ్ఞాతా యయుర్హృష్టా యుద్ధాయ ధనదేన తే ॥ ౬ ॥ తతో బలానాం సంక్షోభో వ్యవర్ధత మహోదధేః । తస్య నైరృతరాజస్య శైలం సంచాలయన్నివ ॥ ౭ ॥ తతో యుద్ధం సమభవద్యక్షరాక్షససంకులమ్ । వ్యథితాశ్చాభవంస్తత్ర సచివా రాక్షసస్య తే ॥ ౮ ॥ స దృష్ట్వా తాదృశం సైన్యం దశగ్రీవో నిశాచరః । హర్షనాదాన్ బహూన్ కృత్వా స క్రోధాదభ్యధావత ॥ ౯ ॥ యే తు తే రాక్షసేంద్రస్య సచివా ఘోరవిక్రమాః । తే సహస్రం సమేకైకో యక్షాణాం సమయోధయన్ ॥ ౧౦ ॥ తతో గదాభిర్ముసలైరసిభిశ్శక్తితోమరైః । హన్యమానో దశగ్రీవస్తత్సైన్యం సమగాహత ॥ ౧౧ ॥ స నిరుచ్ఛ్వాసవత్తత్ర వధ్యమానో దశాననః । వర్షద్భిరివ జీమూతైర్ధారాభిరవరుధ్యత ॥ ౧౨ ॥ న చకార వ్యథాం చైవ యక్షశస్త్రైస్సమాహతః । మహీధర ఇవాంభోదైర్ధారాశతసముక్షితః ॥ ౧౩ ॥ స మహాత్మా సముద్యమ్య కాలదండోపమాం గదామ్ । ప్రవివేశ తతస్సైన్యం నయన్యక్షాన్ యమక్షయమ్ ॥ ౧౪ ॥ స కక్షమివ విస్తీర్ణం శుష్కేంధనమివాకులమ్ । వాతేనాగ్నిరివాయస్తో యక్షసైన్యం దదాహ తత్ ॥ ౧౫ ॥ తైస్తు తత్ర మహామాత్యైర్మహోదరశుకాదిభిః । అల్పావశేషాస్తే యక్షాః కృతా వాతైరివాంబుదాః ॥ ౧౬ ॥ కేచిత్సమాహతా భగ్నాః పతితాస్సమరక్షితౌ । ఓష్ఠాంశ్చ దశనైస్తీక్ష్ణైరదశన్ కుపితా రణే ॥ ౧౭ ॥ శ్రాంతాశ్చాన్యోన్యమాలింగ్య భ్రష్టశస్త్రా రణాజిరే । సీదంతి చ తదా యక్షాః కూలా ఇవ జలేన హ ॥ ౧౮ ॥ హతానాం గచ్ఛతాం స్వర్గం యుధ్యతాం పృథివీ

ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రయోదశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౪ ॥ యక్షా ఇతి ॥ న శేకురిత్యత్ర హేతుమాహ - రాజ్ఞో భ్రాతేతి ॥ ౭ ॥ స దృష్ట్వేతి ॥ హర్షనాదం - సింహనాదం ॥ ౯ ॥ యే త్వితి ॥ సహస్రాణాం యక్షాణామేకైకం సహస్రం ప్రత్యేకమయోధయన్ ॥ ౧౦ ॥ హతానామితి ॥ పృథివీతలే - యుధ్యతాం హతానామ

క్యత్వయ ఆశ్రమః ॥ ౧౯ ॥ హతానామితి ॥ పృథివీతలే ధావతాం ఋషిసంఘానాం చ దివి ఆకాశే అంతరం స్థాతుమవకాశో న బభూవ ॥ ౨౧ తేనేతి ॥ తేన సంరోధకంటకాఖ్యేన యక్షేణ చక్రేణ హతః పీడితో మారీచః - శైలాద్భ్రష్ట తలే పతితః ॥ సంరోధానాం సముచితరో ధ్వగాణాం కంటకస్సన్ హంతేతి సంరోధకంటకః ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ మర్యాదాం జనప్రవేశావధిం ప్రతిహారాణాం తోరణాంతరం ద్వారమధ్యం - అవిశత్ రావణ ఇతి శేషః ॥ ౨౪ ॥ తత ఇతి ॥ ధాతుప్రస్రవైర్ధ్యైతః శైల ఇవ ॥ ౨౭ ॥ స ఇతి ॥ తోరణేన తోరణస్తంభదండేన ॥ ౨౮ ॥ తేనైవేతి ॥ భస్మీకృతతనురితి చూర్ణీకృతతనురిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుర్దశస్సర్గః - §§

అథ పుష్పకగ్రహః ॥ తత ఇతి ॥ లక్ష్యలక్షయిత్వా మణిచారో మాణిభద్రః ॥ ౧ ॥ క్వచేతి ॥ తే రాక్షసాః ॥ ౧౩ ॥ తాడిత ఇతి ॥ తిస్రభిః శక్తిభిస్తా

తలే । ప్రేక్షతాం ఋషిసంఘానాం న బభూవాంతరం దివి ॥ ౧౯ ॥ భగ్నాంస్తు తాన్ సమాలక్ష్య యక్షేం
ద్రాంస్తు మహాబలాన్ । ధనాధ్యక్షో మహాబాహుః ప్రేషయామాస యక్షకాన్ ॥ ౨౦ ॥ ఏతస్మిన్నం
తరే రామ విస్తీర్ణబలవాహనః । ప్రేషితో న్యపతద్యక్షో నామ్నా సంరోధకంటకః ॥ ౨౧ ॥ తేన చక్రే
ణ మారీచో విష్ణునేవ రణే హతః । పతితో భూతలే శైలాత్ క్షీణపుణ్య ఇవ గ్రహః ॥ ౨౨ ॥ ససంజ్ఞస్తు ముహూర్తే
న స విశ్రమ్య నిశాచరః । తం యక్షం యోధయామాస స చ భగ్నః ప్రదుద్రువే ॥ ౨౩ ॥ తతః కాంచన
చిత్రాంగం వైడూర్యరజతోక్షితమ్ । మర్యాదాం ప్రతిహారాణాం తోరణాంతరమావిశత్ ॥ ౨౪ ॥ తం
తు రాజన్ దశగ్రీవం ప్రవిశంతం నిశాచరమ్ । సూర్యభానురితి ఖ్యాతో ద్వారపాలో న్యవారయత్ ॥ ౨౫ ॥
స వార్యమాణో యక్షేణ ప్రవివేశ నిశాచరః । యదా తు వారితో రామ న వ్యతిష్ఠత్స రాక్షసః ॥ ౨౬ ॥ తత
స్తోరణముత్పాట్య తేన యక్షేణ తాడితః । రుధిరం ప్రస్రవన్ భాతి శైలో ధాతుస్రవైరివ ॥ ౨౭ ॥ స శైల
శిఖరాభేణ తోరణేన సమాహతః । జగామ న క్షతిం వీరో వరదానాత్స్వయంభువః ॥ ౨౮ ॥ తేనైవ తోరణే
నాథ యక్షస్తేనాభితాడితః । నాదృశ్యత తదా యక్షో భస్మీకృతతనుస్తదా ॥ ౨౯ ॥ తతః ప్రదుద్రువుస్స
ర్వే దృష్ట్వా రక్షః పరాక్రమమ్ । తతో నదీర్గుహాశ్చైవ వివిశుర్భయపీడితాః ॥ ❁ ॥ త్యక్తప్రహరణా
శ్శ్రాంతా వివర్ణవదనాస్తదా ॥ ౩౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - చతుర్దశస్సర్గః, §§§§§§§§§§§§§

తతస్తాం లక్ష్య విత్రస్తాం యక్షేంద్రాంశ్చ సహస్రశః । ధనాధ్యక్షో మహాయక్షం మాణిచార
మథాబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ రావణం జహి యక్షేంద్ర దుర్వృత్తం పాపచేతసమ్ । శరణం భవ వీరాణాం యక్షాణాం
యుద్ధశాలినామ్ ॥ ౨ ॥ ఏవముక్తో మహాబాహుర్మాణిభద్రస్సుదుర్జయః । వృతో యక్షసహస్రైస్తు
చతుర్భిస్సమయోధయత్ ॥ ౩ ॥ తే గదాముసలప్రాసైశ్శక్తితోమరముద్గరైః । అభిఘ్నంతస్తదా య
క్షా రాక్షసాన్ సముపాద్రవన్ ॥ ౪ ॥ కుర్వంతస్తుములం యుద్ధం చరంతశ్శ్యేనవల్లఘు । బాఢం ప్రయ
చ్ఛ నేచ్ఛామి దీయతామితి భాషిణః ॥ ౫ ॥ తతో దేవాస్సగంధర్వా ఋషయో బ్రహ్మవాదినః । దృష్ట్వా
తత్తుములం యుద్ధం పరం విస్మయమాగమన్ ॥ ౬ ॥ యక్షాణాం తు ప్రహస్తేన సహస్రం నిహతం రణే । మ
హోదరేణ చానింద్యం సహస్రమపరం హతమ్ ॥ ౭ ॥ క్రుద్ధేన చ తదా రాజన్ మారీచేన యుయుత్సునా ।
నిమేషాంతరమాత్రేణ ద్వే సహస్రే నిపాతితే ॥ ౮ ॥ క్వ చ యక్షార్జవం యుద్ధం క్వ చ మాయాబలాశ్ర
యః । రక్షసాం పురుషవ్యాఘ్ర తేన తేఽభ్యధికా యుధి ॥ ౯ ॥ ధూమ్రాక్షేణ సమాగమ్య మాణిభద్రో
మహారణే । ముసలేనోరసి క్రోధాత్తాడితో న చ కంపితః ॥ ౧౦ ॥ తతో గదాం సమావిధ్య మాణిభద్రేణ

వివస్వత్ప్రస్థానాంత ధావతాం వ్యాప్త్యా యుద్ధం ప్రేక్షతాం ప్రేక్షమాణానాం ఋషిసంఘానాం చ - దివి - ఆకాశే - అంతరమవస్థాతుమవకాశో న బభూవ - త్యక్తప్రహరణాః - నిబిడమభూదిత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ తేనైవేతి ॥ భస్మీకృతతనురితి రావణకృతతోరణదండసమాహననేన చూర్ణితతనురిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుర్దశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋
తతస్తానిత్యాది - మణిచారః - మాణిభద్రః ॥ ౧౨ ॥ తాడిత ఇతి ॥ తాడితః - శక్త్యా తాడితః - రావణః - మాణిభద్రం గదయా - ముకుటే

డితో రావణేన ద్రోగదయా మాణిభద్రస్య మకుటే మకుటస్థలే ప్రాహరత్ తచ్చ మకుటస్థలం తేన ప్రహారేణ పార్శ్వం పార్శ్వమాగతం ప్రా స్థం ॥ ౧౫ ॥ సన్నాద ఇతి ॥ రక్షసామితి శేషః ॥ ౧౫½ ॥ తత ఇతి ॥ పద్మశంఖ సమావృతః పద్మశంఖనిధ్యధిమాన దేవతా సమావృతః - శుక్రప్రోష్ఠపదాభ్యాం నిధిరక్షకమంత్రిభ్యాం సహ ధనాధ్యక్షః ప్రదదృశే భ్రాతరమితి సంబంధః ॥ ౧౬½ ॥ స ఇతి ॥ శాపాత్ విశ్రవసః కృతాద్దార స్వభావో భవిష్యతీతి శాపాత్ - విభ్రష్టగౌరవం వందనాదిప్రయోజక శ్రేష్ఠత్వగౌరవరహితం అకృతవందనాదివ్యవహారమితి యావత్ - పైతామహే కులే యుక్తం తత్కులే ఉత్పత్తేర్యుక్తం వచనమువాచేత్యన్వయః ॥ ౧౭½ ॥ యదితి ॥ వార్యమాణః అసద్వృత్తాదితి శేషః నావగచ్ఛసి స్య మద్వచనాకరణస్య పూజ్యపూజావ్యతిక్రమాదిదోషస్య చ ఫలం పరిపాకం ప్రాప్య తదా నిరయం గతో జ్ఞాస్యసి అహం సాధు న కృతవాన్ కింతు పాపమేవేతి పరితప్స్యసీత్యర్థః ॥ ౧౮½ ॥ యో హీతి ॥ ఆత్మానవగతదుఃఖసాధనస్య కాలాంతరే ఫలపరిపాకతో జ్ఞానే దృష్టాంతః హీతి ॥ ౧౯½ ॥ దేవతా ఇతి ॥ దేవతాః బ్రహ్మరుద్రాదయః ధర్మయుక్తేన కేనచిత్ త్వత్కృతేన వ్యాపారేణ త్వామిదానీం నాభినందంతి యువిముఖీభవంతి సంప్రతి త్వయి ధర్మాభావాత్ - యేన దేవతానభినందనేన త్వమీదృశం భావం క్రూరం నీతః ప్రాపితస్సన్ నావబుధ్యసే ॥ ౨౦½ ॥ మాతరమితి ॥ తస్య మాత్రాద్యవమానస్య అత్ర మాత్రాదిపదం పూజ్యోపలక్షణం ॥ ౨౧½ ॥ అధ్రువ ఇతి ॥ తపోర్జనం తపస్సంపాదనం - ఆకారలోపశ్ఛాందసః - ఆత్మనో గతిం ఆత్మనః కర్మసంపాదితాం గతిం ॥ ౨౨½ ॥ కస్యచిదితి ॥ దుర్బుద్ధేః బుద్ధిరహితస్య కస్యచిత్ కస్యాపి పురుషస్య ఛందతః పిత్రాదిసేవాం వినా స్వేచ్ఛామాత్రేణ మతిః శుభామతిర్న జాయతే అతో మాత్రాదిసేవాహీనో యాదృశ స్వదుష్కృత్యనురూపం దుష్కర్మ కురుతే తాదృశం తదనురూపం నిరయగామిత్వాదిరూపం ఫలం ముక్త్వా తే అవాప్నోతి ॥ ౨౪½ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం క్ర

తాక్షసః । ధూమ్రాక్షస్తాడితో మూర్ధ్ని విహ్వలస్స పపాత హ ॥ ౧౧ ॥ ధూమ్రాక్షం తాడితం దృష్ట్వా పతితం శోణితోక్షితమ్ । అభ్యధావత సంగ్రామే మాణిభద్రం దశాననః ॥ ౧౨ ॥ స క్రుద్ధమభిధావంతం మాణిభద్రో దశాననమ్ । శక్తిభిస్తాడయామాస తిసృభిర్యక్షపుంగవః ॥ ౧౩ ॥ తాడితో మాణిభద్రస్య మకుటే ప్రాహరద్రణే । తస్య తేన ప్రహారేణ మకుటం పార్శ్వమాగతమ్ ॥ ౧౪ ॥ తతస్సంయుధ్యమానేన విష్టబ్ధో న వ్యకంపత । తదా ప్రభృతి యక్షోసౌ పార్శ్వమౌళిరితి స్మృతః ॥ ౧౫ ॥ సన్నాదస్సుమహాన్రాజన్ తస్మిన్ శైలే వ్యవర్తత ॥ ౧౫½ ॥ తతో దూరాత్ప్రదదృశే ధనాధ్యక్షో గదాధరః । ❋ । శుక్రప్రోష్ఠపదాభ్యాం చ పద్మశంఖసమావృతః ॥ ౧౬½ ॥ స దృష్ట్వా భ్రాతరం సంఖ్యే శాపాద్విభ్రష్టగౌరవమ్ । ❋ ॥ ఉవాచ వచనం ధీమాన్ యుక్తం పైతామహే కులే ॥ ౧౭½ ॥ యన్మయా వార్యమాణస్త్వం నావగచ్ఛసి దుర్మతే ॥ పశ్చాదస్య ఫలం ప్రాప్య జ్ఞాస్యసే నిరయం గతః ॥ ౧౮½ ॥ యో హి మోహాద్విషం పీత్వా నావగచ్ఛతి దుర్మతిః ॥ ❋ ॥ స తస్య పరిణామాంతే జానీతే కర్మణః ఫలమ్ ॥ ౧౯½ ॥ దేవతాశ్చ నందంతి ధర్మయుక్తేన కేనచిత్ ॥ ❋ ॥ యేన త్వమీదృశం భావం నీతస్తన్నావబుధ్యసే ॥ ౨౦½ ॥ మాతరం పితరం యో హి ఆచార్యం చావమన్యతే ॥ ❋ ॥ స పశ్యతి ఫలం తస్య ప్రేతరాజవశం గతః ॥ ౨౧½ ॥ అధ్రువే హి శరీరే యో న కరోతి తపోర్జనమ్ ॥ ❋ ॥ స పశ్చాత్తప్యతే మూఢో మృతో గత్వాత్మనో గతిమ్ ॥ ౨౨½ ॥ ధర్మాద్రాజ్యం ధనం సౌఖ్యం అధర్మాద్దుఃఖమేవ చ ॥ ❋ ॥ తస్మాద్ధర్మం సుఖార్థాయ కుర్యాత్పాపం విసర్జయేత్ ॥ ౨౩½ ॥ పాపస్య హి ఫలం దుఃఖం తద్భోక్తవ్యమిహాత్మనా । ❋ ॥ తస్మాదాత్మాపఘాతార్థం మూఢః పాపం కరిష్యతి ॥ ౨౪½ ॥ కస్యచిన్న హి దుర్బుద్ధేశ్ఛందతో జాయతే మతిః ॥ ❋ ॥ యాదృశం కురుతే కర్మ తా

ప్రాహరత్ - తచ్చ మకుటం ప్రహారాత్పార్శ్వమాగతం ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ సంయుధ్యమానేన - మాణిభద్రేణ - విష్టబ్ధో నిరుద్ధః - స వ్యక ంపత ॥ ౧౫½ ॥ శంఖపద్మసమావృతః - శంఖపద్మనిధ్యభిమానీ దేవైస్సంవృతః - శుక్రప్రోష్ఠపదాభ్యాం చ సహ ప్రదదృశే - శుక్రప్రోష్ఠపదౌ మంత్రిణౌ ॥ ౧౬½ ॥ స ఇతి ॥ శాపాత్పితృకృతదారుణత్వశాపాత్ - విభ్రష్టగౌరవః - వందనాదిప్రయోజకజ్యేష్ఠగౌరవరహితః - యుక్తమితి పైతామహే కులే ఉత్పత్తేరితి శేషః ॥ ౧౭½ ॥ యదితి ॥ అస్య ఫలం ॥ కులాచారస్య ఫలం పరిపాకం ప్రాప్య ॥ ౧౯½ ॥ దేవతా ఇతి ॥ ధర్మయుక్తేన తవ కేన వ్యాపారేణ - త్వామిదానీం నాభినందంతి - ధర్మాభావాత్త్వయి విముఖీభవంతీత్యర్థః - యేన దేవతానభిముఖ్యేన త్వమీదృశం క్రూరం భావం నీతస్సన్నావబుధ్యసే ॥ ౨౧½ ॥ అధ్రువ ఇతి ॥ తపసః అర్జనం సంపాదనం ॥ ౨౪½ ॥ కస్యచిదితి ॥ దుర్బుద్ధేః బుద్ధిరహితస్య కస్యాపి పు

రక్తార్థాత్త్వం నిరయగామీ భవిష్యసి యస్య తే ఈదృశీ మతిః అతస్త్వాం న సమభిభాషిష్యే ఏష ఏవాసద్వృత్తౌ సామితి నిర్ణయః అసన్మేయ నిశ్చయః ॥ ౨౭ ॥ ఏవముక్త్వేతి ॥ రావణవధసంభాష్యాయమిత్యుక్త్వా తత ఏవంవచనానంతరం తేన ధనదేన తాడితా అహతాః మారీచప్రముఖాస్సర్వే విముఖాః యుద్ధవిముఖాః విప్రదుద్రువుః ॥ ౨౮ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తద్విద్రావణానంతరం తేన ధనదేన ॥ ౩౧ ॥ తత ఇతి ॥ రాక్షసేశ్వరో రావణః వినాశాయ ధనదనాశాయ రూపాణాం శతసాహస్రం చకార ॥ ౩౨ ॥ రూపాణ్యాహ వ్యాఘ్ర ఇతి ॥ ౩౩ ॥ బహూనీతి ॥ బహూని శస్త్రవర్షాణి చకరోతి స్మ తాః స్వయం దృశ్యం తేన త్వసౌ తథా మాయయా ప్రయుక్త్వా స్త్రాంగయ ఏవ దృశ్యతే న త్వసౌ ॥ ౩౬ ॥ తత ఇతి ॥ నిధిభిర్దేవతాభిః ధనదః ఉచ్ఛ్వసితః ఆశ్వాసిత ఇత్యర్థః - ధనదోచ్ఛ్వసిత ఇతి సంధిరార్షః ॥ ౩౭ ॥ నిర్జిత్యేతి ॥ జయలక్షణం జయచిహ్నం ఖ్యాపయన్నితి శేషః ॥ ౪౦ ॥ దేవోపవాహ్యమితి ॥ బ్రహ్మణా విశ్వకర్మణా - అతకృత్స్నత్రయస్త్రింశచ్ఛ్లోకసంఖ్యాపు ప్రక్షిప్తలిఖితః ౪౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - పంచదశస్సర్గః.

దృశం ఫలమశ్నుతే ॥ ౨౫ ॥ బుద్ధిరూపం ఫలం పుత్రాః కాచ్ఛౌర్యం ధీరత్వమేవ చ ॥ ❀ ॥ ప్రాప్నువంతి
నరా లోకే నిర్జితం పుణ్యకర్మభిః ॥ ౨౬ ॥ ఏవం నిరయగామీ త్వం యస్య తే మతిరీదృశీ ॥ ❀ ॥ న త్వాం
సమభిభాషిష్యే సద్వృత్తేష్వేష నిర్ణయః ॥ ౨౭ ॥ ఏవముక్త్వా తతస్తేన తస్యామాత్యాః సమాహతాః ॥
❀ ॥ మారీచప్రముఖాస్సర్వే విముఖా విప్రదుద్రువుః ॥ ౨౮ ॥ తతస్తేన దశగ్రీవో యక్షేంద్రేణ మహాత్మ
నా ॥ ❀ ॥ గదయాభిహతో మూర్ధ్ని న చ స్థానాత్ప్రకంపితః ॥ ౨౯ ॥ తతస్తౌ రామ నిఘ్నంతౌ తదాన్యో
న్యం మహామృధే ॥ ❀ ॥ న విహ్వలౌ న చ శ్రాంతౌ తావుభౌ యక్షరాక్షసౌ ॥ ౩౦ ॥ ఆగ్నేయమస్త్రం
తస్మై స ముమోచ ధనదస్తదా ॥ ❀ ॥ రాక్షసేంద్రో వారుణేన తదస్త్రం ప్రత్యవారయత్ ॥ ౩౧ ॥
తతో మాయాం ప్రవిష్టోఽసౌ రాక్షసీం రాక్షసేశ్వరః ॥ ❀ ॥ రూపాణాం శతసాహస్రం వినాశాయ చకార
చ ॥ ౩౨ ॥ వ్యాఘ్రో వరాహో జీమూతః పర్వతస్సాగరో ద్రుమః ॥ ❀ ॥ యక్షో దైత్యస్వరూపీ చ
సోఽదృశ్యత దశాననః ॥ ౩౩ ॥ బహూని చ కరోతి స్మ దృశ్యంతే న త్వసౌ తతః ॥ ❀ ॥ ప్రతిగృహ్య తతో రా
మ మహాదస్త్రం దశాననః ॥ ౩౪ ॥ జఘాన మూర్ధ్ని ధనదం వ్యావిధ్య మహతీం గదామ్ ॥ ❀ ॥ ఏవం స తే
నాభిహతో విహ్వలశ్శోణితోక్షితః ॥ ౩౫ ॥ కృత్తమూల ఇవాశోకో నిపపాత ధనాధిపః ॥ ౩౬ ॥ తతః పద్మా
దిభిస్తత్ర నిధిభిస్స తదావృతః ॥ ధనదోచ్ఛ్వసితస్తైస్తు వనమానీయ నందనమ్ ॥ ౩౭ ॥ నిర్జిత్య రాక్షసేం
ద్రస్తం ధనదం హృష్టమానసః ॥ పుష్పకం తస్య జగ్రాహ విమానం జయలక్షణమ్ ॥ ౩౮ ॥ కాంచనస్తంభ
సంవీతం వైడూర్యమణితోరణమ్ ॥ ముక్తాజాలప్రతిచ్ఛన్నం సర్వకాలఫలద్రుమమ్ ॥ ౩౯ ॥ మనో
జవం కామగమం కామరూపం విహంగమమ్ ॥ మణికాంచనసోపానం తప్తకాంచనవేదికమ్ ॥ ౪౦ ॥ దేవోప
వాహ్యమక్షయ్యం సదా దృష్టిమనస్సుఖమ్ ॥ బహ్వాశ్చర్యం భక్తిచిత్రం బ్రహ్మణా పరినిర్మితమ్ ॥ ౪౧ ॥ నిర్మి
తం సర్వకామైస్తు మనోహరమనుత్తమమ్ ॥ న తు శీతం న చోష్ణం చ సర్వర్తుసుఖదం శుభమ్ ॥ ౪౨ ॥ స తం రా
జా సమారుహ్య కామగం వీర్యనిర్జితమ్ ॥ జితం త్రిభువనం మేనే దర్పోత్సేకాత్సుదుర్మతిః ॥ ౪౩ ॥ జిత్వా
వైశ్రవణం దేవం కైలాసాత్సమవాతరత్ ॥ స్వతేజసా విపులమవాప్య తం జయం ప్రతాపవాన్ విమలకిరీట
హారవాన్ ॥ ౪౪ ॥ రరాజ వై పరమవిమానమాస్థితో నిశాచరస్సదసిగతో యథానలః ॥ ౪౫ ॥ ఇత్యుత్తర
శ్రీరామాయణే పంచదశస్సర్గః ॥ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

స్యాభంగతః - పిత్రమాత్రాదిసేవాం వినా స్వేచ్ఛామాత్రేణ - ధీర్గతిః - శుభమతిర్నహి జాయతే ॥ ౨౬ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం క్రూరకర్మా త్వం నిరయగామీ భవిష్యసి - యస్య తే - ఈదృశీ మతిః - తాదృశం త్వాం - న సమభిభాషిష్యే - దుర్వృత్తస్య విషయే - ఏష ఏవ హి నిర్ణయ ఇత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ ఏవముక్త్వేతి ॥ రావణవత్ - యూయమపి సంభాష్యా ఇత్యుక్త్వా ఇత్యర్థః - సమాహతాః - ధనదేన తాడితాః ॥ ౩౧ ॥ తత ఇతి ॥ మాయాం ప్రవిష్టః - అదృశ్యత్వం ప్రాప్త ఇత్యర్థః - నిధిభిర్దేవతాభిః ధనదోచ్ఛ్వసిత ఇతి సంధిరార్షః ॥ ౩౭ ॥ నిర్జిత్యేతి ॥ జయలక్షణం - జయచిహ్నం - ఖ్యాపయన్నితి శేషః ॥ ౪౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచదశస్సర్గః - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అథేతి ॥ మహాసేనస్స్కందః తస్య ప్రసూతిర్యస్మిన్ తత్ శరవణం యయౌ ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ విష్టంభితం నిరుద్ధసంచారం ॥ ౩ ॥ విష్టబ్ధమితి ॥ కామగం స్వామిచిత్తానుకూలసంచారవత్కృతం నిర్మితమిదం విష్టబ్ధం - కింతదేవాహ కస్మాన్నాగమత్ ఇత్యచింతయత్ ॥ ౪ ॥ కిమితి ॥ మేమమేచ్ఛయా పుష్పకం న గచ్ఛతి యదిదం కింనిమిత్తమితి విచింత్య స్వయమేవ హేతుం తర్కయతి ॥ ౫ ॥ తత ఇతి ॥ పుష్పకం న గచ్ఛతీతి యత్ - ఏతదనిష్కారణం ॥ ౬ ॥ కారణమాహ యుక్త్వా ॥ అథవేతి ॥ ధనదాన్నాన్యవాహనం ధనదాదన్యస్యవాహనం నేత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ పార్శ్వం రావణస్యేతి శేషః - అశంకితః ఉపాగమ్య అబ్రవీదిత్యన్వయః ॥ ౯ ॥ సర్వేషామితి ॥ కృతః ఈశ్వరేచ్ఛయేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ రోషాదితి ॥ శైలమూలముపాగతః అంతరిక్షాత్ పర్వతం ప్రాప్త ఇత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ తమితి ॥ ప్రహాసం ముముచే కృతవానిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ త ఇతి ॥ దర్పః ఆంతరః ఉత్సేధః శారీరః ॥ ౧౯ ॥ కింత్వితి ॥ హే నిశాచర త్వాం హంతుం ఇదానీం మయా శక్య [illegible] ఇదానీం న హంతవ్యః భగవద్వచనానుపాలనాయేతి భావః - కిం చ త్వం పూర్వమేవ స్వకర్మభిః స్వదుష్కృతైః హత ఏవ అసి కాలాంతరే చ క్రూరైః వానరైః వధ్యో భవిష్యసీతి భావః ॥ ౨౦ ॥ ఇతీతి ॥ [illegible] దేవదుందుభ్యాదిప్రవృత్తిస్తు [illegible] ॥ ౨౨ ॥ పుష్పకస్యేతి ॥ యత్కృతే [illegible] మమ గచ్ఛతో మమ పుష్పకస్య గతిశ్ఛిన్నా [illegible]

సజిత్వాధనదంరామ భ్రాతరంరాక్షసాధిపః । మహాసేనప్రసూతింతద్యయౌశరవణంమహత్ ॥ ౧ ॥ అథాపశ్యద్దశగ్రీవో రౌక్మంశరవణంమహత్ । గభస్తిజాలసంవీతంద్వితీయమివభాస్కరమ్ ॥ ౨ ॥ సపర్వతంసమారుహ్య కంచిద్రమ్యవనాంతరమ్ । ప్రేక్షతేపుష్పకంతత్ర రామవిష్టంభితంతదా ॥ ౩ ॥ విష్టబ్ధంకిమిదంకస్మాన్నాగమత్కామగంకృతమ్ । అచింతయద్రాక్షసేంద్రస్సచివైస్తైస్సమావృతః ॥ ౪ ॥ కిన్నిమిత్తంచేచ్ఛయామే నేదంగచ్ఛతిపుష్పకమ్ । పర్వతస్యోపరిష్ఠస్యకర్మేదంకస్యచిద్భవేత్ ॥ ౫ ॥ తతోఽబ్రవీత్తదారామ మారీచోబుద్ధికోవిదః । నైతన్నిష్కారణంరాజన్పుష్పకంయన్నగచ్ఛతి ॥ ౬ ॥ అథవాపుష్పకమిదంధనదాన్నాన్యవాహనమ్ । అతోనిష్పందమభవద్ధనాధ్యక్షవినాకృతమ్ ॥ ౭ ॥ ఇతివాక్యాంతరేతస్యకరాళఃకృష్ణపింగళః । వామనోవికటోముండీనందీహ్రస్వభుజోబలీ ॥ ౮ ॥ తతఃపార్శ్వముపాగమ్యభవస్యానుచరోఽబ్రవీత్ । నందీశ్వరోవచశ్చేదంరాక్షసేంద్రమశంకితః ॥ ౯ ॥ నివర్తస్వదశగ్రీవశైలేక్రీడతిశంకరః । సుపర్ణనాగయక్షాణాందేవగంధర్వరక్షసాం ॥ ౧౦ ॥ సర్వేషామేవభూతానామగమ్యఃపర్వతఃకృతః । ఇతినందివచశ్శ్రుత్వాక్రోధాత్కంపితకుండలః ॥ ౧౧ ॥ రోషాత్తుతామ్రనయనఃపుష్పకాదవరుహ్యసః । కోఽయంశంకరఇత్యుక్త్వాశైలమూలముపాగతః ॥ ౧౨ ॥ సోఽపశ్యన్నందినంతత్రదేవస్యాదూరతఃస్థితమ్ । దీప్తంశూలమవష్టభ్య ద్వితీయమివశంకరమ్ ॥ ౧౩ ॥ తందృష్ట్వావానరముఖమవజ్ఞాయసరాక్షసః । ప్రహాసంముముచేతత్రసతోయఇవతోయదః ॥ ౧౪ ॥ తంక్రుద్ధోభగవాన్నందీశంకరస్యాపరాతనుః । అబ్రవీత్తత్రతద్రక్షోదశాననముపస్థితమ్ ॥ ౧౫ ॥ యస్మాద్వానరరూపంమామవజ్ఞాయదశానన । అశనీపాతసంకాశముపహాసంప్రముక్తవాన్ ॥ ౧౬ ॥ తస్మాన్మద్వీర్యసంపన్నామద్రూపసమతేజసః । ఉత్పత్స్యంతివధార్థంహికులస్యతవవానరాః ॥ ౧౭ ॥ నఖదంష్ట్రాయుధాఃక్రూరామనస్సంపాతరంహసః । యుద్ధోన్మత్తాబలోద్రిక్తాశ్శైలాఇవవిసర్పిణః ॥ ౧౮ ॥ తేతవప్రబలందర్పముత్సేధంచపృథగ్విధం । వ్యపనేష్యంతిసంభూయసహామాత్యసుతస్యచ ॥ ౧౯ ॥ కింత్విదానీంమయాశక్యంహంతుంత్వాంహేనిశాచర । నహంతవ్యోహతస్త్వంహిపూర్వమేవస్వకర్మభిః ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుదీరితవాక్యేతుదేవేతస్మిన్మహాత్మని । దేవదుందుభయోనేదుఃపుష్పవృష్టిశ్చఖాచ్చ్యుతా ॥ ౨౧ ॥ అచింతయిత్వాసతదానందివాక్యంమహాబలః । పర్వతంతుసమాసాద్యవాక్యమాహదశాననః ॥ ౨౨ ॥ పుష్పక[illegible]

సజిత్వేత్యాది ॥ మహాసేనప్రసూతిం స్కందప్రసూతిస్థానం - అపశ్యదిత్యాది పూర్వసర్గాంతతో [illegible] ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ విష్టంభితం - రుద్రాజ్ఞయా - రుద్ధసంచారం కామగం పుష్పకం [illegible] ॥ ౩ ॥ [illegible] ॥ ౪ ॥ [illegible] ॥ ౨౨ ॥ పుష్పకస్యేతి ॥ గోపతే - హే వృషభపతే - రుద్ర ॥ ౨౪ ॥ [illegible]

తం తవేమం పర్వతం సమున్మూలం కరోమి ॥ ౨౪ ॥ ఏవమితి ॥ పర్వతే పర్వతాధస్తాత్ ॥ ౨౫ ॥ చాలనాదితి ॥ ఆశ్లిష్టా ఆశ్లిష్టవతీ ॥ ౨౬ ॥ పీడితా ఇతి ॥ తస్య పర్వతస్యాధోభాగగతా భుజాః పీడితా అభవన్నితి శేషః ॥ ౨౮ ॥ మేనిర ఇతి ॥ తస్యామాత్యాః తద్ధ్వనిం యుగక్షయే జాయమానం వజ్రనిష్పేషం మేనిరే తదా శబ్దశ్రవణకాలే వర్త్మస్థా ఇతి - లఘ్వీ శరమార్గం వర్త్మసు స్థితా దేవా వర్త్మభ్యశ్చ్యవితా ఇత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ అథ తస్య మంత్రిణ ఆహు తోషయస్వేతి ॥ ౩౨ ॥ ముక్త్వేతి ॥ శౌండీర్యాత్ ధైర్యాత్ ॥ ౩౬ ॥ శైలేతి ॥ రావితం శబ్దితం ॥ ౩౮½ ॥ గచ్ఛేతి ॥ మయాభ్యనుజ్ఞాతః పుష్పకేణ గమనాయేతి శేషః ॥ ౩౯½ ॥ ఏవమితి ॥ యది ప్రీతో యది చ వరం దదాసి తదా యాచతో మే దేహీత్యర్థః ॥ ౪౧½ ॥ మానుషానితి ॥ న గణే న గణయామీత్యర్థః - తత్ర హేతుః స్వల్పా ఇతి స్వల్పబలవీర్యా ఇత్యర్థః ॥ ౪౨½ ॥ వాంఛంతమితి ॥ వాంఛంతం చాయుషః శేషం భగవద్దత్తదీర్ఘాయుష్యాద్యో భాగో గతః తస్మాచ్ఛేషమవశిష్టమాయుర్వాంఛంతం తత్ర శైలేన పూర్వం క్లిష్టమాయుర్నష్టం భవతి తథా ప్రయచ్ఛ తస్మింశ్చాయుషి సర్వజయాయ శస్త్రం చ దివ్యం ప్రయచ్ఛ ॥ ౪౪ ॥ దదావితి ॥ ఆయుషశ్చావశేషం దదౌ శాపాద్యనశ్యత్త్వేన దదావిత్యర్థః ॥ ౪౫ ॥ గత్వేతి ॥ ఇదం నావజ్ఞేయం శస్త్రస్య ఫలా

...స్నాయతత్కృతే మమ గచ్ఛతః । తమిమం శైలమున్మూలం కరోమి తవ గోపతే ॥ ౨౩ ॥ కేన ప్రభావేన భవో నిత్యం క్రీడతి రాజవత్ । విజ్ఞాతవ్యం న జానీతే భయస్థానముపస్థితమ్ ॥ ౨౪ ॥ ఏవముక్త్వా తతో రామ భుజాన్విక్షిప్య పర్వతే । తోలయామాస తం శీఘ్రం స శైలస్సమకంపత ॥ ౨౫ ॥ చాలనాత్పర్వతస్యైవ గణా దేవస్య కంపితాః । చచాల పార్వతీ చాపి తదాశ్లిష్టా మహేశ్వరమ్ ॥ ౨౬ ॥ తతో రామ మహాదేవో దేవానాం ప్రవరో హరః । పాదాంగుష్ఠేన తం శైలం పీడయామాస లీలయా ॥ ౨౭ ॥ పీడితాస్తు తతస్తస్య శైలస్యాధోగతా భుజాః । విస్మితాశ్చాభవంస్తత్ర సచివాస్తస్య రక్షసః ॥ ౨౮ ॥ రక్షసా తేన రోషాచ్చ భుజానాం పీడనాత్తదా । ముక్తో విరావస్సహసా త్రైలోక్యం యేన కంపితమ్ ॥ ౨౯ ॥ మేనిరే వజ్రనిష్పేషం తస్యామాత్యా యుగక్షయే । తదా వర్త్మస్థచలితా దేవా ఇంద్రపురోగమాః ॥ ౩౦ ॥ సముద్రాశ్చాపి సంక్షుబ్ధాశ్చలితాశ్చాపి పర్వతాః । యక్షా విద్యాధరాస్సిద్ధాః కిమేతదితి చాబ్రువన్ ॥ ౩౧ ॥ అథ తే మంత్రిణస్తస్య విక్రోశంతమథాబ్రువన్ । తోషయస్వ మహాదేవం నీలకంఠముమాపతిమ్ ॥ * ॥ తమృతే శరణం నాన్యం పశ్యామోఽత్ర దశానన ॥ ౩౨ ॥ స్తుతిభిః ప్రణతో భూత్వా తమేవ శరణం వ్రజ । కృపాలుశ్శంకరస్తుష్టః ప్రసాదం తే విధాస్యతి ॥ ౩౩ ॥ ఏవముక్తస్తదామాత్యైస్తుష్టావ వృషభధ్వజమ్ । సామభిర్వివిధైస్స్తోత్రైః ప్రణమ్య స దశాననః ॥ ౩౪ ॥ సంవత్సరసహస్రం తు రుదతో రక్షసో గతమ్ । తతః ప్రీతో మహాదేవశ్శైలాగ్రే విష్ఠితః ప్రభుః ॥ ౩౫ ॥ ముక్త్వా చాస్య భుజాన్రామ ప్రాహ వాక్యం దశాననమ్ । ప్రీతోఽస్మి తవ వీర్యస్య శౌండీర్యాచ్చ దశానన ॥ ౩౬ ॥ శైలాక్రాంతేన యో ముక్తస్త్వయా రావస్సుదారుణః । యస్మాల్లోకత్రయం చైతద్రావితం భయమాగతమ్ ॥ ౩౭ ॥ తస్మాత్త్వం రావణో నామ నామ్నా రాజన్భవిష్యసి । దేవతా మానుషా యక్షా యే చాన్యే జగతీతలే ॥ ౩౮ ॥ ఏవం త్వామభిధాస్యంతి రావణం లోకరావణమ్ ॥ ౩౮½ ॥ గచ్ఛ పౌలస్త్య విస్రబ్ధం పథా యేన త్వమిచ్ఛసి ॥ * ॥ మయా చైవాభ్యనుజ్ఞాతో రాక్షసాధిప గమ్యతామ్ ॥ ౩౯½ ॥ ఏవముక్తస్తు లంకేశశ్శంభునా స్వయమబ్రవీత్ ॥ * ॥ ప్రీతో యది మహాదేవ వరం మే దేహి యాచతః ॥ ౪౦½ ॥ అవధ్యత్వం మయా ప్రాప్తం దేవగంధర్వదానవైః ॥ * ॥ రాక్షసైర్గుహ్యకైర్నాగైర్యే చాన్యే బలవత్తరాః ॥ ౪౧½ ॥ మానుషాన్న గణే దేవ స్వల్పాస్తే మమ సమ్మతాః ॥ * ॥ దీర్ఘమాయుశ్చ మే ప్రాప్తం బ్రహ్మణస్త్రిపురాంతక ॥ ౪౨½ ॥ వాంఛితం చాయుషశ్శేషం శస్త్రం త్వం చ ప్రయచ్ఛ మే ॥ * ॥ ఏవముక్తస్తతస్తేన రావణేన స శంకరః ॥ ౪౪ ॥ దదౌ ఖడ్గం మహద్దీప్తం చంద్రహాసమితి శ్రుతమ్ ।

ధోభాగగతాః - భుజాః పీడితాః - అసన్ ॥ ౩౮½ ॥ మయా త్వమభ్యనుజ్ఞాతః - పుష్పకేణ గమనాయేతి శేషః ॥ ౪౧½ ॥ మానుషానితి ॥ న గణే - న గణయామి ॥ ౪౨½ ॥ వాంఛంతమితి ॥ బ్రహ్మదత్తదీర్ఘాయుషః పూర్వో భాగః - గతః తస్మాచ్ఛేషమవశిష్టం వాంఛామీదానీం పూర్వ కైలాసోద్ధరణదోషేణాయుర్వినష్టం - సంప్రయచ్ఛ ॥ ౪౪ ॥ దదావితి ॥ ఆయుషశ్చేతి - బ్రహ్మదత్తాయుష్యశేషత్వేన తాం త్రాస్యాప

...దాసాదాసీత్వం న కార్యమిత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉ(త్తర)శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షోడశస్సర్గః - ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

అథ వేదవత్యా రావణస్య శాపదానపూర్వకం స్వైవజనశాత్మజైళి కథనం అథ రాజన్నితి ॥ ౧ ॥ తత్రేతి ॥ ఆర్షేణవిధినా తపోనుష్ఠానేన ॥ ౨ ॥ సదృష్ట్వేతి ॥ అరణ్యే మయా నాథా సుకన్యా ప్రైతి సంతోషజః ప్రహాసఇతికతకః ॥ ౩ ॥ కిమిదమితి ॥ ఏవం ప్రతిక్రియా ఇదం రణం ॥ ౪ ॥ రూపమితి ॥ నిర్గతః ప్రసిద్ధః విషనిర్ణయో వృద్ధానామితి శేషః ॥ ౫ ॥ కస్యేతి ॥ కస్యాసి కిమిదం ప్రత్రమిత్యర్థ ః ॥ పృచ్ఛత ఇతి ॥ కస్య హేతోః కిం ఫలనిమిత్తం ॥ ౭ ॥ తస్యేతి ॥ వేదాభ్యాసం కుర్వతో మహాత్మనస్తస్య వేదాభ్యాసాద్వాఙ్మయీ వాఙ్మయవేదరీ కన్యాహం సంభూతా - తదీయా హి నామ్నా వేదవతీస్మృతా భగవతశ్శక్తిర్లక్ష్మీరేవ రావణవధాయ రావణం శపుమ త్రావతీర్ణా - వాఙ్మయీత్వం సర్వాత్మ్యా యదత ఏవ వక్ష్యతి పితుర్మే విష్ణుర్జామాతాభిప్రేత ఇతి ॥ ౯ ॥ తత ఇతి ॥ తే దేవాదయో వరణం రోచయంతి రుచా సామాన్యే వరణం కుర్వంతి స్మేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ పితురితి ॥ అన్యస్య అన్యస్మా ఇత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ ❋ ॥ తత ఇతి ॥ నారాయణం నారస్య

ఆయుషశ్చావశేషం చ స్థిత్వా భూతపతిస్తదా ॥ ౪౫ ॥ తతోఽవాచ తతశ్శంభుర్నావజ్ఞేయమిదం త్వయా ।
అవజ్ఞాతం యది హి తే మామే వైష్యత్యసంశయః ॥ ౪౬ ॥ ఏవం మహేశ్వరేణైవ కృతనామా స రావణః ।
అభివాద్య మహాదేవమారురోహాథ పుష్పకమ్ ॥ ౪౭ ॥ తతో మహీతలే రామ పరిచక్రామ రావణః । క్షత్రియాన్ సుమహావీర్యాన్ బాధమాన ఇతస్తతః ॥ ౪౮ ॥ కేచిత్తేజస్వినశ్శూరాః క్షత్రియా యుద్ధదుర్మదాః । తచ్ఛాసనమకుర్వంతో వినేశుస్సపరిచ్ఛదాః ॥ ౪౯ ॥ అపరే దుర్జయం రక్షో జానంతః ప్రాజ్ఞసమ్మతాః । జితాస్స్మ ఇత్యభాషంత రాక్షసం బలదర్పితమ్ ॥ ౫౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే షోడశస్సర్గః .

అథ రాజన్ మహాబాహుర్విచరన్ స మహీతలే । హిమవద్వనమాసాద్య పరిచక్రామ రావణః ॥ ౧ ॥ తత్రాపశ్యత్స వై కన్యాం కృష్ణాజినజటాధరామ్ । ఆర్షేణ విధినా చైనాం దీప్యంతీం దేవతామివ ॥ ౨ ॥ స దృష్ట్వా రూపసంపన్నాం కన్యాం తాం సుమహావ్రతామ్ । కామమోహపరీతాత్మా పప్రచ్ఛ ప్రహసన్నివ ॥ ౩ ॥ కిమిదం వర్తసే భద్రే విరుద్ధం యౌవనస్య తే । న హి యుక్తా తవైతస్య రూపస్యైవం ప్రతిక్రియా ॥ ౪ ॥ రూపం తేనుపమం భీరు కామోన్మాదకరం నృణామ్ । న యుక్తం తపసి స్థాతుం నిర్గతో హ్యేష నిర్ణయః ॥ ౫ ॥ కస్యాసి కిమిదం భద్రే కశ్చ భర్తా వరాననే । యేన సంభుజ్యసే భీరు స నరః పుణ్యభాగ్భువి ॥ ౬ ॥ పృచ్ఛతశ్శంస మే సర్వం కస్య హేతోః పరిశ్రమః । ఏవముక్తా తు సా కన్యా రావణేన యశస్వినీ ॥ ౭ ॥ అబ్రవీద్విధివత్కృత్వా తస్యాతిథ్యం తపోధనా । కుశధ్వజో మమ పితా బ్రహ్మర్షిరమితప్రభః ॥ ౮ ॥ బృహస్పతిసుతశ్శ్రీమాన్ బుద్ధ్యా తుల్యో బృహస్పతేః ॥ ౯ ॥ తస్యాహం కుర్వతో నిత్యం వేదాభ్యాసం మహాత్మనః । ❋ ॥ సంభూతా వాఙ్మయీ కన్యా నామ్నా వేదవతీ స్మృతా ॥ ౯ ॥ తతో దేవాస్సగంధర్వా యక్షరాక్షసపన్నగాః ॥ ❋ ॥ తేపి గత్వా హి పితరం వరణం రోచయంతి మే ॥ ౧౦ ॥ న చ మాం స పితా తేభ్యో దత్తవాన్ రాక్షసర్షభ ॥ ❋ ॥ కారణం తద్వదిష్యామి నిశాచర నిశామయ ॥ ౧౧ ॥ పితుస్తు మమ జామాతా విష్ణుః కిల సురేశ్వరః ॥ ❋ ॥ అభిప్రేతస్త్రిలోకేశస్తస్మాన్నాన్యస్య మే పితా ॥ ౧౨ ॥ దాతుమిచ్ఛతి తస్మై తు తచ్ఛ్రుత్వా బలదర్పితః ॥ ❋ ॥ శంభుర్నామ తతో రాజా దైత్యానాం కుపితోఽభవత్ ॥
౧౩ ॥ తేన రాత్రౌ శయానో మే పితా పాపేన హింసితః ॥ ❋ ॥ తతో మే జననీ దీనా తచ్ఛరీరం పితుర్మమ । పరిష్వజ్య మహాభాగా ప్రవిష్టా హవ్యవాహనమ్ ॥ ౧౪ ॥ తతో మనోరథం సత్యం పితుర్నారాయ

ణం ప్రతి ... వేదా దిత్యః ప్రాప్తాః పరిష్వతాత్ భవంతు - రావణవధ ఇతి - స్థిత్వా మత్వేత్యర్థః ॥ ౪౫ ॥ దత్త్వేతి ॥ ఇదం ఖడ్గరూపాస్త్రం నయం - ఏకస్మిన్నేవ దినే - పూర్వజౌ దాసీత్వం న కర్తవ్యమిత్యర్థః - అవజ్ఞాతం యది ॥ ౪౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - భూషణాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షోడశస్సర్గః - ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

అథ రాజన్నిత్యాది ॥ ఆర్షేణవిధినా - తపోనుష్ఠానేన ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ ప్రహసన్నితి - కులాభకన్యాలాభాత్ ప్రహాసః ॥ ౩ ॥ ఇదం ప్రతిక్రియా ఇదం యౌవనప్రతికూలక్రియా ॥ ౧౯ ॥ అవలిప్తేతి ॥ వృద్ధానామితి ॥ పుణ్యసంచయః - పుణ్యసంగ్రహణం - ః

మోహస్యఅయనంజారాఅపోఅయనంయస్యేతివా ప్రతిగతంపితుర్మనోరథంసత్యంకరోమీతిచ్ఛయాతంనారాయణమేవహృదయేనోద్వహే ॥ ౧౪½ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ప్రతిజ్ఞాం ప్రాగుక్తేచ్ఛావిషయవిషయామారుహ్యకృత్వా ॥ ౧౭ ॥ కథంవిజ్ఞాతస్త్వం తత్రాహ జానామీతి ॥ ౧౮½ ॥ అవలిప్తేతి ॥ పుణ్యసంచయః పుణ్యసంగ్రహణం వృద్ధానామేవ భ్రాజతే నతు యువత్యా ఇత్యర్థః ॥ ౨౦½ ॥ కశ్చేతి ॥ మ[illegible]యా సర్వే అత్యల్పవీర్యాదియుక్తా ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుక్తవతీతి ॥ మా మైవం విష్ణువిషయే వదేతి శేషః ॥ ౨౭½ ॥ హస్తేన కేశచ్ఛేదం కథం తత్రాహ అసిభూతేత్వేతి ॥ ౨౮ ॥ ధర్షితాయా ఇతి ॥ ధర్షితాయాః కేశస్పర్శేన స్త్రీభావం ప్రాపితాయాః ॥ ౩౦ ॥ యస్మాదితి ॥ పునస్సముత్పత్స్యతీతి సముత్పత్స్యే ఇత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥ నహీతి ॥ వ్యయః బ్రహ్మవరదానాదిదానీం తవ మరణాభావేన వృథావ్యయ ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ యదీతి ॥ అయోనిజా భూత్వా ధర్మిణో ధర్మిష్ఠస్య న్యాయతస్సుతా భవేయం ॥ ౩౩ ॥ ఏవమితి ॥ అత్రాపి పుష్పవర్షం రావణనాశనిశ్చయజసంతోషాత్ ॥ ౩౪ ॥ సైషేతి ॥ సైషా ప్రతిజ్ఞాతరావణవధా వేదవత్యేవేత్యర్థః - విష్ణుస్త్వమితి అనేన సీతాయా లక్ష్మీత్వం స్పష్టమేవోక్తం ॥ తదుక్తం పురా

ణం శ్రుతి ॥ ❈ ॥ కరోమీతి చ మే వాదం హృదయేన సముద్వహే ॥ ౧౪½ ॥ ఇతి ప్రతిజ్ఞామారుహ్య చరామి విపులం తపః ॥ ౧౫ ॥ ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం మయా రాక్షసపుంగవ । నారాయణో మమ పతిర్న త్వన్యః పురుషోత్తమాత్ ॥ ౧౬ ॥ ఆశ్రయే నియమం ఘోరం నారాయణపరీప్సయా । విజ్ఞాతస్త్వం హి మే రాజన్ గచ్ఛ పౌలస్త్యనందన ॥ ౧౭ ॥ జానామి తపసా సర్వం త్రైలోక్యే యద్ధి వర్తతే ॥ ౧౮½ ॥ సో౽బ్రవీద్రావణో భూయస్తాం కన్యాం సుమహావ్రతామ్ ॥ ❈ ॥ అవరుహ్య విమానాగ్రాత్ కందర్పశరపీడితః ॥ ౧౯½ ॥ అవలిప్తాసి సుశ్రోణి యస్యాస్తే మతిరీదృశీ ॥ ❈ ॥ వృద్ధానాం మృగశావాక్షి భ్రాజతే పుణ్యసంచయః ॥ ౨౦½ ॥ త్వం సర్వగుణసంపన్నా నార్హసే వక్తుమీదృశమ్ ॥ ❈ ॥ త్రైలోక్యసుందరీ భీరు యౌవనం తే౽తివర్తతే ॥ ౨౧½ ॥ అహం లంకాపతిర్భద్రే దశగ్రీవ ఇతి శ్రుతః ॥ ❈ ॥ తస్య మే భవ భార్యా త్వం భుంక్ష్వ భోగాన్ యథాసుఖమ్ ॥ ౨౨½ ॥ కశ్చ తావదసౌ యం త్వం విష్ణురిత్యభిభాషసే ॥ ❈ ॥ వీర్యేణ తపసా చైవ భోగేన చ బలేన చ ॥ ౨౩½ ॥ న మయాసౌ సమో భద్రే యం త్వం కామయసే౽ఙ్గనే ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుక్తవతి తస్మింస్తు వేదవత్యథ సాబ్రవీత్ । మా మైవమితి సా కన్యా తమువాచ నిశాచరమ్ ॥ ౨౫ ॥ త్రైలోక్యాధిపతిం విష్ణుం సర్వలోకనమస్కృతమ్ । త్వదృతే రాక్షసేంద్రాన్యః కో౽వమన్యేత బుద్ధిమాన్ ॥ ౨౬ ॥ ఏవముక్తస్తయా తత్ర వేదవత్యా నిశాచరః । మూర్ధజేషు తదా కన్యాం కరాగ్రేణ పరామృశత్ ॥ ౨౭ ॥ తతో వేదవతీ క్రుద్ధా కేశాన్ హస్తేన సాచ్ఛినత్ ॥ ౨౭½ ॥ అసిర్భూత్వా కరస్తస్యాః కేశాంశ్ఛిన్నాంస్తదాకరోత్ ॥ ౨౮ ॥ సా జ్వలంతీవ రోషేణ దహంతీవ నిశాచరమ్ । ఉవాచాగ్నిం సమాధాయ మరణాయ కృతత్వరా ॥ ౨౯ ॥ ధర్షితాయాస్త్వయానార్య న మే జీవితమిష్యతే । రక్షస్తస్మాత్ప్రవేక్ష్యామి పశ్యతస్తే హుతాశనమ్ ॥ ౩౦ ॥ యస్మాత్తు ధర్షితా చాహం త్వయా పాపాత్మనా వనే । తస్మాత్తవ వధార్థం హి సముత్పత్స్యే హ్యహం పునః ॥ ౩౧ ॥ న హి శక్యం స్త్రియా హంతుం పురుషః పాపనిశ్చయః । శాపే త్వయి మయోత్సృష్టే తపసశ్చ వ్యయో భవేత్ ॥ ౩౨ ॥ యది త్వస్తి మయా కించిత్కృతం దత్తం హుతం తథా । తస్మాత్త్వయోనిజా సాధ్వీ భవేయం ధర్మిణస్సుతా ॥ ౩౩ ॥ ఏవముక్త్వా ప్రవిష్టా సా జ్వలితం జాతవేదసమ్ । పపాత చ దివో దివ్యా పుష్పవృష్టిస్సమంతతః ॥ ౩౪ ॥ (ప్రక్షిప్తసార్ధశ్లోకచతుష్టయారంభః ॥ పునరేవ సముద్భూతా పద్మే పద్మసమప్రభా । తస్మాదపి పునః ప్రాప్తా పూర్వవత్తేన రక్షసా ॥ కన్యాం కమలగర్భాభాం ప్రగృహ్య స్వగృహం యయౌ । ప్రగృహ్య రావణస్త్వేతాం దర్శయామాస మంత్రిణే ॥ లక్షణజ్ఞో నిరీక్ష్యైవ రావణం చైవమబ్రవీత్ । గృహస్థైషా హి సుశ్రోణీ త్వద్వధాయైవ దృశ్యతే ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వార్ణవే రామ తాం ప్రచిక్షేప రావణః । సా చైవ క్షితిమాసాద్య యజ్ఞాయతనమధ్యగా ॥ రాజ్ఞో హలముఖోత్కృష్టా

నామేవ భ్రాజతే - నతు బాలయువతీనాః ॥ ౩౫ ॥ పూర్వమిత్యాది ॥ వేదవత్యా యశ్శ్రుతః - [illegible] ధాహితః - సో సాక్షల్లాభః - ప్రా

రేణ ॥ * ॥ రాఘవత్వే భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని ఇతి ॥ ౩౫ ॥ పూర్వమితి ॥ యయా వేదవత్యా పూర్వం తదవతారే క్రోధహతో యః శ
త్రుః సో ऽసౌ శైలాభః పునస్త్వమేవ యథా ప్రతిజ్ఞం త్వాం పతిం ప్రాప్య పతిభూతస్య తవ అమానుషం వీర్యముపాశ్రయిత్వా ఉపాశ్రిత్య నిహ
అనేన సీతైవ రావణవధే ముఖ్యకారణం రామస్తు హంతృత్వమారోపితమితి సూచితం ॥ ౩౬ ॥ భావికల్పేష్వప్యేవమేవ అవతారాదికల్పే
కల్పే వ్యాఖ్యేయః వ్యాఖ్యాదిత్యాహ ఏవమితి ॥ ఏషా మహాభాగా ఏవమేవ మర్త్యేషు భావిషు హలముఖోత్కృష్టే క్షేత్రే పునః పునరు
త్పత్స్యతే ఉక్తప్రయోజనాయేతి శేషః ఉత్పత్తిరావిర్భావః ఏతేన భగవతో ऽపి తథావతారస్సూచిత ఏవ సీతావిర్భావో నశాఖాభేదేన వర్ణ్యా వి
మహామాసుందరీతంత్రే ॥ ౩౭ ॥ ఉక్తముపసంహరతి - ఏషేతి ఆసీత్కృతేయుగ ఇత్యనంతరం త్రేతాయుగే జనకస్యోత్పన్నా న్యాయుతే
త్రేత్వేనోత్పన్నేత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణ
వ్యాఖ్యాయాం - సప్తదశస్సర్గః - §※

౧ ॥ తత ఇతి ॥ ఉశీరబీజమితి దేశనామ ॥ ౨ ॥ సంవర్తో నామేతి ॥ దేవగణైర్వృతః అపరోక్షతయా హవిర్భాగార్థం మిలితైరితి
శేషః ॥ ౩ ॥ అన్యేష్వితి ॥ అన్యేష్వపి దేవేష్వేవం గతేషు తిర్యగ్యోనిస్వరూపం గతేష్విత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ ముక్త్వా కృత్వా ॥ ౮ ॥ అ
కుతూహలేతి ॥ అకుతూహలభావేన మాం దృష్ట్వాప్యవిస్మయనిర్భయానాదరభావేన యో మాం నావగచ్ఛసి తస్య తవ ప్రీతో ऽస్మి ॥ ౯ ॥ త్రిష్వితి ॥
సో ऽన్యః స నకో ऽపి సర్వో ऽపి జానాతీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ అథ మరుత్తో వ్యాజస్తుత్యాహ ధన్య ఇతి ॥ త్రిషు లోకేషు విద్యత ఇత్యత్ర తవ శ్లా
ఘ్య ఇతి ప్రత్యుక్తార్థత్వాదితి కతకః ॥ ౧౧ ॥ కం త్వమితి ॥ కేవలం పూజ్యపూజారహితం కం ధర్మం ప్రాక్చరిత్వా వరం లబ్ధవానసి తథాపి

ష్టా పునరప్యుత్థితా సతీ । సైషా జనకరాజస్య ప్రసూతా తనయా ప్రభో । తవ భార్యా మహాబాహో విష్ణు
స్త్వం హి సనాతనః ॥ ౩౫ ॥ పూర్వం క్రోధహతశ్శత్రుర్యయాసౌ నిహతస్తథా । ఉపాశ్రయిత్వా
శైలాభస్తవ వీర్యమమానుషమ్ ॥ ౩౬ ॥ ఏవమేషా మహాభాగా మర్త్యేషూత్పత్స్యతే పునః । క్షేత్రే హ
లముఖోత్కృష్టే వేద్యామగ్నిశిఖోపమా ॥ ౩౭ ॥ ఏషా వేదవతీ నామ పూర్వమాసీత్కృతే యుగే । త్రేతా
యుగమనుప్రాప్య వధార్థం తస్య రక్షసః ॥ * ॥ ఉత్పన్నా మైథిలకులే జనకస్య మహాత్మనః । సీతోత్పన్నా
తు సీతేతి మానుషైః పునరుచ్యతే ॥ ౩౯ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - సప్తదశస్సర్గః. ※※※※※※

ప్రవిష్టాయాం హుతాశం తు వేదవత్యాం స రావణః । పుష్పకం తు సమారుహ్య పరిచక్రామ మేది
నీమ్ ॥ ౧ ॥ తతో మరుత్తం నృపతిం యజంతం సహ దైవతైః । ఉశీరబీజమాసాద్య దదర్శ స తు రావణః ॥ ౨ ॥
సంవర్తో నామ బ్రహ్మర్షిస్సాక్షాద్భ్రాతా బృహస్పతేః । యాజయామాస ధర్మజ్ఞస్సర్వైర్దేవ
గణైర్వృతః ॥ ౩ ॥ దృష్ట్వా దేవాస్తు తద్రక్షో వరదానేన దుర్జయమ్ । తిర్యగ్యోనిం సమావిష్టాస్తస్య ధ
ర్షణభీరవః ॥ ౪ ॥ ఇంద్రో మయూరస్సంవృత్తో ధర్మరాజస్తు వాయసః । కృకలాసో ధనాధ్యక్షో హంస
శ్చ వరుణో ऽభవత్ ॥ ౫ ॥ అన్యేష్వపి గతేష్వేవం దేవేష్వరినిషూదన । రావణః ప్రావిశద్యజ్ఞం సారమే
య ఇవాశుచిః ॥ ౬ ॥ తం చ రాజానమాసాద్య రావణో రాక్షసాధిపః । ప్రాహ యుద్ధం ప్రయచ్ఛేతి నిర్జి
తో ऽస్మీతి వా వద ॥ ౭ ॥ తతో మరుత్తో నృపతిః కో భవానిత్యువాచ తమ్ । అవహాసం తతో ముక్త్వా రావణో వా
క్యమబ్రవీత్ ॥ ౮ ॥ అకుతూహలభావేన ప్రీతో ऽస్మి తవ పార్థివ । ధనదస్యానుజం యో మాం నావగచ్ఛసి రా
వణమ్ ॥ ౯ ॥ త్రిషు లోకేషు కో ऽన్యో ऽస్తి యో న జానాతి మే బలమ్ । భ్రాతరం యేన నిర్జిత్య విమానమిదమాహృ
తమ్ ॥ ౧౦ ॥ తతో మరుత్తస్స నృపస్తం రావణమథాబ్రవీత్ ॥ ౧౦½ ॥ ధన్యః ఖలు భవాన్ యేన జ్యేష్ఠో భ్రా
తా రణే జితః ॥ * ॥ న త్వయా సదృశశ్శ్లాఘ్యస్త్రిషు లోకేషు విద్యతే ॥ ౧౧½ ॥ నాధర్మసహితం శ్లాఘ్యం

రావణః పునః శైలాభ ఏవ - యథాప్రతిజ్ఞం - పతిం ప్రాప్య - పతిభూతస్య తవ అమానుషం వీర్యముపాశ్రయిత్వా ఆప్య నిహతః ॥ ౩౬ ॥
ఏవమితి ॥ ఉత్పత్స్యతే వ్యయం వ్యత్యయ ఆర్షః ॥ ౩౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యా
నే - సప్తదశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

ప్రవిష్టాయామిత్యాది ॥ ఉశీరబీజమితి దేశనామ ॥ ౯ ॥ అకుతూహలేతి ॥ అకుతూహలభావేన మాం దృష్ట్వాపి అవిస్మయనిర్భయ

...శ్చ భక్షిత ఇతి చేత్తత్ర శ్రుతపూర్వ ఇత్యాహ శ్రుతేతి. యాదృశం భాషసే త్వం తు పీడారూపం వచనం దురాచారం ॥౧౩॥ తత ఇతి ॥ మార్గమావృణోత్ రణాయ గతస్య రావణస్యేతి భావః ॥౧౫॥ స ఇతి ॥ మహానృషిః సంవర్తః ॥౧౬॥ మాహేశ్వరమితి ॥ మాహేశ్వరం తద్దైవత్యం సత్రం యాగః ॥౧౭॥ స ఇతి ॥ మఖముఖః మఖసమాప్త్యున్ముఖః ॥౨౦॥ తానితి ॥ వితృప్తః విశేషేణ తృప్తః ॥౨౧॥ రావణ ఇతి ॥ స్వాం యోనిం స్వస్వప్రకృతిమాసాద్య తాని సత్త్వాని ప్రాక్కార్యవశగృహీతమూర్తిజాతీయప్రాణినః ॥౨౩॥ ఇదమితి ॥ ప్రీతిలక్షణాం ముదం ప్రీతిచిహ్నభూతాం ॥౨౪॥ నీలా ఇతి ॥ నేత్రరహితాః కేవలం నీలా ఇత్యర్థః ॥౨౫॥ ధర్మరాజ ఇతి ॥ సురాధిపాదితి ॥ ప్రాగ్వంశే ప్రాగ్వంశగేహే ॥౨౬॥ యథేతి ॥ తే రోగాః తే త్వయి ప్రీతే సతి న ప్రభవిష్యంతి ॥౨౭॥ మృత్యుత ఇతి ॥ మృత్యోరకస్మాత్పరిహారత్వాదిత్యాహ యావదితి ॥౨౮॥ ఏ ఇతి ॥ మద్విషయ

తల్లోకం ప్రతి సంహితమ్ ॥ ❋ ॥ కర్మణా దౌరాత్మ్యకం కృత్వా శ్లాఘసే భ్రాతృనిర్జయాత్ ॥ (ప్రక్షిప్తః)
౧౨॥ కస్త్వం ప్రాక్కేవలం ధర్మం చరిత్వా లబ్ధవాన్వరమ్ ॥ ❋ ॥ శ్రుతపూర్వం హి న మయా భాషసే యాదృశం స్వయమ్ ॥౧౩॥ తిష్ఠేదానీం న మే జీవన్ ప్రతియాస్యసి దుర్మతే ॥ ❋ ॥ అద్య త్వాం నిశితైర్బాణైః ప్రేషయామి యమక్షయమ్ ॥౧౪॥ తతశ్శరాసనం గృహ్య సాయకాంశ్చ నరాధిపః ॥ ❋ ॥ రణాయ నిర్యయౌ క్రుద్ధస్సంవర్తో మార్గమావృణోత్ ॥౧౫॥ సోఽబ్రవీత్స్నేహసంయుక్తం మరుత్తం తం మహానృషిః ॥ ❋ ॥ శ్రోతవ్యం యది మద్వాక్యం సంప్రహారో న తే క్షమః ॥౧౬॥ మాహేశ్వరమిదం సత్రమసమాప్తం కులం దహేత్ ॥ ❋ ॥ దీక్షితస్య కుతో యుద్ధం క్రోధిత్వం దీక్షితే కుతః ॥ సంశయశ్చ జయే నిత్యం రాక్షసశ్చ సుదుర్జయః ॥౧౮॥ స నివృత్తో గురోర్వాక్యాన్మరుత్తః పృథివీపతిః ॥ విసృజ్య సశరం చాపం స్వస్థో మఖముఖోఽభవత్ ॥౧౯॥ తతస్తం నిర్జితం మత్వా ఘోషయామాస వై శుకః ॥ రావణో జయతీత్యుచ్చైః హర్షాన్నాదం విముక్తవాన్ ॥౨౦॥ తాన్ భక్షయిత్వా తత్రస్థాన్ మహర్షీన్యజ్ఞమాగతాన్ ॥ వితృప్తో రుధిరైస్తేషాం పునస్సంప్రయయౌ మహీమ్ ॥౨౧॥ రావణే తు గతే దేవాస్సేంద్రాశ్చైవ దివౌకసః ॥ తతస్స్వాం యోనిమాసాద్య తాని సత్త్వాని చాబ్రువన్ ॥౨౨॥ హర్షాత్తదాబ్రవీదింద్రో మయూరం నీలబర్హిణమ్ ॥ ప్రీతోఽస్మి తవ ధర్మజ్ఞ భుజంగాద్ధి న తే భయమ్ ॥౨౩॥ ఇదం నేత్రసహస్రం తు యత్తద్బర్హే భవిష్యతి ॥ వర్షమాణే మయి ముదం ప్రాప్స్యసే ప్రీతిలక్షణామ్ ॥౨౪॥ ఏవమింద్రో వరం ప్రాదాన్మయూరస్య సురేశ్వరః ॥౨౫॥ నీలాః కిల పురా బర్హా మయూరాణాం నరాధిప ॥ ❋ ॥ సురాధిపాద్వరం ప్రాప్య గతాస్సర్వేఽపి బర్హిణః ॥౨౫॥ ధర్మరాజోఽబ్రవీద్రామ ప్రాగ్వంశే వాయసం స్థితమ్ ॥ ❋ ॥ పక్షింస్తవాస్మి సుప్రీతః ప్రీతస్య వచనం శృణు ॥౨౬॥ యథాన్యైర్వివిధై రోగైః పీడ్యంతే ప్రాణినో మయా ॥ ❋ ॥ తే న తే ప్రభవిష్యంతి మయి ప్రీతే న సంశయః ॥౨౭॥ మృత్యుతస్తే భయం నాస్తి వరాన్మమ విహంగమ ॥ యావత్త్వాం న వధిష్యంతి నరాస్తావద్భవిష్యసి ॥౨౮॥ యే చ మద్విషయస్థా వై మానవాః క్షుధయార్దితాః ॥ ❋ ॥ త్వయి భుక్తే తు తృప్తాస్తే భవిష్యంతి సబాంధవాః ॥౨౯॥ వరుణస్త్వబ్రవీద్ధంసం గంగాతోయవిహారిణమ్ ॥ ❋ ॥ శ్రూయతాం ప్రీతి

స్థాన సంభావే సేత్యర్థః - ... సేత్యన్వయః ॥౧౨॥ కంత్వమితి ॥ ప్రాక్పూర్వం త్వం కేవలం ధర్మం దోషహీనం ధర్మం చరిత్వా కిము వివరం లబ్ధవానితి - శ్రుతపూర్వమిదానీం యాదృశం ... రూపముక్తం భాషసే తన్న శ్రుతపూర్వమిత్యర్థః ॥౧౪॥ తత ఇతి ॥ మార్గమావృణోత్ నిర్యాతస్యేతి శేషః ॥౧౫॥ స ఇతి ॥ మహానృషిః - తత్పురోహిత ఇత్యర్థః ॥౨౧॥ రావణ ఇతి ॥ స్వాం యోనిం స్వస్వప్రకృతిమాసాద్య తాని సత్త్వాని ప్రాక్కార్యవశగృహీతమూర్తిసజాతీయప్రాణిన ఇత్యర్థః ॥౨౩॥ ఇదమితి ॥ ప్రీతిలక్షణాం ప్రీతిచిహ్నభూతాం ॥౨౪॥ నీలా ఇతి ॥ నీలాః కిలేతి నేత్రరహితా ఇత్యర్థః ॥౨౫॥ ధర్మరాజ ఇతి ॥ ప్రాగ్వంశే యజ్ఞశాలాద్వారి ॥౨౬॥ యథేతి ॥ తేత ఏతే రోగాః - న ప్రభవిష్యంతి - ప్రీతే ఇతి చ్ఛేదః ॥౨౭॥ మృత్యుత ఇతి ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యురిత్యాశంక్య పరిహరత్యాహ - యావత్త్వామిత్యాది ॥౨౮॥ య ఇతి ॥ మద్విషయస్థాః - యమలోకస్థాః ॥౩౧॥ మధ్యేరమితి ॥ మధ్యేరం జలమూర్తిం ॥౩౨॥

స్థాః యమలోకస్థాః ॥ ౩౧ ॥ మచ్ఛరీరమితి ॥ మచ్ఛరీరం జలం జలమూర్తిత్వాత్తస్య ॥ ౩౨ ॥ హంసానామితి ॥ నీలేన నీలవర్ణేన అగ్రప్రదేశే సంవీతాః వ్యాప్తాః శష్పం బాలతృణం తద్వత్ స్నిగ్ధాః శ్యామవర్ణా ఇత్యర్థః - క్రోడః భుజాంతరం ॥ ౩౪ ॥ సద్రవ్యమితి శిరో నిత్యం సద్రవ్యం స్వర్ణవర్ణమిత్యర్థః - తదేవాహ ఏష కాంచనక ఇతి పూర్వం హి కృకలాసా అంజనవర్ణా ఇత్యాహుః ॥ ౩౫ ॥ విమితి ॥ రాజ్ఞా సహ స్వభవనం గతాః మరుత్తేన సహ స్వర్గమిత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అష్టాదశస్సర్గః -

౨ ॥ నిర్జితా ఇతి ॥ ఏవమకుర్వతాం యుద్ధం నిర్జితాః స్మేతి వచనం వా అకుర్వతాం అన్యథా ప్రకారాంతరేణ మోక్షో ముదువరో న్నాస్తీత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ అధీరవస్సంతో పి రాజానః పార్థివాః పృథ్వీపతయః నిర్జితాః స్మేత్యూచుః ఇతి ॥ ౪ ॥ తానాహ దుష్యంత ఇతి ॥ భిన్నభిన్నకాలవర్తినో పి దుష్యంతాదయః స్వస్వకాలే రావణం ప్రతి జితత్వవాదం వరదానాదుక్తవంతః ॥ ౯ ॥ దీయత ఇతి ॥ అహమేవం భవామి ఆయత్తో భవామీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ అథేతి ॥ పూర్వం శ్రుతార్థేన శ్రుతరావణవృత్తాంతేన నిర్జితం తం భావేక్తః నిర్జయ

సంయుక్తం తతః పత్రరథేశ్వరః ॥ ౩౦ ॥ వర్ణో మనోహరస్సౌమ్య చంద్రమండలసన్నిభః ॥ భవిష్యతి జవోదగ్రశ్శుద్ధఫేనసమప్రభః ॥ ౩౧ ॥ మచ్ఛరీరం సమాసాద్య కాంతో నిత్యం భవిష్యసి ॥ ప్రాప్స్యసే చాతులాం ప్రీతిమేతన్మే ప్రీతిలక్షణమ్ ॥ ౩౨ ॥ హంసానాం హి పురా రామ నీలవర్ణస్స పాండురః ॥ పక్షా నీలాగ్రసంవీతాః క్రోడశ్శష్పాగ్రనిర్మలాః ॥ ౩౩ ॥ అథాబ్రవీద్వైశ్రవణః కృకలాసం గిరౌ స్థితమ్ ॥ హైరణ్యం సంప్రయచ్ఛామి వర్ణం ప్రీతస్తవాప్యహమ్ ॥ ౩౪ ॥ సద్రవ్యం చ శిరో నిత్యం భవిష్యతి తవాక్షయమ్ ॥ ఏష కాంచనకో వర్ణో మత్ప్రీత్యా తే భవిష్యతి ॥ ౩౫ ॥ ఏవం దత్త్వా వరాంస్తేభ్యస్తస్మిన్ యజ్ఞోత్సవే సురాః ॥ నివృత్తాస్సహ రాజ్ఞా తే పునస్స్వభవనం గతాః ॥ ౩౬ ॥

ఇత్యార్షే - ఉత్తరశ్రీరామాయణే - అష్టాదశస్సర్గః.

అథ జిత్వా మరుత్తం స ప్రయయౌ రాక్షసాధిపః । నగరాణి నరేంద్రాణాం యుద్ధకాంక్షీ దశాననః ॥ ౧ ॥ సమాసాద్య తు రాజేంద్రాన్ మహేంద్రవరుణోపమాన్ । అబ్రవీద్రాక్షసేంద్రస్తు యుద్ధం మే దీయతామితి ॥ ౨ ॥ నిర్జితాః స్మేతి వా బ్రూత ఏష మే హి సునిశ్చయః । అన్యథా కుర్వతామేవం మోక్షో వో నోపపద్యతే ॥ ౩ ॥ తతస్త్వభీరవః ప్రాజ్ఞాః పార్థివా ధర్మనిశ్చయాః । మంత్రయిత్వా తతో న్యోన్యం రాజానస్సుమహాబలాః ॥ నిర్జితాః స్మేత్యభాషంత జ్ఞాత్వా వరబలం రిపోః ॥ ౪ ॥ దుష్యంతస్సురథో గాధిర్గయో రాజా పురూరవాః ॥ ఏతే సర్వే బ్రువంస్తాత నిర్జితాః స్మేతి పార్థివాః ॥ ౫ ॥ అథాయోధ్యాం సమాసాద్య రావణో రాక్షసాధిపః ॥ సుగుప్తామనరణ్యేన శక్రేణేవామరావతీమ్ । స తం పురుషశార్దూలం పురందరసమం బలే ॥ ప్రాహ రాజానమాసాద్య యుద్ధం దేహీతి రావణః । నిర్జితో స్మీతి వా బ్రూహి త్వమేవం మమ శాసనమ్ ॥ ౮ ॥ అయోధ్యాధిపతిస్తస్య శ్రుత్వా పాపాత్మనో వచః । అనరణ్యస్తు సంక్రుద్ధో రాక్షసేంద్రమథాబ్రవీత్ ॥ ౯ ॥ దీయతే ద్వంద్వయుద్ధం తే రాక్షసాధిప తే మయా । సంతిష్ఠ క్షిప్రమాయత్తో భవ చైవం భవామ్యహమ్ ॥ ౧౦ ॥ అథ పూర్వం శ్రుతార్థేన నిర్జితం తం సుమహద్బలమ్ । నిష్క్రామత్తన్నరేంద్రస్య బలం రక్షోవధోద్యతమ్ ॥ ౧౧ ॥ నాగానాం దశసాహస్రం వాజినాం నియుతం తథా । రథానాం బహుసాహస్రం పత్తీనాం చ నరోత్తమ ॥ ౧౨ ॥ మహీం సంఛాద్య నిష్క్రాం

హంసానామితి ॥ క్రోడః భుజాంతరం - శష్పాగ్రనిర్మలాః - బాలతృణాగ్రవత్ స్నిగ్ధాః - కోమలశ్యామవర్ణా ఇత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ సద్రవ్యమితి ॥ ఏతదేవాహ - ఏష కాంచనక ఇతి ॥ ౩౫ ॥ స్వభవనమితి ॥ మరుత్తేన సహ స్వర్గమిత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టాదశస్సర్గః - ....

౯ ॥ దీయత ఇతి ॥ సంతిష్ఠ ఏవమహం భవామీతి - ఆయత్తో భవామీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ అథేతి ॥ పూర్వం రావణగమనాత్పూర్వం

త్రతియత్సుమహద్బలం నియుక్తం తన్నరేంద్రస్య బలం రక్షోవధోద్యతం నిష్క్రామత్ - నిరక్రామత్ ||౧౩½|| తదితి | తస్య నరపతేర్బలం రావణబలం ప్రాప్య యుద్ధ్వేతి | సుచిరం కాలం యుద్ధ్వా ఉత్తమమధికం విక్రమం చ కృత్వా తదా సర్వం ప్రాణశ్యత ప్రణశ్యత ||౧౫|| ప్రజ్వలంతమితి || ప్రజ్వలంతం రావణమాసాద్య క్షిప్రమేవావశేషితం అల్పావశిష్టం సత్ తత్ర రణే పావకం ప్రాప్య శలభా ఇవ సంకులం నాశం ప్రావిశత్ ప్రాప్తమభూత్ ||౧౬|| స ఇతి || వనాపగశతం వనం జలం తద్యుక్తాపగానదీశతం ఆపగా ప్రస్రవః ||౧౭|| స ఇతి || వజ్రదగ్ధోశనిహతః ||౨౩|| తమితి || ఇక్ష్వాకుం తద్వంశ్యమనరణ్యం కిం ఫలం ప్రాప్తం నిర్జితోస్మీతి వచనమనుక్త్వేతి శేషః ||౨౬|| నహీతి|| అహం త్వయా న నిర్జితః కింతు ప్రాప్తేన కాలేనైవ విపన్న ఇత్యర్థః ||౨౮|| ఇక్ష్వాక్వితి|| ఇక్ష్వాకుపరిభావిత్వాత్ తదుక్తావమానవాక్యస్య ఇక్ష్వాకుకులపరిభవరూపత్వాదిత్యర్థః - వచశ్శాపరూపం ||౩౦½|| తత ఇతి || అత్రాపి పుష్పవృష్టిః ప్రాగ్వత్ ||౩౧½|| తత ఇతి || అపసర్పత అపాసర్పత్ ||౩౨½|| ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనవింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తం సపదాతిరథం రణే | తతః ప్రవృత్తం సుమహద్యుద్ధం యుద్ధవిశారద ||౧౩|| అనరణ్యస్య నృపతే రాక్షసేంద్రస్య చాద్భుతమ్ ||౧౩½|| తద్రావణబలం ప్రాప్య బలం తస్య మహీపతేః | ❋ | ప్రాణశ్యత తదా సర్వం హవ్యం హుతమివానలే | యుద్ధ్వా చ సుచిరం కాలం కృత్వా విక్రమముత్తమమ్ ||౧౫|| ప్రజ్వలంతం సమాసాద్య క్షిప్రమేవావశేషితమ్ | ప్రావిశత్సంకులం తత్ర శలభా ఇవ పావకమ్ | నశ్యతిస్మ బలం తత్ర హవ్యం హుతమివానలే ||౧౬|| సోపశ్యత్తన్నరేంద్రస్తు నశ్యమానం మహాబలమ్ | మహార్ణవం సమాసాద్య వనాపగశతం యథా ||౧౭|| తతశ్శక్రధనుః ప్రఖ్యం ధనుర్విస్ఫారయన్ స్వయమ్ | ఆససాద నరేంద్రస్తం రావణం క్రోధమూర్ఛితః ||౧౮|| అనరణ్యేన తేమాత్యా మారీచశుకసారణాః | ప్రహస్తసహితా భగ్నా వ్యద్రవంత మృగా ఇవ || ౧౯ || తతో బాణశతాన్యష్టౌ పాతయామాస మూర్ధని | తస్య రాక్షసరాజస్య ఇక్ష్వాకుకులనందనః || ౨౦ || తస్య బాణాః పతంతస్తే చక్రిరే న క్షతిం క్వచిత్ | వారిధారా ఇవాభ్రేభ్యః పతంత్యో గిరిమూర్ధని || ౨౧ || తతో రాక్షసరాజేన క్రుద్ధేన నృపతిస్తదా | తలేనాభిహతో మూర్ధ్ని రథాన్నిపపాత హ || ౨౨ || స రాజా పతితో భూమౌ విహ్వలాంగః ప్రవేపితః | వజ్రదగ్ధ ఇవారణ్యే సాలో నిపతితో యథా || ౨౩ || తం ప్రహస్యాబ్రవీద్రక్షః ఇక్ష్వాకుం పృథివీపతిమ్ | కిమిదానీం ఫలం ప్రాప్తం త్వయా మాం ప్రతియుధ్యతా || ౨౪ || త్రైలోక్యే నాస్తి యో ద్వంద్వం మమ దద్యాన్నరాధిప | శంకే ప్రసక్తో భోగేషు న శ్రుణోషి బలం మమ || ౨౫ || తస్యైవం బ్రువతో రాజా మందాసుర్వాక్యమబ్రవీత్ | కిం శక్యమిహ కర్తుం వై కాలో హి దురతిక్రమః || ౨౬ || న హ్యహం నిర్జితో రక్షస్త్వయా చాత్మప్రశంసినా | కాలేనైవ విపన్నోహం హేతుభూతస్తు మే భవాన్ || ౨౭ || కిం త్విదానీం మయా శక్యం కర్తుం ప్రాణపరిక్షయే | న హ్యహం విముఖో రక్షో యుధ్యమానస్త్వయా హతః || ౨౮ || ఇక్ష్వాకుపరిభావిత్వాద్వచో వక్ష్యామి రాక్షస | యది దత్తం యది హుతం యది మే సుకృతం తపః || ❋ | యది గుప్తాః ప్రజాస్సమ్యక్ తదా సత్యం వచోస్తు మే || ౨౯½ || ఉత్పత్స్యతే కులే హ్యస్మిన్నిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్ | ❋ | రామో దాశరథిర్నామ యస్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి || ౩౦½ || తతో జలధరోదగ్రస్తాడితో దేవదుందుభిః || ❋ || తస్మిన్నుదాహృతే శాపే పుష్పవృష్టిశ్చ ఖాచ్చ్యుతా || ౩౧½ || తతస్స రాజా రాజేంద్ర గతః స్థానం త్రివిష్టపమ్ | ❋ | స్వర్గతే చ నృపే తస్మిన్ రాక్షసస్సోపసర్పత

శ్రుతావేదేన - శ్రుతరావణవృత్తాంతేన - తన్నరేంద్రస్య-బలం నిష్క్రామత్ - నిరక్రామత్ ||౧౫|| ప్రజ్వలంతమితి || సమాసాద్యేతి - తం రావణమాసాద్య క్షిప్రమేవావశేషితం అల్పావశిష్టమభవదిత్యర్థః - తత్ర రణే శలభాః - పావకమివ సంకులం సమూహనాశనం ప్రావిశత్ ప్రాపత్ ||౧౬|| తమితి || ఇక్ష్వాకుమిక్ష్వాకువంశ్యం కిం ఫలం ప్రాప్తం - నిర్జితోస్మీతి వచనమనుక్త్వేతి శేషః ||౨౬|| నహ్యహమితి || త్వయా న జిత ఇ - అపితు ప్రాప్తేనైవ కాలేన - విపన్న ఇత్యర్థః || ౨౮ || ఇక్ష్వాక్వితి || ఇక్ష్వాకుపరిభావిత్వాత్ - తత్కులపరిభావిత్వాదిత్యర్థః || ౩౧½ || తత ఇతి || అపసర్పత - అపాసర్పత్ - అపగతవానిత్యర్థః || ౩౨½ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - వ

తత ఇతి ॥ తస్మిన్ కాలేషు మేఘపృష్ఠే స్థితం మునిశ్రేష్ఠం నారదమాససాద ॥ ౧ ॥ తస్యేతి ॥ కుశలం పృష్ట్వా ఆగమనస్య హేతుం పప్రచ్ఛేత్యర్థః ॥ ౩ ॥ రాక్షసాధిపత ఇతి ॥ తిష్ఠ ఉద్వచ శ్రోతుమితి శేషః ॥ ౪ ॥ విష్ణునేతి ॥ విష్ణునా దైత్యఘాతాదిభిరహం తోషితః త్వయా సహ యుద్ధం గంధర్వోరగధర్షణైః విమర్దైః భూభృద్భిః పరితోషితో ఽభవిష్యామీత్యర్థః ॥ ౫ ॥ కించిదితి ॥ సమాధిం చిత్తైకాగ్ర్యమ్ ॥ ౬ ॥ కిమితి ॥ అయం లోకో మర్త్యలోకః దైవతైరవధ్యేనత్వయా నైవ మర్త్యేభ్యో భయం రాక్షసాదితి ముక్తం ॥ ౮ ॥ నిత్యమితి ॥ శ్రేయసి సంమూఢం శ్రేయ ఆచరణే బుద్ధిహీనం వ్యసనాన్యేవ చరేత్యాదినాస్పష్టీకృతాని ॥ ౯ ॥ తైస్తైరితి ॥ నానావిధైరనిష్టోపగమైః అనిష్టసంబంధైః యత్ర యత్ర కుత్ర పీడితే మానుషే లోకే మనుష్యలోకే కో మతిమాన్ తస్య యుద్ధేన ప్రణయీ భవేత్ న కోపీత్యర్థః ॥ ౧౦ కించ మృతమారణవద్యుద్ధేన తేషాం వధో వ్యర్థ ఇత్యాహ క్షీయమాణమితి ॥ విషాదో వ్యాధ్యాదిజం దుఃఖం శోకో బంధువియోగాదిజం ॥ ౧౧ పశ్యేతి ॥ యస్య మనుష్యలోకస్య గతిః దుఃఖాదిభోగకాలో న జ్ఞాయతే తేన లోకే నేతి శేషః - ఏవం జ్ఞానరాహిత్యే సమూఢమపి విచిత్రార్థం నానావిధపురుషార్థసక్తం మానుషం లోకం పశ్య ॥ ౧౨ ॥ తదేవాహ క్వచిదితి ॥ ధారాశ్రు నయనోపేతముఖసంయోగం ॥ ౧౩ ॥ మాతేతి ॥ మాత్రాదిస్నేహైః భార్యాదిమనోరమైః భార్యాదివిషయకమనోరథైరిత్యర్థః - మోహితో ఽతఏవ ధ్వస్తో ధృతిః పతితః క్లేశం పారలౌకికం ॥ ౧౪ ॥ అదితి ॥ ఏవం ప్రకారేణ మోహేనాజ్ఞానేన నిరాకృతం ప్రచ్ఛాదితార్థం ॥ ౧౫ ॥ మహర్ష ఇతి ॥

షత ॥ ౩౨౫ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - ఏకోనవింశస్సర్గః, ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తతోపి త్రాసయన్మర్త్యాన్ పృథివ్యాం రాక్షసాధిపః। ఆససాద ఘనే తస్మిన్నారదం మునిపుంగవమ్॥
౧॥ తస్యాభివాదనం కృత్వా దశగ్రీవో నిశాచరః। అబ్రవీత్కుశలం పృష్ట్వా హేతుమాగమనస్య చ ॥ ౨ ॥ నారద
స్తు మహాతేజా దేవర్షిరమితప్రభః। అబ్రవీన్మేఘపృష్ఠస్థో రావణం పుష్పకే స్థితమ్ ॥ ౩ ॥ రాక్షసాధిపతే సౌమ్య
తిష్ఠ విశ్రవసస్సుత। ప్రీతోస్మ్యభిజనోపేత విక్రమైరూర్జితైస్తవ ॥ ౪ ॥ విష్ణునా దైత్యఘాతైశ్చ గంధర్వో
రగధర్షణైః। త్వయా సమం విమర్దైశ్చ భృశం హి పరితోషితః ॥ ౫ ॥ కించిద్వక్ష్యామి తావత్తు శ్రోతవ్యం
శ్రోష్యసే యది। శ్రుత్వా చానంతరం కార్యం త్వయా రాక్షససత్తమ। తన్మే నిగదతస్తాత సమాధిం శ్రవణే కు
రు ॥ ౬ ॥ కిమయం వధ్యతే తాత త్వయావధ్యశ్చ దైవతైః। హత ఏవ హ్యయం లోకో యదా మృత్యువశం గ
తః ॥ ౭ ॥ దేవదానవదైత్యానాం యక్షగంధర్వరక్షసామ్। అవధ్యేన త్వయా లోకః క్లేష్టుం యుక్తో న మా
నుషః ॥ ౮ ॥ నిత్యం శ్రేయసి సంమూఢం మహద్భిర్వ్యసనైర్వృతమ్। హన్యాత్కస్తాదృశం లోకం జ
రావ్యాధిశతైర్యుతమ్ ॥ ౯ ॥ తైస్తైరనిష్టోపగమైరజస్రం యత్ర కుత్ర కః। మతిమాన్మానుషే లోకే యు
ద్ధేన ప్రణయీ భవేత్ ॥ ౧౦ ॥ క్షీయమాణం దైవహతం క్షుత్పిపాసాజరాదిభిః। విషాదశోకసంమూఢం
లోకం త్వం క్షపయస్వ మా ॥ ౧౧ ॥ పశ్య తావన్మహాబాహో రాక్షసేశ్వర మానుషమ్। మూఢమేవం
విచిత్రార్థం యస్య న జ్ఞాయతే గతిః ॥ ౧౨ ॥ క్వచిద్వాదిత్రనృత్యాది సేవ్యతే ముదితైర్జనైః। రుద్యతే
చాపరైరార్తైర్ధారాశ్రునయనాననైః ॥ ౧౩ ॥ మాతాపితృసుతస్నేహైః భార్యాబంధుమనోరమైః।
మోహితోయం జనో ధ్వస్తః క్లేశం స్వం నావబుధ్యతే ॥ ౧౪ ॥ అలమేవం పరిక్లిశ్య లోకం మోహనిరాకృతమ్।

బిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనవింశస్సర్గః - ••••••••••••••••••••••••••••••
తతోపి త్రాసయన్నిత్యాది- ఆససాద ఘనే తస్మిన్నితి- తస్మిన్ కాలేషు మేఘపృష్ఠే స్థితం నారదమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ తస్యేతి ॥ హేతుమాగమనస్య త్రాసితుం పృష్టేత్యన్వయః ॥ ౩ ॥ రాక్షసాధిపత ఇతి ॥ తిష్ఠేతి మద్వచనం శ్రోతుమితి శేషః - విష్ణుదైత్యఘాతాదిభిర్దృష్టాంతాః ॥ ౫ ॥ కించిదితి ॥ సమాధిః ఐకాగ్ర్యం - అయం లోకో మనుష్యలోకః - త్వయావధ్యేనేతి చ్ఛేదః ॥ ౯ ॥ తైస్తైరితి ॥ యుద్ధేనేతి ॥ మానవదా - తస్మిన్ మర్త్యలోకే యుద్ధేన వధప్రణయీ భవేత్ - న కోపీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ కించ మృతమారణవద్యుద్ధేన తేషాం వధో వ్యర్థ ఇత్యాహ- క్షీయమాణమితి ॥ ౧౨ ॥ క్వచిదితి ॥ ధారాశ్రు నయనానన్నైః- ధారాభూతాశ్రు నయననయుక్తముఖైః ॥ ౧౩ ॥ మాతేతి ॥ భార్యా బంధుమనోరమైః- భార్యాబంధుమనోరమమనోరమణం ప్రతి స్నేహైః తైః క్లేశం పారలౌకికదుఃఖం ॥ ౧౪ ॥ అలమేవం పరిక్లిశ్యేతి ॥ మో

గంధర్వవిహారతల్లోకక్రీడాపరసమరదర్శనప్రియ ॥ ౧౮ ॥ తత ఇతి ॥ తతః రసాతలజయానంతరం ॥ రసస్యామృతరూపస్య ఆలయం సముద్రం మథిష్యామి ॥ ౧౯ ॥ అథేతి ॥ ఇదానీం రసాతలం జిగమిషు త్వయా అన్యేన మార్గేణ రసాతలమార్గవ్యతిరిక్తమార్గేణ కస్మాత్ఖలు గమ్యతే ॥ ౨౦ ॥ తస్య దేశస్య తత్ప్రాయం మార్గోఽతఆహ అయంఖల్వితి ॥ సుదుర్గమ్యః సుదుర్గమః యమపురస్య ॥ ౨౧ ॥ సత్వితి ॥ హాసం ముక్త్వా కృత్వా శారదమేఘాభం నారదం ప్రతిక్రృతమితి వచో బ్రవీత్ - యమపురమార్గేణ గమనం తజ్జయశ్చ మమ సిద్ధ ఏవేత్యబ్రవీదిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ తస్మాదితి ॥ యస్మాత్త్వయా మార్గ ఉపదిష్టః యతశ్చతుర్దిక్పాలజయో మయా ప్రతిజ్ఞాతస్తస్మాద్దేవమనేనైవ మార్గేణ ॥ ❋ ॥ మహాబ్రహ్మన్ మహద్భ్యో వ్యతరస్యామిత్యత్ దక్షిణామాశాం గచ్ఛామి ॥ ౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ ప్రయయౌ నారదస్యోపదేశాత్ తతోఽనంతరం దక్షిణామాశాం ప్రహృష్టః ప్రతిష్ఠః ॥ ౨౪ ॥ యేనేతి ॥ ఆయుషి క్షీణే సతి ధర్మేణ ధర్మమార్గేణ త్రయో లోకా యేన న్ల్యక్ష్యం తేషాం తేన కాలః కథమనేన జేష్యతే ॥ ౨౫ ॥ స్వదత్తేతి ॥ యశ్చ కాలః ప్రాణినాం స్వదత్తం స్వకృతం చ స్వదత్తస్వకృతే తయోః సాక్షిత్వం దానం ఇదం విహితయాగాదేరపుణ్యపాపరూపం కృతశబ్దేన కాయక్లేశరూపం తపస్స కథం జేష్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః - యస్య లబ్ధసంజ్ఞా విజేష్యం తే వ్యవహరంతీత్యర్థః - యద్వా యస్య మహాత్మనః అనుగ్రహాదితి శేషః ॥ ౩౦ ॥ య ఇతి ॥ యో లోకస్య ధాతా విధాతా సామాన్యతో విశేషతశ్చ కర్తా యః సుకృతదుష్కృతం తత్ఫలద ఇత్యర్థః - యేన కాలేన విజయిష్యతే ॥ ౩౧ ॥ అపరం కింత్వితి ॥ కాలవిః

జితపవత్త్వయా సౌమ్య మర్త్యలోకో న సంశయః ॥ ౧౫ ॥ అవశ్యం చైభిస్సర్వైశ్చ గంతవ్యం యమసాదనమ్ ।
తస్మిన్మృత్యోర్గ్రాహ్యం పౌలస్త్య యమం పరపురంజయ ॥ ౧౬ ॥ తస్మిన్ జితే జితం సర్వం భవత్యేవ న సంశయః ॥
౧౭ ॥ ఏవముక్తస్తు లంకేశో దీప్యమానం స్వతేజసా ॥ ❋ ॥ అబ్రవీన్నారదం తత్ర సంప్రహస్యాభివాద్య
చ ॥ ౧౮ ॥ మహర్షే దేవగంధర్వవిహారసమరప్రియ ॥ ❋ ॥ అహం సముద్యతో గంతుం విజయార్థం
రసాతలమ్ ॥ ౧౯ ॥ తతో లోకత్రయం జిత్వా స్థాప్య నాగాన్ సురాన్ వశే ॥ ❋ ॥ సముద్రమమృతార్థం
చ మథిష్యామి రసాలయమ్ ॥ ౧౯ ॥ అథాబ్రవీద్దశగ్రీవం నారదో భగవానృషిః ॥ ❋ ॥ క్వ ఖల్విదానీం
మార్గేణ త్వయాఽన్యేన గమ్యతే ॥ ౨౦ ॥ అయం ఖలు సుదుర్గమ్యః ప్రేతరాజపురం ప్రతి ॥ ❋ ॥
మార్గో గచ్ఛతి దుర్ధర్ష యమస్యామిత్రకర్శన ॥ ౨౧ ॥ స తు శారదమేఘాభం హాసం ముక్త్వా దశాననః ॥ ❋ ॥ ఉవాచ కృతమిత్యేవం వచనం చేదమబ్రవీత్ ॥ ౨౨ ॥ తస్మాదేవ మహాబ్రహ్మన్ వైవస్వతవధోద్యతః ॥ ❋ ॥ గచ్ఛామి దక్షిణామాశాం యత్ర సూర్యాత్మజో నృపః ॥ ౨౩ ॥ మయా హి భగవన్ క్రోధాత్ప్రతిజ్ఞాతం రణార్థినా ॥ ❋ ॥ అవజేష్యామి చతురో లోకపాలానితి ప్రభో ॥ ౨౪ ॥ తదిహ ప్రస్థితోఽహం వై ప్రేతరాజపురం ప్రతి ॥ ❋ ॥ ప్రాణిసంక్లేశకర్తారం యోజయిష్యామి మృత్యునా ॥ ౨౫ ॥
ఏవముక్త్వా దశగ్రీవో మునిం తమభివాద్య చ ॥ ❋ ॥ ప్రయయౌ దక్షిణామాశాం ప్రహృష్టస్సహ మంత్రిభిః ॥
౨౬ ॥ నారదస్తు మహాతేజా ముహూర్తం ధ్యానమాస్థితః ॥ ❋ ॥ చింతయామాస విప్రేంద్రో విధూమ
ఇవ పావకః ॥ ౨౭ ॥ యేన లోకాస్త్రయస్సేంద్రాః క్లిశ్యంతే సచరాచరాః ॥ ❋ ॥ క్షీణే చాయుషి ధర్మేణ స కాలో జేష్యతే కథమ్ ॥ ౨౮ ॥ స్వదత్తకృతసాక్షీ యో ద్వితీయ ఇవ పావకః ॥ ❋ ॥ లబ్ధసంజ్ఞా విజేష్యంతే లోకా యస్య మహాత్మనః । యస్య నిత్యం త్రయో లోకా విద్రవంతి భయార్దితాః ॥ ౨౯ ॥ తం కథం రాక్షసేంద్రో సౌ స్వయమేవ గమిష్యతి ॥ ౩౦ ॥ యో విధాతా చ ధాతా చ సుకృతం దుష్కృతం తథా ॥ ❋ ॥
త్రైలోక్యం విజితం యేన తం కథం విజయిష్యతే ॥ ౩౧ ॥ అపరం కిం తు కృత్వైవం విధానం సంవిధాస్యతి ॥

రాకృతః అజ్ఞానేన ప్రచ్ఛావితార్థః ॥ ౧౭ ॥ మహర్ష ఇతి ॥ దేవగంధర్వవిహారః - దేవగంధర్వైః గానపరైః విహారపరః - సమరప్రియః - సమరదర్శనప్రియః ॥ ౧౮ ॥ తత ఇతి ॥ రసాలయం - అమృతరసాలయం ఖల్వితి ॥ ౧౯ ॥ అథేతి ॥ ఇదానీం రసాతలం జిగమిషుణా త్వయాఽన్యేన మార్గేణ - రసాతలమార్గవ్యతిరిక్తమార్గేణ క్వ గమ్యతే ॥ ౨౦ ॥ కస్మాద్రసాతలమార్గాపేతో యమమార్గ - అయం ఖల్విత్యాది ॥ సుదుర్గమ్యస్సుదుర్గమః యమపురః ॥ ౨౧ ॥ స త్వితి ॥ హాసం ముక్త్వేతి ॥ కృత్వేతి యావత్ - శారదమేఘాభం నారదం ప్రతి కృతమిత్యవోచత్ - తన్మార్గేణైవ గమనం తజ్జయశ్చ - మమ సిద్ధ ఏవేత్యవోచదిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ తస్మాదితి ॥ యస్మాత్త్వయా మార్గ ఉపదిష్టః - యతశ్చ మయా చతుర్దిక్పాలజయః ప్రతిజ్ఞాతస్తస్మాదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ స్వదత్తేతి ॥ స్వదత్తం స్వకృతం చ స్వదత్తస్వకృతే తయోః సాక్షీ ... లబ్ధసంజ్ఞా - మహాత్మనః - అను

సర్వసాధనమయం తు కాలాతిరిక్తమపరం కించిత్తు విధానం కాలవ్యతిరిక్తసాధనం సంపాదనం కృత్వా కాలజయం సంవిధాస్య ఇతి త్వేవ కౌతూహలం సముత్పన్నో యమం యమసాదనం సదనం ద్రష్టుం యాస్యామి || ౩౩ || ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - వింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ || అపశ్యదితి || అగ్నిః పురస్కృతః సర్వసాక్షితయా యేన తం యస్య ప్రాణినః యాదృశం విధానం పుణ్యపాపరూపం కర్మ తత్సదృశమనుతిష్ఠంతం తత్తదనుగుణఫలం ప్రయచ్ఛంతం యద్వా యస్య యాదృశం కర్మ తస్య తాదృశం విధానం నిగ్రహానుగ్రహరూపం కృత్యమనుష్ఠంతమిత్యర్థః || ౩ || కచ్చిదితి || కచ్చిత్ క్షేమమిత్యాదిలోక ఇతి శేషః || ౪ || అబ్రవీదితి || విధానం చ మత్తః శ్రూయతామాపదః ప్రతిక్రియాం చేత్యర్థః || ౬ || ఏతేనేతి || దండః కాలదండః ప్రహరణీయస్య తవ కిం ను భవిష్యతి జయః పరాజయో వేత్యర్థః || ౭ || ఏతస్మిన్నితి విమానశబ్దః పుంల్లింగేఽప్యస్తి || ౧౧ || దదర్శేతి || తీవ్రనిష్టనః దుఃఖితశబ్దః తత్పరాన్ || ౧౩ || శ్రోత్రేతి || సంతార్యమాణానిత్యత్ర రాధిక్యమాపరం || ౧౫ || గోరసమితి || గృహదాతారో గృహదాతౄన్ అశ్నతః ఉపభుంజానాన్ - దదర్శేతి సంబంధ

❋ | కౌతూహలసముత్పన్నో యాస్యామి యమసాదనమ్ | విమర్దం ద్రష్టుమనయోర్యమరాక్షస
యోస్స్వయమ్ || ౩౩ || ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - వింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

ఏవం సంచింత్య విప్రేంద్రో జగామ లఘువిక్రమః | ఆఖ్యాతుం తద్యథావృత్తం యమస్య సదనం ప్రతి
|| ౧ || అపశ్యత్స యమం తత్ర దేవమగ్నిం పురస్కృతమ్ | విధానముపతిష్ఠంతం ప్రాణినో యస్య యా
దృశమ్ || ౨ || స తు దృష్ట్వా యమః ప్రాప్తం మహర్షిం తత్ర నారదమ్ | అబ్రవీత్సుఖమాసీనమర్ఘ్యమా
వేద్య ధర్మతః || ౩ || కచ్చిత్క్షేమం ను దేవర్షే కచ్చిద్ధర్మో న నశ్యతి | కిమాగమనకృత్యం తే దేవగంధర్వసేవిత ||
౪ || అబ్రవీత్తు తదా వాక్యం నారదో భగవానృషిః | శ్రూయతామభిధాస్యామి విధానం చ విధీయ
తామ్ || ౫ || ఏష నామ్నా దశగ్రీవః పితృరాజ నిశాచరః | ఉపయాతి వశం నేతుం విక్రమైస్త్వాం సుదుర్జ
యమ్ || ౬ || ఏతేన కారణేనాహం త్వరితో హ్యాగతః ప్రభో | దండప్రహరణస్యాద్య తవ కిం ను భవిష్యతి || ౭ ||
ఏతస్మిన్నంతరే దూరాదంశుమంతమివోదితమ్ | దదృశే దీప్తమాయాంతం విమానం తస్య రక్షసః || ౮ ||
తం దేశం ప్రభయా తస్య పుష్పకస్య మహాబలః | కృత్వా వితిమిరం సర్వం సమీపం సోఽభ్యవర్తత || ౯ || సోఽప
శ్యత్స మహాబాహుర్దశగ్రీవస్తతస్తతః | ప్రాణినః సుకృతం కర్మ భుంజానాంశ్చైవ దుష్కృతమ్ ||
౧౦ || అపశ్యత్సైనికాంశ్చాస్య యమస్యానుచరైః సహ | యమస్య పురుషైరుగ్రైర్ఘోరరూపై
ర్భయానకైః || ౧౧ || దదర్శ వధ్యమానాంశ్చ క్లిశ్యమానాంశ్చ దేహినః | క్రోశతశ్చ మహానాదం
తీవ్రనిష్టనతత్పరాన్ || ౧౨ || కృమిభిర్భక్ష్యమాణాంశ్చ సారమేయైశ్చ దారుణైః || ౧౩ || శ్రోత్రాయా
సకరా వాచో వదతశ్చ భయావహాః | సంతార్యమాణాన్వైతరణీం బహుశః శోణితోదకామ్ || ౧౪ || వా
లుకాసు చ తప్తాసు తప్యమానాన్ముహుర్ముహుః | అసిపత్రవనే చైవ భిద్యమానానధార్మికాన్ || ౧౫ ||
రౌరవే క్షారనద్యాం చ క్షురధారాసు చైవ హి | పానీయం యాచమానాంశ్చ తృషితాన్ క్షుధితానపి ||
౧౬ || శవభూతాన్ కృశాన్ దీనాన్ వివర్ణాన్ ముక్తమూర్ధజాన్ | మలపంకధరాన్ దీనాన్ రూక్షాంశ్చ
పరిధావతః || ౧౭ || దదర్శ రావణో మార్గే శతశోఽథ సహస్రశః || ౧౮ || కాంశ్చిచ్చ గృహముఖ్యేషు
గీతవాదిత్రనిస్వనైః || ❋ || ప్రమోదమానానద్రాక్షీద్రావణః సుకృతైః స్వకైః || ౧౯ || గోర

గ్రహాదితి శేషః || ౩౦ || ధాతా విధాతా సామాన్యతో విశేషతశ్చ కర్తా || ౩౧ || అపరమితి || కాలవిషయసర్వసాధనం - అయం తు కాలాతిరిక్తం పరం - కించిత్తు విధానం సాధనసంపాదనం కృత్వా - కాలజయం సంవిధాస్య ఇతి త్వేవం కౌతూహలసముత్పన్నో యమం యమస్య సదనం ద్రష్టుం యాస్యామి || ౩౩ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - వింశస్సర్గః -

౧ || అపశ్యదితి || అగ్నిః పురస్కృతః సాక్షితయా యేన సోఽగ్నిపురస్కృతః - తం ప్రాణినో విధానం నిగ్రహానుగ్రహకృత్యముపతిష్ఠంతమనుతిష్ఠంతం || ౪ || అబ్రవీదితి || విధానం - శత్రుకృతాపదః ప్రతిక్రియామిత్యర్థః || ౬ || ఏతేనేతి || దండః కాలదండః ప్రహరణమాయుధం యస్య తం - కిన్ను భవిష్యతి జయో పరాజయో వేత్యర్థః || ౧౧ || దదర్శేతి || తీవ్రో నిష్టనః - ఆర్తశబ్దః || ౧౩ || శ్రో

౨౧ ॥ తతఇతి ॥ భిద్యమానాః పీడ్యమానాః ॥ ✻ ॥ వధ్యమానా ఇతి పాఠాంతరం ॥ ౨౨ ॥ ప్రాణినఇతి ॥ అచింతితమిత్యత్ర కారణమిత్య
న్యైర్వవివరణం ॥ ౨౩ ॥ ప్రేతేష్వితి ॥ ప్రేతగోపాః ప్రేతరక్షకాః ॥ ౨౭ ॥ దేవనిష్ఠానేతి ॥ దేవనిష్ఠానభూతం దేవాధిష్ఠానభూతం భజ్య
మానమపితత్ర నాసీత్ భగ్నమాసీత్ ॥ ౨౮ ॥ అసంఖ్యేతి ॥ తస్య యమస్య ॥ ౩౦½ ॥ తేష్వితి ॥ ఆయోధనం యుద్ధం ॥ ౩౪½ ॥ స ఇతి ॥
అస్త్రబలాదస్త్రసామర్థ్యాచ్ఛూలాదీన్ముమోచ ॥ ౩౫½ ॥ తరూణామితి ॥ తద్వర్షం రావణనిసృష్టశస్త్రవర్షం యమసైన్యోపరి
న్యాధరణీతలేపపాత ॥ ౩౬½ ॥ తానితి ॥ తాన్ శూలగదాప్రాసాదీన్ వినిర్భిద్య భఙ్క్త్వా తదస్త్రం రావణప్రయుక్తం శస్త్రవర్షం కరమస్త్ర

సంగోప్తా దానతో హ్యన్నం దైవాన్నదాయినః ॥ ✻ ॥ గృహాణ్యేవ గృహాదాతారస్స్వకర్మఫలమశ్ను
తః ॥ ౧౯½ ॥ సువర్ణమణిముక్తాభిః ప్రమదాభిరలంకృతాః ॥ ✻ ॥ ధార్మికాణాం పరాస్తత్ర దీప్యమా
నాస్స్వతేజసా । దదర్శ స మహాబాహూ రావణో రాక్షసాధిపః ॥ ౨౧ ॥ తతస్తాన్ భిద్యమానాంశ్చ
కర్మభిర్దుష్కృతైస్స్వకైః । రావణో మోచయామాస విక్రమేణ బలాద్బలీ ॥ ౨౨ ॥ ప్రాణినో మో
చితాస్తేన దశగ్రీవేణ రక్షసా । సుఖమాపుర్ముహూర్తం తే హ్యతర్కితమచింతితమ్ ॥ ౨౩ ॥ ప్రేతేషు
ముచ్యమానేషు రాక్షసేన మహీయసా । ప్రేతగోపాస్సుసంక్రుద్ధా రాక్షసేంద్రమభిద్రవన్ ॥ ౨౪ ॥
తతో హలహలాశబ్దస్సర్వదిగ్భ్యస్సముత్థితః । ధర్మరాజస్య యోధానాం శూరాణాం సంప్రధావతామ్
౨౫ ॥ తే ప్రాసైః పరిఘైశ్శూలైర్ముసలైశ్శక్తితోమరైః । పుష్పకం సమవర్షంత శూరాశ్శతసహస్ర
శః ॥ ౨౬ ॥ తస్యాసనాని ప్రాసాదాన్ వేదికాస్తోరణాని చ । పుష్పకస్య బభంజుస్తే శీఘ్రం మధుకరా
ఇవ ॥ ౨౭ ॥ దేవనిష్ఠానభూతం తద్విమానం పుష్పకం మృధే । భజ్యమానం తథైవాసీదక్షయం బ్రహ్మతేజ
సా ॥ ౨౮ ॥ అసంఖ్యా సుమహత్యాసీత్తస్య సేనా మహాత్మనః । శూరాణామగ్రయాతౄణాం సహస్రా
ణి శతాని చ ॥ ౨౯ ॥ తతో వృక్షైశ్చ శైలైశ్చ ప్రాసాదీనాం శతైస్తథా । తతస్తే సచివాస్తస్య యథాకా
మం యథాబలమ్ ॥ ౩౦ ॥ అయుధ్యంత మహావీరాస్స చ రాజా దశాననః ॥ ౩౦½ ॥ తే తు శోణితదిగ్ధాంగా
స్సర్వశస్త్రసమాహతాః ॥ ✻ ॥ అమాత్యా రాక్షసేంద్రస్య చక్రురాయోధనం మహత్ ॥ ౩౧½ ॥ అన్యో
న్యం తే మహాభాగా జఘ్నుః ప్రహరణైర్భృశమ్ ॥ ✻ ॥ యమస్య చ మహాబాహో రావణస్య చ మంత్రి
ణః ॥ ౩౨½ ॥ అమాత్యాంస్తాంస్తు సంత్యజ్య యమయోధా మహాబలాః ॥ ✻ ॥ తమేవ చాభ్యధావంత శూ
లవర్షైర్దశాననమ్ ॥ ౩౩½ ॥ తతశ్శోణితదిగ్ధాంగః ప్రహారైర్జర్జరీకృతః ॥ ✻ ॥ ఫుల్లాశోక ఇ
వాభాతి పుష్పకే రాక్షసాధిపః ॥ ౩౪½ ॥ స తు శూలగదాప్రాసాన్ శక్తితోమరసాయకాన్ ॥ ✻ ॥ ము
సలాని శిలా వృక్షాన్ ముమోచాస్త్రబలాద్బలీ ॥ ౩౫½ ॥ తరూణాంచ శిలానాంచ శస్త్రాణాం చాతిదా
రుణమ్ ॥ ✻ ॥ యమసైన్యేషు తద్వర్షం పపాత ధరణీతలే ॥ ౩౬½ ॥ తాంస్తు సర్వాన్ వినిర్భిద్య తద
స్త్రముపహత్య చ ॥ ✻ ॥ జఘ్నుస్తే రాక్షసం ఘోరమేకం శతసహస్రశః ॥ ౩౭½ ॥ పరివార్య చ తం సర్వే
శైలం మేఘోత్కరా ఇవ ॥ ✻ ॥ భిండిపాలైశ్చ శూలైశ్చ నిరుచ్ఛ్వాసమపోథయత్ ॥ ౩౮½ ॥ విముక్తక
వచః క్రుద్ధస్సిక్తశ్శోణితవిస్రవైః ॥ ✻ ॥ తతస్స పుష్పకం త్యక్త్వా పృథివ్యామవతిష్ఠత ॥ ౩౯½ ॥ తతస్స కార్ము
కీ బాణీ సమరే చాభివర్తత ॥ ✻ ॥ లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన క్రుద్ధస్తస్థౌ యథాంతకః ॥ ౪౦½ ॥ తతః పాశు
పతం దివ్యమస్త్రం సంధాయ కార్ముకే ॥ ✻ ॥ తిష్ఠ తిష్ఠేతి తానుక్త్వా తచ్చాపం విచకర్ష సః ॥ ౪౧½ ॥ ఆక
ర్ణాత్స వికృష్యాథ చాపమింద్రారిరాహవే ॥ ✻ ॥ ముమోచ తం శరం క్రుద్ధస్త్రిపురే శంకరో యథా
౪౨½ ॥ తస్య రూపం శరస్యాసీత్సధూమజ్వాలమండలమ్ ॥ ✻ ॥ వనం దహిష్యతో ఘర్మే దావాగ్నేరివ

ప్రేతేతి ॥ సంతార్యమాణాః - వైతరణీమితి సంజ్ఞాపదవశాత్ - పాపాపరాధిక్యం - ॥ ౩౬½ ॥ తానితి ॥ తద

మపహాత్యనిరస్య ॥ ౩౭½ ॥ పరివార్యేతి ॥ నిరుచ్ఛ్వాసం యథా భవతి తథా తం రావణం శస్త్రైరపోథయత్ ॥ ౪౬½ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకవింశస్సర్గః - ❁❁❁❁❁

౧॥ సహీతి ॥ ఉపనీయతామిత్యబ్రవీదిత్యన్వయః ॥౩॥ పాశేతి ॥ తస్య యమస్య ॥ ౩½ ॥ యేనేతి ॥ యేన మృత్యునా యుగాంతే సర్వం జగత్ సంక్షిప్యతే సంహ్రియత ఇత్యర్థః - అవ్యయం ప్రవాహనిత్యం ॥ ౪ ॥ ముహూర్తేనేతి ॥ మనసస్తుల్యాః మనస్సమానవేగాః ప్రస్తుతం ప్రారబ్ధం ॥ ౯ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ వికృతం ఘోరం వికృతసన్నాహం వా ॥ ౧౦ ॥ లఘ్వీతి ॥ లఘుసత్త్వతయా అల్పబలతయా ॥ ౧౧ ॥ ఏవ ... తి ॥ సప్తరాత్రం యుద్ధం కృత్వేతి శేషః ॥ ౧౬ ॥ తత ఇతి ॥ సమేతాః ప్రాప్తాః ॥ ౨౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతః క్రుద్ధస్యేత్యన్వయః సేనాపతిః ...

మూర్ఛితః ॥౪౩½॥ జ్వాలామాలీ స తు శరః క్రవ్యాదానుగతో రణే ॥ ❁ ॥ ముక్తో గుల్మాన్ ద్రుమాంశ్చాపి భస్మ కృత్వా ప్రధావతి ॥౪౪½॥ తే తస్య తేజసా దగ్ధాస్సైన్యా వైవస్వతస్య తు ॥ ❁ ॥ రణే తస్మిన్నిపతితా దావదగ్ధా నగా ఇవ ॥ ౪౫½ ॥ తతస్తు సచివైస్సార్ధం రాక్షసో భీమవిక్రమః ॥ ❁ ॥ ననాద సుమహానాదం కంపయన్నివ మేదినీమ్ ॥ ౪౬½ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ఏకవింశస్సర్గః, ❁❁❁❁❁

స తస్య తు మహానాదం శ్రుత్వా వైవస్వతః ప్రభుః । శత్రుం విజయినం మేనే స్వబలస్య చ సంక్షయమ్ । ౧ ॥ స హి యోధాన్ హతాన్ మత్వా క్రోధసంరక్తలోచనః । అబ్రవీత్త్వరితం సూతం రథో మే ఉపనీయతామ్ ॥ ౨ ॥ తస్య సూతస్తదా దివ్యముపస్థాప్య మహారథమ్ । స్థితస్స చ మహాతేజా అధ్యారోహత తం రథమ్ ॥ ౩ ॥ పాశముద్గరహస్తశ్చ మృత్యుస్తస్యాగ్రతస్స్థితః ॥ ౩½ ॥ యేన సంక్షిప్యతే సర్వం త్రైలోక్యమిదమవ్యయమ్ ॥ ❁ ॥ కాలదండస్తు పార్శ్వస్థో మూర్తిమానస్య చాభవత్ । యమప్రహరణం దివ్యం తేజసా జ్వలదగ్నివత్ ॥ ౫ ॥ తస్య పార్శ్వేషు నిశ్ఛిద్రాః కాలపాశాః ప్రతిష్ఠితాః । పావకస్పర్శసంకాశః స్థితో మూర్తశ్చ ముద్గరః ॥ ౬ ॥ తతో లోకత్రయం క్షుబ్ధమకంపంత దివౌకసః । కాలం దృష్ట్వా తథా క్రుద్ధం సర్వలోకభయావహమ్ ॥ ౭ ॥ తతః ప్రచోదయన్ సూతస్తానశ్వాన్ రుచిరప్రభాన్ । ప్రయయౌ భీమసన్నాదో యత్ర రక్షఃపతిస్స్థితః ॥ ౮ ॥ ముహూర్తేన యమం తే తు హయా హరిహయోపమాః । ప్రాపయన్మనసస్తుల్యా యత్ర తత్ప్రస్తుతం రణమ్ ॥ ౯ ॥ దృష్ట్వా తథైవ వికృతం రథం మృత్యుసమన్వితమ్ । సచివా రాక్షసేంద్రస్య సహసా విప్రదుద్రువుః ॥ ౧౦ ॥ లఘుసత్త్వతయా తే హి నష్టసంజ్ఞా భయార్దితాః । నేహ యోద్ధుం సమర్థాస్స్మ ఇత్యుక్త్వా ప్రయయుర్దిశః ॥ ౧౧ ॥ స తు తం తాదృశం దృష్ట్వా రథం లోకభయావహమ్ । నాక్షుభ్యత దశగ్రీవో న చాపి భయమావిశత్ ॥ ౧౨ ॥ స తు రావణమాసాద్య వ్యసృజచ్ఛక్తితోమరాన్ । యమో మర్మాణి సంక్రుద్ధో రావణస్య న్యకృంతత ॥ ౧౩ ॥ రావణస్తు తతస్స్వస్థశ్శరవర్షం ముమోచ హ । తస్మిన్ వైవస్వతరథే తోయవర్షమివాంబుదః ॥ ౧౪ ॥ తతో మహాశక్తిశతైః పాత్యమానో మహోరసి । నాశక్నోత్ప్రతికర్తుం స రాక్షసశ్శల్యపీడితః ॥ ౧౫ ॥ ఏవం నానాప్రహరణైర్యమేనామిత్రకర్శనా । సప్తరాత్రం కృతస్సంఖ్యే విసంజ్ఞో విముఖో రిపుః ॥ ౧౬ ॥ తదాసీత్తుములం యుద్ధం యమరాక్షసయోర్ద్వయోః । జయమాకాంక్షతోర్వీర సమరేష్వనివర్తినోః ॥ ౧౭ ॥ తతో దేవాస్స

త్రం ధారణ ప్రయుక్తం - ప్రాగుక్తో న ప్రయోగసాధకమపహాత్యనిరస్య ॥ ౪౩½ ॥ జ్వాలామాలీతి ॥ క్రవ్యాదైః - ... తస్సహ ॥ ౪౬½ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకవింశస్సర్గః - ❁

స తస్యేత్యాది ॥ ౧ ॥ స హీతి ॥ ఉపనీయతామిత్యబ్రవీదిత్యన్వయః ॥ ౩½ ॥ యేనేతి ॥ యేన మృత్యునా యుగాంతే సర్వం సంక్షిప్యతే - సంహ్రియత ఇత్యర్థః - అవ్యయం ప్రవాహనిత్యం ॥ ౫ ॥ తస్యేతి ॥ నిశ్ఛిద్రాః నిరంతరాః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి ॥ తతః ప్రచోదయన్ ... రుచిరప్రభాన్ - ... ॥ ౮ ॥ ముహూర్తేనేతి ॥ మనసస్తుల్యాః మనస్తుల్యవేగాః ... ॥ దృష్ట్వేతి ॥ వికృతం - ఘోరం సన్నాహం ... ॥ ౧౦ ॥ లఘ్వీతి ॥ లఘుసత్త్వతయా అల్పవీర్యతయా ... ప్రహరణైః

కార్యమనో బ్రహ్మవరదానం స్మృత్వా మరణబుద్ధిం విహాయ యుద్ధమాత్రం కృతవానిత్యభిప్రాయః ॥ ౨౨ ॥ తదేతి ॥ ప్రహర్షితౌ యుద్ధాయ తి శేషః - సుసంరబ్ధౌ అతిక్రుద్ధౌ ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ ముంచ ఆజ్ఞాపయేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ నైషేతి ॥ నిసర్గతః స్వభావతః ఆజ్ఞాభావేఽపి ప్రవృత్తౌ మర్యాదాలోపో న భవేదిత్యేవం మా పాపమర్యాదా మర్యాదేత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ హిరణ్యకశిపురిత్యాది ॥ సార్ధశ్లోకచతుష్టయమేకం వాక్యం ॥ శంభుః కశ్చిత్ బ్రహ్మర్షీణాం దైత్యః ॥ * ॥ ఏత ఇతి ॥ వినిపన్నాః వినాశం ప్రాప్తాః దృష్టా దృష్టమాత్రా ఏవ ॥ ౨౯ ॥ ముంచేతి ॥ యావన్నిహన్మి హనిష్యామీత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ నలమితి ॥ ఏతత్ మయా దృష్టో ముహూర్తమపి న జీవతీతి మమ వచనం బలం కాలమాత్రపరం న ఖలు కిం తు నిసర్గతః స్వభావతః సిద్ధా మర్యాదా ఏషా అనాదిసృష్టిరేవ ప్రాణినాం జీవితక్షయమర్యాదా దేవతాకృతా సృష్టా ఇతి సంహరతి ముహూర్తమపి దృష్ట ఇత్యర్థః ॥ * ॥ సంసృష్టా వినా యా కశ్చిన్న జీవేదితి నిశ్చయః ॥ ౩౧ ॥ తస్యైవమితి ॥ తం మృత్యుం యమో నిహన్మీత్యన్వయః ॥ ౩౩ ॥ యస్యేతి ॥ మూర్తిమాన్ స్థితః యత్ర పార్శ్వేషు ఇత్యనుషంగః ॥ ౩౪ ॥ తత ఇతి ॥ తస్మాత్ త్రస్తా దండాత్ త్రస్తాః రణాజి దేవతాః నానాస్సర్వే ప్రాణినో విదుద్రువుః దండోద్యతం ఉద్యతదండం ॥ ౩౭ ॥ తస్మిన్నితి ॥ పితామహో యమం సాక్షాద్దర్శయిత్వా

గంధర్వాస్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః । ప్రజాపతిం పురస్కృత్య సమేతాస్తద్రణాజిరమ్ ॥ ౧౭ ॥ సంవర్త ఇవ లోకానాం యుధ్యతోరభవత్తదా । రాక్షసానాం చ ముఖ్యస్య ప్రేతానామీశ్వరస్య చ ॥ ౧౮ ॥ రాక్షసేంద్రోఽపి విస్ఫార్య చాపమింద్రాశనిప్రభమ్ । నిరంతరమివాకాశం కుర్వన్ బాణాంస్తతోఽసృజత్ ॥ ౨౦ ॥ మృత్యుం చతుర్భిర్విశిఖైస్సూతం సప్తభిరర్దయత్ । యమం శతసహస్రేణ శీఘ్రం మర్మస్వతాడయత్ ॥ ౨౧ ॥ తతః క్రుద్ధస్య వదనాద్యమస్య సముజాయత । జ్వాలామాలీ సనిశ్వాసస్సధూమః కోపపావకః ॥ ౨౨ ॥ తదాశ్చర్యమథో దృష్ట్వా దేవదానవసన్నిధౌ । ప్రహర్షితౌ సుసంరబ్ధౌ మృత్యుకాలౌ బభూవతుః ॥ ౨౩ ॥ తతో మృత్యుః క్రుద్ధతరో వైవస్వతమభాషత । ముంచ మాం సమరే యావద్ధన్మీమం పాపరాక్షసమ్ ॥ ౨౪ ॥ నైషా రక్షో భవేదద్య మర్యాదా హి నిసర్గతః ॥ ౨౫ ॥ హిరణ్యకశిపుశ్శ్రీమాన్నముచిశ్శంబరస్తథా ॥ * ॥ నిసంధిర్ధూమకేతుశ్చ బలిర్వైరోచనోఽపి చ । శంభుర్దైత్యో మహారాజో వృత్రో బాణస్తథైవ చ ॥ * ॥ రాజర్షయశ్శాస్త్రవిదో గంధర్వాస్సమహోరగాః । ఋషయః పన్నగా దైత్యా యక్షాశ్చాప్సరసాం గణాః ॥ * ॥ యుగాంతపరివర్తే చ పృథివీ సమహార్ణవా । క్షయం నీతా మహారాజ సపర్వతసరిద్ద్రుమా ॥ * ॥ ఏతే చాన్యే చ బహవో బలవంతో దురాసదాః । వినిపన్నా మయా దృష్టాః కిముతాయం నిశాచరః ॥ ౨౯ ॥ ముంచ మాం సాధు ధర్మజ్ఞ యావదేనం నిహన్మ్యహమ్ । నహి కశ్చిన్మయా దృష్టో బలవానపి జీవతి ॥ ౩౦ ॥ బలం మమ న ఖల్వేతన్మర్యాదైషా నిసర్గతః । స దృష్టో న మయా కాల ముహూర్తమపి జీవతి ॥ ౩౧ ॥ తస్యైవం వచనం శ్రుత్వా ధర్మరాజః ప్రతాపవాన్ । అబ్రవీత్తత్ర తం మృత్యుం త్వం తిష్ఠైనం నిహన్మ్యహమ్ ॥ ౩౨ ॥ తతస్సంరక్తనయనః క్రుద్ధో వైవస్వతః ప్రభుః । కాలదండమమోఘం తు తోలయామాస పాణినా ॥ ౩౩ ॥ యస్య పార్శ్వేషు నిహితాః కాలపాశాః ప్రతిష్ఠితాః । పావకాశనిసంకాశో ముద్గరో మూర్తిమాన్ స్థితః ॥ ౩౪ ॥ దర్శనాదేవ యః ప్రాణాన్ ప్రాణినామపకర్షతి । కిం పునస్స్పృశమానస్య పాత్యమానస్య వా పునః ॥ ౩౫ ॥ స జ్వాలాపరివారస్తు నిర్దహన్నివ రాక్షసమ్ । తేన స్పృష్టో బలవతా మహాప్రహరణోఽస్ఫురత్ ॥ ౩౬ ॥ తతో విదుద్రువుస్సర్వే తస్మాత్త్రస్తా రణాజిరే । సురాశ్చ క్షుభితాస్సర్వే దృష్ట్వా దండోద్యతం యమమ్ ॥ ౩౭ ॥ తస్మిన్ప్రహర్తుకామే తు యమే దండేన రావణమ్ । యమం పి

రిత్యాది ॥ శంభుర్నామ కశ్చిదసురః - వినిపన్నాః - వినాశం ప్రాప్తాః - దృష్టాః దృష్టమాత్రాః ॥ ౨౯ ॥ ముంచేతి ॥ యావన్నిహన్మి - నిహనిష్యామీత్యర్థః - యావదో గేథవిష్యదర్థే లట్ ॥ ౩౦ ॥ బలమితి ॥ మయా దృష్టో ముహూర్తమపి న జీవతీత్యేతత్ మద్వచనం - బలం సఖలు - బలప్రకాశనం - న భవతి - కిం తు నిసర్గతస్స్వభావతః సిద్ధా మర్యాదా - ఏషా అనాదిసృష్టిరేవం విధేత్యర్థః - ఉక్తమర్థమనువదన్ సంహరతి - స దృష్ట ఇతి ॥ ౩౧ ॥ తస్యేతి ॥ త్వం తిష్ఠ ఏనం నిహన్మ్యహం అహమేవ మయైవ నిహన్మి - అవిళంబేన హన్మీత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ తత ఇతి ॥ అమృతమనోఘం

స్వదివ్యయానాత్ప్రత్యక్షోభూత్వా ॥ ౩౭ ॥ వైవస్వతేతి ॥ నహన్తవ్య ఇత్యత్ర నహన్తవ్యో న హన్తవ్య ఇత్యావృత్త్యా ॥ ౩౯ ॥ వరఇతి ॥ త్రిదశపుంగవ - దేవగణావతంస ॥ ౪౦ ॥ యోహీతి ॥ అనృతం అనృతవచనం - కుర్యాత్ - తదాజ్ఞోల్లంఘీ స్యాదిత్యర్థః ॥ త్రైలోక్యమితి - సర్వసన్నిహితత్వాదితి భావః ॥ ౪౧ ॥ కాలదండప్రభావ మాహ - క్రుద్ధేనేతి ॥ ప్రియాప్రియః - ప్రియాప్రియ ప్రాణివిషయే క్రుద్ధేన త్వయా అయం విప్రముక్తః స్వవిషయభూతాన్ సర్వాన్ ప్రజాః నిర్విశేషం సంహరత్యేవ ॥ ౪౨ ॥ అమోఘ ఇతి ॥ సర్వేషాం ప్రాణినాం బ్రహ్మసృష్ట ప్రాణిమాత్రస్య వినాశే సమర్థః మృత్యుపురస్కృతః బహువ్రీహిః ॥ ౪౪ ॥ యదీతి ॥ ఉభయత ఇతి దండపాతేపి రావణజీవనే దండస్యానృతత్వం రక్షోమరణే మదుక్తవరవచనస్యానృతత్వమిత్యర్థః ॥ ౪౬ ॥ ఏవమితి ॥ ప్రభవిష్ణుః స్వామీ ॥ ౪౭ ॥ కిన్త్వితి ॥ యతో మయా హన్తుం న శక్యస్తస్మాత్కిం మయా కిన్ను కర్తుం శక్యం రణగతేనాపీతి సంబంధః ఇతి శేషః ॥ ౫౦ ॥ స త్వితి ॥ హృష్టః బ్రహ్మణస్సత్యపరిపాలనం సంవృత్తమితి యమాదీనాం హర్షః ॥ ౫౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ద్వావింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ తత ఇతి ॥ విస్మయమితి యమాదపి ముక్త ఇతి విస్మయః ॥ ❋ ॥ హృష్టవత్సముపాగమన్నితి పాఠాన్తరం ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ రస

తామహస్సాక్షాద్దర్శయిత్వేదమబ్రవీత్ ॥౩౮॥ వైవస్వత మహాబాహో న ఖల్వమితవిక్రమ । న హన్తవ్యస్త్వయా తేన దండేనైష నిశాచరః ॥ ౩౯ ॥ వరః ఖలు మయైతస్మై దత్తస్త్రిదశపుంగవ । స త్వయా నానృతః కార్యో యన్మయా వ్యాహృతం వచః ॥ ౪౦ ॥ యో హి మామనృతం కుర్యాద్దేవో వా మానుషోపి వా । త్రైలోక్యమనృతం తేన కృతం స్యాన్నాత్ర సంశయః ॥ ౪౧ ॥ క్రుద్ధేన విప్రముక్తోఽయం నిర్విశేషం ప్రియాప్రియః । ప్రజాస్సంహరతే రౌద్రో లోకత్రయభయావహః ॥ ౪౨ ॥ అమోఘో హ్యేష సర్వేషాం ప్రాణినామమితప్రభః । కాలదండో మయా సృష్టః పూర్వం మృత్యుపురస్కృతః ॥ ౪౩ ॥ తన్న ఖల్వేష తే సౌమ్య పాత్యో రావణమూర్ధని । న హ్యస్మిన్పతితే కశ్చిన్ముహూర్తమపి జీవతి ॥ ౪౪ ॥ యది హ్యస్మిన్నిపతితే న మ్రియేతైష రాక్షసః । మ్రియతే వా దశగ్రీవస్తదా హ్యుభయతోఽనృతమ్ ॥ ౪౫ ॥ తన్నివర్తయ లంకేశాద్దండమేతం సముద్యతమ్ । సత్యం చ మాం కురుష్వాద్య లోకాంస్త్వం యద్యవేక్షసే ॥ ౪౬ ॥ ఏవముక్తస్తు ధర్మాత్మా ప్రత్యువాచ యమస్తదా । ఏష వ్యావర్తితో దండః ప్రభవిష్ణుర్హి నో భవాన్ ॥ ౪౭ ॥ కిం త్విదానీం మయా శక్యం కర్తుం రణగతేన హి । న మయా యద్యయం శక్యో హన్తుం వరపురస్కృతః ॥ ౪౮ ॥ ఏష తస్మాత్ప్రణశ్యామి దర్శనాదస్య రక్షసః । ఇత్యుక్త్వా సరథస్సాశ్వస్తత్రైవాన్తరధీయత ॥ ౪౯ ॥ దశగ్రీవస్తు తం జిత్వా నామ విశ్రావ్య చాత్మనః । ఆరుహ్య పుష్పకం భూయో నిష్క్రాన్తో యమసాదనాత్ ॥ ౫౦ ॥ స తు వైవస్వతో దేవైస్సహ బ్రహ్మపురోగమైః । జగామ త్రిదివం హృష్టో నారదశ్చ మహామునిః ॥ ౫౧ ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋

❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్వావింశస్సర్గః. ❋❋❋❋

తతో జిత్వా దశగ్రీవో యమం త్రిదశపుంగవమ్ । రావణస్తు రణశ్లాఘీ స్వసహాయాన్దదర్శ హ ॥ ౧ ॥

చనం - కుర్యాత్ - మృత్యుపురస్కృతః - మృత్యునా పురస్కృతః - బహువ్రీహిః ॥ ౪౪ ॥ యదీతి ॥ ఉభయతోఽనృతం మయా కాలదండస్యామోఘత్వం ప్రతిజ్ఞాతం దండస్యానృతత్వం రక్షోమరణే పక్షే వరవచనస్యానృతత్వమితి ॥ ౪౬ ॥ ఏవమితి ॥ ప్రభవిష్ణుః స్వామీ ॥ ౪౭ ॥ కిన్త్వితి ॥ యద్యస్మాన్మయా న హన్తవ్యస్తస్మాదిదానీం మయా కిన్ను శక్యం కర్తుమితి సంబంధ ఇతి శేషః - అన్యరక్షసో దర్శనాద్ధర్శనాత్ ॥ ౪౮ ॥ ఏష ఇతి ॥ ప్రణశ్యామి - నశ అదర్శనే ॥ అన్తర్హితో భవిష్యామీత్యర్థః - ఇత్యుక్త్వేతి - బ్రహ్మాణమితి శేషః ॥ ౫౦ ॥ స త్వితి ॥ వైవస్వతః - బ్రహ్మపురోగమైర్దేవైః - హృష్టః - అభూదితి శేషః - ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్వావింశస్సర్గః . ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ తత ఇతి ॥ హృష్టవత్ యమాదపి రథం చిన్నాన్ ఇతి హృష్టాస్సన్తః ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ రసాతలం గత్వా ఉరగసాంనిధ్యం ప్రవిష్టః మా గ

లంకగమిష్యామీతి ఆహ శేషః। పయసాంనిధిం ప్రవిష్టః నాగాదిదితిశేషః। అధ్యుష్టమధ్యుషితం అధ్యంతర్వ చూపా।౦ ॥ ౪ ॥ సత్వితి భోగవతీనగరీ రాక్ష సకః పాతాళలోకనాగానాం పురీ తాం గత్వా నాగాన్ తత్ర త్యాన్ వశే కృత్వా స్వీయత్వే నస్థాపయిత్వా ॥ ౫ ॥ నివాతేతి । వరసన్నిధ్యాత్ అవధ్యావత్వః లబ్ధవరాః బ్రహ్మణస్సకాశాదితి భావః। అతఏవాగ్రే భగవతా తైస్సహ రావణస్య సఖ్యకరణం ॥ ౧౦ ॥ నివాతేతి ॥ వృద్ధః అనాదివృద్ధః సర్వదేవాసురమాటస్థ ఇత్యర్థః। విదితార్థవత్ సుస్పష్టావగతాభిధేయం ॥ ౧౧ ॥ రాక్షసస్యేతి ॥ రోచతే కర్తవ్యత్వేన మమేతి శేషః। సఖ్యఫలమాహ. అవిభక్తాశ్చేతి ॥ సర్వార్థాః ధనధాన్యాదిసమస్తభోగోపకరణపదార్థాః జయాదయేతి శేషః। సుహృదాం మిత్రాణాం అవిభక్తాః సాధారణభూతాః ॥ ౧౩ ॥ తతఇతి ॥ తతో భగవద్వచనానంతరం ॥ ౧౪ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపధార్య వఖిత్వేనానుసృత్య - సమాప్తవాన్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ౧౬ ॥ తతఇతి ॥ శూర్పణఖ్యాభర్తారమత్యుత్కృష్టత్వాత్ స్యాలత్వాదిగుణవంతమపి విద్యుజ్జిహ్వమచ్ఛినత్ స్యాలో భగినీపతిః। స్వకీయత్వాత్ రావణో జిహ్వయా లోకాన్ సంలిహంతమాస్వాదయంతం భక్షయంతమితియావత్ ॥ ౨౦ ॥ క్షరంతీమితి ॥ తత్ర వరుణాలయే స్థితాం సురభిం గాం చాపశ్యదిత్యనుకర్షః। సాగర ఇతి సంభవదితి శేషః ॥ ౨౧ ॥ దదర్శేతి ॥ గోవృషం

తతో రుధిరసిక్తాంగం ప్రహారైర్జర్ఘరీకృతమ్। రావణం రాక్షసా దృష్ట్వా విస్మయం సముపాగమన్ ॥ ౨ ॥
జయేన వర్ధయిత్వా చ మారీచప్రముఖాస్తతః। పుష్పకం భేజిరే సర్వే సాంత్వితా రావణేన తు ॥ ౩ ॥ తతో ర
సాతలం రక్షః ప్రవిష్టః పయసాం నిధిమ్। దైత్యోరగగణాధ్యుష్టం వరుణేన సురక్షితమ్ ॥ ౪ ॥ స తు భోగవతీం గ
త్వా పురీం వాసుకిపాలితామ్। కృత్వా నాగాన్ వశే హృష్టో యయౌ మణిమయీం పురీమ్ ॥ ౫ ॥ నివాతకవ
చాస్తత్ర దైత్యా లబ్ధవరాస్సదా। రాక్షసస్తాన్ సమాగమ్య యుద్ధాయ సముపాహ్వయత్ ॥ ౬ ॥ తే తు స
ర్వే సువిక్రాంతా దైతేయా బలశాలినః। నానాప్రహరణాస్తత్ర ప్రహృష్టా యుద్ధదుర్మదాః ॥ ౭ ॥ శూలై
స్త్రిశూలైః కులిశైః పట్టసాసిపరశ్వధైః। అన్యోన్యం బిభిదుః క్రుద్ధా రాక్షసా దానవాస్తథా ॥ ౮ ॥ తేషాం
తు యుధ్యమానానాం సాగ్రస్సంవత్సరో గతః। న చాన్యతరతస్తత్ర విజయో వా క్షయోఽపి వా ॥ ౯ ॥ తతః పితామ
హస్తత్ర త్రైలోక్యగతిరవ్యయః। ఆజగామ ద్రుతం దేవో విమానవరమాస్థితః ॥ ౧౦ ॥ నివాతకవచానాం తు
నివార్య రణకర్మ తత్। వృద్ధః పితామహో వాక్యమువాచ విదితార్థవత్ ॥ ౧౧ ॥ న హ్యయం రావణో
యుద్ధే శక్యో జేతుం సురాసురైః। న భవంతః క్షయం నేతుమపి సామరదానవైః ॥ ౧౨ ॥ రాక్షసస్య సఖిత్వం చ
భవద్భిస్సహ రోచతే। అవిభక్తాశ్చ సర్వార్థాః సుహృదాం నాత్ర సంశయః ॥ ౧౩ ॥ తతోఽగ్నిసాక్షికం స
ఖ్యం కృతవాంస్తత్ర రావణః। నివాతకవచైస్సార్ధం ప్రీతిమానభవత్తదా ॥ ౧౪ ॥ అర్చితస్తైర్యథాన్యా
య్యం సంవత్సరమథోషితః। స్వపురాన్నిర్విశేషం చ ప్రియం ప్రాప్తో దశాననః ॥ ౧౫ ॥ తత్రోపధార్య మా
యానాం శతమేకం సమాప్తవాన్। సలిలేంద్రపురాన్వేషీ భ్రమతి స్మ రసాతలమ్ ॥ ౧౬ ॥ తతోఽశ్మనగరం నా
మ కాలకేయైరధిష్ఠితమ్। గత్వా తు కాలకేయాంశ్చ హత్వా తత్ర బలోత్కటాన్ ॥ ౧౭ ॥ శూర్పణఖ్యాశ్చ
భర్తారమసినా ప్రాచ్ఛినత్తదా। శ్యాలం చ బలవంతం చ విద్యుజ్జిహ్వం బలోత్కటమ్ ॥ ౧౮ ॥ జిహ్వయా సం
లిహంతం చ రాక్షసం సమరే తదా। ॥ ౧౯ ॥ తం విజిత్య ముహూర్తేన జఘ్నే దైత్యాంశ్చతుశ్శతమ్ ॥ ౧౯ ॥
తతః పాండురమేఘాభం కైలాసమివ భాస్వరమ్। వరుణస్యాలయం దివ్యమపశ్యద్రాక్షసాధిపః ॥ ౨౦ ॥
క్షరంతీం చ పయస్తత్ర సురభిం గామవస్థితామ్। యస్యాః పయోఽభినిష్యందాత్ క్షీరోదో నామ సాగరః ॥ ౨౧ ॥

గాదితి శేషః ॥ ౪ ॥ సత్వితి ॥ భోగవతీనామకనగరం రాక్షసః పాతాళలోకవర్తినీ నాగపురీ తత్ర నాగాన్ వశే కృత్వా స్వీయత్వేన స్థాపయి
త్వా ॥ ౫ ॥ నివాతేతి ॥ వరసన్నిధ్యాత్ లబ్ధవరాః బ్రహ్మణ ఇతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ నివాతేతి ॥ వృద్ధః సర్వదేవాసురమాటస్థః విదితార్థవత్ వా
క్యమిత్యన్వయః ॥ ౧౧ ॥ రాక్షసస్యేతి ॥ రోచతే కర్తవ్యత్వేన మమేతి శేషః - సఖ్యప్రయోజనం దర్శయతి - అవిభక్తా ఇతి ॥ ౧౩ ॥ తత ఇ
తి ॥ ఉపధార్య అనుసృత్య మాయానామసురమాయానామాగవద్యానాం ॥ ౧౬ ॥ తత ఇత్యాదిశ్లోకచతుష్టయమేకం వాక్యం ॥ స్యాలస్య భేదేన వి
ద్యుజ్జిహ్వ - రాక్షసాన్ స్వకీయాన్ జిహ్వయా సంలిహంతమాస్వాదయంతం భక్షయంతమితియావత్ సమరే మహాభాగ్రో నిహతవాన్ ఇత్యుక్తః
సాగర ఇతి సంభవదితి శేషః ॥ ౨౧ ॥ దదర్శేతి ॥ గోవృషం ...

ప్రస్రవమహావృషభస్య వరా శుభాం ... యస్మాచ్చంద్ర ఇతి ఇందూత్పాదకక్షీరస్రవణాదిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ యమిత్యాది సార్ధ... ఏకం వాక్యం యం క్షీరసముద్రం - స్వధాభోజినామిత్యాది ప్రస్రవం తందను [illegible] ... పితౄణాం స్వధా పితృభక్ష్యం భవ్యం దేవానామమృతవత్ ॥ ౨౪ ॥ ప్రవివేశేతి ॥ ధారాశతైః జలధారాశతైః ఆకీర్ణం వ్యాప్తం ప్రహృష్టం ప్రహృష్టజనం ప్రవివేశేత్యన్వయః ॥ ౨౫ ॥ తత ఇతి ॥ తైః వరుణబలాధ్యక్షైః తాడితస్సన్ సమరే హత్వా ... యుద్ధం వా దీయతాం సాంజలిః నిర్జితోఽస్మీతి వా వద ఏవం చేత్ తే భయం నాస్తీతి రావణోఽబ్రవీదితి యోధాన్ రాజా నివేద్యతామిత్యన్వయః ॥ ౨౭ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ గౌశ్చ పుష్కరశ్చ పుత్రాః పౌత్రాశ్చ బలాధ్యక్షాః ॥ ౨౮ ॥ తత ఇతి ॥ వరుణపుత్రాణాం రావణస్య చ రోమహర్షణం యుద్ధం సమభవదిత్యన్వయః ॥ ౩౦ ॥ అమాత్యైరితి ॥ రావణామాత్యైశ్చ వారుణం బలం సర్వం పాతితం ॥ ౩౧ ॥ సమీక్ష్యేతి ॥ వరుణస్య సుతాః ... మహీతలగతా ఏవ రావణేన యుద్ధమకుర్వన్ తత్ర రావణామాత్యైః ... నిపాతితం స్వబలం దృష్ట్వా ... యుద్ధాయ ... ఆకాశమాశు గతా ఇత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥ మహదితి ॥ తుల్యం స్థానం సమానం ... ఆకాశయుద్ధం ... ॥ ౩౪ ॥ తతస్త్వితి ॥ ఆకాశే విష్టితాః సహ జ దేవతాత్వ ప్రయుక్తైః ... ॥ ౩౫ ॥

దదర్శ రావణస్తత్ర గోవృషేంద్రవరావణిమ్ ॥ యస్మాచ్చంద్రః ప్రభవతి శీతరశ్మిర్నిశాకరః ॥ ౨౨ ॥ యం సమాశ్రిత్య జీవంతి ఫేనపాః పరమర్షయః । అమృతం యత్ర చోత్పన్నం స్వధా చ స్వధభోజినామ్ ॥ ❀ ॥ యాం బ్రువంతి నరా లోకే సురభిం నామ నామతః । ప్రదక్షిణం తు తాం కృత్వా రావణః పరమాద్భుతామ్ ॥ ❀ ॥ ప్రవివేశ మహాఘోరం గుప్తం బహువిధైర్బలైః । తతో ధారాశతాకీర్ణం శారదాభ్రనిభం తదా ॥ ❀ ॥ నిత్యప్రహృష్టం దదృశే వరుణస్య గృహోత్తమమ్ ॥ ౨౫ ॥ తతో హత్వా బలాధ్యక్షాన్ సమరే తైశ్చ తాడితః ॥ ❀ ॥ అబ్రవీచ్చ తతో యోధాన్ రాజా శీఘ్రం నివేద్యతామ్ ॥ ౨౬ ॥ యుద్ధార్థీ రావణః ప్రాప్తస్తస్య యుద్ధం ప్రదీయతామ్ ॥ ❀ ॥ వద వా న భయం తేఽస్తి నిర్జితోఽస్మీతి సాంజలిః ॥ ౨౭ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే క్రుద్ధా వరుణస్య మహాత్మనః ॥ ❀ ॥ పుత్రాః పౌత్రాశ్చ నిర్జగ్ముర్గౌశ్చ పుష్కర ఏవ చ ॥ ౨౮ ॥ తే తు తత్ర గుణోపేతా బలైః పరివృతాః స్వకైః ॥ ❀ ॥ యుక్త్వా రథాన్ కామగమానుద్యద్భాస్కరవర్చసః ॥ ౨౯ ॥ తతో యుద్ధం సమభవద్దారుణం రోమహర్షణమ్ ॥ ❀ ॥ సలిలేంద్రస్య పుత్రాణాం రావణస్య చ ధీమతః ॥ ౩౦ ॥ అమాత్యైస్తు మహావీర్యైర్దశగ్రీవస్య రక్షసః ॥ ❀ ॥ వారుణం తద్బలం కృత్స్నం క్షణేన వినిపాతితమ్ ॥ ౩౧ ॥ సమీక్ష్య స్వబలం సంఖ్యే వరుణస్య సుతాస్తదా ॥ ❀ ॥ అర్దితాః శరజాలేన నివృత్తా రణకర్మణః । మహీతలగతాస్తే తు రావణం దృశ్య పుష్పకే ॥ ❀ ॥ ఆకాశమాశు వివిశుః స్యందనైః శీఘ్రగామిభిః ॥ ౩౩ ॥ మహదాసీత్తతస్తేషాం తుల్యం స్థానమవాప్య తత్ ॥ ❀ ॥ ఆకాశయుద్ధం తుములం దేవదానవయోరివ ॥ ౩౪ ॥ తతస్తే రావణం యుద్ధే శరైః పావకసన్నిభైః ॥ ❀ ॥ విముఖీకృత్య సంహృష్టా వినేదుర్వివిధాన్ రవాన్ ॥ ౩౫ ॥ తతో మహోదరః క్రుద్ధో రాజానం దృశ్య ధర్షితమ్ ॥ ❀ ॥ త్యక్త్వా మృత్యుభయం వీరో యుద్ధకాంక్షీ వ్యలోకయత్ ॥ ౩౬ ॥ తేన తే వారుణా యుద్ధే కామగాః పవనోపమాః ॥ ❀ ॥ మహోదరేణ గదయా హతాస్తే ప్రయయుః క్షితిమ్ ॥ ౩౭ ॥ తేషాం వరుణపుత్రాణాం హత్వా యోధాన్ హయాంశ్చ తాన్ ॥ ❀ ॥ ముమోచాశు మహానాదం విరథాన్ ప్రేక్ష్య తాన్ స్థితాన్ ॥ ౩౮ ॥ తే తు తేషాం రథాః సాశ్వాః సహ సారథిభిర్హతైః ॥ ❀ ॥ మహోదరేణ నిహతాః పతితాః పృథివీతలే ॥ ౩౯ ॥ తే తు త్యక్త్వా రథాన్ పుత్రా వరుణస్య మహాత్మనః ॥ ❀ ॥ ఆకా

త్పాదకక్షీరస్రవణాదిత్యర్థః - ఏవమస్యాః పుత్రాః ... ॥ ౨౨ ॥ స్వధభోజినామితి ॥ ప్రస్రవతీ ... భోజినాం పితౄణాం స్వధా పితృభక్ష్యం భవ్యం ధారాశతాకీర్ణం జలధారాశతైః ఆకీర్ణం ... ఏవం చేత్ తే భయం నా స్త్యబ్రవీదితి నివేద్యతామిత్యన్వయః ॥ ౨౭ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ గౌశ్చ పుష్కరశ్చేతి పుత్రాః పౌత్రాశ్చ బలాధ్యక్షాః ॥ ౨౮ ॥ మహదితి ॥ స్థానమాకాశరూపం ... ఆకాశయుద్ధం ॥ ౩౪ ॥ తత ఇతి ॥ స్వప్రభావాత్ దేవతాః స్వప్రభావాత్ ॥ ౩౫ ॥ అ

తత ఇతి ॥ తేనైవ రూపేణ త్రయస్త్రింశత వత్సరాః ॥ ౧౭ ॥ అపవిద్ధా ఇతి ॥ షష్టిహాయనాః షష్టివర్షాః ॥ ౧౮ ॥ సీదమానానితి ॥ సుతాన్ వరుణస్యేతి శేషః ॥ ౧౯ ॥ తత ఇతి ॥ వారుణాః వరుణపుత్రాః ॥ ౨౦ ॥ తానితి ॥ వరుణస్యాయం వారుణః ॥ ౨౧ ॥ గాంధర్వమితి ॥ తత్తస్మాత్ కారణాత్ వీరస్య పితా గతో బ్రహ్మలోకమితి భావః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం త్రయోవింశస్సర్గః ※※※※※※※※※※※※

శేషే స్థితాశ్చాంబరాస్స్వప్రభావాన్న వివ్యథుః ॥ ౧౦ ॥ తమాశు సజ్జీకృత్వా సజ్జాని వివిధైర్ద్యుమహాయుధైః ॥ ❀ ॥ రావణం సమరే క్రుద్ధాస్సహ తాస్సహుభిర్ద్రవన్ ॥ ౧౧ ॥ సాయకైశ్చాపవిభ్రష్టైర్వజ్రకల్పైస్సుదారుణైః ॥ ❀ ॥ దారయంతి స్మ సంక్రుద్ధా మేఘా ఇవ మహాగిరిమ్ ॥ ౧౨ ॥ తతః క్రుద్ధో దశగ్రీవః కాలాగ్నిరివ నిర్గతః ॥ ❀ ॥ శరవర్షైర్మహాఘోరైస్తేషాం మర్మాణ్యతాడయత్ ॥ ౧౩ ॥ తతస్తైనైవ సహసా సీదంతి స్మ పదాతయః ॥ ❀ ॥ ముసలాని విచిత్రాణి తతో భల్లశతాని చ ॥ పట్టిసాంశ్చైవ శక్తీశ్చ శతఘ్నీస్తోమరాంస్తథా ॥ ❀ ॥ పాతయామాస దుర్ధర్షస్తేషాముపరి విష్ఠితః ॥ ౧౪ ॥ అపవిద్ధాస్తు తే వీరా వినిష్పేతుః పదాతయః ॥ ❀ ॥ మహాపంకమివాసాద్య కుంజరా షష్టిహాయనాః ॥ ౧౫ ॥ సీదమానాన్ సుతాన్ దృష్ట్వా విహ్వలాన్ సుమహౌజసః ॥ ❀ ॥ ననాద రావణో హర్షాన్మహానంబుధరో యథా ॥ ౧౬ ॥ తతో రక్షో మహానాదాన్ ముక్త్వా హంతి స్మ వారుణాన్ ॥ ❀ ॥ నానాప్రహరణోపేతైర్ధారాపాతైరివాంబుదః ॥ ౧౭ ॥ తతస్తే విముఖాస్సర్వే పతితా ధరణీతలే ॥ ❀ ॥ రణాత్స్వపురుషైశ్శీఘ్రం గృహాణ్యేవ ప్రవేశితాః ॥ ౧౮ ॥ తానబ్రవీత్ తతో రక్షో వరుణాయ నివేద్యతామ్ ॥ ౨౦ ॥ రావణం త్వబ్రవీన్మంత్రీ ప్రహాసో నామ వారుణః ॥ గతః ఖలు మహారాజో బ్రహ్మలోకం జలేశ్వరః ॥ ౨౧ ॥ గాంధర్వం వరుణశ్శ్రోతుం యం త్వమాహ్వయసే యుధి ॥ తత్కిం తవ వృథా వీర పరిశ్రమ్య గతే నృపే ॥ ❀ ॥ యే తు సన్నిహితా వీరాః కుమారాస్తే పరాజితాః ॥ ౨౨ ॥ రాక్షసేంద్రస్తు తచ్ఛ్రుత్వా నామ విశ్రావ్య చాత్మనః ॥ ❀ ॥ హర్షాన్నాదం విముంచన్వై నిష్క్రాంతో వరుణాలయాత్ ॥ ౨౩ ॥ ఆగతస్తు పథా యేన తేనైవ వినివృత్య సః ॥ ❀ ॥ లంకామభిముఖో రక్షో నభస్థలగతో యయౌ ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - త్రయోవింశస్సర్గః. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀

ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - అధికపాఠశ్లోకాః.

హర్షాన్నాదం విసృజన్ నిష్క్రాంతో వరుణాలయాత్ ॥ మహాబాదరేణ సంయుక్తో మహావర్గస్థ దర్భాషితా ॥ ౧ ॥ తతో లంకాం నగరం భూయశ్చేరుస్సంపూర్ణమనోరథాః ॥ ౧ ॥ యత్ర పశ్యద్దశగ్రీవో గృహం పరమభాస్వరమ్ ॥ ❀ ॥ వైడూర్యతోరణాకీర్ణం ముక్తాజాలవిభూషితమ్ ॥ సువర్ణస్తంభగహనం వేదికాభిస్సమంతతః ॥ ❀ ॥ వజ్రస్ఫటికసోపానం కింకిణీజాలసంయుతమ్ ॥ బహ్వాసనయుతం రమ్యం మహేంద్రభవనోపమమ్ ॥ ❀ ॥ దృష్ట్వా గృహం వరం తస్య దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్ ॥ ౪ ॥ కస్యేదం భవనం సౌమ్యం మేరుమందరసన్నిభమ్ ॥ ❀ ॥ గచ్ఛ ప్రహస్త శీఘ్రం త్వం జానీష్వ భవనోత్తమమ్ ॥ ౫ ॥ ఏవముక్తః ప్రహస్తస్తు ప్రవివేశ గృహోత్తమమ్ ॥ ❀ ॥ శూన్యం ప్రేక్ష్య తద్ద్వారం పునః కక్ష్యాంతరం యయౌ ॥ ౬ ॥ స సప్తకక్ష్యాంతరంగ

ద్ధా ఇతి ॥ షష్టిహాయనం షష్టివర్షాః తేషాం శేషాష్టిహాయనాః ॥ ౧౫ ॥ తానితి ॥ వరుణస్యాయం వారుణః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమంజటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రయోవింశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※

ద్వారతో ద్వారపాలస్య తస్య ॥ ✽ ॥ తతోఽదృష్ట్వా ప్రమాణం తత్ర హృష్టమానసము మోదనః ॥ ౭౪ ॥ సతు త్రస్తానసహా
వపుషా ద్వారతో మా భవత్తదా ॥ ద్వారాయా ధ్యస్థితస్తత్ర హేమమాలీ విమోహితః ॥ ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యస్సా తద్వ్యస్తు
శ్చ వస్థితః ॥ ౯ ॥ తతో దృష్ట్వా తు వస్త్రాంతరతో ఽవరమానో వినిర్గతః ॥ వినిర్గమ్యాబ్రవీత్సర్వం రావణాయ నిశాచరః ॥
౧౦ ॥ అథ రామానుజ స్త్రీమాపుష్ప కాదవరుహ్యాసః ॥ ప్రవేష్టుమిచ్ఛన్ వేశ్మా తథి న్మాం జనచరాం పతః ॥ ౧౧ ॥ చంద్రమూ
ర్తివర్ణపుష్పాశ్చ పురుషాస్యాగ్ర్యస్థితః ॥ ద్వారమావృత్య సహసా జ్వాలా సర్వో థయానకః ॥ ౧౨ ॥ రక్తాక్షశ్శ్వేతవద
నో బింబోష్ఠశ్చోర్ధ్వ రోమ వా ॥ మహా భీషణ నాదశ్చ కంబుగ్రీవో మహాహనుః ॥ ౧౩ ॥ మహాభుశ్చ సునిమ్నగూఢాస్థిదం ప్ర
భో రోమహర్షణః ॥ ప తాదృశం వైపురుషం దదర్శ నతు రావణః ॥ గృహీత్వా లోహముసలం ద్వారం విష్టభ్య సుస్థితమ్ ॥
౧౪ ॥ అథ సందర్శనాత్తస్య ఊర్ధ్వరోమా బభూవ సః ॥ అస్పందత హృత ... ంనేపథ్యు ... వ్యజాయత ॥ నిమిత్తాన్యశు
భో జ్ఞాని దృష్ట్వా రావణో హ్యచింతయత్ ॥ అథ చింతయత స్తస్య స పురుషోఽబ్రవీత్ ॥ ౧౫ ॥ కిం త్వం చింతయసే రక్షో బ్రూ
హి విస్రబ్ధమానసః ॥ ✽ ॥ యుద్ధాతిథ్యమహం వీర కరిష్యే రజనీచర ॥ ౧౬ ॥ ఏ ... త్పఠత ద్రక్షః పునర్వచనమబ్రవీత్ ॥
✽ ॥ యోఽస్య సేబలినా సార్థం మయా వాత ద్వ్యధీయతామ్ ॥ ౧౭ ॥ రావణోఽభిహితో భూయ ఊర్ధ్వ రో... ప్రజాయత
౧౭౪ ॥ అథ ధైర్యం సమాలంబ్య రావణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౧౮ ॥ గృహే త్రతిష్ఠతే కో వా తం బ్రూహి వదతాం వర ॥ ✽ ॥ తే
న సార్థం యోత్స్యామి యథావా మన్యతే భవాన్ ॥ ౧౯ ॥ సఏనం పునరప్యాహ హంధాన వేం ద్రో ప్రతిష్ఠతి ॥ ౧౯౪ ॥ ఏష
నైవ పరమోదారశ్శూరస్సత్యపరాక్రమః ॥ ✽ ॥ వీరో బహుగుణోపేతః పాశహస్త ఇవాంతకః ॥ ౨౦౪ ॥ బాలార్క ఇవ
తేజస్వీ సమరేష్వనివర్తకః ॥ ✽ ॥ అమర్షీ దుర్జయో జేతా బలిహీ గుణసాగరః ॥ ౨౧౪ ॥ ప్రియంవదస్సంవిభాగీ
గురువిప్రప్రియస్సదా ॥ ✽ ॥ కాలకాంక్షీ మహాసత్త్వస్సత్యవాక్సౌమ్యదర్శనః ॥ ౨౨౪ ॥ పచసర్వగుణోపేతశ్శూరస్స్వ
ధ్యాయతత్పరః ॥ ✽ ॥ ఏష గచ్ఛతి వాత్యేషజ్వలతే తపతే సదా ॥ ౨౩౪ ॥ దేవైశ్చ భూతసంఘైశ్చ పన్నగైశ్చ మహ
ర్షిభిః ॥ ✽ ॥ భయం యో నాభిజానాతి తేన కిం యోద్ధుమిచ్ఛసి ॥ ౨౪౪ ॥ బలినా యది తే యోద్ధుం కోచ తే రాక్షసేశ్వర
✽ ॥ ప్రవిశ త్వం మహాసత్త్వ సంగ్రామం కురు మా చిరమ్ ॥ ౨౫౪ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రవివేశ యతో బలిః ॥ ౨౬
స విలోక్యాథలం కేశమట్టహాసం జహాసచ ॥ ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యః స్థితో దానవసత్తమః ॥ ౨౭ ॥ అథ సందర్శనాద్దే ...

వైర్వా విశ్వరూపవాన్ ॥ స గృహీత్వా చ తద్రక్షో హ్యుత్సంగే స్థాప్య చాబ్రవీత్ ॥ ౨౮ ॥ దశగ్రీవ మహాబాహో యాకం తే క
ము కరోమ్యహమ్ ॥ కిమాగమనకృత్యం తే బ్రూహి త్వం రాక్షసేశ్వర ॥ ౨౯ ॥ ఏవముక్తస్తు బలినా రావణో వాక్యమబ్ర
వీత్ ॥ ✽ ॥ శ్రుతం మయా మహాభాగ బద్ధస్త్వం విష్ణునా పురా ॥ ౩౦ ॥ సోఽహం మోచయితుం శక్తో బంధనాత్త్వాం న సంశ
౩౦౪ ॥ ఏవముక్తే తతో హాసం బలిః కృత్వేదమబ్రవీత్ ॥ ౩౧ ॥ శ్రూయతామభిధాస్యామి యన్మాం ... రావణ య
ఏష పురుషశ్శ్యామో ద్వారి తిష్ఠతి నిత్యదా ॥ ౩౨ ॥ ఏతేన దానవేంద్రాశ్చ తథాన్యే బలవత్తరాః ॥ వశం నీతా బ... పూ
ర్వే పూర్వతరాశ్చ తే ॥ ౩౩ ॥ బద్ధశ్చాప్యహమనేనైవ కృతాంతో దురతిక్రమః ॥ ఏవం పురుషో లోకే వంచయిత్వా ...
॥ ౩౪ ॥ సర్వభూతాపహర్తా వై య ఏష ద్వారి తిష్ఠతి ॥ కర్తా కారయితా చైవ ధాతా చ భువనేశ్వరః ॥ ౩౫ ॥ న సం ...
ధనచాహం వై భూతభవ్యభవత్ప్రభుమ్ ॥ కలిశ్చైవ హి కాలశ్చ సర్వభూతాపహారకః ॥ ✽ ॥ లోకత్రయస్య సర్వస్య హ
ర్తా స్రష్టా గతిశ్చ ॥ ౩౬౪ ॥ సంహరత్యేష భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ ॥ ✽ ॥ పునశ్చ సృజతే సర్వమనాద్యంతో మహే
శ్వరః ॥ ౩౭౪ ॥ కారణం కారణం కర్తా సోఽయం పురుషసత్తమః ॥ ఇష్టం చైవ హి దత్తం చ హుతం చైవ నిశాచర ॥ ✽ ॥ సర్వమేష హి
లోకేశో ధాతా గోప్తా న సంశయః ॥ ౩౮౪ ॥ నైవంవిధం మహద్భూతం విద్యతే భువనత్రయే ॥ ✽ ॥ అహం త్వం చైవ పాలస్త్య
యే చాన్యే పూర్వతరాః ॥ ౩౯౪ ॥ నేతా తేషాం మహాత్మైష పశుం గళసయా యథా ॥ ౪౦ ॥ వృత్రో దనుశ్శుకశ్శంభుర్నిశుం
భశ్శుంభ ఏవ చ ॥ కాలనేమిశ్చ ప్రహ్లాదస్తథా వైరోచనో బలిః ॥ ౪౧ ॥ కాలకేయాస్తారకాఖ్యో ముచుకుందో విరోధనః ॥ హి

రగ్న్యర్కౌ మధుశ్చైవ వైకుంఠో ధూమకేతంబరౌ ॥౪౧॥ యమశ్చాగ్నిర్నాచకం పశ్చ్యైకై టభో మధుసూదనః। ఏతే చాన్యే చ బహవో లో
కే వాంతివర్ణాంతికా హి వై ॥౪౨॥ సరిద్వీపః క్రతుశ్రేష్ఠః శిష్టం పర్వతప్రదేశం చ తత్పాప్రతిష్ఠాస్సర్వే తే మహాత్మానస్సర్వే వై
గతమీర్ణాః ॥౪౩॥ సర్వైశ్వర్యమవాప్య భుక్తభోగాః స్వరాజ్యే ॥ దత్తమిచ్ఛన ధీతం చ ప్రజాశ్చ పరిపాలితాః ॥౪౪॥
స్వవశే యే చ గోప్తారః ప్రమాదాదరః వరేణ్యా హి సర్వే సులోకేషు నైతేషాం విద్యతే వశః ॥౪౫॥ కులౌ జాత్యౌ ఛిద్రా
పే తాస్సర్వే శస్త్రశాస్త్ర పారగాః ॥ సర్వవిద్యాత్రవేత్తారస్సంగ్రామేష్వనివర్తినః ॥౪౬॥ పత్రైర్ప్రస్త్రైర్దశరాజ్యా
ని కాంక్షితాని మహాత్మభిః ॥ యుద్ధే సహసకాస్సర్వే నిర్జితాశ్చ సహస్రశః ॥౪౭॥ దేవానామపి యే శక్తాస్సర్వే వశపరిపాల
కాః ॥ ప్రభుత్వాభోగరక్తాశ్చ బాలాశ్చ సమతేజసః ॥౪౮॥ యుద్ధే దేవాః ప్రధనే తే దేహాం విష్ణురీశ్వరః ॥ ఉపాయపూ
ర్వకం నాశం సంవేత్తా భగవాన్ హరిః ॥౪౯॥ ప్రాదుర్భావం విదురుతే యే నైతస్మిన్ ధనం నయేత్ ॥ పునరేవాత్మనాత్మాన
మధిష్ఠాయ సతిష్ఠతి ॥౫౦॥ ఏవమేతే న దేవేన దానవేం ద్రా మహాత్మనా। తే హి సర్వే క్షయం నీతా బలినా కామరూపిణా ॥౫౧॥ స
మాతే చ మురాద్యాన్ సృపాస్తే చ పరాజితాః। తేన నీతాః క్షయం సర్వే కృతాంత బలచోదితాః ॥౫౨॥ ఏవముక్త్వాథ ప్రోవాచ
రాక్షసం దానవేశ్వరః। యదేతద్దృశ్యతే వీర చక్రం దీప్తానలోపమమ్ ॥౫౩॥ ఏతద్గృహీత్వాగచ్ఛ త్వం మమ పార్శ్వం
మహాబల। తతోఽహం తవ వ్యాఖ్యాస్యే ముక్తికారణమవ్యయమ్ ॥౫౪॥ తచ్ఛ్రుత్వా మహాబాహో మామవిలంబస్స రావ
ణః। ఏవముక్త్వా గతో రక్షః ప్రహసంశ్చ మహాబలః ॥౫౫॥ యత్ర స్థితం మహద్దివ్యం కుండలం రఘునందన। లీలయో
త్పాటనం చక్రే రావణో బలదర్పితః ॥౫౬॥ న చ చాలయితుం శక్తో రావణోఽభూత్కథంచన। లజ్జయా స పునర్భూమౌ
మోహయన్సంచక్రే మహాబలః ॥౫౭॥ ఉత్తిష్ఠత్రమాత్రే దివ్యే చ పపాత భువి రాక్షసః। ఛిన్నమూలో యథా శాఖీ రుధిరౌ
ఘపరిప్లుతః ॥౫౮॥ ఏతస్మిన్నంతరే జజ్ఞే శబ్దః పుష్కరసంభవః। రాక్షసేంద్రస్య సచివైర్మహాక్రోశో మహాకృతో మహా
॥౫౯॥ తతో రక్షో ముహూర్తేన చేతనాం లభ్య చోత్థితమ్। లజ్జయావనతీభూతం బలిర్వాక్యమువాచ హ ॥౬౦॥
ఆగచ్ఛ రాక్షసశ్రేష్ఠ వాక్యం శృణు మమోదితమ్। యత్త్వయా చోద్ధృతం వీర కుండలం మణిభూషితమ్ ॥౬౧॥ ఏతద్ధి
పూర్వజస్యాసీత్కర్ణాభరణమీక్షతామ్। ఏతత్పతితమత్రైవ మనుష్యస్యామోఘమహాబల ॥౬౨॥ అన్యత్పర్వతసాన్నా
హి పతితం కుండలం ధను। ముకుటం చేతి పామీష్యే పతితం యుధ్యతో భువి ॥౬౩॥ హిరణ్యకశిపో పూర్వం మమపూర్వ
పితామహః। నతస్య కాలో మృత్యుర్వా న వ్యాధిర్న విహింసకాః ॥౬౪॥ నది వా కురుణం తస్య న రాత్రౌ సంధ్యయోరపి న
శుష్కేణ న చార్ద్రేణ న చ శస్త్రేణ కేనచిత్ ॥౬౫॥ విద్యతే రాక్షసశ్రేష్ఠ తస్య నాస్త్రేణ కేనచిత్। ప్రహ్లాదేన సమం చక్రే
వాదం పరమదారుణమ్ ॥౬౬॥ తస్య వాదే సముత్పన్నే ధీరో లోకభయంకరః। సగర్వదృశ్యే స్యవీర్యస్య ప్రహ్లాదస్య మహా
త్మనః ॥౬౭॥ ఉత్పన్నో రాక్షసశ్రేష్ఠ నృసింహాకృతిరూపధృక్। దృష్టం చ తేన రౌద్రేణ క్షుబ్ధం సర్వం సమంతతః ॥౬౮॥
తం సముద్ధృత్య బాహుభ్యాం నఖైర్నిర్న్యో యమక్షయమ్ ॥౬౮-౧॥ ఏష తిష్ఠతి ద్వాస్థో వై వాసుదేవో నిరంజనః ॥ ❀ ॥ త
స్య దేవాదిదేవస్య ప్రవదతో మే శృణు ప్రహ ॥౬౯॥ వాక్యం పరమభావేన యది తే వర్తతే హృది ॥౭౦॥ ఇంద్రాణాం
చ సహస్రాణి సురాణామయుతాని చ। ఋషీణాం చ ప్రసంఖ్యాతాన్ని శతాన్యబ్జసహస్రశః ॥౭౧॥ వశం నీతాని సర్వా
ణి యేన దాస్యం భవిష్యతి ॥౭౧-౧॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥౭౨॥ మయా ప్రేతేశ్వరో దృ
ష్టః కృతాంతస్సహ మృత్యునా। పాశహస్తో మహాజ్వాలరూర్ధ్వరోమా భయానకః ॥౭౩॥ విద్యుజ్జిహ్వశ్చ దంష్ట్రాలస్స
ర్పవృశ్చికరోమకః। రక్తాక్షో భీమవేగశ్చ సర్వసత్వభయంకరః ॥ ❀ ॥ ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యస్సమరేష్వనివర్తకః। పా
పానాం శమితా చైవ స మయా యుధి నిర్జితః ॥౭౪॥ న చ మే తత్ర భీః కాచిద్వ్యథా వా దానవేశ్వర। ఏనం తు నాభిజానా
మి తత్త్వం వక్తుమర్హసి ॥౭౫॥ రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా బలిర్వైరోచనోఽబ్రవీత్ ॥౭౫-౧॥ ఏష త్రైలోక్యధాతా చ

హరితా... ప్రభుః॥ ॥ అనంతః కపిలో విష్ణుర్నారసింహో మహాద్యుతిః॥ ౭౪॥ ... తథా మాసుధామా చ ప
... పాస్తో భయానకః॥ ॥ ద్వాదశాదిత్యసదృశః పురాణపురుషోత్తమః। నీలజీమూతసంకాశః సురనాథస్సురోత్తమః ॥
జ్వాలామాలీ మహాయోగీ ... భక్తజనప్రియః॥ ఏవం ధారయతే లోకా నేష ప్రసృజతే ప్రభుః॥ ౮౦॥ ఏష సంహారతే
వకాలో భూతా ... బలః॥ ౮౧॥ ఏష యజ్ఞశ్చ యాజ్యశ్చ చక్రాయుధధరో హరిః॥ ॥ సర్వదేవమయశ్చైవ సర్వభు
తమయస్తథా। సర్వలోకమయశ్చైవ సర్వజ్ఞానమయస్తథా॥ ॥ సర్వరూపీ మహాయోగీ బలదేవో మహాభుజః। వీరహా వీ
చక్షుష్మాన్ త్రైలోక్య సురగుర్వయః॥ ॥ ఏవం మునిగణాస్సర్వే కథయంతి హ మోక్షిణః॥ ౮౨॥ య ఏవం వేత్తి పురుషం న
హా... లిప్యతే। స్మృత్వా స్తుత్వా తథేష్ట్వా చ సర్వం ... తవాప్యతే ॥ ౮౫ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం రావణో నిర
యాతదా। క్రోధసంరక్తనయనః ... మహాబలః॥ ౮౬ ॥ తథా భూతం తం తథా దృష్ట్వా హరిర్ముసలధృక్ప్రభుః। సై
నం హన్యాధునా పాపం చింతయిత్వేతి విశ్వధృత్ ॥ ॥ అంతర్ధానం గతో రామ బ్రహ్మణః ప్రియకామ్యయా॥ ౮౭ ॥ న
తం పురుషం తత్ర దదర్శ రజనీచరః॥ ౮౮॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే అధికపాఠే ప్రథమస్సర్గః.

అథ సంచింత్య పౌలస్త్యస్సూర్యలోకం జగామ హ। మేరుశృంగే స రాత్ర్యేకాముషిత్వా తత్ర శర్వరీమ్॥ ౨॥ పుష్పకం తత్సమా
రుహ్య ... రగసన్నిభమ్। మనోవాతగతిం దివ్యం విహారవిహితస్థితమ్॥ ౩॥ తత్రాపశ్యత్ప్రభం దేవం సర్వతేజోమయం ...
వరకాంచనకేయూరరక్తాంబరవిభూషితమ్॥ ౪॥ కుండలాభ్యాం శుభాభ్యాం తు భ్రాజమానముఖాంబుజమ్। కేయూరనిష్కాభ
రణం రక్తమాలావలంబినమ్॥ ౫॥ రక్తచందనదిగ్ధాంగం సహస్రకిరణోజ్జ్వలమ్। తమాదిదేవమాదిత్యం విభుం సప్తాశ్వవాహ
నమ్॥ ౬॥ అనాద్యంతమమధ్యం తం లోకసాక్షిణమీశ్వరమ్। తం దృష్ట్వా ప్రవరం దేవం రావణో రాక్షసాధిపః॥ ౭॥ స ప్ర
హస్తమువాచాథ రవితేజో బలార్దితమ్। గచ్ఛ మామకవద త్వం నం దేశాన్మమశాసనమ్॥ ౮॥ మాతర్తాండం భాస్కరం ...
మంత్ర త్వతో బ్రూహి మా చిరమ్। యుద్ధార్థీ రావణః ప్రాప్తో యుద్ధం తస్య ప్రదీయతామ్॥ ౯॥ నిర్జితోఽస్మీతి వా బ్రూహి
తమేకతరం కురు। తస్య తద్వచనాద్రక్షస్సూర్యస్యాంతికమాగమత్ ॥ ౧౦॥ పింగళం దండినం ... ద్వారపాలక
... ఆఖ్యాయ తత్సర్వం రావణస్య వినిశ్చయమ్॥ ౧౧॥ తూష్ణీం మాస్తే ప్రహస్తస్తు సూర్యతేజః ప్రతాపితః। దండీ గత్వా
వై పార్శ్వం ప్రణమ్య తు ... తవాగ్రే విభుమ్॥ ౧౨॥ శ్రుత్వా తు సూర్యస్తద్వృత్తం దండినో రావణస్య హ। ఉవాచ వచన
శ్రీమాన్ బుద్ధిపూర్వం దివాకరః॥ ౧౩॥ గచ్ఛ దండిన్ జయస్వైనం నిర్జితోఽస్మీతి వా వద। కురు యత్తే క్షాంతిగం తన్మహ
... కాలక్షేపం సహే ॥ ౧౪॥ స గత్వా వచనాత్తస్య రాక్షసాయ మహాత్మనః। కథయామాస తత్సర్వం సూర్యోక్తం వచనం త
థా॥ ౧౫॥ స శ్రుత్వా వచనం తస్య దండినో వై మహాత్మనః। ఘోషయిత్వా జగామాథ విజయం రాక్షసేశ్వరః॥ ౧౬॥

ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే అధికపాఠే ద్వితీయస్సర్గః॥

అథ సంచింత్య పౌలస్త్యస్సోమలోకం జగామ హ। మేరుశృంగే వసేత్ రాత్ర్యేకాం రజనీముష్య వీర్యవాన్ ॥ ౧ ॥ ...
ద్రథారూఢో దివ్యస్రగనులేపనః। అప్సరోగణముఖ్యైశ్చ సేవ్యమానస్తు గచ్ఛతి ॥ ౨ ॥ రతిశ్రాంతో ఽప్సరో ... గమ్య చుంబి
తః ... విబుధ్యతే। రావణస్త్వథ తం దృష్ట్వా కౌతూహలసమన్వితః ॥ ౩॥ అథాపశ్యన్నృషిం తత్ర పర్వతం మునిసత్తమ ...
దశగ్రీవో మహాత్మా నం దృష్ట్వా చేదమువాచ హ ॥ ౪ ॥ స్వాగతం తే వ దేవ ... స్వాగతో ... కోఽయం స్యం
దనమారూఢో హ్యప్సరోగణసేవితః ॥ ౫ ॥ నిర్లజ్జ ఇవ సంయాతి భయస్థానం న విందతి। రావణేనైవముక్తస్తు పర్వతో వా
క్యమబ్రవీత్ ॥ ౬ ॥ శృణు వత్స యథాతత్త్వం వక్ష్యే తవ మహామతే। ఏతేన నిర్జితా లోకాః బ్రహ్మా చైవాభితోషితః॥ ౭ ॥
... గచ్ఛతి మోక్షాయ సుసుఖం స్థానముత్తమమ్। తపసా నిర్జితా లోకాః విక్రమేణ యథా త్వయా ॥ ౮ ॥ ప్రయాతి పు...

మాంధాతస్సోఽపి త్వాకువంశజః । త్వంచ రావణ రాజేంద్ర అయోధ్యాపురం ప్రతి తత్రతా ॥౯॥ గత్వా తేనైవ ప్రయ్యంతి యుద్ధనో
ప్రస్థా చారిమః । అథా వశ్య ద్రథవరం మహా కాయం మహాబలమ్ ॥ ౧౦ ॥ జాజ్వల్యమానం వపుషా... ప్రసం కులమ్ ।
శైవ్యసగ్ఛతి దేవ మార్గే గమనో మహాద్యుతిః ॥ ౧౧ ॥ తిస్ర శ్శైవ్య ప్రగాయాద్భిర్ముఖ్యశ్చైవ యదో... । దృష్ట్వా
తైనము వాదాథ పర్వతో మునిసత్తమః ॥ ౧౨ ॥ పరమాశ్చర్యం ద్రష్ట్వా ... చైవ వివర్తకః । యుద్ధ...
వైవ ప్రకా రైజర... కృతః ॥ ౧౩ ॥ ... । నం ... తో ...
త్వాచ వబలా బహూనా ॥ ౧౪ ॥ ఇంద్ర ప్రస్థే ... స్వేష్యు తేపర
త్తమః ॥ ౧౫ ॥ తప్రచ్ఛ రావణో ... । ... వాక్యము బ్ర
వీత్ ॥ ౧౬ ॥ యపవద్దృశ్య సేరాజా విమానే సర్వకాంచనే । అన్నరో గణసంయుక్తే ... శానవః ॥ ౧౭ ॥ సు
వర్ణదో మహారాజవిచిత్రా భరణాంబరః । ఏవ గచ్ఛతి ... వేన మహా మహాద్యుతిః ॥౧౮॥ పర్వతస్య వచ శ్శ్రుత్వా
రావణో వాక్యమబ్రవీత్ । యప తేయాంతి రాజానో బ్రూహి శాన్వమునిసత్తమ ॥ ౧౯ ॥ కోత్ర మే ... తదా దద్యాద్యు
ద్ధాతిథ్యం మహాద్యుతిః । త్వ ప్రమాఖ్యాహి ధర్మజ్ఞ పితా మాత్వం హి పర్వత ॥ ౨౦ ॥ ఏవముక్త ప్రత్యువాచ రావణం పర్వత
స్తదా । స్వర్గార్థినో మహారాజ నైతే యుద్ధార్థినో నృపాః ॥ ౨౧ ॥ వక్ష్యామి చ మహారాజవిచిత్రాభరణాంబరః
యస్తు రాజా మహాతేజాస్సప్తద్వీపేశ్వరో మహాన్ ॥ ౨౨ ॥ మాంధాతేత్యభివిఖ్యాతస్సతే యుద్ధం ప్రదాస్యతి । పర్వతస్య
వచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౨౩ ॥ కుత్ర సౌవర్త తే రాజా తన్మమాచక్ష్వ తత్త్వతః । అహం యాస్యామి
తత్రాద్య యత్ర సౌ నరపుంగవః ॥ ౨౪ ॥ రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా మునిర్వచనమబ్రవీత్ । యువనాశ్వసుతో హ్యేష మాం
ధాతా రాజసత్తమః ॥ ౨౫ ॥ సప్తద్వీపాన్ సముద్రాంతాన్ జిత్వా ద్యాస్యాగమిష్యతి । అథాపశ్యన్మహాబాహు ర్వీరాంచి
వరదర్పితః ॥ ౨౬ ॥ అయోధ్యాధిపతిం వీరం మాంధాతారం నృపోత్తమమ్ । సప్తద్వీపాధిపంతం ...స్యందనే న విరాజి
తమ్ ॥ ౨౭ ॥ కాంచనేన విచిత్రేణ మహార్హాభరణ స్వతా । జాజ్వల్యమానం ... గను లేపనమ్ ॥ ౨౮ ॥
తమువాచ దశగ్రీవో యుద్ధం మే దీయతామితి । ఏవముక్తో దశగ్రీవం ప్రహస్యేదమువాచహ ॥ ౨౯ ॥ యది తే జీవితం నేష్టం త
తో యుధ్యస్వ మామితి । మాంధాతు ర్వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౩౦ ॥ వరుణస్య కుబేరస్య యమస్యాపి న
విద్యతే । కిము రే మానుషాత్త్వత్తో రావణో భయమావిశేత్ ॥ ౩౧ ॥ ఏవముక్త్వా దశగ్రీవః క్రోధాత్తం ప్రదహన్నివ । ఆజ్ఞాప
యామాస తదా రాక్షసా యుద్ధదుర్మదాః ॥ ౩౨ ॥ అథ క్రుద్ధాస్సచివాః రావణస్య దురాత్మనః । నవ్యమూశ్చ శరవర్షాణి
ఘోరా యుద్ధవిశారదాః ॥ ౩౩ ॥ అథ రాజా బలవతా కంకపత్రై రజిహ్మగైః । ఇషుభిస్తాడితాస్సర్వే ప్రహస్త శుక సారణాః ॥
౩౪ ॥ మహోదర విరూపాక్షా ... శాకంపనాదయః । అథ ప్రహస్తో నృపతిం శరవర్షైరవాకిరత్ ॥ ౩౫ ॥ అప్రాప్తానేవ
తాన్ శరాన్ ప్రచిచ్ఛేద నృపోత్తమః । భుసుండీభిశ్చ భల్లైశ్చ భిండిపాలైశ్చ తోమరైః ॥ ౩౬ ॥ శరరాజేన తత్సర్వం తేరాజ్ఞా వ
తేన్నిరా । పునస్సర్వవరః క్రుద్ధః పంచభిః ప్రవివేదతమ్ ॥ ౩౭ ॥ తోమరైశ్చ మహాఘోరైః పుత్రాః క్రౌంచ మివాగ్నిజః । త
తో ముహుః భ్రామయిత్వా ముద్గరం వజ్రసన్నిభమ్ ॥ ౩౮ ॥ మహావేగేన సౌ వేగేన రాక్షసస్య రథం ప్రతి సపాత మహా
వేగో ముద్గరో వజ్రసన్నిభః ॥ ౩౯ ॥ ఘూర్ణితో రావణస్సేనపతిశ్శక్ర కేతువత్ । తదాపన్నృపతేః ప్రీతిః మహాఘోష ద్భూతబలో
ద్భవా ॥ ౪౦ ॥ సకలేందుకరైస్స్పృష్టం యథాంబుభవనాధివః । తతో తస్య బలం సర్వం మహాఘాత మచేతనమ్ ॥ ౪౧ ॥ పరివా
ర్య స్థితం తస్థౌ రాక్షసేంద్ర సమంతతః । తతశ్చిరాత్సమాశ్వస్తో రావణో లోకరావణః ॥ ౪౨ ॥ మాంధాతుః పీడయామా
స దేహం లంకేశ్వరో భృశమ్ । రథం చాశ్వయుజం తస్య బభంజ చ మహాబలః ॥ ౪౩ ॥ విరథస్సరథం ప్రాప్య శక్రోపం ఘంటాట్ట
హాసినీమ్ । మాంధాతా విప్రచిక్షేప రావణం ప్రతి ॥ ౪౪ ॥ మహీదినమివార్కస్య దీప్తభానో శ్శిఖామివ । దీ

వృంతీందువిరాజితాం మాంధాతృకరనిర్ముక్తామ్ ॥ ౪౪ ॥ తామాపతంతీం శూలేన పౌలస్త్యో రజనీచరః । గదాం హస్తే కృత్వాం
శః పతంగమివ పావకః ॥ ౪౫ ॥ యమదత్తాం తు వా రావణం నిర్భర్త్స్య క్షతశోణితః । పాతయామాస వేగేన పతేనాభిహతోభ్య
శమ్ ॥ ౪౬ ॥ మూర్ఛితం తం న్యపతం దృష్ట్వా ప్రహృష్టాస్తే నిశాచరాః । ముక్రుశుస్సింహనాదాంశ్చ చుక్రుశుశ్చ నిశాచరాః ॥
౪౭ ॥ లబ్ధసంజ్ఞో మహాబాహుర్ క్షణేన హ్యయోధ్యాధిపతిస్తదా । తం దృష్ట్వా శత్రుభిశ్శత్రుం పూజ్యమానం ముదాన్వితైః ॥ ౪౮ ॥
జానక్యాః పోషరాద్యుశ్చ త్రాకణాసదృశచ్ఛవిః । మహతా శరవర్షేణ పీడయన్ రాక్షసబలమ్ ॥ ౪౯ ॥ చాపస్య చ నిన
దేన తస్య బాణరవేణ చ । సంచచాల తతస్సైన్యం ఉద్ధూత ఇవ సాగరః ॥ ౫౦ ॥ తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం నరరాక్షససంకులమ్ ।
క్రుద్ధాః ప్రాసాః మహాత్మానౌ నరరాక్షససత్తమౌ ॥ ౫౧ ॥ కార్ముకాసిధరౌ వీరౌ రాసనగతౌ తథా । మాంధాతా రావణశ్చైవ
రాక్షసస్సైన్యపం నృపమ్ ॥ ౫౨ ॥ క్రోధేన మహతా స్థిత్వా శరవర్షైర్వవర్షతుః । తౌ పరస్పరసంయోధౌ స్వప్రహారైర్జర
ర్జరీకృతౌ ॥ ౫౩ ॥ రావణో రౌద్రమస్త్రం తు ప్రాయుఙ్క్త స మహాబలః । ఆగ్నేయేన స మాంధాతా తదస్త్రం ప్రత్యవా
రయత్ ॥ ౫౪ ॥ గాంధర్వేణ దశగ్రీవో వారుణేన స రాజరాట్ । గృహీత్వా స తు బ్రహ్మాస్త్రం సర్వభూతభయావహమ్ ॥
౫౫ ॥ తోలయామాస మాంధాతా దివ్యం పాశుపతం మహత్ । తదస్త్రం ఘోరరూపం తు త్రైలోక్యభయవర్ధనమ్ ॥ ౫౬ ॥
దృష్ట్వా త్రస్తాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ । వరదానాత్తు రుద్రస్య తపసాధిగతం మహత్ ॥ ౫౭ ॥ తతః ప్రకంపితం సర్వం
త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ । దేవాః ప్రకంపితాస్సర్వే లయం నాగాశ్చ మేనిరే ॥ ౫౮ ॥ అథ తౌ మునిశార్దూలౌ ధ్యానయో
గాదపశ్యతామ్ । పులస్త్యో గాలవశ్చైవ వారయామాసతుర్నృపమ్ ॥ ౫౯ ॥ ఉపాలంభైశ్చ వివిధైర్వాక్యైశ్చ రాక్షసస
త్తమమ్ । తౌ తు కృత్వా పరాం ప్రీతిం నరరాక్షసయోస్తదా ॥ ౬౦ ॥ సంప్రస్థితౌ మునివరౌ యథాయాతేన చాగతౌ । ఇత్యు
త్తరశ్రీరామాయణే అధికపాఠే తృతీయస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

గతాభ్యాం ముక్తవిప్రాభ్యాం రావణో రాక్షసాధిపః । దశయోజనసాహస్రం ప్రథమం సముత్పతత్ ॥ ౧ ॥ అథ స్థా
న్యహో తేజాః పుష్పకేణ మహాబలః । యత్ర తిష్ఠంతి సన్న్యస్తాః హంసాః సర్వగుణాన్వితాః ॥ ౨ ॥ అథోర్ధ్వం ద్వితీయం తు గతా
స్థానముత్తమమ్ । దశయోజనసాహస్రం తద్ధి వై పరిగణ్యతే ॥ ౩ ॥ తత్ర మేఘాః స్థితాస్సర్వే త్రిప్రకారా ఇతి సంశ్రితాః ।
ఆగ్నేయాః పక్షజాః బ్రాహ్మాః త్రిప్రకారా ఇతి సంస్థితాః ॥ ౪ ॥ అథ గత్వా తృతీయం తు వాయోః స్థానముత్తమమ్ । నిత్యం
యత్ర స్థితాస్సిద్ధాశ్చారణాశ్చ మనస్వినః ॥ ౫ ॥ దశైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తథైవ చ । చతుర్థం వాయుమా
ర్గం తు గతవాన్ రావణస్తథా ॥ ౬ ॥ యత్ర తిష్ఠంతి నిత్యం వై భూతాశ్చ సవినాయకాః । అథ గత్వా తు వై శీఘ్రం పం
చమం వాయుగోచరమ్ ॥ ౭ ॥ దశైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తథైవ చ । గంగా యత్ర సరిచ్ఛ్రేష్ఠా నాగా కుముదాదయః ॥ ౮ ॥ కుంజరా యత్ర తిష్ఠంతి యే చ ముంచంతి శీకరాన్ । గంగాతోయే మహత్పుణ్యం సుప్త్వా తిష్ఠంతి సర్వతః ॥ ౯ ॥ తే
కరికరైస్స్రష్టం వాయునాలోలితం భృశమ్ । జలం తుషారేషు పతితం హిమం భవతి రాఘవ ॥ ౧౦ ॥ తతో జగామ స తు పంచ వాయు
మార్గం మహాద్యుతే । యోజనానాం సహస్రాణి తత్రైవ తు స రాక్షసః ॥ ౧౧ ॥ యత్ర తిష్ఠంతి గరుడా నిత్యం జ్ఞాతిబాంధవ
తృప్తాః ॥ తత్రైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తతోపరి ॥ ౧౨ ॥ సప్తమం వాయుమార్గం తు యత్ర వై ఋషయః స్థితాః ।
తదూర్ధ్వం సంగత్వా థ సహస్రాణి దశైవ తు ॥ ౧౩ ॥ అష్టమం తు వాయుమార్గం తు యత్ర గంగా ప్రతిష్ఠితా । ఆకాశగం
విఖ్యాతా హ్యాదిత్యపథమాస్థితా ॥ ౧౪ ॥ వాయునా ధార్యమాణా సా మహావేగా మహాస్వనా । అథోర్ధ్వం ప్రవక్ష్యే
చంద్రమా యత్ర తిష్ఠతి ॥ ౧౫ ॥ అశీతిస్తు సహస్రాణి యోజనానాం తథోపరి । చంద్రమాస్తిష్ఠతే యత్ర గ్రహనక్షత్ర
యుతః ॥ ౧౬ ॥ శతం శతసహస్రాణి రశ్మయశ్చంద్రమండలాత్ । ప్రకాశయంతి లోకాంస్తు సర్వసత్త్వసుఖావహాః ॥ ౧౭ ॥ తం
దృష్ట్వా దశగ్రీవం చంద్రమా నిర్దహన్నివ । సహితో శీతాగ్నినా శీఘ్రం ప్రాపత ద్రావణం తదా ॥ ౧౮ ॥ నాసహంస్తస్య

చిహ్నాశ్శీతాగ్నిసంభయపీడితాః। రావణం జయశబ్దేన ప్రహస్తో వాక్యమబ్రవీత్ ॥౧౯॥ రాజన్ శీతేన బాధ్యామో హిమవత్త్వాను
ఇతో వయమ్। చంద్రరశ్మిప్రతాపేన తు సంభయమావిశత్ ॥౨౦॥ స్వాహా స్వాహ్యేవ రాజేంద్ర శీతాంశుర్దహనాత్మ
కః। ఏతచ్ఛ్రుత్వా ప్రహస్తస్య రావణః క్రోధమూర్ఛితః ॥౨౧॥ విస్ఫార్య ధనురుద్యమ్య నారాచైస్తం వ్యపీడయత్ ।అ
థ బ్రహ్మా సమాగమ్య చంద్రలోకం త్వరాన్వితః ॥౨౨॥ దశగ్రీవ మహాబాహో సాక్షాద్విశ్రవసస్సుత। గచ్ఛ శీఘ్రమిత
స్సౌమ్య మా చంద్రం పీడయాశుగైః ॥౨౩॥ లోకస్య హితకామోయం ద్విజరాజో మహాద్యుతిః। మంత్రం చ తే ప్రదాస్యా
మి ప్రాణాత్యయభయే భయమ్ ॥౨౪॥ యస్త్విదం సంస్మరేన్మంత్రం న స మృత్యుమవాప్నుయాత్ । ఏవముక్తో దశగ్రీవః
ప్రాంజలిర్వాక్యమబ్రవీత్ ॥౨౫॥ యది తుష్టోసి మే దేవ అనుగ్రాహ్యో యది హ్యహమ్। యది మంత్రశ్చ వో దేయో
దీయతాం మమ ధార్మిక ॥౨౬॥ యం జప్త్వాహం మహాభాగ సర్వదేవేషు నిర్భయః। అసురేషు చ సర్వేషు దానవేషు పతత్రి
షు ॥౨౭॥ త్వత్ప్రసాదాత్తు దేవేశ న భయం విద్యతే మమ। ఏవముక్తో దశగ్రీవం బ్రహ్మా వచనమబ్రవీత్ ॥౨౮॥ ప్రాణాత్య
యే తు వై దద్మి న నిత్యం రాక్షసాధిప। అక్షసూత్రం గృహీత్వా తు జపేన్మంత్రమిమం శుభమ్ ॥౨౯॥ అజప్త్వా రాక్షసశ్రేష్ఠ
న తే సిద్ధిర్భవిష్యతి। శృణు మంత్రం ప్రవక్ష్యామి యేన రాక్షసపుంగవ ॥౩౦॥ మంత్రస్య కీర్తనాదేవ ప్రాప్స్యసే సమరే
జయమ్। నమస్తే దేవదేవేశ సురాసురనమస్కృత ॥౩౧॥ భూతభవ్య మహాదేవ హరిపింగళలోచన। బాలస్త్వం వృద్ధరూ
పీ చ వైయాఘ్రవసనచ్ఛద ॥౩౨॥ ఆరుణేయో హి దేవస్త్వం త్రైలోక్యప్రభురీశ్వరః। హరో హరితనేమిస్త్వం యుగాంతద
హనోనలః ॥౩౩॥ గణేశో లోకశంభుశ్చ లోకపాలో మహాభుజః। మహాదేవో మహాశూలీ మహాదంష్ట్రో మహాభుజః ॥౩౪॥
కాలశ్చ కాలరూపీ చ నీలగ్రీవో మహోదరః। దేవాంతకో వేదమయః పశూనాం పతిరవ్యయః ॥౩౫॥ శూలధృగ్వ్యాలకే
తుశ్చ నేతా గోప్తా హరిశ్శివః। జటీ ముండీ శిఖండీ చ లగుడీ చ మహాయశాః ॥౩౬॥ భూతేశ్వరో గణాధ్యక్షస్సర్వాత్మా సర్వ
భావనః। సర్వదృక్సర్వహారీ చ స్రష్టా చ గురురవ్యయః ॥౩౭॥ కమండలుధరో దేవః పినాకీ ధూర్జటిస్తథా। మాననీయో
హాణీయశ్చ ఓంకారం ప్రాణో వేదగః ॥౩౮॥ మృత్యుశ్చ మృత్యుపాలశ్చ పారియాత్రశ్చ సువ్రతః। బ్రహ్మచారీ గృహీ యో
గీ వీణాపణవతూణవాన్ ॥౩౯॥ అమరో దర్శనీయశ్చ బాలసూర్యనిభస్తథా। శ్మశానచారీ భగవానుమాపతిరరిందమః ॥౪౦॥
భగనేత్రప్రహర్తా చ పూష్ణో దంతనిపాతనః। జ్వరహర్తా పాశహస్తః ప్రళయః కాలఏవ చ ॥౪౧॥ ఉల్కాముఖోగ్నికేతుశ్చ ము
నిర్దీప్తో విశాంపతిః। ఉన్మాదమోహనకరస్సమర్థస్త్రిదశోత్తమః ॥౪౨॥ వామనో వామదేవశ్చ ప్రాగ్దక్షిణ్యశ్చ వామ
నః। భిక్షుశ్చ భిక్షురూపీ చ త్రిజటీ జటిలస్స్వయమ్ ॥౪౩॥ చక్రహస్తః ప్రతిష్టంభీ చమూనాం స్తంభనస్తథా। ఋతుర్ఋతు
కరః కాలో మధుర్మధుకరో చలః ॥౪౪॥ వానస్పత్యో వాజసనో నిత్యమాశ్రితపూజితః। జగద్ధాతా చ కర్తా చ పురుషశ్శాశ్వతో
హ్యజః ॥౪౫॥ ధర్మాధ్యక్షో విరూపాక్షస్త్రివర్గో భూతభావనః। త్రినేత్రో బహునేత్రశ్చ సూర్యాయుతసమప్రభః ॥౪౬॥
దేవదేవోతిదేవశ్చ చంద్రాంకితజటస్తథా। నర్తకో లాసకశ్చైవ పూర్ణేందుసదృశాననః ॥౪౭॥ సుబ్రహ్మణ్యశ్శరణ్యశ్చ సర్వ
దేవమయస్తథా। సర్వభూతనివాసశ్చ సర్వబంధవిమోచకః ॥౪౮॥ మోహనో వంచకశ్చైవ సర్వధారీ వరోత్తమః
పుష్పదంతో విభాగశ్చ ముఖ్యస్సర్వహరస్తథా ॥౫౦॥ హరిశ్మశ్రుర్ధనుర్ధారీ భీమో భీమపరాక్రమః। నక్షత్రవదనస్థా
ణు పరమాత్మా సనాతనః ॥౫౧॥ మయైతత్ స్తోత్రమీరితం పుణ్యం నామాష్టశతముత్తమమ్। జప్త్వైతత్ దశగ్రీవ శత్రు
వినాశనమ్ ॥౫౨॥ దత్త్వా తు రావణస్యైవ వరం కమలసంభవః। పునరేవ జగామాశు బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్ ॥౫౩॥ రా
వణోపి వరం లబ్ధ్వా పునరేవాగమత్తదా। నివర్తమానస్సంహృష్టో రావణస్స దురాత్మవాన్ ॥౫౪॥ జహర్ష పథి నరేంద్రర్షి
దేవగంధర్వకన్యకాః ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే అధికపాఠే చతుర్థస్సర్గః ॥

కేనచిత్త్వథ కాలేన రావణః ప్రయయౌ గృహాత్ । పశ్చిమార్ణవమాగచ్ఛత్సచివైస్సహ రాక్షసైః ॥౧॥ ద్వీపస్థ

దదృశే తేన పురుషః పావకప్రభః। మహాజాంబూనదప్రఖ్యః ఏక ఏవ వ్యవస్థితః॥౨॥ యథాద్య శ్వేతభూయిష్ఠో యథా గాంగో తా
లఉత్థితః। దేవానామివ దేవేశో గ్రహాణామివ భాస్కరః॥ ౩ ॥ శరభాణాం యథాసింహో హస్తిష్వైరావతో యథా
పర్వతానాం యథా మేరుః పారిజాతశ్చ శాఖినామ్॥౪॥ తథా తం పురుషం దృష్ట్వా కుండమధ్యే నలం యథా। కల్పాంతం వి
ద్ధినాగైర్దైర్భాబహూన్తభయానకం॥౫॥ దంష్ట్రాలం వికటం చైవ కంబుగ్రీవం మహాభుజమ్। కుంభకాక కుక్షిం పింగ
తం కైలాసశిఖరోపమమ్॥౬॥ పద్మపాదతలం భీమం రక్తాంబుజవిభాననమ్। మహోరస్కం మహాపాదం మహో నీలసమం
తే॥ ౭॥ భీమమాబద్ధతూణీరం సంఘుష్టాబద్ధచామరమ్। జ్వాలామాలాపరిక్షిప్తం కింకిణీకృతనిస్వనమ్॥౮॥ మాలయా స్వ
పద్మానాం వక్షసి శోభమానయా। ఋగ్వేదమివ శోభంతం పద్మమాలావిభూషితమ్॥౯॥ స్వోంజనాచలసంకాశః కాంచనా
చలసన్నిభమ్। అభ్రపీత్తం దశగ్రీవో యుద్ధం మే దీయతామితి॥౧౦॥ జగర్జ చోచ్చైర్బలవాన్ సహోత్థాత్యోదశానః
ధృత్వా స రాక్షసపతిర్మ్నాల్లక్ష్యక్ష్ప్తిపట్టపాః॥౧౧॥ పద్వ్యపినా సింహ ఇవ శలభే నేవ కుంజరః। సుమేరురివ భాగేన నదీవే
ప వార్ణవః॥౧౨॥ అకంప్యమానః పురుషో రావణం వాక్యమబ్రవీత్। యుద్ధశ్రద్ధాం హి తే రక్షో నాశయిష్యామి దుర్మతే॥౧
రావణస్య చ యో వేగస్సర్వలోకభయావహః। తథా వేగసమాక్రాంతసంశ్రితానిత మేవహి॥ ౧౪ ॥ అభవత్తస్య పాత్వ
గ్రహామాలేవ చాద్భుతా। దంతానాం దశతశ్చబ్దో యంత్రస్యేవాతిభీకరః॥౧౫॥ ధర్మస్తస్యైవ తస్యైవ జగతస్సిద్ధి
తుకే। ఊరూ సంశ్రిత్యతిష్ఠాతే మన్మథశ్చైశ్న మాస్థితః॥౧౬॥ విశ్వేదేవాః కటీభాగే మరుతో యస్య శివ్యగాః। మధ్యే స్థావ
వస్తస్య సముద్రాః కుక్షిసంస్థితాః॥ ౧౭ ॥ పార్శ్వస్థాశ్చ దిశస్సర్వాస్సర్వసంధిషు మారుతాః। పితరశ్చాశ్రితాః పృష్ఠ
హృదయం చ పితామహః॥౧౮॥ గోదానాని పవిత్రాణి భూమిదానాని యాని చ। సువర్ణస్య చ దానాని శర్వల్లోమాశ్రి
నివై॥౧౯॥ హిమవాన్ హేమకూటశ్చ మందరో మేరురేవ చ। నరం యుతం సమాశ్రిత్య వ్యాసిభూతా వ్యవస్థితాః॥ ౨౦ ॥
హ్యవక్షో భవత్తస్య శగిరిద్వ్యోరవస్థితా ఉభే సంధ్యే కాయసంధౌ జలవాహాశ్చ మేహనే॥౨౧॥ బాహవో ధాతా పిధాతా చ
గః పూషా ఉభాకరౌ। ఐరావతో విశాలాక్షః శేషో వాసుకిరేవ చ॥౨౨॥ కంబళాశ్వతరౌ నాగౌ కార్కోటకధనంజయౌ। స
ఘోరః పోనాగస్తక్షకశ్చోపతక్షకః॥౨౩॥ కరజానాశ్రితాస్తస్య విషవీర్యం ముముక్షవః। అగ్నిరాస్యమభూత్తస్య స్కంధా
స్త్రైరధిష్ఠితౌ॥ ౨౪ ॥ దంతానాం పాదం స్త్రయోశ్చ ఉభయోర్ముకుతవస్థితాః। నాసాపుటమరమావాస్యాత చ్ఛి
షు చ వాయవః॥౨౫॥ గ్రీవాతస్యాభవద్దేవీ వాణీ చాపి సరస్వతీ। నాసత్యౌ శ్రవణే గోధానే నేత్రే చ శశిభాస్కరౌ॥౨౬॥ వేద
గా విచయజ్ఞాశ్చ నానారూపాణి యాని చ। సువృత్తాని చ వాక్యాని తేజస్సిద్ధిస్తపాంసి చ॥ ౨౭ ॥ ఏతాని నరరూపస్య తస్య
హంశ్రితాని వై। తేన ముష్టిప్రహారేణ స్వల్పమాత్రేణ లీలయా॥౨౮॥ పాణినా తాడితం రక్షో నిపపాత మహీతలే। పతి
రాక్షసం జ్ఞాత్వా విద్రావ్య చ నిశాచరాః॥౨౯॥ ఋగ్వేదప్రతిమస్సోఽథ పద్మమాలావిభూషితః। ప్రవివేశ చ పాతా
గచ్ఛ త్పర్వతసన్నిభః॥౩౦॥ ఉత్థాయ చ దశగ్రీవః ఆహూయ సచివాన్ స్వయమ్। క్వ గతస్సహసా బ్రూత ప్రహ
కసారణాః॥౩౧॥ ఏవముక్తా రావణేన రాక్షసాస్తమథాబ్రువన్। ప్రవిష్టస్స నరో త్రైవ దేవదానవదర్పహా॥౩౨॥ అథా
గృహ్య వేగేన గరుత్మానివ పన్నగమ్। శీఘ్రం స తు బిలద్వారం ప్రవివేశ చ దుర్మతిః॥౩౩॥ ప్రవిశ్య చ స తద్ద్వారం రావణ
తనిభా యః। అపశ్యచ్చ నరాంస్తత్ర నీలాంజనచయోపమాన్॥౩౪॥ కేయూరధారిణశ్శూరాన్ రక్తమాల్యానులేపనా
అంగుళీయకహారాద్యైర్భూషణైశ్చ విభూషితాన్॥౩౫॥ దృశ్యంతే తత్ర నృత్యంతః స్త్రియః కోట్యో మహాత్మనః॥ నిత్యో
పాః శాంతిభయాః విమలాః పావకప్రభాః॥౩౬॥ క్రీడతః ప్రేక్షతే తాన్వై రాక్షసోఽథ మహావిక్రమః। ద్వారి రక్షో రావణ
కాంతి స్త్రః కోట్యస్తునిభయాః॥౩౭॥ యథా దృష్టవపుః నరః తుల్యాస్తే తస్య సర్వశః। ఏకవర్ణాం స్త్వేకబలానేకరూ
న్మహాననః॥౩౮॥ చతుర్భుజాన్మహోత్సాహాంస్తత్ర పశ్యత్స రావణః। తాన్ దృష్ట్వా దశగ్రీవ ఊర్ధ్వరోమాబ

వహ॥ ౩౯॥ స్వయంభువా దత్తవరస్తస్మిన్ఘ్రంపి నిర్భయా। అథాపశ్యత్పరం తత్ర భుజంగశయనే స్థితమ్॥ ౪౦॥ పాండురే
[illegible] మహాహేర్ణ కౌస్తుభ విరాజితమ్। శేతే స పురుష స్తత్ర పావకేనావకుంఠితః॥ ౪౧ ॥ దివ్యస్రగనులేపీ చ దివ్యాభరణ
భూషితః। దివ్యాంబరధరో నాథ్వస్త్రైలోక్యస్య విభూషణమ్॥ ౪౨॥ వాలవ్యజనహస్తా చ దేవీ తత్రవ్యవస్థితా। లక్ష్మీర్జగ
ద్ధాస్యపద్మా వై భ్రాజంతీ లోకసుందరీ॥ ౪౩॥ ప్రహృష్టస్స కులం కేశో దృష్ట్వా తాం చారుహాసినీమ్। జిఘృక్షుస్సత దా సా
ధ్వీం సంవహాసనముపాశ్రితామ్॥ ౪౪॥ పినాకు సచివైస్తత్ర రావణో దుర్మతిస్తదా। హస్తే గృహీతుం తాం సుప్తపన్నగస్థే
నవశీకృతః॥ ౪౫॥ సుప్తనాశీవిషం యద్వద్రావణః కాలచోదితః। అథ సుప్తో మహాబాహుః పావకేనావకుంఠితః॥ ౪౬॥ గృహీ
తుకామం తం జ్ఞాత్వా [illegible] పతంతి దా। జహాసోచ్చైర్భృశం దేవ స్సంద్రష్ట్వా రాక్షసాధిపమ్॥ ౪౭॥ తేజసా తస్య సందీప్తో
రావణో లోకరావణః। మూలనా తేనదీర్ఘేణ తస్మిన్రాక్షస సాత [illegible] తమూలో యథా శాఖినిపపాత మహీతలే
[illegible] తం గా [illegible] జ్ఞాత్వా [illegible] వచన మేదమబ్రవీత్॥ ౪౯॥ ఉత్తిష్ఠ రాక్షసశ్రేష్ఠ మృత్యుస్తే నాస్య విద్యతే। ప్రజాపతివరో
[illegible] సి రావణ॥ ౫౦॥ గచ్ఛ రావణ విస్రబ్ధం నాత్ర వై మరణం తవ। లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన రాక్షసో భీమవిక్రమః॥
[illegible] దృష్ట్వా మహాత్మానం రావణో భయమావిశత్। ఏవముక్తస్తతో త్థాయ రావణో దేవకంటకః॥ ౫౨॥ రోమహర్షణ
[illegible] ప్రత్యువాచ మహాయశమ్। శోభవాన్ శౌర్య సంపన్నో యుగాంతానలసన్నిభః॥ ౫౩ ॥ బ్రూహి త్వం దేవదే
వో వా [illegible] సుస్థితః। ఏవముక్తస్స తేనాథ రావణేన దురాత్మనా॥ ౫౪॥ ప్రత్యువాచ హసన్ దేవో మేఘగంభీర
యా గిరా। కిం త్వం మయా దశగ్రీవ [illegible]॥ ౫౫॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రాంజలి వాక్యమబ్రవీత్। ప్రజా
పతేస్తు వచనాన్నాహం మృత్యువశం గతః॥ ౫౬॥ న లజాతో [illegible] వామమ్ముల్యా వా సురేష్వపి। ప్రజాపతివరం యో హాలం
[illegible] దీప్సన్ మాశ్రితః॥ ౫౭॥ న తత్ర పరిహారో [illegible] ప్రయత్నశ్చ [illegible]। త్రైలోక్యే తం న పశ్యామి యస్తత్ కుర్యాద్వ
[illegible] థా॥ ౫౮॥ అమరో వాసుర [illegible] నానా [illegible] అథాపి [illegible] మృత్యుస్త్వత్తో మే నాన్యతః ప్రభో॥ ౬౦॥
[illegible] యుంచ [illegible] నాథ [illegible] త్రై [illegible] భీమవిక్రమః॥ ౬౧॥ దేవ దేవస్య సక
లం త్రైలోక్యం [illegible] పూర్వ [illegible] నావపి॥ ౬౨॥ సిద్ధాశ్చ పితరశ్చైవ యయా [illegible]
[illegible] గిరయో [illegible] యోన్యయః ॥ ౬౩ ॥ గ్రహాస్తారాగణా వ్యోమ సాధ్యా గంధ
ర్వ [illegible] మహర్షయో వేదవిదో గరుడోరగ భుజంగమాః॥ ౬౪॥ యే చాన్యే సంస్థితా దేవా దైత్యదానవ రాక్షసాః। గా
త్రే [illegible] యస్థ స్య దృశ్యంతే సూక్ష్మ మూర్తయః॥ ౬౫ ॥ అహంగా మోక్ష [illegible] వ్యంముని సత్తమమ్। ద్వీప
[illegible] కోట్యశ్చ [illegible]॥ ౬౬॥ శయానస్య [illegible] దైత్యదానవదర్పహా। రామస్య వచనం శ్రుత్వా
[illegible] వాక్యమబ్రవీత్॥ ౬౭॥ శృణు [illegible] దేవదేవస్య నాతనః। భగవాన్ కపిలో రామ ద్వీప స్తోనర ఉ
చ్యతే॥ ౬౮॥ [illegible] నారాయణో దేవశ్చ [illegible] సంహర్తా చ [illegible]॥ ౬౯॥ అనా
[illegible] తిష్ఠతి నృత్యం [illegible] సురా [illegible] ధీమతః॥ ౭౦॥ తుల్య [illegible] తాపాస్తే
కపిలస్య [illegible] నాసికా [illegible]॥ ౭౧॥ స బభూవ తతో రామ [illegible] భో। ఛిన్న
గాత్ర [illegible] రావణ [illegible]॥ ౭౨॥ [illegible] యథా। [illegible]
బ్ధసంజ్ఞస్తు రాక్షసః॥ ౭౩॥ [illegible] ఇవ నిర్జగామ [illegible]॥
౭౪॥ శ్రుత్వా [illegible] సంసది రాఘవః। [illegible] సత్రయ రామస్య సమీపతః॥ ౭౫॥ అగస్త్య
మిలితే [illegible] రాక్షసస్యాపి [illegible] రామస్య [illegible] వాక్యమబ్రవీత్॥ అగస్త్యం [illegible]

అథలంకాగతేన రావణేన హృతభర్తృకా యాస్స్వసురాస్వసనందనివర్తమానే ఇతి ॥ ౧ ॥ దర్శనీయామితి ॥ రక్షస్స ఇతి సంబన్ధః కన్యా అనూఢా - స్త్రీ సభర్తృకా ॥ ౩ ॥ తాశ్చేతి ॥ అగ్న్యర్చిషాం తుల్యం శోకాగ్నిభయసంభవం బాష్పజం జలం ముముచుః ॥ ౪ ॥ తాభిరితి ॥ భయశోకాశివాశ్రుభిః భయాచ్ఛోకాచ్చ జాయమానైరశివాశ్రుభిః ఆపూరితం విమానమభూదితి శేషః ॥ ౬ ॥ దీర్ఘకేశ్య ఇతి ॥ వజ్రయుతా వేదిర్వజ్రవేదిః తన్మధ్యసమప్రభా మధ్యభాగవత్య ఇతి భావః వజ్రతుల్యవర్ణా వేదిః పీతవర్ణా ... త్వష్టతేజస ... ఇతి ॥ ౯ ॥ అగ్నిహోత్రమితి ॥ సన్నిరుద్ధాగ్నిసముదాయ స్మిన్ ప్రాదుష్కృతమగ్నిహోత్రమగ్నికుండమివ పుష్పకం భాతి ॥ ౧౦ ॥ దీనేతి ॥ చింతయతీ ఏవం భాషమాణేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ కథమితి ॥ తస్మాద్భర్తుః వినా కృతా అహం కథం కరిష్యామి ఏతదాననుకూల్యమితి శేషః ॥ ౧౪ ॥ అహో ఇతి ॥ నాస్త్యధమః పరః మానుషాల్లోకాదితి శేషః తత్ర భర్తారో దుర్బలాః ఇతి ॥ ౧౬ ॥ సూర్యేణేతి ॥ వధోపాయేషు వధసంపాదకేషూపాయేషు రక్షః స్త్రీపుంసాదిషు ॥ ౧౮ ॥ అహో ఇతి ॥ జుగుప్సతే నిందతి అన్యవిక్రమస్స్వ ధృష్ట భాసద్భృశో యోగ్యః తపస్సంపాదితథగవత్కృ

ద్యయత్తద్వృత్తం పురాతనమ్। అథాగస్త్యో బ్రవీత్సర్వమేతత్ప్రాగుక్తవత్పురా ॥ ౭౭ ॥ దృష్ట్వాస్స భాజితాశ్చాపి రామయాస్యానుమోదనమ్। తస్యతద్వచనం శ్రుత్వా గామోరమయతాంవరః॥ ❋❋❋

❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - అధికపాఠేపంచమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋

నివర్తమానస్సంహృష్టో రావణస్సదురాత్మవాన్। జహ్రే పథి నరేంద్రర్షిదేవదానవకన్యకాః॥
౧॥ దర్శనీయాం హి రక్షస్స కన్యాం స్త్రీం వాథ పశ్యతి। హత్వా బంధుజనం తస్యా విమానే తాం రురోధ హ॥
౨ ॥ ఏవం పన్నగకన్యాశ్చ రాక్షసాసురమానుషీః। యక్షదానవకన్యాశ్చ విమానే సోఽధ్యరోపయత్ ॥ ౩ ॥
తాశ్చ సర్వాస్సమం దుఃఖాన్ముముచుర్బాష్పజం జలమ్। తుల్యమగ్న్యర్చిషాం తత్ర శోకాగ్నిభయసంభవమ్॥ ౪ ॥ తాభిస్సర్వానవద్యాభిర్నదీభిరివ సాగరః। ఆపూరితం విమానం తద్భయశోకాశివాశ్రుభిః॥
౫ ॥ నాగగంధర్వకన్యాశ్చ మహర్షితనయాశ్చ యాః। దైత్యదానవకన్యాశ్చ విమానే శతశోఽరుదన్ ॥ ౬ ॥
దీర్ఘకేశ్యస్సుచార్వంగ్యః పూర్ణచంద్రనిభాననాః। పీనస్తన్యస్తథా వజ్రవేదిమధ్యసమప్రభాః ॥ ౭ ॥
రథకూబరసంకాశైశ్శ్రోణిదేశైర్మనోహరాః। స్త్రియస్సురాంగనాప్రఖ్యా నిష్టప్తకనకప్రభాః ॥ ౮ ॥
శోకదుఃఖభయత్రస్తా విహ్వలాశ్చ సుమధ్యమాః। తాసాం నిశ్శ్వాసవాతేన సర్వతస్సంప్రదీపితమ్॥ ౯ ॥
అగ్నిహోత్రమివాభాతి సన్నిరుద్ధాగ్ని పుష్పకమ్ । దశగ్రీవవశం ప్రాప్తాస్తాస్తు శోకాకులాః స్త్రియః ॥ ౧౦ ॥ దీనవక్త్రేక్షణాశ్శ్యామా మృగ్యస్సింహవశా ఇవ। కాచిచ్చింతయతీ తత్ర కిన్ను మాం భక్షయిష్యతి॥ ౧౧ ॥ కాచిద్దధ్యౌ సుదుఃఖార్తా అపి మాం మారయేదయమ్। ఇతి మాతౄః పితౄన్స్మృత్వా భర్తౄన్భ్రాతౄంస్తథైవ చ॥ ౧౨ ॥ దుఃఖశోకసమావిష్టా విలేపుస్సహితాః స్త్రియః ॥ ౧౩ ॥ కథం ను ఖలు మే పుత్రో భవిష్యతి మయా వినా। కథం మాతా కథం భ్రాతా నిమగ్నాశ్శోకసాగరే ॥ ౧౩ ॥ హా కథం ను కరిష్యామి భర్తుస్తస్మాదహం వినా। మృత్యో ప్రసాదయామి త్వాం నయ మాం దుఃఖభాగినీమ్॥ ౧౪ ॥ కిన్ను తద్దుష్కృతం కర్మ పురా దేహాంతరే కృతమ్॥ ౧౫ ॥ ఏవం స్మ దుఃఖితాస్సర్వాః పతితాశ్శోకసాగరే। న ఖల్విదానీం పశ్యామో దుఃఖస్యాస్యాంతమాత్మనః ॥ ౧౬ ॥ అహో ధిగిమం లోకం నాస్తి ఖల్వధమః పరః। యద్దుర్బలా బలవతా భర్తారో రావణేన వై ॥ ౧౭ ॥ సూర్యేణోదయతా కాలే నక్షత్రాణీవ నాశితాః। అహో సుబలవద్రక్షో వధోపాయేషు రజ్యతే ॥ ౧౮ ॥ అహో దుర్వృత్తమాస్థాయ నాత్మానం వై జుగుప్సతే।

౧ ॥ దర్శనీయామితి ॥ రక్షస్స ఇతి సంబన్ధః - కన్యా అనూఢా - స్త్రీ సభర్తృకా ॥ ౪ ॥ తాభిరితి ॥ భయశోకాభ్యాం జాతైరశివాశ్రుభిః ... సాంతాభిః ॥ ౯ ॥ అగ్నిహోత్రమితి ॥ సన్నిరుద్ధాగ్నిసముదాయ స్మిన్ ప్రాదుష్కృతమగ్నిహోత్రమగ్నికుండమివ పుష్పకం భాతి ॥ ౧౦ ॥

సాంత్వయతి శేషః ॥ ౧౯ ॥ ఇదమితి ॥ పరకన్యా [illegible] ॥ [illegible] ఘాతినా ॥ సాధ్వీ [illegible] త్వామిదనన్య త్వాత్యధిః ॥ ౨౪½ ॥ ౮ ॥ భద్రే కిమువక్తుంకిం ద్రుతం వక్తు కామాసి [illegible] మహాత్మనః [illegible] వ్యాసీ కామాయుక్తమిత్యవాచ్యతే ॥ ౨౮ ॥ సోపీతి ॥ యతో మే భర్తా హతః అతోఽపి సంబంధునా త్వయాహం హతాస్మి ॥ ౨౮ ॥ [illegible] త్యాదిసాధనం - నను ఖలు పృథక్ వదంజామాతా నామ సమ రేష్వపి రక్ష్యోనను నేతి కాకుః రక్ష్యపి నేత్యర్థః ॥ ౩౧½ ॥ అలమితి ॥ [illegible] యుద్ధోన్మాదేన [illegible] విమూఢా శీఘ్రసైన్య రంచ శేత్యర్థః ॥ ౩౪½ ॥ అస్మిన్నితి ॥ అస్మిన్ కాలే తు యత్ప్రాప్తం తత్కర్తవ్యమితి [illegible] మయా [illegible] ఖరస్య పార్శ్వతో వనసమీపే వనే ఇత్యర్థః - మమ రాజ్యపరవశ్యైనత్వ త్వంయాన సేవ కాశాఖా వాదితి భావః ॥ ౩౫½ ॥ చతుర్దశానామితి ॥ భ్రాతా ఖరః ప్రయాణే ప్రభుః దానే దానే

సర్వథా సదృశస్తావద్విక్రమోఽస్య మహాత్మనః ॥ ౧౯ ॥ ఇదం త్వసదృశం కర్మ పరదారాభిమర్శనమ్ । యస్మా
దేవ పరక్ష్యాసురమతే రాక్షసాధమః ॥ ౨౦ ॥ తస్మాద్వై స్త్రీకృతేనైవ ప్రాప్స్యతే దుర్మతిర్వధమ్ । సతీభిర్వ
రనారీభిరేవం వాక్యేఽభ్యుదీరితే ॥ ౨౧ ॥ నేదుర్దుందుభయః స్వర్గే పుష్పవృష్టిః పపాత చ । శప్తః స్త్రీభిస్స తు
సమం హతౌజా ఇవ నిష్ప్రభః ॥ ౨౨ ॥ పతివ్రతాభిస్సాధ్వీభిర్బభూవ విమనా ఇవ । ఏవం విలపితం తాసాం
శృణ్వన్ రాక్షసపుంగవః ॥ ❀ ॥ ప్రవివేశ పురీం లంకాం పూజ్యమానో నిశాచరైః ॥ ౨౩½ ॥ ఏతస్మిన్నంత
రే ఘోరా రాక్షసీ కామరూపిణీ ॥ సహసా పతితా భూమౌ భగినీ రావణస్య సా ॥ ౨౪½ ॥ తాం స్వసారం
సముత్థాప్య రావణః పరిసాంత్వయన్ । ❀ ॥ అబ్రవీత్కిమిదం భద్రే వక్తుం కామాసి మే ద్రుతమ్ ॥ ౨౫½ ॥
సా బాష్పపరిరుద్ధాక్షీ రక్తాక్షీ వాక్యమబ్రవీత్ । ❀ ॥ కృతాస్మి విధవా రాజంస్త్వయా బలవతా బలాత్ ॥
౨౬½ ॥ ఏతే రాజంస్త్వయా వీర్యాద్దైత్యా వినిహతా రణే । ❀ । కాలకేయా ఇతి ఖ్యాతాః సహస్రాణి చ
తుర్దశ । ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయాన్మే తత్ర భర్తా మహాబలః ॥ ౨౭ ॥ సోఽపి త్వయా హతస్తాత రిపుణా భ్రా
తృగృధ్నునా । త్వయాస్మి నిహతా రాజంస్స్వయమేవ హి బంధునా ॥ ౨౮ ॥ రాజన్ వైధవ్యశబ్దం చ భోక్ష్యా
మి త్వత్కృతే హ్యహమ్ । నను నామ త్వయా రక్ష్యో జామాతా సమరేష్వపి ॥ ❀ ॥ స త్వయా నిహతో యు
ద్ధే స్వయమేవ న లజ్జసే ॥ ౩౦½ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవో భగిన్యా క్రోశమానయా ॥ ❀ ॥ అబ్రవీత్సాంత్వ
యిత్వా తాం సామపూర్వమిదం వచః ॥ ౩౧½ ॥ అలం వత్సే రుదిత్వా తే న భేతవ్యం చ సర్వశః ॥ ❀ ॥ దాన
మానప్రసాదైస్త్వాం తోషయిష్యామి యత్నతః ॥ ౩౨½ ॥ యుద్ధప్రమత్తో వ్యాక్షిప్తో జయకాంక్షీ క్షిపంఛ
రాన్ ॥ ❀ ॥ నావగచ్ఛామి యుద్ధేషు స్వాన్ పరాన్ వాప్యహం శుభే । జామాతరం న జానే స్మ ప్రహరన్ యు
ద్ధదుర్మదః ॥ ❀ ॥ తేనాసౌ నిహతస్సంఖ్యే మయా భర్తా తవ స్వసః ॥ ౩౪½ ॥ అస్మిన్ కాలే తు యత్ప్రా
ప్తం తత్కరిష్యామి తే హితమ్ ॥ ❀ ॥ భ్రాతురైశ్వర్యయుక్తస్య ఖరస్య వస పార్శ్వతః ॥ ౩౫ ॥ చతుర్దశా
నాం భ్రాతా తే సహస్రాణాం భవిష్యతి ॥ ❀ ॥ ప్రభుః ప్రయాణే దానే చ రాక్షసానాం మహాబలః ॥ ౩౬½ ॥
తత్ర మాతృష్వసేయస్తే భ్రాతాయం వై ఖరః ప్రభుః ॥ ❀ ॥ భవిష్యతి తవాదేశం సదా కుర్వన్ నిశాచరః ॥
౩౭½ ॥ శీఘ్రం గచ్ఛత్వయం వీరో దండకాన్ పరిరక్షితుమ్ ॥ ❀ ॥ దూషణోఽస్య బలాధ్యక్షో భవిష్యతి మహాబ
లః ॥ ౩౮½ ॥ తత్ర తే వచనం శూరః కరిష్యతి సదా ఖరః ॥ ❀ ॥ రక్షసాం కామరూపాణాం ప్రభురేష భవిష్యతి ॥
౩౯½ ॥ ఏవముక్త్వా దశగ్రీవః సైన్యమస్యాదిదేశ హ । ❀ । చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం వీర్యశాలి
నామ్ ॥ ౪౦½ ॥ స తైః పరివృతస్సర్వై రాక్షసైర్ఘోరదర్శనైః ॥ ❀ ॥ ఆగచ్ఛత ఖరః శీఘ్రం దండకానకుతో

భయమితి ॥ పరకన్యా పరకీయాసు ॥ ౨౦ ॥ సోపీతి ॥ యతో మే భర్తా హతః అపి చ సోఽహం స్వయం స్వబంధునైవ త్వయా నిహతాస్మి ॥ ౨౮ ॥ రాజన్నిత్యాదిసాధనం - నన్వితి పృథక్ పదం జామాతా నామ సమరేష్వపి రక్ష్యోననునేతి కాకుః రక్ష్యపి నేత్యర్థః ॥ ౩౪½ ॥ అస్మిన్కాలే తు యత్ప్రాప్తం యుక్తం తత్కర్తవ్యం నేతి శేషః - మాతృష్వసేయస్య ఖరస్య పుత్రత్వాత్ భ్రాతురిత్యుచ్యతే పార్శ్వతో వనసమీపే వనేత్యర్థః - మయుతు రాజ్యపరవశస్య నత్వ త్వం మానసే అవకాశ ఇతి భావః ॥ ౩౫½ ॥ చతుర్దశానామితి ॥ చతుర్దశానాం సహస్రాణాం ప్రయాణే

న్నపానప్రాదితానసవృక్షః శకుర్థా త్వన్యయః ॥ ౩౯ ॥ తత్రేతి । తదా దేశం వశా కుర్వన్ భవిష్యతి ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుర్వింశస్సర్గః. ✻✻✻✻✻
౧ ॥ తత ఇతి । నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమద్వారదేశవర్తి సిద్ధిస్థానభూతం కాననం ॥ ౨ ॥ తత ఇతి । చైత్యం దేవాయతనం విష్ఠితం ప్రవృత్తం ॥ ౩ ॥ తత ఇతి । కమండలుశిఖాధ్వజో యస్య తం అనేన అధ్యయనం దండకమండలుయుతమిత్యర్థః । అనేన బ్రహ్మచర్యం సూచితం నతు బ్రహ్మచర్యాశ్రమః అగ్నిష్టోమయాజిత్వస్యానుపదమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ౫ ॥ ఉశనేతి ॥ ఉశనా అబ్రవీదిత్యత్ర యజమానస్య యాజకత్వాత్ స్వవదతీత్యర్థః । యజ్ఞసంపత్సమృద్ధయే యజమానస్య వాక్యాత్ పూర్వం నరకత్వముద్ధీర్యతే ॥ ౬ ॥ అహమితి ॥ తే త్వత్
సిద్ధాః ప్రస్తుతయజ్ఞాః ॥ ౭ ॥ తదేవాహ అగ్నిష్టోమ ఇతి ॥ ౮ ॥ మాహేశ్వర ఇతి ॥ పశుపతేః సాక్షాత్ ॥ ౯ ॥ ఏతానితి ॥ అయం పుత్రో హం
చ త్వాం దిదృక్షుః స్థితః ॥ ౧౩ ॥ తత ఇతి ॥ న శోభనం కృతమిత్యత్ర హేతుః పూజితా ఇతి తపస్యైవ ద్రవ్యైః దత్తైరిత్యర్థః । ఇంద్రపురోగమా ఇతి భావః ॥ ౧౪ ॥ ఏహీతి ॥ యత్కృతం తత్కృతమేవ అకర్తుమశక్యత్వాదతః పరం మా కుర్విత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥

క్షయః ॥ ౪౧ ॥ స తత్ర కారయామాస రాజ్యం నిహతకంటకమ్ । సా చ శూర్పణఖా తత్ర న్యవసద్దండకా
వనే ॥ ౪౨ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - చతుర్వింశస్సర్గః. ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

స తు దత్త్వా దశగ్రీవో వనం ఘోరం ఖరస్య తత్ । భగినీం చ సమాశ్వాస్య హృష్టస్స్వస్థతరోఽభవత్ ॥ ౧ ॥
తతో నికుంభిలా నామ లంకోపవనముత్తమమ్ । తద్రాక్షసేంద్రో బలవాన్ ప్రవివేశ సహానుగః ॥ ౨ ॥
తతో యూపశతాకీర్ణం సౌమ్యచైత్యోపశోభితమ్ । దదర్శ విష్ఠితం యజ్ఞం శ్రియా సంప్రజ్వలన్నివ ॥ ౩ ॥
తతః కృష్ణాజినధరం కమండలుశిఖాధ్వజమ్ । దదర్శ స సుతం తత్ర మేఘనాదం భయావహమ్ ॥ ౪ ॥
తం సమాసాద్య లంకేశః పరిష్వజ్యాథ బాహుభిః । అబ్రవీత్కిమిదం వత్స వర్తసే బ్రూహి తత్త్వతః ॥ ౫ ॥
ఉశనా త్వబ్రవీత్తత్ర యజ్ఞసంపత్సమృద్ధయే । రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠం ద్విజశ్రేష్ఠో మహాతపాః ॥ ౬ ॥
అహమాఖ్యామి తే రాజన్ శ్రూయతాం సర్వమేవ తత్ । యజ్ఞాస్తే సప్త పుత్రేణ ప్రాప్తాస్సుబహువిస్తరాః
అగ్నిష్టోమోఽశ్వమేధశ్చ యజ్ఞో బహుసువర్ణకః । రాజసూయస్తథా యజ్ఞో గోమేధో వైష్ణవస్తథా ॥ ౮ ॥
మాహేశ్వరే ప్రవృత్తే తు యజ్ఞే పుంభిస్సుదుర్లభే । వరాంస్తే లబ్ధవాన్ పుత్రస్సాక్షాత్పశుపతేరిహ ॥ ౯ ॥
కామగం స్యందనం దివ్యమంతరిక్షచరం ధ్రువమ్ । మాయాం చ తామసీం నామ యయా సంపద్యతే త
మః ॥ ౧౦ ॥ ఏతయా కిల సంగ్రామే మాయయా రాక్షసేశ్వర । ప్రయుక్తయా గతిశ్శక్యా న హి జ్ఞాతుం సు
రాసురైః ॥ ౧౧ ॥ అక్షయావిషుధీ బాణైశ్చాపం చాపి సుదుర్జయమ్ । అస్త్రం చ బలవద్రాజన్ శత్రువి
ధ్వంసనం రణే ॥ ౧౨ ॥ ఏతాన్ సర్వాన్ వరాంల్లబ్ధ్వా పుత్రస్తేఽయం దశానన । అద్య యజ్ఞసమాప్తౌ చ త్వాం
దిదృక్షుః స్థితో హ్యహమ్ ॥ ౧౩ ॥ తతోఽబ్రవీద్దశగ్రీవో న శోభనమిదం కృతమ్ । పూజితాశ్శత్రవో యస్మా
ద్ద్రవ్యైరింద్రపురోగమాః ॥ ౧౪ ॥ ఏహీదానీం కృతం విద్ధి సుకృతం తన్న సంశయః । ఆగచ్ఛ సౌమ్య గచ్ఛామస్స్వ
మేవ భవనం ప్రతి ॥ ౧౫ ॥ తతో గత్వా దశగ్రీవస్సపుత్రస్సవిభీషణః । స్త్రియోఽవతారయామాస సర్వాస్తా
బాష్పగద్గదాః ॥ ౧౬ ॥ లక్షిణ్యో రత్నభూతాశ్చ దేవదానవరక్షసామ్ । తస్య తాసు మతిం జ్ఞాత్వా ధర్మా

ప్రేక్షణే దానే అన్నపానప్రాదితానే ప్రభుస్తే భ్రాతృత్వేన వ్యవయః భవిష్యతీతి తద్వశః సదా కుర్వన్ భవిష్యతి ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజ
విరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుర్వింశస్సర్గః. ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻
స తు దత్త్వేత్యాది ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమద్వారవర్తి కాననం ॥ ౨ ॥ తత ఇతి ॥ చైత్యం దేవాయత
నం విష్ఠితం ప్రవృత్తం కమండలుశిఖాదండోధ్వజశ్చ యస్య సః తథా అనేన బ్రహ్మచర్యం సూచితం - నతు బ్రహ్మచర్యాశ్రమః అగ్నిష్టోమాది
యాజిత్వం ఖ్యాత్యోపదేశాత్ ॥ ౫ ॥ ఉశనేతి ॥ ఉశనా శుక్రః గురుత్వాత్ ఆచార్యః ప్రవర్తకత్వాత్ స్వయమబ్రవీదితి భావః ॥ ౬ ॥ అహమి

లక్ష్మ్యామితి । లక్ష్మ్యాః సులక్షణాయాః స్త్రీరత్నభూతాయా ఉత్తమవస్తుభూతాయాః ॥ ౧౮ ॥ ఈదృశైరితి । జ్ఞాత్వేతి తేషాం ప్రాణినాం దుఃఖం జ్ఞాత్వా స్వమతేనోల్లంఘితధర్మస్య యదుక్తం తదయాస్వేచ్ఛయేత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ జ్ఞాతీనితి । తాః జ్ఞాతీః ఆనీతస్త్రీబంధూన్ ॥ ౧౯ ॥ రావణ ఇతి । నావగచ్ఛామి నేదం వృత్తాంతం జానామి కిన్న్విదం కథం సంవృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥ విభీషణ ఇతి । అస్య పాపస్య కర్మణః పరదారక్రమణరూపస్య ఫలం త్వయ స్వసుః మధునా ప్రసభేన బలవద్ధరణరూపం ॥ ౨౧ ॥ పితేతి । ఆర్యకో మాతామహః ॥ ౨౩ ॥ మాతృష్వసురితి । అత్రేదం బోధ్యం అస్మాకం మాతామహస్య సుమాలినః కైకసీతి జ్యేష్ఠా భగినీ పుష్పోత్కటా చ అనలా కుంభీనసీతి పూర్వం సుమాలిభ్రాతా మాల్యవానస్మాకం తు జ్యేష్ఠః పితృత్వస్మాకమార్యకః తస్య కన్యా అనలా తత్కన్యా కుంభీనసీ మాల్యవద్దౌహిత్రీ కుంభీనసీ అస్యాః అనలా చ కుంభీనసీ అస్మాకం మాతృష్వసుః కన్యా అనలయా అస్మత్కనిష్ఠమాతృత్వాదత ఏవాస్మాకం భావనలా కన్యా కుంభీనసీ ధర్మతోఽస్మాకం స్వసా భవతి ॥ ౨౪ ॥ సేతి । యజ్ఞప్రవృత్తే తేన దీక్షాం ప్రాప్తే [illegible] యజ్ఞప్రవృత్త ఇతి పాఠే - యజ్ఞేన ప్రవృత్తే స్వగృహాత్ నిర్గతే అంతర్జలోషితే జపార్థమితి శేషః ॥ ౨౫ ॥ కుంభకర్ణ ఇతి । ఇహ సంమతాన్ ప్రసిద్ధాన్ స్థితాన్ ఇత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ ధర్షయిత్వేతి । [illegible] శ్రుత్వాప్యస్మాభిః క్షాంతమేవ న తు మధుర్హతః ॥ ౨౭ ॥ యస్మాదితి । భ్రాతృభిరితి [illegible] న్యాయ్యవిధిం వినా బలాత్కన్యాహరణరూపం అస్య కర్మణః పరదారాహరణరూపస్య పాపస్య ॥ ౨౮ ॥ అస్మిన్నితి । అస్మిన్నేవ లోకే [illegible] ఇదం కర్మణః ఫలం తత్ఫలం [illegible] పరదారాహరణస్య [illegible]

భ్రాతా వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౧౮ ॥ ఈదృశైస్త్వం సమాచారైర్యశోధర్మకులనాశనైః । ధర్షణం ప్రాణినాం జ్ఞాత్వా స్వమతేన విచేష్టసే ॥ ౧౯ ॥ జ్ఞాతీన్వై ధర్షయిత్వేమాస్త్వయానీతా వరాంగనాః । త్వామతిక్రమ్య మధునా రాజన్ కుంభీనసీ హృతా ॥ ౧౯ ॥ రావణస్త్వబ్రవీద్వాక్యం నావగచ్ఛామి కిన్న్విదమ్ । కోఽయం యస్తు త్వయాఖ్యాతో మధురిత్యేవ నామతః ॥ ౨౦ ॥ విభీషణస్తు సంక్రుద్ధో భ్రాతరం వాక్యమబ్రవీత్ । శ్రూయతామస్య పాపస్య కర్మణః ఫలమాగతమ్ ॥ ౨౧ ॥ మాతామహస్య యోఽస్మాకం జ్యేష్ఠో భ్రాతా సుమాలినః । మాల్యవానితి విఖ్యాతో వృద్ధః ప్రాజ్ఞో నిశాచరః ॥ ౨౨ ॥ పితా జ్యేష్ఠో జనన్యా నో హ్యస్మాకం చార్యకోఽభవత్ । తస్య కుంభీనసీ నామ దుహితుర్దుహితాభవత్ ॥ ౨౩ ॥ మాతృష్వసురథాస్మాకం సా చ కన్యానలోద్భవా । భవత్యస్మాకమేవైషా భ్రాతౄణాం ధర్మతస్స్వసా ॥ ౨౪ ॥ సా హృతా మధునా రాజన్ రాక్షసేన బలీయసా । యజ్ఞప్రవృత్తే పుత్రే తు మయి చాంతర్జలోషితే ॥ ౨౫ ॥ కుంభకర్ణో మహారాజన్ నిద్రామనుభవత్యథ । నిహత్య రాక్షసశ్రేష్ఠానమాత్యానిహ సమ్మతాన్ ॥ ౨౬ ॥ ధర్షయిత్వా హృతా సా తు గుప్తాప్యంతఃపురే తవ । శ్రుత్వాపి తన్మహారాజ క్షాంతమేవ హతో న సః ॥ ౨౭ ॥ యస్మాదవశ్యం దాతవ్యా కన్యా భర్త్రే హి భ్రాతృభిః । తదేతత్కర్మణో హ్యస్య ఫలం పాపస్య దుర్మతే ॥ ౨౮ ॥

తి । యజ్ఞాః ప్రసిద్ధాః ॥ ౧౮ ॥ ఈదృశైరితి । స్వమతేన స్వేచ్ఛయా ఉల్లంఘితశాస్త్రమర్యాదయేత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ జ్ఞాతీనితి । జ్ఞాతీన్ ఆనీతస్త్రీబంధూన్ అస్య కర్మణః పరదారాపహరణరూపపాపస్య ఫలమాగతం స్వీయస్వసుర్బలాత్ మధునా హరణం ॥ ౨౧ ॥ పితేతి । అస్మాకం జనన్యాస్సుమాలిసుతాయాః కైకస్యాః జ్యేష్ఠా భగినీ కాచిదస్తి సా తు నామ్నా పుష్పోత్కటా అపరా కుంభీనసీతి పూర్వం [illegible] అస్మాకం త్వార్యకో మాల్యవాన్ అస్మాకం జ్యేష్ఠమాతామహః అస్మాకం జనన్యాః జ్యేష్ఠపితా తస్య మాల్యవతః కుంభీనసీ నామ దౌహిత్రీ అస్తి - అనలోద్భవా అనలా మాల్యవతస్సుతా తస్యాం కన్యా కుంభీనసీత్యర్థః . అస్మిన్ [illegible] మహస్య సుమాలినః ద్వేపుత్ర్యౌ ప్రసిద్ధే పుష్పోత్కటా చాన్యా కైకసీ చేతి తయోర్జ్యేష్ఠః పితా మాల్యవాన్ తస్య పుత్రీ అనలా తస్యాః కన్యా కుంభీనసీ సా అస్మాకం స్వసా జ్యేష్ఠమాతామహపుత్రీపుత్రీత్వాదత ఏవ ధర్మతస్స్వసేత్యుక్తా ॥ ౨౪ ॥ సేతి । యజ్ఞప్రవృత్తే యజ్ఞేన ప్రవృత్తే నిష్క్రాంతే స్వగృహాత్ నిర్గత ఇత్యర్థః - అంతర్జలోషిత ఇతి తపోర్థమితి శేషః ॥ ౨౫ ॥ కుంభకర్ణ ఇతి । ఇహ గృహే వర్తమానానితి శేషః సమ్మతాన్ సిద్ధాన్ ॥ ౨౬ ॥ ధర్షయిత్వేతి । శ్రుత్వాపి వయం మధునా స్వస్రాహరణం శ్రుత్వా అస్మాకం క్షాంతమేవ న తు మధుర్హతః ॥ ౨౭ ॥ యస్మాదితి । భ్రాతృభిరస్మాభిరిత్యర్థః [illegible] వరకం కన్యాదానం వినా బలాత్ కన్యాగ్రహణం అస్య పాపస్య కర్మణః ఫలం ॥ ౨౮ ॥ అస్మిన్నితి । అస్మిన్నేవ లోకే [illegible] ప్రాప్తం

[illegible] ॥ ౨౯ ॥ [illegible] ॥ ౩౦ ॥ [illegible] ॥ ౩౧ ॥ [illegible] ॥ ౩౨ ॥ [illegible] ॥ ౩౩ ॥ [illegible] ॥ ౩౪ ॥ [illegible] ॥ ౩౫ ॥ [illegible] ॥ ౩౬ ॥ [illegible] ॥ ౪౦ ॥ [illegible] ॥ ౪౧ ॥ [illegible] ॥ ౪౨ ॥ [illegible]

అస్మిన్నేవాఖిలం ప్రాప్తం లోకే విదితం [illegible] । విభీషణ ఉవాచ శ్రుత్వా రాక్షసేంద్రస్య రావ
ణః ॥ ※ ॥ దారాత్మ్యన్నాస్మనో హ్యారత్న స్థాంభితసాగరః । ౨౯ । తతో బ్రవీద్దశగ్రీవః క్రుద్ధస్సంరక్తలో
చనః ॥ ※ ॥ కల్ప్యతాం మే రథశ్శీఘ్రం శూరాస్సజ్జీభవంతు నః ॥ ౩౦ । భ్రాతా మే కుంభకర్ణశ్చ యే చ
ముఖ్యా నిశాచరాః । వాహనాన్యధిరోహంతు నానాప్రహరణాయుధాః । ౩౧ । అద్య తం సమరే హ
త్వా మధుం రావణనిర్భయమ్ । ※ । సురలోకం గమిష్యామి యుద్ధకాంక్షీ సుహృద్వృతః ॥ ౩౨ ॥ అ
క్షౌహిణీసహస్రాణి చత్వార్యుగ్రాణి రక్షసామ్ । ※ । నానాప్రహరణాన్యాశు నిర్యయుర్యుద్ధకాంక్షి
ణామ్ । ౩౩ । ఇంద్రజిత్త్వగ్రతస్సైన్యాత్సైనికాన్ పరిగృహ్య చ । ※ । జగామ రావణో మధ్యే కుంభ
కర్ణశ్చ పృష్ఠతః । ౩౪ ॥ విభీషణశ్చ ధర్మాత్మా లంకాయాం ధర్మమాచరత్ ॥ ※ । శేషాస్సర్వే మహా
భాగా యయుర్మధుపురం ప్రతి ॥ ౩౫ ॥ ఖరైరుష్ట్రైర్హయైర్దీప్తైశ్శింశుమారైర్మహోరగైః । ※ ।
రాక్షసాః ప్రయయుస్సర్వే కృత్వాకాశం నిరంతరమ్ ॥ ౩౬ ॥ దైత్యాశ్చ శతశస్తత్ర కృతవైరాశ్చ దైవ
తైః । ※ । రావణం ప్రేక్ష్య గచ్ఛంతమన్వగచ్ఛన్ హి పృష్ఠతః । ౩౭ । స తు గత్వా మధుపురం ప్రవిశ్య చ
దశాననః ॥ ※ ॥ న దదర్శ మధుం తత్ర భగినీం తత్ర దృష్టవాన్ । ౩౮ । సా చ ప్రహ్వాంజలిర్భూత్వా శిరసా
చరణౌ గతా । ※ ॥ తస్య రాక్షసరాజస్య త్రస్తా కుంభీనసీ తదా । తాం సముత్థాపయామాస న భేతవ్యమితి బ్రు
వన్ । ౩౯ । రావణో రాక్షసశ్రేష్ఠః కిం చాపి కరవాణి తే ॥ ౪౦ ॥ సాబ్రవీద్యది మే రాజన్ ప్రసన్నస్త్వం మహా
భుజ ॥ ※ । భర్తారం న మమేహాద్య హంతుమర్హసి మానద ॥ ౪౧ ॥ న హీదృశం భయం కించిత్కులస్త్రీణా
మిహోచ్యతే । ※ । భయానామపి సర్వేషాం వైధవ్యం వ్యసనం మహత్ ॥ ౪౨ ॥ సత్యవాగ్భవ రా
జేంద్ర మామవేక్షస్వ యాచతీమ్ ॥ ※ ॥ త్వయాప్యుక్తం మహారాజ న భేతవ్యమితి స్వయమ్ । ౪౩ ॥
రావణస్త్వబ్రవీద్ధృష్టస్స్వసారం తత్ర సంస్థితామ్ । ※ ॥ క్వ చాసౌ తవ భర్తా వై మమ శీఘ్రం నివేద్యతామ్
౪౪ । సహ తేన గమిష్యామి సురలోకం జయాయ హి । ※ । తవ కారుణ్యసౌహార్దాన్నివృత్తోఽస్మి మధో
ర్వధాత్ । ౪౫ । ఇత్యుక్తా సా సముత్థాప్య ప్రసుప్తం తం నిశాచరమ్ ॥ ※ ॥ అబ్రవీత్సంప్రహృష్టేవ రా
క్షసీ సా పతిం వచః । ౪౬ ॥ ఏష ప్రాప్తో దశగ్రీవో మమ భ్రాతా మహాబలః ॥ ※ ॥ సురలోకజయాకాం
క్షీ సాహాయ్యే త్వాం వృణోతి చ ॥ ౪౭ । తదస్య త్వం సహాయార్థం సబంధుర్గచ్ఛ రాక్షస ॥ ※ ॥ స్నిగ్ధ
స్య భజమానస్య యుక్తమర్థాయ కల్పితుమ్ ॥ ౪౮ ॥ తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా తథేత్యాహ మధుర్వ
చః ॥ ౪౯ । దదర్శ రాక్షసశ్రేష్ఠం యథాన్యాయ్యముపేత్య సః । పూజయామాస ధర్మేణ రావణం రా

[illegible] చిరతనస్య [illegible] లోకే విదితము [illegible] ॥ ౩౧ ॥ అద్యేతి । రావణాన్నిర్భయం రావణనిర్భయః ॥ ౩౨ ॥ [illegible] ॥ అక్షౌహిణీ [illegible] యుద్ధకాంక్షిణామిత్యర్థః । ౪౧ ॥ నహీతి । ఈదృశం భయం [illegible] ॥ ౪౨ ॥ [illegible] ॥ ౪౯ ॥ దదర్శేతి । [illegible] ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే [illegible]

[illegible] ॥౪౯॥ దదర్శేతి ॥ యథాన్యాయం ఉపచారపూర్వం ॥౫౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం [illegible] శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుర్వింశస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ రావణస్య నలకూబరశాపప్రాప్తిః ॥౧॥ ఉదిత ఇతి ॥ తుల్యపర్వతవర్చసి స్వనివిష్టశైలాపేక్షయా [illegible] ॥౨॥ రావణ ఇతి ॥ గుణాన్ శైలానుకూలాన్ [illegible] ॥౩॥ కర్ణికారేతి ॥ పద్మిన్యః [illegible] ఫుల్లాభిః [illegible] ॥౫॥ ఏతైరితి ॥ ఉద్భాసితవనాంతరే కిన్నరా మదనేనార్తాః ప్రజగుః [illegible] ॥౬॥ రక్తా రాగయుక్తా మధురకంఠినః మధురకంఠధ్వనయః [illegible] ॥౯॥ పుష్పవర్షాణీతి ॥ వాసయంతి అధివాసయంతి సుగంధం కుర్వంతి మధుమాధవగంధినః వసంతయోగ్యసర్వపుష్పగంధయుక్తాః ॥౧౦॥ మధ్వితి ॥ మధునా మకరందేన పుష్పరజసా చ పృక్తం మిళితం ॥౧౧॥ దివ్యేతి ॥ మందారేతి సర్వకల్పవృక్షోపలక్షణం మందారైః కల్పవృక్షకుసుమైః కృతాలంకారా మూర్ధజా యస్యాః సా దివ్యోత్సవాయ దివ్యసురతోత్సవాయ కృతః ఆరంభో యయా సా ॥౧౫॥ చక్షురితి ॥ రతిప్రాభృతం రత్యుపాయనభూతం ॥౧౬॥ కృతైరితి ॥ విశేషకైః హరిచందనాదికల్పితైః కపోలాదిషు చిత్రైః ॥ షడృతుకుసుమోద్భవైః షడృతుకుసుమకల్పితైః అలంకారైః కాంత్యా శ్రియా చ యుక్తా

తుసాధిపమ్ ॥ ౫౦ ॥ ప్రాప్య పూజాం దశగ్రీవో మధువేశ్మని వీర్యవాన్ । తత్ర చైకాం నిశాముష్య గమనాయోపచక్రమే ॥ ౫౧ ॥ తతః కైలాసమాసాద్య శైలం వైశ్రవణాలయమ్ । రాక్షసేంద్రో మహేంద్రాభస్సేనాముపనివేశయత్ ॥ ౫౨ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - పంచవింశస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋

సతు తత్ర దశగ్రీవస్సహ సైన్యేన వీర్యవాన్ । అస్తం ప్రాప్తే దినకరే నివాసం సమరోచయత్ ॥ ౧ ॥ ఉదితే విమలే చంద్రే తుల్యపర్వతవర్చసి । ప్రసుప్తం సుమహత్సైన్యం నానాప్రహరణాయుధమ్ ॥ ౨ ॥ రావణస్తు మహావీర్యో నిషణ్ణశ్శైలమూర్ధని । స దదర్శ గుణాంస్తత్ర చంద్రపాదోపశోభితాన్ ॥ ౩ ॥ కర్ణికారవనైర్దీప్తైః కదంబబకులైస్తథా । పద్మినీభిశ్చ ఫుల్లాభిర్మందాకిన్యా జలైరపి ॥ ౪ ॥ చంపకాశోకపున్నాగమందారతరుభిస్తథా । చూతపాటలలోధ్రైశ్చ ప్రియంగ్వర్జునకేతకైః ॥ ౫ ॥ తగరైర్నారికేలైశ్చ ప్రియాలపనసైస్తథా ॥ ౫ ॥ ఏతైరన్యైశ్చ తరుభిరుద్భాసితవనాంతరే ॥ కిన్నరా మదనేనార్తా రక్తా మధురకంఠినః । సమం సంప్రజగుర్యత్ర మనస్తుష్టివివర్ధనమ్ ॥ ౬ ॥ విద్యాధరా మదక్షీబా మదరక్తాంతలోచనాః ॥ యోషిద్భిస్సహ సంక్రాంతాశ్చిక్రీడుర్జహృషుశ్చ వై ॥ ౭ ॥ ఘంటానామివ సన్నాదశ్శుశ్రువే మధురస్వనః ॥ అప్సరోగణసంఘానాం గాయతాం ధనదాలయే ॥ ౮ ॥ పుష్పవర్షాణి ముంచంతో నగాః పవనతాడితాః । శైలం తం వాసయంతీవ మధుమాధవగంధినః ॥ ౧౦ ॥ మధుపుష్పరజఃపృక్తం గంధమాదాయ పుష్కలమ్ । ప్రవవౌ వర్ధయన్ కామం రావణస్య సుఖోఽనిలః ॥ ౧౧ ॥ గేయాత్పుష్పసమృద్ధ్యా చ శైత్యాద్వాయోర్గిరేర్గుణాత్ । ప్రవృత్తాయాం రజన్యాం చ చంద్రస్యోదయనేన చ ॥ ౧౨ ॥ రావణస్తు మహావీర్యః కామస్య వశమాగతః ॥ వినిశ్వస్య వినిశ్వస్య శశినం సమవైక్షత ॥ ౧౩ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే తత్ర దివ్యాభరణభూషితా । సర్వాప్సరోవరా రంభా దివ్యపుష్పవిభూషితా ॥ ౧౪ ॥ దివ్యచందనలిప్తాంగీ మందారకృతమూర్ధజా । దివ్యోత్సవకృతారంభా పూర్ణచంద్రనిభాననా ॥ ౧౫ ॥ చక్షుర్మనోహరం పీనం మేఖలాదామభూషితమ్ । సముద్వహంతీ జఘనం రతిప్రాభృతముత్తమమ్ ॥ ౧౬ ॥ కృతైర్విశేషకైరార్ద్రైః

[illegible]టీకావ్యాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచవింశస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧॥ ఉదిత ఇతి ॥ తుల్యపర్వతవర్చసి స్వనివిష్టశైలానుకూల్యతే ॥౨॥ రావణ ఇతి ॥ గుణాన్ భోగాన్ హర్మ్యాన్ ॥౩॥ కర్ణికారేతి, కదంబబకులైరితి [illegible] ॥౫॥ ఏతైరితి ॥ రక్తా రాగయుక్తా మధురకంఠినః మధురకంఠధ్వనయః సమం సంప్రజగురితి శేషః ॥౯॥ పుష్పవర్షాణీతి ॥ వాసయంతి అధివాసయుక్తం కుర్వంతి మధుమాధవగంధినః నిత్యం చైత్రవైశాఖమాసయోః వసంతమాసాద్యాగంధినః సర్వపుష్పగంధాఢ్యాః ॥౧౦॥ మధ్వితి ॥ మధుపుష్పరజఃప్రయుక్తం మధునా మకరందేన పుష్పరజసా చ సంపృక్తం ॥౧౧॥ దివ్యేతి ॥

[illegible] ॥ ౧౬ ॥

[illegible] ॥ ౨౪ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ౨౫ ॥ సువర్ణచక్ర [illegible]

[illegible] ॥ ౨౮ ॥ మద్విశిష్ట ఇతి [illegible]

[illegible] ॥ ౨౯ ॥ [illegible] త్రైలోక్యే [illegible]

[illegible] ॥ ౩౦ ॥ ఏవమితి [illegible]

[illegible] ॥ ౩౧ ॥ [illegible]

॥ సుతస్యేతి ॥ సుతస్య [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ధర్మత ఇతి ॥ ధర్మతః [illegible] ॥ ౩౩ ॥ ధర్మత ఇతి [illegible]

౩౪ ॥ తస్యేతి ॥ కృతసంకేతా కృతరతిసంకేతా యథా తస్య భావో మాం ప్రతితిష్ఠతే తథా [illegible] ప్రతితిష్ఠతి [illegible]

పతరుకుసుమోత్కటైః ॥ ౧౭ ॥ తథావస్త్రమేవ శ్రీః కాంతిశ్రీద్యుతికీర్తిభిః ॥ నీలం సతోయమేఘాభం వస్త్రం సమవగుంఠితా ॥ ౧౮ ॥ యస్యా వక్త్రం శశినిభం భ్రువౌ చాపనిభే శుభే । ఊరూ కరికరాకారౌ కరౌ పల్లవకోమలౌ ॥ ౧౯ ॥ సైన్యమధ్యేన గచ్ఛంతీ రావణేనోపవీక్షితా ॥ ౧౯ ॥ తాం సముత్థాయ గచ్ఛంతీం కామబాణవశం గతః ॥ ❋ ॥ కరే గృహీత్వా లజ్జంతీం స్మయమానోఽభ్యభాషత ॥ ౨౦ ॥ క్వ గచ్ఛసి వరారోహే కాం సిద్ధిం భజసే స్వయమ్ ॥ ❋ ॥ కస్యాభ్యుదయకాలోఽయం యస్త్వాం సముపభోక్ష్యతే ॥ ౨౧ ॥ త్వదాననరసస్యాద్య పద్మోత్పలసుగంధినః ॥ ❋ ॥ సుధామృతరసస్యేవ కోఽద్య తృప్తిం గమిష్యతి ॥ ౨౨ ॥ స్వర్ణకుంభనిభౌ పీనౌ శుభౌ భీరు నిరంతరౌ ॥ ❋ ॥ కస్యోరస్థలసంస్పర్శం దాస్యతస్తే కుచావిమౌ ॥ ౨౩ ॥ సువర్ణచక్రప్రతిమం స్వర్ణదామచితం పృథు ॥ ❋ ॥ అధ్యారోహతి కస్తేఽద్య జఘనం స్వర్గరూపిణమ్ ॥ ౨౪ ॥ మద్విశిష్టః పుమాన్కోఽద్య శక్రో విష్ణురథాశ్వినౌ ॥ ❋ ॥ మామతీత్య హి యచ్చ త్వం యాసి భీరు న శోభనమ్ । విశ్రమ త్వం పృథుశ్రోణి శిలాతలమిదం శుభమ్ ॥ ౨౫ ॥ త్రైలోక్యే యః ప్రభుశ్చైవ మదన్యో నైవ విద్యతే ॥ ౨౬ ॥ తదేవం ప్రాంజలిః ప్రహ్వో యాచతే త్వాం దశాననః ॥ ❋ ॥ భర్తుర్భర్తా విధాతా చ త్రైలోక్యస్య భజస్వ మామ్ ॥ ౨౭ ॥ ఏవముక్తాబ్రవీద్రంభా వేపమానా కృతాంజలిః । ప్రసీద నార్హసే వక్తుమీదృశం త్వం హి మే గురుః ॥ ౨౯ ॥ అన్యేభ్యోఽపి త్వయా రక్ష్యా ప్రాప్నుయాం ధర్షణం యది । ధర్మతస్తే స్నుషాహం వై తత్త్వమేతద్బ్రవీమి తే ॥ ౩౦ ॥ అథాబ్రవీద్దశగ్రీవశ్చరణాధోముఖీం స్థితామ్ । రోమహర్షమనుప్రాప్తాం దృష్టమాత్రేణ తాం తదా ॥ ౩౧ ॥ సుతస్య యది మే భార్యా తతస్త్వం హి స్నుషా భవేః । బాఢమిత్యేవ సా రంభా ప్రాహ రావణముత్తరమ్ ॥ ౩౨ ॥ ధర్మతస్తే సుతస్యాహం భార్యా రాక్షసపుంగవ ॥ ౩౩ ॥ పుత్రః ప్రియతరః ప్రాణైర్భ్రాతుర్వైశ్రవణస్య తే ॥ ౩౩ ॥ విఖ్యాతస్త్రిషు లోకేషు నలకూబర ఇత్యయమ్ ॥ ❋ ॥ ధర్మతో యో భవేద్విప్రః క్షత్రియో వీర్యతో భవేత్ । క్రోధాద్యశ్చ భవేదగ్నిః క్షాంత్యా చ వసుధాసమః ॥ ౩౪ ॥ తస్యాస్మి కృతసంకే

[illegible] కృత [illegible] ఇత్యర్థః - ఇతి ప్రాకృతం [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥

ఇతి ॥ [illegible] కుసుమోత్కటైః [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥

ఇతి ॥ శ్రీః కాంతిద్యుతి [illegible] నీలం [illegible] ప్రావృతవతీ ॥

౪ ॥ క్వేతి ॥ కాం సిద్ధిం [illegible] ఇత్యర్థః ॥ సుధామృతరసస్యేవ [illegible] ॥ ౨౪ ॥

[illegible] ॥ ౩౨ ॥ తస్యేతి ॥ కృతసంకేతా కృతరతిసంకేతా యథా తస్య భావో మాం ప్రతి [illegible]

ప్రతీత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ ఏవముక్త ఇతి ॥ స్నుషాస్మీతి యదవోచ ఇత్యర్థః। దేవలోకస్థితిః దేవలోకమర్యాదా ఇయమిత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥ పతిరితి ॥ అప్సరసాం నియతః పతిర్నాస్తి సురాణామప్యేకాప్సరఃపరిగ్రహో నాస్తీత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥ సేతి ॥ విముక్తా సంభోగానంతరమితి శేషః ॥ ౪౩ ॥ లులితేతి ॥ కరవేపితపల్లవా వేపితకరపల్లవా ॥ ౪౪ ॥ ఏష ఇతి ॥ పరిణామితా యాపితా ఇతి శేషః ॥ ౪౭ ॥ ధ్యానమితి ॥ అత్ర సర్వ ... ఉపాదాన ... ॥ ౫౨ ॥ ఏతదితి ॥ ధర్షణాం ... ధ్యానం ప్రవివేశ ... కార్యస్యతో ... జిజ్ఞాసార్థమిత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥ గృహీత్వేతి ॥ సర్వముపస్పృశ్య చక్షురాదీంద్రియగణం సర్వమిత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ యదేతి ॥ సప్తధా ... శకలీభవితా లుట్ ॥ ౫౭ ॥ తస్మిన్నితి ॥ నేదుః ... దుందుభివాద్యాదయః ... ॥ ౫౯ ॥ జ్ఞాత్వేతి ॥ లోకగతిం లోకస్య ... పీడామాలకదుర్గ ...

తా లోకపాలపుత్రస్య వై। తముద్దిశ్య తు మే సర్వం విభూషణమిదం కృతమ్ ॥ ✽ ॥ తథా తస్య హి నాన్యస్య భావో మాం ప్రతి తిష్ఠతి ॥ ౩౫ ॥ తేన సత్యేన మాం రాజన్ మోక్తుమర్హస్యరిందమ ॥ ౩౬ ॥ స హి తిష్ఠతి ధర్మాత్మా మాం ప్రతీక్ష్య సముత్సుకః। తత్ర విఘ్నం తు తస్యేహ కర్తుం నార్హసి ముచ్యతామ్ ॥ ౩౭ ॥ సద్భిరాచరితం మార్గం గచ్ఛ రాక్షసపుంగవ। మాననీయో మమ త్వం హి లాలనీయా తథాస్మి తే ॥ ౩౮ ॥ ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రత్యువాచ వినీతవత్। స్నుషాస్మి యదవోచస్త్వమేకపత్నీష్వయం క్రమః ॥ ✽ ॥ దేవలోకస్థితిరియం సురాణాం శాశ్వతీ మతా ॥ ౪౦ ॥ పతిరప్సరసాం నాస్తి న చైకస్త్రీపరిగ్రహః ॥ ౪౧ ॥ ఏవముక్త్వా స తాం రక్షో నివేశ్య చ శిలాతలే। కామభోగాభిసంసక్తో మైథునాయోపచక్రమే ॥ ౪౨ ॥ సా విముక్తా తతో రంభా భ్రష్టమాల్యవిభూషణా। గజేంద్రాక్రీడమథితా నదీవాకులతాం గతా ॥ ౪౩ ॥ లులితాకులకేశాంతా కరవేపితపల్లవా। పవనేనావధూతేవ లతా కుసుమశాలినీ ॥ ౪౪ ॥ సా వేపమానా లజ్జంతీ భీతా కరకృతాంజలిః। నలకూబరమాసాద్య పాదయోర్నిపపాత హ ॥ ౪౫ ॥ తదవస్థాం చ తాం దృష్ట్వా మహాత్మా నలకూబరః। అబ్రవీత్కిమిదం భద్రే పాదయోః పతితాసి మే ॥ ౪౬ ॥ సా వై నిశ్శ్వసమానా తు వేపమానా కృతాంజలిః। తస్మై సర్వం యథాతత్త్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే ॥ ౪౭ ॥ ఏష దేవ దశగ్రీవః ప్రాప్తో గంతుం త్రివిష్టపమ్। తేన సైన్యసహాయేన నిశేయం పరిణామితా ॥ ౪౮ ॥ ఆయాంతీ తేన దృష్టాస్మి త్వత్సకాశమరిందమ। గృహీతా తేన పృష్టాస్మి కస్య త్వమితి రక్షసా ॥ ౪౯ ॥ మయా తు సర్వం యత్సత్యం తస్మై సర్వం నివేదితమ్। కామమోహాభిభూతాత్మా నాశ్రౌషీత్తద్వచో మమ ॥ ౫౦ ॥ యాచ్యమానో మయా దేవ స్నుషా తేఽహమితి ప్రభో। తత్సర్వం పృష్ఠతః కృత్వా బలాత్తేనాస్మి ధర్షితా ॥ ౫౧ ॥ ఏవం త్వమపరాధం మే క్షంతుమర్హసి సువ్రత। న హి తుల్యం బలం సౌమ్య స్త్రియాః పురుషస్య చ ॥ ౫౨ ॥ ఏవం శ్రుత్వా తు సంక్రుద్ధస్తదా వైశ్రవణాత్మజః। ధర్షణాం తాం పరాం శ్రుత్వా ధ్యానం సంప్రవివేశ హ ॥ ౫౩ ॥ తస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ తదా వైశ్రవణాత్మజః। ముహూర్తాత్క్రోధతామ్రాక్షస్తోయం జగ్రాహ పాణినా ॥ ౫౪ ॥ గృహీత్వా సలిలం సర్వముపస్పృశ్య యథావిధి। ఉత్ససర్జ తదా శాపం రాక్షసేంద్రాయ దారుణమ్ ॥ ౫౫ ॥ అకామా తేన యస్మాత్త్వం బలాద్భద్రే ప్రధర్షితా। తస్మాత్స యువతీమన్యాం నాకామాముపయాస్యతి ॥ ౫౬ ॥ యదా హ్యకామాం కామార్తో ధర్షయిష్యతి యోషితమ్। మూర్ధా తు సప్తధా తస్య శకలీభవితా తదా ॥ ౫౭ ॥ తస్మిన్నుదాహృతే శాపే జ్వలితాగ్నిసమప్రభే। దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖాచ్చ్యుతా ॥ ౫౮ ॥ పితామహముఖాశ్చైవ సర్వే దేవాః ప్రహర్షితాః ॥ ౫౯ ॥ జ్ఞాత్వా లోకగతిం సర్వాం తస్య మృత్యుం చ

తథా మమాపి భావస్తం ప్రతి తిష్ఠతీత్యర్థః। స్నుషాస్మి - యదవోచస్త్వం స్నుషాస్మీతి యదవోచ ఇత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ సా విముక్తేతి ॥ సంభోగానంతరమితి శేషః - గజేంద్రాక్రీడమథితా గజేంద్రాక్రీడేన మథితా। కరవేపితపల్లవా వేపితకరపల్లవా ॥ ౪౪ ॥ ఏష ఇతి ॥ పరిణామితా యాపితేత్యర్థః ఇతి శేషః ॥ ౪౮ ॥ ఏతదితి ॥ ధ్యానం సంప్రవివేశ ... తత్కార్యం జిజ్ఞాసురితి శేషః ॥ ౫౪ ॥ గృహీత్వేతి ॥ ఉపస్పృశ్య ... చక్షురాదీంద్రియమితి శేషః ॥ ౫౫ ॥ యదేతి ॥ సప్తధా ... శకలీభవితా ॥ ౫౭ ॥ జ్ఞాత్వేతి ॥ లోకగతిం లోకస్య తత్

తస్య రక్షసో మృత్యుభయాచ్ఛాపత్వేన ఖ్యాతస్యాస్య శ్రుతిహేతోః ప్రీతిమాపురిత్యుత్తరత్రాన్వయః ॥ ౪౯ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ నాకామాస్వభ్యరోచయత్ ఇదం వచనం సీతాదేవ్యా అక్షతత్వవ్యవస్థాప్రత్యయార్థం ప్రతిబోధనార్థం ॥ ౫౦ ॥ తేనేతి ॥ తేన రావణేన నీతాః ప్రాప్తాస్తం పురం నీతాః పతివ్రతాః స్త్రియస్స్వేష్టం తం శాపం శ్రుత్వా ప్రీతిమాపుః ॥ ౫౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షడ్వింశస్సర్గః.

అథ యుద్ధే సుమాలివధం కథయతి కైలాసమిత్యాదినా - కైలాసం లంఘయిత్వా ఇన్ద్రలోకమాససాదేత్యస్య మేరూపరి ప్రతిష్ఠితత్వాత్ - సరాక్షసః ససైనికః రాక్షసనసహితః ॥ ౧ ॥ తస్యేతి ॥ మథ్యమానార్ణవోపమః సముద్రమథనశబ్దసదృశః ॥ ౨ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ సమాగతాన్ మంత్రార్థమితి శేషః ॥ ౩ ॥ ఆదిత్యానితి ॥ సజ్జీభవత సన్నద్ధా భవత ॥ ౪ ॥ ఏవముక్తా ఇతి ॥ యుద్ధశ్రద్ధాసమన్వితాః అభవన్నితి శేషః ॥ ౫ ॥ స త్వితి ॥ రావణం ప్రతి పరిత్రస్తః భగవద్వచనస్య పరిపాలనీయత్వాదితి భావః ॥ ౬ ॥ విష్ణో ఇతి ॥ వీర్యం స్వకీయం సంరక్షణసామర్థ్యం పరాక్రమః పరపరాభవశక్తివిశేషః బలవాన్ సైన్యాదిసహితః రక్షశ్చేత్యర్థః ॥ ౭ ॥ బలవత్త్వే హేతుమాహ - వరప్రదానాదితి ॥ ౮ ॥ తదితి ॥ త్వద్బలమవష్టభ్య తచ్చ కేవలమాశ్రిత్య యథా దగ్ధాస్తథా రావణస్యాపి వధోపాయయత్నం కురు మహ్యమాఖ్యాహి ॥ ౯ ॥ న హీతి ॥ దేవేతి దేవవిష్ణుసంబోధనం గతిః గమ్యః పరాయణమాశ్రయః త్వామృతే త్వాం వినా అన్యో నాస్తీత్యన్వయః ॥ ౧౦ ॥ త్వమితి ॥ సురేశ్వరః జాత ఇతి శేషః ॥ ౧౨ ॥ తదేతి ॥ తత్తస్మాన్మమ యథా జయస్స్యాత్తథా తత్త్వముపాయమాచక్ష్వ స్వయమేవ వా రావణం యోత్స్యసే తత్స్వగృహీతి శేషః ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్త ఇతి ॥ తే

చరతు సః ॥ ఋషయః పితరశ్చైవ ప్రీతిమాపురనుత్తమామ్ ॥ ౪౯ ॥ శ్రుత్వా తు స దశగ్రీవస్తం శాపం రోమహర్షణమ్ ॥ నారీషు మైథునే భావం నాకామాస్వభ్యరోచయత్ ॥ ౫౦ ॥ తేన నీతాః స్త్రియః ప్రీతిమాపుస్సర్వాః పతివ్రతాః । నలకూబరనిర్ముక్తం శాపం శ్రుత్వా మనఃప్రియమ్ ॥ ౫౧ ॥

ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - షడ్వింశస్సర్గః.

కైలాసం లంఘయిత్వాఽథ దశగ్రీవస్స రావణః । ఆససాద మహాతేజా ఇన్ద్రలోకం నిశాచరః ॥ ౧ ॥ తస్య రాక్షససైన్యస్య సమన్తాదుపయాస్యతః । దేవలోకం యయౌ శబ్దో మథ్యమానార్ణవోపమః ॥ ౨ ॥ శ్రుత్వా తు రావణం ప్రాప్తమిన్ద్రశ్చలిత ఆసనాత్ । అబ్రవీత్తత్ర తాన్ దేవాన్ సర్వానేవ సమాగతాన్ ॥ ౩ ॥ ఆదిత్యాంశ్చ వసూన్ రుద్రాన్ విశ్వాన్ సాధ్యాన్ మరుద్గణాన్ । సజ్జీభవత యుద్ధార్థం రావణస్య దురాత్మనః ॥ ౪ ॥ ఏవముక్తాస్తు శక్రేణ దేవాశ్శక్రసమా యుధి । సన్నహ్యన్త మహాసత్త్వా యుద్ధశ్రద్ధాసమన్వితాః ॥ ౫ ॥ స తు దీనః పరిత్రస్తో మహేన్ద్రో రావణం ప్రతి । విష్ణోస్సమీపమాగత్య వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౬ ॥ విష్ణో కథం కరిష్యామి మహావీర్యపరాక్రమః । అసౌ హి బలవాన్ రక్షో యుద్ధార్థమభివర్తతే ॥ ౭ ॥ వరప్రదానాద్బలవాన్ న ఖల్వన్యేన హేతునా । తత్తు సత్యం వచః కార్యం యదుక్తం పద్మయోనినా ॥ ౮ ॥ తద్యథా నముచిర్వృత్రో బలిర్నరకశమ్బరౌ । త్వద్బలం సమవష్టభ్య మయా దగ్ధాస్తథా కురు ॥ ౯ ॥ న హ్యన్యో దేవ దేవేశ త్వామృతే మధుసూదన । గతిః పరాయణం నాస్తి త్రైలోక్యే సచరాచరే ॥ ౧౦ ॥ త్వం హి నారాయణః శ్రీమాన్ పద్మనాభస్సనాతనః । త్వయేమే స్థాపితా లోకాశ్శక్రశ్చాహం సురేశ్వరః ॥ ౧౧ ॥ త్వయా సృష్టమిదం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ । త్వామేవ భగవన్ సర్వే ప్రవిశన్తి యుగక్షయే ॥ ౧౨ ॥ తదాచక్ష్వ యథాతత్త్వం దేవదేవ మమ స్వయమ్ । అపి చక్రసహాయస్త్వం యోత్స్యసే రావణం ప్రభో ॥ ౧౩ ॥ ఏ

...దామాలబన్ధదర్శనాం - ఇదం చ వచనం సీతాదేవ్యా అక్షతత్వస్య సమ్యక్ప్రబోధనార్థం ॥ ౫౧ ॥ ఇ॰ శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షడ్వింశస్సర్గః ,

కైలాసమిత్యాది ॥ ౮ ॥ త్వద్బలమితి ॥ త్వద్బలమాశ్రిత్య యథా నముచ్యాదయో హతాస్తథా అస్యాపి హననోపాయం కుర్విత్యర్థః ॥ ౯ ॥ నేతి ॥ దేవేతి సంబుద్ధిః ॥ ౧౦ ॥ తదేతి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ యథా మే జయస్స్యాత్ తథా తత్త్వముపాయతత్త్వం ఆచక్ష్వ స్వయమేవ యు

త్వయా వధనమితిశేషః॥ ౧౪ ॥ నతావదితి॥ వరదానేన దుర్జయః వినా యుధి సమాసాద్య సురాసురైః జేతుం హంతుం చ న శక్య ఇత్యన్వయః॥ ౧౫ ॥ సర్వథేతి॥ బలోత్కటః బలాధికః పుత్రసహితః ఘనాదసహితః మహత్కర్మ యుద్ధం నిసర్గతః స్వభావాజ్జ్ఞానశక్త్యా దృష్టమవగతం॥ ౧౬ ॥ యత్త్వితి॥ యద్వచస్త్వమభాషిష్టాః తద్వాన పినప్రతియోత్స్యామి - ఇదానీమితి శేషః॥ ౧౭ ॥ తత్ర హేతుర్దుర్లభ ఇతి - నాహత్వేతి॥ పరోక్షభాషణం రావణమోక్షస్య శ్రవణజరోషానేకస - సమరే హత్వైవ శత్రుం నివర్తతే స్వేత్యాశంక్యాహ - దుర్లభ ఇతి కామః శత్రువిషయపూర్వకసంతోష ప్రాప్తిర్భ్యత్ర కారణమాహ - వరగుప్తాదితి॥ ౧౮ ॥ ప్రతిజానే ఇతి॥ యథా భవితాస్మి తథా ప్రతిజానే ఇత్యర్థః॥ ౧౯ ॥ తస్మిన్ కార్యే నాస్మాకం స్వదాశక్త్యా అహ - అహమేవేతి॥ కాలం అస్మాకం జయ హేతుభూతం సమయం॥ ౨౦½ ॥ తర్హి మమపి సహాత్స్య ఇత్యాశంక్య తత్ర రాజయస్య దృష్ట్వా త్వయా వశ్యం యోద్ధవ్యమిత్యాహ - యుధ్యస్వేతి॥ ౨౧ ॥ స్తత ఇతి॥ అభితస్సంముఖే॥ ౨౨ ॥ ఏతస్మిన్నితి॥ ప్రయుద్ధస్య ప్రకృష్టం యుద్ధం యస్య॥ ౨౯ ॥ సుప్తఘ్న ఇతి॥ కరవీరాక్షః కరవీరపుష్పసదృశనేత్రః॥

వముక్తస్తు శక్రేణ దేవో నారాయణః ప్రభుః। అబ్రవీన్న పరిత్రాసః కార్యస్తే శ్రూయతాంచ మే॥ ౧౪॥ న
తావదేష దుష్టాత్మా శక్యో జేతుం సురాసురైః॥ హంతుం చాపి సమాసాద్య వరదానేన దుర్జయః॥ ౧౫॥ సర్వ
థా తు మహత్కర్మ కరిష్యతి బలోత్కటః। రాక్షసః పుత్రసహితో దృష్టమేతన్నిసర్గతః॥ ౧౬ ॥ యత్తు
మాం త్వమనుభాషిష్ట యుధ్యస్వేతి సురేశ్వర। నాహం తం ప్రతియోత్స్యామి రావణం రాక్షసం యుధి ॥ ౧౭ ॥
నాహత్వా సమరే శత్రూన్ విష్ణుః ప్రతినివర్తతే। దుర్లభశ్చైవ కామో ద్య వరగుప్తాద్ధి రావణాత్ ॥ ౧౮ ॥
ప్రతిజానే చ దేవేంద్ర త్వత్సమీపే శతక్రతో। భవితాస్మి యథాస్యాహం రక్షసో మృత్యుకారణమ్ ॥ ౧౯ ॥
అహమేవ నిహంతాస్మి రావణం సపురస్సరమ్। దేవతా నందయిష్యామి జ్ఞాత్వా కాలముపాగతమ్ ॥ ౨౦ ॥ ఏత
త్తే కథితం తత్త్వం దేవరాజ శచీపతే ॥ ౨౦½ ॥ యుధ్యస్వ విగతత్రాసస్సురైస్సార్ధం మహాబల॥ ౨౧ ॥ తతో
రుద్రాస్సహాదిత్యా వసవో మరుతోశ్వినౌ। సన్నద్ధా నిర్యయుస్తూర్ణం రాక్షసానభితః పురాత్ ॥ ౨౨ ॥ ఏ
తస్మిన్నంతరే నాదశ్శుశ్రువే రజనీక్షయే। తస్య రావణసైన్యస్య ప్రయుద్ధస్య సమంతతః॥ ౨౩ ॥ తే ప్రయుద్ధా
మహావీర్యా హ్యన్యోన్యమభివీక్ష్య వై। సంగ్రామమేవాభిముఖా హ్యభ్యవర్తంత హృష్టవత్ ॥ ౨౪ ॥ త
తో దైవతసైన్యానాం సంక్షోభస్సమజాయత। తదక్షయం మహాసైన్యం దృష్ట్వా సమరమూర్ధని॥ ౨౫ ॥ త
తో యుద్ధం సమభవద్దేవదానవరక్షసామ్। ఘోరం తుములనిర్హ్రాదం నానాప్రహరణోద్యతమ్॥ ౨౬ ॥ ఏ
తస్మిన్నంతరే శూరా రాక్షసా ఘోరదర్శనాః। యుద్ధార్థం సమవర్తంత సచివా రావణస్య తే ॥ ౨౭ ॥
మారీచశ్చ ప్రహస్తశ్చ మహాపార్శ్వమహోదరౌ। అకంపనో నికుంభశ్చ శుకస్సారణ ఏవ చ ॥ ౨౮ ॥ సం
హ్లాదో ధూమకేతుశ్చ మహాదంష్ట్రో ఘటోదరః। జంబుమాలీ మహాహ్రాదో విరూపాక్షశ్చ రాక్షసః ॥ ౨౯ ॥
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ దుర్ముఖో దూషణః ఖరః। త్రిశిరాః కరవీరాక్షస్సూర్యశత్రుశ్చ రాక్షసః ॥ ౩౦ ॥ మ
హాకాయోతికాయశ్చ దేవాంతకనరాంతకౌ। ఏతైస్సర్వైః పరివృతో మహావీర్యో మహాబలః ॥ ౩౧ ॥
రావణస్యార్యకస్సైన్యం సుమాలీ ప్రవివేశ హ। స దైవతగణాన్సర్వాన్నానాప్రహరణైశ్శితైః ॥ ❋ ॥
వ్యధ్వంసయత్స సంక్రుద్ధో వాయుర్జలధరానివ॥ ౩౧½ ॥ తద్దైవతబలం రామ హన్యమానం నిశాచరైః॥ ❋ ॥
ప్రణున్నం సర్వతో దిక్షు సింహనున్నా మృగా ఇవ ॥ ౩౨½ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే శూరో వసూనామష్టమో వ
సుః ॥ ❋ ॥ సావిత్ర ఇతి విఖ్యాతః ప్రవివేశ రణాజిరమ్ ॥ ౩౩½ ॥ తథాదిత్యౌ మహావీర్యౌ త్వష్టా పూషా చ తౌ
సమమ్ ॥ ❋ ॥ నిర్భయౌ సహ సైన్యేన తదా ప్రావిశతాం రణే ॥ ౩౪½ ॥ తతో యుద్ధం సమభవత్సురా

ధ్యస్వేతి నాబ్రూహీతి శేషః॥ ౧౫ ॥ సర్వేతి॥ మహత్కర్మ యుద్ధకర్మ కరిష్యంతీత్యేతత్ ... జ్ఞానశక్త్యా దృష్టమవగతం॥ ౧౬ ॥ యత్త్వితి॥ నాహం ప్రతియోత్స్యామి ఇదానీమితి శేషః॥ ౨౨ ॥ ఏతస్మిన్నితి॥ ప్రయుద్ధస్య ప్రకృష్టం యుద్ధం యస్య తత్ప్రయుద్ధం ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి॥ హృష్టవత్ హృష్టాస్సంతః॥ ౨౯ ॥ సుప్తఘ్న ఇతి॥ కరవీరపుష్పవత్ అక్షిణీ యస్య సః కరవీరరాక్షసః॥ ౩౪½ ॥ తత ఇతి ॥ సమరేష్వనివర్తినాం రక్షసాం శీఘ్రం క్రుద్ధానాంచ

॥ ౨౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తేష్వనివర్తినాం రక్షసాం కీర్తిం త్రిదశశ్రేష్ఠానాం సురాణాం రాక్షససైన్యేన యుద్ధం సుభైరవదతీవదారుణం జనా ॥ ౪౩ ॥ సుమా లిన ఇతి ॥ తస్య సుమాలినః ॥ ౫౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణ వ్యాఖ్యాయాం - సప్తవింశస్సర్గః. ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

౧ ॥ సురథేనేతి ॥ తాం స్వసేనాం దేవసేనాం ॥ ౪ ॥ న బభూవేతి ॥ అవిధ్య వేధం ప్రాప్య విత్రస్తాన్ ॥ ౮ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం దేవర

[illegible]ాం సహ రాక్షసైః ॥ * ॥ క్రుద్ధానాం రక్షసాం కీర్తిం సమరేష్వనివర్తినామ్ ॥ ౩౫ ॥ తతస్తే రాక్షసా
స్సర్వే విబుధాన్ సమవస్థితాః ॥ * ॥ నానాప్రహరణైర్ఘోరైర్జఘ్నుశ్శతసహస్రశః ॥ ౩౬ ॥
దేవాశ్చ రాక్షసాన్ ఘోరాన్ మహాబలపరాక్రమాన్ ॥ * ॥ సమరే విమలైశ్శస్త్రైరుపనిన్యుర్యమ
క్షయమ్ ॥ ౩౭ ॥ ఏతస్మిన్నన్తరే రాజన్ సుమాలీ నామ రాక్షసః ॥ * ॥ నానాప్రహరణైః క్రుద్ధస్తత్సైన్యం సో
భ్యవర్తత ॥ ౩౮ ॥ స దైవతబలం సర్వం నానాప్రహరణైశ్శితైః ॥ * ॥ వ్యధ్వంసయత సంక్రుద్ధో వాయు
ర్జలధరం యథా ॥ ౩౯ ॥ తే మహాబాణవర్షైశ్చ శూలప్రాసైస్సుదారుణైః ॥ * ॥ హన్యమానా
స్సురాస్సర్వే న వ్యతిష్ఠన్త సంహతాః ॥ ౪౦ ॥ తతో విద్రావ్యమాణేషు దైవతేషు సుమాలినా ॥ * ॥ వ
సూనామష్టమః క్రుద్ధస్సావిత్రో వై వ్యవస్థితః ॥ ౪౧ ॥ సంవృతస్స్వైరథానీకైః ప్రహరన్తం నిశాచరమ్
విక్రమేణ మహాతేజా వారయామాస సంయుగే ॥ ౪౨ ॥ తతస్తయోర్మహద్యుద్ధమభవల్లోమహర్ష
ణమ్ ॥ ౪౩ ॥ సుమాలినో వసోశ్చైవ సమరేష్వనివర్తినోః ॥ తతస్తస్య మహాబాణైర్వసునా సుమహాత్మనా ॥
* ॥ నిహతః పన్నగరథః క్షణేన వినిపాతితః ॥ ౪౪ ॥ హత్వా తు సంయుగే తస్య రథం బాణశతైశ్చితమ్ ॥ * ॥ గ
దాం తస్య వధార్థాయ వసుర్జగ్రాహ పాణినా ॥ ౪౫ ॥ తతః ప్రగృహ్య దీప్తాగ్రాం కాలదండోపమాం
గదామ్ ॥ * ॥ తాం మూర్ధ్ని పాతయామాస సావిత్రో వై సుమాలినః ॥ ౪౬ ॥ సా తస్యోపరి చోల్కాభా ప
తన్తీ వబభౌ గదా ॥ * ॥ ఇన్ద్రప్రముక్తా గర్జన్తీ గిరావివ మహాశనిః ॥ ౪౭ ॥ తస్య నైవాస్థి న శిరో న మాంసం ద
దృశే తదా ॥ * ॥ గదయా భస్మతాం నీతం నిహతస్య రణాజిరే ॥ ౪౮ ॥ తం దృష్ట్వా నిహతం సంఖ్యే రాక్షసాస్తే స
మన్తతః ॥ * ॥ వ్యద్రవన్ సహితాస్సర్వే క్రోశమానాః పరస్పరమ్ ॥ * ॥ విద్రావ్యమాణా వసునా రాక్షసా
నావతస్థిరే ॥ ౫౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - సప్తవింశస్సర్గః. ※

సుమాలినం హతం దృష్ట్వా వసునా భస్మసాత్కృతమ్ ॥ స్వసైన్యం విద్రుతం చాపి లక్షయిత్వార్దితం
సురైః ॥ ౧ ॥ తతస్స బలవాన్ క్రుద్ధో రావణస్య సుతస్తదా ॥ నివర్త్య రాక్షసాన్ సర్వాన్ మేఘనాదో వ్యవస్థితః ॥ ౨ ॥
స రథేనాగ్నివర్ణేన కామగేన మహారథః ॥ అభిదుద్రావ సేనాం తాం వనాన్యగ్నిరివ జ్వలన్ ॥ ౩ ॥ తతః
ప్రవిశతస్తస్య వివిధాయుధధారిణః ॥ విదుద్రువుర్దిశస్సర్వా దర్శనాదేవ దేవతాః ॥ ౪ ॥ న బభూవ తదా
కశ్చిద్యుయుత్సోరస్య సంముఖే ॥ సర్వానావిధ్య విత్రస్తాంస్తతశ్శక్రో బ్రవీత్సురాన్ ॥ ౫ ॥ న భేతవ్యం న
గన్తవ్యం నివర్తధ్వం రణే సురాః ॥ ఏష గచ్ఛతి పౌత్రో మే యుద్ధే హ్యనపరాజితః ॥ ౬ ॥ తతశ్శక్రసుతో
దేవో జయన్త ఇతి విశ్రుతః ॥ రథేనాద్భుతకల్పేన సంగ్రామే సోఽభ్యవర్తత ॥ ౭ ॥ తతస్తే త్రిదశాస్సర్వే ప
రివార్య శచీసుతమ్ ॥ రావణస్య సుతం యుద్ధే సమాసాద్య ప్రజఘ్నిరే ॥ ౮ ॥ తేషాం యుద్ధం సమభవత్సదృ

ణాం రాక్షససైన్యానాం యుద్ధమభవదిత్యాది జనా ॥ ౪౯ ॥ సుమాలిన ఇతి ॥ తస్య సుమాలినః ॥ ఇతి శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే - మణిమఞ్జు
టాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తవింశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※
సుమాలినమిత్యాది ॥ ౧ ॥ సురథేనేతి ॥ తాం స్వసేనాం - దేవసేనాం ॥ ౪ ॥ న బభూవేతి ॥ అవిధ్య - అవేధం ప్రాప్య విత్రస్తాన్ ॥ ౫ ॥

తేషాం సదృశం బలవీర్యానురూపం యుద్ధమభవత్ ॥౯॥ తత ఇతి । సారథౌ - ఉపరీతి శేషః ॥౧౪॥ తత ఇతి । ప్రవ్యథితా లోకాః భూరాదయః ప్రత్యాఖ్యాః సమస్తం జజ్ఞే రావణమాయయేతి శేషః ॥౧౫॥ తత ఇతి । తం శచీసుతం హిత్వేతి శేషః ॥౧౬॥ నాభ్యజానన్తేతి । విపర్యస్తం విశీర్ణం పరిధావత్ పర్యధావత ॥౧౭॥ ఏతస్మిన్నితి । తేన జయన్తమాతామహేన పులోమ్నా ॥౧౯॥ సంగృహ్యేతి । యేన సా శచీ తస్మాదితి శేషః ॥౨౦॥ జ్ఞాత్వేతి । ప్రణాశమదర్శనం వ్యథితాః పీడితాః అప్రహృష్టాః ఖిన్నాః ॥౨౧॥ దృష్ట్వేతి । విద్రుతం పలాయనం ॥౨౪॥ తత ఇతి । తత ఇన్ద్రస్య రథారోహణానన్తరం వాయుచపలా వాయుప్రవర్తితాః ॥౨౫॥ నానేతి । వాద్యన్త అవాద్యన్త శబ్దాః గగనే ప్రవృత్తాః ॥౩౦॥ దైత్యైరితి । దైత్యైః రావణస్య భృత్యైః ॥౩౧॥ పుత్రమితి । యుద్ధాత్ యుద్ధస్థానాత్

శం దేవరక్షసామ్। మహేన్ద్రస్య చ పుత్రస్య రాక్షసేన్ద్రసుతస్య చ ॥౯॥ తతో మాతలిపుత్రే తు గోముఖే తు
చ రావణిః। సారథౌ పాతయామాస శరాన్ కనకభూషణాన్ ॥౧౦॥ శచీసుతశ్చాపి తథా జయన్తస్తస్య
సారథిమ్। తం చాపి రావణిః క్రుద్ధః సమన్తాత్ ప్రత్యవిధ్యత ॥౧౧॥ స హి క్రోధసమావిష్టో బలీ విస్ఫారితేక్ష
ణః। రావణిశ్శక్రతనయం శరవర్షైరవాకిరత్ ॥౧౨॥ తతో నానాప్రహరణాంఛితధారాంత్సహస్ర
శః। పాతయామాస సంక్రుద్ధస్సురసైన్యేషు రావణిః ॥౧౩॥ శతఘ్నీముసలప్రాసగదాఖడ్గపరశ్వధాన్।
మహాన్తి గిరిశృఙ్గాణి పాతయామాస రావణిః ॥౧౪॥ తతః ప్రవ్యథితా లోకాస్సంజజ్ఞే చ తమో మహత్।
తస్య రావణపుత్రస్య శత్రుసైన్యాని నిఘ్నతః ॥౧౫॥ తతస్తద్దైవతబలం సమన్తాత్తం శచీసుతమ్। బహు
ప్రకారమస్వస్థమభవచ్ఛరపీడితమ్ ॥౧౬॥ నాభ్యజానన్త చాన్యోన్యం రక్షో వా దేవతాథవా। తత్ర
తత్ర విపర్యస్తం సమన్తాత్పరిధావతి ॥౧౭॥ దేవా దేవాన్నిజఘ్నుస్తే రాక్షసా రాక్షసాంస్తథా। సమ్మూ
ఢాస్తమసాచ్ఛన్నా వ్యద్రవన్నపరే తదా ॥౧౮॥ ఏతస్మిన్నన్తరే వీరః పులోమా నామ వీర్యవాన్। దైత్యే
న్ద్రస్తేన సంగృహ్య శచీపుత్రోఽపవాహితః ॥౧౯॥ సంగృహ్య తం తు దౌహిత్రం ప్రవిష్టస్సాగరం తదా। ఆర్య
కస్స హి తస్యాసీత్ పులోమా యేన సా శచీ ॥౨౦॥ జ్ఞాత్వా ప్రణాశం తు తదా జయన్తస్యాథ దేవతాః। అప్ర
హృష్టాస్తతస్సర్వా వ్యథితాస్సంప్రదుద్రువుః ॥౨౧॥ రావణిస్త్వథ సంక్రుద్ధో బలైః పరివృతస్స్వకైః। అ
భ్యధావత దేవాంస్తాన్ ముమోచ చ మహాస్వనమ్ ॥౨౨॥ దృష్ట్వా ప్రణాశం పుత్రస్య దైవతేషు చ విద్రు
తమ్। మాతలిం చాహ దేవేశో రథస్సముపనీయతామ్ ॥౨౩॥ స తు దివ్యో మహాభీమస్సజ్జ ఏవ మహారథః। ఉప
స్థితో మాతలినా వాహ్యమానో మహాజవః ॥౨౪॥ తతో మేఘా రథే తస్మింస్తటిత్వన్తో మహాబలాః। అగ్ర
తో వాయుచపలా నేదుః పరమనిస్స్వనాః ॥౨౫॥ నానావాద్యాని వాద్యన్త గన్ధర్వాశ్చ సమాహితాః। ననృ
తుశ్చాప్సరస్సఙ్ఘా నిర్యాతే త్రిదశేశ్వరే ॥౨౬॥ రుద్రైర్వసుభిరాదిత్యైరశ్విభ్యాం సమరుద్గణైః।
వృతో నానాప్రహరణైర్నిర్యయౌ త్రిదశాధిపః ॥౨౭॥ నిర్గచ్ఛతస్తు శక్రస్య పరుషః పవనో వవౌ। భా
స్కరో నిష్ప్రభశ్చాసీన్మహోల్కాశ్చ ప్రపేదిరే ॥౨౮॥ ఏతస్మిన్నన్తరే వీరో దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్।
ఆరురోహ రథం దివ్యం నిర్మితం విశ్వకర్మణా ॥౨౯॥ పన్నగైస్సుమహాభోగైర్వేష్టితం రోమహర్షణైః।
యేషాం నిశ్వాసవాతేన ప్రదీప్తమివ సంయుగే ॥౩౦॥ దైత్యైర్నిశాచరైశ్చైవ స రథః పరివారితః। సమ
రాభిముఖో దైత్యో మహేన్ద్రం సోఽభ్యవర్తత ॥౩౧॥ పుత్రం తం వారయిత్వా తు స్వయమేవ వ్యవస్థితః। సో
ఽపి యుద్ధాద్వినిష్క్రమ్య రావణిస్సముపావిశత్ ॥౩౨॥ తతో యుద్ధం ప్రవృత్తం తు సురాణాం రాక్షసైస్సహ।

తేషామితి । తేషాం సదృశం బలవీర్యానురూపమిత్యర్థః ॥౯॥ తత ఇతి । గోముఖ ఇతి మాతలిసుతనామ ॥౧౪॥ తత ఇతి । తమస్సంజజ్ఞే రావణపుత్రస్య మాయయేతి శేషః ॥౧౬॥ నాభ్యజానన్తేతి । విపర్యస్తం విశీర్ణం ॥౧౭॥ ఏతస్మిన్నితి । పులోమా నామాస్తీతి శేషః । తేన పులోమ్నా యేన స్వా శచీ దత్తా ఇతి శేషః । తస్మాత్ శచీ పౌలోమీతి నామవతీ జాతేత్యర్థః ॥౨౦॥ జ్ఞాత్వేతి । ప్రణాశమదర్శనం । వ్యథితాః - అత ఏవ

[illegible] ॥ ౩౩ ॥ కుంభకర్ణ స్త్వితి । అస్య జాకరిత వ్యయుద్ధాది ప్రసంగే అనేక దినము పి ఖా కరణమిత్యర్థోజ్ఞాయత నా నా ప్రహరణోద్యతః తద్యన్నా నా ప్రహరణైః కేనాపి సహాయుధ్యత కేన సహ కిమయుద్ధం కృతవానితి నాజ్ఞాయత అపితు ప్రాప్తేన సర్వేణా వ్యయు ధ్యతేత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ అపి వ ప్రహరణనియమోనాస్తీత్యాహ దంతైరితి ॥ ప్రయుద్ధః కృత ప్రకృష్టయుద్ధః ॥ ౩౬ ॥ తత ఇతి ॥ సమరుద్గణైర్దే వైరితి శేషః ॥ ౩౮ ॥ కేచిదితి ॥ కృత్తాః ఛిన్నాః కేచిత్ స్థితా వాహనేష్వవసక్తాస్థితా ఏవాపరే నష్టాః ఇత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥ రథా ఇతి ॥ రథాదీన్ బాహుభ్యాం సమాలింగ్య విష్టబ్ధాః కేచిదుచ్ఛ్రితాః కేచిదుచ్ఛ్రితా మమ్రిరే ఇత్యన్వయః ॥ ౪౧ ॥ చిత్రేతి ॥ చిత్రకర్మ ఇవేత్యత్రోపధి రాక్షసయోధాః సిద్ధరూపా నిర్మితచిత్రకర్మ ఆశ్చర్యకరణ తత్ర తేషాం రణసంప్లవో రణనం యుద్ధ ఆభాతి ॥ ❁ ॥ తేషాం రణసంప్లవ ఇతి వా పాఠః ॥ ౪౨ ॥ శోణితేతి ॥ నిష్యందః ప్రవాహః ॥ ❁ ॥ నిష్యంద ఇతి పాఠే గతగమనార్థః ఇత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ ఆగాదితి ॥ ఆగాత్ రణమితి శేషః ॥ ౪౬ ॥ ప్రయుధ్యతోరితి ॥ సర్వం హి తమసా వృతం దృశ్యతేత్యర్థః ఇత్యర్థః కృత సర్వదిక్కా వనేనేతి భావః ॥ ౪౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యా యాం - అష్టావింశస్సర్గః - §§

శస్త్రౌఘవర్షిణాం ఘోరం మేఘానామివ సంయుగే॥ ౩౩ ॥ కుంభకర్ణస్తు దుష్టాత్మా నానాప్రహరణో
ద్యతః। నాజ్ఞాయత తదా యుద్ధే సహ కేనాప్యయుధ్యత॥ ౩౪॥ దంతైర్భుజాభ్యాం పద్భ్యాం చ శక్తితోమ
రపాణిభిః। యేన కేనైవ సంరబ్ధస్తాడయామాస వై సురాన్ ॥ ౩౫ ॥ తతో రుద్రైర్మహాఘోరైస్సంగ
మ్యాథ నిశాచరః। ప్రయుద్ధస్తైశ్చ సంగ్రామే క్షతశ్శస్త్రైర్నిరంతరమ్॥ ౩౬॥ బభౌ శస్త్రాచితతనుః కుం
భకర్ణః క్షరన్నసృక్। విద్యుత్స్తనితనిర్ఘోషో ధారావానివ తోయదః॥ ౩౭ ॥ తతస్తత్తు సంస్సైన్యం
ప్రయుద్ధం సమరుద్గణం। రణే విద్రావితం సర్వం నానాప్రహరణైశ్శితైః॥ ౩౮॥ కేచిద్వినిహతాః కృత్తా
శ్చేష్టంతి స్మ మహీతలే। వాహనేష్వవసక్తాశ్చ స్థితా ఏవాపరే రణే॥ ౩౯॥ రథాన్నాగాన్ ఖరానుష్ట్రాన్
పన్నగాంస్తురగాంస్తథా। శింశుమారాన్వరాహాంశ్చ పిశాచవదనాంస్తథా। ❁। తాంస్సమాలింగ్య బా
హుభ్యాం విష్టబ్ధాః కేచిదుచ్ఛ్రితాః। దేవైస్తు శస్త్రసంభిన్నా మమ్రిరే చ నిశాచరాః॥ ౪౧॥ చిత్రకర్మ ఇ
వాభాతి స తేషాం రణసంప్లవః। నిహతానాం ప్రమత్తానాం రాక్షసానాం మహీతలే॥ ౪౨ ॥ శోణితోదకని
ష్యందకంకగృధ్రసమాకులా। ప్రవృత్తా సంయుగముఖే శస్త్రగ్రాహవతీ నదీ॥ ౪౩ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే క్రు
ద్ధో దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్। నిరీక్ష్య తద్బలం కృత్స్నం దైవతైర్వినిపాతితమ్॥ ౪౪॥ స తం ప్రతివిగాహ్యాశు
ప్రవృద్ధం సైన్యసాగరమ్। త్రిదశాంస్సమరే నిఘ్నంఛక్రమేవాభ్యవర్తత॥ ౪౫ ॥ ఆగాచ్ఛక్రో మహాచ్చా
పం విస్ఫార్య సుమహాస్వనమ్। తస్య విస్ఫారఘోషేణ స్వనంతి స్మ దిశో దశ ॥ ౪౬॥ తద్వికృష్య మహాచ్చాప
మింద్రో రావణమూర్ధని। నిపాతయామాస శరాన్పావకాదిత్యవర్చసః॥ ౪౭ ॥ తథైవ చ మహాబా
హుర్దశగ్రీవో వ్యవస్థితః। శక్రం కార్ముకవిభ్రష్టైశ్శరవర్షైరవాకిరత్॥ ౪౮ ॥ ప్రయుధ్యతోరథ త
యోః బాణవర్షైస్సమంతతః। నజ్ఞాయత తదా కించిత్ సర్వం హి తమసావృతమ్॥ ౪౯॥ ❁❁❁❁❁❁

❁❁❁❁❁❁❁ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - అష్టావింశస్సర్గః. ❁❁❁❁❁❁❁

అవష్టబ్ధాః ॥ ౩౨ ॥ తత ఇతి ॥ వాయుచపలాః - వాయుచలితాః ॥ ౩౩ ॥ కుంభకర్ణస్త్వితి ॥ నానాప్రహరణోద్యతః ఉద్యతనానాప్రహరణః నాజ్ఞాయత అయమయా యోద్ధవ్య ఇత్యేకోఽప్యత్వేన నజ్ఞాయతే - అపితు సహ కేనాపి - అయుధ్యత యేన కేనాపి ప్రాప్తేన సర్వేణాప్యయుధ్యతే త్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ దంతైరితి ॥ ప్రయుద్ధః - ప్రకృష్టయుద్ధః ॥ ౩౯ ॥ రథానిత్యాదిశ్లోకద్వయమిదం వాక్యం - విష్టబ్ధాః - అవలంబ్య స్థితాః - కేచిదుచ్ఛ్రితాః కేవలం స్థితాశ్చ ॥ ౪౧ ॥ చిత్రేతి ॥ చిత్రకర్మ ఇవేతి ॥ వాక్యైకదేశసత్యేః - రణసంప్లవః - రణసంభ్రమః - చిత్రకర్మ - ఆశ్చర్యకరమిత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ ప్రయుధ్యతోరితి ॥ తమసావృతం తేషయాః శరవర్షసర్వదిక్ఛాదనకృతేనేతి శేషః ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టావింశస్సర్గః - ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

౧ ॥ తతఇతి ॥ దేవాశ్చ రాక్షసాశ్చ దేవరాక్షసాః - తేషాం సమాహారః ॥ ౨ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మింస్తు తామసే యుద్ధే త్యాదిశ్లోక ద్వయం ప్రక్షిప్తం ॥ ౪ ॥ సత్వితి ॥ బలే దేవసైన్యే ॥ ౫ ॥ క్రోధాదితి ॥ పరసైన్యస్య అంతో యావత్తావన్మాం నయస్వ సేనామధ్యభాగేన నయ స్వ ॥ ౬ ॥ అద్యేతి ॥ విక్రమైస్సంచారైః ॥ ౭ ॥ అహమితి ॥ అథోపరి సర్వేషాముపరిష్టాత్ ॥ ౮౫ ॥ అథ దేవసేనామధ్య ప్రవేశే కథంకథమిత్యతివిషణ్ణం సారథిం కాలవిలంబనాయ పునరప్యాహ ద్విః ఖల్వితి - ద్విర్ద్వివారం బ్రవీమి తస్మాదంతం నయసీతి శేషః ॥ ౯ ॥ అపరిమిత దేవసేనాయా అత్యంతమక్షోభ్యత్వాదాహ ॥ అయమితి ॥ నందనపార్శ్వే ఉదయపర్వతపర్యంతం సేనావిస్తృతేతి భావః ॥ ౧౦ ॥ తస్యేతి ॥ శత్రూణాం దేవానాం సైన్యస్యేతి శేషః - మధ్యేన మధ్యభాగేనైవ ॥ ౧౧ ॥ తస్యేతి ॥ నిశ్చయం స్థాంతరరథస్థ ఇత్యేతేన రావణం జీవగ్రాహం గ్రహీతుం స్వయం సన్నద్ధ ఇతి సూచ్యతే ॥ ౧౨ ॥ సురా ఇతి ॥ రక్ష ఇతి రావణ విశేషణం నిత్యనపుంసకం ॥ ౧౩ ॥ ఏష ఇతి ॥ సైన్యే అస్మత్సేనాయాం ప్రవృద్ధోర్మిః ఉత్తరంగస్సముద్ర ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ నహ్యేష ఇతి ॥ వరదానాత్ బ్రహ్మణ ఇత్యాదికి సునిర్భయః - మరణభయరహితః ॥ ౧౫ ॥ యథేతి ॥ యథా బలౌ బలిదైత్యే నిరుద్ధే కృతనిరోధనే మయా త్రైలోక్యం భుజ్యతే ఏవమేతస్య పాపస్య నిరోధః త్రైలోక్యరక్షణం మమ కర్తవ్యత్వేన రోచత ఇత్యుక్తరీత్యా పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౧౬ ॥ తత ఇతి ॥ తతోన్యం దేశం రావణావస్థితదేశాదన్యం దేశం సంత్యజ్య

తతస్తమసి సంజాతే సర్వే తే దేవరాక్షసాః। అయుధ్యంత బలోన్మత్తాః సూదయంతః పరస్పరమ్॥ ౧ ॥
తతస్తు దేవసైన్యేన రాక్షసానాం బృహద్బలమ్। దశాంశం స్థాపితం యుద్ధే శేషం నీతం యమక్షయమ్ ॥ ౨ ॥
తస్మింస్తు తామసే యుద్ధే సర్వే తే దేవరాక్షసాః। అన్యోన్యం నాభ్యజానంత యుధ్యమానాః పరస్పరమ్॥ ౩ ॥
ఇంద్రశ్చ రావణశ్చైవ రావణిశ్చ మహాబలః। తస్మింస్తమోజాలవృతే మోహమీయుర్న తే త్రయః ॥ ౪ ॥
సతు దృష్ట్వా బలం సర్వం నిహతం రావణస్తదా। క్రోధమభ్యాగమత్తీవ్రం మహానాదం చ ముక్తవాన్ ॥ ౫ ॥
క్రోధాత్ సూతం చ దుర్ధర్షస్స్యందనస్థమువాచ హ। పరసైన్యస్య మధ్యేన యావదంతో నయస్వ మామ్॥ ౬ ॥
అద్యైతాన్ త్రిదశాన్సర్వాన్ విక్రమైస్సమరే స్వయమ్। నానాశస్త్రమహాసారైర్నయామి యమసాదనమ్॥ ౭ ॥ అహమింద్రం వధిష్యామి ధనదం వరుణం యమమ్। త్రిదశాన్వినిహత్యాథ స్వయం స్థాస్యామ్యథోపరి ॥ ౮ ॥ విషాదో న చ కర్తవ్యశ్శీఘ్రం వాహయ మే రథమ్ ॥ ౯ ॥ ద్విః ఖలు త్వాం బ్రవీమ్యద్య యావదంతం నయస్వ మామ్॥ ౯ ॥ అయం స నందనో దేశో యత్ర వర్తామహే వయమ్। నయ మామద్య తత్ర త్వముదయో యత్ర పర్వతః॥ ౧౦ ॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా తురగాన్స మనోజవాన్। ఆదిదేశాథ శత్రూణాం మధ్యేనైవ చ సారథిః ॥ ౧౧ ॥ తస్య తం నిశ్చయం జ్ఞాత్వా శక్రో దేవేశ్వరస్తదా। రథస్థస్సమరస్థాంస్తాన్ దేవాన్వాక్యమథాబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ సురాశ్శృణుత మద్వాక్యం యత్తావన్మమ రోచతే। జీవన్నేవ దశగ్రీవస్సాధు రక్షో నిగృహ్యతామ్॥ ౧౩ ॥ ఏష హ్యతిబలస్సైన్యే రథేన పవనౌజసా। గమిష్యతి ప్రవృద్ధోర్మిస్సముద్ర ఇవ పర్వణి॥ ౧౪ ॥ న హ్యేష హంతుం శక్యోద్య వరదానాత్సునిర్భయః। తద్గ్రహీష్యామహే రక్షో యత్తా భవత సంయుగే॥ ౧౫ ॥ యథా బలౌ నిరుద్ధే చ త్రైలోక్యం భుజ్యతే మయా। ఏవమేతస్య పాపస్య నిరోధో మమ రోచతే॥ ౧౬ ॥ తతోన్యం దేశమాస్థాయ శక్రస్సంత్యజ్య రావణమ్। అయుధ్యత మహారాజ రాక్షసాంస్త్రాసయన్రణే॥ ౧౭ ॥ ఉత్తరేణ దశగ్రీవః ప్రవివేశానివర్తకః ॥ ౧౮ ॥ దక్షిణేన తు పా

౫ ॥ క్రోధాదితి ॥ యావదంతం అంతిమపరసైన్యస్యాంతో యావత్తావన్మధ్యేన మాం నయస్వ ॥ ౭ ॥ అహమితి ॥ అథోపరి సర్వేషాముపరిష్టాదిత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥ దేవసేనామధ్యప్రవేశే కథం భవిష్యతీతి విషణ్ణం సారథిం - పునశ్చాహ - ద్విః ఖల్విత్యాది యావదంతం నయస్వ మామితి ద్విర్ద్వివారం త్వాం బ్రవీమి ఖలు తత్కథం న నయసీత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అపరిమిత దేవసేనాయాః ఆదిః కోంత ఇత్యత్రాహ - అయమితి ॥ వయం యత్ర వర్తామహే స నందనో దేశః - ఏష ఆదిః - ఏవముదయః పర్వతో యత్ర తత్ర పర్యంతో దేవసేనాయాం ॥ ౧౦ ॥ యథేతి ॥ బలౌ మహాబలౌ నిరుద్ధే అహం త్రైలోక్యం నిరోధనం ప్రాప్య ఏవమేతస్య నిరోధః పి బ్రవీతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౬ ॥ తతోన్యమితి ॥ రాక్షసా

తిప్రజ్ఞాహతాదినా ప్రహర్తుమశక్యత్వాత్ పురఃస్థితిని ష్ప్రయోజనేత్యాశయేన తం వ్యత్యస్య - ఉత్తరేణ ప్రభుదేశే దేవసేనామితి శేషః -
వతారః అనివర్తితుం శక్యః ||౧౯|| తత ఇతి || దశాననం స్వవశాయదిత్యర్థః న్యవర్తయత్ అసంభ్రాన్తః సమావృత్యేత్యర్థః ||౨౧|| తత ఇతి || తత్సై
న్యం దేవసైన్యం || ౨౨ || పురస్థితత్వాద్దేవసేనా జయస్యాశక్యత్వాత్ స్వమాయాం ప్రయుక్తే || తామితి || సమక్ష్య పురా ప్రావర్తత ప్రయుక్తాం పయుదిత్యర్థః ||
౨౩ || వి ముక్త ఇతి || కించన కిమపి భయమిత్యర్థః || ౨౫ || స తమితి || స్వసైన్యమభితో నయత్ స్వసైన్యపార్శ్వమనయదిత్యర్థః || ౨౯ ||
రాతి || మహేంద్రం తేన బలాన్నీయమానం దృష్ట్వా విద్యావానపి సురమాయా సంహారవిద్యావానపి ఇంద్రః యేన రావణినా మాయయా ని
తేన దృశ్యతే ఏతత్ కిం స్విదితి చుక్రుశుః || ౩౧ || స తమితి || యుద్ధే దర్శనస్థః దర్శనస్థ ఇతి చ్ఛేదః - అంతర్హితోపి వాచా బ్రవీదిత్యర్థః దర్శనేన సా
౦ద్ర నాశ ఇదమితి భావః || ౩౪ || ఆగచ్ఛేతి || హే తాత ఆగచ్ఛ ఆగచ్ఛామి స్వపురం ఇతి శేషః || ౩౫ || రణకర్మణః నివర్తతాం సిద్ధ్యతి సమస్తపమాప్తి
స్సిద్ధ్యర్థః నివర్తితాం నివృత్తి శ్రమహానోస్మాకం జితం జయః సంప్రత్త ఇతి భావే నిష్ఠా సజయస్తే విదితోస్తు || ౩౫ || కథం జయస్తత్రాహ అయమి

శ్వేషు సంప్రవివేశ శతక్రతుః ||౧౮|| తతస్స యోజనశతం ప్రవిష్టో రాక్షసాధిపః | దేవతానాం బలం సర్వం శర
వర్షైరవాకిరత్ || ౧౯ || తతశ్శక్రో నిరీక్ష్యాథ ప్రణష్టం తు స్వకం బలమ్ | న్యవర్తయదసంభ్రాన్తస్స
మావృత్య దశాననమ్ ||౨౦|| ఏతస్మిన్నన్తరే నాదో ముక్తో దానవరాక్షసైః | హా హతాస్స్మ ఇతి గ్రస్తం దృష్ట్వా
శక్రేణ రావణమ్ ||౨౧|| తతో రథం సమాస్థాయ రావణిః క్రోధమూర్ఛితః | తత్సైన్యమతిసంక్రుద్ధః ప్రవివే
శ సుదారుణమ్ || ౨౨ || తాం ప్రవిశ్య మహామాయాం ప్రాప్తాం గోపతినా పురా | ప్రవివేశ సుసంరబ్ధస్త
త్సైన్యం సమభిద్రవత్ || ౨౩ || స సర్వా దేవతాస్త్యక్త్వా శక్రమేవాభ్యధావత | మహేంద్రశ్చ మహా
తేజా నాపశ్యచ్చ సుతం రిపోః || ౨౪ || విముక్తకవచస్తత్ర వధ్యమానోపి రావణిః | త్రిదశైస్సుమహావీర్యై
ర్న చకార చ కించన || ౨౫ || స మాతలిం సమాయాన్తం తాడయిత్వా శరోత్తమైః | మహేంద్రం బాణవర్షే
ణ భూయ ఏవాభ్యవాకిరత్ || ౨౬ || తతస్త్యక్త్వా రథం శక్రో విససర్జ చ సారథిమ్ | ఐరావతం సమారుహ్య
మృగయామాస రావణిమ్ || ౨౭ || స తత్ర మాయాబలవానదృశ్యోథాన్తరిక్షగః | ఇంద్రం మాయాపరిక్షిప్తం
కృత్వా స ప్రాద్రవచ్ఛరైః || ౨౮ || స తం యదా పరిశ్రాన్తమింద్రం జజ్ఞేథ రావణిః | తదైనం మాయయా బ
ద్ధ్వా స్వసైన్యమభితోనయత్ || ౨౯ || తం తు దృష్ట్వా బలాత్తేన నీయమానం మహారణాత్ | మహేంద్రమమ
రాస్సర్వే కిం ను స్యాదిత్యచింతయన్ || ౩౦ || దృశ్యతే న స మాయావీ శక్రజిత్సమితింజయః | విద్యావానపి యే
నేంద్రో మాయయాపహృతో బలాత్ || ౩౧ || ఏతస్మిన్నన్తరే క్రుద్ధాస్సర్వే సురగణాస్తదా | రావణం విము
ఖీకృత్య శరవర్షైరవాకిరన్ || ౩౨ || రావణస్తు సమాసాద్య ఆదిత్యాంశ్చ వసూంస్తథా | న శశాక స సం
గ్రామే యోద్ధుం శత్రుభిరర్దితః || ౩౩ || స తం దృష్ట్వా పరిమ్లానం ప్రహారైర్జర్జరీకృతమ్ | రావణిః పిత
రం యుద్ధే దర్శనస్థోబ్రవీదిదమ్ || ౩౪ || ఆగచ్ఛ తాత గచ్ఛామో రణకర్మ నివర్తతామ్ | జితం నో విదితం తే
స్తు స్వస్థో భవ గతజ్వరః || ౩౫ || అయం హి సురసైన్యస్య త్రైలోక్యస్య చ యః ప్రభుః | స గృహీతో దేవబలా
ద్భగ్నదర్పాః సురాః కృతాః || ౩౬ || యథేష్టం భుంక్ష్వ లోకాంస్త్రీన్నిగృహ్యారాతిమోజసా | వృథా కిం తే
శ్రమేణేహ యుద్ధమద్య తు నిష్ఫలమ్ || ౩౭ || తతస్తే దైవతగణా నివృత్తా రణకర్మణః | తచ్ఛ్రుత్వా రావ

పస్థిత దేశాదిత్యర్థః || రావణం సంత్యజ్యేతి ప్రజ్ఞాదినా ప్రహర్తుమశక్యత్వాత్ పురస్థితిని ష్ప్రయోజనేతి మత్వేతి శేషః - ఉత్తరేణ || దేవసే
నామితి శేషః || ౧౯ || తత ఇతి || న్యవర్తయత్ స్వసేనయా దశాననం సమావృత్య న్యవర్తయత్ || ౨౧ || తత ఇతి || తత్సైన్యం దేవసైన్యం
౨౨ || తామితి || గోపతినా రుద్రేణ || ౨౩ || స ఇతి || స్వసైన్యమభితః స్వసైన్యాయాః పార్శ్వం || ౩౦ || దృశ్యత ఇతి || విద్యావానపి
అంతర్మాయా సంహారీ - యేనావేన రావణినా మాయయా నీయతే - ఏతత్కిం స్విదితి చుక్రుశుః || ౩౧ || స తమితి || యుద్ధే దర్శనస్థః ప్రదర్శితస
న్నిదర్శనే - మహేంద్ర ఏవ నాశరూ దితి భావః || ౩౪ || ఆగచ్ఛ ఇతి || సర్వమస్తు సమాప్తమస్తు || ౩౫ || అయమితి || కథం నిర్వృత్తిరిత్య

ఒంతి దేవబలాత్ దేవసేనాయాః ॥ ౩౭ ॥ అథేతి ॥ రణవిగతః విగతరణః ॥ ౪౦ ॥ నయేతి ॥ ॥ త్వరితముత్తనయాస్వైతిపాతే త్రిదశానిర్జితా ఇతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౪౧ ॥ అథేతి ॥ రాక్షసాన్ విసృజ్య స్వభవనం ప్రతీతిశేషః ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనత్రింశస్సర్గః - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అథాబ్రహ్మేన్ద్రమోచనమిం త్రా శ్యానసంబంధకతకర ॥ ౨ ॥ తస్యేతి ॥ అహో స్విత్ సంధి రామార్క స్తవతుల్య విక్రమ శేషః ॥ ౩ ॥ జితమితి ॥ త్రైలోక్యం జేష్యామీతి యా ప్రతిజ్ఞా కృతా సా సఫలా జాతా ॥ ౬ ॥ తదితి ॥ తస్య త్వయా త్రిదశానాం వశే స్థాపితత్వాత్ వా వతపివాదీ న్యత్వత్సంపాద్య త్వాదితి భావః అస్య మోక్షకారణాయ అన్య దవ్యతీష్టం దివౌకసః కిం ప్రయచ్ఛన్తు తదపి శేషః ॥ ౯ ॥ తత ఇత్యాదిసార్ధః శ్లోకమేకం వాక్యం - సర్వామరత్వం సర్వతో నిమిత్తాత్ సర్వస్మిన్ వికాలే మరణరాహిత్యం మత్స్యప్రప్రాణినాం నా స్త్రి ॥ ౯ ॥ నాస్తి ప్రాణినత ఇహ పక్షిణ ఇతి ॥ మహతౌజసో భూతా ద్వి పదాః ॥ ౧౨ ॥ అథేతి ॥ స్రూయతాం వేతివా అథవా సర్వామరత్వా సంబంధవేశత

ణే వాక్యం స్వష్టమేతా బభూవహ ॥ ౩౭ ॥ అథరణవిగత ఉత్తమౌజాస్త్రిదశరిపుః ప్రథితో నిశాచరేంద్రః ॥ స్వసుతవచనమాదృతః ప్రియంతత్సముపనిశమ్య జగామసైవసూనుమ్ ॥ ౩౯ ॥ అతిబలసదృశైః పరాక్రమైస్తం మమకులవంశ వివర్ధనం ప్రభో । యదయమతుల బలస్త్వయాద్య వై త్రిదశపతి స్త్రిదశాశ్చ నిర్జితాః ॥ ౪౦ ॥ నయరథమధిరోప్య వాసవం నగరమితో వ్రజ సేనయావృతస్త్వమ్ । అహమపి తవ పృష్ఠతో ద్రుతం వై సహసచివై రనుయామి హృష్టవత్ ॥ ౪౧ ॥ అథ సబలవృతస్స వాహన స్త్రిదశపతిం పరిగృహ్య రావణిః ॥ స్వభవనమధిగమ్య వీర్యవాన్ కృతసమరాన్ విససర్జ రాక్షసాన్ ॥ ౪౨ ॥ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

❀❀❀❀❀❀❀ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ఏకోనత్రింశస్సర్గః, ❀❀❀❀❀❀❀

జితే మహేంద్రే౽తిబలే రావణస్య సుతేన వై । ప్రజాపతిం పురస్కృత్య యయుర్లంకాం సురాస్తదా ॥ ౧ ॥ తత్ర రావణమాసాద్య పుత్రభ్రాతృభిరావృతమ్ । అబ్రవీద్గగనే తిష్ఠం స్సాన్త్వపూర్వం ప్రజాపతిః ॥ ౨ ॥ వత్స రావణ తుష్టో౽స్మి పుత్రస్య తవ సంయుగే । అహో౽స్య విక్రమౌదార్యం తవ తుల్యో౽ధికో౽పి వా ॥ ౩ ॥ జితం హి భవతా సర్వం త్రైలోక్యం స్వేన తేజసా । కృతా ప్రతిజ్ఞా సఫలా ప్రీతో౽స్మి స్వసుతేన వై ॥ ౪ ॥ అయం చ పుత్రో౽తిబలస్తవ రావణ వీర్యవాన్ । జగతీంద్రజిదిత్యేవ పరిఖ్యాతో భవిష్యతి ॥ ౫ ॥ బలవాన్ దుర్జయశ్చైవ భవిష్యత్యేవ రాక్షసః । యం సమాశ్రిత్య తే రాజన్ స్థాపితా స్త్రిదశా వశే ॥ ౬ ॥ తన్ముచ్యతాం మహాబాహో మహేంద్రః పాకశాసనః । కిం చాస్య మోక్షణార్థాయ ప్రయచ్ఛన్తు దివౌకసః ॥ ౭ ॥ అథాబ్రవీన్మహాతేజా ఇంద్రజిత్సమితింజయః । అమరత్వమహం దేవవృణేయ ద్యేష ముచ్యతే । చతుష్పదాం ఖేచరాణాం మన్యేషాం చ మహౌజసామ్ । వృక్షగుల్మముపలతాతృణానామపి మహాభృతామ్ । సర్వేషు జంతవో౽న్యోన్యం భేత్తవ్యాః పతిభిః త్వితి । అత్రోన్త్ర లోకే సర్వేషాం సర్వతశ్చ భవేద్భయమ్ ॥ ౯ ॥ తతో బ్రవీన్మహాతేజా మేఘనాదం ప్రజాపతిః । నాస్తి సర్వామరత్వం హి కస్యచిత్ప్రాణినో భువి ॥ ౯ ॥ పక్షిణశ్చ చతుష్పాదో భూతానాం వా మహౌజసామ్ ॥ ౯ ॥ శ్రుత్వాపి తామహేనోక్తమింద్రజిత్ ప్రభుణావ్యయమ్ । ౧౦ ॥ అథాబ్రవీత్సతత్రస్థం మేఘనాదో మ

తా హ - జితమితి భావే నిష్ఠా - దేవబలాత్ - దేవసేనాయాః ॥ ౩౭ ॥ అథేతి ॥ రణవిగతః విగతరణ ఇత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥ నయేతి ॥ త్వరితముత్తనయస్వే పాతే నిర్జితా ఇతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౪౧ ॥ అథేతి ॥ రాక్షసాన్ విసృజ్య దేవాలిత్వం స్వనివేశం ప్రతీతిశేషః ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనత్రింశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

తత ఇత్యాది ॥ ౨ ॥ వత్సేతి ॥ అహో౽స్యేతి సంధిరార్షః ॥ ౩ ॥ జితమితి ॥ స్వసుతేన స్వసుతబలేన - త్రైలోక్యం కృతా ప్రతిజ్ఞా - చతురో దిక్పాలాన్ జేష్యామీతి కృతా ప్రతిజ్ఞా ॥ ౪ ॥ తత ఇత్యాది సార్ధమేకం వాక్యం ॥ సర్వామరత్వం సర్వస్మాదపి నిమిత్తాత్ సర్వస్మిన్ కాలే మరణరాహిత్యం భువి వత్స ప్రప్రాణినాం నాస్తి ఇత్యాదిర్థో౽యమ్మరణం ॥ ౧౦ ॥ అథేతి ॥ పూర్వోక్త వివరణమేతత్ ॥ స్రూయతామితివా ॥ అథేత్యర్థః ॥

క్రతుమోక్షణే శత్రుహన్నిమిత్తాద్యాసు సిద్ధిః కాంక్షితా సా హూయతాం ॥ ౧౧ ॥ తదేవాహ మమేష్టమిత్యాదిశ్లోకద్వయం తదా మే స్యా ద్వినాశనం స్యాదిత్యేవం రూపం మమేష్టమిత్యగ్రిమేణ సంబంధః నిత్యశో నియమేన మంత్రైః తత్పూర్వకం హవ్యైః పావకం సంపూజ్య శ త్రునిర్జయకాంక్షిణస్సంగ్రామమవతీర్ణం ప్రవేష్టుం వాంఛతో మమాశ్వయుక్తో రథో విభావసోస్సకాశాదుత్తిష్ఠేత్ తత్స్థస్య తత్ర స్థితస్య మమామరతా చ స్యాత్ దేవ ఏష మే నిశ్చయో వరః ॥ ౧౩ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ సంగ్రామే [illegible] యజ్ఞప్యహోమే సమా హారద్వంద్వః తస్మిన్ సమాప్తే యది యుధ్యేయం యుద్ధం కుర్యాం తదా మే వినాశనం స్యాదితి మమేష్టమితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౪ ॥ లోకేషు [illegible] క్రియయా యమేవ వరలాభ ఇత్యాహ సర్వో హీతి ॥ ౧౫ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ భ్రష్టామరాణాం దేవానాం ద్యుతిర్యస్య స భ్రష్టాంబరద్యుతిః [illegible] ౧౭ ॥ తమితి - హే శతక్రతో ఏవమిదానీం శోచన్నితి శేషః తాదృశో భవాన్ పురా సుదుష్కరం కిముక్తగోపిత్వ [illegible] వాసితి ॥ ౧౮ ॥ న ను కిం మయా కృతం తత్రాహ అమరేంద్రేతి ॥ వర్ణో దేహకాంతిః ఏకవిధదేహకాంతయః సమాభాషాః సమవచనాః ఏకరూపాః సమాన వయోవస్థాః ॥ ౧౯ ॥ తాసామితి ॥ దర్శనే రూపే లక్షణే వర్ణాదౌ వా ॥ ౨౦ ॥ సోహమితి ॥ తాసాం విశేషార్థం [illegible] కస్య ప్రయు క్తపరస్పరవైలక్షణ్యసిద్ధ్యర్థం ॥ ౨౧ ॥ తత ఇతి ॥ తత్ప్రభవం వైరూప్యప్రభవం హల్యం నింద్యత్వం ॥ ౨౨ ॥ [illegible] ॥ [illegible]

హోబలః। హూయతాం వా భవేత్సిద్ధిశ్శతక్రతువిమోక్షణే ॥ ౧౧ ॥ మమేష్టం నిత్యశో హవ్యైర్మంత్రైస్సం

పూజ్య పావకమ్। సంగ్రామమవతీర్ణస్య శత్రునిర్జయకాంక్షిణః ॥ ౧౨ ॥ అశ్వయుక్తో రథో మహ్యముత్తి

ష్ఠేత్తు విభావసోః। తత్స్థస్యామరతా స్యాన్మే ఏష మే నిశ్చయో వరః ॥ ౧౩ ॥ తస్మిన్ యద్యసమాప్తే చ జప్య

హోమే విభావసౌ। యుధ్యేయం దేవసంగ్రామే తదా మే స్యాద్వినాశనమ్ ॥ ౧౪ ॥ సర్వో హి తపసా

దేవ వృణోత్యమరతాం పుమాన్। విక్రమేణ మయా త్వేతదమరత్వం ప్రవర్తితమ్ ॥ ౧౫ ॥ ఏవమస్త్వితి తం

చాహ వాక్యం దేవః పితామహః। ముక్తశ్చేంద్రజితా శక్రో గతాశ్చ త్రిదివం సురాః ॥ ౧౬ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే

రామ దీనో భ్రష్టామరద్యుతిః। ఇంద్రశ్చింతాపరీతాత్మా ధ్యానతత్పరతాం గతః ॥ ౧౭ ॥ తం తు దృష్ట్వా తథా

భూతం ప్రాహ దేవః ప్రజాపతిః। శతక్రతో కిము పురా కరోతి స్మ సుదుష్కరమ్ ॥ ౧౮ ॥ అమరేంద్ర మయా బు

ద్ధ్యా ప్రజాస్సృష్టాస్తదా ప్రభో। ఏకవర్ణాస్సమాభాషా ఏకరూపాశ్చ సర్వశః ॥ ౧౯ ॥ తాసాం నాస్తి వి

శేషో హి దర్శనే లక్షణేపి వా। తతోహమేకాగ్రమనాస్తాః ప్రజాః పర్యచింతయమ్ ॥ ౨౦ ॥ సోహం తాసాం వి

శేషార్థం స్త్రియమేకాం వినిర్మమే। యద్యత్ప్రజానాం ప్రత్యంగం విశిష్టం తత్తదుద్ధృతమ్ ॥ ౨౧ ॥ తతో

మయా రూపగుణైరహల్యా స్త్రీ వినిర్మితా। హలం నామేహ వైరూప్యం హల్యం తత్ప్రభవం భవేత్ ॥ ౨౨ ॥

యస్మాన్న విద్యతే హల్యం తేనాహల్యేతి విశ్రుతా। అహల్యేత్యేవ చ మయా తస్యా నామ ప్రవర్తితమ్ ॥ ౨౩ ॥

సర్వామరత్వాభావేపి శతక్రతువిమోక్షణే - తన్నిమిత్తం మయా సిద్ధిః కాంక్షితా సా హూయతాం ॥ ౧౧ ॥ మమేతి ॥ నిత్యశో - నియమేన [illegible] హవ్యైః - పావకం సంపూజ్య శత్రునిర్జయకాంక్షిణః సంగ్రామమవతీర్ణం ప్రవేష్టుం వాంఛితం మమాశ్వయుక్తో రథో విభావసోస్సకాశా దుత్తిష్ఠేత్ - తస్య మే సంగ్రామే - అమరతా స్యాత్ దేవ - ఏష మే నిశ్చయో వరః ॥ ౧౩ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ సంగ్రామే అపేక్షితే విభావసౌ జప్య హోమే చాసమాప్తే తు విఘ్నవశాదసమాప్తే తు యది యుధ్యే యం తదైవ సంగ్రామే విభవవినాశనం భవత్వితి మమేష్టమితి సంబంధః - [illegible] రేణ వినాశో మా భవదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ మయా త్వేతద్వరం లోకవిలక్షణం ప్రార్థ్య తత్ [illegible] యతే - సర్వ ఇత్యాది ॥ ప్రవర్తితం ప్రకీర్తితం - దాతవ్యత్వేనేతి శేషః ॥ ౧౫ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ భ్రష్టాంబరద్యుతిః భ్రష్టాంబరాణాం దేవానాం ద్యుతిర్యస్య స తథా ॥ ౧౭ ॥ తమితి ॥ హే శతక్రతో - ఏవమిదానీం - శోచన్ భవాన్ - పురా సుదుష్కరం కిము కరోతి స్మ [illegible] తనావసీత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ ఏతాదృశ [illegible] బీజం మయా ॥ [illegible] కృతమి త్యత్రాహ - అమరేంద్రేత్యాది ॥ ఏకవర్ణాః సమాభాషాః - ఏకరూపాః కాంతిస్వరాః - ఏకరూపాః [illegible] మానవవయోవస్థా [illegible] దర్శనే నైసాంగత్యే - ౩ షణే నయనా [illegible] ॥ ౧౯ ॥ తాసామితి ॥ [illegible] ॥ [illegible] గ్రమనాస్సన్ ధ్యానస్సన్ తాః ప్రజా ఉద్ది శ్య పర్యచింతయత్ తాసాం విశేషకరణప్రకారం చింతితవాన్ [illegible] ॥ ౨౦ ॥ సోహమితి ॥ తాసాం విశేషార్థం [illegible] ప్రయుక్తపరస్పరవైలక్షణ్యసిద్ధ్యర్థం [illegible] ప్రత్యంగం [illegible] యద్యద్విశిష్టం సారభూ తం సౌందర్యం తత్తదుద్ధృతం ॥ ౨౧ ॥ తత ఇతి [illegible] అహల్యా [illegible] వినిర్మితా ॥

స్యైషా భవిష్యతీత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ త్వమితి ॥ స్థానాధికతయా దేవతాధిపతిత్వరూపాధికస్థానం ప్రాప్స్యతీత్యనుమానాదినా వినా మదీయం మమైషా పత్నీతి జానీషే ॥ ౨౫ ॥ సేతి ॥ నిర్యాతితా పునః ప్రత్యర్పితా ॥ ౨౬ ॥ తత ఇతి ॥ స్థైర్యం జితేంద్రియత్వం తపోవిషయాం సిద్ధిం చ జ్ఞాత్వా స్పర్శితా భార్యాత్వేనాదత్తా ॥ ౨౮ ॥ తత ఇతి ॥ దశాభాగో ఽవస్థాభేదః ఐశ్వర్యరూపః తస్య విపర్యయం బంధనరూపాం విపరీతావస్థాం ॥ ౩౦ ॥ అయమితి ॥ అయం తు భావః జారభావః వృథా ఏవ మానుషేష్వపి శాస్త్రాధికారిష్వపి భవిష్యతి రాజ్ఞ స్తవ దోషాదిత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ తత్రార్ధమితి ॥ మోహాగ్రభావేన పాపస్య కర్తా తత్ర పురుషే పాపస్యార్ధం నిపతిష్యతి త్వయ్యర్ధం స్థావరం స్థిరం న కేవలం త్వైల వాస్థిరత్వమపి తు యశ్చేత్యాదినా సర్వస్య స్థిరో న భవిష్యతి మధ్యే మధ్యే భ్రంశాదితి భావః ॥ ౩౪ ॥ తామితి ॥ వినిర్భర్త్స్య నిర్భర్త్స్య సా రూపాద్యా భవ ౩౫ ॥ రూపేతి ॥ యస్మాత్త్వమనవస్థితా తస్మాదేతావత్కాలం త్వమేవైకా రూపవతీతి యత్ స్థితం తన్న భవిష్యతి ॥ ౩౬ ॥ రూపమితి ॥ కింతు తావకం సుందరరూపం సర్వాః ప్రజాః గమిష్యంతి యత్ తస్మాదేకస్థం తద్రూపమాశ్రిత్యాయం విభ్రమః ॥ జాయపరాధ ఉపస్థితః ప్ర

నిర్మితాయాం చ దేవేంద్ర తత్కన్యాం నార్యాం సురర్షభ। భవిష్యతీతి కస్యైషా మమ చింతా తతో ఽభవత్ ॥
౨౪॥ త్వం తు శక్ర తదా నారీం జానీషే మనసా ప్రభో। స్థానాధికతయా పత్నీ మమైషేతి పురందర ॥ ౨౫॥
సా మయా న్యాసభూతా తు గౌతమస్య మహాత్మనః। న్యస్తా బహూని వర్షాణి తేన నిర్యాతితా చ హ ॥ ౨౬॥
తతస్తస్య పరిజ్ఞాయ మయా స్థైర్యం మహామునేః। జ్ఞాత్వా తపసి సిద్ధిం చ పత్న్యర్థం స్పర్శితా తదా ॥ ౨౭॥
సంక్రుద్ధస్త్వం హి ధర్మాత్మన్ గత్వా తస్యాశ్రమం మునేః। దృష్టవాంశ్చ తదా తాం స్త్రీం దీప్తామగ్నిశి
ఖామివ ॥ ౨౮॥ సా త్వయా ధర్షితా శక్ర కామార్తేన సమన్యునా। దృష్టస్త్వం చ తదా తేన ఆశ్రమే ప
రమర్షిణా ॥ ౨౯॥ తతః క్రుద్ధేన తేనాసి శప్తః పరమతేజసా। గతో ఽసి యేన దేవేంద్ర దశాభాగవిపర్యయమ్।
౩౦॥ యస్మాన్మే ధర్షితా పత్నీ త్వయా వాసవ నిర్భయమ్। తస్మాత్త్వం సమరే రాజన్ శత్రుహస్తం గమి
ష్యసి ॥ ౩౧॥ అయం తు భావో దుర్బుద్ధే యస్త్వయేహ ప్రవర్తితః। మానుషేష్వపి లోకేషు భవిష్యతి న సం
శయః ॥ ౩౨॥ తత్రార్ధం తస్య యః కర్తా త్వయ్యర్ధం నిపతిష్యతి। న చ తే స్థావరం స్థానం భవిష్యతి న సం
శయః ॥ ౩౩॥ యశ్చ యశ్చ సురేంద్రః స్యాద్ధ్రువః స న భవిష్యతి। ఏష శాపో మయా ముక్త ఇత్యసౌ త్వాం త
దా బ్రవీత్ ॥ ౩౪॥ తాం తు భార్యాం వినిర్భర్త్స్య సో ఽబ్రవీత్సుమహాతపాః। దుర్వినీతే వినిధ్వంస మమాశ్ర
మసమీపతః ॥ ౩౫॥ రూపయౌవనసంపన్నా యస్మాత్త్వమనవస్థితా। తస్మాద్రూపవతీ లోకే న త్వమేకా భ
విష్యసి ॥ ౩౬॥ రూపం చ తే ప్రజాస్సర్వా గమిష్యంతి న సంశయః। యత్తదేకం సమాశ్రిత్య విభ్రమో ఽయముప
స్థితః ॥ ౩౭॥ తదా ప్రభృతి భూయిష్ఠం ప్రజా రూపసమన్వితాః। సా తం ప్రసాదయామాస మహర్షిం గౌత
మం తదా ॥ ౩౮ ॥ అజ్ఞానాద్ధర్షితా నాథ త్వద్రూపేణ దివౌకసా। న కామకారాద్విప్రర్షే ప్రసాదం క
ర్తుమర్హసి ॥ ౩౯ ॥ అహల్యయా త్వేవముక్తః ప్రత్యువాచ స గౌతమః। ఉత్పత్స్యతి మహాతేజా ఇక్ష్వా

౨౩ ॥ నిర్మితాయామితి ॥ భవిష్యతీతి - కస్యైషా పత్నీ భవిష్యతీతి చింతా భవత్ తస్త్యైవ రాధావాదిర్భావః ॥ ౨౪ ॥ త్వమితి ॥ స్థానాధికతయా - [illegible] లోకాధిపతిత్వేన స్థానస్యేత్యర్థః - మమైషా పత్నీతి మనసా జానీషే - అస్మదనుమతిం వినా తాం ప్రాప్తుం వాంఛసీత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ [illegible] నిర్యాతితా - పునః ప్రత్యర్పితా ॥ ౨౬ ॥ [illegible] స్థైర్యం జితేంద్రియత్వం - తపసి - తపోవిషయే - స్పర్శితా దత్తా ॥ ౨౮ ॥ తత ఇతి ॥ [illegible] - దశాభాగో ఽవస్థాభేదః - తస్య విపర్యయం - [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ అయం త్వితి ॥ అయం భావః - [illegible] శాస్త్రాధికారిష్వపి భవిష్యతి రాజ్ఞ స్తవ దోషాదితి భావః ॥ ౩౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర జారభావే - మోహాత్ [illegible] - స కర్తా [illegible] [illegible] అర్ధం నిపతిష్యతి - త్వయ్యర్ధం నిపతిష్యతీత్యర్థః - రాజా రాష్ట్రకృతం పాపమిత్యాద్యుక్తేః - స్థావరం [illegible] తవైవ [illegible] అపి తు అస్థిరం అస్థిరత్వం - యశ్చ [illegible] ॥ ౩౪ ॥ [illegible] జారస్యాత్మా [illegible] ॥ మహాశ్రమసమీపతః యస్మాత్త్వమనవస్థితా - తస్మాదేవ [illegible] తీతియత్

పుత్రఇంద్ర స్యేతిశేషః || ౪౦ || రామఇతి || బ్రహ్మణా ధ్యానశ్యామిత్రార్థః || ౪౪ || తదితి || నాన్యస్సనాస్మిన్ హేతుర్నేత్యర్థః || ౪౫ || పుత్ర శ్చేతి || ఆర్యకేణపుల్లోమ్నా || ౪౬ || ఏతదితి || యజ్ఞమిష్ట్వేతి దేవానాంఅయజ్ఞేష్వధికార ఇతిజైమిన్యుక్తంతు ప్రమాదాదిలినిరూపితం ప్రాక్ || ౫౦ || విభీషణఇతి || ఆశ్చర్యంస్మారితోస్మ్యద్యేతి యదగస్త్యేనోక్తంతత్సర్వంమయా దృష్టమితి రామం ప్రతి విభీషణేనోక్తం శ్రుతంచ మేవిభీషణముఖాదితి శేషః || ౫౩ || ఇతి శ్రీమహేశ్వర తీర్థ విరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - త్రింశస్సర్గః. ************************

అథరావణపరాజయకథనం తతఇతి || విస్మయాత్ భగవత్ప్రభావశ్రవణజవిస్మయాదిత || ౧ || భగవన్నితి || లోకాముష్యలోక ప్రాణినశ్చాన్యాత్స్మారల్పగుణభూయ్యః || ౨ || తదేవాహ రాజేతి || రాజాతు త్రియః కేవలప్రభుః || ౩ || ఉతేతి || ఉతాహో అథవావిద్యమానాఏవహతవీర్యావీర్యరహితాః వీరశ్చతేపివరాస్త్రైః దివ్యాస్త్రైః బహిష్కృతాః యస్యబహవో నృపావినిర్జితా ఇతివదతీతి

కూణాంమహారథః || ౪౦ || రామోనామసుతోలోకేవనంచాప్యుపయాస్యతి | బ్రహ్మణార్థేమహాబా
హుర్విష్ణుర్మానుషవిగ్రహః || * || తంద్రక్ష్యసియదాభద్రేతతఃపూతాభవిష్యసి || ౪౧ || సహిపావయి
తుంశక్తస్త్వయాయద్దుష్కృతంకృతమ్ || * || తస్యాతిథ్యంచకృత్వావైమత్సమీపంగమిష్యసి || ౪౨ ||
వత్స్యసిత్వంమయాసార్థం తదాహివరవర్ణిని | * | ఏవముక్త్వాసవిప్రర్షిరాజగామస్వమాశ్రమమ్ ||
౪౩ || తతశ్చచారసుమహత్తపః పత్నీబ్రహ్మవాదినః | * | శాపోత్సర్గాద్ధితస్యేదంమునేస్సర్వముపస్థి
తమ్ || ౪౪ || తత్స్మరత్వంమహాబాహోదుష్కృతంయత్త్వయాకృతమ్ | * | తేనత్వంగ్రహణంశత్రో
ర్యాతోనాన్యేనవాసవ || ౪౫ || శీఘ్రంవైయజయజ్ఞంత్వంవైష్ణవంసుసమాహితః || * || పావితస్తేనయజ్ఞేన
యాస్యసేత్రిదివంతతః || ౪౬ || పుత్రశ్చతవదేవేంద్రనవినష్టోమహారణే | * | నీతస్సన్నిహితశ్చైవఆర్య
కేణమహోదధౌ || ౪౭ || ఏతచ్ఛ్రుత్వామహేంద్రస్తుయజ్ఞమిష్ట్వాచవైష్ణవమ్ | * || పునస్త్రిదివమా
క్రామదన్వశాసచ్చదేవరాట్ || ౪౮ || ఏతదింద్రజితోనామబలంయత్కీర్తితంమయా | * | నిర్జితస్తే
నదేవేంద్రః ప్రాణినోన్యేతుకింపునః || ౪౯ || ఆశ్చర్యమితిరామశ్చలక్ష్మణశ్చాబ్రవీత్తదా | * | అగస్త్యవచ
నంశ్రుత్వావానరారాక్షసాస్తదా || ౫౦ || విభీషణస్తు రామస్యపార్శ్వస్థోవాక్యమబ్రవీత్ || * || ఆశ్చ
ర్యంస్మారితోస్మ్యద్యయత్తద్దృష్టంపురాతనమ్ | ౫౧ || అగస్త్యంత్వబ్రవీద్రామస్సత్యమేతచ్ఛ్రుతంచమే ||
౫౨ || ఏవంరామసముద్భూతోరావణోలోకకంటకః | సపుత్రోయేనసంగ్రామేజితశ్శక్రస్సురేశ్వరః ||

********* ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - త్రింశస్సర్గః. ********* || ౫౩ ||

తతోరామోమహాతేజావిస్మయాత్పునరేవహి | ఉవాచప్రణతోవాక్యమగస్త్యమృషిసత్తమమ్
౧ || భగవన్రాక్షసక్రూరోయదాప్రభృతిమేదినీమ్ | పర్యటత్కింతదాలోకాశ్శూన్యాఆసన్ద్విజోత్త
మ || ౨ || రాజావారాజమాత్రోవాకింతదానాత్రకశ్చన | ధర్షణంయత్రనప్రాప్తోరావణోరాక్ష
సేశ్వరః || ౩ || ఉతాహోహతవీర్యాస్తేబభూవుఃపృథివీక్షితః | బహిష్కృతావరాస్త్రైశ్చబహవోని

ర్థితంతన్నభవిష్యతి || ౩౯ || రూపవదితి | తద్రూపం ప్రసిద్ధంతవసౌందర్యమనస్థాస్యతి ప్రజాః స్త్రియః గమిష్యంతీతి భ్రమః - కామమోహః || ౪౪ || తదితి || నాన్యస్యేతి || నతుహేత్వంతరాపేత్యర్థః || ౪౫ || పుత్రశ్చేతి || నీతఇతి || ఆర్యకేణ - మాతామహేన నీతః - మహోదధౌ సన్నిహితః - సమ్యక్ నిహితః - నిక్షిప్తః || ౫౦ || విభీషణఇతి || రామః అగస్త్యవచశ్శ్రుత్వా ఆశ్చర్యమిత్యబ్రవీత్ - తథాలక్ష్మణః - తథావానరరాక్షసాశ్చాబ్రువన్నిత్యనుషంగః || ౫౦ || విభీషణస్త్విత్యాది - హేరామ - అగస్త్యస్య - ఆశ్చర్యంయద్దృష్టంపురాతనమబ్రవీత్ - తత్సర్వంమయాదృష్టం - అహంస్మారితోస్మి - తేత్వయాదృష్టసర్వం శ్రుతం - విభీషణసంవాదేన సర్వస్యాగస్త్యోక్తస్య సత్యత్వం దర్శితం || ౫౩ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రింశస్సర్గః || ************************

తతోరామఇత్యాది || ౧ || భగవన్నితి || యేనకారణేన - రావణోధర్షణంనప్రాప్తస్తత్తదా తత్కాలే || ౨ || రాజేతి | రాజావారాజమాత్రోవా - అప్రియోపి ప్రభుర్వాకశ్చననాసీత్ || ౩ || ఉతాహోఇతి - పక్షాంతరేవర్తతే - అథవా - విద్యమానా ఏవపృథివీక్షితః - హత

తేషు॥ ౪॥ రాఘవస్యేతి ॥ ప్రహసన్ రావణేనాపి కృతయోగమాత్మనః కథం పరాభవో న జాత ఇతి భగవతో రామస్య అమర్షం దృష్ట్వా అగస్త్య ప్రహసన్ పితామహశ్చతుర్ముఖో బ్రహ్మా ఈశ్వరం అగ్నిప్రధానం సార్వ్యాదిషు త్రిగుణం రుద్రం ॥ ౫ ॥ తత ఇతి ॥ స్వర్గపురీ అమరావతీ వసురేతసః - సదా సాన్నిధ్యమగ్నేర్నిత్యసన్నిధానమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తుల్య ఇతి ॥ తస్యాగ్నేః ప్రభావాత్ ప్రసాదాత్ వసురేతసోఽగ్నేస్తుల్య ఆసీత్ - యత్రార్జునరాజ్యదేశే యాయమగ్నిశ్శరకుండేశయః శరాస్తృణవిశేషాః తత్కుండే వసతి [illegible] శరపరిస్తృతకుండే నిత్యం సన్నిహితో వర్తత ఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥ తమేవేతి ॥ తమేవ దివసం యస్మిన్ దినే రావణో గతస్తస్మిన్నేవ దివసే నర్మదాం రంతుం నర్మదాయాం క్రీడయితుం ఈశ్వరో రాజా ॥ ౧౨½ ॥ ఇతీతి ॥ రాక్షసపతిం ప్రతి మహీపతేరసాన్నిధ్యమబ్రువన్ పౌరాణాం ముఖాదితి శేషః ॥ ౧౩½ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ అపసృత్య పురాదితి శేషః ॥ ౧౪½ ॥ స ఇత్యాదిసార్ధపంచమకం వాక్యం - అభ్రం మహామేఘమివ ఆవిష్టం ఆకాశమిదం [illegible] నాత్యుచ్ఛ్రితత్వం మేదినీముద్భ్రాంతమివ పృథ్వీదోర్యుద్ధతమివ సహస్రశిఖరోపేతమనేకశృంగయుతం ॥❋॥ ప్రపాత స్తుతటో భృగురిత్యమరః తతః పతితైరుదకైస్సాట్టహాసమివ స్ఫటికప్రతిమం జలం స్యందమానాభిః నదీభిః కృతా చలజిహ్వాభిః ఫణాభిరుపలక్షితం అనంతమివ స్థితం ఉత్క్రామంతం ఊర్ధ్వం వ్యాప్నువానం ॥ ౧౮½ ॥ చలేతి ॥ చలాని ఉపలేషు జలాని యస్యాస్తాం ॥ ౨౦½ ॥ అథ నర్మదాం స్త్రీత్వేన వర్ణ

జితా నృపాః॥ ౪॥ రాఘవస్య వచశ్శ్రుత్వా హ్యగస్త్యో భగవానృషిః। ఉవాచ రామం ప్రహసన్ పితామహ ఇవేశ్వరమ్॥ ౫॥ ఇత్యేవం బాధమానస్తు పార్థివాన్ పార్థివర్షభ। చచార రావణో రామ పృథివీం పృథివీపతే॥ ౬॥ తతో మాహిష్మతీం నామ పురీం స్వర్గపురీప్రభామ్। సంప్రాప్తో యత్ర సాన్నిధ్యం సదాసీద్వసురేతసః॥ ౭॥ తుల్య ఆసీన్నృపస్తస్య ప్రభావాద్వసురేతసః। అర్జునో నామ యత్రాగ్నిశ్శరకుండేశయస్సదా॥ ౮॥ తమేవ దివసం సోఽథ హైహయాధిపతిర్బలీ। అర్జునో నర్మదాం రంతుం గతస్త్రీభిస్సహేశ్వరః॥ ౯॥ తమేవ దివసం సోఽథ రావణస్తత్ర ఆగతః। రావణో రాక్షసేంద్రస్తు తస్యామాత్యానపృచ్ఛత॥ ౧౦॥ క్వార్జునో నృపతిశ్శీఘ్రం సమ్యగాఖ్యాతుమర్హథ। రావణోఽహమనుప్రాప్తో యుద్ధేప్సుర్నృవరేణ హి॥ ౧౧॥ మమాగమనమవ్యగ్రైర్యుష్మాభిస్సన్నివేద్యతామ్। ౧౨½॥ ఇత్యేవం రావణేనోక్తాస్తేఽమాత్యాస్సువిపశ్చితః।❋। అబ్రువన్ రాక్షసపతిమసాన్నిధ్యం మహీపతేః॥ ౧౩½॥ శ్రుత్వా విశ్రవసః పుత్రః పౌరాణామర్జునం గతమ్॥ ❋ ॥ అపసృత్యాగతో వింధ్యం హిమవత్సన్నిభం గిరిమ్। ౧౪½॥ స తమభ్రమివావిష్టముద్భ్రాంతమివ మేదినీమ్॥ ❋ ॥ అపశ్యద్రావణో వింధ్యమాలిఖంతమివాంబరమ్। ౧౫½॥ సహస్రశిఖరోపేతం సింహాధ్యుషితకంధరమ్॥❋॥ ప్రపాతపతితైశ్శీతైస్సాట్టహాసమివాంబుధిమ్। దేవదానవగంధర్వైస్సాప్సరోగణకిన్నరైః॥❋॥ సస్త్రీభిః క్రీడమానైశ్చ స్వర్గభూతం మహోచ్ఛ్రయమ్। నదీభిస్స్యందమానాభిస్స్ఫాటికప్రతిమాజలమ్॥❋॥ ఫణాభిశ్చలజిహ్వాభిరనంతమివ విష్ఠితమ్॥ ❋॥ ఉత్క్రామంతం దరీవంతం హిమవత్సన్నిభం గిరిమ్॥❋॥ పశ్యమానస్తతో వింధ్యం రావణో నర్మదాం యయౌ॥ ౧౮½॥

తీర్థ్యః - వీర్యరహితాః - ఆసన్ - అథవా వీర్యవత్త్వేపి వరాస్త్రైర్దివ్యాస్త్రైర్బహిష్కృతాః స్వంతః నిర్జితా ఇత్యువాచ ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౪ ॥ రావణాపజయస్మరణప్రీత్యా - ప్రహసన్నిత్యుక్తం రామస్యామర్షాపవృత్త ఇతి ముసిర్మందహాసో వా - ఈశ్వరః అగ్నిప్రధానసార్వ్యాదిషు త్రిగుణం రుద్రం ॥ ౫ ॥ తత ఇతి॥ వసురేతసః - అగ్నేస్సాన్నిధ్యం ప్రకారరూపేణ సత్యసాంనిధ్యం - వసురేతసోఽగ్నేస్త్విత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తుల్య ఇతి॥ శరకుండేశయః - శరాస్తృణవత్ - కుండమగ్నికుండం తత్ర శేత ఇతి తథా - పచాద్యచ్ - శయవాసవాసిష్విత్యలుక్ ॥ ౮ ॥ తమేవం దివసమితి॥ యస్మిన్ దివసే - రావణో గతః తస్మిన్నేవ దివస ఇత్యర్థః - స్త్రీభీ రంతుం నర్మదాం గత ఇత్యన్వయః - ఈశ్వరః - రాజా ॥ ౧౨½ ॥ ఇతీతి॥ అబ్రువన్ - బ్రువతే స్మ ॥ ౧౩½ ॥ శ్రుత్వేతి॥ విశ్రవసః పుత్రో రావణః - పౌరాణాం ముఖాదితి శేషః - అపసృత్య - పురాన్నిష్క్రమ్య॥ ౧౪½॥ స ఇత్యాదిసార్ధపంచమకం - అభ్రమివ మహామేఘమివ - సమావిష్టం మేదినీముద్భ్రాంతమివ - పృథ్వీదోర్యుద్ధతమివ సహస్రశిఖరోపేతం ప్రపాతపతితైః - తటాత్పతితైః ॥ ❋ ॥ ప్రపాత స్తుతటః ఇత్యమరః [illegible] స్ఫటికప్రతిమజలం స్యందమానాభిర్నదీభిర్[illegible] జిహ్వాభిరుపలక్షితమనంతమివ విష్ఠితం ఉత్క్రామంతమూర్ధ్వం వ్యాప్నువానం [illegible] ॥ ❋ ॥ [illegible] ॥ ౧౮½ ॥ చలో

యతి ॥ ఫుల్లేత్యాది॥ జనానాం జలావగాహే సుఖస్పర్శరూపగుణో యస్యాస్తాం ॥౨౫॥ ఇష్టామిత్యాది॥ నర్మదాం గంగేయమితి ప్రఖ్యాయ ప్రశస్య హర్షమాప్తవాన్ - సలీలం సవిలాసం యథా తథా ఉవాచ చేతి సంబంధః - అనేన నర్మదాయాః స్వదర్శనాత్ పాపనాశకత్వం తటకృతశివపూజాదేర్మహాఫలత్వంచ సూచితం గంగాయాస్సర్వోత్కృష్టత్వం సూచితం ॥౨౮॥ ఏష ఇత్యాది సార్ధం - కాంచనం తన్మయం చంద్రాయతి చంద్ర ఇవాచరతి అమ్బరవరస్మైపదం ॥౩౦½॥ ఇయమితి॥ నక్రాదియుతా ఊర్మిమాలా యస్యాస్తాం ॥౩౨½॥ తత ఇతి॥ అవగాహధ్వం స్నానం కురుత సార్వభౌమముఖాస్సార్వభౌమనామకదిగ్గజాదయః ॥ * ॥ మహాపద్మా ఇతి పాఠాంతరం మహాపద్మో దిగ్గజః ॥౩౬॥ రాక్షసేంద్రేతి॥ రాక్షసేంద్రా ఏవ దిగ్గజాస్తైః వామనాద్యా దిగ్గజా గంగామివ మహాగజా ఇత్యన్వయః రాఘవ ॥౩౭॥ తత్రేతి॥ బల్యర్థం రావణకర్తృకశివపూజార్థం ॥౪౦॥ తత ఇతి॥ రావణం ప్రాంజలిం నియమేన శశ్వత్ప్రతికృతాంజలిం ॥౪౨॥ తదితి॥ తద్గతిప్రకాశ్యత్ర ఆక్షాణ

చలోపలజలాం పుణ్యాం పశ్చిమోదధిగామినీమ్। మహిషైస్సృమరైస్సింహైశ్శార్దూలర్క్షగజోత్తమైః॥ * ॥ ఉష్ణాభితప్తైస్తృషితైస్సంక్షోభితజలాశయామ్। చక్రవాకైస్సకారండైస్సహంసజలకుక్కుటైః॥ * ॥ సారసైశ్చ సదామత్తైస్సుకూజద్భిస్సమావృతామ్॥౨౨॥ ఫుల్లద్రుమకృతోత్తంసాం చక్రవాకయుగస్తనీమ్ ॥ * ॥ విస్తీర్ణపులినశ్రోణీం హంసావలిసుమేఖలామ్। పుష్పరేణ్వనులిప్తాంగీం జలఫేనామలాంశుకామ్॥ * ॥ జలావగాహసంస్పర్శాం ఫుల్లోత్పలశుభేక్షణామ్। పుష్పకాదవరుహ్యాశు నర్మదాం సరితాం వరామ్॥౨౫॥ ఇష్టామివ వరాం నారీమవగాహ్య దశాననః। స తస్యాః పులినే రమ్యే నానామునినిషేవితే॥ * ॥ ఉపోపవిష్టస్సచివైస్సార్ధం రాక్షసపుంగవః। ప్రఖ్యాయ నర్మదాం చార్ధగంగేయమితి రావణః॥ * ॥ నర్మదాదర్శజం హర్షమాప్తవాన్ రాక్షసాధిపః। ఉవాచ సచివాంస్తత్ర సలీలం శుకసారణౌ ॥౨౮॥ ఏష రశ్మిసహస్రేణ జగత్కృత్వేవ కాంచనమ్। తీక్ష్ణతాపకరస్సూర్యో నభసో మధ్యమాశ్రితః॥ * ॥ మామాసీనం విదిత్వా హి చంద్రాయతి దివాకరః ॥౨౯½॥ నర్మదాజలశీతశ్చ సుగంధిశ్శ్రమనాశనః॥ * ॥ మద్భయాదనిలో హ్యేష వాత్యేష సుసమాహితః ॥౩౦½॥ ఇయం చాపి సరిచ్ఛ్రేష్ఠా నర్మదా నర్మవర్ధినీ ॥ * ॥ నక్రమీనవిహంగోర్మిస్సభయేవాంగనా స్థితా ॥౩౧½॥ తద్భవంతః క్షతాశ్శస్త్రైర్నృపైరింద్రసమైర్యుధి। * ॥ చందనస్య రసేనేవ రుధిరేణ సముక్షితాః ॥౩౨½॥ తే యూయమవగాహధ్వం నర్మదాం శర్మదాం శుభామ్। * ॥ సార్వభౌమముఖా మత్తా గంగామివ మహాగజాః। అస్యాం స్నాత్వా మహానద్యాం పాప్మానం విప్రమోక్ష్యథ ॥౩౪॥ అహమప్యస్యాః పులినే శరదిందుసమప్రభే। పుష్పోపహారం శనకైః కరిష్యామి కపర్దినః ॥౩౫॥ రావణేనైవముక్తాస్తు ప్రహస్తశుకసారణాః। సమహోదరధూమ్రాక్షా నర్మదాం విజగాహిరే ॥౩౬॥ రాక్షసేంద్రగజైస్తైస్తు క్షోభితా నర్మదా నదీ। వామనాంజనపద్మాద్యైర్గంగా ఇవ మహాగజైః ॥౩౭॥ తతస్తే రాక్షసాస్స్నాత్వా నర్మదాయాం మహాబలాః। ఉత్తీర్య పుష్పాణ్యాజహ్రుర్బల్యర్థం రావణస్య తు ॥౩౮॥ నర్మదాపులినే హృద్యే శుభ్రాభ్రసదృశప్రభే। రాక్షసైస్తు ముహూర్తేన కృతః పుష్పమయో గిరిః ॥౩౯॥ పుష్పేషూపహృతేష్వేవం రావణో రాక్షసేశ్వరః। అవతీర్ణో నదీం స్నాతుం గంగామివ మహాగజః ॥౪౦॥ తత్ర స్నాత్వా చ విధివజ్జప్త్వా జప్యమనుత్తమమ్। నర్మదాసలిలాత్తస్మాదుత్తతార స రావణః ॥౪౧॥ తతః క్లిన్నాంబరం త్యక్త్వా శుక్లవస్త్రసమావృతమ్। రావణం ప్రాం

పలజలాం ఉపలేషు చలాని జలాని యస్యాస్తాం ॥ * ॥ చలోపలామలామితి పాఠే - జలవేగేన చలోపలతయా నిర్మలాం ॥౨౨½॥ అథ నర్మదాయాః స్త్రీసామ్యమాహ - ఫుల్లద్రుమేత్యాది - నర్మదాం గంగేయమితి ప్రఖ్యాయ ప్రశస్య సలీలం సవిలాసం ॥౨౮॥ ఏష ఇత్యాది సార్ధం - కాంచనం కృత్వా - సువర్ణం కృత్వేత్యర్థః - చంద్రాయతి - చంద్రవదాచరతి - నర్మవర్ధనీ ప్రీతివర్ధనీత్యర్థః ॥౩౨½॥ తత ఇతి॥ అవగాహధ్వం - స్నానం కురుత శర్మదాం సుఖదాం మహాపద్మః - పుండరీకాఖ్యో దిగ్గజముఖ్యః మహాగజా ఇవ ॥౩౪॥ అహమితి॥ పుష్పోపహారం పుష్పబలిం ॥౪౧॥ తత్రేతి॥ తత్ర నర్మదాపులినే - ప్రాంజలిః రుద్రం ప్రతికృతాంజలిం ॥౪౨॥ తదితి సార్ధం॥ తద్గతిపశమితి ఖాండసాదీ

ఘనాః మారీచమంత్రిణః ప్రాగ్దేశాగతం తోయదా ఇవ రాక్షసాః । తత్ర తత్ర నియుక్త ఇత్యత్ర ప్రతిదివసం పూజార్థం రాక్షసైరితి శేషః ॥ ౪౩ ॥ వాలుకేతి ॥ తల్లింగం జాంబూనదమయం నిత్యపూజాలింగం । ఐశ్వర్యకామనయా హి తల్లింగపూజా రావణస్య ఐశ్వర్యకామస్య సౌవర్ణలింగపూజాయాస్సంప్రోక్తత్వాత్ ॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి ॥ జగౌ సామానీత్యర్థః ॥ ౪౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకత్రింశస్సర్గః ।

౪ ॥ కార్తవీర్యేతి ॥ నిర్మలం తజ్జలం కార్తవీర్యభుజైరాసక్తం సంగం బంధనం ప్రాప్య ప్రతిస్రోతః ప్రతిబాహుం ప్రతికూలమితి యావత్ ప్రధావతి ॥ ౫ ॥ సమీనేతి ॥ కుశసంస్తరః కుశాస్తరణం నతు తత్పులికేకదర్మాణి మిత్రం బుషిగణకృతః ॥ ౬ ॥ స వేగ ఇతి ॥ సంప్రేషిత ఇవ రావణం ప్రతీతి శేషః ॥ ౭ ॥ రావణ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయం - పశ్యతే పశ్యతి స్మ సాగరోద్గారః చంద్రోదయకాలికసముద్రపరివృద్ధిః తేన సన్నిభం తేన హి సముద్రగా నద్యస్తత్సమీపదేశే విపరీతవాహాః క్రియంత ఇతి ప్రసిద్ధం - పశ్చిమే సమాగేణ పూర్వామాశాం ప్రవిశ్య వర్ధంతమంభసో వేగం దృష్ట్వా ప్రతికూలాం ప్రియామివ నర్మదాం పశ్యతి స్మేత్యన్వయః ॥ ❋ ॥ పూర్వామాశాం ప్రవిశ్యేతి పాఠే రావణ ఇతి శేషః తస్య క్రియద్వారే వృద్ధిరితి సంగ్రాయార్థః సుతీర్థావః తతః పూర్వాం ప్రవిశ్యత్యేవ పాఠో యుక్తః ॥ ❋ ॥ కతకసంమతశ్చ పూర్వాం దిశం తతః పశ్చిమతః ప్రవిశ్యేత్యన్వయః ॥ ౯ ॥ తత ఇతి ॥ ఉద్భ్రాంతశకునాం ప్రవాహాధిక్యవశాదత్యంతభ్రమమాణాండజయుతాం ॥ ❋ ॥ ఉద్భ్రాంతశకునామితి పాఠే సస్వనభ్రమణశకునామిత్యర్థః । స్వభావస్య నదీప్రకృతేః ఉపరమః అలంభావే నిర్వికారాంగనాయా అభావసదృశోఽయస్యాస్తాం ॥ ౧౦ ॥

జలిం యాంతమన్వయుస్సర్వే రాక్షసాః ॥ ౪౨ ॥ తద్గతీవశమాపన్నా మారీచమంత్రిణాచలాః । యత్ర యత్ర చ యాతి స్మ రావణో రాక్షసేశ్వరః ॥ ❋ ॥ జాంబూనదమయం లింగం తత్ర తత్ర స్మ నీయతే ॥ ౪౩ ॥ వాలుకావేదిమధ్యే తు తల్లింగం స్థాప్య రావణః ॥ ❋ ॥ అర్చయామాస గంధైశ్చ పుష్పైశ్చామృతగంధిభిః ॥ ౪౪ ॥ తతస్సతామార్తిహరం పరం వరప్రదం చంద్రమయూఖభూషణమ్ । సమర్చయిత్వా స నిశాచరో జగౌ ప్రసార్య హస్తాన్ ప్రణనర్త చాగ్రతః ॥ ౪౫ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ఏకత్రింశస్సర్గః ।

నర్మదాపులినే యత్ర రాక్షసేంద్రస్స దారుణః । పుష్పోపహారం కురుతే తస్మాద్దేశాదదూరతః ॥ ౧ ॥ అర్జునో జయతాం శ్రేష్ఠో మాహిష్మత్యాః పతిః ప్రభుః । క్రీడతే సహ నారీభిర్నర్మదాతోయమాశ్రితః ॥ ౨ ॥ తాసాం మధ్యగతో రాజా రరాజ చ తదార్జునః । కరేణూనాం సహస్రస్య మధ్యస్థ ఇవ కుంజరః ॥ ౩ ॥ జిజ్ఞాసుస్స తు బాహూనాం సహస్రస్యోత్తమం బలమ్ । రురోధ నర్మదావేగం బాహుభిర్బహుభిర్వృతః ॥ ౪ ॥ కార్తవీర్యభుజాసక్తం తజ్జలం ప్రాప్య నిర్మలమ్ । కూలోపహారం కుర్వాణం ప్రతిస్రోతః ప్రధావతి ॥ ౫ ॥ సమీననక్రమకరస్సపుష్పకుశసంస్తరః । స నర్మదాంభసో వేగః ప్రావృట్కాల ఇవాబభౌ ॥ ౬ ॥ స వేగః కార్తవీర్యేణ సంప్రేషిత ఇవాంభసః । పుష్పోపహారం సకలం రావణస్య జహార హ ॥ ౭ ॥ రావణోఽర్ధసమాప్తం తముత్సృజ్య నియమం తదా । నర్మదాం పశ్యతే కాంతాం ప్రతికూలాం యథా ప్రియామ్ ॥ ❋ ॥ పశ్చిమేన తు తం దృష్ట్వా సాగరోద్గారసన్నిభమ్ । వర్ధంతమంభసో వేగం పూర్వామాశాం ప్రవిశ్య తు ॥ ౯ ॥ తతోఽనుద్భ్రాంతశకునాం స్వభావోపగమే స్థితామ్ । నిర్వికారాంగనాభాసామపశ్యద్రావణో నదీమ్ ॥ ౧౦

ఘనాః మారీచమంత్రిణః - ప్రాగ్దేశాగతాః - అచలా ఇవ స్థితాః - రాక్షసాస్తత్ర తత్ర నీయత ఇతి ॥ ప్రతిదివసం దేవపూజార్థం తైః రాక్షసైరితి శేషః - యదా కైలాసే రావణః పీడితో విముక్తః - తదా ప్రభృతి త్ర్యంబకం రావణో లింగపూజాం కరోతి స్మేతి జ్ఞేయం ॥ ౪౪ ॥ తత ఇతి ॥ జగావితి - సామగానం కృతవానిత్యర్థః - సామ్నాం సహస్రశాఖాపారగో రావణ ఇతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౪౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే భూషణమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టావింశస్సర్గః -

ప్రతిస్రోతః ప్రతికూలప్రవాహః ॥ ౫ ॥ సమీనేతి ॥ కుశానాం సంస్తరః కుశాస్తరణం ॥ ౭ ॥ రావణ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయం - సాగరోద్గారసన్నిభం - వేలాప్రవృద్ధిపరీవాహః - తేన సన్నిభం - పూర్వమాశాం ప్రవిశ్యేతి ॥ పూర్వమాశాం ప్రవిశ్య పశ్యతామిత్యన్వయః రావణ ఇతి శేషః ॥ ౯ ॥ తత ఇతి ॥ స్వభావస్య స్వభావేన నద్యాః ఏవ స్వభావజో నిమిత్తాంతరేణ వేగః జిజ్ఞాసయేతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ స వేత్యేతదితి ॥ సర్వేత్యేకరకరాణుస... - నశ... - [illegible]

నవ్యేతరేతి॥ అశక్తాస్యః భ్రూజానకాద్వ్యాపారంయస్య అతఏవసవ్యేతరకరాంగుళ్యాదక్షిణహస్తాంగుళ్యాశ్రుస్వేషణద్యోతకాభినయంకృత్వా అన్వేష్టుమితిశేషః ॥ ౧౧ ॥ నభఇతి ఆకాశాన్తరం ॥ ౧౨ ॥ అర్ధయోజనేతి ॥ పశ్యేతాం అపశ్యతాం నదీం బాహుసహస్రేణరుంధంతం గిరిమివస్థితం ॥ ౧౪ ॥ బృహత్సాలేతి ॥ రోధవత్ రుధ్యతేఅనేనేతి రోధః సేతుః తద్వదిత్యర్థః ॥ క్రీడాపయతి క్రీడయతి ఆర్షః ॥ ౧౯ ॥ ఇత్యేవమితి ॥ నిశామ్యేతి ఉక్త్వా అర్జునఇత్యుక్త్వా అస్మై సోఽయమితి సామర్థ్యాత్ సంభవయిత్వా అయమేవ అర్జునస్యేతి నిశ్చిత్యేతి భావః ॥ ౨౧ ॥ సకృదేవేతి ॥ సకృత్ ఏకవారం ... రావణస్య ... దేవరావణ ... ప్రసాదేన ... ఘనైః ... రాక్షసాః కృతా ఇత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ సఇత్యాది సార్ధం వాశితాభిః స్త్రీభిః ... రాక్షసానాం రాజా రావణః నరేంద్రమర్జునం ... పశ్యతేపశ్యతిస్మేత్యన్వయః ॥ ౨౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ హైహయస్య హైహయదేశాధీశ్వరస్యతస్మై ... ॥ ౨౭ ॥ ఉత్తిష్ఠతురితి ॥ ఉత్తిష్ఠతు స్వయమేవ యుద్ధార్థం తేనసహేతి శేషః ॥ ౨౮ ॥ అర్జునమంత్రిణో వ్యాజోక్త్యా రావణం నిందంతి యుద్ధస్యేతి ॥ రావణ త్వయా సాధు సమ్యక్ యుద్ధకాలో జ్ఞాతః ॥ ౨౯ ॥ తేదేవ వివ్యధురిత్యాది సార్ధద్వయం - యస్త్వం క్షీ

సవ్యేతరకరాంగుళ్యా వ్యాశక్తాస్యో దశాననః । వేగప్రభవమన్వేష్టుం సోదిశచ్ఛుకసారణౌ ॥ ౧౧ ॥ తౌ తు రావణసందిష్టౌ భ్రాతరౌ శుకసారణౌ । వ్యోమాంతరగతౌ వీరౌ ప్రస్థితౌ పశ్చిమాముఖౌ ॥ ౧౨ ॥ అర్ధయోజనమాత్రం తు గత్వా తౌ రజనీచరౌ । పశ్యేతాం పురుషం తోయే క్రీడంతం సహయోషితమ్ ॥ ౧౩ ॥ బృహత్సాలప్రతీకాశం తోయవ్యాకులమూర్ధజమ్ । మదరక్తాంతనయనం మదవ్యాకులతేజసమ్ ॥ ౧౪ ॥ నదీం బాహుసహస్రేణ రుంధంతమరిమర్దనమ్ । గిరిం పాదసహస్రేణ రుంధంతమివ మేదినీమ్ ॥ ౧౫ ॥ బాలానాం వరనారీణాం సహస్రేణ సమావృతమ్ । సమదానాం కరేణూనాం సహస్రేణేవ కుంజరమ్ ॥ ౧౬ ॥ తమద్భుతతమం దృష్ట్వా రాక్షసౌ శుకసారణౌ । సన్నివృత్తావుపాగమ్య రావణం తమథోచతుః ॥ ౧౭ ॥ బృహత్సాలప్రతీకాశః కోఽప్యసౌ రాక్షసేశ్వర । నర్మదాం రోధవద్రుద్ధ్వా క్రీడాపయతి యోషితః ॥ ౧౮ ॥ తేన బాహుసహస్రేణ సన్నిరుద్ధజలా నదీ । సాగరోద్గారసంకాశానుద్గారాన్ సృజతే ముహుః ॥ ౧౯ ॥ ఇత్యేవం భాషమాణౌ తౌ నిశామ్య శుకసారణౌ । రావణోఽర్జున ఇత్యుక్త్వా ప్రయయౌ యుద్ధలాలసః ॥ ౨౦ ॥ అర్జునాభిముఖే తస్మిన్ రావణే రాక్షసాధిపే । చండః ప్రవాతి పవనః సనాదః సరజస్తదా ॥ ౨౧ ॥ సకృదేవ కృతో రావః సరక్తః ప్రేషితో ఘనైః । మహోదరమహాపార్శ్వధూమ్రాక్షశుకసారణైః ॥ ౨౨ ॥ సంవృతో రాక్షసేంద్రస్తు తత్రాగాద్యత్ర చార్జునః । అదీర్ఘేణైవ కాలేన స తదా రాక్షసో బలీ ॥ ౨౩ ॥ తం నర్మదాహ్రదం భీమమాజగామాంజనప్రభః । ౨౩½ ॥ స తత్ర స్త్రీపరివృతం వాశితాభిరివ ద్విపమ్ । ❋ ॥ నరేంద్రం పశ్యతే రాజా రాక్షసానాం తదార్జునమ్ । స రోషాద్రక్తనయనో రాక్షసేంద్రో బలోద్ధతః ॥ ౨౫ ॥ ఇత్యేవమర్జునామాత్యానాహ గంభీరయా గిరా । అమాత్యాః క్షిప్రమాఖ్యాత హైహయస్య నృపస్య వై ॥ ౨౬ ॥ యుద్ధార్థీ సమనుప్రాప్తో రావణో నామ రాక్షసః । రావణస్యైవ చ శ్రుత్వా మంత్రిణోఽథార్జునస్య తే ॥ ౨౭ ॥ ఉత్తస్థుస్సాయుధాస్తత్ర శ్చ రావణం వాక్యమబ్రువన్ ॥ ౨౭½ ॥ యుద్ధస్య కాలో విజ్ఞేయస్సాధు భోః సా

స్వేషణద్యోతిహస్తాకారసహితంయథాతథా ॥ ౧౨ ॥ అర్ధయోజనేతి ॥ పశ్యేతాం - అపశ్యతామిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ బృహత్సాలేతి ॥ రోధవత్తటవత్ - అకారాంతత్వమార్షం - క్రీడాపయదితి - పుగార్షః - క్రీడయతీత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ ఇత్యేవమితి ॥ అర్జునఇత్యుక్త్వేఅర్జునస్యైతత్సామర్థ్యం నసంభవతీతియుక్త్యేతిశేషః ॥ ౨౧ ॥ రావణస్యోత్పాతమాహ - సకృదిత్యాహ - సరక్తః ॥ రక్తవర్షసహితః - రావః స్తబ్ధః - సకృదేకవారమేవ - ఘనైః ప్రేషితః కృతః - వర్షుకమేఘానాం సకృద్రవః ఉత్పాత ఇతి భావః ॥ ౨౩½ ॥ సతత్రేతి ॥ వాశితాభిః - కరేణుభిః ❋ ॥ వాశితా స్త్రీకరేణ్వోం శ్చేత్యమరః - పశ్యతే - పశ్యతి ॥ ౨౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ॥ ౨౭½ ॥ యుద్ధస్యేత్యాది వ్యంగ్యోక్తిః ॥

బలమద్యహానమత్తం స్త్రీవృతం స్త్రీగోష్ఠీగతం సాధుయోద్ధుముత్సహతే ఇతి శత్రుసమక్షం యత్తస్త్రీసమక్షే [illegible] యత్తశ్చ [illegible]
లోపి ద్వౌ కాకః వాశితామధ్యగం స్త్రీగజమధ్యగం స్వభావేనాప్యుత్కటమత్తమిత్యర్థః [illegible] యుద్ధశ్రద్ధాథ [illegible]
శ్రద్ధాయద్యస్తి శ్వస్తాత సమరేఽర్జునం యుధ్యస్వేతి శేషః ॥ ౩౦॥ యదితి ॥ యుద్ధతృష్ణాసమావృతా సమరాస్త్రీరణకామ [illegible]
యాయది యుద్ధేచ్ఛాస్త్రి యుద్ధేచ్ఛా ఇత్యర్థః [illegible] నేనయుద్ధం ప్రాప్స్యసి ॥ ౩౧॥ తత ఇతి ॥ సూదితాః హతాః సాధితా [illegible]
[illegible] ॥ ౩౨॥ తత ఇతి ॥ హలహలేతి శబ్దానుకారః అనుయాత్రాః అనుచరాః మంత్రిణ ఇత్యర్థః ॥ ౩౩॥ ఇషుభిరితి ॥ వజ్రకర్షణైర్వజ్ర[illegible]
[illegible] సరావణాన్ రావణసహితాన్ మంత్రిణో నర్దయంతో [illegible] మంత్రిణో బధ్నా [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౩౪॥
హైహయేతి ॥ [illegible] నిస్వన ఆసీదిత్యర్థః ॥ ౩౫॥ అర్జునాయేతి ॥ సమంత్రిణః
[illegible] మంత్రిసహితస్య రావణస్య ॥ ౩౬॥ శ్రుత్వేతి ॥ తం స్త్రీజనం న భేతవ్యమిత్యుక్త్వేతి శేషః। అంజనో దిగ్గజః ॥ ౩౮॥ క్రోధేతి ॥ అ
ర్జున ఏవ పావకః అర్జునపావకః ॥ ౩౯॥ క్రోధేత్యాది శ్లోకద్వయం యుగాంతే త్రిలోకదాహే ఉద్యతః పావక ఇవ క్రుద్ధః అభిదుద్రావ
[illegible] ॥ ౪౦॥ బాహ్విత్యాది ॥ బాహువిక్షేపకరణాం బాహుభ్యాం విక్షేపః కరణం యస్యాస్తాం గారుడం వేగమాస్థాయ
[illegible] ॥ ౪౧॥ తస్యేతి ॥ వింధ్యపర్వత [illegible] ॥ ౪౨॥
తత ఇతి ॥ అస్య ప్రేషయన్ అస్యార్జునస్య సంహారార్థం [illegible] ॥ ౪౩॥ తస్యేతి ॥ అశోకాపీడం అశో

ధుగావణ। ౨౮। యః క్షీబం స్త్రీవృతం చైవ యోద్ధుముత్సహతే నృపమ్। స్త్రీసమక్షం కథం యత్తో యోద్ధు
ముత్సహతేఽర్జునమ్ ॥ ✻ ॥ వాశితామధ్యగం మత్తం శార్దూలమివ కుంజరమ్। క్షమస్వాద్య దశగ్రీవ చోష్య
తాం రజనీ త్వయా। యుద్ధశ్రద్ధాథ యద్యస్తి శ్వస్తాత సమరేఽర్జునమ్॥ ౩౦॥ యది వాపి త్వరా తుభ్యం
యుద్ధతృష్ణాసమావృతా ॥ ✻ ॥ నిహత్యాస్మాంస్తతో యుద్ధమర్జునేనోపయాస్యసి॥ ౩౧॥ తతస్తే రావ
ణామాత్యైరమాత్యాః పార్థివస్య తు। సూదితాశ్చాపి తే యుద్ధే భక్షితాశ్చ బుభుక్షితైః ॥ ౩౨॥ తతో
హలహలాశబ్దో నర్మదాతీర ఆబభౌ। అర్జునస్యానుయాత్రాణాం రావణస్య చ మంత్రిణామ్ ॥ ౩౩॥
ఇషుభిస్తోమరైః శూలైస్త్రిశూలైర్వజ్రకర్షణైః। సరావణానర్దయంత సమంతాత్సమభిద్రుతాః ॥
౩౪॥ హైహయాధిపయోధానాం వేగ ఆసీత్సుదారుణః। సనక్రమీనమకర సముద్రస్యేవ నిస్వనః ॥
౩౫॥ రావణస్య తు తేఽమాత్యాః ప్రహస్తశుకసారణాః। కార్తవీర్యబలం క్రుద్ధా నిర్దహంతి స్మ తేజసా॥
౩౬॥ అర్జునాయ తు తత్కర్మ రావణస్య సమంత్రిణః। క్రీడమానాయ కథితం పురుషైర్ద్వారరక్షి
భిః ॥ ౩౭॥ శ్రుత్వా న భేతవ్యమితి స్త్రీజనం తం తతోఽర్జునః। ఉత్తతార జలాత్తస్మాద్గంగాతోయాదివాం
జనః ॥ ౩౮॥ క్రోధదూషితనేత్రస్తు స తతోఽర్జునపావకః ॥ ✻ ॥ ప్రజజ్వాల మహాఘోరో యుగాంత ఇ
వ పావకః॥ స తూర్ణతరమాదాయ వరహేమాంగదో గదామ్। ✻ । అభిద్రావ రక్షాంసి తమాంసీవ ది
వాకరః। ౪౦॥ బాహువిక్షేపకరణాం సముద్యమ్య మహాగదామ్। గారుడం వేగమాస్థాయ ఆపపాత త
తోఽర్జునః ॥ ౪౧॥ తస్య మార్గం సమారుధ్య వింధ్యోఽర్కస్యేవ పర్వతః। స్థితో వింధ్య ఇవాకంప్యః ప్రహ
స్తో ముసలాయుధః ॥ ౪౨॥ తతోఽస్య ముసలం ఘోరం లోహబద్ధం మదోద్ధతః। ప్రహస్తః ప్రేషయన్

౨౮॥ క్షీబ ఇత్యాది సార్ధశ్లోకద్వయం ॥ క్షీబం మత్తం [illegible] ॥ ౨౯॥ ఇషుభిరితి ॥ [illegible] ॥ ౩౪॥ హైహయేతి ॥
వేగో యుద్ధవేగః ॥ ౩౫॥ యుగాంతే యుగాంతకాలే - ఉద్యతో ఘోరః పావక ఇవ [illegible] ॥
[illegible] ॥ ౪౨॥ తత ఇతి ॥ అస్య ప్రేషయన్ - అర్జునస్య [illegible]
[illegible] ॥ ౪౩॥ తస్యేతి ॥ అశోకపుష్పకృతః ఆపీడః - అశోకాపీడః - [illegible] ప్రతిబద్ధ ఇతి యావత్ - వి[illegible]

కశ్చిత్ప్రజ్వలితాంగో బభూవ ఉపధూపిత ఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ అథేతి ॥ వంచయామాస గతవిక్లబః గతభయః శీఘ్రగదో గదని క్షేపణ ఇతి పారాంతరం ॥ ౪౫ ॥ తత ఇతి ॥ పంచబాహుశతైరుచ్ఛ్రయః ఉత్సేధో యస్యాస్తాం ॥ ౪౬ ॥ తేనేతి ॥ తథా సహాతో యథా నిపతేత్తథేత్యర్థః వజ్రి వజ్రహతః ఇంద్రవజ్రభిన్నః శైల ఇవ స్థితో నిపపాత ॥ ౪౭ ॥ ప్రహస్తమితి ॥ రణాజిరాత్ రణాంగణాత్ అపసృప్తాః అపసృతాః ... యావత్ ద్విత్వమార్షం ॥ ౪౮ ॥ అపక్రాంతేష్వితి ॥ అర్జునం కార్తవీర్యం ॥ ౪౯ ॥ సహస్రేతి ॥ సహస్రబాహోరర్జునస్య వింశద్బాహో రావణస్య చ దేవాహవ్య నరరాక్షసయోః ... ॥ ౫౦ ॥ సాగరావిత్యాదిశ్లోకత్రయమేకం వాక్యం. సంక్షుబ్ధౌ ఇతౌ ॥ ॥ సంక్షుబ్ధావితి సాగరాంతరగౌ చలమూలౌ జంగమావివ భూతౌ పర్వతౌ - తేజోయుక్తావాదిత్యౌ ద్వివచనమార్షం ... వాశితార్థే కరిణీసంగప్రయోజనాయ నాగౌ గజౌ యుయుధాతే ఇతి శేషః రుద్రకాలావివ క్రుద్ధౌ ॥ ౫౩ ॥ వజ్రేతి ॥ ... ప్రహరంతి కృతయుగ ఇతి శేషః ॥ ౫౪ ॥ యథేతి ॥ అశనిరవేభ్యః అశనిపాతధ్వనిభ్యః ప్రతిశ్రుతిః ప్రతిధ్వనిః గదాపోథైః గదాపాతైః ప్రతిశ్రుతాః ప్రతిధ్వనిమిశ్రితా ఇత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ అర్జునస్యేతి ॥ అహితోరసి ... సౌదామనీ విద్యుత్ సుదామ్నా ఐరావతస్య ఏకదేశే విద్యమానా వికోపేణ ద్యోతమానా చపలేతి ఆసౌనభ ఇవ రావణోరసి గదా ... కాంచనవర్ణం చ క్రే ప్రకాశితం చక్ర ఇతియావత్ ॥ ౫౬ ॥ తథైవేతి ॥ అర్జునోరసి కార్తవీర్యస్య వక్షసి పాతితా మహాగిరౌ ... ఉల్కా సగణలిజ్వాలాస్ఫులింగసహితేవ నిర్భాతి అసితరాం ప్రకాశతే ॥ ౫౭ ॥ నార్జున ఇతి ॥ బలీంద్రయోరివ ... యథా పూర్వం దేవాసురయుద్ధమివ తయోర్యుద్ధమిదమాసీదిత్యన్వయః ॥ ౫౮ ॥ శృంగైరితి ॥ ... వృషావివ ... సంధిరార్షః ... ॥ ౫౯ ॥ తత ఇతి ॥ సర్వప్రాణేన సకలబలేన ॥ ౬౦ ॥ ॥ వరదానేతి ॥ సుబలేన బలరహితేవ యథా వేగవత్ వేగోచితం ప్రహరణమసమర్థాః స్వయందివ్య ధాభూత్వాపేక్ష

క్రుద్ధో ఘోరరసశ్చ యథాంబుదః ॥ ౪౩ ॥ తస్యాగ్రే ముసలస్యాగ్నిరశోకాపీడసన్నిభః। ప్రహస్తకరముక్తస్య బభూవ ప్రదహన్నివ ॥ ౪౪ ॥ అథాయాంతం తు ముసలం కార్తవీర్యస్తదార్జునః। నిపుణం వంచయామాస గదయా గతవిక్లబః ॥ ౪౫ ॥ తతస్తమభిదుద్రావ ప్రహస్తం హైహయాధిపః। భ్రామయానో గదాం గుర్వీం పంచబాహుశతోచ్ఛ్రయాం ॥ ౪౬ ॥ తేనాహతోఽతివేగేన ప్రహస్తో గదయా తదా। నిపపాత స్థితః శైలో వజ్రివజ్రహతో యథా ॥ ౪౭ ॥ ప్రహస్తం పతితం దృష్ట్వా మారీచశుకసారణాః। సమహోదరధూమ్రాక్షా అపసృప్తా రణాజిరాత్ ॥ ౪౮ ॥ అపక్రాంతేష్వమాత్యేషు ప్రహస్తే చ నిపాతితే। రావణోఽభ్యద్రవత్తూర్ణమర్జునం నృపసత్తమమ్ ॥ ౪౯ ॥ సహస్రబాహోస్తస్యాథ వింశద్బాహోశ్చ దారుణమ్। నృపరాక్షసయోస్తత్రారబ్ధం రోమహర్షణమ్ ॥ ౫౦ ॥ సాగరావివ సంక్షుబ్ధౌ చలమూలావివాచలౌ। ॥ తేజోయుక్తావివాదిత్యౌ ప్రదహంతావివానలౌ। బలోద్ధతౌ యథా నాగౌ వాశితార్థే యథా వృషౌ। ॥ మేఘావివ వినర్దంతౌ సింహావివ బలోత్కటౌ। రుద్రకాలావివ క్రుద్ధౌ తదా తౌ రాక్షసార్జునౌ ॥ ॥ పరస్పరం గదాభ్యాం తౌ తాడయామాసతుర్భృశమ్ ॥ ౫౩ ॥ వజ్రప్రహారానచలా యథా ఘోరాన్విషేహిరే। గదాప్రహారాంస్తౌ తత్ర సేహాతే నరరాక్షసౌ ॥ ౫౪ ॥ యథాశనిరవేభ్యస్తు జాయతేఽథ ప్రతిశ్రుతిః। తథా తయోర్గదాపోథైర్దిశః సర్వాః ప్రతిశ్రుతాః ॥ ౫౫ ॥ అర్జునస్య గదా సా తు పాత్యమానాహితోరసి। కాంచనాభం నభశ్చక్రే విద్యుత్సౌదామనీ యథా ॥ ౫౬ ॥ తథైవ రావణేనాపి పాత్యమానా ముహుర్ముహుః। అర్జునోరసి నిర్భాతి గదోల్కేవ మహాగిరౌ ॥ ౫౭ ॥ నార్జునః ఖేదమాయాతి న రాక్షసగణేశ్వరః। ఇవ నాసీత్తయోర్యుద్ధం యథాపూర్వం బలీంద్రయోః ॥ ౫౮ ॥ శృంగైరివ వృషా యుధ్యన్ దంతాగ్రైరివ కుంజరౌ। పరస్పరం తౌ నిఘ్నంతౌ నరరాక్షససత్తమౌ ॥ ౫౯ ॥ తతోఽర్జునేన క్రుద్ధేన సర్వప్రాణేన సా గదా। స్తనయోరంతరే ముక్తా రావణస్య మహోరసి ॥ ౬౦ ॥ వరదా

నాయస్యేతి విగ్రహః ॥ ౪౫ ॥ తత ఇతి ॥ పంచబాహుశతైః ఉచ్ఛ్రయః ఉత్సేధో యస్యాస్తాం ॥ ౪౬ ॥ తథేతి ॥ ... శైల ఇవ స్థితః నిపపాత ॥ ౪౭ ॥ సాగరావిత్యాదిశ్లోకత్రయమేకం వాక్యం ... ఇతి శేషః ॥ ౫౪ ॥ యథేతి ॥ ప్రతిశ్రుతాః ప్రతిధ్వనిమిశ్రితా ఇత్యర్థః ॥ ... విద్యుత్సౌదామనీ ... కాంచనాభం కాంచనవర్ణం చక్రే ॥ ౬౦ ॥ వరదానేతి ॥

తౌ ... తస్మాత్ ... రదానకృతత్రాణ ఇతి ॥ ౬౧ ॥ స త్వితి ॥ అపాసర్పత్ అపసృత్య ... తతో గత్వేత్యర్థః ... ౬౨ ॥ స విహ్వలమితి ॥ విహ్వలం గూర్ఛితం ... సహసోత్పత్య ... వరదానలబ్ధబలవత్త్వాదస్య ... ప్రజ్ఞావత్త్వబుద్ధ్యా ... గ్రాహ్యత్వాత్ సం ॥ ౬౩ ॥ స తమితి ॥ ... బలాత్ బాహుసహస్రేణ గృహ్య ... ధనుర్జ్యయా ... బలిం ... నారాయణో యథా ... వామనః ... బాహుసహస్రేణ బలాద్గృహ్య ... బబంధ ... ప్రణష్టా ... మత్త్వం ... ॥ ౬౪ ॥ బధ్యమాన ఇతి ॥ ... సాధ్వితి వాదినః ... పుష్పైః కిరంతి పుష్పాణి కిరంతిత్యర్థః ॥ ౬౫ ॥ ప్రహస్త ఇతి ॥ ... రాక్షసైస్సహ సమాశ్వస్తస్తైస్సహ చ అభిదుద్రావేతి యోజనా ॥ ౬౭ ॥ నక్తంచరాణామితి ॥ ఆతపాపాయే వర్షా ... ॥ ౬౮ ॥ ముంచేతి ॥ ... సోత్ససర్జురిత్యర్థః ... సోత్ససర్జురితి సంధిరార్షః ॥ ౬౯ ॥ అప్రాప్తానితి ॥ ... అప్రాప్తాన్యేవ అంతరిక్ష ఏవ ... తాన్యాయుధాని ఆయుధగ్రాహి కరవ్యతిరిక్తకరైరాశు జగ్రాహ ॥ ౭౦ ॥ ... ॥ ౭౧ ॥ స ఇతి ॥ ... కీర్యమాణః ... ద్విజైః ... ॥ ౭౩ ॥

ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్వాత్రింశస్సర్గః

అథ పులస్త్యేన రావణమోచనం రావణే ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ కంప్యమానః అనుకంపయా యుజ్యమానః ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ మనస్సంపాతవిక్రమః మనోవేగతుల్యగతిః వాయుతుల్యగతిరిత్యనంతరం మనస్సంపాతవిక్రమ ఇతి కథనము ... ॥ ౩ ॥ స ఇతి ॥ ...

న కృతత్రాణో నాగదా రావణో రసా। ముబలేనైవ యథా వేగాద్ద్విధా భూత్వాపతత్ క్షితౌ ॥ ౬౧ ॥ స త్వర్జునప్రముక్తేన గదాపాతేన రావణః। అపాసర్పద్ధనుర్మాత్రం నిషసాద చ నిష్టనన్ ॥ ౬౨ ॥ స విహ్వలం తదాలక్ష్య దశగ్రీవం తతోఽర్జునః। సహసోత్పత్య జగ్రాహ గరుత్మానివ పన్నగమ్ ॥ ౬౩ ॥ స తం బాహుసహస్రేణ బలాద్గృహ్య దశాననమ్। బబంధ బలవాన్ రాజా బలిం నారాయణో యథా ॥ ౬౪ ॥ బధ్యమానే దశగ్రీవే సిద్ధచారణదేవతాః। సాధ్వితి వాదినః పుష్పైః కిరంత్యర్జునమూర్ధని ॥ ౬౫ ॥ వ్యాఘ్రో మృగమివాదాయ మృగరాడివ దంతినమ్। ననాద హైహయో రాజా హర్షాదంబుదవన్ముహుః ॥ ౬౬ ॥ ప్రహస్తస్తు సమాశ్వస్తో దృష్ట్వా బద్ధం దశాననమ్। సహ తై రాక్షసైః క్రుద్ధో హ్యభిదుద్రావ పార్థివమ్ ॥ ౬౭ ॥ నక్తంచరాణాం వేగస్తు తేషామాపతతాం బభౌ। ఉద్ధూత ఆతపాపాయే పయోదానామివాంబుధౌ ॥ ౬౮ ॥ ముంచ ముంచేతి భాషంతస్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాసకృత్। ముసలాని సశూలాని సోత్ససర్జూ రథాజ్గనే ॥ ౬౯ ॥ అప్రాప్తాన్యేవ తాన్యాశు అసంభ్రాంతస్తదార్జునః। ఆయుధాన్యమరారీణాం జగ్రాహ అరినిషూదనః ॥ ౭౦ ॥ తతస్తైరేవ రక్షాంసి దుర్ధరైః ప్రవరాయుధైః। భిత్త్వా విద్రావయామాస వాయురంబుధరానివ ॥ ౭౧ ॥ రాక్షసాంస్త్రాసయిత్వాశు కార్తవీర్యోఽర్జునస్తదా। రావణం గృహ్య నగరం ప్రవివేశ సుహృద్వృతః ॥ ౭౨ ॥ స కీర్యమాణః కుసుమాక్షతోత్కరైర్ద్విజైస్సపౌరైః పురుహూతసన్నిభః। తదార్జునస్సంప్రవివేశ తాం పురీం బలిం నిగృహ్యేవ సహస్రలోచనః ॥ ౭౩ ॥

ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ద్వాత్రింశస్సర్గః,

రావణగ్రహణం తత్తు వాయుగ్రహణసన్నిభమ్। తతః పులస్త్యశ్శుశ్రావ కథితం దివి దైవతైః ॥ ౧ ॥ తతః పుత్రకృతస్నేహాత్కంప్యమానో మహాధృతిః। మాహిష్మతీపతిం ద్రష్టుమాజగామ మహామునిః ॥ ౨ ॥ స వాయుమార్గమాస్థాయ వాయుతుల్యగతిర్ద్విజః। పురీం మాహిష్మతీం ప్రాప్తో మనస్సంపాతవిక్రమః ॥ ౩ ॥

బలేనైవ బలరహితేనేవ యథా నాగః ... వేగో ... తత్ర ... ద్విధా భూత్వా క్షితావపతత్ - తత్ర హేతుః వరదానకృతత్రాణ ఇతి ... ॥ ౬౪ ॥ బధ్యమాన ఇతి ॥ సాధ్వితి వాదినః ... సాధ్వితి వదంతః ॥ ౬౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే ... భూషణాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్వాత్రింశస్సర్గః

౧ ॥ తత ఇతి ॥ కంప్యమానః అనుకంపాయుక్తః ... పౌత్రస్నేహాత్ ... ఇత్యర్థః ... ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ మనస్సంపాతవిక్రమః ... గతిః వాయుతుల్యగతిః వాయునతుల్యవేగః ॥ ౩ ॥ స ఇతి ॥ అమరావతీసంకా

...శాం అమరావతీశిఖరసంకాశాం ... ప్రహృష్టపుష్టజనాకులాం ... ॥ ౪ ॥ ప్రహృష్టం జనేతి పాఠే ప్రహృష్టంజనసంబాధవతీత్యర్థః ॥ ౪ ॥ పాదచారమితి ॥ పాదచారం భూసంచారవంతం నిష్పతంతం అభ్యాగచ్ఛంతం దుర్దశం సుదుర్దర్శమిత్యర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాయ తేజోవిశేషాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయ ఇతి విజ్ఞాయ ... ప్రసిద్ధాద్ద్వారస్థాః మంత్రిణో వా న్యవేదయన్ నివేదయామాసుః ॥ ౫ ॥ పులస్త్య ఇతి ॥ వచనాత్ ద్వారస్థానాం వచనాత్ ప్రత్యగచ్ఛత్ ప్రత్యుద్గచ్ఛత్ ॥ ౬ ॥ పురోహిత ఇతి ॥ అస్యార్జునస్య ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ దృశ్య దృష్ట్వా ఈశ్వరం బ్రహ్మాణం ॥ ౮ ॥ అద్యేతి ॥ అమరావత్యా తుల్యా అమరావతీసమా సాధుముష్మా ... దిత్యాదిరితి భావః దుర్దర్శం దర్శనదుర్లభం దృశ్యం ॥ ౧౦ ॥ అద్యేతి ॥ కుశలం సఫలం స్వనుష్ఠితమితి యావత్ ॥ ౧౧ ॥ యస్మాదితి ॥ వందే నమస్కుర్మ ఇత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ తమితి ॥ శివం కుశలం పులస్త్యో వాచేతి సంధిరార్షః ॥ ౧౪ ॥ భయాదితి ॥ యస్య రావణస్య ॥ ౧౬ ॥ పుత్రకస్యేతి ॥ పుత్రకస్య మదీయ బాలకస్య యశః పీతం నాశితం నామ రావణజిదిత్యేవం త్రైలోక్యే విశ్రావితం ॥ ౧౭ ॥ పులస్త్యేతి ॥ న కించిద్వచః ఉవాచ కింతు క్రియా కేవలమనుష్ఠితమితి ... కేవలప్రహృష్టవత్ బ్రహ్మపుత్రో మాం ప్రార్థితవానితి సంతోషయుక్తస్సన్ ॥ ౧౮ ॥ స తమితి ॥ అహింసకం సఖ్యం పరస్పరహింసా ప్రవృత్తినివారణసాధనం సాగ్నికం అగ్నిసాక్షికం ప్రణమ్య ఇదమహం ॥ ౧౯ ॥ పులస్త్యేనేతి ॥ పులస్త్యేనాపి సంత్యక్తః గర్వలంఘనమిత్యనుజ్ఞాతః అపి శబ్దేన ఆ

౩ ॥ సోమరావతిసంకాశాం హృష్టపుష్టజనాకులామ్। ప్రవివేశ పురీం బ్రహ్మా ఇంద్రస్యేవామరావతీమ్ ॥ ౪ ॥

పాదచారమివాదిత్యం నిష్పతంతం సుదుర్దశమ్ । తతస్తే ప్రత్యభిజ్ఞాయ హ్యర్జునాయ న్యవేదయన్ ॥ ౫ ॥

పులస్త్య ఇతి విజ్ఞాయ వచనాద్ధైహయాధిపః। శిరస్యంజలిమాధాయ ప్రత్యుద్గచ్ఛత్తపస్వినమ్ ॥ ౬ ॥ పురోహి

తోఽస్య గృహ్యార్ఘ్యం మధుపర్కం తథైవ చ। పురస్తాత్ప్రయయౌ రాజ్ఞశ్శక్రస్యేవ బృహస్పతిః ॥ ౭ ॥ తత

స్తమృషిమాయాంతముద్యంతమివ భాస్కరమ్। అర్జునో దృశ్య సంభ్రాంతో వవందేంద్ర ఇవేశ్వరమ్ ॥ ౮ ॥

స తస్య మధుపర్కం గాం పాద్యమర్ఘ్యం నివేద్య చ । పులస్త్యమాహ రాజేంద్రో హర్షగద్గదయా గి

రా ॥ ౯ ॥ అద్యైవమమరావత్యా తుల్యా మాహిష్మతీ కృతా । అద్యాహం తు ద్విజేంద్ర త్వాం యస్మాత్పశ్యా

మి దుర్దశమ్ ॥ ౧౦ ॥ అద్య మే కుశలం దేవ అద్య మే కుశలం వ్రతమ్। అద్య మే సఫలం జన్మ అద్య మే సఫలం తపః ॥

౧౧ ॥ యస్మాద్దేవగణైర్వంద్యౌ వందేఽహం చరణౌ తవ ॥ ౧౨ ॥ ఇదం రాజ్యమిమే పుత్రా ఇమే దారా ఇమే

వయమ్। బ్రహ్మన్ కిం కుర్మ కిం కార్యమాజ్ఞాపయతు నో భవాన్ ॥ ౧౩ ॥ తం ధర్మేఽగ్నిషు పుత్రేషు శివం

పృష్ట్వా చ పార్థివమ్। పులస్త్యో వాచ రాజానం హైహయానాం తథార్జునమ్ ॥ ౧౪ ॥ నరేంద్రాంబు

జపత్రాక్ష పూర్ణచంద్రనిభానన। అతులం తే బలం యేన దశగ్రీవస్త్వయా జితః ॥ ౧౫ ॥ భయాద్యస్యో

పతిష్ఠేతాం నిష్పందౌ సాగరానిలౌ। సోఽయం మృధే త్వయా బద్ధః పౌత్రో మే రణదుర్జయః ॥ ౧౬ ॥ పు

త్రకస్య యశః పీతం నామ విశ్రావితం త్వయా। మద్వాక్యాద్యాచ్యమానోఽద్య ముంచ వత్స దశాననమ్ ॥

౧౭ ॥ పులస్త్యాజ్ఞాం ప్రగృహ్యోవాచ న కించన వచోఽర్జునః। ముమోచ వై పార్థివేంద్రో రాక్షసేం

ద్రం ప్రహృష్టవత్ ॥ ౧౮ ॥ స తం ప్రముచ్య త్రిదశారిమర్జునః ప్రపూజ్య దివ్యాభరణస్రగంబరైః। అ

హింసకం సఖ్యముపేత్య సాగ్నికం ప్రణమ్య తం బ్రహ్మసుతం గృహం యయౌ ॥ ౧౯ ॥ పులస్త్యేనాపి సం

...మిత్యత్ర ... ॥ ౪ ॥ పాదచారమితి ॥ సుదుర్దశం దుర్దర్శమిత్యర్థః ప్రత్యుద్గచ్ఛత్ ప్రత్యుద్గ

... ఈశ్వరం బ్రహ్మాణం ॥ ౧౧ ॥ ఇదమితి ॥ కిం కుర్మః కిం కరవాణి ... కార్యం ... ॥ ౧౩ ॥ తమితి ॥ ... పులస్త్యో వాచే

తి సంధిరార్షః ॥ ౧౪ ॥ పుత్రకస్య యశః పుత్రకస్య మదీయబాలకస్య నామ విశ్రావితం రావణజిదితి నామ త్వయా త్రైలోక్యే విశ్రా

వితం తస్య బాలం ॥ ౧౭ ॥ కించిద్వచోఽపి నోవాచ కించన అవిద్యమానం కించిద్వచనం కించిదవ్యవదన్నిత్యర్థః ... క్రియా కేవలమనుష్ఠిత

మితి ... బ్రహ్మపుత్రో ప్రార్థితవానితి సంతోషయుక్తస్సన్ ॥ ౧౮ ॥ స ఇతి ॥ పరస్పరహింసా ప్రవృత్తినివారణసాధనభూతం

సాగ్నికమగ్నిసాక్షిపూర్వకం ॥ ౧౯ ॥ పులస్త్యేతి ॥ ... సేనాపి ... ముచ్యతే ... ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీ

గోవిందరాజవిరచితే శ్రీమద్రామాయణభూషణే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే త్రయస్త్రింశస్సర్గః ॥

...నాపిత్యర్థః. ముక్తః శ్వశాలిత్యః అర్జునేనేతి శేషః ॥ ౨౧ ॥ ఏవమితి ॥ బలిభ్యోపి బలినస్సంతీతి ఈశ్వరస్సృష్టా విచారితమిత్యాది
త్యాగీయం యా స్త్రియ ఇత్యుక్తేన పరస్త్రీష్వజ్ఞానం కార్యా ॥ ౨౩ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికా
ఖ్యాయాం ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం త్రయస్త్రింశస్సర్గః ॥ ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※
టీకా రావణస్య వాలిదర్శనం ॥ అర్జునేనేత్యాది ॥ అనిర్విణ్ణః కృతకృత్యః స్వనిమోచనాత్ అర్జునేన సఖ్యం ప్రాప్య తేన పూజయిత్వా విసర్జిత
త్వాత్ [illegible] అపరాజితత్వాత్ ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ రాక్షసమితి ॥ యుద్ధేహ్వయతీ యుద్ధనిమిత్తమాహ్వయతీత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥
వానరామాత్యో వాలిమంత్రిణః వానరామాత్య ఇతి పాఠః తారః ఏకః తారాపితా సుషేణః ప్రభుః యువరాజః సుగ్రీవశ్చేత్యాచ
[illegible] ॥ ౪ ॥ యుద్ధప్రేప్సుముపాగతమ్ ॥ రాక్షసేంద్రేతి ॥ తే తుభ్యం ప్రతిబలో యుద్ధం దాతుమితి శేషః ॥ ౫ ॥ చతుర్భ్య ఇతి ॥ చతుర్భ్యస్సముద్రేభ్యః
[illegible] సముద్రేషు సంధ్యాం సమన్వాస్య దేవతాం బ్రహ్మరూపామన్వాస్య ధ్యాత్వా ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్ముహూర్తే ఆయాతి ॥ ౬ ॥
ఏతదేవ [illegible] ఏతానీతి ॥ ౭ ॥ యద్యేతి ॥ యద్యమృతరసః పీతో భవతి తదా తథాపి వాలినమాసాద్య
తవ జీవితం [illegible] సమీపగమనపర్యంతం ॥ ౮ ॥ పశ్యేతి ॥ జగచ్చిత్రం సర్వాశ్చర్యభూతమిమం వాలినం దుర్లభం తే భవిష్యతి జీవితమితి
శేషః ॥ ౧౦ ॥ సత్వితి ॥ తారం తారాదీనిత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ తత్రేతి ॥ సంధ్యోపాసనతత్పరం సమ్యగ్ధ్యాయ బ్రహ్మధ్యానతత్పరం ॥ ౧౨ ॥

ముక్తో రాక్షసేంద్రః ప్రాప వాసాన్ । పరిష్వక్తః కృతాతిథ్యో లజ్జమానో విసర్జితః ॥ ౧౯ ॥ పితామహ
సుతశ్చాపి పులస్త్యో మునిపుంగవః । మోచయిత్వా దశగ్రీవం బ్రహ్మలోకం జగామ హ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం స రావ
ణః ప్రాప్తః కార్తవీర్యాత్తు ధర్షణమ్ । పులస్త్యవచనాచ్చాపి పునర్ముక్తో మహాబలః ॥ ౨౧ ॥ ఏవం బ
లిభ్యో బలినస్సంతి రాఘవనందన । నావజ్ఞా హి పరే కార్యా య ఇచ్ఛేత్ప్రియమాత్మనః ॥ ౨౨ ॥ తతస్తు రాజా
పిశితాశనానాం సహస్రబాహోరుపలభ్య మైత్రమ్ । పునర్నృపాణాం కదనం చకార చచార సర్వాం
పృథివీం చ దర్పాత్ ॥ ౨౩ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే. త్రయస్త్రింశస్సర్గః. ※※※※※※

అర్జునేన విముక్తస్తు రావణో రాక్షసాధిపః । చచార పృథివీం సర్వామనిర్విణ్ణస్తథా కృతీ ॥ ౧ ॥
రాక్షసం వా మనుష్యం వా శృణుతే యం బలాధికమ్ । రావణస్తం సమాసాద్య యుద్ధే హ్వయతి దర్పితః ॥ ౨ ॥
తతః కదాచిత్కిష్కింధాం నగరీం వాలిపాలితామ్ । గత్వాహ్వయతి యుద్ధాయ వాలినం హేమమాలినమ్ ॥ ౩ ॥
తతస్తు వానరామాత్యస్తారస్తారాపితా ప్రభుః । ఉవాచ వానరో వాక్యం యుద్ధప్రేప్సుముపాగతమ్ ॥ ౪ ॥
రాక్షసేంద్ర గతో వాలీ యస్తే ప్రతిబలో భవేత్ । కోన్యః ప్రముఖతః స్థాతుం తవ శక్తః ప్లవంగమః ॥ ౫ ॥ చతు
ర్భ్యోపి సముద్రేభ్యస్సంధ్యామన్వాస్య రావణ । ఇమం ముహూర్తమాయాతి వాలీ తిష్ఠ ముహూర్తక
మ్ ॥ ౬ ॥ ఏతాని చ [illegible] యాని శంఖప్రభాణి వై । యుద్ధార్థినామిమే రాజన్ వానరాధిపతేజ
సా ॥ ౭ ॥ యద్యమృతరసః పీతస్త్వయా రావణ రాక్షస । తదా వాలినమాసాద్య తదంతం తవ జీవితమ్ ॥ ౮ ॥
పశ్యేదానీం జగచ్చిత్రమిమం విశ్రవసస్సుత । ఇమం ముహూర్తం ప్రతీక్షస్వ న తే లభ్యం భవిష్యతి ॥ ౯ ॥ అథ వా
త్వరసే మర్తుం గచ్ఛ దక్షిణసాగరమ్ । వాలినం ద్రక్ష్యసే తత్ర భూమిస్థమివ పావకమ్ ॥ ౧౦ ॥ స తు తారం
వినిర్భర్త్స్య రావణో లోకరావణః । పుష్పకం తత్సమారుహ్య ప్రయయౌ దక్షిణార్ణవమ్ ॥ ౧౧ ॥ తత్ర

౧ ॥ రాక్షసమితి ॥ యుద్ధే యుద్ధనిమిత్తం హ్వయతి ఆహ్వయతిస్మ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ వానరామాత్యః వాలినో మాత్యః మంత్రీ తారః తేనాపి
తథా తారాపితా సుషేణశ్చోవాచ ప్రభుః యువరాజస్సుగ్రీవశ్చోవాచ ॥ ౪ ॥ రాక్షసేంద్రేతి ॥ తుభ్యం ప్రతిబల ఇతి యుద్ధం దాతుమితి శే
షః ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ ఏతానీతి ॥ యుద్ధార్థినామితి ॥ వానరాధిపతేజసా మృతానాం యుద్ధార్థినామిమాని ఏవం త్వమపి భవిష్యసీతి భావః ॥ ౭ ॥
యద్యపీతి ॥ తదా తథాపి వాలినమాసాద్య తవ జీవితం తదంతం తత్సమీపప్రాప్తిపర్యంతమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ పశ్యేతి ॥ జగచ్చిత్రం జగతస్సర్వ
స్యాప్యాశ్చర్యభూతం వ్యాపారమిదానీం పశ్య దుర్లభం జీవితమితి శేషః ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ సత్వితి ॥ తారం తారాదీన్ ఉద్దామపూర్వం తా
రప్రోక్తత్వాత్ తస్య తారాపితృత్వసంబంధవిశేషాత్ ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ పుష్పకాదితి ॥ నిశ్శబ్దం నిశ్శబ్దచరణవిన్యాసం ॥ ౧౩ ॥ యదృచ్ఛయేతి ॥ పా

పుష్పకాదితి॥ నిశ్శబ్దపదం నిశ్శబ్దపదవిక్షేపో యస్యాం క్రియాయాం తథా ॥ ౧౩ ॥ యదృచ్ఛయేతి॥ పాపాభిప్రాయకం పాపాభిప్రాయవంతం। పాపాభిప్రాయవానితి వా పాఠః ॥ ౧౪ ॥ శశమితి॥ సింహో వా సింహ ఇవ ॥ ౧౫ ॥ జిఘృక్షమాణమిత్యాదిఇత్యేవమిత్యంతం వాలినో విచారః॥ ౧౬ ॥ ద్రక్ష్యంతీతి॥ ద్రక్ష్యంతి దేవాదయ ఇతి శేషః। మమాంకస్థం మమ కక్షస్థమిత్యర్థః। స్రంసత్ స్రంశమానాని ఊరుకరాంబరాణి వస్త్రం చ యస్య తం। గరుడస్యేతి అంకస్థమిత్యనుకర్షః ॥ ౧౭ ॥ ఇత్యేవమితి॥ నైగమాన్ వైదికాన్ వాల్యాదయో హి స్వయం ప్రతిభాతసకలవేదాః జపన్ తదర్థం ధ్యాయన్ ॥ * ॥ కర్ణముపాశ్రిత ఇతి వా పాఠః ॥ ౧౮ ॥ తత్కర్మ గ్రహణకర్మ ॥ ౧౯ ॥ హస్తేతి॥ హస్తగ్రాహ్యం హస్తైర్గ్రహణాభిప్రాయవంతం పాదశబ్దేన సూక్ష్మేణ పాదశబ్దేన పశ్చాదాయాంతం జ్ఞాత్వా పరాఙ్ముఖోపి తద్దిగవలోకనరహితోపి ॥ * ॥ హస్తగ్రాహ్యమితి పాఠే రావణపాదశబ్దేన తాదృశం మత్వేత్యర్థః। అండజో గరుడః ॥ ౨౨ ॥ అథేతి ॥ ముమోక్షయిషవ ఇతి మోక్షశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్సన్। వాలిం వాలినం। ఇకారాంతత్వమార్షం। రవమాణాః క్రోశంతః ॥ ౨౪ ॥ తఇతి॥ తే శక్నువంత ఇత్యత్ర అశక్నువంత ఇతి పదం॥ ౨౫ ॥ వాలిమార్గాదితి॥ యతః పర్వతేంద్రా అపి వాలిమార్గాదపాక్రామన్ మాంసశోణితం బిభ్రజ్జీవనప్రేప్సుః ప్రాణీ తస్య మార్గాదపాక్రామదితి కింవక్తవ్యం ॥ ౨౬ ॥ అపక్షిగణేతి ॥ అపక్షిగణసంపాతాన్ యావతా కాలేన వాలీ గచ్ఛతి తావతా కాలేన పక్షిగణైరప్రాప్యాంస్సాగరాన్ క్రమశో గచ్ఛతీతి శేషః। సంధ్యాకాలం ప్రాతస్సంధ్యాకాలధ్యేయదేవతారూపం బ్రహ్మ వందత ధ్యాతవాన్ ॥ ౨౭ ॥ సభా

హేమగిరిప్రఖ్యం తరుణార్కనిభాననమ్। రావణో వాలినం దృష్ట్వా సంధ్యోపాసనతత్పరమ్॥ ౧౨॥ పుష్పకాదవరుహ్యాథ రావణోఽఞ్జనసన్నిభః। గ్రహీతుం వాలినం తూర్ణం నిశ్శబ్దపదమావ్రజత్ ॥ ౧౩॥ యదృచ్ఛయా తదా దృష్టో వాలినాపి స రావణః। పాపాభిప్రాయకం దృష్ట్వా చకార న తు సంభ్రమమ్॥ ౧౪॥ శశమాలక్ష్య సింహో వా పన్నగం గరుడో యథా। న చింతయతి తం వాలీ రావణం పాపనిశ్చయమ్॥ ౧౫ ॥ జిఘృక్షమాణమాయాంతం రావణం పాపచేతసమ్। కక్షావలంబినం కృత్వా గమిష్యే త్రీన్మహార్ణవాన్॥ ౧౬ ॥ ద్రక్ష్యంత్యరిం మమాంకస్థం స్రంసదూరుకరాంబరమ్। లంబమానం దశగ్రీవం గరుడస్యేవ పన్నగమ్॥ ౧౭॥ ఇత్యేవం మతిమాస్థాయ వాలీ మౌనముపాశ్రితః। జపన్వై నైగమాన్మంత్రాంస్తస్థౌ పర్వతరాడివ॥ ౧౮ ॥ తావన్యోన్యం జిఘృక్షంతౌ హరిరాక్షసపార్థివౌ। ప్రయత్నవంతౌ తత్కర్మ ఈహతుర్బలదర్పితౌ ॥ ౧౯ ॥ హస్తగ్రాహ్యం తు తం మత్వా పాదశబ్దేన రావణమ్। పరాఙ్ముఖోఽపి జగ్రాహ వాలీ సర్పమివాండజః॥ ౨౦ ॥ గ్రహీతుకామం తం గృహ్య రక్షసామీశ్వరం హరిః। ఖముత్పపాత వేగేన కృత్వా కక్షావలంబినమ్॥ ౨౧॥ తం చ పీడయమానం తు వితుదంతం నఖైర్ముహుః। జహార రావణం వాలీ పవనస్తోయదం యథా। ౨౨। అథ తే రాక్షసామాత్యా హ్రియమాణే దశాననే। ముమోక్షయిషవో వాలిం రవమాణా అభిద్రుతాః॥ ౨౩॥ అన్వీయమానస్తైర్వాలీ భ్రాజతేంబరమధ్యగః। అన్వీయమానో మేఘౌఘైరంబరస్థ ఇవాంశుమాన్॥ ౨౪॥ తేఽశక్నువంతస్సంప్రాప్తుం వాలినం రాక్షసోత్తమాః। తస్య బాహూరువేగేన పరిశ్రాంతా వ్యవస్థితాః॥ ౨౫ ॥ వాలిమార్గాదపాక్రామన్ పర్వతేంద్రాపి గచ్ఛతః। కింపునర్జీవితప్రేప్సుర్బిభ్రద్వై మాంసశోణితమ్। ౨౬ ॥ అపక్షిగణసంపాతాన్ వానరేంద్రో మహాజవః। క్రమశస్సాగరాన్సర్వాన్సంధ్యాకాలమవందత ॥ ౨౭॥ సభాజ్యమానో భూతైస్తు ఖచరైః ఖచరోత్తమః। పశ్చిమం సా

పాపాభిప్రాయకాన్-బంధనాభిప్రాయవాన్ ॥ ౧౪ ॥ శశమితి॥ సింహో వా-సింహ ఇవ ॥ ౧౫ ॥ జిఘృక్షమాణమిత్యారభ్య ఇత్యేవమిత్యంతం వాలివిచారః॥ ౧౬॥ ద్రక్ష్యంతీతి॥ ద్రక్ష్యంతి దేవాదయ ఇతి శేషః-మమాంకస్థం కక్షస్థమితి యావత్-గరుడస్యేవేతి॥ అంకస్థమిత్యనుకర్షః- ౧౭ ॥ ఇతీతి॥ కర్ణముపాశ్రితః-పాదశబ్దశ్రవణార్థం కర్ణముపాశ్రితవాన్-నైగమాన్ వైదికాన్ దేవకుమారత్వాత్-మంత్రసత్త్వం ౧౮ ॥ ౧౯ ॥ హస్తేతి॥ హస్తగ్రాహ్యం - హస్తైర్గ్రహణాభిప్రాయవంతం-పాదశబ్దేన సూక్ష్మపాదశబ్దేన- ॥ ౨౦ ॥ ౨౧ ॥ తం చేతి॥ ఆపీడయమానం ॥ * ॥ జితవత్త్వాత్త్వసేవనం ॥ ౨౨ ॥ ౨౩ ॥ ౨౪ ॥ తే శక్నువంత ఇతి॥ అశక్నువంత ఇతి పదం ॥ ౨౫ ॥ వాలీతి॥ హి యస్మాత్ పర్వతేంద్రా అపి వాలిమార్గాదపాక్రామన్ మాంసాదిమాన్-జీవితప్రేప్సుః-ప్రాణీ-గచ్ఛతస్తస్య మార్గాదపాక్రామతీతి కిం పునః పర్వతేంద్రా ఊహితపాఠః ॥ ౨౬ ॥ అపక్షిగణేతి॥ అపక్షిగణసంపాతాన్-పక్షిగణైరప్యశక్యగమనాన్ సాగరాన్ క్రమశో గచ్ఛన్నితి శేషః-సంధ్యా

జ్యమాన ఇతి ॥ స రావణః కక్షస్థ రావణ [illegible] ధ్యాముపాసిత్వా స్నాత్వేత్యాది దక్షిణసముద్రతటేపి జప్త్వా వై
గమాన్ మంత్రాన్ సప్తు వై సాగరచతుష్టయే [illegible] దయాత్ పూర్వం పరతశ్చమిత్యాత్ త్రిముహూర్తాత్మకస్య మధ్యే ప
శ్చిమసముద్రతటావచ్ఛేదేన కించిత్కించిత్కాల [illegible] ధ్యాననియమస్తు ప్రతిపాదకమంత్రస్మరణనియమశ్చ వాలిన ఇతి గమ్య
తే ॥ ఈదృశాని యమాంశ్చ మహేంద్రో రావణస్య [illegible] మత్రద్వారా అనుతిష్ఠతీతి బోధ్యం ॥ తత్ర దక్షిణసముద్రే శౌచం పశ్చి
మే స్నానం - ఉత్తరే ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రైర్మార్జనం - పూర్వసముద్రే అర్ఘ్యదానాదీత్యేవం సంధ్యావందనశేషానుష్ఠానత్వాచ్చతుర్ణాం సము
ద్రేషు సంధ్యామన్వాస్యేత్యుక్తిరితి కేచిత్ - తత్ - జపకాలే నైగమాన్ మంత్రానితి దక్షిణసముద్రస్నానకాలోక్త్యా విరుధ్యతే ॥ ముదుక్త
రీత్యా సామంజస్యాచ్చ సంధ్యాకాలే గాయత్ర్యర్ఘ్యం బ్రహ్మణో ధ్యానమేవ ప్రధానం - స ఏవ సంధ్యాపదార్థ ఇతి స్పష్టం శ్రుతిస్మృతి వి
వా ॥ ౨౯ ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ తత్రేతి ॥ వాసవస్యాపత్యం వాసవిః ॥ ౩౨ ॥ ౩౩ ॥ రావణమితి ॥ ప్రహసన్నితి మాం జిఘృక్షుర్దురాత్మా స్వ
యమేవ గ్రహణం ప్రాప్త ఇతి తోషాత్ప్రహసః ॥ ౩౪ ॥ ౩౫ ॥ వానరేంద్రేతి ॥ ఆసాదితః రక్షణీయత్వం ప్రాపితః ॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥ ఏవమి
తి ॥ అశ్రాంతవత్ అశ్రాంతస్సన్ - మాం పర్వతసమానభారం ॥ ౩౮ ॥ ౩౯ ॥ సోఽహమితి ॥ దృశ్యం తవ ॥ ౪౦ ॥ దారా ఇతి ॥ నౌ ఆవయోః ॥ ౪౧ ॥
౪౨ ॥ స తత్రేతి ॥ ౪౩ ॥ ఆగతైస్సహేతి శేషః ॥ ౪౪ ॥ ఏవమితి ॥ ధర్షితః వాలినా రావణః పశ్చాత్పావకసకాశే భ్రాతా కృతస్సోదరభా

గరం వాలీ హృత్య జగామ స రావణః ॥ ౨౮ ॥ తస్మిన్ సంధ్యాముపాసిత్వా స్నాత్వా జప్త్వా చ వానరః । ఉత్తరం
సాగరం ప్రాయాద్వహమానో దశాననమ్ ॥ ౨౯ ॥ బహుయోజనసాహస్రం వహమానో మహాహరిః ।
వాయువచ్చ మనోవచ్చ జగామ సహ శత్రుణా ॥ ౩౦ ॥ ఉత్తరే సాగరే సంధ్యాముపాసిత్వా దశాననమ్ । వహ
మానోఽగమద్వాలీ పూర్వం వై స మహోదధిమ్ ॥ ౩౧ ॥ తత్రాపి సంధ్యామన్వాస్య వాసవిస్స హరీశ్వరః ।
కిష్కింధామభితో గృహ్య రావణం పునరాగమత్ ॥ ౩౨ ॥ చతుర్ష్వపి సముద్రేషు సంధ్యామన్వాస్య వాన
రః । రావణోద్వహనశ్రాంతః కిష్కింధోపవనేఽపతత్ ॥ ౩౩ ॥ రావణం తు ముమోచాథ స్వకక్షాత్కపిసత్త
మః । కుతస్త్వమితి చోవాచ ప్రహసన్ రావణం ముహుః ॥ ౩౪ ॥ విస్మయం తు మహద్గత్వా శ్రమలోలనిరీక్ష
ణః । రాక్షసేంద్రో హరీంద్రం తమిదం వచనమబ్రవీత్ ॥ ౩౫ ॥ వానరేంద్ర మహేంద్రాభ రాక్షసేం
ద్రోఽస్మి రావణః । యుద్ధేప్సురిహ సంప్రాప్తస్స చాద్యాసాదితస్త్వయా ॥ ౩౬ ॥ అహో బలమహో వీ
ర్యమహో గాంభీర్యమేవ చ । యేనాహం పశువద్గృహ్య భ్రామితశ్చతురోఽర్ణవాన్ ॥ ౩౭ ॥ ఏవమ
శ్రాంతవద్వీర శీఘ్రమేవ మహార్ణవాన్ । మాం చైవోద్వహమానస్తు కోఽన్యో వీరః క్రమిష్యతి ॥ ౩౮ ॥
త్రయాణామేవ భూతానాం గతిరేషా ప్లవంగమ । మనోఽనిలసుపర్ణానాం తవ వాత్ర న సంశయః ॥ ౩౯ ॥
సోఽహం దృష్టబలస్తుభ్యమిచ్ఛామి హరిపుంగవ । త్వయా సహ చిరం సఖ్యం సుస్నిగ్ధం పావకాగ్రతః ॥ ౪౦ ॥
దారాః పుత్రాః పురం రాష్ట్రం భోగాచ్ఛాదనభోజనమ్ । సర్వమేవావిభక్తం నౌ భవిష్యతి హరీశ్వర ॥ ౪౧ ॥
తతః ప్రజ్వాలయిత్వాగ్నిం తావుభౌ హరిరాక్షసౌ । భ్రాతృత్వముపసంపన్నౌ పరిష్వజ్య పరస్పరమ్ ॥ ౪౨ ॥
అన్యోన్యం లంబితకరౌ తతస్తౌ హరిరాక్షసౌ । కిష్కింధాం విశతుర్హృష్టౌ సింహౌ గిరిగుహామివ ॥ ౪౩ ॥
స తత్ర మాసముషితస్సుగ్రీవ ఇవ రావణః । అమాత్యైరాగతైర్నీతస్త్రైలోక్యోత్సాదనార్థిభిః ॥ ౪౪ ॥
ఏవమేతత్పురావృత్తం వాలినా రావణ ప్రభో । ధర్షితశ్చ కృతశ్చాపి భ్రాతా పావకసన్నిధౌ ॥ ౪౫ ॥

కాలం ప్రాప్తస్సంధ్యాకాలదేవతారూపమవదంత ॥ ౨౭ ॥ సభావ్యమాన ఇతి ॥ సభావ్యమానః పూజ్యమానః పశ్చిమమిత్యాది ॥ దక్షిణసంధ్యాత
గతాచః - పశ్చిమే మంత్రపూర్వకస్సంధ్యాంగస్నానం - ఉత్తరే ప్రోక్షణాదికం - పూర్వే త్వర్ఘ్యప్రదానాదికమితి - అన్యథా సంధ్యాచతుష్ట
యాభావాత్ - తదంగస్యాపి - తత్త్వేనవ్యపదేశాత్ ॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ తత్రేతి ॥ వాసవస్యాపత్యం వాసవిః ॥ ౩౨ ॥ ౩౩ ॥ రావణమి
తి ప్రహసన్నితి ॥ మాం జిఘృక్షుః స్వయమేవ దురాత్మా నిగృహీత ఇతి ప్రహసన్ ॥ ౩౪ ॥ ౩౫ ॥ వానరేంద్రేతి ॥ త్వయా ఆసాదిత ఇతి కక్షనిక్షే
పం ప్రాపిత ఇత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥ అశ్రాంతవత్ - అశ్రాంతస్సన్ - మాం చైవ మహాద్రిసమానభారమిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥ ౩౯ ॥ సోఽహ
మితి ॥ తుభ[illegible] ॥ ౪౦ ॥ ౪౩ ॥ స ఇతి ॥ సుగ్రీవ ఇవేతి ॥ భ్రాతృభావేన స్థిత ఇత్యర్థః - ఆగతైరితి ॥ సహేతి శేషః ॥ ౪౪ ॥ ౪౫ ॥ ౪౬ ॥

శతయోజనవిస్తీర్ణః ॥౪౫॥ ౪౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం చతుస్త్రింశస్సర్గః॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ రావణవాల్యపేక్షయాపి హనుమతోఽధికబలవత్త్వం దృష్ట్వా విస్మయమానేన రామేణ హనుమద్బలోత్పత్తిం సుగ్రీవార్థం వాలినం కిమితి నాహనదితి చ [illegible] తం ప్రశ్నమాహ అపృచ్ఛతేతి। దక్షిణాం దిశమాశ్రితం దక్షిణదిక్స్థమ్। అపృచ్ఛతేత్యస్య వివరణమిదమాహేతి ॥౧॥ అతులమితి॥ ఏతాభ్యాం [illegible] హనూమతా తు న సమమిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ న కేవలం బలమేవాధికం కింతు అన్యదపి [illegible] మితి॥ దాక్ష్యం [illegible] బలం శారీరం ధైర్యం [illegible] ప్రాజ్ఞతా [illegible] నయసాధనం రాజనీతికృత్యసంపాదనం ॥ ౩ ॥ తానేవ గుణానాహ దృష్ట్వైవేతి ॥ కపివాహినీం దృష్ట్వా తాం సమాశ్వాస్య యోజనశతం ప్లుతః॥ ౬ ॥ భూయ ఇతి ॥ బంధాత్ బ్రహ్మాస్త్రబంధాత్ ॥ ౭ ॥ నేతి ॥ యాని యుద్ధే హనూమతో దృష్టాని తాని కాలస్య యమస్యాపి న శ్రూయంతే ॥ ౮ ॥ ఏతస్యేతి ॥ లంకా ప్రాప్తా విభీషణాయ దేయత్వేన [illegible] ప్రాప్తేత్యర్థః॥ [illegible] ॥ ౯ ॥ హనూమానితి॥ న స్యాత్ సహాయ ఇతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ కిమర్థమితి॥ వీరుధ ఇవ కాష్ఠాంతో వృక్షవాలీ కిమర్థం నాశితోఽభూత్ [illegible] సముత్పత్తి ఇత్యర్థః। తదా వైరోత్పత్తికాలే ఏతేనేత్యర్థః। నాశితః స హి హేతుః స ఏవ రామః [illegible] ॥ ౧౧ ॥ జీవితేష్టం [illegible] వానరాధిపం ॥ ౧౨ ॥ ఏతదితి॥ హనూమతి సర్వం దృష్టం మే పృష్టమేతత్ సర్వం కథయేత్యన్వయః ॥ ౧౪ ॥ సత్యమితి॥ యద్బ్రవీషి [illegible] నాస్తి

బలమప్రతిమం రామ వాలినోఽభవదుత్తమమ్ । సోఽపి త్వయా వినిర్దగ్ధః శలభో వహ్నినా యథా ॥ ౪౬ ॥
ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే వాల్మీకీయే ఉత్తరకాండే చతుస్త్రింశస్సర్గః, ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ౩౪

అపృచ్ఛత తదా రామో దక్షిణాశాశ్రయం మునిమ్ । ప్రాంజలిర్వినయోపేత ఇదమాహ వచోఽర్థవత్ ॥ ౧ ॥ అతులం బలమేతద్వై వాలినో రావణస్య చ । న త్వేతాభ్యాం హనుమతా సమం త్వితి మతిర్మమ ॥ ౨ ॥ శౌర్యం దాక్ష్యం బలం ధైర్యం ప్రాజ్ఞతా నయసాధనమ్ । విక్రమశ్చ ప్రభావశ్చ హనూమతి కృతాలయాః ॥ ౩ ॥ దృష్ట్వైవ సాగరం వీక్ష్య సీదంతీం కపివాహినీమ్ । సమాశ్వాస్య మహాబాహుర్యోజనానాం శతం ప్లుతః ॥ ౪ ॥ ధర్షయిత్వా పురీం లంకాం రావణాంతఃపురం తదా । దృష్ట్వా సంభాషితా చాపి సీతా హ్యాశ్వాసితా తథా ॥ ౫ ॥ సేనాగ్రగా మంత్రిసుతాః కింకరా రావణాత్మజః । ఏతే హనుమతా తత్ర హ్యేకేన వినిపాతితాః ॥ ౬ ॥ భూయో బంధాద్విముక్తేన భాషయిత్వా దశాననమ్ । లంకా భస్మీకృతా యేన పావకేనేవ మేదినీ ॥ ౭ ॥ న కాలస్య న శక్రస్య న విష్ణోర్విత్తపస్య చ । కర్మాణి తాని శ్రూయంతే యాని యుద్ధే హనూమతః ॥ ౮ ॥ ఏతస్య బాహువీర్యేణ లంకా సీతా చ లక్ష్మణః । ప్రాప్తో మయా జయశ్చైవ రాజ్యం మిత్రాణి బాంధవాః ॥ ౯ ॥ హనూమాన్ యది మే న స్యాద్వానరాధిపతేస్సఖా । ప్రవృత్తిమపి కో వేత్తుం జానక్యాః శక్తిమాన్ భవేత్ ॥ ౧౦ ॥ కిమర్థం వాలీ చైతేన సుగ్రీవప్రియకామ్యయా । తదా వైరే సముత్పన్నే న దగ్ధో వీరుధో యథా ॥ ౧౧ ॥ న హి వేదితవాన్ మన్యే హనూమానాత్మనో బలమ్ । యద్దృష్టవాన్ జీవితేష్టం క్లిశ్యంతం వానరాధిపమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఏతన్మే భగవన్ సర్వం హనూమతి మహామునే । విస్తరేణ యథాతత్త్వం కథయామరపూజిత ॥ ౧౩ ॥ రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా హేతుయుక్తమృషిస్తదా । హనూమతస్సమక్షం తమిదం వచనమబ్రవీత్ ॥ ౧౪ ॥ సత్యమేతద్రఘుశ్రేష్ఠ యద్బ్రవీ

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుస్త్రింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అపృచ్ఛతేత్యాది॥ అపృచ్ఛతేత్యస్య వివరణం - ఇదం వచనమితి ॥ ౧॥ అతులమితి॥ ఏతాభ్యామిత్యేతయోరిత్యర్థః। [illegible] చతుర్థీ ॥ ౨ ॥ శౌర్యమితి॥ నయసాధనం - నీతికృత్యసంపాదనం ॥ ౩ ॥౭॥ నేతి॥ కాలస్య యమస్య ॥౮॥ ఏతస్యేతి లంకా ప్రాప్తా విభీషణాయ దేయత్వేన ప్రాప్తేత్యర్థః। లక్ష్మణః ప్రాప్తః [illegible] ॥౯॥ హనూమానితి॥ హనూమాన్ యది మే న స్యాత్ సహాయత్వేనేతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ కిమర్థమితి వీరుధ ఇవ కాష్ఠాంతో వృక్షవాలీ ॥ ౧౧ ॥ వాలివధహేతుస్సుగ్రీవరావణ [illegible] ఇత్యాది॥ ౧౨ ॥ ఏతదితి॥ హనూమత్యేతదితి హనూమద్విషయే పృష్టమిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ సత్యమితి॥ యద్బ్రవీషి [illegible] దేతి తత్సత్యం వ

త్యేకత్ ॥ ౧౫ ॥ కింశతదివాహ ॥ అమోఘేతి ॥ ౧౬ ॥ బాల్యఇతి ॥ బాలతయా బాలభావేన అజానతే వేత్యర్థః । అసేవఆస్యతే ॥ ౧౭ యదీతి ॥ నిశామయశ్శృణు ॥ ౧౮ ॥ సూర్యేతి ॥ సూర్యదత్తవరేణస్వర్ణస్స్వర్ణరూపః - సుమేరుస్సువర్ణమేరుః ॥ ౧౯ ॥ తస్యేతి ॥ పరిశ్రుతా ప్రసిద్ధా ॥ ౨౦ ॥ శాలిశూకేతి ॥ శాలిశూకనిభాభాసంశాల్యగ్రసమానవర్ణం ప్రాసూత ప్రసూతవతీ ॥ ౨౧ ॥ ఏషఇతి ॥ శరవణే శిశుస్స బ్రహ్మణ్యస్స్వామీత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ శిశుభావే బాల్యావస్థాయాం హనూమతి ప్లవమానేసతి ॥ ౨౯ ॥ శిశురితి ॥ దోషజ్ఞో విద్వాన్ న భవతీత్యదోషజ్ఞః తత్ర హేతుః శిశురితి ॥ ౩౧ ॥ అనేనేతి ॥ సూర్యరథోపరితదుపరితనప్రదేశే అనేన హనూమతా పరామృష్టస్స్పృష్టో రాహుస్తతో మండలాత్ త్రస్తస్సన్నపక్రాంతః ॥ ౩౩ ॥ బుభుక్షేతి ॥ హే వాసవ - చంద్రార్కౌ మమ యథాకాలం బుభుక్షాపనయం బుభుక్షాపనీయతే అనేనేతివ్యుత్పత్త్యా తదన్నం ॥ ౩౬ ॥ తత ఇతి ॥ శృంగారధారిణం నానాశృంగారధారిణం - స్వర్ణఘంటా - శబ్దరూపవి

...మహనూమతః । న బలే విద్యతే తుల్యో న గతౌ న మతౌ పరః ॥ ౧౫ ॥ అమోఘశాపైశ్శాపస్తు దత్తోऽస్య ఋషిభిః పురా । న వేత్తా హి బలం యేన బలీ సన్నరిమర్దనః ॥ ౧౬ ॥ బాల్యేప్యేతేన యత్కర్మ కృతం రామ మహాబల । తన్న వర్ణయితుం శక్యమితి బాలతయాస్యతే ॥ ౧౭ ॥ యది వాస్తి త్వభిప్రాయస్సంశ్రోతుం తవ రాఘవ । సమాధాయ మతిం రామ నిశామయ వదామ్యహమ్ ॥ ౧౮ ॥ సూర్యదత్తవరస్వర్ణస్సుమేరుర్నామ పర్వతః । యత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యస్య కేసరీ నామ వై పితా ॥ ౧౯ ॥ తస్య భార్యా బభూవేష్టా హ్యంజనేతి పరిశ్రుతా । జనయామాస తస్యాం వై వాయురాత్మజముత్తమమ్ ॥ ౨౦ ॥ శాలిశూకనిభాభాసం ప్రాసూతేమం తదాంజనా । ఫలాన్యాహర్తుకామా వై నిష్క్రాంతా గహనేచరా ॥ ౨౧ ॥ ఏష మాతుర్వియోగాచ్చ క్షుధయా చ భృశార్దితః । రురోద శిశురత్యర్థం శిశుశ్శరవణే యథా ॥ ౨౨ ॥ తతోద్యంతం వివస్వంతం జపాపుష్పోత్కరోపమమ్ । దదర్శ ఫలలోభాచ్చ హ్యుత్పపాత రవిం ప్రతి ॥ ౨౩ ॥ బాలార్కాభిముఖో బాలో బాలార్క ఇవ మూర్తిమాన్ । గ్రహీతుకామో బాలార్కం ప్లవతేంబరమధ్యగః ॥ ౨౪ ॥ ఏతస్మిన్ ప్లవమానే తు శిశుభావే హనూమతి । దేవదానవయక్షాణాం విస్మయస్సుమహానభూత్ ॥ ౨౫ ॥ నాప్యేవం వేగవాన్ వాయుర్గరుడో న మనస్తథా । యథాయం వాయుపుత్రస్తు క్రమతేంబరముత్తమమ్ ॥ ౨౬ ॥ యది తావచ్ఛిశోరస్య త్వీదృశౌ గతివిక్రమౌ । యౌవనం బలమాసాద్య కథం వేగో భవిష్యతి ॥ ౨౭ ॥ తమనుప్లవతే వాయుః ప్లవంతం పుత్రమాత్మనః । సూర్యదాహభయాద్రక్షంస్తుషారచయశీతలః ॥ ౨౮ ॥ బహుయోజనసాహస్రం క్రమత్యేష గతోంబరమ్ । పితుర్బలాచ్చ బాల్యాచ్చ భాస్కరాభ్యాశమాగతః ॥ ౨౯ ॥ శిశురేష త్వదోషజ్ఞ ఇతి మత్వా దివాకరః । కార్యం చాత్ర సమాయత్తమిత్యేవం న దదాహ సః ॥ ౩౦ ॥ యమేవ దివసం హ్యేష గ్రహీతుం భాస్కరం ప్లుతః । తమేవ దివసం రాహుర్జిఘృక్షతి దివాకరమ్ ॥ ౩౧ ॥ అనేన స పరామృష్టో రామ సూర్యరథోపరి । అపక్రాంతస్తతస్త్రస్తో రాహుశ్చంద్రార్కమర్దనః ॥ ౩౨ ॥ స ఇంద్రభవనం గత్వా సరోషస్సింహికాసుతః । అబ్రవీద్భ్రుకుటిం కృత్వా దేవం దేవగణైర్వృతమ్ ॥ ౩౩ ॥ బుభుక్షాపనయం దత్త్వా చంద్రార్కౌ మమ వాసవ । కిమిదం తత్త్వయా దత్తమన్యస్య బలవృత్రహన్ ॥ ౩౪ ॥ అద్యాహం పర్వకాలే తు జిఘృక్షుస్సూర్యమాగతః । అథాన్యో రాహురాసాద్య జగ్రాహ సహసా రవిమ్ ॥ ౩౫ ॥ స రాహోర్వచనం శ్రుత్వా వాసవస్సంభ్రమాన్వితః । ఉత్పపాతాసనం హిత్వా చోద్వహన్ కాంచనీం స్రజమ్ ॥ ౩౬ ॥ తతః కైలాసకూటాభం చతు

అస్త్ర నో బలం న హి వేదయత ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ తదేవదర్శయతి ॥ అమోఘేత్యాది ॥ ౧౬ ॥ బాల్యఇతి ॥ బాలతయా - ఆస్యతఇతి - బాలతయా బాలభావేన న జానతఏవేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ నిశామయశ్శృణు ॥ ౧౮ ॥ సూర్యేతి ॥ సూర్యదత్తవరస్వర్ణః - సూర్యదత్తవరేణస్వర్ణరూపస్సుమేరుః - సువర్ణమేరుః ॥ ౧౯ ॥ తస్యేతి ॥ పరిశ్రుతా - ప్రసిద్ధా ॥ ౨౦ ॥ శాలిశూకేతి ॥ శాలిశూకసమాభాసం శాల్యగ్రవత్ పింగళాభాసం - కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహమిత్యర్థః - ప్రాసూత ప్రసూతవతీ ॥ ౨౧ ॥ ఏష ఇతి ॥ శరవణే - శిశుస్స్కందః ॥ ౨౨ ॥ శిశురితి ॥ దోషజ్ఞ

త్పుటాసనవన్తం॥ ౩౭॥ ఇన్ద్ర ఇతి। కరీన్ద్రమైరావతం। అనేన హనూమతా। సహ యత్ర। సూర్యస్తం ప్రాయాత్॥ ౩౮॥ అథేతి। అతిరభసేన అతివేగేన। అగాత్। వాసవాదపి పూర్వమితి శేషః। అనేన హనూమతా స రాహుః॥ ౪౦॥ ఉత్సృజ్యేతి। ఏవమవేక్ష్య మహాశైలకూటవద్బృహత్తరమవేక్ష్య। ముఖశేష ఇతి రాహోస్స్వరూపకథనం॥ ౪౧॥ రాహోరితి। ప్రాగేవాలక్షితం స్వరం రాహుదర్శనాత్పూర్వమేవ అయం రాహోస్స్వర ఇతి నిశ్చితం॥ ౪౩॥ ఐరావతమితి। ఇదమపి మహత్ఫలమితి మత్వా హస్తిరాజానమైరావతం॥ ౪౪॥ ఏవమితి। హస్తాన్తాత్ హస్తాగ్రాత్॥ ౪౬॥ ప్రచారమితి। ప్రచారం దేహయాత్రాహేతుభూతం స్వప్రచారం సంగృహ్య సంక్షిప్య। అన్తర్గతః సర్వదేహాన్తర్గతః। ప్రభుః సర్వజగత్ప్రవృత్తినివృత్తికర్తా॥ ౪౯॥ విణ్మూత్రేతి। రురోధ। నిరుద్ధస్వగతిప్రచారమకరోత్। ఏవం విధార్థస్య దేవశక్యత్వే దృష్టాన్తో యథేతి। వాసవో యథా వర్షాణ్యావృత్య రున్ధే॥ ౫౦॥ నిస్స్వాధ్యాయేతి। స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయనం। వషట్కారో యాగః। నిష్క్రియం సంచారశూన్యం। నిరయస్థమివ అతిశయితదుఃఖవదిత్యర్థః॥ ౫౨॥ ఊచురితి॥...

దన్తం మదస్రవమ్। శృఙ్గారధారిణం ప్రాంశుం స్వర్ణఘణ్టాట్టహాసినమ్॥ ౩౭॥ ఇన్ద్రః కరీన్ద్రమారుహ్య రాహుం కృత్వా పురస్సరమ్। ప్రాయాద్యత్రాభవత్సూర్యస్సహానేన హనూమతా॥ ౩౮॥ అథాతిరభసేనాగాద్రాహురుత్సృజ్య వాసవమ్। అనేన చ స వై దృష్టః ప్రధావఞ్శైలకూటవత్॥ ౩౯॥ తతస్సూర్యం సముత్సృజ్య రాహుం ఫలమవేక్ష్య చ। ఉత్పపాత పునర్వ్యోమ గ్రహీతుం సింహికాసుతమ్॥ ౪౦॥ ఉత్సృజ్యార్కమిమం రామ ప్రధావన్తం ప్లవఙ్గమమ్। అవేక్ష్యైవం పరావృత్య ముఖశేషః పరాఙ్ముఖః॥ ౪౧॥ ఇన్ద్రమాశంసమానస్తు త్రాతారం సింహికాసుతః। ఇన్ద్ర ఇన్ద్రేతి సన్త్రాసాన్ముహుర్ముహురభాషత॥ ౪౨॥ రాహోర్విక్రోశమానస్య ప్రాగేవాలక్షితం స్వరమ్। శ్రుత్వేన్ద్రోవాచ మా భైషీరహమేనం నిషూదయే॥ ౪౩॥ ఐరావతం తతో దృష్ట్వా మహత్తదిదమిత్యపి। ఫలం తం హస్తిరాజానమభిదుద్రావ మారుతిః॥ ౪౪॥ తథాస్య ధావతో రూపమైరావతజిఘృక్షయా। ముహూర్తమభవద్ఘోరమిన్ద్రాగ్న్యోరివ భాస్వరమ్॥ ౪౫॥ ఏవమాధావమానం తు నాతిక్రుద్ధశ్శచీపతిః। హస్తాన్తాదతిముక్తేన కులిశేనాభ్యతాడయత్॥ ౪౬॥ తతో గిరౌ పపాతైష ఇన్ద్రవజ్రాభితాడితః। పతమానస్య చైతస్య వామో హనురభజ్యత॥ ౪౭॥ తస్మింస్తు పతితే బాలే వజ్రతాడనవిహ్వలే। చుక్రోధేన్ద్రాయ పవనః ప్రజానామహితాయ సః॥ ౪౮॥ ప్రచారం స తు సంగృహ్య ప్రజాస్వన్తర్గతః ప్రభుః। గుహాం ప్రవిష్టస్స్వసుతం శిశుమాదాయ మారుతః॥ ౪౯॥ విణ్మూత్రాశయమావృత్య ప్రజానాం పరమార్తికృత్। రురోధ సర్వభూతాని యథా వర్షాణి వాసవః॥ ౫౦॥ వాయుప్రకోపాద్భూతాని నిరుచ్ఛ్వాసాని సర్వతః। సన్ధిభిర్భిద్యమానైశ్చ కాష్ఠభూతాని జజ్ఞిరే॥ ౫౧॥ నిస్స్వధ్యాయవషట్కారం నిష్క్రియం ధర్మవర్జితమ్। వాయుప్రకోపాత్త్రైలోక్యం నిరయస్థమివాభవత్॥ ౫౨॥ తతః ప్రజాస్సగన్ధర్వాస్సదేవాసురమానుషాః। ప్రజాపతిం సమాధావన్దుఃఖితాశ్చ సుఖేచ్ఛయా॥ ౫౩॥ ఊచుః ప్రాఞ్జలయో దేవా మహోదరనిభోదరాః। త్వయా తు భగవన్సృష్టాః ప్రజానాథ చతుర్విధాః॥ ౫౪॥ త్వయా దత్తోఽయమస్మాకమాయుషః పవనః పతిః। సోఽస్మాన్ప్రాణేశ్వరో భూత్వా కస్మాదేషోఽద్య సత్తమ॥ ౫౫॥ రురోధ దుఃఖం జనయన్నన్తఃపుర ఇవ స్త్రియః। తస్మాత్త్వాం శరణం ప్రాప్తా వాయునోపహతా వయమ్॥

ప్రాణ...వతభవతీత్యధోక్షజః। అధోక్షజౌ వైద్యవిద్వాంసావిత్యమరః॥ ౩౧॥ అనేనేతి। స రాహుః వరాహ్యృష్టః స్పృష్టః॥ ౩౯॥ తత ఇతి। మహాశైలకూటవత్। బృహత్తరఫలమవేక్ష్యేత్యర్థః॥ ౪౦॥ ఉత్సృజ్యేతి। ముఖశేష ఇతి। రాహుస్వరూపకథనం॥ ౪౧॥ ఏవమితి। హస్తాన్తాత్। హస్తాగ్రాత్। హస్తాన్త ఇతి సమీపమిత్యర్థః॥ ౪౬॥ ప్రచారమితి। ప్రచారం స్వీయం దేహయాత్రాహేతుభూతం సంగృహ్య సంక్షిప్య। అన్తర్గతః। సర్వదేహాన్తర్గతః॥ ౪౯॥ విణ్మూత్రేతి। రురోధేతి। రుద్ధస్వగతిప్రచారమకరోత్। ఏవం విధార్థస్య

మహోదరరోగగ్రస్తస్య ఉదరవదుదరం యేషాం తే ॥ ౪౬ ॥ ఏతదితి॥ కారణాదితి చోక్త్వా కించిత్కారణమత్రాస్తీత్యుక్త్వా. యస్మిన్కారణే వాయుశ్చుక్రోధ తత్కారణం పునరభాషత ॥ ౪౮ ॥ అశరీర ఇతి॥ దారుభిస్సమతాం యాతి. కుణపమివ చలతీత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ తదితి॥ రుక్ప్రదః. శూలరోగప్రదః. గమిష్యామ అప్రసాద్యేత్యసంధిరార్షః ॥ ౫౩ ॥ తత ఇతి॥ అస్యతి ఆస్తే ॥ ౫౪ ॥ తత ఇతి॥ సదాగతేః వాయోః. గంధర్వర్షియక్షేతి గురులఘుభేద ఆర్షః ॥ ౫౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం. శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం. ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం. పంచత్రింశస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ చలదితి॥ ప్రతప్తపనీయమితి తపనీయప్రగిత్యర్థః. త్రిరుపస్థాయ స్యోపస్థానపూర్వకం త్రిస్సాష్టాంగం ప్రణమ్యేత్యర్థః ॥ ౨ ॥ తమితి॥ వేదవిదా అనాదితో శేషవేదార్థవిదా. లంబాభరణశోభినా హస్తేన. వాయుముత్థాప్య. పరిమృశన్. స్పృశన్. తం కృతవాన్ ॥ ౪ ॥ ప్రాణవంతమితి॥ సర్వభూతేషు సన్నిరుద్ధం సంత్యక్తనిరోధం యథా తథా ప్రాణానాత్మనా

౪౬॥ వాయుసంరోధజం దుఃఖమిదం నో నుద దుఃఖహన్ ॥ ౪౬ ॥ ఏతత్ప్రజానాం శ్రుత్వా తు ప్రజానాథః ప్రజాపతిః । కారణాదితి చోక్త్వాసౌ ప్రజాః పునరభాషత ॥ ౪౭ ॥ యస్మిన్వః కారణే వాయుశ్చుక్రోధ చరురోధ చ । ప్రజాః శృణుధ్వం తత్సర్వం శ్రోతవ్యం చాత్మనః క్షమమ్ ॥ ౪౮ ॥ పుత్రస్తస్యామరేశేన ఇంద్రేణాద్య నిపాతితః । రాహోర్వచనమాస్థాయ తతస్స కుపితోऽనిలః ॥ ౪౯ ॥ అశరీరశ్శరీరేషు వాయుశ్చరతి పాలయన్ । శరీరం హి వినా వాయుం సమతాం యాతి దారుభిః ॥ ౫౦ ॥ వాయుః ప్రాణః సుఖం వాయుర్వాయుస్సర్వమిదం జగత్ । వాయునా సంపరిత్యక్తం న సుఖం విందతే జగత్ ॥ ౫౧ ॥ అద్యైవ చ పరిత్యక్తం వాయునా జగదాయుషా । అద్యైవ తే నిరుచ్ఛ్వాసాః కాష్ఠకుడ్యోపమాః స్థితాః ॥ ౫౨ ॥ తద్యామ తత్ర యత్రాస్తే మారుతో రుక్ప్రదో హి నః । మా వినాశం గమిష్యామ అప్రసాద్యాదితేస్సుతమ్ ॥ ౫౩ ॥ తతః ప్రజాభిస్సహితః ప్రజాపతిస్సదేవగంధర్వభుజంగగుహ్యకైః । జగామ తత్రాస్యతి యత్ర మారుతస్సుతం సురేంద్రాభిహతం ప్రగృహ్య సః ॥ ౫౪ ॥ తతోऽర్కవైశ్వానరకాంచనప్రభం సుతం తదోత్సంగగతం సదాగతేః । చతుర్ముఖో వీక్ష్య కృపామథాకరోత్సదేవగంధర్వర్షియక్షరాక్షసైః ॥ ౫౫ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే. పంచత్రింశస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తతః పితామహం దృష్ట్వా వాయుః పుత్రవధార్దితః । శిశుకం తం సమాదాయ ఉత్తస్థౌ ధాతురగ్రతః ॥
౧ ॥ చలత్కుండలమౌలిస్రక్తపనీయవిభూషణః । పాదయోర్న్యపతద్వాయుస్త్రిరుపస్థాయ వేధసే ॥ ౨ ॥
తం తు వేదవిదా తేన లంబాభరణశోభినా । వాయుముత్థాప్య హస్తేన శిశుం తం పరిమృష్టవాన్ ॥ ౩ ॥ స్పృ
ష్టమాత్రస్తతస్సోऽథ సలీలం పద్మయోనినా । జలసిక్తం యథా సస్యం పునర్జీవితమాప్తవాన్ ॥ ౪ ॥ ప్రాణ
వంతమిమం దృష్ట్వా ప్రాణో గంధవహో ముదా । చచార సర్వభూతేషు సన్నిరుద్ధం యథాపురా ॥ ౫ ॥

దేవానాం శక్యత్వే దృష్టాంతః యథా వహ్నిణీతి ॥ ౪౩ ॥ ఊచురితి॥ మహోదరనిభోదరాః ॥ ఆయుస్తంభాత్. మహోదరవ్యాధిగ్రస్తోదరవదుదరం యేషాం తే తథా ॥ ౪౬ ॥ ఏతదితి॥ కారణాదితి చోక్త్వా కించిత్కారణమత్రాస్తీత్యుక్త్వా ॥ ౪౭ ॥ తదితి॥ రుక్ప్రదః. గమిష్యామ అప్రసాద్యేతి సంధిరార్షః ॥ ౫౩ ॥ తత ఇతి॥ తత్రాస్యతీతి॥ యత్ర అస్యతి. తిష్ఠతీతి యావత్ ॥ ౫౪ ॥ తత ఇతి॥ సదాగతేః వాయోః. గంధర్వర్షియక్షేతి గురులఘుభేదప్రద ఆర్షః ॥ ౫౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచత్రింశస్సర్గః. ••••••••••••••••••••••••••••••••••••❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తతః పితామహమిత్యాది ॥ ౧ ॥ చలదితి॥ త్రిరుపస్థాయ త్రిరుపస్థాయ - అలుగభావః. త్రిరుపస్థాయేతి పాఠః. న్యపతదితి॥ ఉపస్థానపూర్వకం త్రిస్సాష్టాంగమనమదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ తమితి॥ హనుమదుజ్జీవనార్థం అంగుష్ఠాగ్రవిన్యస్త. వేదవేదన. తం తు వేదవిదా విదితనిఖిలవేదవేదాంతేన బ్రహ్మణా. లంబాభరణశోభినా. హస్తేన తం శిశుం చ పరిమృష్టవాన్ ॥ ౪ ॥ ప్రాణవంతమితి॥ సర్వభూతేషు సన్నిరుద్ధం అంతః ప్రతిష్ఠితం యథా భవతి తథా ప్రాణః ప్రాణభూతశ్చచార ॥ ౫ ॥ మరుదితి॥ శీతవాతాహతా ఇవ వాతాః. శీతవాతాది

...॥౬॥ తత ఇతి॥ త్రియుక్ - త్రీణి యుగ్మాని యస్య సః - తాని యశోవీర్యే - ఐశ్వర్యశ్రియౌ - జ్ఞానవైరాగ్యే చ - త్రికకుత్ - త్రిమూర్తిప్రధానః - త్రిధామా - త్రిలోకస్థానః ॥౭॥ భో ఇతి॥ వక్ష్యామి శ్రూయతామితి గురుత్వైషమ్యభాషణం ॥౮॥ తత ఇతి॥ కుశేశయమయీం కాంచనపద్మమయీం - అహం మాలాపూర్వం వరం దాస్యామీత్యబ్రవీదితి సంబంధః ॥౧౦॥ మార్తాండ ఇతి॥ శతికాం కళాం శతతమమంశం ॥౧౩॥ యదా త్వితి॥ శాస్త్రం శాస్త్రాధ్యయనం తదర్థజ్ఞానం చ ॥౧౪½॥ యమ ఇతి॥ సంతుష్ట అవిషాదమిత్యార్షసంధిః ॥౧౬½॥ మత్త ఇతి॥ మదాయుధానాం శూలాదిపాశుపతాంతానామస్త్రాణాం ॥౧౮½॥ సర్వేషామితి॥ మహాత్మా మహాన్ ఆత్మా యస్య బ్రహ్మజ్ఞ ఇతి యావత్ - సర్వేషాం బ్రహ్మాస్త్రాంతానాం బ్రహ్మదండః బ్రహ్మర్షిక్రియమాణస్సంహారోద్దేశ్యకశ్శాపః ॥౧౯½॥ ఏవముక్త్వేతి॥ ఏవముక్త్వా

మరుద్రోధాద్వినిర్ముక్తాస్తాః ప్రజా ముదితాభవన్ । శీతవాతవినిర్ముక్తాః పద్మిన్య ఇవ సాంబుజాః ॥౬॥
తతస్త్రియుక్స్త్రికకుత్త్రిధామా త్రిదశార్చితః । ఉవాచ దేవతా బ్రహ్మా మారుతప్రియకామ్యయా ॥౭॥
భో మహేంద్రేశ వరుణ ప్రజేశ్వర ధనేశ్వరాః । జానతామపి వస్సర్వం వక్ష్యామి శ్రూయతాం హితమ్ ॥౮॥
అనేన శిశునా కార్యం కర్తవ్యం వో భవిష్యతి । తద్దదధ్వం వరాన్సర్వే మారుతస్యాస్య తుష్టయే ॥౯॥
తతస్సహస్రనయనః ప్రీతియుక్తశ్శుభాననః । కుశేశయమయీం మాలాముత్క్షిప్యేదం వచోఽబ్రవీత్ ॥౧౦॥
మత్కరోత్సృష్టవజ్రేణ హనురస్య యథా హతః । నామ్నా వై కపిశార్దూలో భవితా హనుమానితి ॥౧౧॥
అహమస్య ప్రదాస్యామి పరమం వరమద్భుతమ్ । ఇతః ప్రభృతి వజ్రస్య మమావధ్యో భవిష్యతి ॥౧౨॥
మార్తాండస్త్వబ్రవీత్తత్ర భగవాంస్తిమిరాపహః । తేజసోఽస్య మదీయస్య దదామి శతికాం కళామ్ ॥౧౩॥
యదా తు శాస్త్రాణ్యధ్యేతుం శక్తిరస్య భవిష్యతి । తదాస్య శాస్త్రం దాస్యామి యేన వాగ్మీ భవిష్యతి ॥౧౪॥
న చాస్య భవితా కశ్చిత్సదృశశ్శాస్త్రదర్శనే ॥౧౪½॥ వరుణశ్చ వరం ప్రాదాన్నాస్య మృత్యుర్భవిష్యతి । వర్షాయుతశతేనాపి మత్పాశాదుదకాదపి ॥౧౫½॥
యమో దండాదవధ్యత్వమరోగిత్వం చ నిత్యశః । వరం దదామి సంతుష్ట అవిషాదం చ సంయుగే ॥౧౬½॥
గదేయం మామికా నైనం సంయుగే న వధిష్యతి । ఇత్యేవం వరదః ప్రాహ తదా హ్యేకాక్షిపింగళః ॥౧౭½॥
మత్తో మదాయుధానాం చ న వధ్యోఽయం భవిష్యతి । ఇత్యేవం శంకరేణాపి దత్తోఽస్య పరమో వరః ॥౧౮½॥
సర్వేషాం బ్రహ్మదండానామవధ్యోఽయం భవిష్యతి । దీర్ఘాయుశ్చ మహాత్మా చ ఇతి బ్రహ్మాబ్రవీద్వచః ॥౧౯½॥
విశ్వకర్మా చ దృష్ట్వైనం బాలసూర్యోపమం శిశుమ్ । శిల్పినాం ప్రవరః ప్రాదాద్వరమస్య మహామతిః ॥౨౦½॥
మత్కృతాని చ శస్త్రాణి యాని దివ్యాని సంయుగే । తైరవధ్యత్వమాపన్నశ్చిరజీవీ భవిష్యతి ॥౨౧½॥
తతస్సురాణాం తు వరైర్దృష్ట్వా హ్యేనమలంకృతమ్ । చతుర్ముఖస్తుష్టమనా వాయుమాహ జగద్గురుః ॥౨౨½॥
అమిత్రాణాం భయకరో మిత్రాణామభయంకరః । అజేయో భవితా పుత్రస్తవ మారుత మారుతిః ॥౨౩½॥
కామరూపః కామచారీ కామగః ప్లవతాం వరః । భవత్యవ్యాహతగతిః కీర్తిమాంశ్చ భవిష్యతి ॥౨౪½॥ రావణోత్సాదనార్థాని రామ

నిర్ముక్తా ఇతి చ పాఠః ॥౬॥ తత ఇతి॥ త్రీణి యుగ్మాని యస్యాసౌ త్రియుక్ - తాని తు ఐశ్వర్యం - వీర్యం - యశః శ్రియః - జ్ఞానం - వైరాగ్యం - త్రికకుత్ - త్రిమూర్తిప్రధానః - త్రిధామా - త్రిలోకగృహః - త్రిదశార్చితః - దేవార్చితః ॥౭॥ భో ఇతి॥ ఈశ ఇత్యనేన రుద్ర ఇత్యుచ్యతే - ప్రజేశ్వరః యమః ॥ వక్ష్యామి శ్రూయతామితి - గురుత్వైషమ్యభాషణం ॥౮॥ తత ఇతి ॥ కుశేశయమయీం కాంచనపద్మమయీమిత్యర్థః ॥౧౦॥ మార్తాండ ఇతి॥ శతికాం శతైకాంశభూతాం ॥౧౩॥ యదా త్వితి॥ శాస్త్రం శాస్త్రార్థజ్ఞానం - ఐంద్రవ్యాకరణమిత్యర్థః ॥౧౪॥ న చేతి॥ శాస్త్రదర్శనే శాస్త్రజ్ఞానే ॥౧౪½॥ వరుణోక్తవరం తు స్వయుద్ధనిమిత్తమరణాభావమాత్రం ॥౧౬½॥ మత్త ఇతి॥ పరమో వరః - శూలపాశుపతాస్త్రాద్యవధ్యత్వమిత్యర్థః ॥౧౮½॥ సర్వేషామితి॥ సర్వేషాం బ్రహ్మాస్త్రాంతానామిత్యర్థః - బ్రహ్మదండానాం బ్రహ్మశాపానాం బ్రహ్మాయుధానాం వా - దీర్ఘాయుశ్చేతి ॥౧౯½॥ విశ్వకర్మేతి॥ వజ్రాద్యాయుధానామపి విశ్వకర్మనిమిత్తత్వే

ఋషీణాం ద్రావయఇత్యర్థః - అంజనాయాం ఉవాచ ॥ ౨౭ ॥ సోపి ॥ వరదత్తం దత్తవరం ॥ ౨౯ ॥ స్రుగ్భాండానీతి ॥ స్రుగ్భాండాని యజ్ఞోపకరణాని - అగ్నిహోత్రాణి అగ్నిహోత్ర సాధన భాండాని - భగ్నవిచ్ఛిన్నవిధ్వస్తశబ్దాః స్రుగ్భాండాదిషు క్రమేణ యో జ్యాః సంశాంతానాం సమ్యక్ఛాంతానాం శాంతిప్రధానానాం ఋషీణామిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఏవమితి ॥ ప్రావర్తత ప్రావర్తయదిత్యర్థః - శంభునా బ్రహ్మణా ॥ ౩౧ ॥ జానంత ఇతి ॥ జానంతో వరదానమితి శేషః - తస్య బ్రహ్మణశ్శక్తితః - వరసామర్థ్యాత్ క్షమంతే సహంతే - తస్య చేష్టితమితి శేషః ॥ ౩౩ ॥ తత ఇతి ॥ క్రోధోజిఘాంసా - మన్యుః పరమక్షమా - అతిక్రుద్ధాతిమన్యవశ్చ న భవంతీత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ బాధస ఇతి ॥ తద్బలమిత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥ తత ఇతి ॥ హృతతేజౌజాః అపహృతస్వవీర్యబలజ్ఞానః - ఏషాశ్రమాణీత్యాషస్సంధిః ॥ ౩౭ ॥ అథేతి ॥ ఋక్షరజ స ఇత్యకారాంతోప్యస్తి ॥ ౩౮ ॥ తస్మిన్నితి ॥ వాలినః పదే యౌవరాజ్యే ॥ ౩౯ ॥ సుగ్రీవేణేతి ॥ అద్వైధం అవిశ్వాసరహితం - ఆబాల్యం బాల్యమారభ్య ॥ ౪౦ ॥ ఏష ఇతి ॥ యదా వైరం సముత్థితం తదైష హనుమాన్ శాపాదేవ ఆత్మనో బలం న వేద ॥ ౪౧ ॥ న సుమహానుమతో జ్ఞాతా భావే పి సుగ్రీవః కిమితి న బోధితవానిత్యత్రాహ - న హ్యేష ఇతి ॥ వాలినా భ్రామ్యమాణ ఏష సుగ్రీవో పి తస్యబలం న వేదేత్యనుషంగః - తదపి దేవకార్యం యావ దేవ తదా జాంబవతా స్మారితస్సముద్రతీరే జ్ఞాతవాన్ ॥ ౪౩ ॥ ఉక్తమేవ పునరాహ - దేవేతి ॥ హే దేవ రాజన్ ❋ దేవస్సురేషు సే రాజ్ఞో తివిశ్వః - తదా సుగ్రీవవిపత్సమయే - అపహృతబలః - అపహృతస్వబలజ్ఞానః - అతఏవ రణే కుంజరరుద్ధస్సింహ ఇవ - వాశబ్ద ఇవార్థే - సంధ్య

ప్రియకరాణీవ రోమహర్షకరాణ్యేష కర్తా కర్మాణి సంయుగే ॥ ౨౫ ॥ ఏవముక్త్వా తమామంత్ర్య మా
రుత ప్రముఖాస్సురాః । యథాగతం యయుస్సర్వే పితామహపురోగమాః ॥ ౨౬ ॥ సోపి గంధవహః పుత్రం
ప్రగృహ్యాగృహమావయత్ । అంజనాయాస్తదాఖ్యాయ వరదత్తం వినిర్గతః ॥ ౨౭ ॥ ప్రాప్య
రామ వరాన్నేష వరదానసమన్వితః । బలేనాత్మని సంస్నేన సోపూర్యత యథార్ణవః ॥ ౨౮ ॥
తరసాపూర్యమాణోపి తదా వానరపుంగవః । ఆశ్రమేషు మహర్షీణామపరాధ్యతి నిర్భయః ॥ ౨౯ ॥
స్రుగ్భాండాన్యగ్నిహోత్రం చ వల్కలాజినసంచయాన్ । భగ్నవిచ్ఛిన్నవిధ్వస్తాన్ సంశాంతానాం క
రోత్యయమ్ ॥ ౩౦ ॥ ఏవంవిధాని కర్మాణి ప్రావర్తత మహాబలః । సర్వేషాం బ్రహ్మదండానామవధ్య
శ్శంభునా కృతః ॥ ౩౧ ॥ జానంత ఋషయస్తం వై క్షమంతే తస్య శక్తితః । యథా కేసరిణా త్వేష వాయు
నా సోంజనాసుతః । ప్రతిషిద్ధోపి మర్యాదాం లంఘయత్యేవ వానరః ॥ ౩౩ ॥ తతో మహర్షయః క్రుద్ధా
భృగ్వంగిరసవంశజాః । శేపురేనం రఘుశ్రేష్ఠ నాతిక్రుద్ధాతిమన్యవః ॥ ౩౪ ॥ బాధసే యత్సమాశ్రిత్య బలమ
స్మాన్ ప్లవంగమ । తద్దీర్ఘకాలం వేత్తాసి నాస్మాకం శాపమోహితః ॥ ౩౫ ॥ యదా తే స్మార్యతే కీర్తిస్తదా
తే వర్ధతే బలమ్ ॥ ౩౫ ॥ తతస్తు హృతతేజౌజా మహర్షివచనౌజసా । ❋ । ఏషోశ్రమాణి తాన్యేవ మృదు
భావం గతోచరత్ ॥ ౩౬ ॥ అథ ఋక్షరజా నామ వాలిసుగ్రీవయోః పితా । సర్వవానరరాజాసీత్తేజసా
భాస్కరప్రభః ॥ ౩౭ ॥ స చ రాజ్యం చిరం కృత్వా వానరాణాం హరీశ్వరః । స చ ఋక్షరజా నామ కాలధ
ర్మేణ సంగతః ॥ ౩౮ ॥ తస్మిన్నస్తమితే చాథ మంత్రిభిర్మంత్రకోవిదైః । పిత్ర్యే పదే కృతో వాలీ సుగ్రీ
వో వాలినః పదే ॥ ౩౯ ॥ సుగ్రీవేణ సమం త్వస్య అద్వైధం ఛిద్రవర్జితమ్ । ఆబాల్యం సఖ్యమభవదనిల
స్యాగ్నినా యథా ॥ ౪౦ ॥ ఏష శాపవశాదేవ న వేద బలమాత్మనః । వాలిసుగ్రీవయోర్వైరం యదా రామ
సముత్థితమ్ ॥ ౪౧ ॥ న హ్యేష రామ సుగ్రీవో భ్రామ్యమాణోపి వాలినా । ౪౨ ॥ దేవ జానాతి న హ్యేష బ
లమాత్మని మారుతిః । ఋషిశాపాహృతబలస్తదైష కపిసత్తమః ॥ ౪౩ ॥ సింహః కుంజరరుద్ధో వా ఆస్థితస్స

పితదతిరిక్తాయుధపరమిదం ॥ ౨౯ ॥ స్రుగ్భాండానీతి ॥ స్రుగ్భాండాః యజ్ఞోపకరణాని - సంశాంతానాం శాంతప్రధానానాం ॥ ౩౦ ॥ ఏవమితి ॥ శంభునా బ్రహ్మణా ❋ శంభుః బ్రహ్మత్రిలోచనావిత్యమరః ॥ ౩౧ ॥ జానంత ఇతి ॥ తస్య శక్తితః - బ్రహ్మణో వరశక్తితః ॥ ౩౩ ॥ తత ఇతి ॥ నాతిక్రుద్ధాతిమన్యవః క్రోధో జిఘాంసా - మన్యుః గమక్షమా - అతిక్రుద్ధా అతిమన్యవశ్చ న భవంతీతి తథా ॥ ౩౪ ॥ బాధస ఇతి ॥ తద్దీర్ఘకాలం - తద్బలం ॥ ౩౫ ॥ తత ఇతి ॥ హృతతేజౌజాః అపహృతస్వవీర్యబలజ్ఞాన ఇత్యర్థః - ఏషాశ్రమాణీతి - ఆర్షస్సంధిః ॥ ౩౬ ॥ అథేతి ॥ ఋక్షరజస ఇత్యకారాంతోప్యస్తి ॥ ౩౭ ॥ తస్మిన్నితి ॥ వాలినః పదే యౌవరాజ్యే ॥ ౩౯ ॥ సుగ్రీవేణేతి ॥ అస్య హనూమతస్సుగ్రీవేణ స

భావః। అర్థః - సహితః సుగ్రీవసహితోఽయమాస్థితః స్థితః ఏవ న తు యుద్ధం కృతవానితి - సింహః కుంజరరుద్ధో వేతి పాఠాంతరం - తత్ర సంధిరార్షః॥ ౪౩॥ పరాక్రమః మహత్స్వపి యుద్ధకార్యేషు ఉత్సాహః ఉత్సాహపదేన ఇతరకార్యవిషయః - మతిః అర్థనిర్ధారణం - ప్రతాపః ప్రభావః - సౌశీల్యం సుస్వభావత్వం - మాధుర్యం వాచి - నయానయాః తత్పరిజ్ఞానే ప్రవృత్తినివృత్తీ ఇత్యన్యే - గాంభీర్యమాశయగతో ధర్మః - సవీర్యం స్వరక్షణపరపరాభవః - ధైర్యమకంప్యచిత్తతా - హనూమతః ఏతైర్గుణైః - కోఽప్యధికః న కోఽపీత్యర్థః॥ ౪౪॥ అసావితి॥ ఉద్యద్గిరేః మహద్గ్రంథం ధారయన్ - అర్థతః పాఠతశ్చ గృహ్ణన్ - ధారయదప్రమేయ ఇతి నపుంసకభావ ఆర్షః - సూర్యస్య సన్ముఖేఽభిముఖః తాదృగ్గమనం॥ ౪౫॥ కోఽసౌ గ్రంథస్తత్రాహ - ససూత్రేతి॥ సూత్రమష్టాధ్యాయీ - వృత్తిస్తాత్కాలికసూత్రవృత్తిః - అర్థపదం సూత్రార్థబోధకపదవద్వార్తికం మహార్థం మహాభాష్యం పతంజలికృతం - ససంగ్రహం సంగ్రహాఖ్యగ్రంథసహితం సాధ్యతి వై సిద్ధో భవతి శాస్త్రాంతరేష్వపీత్యర్థః - తదేవాహ న హ్యస్య సదృశః శాస్త్రేష్వపి ఛందోగతౌ పూర్వోత్తరమీమాంసాముఖేన వేదార్థనిర్ణయే వైశారదే వైదుష్యే భవిష్యన్నవవ్యాకరణార్థవేత్తా హనూమానితి ప్రసిద్ధిరితి కేచిత్॥ ౪౬॥ ఉక్తమేవ స్పష్టయతి॥ సర్వాస్వితి॥ అయం గురుం స్పర్ధతే॥ ౪౭॥ ప్రేతి॥ ప్రవివిక్షోః యుగాంతే భూమిమాప్లావయితుం ప్రవేష్టుమిచ్ఛోః ప్రవీ ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః - యుగక్షయేషు యుగాంతకాలే॥ ౪౮॥ ఏష ఇతి॥ ఏష ఏవ ఏష ఇవ సంధిరార్షః। అన్యేఽపి సృష్టాః తారేయోఽంగదః॥ ౪౯॥ విజ్ఞాప్యమితి॥ వక్ష్యమాణలక్షణం విజ్ఞాప్యము... ఆగతస్పృహో హాఽహం యద్వదామి తద్భవద్భిర్మమకృతే అనుకంపయా కర్తవ్యం॥ ౫౫॥ పౌరేతి॥ అహమాగతో వనవాసాత్ పౌరాదీన్ స్వకార్యేషు స్థా

హితోఽరణే॥ ౪౩॥ పరాక్రమోత్సాహమతిప్రతాపసౌశీల్యమాధుర్యనయానయైశ్చ। గాంభీర్యచాతుర్యసువీర్యధైర్యైర్హనూమతః కోఽప్యధికోఽస్తి లోకే॥ ౪౪॥ అసౌ పునర్వ్యాకరణం గ్రహీష్యన్ సూర్యోన్ముఖః పృష్ఠగమః కపీంద్రః। ఉద్యద్గిరేరస్తగిరిం జగామ గ్రంథం మహద్ధారయదప్రమేయః॥ ౪౫॥ ససూత్రవృత్త్యర్థపదం మహార్థం ససంగ్రహం సాధ్యతి వై కపీంద్రః। న హ్యస్య కశ్చిత్సదృశోఽస్తి శాస్త్రే వైశారదే ఛందగతౌ తథైవ॥ ౪౬॥ సర్వాసు విద్యాసు తపోవిధానే ప్రస్పర్ధతేఽయం హి గురుం సురాణామ్। సోఽయం నవవ్యాకరణార్థవేత్తా బ్రహ్మా భవిష్యత్యపి తే ప్రసాదాత్॥ ౪౭॥ ప్రవీవివక్షోరివ సాగరస్య లోకాన్దిధక్షోరివ పావకస్య। యుగక్షయేష్వేవ యథాంతకస్య హనూమతః స్థాస్యతి కః పురస్తాత్॥ ౪౮॥ ఏష ఏవ చాన్యే చ మహాకపీంద్రాః సుగ్రీవమైందద్వివిదాః సనీలాః। సతారతారేయనలాః సరంభాస్త్వత్కారణాద్రామ సురైర్హి సృష్టాః॥ ౪౯॥ తదేతత్కథితం సర్వం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి। హనూమతో బాలభావే కర్మైతత్కథితం మయా॥ ౫౦॥ శ్రుత్వాగస్త్యస్య కథితం రామః సౌమిత్రిరేవ చ। విస్మయం పరమం జగ్ముర్వానరా రాక్షసైః సహ॥ ౫౧॥ అగస్త్యస్త్వబ్రవీద్రామం సర్వమేతచ్ఛ్రుతం త్వయా। దృష్టః సంభాషితశ్చాసి రామ గచ్ఛామహే వయమ్॥ ౫౨॥ శ్రుత్వైతద్రాఘవో వాక్యమగస్త్యస్యోగ్రతేజసః। ప్రాంజలిః ప్రణతశ్చాపి మహర్షిమిదమబ్రవీత్॥ ౫౩॥ అద్య మే దేవతాస్తుష్టాః పితరః ప్రపితామహాః। యుష్మాకం దర్శనాదేవ నిత్యం తుష్టాః సబాంధవాః॥ ౫౪॥ విజ్ఞాప్యం తు మమైతద్ధి యద్వదామ్యాగతస్పృహః। తద్భవద్భిర్మమకృతే కర్తవ్యమనుకంపయా॥ ౫౫॥ పౌరజానపదాన్స్థాప్య

హ ఆబాల్యం బాల్యమారభ్య॥ ౪౩॥ సింహ ఇతి॥ రణే యుద్ధాదౌ స్వబలమాస్థితో భూత్॥ ౪౩॥ పరాక్రమేతి॥ సౌశీల్యం సుస్వభావత్వం మాధుర్యం వాచః - నయానయౌ ప్రవృత్తినివృత్తీ - గాంభీర్యం చిత్తస్య - ధైర్యం అకంప్యతా॥ ౪౪॥ అసావితి॥ ఉద్యద్గిరేరుదయగిరేరిత్యర్థః - మహద్గ్రంథం వ్యాకరణగ్రంథం ధారయన్ అర్థతః పాఠతశ్చ గృహ్ణన్నిత్యర్థః - ధారయదితి పాఠే నపుంసకభావ ఆర్షః - ధారయతే ఇతి పాఠాంతరం॥ ౪౫॥ ససూత్రేతి॥ సూత్రమష్టాధ్యాయీలక్షణం వృత్తిః సూత్రార్థమాత్రప్రతిపాదకగ్రంథః - అర్థపదం - వార్తికం ఉక్తానుక్తదురుక్తచింతానురూపం - మహార్థం భాష్యం విస్తరవివరణరూపం సంగ్రహం ప్రకరణాదిసాధ్యతి సాధయతి ధారయతీత్యర్థః - శాస్త్రాంతరేష్వపి వైశారదే వైదుష్యే - ఛందగతౌ - ఛందశ్శాస్త్రే॥ ౪౬॥ ప్రేతి॥ ప్రవీవివక్షోః యుగాంతే భూమిమాప్లావయితుం ప్రవేష్టుమిచ్ఛోః యుగక్షయే కాలే యుగాంతకాల ఇత్యర్థః॥ ౪౮॥ ఏష ఏవేతి॥ తారేయోఽంగదః॥ ౪౯॥ విజ్ఞాప్యమితి॥ మమ ఏతద్వక్ష్యమాణం విజ్ఞాప్యమస్తి - ఆగతస్పృహోఽహం - యద్వదామి తద్భవద్భిర్మత్కృతే మన్నిమిత్తం - అనుకంపయా కర్తవ్యం॥ ౫౫॥ పౌరేతి॥ ఆగతః వన

త్సత్క్రతూన్కరిష్యామి ||౪౬½|| సదస్యా ఇతి || సదస్యా విధిదర్శనః - మహావీర్యా మహాతపోవీర్యయుక్తాః ||౪౭½|| అహమితి || యుష్మాసాన్నిత్యం అనిశం సునివృత్తో హం పితృభిరనుగృహీతో భవిష్యామి ||౪౮½|| తదేతి || తదాగన్తవ్యమిత్యత్ర అగన్తవ్యమితి చ్ఛేదః ||౪౯½|| ఏవమితి || త మహార్థం యాగరూపం || ౫౨½ || ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షట్త్రింశస్సర్గః ||••§§§§§§

అభిషిక్త ఇతి || అభిషేకదినస్య యా నిశా సా పౌరాణాం పూర్వా ప్రథమా హర్షవర్ధనీ అభూత్ సా చ వ్యతీతేత్యన్వయః || ౧ | ౨ || త ఇతి || రక్తకణ్ఠినః మధురకణ్ఠాః || ౩ || వీరేతి || త్వయి సుప్తే ప్రాంహిముహూర్తే నుత్థాయ ధ్యానస్థానరహితే సతి సర్వం జగత్సుప్తం సుప్తధర్మం భవతి || యథా రాజా తథా ప్రజేతి న్యాయాత్ | ౪ || విక్రమ ఇతి | ప్రజాపతిసమః ప్రజాపరిపాలన ఇతి భావః || ౫ || ౬ || అప్రకంప్య ఇతి ఈదృశం సౌమ్యత్వం త్వత్సౌమ్యత్వం చన్ద్రే - నాన్యత్ర అస్తీతి శేషః - న భవితారో అగ్ర ఇతి శేషః || ౭ || శ్రీరితి || ఏతాశ్చాన్యాశ్చ ఉక్తయ ఇతి శేషః | ౧౦ || స ఇతి || పాండురాచ్ఛాదనం ఉత్తరాచ్ఛాదనపటః || ౧౧ || సముత్థితమితి || వలింగ్యహీత్వేతి శేషః || తాదాత్మ్యర్థమితి భావః ||

సత్క్రతూనేవ కరిష్యామి ప్రభావాద్భవతాం సతామ్ || ౪౬½ || సదస్యా మమ యజ్ఞేషు భవన్తో నిత్యమేవ తత్ | భవిష్యథ మహావీర్యా మమానుగ్రహకాంక్షిణః || ౪౭½ || అహం యుష్మాంస్తపోనిర్ధూతకల్మషాః | అనుగ్రహీతః పితృభిర్భవిష్యామి సునిర్వృతః || ౪౮½ || తదాగన్తవ్యమనిశం భవద్భిరిహ సంగతైః | అగస్త్యాద్యాస్తు తచ్ఛ్రుత్వా ఋషయస్సంశితవ్రతాః | || ౪౯½ || ఏవముక్త్వా ప్రయాతుముపచక్రముః || ౫౦ || ఏవముక్త్వా గతాస్సర్వే ఋషయస్తే యథాగతమ్ | రాఘవశ్చ తమేవార్థం చింతయామాస విస్మితః || ౫౧ || తతోఽస్తం భాస్కరే యాతే విసృజ్య నృపవానరాన్ | సంధ్యాముపాస్య విధివత్తదా నరవరోత్తమః || ౫౨ || ప్రవృత్తాయాం రజన్యాం తు సోఽన్తఃపురచరోఽభవత్ || ౫౨½ || ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - షట్త్రింశస్సర్గః, ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అభిషిక్తే తు కాకుత్స్థే ధర్మేణ విదితాత్మని | వ్యతీతా యా నిశా పూర్వా పౌరాణాం హర్షవర్ధనీ || ౧ || తస్యాం రజన్యాం వ్యుష్టాయాం ప్రాతర్నృపతిబోధకాః | వందినస్సముపాతిష్ఠన్సౌమ్యా నృపతివేశ్మని || ౨ || తే రక్తకంఠినస్సర్వే కిన్నరా ఇవ శిక్షితాః | తుష్టువుర్నృపతిం వీరం యథావత్సంప్రహర్షిణః || ౩ || వీర సౌమ్య ప్రబుధ్యస్వ కౌసల్యాప్రీతివర్ధన | జగద్ధి సర్వం స్వపితి త్వయి సుప్తే నరాధిప || ౪ || విక్రమస్తే యథా విష్ణో రూపం చైవాశ్వినోరివ | బుద్ధ్యా బృహస్పతేస్తుల్యః ప్రజాపతిసమో హ్యసి || ౫ || క్షమా తే పృథివీతుల్యా తేజసా భాస్కరోపమః | వేగస్తే వాయునా తుల్యో గాంభీర్యముదధేరివ || ౬ || అప్రకంప్యో యథా స్థాణుశ్చంద్రే సౌమ్యత్వమీదృశమ్ | నేదృశాః పార్థివాః పూర్వం భవితారో నరాధిప || ౭ || యథా త్వమసి దుర్ధర్షో ధర్మనిత్యః ప్రజాహితః | న త్వాం జహాతి కీర్తిశ్చ లక్ష్మీశ్చ పురుషర్షభ || ౮ || శ్రీశ్చ ధర్మశ్చ కాకుత్స్థ త్వయి నిత్యం ప్రతిష్ఠితౌ | ఏతాశ్చాన్యాశ్చ మధురా వందిభిః పరికీర్తితాః || ౯ || సూతాశ్చ సంస్తవైర్దివ్యైర్బోధయంతి స్మ రాఘవమ్ | స్తుతిభి స్తూయమానాభిః ప్రత్యబుధ్యత రాఘవః || ౧౦ || స తద్విహాయ శయనం పాండురాచ్ఛాదనాస్తృతమ్ | ఉత్తస్థౌ నాగశయనాద్ధరిర్నారాయణో యథా | ౧౧ |

రాగతః - అహం || ౪౬½ || సదస్యా ఇతి || దర్శనః - మహావీర్యాః మహాతపోవీర్యాః || ౪౭½ || అహమితి || అనుగ్రహీత ఇతి - అనుగృహీత ఇత్యర్థః - అనిశం సునిర్వృత ఇత్యన్వయః || ౫౦ || ఏవమితి || తమేవార్థం యాగరూపప్రయోజనం || ౫౨½ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే షట్త్రింశస్సర్గః || ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అభిషిక్త ఇత్యాది || ఋషిగణాస్స్వస్వభిషేకకాలే సంప్రాప్తాః కథితకథా - విసృష్టాశ్చ - అభిషేకదినస్య యా నిశా - పౌరాణాం హర్షవర్ధనీ - పూర్వా ప్రథమా శాసితా - సా వ్యతీతా || ౩ || వీరేతి || త్వయి సుప్తే సర్వం స్వపితీతి - త్వయి బ్రాహ్మముహూర్తే ఉత్థాయ - ధర్మానుష్ఠానరహితే సతి - సర్వం జగత్సుప్తధర్మకం భవతి || యథా రాజా తథా ప్రజా ఇతి న్యాయాదితి భావః || ౪ || విక్రమ ఇతి || బృహస్పతేస్తుల్యో బుద్ధ్యేతి - ప్రజాపతిసమోఽసి - ప్రజాపరిపాలన ఇతి శేషః || ౬ || అప్రకంప్య ఇతి || ఈదృశాః పార్థివాః పూర్వం నాభూవన్నితి శేషః || న భవితార

౧౨॥ కృతోదకేతి॥ దేవాగారం దేవపూజాగృహం ॥ ౧౭ ॥ యూథా ఇతి॥ ముదితా నానుకమ్పాకురుకాః కిరాతాః ॥ ౧౮ ॥ వానరా శ్చేతి॥ వింశతిసహస్రవరాః ॥ సుగ్రీవాఙ్గదహనూమజ్జాంబవత్సుషేణతారనీలనలమైన్దద్వివిదకుముదశరభశతవలిగన్ధమాదనగజగవాక్షగవయధూమ్రకుంభకర్ణజ్యోతిర్ముఖా వింశతిః ప్రధానవానరా ఇత్యర్థః ఇతి కతకః ॥ ౨౧ ॥ తథేతి॥ ఋషిభిః ఋషయో గ్రావస్తుత్యాద్యాః ॥ ౨౨॥ యథేతి॥ తేషు రూపేణ సర్వలోకోపాస్యత్వాకారేణ ॥ వితదుత్తరం వాలిసుగ్రీవోత్పత్తిప్రభృతి రావణస్య శ్వేతద్వీపగమనాదతిసాహసాచ్చ కీర్తిమైన్దస్సర్గశకట్యో క్షిత యాక్వచిత్పుస్తకేషు దృశ్యంతే తేతు పూర్వసర్గాణాం తత్పవత్ క స్స్యస్యా క్రమకమన కథనాదన్వంగతే ఇతి అనాదృతత్వాన్న వ్యాఖ్యాతాః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సప్తత్రింశస్సర్గః ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

సముత్థితం మహాత్మానం ప్రహ్వాః ప్రాఞ్జలయో నరాః। సలిలం భాజనైశ్శుభ్రైరుపతస్థుస్సహస్రశః॥ ౧౨॥
కృతోదకశుచిర్భూత్వా కాలే హుతహుతాశనః। దేవాగారం జగామాశు పుణ్యమిక్ష్వాకుసేవితమ్॥ ౧౩॥
తత్ర దేవాన్పితౄన్విప్రానర్చయిత్వా యథావిధి। బాహ్యకక్ష్యాన్తరం రామో నిర్జగామ జనై
ర్వృతః॥ ౧౪ ॥ ఉపతస్థుర్మహాత్మానో మన్త్రిణస్సపురోహితాః। వసిష్ఠప్రముఖాస్సర్వే దీప్యమానా ఇ
వాగ్నయః॥ ౧౫ ॥ క్షత్రియాశ్చ మహాత్మానో నానాజనపదేశ్వరాః। రామస్యోపావిశన్పార్శ్వే శక్ర
స్యేవ యథామరాః॥ ౧౬ ॥ భరతో లక్ష్మణశ్చాత్ర శత్రుఘ్నశ్చ మహాయశాః। ఉపాసాంచక్రిరే హృ
ష్టా వేదాస్త్రయ ఇవాధ్వరమ్॥ ౧౭॥ యాతాః ప్రాఞ్జలయో భూత్వా కింకరా ముదితాననాః। ముదితా
నామ పార్శ్వస్థా బహవస్సముపావిశన్॥ ౧౮॥ వానరాశ్చ మహావీర్యా వింశతిః కామరూపిణః। సుగ్రీవప్ర
ముఖా రామముపాసన్తే మహౌజసః॥ ౧౯ ॥ విభీషణశ్చ రక్షోభిశ్చతుర్భిః పరివారితః। ఉపాసతే మహా
త్మానం ధనేశమివ గుహ్యకాః॥ ౨౦॥ తథా నిగమవృద్ధాశ్చ కులీనా యే చ మానవాః। శిరసా వన్ద్య రాజానము
పాసంతే విచక్షణాః॥ ౨౧॥ తథా పరివృతో రాజా శ్రీమద్భిరృషిభిర్వృతః। రాజభిశ్చ మహావీర్యైర్వానరై
శ్చ సరాక్షసైః॥ ౨౨॥ యథా దేవేశ్వరో నిత్యమృషిభిస్సముపాస్యతే। అధికస్తేన రూపేణ సహస్రాక్షాద్వి
రోచతే ॥ ౨౩ ॥ తేషాం సముపవిష్టానాం తాస్తాస్సుమధురాః కథాః। కథ్యంతే ధర్మసంయుక్తాః పురాణజ్ఞై
ర్మహాత్మభిః॥ ౨౪॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - సప్తత్రింశస్సర్గః, ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

అధికపాఠశ్లోకప్రారంభః,

పగచ్ఛ త్వాతు నిఖిలం రాఘవోగస్త్యమబ్రవీత్। యదపత్యక్షరజా నామ వాలిసుగ్రీవయోః పితా ॥ ౧ ॥
జననీ కా చ భగవన్నస్యాభూత్పరికీర్తితా। వాలిసుగ్రీవయోర్బ్రహ్మన్నామ్నా మే నామతః కుతః॥ ౨॥ పవ గ్ర
హ్మాంత్సమాచక్ష్వ కౌతూహలమిదం హి నః। స ప్రోక్తో రాఘవేణైవమగస్త్యో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౩॥ శృణు రా
మ కథామేతాం యథా పూర్వం సమాసతః। నారదః కథయామాస మమాశ్రమముపాగతః॥ ౪ ॥ కదాచి
దటమానోసావతిథిత్వముపాగతః। అర్చితస్తు యథాన్యాయం విధిదృష్టేన కర్మణా ॥ ౫ ॥ సుఖాసీనః క
థాంతే తాం మయా పృష్టస్స కౌతుకాత్। కథయామాస ధర్మాత్మా మహర్షే శ్రూయతామితి ॥ ౬ ॥
మేరుర్నగవరశ్శ్రీమాన్ జాంబూనదమయశ్శుభః। తస్య యన్మధ్యశృఙ్గం సర్వదైవతపూజితమ్॥ ౭॥
తస్మిన్దివ్యా సభా రమ్యా బ్రాహ్మీ యా శతయోజనా। తస్యామాస్తే సదా దేవః పద్మయోనిశ్చతుర్ముఖః॥ ౮॥ యోగమభ్యసతస్తస్య నేత్రాభ్యాం యద్రసోస్రవత్। తద్గృహీతం భగవతా పాణినా చర్చితం తు తత్
॥ ౯॥ నిక్షిప్తమాత్రం తద్భూమౌ బ్రహ్మణా లోకకర్తృణా। తస్మిన్నశ్రుకణే రామ వానరస్సంబభూవ హ॥ ౧౦॥

ఇతి - అగ్ర ఇతి శేషః ॥ ౭॥ యథేతి॥ నజహాతి నల్పజతి॥ ౧౧॥ సముత్థితమితి॥ సలిలం గృహీత్వేతి శేషః ॥ ౧౨॥ కృతోదకేతి॥ కృతోదకశుద్ధిః. కౌం తేన కృతశౌచ ఇత్యర్థః. దేవాగారం దేవపూజాగృహం ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తత్రింశస్సర్గః ॥ §§

ఉత్పన్నమాత్రస్తు తదా వానరశ్చ నరోత్తమ। సమాశ్వాస్య ప్రియైర్వాక్యైరుక్తః కిల మహాత్మనా॥ ౧౧ ॥ వన్యశైలం సువి
స్తీర్ణం సురైరధ్యుషితం సదా। తస్మిన్ రమ్యే గిరౌ కే బహుమూలఫలాశనః॥ ౧౨॥ మమాంతికచరో నిత్యం భవ వానరపుం
గవ। కంచిత్కాలము మహాస్త్వం తత శ్రేయో భవిష్యతి ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్తస్స చైతేన బ్రహ్మణా వానరోత్తమః। ప్రణమ్య శిర
సా పాదౌ దేవదేవస్య రాఘవ॥ ౧౩॥ ఉక్తవాన్ లోకకర్తారమాదిదేవం జగద్గురుమ్। యథాజ్ఞాపయసే దేవ స్థితో హం తవ
శాసనే॥ ౧౪॥ ఏవముక్త్వా హరిర్దేవం యయౌ హృష్టమనాస్తదా। స తదా ద్రుమషండేషు ఫలపుష్పఘనేషు చ॥ ౧౫ ॥ బ్ర
హ్మా ప్రతిబలశ్శైలేష్వేవ నైఫలకృతాశనః। క్వచిన్మధూని ముఖ్యాని క్వచిత్పుష్పాణ్యనేకశః ॥ ౧౬ ॥ దినే దినే చ సాయా
హ్నే బ్రహ్మణోంతికమాగమత్। గృహీత్వా రామ ముఖ్యాని పుష్పాణి చ ఫలాని చ ॥ ౧౭ ॥ బ్రహ్మణో దేవదేవస్య పాద
మూలే న్యవేదయత్। ఏవం తస్య గతః కాలో బహుః పర్యటతో గిరిమ్ ॥ ౧౮॥ కస్యచిత్త్వథ కాలస్య సమతీతస్య రాఘవ। ఋక్ష
రాజో మహాన్ శ్రాంతస్తృష్ణయా పరిపీడితః ॥ ౧౯ ॥ ఉత్తరం మేరుశిఖరం గతస్తత్ర చ దృష్టవాన్। నానావిహంగసంఘుష్టం ప్ర
సన్నసలిలం సరః। చలత్కేసరమాత్మానం కృత్వా తస్యతటే స్థితః ॥ ౨౦॥ దదర్శ తస్మింస్సరసి వక్త్రచ్ఛాయాం మహాత్మనః
కోయం మమాస్మిన్ మమ రిపుర్వసత్యంతర్జలే మహాన్ ॥ ౨౧ ॥ రూపం చాంతర్గతం తత్ర వీక్ష్య తత్త్వాథ సో హరిః। క్రోధా
విష్టమనా హ్యేష నియతం మామవమన్యతే॥ ౨౨ ॥ తదస్య దుష్టభావస్య కరిష్యే నిగ్రహం మయా। ఏవం సంచింత్య మ
నసా స వై వానరచాపలాత్ ॥ ౨౩ ॥ అప్లుత్య చాప్లవత్తస్మిన్ హ్రదే వానరసత్తమః। ఉత్ప్లుత్య తస్మాత్సరస ఉత్థితః ప్లవ
గః పునః॥ ౨౪ ॥ తస్మిన్నేవ క్షణే రామ స్త్రీత్వం ప్రాప స వానరః। మనోజ్ఞరూపా సా నారీ లావణ్యలలితా శుభా॥ ౨౫॥
విస్తీర్ణజఘనా సుభ్రూర్నీలకుంచితమూర్ధజా। ముగ్ధా సస్మితవక్త్రా చ పీనస్తనతటా శుభా॥ ౨౬॥ ప్రాకటరస్థితా
భాతి ఋజుయష్టిలతా యథా। త్రైలోక్యసుందరీ కాంతా సర్వచిత్తప్రమాథినీ ॥ ౨౭ ॥ లక్ష్మీర్వ పద్మరహితా చం
ద్రజ్యోత్స్నేవ నిర్మలా। రూపేణాప్యభవత్సా తు శ్రీగిర్దేవీ ఉమా యథా॥ ౨౮॥ ద్యోతయంతీ దిశస్సర్వాస్తత్ర భూ
త్సాప్సరోంగనా। ఏతస్మిన్నంతరే దేవో నివృత్తస్సురనాయకః ॥ ౨౯ ॥ పాదావుపాస్య దేవస్య బ్రహ్మణస్తేన వై పథా।
తస్యామేవ చ వేలాయామాదిత్యోపి పరిభ్రమన్॥ ౩౦ ॥ తస్మిన్నేవ వనే సోభూదస్మింస్తస్మిన్ సుమధ్యమా। యుగపత్సా త
దా దృష్టా దేవాభ్యాం సురసుందరీ॥ ౩౧ ॥ కందర్పవశగౌ తౌ తు దృష్ట్వా తాం సంబభూవతుః। తతః క్షుభితసర్వాంగౌ సు
రేంద్రతపనావుభౌ॥ ౩౨॥ తత్ర ప్రాపముష్యంతం దృష్ట్వా త్యాజిత్వా ధైర్యమాత్మనః। తతస్తస్యాం సురేంద్రేణ స్కన్నం శిరసి
పాతితమ్ ॥ ౩౩ ॥ అనాసాద్యైవ తాం నారీం సన్నివృత్తో మఘోభవత్। తతస్సా వానరపతిం ప్రాసూత బలశాలినమ్॥
౩౪॥ అమోఘరేతస్త్వాత్తస్య వాసవస్య మహాత్మనః। వాలేషు పతితం బీజం వాలీ నామ బభూవ హ॥ ౩౫॥ ••••••••••••
భాస్కరేణాపి తస్యాం వై కందర్పవశవర్తినా। బీజం తు సక్తం గ్రీవాయాం పిధానమనువర్తినా ॥ ౩౬ ॥ తేనాపి సా
వరతనుర్నోక్తా కించిద్వచశ్శుభమ్। నివృత్తమదనశ్చాథ సూర్యోపి సమపద్యత ॥ ౩౭ ॥ గ్రీవాయాం పతితే బీజే సుగ్రీ
వస్సమజాయత। ఏవముత్పాద్య తౌ వీరౌ వానరేంద్రౌ మహాబలౌ। ౩౮ ॥ దత్త్వా తు కాంచనీం మాలాం వానరేంద్రస్య
వాలినః। అక్షయ్యాం గుణసంపూర్ణాం శక్రస్తు త్రిదివం యయౌ॥ ౩౯॥ సూర్యోపి స్వసుతస్యైనం నియూజ్య పవనాత్మజమ్।
కృత్యేష్వప్యవనాయోజ్య జగామ సవితాంబరమ్ ॥ ౪౦ ॥ తస్యాం నిశాయాం వ్యుష్టాయాముదితే చ దివాకరే। స తు వాన
రిరూపం తు ప్రాపే దేవ పునర్నృప॥ ౪౧॥ స ఏవ వానరో భూత్వా పుత్రౌ స్వస్య ప్లవంగమౌ। పింగేక్షణౌ హరివరావపశ్యత్
కామరూపిణౌ॥ ౪౨॥ మధూన్యమృతకల్పాని పాయిత్వౌ తేన తౌ తదా। గృహ్య ఋక్షరజాస్తౌ తు బ్రహ్మణోంతికమాగతః॥
౪౩ ॥ దృష్ట్వా ఋక్షరజసం పుత్రం బ్రహ్మా లోకపితామహః। బహుశస్సాంత్వయామాస పుత్రాభ్యాం సహితం హరిమ్॥
౪౪॥ సాంత్వయిత్వా తతః పశ్చాద్దేవదూతమథాదిశత్। గచ్ఛ మద్వచనాద్దూత కిష్కింధాం నామ వై శుభామ్ ॥ ౪౫ ॥ సా
హ్యస్య గుణసంపన్నా మహతీ చ పురీ శుభా। తత్ర వానరయూథాని బహూని నివసంతి చ॥ ౪౬॥ బహురత్నసమాకీర్ణా వా
నరైః కామరూపిభిః। పుణ్యాపణవతీ దుర్గా చాతుర్వర్ణ్యయుతా తదా॥ ౪౭॥ విశ్వకర్మకృతా దివ్యా మన్నియోగాచ్ఛ
శోభనా। త ... సపుత్రం స పుత్రం వానరర్షభమ్॥ ౪౮॥ యూథపాలాంశ్చ మాహూయ యయాంశ్చాన్యాన్ ప్రాకృ

[illegible] హారిణా । తేషాంసంభాష్య స వేషాంమదీయజనసంసది ॥ ౪౯ ॥ అభిషేచయ రాజానమద్యాహం త్వా సనాతనమ్ । స్తుత మహాత్మా స్తు తేన వేణ వానరేణ చ ధీమతా ॥ ౫౦ ॥ అన్యత్ర రజసో నిత్యం భవిష్యంతి వశానుగాః । ఇత్యేవముక్తే వచనే బ్రహ్మణా తు హరీశ్వరమ్ ॥ ౫౧ ॥ ఋక్షరజః కృత్యయాతో సౌ ప్రియయా తాం పురీం శుభామ్ । స ప్రవిశ్య నిలగతి స్తాం సుహావానరోత్తమమ్ ॥ ౫౨ ॥ స్థాపయామాస రాజానం పితామహనియోగతః । రాజాభిషేకవిధినా స్నాతో భాభ్యం [illegible] తదా ॥ ౫౩ ॥ సబద్ధ మకుటశ్రీమానభిషిక్తః స్వలంకృతః । ఆజ్ఞాపయామాస హరీం స్సర్వాన్ముదితమానసః ॥ ౫౪ ॥ స ప్తద్వీపసముద్రాం యాం పృథివ్యాం యే ప్లవంగమాః । వాలిసుగ్రీవయోరేవ హ్యేష తత్ర ఋక్షరజాః పితా ॥ ౫౫ ॥ జననీ చైవ తు హరీ [illegible] దృష్టమస్తు తే । యశ్చైతచ్ఛ్రావయేద్విద్వాన్ యశ్చైతచ్ఛృణుయాన్నరః ॥ ౫౬ ॥ సిధ్యం తి తస్య కార్యాణి [illegible] హర్షవర్ధనాః ॥ ౫౭ ॥ ఏతచ్చ సర్వం కథితం మయా విభో ప్రవిస్తరేణేహ యథార్థతస్త్వ । ఉక్తప్రవృత్తే రేష రజనీచరాణాముత్పత్తి వేహ హరీశ్వరాణామ్ ॥ ౫౮ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - అథికపాఠే పఞ్చమస్సర్గః, ❋❋❋❋❋❋

ఏతాం శ్రుత్వా కథాం దివ్యాం పౌరాణీం రాఘవస్తతః । భ్రాతృభిస్సహితో వీరో విస్మయం పరమం యయౌ ॥ ౧ ॥ రాఘవస్తు ఋషేర్వాక్యం శ్రుత్వా వచనమబ్రవీత్ । కథేయం మహతీ పుణ్యా త్వత్ప్రసాదాచ్ఛ్రుతా మయా ॥ ౨ ॥ బృహత్కౌతూహలేనాస్మి సంవృతో మునిపుంగవ । ఉత్పత్తిర్యా స్మృతేదివ్యా వాలిసుగ్రీవయోః [illegible] ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మణైవ మమ కించిత్ త్రంసురేంద్రతపనావుభౌ । జాతౌ వానరశార్దూలౌ బలే నబలినాం వరౌ ॥ ౪ ॥ ఏవముక్తే తు రామేణ కుంభయోనిరభాషత । ఏవమేతన్మహాబాహో హ్యాదృత్తమాసీత్పురా కిల ॥ ౫ ॥ అథాపరాం కథాం దివ్యాం [illegible] నాతనీమ్ । యదర్థం రామ వైదేహీ రావణేన పురా హృతా ॥ ౬ ॥ తత్తేహం కీర్తయిష్యామి సమాధిం శ్రవణే కురు । పురా కృతయుగే రామ ప్రజాపతిసుతం ప్రభుమ్ ॥ ౭ ॥ సనత్కుమారమాసీన రావణో రాక్షసాధిపః । దదర్శ సూర్య సంకాశం జ్వలంతమివ తేజసా ॥ ౮ ॥ వినయావనతో భూత్వా హ్యభివాద్య కృతాంజలిః । ఉక్త్వా రావణో రామ సత్యవాదినమ్ ॥ ౯ ॥ కో హ్యస్మిన్ ప్రవరో లోకే దేవానాం బలవత్తరః । యం సమాశ్రిత్య విబుధాః జయంతి సమరే రిపూన్ ॥ ౧౦ ॥ కం జయంతి జనా నిత్యం కం ధ్యాయంతి చ యోగినః । ఏతన్మే శంస భగవన్విస్తరేణ తపోధన ॥ ౧౧ ॥ విదిత్వా హృద్గతం తస్య ధ్యానదృష్టిర్మహాయశాః । ఉవాచ రావణం ప్రేమ్ణా శ్రూయతామితి పుత్రక ॥ ౧౨ ॥ యో విభర్తి జగత్కృత్స్నం యస్య [illegible] సోత్పత్తిం న విద్మహే । సురాసురైర్నతో నిత్యం హరిర్నారాయణః ప్రభుః ॥ ౧౩ ॥ యస్య నాభ్యుద్భవో బ్రహ్మా విశ్వస్య జగతః పతిః । యేన సర్వమిదం సృష్టం విశ్వం స్థావరజంగమమ్ ॥ ౧౪ ॥ తం సమాశ్రిత్య విబుధా విధినా హరిమధ్వరే । పిబంతి హవ్యామృతం చైవ మానవాశ్చ యజంతి తమ్ ॥ ౧౫ ॥ పురాణైర్వేదైశ్చ పాంచరాత్రైస్తథైవ చ । ధ్యాయంతి యోగినో నిత్యం క్రతుభిశ్చ యజంతి తమ్ ॥ ౧౬ ॥ దైత్య దానవ రక్షాంసి యే చాన్యే [illegible] । సర్వే జయతి సం [illegible] స దానవైస్సుపూజ్యతే ॥ ౧౭ ॥ శ్రుత్వా మహర్షేస్తద్వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః । ఉవాచ ప్రణతో భూత్వా [illegible] సరేవమహామునిమ్ ॥ ౧౮ ॥ దైత్య దానవ రక్షాంసి యే హతాస్స [illegible] రేరయః । కాం గతిం ప్రతిపద్యంతే కే చ తే హరిణా హతాః ॥ ౧౯ ॥ రావణస్య వచః శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ మహామునిః । దైవతైర్నిహతా నిత్యం ప్రాప్నువంతి దివః స్థలమ్ ॥ ౨౦ ॥ పునస్తస్మాత్పరిభ్రష్టా జాయంతే వసుధాతలే । పూర్వార్జితైస్సుఖైర్దుఃఖైః జాయంతే చ మ్రియంతే చ ॥ ౨౧ ॥ యే హతాశ్చక్రధరేణ రాజన్ త్రిలోకనాథేన జనార్దనేన । తే తే గతాస్తత్ర లయం నరేంద్రాః క్రోధోపి దేవస్య వరేణ తుల్యః ॥ ౨౨ ॥ శ్రుత్వా గతస్తద్వచనం నిశాచరస్సనత్కుమారస్య ముఖాద్వినిర్గతమ్ । తథా ప్రహృష్టస్స బభూవ విస్మితః కథం నుయాస్యామి హరిం మహాహవే ॥ ౨౩ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - అథికపాఠే షష్ఠస్సర్గః ❋❋❋

ఏవం చింతయతస్తస్య రావణస్య దురాత్మనః । పునరేవాపరం వాక్యం వ్యాజహార మహామునిః ॥ ౧ ॥ మనసశ్చేప్సితం యత్తే భవిష్యతి మహాహవే । సుఖీ భవ మహాబాహో కాంచిత్కాలముదీక్షయ ॥ ౨ ॥ ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహుస్తమృషిం ప్రత్యువాచ సః । కీదృశం లక్షణం తస్య బ్రూహి సర్వమశేషతః ॥ ౩ ॥ రాక్షసస్య వచః శ్రుత్వా స మునిః ప్రత్యభాషత । శ్రూయతాం సః [illegible] రాక్షసపుంగవ ॥ ౪ ॥ స హి సర్వగతో దేవస్సూక్ష్మో [illegible] నః ।

తేన సర్వమిదం ప్రోక్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥ ౫ ॥ సభూమ్యాదిపిపాతాళే పర్వతేషు వనేషు చ । స్థావరేషు చ సర్వేషు వనేషు నగరేషు చ ॥ ౬ ॥ ఓంకారశ్చైవ సత్యం చ సావిత్రీ పృథివీ చ సః । ధరాధరధరో దేవో వ్యాహ్యాసంజ్ఞితో విశ్రుతః ॥ ౭ ॥ అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే దివాకరశ్చైవ యమశ్చ సోమః । స ఏవ కాలో హ్యనలశ్చ వాయుః స బ్రహ్మరుద్రౌ చ స ఏవ బాలః ॥ ౮ ॥ విద్యోతతి జ్వలతి భాతి చ పాతి లోకాంత్సృజత్యయం సంహరతి ప్రశాస్తి । క్రీడాం కరోత్యవ్యయలోకనాథో విష్ణుః పురాణో భవనాశహేతుః ॥ ౯ ॥ అథ వా బహునా తేన కిముక్తేన దశానన । తేన సర్వమిదం వ్యాప్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥ ౧౦ ॥ నీలోత్పలదళశ్యామః కింజల్కారుణవస్త్రకః । ప్రావృట్కాలే యథా వ్యోమ్ని సతటిత్తోయదస్తథా ॥ ౧౧ ॥ శ్రీమాన్మేఘవపుశ్శ్యామః పంకజారుణలోచనః । శ్రీవత్సేనోరసా యుక్తశ్శశాంకకృతలక్షణః ॥ ౧౨ ॥ తస్య నిత్యం శరీరస్థా మేఘస్యేవ శతహ్రదా । సంగ్రామరూపిణీ లక్ష్మీర్దేవీ హ్యనువృత్య తిష్ఠతి ॥ ౧౩ ॥ న స శక్యః సురైర్ద్రష్టుం నాసురైర్న చ పన్నగైః । యస్య ప్రసాదం కురుతే స వై తం ద్రష్టుమర్హతి ॥ ౧౪ ॥ న హి యజ్ఞఫలైస్తాత న తపోభిస్తు సంచితైః । శక్యస్తే భగవాన్ద్రష్టుం న దానేన న చేజ్యయా ॥ ౧౫ ॥ తద్భక్తైస్తద్గతప్రాణైస్తచ్చిత్తైస్తత్పరాయణైః । శక్యస్తే భగవాన్ద్రష్టుం జ్ఞాననిర్దగ్ధకిల్బిషైః ॥ ౧౬ ॥ అథ వా రాక్షసేంద్ర త్వం యది తం ద్రష్టుమిచ్ఛసి । కథయిష్యామి తే సర్వం శ్రూయతాం యది రోచతే ॥ ౧౭ ॥ కృతే యుగే వ్యతీతే వై ముఖే త్రేతాయుగస్య తు । హితార్థం దేవమర్త్యానాం భవితా నృపవిగ్రహః ॥ ౧౮ ॥ ఇక్ష్వాకూణాం చ యో రాజా భావ్యో దశరథో భువి । తస్య సూనుర్మహాతేజా రామో నామ భవిష్యతి ॥ ౧౯ ॥ మహాతేజా మహాబుద్ధిర్మహాబలపరాక్రమః । మహాబాహుర్మహాసత్త్వః క్షమయా పృథివీసమః ॥ ౨౦ ॥ ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యస్సమరే శత్రుభిస్సదా । భవితా హి తథా రామో నరో నారాయణః ప్రభుః ॥ ౨౧ ॥ పితుర్నియోగాత్స విభుర్దండకే విపినే వనే । విచరిష్యతి ధర్మాత్మా సహ భ్రాత్రా మహాయశాః ॥ ౨౨ ॥ తస్య పత్నీ మహాభాగా లక్ష్మీస్సీతేతి విశ్రుతా । దుహితా జనకస్యైషా ఉత్థితా వసుధాతలాత్ ॥ ౨౩ ॥ రూపేణాప్రతిమా లోకే సర్వలక్షణలక్షితా । ఛాయేవానుగతా రామం నిశాకరమివ ప్రభా ॥ ౨౪ ॥ శీలాచారగుణోపేతా సాధ్వీ ధైర్యసమన్వితా । సహస్రాంశోర్యథా రశ్మిరివ హ్యేకమూర్తిరివ స్థితా ॥ ౨౫ ॥ ఏవం తే సర్వమాఖ్యాతం మయా రావణ విస్తరాత్ । మహతో దేవదేవస్య శాశ్వతస్యావ్యయస్య చ ॥ ౨౬ ॥ ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహూ రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్ । త్వయా సహ విరోధేచ్ఛుశ్చింతయామాస రాఘవ ॥ ౨౭ ॥ వాక్యం సనత్కుమారస్య చింతయానో ముహుర్ముహుః । రావణో ముముదే శ్రీమాన్యుద్ధార్థీ విచచార హ ॥ ౨౮ ॥ శ్రుత్వా చ తాం కథాం రామో విస్మయోత్ఫుల్లలోచనః । శిరసశ్చాలనం కృత్వా శతకృత్వః పరిచింతయన్ ॥ ౨౯ ॥ శ్రుత్వా తు వాక్యం చ నరేశ్వరస్తదా ముదాయుతో విస్మయమానచక్షుః । పునశ్చ తం జ్ఞానవతాం ప్రధానమువాచ వాక్యం పదమేపురాతనమ్ ॥ ౩౦ ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే అధికపాఠే అష్టమస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తతః పునర్మహాతేజాః కుంభయోనిర్మహాయశాః । ఉవాచ రామం ప్రణతం పితామహ ఇవేశ్వరమ్ ॥ ౧ ॥ శ్రూయతామితి చామంత్ర్య రామం సత్యపరాక్రమమ్ । కథాశేషం మహాతేజాః కథయామాస స ప్రభుః ॥ ౨ ॥ యథాఖ్యానం శ్రుతం చైవ యథావృత్తం చ తత్త్వతః । ప్రీతాత్మా కథయామాస రాఘవాయ మహామతిః ॥ ౩ ॥ ఏతదర్థం మహాబాహో రావణేన దురాత్మనా । సుతా జనకరాజస్య హృతా రామ మహామతే ॥ ౪ ॥ ఏతాం కథాం మహాబాహో నారదస్తు మహాయశాః । కథయామాస మహ్యం వై మేరౌ గిరివరోత్తమే ॥ ౫ ॥ దేవగంధర్వసిద్ధానామృషీణాం చ మహాత్మనామ్ । కథాశేషం పునస్సోఽథ కథయామాస రాఘవ ॥ ౬ ॥ నారదస్తు మహాతేజాః ప్రహసన్నివ మానద । తాం కథాం శృణు రాజేంద్ర మహాపాపప్రణాశినీమ్ ॥ ౭ ॥ యాం తు శ్రుత్వా మహాబాహో ఋషయో దైవతైస్సహ । ఊచుస్తం నారదం సర్వే హర్షపర్యాకులేక్షణాః ॥ ౮ ॥ య ఇదం ... యేన్నిత్యం శృణుయాద్వాపి భక్తితః । స పుత్రపౌత్రవాన్రామ స్వర్గలోకే మహీయతే ॥ ౯ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే అధికపాఠే నవమస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋

తతస్స రావణో రామ పర్యటన్పృథివీతలమ్ । విజయార్థీ మహాశూరైః రాక్షసైః పరివారితః ॥ ౧ ॥ దైత్యదానవ

వరతస్స్వయంభువోఽతిబలాధికమ్ | తమాహ్వయానో యుద్ధార్థీ రావణో బలదర్పితః ॥ ౨ ॥ ఏవం సపర్యటంస్సర్వాం పృ
థివీం పృథివీపతే | బ్రహ్మలోకాన్నివృత్తస్స మాససాదాథ నారదమ్ ॥ ౩ ॥ వ్రజంతం మేఘపృష్ఠస్థం అంశుమంతమివాపరమ్
తం చాభివృత్య ప్రీతాత్మా హ్యభివాద్య కృతాంజలిః ॥ ౪ ॥ ఉవాచ హృష్టమనసా రావణో నారదం తథా | అబ్రహ్మ భ
వాల్లోకాస్త్వయా దృష్టా హ్యనేకశః ॥ ౫ ॥ కస్మిఀల్లోకే మహాభాగ మానవా బలవత్తరాః | యోద్ధుమిచ్ఛామి తైస్సార్ధం
యథాకామం యథాసుఖమ్ ॥ ౬ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా నారదో వాక్యం రావణస్య దురాత్మనః | చింతయిత్వా ముహూర్తం తు మ
హాత్మా ప్రత్యువాచ తమ్ ॥ ౭ ॥ అస్తి రాజన్ మహాద్వీపః క్షీరోదస్య సమీపతః | యత్ర తే చంద్రసంకాశా మానవాస్సుమ
హాబలాః ॥ ౮ ॥ మహాకాయా మహావీర్యా మేఘస్తనితనిస్వనాః | మహాసత్త్వా ధైర్యవంతో మహాపరిఘబాహవః ॥ ౯
శ్వేతద్వీపే మయా దృష్టా మానవా రాక్షసాధిప | బలవీర్యసమాయుక్తా యాదృశాంస్త్వమిహేచ్ఛసి ॥ ౧౦ ॥ నారదస్య
వచశ్శ్రుత్వా రావణః ప్రత్యువాచ హ | కథం నారద జాయంతే తస్మిన్ ద్వీపే మహాబలాః ॥ ౧౧ ॥ శ్వేతద్వీపే కథం వాస
ప్రాప్తాస్తే సుమహాత్మభిః | ఏతన్మే సర్వమాఖ్యాహి ప్రభో నారద తత్త్వతః ॥ ౧౨ ॥ త్వయా దృష్టం జగత్సర్వం హస్తామల
కవత్సదా | రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా నారదః ప్రత్యువాచ తమ్ ॥ ౧౩ ॥ అనన్యమానసా నిత్యం నారాయణపరాయణాః
తదారాధనసక్తాశ్చ తచ్చిత్తాస్తత్పరాయణాః ॥ ౧౪ ॥ ఏకాంతభావానుగతాస్తేన రాక్షసాధిప | తచ్చిత్తాస్తద్గతప్రా
ణా నరా నారాయణం శ్రితాః ॥ ౧౫ ॥ శ్వేతద్వీపే తు తే వాసమర్జితాః పుణ్యకర్మభిః | నిహతా లోకనాథేన శార్ఙ్గ
మానస్య సంయుగే ॥ ౧౬ ॥ చక్రాయుధేన దేవేన తేషాం వాసస్త్రివిష్టపే | న హి యజ్ఞఫలైస్తాత న తపోభిర్న సంయమైః
౨౦ ॥ న చ దానఫలైర్ముఖ్యైస్స లోకః ప్రాప్యతే సుఖమ్ | నారదస్య వచశ్శ్రుత్వా దశగ్రీవస్సువిస్మితః ॥ ౨౧ ॥ ధ్యాత్వా
తు సుచిరం కాలం తేన యోత్స్యామి సంయుగే | ఆపృచ్ఛ్య నారదం ప్రాయాచ్ఛ్వేతద్వీపాయ రావణః ॥ ౨౨ ॥ నార
దోఽపి చిరం ధ్యాత్వా కౌతూహలసమన్వితః | దిదృక్షుః పరమాశ్చర్యం తత్రైవ త్వరితం యయౌ ॥ ౨౩ ॥ స హి కేలికరో వి
ప్రో నిత్యం చ సమరప్రియః | రావణోఽపి యయౌ తత్ర రాక్షసైస్సహ రాఘవ ॥ ౨౪ ॥ మహతా సింహనాదేన నాదయం
స్సదిశో దశ | గతే తు నారదే తత్ర రావణోఽపి మహాయశాః ॥ ౨౫ ॥ ప్రాప శ్వేతం మహాద్వీపం దుర్లభం యత్సురైరపి
తేజసా తస్య ద్వీపస్య రావణస్య బలీయసః ॥ ౨౬ ॥ తత్తస్య పుష్పకం యానం వాతవేగసమాహతమ్ | అవస్థాతుం న శక్నో
తి వాతాహత ఇవాంబుదః ॥ ౨౭ ॥ సచివా రాక్షసేంద్రస్య ద్వీపమాసాద్య దుర్దృశమ్ | అబ్రువన్ రావణం భీతా రాక్ష
సా జాతసాధ్వసాః ॥ ౨౮ ॥ రాక్షసేంద్ర వయం మూఢా భ్రష్టసంజ్ఞా విచేతసః | అవస్థాతుం న శక్యా మో యుద్ధం కర్తుం
కథంచన ॥ ౨౯ ॥ ఏవముక్త్వా దుద్రువుస్తే సర్వ ఏవ నిశాచరాః | రావణోఽపి హితద్యానం పుష్పకం హేమభూషితమ్ ॥ ౨౯ ॥
విసర్జయామాస తదా సహ తైః క్షణదాచరైః | గతే తు పుష్పకే రామ రావణో రాక్షసాధిపః ॥ ౩౦ ॥ కృత్వా రూపం మ
హాభీమం సర్వరాక్షసవర్జితః | ప్రవివేశ తదా తస్మిం శ్వేతద్వీపే స రావణః ॥ ౩౧ ॥ ప్రవిశన్నేవ తత్రాశు నారీభిరుప
లక్షితః | ఏకయా సుస్మితం కృత్వా హస్తే గృహ్య స రావణః ॥ ౩౨ ॥ పృష్టశ్చాగమనం బ్రూహి కిమర్థమిహ చాగతః | కో
హి త్వం కస్య వా పుత్రః కేన వా ప్రహితో వద ॥ ౩౩ ॥ ఇత్యుక్తో రావణో రాజన్ క్రుద్ధో వచనమబ్రవీత్ | అహం విశ్రవసః
పుత్రో రావణో నామ రాక్షసః ॥ ౩౪ ॥ యుద్ధార్థమిహ సంప్రాప్తో న చ పశ్యామి కంచన | ఏకం వదత తస్య రా
వణస్య దురాత్మన ॥ ౩౫ ॥ ప్రహసంతి తతస్సర్వాస్స్వనం యువతిజనాః | ఏకయా క్రుద్ధయా తాసాం బాలవద్గృహ్య లీ
లయా ॥ ౩౬ ॥ భ్రామితస్తు సఖీమధ్యే వికీర్ణస్సదశాననః | సఖీమన్యాం సమాహూయ పశ్య త్వం కీటకం ధృతమ్ ॥ ౩౭ ॥ దశా
స్యం వింశతిభుజం కృష్ణాంజనసమప్రభమ్ | హస్తాద్ధస్తం స చ క్షిప్తో భ్రామ్యతే స్మ మలాలసః ॥ ౩౮ ॥ భ్రామ్యమాణోఽబలినా
రాక్షసేన విపశ్చితా | పాణౌ వేగాద్దశనవస్తారో క్షీణవనితా శుభా ॥ ౩౮ ॥ ముక్తస్తయా శుభః కీటో ధున్వంత్యాహ స్తవే
దనాత్ | గృహీత్వాన్యా రాక్షసేంద్రముత్పాత విహాయసా ॥ ౩౯ ॥ తతస్తామపి సంక్రుద్ధో విదదార నఖైర్భృశమ్ | త
యా స హి విసృష్టాత్ తస్సమా సైన నిశాచరః ॥ ౪౦ ॥ పపాత చాంభసో మధ్యే సాగరస్య భయాతురః | పర్వతస్యేవ శిఖరం య

ఖావ జ్ఞవిదారిణమ్ ॥ ౪౧ ॥ ప్రాప్య పశ్చాత్సాగరస్యైవ జలేతస్థానిపాతితః । ఏవం స రావణో రామ శ్వేతద్వీపనివాసిభిః ॥
౪౨ ॥ స్త్రీజనైః పీడనిగృహ్యాశు భ్రామితశ్చ తతస్తతః । నారదోఽపి మహాతేజా రావణం వీక్ష్య ధర్షితమ్ ॥ ౪౩ ॥ విస్మ
యం సుచిరం గత్వా ప్రజహాస ననర్త చ । తతస్స సాగరజలాత్క్లిన్నశిరోరుహః ॥ ౪౪ ॥ గతిమంతరమాసాద్య చింతయా
మాస విస్మితః । యేనామీ నిర్జితా లోకాస్తేనేమం భయమీదృశమ్ ॥ ౪౫ ॥ స్వభావతోఽల్పవీర్యాణాం విరుద్ధం యోషితా
మిదమ్ । నూనమేతస్య లోకస్య మానవాః ప్రభవిష్ణవః ॥ ౪౬ ॥ స్త్రీరూపవిగ్రహా ధాతా యాన్న మాచష్ట నారదః । బలవద్భి
స్తు సంధేయమితి సంచింత్య నిశ్చితమ్ ॥ ౪౭ ॥ భూయస్తాం సంప్రవృత్య స త్వరం తద్వనం సములోడయత్ । అథాపశ్యన్మ
హాత్మానం పితామహసుతం ప్రభుమ్ ॥ ౪౮ ॥ సనత్కుమారమాసీనం సర్వయోగభృతాం వరమ్ । జాజ్వల్యమానం తపసా
మిద్ధైరివ పావకమ్ ॥ ౪౯ ॥ అపశ్యద్దక్షిణే పార్శ్వే విచరంతం గుహాశ్రయమ్ । స తం దృష్ట్వా తపోవృద్ధమభివాద్య కృతాంజ
లిః ॥ ౫౦ ॥ ప్రీడితః పరివప్రచ్ఛ బ్రహ్మర్షిం సత్యవాదినమ్ । భగవన్ కేన లోకోఽయం కల్పితస్సుమహాత్మనా ॥ ౫౧ ॥ కే వా
లోకే వసంత్యస్మిన్ సర్వజ్ఞానవతాం వర । కిం చ త్వం ధ్యాయసే బ్రహ్మన్ శంస మే సుసమాధివా ॥ ౫౨ ॥ ఏతన్మే బ్రూహి
తత్సర్వం సర్వజ్ఞో హ్యసి మే శ్రుతః । ఏవముక్తో మహాతేజా విదిత్వా తస్య హృద్గతమ్ ॥ ౫౩ ॥ ఉవాచ వాక్యం ప్రహసన్
శ్రూయతామితి పుత్రక । యో హి వై సర్వమేవేదం బిభర్తి సచరాచరమ్ ॥ ౫౪ ॥ త్రైలోక్యం సర్వభూతాత్మా యస్యో
త్పత్తిం న విద్మహే । యమామనంతి వేదజ్ఞాః పురుషం తమసః పరమ్ ॥ ౫౫ ॥ ఆదిత్యరూపకం జగం పరమాత్మానమీశ్వరమ్ ।
యస్య నాభిభవో బ్రహ్మా పితా నః పితామహః ॥ ౫౬ ॥ కైలాసనిలయశ్శ్రీమాన్ భవశ్చ క్రోధసంభవః । యం సమాశ్రి
త్య విబుధా విధినా హవిరధ్వరే ॥ ౫౭ ॥ పిబంతి చామృతం హృష్టాః పరిభూయాసుదితేస్సుతాన్ । యస్యత్వాపానిలో మృతా
స్త్రియస్త్వా సుమహాజితమ్ ॥ ౫౮ ॥ గృహీత్వా సుమహావేగాశ్చిక్షేపుస్సాగరాంభసి । యేన దైత్యా మహావీర్యా దాన
వాశ్చ సనైఋతాః ॥ ౫౯ ॥ నిహతా బహురూపేణ బహవో బాహుశాలినః । తేనాయం లోకనాథేన కల్పితస్సుమహా
త్మనా ॥ ౬౦ ॥ గోవిందేతి నివాసార్థం లోకో వై సుమహాత్మనా । అవ్యయం పీజగన్నాథం నారాయణపరాయణాః ॥ ౬౧ ॥
అద్వేషాస్సర్వభూతేషు మహాయోగబలాశ్రయాః । యజంతి పంచభిర్యజ్ఞైస్సతతం మధుసూదనమ్ ॥ ౬౨ ॥ ఏకాంతినో
మహాసత్త్వా వసంతి సుమహాత్మనాః । యః పురాణే చ వేదే చ పాంచరాత్రే చ పఠ్యతే ॥ ౬౩ ॥ సాంఖ్యయోగే చ ము
ఖ్యేయతే చోచ్యతే చ యః । మునిభిర్దేవసంఘైశ్చ స్తూయతే భగవాన్ హరిః ॥ ౬౪ ॥ మధుకైటభయోర్హంతా తాయ స్త్వ
మన్వేష్టుమర్హసి । పితామహోఽపి తం దేవం న చ జానాతి రావణ ॥ ౬౫ ॥ యస్తు నిత్యం విజానాతి హరిం నారాయణం వి
భుమ్ । జగదాభరణం పుణ్యం తస్య మోక్షో న సంశయః ॥ ౬౬ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా మునేర్వాక్యం ప్రసన్నేనాంతరాత్మనా । పు
నరేవ తతో రక్షః పప్రచ్ఛ మునిపుంగవమ్ ॥ ౬౭ ॥ కథం చ దృశ్యతే దేవః కథం చ శ్రూయతే భువి । కథం చ క్రీడతే లోకే ద్ర
ష్టుం వా శక్యతే కథమ్ ॥ ౬౮ ॥ కిముక్తేన వా బ్రహ్మన్ లోకోఽయం తపసా మయా । శక్యః ప్రవేష్టుం తద్బ్రూహి సర్వం
హి వినిశ్చితమ్ ॥ ౬౯ ॥ ఆకర్ణ్య సస్పృహం తస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః । ప్రత్యువాచ మునిర్ధీమాన్ తత్పవనానుప్రా
త్వశః ॥ ౭౦ ॥ ఏహి వత్స గతో దేవస్సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః । యేన సర్వమిదం వ్యాప్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥
౭౧ ॥ స భూమావనిపాతాళే పర్వతేషు వనేషు చ । సాగరేషు చ సర్వేషు వసతీహ సరిత్సు చ ॥ ౭౨ ॥ అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉ
భే చ సంధ్యే దివాకరశ్చైవ యమశ్చ సోమః । స ఏవ కాలో వరుణస్స ఏవ స బ్రహ్మరుద్రేంద్రముఖాస్స చాగ్నిః ॥ ౭౩ ॥ ఓం
కారో భూర్భువస్స్వశ్చ గాయత్రీ సంధ్య ఏవ చ । ధరాధరధరో దేవస్సోఽనంత ఇతి విశ్రుతః ॥ ౭౪ ॥ విద్యోతతి జ్వలతి వ
ర్షతి వాతి పాతి గర్జత్యసౌ పితృగణప తే దహతే స చైవ । లోకాన్ సృజత్యవతి సంహరతే స దైవ దైత్యాన్ స ఏవ దహతే జగ
తి ప్రసహ్య ॥ ౭౫ ॥ స న శక్యస్సురైర్ద్రష్టుం నాసురైర్న చ పన్నగైః । ప్రసాదం కురుతే యస్య స వై తం ద్రష్టుమర్హతి ॥
౭౬ ॥ తద్భక్తైస్తద్గతప్రాణైస్తన్మయైస్తత్పరాయణైః । శక్యః ప్రవేష్టుం లోకోఽయం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషైః ॥ ౭౭ ॥ ఏవం వి
ధైరయ [illegible] త్తే పురుషోత్తమైః । అకామకారిభిర్దేవైరక్రోధైర్దగ్ధకామసైః ॥ ౭౮ ॥ యశ్చైవ సుమహా
కాయ [illegible] యమ్ । ఆసేవితే వహరిణా కృతా తేన మహాపురీ ॥ ౭౯ ॥ అష్టావింశే యుగే ప్రాప్తే సుమనూర

వ్యవివస్వతః। వైష్ణవీం మూర్తిమాశ్రిత్య లోకమేనం ప్రవేక్ష్యసి॥ ౮౦॥ నారదః పరతరం శ్రోతుం మత్తో వై రాక్షసేశ్వర। ఉ
త్తిష్ఠ గచ్ఛ భద్రం తే ప్రాప్స్యసే గతిమీప్సితామ్॥ ౮౧॥ ఏవముక్త స్తథేత్యుక్త్వా తం ప్రణమ్యాభిపూజ్య చ। సమాసా
ద్య మహాత్మైన్యం యయౌ లంకాం నిశంకితః॥ ౮౨॥ నారదోఽపి ప్రహృష్టాత్మా దృష్ట్వా సర్వమశేషతః। ప్లుతం మేరుము
పాగమ్య పితేరితాం శుభాం సభామ్॥ ౮౩॥ తస్యాం బ్రహ్మాణమాసీనమభివాద్య కృతాంజలిః। దేవానాం సంప్రవదతా
మాససమీపే పద్మజన్మనః॥ ౮౪॥ నిశమ్య సుమహత్పుణ్యమాఖ్యానం పద్మసంభవః। నారదం సుపరిష్వజ్య ప్రాహ భూ
తభవిష్యవిత్॥ ౮౫॥ హిరణ్యకశిపుః పూర్వం బభూవ దైత్యనిశాచరః। అవధ్యో బహుభిర్యోగైర్నారదాత్మ మహాబలః॥
౮౬॥ సకదాచిన్మహోత్సాహం పద్మనాభమధోక్షజమ్। సభాయాం గర్జయామాస దర్పాత్ నృసింహవపుషం హరిమ్॥ ౮౭॥
సముత్ప్లుత్య నఖైస్తేన దీర్యమాణస్య సంయుగే। రక్తసంస్పర్శజం దివ్యం చక్షుర్దైత్యపతేరభూత్॥ ౮౮॥ సముత ద్రా
తుసంజన్మ తస్మాన్మానుష్యజన్మనః। భావినీం నిధనప్రాప్తిం పశ్యతి దివ్యేన చక్షుషా॥ ౮౯॥ శ్రీవత్సాంకం తదంకస్థః ప్రా
హ దైత్యశ్చ నైరిదమ్। నఖైర్విభిన్నహృదయః తుణం దీనః కృతాంజలిః॥ ౯౦॥ తప్తహాటకకేశాంత జ్వలత్పావకలోచ
న। వజ్రాయుధనఖస్పర్శ దివ్యసింహ నమోఽస్తు తే॥ ౯౧॥ కైటభారే హరే దేవః స్థూలపులవిక్రమ। త్రాహి మాం భూ
తభవ్యేశ శరణాగతవత్సల॥ ౯౨॥ త్వద్గతే రాక్షసేభావే మానుషే దవపదేషు భో। ప్రాప్నుయాం త్వన్మనా లోకం లో
కనాథ ప్రసీద మే॥ ౯౩॥ ఏవముక్త స్తథేత్యుక్త్వా యయౌ దైత్యపతిం హరిః। హంసయుక్తవిమానేన కింకిణీజాలమాలి
నా॥ ౯౪॥ స ఏవ చ పునస్తత్ర రాక్షసోఽభూన్మహాసురః। రాక్షసేనవిధానేన సరాతద్భావభావితః॥ ౯౫॥ మానుషత్వ
ముపాగమ్య లోకే హంతుం కృతోద్యమమ్। తృతీయం చ హతం తేన శ్వేతద్వీపం ప్రవేక్ష్యతి॥ ౯౬॥ వైష్ణవం తేజ ఆశ్య
యథోక్తం బ్రహ్మవాదినా। మయాపి చేహ సంస్థేన దృష్టమేవాస్య దర్శనాత్॥ ౯౭॥ మయా వలంబితం సర్వం దేవస్య
పరమాత్మనః। య ఇదం పఠతే నిత్యం పుణ్యమాఖ్యానమాదితః॥ ౯౮॥ నారదోక్తం మనుష్యో వై స యాతి పరమాం గతిమ్॥
వైష్ణవం పరమాఖ్యానం సర్వపాపప్రణాశనమ్॥ ౯౯॥ నిత్యం చ శృణుయాద్యశ్చ పాపిపాపాత్ప్రముచ్యతే। జాతిస్మర
త్వం విప్రత్వం కులే మహతి సంభవమ్॥ ౧౦౦॥ సర్వజ్ఞత్వం చ లభతే నాత్ర కార్యా విచారణా। స చ నేంస్థాయ చ హరిం
ప్రవిష్టః కమలోద్భవః॥ ౧౦౧॥ అనుభావ్య సురాన్సర్వాన్ యయౌ స్వం లోకమీశ్వరః। నారదస్తు తతస్తస్మాన్నైగు
పృష్ఠం పరిభ్రమన్॥ ౧౦౨॥ స తు మామాజగామాశు దిదృక్షుర్వాదకోత్మకమ్। సమయా శాస్త్రగస్య గభినా
ద్యాభిపూజితః॥ ౧౦౩॥ ఆఖ్యానమిదమాచష్ట సుమహానుగ్రహకాంక్షయా। మయాప్యేతత్పదస్యైత్యసావవాగ్ధర్మను
నోరమమ్॥ ౧౦౪॥ భక్త్యైతద్వదమహాబాహో యాకథామృతముదాహృతమ్। ఏతదర్థం మహాబాహో రావణేనసు
రాత్మనా॥ ౧౦౫॥ విజ్ఞాయ చ హృతా సీతా త్వత్తో మరణకాంక్షయా। భవాన్నారాయణో దేవః శంఖచక్రగదాధరః॥
౧౦౬॥ శార్ఙ్గపద్మాయుధధరస్సర్వదేవనమస్కృతః। శ్రీవత్సాంకో హృషీకేశస్సర్వదేవాభిపూజితః॥ ౧౦౭॥ పద్మ
నాభో మహాయోగీభక్తానామభయప్రదః। వధార్థం రావణస్య త్వం ప్రవిష్టో మానుషీం తనుమ్॥ ౧౦౮॥ కిన్న వేత్సి త్వ
మాత్మానం రామ నారాయణో హ్యహమ్। మాముహ్యస్వ మహాభాగ స్మర చాత్మానమాత్మనా॥ ౧౦౯॥ గుహ్యాద్గుహ్యత
రస్త్వం హి ఏవమాహ పితామహః। త్రిగుణశ్చ త్రివేదీ చ త్రిధామా త్రివిదాత్మకః॥ ౧౧౦॥ త్రికాలకర్మా త్రైవిద్యః
త్రిదశారిప్రమర్దనః। త్వయా క్రాంతాస్త్రయో లోకాః పురా త్రైర్విక్రమైస్త్రిభిః॥ ౧౧౧॥ త్వం మహేంద్రాను
జః శ్రీమాన్ బలిబంధనకారణాత్। అదిత్యా గర్భసంభూతో విష్ణుస్త్వం హి సనాతనః॥ ౧౧౨॥ లోకాననుగృహీతుం
వై ప్రవిష్టో మానుషీం తనుమ్। తదిదం సాధితం కార్యం సురాణాం సురసత్తమ॥ ౧౧౩॥ నిహతో రావణః పాపః సపుత్రగ
ణబాంధవః। ప్రహృష్టాశ్చ సురాస్సర్వే ఋషయశ్చ తపోధనాః॥ ౧౧౪॥ ప్రశాంతం చ జగత్సర్వం త్వత్ప్రసాదాత్స
రేశ్వర। సీతా లక్ష్మీర్మహాభాగా సంభూతా వసుధాతలే॥ ౧౧౫॥ త్వదర్థమియముత్పన్నా జనకస్య గృహే శుభా। లం
కామానీయ్య యత్నేన మాతేవ పరిరక్షితా॥ ౧౧౬॥ ఏవమేతన్మయాఖ్యాతం తవ రామ మహాయశః। [illegible] నారదేనో

అథ సాముదకరాజాదివిసర్జనం విషయాస్తఇతి ॥ ఏవం సర్వోపాస్యత్వేన ప్రకాశత్ శత్రుంతం - అత్యద్భుతాస్మమభావః ॥ ౧ ॥ తతఇ
తి ॥ కతిపయాహస్సు గతేష్విత్యర్థః ॥ ౨ ॥ భవానితి ॥ భవాన్ గతిరవ్యగ్రా అచలా ప్రతిష్ఠేత్యర్థః ॥ భవతా పాలితాః కన్యాప్రదానా
దినా పాలితవంశాః - తేజసా తపోవీర్యేణ ॥ ౩ ॥ ఇక్ష్వాకూణామితి ॥ సంబంధకపురోగమాః సంబంధకః సంబంధ పురోగమో యేషాం
తాః - సంబంధప్రీతయ ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ తదితి ॥ రత్నాన్యాదాయ అస్మాభిర్దీయమానాని ఉత్తమవస్తూని - భరతః పృష్ఠతోఽనుయాస్యతి - ఇష్టబం
ధూనామనుగమనరూపసత్కారార్థం ॥ ౫ ॥ స ఇతి ॥ స తథేతి కృత్వా అంగీకృత్యేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ యానీతి ॥ మదర్థం ప్రీత్యా మహ్యం దా
తుం ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ కేకయం మాతులం యుధాజితం ॥ ౯ ॥ ఇదమితి ॥ ఇదం రాజ్యం మదీయం రాజ్యమహం చాహం భరతలక్ష్మణౌ చ
ఆయత్తాః త్వదధీనా ఇత్యర్థః - హే రాజన్ హే కేకయ యువరాజ - నః అస్మాకం త్వం గతిః ఆపద్యుపాయబంధుః ॥ ౧౦ ॥ రాజేతి ॥ రాజా
కేకయః ॥ ౧౧ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ అనుయాత్రేణ అనుయాత్రోపచారరూపేణ అనుగమిష్యతే భవానితి శేషః ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ ప్రదక్షిణమితి ॥ మా
తులత్వాత్ రామేణాభివాద్య ప్రదక్షిణం కృతో యుధాజిత్ పశ్చాత్ స్వయమపి రామం ప్రదక్షిణం కృత్వా ప్రయాత ఇత్యన్వయః ॥ ౧౪ ॥

వర్ణమశేషతః ॥ ౧౮ ॥ యుష్మైర్వ్రతైః ప్రదీప్తైః ద్వీపద్వాన్ బ్రాహ్మణసన్నిధౌ । అనంతమక్షయం
దత్తం పితృణాం మమ తిష్ఠతి ॥ ౧౯ ॥ ఏతాం శ్రుత్వా కథాం దివ్యాం రామో రాజీవలోచనః । పరం విస్మ
యమాపన్నో భ్రాతృభిస్సహ రాఘవః ॥ ౨౦ ॥ వానరాస్సహసుగ్రీవా రాక్షసాస్సవిభీషణాః । రా
జానశ్చ మహాత్మానో యే చాన్యేఽపి సమాగతాః ॥ ౨౧ ॥ బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యాశ్శూద్రా ధర్మ
సమన్వితాః । సర్వే చోత్ఫుల్లనయనాస్స వేగా హర్షసమన్వితాః ॥ ౨౨ ॥ రామమేవానుపశ్యంతి భృశ
మత్యంతహర్షితాః । అగస్త్యస్త్వబ్రవీద్రామం సర్వమేతచ్ఛ్రుతం త్వయా ॥ ౨౩ ॥ దృష్టస్సంభా
షితశ్చాపి రామ గచ్ఛామహే వయమ్ ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే అధికపాఠే దశమస్సర్గః - ❋
ఏవమాసీన్మహాబాహురహన్యహని రాఘవః । ప్రశాసత్సర్వకార్యాణి పౌరజానపదేషు చ ॥ ౧ ॥ తతః క
తిపయాహస్సు వైదేహం మిథిలాధిపమ్ । రాఘవః ప్రాంజలిర్భూత్వా వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౨ ॥ భ
వాన్ హి గతిరవ్యగ్రా భవతా పాలితా వయమ్ । భవతస్తేజసోగ్రేణ రావణో నిహతో మయా ॥ ౩ ॥ ఇ
క్ష్వాకూణాం చ సర్వేషాం మైథిలానాం చ సర్వశః । అతులాః ప్రీతయో రాజన్ సంబంధకపురోగమాః ॥ ౪ ॥
తద్భవాన్ స్వపురం యాతు రత్నాన్యాదాయ పార్థివ । భరతశ్చ సహాయార్థం పృష్ఠతస్తేఽనుయాస్యతి
॥ ౫ ॥ స తథేతి నృపః కృత్వా రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్ । ప్రీతోఽస్మి భవతో రాజన్ దర్శనేన నయేన చ ॥ ౬ ॥
యాన్యేతాని తు రత్నాని మదర్థం సంచితాని వై । దుహిత్రే తాని వై రాజన్ సర్వాణ్యేవ దదామి చ ॥ ౭ ॥
ఏవముక్త్వా తు కాకుత్స్థం జనకో హృష్టమానసః । ప్రయయౌ మిథిలాం శ్రీమాంస్తమనుజ్ఞాయ రాఘవమ్ ॥ ౮ ॥
తతః ప్రయాతే జనకే కేకయం మాతులం ప్రభుః । రాఘవః ప్రాంజలిర్భూత్వా వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౯ ॥
ఇదం రాజ్యమహం చైవ భరతశ్చ సలక్ష్మణః । ఆయత్తాస్త్వం హి నో రాజన్ గతిశ్చ పురుషర్షభ ॥ ౧౦ ॥
రాజా హి వృద్ధస్సంతాపం త్వదర్థముపయాస్యతి । తస్మాద్గమనమద్యైవ రోచతే తవ పార్థివ ॥ ౧౧ ॥
లక్ష్మణేనానుయాత్రేణ పృష్ఠతోఽనుగమిష్యతే । ధనమాదాయ విపులం రత్నాని వివిధాని చ ॥ ౧౨ ॥
యుధాజిత్తు తథేత్యాహ గమనం ప్రతి రాఘవమ్ । రత్నాని చ ధనం చైవ త్వయ్యేవాక్షయ్యమస్త్వితి ॥ ౧౩ ॥

ఏవమిత్యాది ॥ ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ సర్వోపాస్యమాన ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ భవానితి ॥ భవాన్ హి గతిః - అవ్యగ్రేతి ॥ అచలా ప్ర
తిష్ఠేత్యర్థః - భవతా పాలితా ఇతి కన్యాప్రదానాదినా పరిపాలితా ఇత్యర్థః - తేజసా తపోవీర్యేణ పాలితా ఇతి చ పాఠః ॥ ౪ ॥ తదితి ॥ ర
త్నాని అస్మాభిర్దీయమానాని ఉత్తమవస్తూని ॥ ౫ ॥ స ఇతి ॥ తథేతి కృత్వేతి తథాస్త్విత్యంగీకృత్యేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ యానీతి ॥ మదర్థం మత్ప్రీతి
దానార్థం ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ కేకయం మాతులమితి యుధాజితమిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ ఇదమితి ॥ గతిః - ఆపద్బంధురిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ రాజేతి ॥ రాజా కేకయః ॥
౧౧ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ అనుయాత్రేణ అనుయాత్రోపచారరూపేణ - అనుయాత్రానుగమనోపచారార్థం లక్ష్మణస్త్వనుయాత్రార్థం పృష్ఠతో
నుగమిష్యతీత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ ౧౩ ॥ ప్రదక్షిణమితి ॥ రామేణ పూర్వమభివాద్య ప్రదక్షిణం కృతః - కేకయతనయః - రాజానం రామం ప్రదక్షిణీకృత్య
త్రయాణాం [illegible] ధిప కృత్వా జ్యేష్ఠేన మాతులేనాపి రామం ప్రతి ప్రదక్షిణాదికరణం ॥ ౧౩ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ వృత్రే హతే శక్రమివ

ష్టజానేతి॥ వృత్రశ్చ త్రాసురేనిహతే వతివిష్ణునా మహేన్ద్రేణ సహాస్థితో వాసవో యథా విష్ణుం విసృజతి తథాఽహం కేకయం విసృజ్యేత్యర్థః॥౧౩॥ దర్శితేతి॥ యస్మాత్త్వయా భరతేన సహాగమనసహాయార్థముద్యోగః కృతస్తస్మాద్భవతా పరమా ప్రీతిర్దర్శితా పరం సౌహృదం చ దర్శితం విశ్రుతమపాదాదేవోద్యోగకరణం గమ్యతే॥౧౬॥ తదితి॥ కాశిదేశే భవతా కాశియధగ్యా వఅపణః భవాన్ పురీం వ్రజన్ వ్రజతు॥౧౭॥ ఏతావదితి॥ ఉరోగతం యథా తథా నిరంతరం గాఢం పరిష్వజ్యతత ఇత్యర్థః॥౧౯½॥ ౨౦½॥ విసృజ్యేతి॥ ప్రహసన్నితి॥ అనేకశతసంఖ్యస్య హృత్పృథివీపతిదర్శనజసంతోషాత్ప్రహాసః॥ ౨౧½॥ భవతామితి॥ భవతాం తేజసా అవ్యగ్రా నిశ్చలతయా స్థితా ప్రీతిర్వర్ణనాత్పరతాగత్యేఆసుభవతాం గతేయా పరిరక్షితా మయి భవద్భిః కిమస్యగుణమాలోచ్య న భవతాం మయి ప్రీతిః కిం తు స్వీయ్యాసత్స్వభావేనైవేత్యాశయః ఉక్తమేవాఽర్థం స్పష్టయతి ధర్మ ఇతి॥ ౨౩½॥ ౨౪½॥ భవంత ఇతి॥ భవంతశ్చ సమానీతా మిలితాః ఏవం చాత్రైవ భవతాం శ్లేశానుభావో న న్యూనః ఇతి శేషః॥ ౨౬½॥ దిష్ట్యేతి॥ హతశాత్రవం హతశత్రు నమూహం॥ ౨౮॥ ఏతదితి॥ ఏతత్త్వయ్యుపపన్నం సకలలోకమనోరమణత్వాదితి భావః- ప్రశంసార్హాన్ సకలలోకప్రశంసార్హాన్ స్వభావయుక్తాన్ ఈదృశం భవదుక్తప్రశంసా జానీమః ప్రశంసాం వక్తుం న జానీమః అతస్తామశక్త్యైవ తత్వాం పృచ్ఛామ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః॥ ౩౦॥ ఆపృచ్ఛామ ఇతి॥ యథా సదా భవాన్ నః హృద్గిస్థః ఏవం వయమపి త్వద్విషయయా మహత్యా ప్రీత్యా వృతాః భవహృదియ థా వర్తామహే తథాస్మాసు తే ప్రీతిశ్చ భవేత్ భూయాత్ ద్వేషేణ హృదయస్థితా మాభూదిత్యేతదుక్తిః॥ ౩౧॥ బాఢమితి॥ బాఢమిత్యేవేతి రామేణోక్తా ఇతి శేషః గమిష్యామ ఇత్యాద్యభిలిఖ్య పూర్వేణాన్వయః- పూజితా

ప్రదక్షిణం స రాజానం కృత్వా కేకయవర్ధనః। రామేణ హి కృతః పూర్వమభివాద్య ప్రదక్షిణమ్ ॥ ౧౪ ॥
లక్ష్మణేన సహాయేన ప్రయాతః కేకయేశ్వరః। హతేసురే యథా వృత్రే విష్ణునా సహ వాసవః ॥ ౧౫ ॥
తం విసృజ్య తతో రాఘోపయస్య మకుతోభయమ్। ప్రతర్దనం కాశిపతిం పరిష్వజ్యేదమబ్రవీత్ ॥ ౧౬ ॥
దర్శితా భవతా ప్రీతిర్దర్శితం సౌహృదం పరమ్। ఉద్యోగశ్చ కృతో రాజన్ భరతేన త్వయా సహ ॥ ౧౭ ॥
తద్భవానద్య కాశేయ పురీం వారాణసీం వ్రజ। రమణీయాం త్వయా గుప్తాం సుప్రాకారాం సుతోరణామ్॥
౧౮॥ ఏతావదుక్త్వా చోత్థాయ కాకుత్స్థః పరమాసనాత్। పర్యష్వజత ధర్మాత్మా నిరంతరమురోగతమ్॥
౧౯॥ విసర్జయామాస తదా కౌసల్యానందవర్ధనః। రాఘవేణాభ్యనుజ్ఞాతః కాశీశోఽప్యకుతోభయః ॥ ౨౦॥ వారాణసీం యయౌ తూర్ణం రాఘవేణ విసర్జితః। వి
సృజ్య తం కాశిపతిం త్రిశతం పృథివీపతీన్ ప్రహసన్ రాఘవో వాక్యమువాచ మధురాక్షరమ్ ॥౨౧½॥
భవతాం ప్రీతిరవ్యగ్రా తేజసా పరిరక్షితా। ధర్మశ్చ నియతో నిత్యం సత్యం చ భవతాం సదా॥౨౨½॥ యు
ష్మాకం చానుభావేన తేజసా చ మహాత్మనామ్। హతో దురాత్మా దుర్బుద్ధీ రావణో రాక్షసాధమః॥౨౩½॥
హేతుమాత్రమహం తత్ర భవతాం తేజసా హతః। రావణస్సగణో యుద్ధే సపుత్రామాత్యబాంధవః
౨౪½ ॥ భవంతశ్చ సమానీతా భరతేన మహాత్మనా। శ్రుత్వా జనకరాజస్య కాననాత్తనయాం హృతామ్॥
౨౫½ ॥ ఉద్యుక్తానాం చ సర్వేషాం పార్థివానాం మహాత్మనామ్। కాలోఽవ్యతీతస్సుమహాన్ గమనం రోచ
యామ్యతః ॥ ౨౬॥ ప్రత్యూచుస్తం చ రాజానో హర్షేణ మహతా వృతాః। దిష్ట్యా త్వం విజయీ రామ
స్వరాజ్యేఽపి ప్రతిష్ఠితః ॥ ౨౭½ ॥ దిష్ట్యా ప్రత్యాహృతా సీతా దిష్ట్యా శత్రుః పరాజితః। ॥ ఏష నః పరమః
కామ ఏషా నః ప్రీతిరుత్తమా। యత్త్వాం విజయినం రామ పశ్యామో హతశాత్రవమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఏతత్త్వయ్యు
పపన్నం చ యదస్మాంస్త్వం ప్రశంససే। ప్రశంసార్హాన్న జానీమః ప్రశంసాం వక్తుమీదృశీమ్ ॥ ౩౦ ॥ ఆపృ
చ్ఛామో గమిష్యామో హృదిస్థో నస్సదా భవాన్। వర్తామహే మహాబాహో ప్రీత్యాత్ర మహతా వృ

ష్ణునా- ఉపేంద్రేణ సహ స్థితో వాసవః యథా విసృజతి తథాఽస్మ్యణమయా త్వార్థం విసృజ్యేత్యర్థః॥ ౧౫॥ దర్శితేతి॥ యస్మాత్త్వయా భరతేన సహ మమగమనసహాయార్థముద్యోగః కృతః యస్మాద్భవతా పరమా ప్రీతిర్దర్శితా- పరం సౌహృదం చ దర్శితం- అనేనాసుపాదేన రావణవధాఽర్థం కాశిరాజేన సంగతమితి సిద్ధం ॥ ౧౭॥ తదితి॥ కాశేయ కాశిదేశే భవ ధర్మ్యాప అర్థః॥ ౧౮॥ ఏతావదితి॥ ఉరోగతం యథా భవతి తథా నిరంతరం గాఢం పర్యష్వజత ॥ ౨౦½॥ విసృజ్యేతి॥ ప్రహసన్నితి- త్రిశతసంఖ్యాకపృథివీపతిదర్శనజసంతోషాత్ప్రహాసః॥ ౨౧½॥ భవతామితి॥ భవతాం తేజసా అవ్యగ్రా ప్రతిష్ఠితా ప్రీతిః- ఆనాయ సిగ్తాత్స్వభావ భవద్భిరన్యాస్యత్వాత్ మద్దర్శనాత్ తయా పరిరక్షితా- భవతాం తేజసా ధర్మశ్చ నియతః- నిత్యం చ నియతం॥ ౨౨½॥ భవంత ఇతి భవంతశ్చ సమా[illegible]తాః ॥ ౨౭½॥ దిష్ట్యేతి॥ హతశాత్రవం హతశత్రుం॥ ౩౧॥ బాఢమిత్యేవేతి॥ రామేణోక్తా ఇతి శేషః గమిష్యామ ఇత్యా[illegible]తః॥ ౩౨॥

స్తైశ్చేత్యాదినాప్యుక్తక్రియానువాదః॥ ౩౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాముత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయామష్టత్రింశస్సర్గః ॥ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అథవిసృష్టరాజభిస్స్వదేశస్థైః ప్రేషితోపహారగ్రహః ॥ తే ప్రయాతా ఇతి॥ ప్రవ్యాహృతవత్ - ప్రహృష్టాః ॥ ౧ ॥ అక్షౌహిణ్య ఇతి॥ రాఘవార్థే రాఘవస్యరణసహాయార్థం॥ ౨॥ ఊచురితి॥ రామరావణమితి రామశత్రుం రావణమిత్యర్థః - మధ్యమపదలోపసమాసః॥ ౩ ॥ భరతేనేతి॥ పశ్చాత్ రావణవధానంతరం - పార్థివైర్హతాస్స్యుః - యదిపూర్వం నమానీతాస్స్యురితి శేషః॥ ౬॥ ఉక్త్వానిరాజ్యాన్యభ్యవిశన్నిత్యర్థః॥ స్వానీత్యాది॥ ముఖ్యాని ప్రసిద్ధాని ధనంజీవికా జీవరూపం వసుమంతి - మహానిధిమంతి ॥ ౭ ॥ యథేతి॥ యథాపురాణి యథాపూర్వముత్కృష్టశరీరతయా - పురాణిగత్వా ప్రియకామార్థం దదుః - అమయా త్రిశేభ్యః భరత లక్ష్మణశత్రుఘ్నేభ్య ఇత్యర్థః॥ ౯॥ మణీతి॥ అజావికం విశిష్టచర్మవత్॥ ౧౪॥ తత ఇతి॥ శిరోభిః కిరీటకుండలాదీనాం ధారణం - అంగదాదీనాం భుజేషు ధారణం॥ ౧౫॥ హనూమంతమితి॥ అంకమారోప్య బాలావివేతి శేషః॥ ఆసనభగవతా స్వస్య నిరతిశయబలవత్త్వనైశ్వర్యం సూచితం - మంత్రితేమం

తాః। ❀॥ భవేచ్చ తే మహారాజ ప్రీతిరస్మాసు నిత్యదా ॥ ౩౧ ॥ బాఢమిత్యేవ రాజానో హర్షేణ పరమన్వితాః। ఊచుః ప్రాంజలయస్సర్వే రాఘవం గమనోత్సుకాః। పూజితాశ్చైవ రామేణ జగ్ముర్దేశాంస్స్వకాంస్స్వకాన్ ॥ ౩౨॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణేఽష్టత్రింశస్సర్గః ❀❀❀❀❀❀❀❀

తే ప్రయాతా మహాత్మానః పార్థివాస్తే ప్రహృష్టవత్। గజవాజిసహస్రౌఘైః కంపయంతో వసుంధరామ్ ॥ ౧ ॥ అక్షౌహిణ్యో హి తత్రాసన్ రాఘవార్థే సముద్యతాః। భరతస్యాజ్ఞయానేకాః ప్రహృష్టా బలవాహనాః॥ ౨ ॥ ఊచుస్తే చ మహీపాలా బలదర్పసమన్వితాః। న రామరావణం యుద్ధే పశ్యామః పురతః స్థితమ్ ॥ ౩ ॥ భరతేన వయం పశ్చాత్ సమానీతా నిరర్థకమ్। హతా హి రాక్షసాః క్షిప్రం పార్థివైస్స్యుర్న సంశయః॥ ౪॥ రామస్య బాహువీర్యేణ రక్షితా లక్ష్మణస్య చ। సుఖం పారే సముద్రస్య యుధ్యేమ విగతజ్వరాః॥ ౫॥ ఏతాశ్చాన్యాశ్చ రాజానః కథాస్తత్ర సహస్రశః। కథయంతస్స్వరాజ్యాని జగ్ముర్హర్షసమన్వితాః॥ ౬॥ స్వాని రాజ్యాని ముఖ్యాని ఋద్ధాని ముదితాని చ। సమృద్ధధనధాన్యాని పూర్ణాని వసుమంతి చ॥ ౭ ॥ యథాపురాణి తే గత్వా రత్నాని వివిధాన్యథ। రామస్య ప్రియకామార్థముపహారాన్నృపా దదుః॥ ౮ ॥ అశ్వాన్యానాని రత్నాని హస్తినశ్చ మదోత్కటాన్। చందనాని చ ముఖ్యాని దివ్యాన్యాభరణాని చ॥ ౯॥ మణిముక్తాప్రవాళాంస్తు దాస్యో రూపసమన్వితాః। అజావికం చ వివిధం రథాంస్తు వివిధాన్ దదుః॥ ౧౦॥ భరతో లక్ష్మణశ్చైవ శత్రుఘ్నశ్చ మహాబలాః॥ ఆదాయ తాని రత్నాని స్వాం పురీం పునరాగతాః॥ ౧౧ ॥ ఆగమ్య చ పురీం రమ్యామయోధ్యాం పురుషర్షభాః। తాని రత్నాని చిత్రాణి రామాయ సముపాహరన్ ॥ ౧౨ ॥ ప్రతిగృహ్య చ తత్సర్వం రామః ప్రీతిసమన్వితః। సుగ్రీవాయ దదౌ రాజా మహాత్మా కృతకర్మణే॥ ౧౩॥ విభీషణాయ చ దదౌ తథాన్యేభ్యోఽపి రాఘవః। రాక్షసేభ్యః కపిభ్యశ్చ యైర్వృతో జయమాప్తవాన్॥ ౧౪॥ తే సర్వే రామదత్తాని రత్నాని కపిరాక్షసాః। శిరోభిర్ధారయామాసుర్భుజేషు చ మహాబలాః॥ ౧౫ ॥ హనూమంతం చ నృపతిరిక్ష్వాకూణాం మహారథః। అంగదం చ మహాబాహుమంకమారోప్య వీర్యవాన్ ॥ ❀॥ రామః కమలపత్రాక్షస్సుగ్రీవమిదమబ్రవీత్ ॥ ౧౬॥ అంగదస్తే సుపుత్రోఽయం మంత్రీ చాప్యనిలాత్మజః॥ ❀॥ సుగ్రీవ మంత్రితే యుక్తౌ మమాపి చ హితే రతౌ। అర్హతో వివిధాం పూజాం త్వ

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానేఽష్టత్రింశస్సర్గః ••••••••••••••••••••••••

తఇత్యాది ప్రహృష్టవత్ - ప్రహృష్టాస్సంతః ॥ ౧ ॥ అక్షౌహిణ్య ఇతి॥ రాఘవార్థ ఇతి॥ రామసహాయార్థమిత్యర్థః॥ ౨॥ ఊచురితి॥ రామరావణం - రామస్య రావణం - వధ్యఘాతుకసంబంధషష్ఠ్యర్థః - రామం రావణమితి పాఠే - యుద్ధే రామం రావణం చ యుధ్యమానౌ రామరావణావిత్యర్థః॥ ౩ ॥ భరతేనేతి॥ పశ్చాత్ రావణవధానంతరం ॥ ౬॥ స్వానీతి॥ ముఖ్యానీతి॥ ప్రసిద్ధానీత్యర్థః - ధనంజీవికా జీవరూపం. [illegible] మహానిధిమంతి ॥ ౭ ॥ యథేతి॥ యథాపురాణి యథా ప్రాప్తస్వస్వపురాణి ఉపహారాన్ - ప్రత్యుపహారాన్॥ ౯॥ మణీతి [illegible] వర్ణ యా తల్పకేపాసిత్యర్థః - అజావికాంశ్చ వివిధానితి పాఠశ్చ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి॥ శిరోభిరితి॥ మకు

శ్రే || ౨౬ || తథేతి || మాంసాని శోభనాని సుభృష్టానిత్యర్థః || ౩౦ || ఏవం తేషామితి || వసంతే శిశిరే రామస్య సంపత్సమాగమో నిర్వృత్తః | అత్ర తదప్రాప్తే - శిశిరః శిశిరర్తుసంబంధీ ద్వితీయో మాసస్సుఖం గత ఇత్యుక్త్యా సంవత్సరపర్యంతం తేషాం రామసమీపే వాస ఉక్తః - ఏవం తేషాం నివసతామితి రక్తాధ్యాయే సీతయా రక్తశైర్భాద్రపదప్రాప్తి పర్యంతం నివసతాం తేషాం సాగ్రః పంచషడ్దినాధికో మాసో గత ఇతి కేచిత్ - వస్తుతో ఽధికమాసగణనేయా మాంత మాసే నాశ్వయుజశుక్లపక్షే అయోధ్యాప్రవేశనాత్ తైః తదుత్తరశుక్లపక్షే తాదృశస్సాగ్రో మాస ఇత్యనేన కార్తికాంతం స్థితిరుక్తా భవతి - శిశిరో ద్వితీయో మాసః ఫాల్గునో గత ఇతి - హేమంతశిశిరౌ అర్ధశరచ్చ తత్ర వాస ఇతి పంచమాసపర్యంతం తత్ర వాస ఇతి లభ్యతే ఇతి కతకాః - పూర్వకాండాంతే సంక్షేపేణోక్తస్యార్థస్యాత్ర కాండే విస్తరేణోక్తిరితి బోధ్యం || ౩౧ || ఇక్ష్వాకునగర ఇతి || ప్రీతికరణైస్సమ్మానసైః || ౩౨ || ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ తేషాం విసర్జనం తథాస్మేతి - వసతాం తేషామితి నిర్ధారణే షష్ఠీ || ౧ || గమ్యతామితి || కిష్కింధాం ప్రతీతి శేషః || ౨౫ ||

శ్రుతే వై హరీశ్వర ||౧౮|| ఇత్యుక్త్వా వ్యవముచ్యాంగాద్భూషణాని మహాయశాః | సబబంధ మహార్హాణి తదాంగదహనూమతోః ||౧౯|| ఆభాష్య చ మహావీర్యాన్ రాఘవో యూథపర్షభాన్ | నీలం నలం కేసరిణం కుముదం గంధమాదనమ్ || ❋ || సుషేణం పనసం వీరం మైందం ద్వివిదమేవ చ | జాంబవంతం గవాక్షం చ వినతం ధూమ్రమేవ చ || ❋ || వలీముఖం ప్రజంఘం చ సన్నాదం చ మహాబలమ్ | దరీముఖం దధిముఖమింద్రజానుం చ యూథపమ్ | ❋ || మధురం శ్లక్ష్ణయా వాచా నేత్రాభ్యామాపిబన్నివ | సుహృదో మే భవంతశ్చ శరీరం భ్రాతరస్తథా | ❋ | యుష్మాభిరుద్ధృతశ్చాహం వ్యసనాత్కాననౌకసః | ధన్యో రాజా చ సుగ్రీవో భవద్భిస్సుహృదాం వరైః ||౨౬|| ఏవముక్త్వా దదౌ తేభ్యో భూషణాని యథార్హతః | వజ్రాణి చ మహార్హాణి సస్వజే చ నరర్షభః || ౨౭ || తే పిబంతస్సుగంధీని మధూని మధుపింగళాః | మాంసాని చ సుమృష్టాని మూలాని చ ఫలాని చ || ౨౮ || ఏవం తేషాం నివసతాం మాసస్సాగ్రో యయౌ తదా | ముహూర్తమివ తే సర్వే రామభక్త్యా చ మేనిరే | ౨౯ | రామోఽపి రేమే తైస్సార్ధం వానరైః కామరూపిభిః | రాక్షసైశ్చ మహావీర్యైః ఋక్షైశ్చైవ మహాబలైః || ౩౦ || ఏవం తేషాం యయౌ మాసో ద్వితీయశ్శిశిరస్సుఖమ్ | వానరాణాం ప్రహృష్టానాం రాక్షసానాం చ సర్వశః || ౩౧ || ఇక్ష్వాకునగరే రమ్యే పరాం ప్రీతిముపాసతామ్ | రామస్య ప్రీతికరణైః కాలస్తేషాం సుఖం యయౌ | ౩౨ | ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే - ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః ❋❋❋

తథా స్మ తేషాం వసతామృక్షవానరరక్షసామ్ | రాఘవస్తు మహాతేజాస్సుగ్రీవమిదమబ్రవీత్ || ౧ || గమ్యతాం సౌమ్య కిష్కింధాం దురాధర్షాం సురాసురైః | పాలయస్వ సహామాత్యో రాజ్యం నిహతకంటకమ్ || ౨ || అంగదం చ మహాబాహుం ప్రీత్యా పరమయా యుతః | పశ్య త్వం హనుమంతం చ నలం చ సుమహాబలమ్ | ౩ || సుషేణం శ్వశురం వీరం తారం చ బలినాం వరమ్ | కుముదం చైవ దుర్ధర్షం నీలం చైవ మహాబలమ్ || ❋ || వీరం శతబలిం చైవ మైందం ద్వివిదమేవ చ | గజం గవాక్షం గవయం శరభం చ మహాబలమ్ || ❋ || పశ్య ప్రీతిసమాయుక్తో గంధమాదనమేవ చ || ౫ || ఋషభం చ సువిక్రాంతం జాంబవంతం మహాబలమ్ || ❋ || యే చేమే సుమహాత్మానో మదర్థే త్యక్తజీవితాః || ౬ || పశ్య త్వం ప్రీతిసంయుక్తో మా చైషాం విప్రియం కృథాః || ౭ || ఏవముక్త్వా తు సుగ్రీవమాశ్లిష్య చ పునః పునః | విభీషణమువాచాథ రామో మధురయా గిరా || ౮ ||

టకుండలాదీనీతి భావః - భూషణానీతి || అంగదాదీనిత్యర్థః - బాహుభిశ్చేతి పాఠః || ౨౭ || ఏవం తేషాం నివసతామితి || ఆభరణాదిభిః సత్కృతానాం నివసతాం తేషాం సాగ్రః పంచషడ్దినాధికః - మాసో గతః || ౩౦ || ఏవం తేషామితి || వసంతే శిశిరే రామస్య సంగతమపి - అభిషేకానంతరం ప్రస్థానాం తేషాం ద్వితీయశ్శిశిరో మాసః ఫాల్గునమాసస్సుఖం గతః - అభిషేకానంతరం సంవత్సరం సుఖముషితా ఇత్యర్థః || ౩౧ || ఇక్ష్వాకునగర ఇతి || ప్రీతికరణైస్సమ్మానైః || ౩౨ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తథా స్మేత్యాది || తేషామితి || భావలక్షణే షష్ఠీ తేషు వసత్స్విత్యర్థః || ౧ || గమ్యతామితి || కిష్కింధాం [illegible] || ౨౫ ||

లంకామితి॥ పురస్య పురవాసినాం రాక్షసానాం భ్రాతుర్వైశ్రవణస్య చ మతోసీతి శేషః॥ ౯॥ మాచేతి॥ ధ్రువం చిరకాలం॥ ౧౦॥ అహంచేతి॥ అనేన రావణభ్రాతృబుద్ధిః సదాపి న కార్యేతి సూచితం సుగ్రీవాదతో రావణమిత్రత్వాదుపకారోయమిత్యుక్తం ఇతి వ్యంగ్యం॥ ౧౧॥ తవేతి॥ అద్భుతం జగదాశ్చర్యభూతం స్వయంభోరివ సర్వకల్యాణగుణస్య భవతో బ్రహ్మణ ఇవ - నిత్యదా సర్వకాలం॥ ౧౩॥ స్నేహ ఇతి॥ స్నేహో నామ ప్రియాయాం ప్రియస్యైవ సదా స్మృతిహేతుః భక్తిర్నామ పరలోకగతిత్వేనోపాస్యత్వబుద్ధిః॥ నిత్యదేత్యనేన జలం వినా మత్స్యస్యేవ మమ త్వాం వినా జీవితుమశక్యత్వం సూచితం - అన్యత్ర భావో మా గచ్ఛతు విషయాంతర ఇత్యర్థః॥ ౧౫॥ యావదితి॥ తావద్వత్స్యంతి త్వత్కథాశ్రవణపరమామృతాస్వాదనబలాదితి భావః - న తు తదుత్తరమిత్యాశయః - వత్స్యంతి త్వత్కథాశ్రవణసంతృప్తా ఇత్యర్థః - ఏతేన ముక్తిమప్యనాదృత్య త్వత్కథామృతపానమేవ ఆకాంక్షితమితి దర్శితం॥ ౧౬॥ యచ్చైతదితి॥ తేత్వ కథారూపం యదేతద్దివ్యచరితం తదిత్యర్థః॥ ౧౭॥ తదితి॥ ఉత్కంఠాం త్వద్దర్శనవిషయాం॥ ౧౮॥ ఏవమితి॥ ఏవమేతదిత్యేవం శబ్దార్థః చరిష్యతి కథేత్యాది - ఏవం చ హనుమతే భగవతా అంగీకారసిద్ధ్యర్థం కల్పస్థాయిత్వరూపం దత్తమితి భావః॥ ౨౧॥ ఏకైకస్యేతి॥ ఉపకారస్య॥ ఉపకారాణాం మధ్యే ఏకస్యేత్యర్థః - ప్రత్యుపకారాణాం పాత్రతాం నర ఆపత్స్వాయాతీత్యనేన ప్రత్యుపకారార్థినా ఉపకర్తురాపత్ప్రార్థనా భవతి సా మే కదాపి మాభూదితి వ్యంగ్యం॥ ౨౨॥ తత ఇతి॥ కంఠాన్ముచ్య స్వీయాద్విస్రస్యేత్యర్థః - తరళో హారమధ్యమణిః - హేమశైలేంద్రో మేరుః చంద్రేణాక్రాంతమస్తకః తాదృశః పర్వతః యథా భాతి తథా హనూమాన్ రత్నకిరణోజ్జ్వల ఇత్యర్థః॥ ౨౪॥ శ్రుత్వేతి॥ హనుమదుద్దేశ్యక ముక్తైకస్యేత్యాది వాక్యం॥ ౨౫॥ సుగ్రీ

లంకాం ప్రశాధి ధర్మేణ ధర్మజ్ఞస్త్వం మతో మమ। పురస్య రాక్షసానాంచ భ్రాతుర్వైశ్రవణస్య చ॥
౯॥ మాచ బుద్ధిమధర్మే త్వం కుర్యా రాజన్ కథంచన। బుద్ధిమంతో హి రాజానో ధ్రువమశ్నంతి మేదినీమ్॥
౧౦॥ అహంచ నిత్యశో రాజన్ సుగ్రీవసహితస్త్వయా। స్మర్తవ్యః పరయా ప్రీత్యా గచ్ఛ త్వం విగతజ్వ
రః॥ ౧౧॥ రామస్య భాషితం శ్రుత్వా ఋక్షవానరరాక్షసాః। సాధు సాధ్వితి కాకుత్స్థం ప్రశశంసుః పునః
పునః॥ ౧౨॥ తవ బుద్ధిర్మహాబాహో వీర్యమద్భుతమేవ చ॥*॥ మాధుర్యం పరమం రామ స్వయంభోరి
వ నిత్యదా॥ ౧౩॥ తేషామేవం బ్రువాణానాం వానరాణాం చ రక్షసామ్। హనూమాన్ ప్రణతో భూత్వా
రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్॥ ౧౪॥ స్నేహో మే పరమో రాజంస్త్వయి తిష్ఠతు నిత్యదా॥*॥ భక్తిశ్చ నియ
తా వీర భావో నాన్యత్ర గచ్ఛతు॥ ౧౫॥ యావద్రామకథా వీర చరిష్యతి మహీతలే॥*॥ తావచ్ఛరీరే వ
త్స్యంతి ప్రాణా మమ న సంశయః॥ ౧౬॥ యచ్చైతచ్చరితం దివ్యం కథాం తే రఘునందన॥*॥ తన్మమాప్స
రసో రామ శ్రావయేయుర్నరర్షభ॥ ౧౭॥ తచ్ఛ్రుత్వాహం తతో వీర తవ చర్యామృతం ప్రభో॥*॥ ఉ
త్కంఠాం తాం హరిష్యామి మేఘలేఖామివానిలః॥ ౧౮॥ ఏవం బ్రువాణం రామస్తు హనూమంతం వరా
సనాత్। ఉత్థాయ సస్వజే స్నేహాద్వాక్యమేతదువాచ హ॥ ౧౯॥ ఏవమేతత్కపిశ్రేష్ఠ భవితా నాత్ర సం
శయః॥*॥ చరిష్యతి కథా యావదేషా లోకే చ మామికా॥ ౨౦॥ తావత్తే భవితా కీర్తిః శరీరేఽప్యసవస్తథా॥*॥
లోకా హి యావత్స్థాస్యంతి తావత్స్థాస్యంతి మే కథాః॥ ౨౧॥ ఏకైకస్యోపకారస్య ప్రాణాన్దాస్యామి
తే కపే॥*॥ నరః ప్రత్యుపకారాణామాపత్స్వాయాతి పాత్రతామ్॥ ౨౨॥ తతోఽస్య హారం చంద్రాభం
ముచ్య కంఠాత్స రాఘవః॥*॥ వైడూర్యతరళం కంఠే బబంధ చ హనూమతః॥ ౨౩॥ తేనోరసి నిబద్ధేన
హారేణ మహతా కపిః॥*॥ రరాజ హేమశైలేంద్రశ్చంద్రేణాక్రాంతమస్తకః॥ ౨౪॥ శ్రుత్వా తు రా
ఘవస్యైతదుత్థాయోత్థాయ వానరాః॥*॥ ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ నిర్జగ్ముస్తే మహాబలాః॥ ౨౫॥ సు

ఇతి॥ పురస్య - పురవాసినాం రాక్షసానాం - రాక్షసాదీనాం - భ్రాతుర్వైశ్రవణస్య చ సంమతో హ్యసి పరమాప్తోసి॥ ౯॥ మాచేతి॥ ధ్రువం శాశ్వతం॥ ౧౦॥ తవేతి॥ అద్భుతం వీర్యం జగదద్భుతకరం మాధుర్యం॥ ౧౩॥ స్నేహ ఇతి॥ స్నేహః సుహృది ప్రీతిః - భక్తిః - ఉత్కృష్టే ప్రీతిః॥ ౧౫॥ యావదితి॥ తావచ్ఛరీరే వత్స్యంతి త్వత్కథాశ్రవణరసాస్వాదబలాదితి భావః॥ ౧౬॥ ఏవం శబ్దార్థం వివృణోతి - లోకా హీతి॥ ౨౧॥ తత ఇతి॥ తరళో హారమధ్యగో మణిః॥ ౨౩॥ తేనేతి॥ హేమశైలేంద్రః మేరుః - చంద్రేణ చంద్రకిరణైః - ఆక్రాంతమస్తకః - [illegible]ప్రదేశ ఇత్యర్థః॥ ౨౫॥ సుగ్రీవ ఇతి॥ నిరంతరం - ఉరోగత ఇతి॥ గాఢమపి స్వక్త ఇత్యర్థః॥ ౨౬॥

ఉర ఇతి॥ నిరంతరముర్యోరోగతః గాఢ ఆలింగిత ఇత్యుక్తిః॥ ౨౫॥ సర్వ ఇతి॥ బాష్పకలాః కంఠస్యబాష్పయుక్తత్వేన అవ్యక్తభాషిణః - తతఏవదు ఖాతిశయేన సాశ్రునేత్రాః - విచేతసః నష్టబుద్ధయః - అతస్సంమూఢా ఇవ మూర్ఛితా ఇవ బభూవురితి శేషః॥ ౨౬॥ కృతేతి॥ దేహం త్యజన్ దేహీవ రామవియోగఖిన్నా అభూవన్నితి శేషః శరీరాత్మాభిమానినా దేహాత్యాగేన తేషాం రామవిశ్లేషణ ఖేదోభూదిత్యర్థః॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చత్వారింశస్సర్గః -

అథధనదప్రేషితపుష్పకస్య సంపూజ్య పునరిచ్ఛోపస్థానయస్వచ్ఛందగమనాయ దవిసర్జనం॥ విసృజ్యేతి॥ ౧॥ అథేతి॥ అంతరిక్షాత్ అంతరిక్షచరాద్వినిస్సృతామిత్యర్థః॥ ౨॥ సౌమ్యేతి॥ పుష్పకం విద్ధి పుష్పకాధిష్ఠాతృదేవతాయా అయం వాదః॥ ౩॥ సత్వమితి॥ నిర్జితః అతస్త్వమేవవహేతి శేషః॥ ౭॥ కించ మద్వహనాదపి సర్వలోకప్రియరామవహనం మమపరమప్రియమిత్యాహ॥ పరమ ఇతి॥ లోకస్యభారాత్య శిష్టాధిమతలోకస్య సంయానం సమీచీనయానకం తత్త్వం రాఘవనందనం సహేరితియత్ ఏష మే పరమః కామః॥ అతస్త్వం గచ్ఛేతి సంబంధః॥ ౧౧॥ యద్యేవమితి॥ వృత్తదోషః సర్వ్యవహారాతిక్రమణదోషః॥ ౧౩॥ గమ్యతామితి॥ స్మరే స్మరామి - హే సౌమ్య సిద్ధానాం గతౌ వ్యోమమార్గే విషాదేనాస్మద్వియోగదుఃఖేన - మాయోజయ - ఆత్మానమితి శేషః - సుఖమాస్స్వేతి తాత్పర్యం॥ ౧౪॥

శ్రీవత్సవక్షసా రామేణ నిరంతరమురోగతః॥ ❁ విభీషణశ్చ ధర్మాత్మా సర్వైస్తే బాష్పవిక్లబాః॥ ౨౫॥ సర్వే చ తే బాష్పకలాస్సాశ్రునేత్రా విచేతసః॥ ❁ సమ్మూఢా ఇవ దుఃఖేన త్యజంతో రాఘవం తదా॥ ౨౬॥ కృతప్రసాదాస్తేనైవం రాఘవేణ మహాత్మనా॥ ❁ జహుస్తే స్వాని దేహాని దేహీ దేహమివ త్యజన్॥ ౨౮॥ తతస్తు తే రాక్షసఋక్షవానరాః ప్రణమ్య రామం రఘువంశవర్ధనమ్॥ ❁ వియోగజాశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనాః ప్రతిప్రయాతాస్తు యథానివాసినః॥ ౨౯॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - చత్వారింశస్సర్గః ❁

విసృజ్య చ మహాబాహుః ఋక్షవానరరాక్షసాన్। భ్రాతృభిస్సహితో రామః ప్రముమోద సుఖం సుఖీ॥ ౧॥ అథాపరాహ్ణసమయే భ్రాతృభిస్సహ రాఘవః। శుశ్రావ మధురాం వాణీమంతరిక్షాద్వినిస్సృతామ్॥ ౨॥ సౌమ్య రామ నిరీక్షస్వ సౌమ్యేన వదనేన మామ్। కుబేరభవనాత్ప్రాప్తం విద్ధి మాం పుష్పకం ప్రభో॥ ౩॥ తవ శాసనమాజ్ఞాయ గతోఽస్మి భవనం ప్రతి। ఉపస్థాతుం నరశ్రేష్ఠ స చ మాం ప్రత్యభాషత॥ ౪॥ నిర్జితస్త్వం నరేంద్రేణ రాఘవేణ మహాత్మనా। నిహత్య యుధి దుర్ధర్షం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్॥ ౫॥ మమాపి పరమా ప్రీతిర్హతే తస్మిన్ దురాత్మని। రావణే సగణే చైవ సపుత్రే సహబాంధవే॥ ౬॥ స త్వం రామేణ లంకాయాం నిర్జితః పరమాత్మనా। వహ సౌమ్య తమేవ త్వమహమాజ్ఞాపయామి తే॥ ౭॥ పరమో హ్యేష మే కామో యత్త్వం రాఘవనందనమ్। వహేర్లోకస్య సంయానం గచ్ఛస్వ విగతజ్వరః॥ ౮॥ సోఽహం శాసనమాజ్ఞాయ ధనదస్య మహాత్మనః। త్వత్సకాశమనుప్రాప్తో నిర్విశంకః ప్రతీచ్ఛ మామ్॥ ౯॥ అధృష్యస్సర్వభూతానాం సర్వేషాం ధనదాజ్ఞయా। చరామ్యహం ప్రభావేన తవాజ్ఞాం పరిపాలయన్॥ ౧౦॥ ఏవముక్తస్తదా రామః పుష్పకేణ మహాబలః। ఉవాచ పుష్పకం దృష్ట్వా విమానం పునరాగతమ్॥ ౧౧॥ యద్యేవం స్వాగతం తేఽస్తు విమానవర పుష్పక। ఆనుకూల్యాద్ధనేశస్య వృత్తదోషో న నో భవేత్॥ ౧౨॥ లాజైశ్చైవ తథా పుష్పైర్ధూపైశ్చైవ సుగంధిభిః। పూజయిత్వా మహాబాహూ రాఘవః పుష్పకం తదా॥ ౧౩॥ గమ్యతామితి చోవాచ ఆగచ్ఛ త్వం స్మరే యదా। సిద్ధానాం చ గతౌ సౌమ్య మా విషాదేన యోజయ॥ ౧౪॥

భవ ఇతి॥ విచేతసః - వియోగఖిన్నచేతసః॥ ౨౬॥ కృతేతి॥ దేహంత్యజన్ దేహీవ - రామవియోగఖిన్నా ఇత్యర్థః - యుద్ధకాండాంతే వానరాదీనాం విసర్జనోక్తిః - సమాపనాయాం త్రైవవిసర్జనాంతత్రోక్తమితిమంతవ్యం॥ ౨౯॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చత్వారింశస్సర్గః - ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

విసృజ్యేత్యాది॥ ప్రముమోద సుఖం సుఖీ - స్వతస్సుఖీ రామః ఆశ్రితదుఃఖనివృత్త్యా సుఖం ప్రముమోద - అవిచ్ఛిన్నప్రమోదమగమదిత్యర్థః - అత్ర ప్రముమోదేతి దకారాంతో గాయత్ర్యక్షరం॥ ౧॥ అథేతి॥ అంతరిక్షాత్ప్రభాషితాం - అంతరిక్షగతేనోక్తాం పుష్పకాభిమానిదేవతయోక్తామిత్యర్థః॥ అంతరిక్షాద్వినిస్సృతామితిచ పాఠః॥ ౨॥ పరమ ఇతి॥ లోకస్య సంయానమితి పాఠే లోకసంచరణమిత్యర్థః॥ ౧౩॥ గమ్యతామితి॥ స్మరే - స్మరామి - సిద్ధానాం చ గతౌ ఆకాశమార్గే - ఆత్మానం విషాదే... - ఇము క

ఏవమితి॥ పుష్పకం పుష్పకమితి [illegible] పుష్పకం [illegible] ॥ ౧౫ ॥ విబుధేతి॥ విబుధాత్మాని దేవభూతాని సత్త్వాని [illegible] ఇత్యర్థః [illegible] అమానుషాణీతి సత్త్వాని భూతాదీని వ్యాహృతాని ముహుర్ముహుః [illegible] వ్యాహరంతి ॥ ౧౬ ॥ అనామయ ఇతి ॥ సాగ్రో మాస ఇతి [illegible] వేదన [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ జీర్ణానామితి [illegible] వయస్త్రైణ [illegible] ॥ ౧౮ ॥ అదోషేతి॥ వపుష్మంతః వ్యాప్తపుష్టవపుర్యుక్తాః ॥ ౨౨ ॥ §§§

ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం శ్రీమదుత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయామేకచత్వారింశస్సర్గః

సఇతి॥ అశోకవనికానామ మహాప్రమదావనం పుష్పకస్య హావిహారయోగ్యముపవనం ॥ ౧ ॥ చందనేతి॥ [illegible] కాలేయకం తుంగకాలేయకం కుంకుమం చందనం ॥ ౨ ॥ చంపకేతి॥ అసనః సర్జః [illegible] ॥ ౩ ॥ నీపః కదంబః - అర్జునః కకుభః - నాగో నాగకేసరః ॥ ౪ ॥ ప్రియంగుభిరితి॥ కదంబో ధారాకదంబః ॥ ౫ ॥ సర్వదేతి॥ సర్వదా కుసుమైః [illegible] - దివ్యగంధరసోపేతైః దివ్యగంధరసయుక్తపుష్పఫలయుక్తైః ॥ ౬ ॥ తథైవేతి॥ శిల్పిభిః [illegible] ॥ ౭ ॥ కోకిలైరితి॥ చూతవృక్షపుష్పగుచ్ఛసదృశాభూతంయే చూతైః పక్షిభిః ॥ ౮ ॥ సురభీతి॥ మాల్యాని పు

ప్రీతిమాంశ్చ తేనా [illegible] దభిప్రేతం గచ్ఛ సోదిశః ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్తస్తు రామేణ పూజయిత్వా ప్రదక్షిణమ్ ॥ ✻ ॥ అభిప్రేతాం దిశం ప్రాయాత్ పుష్పకం తు తదా ॥ ౧౪ ॥ ఏవమంతర్హితే తస్మిన్ పుష్పకే సుకృతాత్మని ॥ భరతః ప్రాంజలిర్వాక్యమువాచ రఘునందనమ్ ॥ ౧౫ ॥ విబుధాత్మాని దృశ్యంతే త్వయి వీర ప్రశాసతి ॥ ✻ ॥ అమానుషాణి సత్త్వాని వ్యాహృతాని ముహుర్ముహుః ॥ ౧౬ ॥ అనామయశ్చ సత్త్వానాం సాగ్రో మాసోగతో హ్యయమ్ ॥ ౧౭ ॥ జీర్ణానామపి సత్త్వానాం మృత్యుర్నాయాతి రాఘవ ॥ ౧౮ ॥ అదోషప్రసవా నార్యో వపుష్మంతో హి మానవాః ॥ ✻ ॥ హర్షశ్చాభ్యధికో రాజన్ జనస్య పురవాసినః ॥ ౧౯ ॥ కాలే వర్షతి పర్జన్యః పాతయన్నమృతం పయః ॥ ✻ ॥ వాతాశ్చాపి ప్రవాంత్యేతే స్పర్శయుక్తాస్సుఖాశ్శివాః ॥ ౨౦ ॥ ఈదృశో నశ్చిరం రాజా భవేదితి నరేశ్వరః ॥ ✻ ॥ కథయంతి పురే రాజన్ పౌరజానపదాస్తథా ॥ ౨౧ ॥ ఏతా వాచస్సుమధురా భరతేన సమీరితాః ॥ ✻ ॥ శ్రుత్వా రామో ముదా యుక్తో బభూవ నృపసత్తమః ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే ఏకచత్వారింశస్సర్గః ॥

స విసృజ్య తతో రామః పుష్పకం హేమభూషితమ్ ॥ ✻ ॥ ప్రవివేశ మహాబాహురశోకవనికాం తదా ॥ ౧ ॥ చందనాగురుచూతైశ్చ తుంగకాలేయకైరపి ॥ ✻ ॥ దేవదారువనైశ్చాపి సమంతాదుపశోభితామ్ ॥ ౨ ॥ చంపకాశోకపున్నాగమధూకపనసాసనైః ॥ ✻ ॥ శోభితాం పారిజాతైశ్చ విధూమజ్వలనప్రభైః ॥ ౩ ॥ లోధ్రనీపార్జునైర్నాగైస్సప్తపర్ణాతిముక్తకైః ॥ ✻ ॥ మందారకదలీగుల్మలతాజాలసమావృతామ్ ॥ ౪ ॥ ప్రియంగుభిః కదంబైశ్చ తథా చ బకులైరపి ॥ ✻ ॥ జంబూభిర్దాడిమైశ్చైవ కోవిదారైశ్చ శోభితామ్ ॥ ౫ ॥ సర్వదా కుసుమై రమ్యైః ఫలవద్భిర్మనోరమైః ॥ ✻ ॥ దివ్యగంధరసోపేతైస్తరుణాంకురపల్లవైః ॥ ౬ ॥ తథైవ తరుభిర్దివ్యైశ్శిల్పిభిః పరికల్పితైః ॥ ✻ ॥ చారుపల్లవపుష్పాఢ్యైర్మత్తభ్రమరసంకులైః ॥ ౭ ॥ కోకిలైర్భృంగరాజైశ్చ నానావర్ణైశ్చ పక్షిభిః ॥ ✻ ॥ శోభితాం శతశశ్చిత్రాం చూతవృక్షావతంసకైః ॥ ౮ ॥ శాతకుంభనిభాః కేచిత్కేచిదగ్నిశిఖోపమాః ॥ ✻ ॥ నీలాంజననిభాశ్చాన్యే భాంతి తత్ర స్మ పాదపాః ॥ ౯ ॥ సురభీణి చ పుష్పాణి మాల్యాని వివిధాని చ । దీర్ఘికా వివిధాకారాః

[illegible] సుఖమాస్తేత్యర్థః [illegible] - ప్రాపయేతి వార్థః ॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ వివిధేతి॥ వివిధాత్మని - నానారూపే - చిత్ర ఇత్యర్థః - అమానుషాణాం సత్త్వానాం పుష్పకాదీనామిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ అనామయ ఇతి॥ సాగ్రో మాసోగత ఇతి ॥ అభిషేకానంతరం సాగ్రో మాసోగతః [illegible] - అనామయో దిగుణా ప్రాదుర్భావ ఇత్యాశ్చ [illegible] - అనేకపుష్పకాగమనం [illegible] భరతేన [illegible] ఇత్యవగమ్యతే - పునః [illegible] ॥ ౧౯ ॥ అదోషేతి॥ వపుష్మంతః వ్యాప్తపుష్టవపుర్యుక్తాః [illegible] ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిముకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ఏకచత్వారింశస్సర్గః ॥

స విసృజ్యేత్యాది॥ అశోకవనికాంతఃపురగతం - లీలోద్యానం ॥ ౧ ॥ చందనేతి॥ [illegible] - కాలేయాగరు చందనవృక్షః ॥ [illegible] ॥ దివ్యైశ్శిల్పిభిరితి ॥ ఋతుభిరిత్యర్థః - దోహదాదిభిర్వా ॥ ౭ ॥ కోకిలైరితి॥ [illegible] మాతవృ

ప్యుచ్చాః ॥౧౦॥ మాణిక్యేతి ॥ స్ఫటికరత్ననిబద్ధాంతరకుట్టిమాబద్ధభూమిర్యాసుతాః ॥౧౩॥ శాద్వలైరితి ॥ పరమోపేతా మత్యంతసంయు క్తాం - సంఘర్షాత్ స్పర్ధయా జాతానాం జాతపుష్పాణాం ॥౧౪॥ ప్రస్తరా ఇతి ॥ ప్రస్తరాః పాషాణాః - పుష్పైర్నానావర్ణైః - వృక్షే భ్యః పతితైః - శబలాః శబలవర్ణాః ప్రస్తరాః తారాగణైర్నభ ఇవ రేజుః - బ్రాహ్మం బ్రహ్మనిర్మితం - చైత్రరథం కుబేరస్య - సన్నివేశనం స మీచీనసంస్థానోపేతం ॥౧౫½॥ బహ్వాసనేతి ॥ బహ్వాసనగృహోపేతాం బహూనామవస్థానోచితగృహయుతాం - లతాసనసమావృతాం - లతా నామాసనం ఉపవేశాయ పుష్పైర్లతాసనైః లతాగృహైస్సమావృతాం ఉపేతాం - కుథాస్తరణం నానావర్ణాస్తరణం ॥౧౭½॥ సీతామితి ॥ మైరేయకం మధు మైరేయసంజ్ఞకం - మద్యం ❋ మైరేయమాసవో ధాత్రీ ధాతకీగుడవారిభిరితి వైజయంతీ ॥౨౦½॥ ఉపానృత్యన్నితి ॥ రాజా నముపానృత్యన్ రాజసమీపే అనృత్యన్ - విశారదాః కుశలాః - పానవశం గతాః ॥౨౧½॥ మనోభిరామా ఇతి ॥ రామః - రమయామాస తోష యామాస ॥౨౪½॥ తథేతి ॥ సీతారాఘవయోశ్చిరమిత్యనంతరమత్యక్రామచ్ఛుభః కాలః శిశిరో భోగదస్సదేత్యేతస్మిన్ పాఠాంతరే గమనోత్త రం పునశ్చ సంవత్సరోఽతీత ఇతి కతకవ్యాఖ్యానాత్ - దశవర్షసహస్రాణి గతాని సుమహాత్మనోరితి శ్లోకః ప్రక్షిప్త ఇతి గమ్యతే - మా నిషాద ప్ర తిష్ఠాం త్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమా ఇతి వాల్మీకిశాపాచ్చ సీతాత్యాగోత్తరకాలికాశ్వమేధప్రస్తావే ఇదం తేన దశవర్షసహస్రాణి దివా జిమే ధానథాకరోదితి వాల్మీక్యుక్తేశ్చ - యద్వా వర్షశబ్దో దినపరః - వివాహోత్తరం తావంతి గతాని - ద్వాదశాధికమయోధ్యాయాం - చతుర్ద శ వనే - కిం చాధికమేకం పునరయోధ్యాయామిత్యేవం కించిదధికసప్తవింశతిర్గతానీత్యర్థ ఇతి బోధ్యం ॥౨౬½॥ పూర్వాహ్ణ ఇతి ॥ పూర్వాహ్ణే

పూర్ణాః పరమవారిణా ॥ ౧౦ ॥ మాణిక్యకృతసోపానాః స్ఫటికాంతరకుట్టిమాః । ఫుల్లపద్మోత్పలవనా శ్చక్రవాకోపశోభితాః ॥ ౧౧ ॥ దాత్యూహశుకసంఘుష్టా హంససారసనాదితాః । తరుభిః పుష్పవద్భిశ్చ తీరజైరుపశోభితాః ॥ ౧౨ ॥ ప్రాకారైర్వివిధాకారైశ్శోభితాశ్చ శిలాతలైః । తత్రైవ చ వనోద్దేశే వైడూర్యమణిసన్నిభైః ॥ ౧౩ ॥ శాద్వలైః పరమోపేతాం పుష్పితద్రుమకాననామ్ । తత్ర సంఘర్షజాతానాం వృక్షాణాం పుష్పశాలినామ్ ॥ ౧౪ ॥ ప్రస్తరాః పుష్పశబలా నభస్తారాగణైరివ । నందనం హి యథేంద్రస్య బ్రాహ్మం చైత్రరథం యథా । ❋ ॥ తథాభూతం హి రామస్య కాననం సన్నివేశనమ్ ॥ ౧౫½ ॥ బహ్వాస నగృహోపేతాం లతాసనసమావృతామ్ ॥ ❋ ॥ అశోకవనికాం స్ఫీతాం ప్రవిశ్య రఘునందనః ॥ ౧౬½ ॥ ❋ ఆ సనే చ శుభాకారే పుష్పప్రకరభూషితే ॥ ❋ ॥ కుథాస్తరణసంవీతే రామస్సన్నిషసాద హ ॥ ౧౭½ ॥ సీతా మాదాయ హస్తేన మధు మైరేయకం శుచి । ❋ ॥ పాయయామాస కాకుత్స్థశ్శచీమివ పురందరః ॥ ౧౮½ ॥ మాంసాని చ సుమృష్టాని ఫలాని వివిధాని చ । ❋ । రామస్యాభ్యవహారార్థం కింకరాస్తూర్ణమాహరన్ ॥ ౨౦½ ॥ ఉపానృత్యంశ్చ రాజానం నృత్తగీతవిశారదాః । ❋ । బాలాశ్చ రూపవత్యశ్చ స్త్రియః పానవశానుగాః ॥ ౨౧½ ॥ మనోభిరామా రామాస్తా రామో రమయతాం వరః । రమయామాస ధర్మాత్మా నిత్యం పరమభూషితః ॥ ౨౨½ ॥ స తయా సీతయా సార్ధమాసీనో విరరాజ హ । అరుంధత్యా సహాసీనో వసిష్ఠ ఇవ తేజసా ॥ ౨౩½ ॥ ఏవం రామో ముదా యుక్తస్సీతాం సురసుతోపమామ్ । రమయామాస వైదేహీమహన్యహని దేవవత్ ॥ ౨౪½ ॥ త థా తయోర్విహరతోస్సీతారాఘవయోశ్చిరమ్ । అత్యక్రామచ్ఛుభః కాలశ్శిశిరో భోగదస్సదా ॥ ౨౫½ ॥ దశవర్షసహస్రాణి గతాని సుమహాత్మనోః । ప్రాప్తయోర్వివిధాన్ భోగానతీతశ్శిశిరాగమః ॥ ౨౬½ ॥

తాప్రస్థైరిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ మాణిక్యేతి ॥ స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః - స్ఫటికమయసోపానప్రాంతస్నానార్హాః - నిబద్ధభూమయః - అన్యథా సర్వప్రాంతరే - స్ఫటికకుట్టిమత్వే పద్మాద్యుత్పత్తివిరోధాత్ ॥ ౧౩ ॥ శాద్వలైరితి - పరమోపేతాం - అత్యంతసంయుక్తాం - సంఘర్షజా తానాం - స్పర్ధయైవ జాతానాం జాతపుష్పాణామిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ ప్రస్తరా ఇతి ॥ ప్రస్తరాః వృక్షమూలేషు శయనార్థం స్థాపితాః శ్లక్ష్ణశిలాః - బ్రాహ్మం బ్రహ్మసృష్టం - సన్నివేశనం సమీచీనసంస్థానోపేతం ॥ ౧౫½ ॥ బహ్వాసనేతి ॥ బహ్వాసనగృహోపేతాం అనేకావస్థానయో గ్యగృహోపేతామిత్యర్థః - లతాగృహసమావృతాం లతామయగృహసమావృతాం ॥ ౧౬½ ॥ ఆసన ఇతి ॥ కుథాస్తరణసంవీతే - ఉపర్యాస్తర ణావృతే ॥ ౧౭½ ॥ సీతామితి ॥ మైరేయకం - ధాతకీగుడజలప్రభవాదిభిః కృతమద్యం ❋ మైరేయమాసవో ధాత్రీ ధాతకీగుడవారిభిరితి వైజయం తీ ॥ ౨౦½ ॥ ఉపానృత్యన్నితి ॥ ఉపనృత్యన్నితి రాజానమితి రాజానముప రాజ్ఞస్సమీపే - పానవశం పానజమదవశం ॥ ౨౪½ ॥ తథేతి ॥ శైశిరః శిశిరోఽస్యాస్తీతి ॥ పునశ్చ సంవత్సరోఽతీత ఇత్యర్థః - పానరాదిసుహృత్సల్లాపాదినా క్రీడాసంభావాత్తైస్సహ ఏకస్సంవత్సరో గతః - త ద్విసర్జనానంతరం క్రీడయా పునరేకస్సంవత్సరో గతః - తథా చాభిషేకానంతరం వర్షద్వయం జాతం ॥ ౨౬½ ॥ పూర్వాహ్ణ ఇతి ॥ శేషం ది

పూర్వాహ్ణే ధర్మకార్యాణి కృత్వా ధర్మేణ ధర్మవిత్ । శేషం దివసభాగార్ధమంతఃపురగతోఽభవత్ ॥ ౨౫ ॥
సీతాపి దేవకార్యాణి కృత్వా పౌర్వాహ్ణికాని వై । శ్వశ్రూణామకరోత్పూజాం సర్వాసామవిశేషతః ॥ ౨౬ ॥
అభ్యగచ్ఛత్తతో రామం విచిత్రాభరణాంబరా । త్రివిష్టపే సహస్రాక్షముపవిష్టం యథా శచీ ॥ ౨౭ ॥ దృ
ష్ట్వా తు రాఘవః పత్నీం కల్యాణేన సమన్వితామ్ । ప్రహర్షమతులం లేభే సాధు సాధ్వితి చాబ్రవీత్ ॥ ౩౦ ॥
అబ్రవీచ్చ వరారోహాం సీతాం సురసుతోపమామ్ । అపత్యలాభో వైదేహి త్వయ్యయం సముపస్థితః ॥ ౩౧ ॥ కిమి
చ్ఛసి వరారోహే కామః కిం క్రియతాం తవ ॥ ౩౨ ॥ స్మితం కృత్వా తు వైదేహీ రామం వాక్యమథాబ్రవీత్ ।
తపోవనాని పుణ్యాని ద్రష్టుమిచ్ఛామి రాఘవ ॥ ౩౩ ॥ గంగాతీరోపవిష్టానామృషీణాముగ్రతేజసామ్ ।
ఫలమూలాశినాం దేవ పాదమూలేషు వర్తితుమ్ ॥ ౩౪ ॥ ఏష మే పరమః కామో యన్మూలఫలభోజినామ్ ।
అప్యేకరాత్రిం కాకుత్స్థ నివసేయం తపోవనే ॥ ౩౫ ॥ తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాతం రామేణాక్లిష్టకర్మణా ।
విస్రబ్ధా భవ వైదేహి శ్వో గమిష్యస్యసంశయమ్ ॥ ౩౬ ॥ ఏవముక్త్వా తు కాకుత్స్థో మైథిలీం జనకాత్మజామ్ ।
మధ్యకక్ష్యాంతరం రామో నిర్జగామ సుహృద్వృతః ॥ ౩౭ ॥

ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే ద్విచత్వారింశస్సర్గః

తత్రోపవిష్టం రాజానముపాసంతే విచక్షణాః । కథానాం బహురూపాణాం హాస్యకారాస్సమం
తతః ॥ ౧ ॥ విజయో మధుమత్తశ్చ కాశ్యపః పింగళః కుటః । సురాజః కాళియో భద్రో దంతవక్త్రస్సుమాగ
ధః ॥ ౨ ॥ ఏతే కథా బహువిధాః పరిహాససమన్వితాః । కథయంతి స్మ సంహృష్టా రాఘవస్య మహాత్మనః ॥ ౩ ॥
తతః కథాయాం కస్యాంచిద్రాఘవస్సమభాషత । కాః కథా నగరే భద్ర వర్తంతే విషయేషు చ ॥ ౪ ॥ మా
మాశ్రితాని కాన్యాహుః పౌరజానపదా జనాః । కించ సీతాం సమాశ్రిత్య భరతం కించ లక్ష్మణమ్ ॥ ౫ ॥ కిం ను శ
త్రుఘ్నముద్దిశ్య కైకేయీం కిం ను మాతరమ్ । వక్తవ్యతాం చ రాజానో వనే రాజ్యే వ్రజంతి చ ॥ ౬ ॥ ఏవముక్తే
తు రామేణ భద్రః ప్రాంజలిరబ్రవీత్ । స్థితాః కథాః శుభా రాజన్ వర్తంతే పురవాసినామ్ ॥ ౭ ॥ అయం తు వి
జయం సౌమ్య దశగ్రీవవధార్జితమ్ । భూయిష్ఠం స్వపురే పౌరైః కథ్యంతే పురుషర్షభ ॥ ౮ ॥ ఏవముక్తస్తు భ

...దివసభాగార్ధమితి అవశిష్టమర్ధమిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ అబ్రవీదితి ॥ ... అపత్యలాభ త్వయి సముప
స్థితః ... ॥ ౩౨ ॥ స్మితమితి ॥ స్మితం కృత్వా ... ॥ ౩౪ ॥ ఏష ఇతి ॥ అప్యేకరాత్రిమిత్యనేన చిరకాలవాస మనోర
థో ధ్వనితః ॥ ౩౫ ॥ తథేతి ॥ విస్రబ్ధా భవ ... ప్రతి ... ॥ ౩౭ ॥
ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాముత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ద్విచత్వారింశస్సర్గః ॥
కథాప్రసంగాత్సీతాప్రసంగేన స్వదోషశ్రవణం రామస్య — తత్రేతి ॥ బహురూపాణాం కథానాం ప్రకథనద్వారేణ హాస్యకారా ఉ
పాసంతే ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ కథాః కా వార్తాః — విషయేషు దేశేషు ఇతి సామాన్యతః ప్రశ్నః ॥ ౪ ॥ మామితి ॥ ... మామాశ్రితాని కాని వాక్యా
న్యాహుః ॥ ౫ ॥ కిం న్వితి ॥ ... రాజానః ... వక్త
వ్యతాం చేతి ॥ ... రాజ్యే చ ... విషయతాం వ్రజంతి
... గృహీతమనుష్య
... లోకనింద్యం ... బోధ్యం ॥ ౬ ॥ ఏవముక్త ఇతి ॥ పురవాసినాం సంబంధిత
యా స్థితాః కథాః శుభా వర్తంత ఇతి సంబంధః ॥ ౭ ॥ అయమితి ॥ విజయం ... కథ్యంతే ... ఇతి శేషః ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ ...

...దివసభాగార్ధం ... ॥ ౩౦ ॥ అబ్రవీదితి ॥ అపత్యేతి — ... అపత్యలాభ త్వయి సముపస్థితః ...
... ॥ ౩౫ ॥ తథేతి ॥ ... ॥ ౩౭ ॥
ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిముకుటాఖ్యానే ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ద్విచత్వారింశస్సర్గః
తత్రేత్యాది ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ విషయేషు దేశేషు ॥ ౫ ॥ కిం న్వితి ॥ వక్తవ్యతాం చ రాజానో వనే రాజ్యే ...

ఉత్కటకుతూహలవిషయీభూతసర్వజనకథయోత్యర్థః॥౯॥ సర్వశుభత్రవణే [illegible] ఇత్యాది॥౧౦॥ [illegible] కథయస్వేతి॥ నిర్భయం విస్రబ్ధః [illegible] విగతజ్వరః [illegible] కథం వాచ్యమితి [illegible] పాపాః పాపాని॥౧౧॥ దుష్కరమితి॥ [illegible] శ్రుతమశ్రుతపూర్వం॥౧౪॥ హత్వేతి॥ సీతామాహృత్య తతో జాతం సీతావిషయం రావణస్పర్శజమమర్షం [illegible] పృష్ఠతః కృత్వా ఉపేక్ష్యేత్యర్థః॥౧౬॥ కీదృశమితి॥ కీదృశం సుఖం కుత్సితమేవేత్యర్థః [illegible] లంకామితి॥ [illegible]॥౧౮॥ అస్మాకమితి॥ సహనీయం భవిష్యతి-ఏవంవిధం కళత్రం [illegible] యథా హి [illegible] ప్రజాస్తమనువర్తతే॥౧౯॥ తస్యేతి॥ పరమార్తవత్-పరమదుఃఖీ [illegible] భగవతి [illegible] కథమేతత్ భద్రో [illegible] వాక్యం [illegible] ఏవమేతదిత్యుచ్యతే॥౨౧॥ సర్వే [illegible] భద్రోక్తం తథ్యమేవ॥౨౨॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం త్రిచత్వారింశస్సర్గః॥ ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

అథ [illegible] కథనాయ [illegible] విసృజ్యేతి॥ నిశ్చిత్య [illegible]

[illegible] రాఘవో వాక్యమబ్రవీత్। కథయస్వ యథాతత్త్వం సర్వం నిరవశేషతః॥ శుభాశుభాని వాక్యాని యాన్యాహుః పురవాసినః। శ్రుత్వేదానీం శుభం కుర్యాం న కుర్యామశుభాని చ॥౧౦॥ కథయస్వ చ విస్రబ్ధో నిర్భయం విగతజ్వరః। కథయంతి యథా పౌరాః పాపా జనపదేషు చ॥౧౧॥ రాఘవేణైవముక్తస్తు భద్రస్సురుచిరం వచః। ప్రత్యువాచ మహాబాహుం ప్రాంజలిస్సుసమాహితః॥౧౨॥ శృణు రాజన్ యథా పౌరాః కథయంతి శుభాశుభమ్। చత్వరాపణరథ్యాసు వనేషూపవనేషు చ॥౧౩॥ దుష్కరం కృతవాన్ రామస్సముద్రే సేతుబంధనమ్। అశ్రుతం పూర్వకైః కైశ్చిద్దేవైరపి సదానవైః॥౧౪॥ రావణశ్చ దురాధర్షో హతస్సబలవాహనః। వానరాశ్చ వశం నీతా ఋక్షాశ్చ సహ రాక్షసైః॥౧౫॥ హత్వా చ రావణం సంఖ్యే సీతామాహృత్య రాఘవః। అమర్షం పృష్ఠతః కృత్వా స్వవేశ్మ పునరానయత్॥౧౬॥ కీదృశం హృదయే తస్య సీతాసంభోగజం సుఖమ్। అంకమారోప్య తు పురా రావణేన బలాద్ధృతామ్॥౧౭॥ లంకామపి పురా నీతామశోకవనికాం గతామ్। రక్షసాం వశమాపన్నాం కథం రామో న కుత్స్యతే॥౧౮॥ అస్మాకమపి దారేషు సహనీయం భవిష్యతి। యథా హి కురుతే రాజా ప్రజాస్తమనువర్తతే॥౧౯॥ ఏవం బహువిధా వాచో వదంతి పురవాసినః। నగరేషు చ సర్వేషు రాజన్ జనపదేషు చ॥౨౦॥ తస్యైవం భాషితం శ్రుత్వా రాఘవః పరమార్తవత్। ఉవాచ సుహృదస్సర్వాన్ కథమేతద్వదంతు మామ్॥౨౧॥ సర్వే తు శిరసా భూమావభివాద్య ప్రణమ్య చ। ప్రత్యూచూ రాఘవం దీనమేవమేతన్న సంశయః॥౨౨॥ శ్రుత్వా తు వాక్యం కాకుత్స్థస్సర్వేషాం సముదీరితమ్। విసర్జయామాస తదా వయస్యాంఛత్రుసూదనః॥౨౩॥

※※※※※※ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - త్రిచత్వారింశస్సర్గః, ※※※※※※

విసృజ్య తు సుహృద్వర్గం బుద్ధ్యా నిశ్చిత్య రాఘవః। సమీపే ద్వాస్థమాసీనమిదం వచనమబ్రవీత్॥

౧॥ శీఘ్రమానయ సౌమిత్రిం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్। భరతం చ మహాభాగం శత్రుఘ్నమపరాజితమ్॥౨॥

రామస్య వచనం శ్రుత్వా ద్వాస్స్థో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః। లక్ష్మణస్య గృహం గత్వా ప్రవివేశానివారితః॥

[illegible] ఇహ॥౧౫॥ హత్వేత్యాది-సీతామాహృత్య [illegible] రావణస్పర్శజం-పృష్ఠతః కృత్వా-విస్మృత్యేత్యర్థః॥౧౬॥ కీదృశమితి॥ కీదృశం కుత్సితమేవేత్యర్థః-అత్ర హేతుః-లంకామిత్యాది॥ ౧౮॥ అస్మాకమితి॥ సహనీయమితి॥ [illegible]॥౨౦॥ తస్యేతి॥ పరమార్తవత్-పరమదుఃఖీభూత్వా-[illegible] భద్రవ్యతిరిక్తాన్ [illegible] కథమేతదితి॥ భద్రో [illegible] వచనం [illegible] తత్త్వం [illegible]॥

౨౧॥ సర్వ ఇతి॥ [illegible] యథా భద్రోక్తం [illegible]॥౨౨॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమ

కుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-త్రిచత్వారింశస్సర్గః-§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§••••••

విసృజ్యేత్యాది॥ నిశ్చిత్య [illegible]॥౩॥ [illegible]॥౪॥

శేషః - మాదిగరిమాలంబోనకార్య ఇత్యర్థః ||౫|| ప్రయాంతమితి || భరతమంతికాత్ భరతసమీపం ప్రాప్యేత్యర్థః - కృతాంజలిః భర
తాయేతిశేషః || ౧౦ || శిరసేతి || శిరసా వంద్య ధరణీం ప్రణమ్య రామాయ వందిత్వేత్యర్థః || ౧౨ || ప్రవేశయేతి || మహ్యం మమ జీవి
తమేతేష్వస్థితమితి శేషః || ౧౪ || తేత్వితి || సగ్రహం సోపరాగం || ౧౭ || భవంత ఇతి || భవద్భిః కృతం సంపాదితం || ౧౯ || భవం
త ఇతి - కృతశాస్త్రార్థాః అనుష్ఠితశాస్త్రార్థానుష్ఠానాః - మదర్థో మమ కృత్యమిదం - అన్వేష్టవ్యః అనుసరణీయః || ౨౧ || ఇతి శ్రీమహే
శ్వరతీర్థాః విరచితాయాం - శ్రీ రామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీ రామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః
అథ హేతుకథనపూర్వకం లక్ష్మణస్య సీతావిసర్జనాజ్ఞానియోగః - తేషామితి || ౧ || సర్వ ఇతి || అన్యథా మా కురుధ్వం మదభిప్రా
యానవమాలక్షావం మా కురుధ్వమిత్యర్థః - త మే వాక్ప్రియమాహ | పౌరాణామితి || సీతావిషయే పౌరాణాం యాదృశీ కథా వర్తతే. తాం

౩ || ఉవాచ సుమహాత్మానం వర్ధయిత్వా కృతాంజలిః | ద్రష్టుమిచ్ఛతి రాజా త్వాం గమ్యతాం తత్ర
మా చిరమ్ || ౪ || బాఢమిత్యేవ సౌమిత్రిః కృత్వా రాఘవశాసనమ్ | ప్రాద్రవద్రథమారుహ్య రాఘవ
స్య నివేశనమ్ || ౫ || ప్రయాంతం లక్ష్మణం దృష్ట్వా ద్వాఃస్థో భరతమంతికాత్ | ఉవాచ భరతం తత్ర వర్ధ
యిత్వా కృతాంజలిః || ౬ || వినయావనతో భూత్వా రాజా త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛతి | భరతస్తు వచః శ్రుత్వా
ద్వాఃస్థాద్రామసమీరితమ్ || ౭ || ఉత్పపాతాసనాత్తూర్ణం పద్భ్యామేవ మహాబలః | దృష్ట్వా ప్ర
యాంతం భరతం త్వరమాణః కృతాంజలిః || ౮ || శత్రుఘ్నభవనం గత్వా తతో వాక్యమువాచ హ | ఏహ్యా
గచ్ఛ రఘుశ్రేష్ఠ రాజా త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛతి || ౯ || గతో హి లక్ష్మణః పూర్వం భరతశ్చ మహాయశాః | శ్రు
త్వా తు వచనం తస్య శత్రుఘ్నః పరమాసనాత్ || ౧౦ || శిరసా వంద్య ధరణీం ప్రయయౌ యత్ర రాఘవః |
ద్వాఃస్థస్త్వాగమ్య రామాయ సర్వానేవ కృతాంజలిః || * || నివేదయామాస తదా భ్రాతౄన్ స్వాన్ సము
పస్థితాన్ || ౧౧ || కుమారానాగతాన్ శ్రుత్వా చింతావ్యాకులితేంద్రియః || * || అవాఙ్ముఖో దీనమ
నా ద్వాఃస్థం వచనమబ్రవీత్ || ౧౨ || ప్రవేశయ కుమారాంస్త్వం మత్సమీపం త్వరాన్వితః || * || ఏతే
షు జీవితం మహ్యమేతే ప్రాణాః ప్రియా మమ || ౧౩ || ఆజ్ఞప్తాస్తు నరేంద్రేణ కుమారాశ్శక్రతేజసః || * ||
ప్రహ్వాః ప్రాంజలయో భూత్వా వివిశుస్తే సమాహితాః || ౧౪ || తే తు దృష్ట్వా ముఖం తస్య సగ్రహం శశి
నం యథా || * || సంధ్యాగతమివాదిత్యం ప్రభయా పరివర్జితమ్ || ౧౫ || బాష్పపూర్ణే చ నయనే దృ
ష్ట్వా రామస్య ధీమతః || * || హతశోభం యథా పద్మం ముఖం వీక్ష్య చ తస్య తే || ౧౬ || తతోఽభివాద్య త్వ
రితాః పాదౌ రామస్య మూర్ధభిః || * || తస్థుః సమాహితాః సర్వే రామస్త్వశ్రూణ్యవర్తయత్ || ౧౭ ||
తాన్ పరిష్వజ్య బాహుభ్యాముత్థాప్య చ మహాబలః || * || ఆసనేష్వాసతేత్యుక్త్వా తతో వాక్యం జగాద
హ || ౧౮ || భవంతో మమ సర్వస్వం భవంతో జీవితం మమ || * || భవద్భిశ్చ కృతం రాజ్యం పాలయామి న
రేశ్వరాః || ౧౯ || భవంతః కృతశాస్త్రార్థా బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితాః || * || సంభూయ చ మదర్థోఽయ
మన్వేష్టవ్యో నరేశ్వరాః || ౨౦ || తథా వదతి కాకుత్స్థే అవధానపరాయణాః || * || ఉద్విగ్నమనస
స్సర్వే కిం ను రాజాభిధాస్యతి || ౨౧ || ఇత్యుత్తర శ్రీ రామాయణే చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.
తేషాం సముపవిష్టానాం సర్వేషాం దీనచేతసామ్ | ఉవాచ వాక్యం కాకుత్స్థో ముఖేన పరిశుష్యతా || ౧ || స

ప్రయాంతమితి || భరతమంతికాత్ - భరతస్యాంతికమిత్యర్థః - గత్వేతి శేషః - కృతాంజలిః - భరతాయేతి శేషః || ౭ || ఉత్పపాతేతి - ఉత్ప
పాత - ఉత్థాయ జగామ || ౧౦ || శిరసేతి || శిరసా ధరణీం ప్రణమ్య రామాయ వందిత్వేత్యర్థః || ౧౨ || ప్రవేశయేతి || మహ్యం మమ జీవిత
మిత్యర్థః || ౧౪ || తేత్వితి || సగ్రహం - సోపరాగం || ౧౭ || భవంత ఇతి || కృతశాస్త్రార్థాః - అనుష్ఠితశాస్త్రార్థానుష్ఠానాః || ౨౧ ||
ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీ రామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీ రామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః ||
తేషామిత్యాది || ౧ || సర్వ ఇతి || మా కురుధ్వం - మనోవ్యథాం - మదభిప్రాయానవమాలక్ష్యం మా కురుధ్వమిత్యర్థః || త మే వాక్ప్రా

...తత్కథ్యమానం శృణుతేతి సంబంధః ॥ ౨ ॥ తాం కథామాహ - పౌరాపవాద ఇతి ॥ పౌరాణాం మయి మద్విషయే - బీభత్సః కుత్సా వర్తతే - సా మే మర్మాణి కృంతతి ॥ ౩ ॥ తత్రేతి ॥ కథమానయేయం కథం పురీమ్ ॥ ౬ ॥ సీతాయాః అపాపతాం ప్రఖ్యాపయతి ప్రత్యయః - ప్రత్యయార్థమితి ॥ ౭ ॥ చంద్రేతి ॥ దేవానాం సన్నిధావితి ఋషీణాం చైవేతి సన్నిధావిత్యన్వయః ॥ ౯ ॥ ఏవమితి ॥ లంకాద్వీపే మహేంద్రేణేతి లంకాద్వీపే పావకే నివేశితా అంతరం ॥ ౧౦ ॥ అయం త్వితి ॥ ప్రకృతివాదిత ఇత్యాత్తత్వార్థః అన్యస్మిన్ క్షేపితః శేషః - మహాన్ వాదో వర్తతే నిందా వర్తతే ॥ తచ్ఛ్రవణాచ్ఛోకశ్చ హృది వర్తతే - కోసావపవాద ఇత్యత్రాహ - పౌరేతి ॥ సీతావిషయపౌరనిందా ॥ ౧౧ ॥ అకీర్తిరితి ॥ భూతస్య ప్రాణినః శబ్దః అకీర్తిబోధకః ॥ అధమాన్ లోకాన్ నిరయాన్ ॥ ౧౪ ॥ తస్మాదితి ॥ శోకసాగరే అకీర్తిజే - భూతముత్పన్నం - అతః అస్మాదకీర్తిజాత్ ॥ ౧౫ ॥ శ్వ ఇతి ॥ అతః శ్వః ప్రభాతే త్వం రథమారుహ్య విషయాంతే స్వదేశాత్పరం సీతాముత్సృజేతి ॥ ౧౬ ॥ స్వవిషయాంతేత్యత్రాహ ॥ గంగాయా ఇతి - పరే పారే గంగోల్లంఘనలభ్యే పారే ॥ తమసాసంజ్ఞనదీద్వయం ఆశ్రమాఖ్యానమిదం గంగాయాః తత్పరపారే దివ్యసంకాశః దివ్యదేశసదృశః ॥ ౧౮ ॥ నచేతి సీతాం ప్రతి సీతాపరిత్యాగముద్దిశ్య - ౧౯ ॥ అప్రీతిరితి - మహ్యం మమ - ఏత

ర్వైశ్శృణుత భద్రం వో మా కురుధ్వం మనోఽన్యథా । పౌరాణాం మమ సీతాయాం యాదృశీ వర్తతే కథా ॥ ౨ ॥
పౌరాపవాదస్సుమహాంస్తథా జనపదస్య చ । వర్తతే మయి బీభత్సస్సా మే మర్మాణి కృంతతి ॥ ౩ ॥ అహం
కిల కులే జాత ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్ । సీతాపి సత్కులే జాతా జనకానాం మహాత్మనామ్ ॥ ౪ ॥ జా
నాసి త్వం యథా సౌమ్య దండకే విజనే వనే । రావణేన హృతా సీతా స చ విధ్వంసితో మయా ॥ ౫ ॥ తత్ర మే
బుద్ధిరుత్పన్నా జనకస్య సుతాం ప్రతి । అత్రోషితామిమాం సీతామానయేయం కథం పురీమ్ ॥ ౬ ॥ ప్రత్య
యార్థం తతస్సీతా వివేశ జ్వలనం తదా । ప్రత్యక్షం తవ సౌమిత్రే దేవానాం హవ్యవాహనః ॥ ❋ ॥ అపా
పాం మైథిలీమాహ వాయుశ్చాకాశగోచరః ॥ ౭ ॥ చంద్రాదిత్యౌ చ శంసేతే సురాణాం సన్నిధౌ పురా ॥
❋ ॥ ఋషీణాం చైవ సర్వేషామపాపాం జనకాత్మజామ్ ॥ ❋ ॥ ౯ ॥ ఏవం శుద్ధసమాచారా దేవగంధర్వ
సన్నిధౌ ॥ ❋ ॥ లంకాద్వీపే మహేంద్రేణ మమ హస్తే నివేశితా ॥ ౯ ॥ అంతరాత్మా చ మే వేత్తి సీతాం శు
ద్ధాం యశస్వినీమ్ ॥ ❋ ॥ తతో గృహీత్వా వైదేహీమయోధ్యామహమాగతః ॥ ౧౦ ॥ అయం తు మే మహాన్వా
దశ్శోకశ్చ హృది వర్తతే ॥ ❋ ॥ పౌరాపవాదస్సుమహాంస్తథా జనపదస్య చ ॥ ౧౧ ॥ అకీర్తిర్యస్య గీయేత
లోకే భూతస్య కస్యచిత్ ॥ ❋ ॥ పతత్యేవాధమాన్ లోకాన్ యావచ్ఛబ్దః ప్రకీర్త్యతే ॥ ౧౨ ॥ అకీర్తిర్నింద్య
తే దేవైః కీర్తిర్లోకేషు పూజ్యతే ॥ ❋ ॥ కీర్త్యర్థం తు సమారంభస్సర్వేషాం సుమహాత్మనామ్ ॥ ౧౩ ॥
అప్యహం జీవితం జహ్యాం యుష్మాన్వా పురుషర్షభాః ॥ ❋ ॥ అపవాదభయాద్భీతః కిం పునర్జనకాత్మజా
మ్ ॥ ౧౪ ॥ తస్మాద్భవంతః పశ్యంతు పతితం శోకసాగరే ॥ ❋ ॥ న హి పశ్యామ్యహం భూతం కించిద్దుఃఖమతో
ఽధికమ్ ॥ ౧౫ ॥ శ్వస్త్వం ప్రభాతే సౌమిత్రే సుమంత్రాధిష్ఠితం రథమ్ ॥ ❋ ॥ ఆరుహ్య సీతామారోప్య వి
షయాంతే సముత్సృజ ॥ ౧౬ ॥ గంగాయాస్తు పరే పారే వాల్మీకేస్తు మహాత్మనః ॥ ❋ ॥ ఆశ్రమో దివ్య
సంకాశస్తమసాతీరమాశ్రితః ॥ ౧౭ ॥ తత్రైతాం విజనే దేశే విసృజ్య రఘునందన ॥ ❋ ॥ శీఘ్రమాగచ్ఛ
భద్రం తే కురుష్వ వచనం మమ ॥ ౧౮ ॥ న చాస్మి ప్రతివక్తవ్యస్సీతాం ప్రతి కథంచన ॥ ❋ ॥ తస్మాత్త్వం గ
చ్ఛ సౌమిత్రే నాత్ర కార్యా విచారణా ॥ ౧౯ ॥ అప్రీతిర్హి పరా మహ్యం త్వయ్యేతత్ప్రతివారితే ॥ ❋ ॥

...తమా విప్రా రోతి - పౌరాణామిత్యాది - సీతాయాం విషయే యాదృశీ కథా వర్తతే - తాం కథాం మత్సకాశాత్ శృణుతేత్యన్వయః ॥ ౨ ॥ కాం కథా వర్తత ఇత్యత్రాహ - పౌరాపవాద ఇత్యాది ॥ మయి మద్విషయే - బీభత్సః కుత్సా వర్తతే - సా మమ సర్వమర్మాణి కృంతతి ॥ ౧౦ ॥ అయం త్వితి ॥ మహాన్ వాదః ॥ వర్తత ఇతి శేషః - శోకశ్చేతి ॥ తచ్ఛ్రవణాదితి శేషః - కోఽయం వాద ఇత్యత్రాహ - పౌరేత్యాది ॥ ౧౧ ॥ అకీర్తిరితి ॥ భూతస్య ప్రాణినః - శబ్దః అకీర్తిబోధకః ॥ ౧౪ ॥ తస్మాదితి ॥ భూతముత్పన్నం ॥ ౧౫ ॥ శ్వ ఇతి ॥ విషయాంతే స్వదేశాద్బహిః ॥ ౧౬ ॥ తం విశేషయతి ॥ గంగాయాస్త్విత్యాది ॥ ౧౯ ॥ అప్రీతిరితి ॥ మహ్యం మమ - భుజాభ్యామితి వీరవచనం ॥ ౨౦ ॥ యద్గత ఇతి ॥ వాక్యాంతరే - అ

త్ప్రతివారితే ఏతస్య ప్రతివారణ ఇత్యర్థః। శాభ్యాం పాదాభ్యామితి పాఠే పిపాదాభ్యామిత్యేవార్థః ॥౨౦॥ యఇతి ॥ వాక్యాంతరేఅక్షమ్యత్వాద్వాక్యమ ధ్యమామనుసేతుం యే బ్రూయుః - తేమదభీష్టవిఘాతనాత్ నిత్యం మమాహితా నామ । అహితా ఇతి ప్రసిద్ధం ॥ ౨౧ ॥ కింతర్హి కర్తవ్యం తత్రాహ - మానయంత్వితి ॥ ౨౨ ॥ నను సీతావిసర్జనాయ వనం ప్రజేతిక థం వక్తుం శక్యం తత్రాహ - పూర్వమితి ॥ సంవత్యర్తాం అనుష్ఠీయతాం ॥ ౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ భ్రాతృభిః పరివారితః - ప్రవివేశ - తాన్ విసృజ్య స్వవేశ్మేతి శేషః ॥౨౪॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - పంచచత్వారింశస్సర్గః. ❋❋❋❋❋

అథ లక్ష్మణేన సీతానయనం తత ఇతి ॥ ౧ ॥ సారథ ఇతి ॥ సీతాయాశ్శుభమాసనం రాజభవనాదానీయ స్వాస్తీర్ణం రథం కురు ॥ ౨ ॥ మహర్షీణాం సీతాయా శీఘ్రనం తత్రాహ సీతాహీతి ॥ ౩ ॥ సుమంత్ర ఇతి ॥ సురుచిరప్రఖ్యం సుందరశోభం ॥ ౪ ॥ త్వయేతి ॥ ఏష నృపతిః రామః ప్రతిజ్ఞాతమంగీకృతం ఆశ్రమం ప్రతి నయనమితి శేషః - ఆజ్ఞప్తః ఆశ్రమం నేతుమితి శేషః ॥ ౭ ॥ గంగాతీర ఇతి ॥ శీఘ్రం గత్వా గంగాతీరమితి శేషః - మునీనామాశ్రమాన్ ప్రతి అవనేయా అవరోప్య ప్రాపణీయా ॥ ౧౧ ॥ సౌమిత్రిరితి ॥ తథేత్యుక్త్వా యథేష్టం ప్రా

శాపితా హి మయా యూయం పాదాభ్యాం జీవితేన చ ॥ ౨౦ ॥ యే మాం వాక్యాంతరే బ్రూయురనునేతుం కథం చన ॥ ❋ ॥ అహితా నామ తే నిత్యం మదభీష్టవిఘాతనాత్ ॥ ౨౧ ॥ మానయంతు భవంతో మాం యది మచ్ఛాసనే స్థితాః ॥ ❋ ॥ ఇతోఽద్య నీయతాం సీతా కురుష్వ వచనం మమ ॥ ౨౨ ॥ పూర్వముక్తోఽహమనయా గంగాతీరేఽహమాశ్రమాన్ ॥ ❋ ॥ పశ్యేయమితి తస్యాశ్చ కామస్సంవర్త్యతామయమ్ ॥ ౨౩ ॥ ఏవముక్త్వా తు కాకుత్స్థో బాష్పేణ పిహితాననః ॥ ❋ ॥ ప్రవివేశ స ధర్మాత్మా భ్రాతృభిః పరివారితః । శోకసంలగ్నహృదయో నిశశ్వాస యథా ద్విపః ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - పంచచత్వారింశస్సర్గః, ❋

తతో రజన్యాం వ్యుష్టాయాం లక్ష్మణో దీనచేతనః । సుమంత్రమబ్రవీద్వాక్యం ముఖేన పరిశుష్యతా ॥ ౧ ॥ సారథే తురగాన్ శీఘ్రం యోజయస్వ రథోత్తమే । స్వాస్తీర్ణం రాజభవనాత్ సీతాయాశ్చాసనం కురు ॥ ౨ ॥ సీతా హి రాజవచనాదాశ్రమం పుణ్యకర్మణామ్ । మయా నేయా మహర్షీణాం శీఘ్రమానీయతాం రథః ॥ ౩ ॥ సుమంత్రస్తు తథేత్యుక్త్వా యుక్తం పరమవాజిభిః । రథం సురుచిరప్రఖ్యం స్వాస్తీర్ణం సుఖశయ్యయా ॥ ❋ ॥ ఆనీయోవాచ సౌమిత్రిం మిత్రాణాం మానవర్ధనమ్ । రథోఽయం సమనుప్రాప్తో యత్కార్యం క్రియతాం ప్రభో ॥ ౫ ॥ ఏవముక్తస్సుమంత్రేణ రాజవేశ్మని లక్ష్మణః । ప్రవిశ్య సీతామాసాద్య వ్యాజహార నరర్షభః ॥ ౬ ॥ త్వయాఽకిలైష నృపతిర్వరం వై యాచితః ప్రభుః । నృపేణ చ ప్రతిజ్ఞాతమాజ్ఞప్తశ్చాశ్రమం ప్రతి ॥ ౭ ॥ గంగాతీరే మయా దేవి ఋషీణామాశ్రమాన్ శుభాన్ । శీఘ్రం గత్వా తు వైదేహి శాసనాత్పార్థివస్య నః ॥ ❋ ॥ అరణ్యే మునిభిర్జుష్టే అవనేయా భవిష్యసి ॥ ౯ ॥ ఏవముక్తా తు వైదేహీ లక్ష్మణేన మహాత్మనా ॥ ❋ ॥ ప్రహర్షమతులం లేభే గమనం చాప్యరోచయత్ ॥ ౧౦ ॥ వాసాంసి చ మహార్హాణి రత్నాని వివిధాని చ ॥ ❋ ॥ గృహీత్వా తాని వైదేహీ గమనాయోపచక్రమే ॥ ౧౦ ॥ ఇమాని మునిపత్నీనాం దాస్యామ్యాభరణాన్యహమ్ ॥ ❋ ॥ వస్త్రాణి చ మహార్హాణి ధనాని వివిధాని చ ॥ ౧౧ ॥ సౌమిత్రిస్తు తథేత్యుక్త్వా రథమారోప్య మైథిలీమ్ ॥ ప్రయయౌ శీఘ్రతురగై రామస్యాజ్ఞామనుస్మరన్ ॥ ౧౨ ॥ అబ్రవీచ్చ తదా సీతా లక్ష్మణం లక్ష్మివర్ధనమ్ ॥ ❋ ॥ అశుభాని బహూన్యేవ పశ్యామి రఘునందన ॥ ౧౩ ॥ నయనం మే స్ఫురే

ద్వాక్యమధ్యే అనునేతుం యే బ్రూయుస్తే శాపితా ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౨౧ ॥ ఫలితమాహ - మానయంత్వితి ॥ ౨౨ ॥ కథమిహర స్యార్థం సత్వం సోఢుం శక్యమిత్యత్రాహ - పూర్వమిత్యాది - సంవర్త్యతాం - అనుష్ఠీయతాం ॥ ౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ భ్రాతృభిః పరివారితః - ప్రవివేశేతి ॥ భ్రాతౄన్ విసృజ్య స్వవేశ్మ ప్రవివేశేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచచత్వారింశస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తత ఇత్యాది ॥ ౧ ॥ సారథ ఇతి ॥ స్వాస్తీర్ణమితి ॥ సీతాయాశ్శుభమాసనం రాజభవనాదానీయ స్వాస్తీర్ణం రథం కురు ॥ ౨ ॥ సీత ఇత్యత్రాహ [illegible] ఇత్యాది ॥ ౩ ॥ సుమంత్ర ఇతి ॥ సురుచిరప్రఖ్యం - సుందరశోభం ॥ ౧౩ ॥ నయనమితి ॥ హృదయం మనః ॥ ౧౪ ॥

త్యేత్యుక్త్వా ॥ ౧౩ ॥ నయనమితి ॥ నయనం సవ్యం హృదయం మనః ॥ ౧౪ ॥ ఔత్సుక్యమితి ॥ ఔత్సుక్యం నగరవిషయం తాపసవిషయం చాపి న్యాం సుఖశూన్యాం ॥ ౧౫ ॥ పుర ఇతి ॥ అంజలికృతా కృతాంజలిః ॥ ౧౬ ॥ లక్ష్మణ ఇతి ॥ అర్థం మునిమిత్తవస్తు ॥ శివమిత్యబ్రవీత్ ॥ హృష్టః హృష్ట ఇవ ॥ ౧౭ ॥ యోజయస్వేతి ॥ పర్వత త్ర్యంబకో యథేతి పాఠే - ఉపమాద్వయం త్ర్యంబక ఇవ పర్వతో హిమవానివేతి ॥ ౨౦ ॥ స ఇతి - అశ్వాన్ చతురః ॥ ౨౨ ॥ ఆససాదేతి ॥ జలాశయం జలప్రవాహం ॥ ౨౪ ॥ సీతేతి ॥ చిరాభిలషితజాహ్నవీతీరమాసాద్య హర్షకాలే ఇత్యన్వయః ॥ ౨౬ ॥ నిత్యమితి ॥ ద్విరాత్రం తేన వినాకృతః శోకమాగతః కచ్చిత్ ॥ ౨౮ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం షట్చత్వారింశస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథేతి ॥ నైషాదీం నిషాదోపనీతాం గుహాఖ్యనిషాదసంబంధినీమితి వా ॥ సమాయుక్తాం సజ్జీకృతాం ॥ ౧ ॥ సుమంత్రమితి ॥ స్థీయ

తామిత్యాగతోఽత్ర పశ్చ జాయతే ॥ ❋ ॥ హృదయం చైవ సౌమిత్రే అస్వస్థమివ లక్షయే ॥ ౧౪ ॥ ఔత్సుక్యం పరమం చాపి అధృతిశ్చ పరా మమ ॥ ❋ ॥ శూన్యామేవ చ పశ్యామి పృథివీం పృథులోచన ॥ ౧౫ ॥ అపి స్వస్తి భవేత్తస్య భ్రాతుస్తే భ్రాతృవత్సల ॥ ❋ ॥ శ్వశ్రూణాం చైవ మే వీర సర్వాసామవిశేషతః ॥ ౧౬ ॥ పురే జనపదే చైవ కుశలం ప్రాణినామపి ॥ ❋ ॥ ఇత్యంజలికృతా సీతా దేవతా అభ్యయాచత ॥ ౧౭ ॥ లక్ష్మణోఽర్థం తు తం శ్రుత్వా శిరసా వంద్య మైథిలీమ్ ॥ ❋ ॥ శివమిత్యబ్రవీద్ధృష్టో హృదయేన విశుష్యతా ॥ ౧౮ ॥ తతో వాసముపాగమ్య గోమతీతీర ఆశ్రమే ॥ ❋ ॥ ప్రభాతే పునరుత్థాయ సౌమిత్రిః సూతమబ్రవీత్ ॥ ౧౯ ॥ యోజయస్వ రథం శీఘ్రమద్య భాగీరథీజలమ్ ॥ ❋ ॥ శిరసా ధారయిష్యామి త్ర్యంబకః పర్వతే యథా ॥ ౨౦ ॥ సోఽశ్వాన్ విచారయిత్వాఽఽశు రథే యుక్త్వా మనోజవాన్ ॥ ❋ ॥ ఆరోహస్వేతి వైదేహీం సూతః ప్రాంజలిరబ్రవీత్ ॥ ౨౧ ॥ సా తు సూతస్య వచనాదారురోహ రథోత్తమమ్ ॥ ❋ ॥ సీతా సౌమిత్రిణా సార్ధం సుమంత్రేణ చ ధీమతా ॥ ౨౨ ॥ ఆససాద విశాలాక్షీ గంగాం పాపవినాశినీమ్ ॥ ❋ ॥ అథార్ధదివసం గత్వా భాగీరథ్యా జలాశయమ్ । నిరీక్ష్య లక్ష్మణో దీనః ప్రరురోద మహాస్వనః ॥ ౨౪ ॥ సీతా తు పరమాయత్తా దృష్ట్వా లక్ష్మణమాతురమ్ । ఉవాచ వాక్యం ధర్మజ్ఞా కిమిదం రుద్యతే త్వయా ॥ ౨౫ ॥ జాహ్నవీతీరమాసాద్య చిరాభిలషితం మమ । హర్షకాలే కిమర్థం మాం విషాదయసి లక్ష్మణ ॥ ౨౬ ॥ నిత్యం త్వం రామపాదేషు వర్తసే పురుషర్షభ । కచ్చిద్వినాకృతస్తేన ద్విరాత్రం శోకమాగతః ॥ ౨౭ ॥ మమాపి దయితో రామో జీవితాదపి లక్ష్మణ । న చాహమేవం శోచామి మైవం త్వం బాలిశో భవ ॥ ౨౮ ॥ తారయస్వ చ మాం గంగాం దర్శయస్వ చ తాపసాన్ । తతో మునిభ్యో దాస్యామి వాసాంస్యాభరణాని చ ॥ ౨౯ ॥ తతః కృత్వా మహర్షీణాం యథావదభివాదనమ్ । తత్ర చైకాం నిశాముష్య యాస్యామస్తాం పురీం పునః ॥ ౩౦ ॥ మమాపి పద్మపత్రాక్షం సింహోరస్కం కృశోదరమ్ । త్వరతే హి మనో ద్రష్టుం రామం రమయతాం వరమ్ ॥ ౩౧ ॥ తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రమృజ్య నయనే శుభే । నావికానాహ్వయామాస లక్ష్మణః పరవీరహా ॥ ౩౨ ॥ ఇయం చ సజ్జా నౌశ్చేతి దాశాః ప్రాంజలయోఽబ్రువన్ । తితీర్షుర్లక్ష్మణో గంగాం శుభాం నావముపారుహత్ ॥ ౩౩ ॥ గంగాం సంతారయామాస లక్ష్మణస్తాం సమాహితః ॥ ౩౪ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే - షట్చత్వారింశస్సర్గః

అథ నావం సువిస్తీర్ణాం నైషాదీం రాఘవానుజః । ఆరురోహ సమాయుక్తాం పూర్వమారోప్య మైథిలీమ్ ॥ ౧ ॥ సుమంత్రం చైవ సరథం స్థీయతామితి లక్ష్మణః । ఉవాచ శోకసంతప్తః ప్రయాహీతి చ నావికమ్ ॥

జ్ఞాత్వా త్యక్ష్యమితి ॥ ఔత్సుక్యం - పుణ్యాశ్రమదర్శనవిషయం - శూన్యాం - సుఖశూన్యాం ॥ ౧౫ ॥ పుర ఇతి ॥ అంజలికృతా - కృతాంజలిః - తమర్థమితి ॥ మునిగృహమితి ... హృష్ట ఇవ ॥ ౧౮ ॥ యోజయస్వేతి ॥ శిరసా ధారయిష్యామి - త్ర్యంబకః పర్వతే యథేతి - ... గంగాం ధారేతి ॥ ౨౦ ॥ ఆససాదేతి ॥ జలాశయం జలప్రవాహం ॥ ౨౪ ॥ నిత్యమితి ॥ పాదేషు ... వచనం - శోకమాగతః - కచ్చిదిత్యన్వయః ॥ ౨౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షట్చత్వారింశస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథేత్యాది ॥ నిషాదస్య గుహస్యేయం నైషాదీ తాం - సమాయుక్తాం - సజ్జీకృతాం ॥ ౧ ॥ సుమంత్రమితి ॥ [illegible] ॥ గంగాతీరవ

తామత్వా [illegible] ఇతి శేషః - ౨ ॥ తత ఇతి ॥ తీరం ఉపగంగాతీరం ॥ [illegible] ॥ ౩ ॥ హృద్గత
మితి ॥ వైదేహి అస్మిన్నిమిత్తే ॥ యస్మాద్ధీమతార్యేణ లోకనిందాహేతుభూతే క్రూరకార్యే - యదహం నియుక్తః ॥ అస్మిన్ లోకస్య వచనీ
కృతః - యల్లోకాపవాదః [illegible] కృతః - అతో మే మహచ్ఛల్యం - హృద్గతం హృదయం ప్రవిష్టం ॥ ౪ ॥ శ్రేయ ఇతి ॥ ఏవం మహ
చ్ఛల్యం ప్రాప్తవతో మే అద్య మరణం - తత్ప్రాగవస్థామూలాత్ - మృత్యుర్మరణం మరణాద్వా యద్భవేత్ - తత్పరం శ్రేయో భవేత్ - నచే
తి ॥ ఈదృశే లోకనింద్యే అస్మిన్ [illegible] అహం నియోజ్యః [illegible] తథాపి [illegible] కర్త
వ్యత్వాదేవ [illegible] ఇతి శేషః ॥ ౫ ॥ ప్రసీదేతి ॥ యదేవమితః ప్రసీదేతి ॥ పాపం [illegible] ॥ అంజలికృ
తః కృతాంజలిః ॥ ౬ ॥ రుదంతమితి - మృత్యుం కాంక్షంతం పరమదుఃఖ[illegible] ॥ ౭ ॥ కిమిదమితి ॥ నావగచ్ఛామి [illegible]
ఇతి శేషః - [illegible] స్వస్థం క్షేమమపి న పశ్యామి ॥ ౮ ॥ శాపిత ఇతి - [illegible] నరేంద్రేణ [illegible]
[illegible] ఇతి శేషః ॥ మహ్యం [illegible] ఆజ్ఞాపయామి - తే త్వామిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥
శ్రుత్వేతి ॥ త్వత్కృతే అపవాదం నిందాం - శ్రుత్వా సంతప్తహృదయో గృహం గతః ॥ ౧౧ ॥ [illegible] పౌరాపవాద [illegible]
న తానీతి ॥ యాని వచనాని రాజ్ఞా మహ్యం హృది న్యస్తాని ॥ తాని మయా తవాగ్రతో న వచనీయాని [illegible] - అత ఏవ తే పౌరాపవాదో
[illegible] కృతః ॥ ౧౨ ॥ [illegible] త్వం రాజా న జానాతి [illegible] త్వం చ న జానాసి కిం తత్ [illegible] సా త్వమితి - యద్యపి త్వం
[illegible] నిర్దోషా [illegible] తథాపి పౌరాపవాదభీతేన [illegible] - అన్యథా [illegible]
[illegible] న గ్రాహ్యం ॥ ౧౩ ॥ ఆశ్రమాంతేష్వితి - యదేవమతః ఆశ్రమాంతేషు ఆశ్రమసమీపేషు ॥ దౌహృదం చ [illegible]

౨ ॥ తతస్తీరముపాగమ్య భాగీరథ్యాః స లక్ష్మణః । ఉవాచ మైథిలీం వాక్యం ప్రాంజలిర్బాష్పసంప్లుతః ॥
౩ ॥ హృద్గతం మే మహచ్ఛల్యం యస్మాదార్యేణ ధీమతా । అస్మిన్నిమిత్తే వైదేహి లోకస్య వచనీకృతః ॥౪॥
శ్రేయో హి మరణం మేऽద్య మృత్యుర్వా యత్పరం భవేత్ । న చాస్మిన్నీదృశే కార్యే నియోజ్యో లోకనిందితే ॥
౫ ॥ ప్రసీద న చ మే పాపం కర్తుమర్హసి శోభనే । ఇత్యంజలికృతో భూమౌ నిపపాత స లక్ష్మణః ॥ ౬ ॥
రుదంతం ప్రాంజలిం దృష్ట్వా కాంక్షంతం మృత్యుమాత్మనః । మైథిలీ భృశసంవిగ్నా లక్ష్మణం వాక్యమబ్రవీత్ ॥
౭ ॥ కిమిదం నావగచ్ఛామి బ్రూహి తత్త్వేన లక్ష్మణ । పశ్యామి త్వాం న చ స్వస్థం అపి క్షేమం మహీపతేః ॥౮॥
శాపితోऽసి నరేంద్రేణ యత్త్వం సంతాపమాగతః । తద్బ్రూయాః సన్నిధౌ మహ్యమహమాజ్ఞాపయామి
తే ॥ ౯ ॥ వైదేహ్యా చోద్యమానస్తు లక్ష్మణో దీనచేతనః । అవాఙ్ముఖో బాష్పకలం వాక్యమేతదువాచ హ ॥
౧౦ ॥ శ్రుత్వా పరిషదో మధ్యే హ్యపవాదం సుదారుణమ్ । పురే జనపదే చైవ త్వత్కృతే జనకాత్మజే ॥
రామః సంతప్తహృదయో మాం నివేద్య గృహం గతః ॥ ౧౧ ॥ న తాని వచనీయాని మయా దేవి తవాగ్రతః ॥
॥ యాని రాజ్ఞా హృది న్యస్తాన్యమర్షాత్ పృష్ఠతః కృతః ॥ ౧౨ ॥ సా త్వం త్యక్తా నృపతినా నిర్దోషా మమ
సన్నిధౌ ॥ పౌరాపవాదభీతేన గ్రాహ్యం దేవి న తేऽన్యథా ॥ ౧౩ ॥ ఆశ్రమాంతేషు చ మయా త్యక్తవ్యా

వేతి శేషః ॥ ౨ ॥ తత ఇతి ॥ తీరం గంగాతీరమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ హృద్గతమిత్యాది ॥ హే వైదేహి - యస్మిన్నిమిత్తే [illegible] అహం లో
కస్య వచనీకృతః - వచనీయః కృతః - యల్లోకాపవాదః - [illegible] భవేయం - అస్మిన్నిమిత్తే ధీమతా [illegible] - ఆర్యేణ - యస్మాదహం
నియుక్తః - తేన హేతునా - మే మహచ్ఛల్యం హృద్గతం ॥ ౪ ॥ శ్రేయ ఇతి ॥ ఏవం మహచ్ఛల్యం - ప్రాప్తవతో మే మృత్యుః - మరణం హి వా య
త్ - యది స్యాత్ - అద్య తదేవ మే పరం శ్రేయో భవేత్ - న చేత్యాది [illegible] - [illegible] ఇతి - లోకనింద్యే అస్మిన్ వక్ష్యమాణరూపే కా
ర్యే - న చాహం నియోజ్యోऽస్మి - నియోక్తుమర్హోऽస్మి - తథాపి నియుక్తః [illegible] కర్తవ్యత్వాదితి శేషః - అతః ప్రసీదేత్యాదియో
జ్యం ॥ ౬ ॥ రుదంతమితి ॥ మృత్యుం కాంక్షంతం పరమదుఃఖ[illegible] ॥ ౭ ॥ [illegible] నావగచ్ఛామి ఏవం రోదనాదేర్హేతుమితి శేషః
మహీపతే రామస్య - క్షేమమపి సుఖమపి న పశ్యామి ॥ ౮ ॥ శాపిత ఇతి ॥ [illegible] - తస్మాత్ త్వం నరేంద్రేణైవ శాపితోऽసి
మహ్యం మమ - ఆజ్ఞాపయామి - త ఇతి - త్వామిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ [illegible] త్వత్కృతే అపవాదం శ్రుత్వా సా త్వం
[illegible] ॥ ౧౧ ॥ కోऽయమపవాద ఇత్యత్రాహ - న తానీతి [illegible] రాజ్ఞా [illegible] హృది న్యస్తాని - తాని - తవాగ్రతో మయా
న వచనీయాని [illegible] - అత ఏవ [illegible] ॥ ౧౨ ॥ సా త్వమితి ॥ యద్యపి తేऽపవాదో
పౌరాపవాదభీతేన - రాజ్ఞా యదాదిష్టం తత్ మయా చ గ్రా[illegible] ॥ ౧౩ ॥ తతః కిమిత్యత్రాహ -

అంభితమపశ్యం తావదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ తదితి ॥ పుణ్యం రమణీయం తపోవనం ప్రాప్య పాదం కృతాః ॥ ౧౫ ॥ రాజ్ఞ ఇతి ॥ పరమక ఇత్యనుకంపాయాం కః ॥ ౧౬ ॥ పాదేతి ॥ అస్య పాదచ్ఛాయాం పాదమూలముపాగమ్య - ఏతత్పరతంత్రం ప్రాప్యేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం షట్చత్వారింశస్సర్గః - §§

అథ విసృష్టసీతాసందేశం గృహీత్వా లక్ష్మణప్రావృత్తిః - లక్ష్మణస్యేతి ॥ ౧ ॥ సేతి ॥ బాష్పపర్యాకులేక్షణా - సంజ్ఞాం ప్రాప్యేతి శేషః ॥ ౨ ॥ మామికేతి ॥ దుఃఖమూర్తిః సకలదుఃఖసమూహః ॥ ౩ ॥ కిన్న్వితి ॥ సతీపతివ్రతా ॥ ౪ ॥ పురేతి ॥ హే సౌమిత్రే పురా పూర్వకాలే రామపాదానువర్తినీభూత్వా దుఃఖవనవాసదుఃఖే - పరివర్తినీవర్తమానాపి - అనురుధ్యతత్సోఢ్వా - అశ్రమవాసమరోచయమితి శేషః ॥ ౫ ॥ సేతి ॥ సాహమిదానీం విజనీకృతా - ఇష్టజనరహితా కథమాశ్రమే వత్స్యామి - కస్య చ స్వీయం దుఃఖం హా మా ఖ్యాస్యామి నిర్జనవనస్థేతి శేషః ॥ ౬ ॥ కిన్న్వితి ॥ మహాత్మనా రాఘవేణ కేన కారణేన త్యక్తా - కిం వా త్యాగకారణం - అసత్కర్మ త్వయా కిం కృతమితి పృచ్ఛత్సు మునిషు - కిన్ను వక్ష్యామి త్యాగకారణం - పాపస్యకస్యాప్యకరణాత్ వక్తవ్యం శ్రుత్యుత్తరం నకిమపి వక్ష్యామీత్యర్థః ॥ ౭ ॥ అపి చ జీవితత్యాగోఽప్యశక్య ఇత్యాహ - నఖల్వితి - తదత్యాగే హేతుమాహ - రాజవంశ ఇతి - రాజవంశో రాజసంతానః పరిహాస్యతే ॥ విచ్ఛిద్యత ఇత్యర్థః - మయి గర్భస్య విద్యమానత్వాదితి భావః ॥ ౮ ॥ త్వం చ రాజశాసనం కుర్విత్యాహ ॥ యథాజ్ఞామితి - ఇదం వచః ఉత్సందేశరూపం ॥ ౯ ॥ శ్వశ్రూణామితి ॥ ప్రాం

త్వం భవిష్యసి ॥ ❁ ॥ రాజ్ఞశ్శాసనమాజ్ఞాయ తథైవ కిల దౌహృదమ్ ॥ ౧౪ ॥ తదేతజ్జాహ్నవీతీరే బ్రహ్మర్షీణాం తపోవనమ్ ॥ ❁ ॥ పుణ్యం చ రమణీయం చ మా విషాదం కృథాశ్శుభే ॥ ౧౫ ॥ రాజ్ఞో దశరథస్యేష్టః పితుర్మే మునిపుంగవః ॥ ❁ ॥ సఖా పరమకో విప్రో వాల్మీకిస్సుమహాయశాః ॥ ౧౬ ॥ పాదచ్ఛాయాముపాగమ్య సుఖమస్య మహాత్మనః ॥ ❁ ॥ ఉపవాసపరైకాగ్రా వస త్వం జనకాత్మజే ॥ ౧౭ ॥ పతివ్రతాత్వమాస్థాయ రామం కృత్వా సదా హృది ॥ ❁ ॥ శ్రేయస్తే పరమం దేవి తథా కృత్వా భవిష్యతి ॥ ౧౮ ॥ ❁❁❁❁❁❁❁

❁❁❁❁❁❁ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - సప్తచత్వారింశస్సర్గః. ❁❁❁❁❁❁

లక్ష్మణస్య వచశ్శ్రుత్వా దారుణం జనకాత్మజా । పరం విషాదమాగమ్య వైదేహీ నిపపాత హ ॥ ౧ ॥
సా ముహూర్తమివాసంజ్ఞా బాష్పపర్యాకులేక్షణా । లక్ష్మణం దీనయా వాచా ఉవాచ జనకాత్మజా ॥ ౨ ॥
మామికేయం తనుర్నూనం సృష్టా దుఃఖాయ లక్ష్మణ । ధాత్రా యస్యాస్తథా మేఽద్య దుఃఖమూర్తిః ప్రదృశ్యతే ॥ ౩ ॥ కిన్ను పాపం కృతం పూర్వం కో వా దారైర్వియోజితః । యాఽహం శుద్ధసమాచారా త్యక్తా నృపతినా సతీ ॥ ౪ ॥ పురాఽహమాశ్రమే వాసం రామపాదానువర్తినీ । అనురుధ్యాపి సౌమిత్రే దుఃఖే చ పరివర్తినీ ॥ ౫ ॥ సా కథం హ్యాశ్రమే సౌమ్య వత్స్యామి విజనీకృతా । ఆఖ్యాస్యామి చ కస్యాహం దుఃఖం దుఃఖపరాయణా ॥ ౬ ॥ కిన్ను వక్ష్యామి మునిషు కర్మ వాసకృతం చ కిం । కస్మిన్ వా కారణే త్యక్తా రాఘవేణ మహాత్మనా ॥ ౭ ॥ న ఖల్వద్యైవ సౌమిత్రే జీవితం జాహ్నవీజలే । త్యజేయం రాజవంశస్తు భర్తుర్మే పరిహాస్యతే ॥ ౮ ॥ యథాజ్ఞాం కురు సౌమిత్రే త్యజ మాం దుఃఖభాగినీమ్ । నిదేశే స్థీయతాం రాజ్ఞశ్శృణు చేదం వచో మమ ॥ ౯ ॥ శ్వశ్రూం

ఆశ్రమాం తే ప్రాప్స్యతి - తవేదం కిల దౌహృదం కథం - తస్మాదవ్యాశ్రమాంతే మహత్యక్తవ్యేత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ రాజ్ఞ ఇతి ॥ పరమకః - పరమాదరకం ప్రవాహః ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తచత్వారింశస్సర్గః. ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

లక్ష్మణస్యేత్యాది ॥ ౧ ॥ సేతి ॥ బాష్పవ్యాకులితేక్షణేత్యనేన పునస్సంజ్ఞాప్రాప్తిస్సూచితా ॥ ౨ ॥ మామికేతి ॥ మామికేయం - తనుః ధాత్రా దుఃఖాయైవ సృష్టా - యస్మాత్కారణాత్ - యస్యా మే దుఃఖమూర్తిః ప్రదృశ్యతే ॥ ౪ ॥ పురేతి ॥ అనురుధ్యాపి - సోఢ్వాపి ॥ ౫ ॥ సేతి ॥ విజనీకృతా - ఇష్టజనవిరహితా కృతా ॥ ౭ ॥ నఖల్వితి ॥ త్యజేయం - రాజవంశస్తు భర్తుర్మే - పరిహాస్యత ఇత్యుత్తరార్ధపాఠః - అత్యాగకారణం - ఉచ్యతే - రాజవంశః - రాజసంతానః - పరిహాస్యతే - విచ్ఛిద్యేత - మయి గర్భస్య విద్యమానత్వాదితి శేషః - మయా దేహత్యాగే కృతే వ్యర్థ ఇతి భావః - యద్వా - త్యజేయం - రాఘువంశశేఖర భర్తుర్మా పరిహాస్యతీతి పాఠః - రామకృతత్యాగస్య - అదైవజాహ్నవీజలే - జీవితత్యక్తవ్యతథాపి తం న త్యజేయం - కుతో భర్తుర్వంశే - కులం కే - రాఘువంశకరూపరిహాస్యతి - మా పరిహరతు - వ్యత్యయస్స్వార్థః - జీవితత్యాగే స్త్రీహత్యామూలోపవాదః కామస్యాదితి భావః - అద్యైవేత్యనేన ప్రసవానంతరం తు లక్ష్మణ వేత్యర్థః ॥ ౮ ॥ త్వం తు రాజశాసనం కుర్విత్యా

౹౦ ప్రగృహ్య - పృష్ట్వా ప్రాంజలిర్గ్రహణసమేతేన శిరసే త్యర్థః । చరణౌ వంద్యేత్యర్థః ప్రణిపతితయేతి భావః ॥ పార్థివ ఇతి దీత్వా కుశలం బ్రూహి ॥ ౧౨ ॥ అహమితి । జనైరయశో భీరుణా జననిమిత్తాయశో భీరుణేత్యర్థః । త్వం యాత్యక్తా నాన్యథా ఇతి జానాసీతి శేషః ॥ వచనీయ్యం నిందా - అపవాదో ద్విభావః ॥ ౧౩ ॥ అథ ప్రజాపాలనం సందేశమాహ వక్తవ్యశ్చేతి ॥ ౧౪ ॥ కథం ధర్మస్త్వయా ప్రాప్య ఇత్యత ఆహ - యత్త్వేతి । ధర్మేణ ధర్మకృతరక్షణేన - యదవాప్నుయాత్ పుణ్యం ఏష ఏవ పరో ధర్మః ॥ ౧౬ ॥ యథేతి । యథా పౌరాణాం అపవాదం వరిహృత్య స్థితి భవతి తథా వర్తితవ్యమితి శేషః ॥ ౧౭ ॥ ప్రాణైరితి ॥ మమ సంగ్రహః - మయా రామం ప్రతి వక్తవ్యసందేశస్య సంగ్రహ ఇత్యర్థః - ఋతుకాలాతివర్తినీం గర్భలక్షణవతీం - మాం - నిరీక్ష్య గచ్ఛ పునా రామాదిక్షితాపవాద ప్రసక్తి నివృత్తయ ఇతి భావః ॥ ౧౯ ॥ ప్రదక్షిణమితి - కిం మాం వక్ష్యసి నిరీక్ష్య మాం గచ్ఛేతి కిం వదసీత్యర్థః - శోకవశాత్ కాలాంతర ప్రరోగో న దోషాయ ॥ ౨౦ ॥ తథా నిరీక్షణ స్యాయోగ్యత్వా దుపాద కం - దృష్టపూర్వమితి ॥ ౨౩ ॥ ముహుర్ముహురితి ॥ అనాథవత్ అనాథ వనకుసుమస్తులో నాథాభూరాద్ భిన్న స్వరూపత్వాదితి భావః ॥ ౨౫ ॥ సేతి ॥ దుఃఖభారావనతా సైవ యశోధనా పాతివ్రత్యయశోవతీ ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణ తత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం అష్టచత్వారింశస్సర్గః - ⁂⁂⁂⁂⁂⁂⁂⁂⁂⁂

కామవిశేషేణ ప్రాంజలిః ప్రగృహ్య చ । శిరసా వంద్య చరణౌ కుశలం బ్రూహి పార్థివమ్ ॥ ౧౦ ॥ శిరసాభినతో బ్రూయాస్సర్వాసామేవ లక్ష్మణ । వక్తవ్యశ్చాపి నృపతిర్ధర్మేషు సుసమాహితః ॥ ౧౧ ॥ జానాసి చ యథా శుద్ధా సీతా తత్త్వేన రాఘవ । భక్త్యా చ పరయా యుక్తా హితా చ తవ నిత్యశః ॥ ౧౨ ॥ అహం త్యక్తా త్వయా వీర అయశోభీరుణా జనే । యచ్చ తే వచనీయం స్యాదపవాదసముత్థితమ్ ॥ ❁ ॥ మయా హి పరిహర్తవ్యం త్వం హి మే పరమా గతిః ॥ ౧౩ ॥ వక్తవ్యశ్చేతి నృపతిర్ధర్మేణ సుసమాహితః ॥ ❁ ॥ యథా భ్రాతృషు వర్తేథాస్తథా పౌరేషు నిత్యదా ॥ ౧౪ ॥ పరమో హ్యేష ధర్మస్తే తస్మాత్కీర్తిరనుత్తమా ॥ ౧౫ ॥ యత్తు పౌరజనో రాజన్ ధర్మేణ సమవాప్నుయాత్ । అహం తు నానుశోచామి స్వశరీరం నరర్షభ ॥ ౧౬ ॥ యథాపవాదం పౌరాణాం తథైవ రఘునందన । పతిర్హి దేవతా నార్యాః పతిర్బంధుః పతిర్గురుః ॥ ౧౭ ॥ ప్రాణైరపి ప్రియం తస్మాద్భర్తుః కార్యం విశేషతః । ఇతి మద్వచనాద్రామో వక్తవ్యో మమ సంగ్రహః ॥ ❁ ॥ నిరీక్ష్య మాద్య గచ్ఛ త్వమృతుకాలాతివర్తినీమ్ ॥ ౧౮ ॥ ఏవం బ్రువంత్యాం సీతాయాం లక్ష్మణో దీనచేతనః ॥ ❁ ॥ శిరసా వంద్య ధరణీం వ్యాహర్తుం న శశాక హ ॥ ౧౯ ॥ ప్రదక్షిణం చ తాం కృత్వా రుదన్నేవ మహాస్వనః ॥ ❁ ॥ ధ్యాత్వా ముహూర్తం తామాహ కిం మాం వక్ష్యసి శోభనే ॥ ౨౦ ॥ దృష్టపూర్వం న తే రూపం పాదౌ దృష్టౌ తవానఘే ॥ ❁ ॥ కథమత్ర హి పశ్యామి రామేణ రహితాం వనే ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యుక్త్వా తాం నమస్కృత్య పునర్నావముపారుహత్ ॥ ❁ ॥ ఆరుహ్య చ పునర్నావం నావికం చాభ్యచోదయత్ ॥ ౨౨ ॥ స గత్వా చోత్తరం తీరం శోకభారసమన్వితః ॥ ❁ ॥ సంమూఢ ఇవ దుఃఖేన రథమధ్యారుహద్ద్రుతమ్ ॥ ౨౩ ॥ ముహుర్ముహుః పరావృత్య దృష్ట్వా సీతామనాథవత్ ॥ ❁ ॥ చేష్టంతీం పరతీరస్థాం లక్ష్మణః ప్రయయావథ ॥ ౨౪ ॥ దూరస్థం రథమాలోక్య లక్ష్మణం చ ముహుర్ముహుః ॥ ❁ ॥ నిరీక్ష్యమాణాం తూద్విగ్నాం సీతాం శోకః సమావిశత్ ॥ ౨౫ ॥ సా దుఃఖభారావనతా యశస్వినీ యశోధనా నాథమపశ్యతీ సతీ ॥ ❁ ॥ రురోద సా బర్హిణనాదితే వనే మహాస్వనం దుఃఖపరాయణా సతీ ॥ ౨౬ ॥ ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

❁.... ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - అష్టచత్వారింశస్సర్గః, ...❁

సీతాం రుదంతీం దృష్ట్వా తాం తత్ర వై మునిదారకాః । ప్రాద్రవన్ యత్ర భగవానాస్తే వాల్మీకిరుగ్రధీః ...

హాం - యథాజ్ఞాపయేతి ॥ ౯ ॥ శిరసా ప్రణామేతి ॥ చరణౌ వంద్యేతి ॥ కుశలం బ్రూహి ఇత్యర్థ ఇతి శేషః ॥ ౧౨ ॥ అహమితి ॥ అయశో భీరుణా త్వయా త్యక్తా అనాథ ఇత్యర్థః - వచనీయం అగుప్సరం తన్మయా పరిహర్తవ్యం త్వదాజ్ఞయా - వనస్థేన ఇతి శేషః ॥ ౧౭ ॥ ప్రాణైరితి ॥ ఋతుకాలాతివర్తినీం గర్భలక్షణవతీం ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టచత్వారింశస్సర్గః . ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

అథ వాల్మీకినా స్వాశ్రమం ప్రతి సీతానయనం - సీతామితి॥ మునిదారకాః మునిపుత్రాః - ఉగ్రధీః ఉగ్రతపోవిషయబుద్ధిః॥ ౧॥ నివేదయామాసురిత్యన్వయః ... స్వరః - అన్యత్స్పష్టమ్॥ ౨॥ దృష్టేతి॥ అనర్హా దుఃఖస్యేతి శేషః - దుఃఖశోకాభ్యామ్ ... అనాథవత్ ... [illegible] ... సీతామితి శ్లోకః ... శ్లోకః ... ॥ ౯॥ తామితి॥ తాం సీతాం ... వృత్తాన్తం ... ॥ ౧౧॥ ఆయాన్తీతి॥ ధర్మసమాధినా యోగజధర్మలబ్ధజ్ఞానపరిపాకేన - కారణం చాగమనకారణం ... హృదయేనోపలక్షితం - ధ్యానేనేత్యర్థః॥ ౧౨॥ ... ॥ ౧౩॥ ... [illegible] ... ॥ ౧౪॥ ఆశ్రమస్యేతి॥ ... ॥ ౧౫॥ ఇదమితి॥ యథా స్వగృహమభ్యేత్య ... ॥ ౧౭॥ తమితి॥ ... మునిపత్న్యః ... అబ్రువన్ వాల్మీకిం ... ॥ ౧౯॥ స్వాగతమితి॥ చిరస్యాగమనం ... అభివాదయామః ... కిం కుర్మహే॥ ౨౦॥ స్నుషేతి॥ ... [illegible]

సీతాం తు రుదతీం దృష్ట్వా యే తత్ర మునిదారకాః। ప్రాద్రవన్యత్ర భగవానాస్తే వాల్మీకిరుగ్ర
ధీః॥ ౧॥ అభివాద్య మునేః పాదౌ మునిపుత్రా మహర్షయే। సర్వమేవ నివేదయామాసుస్తస్యాస్తు రుదిత
స్వనమ్॥ ౨॥ అదృష్టపూర్వా భగవన్కస్యాప్యేషా మహాత్మనః। పత్నీ శ్రీరివ సంమోహాద్విరౌతి వికృతాన
నా॥ ౩॥ భగవన్సాధు పశ్యేస్త్వం దేవతామివ ఖాచ్చ్యుతామ్। నద్యాస్తు తీరే భగవన్వరస్త్రీ కాపి దుఃఖితా॥
౪॥ దృష్టాస్మాభిః ప్రరుదితా దృఢం శోకపరాయణా। అనర్హా దుఃఖశోకాభ్యామేకా దీనా హ్యనాథవత్॥
౫॥ న హ్యేనాం మానుషీం విద్మః సత్క్రియాస్యాః ప్రయుజ్యతామ్। ఆశ్రమస్యావిదూరే చ త్వామియం శ
రణం గతా॥ ❈ ॥ త్రాతారమిచ్ఛతే సాధ్వీ భగవంస్త్రాతుమర్హసి॥ ౬॥ తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా
బుద్ధ్యా నిశ్చిత్య ధర్మవిత్॥ ❈॥ తపసా లబ్ధచక్షుష్మాన్ప్రాద్రవద్యత్ర మైథిలీ॥ ౭॥ తం ప్రయాన్తమభి
ప్రేత్య శిష్యా హ్యేనం మహామతిమ్। ❈ తం తు దేశమభిప్రేత్య కించిత్పద్భ్యాం మహామతిః॥ ౮॥ అర్ఘ్య
మాదాయ రుచిరం జాహ్నవీతీరమాగమత్॥ ❈॥ దదర్శ రాఘవస్యేష్టాం సీతాం పత్నీమనాథవత్॥ ౯॥
తాం సీతాం శోకభారార్తాం వాల్మీకిర్మునిపుంగవః। ❈ ॥ ఉవాచ మధురాం వాణీం హ్లాదయన్నివ తేజ
సా॥ ౧౦॥ స్నుషా దశరథస్య త్వం రామస్య మహిషీ ప్రియా। జనకస్య సుతా రాజ్ఞః స్వాగతం తే పతివ్రతే॥
౧౧॥ ఆయాన్తీ చాసి విజ్ఞాతా మయా ధర్మసమాధినా। ❈ ॥ కారణం చైవ సర్వం మే హృదయేనోపలక్షి
తమ్॥ ౧౨॥ తవ చైవ మహాభాగే విదితం మమ తత్త్వతః॥ ❈॥ సర్వం చ విదితం మహ్యం త్రైలోక్యే య
ద్ధి వర్తతే॥ ౧౩॥ అపాపాం వేద్మి సీతే త్వాం తపోలబ్ధేన చక్షుషా॥ ❈॥ విస్రబ్ధా భవ వైదేహి సాంప్రతం మ
యి వర్తసే॥ ౧౪॥ ఆశ్రమస్యావిదూరే మే తాపస్యస్తపసి స్థితాః। ❈॥ తాస్త్వాం వత్సే యథా వత్సం పాలయి
ష్యన్తి నిత్యశః॥ ౧౫॥ ఇదమర్ఘ్యం ప్రతీచ్ఛ త్వం విస్రబ్ధా విగతజ్వరా। యథా స్వగృహమభ్యేత్య
విషాదం చైవ మా కృథాః॥ ౧౬॥ శ్రుత్వా తు భాషితం సీతా మునేః పరమమద్భుతమ్। శిరసా వన్ద్య చర
ణౌ తథేత్యాహ కృతాఞ్జలిః॥ ౧౭॥ తం ప్రయాన్తం మునిం సీతా ప్రాఞ్జలిః పృష్ఠతోఽన్వగాత్॥ ౧౮॥
తం దృష్ట్వా మునిమాయాన్తం వైదేహ్యా మునిపత్న్యః। ఉపాజగ్ముర్ముదా యుక్తా వచనం చేదమబ్రువన్॥
౧౯॥ స్వాగతం తే మునిశ్రేష్ఠ చిరస్యాగమనం చ తే। అభివాదయామస్త్వాం సర్వా ఉచ్యతాం కించ కుర్మహే॥
౨౦॥ తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాల్మీకిరిదమబ్రవీత్। సీతేయం సమనుప్రాప్తా పత్నీ రామస్య ధీమ
తః॥ ౨౧॥ స్నుషా దశరథస్యైషా జనకస్య సుతా సతీ। అపాపా పతినా త్యక్తా పరిపాల్యా మయా సదా॥ ౨౨॥

సీతాం రుదతీమ్ ... ॥ ౧॥ సర్వం నివేదయామాసురిత్యన్వయః ॥ ౨॥ ... [illegible] ... ॥ ౧౧॥ ఆయాన్తీతి॥ కారణమిత్యాగమనకారణమిత్యర్థః॥ ౧౨॥ తవ ... [illegible] ... మహ్యం విదితం॥ ౧౩॥ అపాపామితి - మయి వర్తసే ... ॥ ౧౪॥ ... [illegible] ... ॥ ౧౭॥ తమితి - ముదా యుక్తా ఇతి - మునిపత్న్యః॥ తాపస్యః ... [illegible] ... ॥ ౧౯॥ స్వాగతమితి। చిరస్యాగమనమితి

పరిహాస్యతీత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ ముహురితి॥ ప్రణిధాయ తాపసీనాం హస్తే దత్త్వా ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ఏకోనపంచాశస్సర్గః ॥ ************
అథ లక్ష్మణస్య సుమంత్రేణ సాకం సంవాదః దృష్ట్వేతి॥ ఆశ్రమే సీతాప్రవేశదర్శనం దృష్ట్వేతి॥ ౧ ॥ అబ్రవీదితి॥ మంత్రసహాయభూతస్సారథిః మంత్రసారథిః - సీతాసంతాపజం సీతావియోగజసంతాపజం ॥ ౨ ॥ తత ఇతి॥ పత్నీం విసృజ్య యః స్థితః తతః విసృజ్య స్థితైః ॥ ౩ ॥ వ్యక్తమితి॥ వినాభవం వైదేహ్యా వినాభవం వైదేహీవియోగేనావస్థానం - దైవాత్ ప్రాచీనదురదృష్టవశాదహం మన్యే - దైవం హి దురతిక్రమం
౪ ॥ య ఇతి॥ దైవం పర్యుపాసతే దైవమనువర్తతే - న తు తన్నిరసితుం శక్నోతీత్యర్థః ॥ ౫ ॥ పురేతి॥ యత్పురా దండకే ఉషిత్వా దుఃఖమన్వభూత్ - తత్ పితృవాక్యగౌరవాదుచితమితి శేషః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి॥ ఇదం త్వపవాదవశపౌరాణాం వచనం శ్రుత్వా అపరిమితకాలత్వాద్దుః
ఖతరం సీతావిప్రవాసనం యత్ - తత్ నృశంసం క్రూరకల్పమివ ప్రతిభాతి ॥ ౭ ॥ కో న్వితి॥ హీనార్థవాదిభిః పౌరైః మైథిలీం ప్రతి యశోహరే - సాధ్వీం వనే విసృష్టవానిత్యయశస్కరే అస్మిన్ కర్మణి సీతాపరిత్యాగకర్మణ్యనుష్ఠితే సతి - కో ను ధర్మాశ్రయః ధర్మపరిగ్ర
హస్సం ప్రాప్తో రామేణ ధర్మాణాం సత్ స్త్రీమూలకత్వాత్పరోపి ధర్మో నాశితప్రాయ ఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥ నేతి॥ పురా పూర్వస్మిన్ కాలే - తవ పితురగ్రతః ఏతత్ సీతావిప్రవాసాదివక్ష్యమాణం విప్రైః దృష్టమేవేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ భవిష్యతీతి॥ దృఢం ధ్రువం - దుఃఖప్రాయో దుఃఖ
బహుళం అతో వియోగదుఃఖభాక్ సౌఖ్యవియోగభాగీ చ భవిష్యతీతి దృష్టమిత్యన్వయః - యదేవమతః ప్రాప్స్యతే చేత్యాది॥ ౧౧ ॥ ప్రియైః వియో

ఇమాం భవత్యః పశ్యంతు స్నేహేన పరమేణ హి । గౌరవాన్మమ వాక్యాచ్చ పూజ్యా వోస్తు విశేషతః ॥ ౨౩ ॥
ముహుర్ముహుశ్చ వైదేహీం ప్రణిధాయ మహాయశాః । స్వమాశ్రమం శిష్యవృతః పునరాయాన్మహాత
పాః ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ఏకోనపంచాశస్సర్గః, ...

దృష్ట్వా తు మైథిలీం సీతామాశ్రమే సంప్రవేశితామ్ । సంతాపమగమద్ఘోరం లక్ష్మణో దీనచేతనః ॥
౧ ॥ అబ్రవీచ్చ మహాతేజాః సుమంత్రం మంత్రసారథిమ్ । సీతాసంతాపజం దుఃఖం పశ్య రామస్య సారథే ॥ ౨ ॥
తతో దుఃఖతరం కిం ను రాఘవస్య భవిష్యతి । పత్నీం శుద్ధసమాచారాం విసృజ్య జనకాత్మజామ్ ॥ ౩ ॥ వ్యక్తం
దైవాదహం మన్యే రాఘవస్య వినాభవమ్ । వైదేహ్యా సారథే నిత్యం దైవం హి దురతిక్రమమ్ ॥ ౪ ॥ యో హి
దేవాన్సగంధర్వానసురాన్సహ రాక్షసైః । నిహన్యాద్రాఘవః క్రుద్ధస్స దైవం పర్యుపాసతే ॥ ౫ ॥ పు
రా రామః పితుర్వాక్యాద్దండకే విజనే వనే । ఉషిత్వా నవ వర్షాణి పంచ చైవ మహావనే ॥ ౬ ॥ తతో దుః
ఖతరం భూయస్సీతాయా విప్రవాసనమ్ । పౌరాణాం వచనం శ్రుత్వా నృశంసం ప్రతిభాతి మే ॥ ౭ ॥ కో ను ధ
ర్మాశ్రయస్సూత కర్మణ్యస్మిన్యశోహరే । మైథిలీం ప్రతి సంప్రాప్తః పౌరైర్హీనార్థవాదిభిః ॥ ౮ ॥
ఏతా వాచో బహువిధాః శ్రుత్వా లక్ష్మణభాషితాః । సుమంత్రశ్శ్రద్ధయా ప్రాజ్ఞో వాక్యమేతదువాచ హ ॥
౯ ॥ న సంతాపస్త్వయా కార్యస్సౌమిత్రే మైథిలీం ప్రతి । దృష్టమేతత్పురా విప్రైః పితుస్తే లక్ష్మణాగ్రతః ॥
౧౦ ॥ భవిష్యతి దృఢం రామో దుఃఖప్రాయోఽపి సౌఖ్యభాక్ । ప్రాప్స్యతే చ మహాబాహుర్విప్రయోగం
ప్రియైర్ధ్రువమ్ ॥ ౧౧ ॥ త్వాం చైవ మైథిలీం చైవ శత్రుఘ్నభరతావుభౌ । సంత్యజిష్యతి ధర్మాత్మా కా

ప్రతీక్ష్య స్థితా వయం - అభివాదయామహే - ఏతేన సీతాయాః సమాశ్వాసాదినా విళంబో జాత ఇత్యవగమ్యతే ॥ ౨౩ ॥ ముహురితి ॥ ప్రణిధాయ తాపసీనాం హస్తే దత్త్వా ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనపంచాశస్సర్గః - ************************
దృష్ట్వేత్యాది ॥ ౧ ॥ అబ్రవీదితి॥ మంత్రసహాయభూతస్సారథిః మంత్రసారథిః - సీతాసంతాపజం సీతావిరహసంతాపజమిత్యర్థః ॥
౩ ॥ వ్యక్తమితి॥ వినాభవం - సీతావియోగేనావస్థానం - వైదేహ్యా సార్ధం వినాభవమిత్యన్వయః - దైవాత్ ప్రాక్తనాదదృష్టాదిత్యర్థః ॥
౪ ॥ య ఇతి॥ దైవమనువర్తతే న తు తన్నిరసితుం శక్నోతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి॥ తతస్సీతాయా విప్రవాసనం - నృశంసం క్రూరకృత్యమితి ప్రతి
భాతి ॥ ౭ ॥ కో న్వితి॥ హీనార్థవాదిభిః - పౌరైః హేతుభిః - మైథిలీం ప్రతి యశోహరే - సాధ్వీం వనే విసృష్టవానితి అపయశస్కరేఽస్మిన్ కర్మ
ణి సీతాపరిత్యాగరూపకర్మణ్యనుష్ఠితే సతి - కో ను ధర్మాశ్రయః - ధర్మపరిగ్రహః - రామేణ సంప్రాప్తః - ప్రత్యుత సాధ్వీత్యాగాదధర్మ ఏవ స్యాది
తి భావః ॥ ౯ ॥ నేతి॥ దృష్టమితి॥ హే లక్ష్మణ - పురా తవ పితురగ్రతః - అల్పభాగ్యహీనో రామః - దుఃఖప్రాయో భవిష్యతీత్యేతత్ఫలం దృష్ట్వా

గమిత్యేవ వివృణోతి ॥ శ్రుత్వా చేతి ॥ దుర్వాసస్సంభాషణనిమిత్తకేన ఇక్ష్వాకుకాలే లక్ష్మణత్యాగః శత్రుఘ్నభరతయోస్తు పుత్రాణాం రాజ్యేఽభిషిక్త్వా రాజ్యధూర్వహనకరణాయ ప్రతిష్ఠాపనమేవ త్యాగః ॥ ౧౨ ॥ ఇదమితి ॥ రాజ్ఞా దశరథేన వో యుష్మాన్ ప్రతి వ్యాహృతమపి సోంకథమ గ్రథావీత్యేవం ప్రశ్నవాక్యం శ్రుత్వా యద్దుర్వాసా ఉవాచ - తదిదం త్వయి త్వయా సౌమిత్రే శత్రుఘ్నే భరతే చ న వాచ్యం ॥ ౧౩ ॥ దుర్వాససో వాక్యం త్వయా కథమవగతం తత్రాహ - మహాజనేతి ॥ మహాంతో జనా యస్య దశరథస్య - మమ చ సంనిధౌ రాజసమీపస్థితం మామనుష్ఠాప్యైవ వసిష్ఠసంనిధౌ చ ఋషిణా ఉక్తం - ఏవం త్రయాణామగ్ర ఏతదుక్తమితి త్రయ ఏవ తత్పరిజ్ఞాతార ఇత్యుక్తం ॥ ౧౪ ॥ ఋషేరితి ॥ ఋషేర్దుర్వాససః - పురుషర్షభో దశరథః ఏవం తే ఇతి శ్రుతం రహస్యం త్వయా న క్వచిద్వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య లోకపాలస్య దశరథస్య - వాక్యం నానృతం కార్యమితి సుసమాహితః సావధానశ్చిత్తో భవిష్యామీతి మే మమ దర్శనం సంకల్పః ॥ ౧౬ ॥ యదేవమతః సర్వథేతి ॥ తవాగ్రతో న వక్తవ్యం - రహస్యశ్రవణే పర్యుక్తశ్రద్ధారహితస్యేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ శ్రద్ధాయాం తు వక్ష్యామీత్యాహ ॥ యదీతి ॥ లక్ష్మణస్య పరమాప్తత్వాత్ రాజపుత్రత్వాచ్చ జనసంనిధావేవ నరేంద్రేణ ప్రతిషేధాచ్చ దుఃఖితదుఃఖవారణాయ రహస్యప్రకటనేఽపి న దోష ఇతి సుమంత్రాశయః ॥ ౧౭ ॥ పునస్తదేవాహ - యద్యపీతి ॥ యమేకాన్వయం యద్యపి నరేంద్రేణ రహస్యమప్రకాశ్యమిత్యుక్తం - తథాపి కథనం యోగ్యకాలే - ఏతస్య నికటే ఉదాహరిష్యామి - ఏవం జ్ఞాత్వా దుఃఖం న కార్యమిత్యాహ - దైవం హీతి ॥ యేన దైవేన ఈదృశం దుఃఖం ప్రాప్తం - తద్దైవం దురతిక్రమమితి జ్ఞాత్వా శోకం త్యజేత్యర్థః - దైవం హి సుమహద్భుతం యేనేదమీదృశం ప్రాప్య మితి పాఠే రాజ్ఞా అప్రకాశ్యత్వోక్తౌ కో హేతుర్దైవం హీత్యాది - యేన దైవేన ప్రాచీనకర్మణా - శోకసమన్వితమీదృశం దుఃఖం - త్వయా ప్రాప్యం ప్రాపణీయం తద్దైవం హి యస్మాత్సుమహద్భుతం - కేనాపి దుశ్శక్యజ్ఞానం - అతో రాజ్ఞా అప్రకాశ్యత్వముక్తం - యది తు పూర్వం భవాదీనామగ్రే ఉక్తం స్యాత్తదా అస్యార్థస్యావశ్యం భావిత్వజ్ఞానాత్తదేదృశం దుఃఖం న స్యాదితి కతకాశయః - అతో న త్వయా భరతాదిసంనిధౌ న వాచ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ తదితి ॥ గంభీరార్థపదం ప్రాగుక్తం తథ్యం భాషితం సౌమిత్రిశ్శ్లోకనివృత్తయే తథ్యం బ్రూహీతి సూతం బ్రవీత్ ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - పంచాశస్సర్గః

తేన మహాత్మనా ॥ ౧౨ ॥ ఇదం త్వయి న వక్తవ్యం సౌమిత్రే భరతేఽపి వా । రాజ్ఞా వో వ్యాహృతం వాక్యం
దుర్వాసా యదువాచ హ ॥ ౧౩ ॥ మహాజనసమీపే చ మమ చైవ నరర్షభ । ఋషిణా వ్యాహృతం వా
క్యం వసిష్ఠస్య చ సన్నిధౌ ॥ ౧౪ ॥ ఋషేస్తు వచనం శ్రుత్వా మామాహ పురుషర్షభః । సూత న క్వచిదేవం
తే వక్తవ్యం జనసన్నిధౌ ॥ ౧౫ ॥ తస్యాహం లోకపాలస్య వాక్యం తత్సుసమాహితః । నైవ జాత్వనృతం కార్య
మితి మే సౌమ్య దర్శనమ్ ॥ ౧౬ ॥ సర్వథైవ న వక్తవ్యం మయా సౌమ్య తవాగ్రతః । యది తే శ్రవణే శ్రద్ధా
శ్రూయతాం రఘునన్దన ॥ ౧౭ ॥ యద్యప్యహం నరేన్ద్రేణ రహస్యం శ్రావితః పురా । తథాప్యుదాహరిష్యా
మి దైవం హి దురతిక్రమమ్ ॥ ౧౮ ॥ యేనేదమీదృశం ప్రాప్తం దుఃఖం శోకసమన్వితమ్ । న త్వయా భరతే వా
చ్యం శత్రుఘ్నస్యాపి సన్నిధౌ ॥ ౧౯ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య గమ్భీరార్థపదం మహత్ । తథ్యం బ్రూహీ
తి సౌమిత్రిః సూతం వాక్యమథాబ్రవీత్ ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - పంచాశస్సర్గః.

హ్యముక్తమిత్యర్థః - ఫలితమాహ - ప్రాప్స్యత ఇతి ॥ ౧౨ ॥ ఇదమితి ॥ ఇదం రహస్యం త్వయి భరతే వా న వక్తవ్యం - ఇదం శబ్దార్థమాహ - రాజ్ఞేతి ॥ రాజ్ఞా దశరథేన - వః - యదిదం త్వయి భరతేఽపి న వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ దుర్వాససో వచనం కథం త్వయావగతమిత్యత్రాహ - మహాజనేతి ॥ మహాజనసమీపే - దశరథసమీప ఇత్యర్థః - మమ వసిష్ఠస్య చ సన్నిధౌ - ఋషిణా దుర్వాససా - వాక్యం వ్యాహృతం - త్రిభిరేవేదం శ్రుతం తజ్జ్ఞాతమితి భావః ॥ ౧౪ ॥ ఋషేరితి ॥ ఏవం తే త్వయా శ్రుతం - రహస్యమిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ తస్యేతి ॥ సమాహితః - సమ్యగ్గృహీతం - తస్య వాక్యం మయా జాతు అనృతం న కార్యమితి మమ దర్శనం మతం తస్మాత్త్వయి భరతే చ న వక్తవ్యమితి భావః ॥ ౧౬ ॥ సర్వథైవేతి ॥ న వక్తవ్యమితి - రాజరహస్యమితి శేషః - తవాతిశ్రద్ధారహితస్య ॥ ౧౭ ॥ యద్యపీతి ॥ తథాప్యప్రకాశ్యస్యాపి - ప్రకాశనే హేతుమాహ - దైవం హి దురతిక్రమమితి - హి యస్మాద్దైవం ప్రాచీనం కర్మ దురతిక్రమం తస్మాదిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ దురతిక్రమే హేతుః - యేనేదమితి ॥ ఏవం భవద్దుఃఖాతిశయదర్శనాత్ - శ్రద్ధాలవే తు భవత్స్వయా వక్తవ్యమితి భావః ॥ ౧౯ ॥ తదితి ॥ గంభీరార్థపదమితి పూర్వోక్తం భాషితం ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§

అథతత్త్వకథనం ॥ తథా - సంచోదిత ఇతి ౧॥ పురేతి॥ వార్షిక్యం వర్షాసు భవం చాతుర్మాస్యనియమముద్దిశ్యోవాస - యతీనాం వర్షాకాలే క్రమణనిషేధాత్ వార్షికమాసచతుష్టయమేకత్రైవస్థితవానిత్యర్థః॥ ౩॥ స ఇతి ॥ మహామునిం దుర్వాససం దృష్ట్వా॥౪॥ తేషామితి ॥ మధ్యాదిత్యగతే మధ్యగతాదిత్యే ॥ ౬ ॥ తత ఇతి ॥ ప్రగ్రహః - ఊర్ధ్వబాహుః ॥ ౭ ॥ భగవన్నితి ॥ కింప్రమాణేన పుత్రపర్యంతం తతోఽప్యధికం వా ॥౧౦॥ ఏవం రామస్య శాపాద్దుఃఖోపేతం చిరాయుష్యం వక్తుం పీఠికామాహ శృణు రాజన్నితి ॥ పురా పూర్వస్మిన్ కాలే - భృగుపత్నీం స్వపురోహితమాతరం॥౧౧॥ యస్మాదితి॥ అవధ్యాం స్త్రీత్వాదృషిపత్నీత్వాచ్చ వధానర్హాం॥౧౫॥ శాపేతి॥ శాపాభిహతచేతాః ధర్మవశాశ్రయదేవానుగ్రహాయ సంప్రవృత్త ఈశ్వరః స్వోపహాస్యోమయా స్త్రీవధమూలేన శప్తః- ఈశ్వరత్వాద్యదితస్మిన్నరస్యైతదా మిథ్యావచనత్వేన నరకప్రాప్తిస్స్యాదితి పశ్చాత్తాపపరీతచేతాస్స్వాత్మనాంతర్యామిణా భావితః స్వశాపస్వీకారార్థం ఈశ్వరం ప్రతితపశ్చరణార్థం ప్రేరిత ఇత్యర్థః - శాపేన శాపస్యామోఘత్వభయేన పీడితో భృగుస్తం దేవమర్చయామాస॥౧౬॥ తపసేతి॥ కిమబ్రవీత్తదాహ - లోకానామితి ॥ లోకానాం భూరాదీనాం సంప్రియార్థం సమ్యగ్రావణవధాదిరూపప్రియసంపాదనార్థం - తం శాపం మనుష్యత్వాదిప్రాపకం గృహ్యం అంగీకార్యమేవ ఉక్తవాన్ ॥౧౭॥ ఇతీతి ॥ఇతి శప్తః ఉక్తప్రకారేణ శప్తః పూర్వజన్మని శప్తః

తథా సంచోదితస్సూతో లక్ష్మణేన మహాత్మనా। తద్వాక్యమృషిణా ప్రోక్తం వ్యాహర్తుముపచక్రమే॥౧
పురా నామ్నా హి దుర్వాసా అత్రేః పుత్రో మహామునిః। వసిష్ఠస్యాశ్రమే పుణ్యే వార్షిక్యం సముపావసత్॥౨॥
తమాశ్రమం మహాతేజాః పితా తే సుమహాయశాః। పురోహితం మహాత్మానం దిదృక్షురగమత్స్వయమ్॥౩॥
స దృష్ట్వా సూర్యసంకాశం జ్వలన్తమివ తేజసా। ఉపవిష్టం వసిష్ఠస్య సవ్యపార్శ్వే మహామునిమ్॥౪॥
తౌ మునీ తాపసశ్రేష్ఠౌ వినీతో హ్యభ్యవాదయత్। స తాభ్యాం పూజితో రాజా స్వాగతేనాసనేన చ॥ ✽ ॥ పాద్యేన ఫలమూలైశ్చ ఉవాస మునిభిస్సహ॥౫॥
తేషాం తత్రోపవిష్టానాం తాస్తాస్సుమధురాః కథాః॥ ✽ ॥ బభూవుః పరమర్షీణాం మధ్యాదిత్యగతేఽహని॥౬॥
తతః కథాయాం కస్యాంచిత్ ప్రాంజలిః ప్రగ్రహో నృపః॥ ✽ ॥ ఉవాచ తం మహాత్మానమత్రేః పుత్రం తపోధనమ్॥౭॥
భగవన్ కింప్రమాణేన మమ వంశో భవిష్యతి॥ ✽ ॥ కిమాయుశ్చ హి మే రామః పుత్రాశ్చాన్యే కిమాయుషః॥౮॥
రామస్య చ సుతా యే స్యుస్తేషామాయుః కియద్భవేత్ ॥ ✽ ॥ కామ్యయా భగవన్ బ్రూహి వంశస్యాస్య గతిం మమ ॥ ౯ ॥
తచ్ఛ్రుత్వా వ్యాహృతం వాక్యం రాజ్ఞో దశరథస్య చ॥ ✽ ॥ దుర్వాసాస్సుమహాతేజా వ్యాహర్తుముపచక్రమే॥౧౦॥
శృణు రాజన్ పురా వృత్తం తదా దేవాసురే యుధి। దైత్యాస్సురైర్భర్త్స్యమానా భృగుపత్నీం సమాశ్రితాః॥౧౧॥
తయా దత్తాభయాస్తత్ర న్యవసన్నభయాస్తదా। ౧౨॥ తయా పరిగృహీతాంస్తాన్ దృష్ట్వా క్రుద్ధస్సురేశ్వరః॥ చక్రేణ శితధారేణ భృగుపత్న్యాశ్శిరోఽహరత్ ॥ ౧౩ ॥
తతస్తాం నిహతాం దృష్ట్వా పత్నీం భృగుకులోద్వహః॥ శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం రిపుకులార్దనమ్॥౧౪॥
యస్మాదవధ్యామేవ పత్నీం మేఽవధీః క్రోధమూర్ఛితః॥ తస్మాత్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన॥ ౧౫ ॥
తత్ర పత్నీవియోగత్వం ప్రాప్స్యసే బహువార్షికమ్॥౧౬॥ శాపాభిహతచేతాస్తు స్వాత్మనా భావితోఽభవత్॥ ✽ ॥
అర్చయామాస తం దేవం భృగుశ్శాపేన పీడితః॥౧౭॥ తపసారాధితో దేవో హ్యబ్రవీద్భక్తవత్సలః। లోకానాం సంప్రియార్థం తు తం శాపం గృహ్యముక్తవాన్ ॥౧౮॥ ఇతి శప్తో మహాతేజా భృగుణా పూర్వ

తథేత్యాది ॥ ౧ ॥ పురేతి॥ పురా వార్షిక్యం వర్షాసు భవం చాతుర్మాస్యనియమముద్దిశ్యోవాస దుర్వాసా హీతి నామ్నా ॥౫॥ తేషామితి ॥ మధ్యాదిత్యగతే - మధ్యగతాదిత్యయుక్త ఇత్యర్థః- మధ్యాహ్న ఇతి యావదర్థః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి॥ ప్రగ్రహః - సవినయ ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ భగవన్నితి॥ కింప్రమాణేన కియత్కాలపర్యంతం తతోఽప్యధికప్రమాణేనేత్యర్థః - కిమాయుశ్చ మే రామ ఇతి ॥ ౧౦ ॥ ఏవం పృష్టశ్చిరాయుష్ట్వం దుఃఖోపేతం శాపవశాదితి వక్తుం పీఠికామాహ- శృణు రాజన్నిత్యాది ॥ ౧౪ ॥ యస్మాదితి॥ అవధ్యాం స్త్రీత్వాదృషిపత్నీత్వాచ్చేతి భావః ॥ ౧౫ ॥ తత్రేతి॥ బహువార్షికం కాలమిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ శాపేతి॥ శాపాభిహతచేతాః - పశ్చాత్తాపపరీతచిత్త ఇత్యర్థః- ఆత్మనా భావితో - భగవచ్ఛాపనివృత్త్యర్థం స్వస్వరూపమచింతయదిత్యర్థః- పునశ్శాపేన శాపమోఘభయేన పీడితస్సన్ భృగుస్తం దేవమర్చయామాస ॥ ౧౭ ॥ తపసేతి ॥ తం శాపం - మనుష్యజన్మాదిప్రాపకం-లో

త్రయాతోఽహం ప్రాక్తనాత్ర - అత్ర పూర్వజన్మని భృగుశాప ఇత్యుక్త్యా తద్వ్యక్తిశ్శాపో భవిత్రా వివరిత ఏవ గత మహ్యోచితః - సచ హి ప్రదర్శితః ॥ శ్లో ॥ అహం త్వలక్ష్మణం ప్రాహ తాభ్యాం తాజీవలోచనః । శృణు మే వచనం గుహ్యం సీతాదుఃఖస్య కారణమ్ ॥ వాల్మీకినా భృగుశాపస్తోస్మి కిల లక్ష్మణ । తస్మాదేవాంత్యజామ్యద్య జనో వైనాత్ర కారణమితి - వాల్మీకేరపి ప్రాచేతసత్వాత్ భృగువంశజత్వేన భృగుత్వమ స్తీతి వదంతి - ఏతచ్చ నిరూపితం బాలకాండే - విస్తరేణాస్మాభిః గ్రంథోపక్రమమాని షాదేతి శ్లోకే - తచ్ఛాపవశాదేవ స్వేచ్ఛయా తవ పుత్రత్వమాగతః ॥ ౧౮ ॥ రామ ఇతి ॥ తత్ఫలం పత్నీవియోగేన చిరవాసలక్షణం ప్రాప్స్యతే ॥ ౨౦ ॥ దశేతి ॥ బ్రహ్మలోకం హిరణ్యగర్భస్య లోకం - వైకుంఠస్యాపి హిరణ్యగర్భలోకైకదేశత్వమితి భావః ॥ ౨౧ ॥ సమృద్ధైరితి ॥ బహూన్ రాజవంశాన్ లక్ష్మణాదిపుత్రద్వారేతి భావః ॥ ౨౮ ॥ వితథమితి ॥ నాన్యథా భవిష్యతి సత్యమేవ భవిష్యతీత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం । ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకపంచాశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※

అథాగతేన లక్ష్మణేన రామాశ్వాసనం - తత్రేతి । కేశినీ తాచిన్నదీతిరతః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ దివసస్యార్ధమర్ధదివసం ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥

ర్వజన్మని । ❁ ॥ ఇహాగతో హి పుత్రత్వం తవ పార్థివసత్తమ । ౧౮ ॥ రామ ఇత్యభివిఖ్యాతస్త్రిషు లోకేషు మానద । ❁ ॥ తత్ఫలం ప్రాప్స్యతే చాపి భృగుశాపకృతం మహత్ । ౧౯ ॥ అయోధ్యాయాః పతిః రామో దీర్ఘకాలం భవిష్యతి । ✱ । సుఖినశ్చ సమృద్ధాశ్చ భవిష్యంత్యస్య యేఽనుగాః ॥ ౨౦ ॥ దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ । ❁ ॥ రామో రాజ్యముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి ॥ ౨౧ ॥ సమృద్ధైశ్చాశ్వమేధైశ్చ ఇష్ట్వా పరమదుర్జయః । ఋషిరాజవంశాంశ్చ బహూన్ సంస్థాపయిష్యతి ॥ ౨౨ ॥ ద్వౌ పుత్రౌ తు భవిష్యేతే సీతాయాం రాఘవస్య తు । ❁ । అన్యత్ర న త్వయోధ్యాయాం సత్యమేతన్న సంశయః । ౨౩ ॥ సీతాయాశ్చ తతః పుత్రావభిషేక్ష్యతి రాఘవః । ❁ ॥ స సర్వమఖిలం రాజ్ఞో వంశస్యాహ గతాగతం ॥ ౨౪ ॥ ఆఖ్యాయ తు మహాతేజాస్తూష్ణీమాసీన్మహామునిః । ౨౫ । తూష్ణీంభూతే తదా తస్మిన్ రాజా దశరథో మునౌ । అభివాద్య మహాత్మానౌ పునరాయాత్పురోత్తమమ్ ॥ ౨౬ ॥ ఏతద్వచో మయా తత్ర మునినా వ్యాహృతం పురా । శ్రుతం హృది చ నిక్షిప్తం నాన్యథా తద్భవిష్యతి ॥ ౨౭ ॥ ఏవంగతే న సంతాపం కర్తుమర్హసి రాఘవ । సీతార్థే రాఘవార్థే వా దృఢో భవ నరోత్తమ ॥ ౨౮ ॥ శ్రుత్వా తు వ్యాహృతం వాక్యం సూతస్య పరమాద్భుతమ్ । ప్రహర్షమతులం లేభే సాధు సాధ్వితి చాబ్రవీత్ ॥ ౨౯ ॥ తతస్సంవదతోరేవం సూతలక్ష్మణయోః పథి । అస్తమర్కే గతే వాసం కేశిన్యాం తావధోషతుః ॥ ౩౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ఏకపంచాశస్సర్గః - ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

తత్ర తాం రజనీముష్య కేశిన్యాం రఘునందనః । ప్రభాతే పునరుత్థాయ లక్ష్మణః ప్రయయౌ తదా ॥ ౧ ॥
తతోఽర్ధదివసే ప్రాప్తే ప్రవివేశ మహారథః । అయోధ్యాం రత్నసంపూర్ణాం హృష్టపుష్టజనావృతామ్ ॥ ౨ ॥ సౌమిత్రిస్తు పరం దైన్యం జగామ సుమహామతిః । రామపాదౌ సమాసాద్య వక్ష్యామి కిమహం గతః ॥ ౩ ॥ తస్యైవం చింతయానస్య భవనం శశిసన్నిభమ్ । రామస్య పరమోదారం పురస్తాత్సమదృశ్యత ॥ ౪ ॥ రాజ్ఞస్తు భవనద్వారి సోఽవతీర్య రథోత్తమాత్ । అవాఙ్ముఖో దీనమనాః ప్రవివేశానివారితః ॥ ౫ ॥ స దృష్ట్వా రాఘవం దీనమాసీనం పరమాసనే । నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం దదర్శాగ్రజమగ్రతః ॥ ౬ ॥ జగ్రాహ చరణౌ తస్య లక్ష్మణో దీనచేతనః । ఉవాచ దీనయా వాచా ప్రాంజలిస్సుసమాహితః ॥ ౭ ॥ ఆర్యస్యాజ్ఞాం పురస్కృత్య విసృజ్య జనకాత్మజామ్ । గంగాతీరే యథోద్దిష్టే వాల్మీకేరాశ్రమే శుభే ॥ ౮ ॥ త

తాపసానాం సంహితార్థం సమ్యగ్ర్యావణవధరూపహితసంపాదనార్థం గ్రామ్యం పరిగ్రాహ్య మే వేత్యుక్తవాన్ ॥ ౧౭ ॥ ఇతీతి ॥ పూర్వజన్మని శాశ్వతాన్ - విష్ణుసంజ్ఞికో హం ప్రాక్తనాత్ర ॥ ౧౮ ॥ రామ ఇతి ॥ తత్ఫలం పత్నీవియోగేన చిరకాలవాసరూపం ॥ ౨౩ ॥ సీతాయా ఇతి ॥ సనర్గమితి న పుత్రాన్ సాభిషేక్ష్యత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకపంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§※※※※※※※※※※※※※※※※※
తత్రేత్యాది ॥ తత్ర పథీత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ఇతి ॥ నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాముపలక్షితమగ్రజం ॥ ౬ ॥ ఆర్యేతి ॥ పాదమూలం - తదేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥

అశ్రుపూర్ణాభ్యాం నేత్రాభ్యాముపలక్షితం ||౮|| తత్రేతి | ఉపాసితుం తవేతి శేషః ||౯|| మాశుచ ఇతి | మాశుచస్సీతావియోగేనేతి శేషః ||౧౦|| యయా బుద్ధ్యా మనస్వినో న శోచంతి తాం బుద్ధిమాహ - సర్వ ఇతి | నిచయా రావణాదేరివ మహైశ్వర్యాణి - క్షయాంతాః క్షయాంతాన్యేవ నాశాంతాన్యేవ - సముచ్ఛ్రయాః ఇంద్రజిదాదేరివ శౌర్యవీర్యాదిజనితౌన్నత్యాని - పతనాంతాన్యేవ - సంయోగాః పుత్రదారాదిభిః విప్రయోగాంతాః - భువనాశ్రయజనిమతో జీవితం మరణాంతమేవ ||౧౧|| తస్మాదితి - యత ఏవం తస్మాదేష్వతిప్రసంగోఽత్యాసక్తిః ||౧౨|| నిజస్వరూపపర్యాలోచనయాపి శోకో న కార్య ఇత్యాహ - శక్త ఇతి | వినేతుం శిక్షితుం నిగృహీతుం సాంసారికదుఃఖాద్వారయితుమిత్యర్థః - అత్ర ఆత్మనేత్యాత్మాంతఃకరణాద్యధిజీవః - ఆత్మా ఆత్మానమంతఃకరణం - మనసాంతఃకరణేన - మనస్సద్వృత్తివిశేషరూపం - అత్ర మనశ్శబ్దో భోగోపకరణేంద్రియోపలక్షణం - హే కాకుత్స్థ సర్వాన్ లోకాంశ్చ - వినేతుం అంతర్యామిరూపేణ శిక్షితుం సమర్థః స్వాత్మనశ్శోకం నివారయితుం సమర్థ ఇతి కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః ||౧౩|| తదేవాహ - నేదృశేష్వితి | కిం చైవం శోకే క్రియమాణే అజ్ఞప్రజానిబంధనోఽనర్థ ఉభయతః పాశారజ్జురివ దుర్మోచక ఇత్యాహ - అపవాద ఇతి ||౧౪|| యదర్థమితి | హే నృప అపవాదభయాద్ధేతోస్త్వయా యదర్థం యదపవాదనివృత్తయే సీతా త్యక్తా సోఽపవాదః - హే రాజన్ - పరగృహోషితాం స్త్రియం త్యక్త్వా సర్వదా తామేవానుశోచతీతి ప్రకారాంతరేణ సంభవిష్యతి - నాత్ర సంశయః - యత్తు - అగ్న్యాదిభిశ్శుద్ధేత్యేనోక్తాం స్వయం దృష్టశుద్ధిం గర్భిణీమపి రామః ప్రాకృతవదివ స్పష్టవానితి పురే దేవాదిపురేఽప్యపవాదో భవిష్యతీతి వ్యాఖ్యాతం - తత్తు శోకత్యాగానుపపాదకతయోపేక్షితం ||౧౫|| స ఇతి | యదేవం అత ఇమాం శోకబుద్ధిం త్యజ ||౧౬|| ప్రజాపాలనాయ మామేవ బోధయసీతి లక్ష్మణాశయం జ్ఞాత్వా తదంగీకృత్యోత్తరమాహ - ఏవమేతదిత్యాదిశ్లోకద్వయేన - హే లక్ష్మణ - వీర - సౌమ్య ఇత్యాదరేణ బహుశస్సంబోధనం - రాజధర్మపాలనం త్యక్త్వా ఏవం శోకే అపవాద ఇత్యుక్తం త్వయా - తదేవమేవ సత్యమేవ - అతస్త్వద్వాక్యైస్సురుచిరైరనునీతోఽస్మి - అతో మమ దుఃఖనివృత్తిరాగతా జాతా - సంతాపశ్చ మయా నిరాకృతః - అత ఏవ మమ కార్యానుశాసనే ప్రజారక్షణకార్యస్యానుష్ఠానే - హే వీర మయా పరితోషః ప్రాప్త ఇతి శేషః ||౧౯|| ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్విపంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

త్రతాం చ శుభాచారామాశ్రమాంతే యశస్వినీమ్ | పునరప్యాగతో వీర పాదమూలముపాసితుమ్ ||౯|| మాశుచః పురుషవ్యాఘ్ర కాలస్య గతిరీదృశీ | త్వద్విధా న హి శోచంతి బుద్ధిమంతో మనస్వినః ||౧౦|| సర్వే క్షయాంతా నిచయాః పతనాంతాస్సముచ్ఛ్రయాః | సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాంతం చ జీవితమ్ ||౧౧|| తస్మాత్పుత్రేషు దారేషు మిత్రేషు చ ధనేషు చ | నాతిప్రసంగః కర్తవ్యో విప్రయోగో హి తైర్ధ్రువమ్ ||౧౨|| శక్తస్త్వమాత్మనాత్మానం వినేతుం మనసా మనః | లోకాంత్సర్వాంశ్చ కాకుత్స్థ కిం పునశ్శోకమాత్మనః ||౧౩|| నేదృశేషు విముహ్యంతి త్వద్విధాః పురుషర్షభాః | అపవాదస్స కిల తే పునరేష్యతి రాఘవ ||౧౪|| యదర్థం మైథిలీ త్యక్తా అపవాదభయాన్నృప | సోఽపవాదః పురే రాజన్ భవిష్యతి న సంశయః ||౧౫|| స త్వం పురుషశార్దూల ధైర్యేణ సుసమాహితః | త్యజైనాం దుర్బలాం బుద్ధిం సంతాపం మా కురుష్వ హ ||౧౬|| ఏవముక్తస్తు కాకుత్స్థో లక్ష్మణేన మహాత్మనా | ఉవాచ పరయా ప్రీత్యా సౌమిత్రిం మిత్రవత్సలః ||౧౭|| ఏవమేతన్నరశ్రేష్ఠ యథా వదసి లక్ష్మణ | పరితోషశ్చ మే వీర మమ కార్యానుశాసనే ||౧౮|| నివృత్తిశ్చాగతా సౌమ్య సంతాపశ్చ నిరాకృతః | భవద్వాక్యైస్సురుచిరైరనునీతోఽస్మి లక్ష్మణ ||౧౯|| ❖❖❖❖❖❖

❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్విపంచాశస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తస్మాదితి | అతిప్రసంగః - అత్యాసక్తిః ||౧౨|| శక్తస్త్వమాత్మనాత్మానం వినేతుం మనసైవ హీతి | ఆత్మనా స్వయమేవ మనసైవ కరణేనాత్మానం - స్వాత్మానం లోకాంశ్చ వినేతుం శిక్షితుం శక్తః - సాంసారికదుఃఖాద్వారయితుమిత్యర్థః ||౧౩|| నేదృశేష్వితి | అపవాదః పునరేష్యతి ప్రకారాంతరేణేతి శేషః ||౧౪|| తదేవోపపాదయతి - యదర్థమితి | హే నృప - పరీవాదభయాద్ధేతోస్త్వయా - యదర్థం యదపవాదపరిహారార్థం మైథిలీ త్యక్తా - సోఽపవాదః - పునః ప్రకారాంతరేణ - భవిష్యతి - సీతామపవాదాత్త్యక్త్వా పునశ్శోచతి - తస్మాత్తస్యామతిమాత్రోఽయం - కాముకస్య - రామస్య అనురాగ ఇతి | పునరప్యపవాదో భవిష్యతీత్యర్థః ||౧౫|| ఏవమితి | కార్యానుశాసనే - రాజ్యకార్యకరణే పరితోషః కృతే ||౧౮|| నివృత్తిరితి | నివృత్తిస్సుఖం ||౧౯|| ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్విపంచాశస్సర్గః §§

అథ రామేణ లక్ష్మణోక్తస్యానిత్యప్రదర్శనాయ ప్రజారక్షణస్యావశ్యకర్తవ్యబోధనం- ప్రజాకృత్యావేక్షణఫలక ప్రజాహ్వానాయ లక్ష్మణప్రేషణం చ॥ లక్ష్మణస్యేత్యాది॥ పరమాద్భుతం సర్వేషు యాంతా ఇత్యాదివాక్యం ॥ ౩ ॥ చత్వార ఇతి॥ చత్వారో దివసాః గతా ఇతి యది విశేషః- తత్ తస్మాత్ ప్రజానుశాసనాత్ ॥ ౪ ॥ ఆహూయంతామితి ॥ స్త్రియో వా - కార్యార్థిన్య ఇతి శేషః ॥ ౫ ॥ సంవృతే వా యుష్వశక్తిం నిరుతితః- భవేదితి శేషః ॥ ౬ ॥ శ్రూయతే హి పురేతి॥ బ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణభక్తః ॥ ౭ ॥ స ఇతి॥ పుష్కరేషు పుష్కరాఖ్యతీర్థేషు ॥ ౮ ॥ తత ఇతి॥ సంగాత్- రాజదానార్థం నీయమానబహుగోసంగాత్ - స్పర్శితా బ్రాహ్మణాయ దత్తా -బహుదోహినీతి సాంతాంతరం - ఆహితాగ్నేః దరిద్రస్యేత్యనేన అగ్నిహోత్రహవిరర్థమపి ధనస్యాంతరాభావ ఉక్తః -ఉంఛః వృత్తిః పతితాన్నస్యకణశ ఆదానం ॥ ౯ ॥ స ఇతి॥ స నష్టగః ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి॥ జీర్ణవత్సాం సంవత్సరగణాన్ బహూనిత్యుక్తైః ॥ ౧౧ ॥ అథేతి॥ స్వకేన స్వకృతేన ॥ ౧౩ ॥ య ఇతి ॥ యోఽపి స గతో లబ్ధదానః - తమృషిం గవానుగమ్యమానమృషిం తం తీర్థాద యష్టు- తమృషిం యస్య గోర్హస్థితా తం సత్వరం సకృతగవా స్వేషాద్విజో నృగేణ స్పర్శితా దత్తేత్యాచష్ట ఇత్యనుకర్ష ఇతి వ్యాచఖ్యుః గవానుగమనాదనంతరం బ్రాహ్మణః నృగతో వ్యయాలభ్యేతిపరేణాభియుక్త ఇతి। సమంజసం ॥ అన్వగాదిత్యత్ర కర్తృత్వ ప్రతీతేరక్షకస్యారస్యసిద్ధిశ్చేతి॥ ౧౫ ॥ వివదంతావితి ॥ నృగశాసనం రాజసవిధప్రవేశనియోగం ॥ ౧౬ ॥ అర్థినామితి॥ కృకలాసః కృకలాసీభూతః॥ ౧౮ ॥ ఏవం శాసం దత్త్వా సమనుతప్తది తైస్స్వయమేవ

లక్ష్మణస్య తు తద్వాక్యం నిశమ్య పరమాద్భుతమ్ । సుప్రీతశ్చాభవద్రామో వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౧ ॥ దుర్లభస్త్వీదృశో బంధురస్మిన్కాలే విశేషతః। యాదృశస్త్వం మహాబుద్ధే మమ సౌమ్య మనోనుగః ॥ ౨ ॥ యచ్చ మే హృదయం కించిద్వర్తతే శుభలక్షణ । తన్నిశామయ చ శ్రుత్వా కురుష్వ వచనం మమ ॥ ౩ ॥ చత్వారో దివసాః సౌమ్య కార్యం పౌరజనస్య వై । అకుర్వాణస్య సౌమిత్రే తన్మే మర్మాణి కృంతతి ॥ ౪ ॥ ఆహూయంతాం ప్రకృతయః పురోధా మంత్రిణస్తథా । కార్యార్థినశ్చ పురుషాః స్త్రియో వా పురుషర్షభ ॥ ౫ ॥ పౌరకార్యాణి యో రాజా న కరోతి దినే దినే । సంవృతే నరకే ఘోరే పతితో నాత్ర సంశయః ॥ ౬ ॥ శ్రూయతే హి పురా రాజా నృగో నామ మహాయశాః । బభూవ పృథివీపాలో బ్రహ్మణ్యః సత్యవాక్శుచిః॥ ౭ ॥ స కదాచిద్గవాం కోటీః సవత్సాః స్వర్ణభూషితాః। నృదేవో భూమిదేవేభ్యః పుష్కరేషు దదౌ నృపః ॥ ౮ ॥ తతస్సంగాద్గతా ధేనుస్సవత్సా స్పర్శితానఘ । బ్రాహ్మణస్యాహితాగ్నేశ్చ దరిద్రస్యోంఛవర్తినః ॥ ౯ ॥ స నష్టాం గాం క్షుధార్తో వై అన్విష్యంస్తత్ర తత్ర చ । నాపశ్యత్సర్వరాజ్యేషు సంవత్సరగణాన్బహూన్ ॥ ౧౦ ॥ తతః కనఖలం గత్వా జీర్ణవత్సాం నిరామయామ్ । దదర్శ గాం స్వకాం ధేనుం బ్రాహ్మణస్య నివేశనే ॥ ౧౧ ॥ అథ తాం నామధేయేన స్వకేనోవాచ బ్రాహ్మణః। ఆగచ్ఛ శబలేత్యేవం సా తు శుశ్రావ గౌస్స్వరమ్ ॥ ౧౨ ॥ తస్య తం స్వరమాజ్ఞాయ క్షుధార్తస్య ద్విజస్య వై । అన్వగాత్పృష్ఠతస్సా గౌర్గచ్ఛంతం పావకోపమమ్ ॥ ౧౩ ॥ యోఽపి పాలయతే విప్రస్సోఽపి గామన్వగాద్ద్రుతమ్ । గత్వా తమృషిమాచష్ట మమ గౌరితి సత్వరమ్ ॥ ౧౪ ॥ స్పర్శితా రాజసింహేన మమ దత్తా నృగేణ హ । తయోర్బ్రాహ్మణయోర్వాదో మహానాసీద్విపశ్చితోః ॥ ౧౫ ॥ వివదంతౌ తతోఽన్యోన్యం దాతారమభిజగ్మతుః। తౌ రాజభవనద్వారి న ప్రాప్తౌ నృగశాసనమ్ ॥ ౧౬ ॥ అహోరాత్రాణ్యనేకాని వసంతౌ క్రోధమీయతుః। ఊచతుశ్చ మహాత్మానౌ తావుభౌ ద్విజసత్తమౌ ॥ ౧౭ ॥ క్రుద్ధౌ పరమసంతప్తౌ వాక్యం ఘోరాభిసంహితమ్ ॥ ౧౭ ॥ అర్థినాం కార్యసిద్ధ్యర్థం యస్మాత్త్వం నైషి దర్శనమ్ ॥ ౧౮ ॥ అదృశ్యస్సర్వభూతానాం కృకలాసో భవిష్యసి ॥ ౧౯ ॥ బహువర్షసహస్రాణి బహువర్షశతాని చ ॥ ౨౦ ॥ శ్వభ్రేఽస్మిన్ కృకలాసో వై దీర్ఘకాలం వసిష్యసి ॥ ౨౧ ॥ ఉత్పత్స్యతే హి లోకేఽస్మిన్యదూనాం కీర్తివర్ధనః। వాసుదేవ ఇతి

లక్ష్మణస్యేత్యాది ॥ ౪ ॥ ఆహూయంతామితి॥ స్త్రియశ్చేతి కార్యార్థిన్య ఇత్యనుషజ్యతే ॥ ౫ ॥ పౌరేతి॥ పతితః- స్వకర్మణేతి శేషః -సంవృతే నరకే ఘోరే పాత్యతే నాత్ర సంశయ ఇతి చ పాఠః ॥ ౯ ॥ తత ఇతి॥ సంగాత్ రాజ్ఞా దత్తబహుగోసంగాత్ ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి॥ కనఖలం- కనఖలాఖ్యగ్రామం ॥ ౧౪ ॥ స్పర్శితేతి ॥ స్పర్శితా దత్తా ॥ ౧౬ ॥ అర్థినామితి॥ కృకలాసః- జంతువిశేషః ॥ ౨౧ ॥ స ఇతి॥

శాపావసానం చక్రతురిత్యాహ - తత్వత్స్వితి ॥ వాసుదేవః వసుదేవాపత్యం - యద్వా - సర్వభూతేష్వావాసాద్వాసుః - స చాసౌ దేవః పురుషవిగ్రహః పురుషశరీరః స్వశరీరః ॥౧౫॥ స ఇతి ॥ స తే త్వాం శాపాన్మోక్షయితా - హే రాజన్ తస్మాచ్ఛాపాత్ త్వం భవిష్యసి కృకలాస ఇతి శేషః ॥ తేన కాలేన - కృష్ణావతారావధినా కాలేనాల్పేనేత్యర్థః నిష్కృతిః శాపమోక్షః ॥౧౬॥ తం కాలమాహ - భారేతి ॥ కలౌ యుగే ఉపస్థితే సన్నిహితే సతీత్యర్థః ॥౧౭॥ ఏవమితి ॥ బ్రాహ్మణాయ అన్యస్మా ఇతి శేషః ॥౧౮॥ నృగవచ్ఛీఘ్రం ప్రజాగుణదోషావిచారే రాజ్ఞాం దోష ఇత్యాహ కార్యార్థినామితి ॥ విమర్దః కలహః - రాజ్ఞాం - ప్రజానాం కార్యాకార్యన్యాయాన్యాయవిచారమకుర్వతాం. అభివర్తంతు అభివర్తయంతు - మహ్యం మమ కార్యిణః - ప్రజాః అధికారిణశ్చ ॥౧౯॥ నను నృగస్యైవమవస్థా చేత్ - అలం సుకృతకర్మణేతి శంకావంతం లక్ష్మణం లక్షయిత్వాహ - సుకృతస్యేతి ॥ కార్యస్య కర్తవ్యస్య - సుకృతస్య ప్రజాపాలనధర్మస్య - ఫలం పార్థివో నాపైతీతి కాకుః ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థః - కార్యవాన్ జనః కక్ష్యాయామితి ప్రతీక్షస్వ - ద్వారి స్థిత్వేతి శేషః ॥౨౦॥ - ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - త్రిపంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈

అథ లక్ష్మణేన విశిష్య నృగవృత్తాంతప్రశ్నః క్రియతే - రామస్యేతి ॥౧॥ అల్పేతి ॥ ఈదృశః శాపోఽనర్థ ఇతి శేషః ॥౨॥ శ్రుత్వేతి ॥ పాపసంయుక్తం శాపయుక్తం పాపసంయుక్తం ॥౩॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ శాపవిక్షతః స రాజా యథాపూర్వం ముమోచ తద్వక్ష్యామి శృణ్వితి సంబంధః ॥౪॥ ద్విజౌ ప్రతి కిమువాచేతి శంకాయాం తయోరదర్శనమేవాభూదిత్యాహ - అథేతి ॥ అధ్వని మార్గే అధ్వనిగతౌ తౌ విజ్ఞాయ ధ్యానేనానుమాయ విజ్ఞాతవానిత్యర్థః - నైగమాః పౌరాః ॥౫॥ తానితి ॥ శ్రూయతాం మే వచనమితి శేషః ॥౬॥ నారద ఇతి ॥ నారదపర్వతౌ మునీ మహద్భయం దత్వా ప్రయుక్తస్య శాపస్య నివేదనేన మమ మహద్భయం దత్వా త్రిభువనం తృతీయం భువనం బ్రహ్మలోకం గతౌ - వాయుభూతౌ వాయువత్

ఖ్యాతో లోకే పురుషవిగ్రహః ॥ ౧౫ ॥ స తే మోక్షయితా రాజంస్తస్మాచ్ఛాపాద్విశాంపతే ❈ ॥ కృతా చ తేన కాలేన నిష్కృతిస్తే భవిష్యతి ॥ ౧౬ ॥ భారావతరణార్థం హి నరనారాయణౌ ప్రభూ ❈ ॥ ఉత్పత్స్యేతే మహావీర్యౌ కలౌ యుగ ఉపస్థితే ॥ ౧౭ ॥ ఏవం తౌ శాపముత్సృజ్య బ్రాహ్మణౌ విగతజ్వరౌ ❈ ॥ తాం గాం హి దుర్బలాం వృద్ధాం దదతుర్బ్రాహ్మణాయ వై ॥ ౧౮ ॥ ఏవం స రాజా తం శాపముపభుంక్తే సుదారుణమ్ ॥ కార్యార్థినాం విమర్దో హి రాజ్ఞాం దోషాయ కల్పతే । తచ్ఛీఘ్రం దర్శనం మహ్యమభివర్తంతు కార్యిణః ॥ ౧౯ ॥ సుకృతస్య హి కార్యస్య ఫలం నాపైతి పార్థివః । తస్మాద్గచ్ఛ ప్రతీక్షస్వ సౌమిత్రే కార్యవాన్ జనః ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే త్రిపంచాశస్సర్గః ••••••••••

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరమార్థవిత్ । ఉవాచ ప్రాంజలిర్వాక్యం రాఘవం దీప్తతేజసమ్ ॥ ౧ ॥ అల్పాపరాధే కాకుత్స్థ ద్విజాభ్యాం శాప ఈదృశః । మహాన్నృగస్య రాజర్షేర్యమదండ ఇవాపరః ॥ ౨ ॥ శ్రుత్వా తు పాపసంయుక్తమాఖ్యానం పురుషర్షభ । కిమువాచ నృగో రాజా ద్విజౌ క్రోధసమన్వితౌ ॥ ౩ ॥ లక్ష్మణేనైవముక్తస్తు రాఘవః పునరబ్రవీత్ । శృణు సౌమ్య యథాపూర్వం స రాజా శాపవిక్షతః ॥ ౪ ॥ అథాధ్వని గతౌ విప్రౌ విజ్ఞాయ స నృగస్తదా । ఆహూయ మంత్రిణస్సర్వాన్నైగమాన్సపురోధసః ॥ ౫ ॥ తానువాచ నృగో రాజా సర్వాశ్చ ప్రకృతీస్తథా । దుఃఖేన సుసమావిష్టః శ్రూయతాం మే సమాహితైః ॥ ౬ ॥ నారదః పర్వతశ్చైవ మమ దత్వా మహద్భయమ్ । గతౌ త్రిభువనం భద్రౌ వాయుభూతావనిందితౌ ॥ ౭ ॥ కుమారోఽయం వసుర్నామ స చేహాద్యాభిషిచ్యతామ్ । శ్వభ్రం చ యత్సుఖస్పర్శం క్రియతాం శిల్పి

ప్రవృత్తిశ్శాపమోక్షః ॥ ౧౬ ॥ ఏవమితి ॥ బ్రాహ్మణాయ - కస్మైచిత్ - అన్యస్మా ఇత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ కార్యార్థినామితి ॥ విమర్దః - కలహః - అభివర్తంతామాగచ్ఛంతు - కాంక్షిణః - కార్యార్థినః ॥ అభివర్తంతు కాంక్షిణ ఇతి చ పాఠః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రిపంచాశస్సర్గః ❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈

రామస్యేత్యాది ॥ ౧ ॥ అల్పేతి ॥ అల్పే స్వల్పే అపరాధే గోదానద్వారా ద్విజాభ్యాం నారదపర్వతాభ్యాం యమదండ ఇవ మహాన్ శాపో దత్తః ॥ ౩ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ హే సౌమ్య - శాపవిక్షతస్స నృగరాజా యథాపూర్వమువాచ తచ్ఛృణ్వితి యోజనా ॥ ౪ ॥ అథేతి ॥ అధ్వని వర్త్మని అధ్వనిగతౌ తౌ - ధ్యానేన - అనుమానేన విజ్ఞాయేత్యర్థః - నైగమాః పౌరాః ॥ ౫ ॥ తానితి ॥ శ్రూయతామితి వచన

తిలగౌ - యద్వా త్రేతాయాం నాగౌ తత్సంజ్ఞౌ తత్ప్రయుక్తౌ యా ప్రజ్ఞానం చ రాజ్ఞో ధ్యానసేనేతి బోధ్యం ॥౭॥ కుమారఇతి ॥ శ్వభ్రం గర్తః ॥౯॥ ఫలవన్తఇతి ॥ గుల్మినః కక్షవృక్షాః ॥౧౦॥ పుష్పాణీతి ॥ అధ్యర్ధం యోజనం పరివార్య యథా పుష్పాణి స్యుః తథా క్రియన్తామిత్యన్వయః ॥౧౨॥ ఏవమితి ॥ హే పుత్ర ధర్మనిత్యో భూత్వా ప్రజాః క్షత్రధర్మేణ పాలయేత్యాదేశేన వసుం త్వయ్యష్టాదశశ్లోకస్య ప్రథమపాదేన సంబన్ధః ॥౧౩॥ ప్రత్యక్షమితి ॥ తాదృశేఽపి - అల్పేఽపి ॥౧౪॥ మా కృథా ఇతి ॥ కృతాన్తః ప్రాచీనకర్మ - కుశలః సుఖదుఃఖప్రాపణప్రభుః - వ్యసనీ వ్యసనవాన్ ॥౧౫॥ ప్రాప్తవ్యానీతి ॥ ప్రాప్తవ్యాని ప్రాప్నోత్యేవేత్యేవం యోజనా - ప్రాప్తవ్యస్యైకత్రస్థల వివక్షితత్వాద్యత్నం వినా ప్రాప్యాని - గన్తవ్యాని స్వయమన్యత్ర గత్వా ప్రాప్యాని - లబ్ధవ్యాని స్థలవివక్షితత్వాద్యత్నలభ్యాని - పూర్వే జాత్యన్తరే - సంపాదితకారణాని తత్తత్ సుఖాని దుఃఖాని ప్రాప్తవ్యాదీని ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥౧౬॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుఃపంచాశస్సర్గః ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

అథ రామేణ పునః బ్రాహ్మణాపరాధశాపప్రాప్తికథాభాషణం - ఏషత ఇతి - ఇహ రాజ్ఞామపరాధవిషయే ॥౧॥ ఏవమితి ॥ కథాశ్రవణ ఇతి శేషః ॥౩॥ ఆసీదితి ॥ ఇక్ష్వాకూణామిక్ష్వాకుపుత్రాణాం ద్వాదశమో ద్వాదశసంఖ్యాపూరణః సంఖ్యాదేశ ఏవ పుత్ర అర్థః ॥౪॥ స ఇతి ॥ గౌతమస్యాభ్యాశే గౌతమాశ్రమస్య సమీపే ॥౫॥ పురస్యేతి ॥ సుకృతం సుష్ఠుకృతం - నివేశం వాసం యత్ర చ క్షేత్రే తస్య పురస్యేత్యన్వయః ॥

భిర్నృప । యత్రాహం సంతపిష్యామి శాపం బ్రాహ్మణనిస్సృతమ్ ॥౮॥ వర్షఘ్నమేకం శ్వభ్రం తు హిమఘ్నమపరం తథా ॥ ✽ ॥ గ్రీష్మఘ్నం తు సుఖస్పర్శమేకం కుర్వన్తు శిల్పినః ॥౯॥ ఫలవన్తశ్చ యే వృక్షాః పుష్పవన్తశ్చ యా లతాః ॥ ✽ ॥ విరోప్యన్తాం బహువిధాశ్ఛాయావన్తశ్చ గుల్మినః ॥౧౦॥ క్రియతాం రామణీయం చ శ్వభ్రాణాం సర్వతో దిశమ్ ॥ ✽ ॥ సుఖమత్ర వసిష్యామి యావత్కాలస్య పర్యయః ॥౧౧॥ పుష్పాణి చ సుగన్ధీని క్రియన్తాం తేషు నిత్యశః ॥ ✽ ॥ పరివార్య యథా మే స్యురధ్యర్ధం యోజనం తథా ॥౧౨॥ ఏవం కృత్వా విధానం స సందిదేశ వసుం తదా ॥ ✽ ॥ ధర్మనిత్యః ప్రజాః పుత్ర క్షత్రధర్మేణ పాలయ ॥౧౩॥ ప్రత్యక్షం తే యథా శాపో ద్విజాభ్యాం మయి పాతితః ॥ ✽ ॥ నరశ్రేష్ఠ సరోషాభ్యామపరాధేఽపి తాదృశే ॥౧౪॥ మా కృథాస్తనుసంతాపం మత్కృతే నరర్షభ ॥ ✽ ॥ కృతాన్తః కుశలః పుత్ర యేనాస్మి వ్యసనీకృతః ॥౧౫॥ ప్రాప్తవ్యాన్యేవ ప్రాప్నోతి గన్తవ్యాన్యేవ గచ్ఛతి ॥ ✽ ॥ లబ్ధవ్యాన్యేవ లభతే దుఃఖాని చ సుఖాని చ । పూర్వే జాత్యన్తరే వత్స మా విషాదం కురుష్వ హ ॥౧౬॥ ఏవముక్త్వా నృపస్తత్ర సుతం రాజా మహాయశాః । శ్వభ్రం జగామ సుకృతం వాసాయ పురుషర్షభ ॥౧౭॥ ఏవం ప్రవిశ్యైవ నృపస్తదానీం శ్వభ్రం మహారత్నవిభూషితం తత్ । సంపాదయామాస తదా మహాత్మా శాపం ద్విజాభ్యాం హి రుషా విముక్తమ్ ॥౧౮॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే చతుఃపంచాశస్సర్గః ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

ఏష తే నృగశాపస్య విస్తరోఽభిహితో మయా । యద్యస్తి శ్రవణే శ్రద్ధా శృణుష్వేహాపరాం కథామ్ ॥౧॥ ఏవముక్తస్తు రామేణ సౌమిత్రిః పునరబ్రవీత్ । తృప్తిరాశ్చర్యభూతానాం కథానాం నాస్తి మే నృప ॥౨॥ లక్ష్మణేనైవముక్తస్తు రామ ఇక్ష్వాకునన్దనః । కథాం పరమధర్మిష్ఠాం వ్యాహర్తుముపచక్రమే ॥౩॥ ఆసీద్రాజా నిమిర్నామ ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్ । పుత్రో ద్వాదశమో వీర్యే ధర్మే చ పరినిష్ఠితః ॥౪॥ స రాజా వీర్యసంపన్నః పురం దేవపురోపమమ్ । నివేశయామాస తదా అభ్యాశే గౌతమస్య తు ॥౫॥ పుర

మితి శేషః ॥౬॥ నారదఇతి ॥ త్రిభువనం బ్రహ్మలోకమిత్యర్థః ॥౭॥ కుమారఇతి ॥ శ్వభ్రం గర్తః గుల్మినః ॥౯॥ ఫలవన్తఇతి ॥ కక్షవృక్షాః ॥౧౦॥ పుష్పాణీతి ॥ పుష్పాణి యథా - అధ్యర్ధం యోజనం పరివార్య స్యుః - తథా క్రియన్తామిత్యర్థః ॥౧౨॥ ప్రత్యక్షమితి ॥ తాదృశే - అల్పేఽపీత్యర్థః ॥౧౪॥ మా కృథా ఇతి ॥ కృతాన్తః - ఈశ్వరః ॥౧౫॥ ప్రాప్తవ్యానీతి ॥ పూర్వజాత్యన్తరే ప్రాప్తవ్యాన్యేవ ప్రాప్నోతి - గన్తవ్యాన్యేవ గచ్ఛతి - లబ్ధవ్యాన్యేవ లభతే దుఃఖాని సుఖాని చ ॥౧౬॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుఃపంచాశస్సర్గః ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

ఏష త ఇత్యాది ॥ ఇహ రాజాపరాధవిషయే ॥౧॥ ఏవమితి ॥ తృప్తిః - కథానాం సంబంధినీత్యర్థః ॥౨॥ స ఇతి ॥ గౌతమస్యేతి ॥ గౌతమా

౬ ॥ తస్యేతి ॥ పితురిక్ష్వాకోః దీర్ఘసత్రం బహుకాలసాధ్యం బహుగుణజనకం యస్య తత్తథోక్తం యాగః ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ పూర్వం వసిష్ఠవరణం తతో త్ర్యాదివరణం ॥ ౯ ॥ తమితి ॥ అంతరం ప్రతిపాలయ ఇంద్రయాగసమాప్తిపర్యంతం అవకాశం ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వ ఇంద్రం యాజయిత్వా త్వాం యాజయిష్య ఇతి భావః దేవానామపి యజ్ఞాధికారః ప్రాక్సిద్ధ రూపితః ॥ ౧౦ ॥ అనంతరమితి ॥ అనంతరం వసిష్ఠగమనానంతరం - గౌతమః ప్రత్యపూరయత్ - వసిష్ఠకర్తవ్యం హౌత్రమార్త్విజ్యం రాజ్ఞ ఇతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ నిమిరితి ॥ తాన్విప్రాన్ అత్ర్యాదీనిత్యర్థః ॥ ౧౩½ ॥ తదితి ॥ తదంతరం వసిష్ఠేన ప్రతీక్షణీయమిత్యుక్తమవకాశం గౌతమేన పూరితమపశ్యత్ స్వకర్తవ్యమార్త్విజ్యం గౌతమేన పూరితమపశ్యదిత్యర్థః ॥ ౧౪½ ॥ స ఇతి ॥ నిద్రయాపహృతః అసమాప్తవిపర్యస్త ఇతి భావః ॥ ౧౬½ ॥ యస్మాదితి ॥ మమావజ్ఞాయ త్వయాన్యస్స్వీకృతోపి చేతి శేషః - చేతనేన వినాభూతః మృత ఇత్యర్థః - భవిష్యతి ॥ ౧౭½ ॥ తత ఇతి ॥ బ్రహ్మయోనిం వసిష్ఠం ॥ ౧౯½ ॥ తస్మాదితి ॥ చేతనేన వినాకృతోప్యుతః సురుచిరా ప్రఖ్యా శోభా యస్య సః ॥ ౨౦½ ॥ ఇతీతి ॥ తదితి బ్రహ్మనామ - ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృత ఇతి గీతాయాం - బ్రహ్మణస్తుల్యతయా అధిగతః ప్రాప్తః ప్రభావః తద్వంతౌ బ్రహ్మతుల్యప్రభావావితి యావత్ ॥ ౨౧½ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - పంచపంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§

అథ విదేహవతోః పునర్దేహప్రాప్తికథనమాయరత్తరే ॥ రామస్యేత్యాదినా ॥ ౧ ॥ నిక్షిప్తౌ ॥ దేవసమ్మతౌ దేవపూజితౌ ॥ ౭ ॥
స్యసుకృతం నామ వైజయంతమితి శ్రుతమ్ । నివేశం యత్ర రాజర్షిర్నిమిశ్చక్రే మహాయశాః ॥ ౬ ॥ తస్య బుద్ధిస్సముత్పన్నా నివేశ్య సుమహాపురమ్ । యజేయం దీర్ఘసత్రేణ పితుః ప్రహ్లాదయన్మనః ॥ ౭ ॥ తతః పితరమామంత్ర్య ఇక్ష్వాకుం హి మనోస్సుతమ్ । వసిష్ఠం వరయామాస పూర్వం బ్రహ్మర్షిసత్తమమ్ ॥ ౮ ॥

అనంతరం స రాజర్షిర్నిమిరిక్ష్వాకునందనః । అత్రిమంగిరసం చైవ భృగుం చైవ తపోధనమ్ ॥ ౯ ॥ తమువాచ వసిష్ఠస్తు నిమిం రాజర్షిసత్తమమ్ । వృతోహం పూర్వమింద్రేణ అంతరం ప్రతిపాలయ ॥ ౧౦ ॥ అనంతరం మహావిప్రో గౌతమః ప్రత్యపూరయత్ । వసిష్ఠోపి మహాతేజా ఇంద్రయజ్ఞమథాకరోత్ ॥ ౧౧ ॥ నిమిస్తు రాజా విప్రాంస్తాన్ సమానీయ నరాధిపః । అయజద్ధిమవత్పార్శ్వే స్వపురస్య సమీపతః ॥ ౧౨ ॥ పంచవర్షసహస్రాణి రాజా దీక్షామథాకరోత్ ॥ ౧౨½ ॥ ఇంద్రయజ్ఞావసానే తు వసిష్ఠో భగవానృషిః । సకాశమాగతో రాజ్ఞో హౌత్రం కర్తుమనిందితః ॥ ౧౩½ ॥ తదంతరమథాపశ్యద్గౌతమేనాభిపూరితం ॥ ❀ ॥ కోపేన మహతావిష్టో వసిష్ఠో బ్రహ్మణస్సుతః ॥ ౧౪½ ॥ స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ముహూర్తం సముపావిశత ॥ ❀ ॥ తస్మిన్నహని రాజర్షిర్నిద్రయాపహృతో భృశమ్ ॥ ౧౫½ ॥ తతో మన్యుర్వసిష్ఠస్య ప్రాదురాసీన్మహాత్మనః । అదర్శనేన రాజర్షేర్వ్యాహర్తుముపచక్రమే ॥ ౧౬½ ॥ యస్మాత్త్వమన్యం వృతవాన్మామవజ్ఞాయ పార్థివ ॥ ❀ ॥ చేతనేన వినాభూతో దేహస్తవ భవిష్యతి ॥ ౧౭½ ॥ తతః ప్రబుద్ధో రాజర్షిః శ్రుత్వా శాపముదాహృతమ్ ॥ ❀ ॥ బ్రహ్మయోనిమథోవాచ సంరంభాత్ క్రోధమూర్ఛితః ॥ ౧౮½ ॥ అజానతశ్శయానస్య క్రోధేన కలుషీకృతః । ముక్తవాన్మయి శాపాగ్నిం యమదండమివాపరమ్ ॥ ౧౯½ ॥ తస్మాత్తవాపి బ్రహ్మర్షే చేతనేన వినాకృతః । దేహస్సురుచిరప్రఖ్యో భవిష్యతి న సంశయః ॥ ౨౦½ ॥ ఇతి రోషవశాదుభౌ తదానీమన్యోన్యం శపితౌ నృపద్విజేంద్రౌ ॥ ❀ ॥ సహసైవ బభూవతుర్విదేహౌ తత్తుల్యాధిగతప్రభావవంతౌ ॥ ౨౧½ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే పంచపంచాశస్సర్గః ॥ ❀•••❀

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరవీరహా । ఉవాచ ప్రాంజలిర్వాక్యం రాఘవం దీప్తతేజసమ్ ॥ ౧ ॥ నిక్షిప్తదేహౌ కాకుత్స్థ కథం తౌ ద్విజపార్థివౌ । పునర్దేహేన సంయోగం జగ్మతుర్దేవసమ్మతౌ ॥ ౨ ॥ లక్ష్మణేనైవముక్తస్తు రామశ్చేక్ష్వాకునందనః । ప్రత్యువాచ మహాతేజా లక్ష్మణం పురుషర్ష

శ్రమస్యేత్యర్థః ॥ ౫ ॥ పుకస్యేతి ॥ వైజయంతమింద్రప్రాసాదసాదృశ్యాత్తథావ్యపదేశః ॥ ౯ ॥ తమితి ॥ ప్రతీక్ష ప్రతీక్షస్వ ❀ ప్రతీక్షత్వంతరమితి చ పాఠః - తదనంతరం త్వాం యాజయిష్య ఇతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ అనంతరమితి ॥ గౌతమః - ప్రత్యపూరయత్ - వసిష్ఠకర్తవ్యం హౌత్రమితి శేషః ॥ ౧౧ ॥ నిమిరితి ॥ తాన అత్ర్యాదీన్ ॥ ౧౪½ ॥ స ఇతి ॥ అసమాప్తపసత్ర ఇతి శేషః ॥ ౧౯½ ॥ తస్మాదితి ॥ చేతనేన వినాకృత ఇత్యపృత ఇత్యర్థః - సురుచిరప్రఖ్యః - సురుచిరకాంతిః ॥ ౨౧½ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచపంచాశస్సర్గః - •••••••••••••••••••••••••••• ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అశరీర ఇతి ॥ అన్యస్య శరీరస్య కృతే - అన్యస్యాశ్శరీరప్రాప్తినిమిత్తం - పితుః బ్రహ్మణః ॥ ౫ ॥ స ఇతి ॥ అభివాద్యేతి ॥ అభివాదనా చ్ఛరీరస్య పితృపుత్రభావాల్లింగదేహో నోపపన్నః ॥ ౬ ॥ భగవన్నితి ॥ ఉపాగమం ప్రాప్తః ॥ శ్లో ॥ అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ । తదండమభవద్ధైమం తత్ర జాతః ప్రజాపతిరితి స్మృతివచనాదవగంతవ్యం ॥ ౭ ॥ సర్వేషామితి ॥ మహాద్దుఃఖస్య విష్యత్త్వే నత్వకార్యవిలోపః - సర్వకార్యాణి ఐహికాముష్మికసకలప్రయోజనసాధనాని - లుప్యంతే విలయం యాంతీతి భావః ॥ ౮ ॥ దేహస్యేతి ॥ సద్భావే ప్రాప్తౌ ॥ ౮ ॥ తమితి ॥ మిత్రావరుణజం తద్విసృష్టం ॥ ౯ ॥ అయోనిజ ఇతి ॥ తత్రాపి మిత్రావరుణరేతః ప్రవేశేపి - మా వశం మత్పుత్రత్వేన పూర్వవత్ప్రజాపతిత్వమపి ప్రాప్స్యసీతి భావః ॥ ౧౦ ॥ ఏవమితి ॥ వరుణాలయం సముద్రం ॥ ౧౧ ॥ తమితి ॥ తమేవ కాలం తస్మిన్నేవ కాలే - మిత్రః పూర్వమాదిత్యస్సూర్యమండలస్థమూర్తిభేదః ॥ సురోత్తమైస్సురేశ్వరైః పూజ్యమానస్సన్ క్షీరోదేన క్షీరాత్మకేన వరుణేన ఉపేతస్సన్ - వరుణత్వం వరుణతాదాత్మ్యం - అకారయత్ భావయతిస్మ - యద్వా - మిత్రోపి వరుణత్వం వరుణాధికారమకరోదిత్యర్థః - ఏవం చ మిత్రతాదాత్మ్యాపన్నేన వరుణేన విసృష్టత్వాత్ - వరుణరేతో విసర్గస్యాపి పూర్వం మిత్రకృతోర్వశీనిమిత్తత్వాన్మిత్రావరుణరేతో భవతీతి మిత్రావరుణజం తేజ ఆవిశేత్యనేన న విరోధః ॥ ౧౨ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ ఏతస్మిన్నేవ కాలే వరుణాత్మనా మిత్రావస్థానకాలే ॥ ౧౩ ॥ తామితి ॥ వరుణాలయే క్షీరోదే ॥ ౧౪ ॥ ప్రత్యువాచేతి ॥ సాక్షాత్స్వయం ॥ ౧౬ ॥ వరుణ ఇతి ॥ ఇదం తేజః త్వద్దర్శనక్షుభితవీర్యరూపం దేవనిర్మితే కుంభే మిత్రోత్పత్తిసమర్థతయా బ్రహ్మసృష్టే ॥ ౧౭ ॥ ఏవమితి ॥ త్వయి త్వన్నిమిత్తం - కృతకామః - కృతకామభోగః ॥ ౧౯ ॥ కామమితి ॥ కామమధికం మే హృదయం చిత్తం త్వయి స్థితం - తుభ్యం తవ భావోధికః మయి స్థితః - అత ఏతదేవం భవతు - కుంభే వీర్యో

భః ॥ ౩ ॥ తౌ పరస్పరశాపేన దేహావుత్సృజ్య ధార్మికౌ । అభూతాం నృపవిప్రర్షీ వాయుభూతౌ తపోధ
నౌ ॥ ౪ ॥ అశరీరశ్శరీరస్య కృతేన్యస్య మహాయశాః । వసిష్ఠస్సుమహాతేజా జగామ పితురంతికమ్ ॥ ౫ ॥ సోభి
వాద్య తతః పాదౌ దేవదేవస్య ధర్మవిత్ । పితామహమథోవాచ వాయుభూత ఇదం వచః ॥ ౬ ॥ భగవన్ని
మిశాపేన విదేహత్వముపాగమమ్ । లోకనాథ మహాదేవ అండజోపి త్వమబ్జజః ॥ ౭ ॥ సర్వేషాం దేహహీ
నానాం మహద్దుఃఖం భవిష్యతి । లుప్యంతే సర్వకార్యాణి హీనదేహస్య వై ప్రభో ॥ ౮ ॥ దేహస్యాన్యస్య
సద్భావే ప్రసాదం కర్తుమర్హసి ॥ ౮ ॥ తమువాచ తతో బ్రహ్మా స్వయంభూరమితప్రభః । మిత్రావ
రుణజం తేజః ప్రవిశ త్వం మహాయశః ॥ ౯ ॥ అయోనిజస్త్వం భవితా తత్రాపి ద్విజసత్తమ ॥ ❁ ॥ ధర్మే
ణ మహతా యుక్తః పునరేష్యసి మే వశమ్ ॥ ౧౦ ॥ ఏవముక్తస్తు దేవేన చాభివాద్య ప్రదక్షిణమ్ ॥ ❁ ॥ కృ
త్వా పితామహం తూర్ణం ప్రయయౌ వరుణాలయమ్ ॥ ౧౧ ॥ తమేవ కాలం మిత్రోపి వరుణత్వమకార
యత్ ॥ ❁ ॥ క్షీరోదేన సహోపేతః పూజ్యమానస్సురోత్తమైః ॥ ౧౨ ॥ ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు ఊర్వ
శీ పరమాప్సరాః ॥ ❁ ॥ యదృచ్ఛయా సముద్దేశమాయయౌ సఖిభిర్వృతా ॥ ౧౩ ॥ తాం దృష్ట్వా రూపసంప
న్నాం క్రీడంతీం వరుణాలయే ॥ ❁ ॥ ఆవిశత్పరమో హర్షో వరుణం చోర్వశీకృతే ॥ ౧౪ ॥ స తాం పద్మ
పలాశాక్షీం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్ ॥ ❁ ॥ వరుణో వరయామాస మైథునాయాప్సరోవరామ్ ॥ ౧౫ ॥
ప్రత్యువాచ తతస్సా తు వరుణం ప్రాంజలిః స్థితా ॥ ❁ ॥ మిత్రేణాహం వృతా సాక్షాత్పూర్వమేవ సురేశ్వర
౧౬ ॥ వరుణస్త్వబ్రవీద్వాక్యం కందర్పశరపీడితః ॥ ❁ ॥ ఇదం తేజస్సముత్స్రక్ష్యే కుంభేస్మిన్దేవనిర్మితే
౧౭ ॥ ఏవముత్సృజ్య సుశ్రోణి త్వయ్యహం వరవర్ణిని ॥ ❁ ॥ కృతకామో భవిష్యామి యది నేచ్ఛసి సంగమమ్
౧౮ ॥ తస్య తల్లోకపాలస్య వరుణస్య సుభాషితమ్ ॥ ❁ ॥ ఊర్వశీ పరమప్రీతా శ్రుత్వా వాక్యమువాచ హ ॥
౧౯ ॥ కామమేతద్భవత్వేవం హృదయం మే త్వయి స్థితమ్ ॥ ❁ ॥ భావశ్చాప్యధికస్తుభ్యం దేహో మిత్ర

రామస్యేత్యాది ॥ ౧ ॥ నిక్షిప్తేతి ॥ దేవసమ్మితౌ - దేవతుల్యౌ ॥ ౪ ॥ అశరీర ఇతి ॥ అన్యస్య శరీరస్య కృతే అన్యశరీరప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ సర్వేషామితి ॥ సర్వకార్యాణి - ఐహికాముష్మికసకలప్రయోజనాని ॥ ౮ ॥ తమితి ॥ తేజో రేతః ॥ ౯ ॥ అయోనిజ ఇతి ॥ తత్రాపి మిత్రావరుణతేజః ప్రవేశేపి - అయోనిజత్వం రేతో జన్యత్వేపి యోనావప్రవేశాదితి భావః - మే వశం - మదధీనతాం ॥ ౧౧ ॥ తమేవేతి ॥ తమేవ కాలం - తస్మిన్నేవ కాలే - మిత్రస్సూర్యమూర్తిభేదః - వరుణత్వమకారయత్ - కేనాపి హేతునా - ఉభావపి యుగపద్వరుణరాజ్యమకుర్వతామిత్యర్థః - తథైవోత్తరత్ర వక్ష్యతి - మిత్రః వరుణత్వం ప్రాప్తేతి ॥ ౧౯ ॥ కామమితి ॥ మి[illegible]త వరుణావిరోధన రాజ్యమకరో

శ్చర్యోద్భవకుంభాత్ప్రభాదేహాస్తువయముపూర్వవృత్తస్యమిత్రస్యాస్తు-భావేనభోగస్త్వయాసహమమదేహానభోగోమిత్రేణాస్త్వేత్యుక్తంభవ
తి ॥ ౧౦ ॥ ఉర్వశ్యేతి॥తద్రేతః ప్రభావసంభోగతుల్యం ॥ ౧౧ ॥ మయేతి॥ అవసర్జితా విసృష్టవతీ-మామితిశేషః ॥ ౧౩ ॥ అనే
నేతి॥అనేనదుష్కృతేనపికంపతిమంగీకృత్యతత్సమయఏవద్వితీయ వరణంసాధారణస్త్రీత్వమపిమహద్దుష్కృతమిత్యనేనబోధితం-మను
ష్యలోకమాస్థాయానేన దేవరూపేణైవేతిశేషః ॥ ౧౪ ॥ బుధస్యేతి॥కాశిరాజఃకాశీదేశాధీశ్వరః ॥ ౧౫ ॥ తతఇతి॥పురూరవంపురూ
రవసంఅపత్యంప్రయాగః ప్రతియాతాప్రాప్తా ॥ ౧౬ ॥ తస్యేతి॥ఆయుఃతన్నామకః ॥ ౧౭ ॥ వజ్రమితి॥ శ్రాంతేబ్రహ్మహత్యా
భిభూత ఇతిభావఃయేన నహుషేణ ॥ ౧౮ ॥ ఉర్వశీవృత్తాంతనిగమనం-సాతేనేతి ॥ ౧౯ ॥ ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-
శ్రీరామాయణతత్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షట్పంచాశస్సర్గః ॥ ※※※※※※※※※※※※

అథతద్విసృష్టరేతస్సకాశాద్దేహోత్పత్తిప్రకారకథనం॥ తామితి ॥ దివ్యసంకాశాందివ్యసందర్భరూపాం ॥ ౧ ॥ నిక్షిప్తే
తి॥నిక్షిప్తదేహౌపునర్దేహేనసంయోగంకథంజగ్మతుః ॥ కుంభేవరుణేనరేతోవిసర్గఉక్తః-తావతాదేహసిద్ధిప్రశ్నోత్తరం నలబ్ధమితి
పునఃప్రశ్నప్రసక్తిర్జ్ఞేయా॥ ౨॥ తస్యేతి॥ తాంకథాంవసిష్ఠదేహోత్పత్తివిషయామవసిష్టాంకథాం॥ ౩ ॥యఇతి.॥ మహాత్మనోమిత్రావరు
ణయోస్తేజఃపూర్ణః - ఘటఇత్యన్వయః - తేజోమయా ప్రభావవంతావిత్యర్థః - అత్రేయమాఖ్యాయికా - ప్రథమమూర్వశీంమి
త్రోదృష్ట్వాతామామంత్రితవాన్ -తయాచత్వన్నికాసమాగచ్ఛామీత్యుక్తే-తదావరుణలోకస్థఏవమిత్రస్తద్దర్శనాత్స్ఖలితంనిజంతేజఃఘ
టేతత్ప్రజ్వలన్నివిహాసంజగామ-పశ్చాద్వరుణోపితాంవృష్ట్వాస్ఖలితంస్వతేజఃతస్మిన్నేవకుంభేవ్యసృజత్ ఉర్వశీతతోమిత్రనివాసంగతా
చేతి॥ ౪ ॥ పూర్వమితి॥ నాహంపుత్ర స్తవేతి యద్యపిమిత్రేణాపికుంభేరేతః ఉత్సృష్టం- తథాపితవైకస్యైవపుత్రో నభవామీత్యుక్త్వా
అహంకృచ్ఛ్రాత్ అపాక్రాంతుదిత్యర్థః॥ ౫ ॥ఏవముక్త్వాబీజమాహ తద్ధితేజఇతి॥ అగస్త్యోత్పత్తిహేతుభూతంమిత్రస్యతేజఃఉర్వశ్యాఃపూర్వమూర్వ

[illegible]॥ ౧౦ ॥ ఉర్వశ్యా ఏవముక్తస్తు రేతస్తన్మహదద్భుతమ్ ॥ ※ ॥ జ్వలదగ్నిశిఖాప్రఖ్యంత
స్మిన్కుంభేన్యవాసృజత్ ॥ ౧౧ ॥ ఉర్వశీత్వగమత్తత్ర మిత్రో వై యత్ర దేవతా ॥ ※ ॥ తాంతుమి
త్రస్సుసంక్రుద్ధఉర్వశీమిదమబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ మయానిమంత్రితాపూర్వంకస్మాత్త్వమవసర్జితా
※ ॥ పతిమన్యంవృతవతీ [illegible] దుష్టచారిణి ॥ ౧౩ ॥ అనేనదుష్కృతేనత్వంమత్క్రోధకలుషీకృ
తా ॥ ※ ॥ మనుష్యలోకమాస్థాయ కంచిత్కాలంనివత్స్యసి॥౧౪ ॥ బుధస్యపుత్రో రాజర్షిః కాశిరా
జఃపురూరవాః॥ తమద్యగచ్ఛదుర్బుద్ధే సతేభర్తాభవిష్యతి॥ ౧౫ ॥ తతస్సాశాపదోషేణపురూరవసమ
భ్యగాత్ ॥ ※ ॥ ప్రతియాతాపురూరవసం [illegible] ఔరసమ్ ॥ ౧౬ ॥ తస్యజజ్ఞేతతశ్శ్రీమానా
యుఃపుత్రోమహాబలః ॥ ※ ॥ నహుషో [illegible] ఇంద్రసమద్యుతిః ॥ ౧౭ ॥ వజ్రముత్సృ
జ్యవృత్రాయశ్రాంతేథత్రిదశేశ్వరే ॥ ※ ॥ [illegible] యేనేంద్రత్వంప్రశాసితం ॥ ౧౮ ॥ సా
తేనశాపేనజగామభూమింతదోర్వశీ [illegible] ॥ ※ ॥ బహూనివర్షాణ్యవసచ్చ సుభ్రూ
శ్శాపక్షయాదింద్రసదో యయౌచ ॥ ౧౯ ॥ [illegible] శ్రీ[రా]మాయణేషట్పంచాశస్సర్గః ॥ ꠶꠶꠶꠶꠶꠶꠶꠶꠶꠶

తాంశ్రుత్వాదివ్యసంకాశాంకథామద్భుతదర్శనామ్ ॥ లక్ష్మణఃపరమప్రీతోరాఘవంవాక్యమ
బ్రవీత్ ॥౧॥ నిక్షిప్తదేహౌకాకుత్స్థకథంతౌద్విజపార్థివౌ ॥ పునర్దేహేనసంయోగంజగ్మతుర్దేవస
మ్మతౌ ॥ ౨ ॥ తస్యతద్భాషితంశ్రుత్వారామస్సత్యపరాక్రమః ॥ తాంకథాంకథయామాసవసిష్ఠస్యమ

హ-ఏతదేవమేధవతు-మహృదయంచిత్తంత్వయిస్థితిమేవభవతు-అత్యధికోభావశ్చతుభ్యంతివచమయీతిశేషః॥ ౧౧ ॥ఉర్వశీత్వితి ॥కస్మా
త్త్వమసి-వర్జితావిసృష్టవతీ-మామితిశేషః ॥ ※॥ కస్మాత్త్వమసివర్జితేతిచపాఠః -[illegible]ప్రవిష్టాస్యాస్సప్రవిష్టేన్నను
రాగాభావమాలోక్యేత్యర్థః ※ తాంతుమిత్రస్సుసంక్రుద్ధేతిచపాఠః॥ ౧౩ ॥ అనేనేతి ॥మానుషంలోకమాస్థాయేత్యనేనదేవరూపేణై
వేతిశేషః ॥ ౧౯ ॥ ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే -మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే
షట్పంచాశస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

తామిత్యాది॥దివ్యసంకాశాందివ్యరూపాం ॥ ౧ ॥ నిక్షిప్తేతి ॥నిక్షిప్తదేహౌపునర్దేహేనేత్యుక్తంకుంభేవరుణరేతోవిసర్జనముక్తం
తావతాప్రకృష్టదేహసిద్ధిప్రశ్నోనదత్తోత్తరఇతిపునఃప్రశ్నఃకృతఇతి-మంతవ్యం ॥ ౨ ॥ తస్యేతి॥తాంకథాంవసిష్ఠస్యదేహోత్పత్తివి
షయిణీంకథాం ॥ ౩ ॥ యస్త్వితి॥ తేజోమయా -నిరవధికతేజస్కౌ ॥ ౪ ॥ పూర్వమితి ॥ తత్రకుంభే -పూర్వంవరుణతేజోనిధానాదూ
ర్ధ్వం-మిత్రంప్రతినాహంతవ [illegible] తస్మాత్కుంభాదహం క్రామత్-ఉదలిష్ఠత్ ॥ ౫ ॥ సోభిధస్యకాప్రసక్తిర్యత్రాహం-తద్ధి

కమిత్రావరుణవీర్యం-ఉర్వశ్యాః పూర్వం-ఆహితం తత్కుంభప్రవిష్టం వారుణం తేజశ్చ యుత్ర సమభవత్ సంగతమభవత్ - యత్ర కుంభే మిత్రతేజః మిత్రతేజః సీద్-అతస్తేజోంతరసంగతత్వాత్ తస్మై ఏకస్యోర్వశీసుత ఇత్యుక్తమగస్త్యేన - అతఏవ మైత్రావరుణిరిత్యగస్త్యనామ ॥ ౬ ॥ కస్యచిదితి ॥ అథానంతరం కస్యచిత్కాలస్య వసిష్ఠో జజ్ఞే - తేజసాయుక్తః మిత్రావరుణయోరితి శేషః వసిష్ఠస్తేజసాయుక్తః ॥ ౯ ॥ ఏవమితి ॥ అపూర్వదేహస్య నవదేహాత్ వసిష్ఠస్య నిర్గమః ఉత్పత్తిప్రకారః కథితః-యథాభవత్ - వృత్తాంత ఇతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ తం చేతి ॥ రక్షంతి స్మ తైలకటాహ ఇతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ తత ఇతి ॥ భృగుః-తత్ర యజ్ఞసమాప్తికాలే-ఇదం వక్ష్యమాణం-హే పార్థివ పార్థివదేహాభిమాని ప్రత్యగాత్మన్ - తవ తుష్టోఽస్మి అతః తే చేతః జీవితం దేహేఽవయిష్యామీత్యబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ సుప్రీతా ఇతి ॥ తథా సుప్రీతాస్సర్వే సురాశ్చ నిమేశ్చేత ఆనయిష్యామ ఇత్యబ్రువన్ అనంతరం హే రాజర్షే వరం వరయ తే చేతః క్వ నిరూప్యతాం స్థాప్యతామితి చాబ్రువన్ ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి ॥ నిమేశ్చేతః తేజోభిమానీ ప్రత్యగాత్మా అబ్రవీత్ - భోగబలవశాల్లింగదేహస్తత్రైవేతి భావః ॥ కిమబ్రవీత్తదాహ - సర్వభూతానాం నేత్రేషు దేహవర్తినస్సర్వస్థానేభ్యస్సూక్ష్మత్వాత్ తేన నేత్రాణాం ప్రకాశకతయా స్వస్మై భవాద్యుగపద్వసేయం ॥ ౧౪ ॥ బాఢమితి ॥ వాయుభూతః వాయుసదృశలఘుభూతలింగదేహస్థిత ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ త్వత్కృత ఇతి ॥ నిమిష్యంతి నిమేషధర్మం ప్రాప్స్యంతి-చక్షూంషి సర్వభూతానామితి శేషః ॥ వాయుభూతేన చరతా త్వయా కరణేన-విశ్రమ

హాత్మనః ॥ ౩ ॥ యస్తు కుంభో రఘుశ్రేష్ఠ తేజఃపూర్ణో మహాత్మనోః । తస్మింస్తేజోమయౌ విప్రౌ సంభూతావృషిసత్తమౌ ॥ ౪ ॥ పూర్వం సమభవత్తత్ర హ్యగస్త్యో భగవానృషిః । నాహం సుతస్తవేత్యుక్త్వా మిత్రం తస్మాదపాక్రమత్ ॥ ౫ ॥ తద్ధి తేజస్తు మిత్రస్య ఉర్వశ్యాః పూర్వమాహితమ్ । తస్మింస్సమభవత్కుంభే తత్తేజో యత్ర వారుణమ్ ॥ ౬ ॥ కస్యచిత్త్వథ కాలస్య మిత్రావరుణసంభవః । వసిష్ఠస్తేజసా యుక్తో జజ్ఞే చేక్ష్వాకుదైవతమ్ ॥ ౭ ॥ తమిక్ష్వాకుర్మహాతేజా జాతమాత్రమనిందితమ్ । వవ్రే పురోహితం సౌమ్య వంశస్యాస్య భవాయ నః ॥ ౮ ॥ ఏవం త్వపూర్వదేహస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః । కథితో నిర్గమస్సౌమ్య నిమేశ్శృణు యథాభవత్ ॥ ౯ ॥ దృష్ట్వా విదేహం రాజానమృషయస్సర్వ ఏవ తే । తం తతో యోజయామాసుర్యాగదీక్షాం మనీషిణః ॥ ౧౦ ॥ తం చ దేహం నరేంద్రస్య రక్షంతి స్మ ద్విజోత్తమాః । గంధైర్మాల్యైశ్చ వస్త్రైశ్చ పౌరభృత్యసమన్వితాః ॥ ౧౧ ॥ తతో యజ్ఞే సమాప్తే తు భృగుస్తత్రేదమబ్రవీత్ । ఆనయిష్యామి తే చేతస్తుష్టోఽస్మి తవ పార్థివ ॥ ౧౨ ॥ సుప్రీతాశ్చ సురాస్సర్వే నిమేశ్చేతస్తథాబ్రువన్ । వరం వరయ రాజర్షే క్వ తే చేతో నిరూప్యతామ్ ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్తస్సురైస్సర్వైర్నిమేశ్చేతస్తదాబ్రవీత్ । నేత్రేషు సర్వభూతానాం వసేయం సురసత్తమాః ॥ ౧౪ ॥ బాఢమిత్యేవ విబుధా నిమేశ్చేతస్తదాబ్రువన్ । నేత్రేషు సర్వభూతానాం వాయుభూతశ్చరిష్యసి ॥ ౧౫ ॥ త్వత్కృతే చ నిమిష్యంతి చక్షూంషి

తేజసి ॥ ఉర్వశ్యా - నిమిత్తభూతాయాః మిత్రతేజః తస్మిన్ కుంభే - పూర్వముపరి ఆహితమపి తం - తస్మాత్ప్రతిషేధః కృత ఇతి భావః - యద్వా - పూర్వం వరణేనాలేఖోర్వశ్యా ఆహితం తేజస్సాక్షీసన్నిధానాత్ అసంభోగాత్కుంభేఽత్ర నిక్షిప్తమితి భావః - అస్మిన్ స్తుపక్షే మిత్రపదం మిత్రావరుణపరం - సన్నిధానమిత్రావరుణతేజోయోగస్య - కింతు - కుంభమాత్రసంభవః - అతఏవ కుంభసంభవః కలశభవ ఇత్యాదివ్యవహారః - అగస్త్యస్య కుంభస్య మైత్రావరుణత్వాత్ - మైత్రావరుణిరిత్యపి వ్యవహారః - క్వచిత్ - వసిష్ఠస్య - మైత్రావరుణతేజోజనితత్వాహ - యస్మాత్తేజస్తు మిత్రస్యోర్వశ్యాం పూర్వమాహితం తత్తేజో యత్ర వారుణమితి ॥ అస్యైతత్వాహుః నాహం సుతస్తవేత్యాదిపుత్రో న భవామీత్యర్థః - ఉత్తరస్య ప్రసక్తిం దర్శయతి - తద్ధీతి ॥ అగస్త్యస్య - ఉత్పత్తిబీజభూతం మిత్రస్య తత్తేజః ఉర్వశ్యాః పూర్వమురర్వశ్యా నిమిత్తతః - మిత్రేణ తస్మిన్ కుంభే వరుణసృష్టవిసర్జనాత్పూర్వమేవాహితం తస్మిన్నేవ కుంభే వారుణమపి తేజః ఉర్వశీనిమిత్తకం సమభవత్ - తస్మాత్ తస్మై ఏకస్యోర్వశీసుత ఇత్యుక్తమగస్త్యేన - అతఏవ మైత్రావరుణిరిత్యగస్త్యనామ - కుంభతేజస్త్వాత్కుంభసంభవ ఇత్యాహుః ॥ ౬ ॥ కస్యచిదితి ॥ అగస్త్యోత్పత్తేః బహుకాలానంతరమిత్యర్థః - మిత్రావరుణయోస్తేజసా ఇతి శేషః హి పూర్వం బ్రహ్మనియోగః ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ అపూర్వదేహస్య నవదేహస్య నిర్గమః ఉత్పత్తిః ॥ ౧౦ ॥ తమితి ॥ రక్షంతి స్మ తైలకటాహాదావితి శేషః ॥ ౧౧ ॥ తత ఇతి ॥ భృగుః - తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞసమాప్తికాల ఇత్యర్థః - ఇదం వక్ష్యమాణం - హే పార్థివ - దేహాభిమాని ప్రత్యగాత్మన్ - తవ తుష్టోఽస్మి - అతః తే చేతః జీవమానయిష్యామి దేహ ఇత్యబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ సుప్రీతా ఇతి ॥ తదా సుప్రీతాః సర్వే సురాశ్చ - నిమేశ్చేత ఆనయిష్యామ ఇత్యబ్రువన్ - అథ హే రాజర్షే వరం వరయ - తే చేతస్త్వత్కృత్స్నం క్వ నిరూప్యతాం క్వ స్థాప్యతామితి చాబ్రువన్నిత్యనుబంధః క్వ తే చేతో నిరూప్యతామితి పాఠః ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి ॥ నిమేశ్చేతః - చేతోభిమానీ - ప్రత్యగాత్మా తదాబ్రవీత్ - కిమితి - సర్వభూతానాం నేత్రేషు సర్వభూతనేత్రేషు - స్వైరభావాత్ - వసేయం - నేత్రేష్వస్మిన్నిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ బాఢమితి ॥ వాయుభూతః - లాగాద్యుపవాయుభూత ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ [illegible] ॥ [illegible] తేజసా నిమిత్తం

ఖ్యాతిశ్చర్యం బంధనబాధయామాసస్య శాపస్యాపనోదార్థమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ అరణిమితి ॥ తత్ర యజ్ఞభూమావరణిం నిక్షిప్య మంత్రహోమైః పుత్రీయమంత్రపూర్వకహోమైః ॥ ౧౮ ॥ అరణ్యామితి ॥ విదేహాత్ విగతచేతో దేహాత్ ॥ ౧౯ ॥ ఏవమితి ॥ అయం జనకవంశః ॥ ✻ ॥ తేనాయామితి మాధవదితివహః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సప్తపంచాశస్సర్గః -§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

అథ లక్ష్మణస్య బ్రాహ్మణం ప్రతి శాపాయ క్షాత్త్వం కాయాం తాదృశక్షమాశీలాభావే సంతి త్యాహ - ప్రసంగాత్ బ్రాహ్మణః ఏవం బ్రువతీతి ॥ ౧ ॥ మహదితి ॥ వసిష్ఠస్య నిమేస్సహ ప్రసంగ ఇతి శేషః ॥ ౨ ॥ నిమిస్త్వితి ॥ నక్షమాం కృతవాన్ అనుబంధమేవ కృతవానిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ సౌమిత్రే ఇతి ॥ సత్త్వానుగం సత్త్వగుణానుగం మాగాతమితి శేషః - పురస్సత్త్వాపలంబ్య తం ప్రకారం నిబోధ ॥ ౬ ॥ నహుషస్యేతి ॥ పౌరాణాం వర్ధయతీతి పౌరవర్ధనః ॥ ౭ ॥ ఏకేతి ॥ పురస్కృతా పూజితా దైతేయీ దితేః పుత్రీ ॥ ౮ ॥ అన్యేతి ॥ ఉశనసో దుహితేతి పూర్వశ్లోకస్థ దుహితృశబ్దేన సింహావలోకనన్యాయేనాన్వయః - యయాతేః పత్నీ దేవయానీ - సాతు న దయితా నేష్టా ॥ ౧౦ ॥ పూరురితి ॥ మాతృకృతేన రాజప్రీ

పృథివీపతే । వాయుభూతేన చరతా ఆచార్యం ఋషిసత్తమమ్ ॥ ౧౭ ॥ ఏవముక్త్వా తు విబుధాస్స ర్వే జగ్ముర్యథాగతమ్ । ఋషయోపి మహాత్మానో నిమేర్దేహం సమాహరన్ ॥ ౧౮ ॥ అరణిం తత్ర నిక్షిప్య మథనం చక్రురోజసా । మంత్రహోమైర్మహాత్మానః పుత్రహేతోర్నిమేస్తదా ॥ ౧౯ ॥ అరణ్యాం మథ్య మానాయాం ప్రాదుర్భూతో మహాతపాః । మథనాన్మిథిరిత్యాహుర్జననాజ్జనకోభవత్ । ✻ ॥ యస్మా ద్విదేహాత్సంభూతో వైదేహస్తు తతస్స్మృతః ॥ ౧౯ ॥ ఏవం విదేహరాజశ్చ జనకః పూర్వకోభవత్ ॥ ✻ ॥ మిథిర్నామ మహాతేజాస్తేనాయం మైథిలోభవత్ ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే సప్తపంచాశస్సర్గః

ఏవం బ్రువతి రామే తు లక్ష్మణః పరవీరహా । ప్రత్యువాచ మహాత్మానం జ్వలంతమివ తేజసా ॥ ౧ ॥ మహ దద్భుతమాశ్చర్యం విదేహస్య పురాతనం । నివృత్తం రాజశార్దూల వసిష్ఠస్య నిమేస్సహ ॥ ౨ ॥ నిమిస్తు క్షత్రియశ్శూరో విశేషేణ చ దీక్షితః । న క్షమాం కృతవాన్రాజా వసిష్ఠస్య మహాత్మనః ॥ ౩ ॥ ఏవముక్తస్తు తేనాయం శ్రీమాన్ క్షత్రియపుంగవః । ఉవాచ లక్ష్మణం వాక్యం సర్వశాస్త్రవిశారదం ॥ ౪ ॥ రామో రమ యతాం శ్రేష్ఠో భ్రాతరం దీప్తతేజసమ్ ॥ ౪½ ॥ న సర్వత్ర క్షమా వీర పురుషేషు ప్రదృశ్యతే ॥ ౫ ॥ సౌమిత్రే దుస్సహో రోషో యథా క్షాంతో యయాతినా । సత్త్వానుగం పురస్కృత్య తం నిబోధ సమాహితః ॥ ౬ ॥ నహుషస్య సుతో రాజా యయాతిః పౌరవర్ధనః । తస్య భార్యాద్వయం సౌమ్య రూపేణాప్రతిమం భువి ॥ ౭ ॥ ఏకా తు తస్య రాజర్షేర్నాహుషస్య పురస్కృతా । శర్మిష్ఠా నామ దైతేయీ దుహితా వృషపర్వ ణః ॥ ౮ ॥ అన్యా తూశనసః పత్నీ యయాతేః పురుషర్షభ । న తు సా దయితా రాజ్ఞో దేవయానీ సుమధ్యమా ॥ ౯ ॥ తయోః పుత్రౌ తు సంభూతౌ రూపవంతౌ సమాహితౌ । శర్మిష్ఠాజనయత్పూరుం దేవయానీ యదుం తదా ॥ ౧౦ ॥ పూరుస్తు దయితో రాజ్ఞో గుణైర్మాతృకృతేన చ । తతో దుఃఖసమావిష్టో యదుర్మాతరమబ్ర వీత్ ॥ ౧౧ ॥ భార్గవస్య కులే జాతా దేవస్యాక్లిష్టకర్మణః । సహసే హృద్గతం దుఃఖమవమానం చ దుస్స

నిమిష్యంతి - సమేషు ధర్మం ప్రాప్స్యంతి - నిత్యమార్థమితి తస్మిలన ఖేదాపనోదనార్థమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ ఏవమితి ॥ దేహం కేవలమిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ అరణిమితి ॥ మంత్రహోమైః - పుత్రీయమంత్రహోమైః - తాదృశమంత్రపూర్వకహోమైరిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ అరణ్యామితి ॥ విదేహాద్విగతో దేహాద్విదేహాత్ సంభూతో వై దేహాజ్జనకః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తపంచాశస్సర్గః -✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

౧ ॥ మహదితి ॥ పుణ్యశ్రవణత్వేన - మహదద్భుతం ఆశ్చర్యం ఆశ్చర్యాదపి ఆశ్చర్యమిత్యర్థః - నిమేస్సహేతి ॥ ప్రసంగ ఇతి శేషః ॥ ౨ ॥ నిమిరితి ॥ మహాత్మనో వసిష్ఠస్య - మయైకథం భాస్యేతి క్షమాం న కృతవాన్ - లక్ష్మణం ప్రతి యయాతిమాకథనం మార్గం నృష్టకో విదాం నాదస్తు ఇతి న్యాయం కథం నామ అసూయ సైరయో హైవం మహాత్మా దోషం - చింతాయాః - అకర్తవ్యాత్ప్రాయాత్ - గుణవతో గుణకీర్తనస్య ॥ ౫ ॥ సౌమిత్రే ఇతి ॥ యథా యేన ప్రకారేణ - సత్త్వానుగం సత్త్వగుణానుగతం మాగమితి శేషః - తం ప్రకారం నిబోధ ॥ ౬ ॥ ఏకేతి ॥ పురస్కృతా - పూజితా - దైతేయీ దితేః పుత్రీ ॥ ౮ ॥ అన్యేతి ॥ ఉశనసః శుక్రస్య ॥ ౯ ॥ గుణైరితి ॥ గుణైః స్వభావగుణైః ॥ ౧౧ ॥ సహసేతి

యయాత్యేవేతి శేషః ||౧౩|| యదీతి || మామనుజ్ఞాయ మహాత్మనాసి అగ్నిం ప్రవేక్ష్యామీతి శేషః || ౧౫ || ఇంగితమితి || ఇంగితమితి పాఠే స్వభ దరోషభావమితి భావః ※ ఈప్సితమితి పాఠాంతరం || ౧౬ || దృష్ట్వేతి || అప్రకృతిస్థాం అస్వస్థాం అప్రహృష్టాం హర్షరహితాం - అచేతనాం క్షుభితచిత్తాం || ౧౯ || నమామితి || దుఃఖితామవమానితాం మాం త్వం నావజానీషే న జానాసి - అవప్రయోగో భార్గోధాత్వర్థమాత్రే ఆర్షః - ఇదం చ మదవమాననం రాజ్ఞస్తద్దవగణసమాలంబనేత్యస్యాపదేశేనాహ - వృషస్యేతి || వృషస్యావజ్ఞయా త్రోటనాదిలక్షణయా వృషజీవినః వృషధ్వజస్య పుష్పాదయః క్షిప్యంతే నాశ్యంతే || ౨౦ || ప్రకృతే కిం తత్రాహ - అవజ్ఞయేతి || హే భార్గవ రాజర్షిణా త్వయ్యవజ్ఞయా హేతుభూతయా మాం పరిభూయ మయ్యవజ్ఞాం ప్రయుక్తః || ౨౧ || ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అష్టపంచాశస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§ ※

అథశాపసమనమాహ - శ్రుత్వేతి । జరాం పరిమితాం ఉశనః ప్రసాదాదన్యత్ర సంక్రమయోగ్యాం ప్రాప్య యదుం దేవయానీపు

హమ్|| ౧౨|| ఆవాం చ సహితౌ దేవి ప్రవిశావ హుతాశనమ్। రాజా తు రమతాం సార్ధం దైత్యపుత్ర్యా బహూః సమాః||౧౩|| యది వా సమ్మానీయం తే మామనుజ్ఞాతుమర్హసి। క్షమ త్వం న ఖల్విష్యే హం మరిష్యామి న సంశయః|| ౧౪|| పుత్రస్య భాషితం శ్రుత్వా పరమార్తస్య రోదతః। దేవయానీ తు సంక్రుద్ధా సస్మార పితరం తదా||౧౫|| ఇంగితం తదభిజ్ఞాయ దుహితుర్భార్గవస్తదా । ఆగతస్త్వరితం తత్ర దేవయానీ యత్ర సా|| ౧౬|| దృష్ట్వా చాప్రకృతిస్థాం తామప్రహృష్టామచేతనామ్ ।పితా దుహితరం వాక్యం కిమేతదితి చాబ్రవీత్ || ౧౭|| పృచ్ఛంతమసకృత్తం వై భార్గవం దీప్తతేజసమ్ । దేవయానీ తు సంక్రుద్ధా పితరం వాక్యమబ్రవీత్ || ౧౮ || అహమగ్నిం విషం తీక్ష్ణమపో వా మునిసత్తమ ।భక్షయిష్యే ప్రవేక్ష్యామి న తు శక్ష్యామి జీవితుమ్ || ౧౯ || న మాం త్వమవజానీషే దుఃఖితామవమానితామ్ ।వృషస్యావజ్ఞయా బ్రహ్మన్ క్షిప్యంతే వృషజీవినః||౨౦||అవజ్ఞయా చ రాజర్షిః పరిభూయ చ భార్గవ ।మయ్యవజ్ఞాం ప్రయుంక్తే హి న చ మాం బహు మన్యతే || ౨౧ || తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా కోపేనాభిపరిప్లుతః। వ్యాహర్తుముపచక్రామ భార్గవో నహుషాత్మజమ్ || ౨౨ || యస్మాన్మామవజానీషే నాహుష త్వం దురాత్మవాన్ । జరయా పరయా జీర్ణః శైథిల్యముపయాస్యసి || ౨౩ || ఏవముక్త్వా దుహితరం సమాశ్వాస్య చ భార్గవః। పునర్జగామ బ్రహ్మర్షిర్భవనం స్వం మహాయశాః||౨౪|| స ఏవముక్త్వా ద్విజపుంగవాగ్ర్యః సుతాం సమాశ్వాస్య చ దేవయానీమ్ । పునర్యయౌ సూర్యసమానతేజా దత్త్వా చ శాపం నహుషాత్మజాయ || ౨౫ || ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే అష్టపంచాశస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

శ్రుత్వా తూశనసం క్రుద్ధం తదార్తో నహుషాత్మజః । జరాం పరమికాం ప్రాప్య యదుం వచనమబ్రవీత్ ||౧||యదో త్వమసి ధర్మజ్ఞో మదర్థం ప్రతిగృహ్యతామ్ । జరాం పరమికాం పుత్ర భోగైరంస్యే మహాయశః || ౨ || న తావత్కృతకృత్యోఽస్మి విషయేషు నరర్షభ । అనుభూయ తథా కామాంస్తతః ప్రాప్స్యామ్యహం జరామ్ || ౩ || యదుస్తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ నరర్షభమ్ । పుత్రస్తే దయితః పూరుః ప్రతిగృహ్ణాతు వై జరామ్ ||౪|| బహిష్కృతోఽహమర్థేషు సన్నికర్షాచ్చ పార్థివ । ప్రతిగృహ్ణాతు వై రాజన్కైస్సహాశ్నాతి భోజనమ్||౫|| తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా పూరుమథాబ్రవీత్ । ఇయం జరా మహాబా

తి || అప్రకృతిస్థామస్వస్థాం అప్రహృష్టాం హర్షరహితాం అచేతనాం క్షుభితచిత్తాం ||౧౭|| అహమితి || అగ్నిం ప్రవేక్ష్యామి - విషం భక్షయిష్యామీతి సంబంధః || ౧౯ || నేతి || దుఃఖితామవమానితాం మాం నావజానీషే - న జానీషే - న జానాసి - అవోపసర్గో ధాత్వర్థమాత్రే వర్తతే - అన్యాపదేశేనాహ - వృషస్యేతి || వృషస్యావజ్ఞయా భేదనాదినా వృషజీవినః పుష్పాదయః ఛిద్యంతే || ౨౦ || తదేవోపపాదయతి - అవజ్ఞయేతి || హే భార్గవ - రాజర్షిస్త్వయ్యవజ్ఞయా - హేతుభూతయా మాం పరిభూయ - మయ్యవజ్ఞాం ప్రయుంక్తే - అవజ్ఞాయ స రాజర్షిః పరిభూయ చ భార్గవమితి పాఠే భార్గవ త్విత్యామంత్రణం బహుమానాభావం మయ్యవజ్ఞాన బహుమాన భావం కరోతీత్యర్థః || ౨౫ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టపంచాశస్సర్గః - ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

శ్రుత్వేత్యాది || ౪ || బహిష్కృత ఇతి || సన్నికర్షాత్ - సమీపావస్థాపనాదికృత్యాచ్చ బహిష్కృతః || ౫ || పూరో ఇతి || జరాం సం

త్రం ॥౪॥ బహిష్కృత ఇతి ॥ సన్నికర్షాచ్చ స్వయం నావస్థాపనలాలనాదికృత్యాచ్చ బహిష్కృతః ॥ ౭ ॥ పూరోరితి ॥ జరాం సంక్రామయత్ । అసంక్రామయత్ । ఆగమబలాదిటి విశేషః ॥ ౧౦ ॥ న్యాసేతి ॥ తస్మాత్పూర్వం మయా జాతః ❈ ప్రతిదేహి జరాం మమ పాలితా సా యస్మాన్మయా న్యాసభూతా జరా త్వయి సంక్రామితా । తస్మాన్మయా జాతో మత్తో జాత ఇత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ రాక్షస ఇతి ॥ ప్రజార్థే ప్రజానామాధిపత్యలక్షణే ప్రయోజనే । విఫలో భవ । రాజ్యాధిపత్యరహితో భవేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ న త్వితి ॥ దుర్మతేస్తవ సన్తాన ఇత్యర్థః । యాతుధానసన్తానస్సోమవంశే రాజపదాభిషిక్తః । భవతుల్యదుర్వినీతత్వాదితి భావః ॥ ౧౬ ॥ తమితి ॥ ఆశ్రమం వానప్రస్థాశ్రమం ॥ ౨౦ ॥ ఏష ఇతి ॥ యన్నిమిశ్శాపం నిమిర్న చక్షమే న సేహే తం తాదృశమౌశనసాముక్తశ్శాపోత్సర్గో యయాతినా ధారితః ॥ ౨౧ ॥ ఏతదితి ॥ ఏతత్తే సర్వం ప్రజాకార్యానవలోకనే శాపః కేషాంచిత్తదక్షమా కేషాంచిత్ క్షమేత్యాదికం సర్వమాఖ్యాతం । అతః కారణకృత్యం తదేషాం మస్తిష్కకారిణః తేషాం కార్యానుషఙ్గీణాం సర్వేషాం దర్శనమనువర్తామహే అంగీకుర్మః । యథా నృగే దోషో జాతః తథా దోషో మమ న స్యాత్ న భవేదిత్యేతదర్థమిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ ఇతీతి ॥ విముక్తం యుక్తం ॥ ౨౩ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ఏకోనషష్టితమస్సర్గః ❈❈❈❈❈❈❈❈

…మదర్థం ప్రతిగృహ్యతామ్ ॥ ౬ ॥ నాహుషేణైవముక్తస్తు పూరుః ప్రాఞ్జలిరబ్రవీత్ । ధన్యో
ఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి శాసనేఽస్మి తవ స్థితః ॥ ౭ ॥ పూరోర్వచనమాజ్ఞాయ నాహుషః పరయా ముదా । ప్రహర్ష
మతులం లేభే జరాం సంక్రామయచ్చ తామ్ ॥ ౮ ॥ తతస్స రాజా తరుణః ప్రాప్య యజ్ఞాన్ సహస్రశః । బ
హువర్షసహస్రాణి పాలయామాస మేదినీమ్ ॥ ౯ ॥ అథ దీర్ఘస్య కాలస్య రాజా పూరుమథాబ్రవీత్ ।
ఆనయస్వ జరాం పుత్ర న్యాసం నిర్యాతయస్వ మే ॥ ౧౦ ॥ న్యాసభూతా మయా పుత్ర త్వయి సంక్రామి
తా జరా । తస్మాత్ప్రతిగ్రహీష్యామి తాం జరాం మా వ్యథాం కృథాః ॥ ౧౧ ॥ ప్రీతశ్చాస్మి మహాబాహో
శాసనస్య ప్రతిగ్రహాత్ । త్వాం చాహమభిషేక్ష్యామి ప్రీతియుక్తో నరాధిపమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఏవముక్త్వా సుతం
పూరుం యయాతిర్నహుషాత్మజః । దేవయానీసుతం క్రుద్ధో రాజా వాక్యమువాచ హ ॥ ౧౩ ॥ రాక్షస
స్త్వం మయా జాతః పుత్రరూపో దురాసదః । ప్రతిహంసి మమాజ్ఞాం యత్ ప్రజార్థే విఫలో భవ ॥ ౧౪ ॥ పి
తరం గురుభూతం మాం యస్మాత్త్వమవమన్యసే । రాక్షసాన్ యాతుధానాంస్త్వం జనయిష్యసి దారుణాన్ ॥
౧౫ ॥ న తు సోమకులోత్పన్నే వంశే స్థాస్యతి దుర్మతేః । వంశోఽపి భవతస్తుల్యో దుర్వినీతో భవిష్యతి ॥ ౧౬ ॥
తమేవముక్త్వా రాజర్షిః పూరుం రాజ్యవివర్ధనమ్ । అభిషేకేణ సంపూజ్య ఆశ్రమం ప్రవివేశ హ ॥
౧౭ ॥ తతః కాలేన మహతా దిష్టాన్తముపజగ్మివాన్ । త్రిదివం సంగతో రాజా యయాతిర్నహుషాత్మజః ॥
౧౮ ॥ పూరుశ్చకార తద్రాజ్యం ధర్మేణ మహతా వృతః । ప్రతిష్ఠానే పురవరే కాశీరాజ్యే మహాయశాః ॥ ౧౯ ॥
యదుస్తు జనయామాస యాతుధానాన్ సహస్రశః । పురే క్రౌఞ్చవనే దుర్గే రాజవంశబహిష్కృతః ॥ ౨౦ ॥
ఏష తూశనసా ముక్తశ్శాపోత్సర్గో యయాతినా । ధారితః క్షత్రధర్మేణ యన్నిమిశ్చక్షమే న చ ॥ ౨౧ ॥ ఏత
త్తే సర్వమాఖ్యాతం దర్శనం సర్వకారిణామ్ । అనువర్తామహే సౌమ్య దోషో న స్యాద్యథా నృగే ॥ ౨౨ ॥ ఇ
తి కథయతి రామే చన్ద్రతుల్యాననే చ ప్రవిరలతరతారం వ్యోమ జజ్ఞే తదానీమ్ । అరుణకిరణరక్తా దిగ్వ
భాసైవ పూర్వా కుసుమరసవిముక్తం వస్త్రమాకుణ్ఠితేవ ॥ ౨౩ ॥ ❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈

❈❈❈❈❈❈❈❈❈ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే ఏకోనషష్టితమస్సర్గః ❈❈❈❈❈❈❈❈❈

క్రామయదితి ॥ ఆగమబలాదిటి విశేషః ॥ ౧౦ ॥ న్యాసభూతేతి ॥ హే పుత్ర త్వయి మయా సంక్రామితా జరా । తస్మాన్మయా జాతః ॥ ౧౩ ॥ రాక్షస ఇతి ॥ ప్రజార్థే విఫలో భవేతి । ప్రజయా పుత్రేణ పితుస్సకాశాత్ ప్రాప్యార్థః రాజ్యాదిలక్షణరూపః । తస్మిన్ విఫలః । క్షత్రజనరహిత ఇత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ న త్వితి ॥ స్థాస్యతీతి శేషః ॥ ౨౦ ॥ యయాతివృత్తాన్తప్రతిపాదకస్య ప్రకృతోపయోగమాహ । ఏష తూశనసేతి ॥ యన్నిమిశ్శాపం నిమిర్న చక్షమే తాదృశశ్శాపో యయాతినా ధారిత ఇత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ఏతదితి ॥ కారణకృత్యమేషాం మస్తిష్కకారిణః । కార్యాపేక్షిణ ఇత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ ఇతి శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ఏకోనషష్టితమస్సర్గః ❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈❈

తతః ప్రభాతే విమలే కృత్వా పౌర్వాహ్ణికీం క్రియామ్ । ధర్మాసనగతో రాజా రామో రాజీవలోచనః ॥ ౧ ॥ రాజధర్మానవేక్షన్వై బ్రాహ్మణైర్నైగమైస్సహ । పురోధసా వసిష్ఠేన ఋషిణా కశ్యపేన చ ॥ ౨ ॥ మంత్రిభిర్వ్యవహారజ్ఞైస్తథాన్యైర్ధర్మపాఠకైః । నీతిజ్ఞైరథ సభ్యైశ్చ రాజభిస్సా సభా వృతా ॥ ౩ ॥ సభా యథా మహేంద్రస్య యమస్య వరుణస్య చ । శుశుభే రాజసింహస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః ॥ ౪ ॥ అథ రామోఽబ్రవీత్తత్ర లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్ । నిర్గచ్ఛ త్వం మహాబాహో సుమిత్రానందవర్ధన ॥ ౫ ॥ కార్యార్థినశ్చ సౌమిత్రే వ్యాహర్తుం త్వముపాక్రమ । ౫½ ॥ రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణశ్శుభలక్షణః ॥ ❀ ॥ ద్వారదేశముపాగమ్య కారిణశ్చాహ్వయత్స్వయమ్ ॥ ౬½ ॥ న కశ్చిదబ్రవీత్తత్ర మమ కార్యమిహాద్య వై ॥ ❀ ॥ నాధయో వ్యాధయశ్చైవ రామే రాజ్యం ప్రశాసతి ॥ ౭½ ॥ పక్వసస్యా వసుమతీ సర్వౌషధిసమన్వితా ॥ ❀ ॥ న బాలో మ్రియతే తత్ర న యువా న చ మధ్యమః ॥ ౮½ ॥ ధర్మేణ శాసితం సర్వం న చ బాధా విధీయతే ॥ ❀ ॥ దృశ్యతే న చ కార్యార్థీ రామే రాజ్యం ప్రశాసతి ॥ ౯½ ॥ లక్ష్మణః ప్రాంజలిర్భూత్వా రామాయైవ న్యవేదయత్ ॥ ౧౦ ॥ అథ రామః ప్రసన్నాత్మా సౌమిత్రిమిదమబ్రవీత్ । భూయ ఏవ తు గచ్ఛ త్వం కారిణః ప్రవిచారయ ॥ ౧౧ ॥ సమ్యక్ప్రణీతయా నీత్యా నాధర్మో విద్యతే క్వచిత్ । తస్మాద్రాజభయాత్సర్వే రక్షంతీవ పరస్పరమ్ ॥ ౧౨ ॥ బాణా ఇవ మయా ముక్తా ఇహ రక్షంతి మే ప్రజాః । తథాపి త్వం మహాబాహో ప్రజా రక్షస్వ తత్పరః ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్తస్తు సౌమిత్రిర్నిర్జగామ నృపాలయాత్ । అపశ్యద్ద్వారదేశే వై శ్వానం తావదవస్థితమ్ ॥ ౧౪ ॥ తమేవ వీక్షమాణం వై విక్రోశంతం ముహుర్ముహుః । దృష్ట్వాథ లక్ష్మణస్తం వై పప్రచ్ఛాథ స వీర్యవాన్ ॥ ౧౫ ॥ కిం తే కార్యం మహాభాగ బ్రూహి విస్రబ్ధమానసః ॥ ౧౫½ ॥ లక్ష్మణస్య వచశ్శ్రుత్వా సారమేయోఽభ్యభాషత ॥ ౧౬ ॥ సర్వభూతశరణ్యాయ రామాయాక్లిష్టకర్మణే । భయేష్వభయదాత్రే చ తస్మై వక్తుం సముత్సహే ॥ ౧౭ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వచనం సారమేయస్య లక్ష్మణః । రాఘవాయ తదాఖ్యాతుం ప్రవివేశాలయం శుభమ్ ॥ ౧౮ ॥ నివేద్య రామస్య పునర్నిర్జగామ నృపాలయాత్ । వక్తవ్యం యది తే కించిత్తత్త్వం బ్రూహి నృపాయ వై ॥ ౧౯ ॥ లక్ష్మణస్య వచశ్శ్రుత్వా సారమేయోఽభ్యభాషత ॥ ౧౯½ ॥ దేవాగారే నృపాగారే ద్విజవేశ్మసు వై తథా ॥ ❀ ॥ వహ్నిశ్శతక్రతుశ్చైవ సూర్యో వాయుశ్చ తిష్ఠతి ॥ ౨౦½ ॥ నాత్ర యోగ్యాస్తు సౌమిత్రే యోనీనామధమా వయమ్ ॥ ❀ ॥ ప్రవేష్టుం నాత్ర శక్ష్యామో ధర్మో విగ్రహవాన్నృపః ॥ ౨౧½ ॥ సత్యవాదీ రణపటుస్సర్వభూతహితే రతః ॥ ❀ ॥ షాడ్గుణ్యస్య పదం వేత్తి నీతికర్తా స రాఘవః ॥ ౨౨½ ॥ సర్వజ్ఞస్సర్వదర్శీ చ రామో రమయతాం వరః ॥ ❀ ॥ స సోమస్స చ మృత్యుశ్చ స యమో ధనదస్తథా ॥ వహ్నిశ్శతక్రతుశ్చైవ సూర్యో వై వరుణస్తథా ॥ ౨౪ ॥ తస్య త్వం బ్రూహి సౌమిత్రే ప్రజాపాలస్స రాఘవః । అనాజ్ఞప్తస్తు సౌమిత్రే ప్రవేష్టుం నేచ్ఛయామ్యహమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఆనృశంస్యాన్మహాభాగః ప్రవివేశ మహాద్యుతిః । నృపాలయం ప్రవిశ్యాథ లక్ష్మణో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౨౬ ॥ శ్రూయతాం మమ విజ్ఞాప్యం కౌసల్యానందవర్ధన । యన్మయోక్తం మహాబాహో తవ శాసనజం విభో ॥ ౨౭ ॥ శ్వా వై తే తిష్ఠతే ద్వారి కార్యార్థీ సముపాగతః ॥ ౨౭½ ॥ లక్ష్మణస్య వచశ్శ్రుత్వా రామో వచనమబ్రవీత్ । సంప్రవేశయ వై క్షిప్రం కార్యార్థీ యోఽత్ర తిష్ఠతి ॥ ౨౮½ ॥ ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - ప్రక్షిప్తే - ప్రథమస్సర్గః ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

శ్రుత్వా రామస్య వచనం లక్ష్మణస్త్వరితస్తదా । శ్వానమాహూయ మతిమాన్రాఘవాయ న్యవేదయత్ ॥ ౧ ॥ దృష్ట్వా సమాగతం శ్వానం రామో వచనమబ్రవీత్ । వివక్షితార్థం మే బ్రూహి సారమేయ న తే భయమ్ ॥ ౨ ॥ అథాపశ్యత్తత్ర సంస్థం రామం శ్వా భిన్నమస్తకః । రాజా సుప్తేషు జాగర్తి రాజా పాలయతి ప్రజాః ॥ ౩ ॥ రాజా కర్తా చ గోప్తా చ సర్వస్య జగతః పితా । రాజా కాలో యుగం చైవ రాజా సర్వమిదం జగత్ ॥ ౪ ॥ నిత్యం సునీతయా రాజా ధర్మం రక్షతి రక్షితా । యదా న పాలయేద్రాజా క్షిప్రం నశ్యంతి వై ప్రజాః ॥ ౫ ॥ ధారణాద్ధర్మమిత్యాహుర్ధర్మేణ విధృతాః ప్రజాః । యస్మాద్ధారయతే సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥ ౬ ॥ ధారణాద్విద్విషాం చైవ ధర్మేణారంజయన్ప్రజాః । తస్మాద్ధా

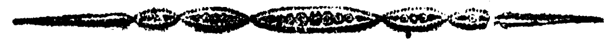
రణమిత్యుక్తస్సధర్మాత్మా శ్వాసనశ్శ్వయః ॥ ౭ ॥ ఏష రాజ్ఞాం పరో ధర్మః ఫలవాన్ ప్రేత్య రాఘవ। ఇహార్తానామార్తానాం చాక్రంది
స్యాప్రపన్నస్య మే నృప ॥ ౮ ॥ దానం దయా సతాం పూజా వ్యవహారేషు చార్జవమ్। ఏష రామ పరో ధర్మః రక్షణాత్ ప్రే
త్య చేహ చ ॥ ౯ ॥ త్వం ప్రమాణం ప్రమాణానామసి రాఘవ సువ్రత। విదితశ్చైవ తే ధర్మస్సద్భిరాచరితస్తు వై ॥ ౧౦ ॥
ధర్మాణాం త్వం పరం ధామ గుణానాం సాగరోపమః। అజ్ఞానాచ్చ మయా రాజన్నుక్తస్త్వం రాజసత్తమ ॥ ౧౧ ॥ ప్రసాద
యామి శిరసా న త్వం క్రోద్ధుమిహార్హసి। శునస్య వచనం శ్రుత్వా రాఘవో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ కిం తే కార్యం కరో
మ్యద్య బ్రూహి విస్రబ్ధమాచిరమ్। రామస్య వచనం శ్రుత్వా సారమేయోబ్రవీదిదమ్ ॥ ౧౩ ॥ ధర్మేణ రాష్ట్రం విందేత
ధర్మేణైవానుపాలయేత్। ధర్మాచ్ఛరణ్యతాం యాతి రాజా సర్వభయాపహః ॥ ౧౪ ॥ ఇదం విజ్ఞాయ యత్కృత్యం
శ్రూయతాం మమ రాఘవ। భిక్షుస్సర్వార్థసిద్ధశ్చ బ్రాహ్మణావసథే వసన్ ॥ ౧౫ ॥ తేన దత్తః ప్రహారో మే నిష్కా
రణమనాగసః। ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు రామేణ ద్వాస్స్థస్సంప్రేషితస్తదా ॥ ౧౬ ॥ ఆనీతశ్చ ద్విజస్తేన సర్వసిద్ధార్థకోవిదః ॥
అథ ద్విజవరస్తత్ర రామం దృష్ట్వా మహాద్యుతిః ॥ ౧౭ ॥ కిం తే కార్యం మయా రామ తద్బ్రూహి త్వం మమానఘ। ఏవముక్తస్తు
విప్రేణ రామో వచనమబ్రవీత్ ॥ ౧౮ ॥ త్వయా దత్తః ప్రహారోయం సారమేయస్య వై ద్విజ। కిం తవాపకృతం విప్ర దండేనా
భిహతో యతః ॥ ౧౯ ॥ క్రోధః ప్రాణహరశ్శత్రుః క్రోధో మిత్రముఖో రిపుః। క్రోధో హ్యసిర్మహాతీక్ష్ణస్సర్వం క్రోధో
పకర్షతి ॥ ౨౦ ॥ తపతే యజతే చైవ యచ్చ దానం ప్రయచ్ఛతి। క్రోధేన వై సంహరతి తస్మాత్క్రోధం విసర్జయేత్ ॥ ౨౧ ॥
ఇంద్రియాణాం ప్రదుష్టానాం హయానామివ ధావతామ్। కుర్వీత ధృత్యా సారథ్యం సంహృత్యేంద్రియగోచరమ్ ॥ ౨౨ ॥
మనసా కర్మణా వాచా చక్షుషా చ సమాచరేత్। శ్రేయో లోకస్య చరతో న ద్వేష్టి న చ లిప్యతే ॥ ౨౩ ॥ న తత్కుర్యా
దసిస్తీక్ష్ణస్సర్పో వా వ్యాహతస్తథా। అరిర్వా నిత్యసంక్రుద్ధో యథాత్మా దురనుష్ఠితః ॥ ౨౪ ॥ వినీతవినయస్యాపి ప్రకృ
తిర్న విధీయతే। ప్రకృతిం గూహమానస్య నిశ్చయే ప్రకృతిర్ధ్రువమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఏవముక్తస్స విప్రో వై రామేణాక్లిష్టకర్మ
ణా। ద్విజస్సర్వార్థసిద్ధస్తు అబ్రవీద్రామసన్నిధౌ ॥ ౨౬ ॥ మయా దత్తః ప్రహారోయం క్రోధేనావిష్టచేతసా। భిక్షా
ర్థమటమానేన కాలే విగతభైక్షకే ॥ ౨౭ ॥ రథ్యాస్థితస్త్వయం శ్వా వై గచ్ఛ గచ్ఛేతి భాషితః। అథ స్వైరేణ గచ్ఛంస్తు
రథ్యాంతే విషమం స్థితః ॥ ౨౮ ॥ క్రోధేన క్షుధయావిష్టస్తద్దత్తోస్య రాఘవ। ప్రహారో రాజ
రాజేంద్ర శాధి మామపరాధినమ్। త్వయా శస్తస్య రాజేంద్ర నాస్తి మే నరకాద్భయమ్ ॥
౨౯ ॥ అథ రామేణ సంపృష్టాస్సర్వ ఏవ సభాసదః। కిం కార్యమస్య వై బ్రూత దండో వై కోస్య పాత్యతామ్ ॥ ౩౦ ॥
సమ్యక్ప్రణిహితే దండే ప్రజా భవతి రక్షితా। భృగ్వంగిరసకుత్సాద్యా వసిష్ఠశ్చ సకాశ్యపః ॥ ౩౧ ॥ ధర్మపాలకముఖ్యా
శ్చ సచివా నైగమాస్తథా। ఏతే చాన్యే చ బహవః పండితాస్తత్ర సంగతాః ॥ ౩౨ ॥ అవధ్యో బ్రాహ్మణో దండైరితి శా
స్త్రవిదో విదుః। బ్రువతే రాఘవం సర్వే రాజధర్మేషు నిష్ఠితాః ॥ ౩౩ ॥ అథ తే మునయస్సర్వే రామమేవాబ్రువంస్తదా
రాజా శాస్తా హి సర్వస్య త్వం విశేషేణ రాఘవ ॥ ౩౪ ॥ త్రైలోక్యస్య భవాంఛాస్తా దేవో విష్ణుస్సనాతనః। ఏవముక్తే తు
తైస్సర్వైః శ్వా వై వచనమబ్రవీత్ ॥ ౩౫ ॥ యది తుష్టోసి మే రామ యది దేయో వరో మమ। ప్రతిజ్ఞాతం త్వయా వీర కిం కరో
మీతి విశ్రుతమ్ ॥ ౩౬ ॥ ప్రయచ్ఛ బ్రాహ్మణస్యాస్య కౌలపత్యం నరాధిప। కాలంజరే మహారాజ కౌలపత్యం ప్రదీయతామ్ ॥
౩౭ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు రామేణ కౌలపత్యేభిషేచితః। ప్రయయౌ బ్రాహ్మణో హృష్టో గజస్కంధేన సోర్చితః ॥ ౩౮ ॥ అ
థ తే రామసచివాః స్మయమానా వచోబ్రువన్। వరోయం దత్త ఏతస్య నాయం శాపో మహాద్యుతే ॥ ౩౯ ॥ ఏవముక్తస్తు సచివై
రామో వచనమబ్రవీత్। న యూయం గతితత్త్వజ్ఞాః శ్వా వై జానాతి కారణమ్ ॥ ౪౦ ॥ అథ పృష్టస్తు రామేణ సారమేయో
బ్రవీదిదమ్। అహం కులపతిస్తత్ర ఆసం శిష్టాన్నభోజనః ॥ ౪౧ ॥ దేవద్విజాతిపూజాయాం దాసీదాసేషు రాఘవ। సంవి
భాగీ శుభరతిర్దేవద్రవ్యస్య రక్షితా ॥ ౪౨ ॥ వినీతశ్శీలసంపన్నస్సర్వసత్త్వహితే రతః। సోహం ప్రాప్త ఇమాం ఘోరా
మవస్థామధమాం గతిమ్ ॥ ౪౩ ॥ ఏవం క్రోధాన్వితో విప్రస్త్యక్తధర్మా హితే రతః। క్రుద్ధో నృశంసః పరుష అవిద్వాంశ్చాప్య
ధార్మికః ॥ ౪౪ ॥ కులాని పా[illegible] సప్త చ రాఘవ। తస్మాత్సర్వాస్వవస్థాసు కౌలపత్యం న కారయేత్ ॥ ౪౫ ॥ యమి

...చ్ఛన్న రకం ... సహ పుత్రపశుబాంధవమ్। దేవేష్వపి హి దుష్ప్రాప్యం కోసల ద్రాష్ట్రశ్చైవ ॥ ౪౭ ॥ ... స్వం దేవతా ద్రవ్యం స్త్రీణాం బాలధనం చ యత్। దత్తం హరతి యో భూయ ఇష్టైస్సహ వినశ్యతి ॥ ౪౮ ॥ బ్రాహ్మణద్రవ్యమాదత్తే ... నాం చైవ రాఘవ। స స్యాత్ పతతి ఘోరే వై నరకే వీచిసంజ్ఞితే ॥ ౪౯ ॥ మనసాపి హి దేవస్వం బ్రహ్మస్వం చ హరేత్తు యః। నిరయాన్నిగచ్ఛంత్యేవ పతత్యేవ నరాధమః ॥ ౫౦ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా వచనం రామో వాసిష్ఠయోగ్యకుశలో ... ప్రహృష్టో యత ఏవ గతస్తతః ॥ ౫౦ ॥ మనస్వీ పూర్వజాతిస్మరో జాతిమాత్రో ప్రమోహితః। వారాణస్యాం మహాభాగః ప్రాయశ్చోపవివేశ హ ॥ ౫౧ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే - ప్రక్షిప్తే - ద్వితీయస్సర్గః, ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

అథాస్మిన్వనోద్దేశే రమ్యే పాదపశోభితే। నదీకన్దరగిరిచరే కోకిలానేకకూజితే ॥ ౧ ॥ సింహవ్యాఘ్రసమాకీర్ణే నానాద్విజగణావృతే। గృధ్రోలూకౌ ప్రవసతో బహువర్షగణానపి ॥ ౨ ॥ అథోలూకస్య భవనం గృధ్రః పాపవినిశ్చయః। మమేదమితి కృత్వాసౌ కలహం తేన చాకరోత్ ॥ ౩ ॥ రాజా సర్వస్య లోకస్య రామో రాజీవలోచనః। తం ప్రపద్యావహే శీఘ్రం యస్యైతద్భువనం భవేత్ ॥ ౪ ॥ ఇతి కృత్వా మతిం తౌ తు నిశ్చయం సునిశ్చితమ్। గృధ్రోలూకౌ ప్రపద్యేతాం కోపావిష్టావమర్షితౌ ॥ ౫ ॥ తౌ రామం ప్రాప్య త్వరితౌ శీఘ్రం కలివ్యాకులచేతసౌ। తౌ పరస్పరవిద్వేషాత్ స్పృశతశ్చరణౌ తదా ॥ ౬ ॥ అథ దృష్ట్వా నరేంద్రం తం గృధ్రో వచనమబ్రవీత్। సురాణామసురాణాం చ ప్రధానస్త్వం మతో మమ ॥ ౭ ॥ బృహస్పతేశ్చ శుక్రాచ్చ విశిష్టోఽసి మహామతే। పరావరజ్ఞో భూతానాం కాంత్యా చంద్ర ఇవాపరః ॥ ౮ ॥ దుర్నిరీక్ష్యో యథా సూర్యో హిమవానివ గౌరవే। సాగరశ్చాసి గాంభీర్యే లోకపాలో యమో హ్యసి ॥ ౯ ॥ క్షాంత్యా ధరణ్యా తుల్యోఽసి శీఘ్రత్వే హ్యనిలోపమః। గురుస్త్వం సర్వసంపన్నః కీర్తియుక్తశ్చ రాఘవ ॥ ౧౦ ॥ అమర్షీ దుర్జయో జేతా సర్వాస్త్రవిధిపారగః। శృణుష్వ మమ వై రామ విజ్ఞాప్యం నరపుంగవ ॥ ౧౧ ॥ మమాలయం పూర్వకృతం బాహువీర్యేణ రాఘవ। ఉలూకో హరతే రాజన్ తత్ర త్వం త్రాతుమర్హసి ॥ ౧౨ ॥ ఏవముక్తే తు గృధ్రేణ ఉలూకో వాక్యమబ్రవీత్। సోమాచ్ఛతక్రతోః సూర్యాద్ధనదాద్వా యమాత్తథా ॥ ౧౩ ॥ జాయతే వై నృపో రామ కించిద్భవతి మానుషః। త్వం తు సర్వమయో దేవో నారాయణ ఇవాపరః ॥ ౧౪ ॥ యా చ తే సౌమ్యతా రాజన్ ... ప్రోచ్యతే హి త్వయి విభో। సమం చ ... తేన సోమాంశకో భవాన్ ॥ ౧౫ ॥ క్రోధే దండే ప్రజానాం హి దాన పాపభయాపహః। దాతా హర్తా హి గోప్తాసి తేనేంద్ర ఇవ నో భవాన్ ॥ ౧౬ ॥ అధృష్యః సర్వభూతేషు తేజసా చానలోపమః। అభీక్ష్ణం తపసే లోకాం ... తేన భాస్కరసన్నిభః ॥ ౧౭ ॥ సాక్షాద్విత్తేశతుల్యోఽసి అథవా ధనదాధికః। విత్తేశస్యేవ పద్మా శ్రీర్నిత్యం తే రాజసత్తమ ॥ ౧౮ ॥ ధనదస్య తు కోపేన ధనదస్తేన నో భవాన్। సమస్సర్వేషు భూతేషు స్థావరేషు చరేషు చ ॥ ౧౯ ॥ శత్రౌ మిత్రే చ తే దృష్టిస్సమతాం యాతి రాఘవ। ధర్మేణ శాసనం నిత్యం వ్యవహారే విధిక్రమాత్ ॥ ౨౦ ॥ యస్య రుష్యసి వై రామ తస్య మృత్యుర్విధావతి। సీయసే తేన వై రామ యమ ఇత్యతివిక్రమః ॥ ౨౧ ॥ యశ్చైష మానుషో భావో భవతో నృపసత్తమ। ఆనృశంస్యపరో రామ జాతిత్వేషు తు మాన్వితః ॥ ౨౨ ॥ దుర్బలస్య త్వనాథస్య రాజా భవతి వై బలమ్। అచక్షుషో భవాంశ్చక్షుః అగతేస్త్వం గతిర్భవాన్ ॥ ౨౩ ॥ అస్మాకమపి నాథస్త్వం శ్రూయతాం మమ ధార్మిక। మమాలయం ప్రవిష్టస్తు గృధ్రో మాం బాధతే నృప ॥ ౨౪ ॥ త్వం హి దేవ మనుష్యేషు శాస్తా వై నరపుంగవః। ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వై రామస్సచివానాహ్వయత్స్వయమ్ ॥ ౨౫ ॥ ధృష్టిర్జయంతో విజయస్సిద్ధార్థో రాష్ట్రవర్ధనః। అశోకో ధర్మపాలశ్చ సచివస్సుమహాబలః ॥ ౨౬ ॥ ఏతే రామస్య సచివా రాజ్ఞో దశరథస్య చ। నీతియుక్తా మహాత్మానస్సర్వశాస్త్రవిశారదాః ॥ ౨౭ ॥ ధీమంతశ్చ కులీనాశ్చ నయేమంత్రే చ కోవిదాః। తానాహూయ స ధర్మాత్మా పుష్పకాదవతీర్య చ ॥ ౨౮ ॥ గృధ్రోలూకవివాదం తం పృచ్ఛతి స్మ రఘూత్తమః। కతి వర్షాణి వై గృధ్ర తవేదం నిలయం కృతమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఏతన్మే కారణం బ్రూహి యది జానాసి తత్త్వతః। ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వై గృధ్రో భాషతే రాఘవం ప్రతమ్ ॥ ౩౦ ॥ ఇయం వసుమతీ రామ మనుష్యైః పరితో యదా। ఉత్థితైరావృతా సర్వా తదా ప్రభృతి మే గృహమ్ ॥ ౩౧ ॥ ఉలూకశ్చాబ్రవీద్రామం పాదపైరుపశోభితా। యదేయం పృథివీ రాజన్ తదా ప్రభృతి మే గృహమ్ ॥ ౩౨ ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు రామో వై సభాసద ఉవాచ హ ॥ ౩౩ ॥ న సా సభా యత్ర న సంతి వృద్ధా న తే వృద్ధా యే న వదంతి ధర్మమ్। నాసౌ ధర్మో యత్ర న సత్యమస్తి న తత్సత్యం యచ్ఛలేనానువిద్ధమ్। య ఇస ... తు తూష్ణీం ధ్యాయంతి ఆసతే ॥

౩౪ ॥ యథా ప్రాప్తేన బ్రువతే తేన సర్వే నృపోత్తమ। జానన్నపి బ్రవీత్యేష శ్వా నకామాత్ క్రోధా
ద్వ్యయాం త్రిధా ॥ ౩౫ ॥ సమం త్రింశా వారుణాః పంచాశా న్నాత్మని ప్రతిముందత ॥ తేషాం సంవత్సరే పూర్ణే పాం
శవః ప్రత్యుద్యతే ॥ ౩౬ ॥ తస్మిన్ సత్యేన వక్ష్యామి జాంగామాత్యసమన్వితః। ఏవ ముక్త్వా శ్వా గుణవది వారానను
మేవా బ్రువం స్తదా ॥ ౩౭ ॥ ఉపాకర్మ ఖతేన జన్మ గృధ్రో మహామతే। త్వం ప్రమాణం మహారాజ
రాజా హింసపరమాగతిః ॥ ౩౮ ॥ రాజమూలాః ప్రజాస్సర్వా రాజా ధర్మస్సనాతనః। శాస్తా నృణాం నృపో
దేహాం తేన కర్మణి కుర్వతీమ్ ॥ ౩౯ ॥ వైవస్వతో యమో భూత్వా వర్తతి పురుషోత్తమః ॥ వది వాం యం వదన్ త్వ
త్యాగమో వదనం బ్రవీత్ ॥ ౪౦ ॥ శ్రూయతామభిధాస్యామి పురాణం మమదావ్యాపి పం। బ్యాస్యవం
దారకణనసు త్వా సపన్నగ మహావనా ॥ ౪౧ ॥ సలిలార్ణవ సంపూర్ణం త్రిలోక్యం సచరాచరమ్।
ఏకఏవ తదా హ్యాసీ న్ముక్తో మేరు రివాపరః ॥ ౪౨ ॥ పురా భూమ్యా సహ లక్ష్మ్యా చ మహాజలం తరమావిశత్ । తస్మి
న్మహ్యాం మహాతేజాః ప్రవిశ్య సలిలార్ణవమ్ ॥ ౪౩ ॥ సుష్వాప దేవో భగవాన్ బహున్వర్ష గణానపి।
విష్ణౌ సుప్తే సదా బ్రహ్మా వేశ జఠరంతతః ॥ ౪౪ ॥ దుష్ప్రభోతం యుగం జ్ఞాత్వా మహాయోగి సమావిశత్। నా
భ్యాం విష్ణోస్సముత్పన్నే పద్మే హేమ విభూషితే ॥ ౪౫ ॥ సమున్నిర్గత్య పద్మాద్బ్రహ్మా యోగి భూత్వా మహాప్రభుః।
సిసృక్షుః పృథివీం వాయుం పర్వతాన్ ద్రుమహీరుహాన్ ॥ ౪౬ ॥ తదంతరే ప్రజాస్సర్వా స్సమనుష్య సరీసృ
పాః ॥ జరాయుజాండజాస్సర్వా స్ససర్జ స మహాతపాః ॥ ౪౭ ॥ తత శ్శ్రోత్రమలోత్పన్నః కైటభో నామ ఘ
నాసురః। నామ్నా మధుర్మహావీర్యో ఘోరరూపో దురాసదౌ ॥ ౪౮ ॥ దృష్ట్వా ప్రజాపతిం తత్ర క్రోధావిష్టౌ బ
భూవతుః। వేగేన మహతా తత్ర స్వయంభువమధావతామ్ ॥ ౪౯ ॥ దృష్ట్వా స్వయంభువా ముక్తో నాదో వై
కృతస్స్వనః। తేన శబ్దేన సంప్రాప్తో దానవౌ హరిణా సహ ॥ ౫౦ ॥ అక్షచక్రప్రహారేణ సూదితౌ మధుకై
టభౌ। మేదసా ప్లావితా సర్వా పృథివీ చ సమంతతః ॥ ౫౧ ॥ భూయో విశోధితా తేన హరిణా లోకధారిణా।
శుద్ధాం వై మేదినీం తాం తు వృక్షైస్సర్వామపూరయత్ ॥ ౫౨ ॥ ఓషధ్యస్సర్వ సస్యాని నిష్పద్యంత పృథగ్వి
ధాః। మేదసా ధారణాచ్చైవ మేదినీతి సంజ్ఞితా ॥ ౫౩ ॥ తస్మాన్న గృధ్రస్య గృహమూలూకస్యేతి మే మతిః।
తస్మాద్గృధ్రః దండ్యోఽసౌ వై పాపో వా తాంగ పరాలయమ్ ॥ ౫౪ ॥ పీడాం కరోతి పాపాత్మా దుష్పిణీతో మహా
నయమ్। అథాశరీరిణీ వాణీ అంతరిక్షాత్ప్రబోధినీ ॥ ౫౫ ॥ మావధీ రామ గృధ్రం తం పూర్వం దగ్ధం తపోబ
లాత్। కాలగౌతమదగ్ధోఽయం ప్రజానాథో దనేశ్వర ॥ ౫౬ ॥ బ్రహ్మదత్తేతి నామ్నైష శూరస్సత్యవ్రతశ్శు
చిః। గృహం యాచతి విప్రోఽస్య భోజనం ప్రతిమార్గతః ॥ ౫౭ ॥ సాగ్రం వర్ష శతం తస్మై భోక్తవ్యం నృపసత్తమ।
బ్రహ్మదత్తస్స వై తస్య పాత్రే వాఘ్యం స్వయం నృపః ॥ ౫౮ ॥ మాంసమన్నే తదా కరోత్ తస్య భోజనార్థం మ
హాత్మనః ॥ మాంసం సమస్యాభవత్తత్ర ఆహారే తు మహాత్మనః ॥ ౫౯ ॥ అథ క్రుద్ధేన మునినా శాపో దత్తస్సుదా
రుణః। గృధ్రస్త్వం భవ వై రాజన్ మా మైవం త్యక్షసో బ్రవీత్ ॥ ౬౦ ॥ ఉవాచ స్యాత్కులే రాజ్ఞాం రామో నామ
మహాయశాః। ఇక్ష్వాకూణాం మహాభాగో రాజా రాజీవలోచనః ॥ ౬౧ ॥ తేన స్పృష్టో విపాప స్త్వం భ
వితా నరపుంగవ। స్పృష్టో రామేణ తచ్ఛ్రుత్వా నరేంద్రః పృథివీపతిః ॥ ౬౨ ॥ గృధ్రత్వం త్యక్తవాన్ రాజా
దివ్యగంధానులేపనః। పురుషో దివ్యరూపో భూత్వా వాచేదం చ రాఘవమ్ ॥ ౬౩ ॥ సాధు రాఘవ ధర్మజ్ఞ త్వత్ప్ర
సాదాదహం విభో। విముక్తో నరకాద్ఘోరా చ్ఛాపస్యాంతః కృతస్త్వయా ॥ ౬౪ ॥ ✤✤✤✤✤✤✤✤✤✤

✤✤✤✤✤ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - ప్రక్షిప్తే - తృతీయస్సర్గః। - ✤✤✤✤✤

అథ లవణాసురవధేచ్ఛూనాం ఋషీణాం రామసమీపాగమనం ॥ తయోరితి ॥ ఏవం సంవదతోః ప్రతిదివసం ధర్మసంవాదం కుర్వతోః తత్పూర్వకం ప్రజారక్షణం కుర్వతోరితి యావత్ - వాసంతికీ వసంతకాలభవా నిశా ప్రాప్తా కాలాంతర ఇతి శేషః - ఇదం కాలవచనం ఋషికార్యోచితత్వప్రదర్శనార్థం ॥౧॥ తత ఇతి ॥ దర్శనమభిచక్రామ ప్రజాదృశ్యం తే యత్ర స్థానే తత్స్థానం దర్శనమభిచక్రామ ॥౨॥ తత ఇతి ॥ ప్రతిహతాః ద్వారే నిరుద్ధా ఇత్యర్థః ॥౩॥ భార్గవమితి ॥ భృగుగోత్రం చ్యవనం - హే మహారాజ - తవ దర్శనం ప్రత్యస్మాన్ చోదయంతి ప్రేరయంతి ॥౪॥ తస్యేతి ॥ భార్గవప్రముఖాః చ్యవనప్రముఖాః ॥౬॥ శతమితి ॥ సమధికం కించిదధికం శతం ॥౮॥ త ఇతి ॥ పూర్ణకలశైః ఉపలక్షితాః - ఫలమూలం గృహీత్వా రామస్యాభ్యహరన్ ॥౯॥ ఉవాచేతి ॥ ఉపవిశ్యతాం భవద్భిరితి శేషః ॥౧౦॥ రామస్యేతి ॥ రుచిరాఖ్యాసు రుచిరశోభాసు ॥౧౧॥ కిమితి ॥ కిం కరోమి కిం కుర్యాం - సర్వకామకరః సర్వాభీష్టసాధకః ॥౧౩॥ ఇదమితి ॥ హృది స్థితం హృత్పుండరీకే స్థితమిత్యర్థః ॥౧౪॥ తస్యేతి ॥ సాధుకారః సాధు సాధ్వితి శబ్దప్రయోగః ॥౧౫॥ ఊచురితి ॥ తవైవోపపన్నం త్వయ్యేవేదృశం వచో యుక్తం - నాన్యతః నాన్యస్య ॥౧౬॥ బహవ ఇతి ॥ కార్యస్య గౌరవం మత్వా - తచ్ఛ్రవణానంతరమపి కరిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాం నాభ్యరోచయన్ న కుర్వంతి స్మ - అశక్యత్వేనేతి భావః - భవాంస్త్వర్థమశ్రుత్వైవ ప్రతిజ్ఞాత

తయోస్సంవదతోరేవం రామలక్ష్మణయోస్తదా । వాసంతికీ నిశా ప్రాప్తా న శీతా న చ ఘర్మదా ॥౧॥ తతః ప్రభాతే విమలే కృతపౌర్వాహ్ణికక్రియః । అభిచక్రామ కాకుత్స్థో దర్శనం పౌరకార్యవిత్ ॥౨॥ తతస్సుమంత్రస్త్వాగమ్య రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్ । ఏతే ప్రతిహతా రాజన్ ద్వారి తిష్ఠంతి తాపసాః ॥౩॥ భార్గవం చ్యవనం చైవ పురస్కృత్య మహర్షయః । దర్శనం తే మహారాజ చోదయంతి కృతత్వరాః ॥౪॥ ప్రీయమాణా నరవ్యాఘ్ర యమునాతీరవాసినః ॥౫॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామః ప్రోవాచ ధర్మవిత్ । ప్రవేశ్యంతాం మహాభాగా భార్గవప్రముఖా ద్విజాః ॥౬॥ రాజ్ఞస్త్వాజ్ఞాం పురస్కృత్య ద్వాస్థో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః । ప్రవేశయామాస తదా తాపసాన్ సుదురాసదాన్ ॥౭॥ శతం సమధికం తత్ర దీప్యమానం స్వతేజసా । ప్రవిష్టం రాజభవనం తాపసానాం మహాత్మనామ్ ॥౮॥ తే ద్విజాః పూర్ణకలశైస్సర్వతీర్థాంబుసత్కృతైః ॥ గృహీత్వా ఫలమూలం చ రామస్యాభ్యాహరన్ బహు । ప్రతిగృహ్య తు తత్సర్వం రామః ప్రీతిపురస్కృతః । తీర్థోదకాని సర్వాణి ఫలాని వివిధాని చ ॥౯॥ ఉవాచ చ మహాబాహుస్సర్వానేవ మహామునీన్ । ఇమాన్యాసనముఖ్యాని యథార్హముపవిశ్యతామ్ ॥౧౦॥ రామస్య భాషితం శ్రుత్వా సర్వ ఏవ మహర్షయః । బృసీషు రుచిరాఖ్యాసు నిషేదుః కాంచనీషు తే ॥౧౧॥ ఉపవిష్టాన్ ఋషీంస్తత్ర దృష్ట్వా పరపురంజయః । ప్రయతః ప్రాంజలిర్భూత్వా రాఘవో వాక్యమబ్రవీత్ ॥౧౨॥ కిమాగమనకార్యం వః కిం కరోమి సమాహితః । ఆజ్ఞాప్యోఽహం మహర్షీణాం సర్వకామకరస్సుఖమ్ ॥౧౩॥ ఇదం రాజ్యం చ సకలం జీవితం చ హృది స్థితమ్ । సర్వమేతద్ద్విజార్థం మే సత్యమేతద్బ్రవీమి వః ॥౧౪॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సాధుకారో మహానభూత్ । ఋషీణాముగ్రతపసాం యమునాతీరవాసినామ్ ॥౧౫॥ ఊచుశ్చ తే మహాత్మానో హర్షేణ మహతాఽఽవృతాః । ఉపపన్నం నరశ్రేష్ఠ తవైవ భువి నాన్యతః ॥౧౬॥ బహవః పార్థివా రాజన్నతిక్రాంతా మహాబలాః । కార్యస్య గౌరవం మత్వా ప్రతిజ్ఞాం నాభ్యరోచయన్ ॥౧౭॥ త్వయా పునర్బ్రాహ్మణగౌరవాదియం కృతా ప్రతి

తయోరిత్యాది ॥ వాసంతికీ - వసంతే భవా - ఏవం ప్రతిదివసం సంవదతోః ధర్మసంవాదం కుర్వతోః తత్పూర్వం ప్రజారక్షణం కుర్వతోరితి శేషః - వాసంతికీ నిశా ప్రాప్తా - కాలాంతర ఇతి శేషః - ఏతేన వసంతే న ఉష్ణా న శీతా నేతి పునర్వసంతే త్వేతేతి సూచయతి - ఇదం చ కాలవచనం ఋషికార్యోచితప్రదర్శనార్థం ॥౨॥ తత ఇతి ॥ ద్వారి ప్రతిహతాః నిరుద్ధా ఇత్యర్థః ॥౩॥ భార్గవమితి ॥ భృగోర్గోత్రాపత్యం భార్గవః స చాసౌ చ్యవనశ్చ తం - మహారాజః మహారాజస్య దర్శనం ప్రతి - అస్మదాదీన్ చోదయంతి - ప్రేరయంతి ॥ మహారాజ్ఞో దర్శనం ఇతి చ పాఠః ॥౪॥ తస్యేతి ॥ భార్గవప్రముఖాః చ్యవనప్రముఖాః ॥౬॥ శతమితి ॥ సమధికం అధికసహితం ॥౧౨॥ కిమితి ॥ కిం కరోమి కిం కుర్యాం - సర్వకామకరః - సర్వాభీష్టసాధకః ॥౧౩॥ తస్యేతి ॥ సాధు సాధ్వితి సంభాషణం ॥౧౫॥ ఊచురితి ॥ నాన్యతః - నాన్యస్య ॥౧౬॥ బహవ ఇతి ॥ కార్యస్య గౌరవం మత్వా తతః పూర్వం కరిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాం [illegible] న కుర్వంతి - అశక్యం ఇతి

తాని కార్యాణ్యస్య ॥ ౨౪ ॥ తదాహ త్వమితి ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షష్టితమస్సర్గః - ✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲

అథ ... కార్యనివేదనం - ఏవమితి ॥ భయత్రాణమిత్యర్థః - ... కార్యం ... భయత్రాణకార్యమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ తథేతి ॥ ... భయానాం యన్మూలం తచ్ఛృణు ॥ ౨ ॥ పూర్వమితి ॥ లోలాయాః పుత్రో లోలాపుత్రః ॥ ౩ ॥ శూలమితి ॥ ... ॥ ౭ ॥ త్వయేతి ॥ యత స్త్వయా మత్ప్రసాదకరో ధర్మః కృతః - అతః ఆయుధం దదామి ॥ ౮ ॥ యావదితి ॥ యావన్న విరుధ్యేః విరోధం న కుర్యాః - అన్యథా నాశమదర్శనం ॥ ౧౩ ॥ మాభూదితి ॥ మత్ప్రసాదకృతా మత్ప్రసాదజనం తోష జనితా భవిష్యతి ... ॥ ౧౪ ॥ తస్యేతి ॥ కుంభీనసీ ... అనలాయాస్సుతా - రావణస్వసా - పూర్వం మధునా హృతేత్యుక్తా విభీషణేన - తదేవాహ - అనలాయామితి - కుంభీనసీ ... విశ్వావసోరితి ॥ ౧౭ ॥ తమితి ॥ ...

జ్ఞాతుమిచ్ఛామ వేత్స్యే కారణమ్ ॥ ౨౪ ॥ తతస్తే కథయామాసుర్యత్ర సంశయో మహాభయాత్ ... మహాత్మనః ॥ ౨౫ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ... షష్టితమస్సర్గః - ✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲

ఏవం బ్రువద్భిః ఋషిభిః కాకుత్స్థో వాక్యమబ్రవీత్ । కిం కార్యం బ్రూత మునయో భయం తావదపైతు వః ॥ ౧ ॥ తథా బ్రువతి కాకుత్స్థే భార్గవో వాక్యమబ్రవీత్ । భయానాం శృణు యన్మూలం దేశస్య చ నరేశ్వర ॥ ౨ ॥ పూర్వం కృతయుగే రాజన్ దైతేయస్సుమహాబలః । లోలాపుత్రోఽభవజ్జ్యేష్ఠో మధుర్నామ మహాసురః ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మణ్యశ్చ శరణ్యశ్చ బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితః । సురైశ్చ పరమోదారైః ప్రీతిస్తస్యాతులాభవత్ ॥ ౪ ॥ స మధుర్వీర్యసమ్పన్నో ధర్మే చ సుసమాహితః । బహువర్షసహస్రాణి రుద్రప్రీత్యాకరోత్తపః ॥ ౫ ॥ స రుద్రః ప్రీతిమాంస్తస్మై వరం దాతుం యయౌ స్వయమ్ । బహుమానాచ్చ రుద్రేణ దత్తస్తస్యాద్భుతో వరః ॥ ౬ ॥ శూలం శూలాద్వినిష్కృష్య మహావీర్యం మహాప్రభమ్ । దదౌ మహాత్మా సుప్రీతో వాక్యం చైతదువాచ హ ॥ ౭ ॥ త్వయాయమతులో ధర్మో మత్ప్రసాదకరః కృతః । ప్రీత్యా పరమయా యుక్తో దదామ్యాయుధముత్తమమ్ ॥ ౮ ॥ యావత్సురైశ్చ విప్రైశ్చ న విరుధ్యేర్మహాసుర । తావచ్ఛూలం తవేదం స్యాదన్యథా నాశమేష్యతి ॥ ౯ ॥ యశ్చ త్వామభియుఞ్జీత యుద్ధాయ విగతజ్వరః । తం శూలో భస్మసాత్కృత్వా పునరేష్యతి తే కరమ్ ॥ ౧౦ ॥ ఏవం రుద్రాద్వరం లబ్ధ్వా భూయ ఏవ మహాసురః । ప్రణిపత్య మహాదేవం వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౧౧ ॥ భగవన్మమ వంశస్య శూలమేతదనుత్తమమ్ । భవేత్తు సతతం దేవ సురాణామీశ్వరో హ్యసి ॥ ౧౨ ॥ తం బ్రువాణం మధుం దేవః సర్వభూతపతిః శివః । ప్రత్యువాచ మహాతేజా నైతదేవం భవిష్యతి ॥ ౧౩ ॥ మా భూత్తే విఫలా వాణీ మత్ప్రసాదకృతా శుభా । భవతః పుత్రమేకం తు శూలమేతద్గమిష్యతి ॥ ౧౪ ॥ యావత్కరస్థః శూలోఽయం భవిష్యతి సుతస్య తే । అవధ్యస్సర్వభూతానాం శూలహస్తో భవిష్యతి ॥ ౧౫ ॥ ఏవం మధుర్వరం లబ్ధ్వా దేవాత్సుమహదద్భుతమ్ । భవనం సోఽసురశ్రేష్ఠః కారయామాస సుప్రభమ్ ॥ ౧౬ ॥ తస్య పత్నీ మహాభాగా ప్రియా కుంభీనసీతి యా । విశ్వావసోరపత్యం సా హ్యనలాయాం మహాప్రభా ॥ ౧౭ ॥ తస్యాః పుత్రో మహావీర్యో లవణో నామ దారుణః । బాల్యాత్ప్రభృతి దుష్టాత్మా పాపాన్యేవ సమాచరత్ ॥ ౧౮ ॥ తం పుత్రం దుర్వినీతం తు దృష్ట్వా క్రోధసమన్వితః । మధుస్స శోకమాపేదే న చైనం కించిదబ్రవీత్ ॥ ౧౯ ॥ స విహాయ ఇమం లోకం ప్రవిష్టో వరుణాలయమ్

... భయాదితి శేషః ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షష్టితమస్సర్గః - ✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲

ఏవమిత్యాది ॥ ౨ ॥ పూర్వమితి ॥ లోలాయాః పుత్రో లోలాపుత్రః ॥ ౩ ॥ శూలమితి ॥ ... ॥ ౯ ॥ యావదితి ॥ అన్యథా నాశమదర్శనం ॥ ౧౩ ॥ మాభూదితి ॥ ... మత్ప్రసాదజనం ... ॥

౧౭ ॥ తస్యేతి ॥ కుంభీనసీ ... అనలాయాస్సుతా రావణస్వసా - పూర్వం మధునా హృతేతి - విభీషణేన రావణం ప్రత్యుక్తా - ...

స్థితా వదవధ్యత్వం తే వేత్యేవంరూపం వరవృత్తాంతం - న్యవేదయత్ ॥౨౧॥ ఏవమితి ॥ త్వం త్రయాణాం యథోచితకరణ ఇతి శేషః ॥౨౪౫॥ ఇతీతి ॥ భయజం భయజనకం ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకషష్టితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ శత్రుఘ్నస్య తద్వధార్థం ప్రేషణం - తథోక్త ఇతి ॥ తథోక్తే పరిత్రాణమిచ్ఛామ ఇత్యుక్తే ॥ ౧ ॥ రాఘవస్యేతి ॥ యథా వవృధే యాదృగాహారాదినా వర్ధతే తన్నివేదయామాసుః ॥౪॥ తత ఇతి ॥ తతో౽ంతరాణ్యన్యాన్యపి సత్త్వాని ॥ ౭ ॥ క ఇతి ॥ కస్యాంశ ఇతి పృష్ట్వా స్వయమేవ నిశ్చినోతి - భరతస్యేతి ॥ లక్ష్మణేన మయా చ రావణవధవల్లవణవధో భరతశత్రుఘ్నాభ్యాం కార్య ఇతి భావః ॥ ౯ ॥ భరతస్యేతి ॥ ఆసనం హిత్వా ఆసనాదుత్థాయేత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ పూర్వం త్వద్వియోగదుఃఖితస్య పునరపి క్లేశాయ ప్రేషణమయుక్తమిత్యాశయేనాహ - ఆర్యేణేతి ॥ ఆర్యేణ త్వయా శూన్యా అయోధ్యా భరతేన పాలితా - ఆర్యస్యాగమనం ప్రతి తావత్పర్యంతం ॥ ౧౩౫ ॥ అనుభూయేతి ॥ ప్రే

శూలం నివేశ్య లవణో వరం తస్మై న్యవేదయత్ ॥ ౨౦ ॥ స ప్రభావేన శూలస్య దౌరాత్మ్యేనాత్మనస్తథా ।
సంతాపయతి లోకాంస్త్రీన్ విశేషేణ చ తాపసాన్ ॥ ౨౧ ॥ ఏవంప్రభావో లవణశ్శూలం చైవ తథావి
ధమ్ । శ్రుత్వా ప్రమాణం కాకుత్స్థ త్వం హి నః పరమా గతిః ॥ ౨౨ ॥ బహవః పార్థివా రామ భయార్తైః
ఋషిభిః పురా । అభయం యాచితా వీర త్రాతారం న చ విద్మహే ॥ ౨౩ ॥ తే వయం రావణం శ్రుత్వా హ
తం సబలవాహనమ్ । త్రాతారం విద్మహే తాత నాన్యం భువి నరాధిపమ్ ॥ ౨౪ ॥ తత్పరిత్రాతుమిచ్ఛా
మో లవణాద్భయపీడితాః ॥౨౪౫॥ ఇతి రామ నివేదితం తు తే భయజం కారణముత్థితం చ యత్ ॥❋॥ వినివా
రయితుం భవాన్ క్షమః కురు తం కామమహీనవిక్రమ ॥౨౫॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే- ఏకషష్టితమస్సర్గః

తథోక్తే తానృషీన్ రామః ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః । కిమాహారః కిమాచారో లవణః క్వ చ వర్తతే ॥
౧ ॥ రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా ఋషయస్సర్వ ఏవ తే । తతో నివేదయామాసుర్లవణో వవృధే యథా ।
౨ ॥ ఆహారస్సర్వసత్త్వాని విశేషేణ చ తాపసాః । ఆచారో రౌద్రతా నిత్యం వాసో మధువనే తథా ॥ ౩ ॥
హత్వా బహుసహస్రాణి సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్ । మానుషాంశ్చైవ కురుతే నిత్యమాహారమాహ్ని
కమ్ ॥ ౪ ॥ తతో౽ంతరాణి సత్త్వాని ఖాదతే స మహాబలః । సంహారే సమనుప్రాప్తే వ్యాదితాస్య ఇవాంత
కః ॥ ౫ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవో వాక్యమువాచ స మహామునీన్ । ఘాతయిష్యామి తద్రక్షో వ్యపగచ్ఛతు
వో భయమ్ ॥ ౬ ॥ ప్రతిజ్ఞాయ తథా తేషాం మునీనాముగ్రతేజసామ్ । స భ్రాతౄన్ సహితాన్ సర్వాను
వాచ రఘునందనః ॥ ౭ ॥ కో హంతా లవణం వీరః కస్యాంశస్స విధీయతామ్ । భరతస్య మహాబాహోశ్శ
త్రుఘ్నస్య చ ధీమతః ॥ ౮ ॥ రాఘవేణైవముక్తస్తు భరతో వాక్యమబ్రవీత్ । అహమేనం వధిష్యామి మ
మాంశస్స విధీయతామ్ ॥ ౯ ॥ భరతస్య వచః శ్రుత్వా ధైర్యశౌర్యసమన్వితమ్ । లక్ష్మణావరజస్తస్థౌ హి
త్వా సౌవర్ణమాసనమ్ ॥ ౧౦ ॥ శత్రుఘ్నస్త్వబ్రవీద్వాక్యం ప్రణిపత్య నరాధిపమ్ । కృతకర్మా మహాబా
హుర్మధ్యమో రఘునందనః ॥ ౧౧ ॥ ఆర్యేణ హి పురా శూన్యా అయోధ్యా పరిపాలితా । సంతాపం హృద
యే కృత్వా ఆర్యస్యాగమనం ప్రతి ॥ ౧౨ ॥ దుఃఖాని చ బహూనీహ హ్యనుభూతాని పార్థివ ॥ ౧౨౫ ॥ శ
యానో దుఃఖశయ్యాసు నందిగ్రామే మహాయశాః ॥❋॥ ఫలమూలాశనో భూత్వా జటీ చీరధరస్తథా ॥౧౩౫॥
అనుభూయేదృశం దుఃఖమేష రాఘవనందనః ॥ ❋ ॥ ప్రేష్యే మయి స్థితే రాజన్ న భూయః క్లేశమాప్ను
యాత్ ॥ ౧౪౫ ॥ తథా బ్రువతి శత్రుఘ్నే రాఘవః పునరబ్రవీత్ । ❋ ॥ ఏవం భవతు కాకుత్స్థ క్రియ

[illegible] ॥ ౧౯ ॥ సఇతి ॥ వరం న్యవేదయత్ - రావణమృత్యుం తపసా [illegible] శూలాదవధ్యత్వం తే [illegible] రూపం వరవృత్తాంతం ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకషష్టితమస్సర్గః ❋❋❋❋

అథ శత్రుఘ్నస్య లవణాసురవధాయ ప్రేషణం తథోక్తేత్యాది ॥ ౧ ॥ రాఘవస్యేతి ॥ యథా వవృధే యాదృగాహారాదినా వర్ధతే తథా నివేదయామాసుః ॥ ౭ ॥ క ఇతి ॥ కస్యాంశ ఇతి పృష్ట్వా స్వయమేవ నిశ్చినోతి - భరతస్యేతి ॥ [illegible] ॥ భరతస్యేతి ॥ ఆసనం హిత్వా ఉత్థా

ష్యామి శిష్యభరతస్య నిదేశాత్ ॥ ౧౫ ॥ రాజ్య ఇతి ॥ యద్యవేక్షసే అశ్లేశనీయత్వేనేతి శేషః తదా భరత తాం నివేశయ త్రావస్థాపయేత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ శూర ఇతి ॥ నివేశనే నూతననగరనివేశనే - త్వం సమర్థః ॥ ౧౭ ॥ మధోర్నగరే త్వామభిషేక్ష్యామీతి యదుక్తం తత్ర హేతుమాహ - యోహీతి ॥ వంశముత్పాట్య పార్థివస్య నృపం తత్ర రాజ్యే ॥ ౧౮ ॥ ఉత్తరమితి ॥ ఉత్తరం న వక్తవ్యం లవణం హత్వా త్వమేవ మయా స్థాపయితవ్య ఇత్యాదినవాక్యమిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ అభిషేకమితి ॥ విధిమంత్రపురస్కృతం విధినా మంత్రేణ పురస్కృతం ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం ॥ శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్విషష్టితమస్సర్గః - ❋❋❋❋

అథ రామేణ స్వసన్నిధావేవ మధురారాజ్యే శత్రుఘ్నమభిషిచ్య లవణవధోపాయోపదేశపూర్వకం తత్స్వభావాదివ్యాస్త్రప్రదానం - ఏవమితి ॥ పరాం వ్రీడామనుచితరాజ్యాభిషేకోక్తిశ్రవణజాం లజ్జాం - అత ఏవ మందం మందముశాచ ॥ ౧ ॥ తదేవాహ - అధర్మ్యమితి ॥ విద్మ వేద్మి - అస్మిన్నర్థే తత్ర గిరా శరదయన్న ధర్మ హేతుమాహ - కథమితి ॥ కనీయానభిషిచ్యతే - న కథమపీత్యర్థః - అత ఏవాధర్మ్య ఇత్యర్థః ॥ ౨ ॥ అవశ్యమితి ॥ తవ శాసనం చావశ్యంకరణీయం - యత్తవ శాసనం తేదశాసనవద్దురతిక్రమమతిక్రమితుమశక్యం - ఏవం చోభయసంకటే కిం కార్యమితి భావః ॥ ౩ ॥ త్వత్తో మయా శ్రుతం వీర శ్రుతిభ్యశ్చ మయా శ్రుతమిత్యర్థః - జ్యేష్ఠ వచనం తథా భరతపదే ఘోరం లవణం హంతాస్మీతి ప్రతిజానతి సతి మధ్యమే జ్యేష్ఠేనోక్త వచనగుల్లంఘ్యోత్తరం న వాచ్యం న వక్తుం యోగ్యం తద్వచసి స్థితస్య కర్మాప్యత్వాత్ ॥ ౪ ॥ వ్యాహృతమితి ॥ కథాపి యుద్ధే ఘోరం లవణం హంతాస్మీత్యేతద్దుర్వచో వ్యాహృతం - తస్య స్వమదురుక్తస్య ఫలభూతా ఇయం దుర్గతిర్జ్యేష్ఠాతిక్రమహేతు రాజ్యప్రాప్తిరూపా ప్రాప్తా జ్యేష్ఠాతిక్రమ ప్రాప్తి రాజా జాతేతి శేషః ॥ ౫ ॥ అతిపీడావశాదుక్తమేవ పునరప్యాహ - ఉత్తరం హి ॥ జ్యేష్ఠేన భరతేన త్వయా చాభిహితే తత్ర

తాం మమ శాసనమ్ । ౧౫ ॥ రాజ్యే త్వామభిషేక్ష్యామి మధోస్తు నగరే శుభే । ❋ ॥ నివేశయ మహాబాహో భరత యద్యవేక్షసే ॥ ౧౬ ॥ శూరస్త్వం కృతవిద్యశ్చ సమర్థశ్చ నివేశనే । ౧౭ । యో హి వంశం సముత్పాట్య పార్థివస్య పునః క్షయే । న విధత్తే నృపం తత్ర నరకం స హి గచ్ఛతి । ౧౮ । స త్వం హత్వా మధుసుతం లవణం పాపనిశ్చయమ్ । రాజ్యం ప్రశాధి ధర్మేణ వాక్యం మే యద్యవేక్షసే । ౧౯ ॥ ఉత్తరం చ న వక్తవ్యం శూర వాక్యాంతరే మమ । బాలేన పూర్వజస్యాజ్ఞా కర్తవ్యా నాత్ర సంశయః । ౨౦ । అభిషేకం చ కాకుత్స్థ ప్రతీచ్ఛస్వ మయోద్యతమ్ । వసిష్ఠప్రముఖైర్విప్రైర్విధిమంత్రపురస్కృతమ్ ।

❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్విషష్టితమస్సర్గః ❋❋❋❋

ఏవముక్తస్తు రామేణ పరాం వ్రీడాముపాగమత్ । శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో మందం మందమువాచ హ ॥ ౧ ॥ అధర్మ్యం విద్మ కాకుత్స్థ హ్యస్మిన్నర్థే నరేశ్వర । కథం తిష్ఠత్సు జ్యేష్ఠేషు కనీయానభిషిచ్యతే ॥ ౨ ॥ అవశ్యంకరణీయం చ శాసనం పురుషర్షభ । తవ చైవ మహాభాగ శాసనం దురతిక్రమమ్ । ౩ ॥ త్వత్తో మయా శ్రుతం వీర శ్రుతిభ్యశ్చ మయా శ్రుతమ్ । నోత్తరం హి మయా వాచ్యం మధ్యమే ప్రతిజానతి ॥ ౪ ॥ వ్యాహృతం దుర్వచో ఘోరం హంతాస్మి లవణం మృధే । తస్యైవం మే దురుక్తస్య దుర్గతిః పురుషర్షభ ॥

మేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ రాజ్య ఇతి ॥ నివేశయ తత్ర నగర ఇతి శేషః - అథవా - తత్ర వసతిస్థితి భావః - అవేక్షసే - అశ్లేశనీయత్వేనేతి శేషః ॥ ౧౬ ॥ శూర ఇతి ॥ నివేశనే - నూతననగరనిర్మాణ ఇత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ మధోః - నగరే త్వామభిషేక్ష్యామీత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ - యో హీతి ॥ నృపం తత్ర - ఉత్పాటితవంశస్య నృప రాజ్య ఇత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ ఉత్తరమితి ॥ ఉత్తరం న వక్తవ్యమితి ॥ త్వత్పరిగ్రహ ఏవ మయా వక్తవ్యమిత్యాదికమిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ అభిషేకమితి ॥ విధినా మంత్రేణ చ పురస్కృతం ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్విషష్టితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

ఏవమిత్యాది ॥ ౧ ॥ అధర్మ్యమితి ॥ విద్మ వేద్మీత్యర్థః - అస్మిన్నిత్యుక్తం విషయేత్యాది - కథమిత్యాది ॥ తిష్ఠత్సు జ్యేష్ఠేషు తిగురుష్వేవ సత్సు మామకం - కథమభిషిచ్యతే - న కథమపి - అధర్మ్య ఏవేత్యర్థః ॥ ౨ ॥ అవశ్యమితి ॥ తవ శాసనం చావశ్యంకరణీయమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ త్వత్త ఇతి ॥ మధ్యమే భ్రాతరి - భరత ఇత్యర్థః - ఘోరం లవణం హంతాస్మీతి ప్రతిజానతి సతి - నాయుక్తం - మయా ఉత్తరం జ్యేష్ఠవచః - ఉల్లంఘ్య న వాచ్యం వక్తుం న యోగ్యం ॥ ౪ ॥ వ్యాహృతమితి ॥ కథాప్యహం మృధే యుద్ధే లవణం హంతాస్మీతి సర్వహో వ్యాహృతం - తస్యైవ స్వమదురుక్తస్య ఇయం దుర్గతిః - దుష్టకార్యస్య [illegible] జ్యేష్ఠాతిక్రమేణ అస్మాభిషేచనం ॥ ౫ ॥ ఉక్తమేవార్థం వ్యావర్తయతి ఉత్తరం హి

తంనవక్తవ్య[illegible] ... అధర్మసహితమపి పరలోకవివర్జితం అభిషేకశాసనం కృతం - తచ్చ [illegible] ||౬|| సోహమితి ... సోహం భరతోక్తిం ప్రథమం కృత్వా తోత్తరవచనః - హే కాకుత్స్థ ఏవ జ్యేష్ఠస్య తైరభిషేకం ప్ర ... ద్వితీయముత్తరమితి ... మాద్వితీయనేతి ... అభిషేకం ప్రతిషేధ్య ... తదసంగీకారో ... ద్వితీయేన మమ దండో మా సమ్పతేదితి ||౭|| కామకారేతి ... ఏవమతో హే రాజన్నహం తవ కామకారః ... యుతః - అతో హే రఘునందన కాకుత్స్థ మత్కృతేమనుష్ఠితే రాజ్యాభిషేకస్వీకారే అధర్మం జహి - మమాధర్మసంబంధో యథా నభవేత్ తథాకురు ... సర్వలోకస్య ... బుద్ధిం పరిహరేత్యర్థః ||౮|| ఏవమితి ||౯|| సంభారానితి ... ఆనయధ్వమితి బహువచనం ... ||౧౧|| రాజ్ఞ ఇతి || అభిషేకసమారంభం అభిషేకోపకరణవంతం పురోధసం పురస్కృత్య ||౧౨|| ప్రవిష్టా ఇతి || రాజానః బ్రాహ్మణాశ్చ రాజభవనం ప్రవిష్టాః ||౧౩|| ఋషయ ఇతి || ... ||౧౪|| తత ఇతి || తేజః ... పూరయన్ ||౧౯|| అయమితి || ... ||౨౦|| శరస్యామోఘత్వే హేతుమాహ - సృష్ట ఇతి || స్వయంభూః జన్మరహితః - అజితో విష్ణుర్యదా ప్రళయకాలే మహార్ణవే శేతే - ... రాక్షసాన్ ... మహార్ణవే శయనం చ ... ||౨౧|| ... తస్మిన్ ప్రజాపతౌ ...

౫||ఉత్తరం హి న వక్తవ్యం జ్యేష్ఠేనాభిహితే పునః| అధర్మసహితం చైవ పరలోకవివర్జితమ్||౬|| సోహం ద్వితీయం కాకుత్స్థ న వక్ష్యామి తవోత్తరమ్| మా ద్వితీయేన దండో వై నిపతేన్మయి మానద|| ౭ || కామకారో హ్యహం రాజంస్తవాస్మి పురుషర్షభ| అధర్మం జహి కాకుత్స్థ మత్కృతే రఘునందన||౮||ఏవముక్తే తు శూరేణ శత్రుఘ్నేన మహాత్మనా| ఉవాచ రామస్సంహృష్టో భరతం లక్ష్మణం తథా||౯|| సంభారానభిషేకస్య ఆనయధ్వం సమాహితాః| అద్యైవ పురుషవ్యాఘ్రమభిషేక్ష్యామి రాఘవమ్|| ౧౦ || పురోహితం చ కాకుత్స్థ నైగమానృత్విజస్తథా| మంత్రిణశ్చైవ తాన్సర్వానానయధ్వం మమాజ్ఞయా|| ౧౧ || రాజ్ఞశ్శాసనమాజ్ఞాయ తథాకుర్వన్మహారథాః| అభిషేకసమారంభం పురస్కృత్య పురోధసమ్||౧౨|| ప్రవిష్టా రాజభవనం రాజానో బ్రాహ్మణాస్తథా||౧౩|| తతోభిషేకో వవృధే శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః|

❀|| సంప్రహర్షకరః శ్రీమాన్రాఘవస్య పురస్య చ || ౧౪ || అభిషిక్తస్తు శత్రుఘ్నో బభౌ చాదిత్యసన్నిభః||❀|| అభిషిక్తః పురా స్కందస్సేంద్రైరివ మరుద్గణైః || ౧౫ || అభిషిక్తే తు శత్రుఘ్నే రామే ణాక్లిష్టకర్మణా||❀||పౌరాః ప్రముదితాశ్చాసన్బ్రాహ్మణాశ్చ బహుశ్రుతాః|| ౧౬ || కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ మంగళం కైకేయీ తథా|❀| చక్రుస్తా రాజభవనే యాశ్చాన్యా రాజయోషితః||౧౭|| ఋషయశ్చ మహాత్మానో యమునాతీరవాసినః|❀|హతం లవణమాశంసుశ్శత్రుఘ్నస్యాభిషేచనాత్| ౧౮ ||తతోభిషిక్తం శత్రుఘ్నమంకమారోప్య రాఘవః||❀|| ఉవాచ మధురాం వాణీం తేజస్తస్యాభిపూరయన్||౧౯||అయం శరస్త్వమోఘస్తే దివ్యః పరపురంజయః|❀|అనేన లవణం సౌమ్య హంతాసి రఘునందన || ౨౦ || సృష్టశ్శరోయం కాకుత్స్థ యదా శేతే మహార్ణవే || ❀ | స్వయంభూరజితో దేవో

జ్యేష్ఠేన భరతేనాభిహితే సతి ... పునరుత్తరం న వక్తవ్యమితి ... అధర్మసహితమపి - అత ఏవ పరలోకవివర్జితమపి - హే మహా ... ||౬|| ఫలితమాహ - సోహమిత్యాది|| భరతోక్తిం ప్రథమం ... ద్వితీయమితి ... మాద్వితీయేనేతి|| ద్వితీయేన ... దండో మయి నిపతేత్ ||౭|| ... కామకార ఇతి || ... అధర్మం జహి ... రాజ్యాభిషేకస్వీకారే ... అధర్మబుద్ధిం జహి ... ||౮|| ఏవమితి || ... సంభారానితి || ... అభిషేకోపకరణాని ... ఆనయధ్వమితి బహువచనం ... ||౧౮|| తత ఇతి || తేజః ... ||౧౯|| అయమితి || ... యమానః || ౨౧ || అమోఘత్వే హేతుమాహ - సృష్ట ఇత్యాది || ౨౧ || సృష్ట ఇతి || [illegible] ... మానవయోః ...

నానాయుధభూతత్వాద్ధరసతి శ్రుతేరితి ॥ తేన విష్ణునా సాధవయం శరోత్తమస్సృష్టః ॥ ౨౧ ॥ తదా కిమర్థం ససృష్టస్తత్రాహ ॥ సృష్ట ఇతి ॥ త్రీన్ లోకాన్ స్రష్టుకామేన భగవతా హిరణ్యగర్భేణాత్మనా సృష్టౌ మధుకైటభయోస్సర్వరక్షసాం చ సంహారాద్విఘాతే విఘ్నే ప్రాప్తే - తయోర్దురాత్మనోర్వినాశార్థం క్రోధాభిభూతేనాయం శరస్సృష్టః స్రష్టుస్సంభృత్యాచ్చానేన తౌ హతౌ ॥ ❋ ॥ సృష్టః క్రోధాభిభూతేన ప్రభో సర్వదురాత్మనోరితి పాఠే - అభిషిక్తత్వాచ్ఛత్రుఘ్న సంబోధనం ప్రభో ఇతి ॥ ౨౨ ॥ ఉపసంహరతి ॥ తౌ హత్వేతి ॥ జనభోగార్థం జనానాం - భోగ్యభోగస్థానాదిసంపాదనద్వారా భోగసిద్ధ్యర్థం - లోకాంశ్చకార - నిష్ప్రత్యూహం సజీవత్యర్థః - అనేనాస్య విష్ణుత్వం దృఢీకృతం ॥ ౨౩ ॥ నాయమితి ॥ నాయం ముక్తః - శత్రుఘ్న భూతలోకానాం మహాంస్త్రాసో భవేదితి ॥ అల్పలక్ష్యే మహాస్త్రప్రయోగే తస్మాత్ త్రిభువనసంహారస్యాపి - కిం తు భూతాని సంహరతి - అతో భూతదయయా న ముక్తమితి భావః - అనేన రావణాదపి లవణస్య మహాబలత్వే న దివ్యశరప్రయోగవిషయత్వముక్తం ॥ ౨౪ ॥ అథ నికుంభిలాయాం ... తస్యేంద్రజిత ఇవ గృహీతశూలస్యైతస్య పునర్జయత్వాన్నిరుక్తానిరోధమివ పురప్రవేశనిరోధముపదిశతి ॥ యచ్చ తస్యేత్యాదినా - మధోరాయుధమిత్యన్వయః ॥ ౨౫ ॥ స ఇతి ॥ ఆయుధవినాకృతం ఆయుధరహితం యుధ్యస్వేతి శేషః ॥ తత్ప్రకారమాహ - అప్రవిష్టమితి ॥ పురమప్రవిష్టం ప్రతీక్ష్య పూర్వమేవ ద్వారి తిష్ఠ ॥ ౨౮ ॥ ఉక్తమేవార్థమాదాయ స్పష్టమాహ - అప్రవిష్టం చేతి ॥ ౨౯ ॥ అన్యథేతి ॥ యది త్వేవముక్తరీత్యా కృతమనుష్ఠితం భవతి - తదావశ్యం వినాశముపయాస్యతి ॥ ౩౦ ॥ ఏతదితి ॥ విపర్యయః పరిహారః - ననుకిమనేన నిర్బంధేన - బాణేన శూలం ఛిత్త్వా తమపి హనిష్యామిత్యత ఆహ - శ్రీమత ఇతి ॥ కృత్యం శూలమాహాత్మ్యం - దురతిక్రమం అతిక్రమితుమశక్యం - శక్త్యా వధ్యమపి తం చేత్యర్థః ॥ ఈశ్వరకృతమర్యాదాపాలనార్థమేవాస్మాభిరవతారా దితి భావః ॥ ౩౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం త్రిషష్టితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

యస్మాద్వశ్యం సురాసురాః । అవధ్యస్సర్వభూతానాం తేనాయం తు శరోత్తమః ॥ ౨౧ ॥ సృష్టః క్రోధాభిభూతేన వినాశార్థం మహాత్మనా । మధుకైటభయోర్వీర విఘాతే సర్వరక్షసామ్ ॥ ❋ ॥ స్రష్టుకామేన లోకాంస్త్రీంస్తౌ చానేన హతౌ యుధి ॥ ౨౨ ॥ తౌ హత్వా జనభోగార్థం కైటభం తు మధుం తథా ॥ ❋ ॥ అనేన శరముఖ్యేన తతో లోకాంశ్చకార సః ॥ ౨౩ ॥ నాయం మయా శరః పూర్వం రావణస్య వధార్థినా । ❋ ॥ ముక్తః శత్రుఘ్న భూతానాం మహాంస్త్రాసో భవేదితి ॥ ౨౪ ॥ యచ్చ తస్య మహచ్ఛూలం త్ర్యంబకేణ మహాత్మనా ॥ దత్తం శత్రువినాశాయ మధోరాయుధముత్తమమ్ ॥ ౨౫ ॥ స తన్నిక్షిప్య భవనే పూజ్యమానః పునః పునః ॥ ❋ । దిశస్సర్వాస్సమాలోక్య ప్రాప్నోత్యాహారముత్తమమ్ ॥ ౨౬ ॥ యదా తు యుద్ధమాకాంక్షన్ కశ్చిదేనం సమాహ్వయత్ ॥ ❋ ॥ తదా శూలం గృహీత్వా తద్భస్మ రక్షః కరోతి హి ॥ ౨౭ ॥ స త్వం పురుషశార్దూల తమాయుధవినాకృతమ్ । అప్రవిష్టం పురం పూర్వం ద్వారి తిష్ఠ ధృతాయుధః ॥ ౨౮ ॥ అప్రవిష్టం చ భవనం యుద్ధాయ పురుషర్షభ । ఆహ్వయేథా మహాబాహో తతో హంతాసి రాక్షసమ్ ॥ ౨౯ ॥ అన్యథా క్రియమాణే తు అవధ్యస్స భవిష్యతి ॥ ❋ ॥ యది త్వేవం కృతే వీర వినాశముపయాస్యతి ॥ ౩౦ ॥ ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం శూలస్య చ విపర్యయః ॥ ❋ ॥ శ్రీమతశ్శితికంఠస్య కృత్యం హి దురతిక్రమమ్ ॥ ౩౧ ॥ ❋❋

❋•••••••••••••••••••❋ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - త్రిషష్టితమస్సర్గః - ❋•••••••••••••••••••❋

త్యర్థః ॥ ❋ ॥ సృష్టః క్రోధాభిభూతేన వినాశే సర్వరక్షసాం ॥ మధుకైటభయోర్వీర విఘాతే వర్తమానయోరితి చ పాఠః ॥ ౨౩ ॥ నాయమితి ॥ అనేన శరేణ మహాంస్త్రాసో భవేదిత్యనేనాస్య విషయే మహాస్త్రప్రయోగే తదీయాంశ్చ సర్వాన్ లయీకృత్య నాశయేదితి భావః - అనేన రావణాదపి బలీయాన్ లవణ ఇతి సూచితః ॥ ❋ ॥ మహాంస్త్రాసో భవేదితి చ పాఠః ॥ ౨౪ ॥ తస్య దుర్జయత్వాత్తద్గ్రహణాయ పురప్రవేశనిరోధముపసంహరతి - యచ్చ తస్యేత్యాది ॥ మధోర్దత్తమిత్యన్వయః ॥ ౨౫ ॥ యదేతి ॥ యుద్ధమాకాంక్షన్ కశ్చిదేనం సమాహ్వయదితి శేషః ॥ ౨౭ ॥ స ఇతి ॥ తమాయుధవినాకృతం ఆయుధవిరహితం ఉపలక్ష్యేతి శేషః ॥ ౨౯ ॥ అన్యథేతి ॥ యది త్వేవం కృత ఇతి ॥ యదా త్వేవముక్తరీత్యా కృతమనుష్ఠితం భవతి తదా త్వేవం కృతే సతి సః - అవశ్యం వినాశముపయాస్యతి ॥ ౩౦ ॥ ఏతదితి ॥ విపర్యయః పరిహార ఇత్యర్థః - శ్రీమత ఇతి ॥ కృత్యమాజ్ఞాపనం అత్ర కశ్చిజ్జల్పతి అత్ర రామేణ దురతిక్రమత్వం సూచితం - ఉక్తమితి ॥ విష్ణోరప్యధికో రుద్ర ఇతి తన్న అవతారమర్యాదయా తాదృశోక్తిసంభవాద్యథా బ్రహ్మాస్త్రబంధనే దురతిక్రమో బ్రహ్మణో మహిమేత్యాదియద్వా దురతిక్రమం - కృత్యం - భగవతైవ తస్య బహుమంతవ్యత్వాదితి భావః ॥ ౩౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రిషష్టితమస్సర్గః - ❋❋❋❋•••••••••••••••••••••••••••••❋❋❋❋❋§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§❋❋❋❋❋

అథ శత్రుఘ్నప్రస్థాపనం । ఏవమితి ॥ ప్రశస్య స్తుత్వా ॥ ౧ ॥ అంతరేతి ॥ అంతరా నగరమధ్యవర్తినో యా ఆపణవీథ్యః ఆపణవీథిస్థా వణిజః- నానావిధైః పణ్యైః క్రయవిక్రయార్హద్రవ్యైరుపశోభితాః యుక్తా అనుగచ్ఛంతు ॥ ❋ ॥ నానాపణ్యోపశోభితా ఇతి పాఠే నానావణైః బ్రాహ్మణాదిభిరుపశోభితా ఇత్యర్థః ॥ ❋ ॥ తథైవేతి పాఠ ఏవ యుక్తః- నటాః నాట్యార్థాభినయకర్తారః ॥ ౩ ॥ హిరణ్యస్యేతి సువర్ణస్య ఉత్కృష్టవర్ణస్య నియుతం లక్షమిత్యర్థః- దశలక్షమిత్యన్యే- పర్యాప్తధనవాహనః జీవనపర్యాప్తధనః యుద్ధపర్యాప్తవాహన ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ బలమితి ॥ బలం సుభృతం హృష్టపుష్టం అత ఏవ త్వయ్యనుద్ధతం యథా భవతి తథా కురు- వేతనాదిప్రదానేనేత్యర్థః- కించ సంభాషా మానపూర్వవచనస్య సంప్రదానేన ఉక్త్యా- రంజయస్వ ॥ ౫ ॥ కిమిదం బలాదరేణేత్యత్రాహ । న హ్యర్థా ఇతి । యత్ర రిపుసంకటే భృత్యాస్తిష్ఠంతి తత్ర అర్థాదయస్తిష్ఠంతి యత్ర అర్థాః న తిష్ఠంతి తత్ర దారబాంధవభృత్యవర్గాదయః న తిష్ఠంతీత్యేకే- అర్థాస్సర్వే భృత్యా ఇత్యర్థః ॥ ౬ ॥ ననుకిమనయా సేనయా తర్హి లవణేన యోద్ధవ్యమిత్యత్రాహ ॥ తత ఇతి ॥ తతో హృష్టాఖ్యాయా ఇదానీం మమ మహతీం చమూం ప్రస్థాప్య ఏక ఏవ త్వం మధునో వనం మధువనం గచ్ఛ- అయం భావః- సుఖేన జాహ్నవీతరణాయ గ్రీష్మకాల ఏవ ప్రస్థాయ జాహ్నవీం ఉత్తీర్య కంచిత్కాలం తత్రైవ స్థిత్వా తద్బలం తత్రైవ సంస్థాప్య త్వయమేక ఏవ మధుం సంప్రాప్య వర్షాప్రాదుర్భావే లవణం జహీతి ॥ ౭ ॥ తదేవాహ । యథేతి ॥ అశంకితం త్వదాగమనశంకారహితం యథా తథా గచ్ఛేః ॥ ౮ ॥ నేతి ॥ తస్య లవణస్యాన్యో అశంకితతయా తదుపరోధకవ్యతిరిక్తో మృత్యుర్నాస్తి తదుపపాదయతి- దర్శనమితి ॥ యః దర్శనమభిగచ్ఛేత్- యుద్ధాకాంక్షీ సమాయాతీతి తత్కృతశంకజ్ఞానవిషయో భవేదిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ వసంతే ప్రస్థితస్యాపి యుద్ధకాలో నాయమిత్యాహ । స ఇతి ॥ వర్షారాత్రే వర్షాకాలే సర్వాసు రాత్రిష్వపి యుద్ధార్థం న యుక్తమితి నిర్భయో నిశ్శూల ఏవ చరతి - అతస్స ఏవాస్య వధకాల ఇతి భావః ॥ ౧౦ ॥ తర్హి సేనా సంగంతవ్యమిత్యాశంక్యాస్య దేశే కార్యం పరసాధనార్థమేవ ప్రథమతశ్శత్రైస్సైనామాత్రగమనం కార్యమిత్యాహ । మహర్షీనితి ॥ ౧౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర జాహ్నవీపరతీరే- అ

ఏవముక్త్వా చ కాకుత్స్థం ప్రశస్య చ పునః పునః । పునరేవాపరం వాక్యమువాచ రఘునందనః ॥ ౧ ॥ ఇమాన్యశ్వసహస్రాణి చత్వారి పురుషర్షభ । రథానాం ద్వే సహస్రే చ గజానాం శతముత్తమమ్ ॥ ౨ ॥ అంతరాపణవీథ్యశ్చ నానాపణ్యోపశోభితాః । అనుగచ్ఛంతు కాకుత్స్థం తథైవ నటనర్తకాః ॥ ౩ ॥ హిరణ్యస్య సువర్ణస్య నియుతం పురుషర్షభ । ఆదాయ గచ్ఛ శత్రుఘ్న పర్యాప్తధనవాహనః ॥ ౪ ॥ బలం చ సుభృతం వీర హృష్టపుష్టమనుద్ధతమ్ । సంభాషాసంప్రదానేన రంజయస్వ నరోత్తమ ॥ ౫ ॥ న హ్యర్థాస్తత్ర తిష్ఠంతి న దారా న చ బాంధవాః । సుప్రీతో భృత్యవర్గస్తు యత్ర తిష్ఠతి రాఘవ ॥ ౬ ॥ తతో హృష్టజనాకీర్ణాం ప్రస్థాప్య మహతీం చమూమ్ । ఏక ఏవ ధనుష్పాణిర్గచ్ఛ త్వం మధునో వనమ్ ॥ ౭ ॥ యథా త్వాం న ప్రజానాతి గచ్ఛంతం యుద్ధకాంక్షిణమ్ । లవణస్తు మధోః పుత్రస్తథా గచ్ఛేరశంకితః ॥ ౮ ॥ న తస్య మృత్యురన్యోఽస్తి కశ్చిద్ధి పురుషర్షభ । దర్శనం యోఽభిగచ్ఛేత్తు స వధ్యో లవణేన హి ॥ ౯ ॥ స గ్రీష్మే అపయాతే తు వర్షారాత్ర ఉపాగతే । హన్యాస్త్వం లవణం సౌమ్య స హి కాలోఽస్య దుర్మతేః ॥ ౧౦ ॥ మహర్షీంస్తు పురస్కృత్య ప్రయాంతు తవ సైనికాః । యథా గ్రీష్మావశేషేణ తరేయుర్జాహ్నవీజలమ్ ॥ ౧౧ ॥ తత్ర స్థాప్య బలం సర్వం నదీతీరే సమాహితః । అగ్రతో ధనుషా సార్ధం గచ్ఛ త్వం లఘువిక్రమః ॥ ౧౨ ॥ ఏవముక్తస్తు రామేణ శత్రుఘ్నస్తాన్ మహాబలాన్ । సేనాము

ఏవమిత్యాది ॥ ౨ ॥ అంతరేతి ॥ అంతరా మధ్యే నివాసస్థలే- నానాపణ్యైరుపశోభితాః ॥ ❋ ॥ నానాపణ్యోపశోభితా ఇతి పాఠే -వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః- ఆపణవీథ్యస్తత్ర నర్తకాః ॥ ౩ ॥ హిరణ్యస్యేతి ॥ పర్యాప్తధనవాహన ఇత్యత్ర ధనం సువర్ణాదయః ॥ ౪ ॥ బలం చేతి ॥ సుభృతం సుసంపూర్ణం ॥ ౫ ॥ నహీతి ॥ యత్ర ప్రదేశే- తిష్ఠతి । స్థాస్యతి ॥ ❋ ॥ యత్ర తిష్ఠతి రాఘవేతి చ పాఠః- తత్ర వన ప్రదేశే- అర్థా న సంతి- అతస్స్వతో గృహీత్వా గంతవ్యమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ తత ఇతి ॥ ప్రస్థాప్య- సంస్థాప్య- మానసమాత్రేణ పిత్రా- అయోధ్యాయాం- శేషము పితః- పథి ఏక ఏవ గచ్ఛ ॥ ౭ ॥ యథేతి ॥ ఏవం పూర్వజైన మంత్రితం- లవణవధార్థం - సేనయా సహ శత్రుఘ్నో యాతీతి వార్తాపరిహారార్థం కేవలం బలమేవాగ్రే మునిభిస్సహ గచ్ఛతు- తచ్చ గ్రీష్మావశేషేణ సైన్యసైన్యం గంగాయాః పరతీరే నివేశితం- బ్రాహ్మణైస్సముద్యోజితం బలం శత్రుఘ్నేత్యర్థః- దూరగమనమితి ॥ విశ్వస్య వర్తేత- తత్రాంతరే- త్వమస్మాన్నగరాత్- కేవలం బ్రాహ్మణాన్ గృహీత్వా అజ్ఞాతం గత్వా జహీతి -అశంకితం- త్వదాగతిశంకారహితం యథా భవతి తథా ॥ ౮ ॥ నేతి ॥ మృత్యుర్మారకః -అన్యః- అశంకితతయా తదుపరోధకవ్యతిరిక్తః- నాస్తి- ఏతదేవోపపాదయతి- దర్శనమిత్యాది ॥ ౯ ॥ వసంతే- ప్రస్థితస్యాపి న యుద్ధకాల ఇత్యాహ ॥ సహీత్యాది ॥ వర్షారాత్రే వర్షాకాలే -సమాసాంతః ఆర్షః- సహి కాల ఇతి ॥ వర్షాసు రాజానః కేఽపి యుద్ధాయ న నిర్గచ్ఛంతీతి నిర్భయో నిశ్శూల ఏవ చరతి -అతస్స ఏవాస్య వధావసర ఇతి భావః ॥ ౧౦ ॥ తర్హీదానీం నిర్గమనే కిం ప్రయోజనమిత్యత్రాహ- మహర్షీనితి ॥ ౧౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర జాహ్నవీపరతీరే- అగ్రతః పురమాగ ఇత్యర్థః- ధనుషా సార్ధం- నాన్యేన బలేనేత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవం ప్రస్థాపితః[illegible]- వశీయస్తార్కం - వా సాంగణిక

గ్రాక్ష్య తతః పరభూతే మా. గే. -ధసు షా సాధారణానా శ్వనబలైనే స్యథః ||౧౩|| ఏతఇతి|| ఏతే ప్రసిద్ధాః వో యుష్మాకం వాసాః గణితాః ఏవ వసంతి యత్ర వాసే నివత్స్యథ-తత్ర విరోధేన స్థాతవ్యం||తదేవాహ - యథేతి||ఇదం సైనికాన్ ప్రతివాక్యం-ఆసేన కేవలం సైనైవ ప్రస్థాపితాః-శత్రుఘ్నస్తు పశ్చాదగాదాఖ్యాత ఏకఏవ గమిష్యతీతి జ్ఞాయతే || ౧౫ ||ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం చతుష్షష్టితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ సేనాం ప్రస్థాప్యోత్తరగంగాసమీపే మాసమాత్రముషిత్వా పశ్చాదేకాకినో గచ్ఛతః శత్రుఘ్నస్య మార్గవశాద్వాల్మీక్యాశ్రమప్రాప్తిః| ప్రస్థాప్యేతి|మాసమాత్రోషితః అధ్యాయమితి శేషః-పథి ఏక ఏవ అసహాయ ఏవ జగామ.|| ౩ ||భగవన్నితి||దారుణాల వణాన్నిహంతుమిత్యర్థః || ౪ || స్వమితి||ఇదమాశ్రమం రాఘవాణాం కులస్య స్వమేవ స్వీయమేవ - ౭ || స ఇతి||పూర్వో యజ్ఞవిభూతియమిత్యాశ్రమస్యాంధిః-ఆశ్రమసమీపతః పూర్వాపూర్వప్రదేశే దృశ్యమానా పురాతనీ చేయం యజ్ఞవిభూతిర్యూపాదియజ్ఞోపకరణసమృద్ధిః-కస్య యజమానస్యేత్యర్థః || ౮ || తత్తస్యేతి||యస్య యజమానస్యేదమాయతనం జభూవ తచ్ఛృణు||౧౦|| ఇతి||దంచూర్యమాణం ముహుర్ముహుశ్చరంతం || ౧౨ || సత్వితి||నిర్మృగం కృతం వనం చ వృష్టిర్వ్యసుకర్షణః || ౧౪ || సీరీష్యమాణమితి||తస్య హతస్య సహాయం సహాయభూతమా

ఖ్యాంత్సమానీయ తతో వాక్యమువాచహ ||౧౩|| ఏతే వో గణితా వాసా యత్ర యత్ర నివత్స్యథ| స్థాతవ్యం చావిరోధేన యథా బాధా న కస్యచిత్ ||౧౪|| తథా తాంస్తు సమాజ్ఞాప్య ప్రస్థాప్య చ మహద్బలమ్| కౌసల్యాం చ సుమిత్రాం చ కైకేయీం చాభ్యవాదయత్ ||౧౫|| రామం ప్రదక్షిణీకృత్య శిరసాభిప్రణమ్య చ| రామేణ చాభ్యనుజ్ఞాతః శత్రుఘ్నశ్శత్రుతాపనః ||౧౬|| లక్ష్మణం భరతం చైవ ప్రణిపత్య కృతాంజలిః| పురోహితం వసిష్ఠం చ శత్రుఘ్నః ప్రయతాత్మవాన్ ||౧౭|| ప్రదక్షిణమథో కృత్వా నిర్జగామ మహాబలః ||౧౭½|| ప్రస్థాప్య సేనామథ సోఽగ్రతస్తదా గజేంద్రవాజిప్రవరౌఘసంకులామ్| ఉవాస మాసం తు నరేంద్రపార్శ్వతస్త్వథ ప్రయాతో రఘువంశవర్ధనః||౧౮||ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే చతుష్షష్టితమస్సర్గః

ప్రస్థాప్య తు బలం సర్వం మాసమాత్రోషితః పథి| ఏక ఏవాశు శత్రుఘ్నో జగామ త్వరితం తదా||

౧||ద్విరాత్రమంతరే శూర ఉష్య రాఘవనందనః| వాల్మీకేరాశ్రమం పుణ్యమగచ్ఛద్వాసముత్తమమ్| ౨||

సోఽభివాద్య మహాత్మానం వాల్మీకిం మునిసత్తమమ్| కృతాంజలిరథో భూత్వా వాక్యమేతదువాచహ || ౩ ||

భగవన్ వస్తుమిచ్ఛామి గురోః కృత్యాదిహాగతః| శ్వః ప్రభాతే గమిష్యామి ప్రతీచీం దారుణాం దిశమ్|| ౪ || శ

త్రుఘ్నస్య వచశ్శ్రుత్వా ప్రహస్య మునిపుంగవః| ప్రత్యువాచ మహాత్మానం స్వాగతం తే మహాయశః||౫

స్వమాశ్రమమిదం సౌమ్య రాఘవాణాం కులస్య హి| ఆసనం పాద్యమర్ఘ్యం చ నిర్విశంకః ప్రతీచ్ఛ మే||

౬|| ప్రతిగృహ్య తదా పూజాం ఫలమూలం చ భోజనమ్| భక్షయామాస కాకుత్స్థస్తృప్తిం చ పరమాం గతః|| ౭|| స భుక్త్వా ఫలమూలం చ మహర్షిం తమువాచహ| పూర్వా యజ్ఞవిభూతీయం కస్యాశ్రమసమీపతః|| ౮|| తత్తస్య భాషితం శ్రుత్వా వాల్మీకిర్వాక్యమబ్రవీత్| శత్రుఘ్న శృణు యస్యేదం బభూవాయతనం పురా||౯||యుష్మాకం పూర్వకో రాజా సుదాసస్తస్య భూపతేః| పుత్రో వీరసహో నామ వీర్యవానతిధార్మికః||౧౦||స బాల ఏవ సౌదాసో మృగయాముపచక్రమే| చంచూర్యమాణం దదృశే స శూరో రాక్షసద్వయమ్||౧౧|| శార్దూలరూపిణౌ ఘోరౌ మృగాన్ బహుసహస్రశః| భక్షయాణావసంతుష్టౌ పర్యాప్తిం నైవ జగ్మతుః || ౧౨|| స తు తౌ రాక్షసౌ దృష్ట్వా నిర్మృగం చ వనం కృతమ్| క్రోధేన మహతావిష్టో జఘానైకం మహేషుణా||౧౩||వినిపాత్య తమేకం తు సౌదాసః పురుషర్షభః| విజ్వరో విగతామర్షో హతం

యత్ర యత్ర-గణితే-వాసే నివత్స్యథ-తత్ర తత్ర విరోధేన స్థాతవ్యం || ౧౫ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే-మణిముకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-చతుష్షష్టితమస్సర్గః. §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§❋❋❋ §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

ప్రస్థాప్యేత్యాది||౩||రామేణ యథాజ్ఞప్తగమనం సంగ్రహేణోక్త్వా అధ్యాయాతో ద్విరాత్రగమనానంతరప్రవృత్తిమాహ - భగవన్నితి||వారుణీం-వరుణపాలితాం||❋|| దారుణీం దిశమితి చపాఠః||౪||శత్రుఘ్నస్యేతి||ప్రహస్యేతి||అనివేదితమపి-శత్రుఘ్నగమననిమిత్తం జ్ఞాతమిత్యభిప్రాయః || ౫ || స్వమితి||రాఘవాణాం కులస్య స్వం స్వంభూతం || ౬ || స ఇతి||ఇయం యజ్ఞవిభూతిః-కస్యాశ్రమసమీపత ఇతి-తవాశ్రమసమీపతః - ఇయం వర్తమానా యజ్ఞవిభూతిః- యజ్ఞస్య సమృద్ధిః-కస్య యజమానస్య ||౮||తదితి||ఆయతనం యజ్ఞాయతనం || ౧౦ || వఇతి||దంచూర్యమాణం ముహుర్ముహుశ్చరంతం ... చరతే యాణం లాచ్ఛానచ్-ఉత్సరస్యాంతః కుత్సితం || ౧౨ || స ఇతి|| నిర్మృగం కృతాః

ఖ్యానం సరిద్రూపాణా||సహాయస్తస్యరక్షస ఇతిచ పాఠాంతరం తం దానవం దృష్ట్వా సంతాపమకరోత్ ||౧౫||యస్మాదితి||ప్రతిక్రియాం వైరనిర్యాతనరూపాం || ౧౬ || ఏవమితి || కాలపర్యాయయోగేన బహుకాలానంతర ప్రాప్త్యమహారాజ్య ప్రాపకకర్మవశేన మిత్రసహో రాజా అభవత్ -మిత్రసహస్సౌదాసఇత్యేకో మిత్రసహ ఇతి నామాంతరం || ౧౭ || రాజేతి||అస్యాశ్రమస్యేతి లుప్తషష్ఠీకం-అస్యాశ్రమస్య సమీపతో యజ్ఞం యజతేస్మ ||౧౮|| తత్రేతి||గణాయుతమిత్యత్ర గాత్ప్రశ్లేషః || ౨౦ || అస్యేతి||అంతో వభృథః అత్ర సమాంసభోజనదానే ౨౧ || తదితి||బ్రహ్మరూపిణా వసిష్ఠవేషవతా ||౨౩||శాసనమితి||సంభ్రాంతమానస ఇతి పాకత్వరయేతి శేషః|శాసనమకరోదిత్యనుషక్తే తత్ర మహానసే సూదవేషం కృత్వా అకరోత్ - మానుషమాంసప్రక్షేపరూపకృత్యం ముఖ్యసూదీయపాకే అకరోదిత్యర్థః ||*|| శాసనాత్పార్థివేంద్రస్యేతి పాఠాంతరం || ౨౪ || స ఇతి||స ఇతి రక్షః సూదః-ఇదమితి అజ్ఞానపారతంత్ర్యమితి నివేదన ప్రకారః||౨౫|| స ఇతి||రక్షసాహృతమిత్యనేన నియుక్తసూదాస్యానో పాహృతకృత్రిమమితి రాజ్ఞా జ్ఞాతమిత్యవగమ్యతే || ౨౬ || జ్ఞాత్వేతి||జ్ఞాత్వా భాజనస్థామిషగంధవశేనేతి శేషః ౨౭ || యస్మాదితి||ఏతత్ భోజనం మానుషామిషభోజనం || ౨౮ || తత ఇతి||తత్కాలాత్ || ౨౯ || రాజన్నితి||ప్రభుశ్శిక్షితః || ౩౦ || తత ఇతి|| తేజోబలసమన్వితం దాహకసామర్థ్యయుక్తం-వ్యసర్జయత అత్యక్షిప్త||పాదావేవ తత్ తత్పాపజలాత్ || ౩౨ || కల్మాషేతి||ఖ్యాతఃమిత్రసహ ఇతి ప్రసిద్ధః ||౩౪|| స ఇతి || వసిష్ఠం ప్రబుద్ధం-బ్రహ్మరూపిణా యాపసిష్ఠేన యదుక్తం-యజ్ఞాంతే సామిషభోజనదానవచనం ప్రార్థనావచనం వా || ౩౩ || తదితి|| అధికృతం రాజద్వేషమాశ్రిత్యకృతం ||*|| వికృతమితి పాఠాంతరం||౩౪||మమేతి||ఇదం శరాసన

రక్షో హ్యదృశ్యత |౧౪| నిరీక్ష్యమాణం తం దృష్ట్వా సహాయం తస్య రాక్షసః|సంతాపమకరోద్ఘోరం సౌదాసం చాబ్రవీత్ ||౧౫||యస్మాదనపరాద్ధం త్వం సహాయం మమ జఘ్నివాన్ |తస్మాత్తవాపి పాపిష్ఠ ప్రదాస్యామి ప్రతిక్రియామ్ || ౧౬|| ఏవముక్త్వా తు తద్రక్షస్తత్రైవాంతరధీయత | కాలపర్యాయయోగేన రాజామిత్రసహోఽభవత్ | ౧౭ || రాజాపి యజతే యజ్ఞం తస్యాశ్రమసమీపతః | అశ్వమేధం మహాయజ్ఞం తం వసిష్ఠోఽభ్యపాలయత్ |౧౮|తత్ర యజ్ఞో మహానాసీద్బహువర్షగణాయుతః | సమృద్ధః పరయా లక్ష్మ్యా దేవయజ్ఞసమోఽభవత్ ||౧౯|| అథావసానే యజ్ఞస్య పూర్వవైరమనుస్మరన్ | వసిష్ఠరూపీ రాజానమితి హోవాచ రాక్షసః || ౨౦|| అద్య యజ్ఞస్య జాతోఽంతః సామిషం భోజనం మమ | దీయతామితి శీఘ్రం వై నాత్ర కార్యా విచారణా || ౨౧ || తచ్ఛ్రుత్వా వ్యాహృతం వాక్యం రక్షసా బ్రహ్మరూపిణా |భక్ష్యసంస్కారకుశలమువాచ పృథివీపతిః ||౨౨|| హవిష్యం సామిషం స్వాదు యథా భవతి భోజనమ్ | తథా కురుష్వ శీఘ్రం వై పరితుష్యేద్యథా గురుః || ౨౩|| శాసనం పార్థివేంద్రస్య సూదస్సంభ్రాంతమానసః| స చ రక్షః పునస్తత్ర సూదవేషమథాకరోత్ ||౨౪||స మానుషమథో మాంసం పార్థివాయ న్యవేదయత్ | ఇదం స్వాదు హవిష్యం చ సామిషం చాన్నమాహృతమ్||౨౫ || స భోజనం వసిష్ఠాయ పత్న్యా సార్ధముపాహరత్ | మదయంత్యా నరవ్యాఘ్ర సామిషం రక్షసాహృతమ్||౨౬ ||జ్ఞాత్వా తదామిషం విప్రో మానుషం భోజనం గతమ్ | క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టో వ్యాహర్తుముపచక్రమే || ౨౭ || యస్మాత్త్వం భోజనం రాజన్ మమైతద్దాతుమిచ్ఛసి | తస్మాద్భోజనమేతత్తే భవిష్యతి న సంశయః || ౨౮ | తతః క్రుద్ధస్తు సౌదాసస్తోయం జగ్రాహ పాణినా | వసిష్ఠం శప్తుమారేభే భార్యా చైనమవారయత్ || ౨౯|| రాజన్ ప్రభుర్యతోఽస్మాకం వసిష్ఠో భగవానృషిః| ప్రతిశప్తుం న శక్తస్త్వం దేవతుల్యం పురోధసమ్ ||౩౦ || తతః క్రోధమయం తోయం తేజోబలసమన్వితమ్|వ్యసర్జయత ధర్మాత్మా తతః పాదౌ సిషేచ చ ||౩౧|| తేనాస్య రాజ్ఞస్తౌ పాదౌ తదా కల్మాషతాం గతౌ |తదా ప్రభృతి రాజాసౌ సౌదాసస్సుమహాయశాః || ౩౨ || కల్మాషపాదస్సంవృత్తః ఖ్యాతశ్చైవ తథా నృపః | ౩౩ | స రాజా సహ పత్న్యా వై ప్రణిపత్య ముహుర్ముహుః *|పునర్వసిష్ఠం ప్రోవాచ యదుక్తం బ్రహ్మరూపిణా||౩౪|| తచ్ఛ్రుత్వా పార్థివేంద్రస్య రాక్షసా

ఖననం చేత్యనుకర్షణః ||౧౪|| నిరీక్ష్యమాణమితి||నిరీక్ష్యమాణం-స్వసహాయభూతం-ద్వితీయం తమ్ నిరీక్షమాణం ప్రథమరక్షో దృష్ట్వా || ౧౬ || ఏవమితి ||కాలపర్యాయయోగేన బహుకాలాతివాహనకర్మయోగేన యజ్ఞోభవత్ || ౧౭ || రాజేతి ||అస్యాశ్రమస్యేతి పదచ్ఛేదః-అస్యాశ్రమస్యేత్యత్ర విభక్తికనిర్దేశః || ౨౧ || తదితి||భక్ష్యసంస్కారకుశలం సూదం-వాచేతి భోజనార్థమితి శేషః || ౨౫ || స ఇతి||మదయంత్యా రాజపత్న్యా సహ || ౨౫ || స ఇతి||యదుక్తం బ్రహ్మరూపిణా-వసిష్ఠరూపధారిణా యదుక్తం తద్వ్యాచో వసిష్ఠం [illegible] || ౩౩ || తదితి||పార్థివేం

శక్త్వరూపశాపాంతరం - వృథా అన్యథా ॥౩౫॥ కాలఇతి ॥ ద్వాదశవర్షాణి కాలో వ్యతీతశ్చేదితిశేషః - అతీతం స్వకృతం రాజత్వంచ నశాపభోగకాలే స్మరిష్యసి ॥ ౩౬ ॥ ఉపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ రాజ్యం - పునః ॥ ప్రతిలేభే ప్రాప ॥ ౩౭ ॥ తస్యేతి ॥ కల్మాషపాదఇతి మిత్రసహస్యైవనామాంతరం ॥ ౩౮ ॥ తస్యేతి ॥ వివేశశత్రుఘ్నః స్వపుణ్యమితిశేషః ॥ ౩౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ॥ పంచషష్టితమస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథశత్రుఘ్నస్యతద్దిన ఏవసీతాప్రసవజ్ఞానపూర్వకమృషిభిస్సహమధువనప్రస్థానం - యామేవేతి ॥ యామేవరాత్రిం యస్యాం రాత్ర్యాం - తామేవరాత్రిం తస్యామేవరాత్ర్యాం - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - ప్రసూతా ప్రసూతవతీ - కింతదిత్యతఆహ - దారకద్వయమితి ॥ ౧ ॥ తతఇతి ॥ మునిదారకాః మునిపుత్రాః - ప్రసవం సంతానం ॥ ౨ ॥ భగవన్నితి ॥ హే మహాతేజః - భూతవినాశినీం చతుష్షష్టిబాలగ్రహవినాశినీం ॥ ౩ ॥ తేషామితి ॥ దేవపుత్రౌ తత్సదృశౌ సముపాగమత్ ద్రష్టుమితిశేషః ॥ ౪ ॥ జగామేతి ॥ తత్ర సూతికాగృహప్రాంతే - తాభ్యాం కుమారాభ్యాం ॥ ౫ ॥ భూతఘ్నీం రక్షోవినాశినీం చ రక్షామకరోదిత్యుక్తం - తత్ప్రకారమాహ - కుశముష్టిమితి ॥ కుశముష్టిం లవం చోపాదాయ రక్షాం ప్రదదౌ - యానకుశానామగ్రభాగః కుశముష్టిరిత్యుచ్యతే - తేషామధోభాగో లవఇతి - తత్ర కతిపయసాగ్రకుశాన్ గృహీత్వా మధ్యే ద్విధాకృత్వా తదగ్రాధోభాగాభ్యాం క్రమాజ్జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోః ప్రమార్జనఫలకం తద్గ్రహణం రక్షాదానం వృద్ధానాం స్త్రీణాం హస్తే వేతిబోధ్యం ॥ ౬ ॥ యఇతి ॥ నిర్మార్జనీయః మార్జనాయోగ్యః యతో జాతస్తస్య కుశఇతినామ భవిష్యతీత్యర్థః ॥ ౭ ॥ య

ధిక్కృతం చ తత్ ॥ ❁ ॥ పునః ప్రోవాచ రాజానం వసిష్ఠః పురుషర్షభమ్ ॥౩౪॥ మయా రోషపరీతేన యదిదం వ్యాహృతం వచః ॥ ❁ ॥ నైతచ్ఛక్యం వృథా కర్తుం ప్రదాస్యామి చ తే వరమ్ ॥౩౫॥ కాలో ద్వాదశ వర్షాణి శాపస్యాంతో భవిష్యతి ॥ ❁ ॥ మత్ప్రసాదాచ్చ రాజేంద్ర అతీతం న స్మరిష్యసి ॥౩౬॥ ఏవం స రాజా తం శాపముపభుజ్యారిసూదనః ॥ ❁ ॥ ప్రతిలేభే పునా రాజ్యం ప్రజాశ్చైవాన్వపాలయత్ ॥౩౭॥ తస్య కల్మాషపాదస్య యజ్ఞస్యాయతనం శుభమ్ ॥ ❁ ॥ ఆశ్రమస్య సమీపేఽస్య యన్మాం పృచ్ఛసి రాఘవ ॥౩౮॥ తస్య తాం పార్థివేంద్రస్య కథాం శ్రుత్వా సుదారుణామ్ ॥ ❁ ॥ వివేశ పర్ణశాలాయాం మహర్షిమభివాద్య చ ॥ ౩౯ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే పంచషష్టితమస్సర్గః, ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

యామేవ రాత్రిం శత్రుఘ్నః పర్ణశాలాముపావిశత్ । తామేవ రాత్రిం సీతాపి ప్రసూతా దారకద్వయమ్ ॥౧॥ తతోఽర్ధరాత్రసమయే బాలకా మునిదారకాః । వాల్మీకేః ప్రియమాచఖ్యుస్సీతాయాః ప్రసవం శుభమ్ ॥౨॥ భగవన్ రామపత్నీ సా ప్రసూతా దారకద్వయమ్ । తతో రక్షాం మహాతేజః కురు భూతవినాశినీమ్ ॥౩॥ తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా మహర్షిస్సముపాగమత్ । బాలచంద్రప్రతీకాశౌ దేవపుత్రౌ మహౌజసౌ ॥౪॥ జగామ తత్ర హృష్టాత్మా దదర్శ చ కుమారకౌ । భూతఘ్నీం చాకరోత్తాభ్యాం రక్షాం రక్షోవినాశినీమ్ ॥౫॥ కుశముష్టిముపాదాయ లవం చైవ తు స ద్విజః । వాల్మీకిః ప్రదదౌ తాభ్యాం రక్షాం భూతవినాశినీమ్ ॥ ౬ ॥ యస్తయోః పూర్వజో జాతస్స కుశైర్మంత్రసత్కృతైః । నిర్మార్జనీయస్తు తదా కుశ ఇత్యస్య నామ తత్ ॥ ౭ ॥ యశ్చాపరో భవేత్తాభ్యాం లవేన సుసమాహితః । నిర్మార్జనీయో

ప్రస్య మునిశాపవాక్యం - తథో విస్తృతం చ శ్రుత్వా ॥ ౩౫ ॥ కాలఇతి ॥ వ్యతీతం న స్మరిష్యసి - మయా హతాన్ భక్షితాన్ మనుష్యానిత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ తస్యేతి ॥ కల్మాషపాదఇతి ॥ తస్య నామాంతరం - శాపసంతరమిత్రసహఃఇతి తస్య వసిష్ఠం శప్తుం జలమాదదే - స్వయమేవ యుజ్యకథం పునస్స్వయమేవ కన్యతీతి - తదా తద్భార్యా సమాగత్య సర్వథా గురుర్న ప్రతిశాపార్హ ఇతి ప్రతిషిద్ధవతీ - తతో రాజా తద్వచస్సార్థం తమతశాపాయ గృహీతం జలం స్వపాదే ప్రక్షిప్తవాన్ - తదా ప్రభృతి కల్మాషపాదనామాభవత్ - కల్మాషం కోపగృహీతశాపజలస్పృష్టత్వాత్ ॥ ౩౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచషష్టితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

యామేవేత్యాది ॥ యస్యాం రాత్ర్యామిత్యర్థః - ప్రసూతా ప్రసూతవతీ ॥ ౨ ॥ భగవన్నితి ॥ భూతవినాశినీం బాలగ్రహవినాశినీం - ౫ ॥ కుశముష్టిమితి ॥ లవం చ - అధఃప్రదేశలవాన కుశముష్ట్యేకదేశమిత్యర్థః - కుశముష్ట్యగ్రాధోభాగాభ్యాం క్రమాజ్జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోర్మార్జనమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౬ ॥ యఇతి ॥ నిర్మార్జనీయః - నిర్మార్జనాయోగ్యతో జాతః తతో నామాకరోదితిశేషః ॥ ౭ ॥ యశ్చాపర ఇతి ॥ ... లవేన లవాఖ్యకుశముష్ట్యధోభాగేన - వృద్ధాభిః స్త్రీభిర్నిర్మార్జనీయ ఇతి సూతికాగృహమధ్యే

త్యతి ॥ తాభ్యాం తయోర్మార్జనాదిత్యర్థః - కులవేన కుశాధోభాగముష్టినా వృద్ధాభిర్మార్జనీయః - మార్జనీయః - తాభిర్వృద్ధాభిః ఋషిప్రవేశాభావాత్ - వృద్ధాభిరితి - లవ ఇతి నామతో భవిష్యతీతి శేషః - జాతకర్మణ ఏవాద్యదివసే కర్తవ్యత్వాన్నామకరణస్యాపీతి భవిష్యతీతి శేషః పూర్వణం ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ యమజాతకౌ యమజౌ ॥ ౯ ॥ తామితి ॥ సమాహితాస్తా వృద్ధాస్తాం మునిహస్తాన్మునినా దీయమానాం రక్షాం జగృహుః ॥ ౧౦ ॥ తథేతి ॥ గోత్రనామ చ - గోత్రం చ నామ చ - తత్ క్రియమాణత్వేన శ్రవణం - రామసంకీర్తనశ్రవణం తు - భగవద్రామపత్నీ ప్రసూతేతి మునిదారకవచనశ్రవణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అర్ధరాత్ర ఇతి ॥ తతశ్శ్రవణానంతరం పర్ణశాలాం సీతాయాః ప్రసవశాలాం గత్వా మాతః దిష్ట్యా దైవయోగేన తే పుత్రజన్మేతి శేషః - ఇత్యబ్రవీదిత్యర్థః ఇతి కేచిత్ ॥ * ॥ పర్ణశాలాం తతో గత్వా మాతర్దిష్ట్యేతి చాబ్రవీదితి కతకమతం ॥ * ॥ పర్ణశాలాం తతో రాత్రౌ దిష్ట్యా దిష్ట్యేతి చాబ్రవీదితి పాఠే ॥ * ॥ స్వపర్ణశాలాం గత్వా సర్వమిదం శ్రుత్వా ఆత్మనైవ భాగ్యం భాగ్యమిత్యబ్రవీదిత్యర్థః - అద్య పాఠేపి వాల్మీకిదత్తపర్ణశాలాం పూర్వమేవ గత్వా స్థితః - తతః శ్రవణానంతరం మాతః భాగ్యేనేదం తవ పుత్రజన్మేతి స్వాత్మనైవాబ్రవీదిత్యర్థో వా కుశలత్వాత్ - రామాజ్ఞాం వినా రామపత్న్యా సీతయా సంభాషణస్యానుచితత్వాదితి కేచిత్ ॥ ౧౨ ॥ తథేతి ॥ వార్షికీ వర్షాకాలికీ - తత్రాపి శ్రావణీ శ్రావణమాసీయా దీర్ఘతరాపి - లఘువిక్రమా శీఘ్రగమనా - వ్యతీతా ॥ ౧౩ ॥ ప్రభాత ఇతి ॥ మునిం వాల్మీకిం ॥ ౧౪ ॥ స ఇతి ॥ తత్ర యమునాతీరే - యత్తు - గంగాతీర ఇతి కేచిత్ - తత్పూర్వాపరసందర్భవిరుద్ధం ॥ ౧౫ ॥ స కాంచనాద్యైరితి ॥ కాంచనేతి వ్యజనస్య నామాంతరం ॥ * ॥ స భార్గవాద్యైరితి పాఠాంతరం ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షట్షష్టితమస్సర్గః - ************

అథరాత్ర్యామితి ॥ ప్రవృత్తాయాం జాతాయాం - లవణబలం - శూలబలం - పూర్వం శూలేన వినాశితాశ్చ కే ఇతి చ పప్రచ్ఛేతి సంబంధ

వృద్ధాభిర్లవ ఇత్యేవ నామతః ॥ ౮ ॥ ఏవం కుశలవౌ నామ్నా తావుభౌ యమజాతకౌ । మత్కృతాభ్యాం చ నామభ్యాం ఖ్యాతియుక్తౌ భవిష్యతః ॥ ౯ ॥ తాం రక్షాం జగృహుస్తాశ్చ మునిహస్తాత్సమాహితాః । అకుర్వంశ్చ తతో రక్షాం తయోర్విగతకల్మషాః ॥ ౧౦ ॥ తథా తాం క్రియమాణాం చ వృద్ధాభిర్గోత్రనామ చ । సంకీర్తనం చ రామస్య సీతాయాః ప్రసవౌ శుభౌ ॥ ౧౧ ॥ అర్ధరాత్రే తు శత్రుఘ్నశ్శుశ్రావ సుమహత్ప్రియమ్ । పర్ణశాలాం తతో గత్వా మాతర్దిష్ట్యేతి చాబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥ తథా తస్య ప్రహృష్టస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః । వ్యతీతా వార్షికీ రాత్రిశ్శ్రావణీ లఘువిక్రమా ॥ ౧౩ ॥ ప్రభాతే సుమహావీర్యః కృత్వా పౌర్వాహ్ణికీం క్రియామ్ । మునిం ప్రాంజలిరామంత్ర్య యయౌ పశ్చాన్ముఖః పునః ॥ ౧౪ ॥ స గత్వా యమునాతీరం సప్తరాత్రోషితః పథి । ఋషీణాం పుణ్యకీర్తీనామాశ్రమే వాసమభ్యయాత్ ॥ ౧౫ ॥ స తత్ర మునిభిస్సార్ధం భార్గవప్రముఖైర్నృపః । కథాభిరభిరూపాభిర్వాసం చక్రే మహాయశాః ॥ ౧౬ ॥ స కాంచనాద్యైర్మునిభిస్సమేతో రఘుప్రవీరో రజనీం తదానీమ్ । కథాప్రకారైర్బహుభిర్మహాత్మా విరామయామాస నరేంద్రసూనుః ॥ ౧౭ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - షట్షష్టితమస్సర్గః..........

అథ రాత్ర్యాం ప్రవృత్తాయాం శత్రుఘ్నో భృగునందనమ్ । పప్రచ్ఛ చ్యవనం విప్రం లవణస్య యథాబలమ్ ॥ ౧ ॥ శూలస్య చ బలం బ్రహ్మన్ కే చ పూర్వం వినాశితాః । అనేన శూలముఖ్యేన ద్వంద్వ

ఋషిప్రవేశాభావాత్ ॥ ౮ ॥ ఏవమితి ॥ ఖ్యాతియుక్తౌ భవిష్యత ఇతి ॥ యమాయమజౌ ॥ ౯ ॥ తామితి ॥ తతః అనంతరం - సమాహితాస్తా వృద్ధాః మునిహస్తాత్ మునినా దీయమానాం రక్షాం జగృహుః - పుత్రయోః ప్రదానార్థమితి శేషః రక్షాం అకుర్వన్నితి ॥ వృద్ధా ఇతి శేషః ॥ ౧౦ ॥ తథేతి ॥ జన్మ చ నామ చేతి - యద్యపి జాతకర్మ పుత్రజన్మదివసే కర్తవ్యం తథాప్యేవం నామకౌ భవిష్యత ఇతి ఋషివచనాత్ శ్రవణమాత్రమితి మంతవ్యం - సంకీర్తనం చ రామస్యేతి - రామపత్నీ ప్రసూతేతి ॥ మునిదారకవచశ్శ్రవణాత్ ॥ ౧౧ ॥ వాల్మీకేః పర్ణశాలాం గత్వా సా మాన్యతో దిష్ట్యా వృష్టేః సూచయన్ మునిం స్తుతివాన్ మహా - అర్ధరాత్ర ఇత్యాదినా ॥ అనేన సీతావిస్పృష్టేతి - రామాదిత్రయవ్యతిరిక్తైః నజ్ఞాతమితి సూచితం ॥ ౧౨ ॥ తథేతి ॥ వర్షాసు భవా వార్షికీ - తత్రాపి శ్రావణీ - శ్రావణమాసభవా అస్తి - కాచిద్రాత్రిరితి - లఘువిక్రమ ఇత్యర్థః గ్రంథసంబంధః - లఘువిక్రమేతి పాఠే - శీఘ్రగమనేతి ॥ రాత్రివిశేషణం ॥ ౧౩ ॥ ప్రభాత ఇతి ॥ మునిం వాల్మీకిం ॥ ౧౪ ॥ స ఇతి ॥ మునిభిస్సార్ధమిత్యనేన - సేనాం గంగాతీర ఏవ స్థాపితేతి సూచితం ॥ ౧౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షట్షష్టితమస్సర్గః - ************

అథేత్యాది ॥ ప్రవృత్తాయామాగతాయామిత్యర్థః - పప్రచ్ఛ పూర్వవృత్తాంతమితి శేషః ॥ ౧ ॥ శూలస్యేతి ॥ అనేన ద్వంద్వయుద్ధముపాగతాః కే పూర్వం శూలేన నిపాతితా ఇతి పప్రచ్ఛేతి యోజనా - బ్రహ్మన్నిత్యారభ్య ప్రశ్నవాక్యం - అనేనేతి ॥ లవణః పరాక్రమశ్శాలీ - అనేన లవ

తః ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ అసంఖ్యేయానీతి ॥ అస్య శూలస్య లవణస్య చ అసంఖ్యేయాని కర్మాణి యాని సంతి । తేషు । ఇక్ష్వాకువంశప్రభవే మాంధాతరి యన్మహత్కర్మ ప్రవృత్తం । తచ్ఛృణుష్వ ॥ ౭ ॥ అర్ధాసనేనేతి ॥ శక్రస్యార్ధాసనేన అర్ధరాజ్యేన చ యుక్తః పార్థివో రాజా భూత్వా । సురగణైర్వంద్యమానః స్థాస్య ఇతి ॥ ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా । అధ్యారోహత మాంధాతేత్యర్థః ॥ ౯ ॥ రాజేతి ॥ తావత్ప్రథమం మానుష ఏవ లోకే సర్వాత్మనా న రాజాసి । స త్వం పృథివీమేవ వశ్యామకృత్వా । కథమిహ దేవరాజ్యమిచ్ఛసి ॥ ౧౦ ॥ యదీతి ॥ యది సమగ్రా మేదినీ తవ వశే భవిష్యతి । తదా దేవరాజ్యం కురుష్వ ॥ ౧౨ ॥ తమితి ॥ న తేఽజ్ఞాం న తే ఆజ్ఞామిత్యర్థః । సంధిరార్షః ॥ ౧౩ ॥ చిరాయమాణ ఇతి ॥ చిరాయమాణే విలంబం కుర్వాణే ॥ ౨౨ ॥ అథ ప్రస్తుత శూలబలం ప్రతిస్వవిజయసందేహనివృత్తయే ఆహ । శ్వ ఇతి ॥

యుద్ధముపాగతాః ॥ ౨ ॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః । ప్రత్యువాచ మహాతేజాశ్చ్యవనో రఘునందనమ్ ॥ ౩ ॥ అసంఖ్యేయాని కర్మాణి యాన్యస్య రఘునందన । ఇక్ష్వాకువంశప్రభవే యద్వృత్తం తచ్ఛృణుష్వ మే ॥ ౪ ॥ అయోధ్యాయాం పురా రాజా యువనాశ్వసుతో బలీ । మాంధాతా ఇతి విఖ్యాతస్త్రిషు లోకేషు వీర్యవాన్ ॥ ౫ ॥ స కృత్వా పృథివీం కృత్స్నాం శాసనే పృథివీపతిః । సురలోకమితో జేతుముద్యోగమకరోన్నృపః ॥ ౬ ॥ ఇంద్రస్య చ భయం తీవ్రం సురాణాం చ మహాత్మనామ్ । మాంధాతరి కృతోద్యోగే దేవలోకజిగీషయా ॥ ౭ ॥ అర్ధాసనేన శక్రస్య రాజ్యార్ధేన చ పార్థివః । వంద్యమానస్సురగణైః ప్రతిజ్ఞామధ్యరోహత ॥ ౮ ॥ తస్య పాపమభిప్రాయం విదిత్వా పాకశాసనః । సాంత్వపూర్వమిదం వాక్యమువాచ యువనాశ్వజమ్ ॥ ౯ ॥ రాజా త్వం మానుషే లోకే న తావత్పురుషర్షభ । అకృత్వా పృథివీం వశ్యాం దేవరాజ్యమిహేచ్ఛసి ॥ ౧౦ ॥ యది వీర సమగ్రా తే మేదినీ నిఖిలా వశే । దేవరాజ్యం కురుష్వేహ సభృత్యబలవాహనః ॥ ౧౧ ॥ ఇంద్రమేవం బ్రువాణం తం మాంధాతా వాక్యమబ్రవీత్ । క్వ మే శక్ర ప్రతిహతం శాసనం పృథివీతలే ॥ ౧౨ ॥ తమువాచ సహస్రాక్షో లవణో నామ రాక్షసః । మధుపుత్రో మధువనే నతేజ్ఞాం కురుతేఽనఘ ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా విప్రియం ఘోరం సహస్రాక్షేణ భాషితమ్ । వ్రీడితో వాఙ్ముఖో రాజా వ్యాహర్తుం న శశాక హ ॥ ౧౪ ॥ ఆమంత్ర్య తు సహస్రాక్షం హ్రియా కించిదవాఙ్ముఖః । పునరేవాగమచ్ఛ్రీమానిమం లోకం నరేశ్వరః ॥ ౧౫ ॥ స కృత్వా హృదయేఽమర్షం సభృత్యబలవాహనః । ఆజగామ మధోః పుత్రం వశే కర్తుమరిందమః ॥ ౧౬ ॥ స కాంక్షమాణో లవణం యుద్ధాయ పురుషర్షభః । దూతం సంప్రేషయామాస సకాశం లవణస్య హి ॥ ౧౭ ॥ స గత్వా విప్రియాణ్యాహ బహూని మధునస్సుతమ్ । వదంతమేవం తం దూతం భక్షయామాస రాక్షసః ॥ ౧౮ ॥ చిరాయమాణే దూతే తు రాజా క్రోధసమన్వితః । అర్దయామాస తద్రక్షశ్శరవృష్ట్యా సమంతతః ॥ ౧౯ ॥ తతః ప్రహస్య తద్రక్షశ్శూలం జగ్రాహ పాణినా । వధాయ సానుబంధస్య ముమోచాయుధముత్తమమ్ ॥ ౨౦ ॥ తచ్ఛూలం దీప్యమానం తు సభృత్యబలవాహనమ్ । భస్మీకృత్వా నృపం భూయో లవణస్యాగమత్కరమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఏవం స రాజా సుమహాన్హతస్సబలవాహనః । శూలస్య తు బలం సౌమ్య అప్రమేయమనుత్తమమ్ ॥ ౨౨ ॥ శ్వః ప్రభాతే తు లవణం వధిష్యసి న సంశయః । అగృహీతాయుధం క్షిప్రం ధ్రువో హి విజయస్తవ ॥ ౨౩ ॥ లోకానాం స్వస్తి చైవ స్యాత్కృతే కర్మణి చ త్వయా ॥ ౨౪ ॥ ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం లవణస్య దురాత్మనః ॥ శూలస్య చ బలం ఘోరమప్రమేయం నరర్షభ । వినాశశ్చైవ మాంధాతుర్యత్నేనాభూచ్చ పార్థివ ॥ ౨౫ ॥

ణబలం శూలబలం చ పృష్టం భవతి ॥ ౩ ॥ అసంఖ్యేయానీతి ॥ అస్య శూలస్య యాని శత్రుసంహారకర్మాణి తాన్యసంఖ్యేయాని । తత్ర ప్రసిద్ధమేకం దర్శయతి ॥ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవ ఇత్యాది ॥ యద్వృత్తం యద్వ్యాపారం । తచ్ఛృణుష్వ ॥ ౭ ॥ అర్ధేతి ॥ శక్రస్యార్ధాసనేన । అర్ధరాజ్యేన చ యుక్తః । పార్థివో రాజా భూత్వా । సురగణైర్వంద్యమానః స్థాస్య ఇతి ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా । అధ్యారోహత ॥ ౯ ॥ రాజా త్వమితి ॥ తావత్ప్రథమతః మానుష ఏవ లోకే సర్వాత్మనా న రాజాసి । స త్వం పృథివీమేవ వశ్యామకృత్వా కథమిహ దేవరాజ్యమిచ్ఛసి ॥ ౧౨ ॥ తమితి ॥ తేజ్ఞామితి సంధిరార్షః । తే ఆజ్ఞాం ॥ ౧౩ ॥ చిరాయమాణ ఇతి ॥ చిరాయమాణే విలంబం కుర్వాణే ॥ ౨౨ ॥ అథ ప్రస్తుత శూలబలం

ధారకమితి ॥ ౧౬ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థాచార్యవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షట్షష్టితమస్సర్గః ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

అథ ప్రాతః కాలే [illegible] శత్రుఘ్నో [illegible] కథామితి ॥ తేషాం [illegible] శత్రుఘ్నస్య [illegible] ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ భక్ష్యాహారః [illegible] తేన ప్రచోదితః ప్రేరిత [illegible] ॥ ౪ ॥ తత ఇతి ॥ [illegible] ॥ ౬ ॥ ఆహార ఇతి ॥ స్వయమాసాద్య [illegible] కథమిత్యత్ర ప్రవిష్టః ॥ ౭ ॥ తస్యేతి ॥ సర్వగాత్రైర్వినిష్పతన్ [illegible] మరీచయః ॥ ౧౧ ॥ తస్యేతి ॥ న మే జీవన్ గమిష్యసి ॥ ౧౨ ॥ మమేతి ॥ మమ మాతృస్వసుః [illegible] రావణః ॥ ౧౪ ॥ తచ్చేతి ॥ మయా క్షాంతం [illegible] పూర్వం విశేషతః [illegible] ॥ ౧౫ ॥ నిహతా ఇతి ॥ భూతాశ్చ భవిష్యాశ్చ [illegible] పురుషాధమాస్సర్వే [illegible] పరిభూతాశ్చ [illegible] ఇతః పూర్వం

త్వం శ్వః ప్రభాతే లవణాం [illegible] మహాత్మన్ప్రవిశ్య [illegible] | మూలం వినా [illegible] శత్రుఘ్నో [illegible] నరేంద్ర ॥ ౨౬ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే సప్తషష్టితమస్సర్గః ❖❖❖

కథాం కథయతాం తేషాం జయం చాకాంక్షతాం శుభమ్ | వ్యతీతా రజనీ శీఘ్రం శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః ॥ ౧ ॥ తతః ప్రభాతే విమలే తస్మిన్కాలే స రాక్షసః | నిర్గతస్తు పురాద్వీరో భక్ష్యాహారప్రచోదితః ॥ ౨ ॥ ఏతస్మిన్నంతరే వీరః శత్రుఘ్నో యమునాం నదీమ్ | తీర్త్వా మధుపురద్వారి ధనుష్పాణిరతిష్ఠత ॥ ౩ ॥ తతోఽర్ధదివసే ప్రాప్తే క్రూరకర్మా స రాక్షసః | ఆగచ్ఛద్బహుసాహస్రం ప్రాణినాముద్వహన్భరమ్ ॥ ౪ ॥ తతో దదర్శ శత్రుఘ్నం స్థితం ద్వారి ధృతాయుధమ్ | తమువాచ తతో రక్షః కిమనేన కరిష్యసి ॥ ౫ ॥ ఈదృశానాం సహస్రాణి సాయుధానాం నరాధమ | భక్షితాని మయా రోషాత్కాలమాకాంక్షసే ను కిమ్ ॥ ౬ ॥ ఆహారశ్చాప్యసంపూర్ణో మమాయం పురుషాధమ | స్వయం ప్రవిష్టో వక్త్రం మే కథమాసాద్య దుర్మతే ॥ ౭ ॥ తస్యైవం భాషమాణస్య హసతశ్చ ముహుర్ముహుః | శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో రోషాదశ్రూణ్యవాసృజత్ ॥ ౮ ॥ తస్య రోషాభిభూతస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః | తేజోమయా మరీచ్యస్తు సర్వగాత్రైర్వినిష్పతన్ ॥ ౯ ॥ ఉవాచ చ సుసంక్రుద్ధశ్శత్రుఘ్నస్తం నిశాచరమ్ | యోద్ధుమిచ్ఛామి దుర్బుద్ధే ద్వంద్వయుద్ధం త్వయా సహ ॥ ౧౦ ॥ పుత్రో దశరథస్యాహం భ్రాతా రామస్య ధీమతః | శత్రుఘ్నో నామ శత్రుఘ్నో వధకాంక్షీ తవాగతః ॥ ౧౧ ॥ తస్య మే యుద్ధకామస్య ద్వంద్వయుద్ధం ప్రదీయతామ్ | శత్రుస్త్వం సర్వజీవానాం న మే జీవన్గమిష్యసి ॥ ౧౨ ॥ తస్మింస్తథా బ్రువాణే తు రాక్షసః ప్రహసన్నివ | ప్రత్యువాచ నరశ్రేష్ఠం దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి దుర్మతే ॥ ౧౩ ॥ మమ మాతృభ్రాతా రావణో నామ రాక్షసః | హతో రామేణ దుర్బుద్ధే స్త్రీహేతోః పురుషాధమ ॥ ౧౪ ॥ తచ్చ సర్వం మయా క్షాంతం రావణస్య కులక్షయమ్ | అవజ్ఞాం పురతః కృత్వా మయా యూయం విశేషతః ॥ ౧౫ ॥ నిహతాశ్చ హి మే సర్వే పరిభూతాస్తృణం యథా | భూతాశ్చైవ భవిష్యాశ్చ యూయం చ పురుషాధమాః ॥ ౧౬ ॥ తస్య తేఽద్య

ప్రతిజ్ఞాయ [illegible] దేహాన్ [illegible] ప్రభాత ఇత్యాది ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తషష్టితమస్సర్గః, ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

కథామిత్యాది ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ భక్ష్యాహారప్రచోదితః - భక్ష్యస్య ఆహారః - ఆహరణం తేన ప్రచోదితః ॥ ౪ ॥ తత ఇతి ॥ [illegible] ॥ ౭ ॥ తస్యేతి ॥ [illegible] ॥ ౯ ॥ తస్యేతి ॥ గాత్రైః [illegible] ॥ ౧౩ ॥ మమ మాతృస్వసుః [illegible] ॥ ౧౪ ॥ తచ్చేతి ॥ మయా [illegible] ॥ ౧౫ ॥ నిహతా ఇతి ॥ భూతాశ్చ భవిష్యాశ్చ [illegible] పురుషాధమాస్సర్వే [illegible] ॥ ౧౬ ॥ తస్యేతి

భవంతో భక్షా ఇతి భావః ॥ ౧౬ ॥ తిష్ఠేతి ॥ తిష్ఠ త్వం తావత్ యుద్ధం దాస్యామి యాదృశం తుభ్యమీప్సితం తాదృశం సజ్జీకరోమీతా వదిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ యో హీతి ॥ ప్రసరమవకాశం ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే ... వ్యాఖ్యానే - ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే - అష్టషష్టితమస్సర్గః ॥
అథ లవణవధః ... ॥ ౧ ॥ పాణావితి ॥ ... ॥ ౬ ॥ ... ॥ ౧౧ ॥ తత ఇతి ॥ ... ॥ ౧౩ ॥ తమితి ॥ లబ్ధాంతరం ... ॥ ౧౬ ॥ తత ఇతి ॥ ... ॥ ౧౭ ॥ వజ్రాననమితి ॥ గౌరవేణ మేరుమందరసన్నిభం ॥ ౧౮ ॥ అసృగితి ॥

గ్ఘ కామస్య యుద్ధం దాస్యామి దుర్మతే । తిష్ఠ త్వం చ ముహూర్తం తు యావదాయుధమానయే ॥ * ॥ ఈప్సితం యాదృశం తుభ్యం సజ్జయే యావదాయుధమ్ ॥ ౧౭ ॥ తమువాచాథ శత్రుఘ్నః క్వ మే జీవన్ గమిష్యసి ॥ * ॥ శత్రుర్యదృచ్ఛయా దృష్టో న మోక్తవ్యః కృతాత్మనా ॥ ౧౮ ॥ యో హి విక్లబయా బుద్ధ్యా ప్రసరం శత్రవే దదౌ ॥ * ॥ స హతో మందబుద్ధిత్వాద్యథా కాపురుషస్తథా ॥ ౧౯ ॥ తస్మాత్సుదృష్టం కురు జీవలోకం శరైశ్శితైస్త్వాం వివిధైర్నయామి । యమస్య గేహాభిముఖం హి పాపం రిపుం త్రిలోకస్య చ రాఘవస్య ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే - అష్టషష్టితమస్సర్గః.

తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః । క్రోధమాహారయత్తీవ్రం తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ పాణౌ పాణిం వినిష్పిష్య దంతాన్ కటకటాప్య చ । లవణో రఘుశార్దూలమాహ్వయామాస చాసకృత్ ॥ ౨ ॥ తమాహ్వయంతం సౌమిత్రిః లవణం ఘోరదర్శనమ్ । శత్రుఘ్నో దేవశత్రుఘ్న ఇదం వచనమబ్రవీత్ ॥ ౩ ॥ న శత్రుఘ్నస్తదా జాతో యదాన్యే నిర్జితాస్త్వయా । తదద్య బాణాభిహతో వ్రజ త్వం యమసాదనమ్ ॥ ౪ ॥ ఋషయోప్యద్య పాపాత్మన్ మయా త్వాం నిహతం రణే । పశ్యంతు విప్రా విద్వాంసస్త్రిదశా ఇవ రావణమ్ ॥ ౫ ॥ త్వయి మద్బాణనిర్దగ్ధే పతితేద్య నిశాచర । పురే జనపదే చాపి క్షేమమేవ భవిష్యతి ॥ ౬ ॥ అద్య మద్బాహునిష్క్రాంతశ్శరో వజ్రనిభాననః । ప్రవేక్ష్యతే తే హృదయం పద్మమంశురివార్కజః ॥ ౭ ॥ ఏవముక్తో మహావృక్షం లవణః క్రోధమూర్ఛితః । శత్రుఘ్నోరసి చిక్షేప స చ తం శతధాచ్ఛినత్ ॥ ౮ ॥ తద్దృష్ట్వా విఫలం కర్మ రాక్షసః పునరేవ తు । పాదపాంస్సుబహూన్ గృహ్య శత్రుఘ్నాయాసృజద్బలీ ॥ ౯ ॥ శత్రుఘ్నశ్చాపి తేజస్వీ వృక్షానాపతతో బహూన్ । త్రిభిశ్చతుర్భిరేకైకం చిచ్ఛేద నతపర్వభిః ॥ ౧౦ ॥ తతో బాణమయం వర్షం వ్యసృజద్రాక్షసోరసి । శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో వివ్యథే న స రాక్షసః ॥ ౧౧ ॥ తతః ప్రహస్య లవణో వృక్షముద్యమ్య వీర్యవాన్ । శిరస్యభ్యహనచ్ఛూరం స్రస్తాంగస్సముమోహ వై ॥ ౧౨ ॥ తస్మిన్నిపతితే వీరే హాహాకారో మహానభూత్ । ఋషీణాం దేవసంఘానాం గంధర్వాప్సరసాం తథా ॥ ౧౩ ॥ తమవజ్ఞాయ తు హతం శత్రుఘ్నం భువి పాతితమ్ । రక్షో లబ్ధాంతరమపి న వివేశ స్వమాలయమ్ ॥ ౧౪ ॥ నాపి శూలం ప్రజగ్రాహ తం దృష్ట్వా భువి పాతితమ్ । తతో హత ఇతి జ్ఞాత్వా తాన్ భక్షాన్ సముదావహత్ ॥ ౧౫ ॥ ముహూర్తాల్లబ్ధసంజ్ఞస్తు పునస్తస్థాద్ధృతాయుధః । శత్రుఘ్నో వై పురద్వారి ఋషిభిస్సంప్రపూజితః ॥ ౧౬ ॥ తతో దివ్యమమోఘం తం జగ్రాహ శరముత్తమమ్ । జ్వలంతం తేజసా ఘోరం పూరయంతం దిశో దశ ॥ ౧౭ ॥ వజ్రాననం వజ్రవేగం మేరుమందరసన్నిభమ్ । నతం పర్వసు సర్వేషు సంయుగేష్వపరాజితమ్ ॥ ౧౮ ॥ అసృక్చందనదిగ్ధాంగం చారుపత్రం పతత్రిణామ్ । దా

తి ॥ యాదృశం తుభ్యమీప్సితం తాదృశం యుద్ధం దాస్యామి - సజ్జయే యావదాయుధమితి - ఆయుధం గృహీత్వా సజ్జయిష్యే తావత్ తిష్ఠేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ తమితి ॥ తం ఆయుధం జిఘృక్షుమిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ ... శూలగ్రహణాభావమిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టషష్టితమస్సర్గః ॥
తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది ॥ ౯ ॥ శత్రుఘ్నశ్చేతి ॥ ... ॥ ౧౩ ॥ తమితి ॥ శూలగ్రహణం ... ॥ ౧౮ ॥ అసృగితి ॥ అసృక్చందనదిగ్ధాంగం ... పతత్రిణాం బాణం - దానవేంద్రరూపాలంబం ...

అన్యత్రాపి శ్వేతశైలీస్థాంగం - పతత్రిణాంబాణానాం - దానవేంద్రయూథానాముపతేంద్రాణాం ॥ ౨౦ ॥ వదేవేతి ॥ ముసిభిస్సహితమితిశేషః పితామహం చతుర్ముఖం బ్రహ్మాణం ॥ ౨౨ ॥ నెదృశమితి ॥ నెదృశం దృష్టపూర్వం - నశ్రుతం వా - లోకానాం సంక్షయ ప్రతిలోకక్షయో భవేత్ కిమితిభయసంమోహః ॥ ౨౪ ॥ వధాయేతి ॥ శత్రుఘ్నధారితః - తేన ధృత ఇత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ ఏష ఇతి ॥ పూర్వస్య లోకకర్తుః దేవస్య - ఏష శరః ॥ ౨౬ ॥ ఏష ఇతి ॥ తేన భగవతేత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ ఏక ఇతి ॥ తమేవం తేజోమయం శరం - ఏకో విష్ణురేవ ప్రజానాతి - తత్ పరమాత్మత్వాత్ - తదేవాహ - ఏషా ఏవేతి ॥ అనంతరాసురః - మహాత్మన స్తస్య శ్రేష్ఠః ఏషా శరమయా తనురేవ - పూర్వప్రాచీనామూర్తిః ॥ ఏషవై వేతి పాఠే ఏష శర ఏవ పూర్వా విష్ణో స్తనురిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ ఇతఇతి ॥ వధ్యమానం లవణముద్దిశ్యాన్వయః ॥ ౨౯ ॥ తత ఇతి ॥ భయం త్యక్త్వా వ్రజమానా స్థితః - సర్వ ఇవ సర్వసదృశో లవణః ప్రశాంతః ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనసప్తతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

నవేంద్రాచలేంద్రాణామసురాణాంచ దారణమ్ । ౧౯ ॥ తందీప్తమివ కాలాగ్నిం యుగాంతే సముపస్థితే । దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని పరిత్రాసముపాగమన్ ॥ ౨౦ ॥ సదేవాసురగంధర్వం మునిభిస్సాప్సరోగణమ్ । జగద్ధి సర్వమస్వస్థం పితామహముపస్థితమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఉవాచ దేవదేవేశం వరదం ప్రపితామహమ్ । కచ్చిల్లోకక్షయో దేవ సంప్రాప్తో వా యుగక్షయః ॥ ౨౨ ॥ నెదృశం దృష్టపూర్వం చ న శ్రుతం ప్రపితామహ । దేవానాం భయసమ్మోహో లోకానాం సంక్షయం ప్రతి ॥ ౨౩ ॥ తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మా లోకపితామహః । భయకారణమాచష్ట దేవానామభయంకరః ॥ ౨౪ ॥ ఉవాచ మధురాం వాణీం శృణుధ్వం సర్వదేవతాః ॥ ౨౪ ॥ వధాయ లవణస్యాజౌ శరశ్శత్రుఘ్నధారితః ॥ ❋ ॥ తేజసా తస్య సమ్మూఢాస్సర్వే స్మ సురసత్తమాః ॥ ౨౫ ॥ ఏష పూర్వస్య దేవస్య లోకకర్తుస్సనాతనః । ❋ । శరస్తేజోమయో వత్సా యేన వై భయమాగతమ్ ॥ ౨౬ ॥ ఏష వై కైటభస్యార్థే మధునశ్చ మహాశరః ॥ ❋ ॥ సృష్టో మహాత్మనా తేన వధార్థే దైత్యయోస్తయోః ॥ ౨౭ ॥ ఏక ఏవ ప్రజానాతి విష్ణుస్తేజోమయం శరమ్ । ❋ ॥ ఏషా ఏవ తనుః పూర్వా విష్ణోస్తస్య మహాత్మనః ॥ ౨౮ ॥ ఇతో గచ్ఛత పశ్యధ్వం వధ్యమానం మహాత్మనా । ❋ । రామానుజేన వీరేణ లవణం రాక్షసోత్తమమ్ । ౨౯ ॥ తస్య తే దేవదేవస్య నిశమ్య వచనం సురాః ॥ ❋ ॥ ఆజగ్ముర్యత్ర యుధ్యేతే శత్రుఘ్నలవణావుభౌ ॥ ౩౦ ॥ తం శరం దివ్యసంకాశం శత్రుఘ్నకరధారితమ్ ॥ ❋ ॥ దదృశుస్సర్వభూతాని యుగాంతాగ్నిమివోత్థితం ॥ ౩౧ ॥ ఆకాశమావృతం దృష్ట్వా దేవైర్హి రఘునందనః ॥ ❋ ॥ సింహనాదం భృశం కృత్వా దదర్శ లవణం పునః ॥ ౩౨ ॥ ఆహూతశ్చ పునస్తేన శత్రుఘ్నేన మహాత్మనా ॥ ❋ । లవణః క్రోధసంయుక్తో యుద్ధాయ సముపస్థితః ॥ ౩౩ ॥ ఆకర్ణాత్స వికృష్యాథ తద్ధనుర్ధన్వినాం వరః ॥ ❋ । తం ముమోచ మహాబాణం లవణస్య మహోరసి ॥ ౩౪ ॥ ఉరస్తస్య విదార్యాశు ప్రవివేశ రసాతలమ్ ॥ ౩౫ ॥ గత్వా రసాతలం దివ్యశ్శరో విబుధపూజితః । పునరేవాగమత్తూర్ణమిక్ష్వాకుకులనందనమ్ ॥ ౩౬ ॥ శత్రుఘ్నశరనిర్భిన్నో లవణస్స నిశాచరః । పపాత సహసా భూమౌ వజ్రాహత ఇవాచలః ॥ ౩౭ ॥ తచ్చ శూలం మహద్దివ్యం హతే లవణరాక్షసే । పశ్యతాం సర్వదేవానాం రుద్రస్య వశమన్వగాత్ ॥ ౩౮ ॥ ఏకేషుపాతేన భయం నిపాత్య లోకత్రయస్యాపి రఘుప్రవీరః । వినిర్బభావుద్యతచాపబాణస్తమః ప్రణుద్యేవ సహస్రరశ్మిః ॥ ౩౯ ॥ తతో హి దేవా ఋషిపన్నగాశ్చ ప్రపూజిరే హ్యప్సరసశ్చ సర్వాః । దిష్ట్యా జయో దాశరథేరవాప్తస్త్యక్త్వా భయం సర్ప ఇవ ప్రశాంతః ॥ ౪౦ ॥ ❋❋❋❋

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - ఏకోనసప్తతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋

హతే తు లవణే దేవాస్సేంద్రాస్సాగ్నిపురోగమాః । ఊచుస్సుమధురాం వాణీం శత్రుఘ్నం శత్రు

తాపనం దారుణం ॥ ౨౬ ॥ ఏష ఇతి ॥ తేన ప్రజాపతినా ॥ ౨౭ ॥ ఏక ఏవేతి ॥ మహాత్మన స్తస్య విష్ణోరేషా శరమయా తనురేవ - పూర్వా ప్రాచీనమూర్తిః ॥ ౨౮ ॥ ఇత ఇతి ॥ వధ్యమానం లవణమితి సంబంధః ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనసప్తతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ దేవప్రసాదతో మహతీం ప్రతిష్ఠాం శత్రుఘ్నస్యాహ - మహతీమితి ॥ ౨ ॥ వరదా ఇతి ॥ యుష్మాభిర్వ ॥ ౪ ॥ ఇయమితి ॥ రఘురామస్య మహతా - నివేశం సపౌరజానపదమహాబలసేనానివేశభూతమహారాజధానీత్వం - ప్రాప్నుయాత్ ॥ ౫ ॥ తమితి ॥ శూరసేనా శూరసేనానామ్యాం సా ॥ ౬ ॥ తథేతి ॥ తాం సేనాభిగంగా తీరే స్థాపితాం ॥ ౭ ॥ సేతి ॥ శ్రావణేన శ్రావణమాసాలంబనేన - నివేశనస్థాపనం - సేనాయాః పౌరజానపదానాం చ - సమారభత్ ఆరభతే స్మ ॥ ౮ ॥ స ఇతి ॥ ద్వాదశేఽపు రా పూర్వం ప్రథమే ద్వాదశవర్షే - నివిష్టః శూరసేనానాం విషయో దేశః - సా పురీ దివ్యసంకాశా వర్షే ద్వాదశమే శుభా నివిష్టేతి పాఠే - సా పురీ నివిష్టా - విషయో దేశశ్చ నివిష్ట ఇత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ అర్ధచంద్రేతి ॥ అర్ధచంద్రప్రతీకాశేతి పురీసంస్థాపనకథనం - విధిక్తైరితి వీథిభిరిత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ యచ్చేతి ॥ తేనైవ తేన యద్గృహాదికం రామపూర్వం కృతం - తదేవ శత్రుఘ్నో భూషయామాస చిత్రైః కృత్వా నానావర్ణైశ్చిత్రైరుపశోభితం యథా భవతి తథా శోభయతి స్మేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - సప్తతితమస్సర్గః.

అథ శత్రుఘ్నస్యాగమనసమయే వాల్మీక్యాశ్రమే రామచరిత్రశ్రవణం - తతో ద్వాదశమ ఇతి ॥ అల్పభృత్యబలాః బలానుగాః అనుయాయినో యస్య సః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ బలముఖ్యాః బలప్రధానాః ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ గతితాః వాస్తవ్యాః ...

తాపనమ్ ॥ ౧ ॥ దిష్ట్యా తే విజయో వత్స దిష్ట్యా లవణరాక్షసః । హతః పురుషశార్దూల వరం వరయ సువ్రత ॥ ౨ ॥ వరదాస్తు మహాబాహో సర్వ ఏవ సమాగతాః । విజయాకాంక్షిణస్తుభ్యమమోఘం దర్శనం హి నః ॥ ౩ ॥ దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా శూరో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః । ప్రత్యువాచ మహాబాహుః శత్రుఘ్నః ప్రయతాత్మవాన్ ॥ ౪ ॥ ఇయం మధుపురీ రమ్యా మధురా దేవనిర్మితా । నివేశం ప్రాప్నుయాచ్ఛీఘ్రమేష మేఽస్తు వరః పరః ॥ ౫ ॥ తం దేవాః ప్రీతమనసో బాఢమిత్యేవ రాఘవమ్ । భవిష్యతి పురీ రమ్యా శూరసేనా న సంశయః ॥ ౬ ॥ తే తథోక్త్వా మహాత్మానో దివమారురుహుస్తదా । శత్రుఘ్నోఽపి మహాతేజాస్తాం సేనాం సముపానయత్ ॥ ౭ ॥ సా సేనా శీఘ్రమాగచ్ఛచ్ఛ్రుత్వా శత్రుఘ్నశాసనమ్ । నివేశనం చ శత్రుఘ్నః శ్రావణేన సమారభత్ ॥ ౮ ॥ సా పురా దివ్యసంకాశో వర్షే ద్వాదశమే శుభే । నివిష్టః శూరసేనానాం విషయశ్చాకుతోభయః ॥ ౯ ॥ క్షేత్రాణి సస్యయుక్తాని కాలే వర్షతి వాసవః । అరోగవీరపురుషా శత్రుఘ్నభుజపాలితా ॥ ౧౦ ॥ అర్ధచంద్రప్రతీకాశా యమునాతీరశోభితా । శోభితా గృహముఖ్యైశ్చ చత్వరాపణవీథిభిః ॥ ౧౧ ॥ చాతుర్వర్ణ్యసమాయుక్తా నానావాణిజ్యశోభితా ॥ ౧౨ ॥ యచ్చ తేన పురా శుభ్రం లవణేన కృతం మహత్ ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛోభయతి శత్రుఘ్నో నానావర్ణోపశోభితమ్ । ౧౪ ॥ ఆరామైశ్చ విహారైశ్చ శోభమానం సమంతతః ॥ శోభితాం శోభనీయైశ్చ తథాన్యైర్దైవమానుషైః ॥ ౧౫ ॥ తాం పురీం దివ్యసంకాశాం నానాపణ్యోపశోభితామ్ ॥ నానాదేశాగతైశ్చాపి వణిగ్భిరుపశోభితామ్ ॥ ౧౬ ॥ తాం సమృద్ధాం సమృద్ధార్థః శత్రుఘ్నో భరతానుజః ॥ నిరీక్ష్య పరమప్రీతః పరం హర్షముపాగమత్ ॥ ౧౭ ॥ తస్య బుద్ధిః సముత్పన్నా నివేశ్య మధురాం పురీమ్ ॥ రామపాదౌ నిరీక్షేఽహం వర్షే ద్వాదశ ఆగతే ॥ ౧౮ ॥ తతః స తామమరపురోపమాం పురీం నివేశ్య వై వివిధజనాభిసంవృతామ్ ॥ నరాధిపో రఘుపతిపాదదర్శనే దధే మతిం రఘుకులవంశవర్ధనః ॥ ౧౯ ॥ ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే సప్తతితమస్సర్గః. ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తతో ద్వాదశమే వర్షే శత్రుఘ్నో రామపాలితామ్ । అయోధ్యాం చకమే గంతుమల్పభృత్యబలానుగః ॥ ౧ ॥ తతో మంత్రిపురోగాంశ్చ బలముఖ్యాన్నివర్త్య చ । జగామ హయముఖ్యైశ్చ రథానాం

మహాతేజస్విత్యాది ॥ ౪ ॥ ఇయమితి ॥ మధురా మహతా - నివేశం రాజధానీత్వం ॥ ౭ ॥ సేతి ॥ శ్రావణేన శ్రావణమాసాలంబనేన - నివేశనస్థాపనం - సమారభత్ - సమారభతే స్మ ॥ ౮ ॥ స ఇతి ॥ ద్వాదశమే వర్షే ఇత్యర్థః - పురా పూర్వం - ప్రథమే ద్వాదశవర్షే - నివిష్టా - శూరసేనానాం రాజ్ఞాం విషయో - దేశశ్చాకుతోభయో జాతః ॥ ౧౦ ॥ అర్ధచంద్రేతి ॥ అర్ధచంద్రప్రతీకాశా - అర్ధచంద్రాకారసంస్థానా ॥ ౧౧ ॥ యచ్చేతేతి ॥ యత్పురా తేన లవణేన కృతం - తదేవ శుభ్రం - ... నానావర్ణైః కృత్వా - శోభయతి స్మ ॥ ౧౪ ॥ తస్యేతి ॥ రామపాదావితి ॥ ద్వాదశవర్షాతిక్రమే రామస్య దర్శనస్య దుష్టత్వాదితి భావః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తతితమస్సర్గః - ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

శ్రీరామస్య శత్రుఘ్నం ప్రతి యాస్యామీతి ॥ ❖ ॥ సంఖ్యాయామ్లీకాశ్రమమితి పాఠే - వాల్మీకేరయం వాల్మీకః స చాసావాశ్రమశ్చ తం ॥ ౫ ॥ ఉవాచేతి॥ లవణస్య వధాశ్రితం కథాం పఠమితి శేషః ॥ ❖ ॥ సుదుష్కరం కృతం కర్మ నవ కృతం తవ పూర్వజైరితి పాఠే ॥ తవ పూర్వజైర్మాంధాత్రాదిభిరకృతం - త్వయా కృతమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ స ఇతి ॥ తత్ర తన్నిమిత్తం ॥ ౮ ॥ రావణస్యేతి ॥ సుమహత్కర్మ రావణవధాదపి మహద్దుష్కరమిదం కర్మ లవణవధకర్మ త్వయాఽయత్నతో లీలయైవ కృతం ॥ ౧౦ ॥ తదితి ॥ వాసవస్య సభాయాముపవిష్టేనాపి మయా తద్యుద్ధం యథావద్దృష్టం దివ్యచక్షుషేతి శేషః - దృష్టమిత్యస్య శ్రుతమిత్యర్థో వా ॥ ౧౧ ॥ మమేతి ॥ ఏషా మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాణం పరా గతిః కార్యం స్నేహస్య ॥ ౧౩ ॥ స ఇతి ॥ గీతస్య మాధుర్యం - యత్ర తాదృశం రామచరితం ॥ ౧౪ ॥ తంత్రీతి ॥ తస్మిన్ కాలే ॥ ౧౫ ॥ తానీతి ॥ పూర్వశః తేషు యథావృత్తాని యథా ప్రవృత్తార్థకానీత్యర్థః - యథావృత్తాని వృత్తలక్షణమనతిక్రమ్య నిబద్ధాని - పూర్వశః ఆనుపూర్వ్యేణ - శ్రుత్వా పురుషశార్దూలః శత్రుఘ్నః - విసంజ్ఞః వివేకశూన్యోఽభూదితి శేషః ॥ ౧౬ ॥ స ఇతి ॥ స ముహూర్తమసంజ్ఞ ఇవ స్థిత్వా పశ్చాల్లబ్ధవివేకో విస్మయాతిరేకాన్ముహుర్ముహుర్నిశ్శ్వసన్ - తస్మిన్ గీతే యథావృత్తమతీతమపి వర్తమానమివాశృణోత్ - రసావేశాదతీతార్థా అపి ప్రత్యక్షవద్భాంతీతి భావః ॥ ౧౭ ॥ పదేతి ॥ యే చ రాజ్ఞః మధురారాజస్య శత్రుఘ్నస్య పదానుగాస్తేఽపి గీతిసంపదం శ్రుత్వా - ఏవం రామచరితగాయకౌ స్యాతామితి దృశ్యత ఇతి ఖేదాదవాఙ్ముఖా దీనాశ్చాస్తాశ్చర్యమిత్యబ్రువన్ - యద్వా ఈదృశగీతికుశలావస్మాకం ప్రభోర్గీతౌ స్త ఇతి ఖేదాదవాఙ్ముఖా ఇత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ పరస్పరమితి ॥ యే చ తత్ర సైనికాస్తే పరస్పరం సంబభాషిరే - తదేవాహ - కిమిదమితి ॥ క్వ చ వర్తామహే ఇతి స్వప్నదర్శనస్య తత్ర సా ॥ ౧౯ ॥ అర్థ ఇతి ॥ అర్థో యోఽస్మాకం పురా దృష్టః తమర్థం ఆశ్రమపదే శృణుమః - కిమిదమాశ్రమపదే ఉత్తమం భిరనుభవేనాశక్యసంబం

చశతేన సః ॥ ౧ ॥ స గత్వా గణితాన్వాసాన్ సప్తాష్టౌ రఘునందనః । వాల్మీక్యాశ్రమమాగత్య వాసం చక్రే మహాయశాః ॥ ౨ ॥ సోఽభివాద్య తతః పాదౌ వాల్మీకేః పురుషర్షభః । పాద్యమర్ఘ్యం తథాతిథ్యం జగ్రాహ మునిహస్తతః ॥ ౩ ॥ బహురూపాః సుమధురాః కథాస్తత్ర సహస్రశః । కథయామాస స మునిః శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే ॥ ౪ ॥ ఉవాచ చ మునిర్వాక్యం లవణస్య వధాశ్రితమ్ । సుదుష్కరం కృతం కర్మ లవణం నిఘ్నతా త్వయా ॥ ౫ ॥ బహవః పార్థివాః సౌమ్య హతాః సబలవాహనాః । లవణేన మహాబాహో యుధ్యమానా మహాబలాః ॥ ౬ ॥ స త్వయా నిహతః పాపో లీలయా పురుషర్షభ । జగతశ్చ భయం తత్ర ప్రశాంతం తవ తేజసా ॥ ౭ ॥ రావణస్య వధో ఘోరో యత్నేన మహతా కృతః । ఇదం తు సుమహత్కర్మ త్వయా కృతమయత్నతః ॥ ౮ ॥ ప్రీతిశ్చాస్మిన్ పరా జాతా దేవానాం లవణే హతే । భూతానాం చైవ సర్వేషాం జగతశ్చ ప్రియం కృతమ్ ॥ ౯ ॥ తచ్చ యుద్ధం మయా దృష్టం యథావత్పురుషర్షభ । సభాయాం వాసవస్యాథ ఉపవిష్టేన రాఘవ ॥ ౧౦ ॥ మమాపి పరమా ప్రీతిర్హృది శత్రుఘ్న వర్తతే । ఉపాఘ్రాస్యామి తే మూర్ధ్ని స్నేహస్యైషా పరా గతిః ॥ ౧౧ ॥ ఇత్యుక్త్వా మూర్ధ్ని శత్రుఘ్నముపాఘ్రాయ మహామునిః । ఆతిథ్యమకరోత్తస్య యే చ తస్య పదానుగాః ॥ ౧౨ ॥ స భుక్త్వా నరశార్దూలో గీతమాధుర్యముత్తమమ్ । శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే యథాక్రమమ్ ॥ ౧౩ ॥ తంత్రీలయసమాయుక్తం త్రిస్థానకరణాన్వితమ్ । సంస్కృతం లక్షణోపేతం సమతాలసమన్వితమ్ ॥ ❖ ॥ శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే పురాకృతమ్ ॥ ౧౫ ॥ తాన్యక్షరాణి సత్యాని యథావృత్తాని పూర్వశః ॥ ❖ ॥ శ్రుత్వా పురుషశార్దూలో విసంజ్ఞో బాష్పలోచనః ॥ ౧౬ ॥ స ముహూర్తమివాసంజ్ఞో వినిశ్శ్వస్య ముహుర్ముహుః ॥ ❖ ॥ తస్మిన్ గీతే యథావృత్తం వర్తమానమివాశృణోత్ ॥ ౧౭ ॥ పదానుగాశ్చ యే రాజ్ఞస్తాం శ్రుత్వా గీతసంపదమ్ । ❖ ॥ అవాఙ్ముఖాశ్చ దీనాశ్చ హ్యాశ్చర్యమితి చాబ్రువన్ ॥ ౧౮ ॥ పరస్పరం చ యే తత్ర సైనికాస్సంబభాషిరే । ❖ ॥ కిమిదం క్వ చ వర్తామః కిమేతత్స్వప్నదర్శనమ్ ॥ ౧౯ ॥ అర్థో

తతఇత్యాది ॥ ౫ ॥ ఉవాచేతి ॥ లవణస్య వధాశ్రితం - వృత్తాంతమితి శేషః ॥ ౧౦ ॥ తచ్చేతి ॥ సభాయాముపవిష్టేన యుద్ధం దృష్టం పురా గత్వా యామితి శేషః ॥ ౧౧ ॥ మమేతి ॥ పరా గతిః - పరమం స్నేహజం ॥ ౧౩ ॥ స ఇతి ॥ గీతమాధుర్యమితి ॥ ఉత్తమం లోకే - గాయకతో శ్రవణం ... పరా గతిరితి శేషః ॥ ౧౪ ॥ తంత్రీతి ॥ తంత్రీలయసమాయుక్తం - తంత్రీ వీణా - లయస్తాలమానం - త్రిస్థానకరణాన్వితం - హృదయకంఠశిరఃస్థానేషు త్రిస్థానేషు కరణేన అన్వితం సంయుక్తం - సంస్కృతం - సంస్కారయుక్తం - లక్షణోపేతం - లక్షణాని వ్యాకరణలక్షణాని - సమతాలేన గానేన ... త్వా సమన్వితం - రామచరితం రామచరితవిషయం ॥ ౧౫ ॥ తానీతి ॥ పూర్వశః పూర్వస్మిన్ కాలే - యథా వృత్తాని యథా ప్రవృత్తాని సంభవస్థానాని - అక్షరాణి గీతాక్షరాణి ॥ ౧౬ ॥ స ఇతి ॥ తస్మిన్ గీతే - వర్తమానమివస్థితం ॥ ౧౭ ॥ పదానుగాశ్చేతి ॥ అవాఙ్ముఖాశ్చ దీనాశ్చ - ఏవం రామచరిత్రగాయకౌ స్యాతామితి దృష్ట్వా అవాఙ్ముఖా ఇత్యాదిః ॥ ౧౮ ॥ అర్థ ఇతి ॥ పురా దృష్టః - అస్మాభిః దృష్టః - తమర్థం మాశ్ర

ధనత్వాదితి భావః - యదేవముక్తః స్వర్పస్త్రీ అస్తు గేయవిషయిగీతబంధయా శ్రీ తా భవేత్ తత్ర ద్రష్టుం టస్యాపి సఘుటత్వాదితి శ్లోకాభ్యాం ఘృణ సంబంధః ॥ ౨౦½ ॥ విస్మయమితి ॥ సాధుపృచ్ఛ వాల్మీకిం - కింకర్తవ్యం గానమితి శేషః ॥ ౨౧½ ॥ శత్రుఘ్న ఇతి ॥ లబ్ధశోభనా శ్రవణ ప్రశ్నానవకాశః ॥ ౨౨½ ॥ ఆశ్చర్యాణీతి ॥ అస్వేష్టుమవగంతుం ప్రష్టుం న ॥ ౨౪½ ॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకసప్తతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ శత్రుఘ్నస్య రామం దృష్ట్వా పునః ప్రతినివృత్తిః తమితి ॥ ౧ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య రామగీతస్య ॥ ౨ ॥ తస్యామితి ॥ పౌర్వాహ్ణికక్రమం కాచ స్నానాభ్యంగ సంధ్యావందన బ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానరూపం పౌర్వాహ్ణిక సంధ్యాచారక్రమం ॥ ౩ ॥ భగవన్నితి ॥ రాఘవం రఘుగోత్రాపత్యం - రఘునందనం రఘుకులస్యానందజనకం - త్వయాఽనుజ్ఞాతుం తవానుజ్ఞాం - ఏభిర్మునిభిస్సహేచ్ఛామి ॥ ౪ ॥ స ఇతి ॥ రాఘవోత్సుకదర్శనః రాఘవదర్శనోత్సుక ఇత్యర్థః ఆర్షః ప్రయోగః ॥ ౬ ॥ స ఇతి ॥ పురీమయోధ్యాం ॥ ౭ ॥ స ఇతి ॥ పశ్యన్ దర్శనవకర్తా అభూదిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ యథేతి ॥ అస్య పురీ నివేశితా సర్వప్రజానివాసనేన ప్రతిష్ఠాపితా ॥ ౧౦ ॥ ఏవమితి ॥ మా శూర - క్షత్రియచేష్టితం క్షత్రియవిచారః ॥ ౧౩ ॥ నావసీదంతీతి ॥ నావసీదంతి న ఖిద్యంతే - హే యస్మాత్ క్షత్రియాణాం ప్రజాః సర్వథా పరిపాల్యా ఇతి హి ప్రసిద్ధం ॥ ౧౪ ॥ కాలే కాల ఇతి ॥ మామవలోకితుమయోధ్యామాగచ్ఛ - ఇదానీం స్వపురం గంతాసి - పునశ్చాగచ్ఛేత్యర్థః - కాలే కాల ఇత్యనేన ప్రకృతకార్య -

యోగః పురాదృష్టస్తథా శ్రమపదే పునః ॥ ❋ ॥ శృణుయాః కిమిదం స్వప్నో గీతబంధం శ్రితో భవేత్ ॥ ౨౦½ ॥
విస్మయం తే పరం గత్వా శత్రుఘ్నమిదమబ్రువన్ ॥ ❋ ॥ సాధు పృచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ వాల్మీకిం మునిపుంగవమ్ ॥
౨౧½ ॥ శత్రుఘ్నస్త్వబ్రవీత్ సర్వాన్ కౌతూహలసమన్వితాన్ ॥ ❋ ॥ సైనికా న క్షమోఽస్మాకం పరిప్రష్టుమిహేదృశః ॥ ౨౨½ ॥ ఆశ్చర్యాణి బహూనీహ భవంత్యస్యాశ్రమే మునేః ॥ ❋ ॥ న తు కౌతూహలాద్యుక్తమన్వేష్టుం తం మహామునిమ్ ॥ ౨౩½ ॥ ఏవం తద్వాక్యముక్త్వా చ సైనికాన్ రఘునందనః ॥ ❋ ॥ అభివాద్య మహర్షిం తం స్వం నివేశం యయౌ తదా ॥ ౨౪½ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకసప్తతితమస్సర్గః ❋

తతశ్శయానం నరవ్యాఘ్రం నిద్రా నాభ్యాగమత్తదా । చింతయంతమనేకార్థం రామగీతమనుత్తమమ్ ॥ ౧ ॥ తస్య శబ్దం సుమధురం తంత్రీలయసమన్వితమ్ । శ్రుత్వా రాత్రిర్జగామాశు శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః ॥ ౨ ॥ తస్యాం నిశాయాం వ్యుష్టాయాం కృత్వా పౌర్వాహ్ణికం క్రమమ్ । ఉవాచ ప్రాంజలిర్వాక్యం శత్రుఘ్నో మునిపుంగవమ్ ॥ ౩ ॥ భగవన్ ద్రష్టుమిచ్ఛామి రాఘవం రఘునందనమ్ । త్వయాఽనుజ్ఞాతుమిచ్ఛామి సహైభిః సంశితవ్రతైః ॥ ౪ ॥ ఇత్యేవంవాదినం తం తు శత్రుఘ్నం శత్రుతాపనమ్ । వాల్మీకిః సంపరిష్వజ్య విససర్జ చ రాఘవమ్ ॥ ౫ ॥ సోఽభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం రథమారుహ్య సుప్రభమ్ । అయోధ్యామగమత్తూర్ణం రాఘవోత్సుకదర్శనః ॥ ౬ ॥ స ప్రవిష్టః పురీం రమ్యాం శ్రీమానిక్ష్వాకునందనః । ప్రవివేశ మహాబాహుర్యత్ర రామో మహాద్యుతిః ॥ ౭ ॥ స రామం మంత్రిమధ్యస్థం పూర్ణచంద్రనిభాననమ్ । పశ్యన్నమరమధ్యస్థం సహస్రనయనం యథా ॥ ౮ ॥ అభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంతమివ తేజసా । ఉవాచ ప్రాంజలిర్వాక్యం రామం సత్యపరాక్రమమ్ ॥ ౯ ॥ యథాజ్ఞప్తం మహారాజ సర్వం తత్కృతవానహమ్ । హతస్స లవణః పాపః పురీ చాస్య నివేశితా ॥ ౧౦ ॥ ద్వాదశైతాని వర్షాణి త్వాం వినా రఘునందన । నోత్సహేయమహం వస్తుం త్వయా విరహితో నృప ॥ ౧౧ ॥ స మే ప్రసాదం కాకుత్స్థ కురుష్వామితవిక్రమ । మాతృహీనో యథా వత్సో న చిరం ప్రవసామ్యహమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఏవం బ్రువాణం శత్రుఘ్నం పరిష్వజ్యేదమబ్రవీత్ । మా విషాదం కృథాః శూర నైతత్ క్షత్రియచేష్టితమ్ ॥ ౧౩ ॥ నావసీదంతి రాజానో విప్రవాసేషు రాఘవ । ప్రజాశ్చ పరిపాల్యా హి క్షత్రధర్మేణ రాఘవ ॥ ౧౪ ॥ కాలే కాలే చ మాం వీర అయోధ్యామవలోకితుమ్ । ఆగచ్ఛ త్వం నరశ్రేష్ఠ గంతాసి చ పురం తవ ॥ ౧౫ ॥ మమాపి త్వం సుదయితః ప్రాణై

రుపదేశశ్రమస్థానే - శృణుయాః - కిం స్వప్నో దృష్ట శ్రమానంతర భావితమిత్యర్థః ॥ ౨౦½ ॥ ఆశ్చర్యాణీతి ॥ అన్వేష్టుమవగంతుం ప్రష్టుం చేత్యర్థః ॥ ౨౪½ ॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే ... టీకాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకసప్తతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

... సుమధ్యాపరి ॥ ౩ ॥ భగవన్నితి ॥ రాఘవం రఘు ... రఘునందనం - రఘుకులనందనం - త్వయాఽనుజ్ఞాతుమితి తవానుజ్ఞామిత్యర్థః - ఏభిరితి ॥ మునిభిః - విశేషః ॥ ౧౨ ॥ ఏవమితి ... - క్షత్రియవిచారః ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచి

ష్యతి నాధికం ॥ ౧౭ ॥ రామస్యేతి ॥ దీనయా రామవిరహకాతరయా - రామాజ్ఞాయా బలవత్తరత్వాదితి భావః ॥ ౧౮ ॥ సప్తరాత్రమితి ॥ యథాజ్ఞయా యథావత్ప్రవృత్తయా ఆజ్ఞయా ॥ ౧౯ ॥ ఆమంత్ర్యేతి ॥ ఉపారుహత్ ఆరురోహ ॥ ౨౦ ॥ దూరమితి ॥ దూరం పద్భ్యామనుగత ఇతి పాఠః చింత్యః - ఆభ్యాం లక్ష్మణభరతాభ్యాం ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ద్విసప్తతితమస్సర్గః -

అథ మృతబాలకబ్రాహ్మణస్య రాజద్వారి విలాపః - ప్రస్థాప్యేతి ॥ భ్రాతృభ్యాం లక్ష్మణభరతాభ్యాం - ధర్మేణ రాజ్యం పరిపాలయన్ - సుఖీ ప్రముమోదేత్యన్వయః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ కతిపయాహస్సు గతేష్వితి శేషః - రాజద్వారం రాజభవనద్వారదేశం ॥ ౨ ॥ రుదన్నితి ॥ స్నేహేన పుత్రస్నేహేన తన్మరణదుఃఖేన చ సమన్వితః - ఏతత్ వక్ష్యమాణం ॥ ౩ ॥ కిన్న్వితి ॥ యద్యస్మాన్నిధనం గతం త్వాం పశ్యామి - అతో మమ మయా కిం దుష్కృతం కృతం ॥ ౪ ॥ కిం చ అప్రాప్తేతి ॥ హే పుత్రక - అప్రాప్తయౌవనం - మమ దుఃఖాయ - అకాలే మరణానర్హకాలే - కాలం యమం ఆపన్నం - త్వాం పశ్యామీత్యనుషంగః - పంచవర్షసహస్రకం పంచవర్షశబ్దోత్ర దినపరః - సహస్రసంవత్సరమాసీతేతివత్ - తేన కించిన్న్యూనచతుర్దశవర్షమిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అల్పైరితి ॥ తవ శోకేనాహం తవ జననీ చ అల్పైరహోభిః కతిపయైరేవ దివసైర్నిధనం గమిష్యామి మరణం చ గమిష్యతీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ అస్య మరణే మత్కృతం కించిన్న కారణమిత్యాహ - నేతి ॥ సర్వేషాం ప్రాణినాం తద్విషయమనృతం హింసాం తదితరదపి పాపం మనోవాక్కాయైరనిష్టాచరణం స్వకృతం న స్మరామి - అకృతత్వాదేవేమిత్యర్థః ॥ * ॥ సర్వేషాం ప్రాణినాం ప్రాణసకాచనం విద్యత ఇతి పాఠే - సర్వేషాం ప్రాణినాం ప్రాణముద్దిశ్య మయా కృతాం హింసాం న స్మరామి - అతో మమ కదాచన జన్మాంతరేపి పాపం న విద్యతే - జన్మాంతరే తత్స్మరణే సంస్కారేణైవ తజ్జన్మన్యపి తత్ప్రవృత్తిస్స్యాదితి భావః ॥ ౭ ॥ కేనేతి ॥ కేన దుష్కృతేన కేన కృతేన - పితృకార్యాణి పితృశుశ్రూషా శ్రాద్ధాదీని చాకృత్వా - వైవస్వతక్షయం యమగృహం ॥ ౮ ॥ నేదృశమితి ॥ రామస్య విషయే దేశే ॥ ౯ ॥ తస్మాత్ అదోషాదేవేదం బాలమరణమిత్యాహ - రామస్యేతి ॥ ౧౦ ॥ నహీతి ॥ త్వం రాజన్నిత్యాదిర్ముఖ్యేవ వాదః ॥ ౧౧ ॥ రాజద్వారీతి ॥ సుఖభవేతి

రపి న సంశయః । అవశ్యం కరణీయం చ రాజ్యస్య పరిపాలనమ్ ॥ ౧౬ ॥ తస్మాత్త్వం వత్స కాకుత్స్థ సప్తరాత్రమిహావస । ఊర్ధ్వం గంతాసి మధురాం సభృత్యబలవాహనః ॥ ౧౭ ॥ రామస్యైతద్వచః శ్రుత్వా ధర్మయుక్తం మనోగతమ్ । శత్రుఘ్నో దీనయా వాచా బాఢమిత్యేవ చాబ్రవీత్ ॥ ౧౮ ॥ సప్తరాత్రం చ కాకుత్స్థో రాఘవస్య యథాజ్ఞయా । ఉష్య తత్ర మహేష్వాసో గమనాయోపచక్రమే ॥ ౧౯ ॥ ఆమంత్ర్య తు మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్ । భరతం లక్ష్మణం చైవ మహారథముపారుహత్ ॥ ౨౦ ॥ దూరమాభ్యామనుగతో లక్ష్మణేన మహాత్మనా । భరతేన చ శత్రుఘ్నో జగామాశు పురం తతః ॥ ౨౧ ॥

ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్విసప్తతితమస్సర్గః

ప్రస్థాప్య తు స శత్రుఘ్నం భ్రాతృభ్యాం సహ రాఘవః । ప్రముమోద సుఖీ రాజ్యం ధర్మేణ పరిపాలయన్ ॥ ౧ ॥ తతః కతిపయాహస్సు వృద్ధో జానపదో ద్విజః । మృతం బాలముపాదాయ రాజద్వారముపాగమత్ ॥ ౨ ॥ రుదన్ బహువిధం విప్రః స్నేహదుఃఖసమన్వితః । అసకృత్పుత్ర పుత్రేతి వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౩ ॥ కిం ను మే దుష్కృతం కర్మ పురా దేహాంతరే కృతమ్ । యదహం పుత్రమేకం త్వాం పశ్యామి నిధనం గతమ్ ॥ ౪ ॥ అప్రాప్తయౌవనం బాలం పంచవర్షసహస్రకమ్ । అకాలే కాలమాపన్నం మమ దుఃఖాయ పుత్రక ॥ ౫ ॥ అల్పైరహోభిర్నిధనం గమిష్యామి న సంశయః । అహం చ జననీ చైవ తవ శోకేన పుత్రక ॥ ౬ ॥ న స్మరామ్యనృతం హ్యుక్తం న చ హింసాం స్మరామ్యహమ్ । సర్వేషాం ప్రాణినాం పాపం కృతం నైవ స్మరామ్యహమ్ ॥ ౭ ॥ కేనాద్య దుష్కృతేనాయం బాల ఏవ మమాత్మజః । అకృత్వా పితృకార్యాణి గతో వైవస్వతక్షయమ్ ॥ ౮ ॥ నేదృశం దృష్టపూర్వం మే శ్రుతం వా ఘోరదర్శనమ్ । మృత్యురప్రాప్తకాలానాం రామస్య విషయే యథా ॥ ౯ ॥ రామస్య దుష్కృతం కించిన్మహదస్తి న సంశయః । యథా హి విషయస్థానాం బాలానాం మృత్యురాగతః ॥ ౧౦ ॥ న హ్యన్యవిషయస్థానాం బాలానాం మృత్యుతో భయమ్ ।

తే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ద్విసప్తతితమస్సర్గః - §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

ప్రస్థాప్యేత్యాది ॥ ౨ ॥ రుదన్నితి ॥ అసకృత్ - పుత్ర పుత్రేతి స్నేహసమన్వితా బహువిధా వాచః - ప్రరుదన్ - విలపన్ - రుదన్ బహువిధా వాచ ఇతి చ పాఠః ॥ ౪ ॥ అప్రాప్తేతి ॥ కాలమాపన్నం కాలవశం గతం ॥ ౬ ॥ నేతి ॥ న స్మరామి - అకృతత్వాదేవేతి భావః ॥ ౮ ॥ నేతి ॥ విషయే దేశే యథాస్యాన్నథా బాధితః పూర్వం నేదృశం దృష్టపూర్వం ॥ ౯ ॥ అద్య తు రామస్య దుష్కృతమిత్యాది ॥ ౧౦ ॥ నహీతి ॥ త్వం రా

స్యంగోక్తిః ॥ ౧౨ ॥ భ్రాతృభిరితి ॥ ఉషితాస్స్మ ఏతావన్తం కాలమితి శేషః ॥ ౧౩ ॥ ఇదమితి ॥ ఇదం బాలకమరణదుఃఖం పతితం హి యతః ఇదానీం వయం కాలస్య వశమాపన్నా హి తస్మాత్తవ రాజ్యే నోఽస్మాకం స్వల్పమపి సుఖం న హి ॥ ౧౪ ॥ సంప్రతీతి ॥ సంప్రతి ఇదానీమిక్ష్వాకూణామయం విషయో దేశో రామం బాలానామన్తం కరోతీతి తాదృశం నాథమాసాద్య ప్రాప్య అనాథో జాతః రక్షకస్య రాజరహితో జాతః ॥ ౧౫ ॥ కథమేవం వాదస్తత్రాహ - రాజదోషైరితి ॥ నృపతౌ తు అసద్వృత్తే ధర్మేణ ప్రజాపాలనహీనే ॥ ౧౬ ॥ యద్వేతి ॥ అయుక్తాని అనుచితకృత్యాని - న చ రక్షాఽస్తి అనుచితకృత్యనివారణం చ యదా నాస్తి - తదైవ అకాలకృతం అకాలమృత్యుకృతం భయం - నాన్యథేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ తస్మాత్ పుత్రమరణం రాజదోషహేతుకమేవేత్యాహ - సువ్యక్తమితి ॥ పురే జనపదే వా అనుచితకృత్యప్రవృత్తజనదండాభావరూపో రాజదోషో జాతో భవిష్యతి - తతః తస్మాదేవాయం బాలవధః - తదాకాలవధో హ్యయమితి పాఠాన్తరమ్ ॥ ౧౮ ॥ ఏవమితి ॥ రాజానముపరుధ్యేత్యన్వయః ॥ ౧౯ ॥
ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - త్రిసప్తతితమస్సర్గః ॥

అథ మహర్షీనాహూయ తాన్ ప్రతి బాలమరణనిమిత్తప్రశ్నే తేభ్యస్తన్నిమిత్తజ్ఞానలాభః - తథా త్వితి ॥ సర్వం పరిదేవనం - దుఃఖమాత్మనో బాధకాదిసిమిత్తం శోకః పుత్రవియోగజస్తాభ్యాం సమన్వితం శుశ్రావ ॥ ౧ ॥ స ఇతి ॥ నైగమాః పౌరాస్తత్సహితాన్ ॥ ౪ ॥ మహర్షీనితి ॥ అనుకూలతః యథార్హం కృతశిష్టాచారతః ॥ ౫ ॥ తేషామితి ॥ అయం ద్విజ ఉపరోధతే ఉపరుణద్ధి - రాజద్వారమితి శేషః - సర్వం రాజదోషమూలమేవ బాలమరణం ద్విజో వదతీత్యాదికం చ సర్వమాచష్టే ॥ ౭ ॥ శృణ్వితి ॥ హే రాజన్నయం బాలస్య సంక్షయో యథా యేన

త్వం రాజన్ జీవయస్వైనం బాలం మృత్యువశం గతమ్ ॥ ౧౧ ॥ రాజద్వారి మరిష్యామి పత్న్యా సార్ధమనాథవత్ । బ్రహ్మహత్యాం తతో రామ సముపేత్య సుఖీ భవ ॥ ౧౨ ॥ భ్రాతృభిస్సహితో రాజన్ దీర్ఘమాయురవాప్స్యసి । ఉషితాస్స్మ సుఖం రాజ్యే తవాస్మింస్సుమహాబల ॥ ౧౩ ॥ ఇదం తు పతితం యస్మాత్తవ రామ వశే స్థితాః । కాలస్య వశమాపన్నాస్స్వల్పం హి న హి నస్సుఖమ్ ॥ ౧౪ ॥ సంప్రత్యనాథో విషయ ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్ । రామం నాథమిహాసాద్య బాలాన్తకరణం ధ్రువమ్ ॥ ౧౫ ॥ రాజదోషైర్విపద్యన్తే ప్రజా హ్యవిధిపాలితాః । అసద్వృత్తే తు నృపతావకాలే మ్రియతే జనః ॥ ౧౬ ॥ యద్వా పురేష్వయుక్తాని జనా జనపదేషు చ । కుర్వతే న చ రక్షాఽస్తి తదాకాలకృతం భయమ్ ॥ ౧౭ ॥ సువ్యక్తం రాజదోషో హి భవిష్యతి న సంశయః । పురే జనపదే వాపి తతో బాలవధో హ్యయమ్ ॥ ౧౮ ॥ ఏవం బహువిధైర్వాక్యైరుపరుధ్య ముహుర్ముహుః । రాజానం దుఃఖసన్తప్తస్సుతం తముపగూహతే ॥ ౧౯ ॥ ఇతి త్రిసప్తతితమస్సర్గః ॥

తథా తు కరుణం తస్య ద్విజస్య పరిదేవనమ్ । శుశ్రావ రాఘవస్సర్వం దుఃఖశోకసమన్వితమ్ ॥ ౧ ॥ స దుఃఖేన చ సన్తప్తో మన్త్రిణస్సముపాహ్వయత్ । వసిష్ఠం వామదేవం చ భ్రాతౄంశ్చ సహనైగమాన్ ॥ ౨ ॥ తతో ద్విజా వసిష్ఠేన సార్ధమష్టౌ ప్రవేశితాః । రాజానం దేవసంకాశం వర్ధస్వేతి తతోఽబ్రువన్ ॥ ౩ ॥ మార్కణ్డేయోఽథ మౌద్గల్యో వామదేవశ్చ కాశ్యపః । కాత్యాయనోఽథ జాబాలిర్గౌతమో నారదస్తథా ॥ * ॥ ఏతే ద్విజర్షభాస్సర్వే ఆసనేషూపవేశితాః ॥ ౪ ॥ మహర్షీంస్త్వనుప్రాప్తానభివాద్య కృతాఞ్జలిః ॥ * ॥ మన్త్రిణో నైగమాంశ్చైవ యథార్హమనుకూలతః ॥ ౫ ॥ తేషాం సముపవిష్టానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసామ్ ॥ * ॥ రాఘవస్సర్వమాచష్టే ద్విజోఽయముపరోధతే ॥ ౬ ॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజ్ఞో దీనస్య నారదః ॥ * ॥ ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యమృషీణాం సన్నిధౌ నృపమ్ ॥ ౭ ॥ శృణు రాజన్ యథాకాలే ప్రాప్తో బాలస్య సంక్షయః ॥ * ॥ శ్రుత్వా కర్తవ్యతాం రాజన్ కురుష్వ రఘునన్దన

జన్నిత్యాదినా - అభిముఖ్యేన వాదః ॥ ౧౧ ॥ రాజద్వారీతి ॥ సుఖీ భవేత్యాక్షేపవ్యంగోక్తిః ॥ ౧౨ ॥ భ్రాతృభిరితి ॥ ఉషితాస్స్మ - ఏతావత్కాలమితి శేషః ॥ ౧౩ ॥ ఇదమితి ॥ తవ వశే రాజ్యే నోఽస్మాకం - స్వల్పమపి సుఖం న ॥ ౧౪ ॥ సంప్రతీతి ॥ అనాథో జాత ఇతి - రక్షకస్య రాజరహితో జాత ఇత్యర్థః - అన్తం కరోతీత్యన్తకరణం కర్తరి ల్యుట్ - బాలాన్తకరణం రామమాసాద్య మహాత్మనామిక్ష్వాకూణాం విషయః సంప్రత్యనాథో జాతః ॥ ౧౫ ॥ కథమిత్థం కథ్యత ఇత్యాహ - రాజదోషైరిత్యాది ॥ ౧౬ ॥ యద్వేతి ॥ అయుక్తాని అనుచితకృత్యాని - న చ రక్షాఽస్తి - అనుచితకృత్యనివారణం యదా నాస్తి తదైవాకాలకృతం భయం - నాన్యథేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ సువ్యక్తమితి ॥ తస్మాదేవ హ్యయమకాలవధః ॥ ౧౮ ॥ ఏవమితి ॥ రాజానముపరుధ్య ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిన్దరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రిసప్తతితమస్సర్గః ॥

తథా త్విత్యాది ॥ ౫ ॥ తేషామితి ॥ రాఘవః ద్విజోఽయముపరోధతీతి సర్వమాచష్టే ॥ ౭ ॥ శృణ్వితి - హే రాజన్ - అకాలే -

ప్రకారేణ కాలేన సంప్రాప్తః - తత్ప్రభృతి - తన్నిమిత్తం - అయమకాలమృత్యుః ప్రాప్తః ఇత్యర్థః । ఏతత్ వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ రాజ్ఞాం దోషః ఇత్యుక్తం భవతి ॥ ౮ ॥ తదేవ దర్శయతి పురేతి ॥ తపస్వినః అనశనప్రభృతి కాయక్లేశలక్షణతపోయుక్తాః బ్రాహ్మణా ఏవ కృతే అభవన్ - అబ్రాహ్మణస్తు న తపస్వీ కథంచన నిత్యసమ్మత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ యుగే - ప్రజ్వలితే - తపసా దీప్తే బ్రహ్మభూతే బ్రాహ్మణవర్ణప్రధానే - అనావృతే అజ్ఞానావృతిరహితే జనే - యుగే కృతయుగే - సర్వే విప్రా అమృత్యవో జజ్ఞిరే - మరణరహితాః - దీర్ఘదర్శినః అతీతానాగతాదివిషయజ్ఞానవంతః ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి ॥ తతః కృతయుగసమాప్త్యనంతరం - వపుష్మతాం శిథిలబ్రహ్మత్వబుద్ధీనాం మానవానాం - త్రేతాయుగం నామ భవతి - యత్ర త్రేతాయుగే - పూర్వేణ పూర్వయుగే పూర్వవర్ణేన బ్రాహ్మణానుష్ఠితేన తపసాన్వితాః క్షత్రియా జాయంతే - త్రేతాయుగం నామ భూయాదిసంబంధః - కృతయుగే బ్రాహ్మణమాత్రనిష్ఠం తపః త్రేతాయాం క్షత్రియేష్వపి ప్రసృతమిత్యర్థః - త్రేతాయాం సాధ్యకర్మాను ప్రవృత్త్యా యుగస్య త్రేతా సంజ్ఞేతి పురాణే ॥ ౧౧ ॥ వీర్యేణేతి ॥ తత్ర త్రేతాయుగే మహాత్మానః తపోయుక్తా యే మానవాః బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాశ్చ - తదపేక్షయా పూర్వస్మిన్ జన్మని పూర్వజాతే కృతయుగే తపసా అధికా యే మానవాస్తే వీర్యేణ తపసా చ అధికాః ॥ ౧౨ ॥ అథ త్రేతాకాలిక క్షత్రియాణాం కృతకాలిక బ్రాహ్మణేభ్యో న్యూనతా - త్రేతాకాలిక బ్రాహ్మణైస్తు సమతైవేత్యాహ - బ్రహ్మేతి ॥ ఉభయోర్యుగయోః - కృతయుగే బ్రహ్మపూర్వం తపోవీర్యాభ్యాం పూర్ణం - క్షత్రం చావరం తాభ్యాం న్యూనమాసీత్ - తత్సర్వం బ్రహ్మక్షత్రరూపముభయం త్రేతాయాం సమవీర్యసమన్వితమాసీత్ - కృతే క్షత్రియాణాం తపస్యనధికారాత్ బ్రాహ్మణేభ్యో న్యూనతా - త్రేతాయాం తు తపసి అధికారాత్ సమానత్వమిత్యర్థః - అథాపి త్రేతాయాం బ్రాహ్మణేభ్యః క్షత్రియాణామపి న్యూనతా ॥ ౧౩ ॥ అపశ్యంత ఇతి ॥ అత్ర త్రేతాయుగే బ్రాహ్మణక్షత్రియయోః తపసా విశేషమనవలోకయంతః ... తే మనుష్యాః ... చాతుర్వర్ణ్యస్య ... బ్రాహ్మణాదిచాతుర్వర్ణ్యానాం ... సర్వలోకసంమతం స్థాపనం ... త్రేతాయుగే చక్రిరే - కృతేతు ...

న ॥ ౮ ॥ పురా కృతయుగే రాజన్ బ్రాహ్మణా వై తపస్వినః ॥ అబ్రాహ్మణస్తదా రాజన్ న తపస్వీ కథంచన ॥ ౯ ॥ తస్మిన్ యుగే ప్రజ్వలితే బ్రహ్మభూతే త్వనావృతే ॥ అమృత్యవస్తదా సర్వే జజ్ఞిరే దీర్ఘదర్శినః ॥ ౧౦ ॥ తతస్త్రేతాయుగం నామ మానవానాం వపుష్మతామ్ ॥ క్షత్రియా యత్ర జాయంతే పూర్వేణ తపసాన్వితాః ॥ ౧౧ ॥ వీర్యేణ తపసా చైవ తేఽధికాః పూర్వజన్మని ॥ మానవా యే మహాత్మానస్తత్ర త్రేతాయుగే యుగే ॥ ౧౨ ॥ బ్రహ్మ క్షత్రం చ తత్సర్వం యత్పూర్వమవరం చ యత్ ॥ యుగయోరుభయోరాసీత్సమవీర్యసమన్వితమ్ ॥ ౧౩ ॥ అపశ్యంతస్తు తే సర్వే విశేషమధికం తతః ॥ స్థాపనం చక్రిరే తత్ర

యః బాలసంస్కారః - యథా యేన ప్రకారేణ ప్రాప్తః - తత్ప్రభృతి - తన్నిమిత్తం - అకాలమృత్యుః ప్రాప్త ఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥ ... తేనాయం బాలవధ ఇతి ... కృతయుగే బ్రాహ్మణా ఏవ తపస్వినో భవంతి - అనశన ప్రభృతి కాయక్లేశకారిణో భవంతి - తదన్యే అబ్రాహ్మణాః ... తపస్వినో న భవంతి ॥ ౯ ॥ తస్మిన్నితి ॥ ప్రజ్వలితే - తపసా దీప్తే బ్రహ్మభూతే బ్రాహ్మణవర్ణప్రధానే - అనావృతే అజ్ఞానావరణరహితే - తస్మిన్ యుగే కృతయుగే - సర్వే విప్రాః - అమృత్యవః - మరణరహితాః - అజ్ఞానాభావాత్ దీర్ఘదర్శినః - అతీతానాగతజ్ఞానా భవంతి ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి ॥ కృతయుగానంతరం - వపుష్మతాం దృఢశరీరాణాం - మానవానాం యుగ త్రేతాణాం సంబంధి - త్రేతాయుగం నామ భవతి ... తత్ర త్రేతాయాం - క్షత్రియాః - పూర్వేణ తపసాన్వితా జాయంతే ॥ ౧౧ ॥ త్రేతాయుగే ... క్షత్రియాః - కృతయుగే తపస్వినో బ్రాహ్మణాః ... - వీర్యేణేతి ॥ ... త్రేతాయాం - త్రేతాయుగే యే మహాత్మానో మానవాః తదపేక్షయా పూర్వజన్మని - పూర్వస్మిన్ - కృతయుగే ... తపసా చాధికాః ॥ ౧౨ ॥ త్రేతాయుగే బ్రాహ్మణాః క్షత్రియైః సమా ఇత్యాహ బ్రహ్మేతి ॥ ఉభయోర్యుగయోః - కృతత్రేతయోః - యత్పూర్వం ... ఉభయం త్రేతాయాం సమవీర్యసమన్వితమాసీత్ ॥ ౧౩ ॥ ... అపశ్యంత ఇతి ॥ ... క్షత్రియాణాం బ్రాహ్మణస్యాధికం విశేషం ... అపశ్యంతః ... స్థాపనం ... చక్రిరే ... త్రేతాయుగే ...

శ్చైవ వర్ణాస్స్వస్వధర్మపరా ఇతి భావః ॥ ౧౪ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ త్రేతాయుగే - ధర్మభూతే వర్ణాశ్రమప్రయుక్తయాగాదిధర్మబహులే - అనావృతే దర్మాచరణప్రతిబంధకపాపరహితే - ప్రజ్వలితే తేజసైవ ధర్మేణ ప్రదీప్తే సతి ॥ యద్వా అధర్మో హింసా వ్యాపారం తతో మధి గ్రహణరూపచతుష్పాత్ - పృథివ్యాం లే పాదం చతుర్థాంశం పాతయత్ అపాతయత్ ॥ వర్తయామాసేత్యర్థః - ఏవం చ త్రేతాయుగపురుషాః కృతయుగపురుషా ఇవ నిర్మలజ్ఞానరహితాః అతః బ్రహ్మజ్ఞానాధికారశూన్యాః - అగ్నిహోత్రాదిధర్మాపి ప్రవృత్తాః నిర్మలజ్ఞానాభావాదేవ చాధర్మో పి పాదేన ప్రవృత్త ఇతి భావః ॥ ౧౫ ॥ అత ఏవ కృతయుగపురుషేభ్యః త్రేతాయుగ పురుషాణాం హీనత్వమాహ - అధర్మేణేతి ॥ యత స్తేన సంయుక్తో లోకో వర్ణాశ్రమాధికృతో భవతి తత స్తస్య తేజో మందం భవిష్యతి ॥ ౧౬ ॥ ఏవం చ తేషాం కృష్యాదికమేవ జీవనోపాయ ఇత్యాహ - ఆమిషమితి ॥ పూర్వేషాం కృతయుగస్థానాం - ఆమిషం మలం మలవతాం త్యజ్యం యద్రాజసం రజోగుణమూలమామిషం జీవనోపాయరూపం కృష్యాద్యాసీత్ - తదనృతం నామ - పేశలం శస్త్రవృత్తిరనృతం కృషిరితి కోశాత్ - తస్మాత్ పాదేన పృథివ్యాం భూతం ప్రాప్తం - అధర్మేణ విశేషః - కృతే త్వకృష్టపచ్యా ఓషధయ ఇతి భావ ఇతి కేచిత్ ॥ కతకస్తు - అపి చ పూర్వేషాం స్వస్వవర్ణాశ్రమానుష్ఠానం పుగ దేశస్పృహా త్త్రేతాదిషు రాజసం రజోగుణమూలం ద్వేష లక్షణం భవతి - త్రేతాయామితి శేషః ॥ శ్లో ॥ కామనిషక్తో ధర్మో రజోగుణ ఇత్యుక్తేః - కోనామ ధర్మస్య పాద స్తస్మాదన్యతమిత్యనృతమితి ॥ మేదపృథివ్యాం ప్రపేదేన ఇత్యన్వయః - రజోగుణసంబంధేన తరుణం తమో గుణరూపం కర్మపథ్యం ఫలం - ఫలాదిరూపమిత్యాహ - ఆయుష్కర్మకలోపాదిరూపం దశానిష్టఫలప్రవృత్తిమంత్యర్థత ఇత్యాహ ॥ ౧౭ ॥ తత్సంబంధేన కింభవతీత్యాహ - అనృతమితి ॥ అనృతరూపమేకమనృతమాయుష్యం త్రేతాయుగపురుషాణాం పృథివ్యాం పాతయిత్వా నిష్కృష్య - అధర్మతో ధర్మేణ పూర్వాయుగే యే మితసాయుష్యాః స్థితం పరిమాణం ప్రాయుష్కృతం - తేన కృతయుగపురుషాపేక్షయా త్రేతాయుగపురుషాణాం ప్రభావాదిన్యూనతా ఆయుర్న్యూనతా చోక్తా ॥ ౧౮ ॥ అథాయుష్కర్మకారకాధర్మపాదపరిహారహేతువ్యాపారోపదేశః - పాతితేష్వితి ॥ అధర్మేణ నిర్మితేష్వనృతేషు కలశాస్త్రపాదేషు హీనతేషు పాతితేషు సత్సు యుక్తాయుక్తే యుగపరాయణాః ప్రజాయా నాగపురుష్యాం పృథివ్యాం కర్మణ్యేవాచరన్ లోకో ధర్మాదిరాశ్రితవ్యాత్సత్యధర్మపరాయణో భవతి - అనేన త్రేతాయాం యజ్ఞాద్యనుష్ఠానేన శుద్ధిం త్రస్యరక్షణాదితేషాం త్వధిమాననివృత్తిరిత్యుక్తం ౧౯ ॥ ఉక్తమేవ స్పష్టీకరోతి - త్రేతేతి ॥ బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాశ్చమే - తపో యజ్ఞాది శుద్ధిత్వాత్ పాతవ్యం - అపరే సర్వే విట్ఛూద్రసంకరవిశేషాః - బ్రాహ్మణక్షత్రియశుశ్రూషాం చక్రురితి శేషః ॥ ౨౦ ॥ స్వధర్మ ఇతి ॥ తేషాం మధ్యే - వైశ్యశూద్రం సమాగమద్వర్ణాః

త్ర చాతుర్వర్ణ్యస్య సంమతమ్ ॥ ౧౪ ॥ తస్మిన్ యుగే ప్రజ్వలితే ధర్మభూతే హ్యనావృతే । అధర్మః పాదమేకం తు పాతయత్పృథివీతలే ॥ ౧౫ ॥ అధర్మేణ హి సంయుక్తస్తేజో మందం భవిష్యతి ॥ ౧౬ ॥ ఆమిషం యచ్చ పూర్వేషాం రాజసం చ మలం భృశమ్ । అనృతం నామ తద్భూతం పాదేన పృథివీతలే ॥ ౧౭ ॥ అనృతం పాతయిత్వా తు పాదమేకమధర్మతః । తతః ప్రాదుష్కృతం పూర్వమాయుషః పరినిష్ఠితమ్ ॥ ౧౮ ॥ పాతితేత్వనృతే తస్మిన్నధర్మేణ మహీతలే । శుభాన్యేవాచరల్లోకస్సత్యధర్మపరాయణః ॥ ౧౯ ॥ త్రేతాయుగే చ వర్తంతే బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాశ్చ యే । తపోతప్యంత తే సర్వే శుశ్రూషామపరే జనాః ॥ ౨౦ ॥ స్వధర్మః పరమస్తేషాం వైశ్యశూద్రం సమాగమత్ । పూజాం చ సర్వవర్ణానాం శూద్రాశ్చక్రుర్విశేషతః

వ్యాత్ - వైశ్యకర్మాచారభేదమకల్పయన్నిత్యర్థః ॥ - ఏవం వైశ్యశూద్రకారపి వేదపురాణోక్తాచారవ్యవస్థానం మహాంతో కల్పయన్నిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ తస్మిన్నితి ॥ ధర్మభూతే - యజ్ఞాదిధర్మప్రధానే - అనావృతే - అధర్మావరణరహితే - తస్మిన్ త్రేతాయుగే ప్రజ్వలితే - అధర్మః - పాదం చతుర్థాంశం - పాతయత్ - వర్తయామాస - త్రేతాయుగపురుషాః కృతయుగపురుషవద్విమలజ్ఞానరహితా ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాధికారశూన్యాః వర్ణాశ్రమధర్మానేవాచరన్ - అతో విమలజ్ఞానాభావాదధర్మోపాగమ ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ ఏవం మేషప్యాపసంబంధాత్ తేజానాం రాజసానాం ప్రభావః పూర్వయుగపురుషేభ్యః హీనో భవతీత్యాహ - అధర్మేణేతి - భవిష్యతీతి భూతేర్థే లట్ ॥ ౧౬ ॥ ఏవం త్రేతాయుగజనానాం ప్రభావస్యాల్పత్వేన శక్యసంకల్పత్వాత్ కృష్టపచ్యత్వాదికిల్బిషాత్ కృష్యాదికమేవ జీవనోపాయో భూదిత్యాహ - ఆమిషమితి ॥ పూర్వేషాం కృతయుగబ్రాహ్మణానాం రాజ్ఞాం చ భృశం మలం మలవన్నింద్యమామిషం జీవనోపాయః అనృతం నామ ప్రసిద్ధం యదస్తి - తత్పృథివీతలే పాదేన భూతం స్థితం - కృతయుగపురుషతుల్యసైన్యభావాభావే నాకృష్టపచ్యత్వాద్యభావాత్ త్రేతాయుగపురుషాణామనృతమేవ జీవనోపాయో భూదిత్యర్థః ॥ * ॥ సేవా శ్వవృత్తిరనృతం కృషిరుంఛశిలంత్వృతమిత్యమరః ॥ ౧౭ ॥ ఏవమాయుష్క్షయోప్యభూదిత్యాహ ॥ అనృతమితి ॥ అధర్మతః అధర్మస్తదేకం పాదమనృతలక్షణం జీవనోపాయం పాతయిత్వా నిష్కృష్య - తత స్తస్మాదేవ - పూర్వం కృతయుగే యదాయుః పరినిష్ఠితం తద్వినాశితం - ప్రాదుష్కృతం ప్రాదుర్భూతం - కృతయుగపురుషాపేక్షయా - త్రేతాయుగపురుషాణామాయుషో ల్పత్వమభవదిత్యర్థః - ఏవమనుభావస్యాయుషశ్చ ప్రవృత్తేస్సతి కథం తత్ప్రజా - త్రేతాయుగపురుషా ధర్మాచరణే నిరతా ఆసన్నిత్యాహ ॥ పాతితేష్వితి ॥ అధర్మే - అధర్మజాయుషి ఇతి ॥ * ॥ పాతితే స్వకృతే తస్మిన్ ఇతి పాఠః ॥ ౧౯ ॥ శుభాచారం - త్రేతాయామేవ దర్శయతి ॥ త్రేతేతి ॥ శుశ్రూషాం పూర్వవర్ణానుచర్యాం - అపరే వైశ్యశూద్రాః అకుర్వన్నితి శేషః ॥ ౨౦ ॥ శుశ్రూషా వర్ణపూర్వోక్తకృష్యాదికమ

శ్రూషాహీనవర్ణస్య ధర్మః ఉక్తః - వృత్తస్య ధర్మాభావాత్ అనుప్రాప్తాభావాత్ - తదానీం పూర్వాణాం చేతి ॥ పూర్వక్షత్రియాణాం తైవర్ణికానాం - ఏవం చ వైశ్యస్య కృష్యాదికరణేన ద్విజానాం సేవా ధర్మ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతీతి బోధ్యం ॥ ౨౧ ॥ అథ ద్వాపరవృత్తిం దర్శయితుమాహ - ఏతస్మిన్నితి ॥ ఏతస్మిన్నన్తరే త్రేతాయుగావసానకాలే - తేషాం వైశ్యశూద్రాణామనృతరూపేణ అధర్మపాదేన - సమన్వితాప్తైకసమితి శేషః - తతః పూర్వే బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాః ప్రసమగమన్ ప్రాప్తాః ॥ ✽ ॥ ప్రాప్తయుగమన్నితి పాఠే - సేవకదోషస్య ప్రాప్తి ప్రాప్తత్వాత్ రాష్ట్రదోషాదృశా జఘన్యః ॥ ౨౨ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తదనన్తరమధర్మస్య ద్వితీయం పాదం ధర్మారూపమధర్మమవతారయత్ - తతో ద్వితీయపాదావతరణాదేవ తృతీయయుగస్య ద్వాపరసంజ్ఞా - ద్వాపర ఇతి నామ - వృషాదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ ౨౩ ॥ తత్రాకలో కస్థితిమాహ - తస్మిన్నితి ॥ ద్వాపరసంజ్ఞే ద్వాపరాఖ్యే - యుగస్య అధర్మపాదద్వయస్య ఉదయే తత్క్షయ ఇత్యర్థః యుగేన వర్తమానే - తత్ర ప్రాప్తే అధర్మః విహితాతిక్రమరూపః - అనృతం చ వవృధే - అహంభావానృతరూపాధిక్యాత్ - కేచిత్ - అధర్మవృద్ధిరత్యల్పా యుష్ట్వం - అనృతవృద్ధిః ప్రయాసహానిః స్వసత్కృష్టే సాఫల్యమిత్యాహ ॥ ౨౪ ॥ తద్వృద్ధిఫలమాహ - తస్మిన్నితి ॥ వైశ్యాన్ తపస్సమావిశత్ - ఏవం త్రిభ్యో యుగేభ్యస్త్రయో వర్ణాః - త్రియుగేషు ॥ ౨౫ ॥ త్రిభ్య ఇతి ॥ తథా త్రియుగేషు త్రీన్ వర్ణానవలంబ్య ధర్మః స్థాపరూపః పరినిష్ఠితః - శూద్రో లభతే ధర్మం తపఃఫలం యుగతో యుగక్రమేణ నలభతే ॥ ౨౫ ॥ తర్హి హీనవర్ణః శూద్రః కదా సుమహత్తపస్తప్యతే తదాహ - భవిష్యదితి ॥ భవిష్యతి కలౌ - శూద్రయోన్యాం శూద్రజాతౌ కలౌ యుగే తపశ్చర్యా భవిష్యతి - న త్వేతత్కాల ఇతి భావః ॥ ౨౬ ॥ ద్వాపరే శూద్రజన్మనః తపో ధారణం పరమో ధర్మః - కిము త్రేతాయాం ॥ ౨౬½ ॥ స ఇతి ॥ స శూద్రః - వైశ్యసమే - తవ విషయపర్యన్తే దేశసమీపే - మహత్ తపః తప్యతే దుర్బుద్ధిరద్య తప్యతి - తేనైవ హేతునాయం బాలవధో జాతః ॥ ౨౭½ ॥ ఉక్తమేవ దార్ఢ్యాయ పునరాహ - యో హీతి ॥ యో హి దుర్మతిః పార్థివస్య విషయే అధర్మం విహితధర్మాల్లోపం - అకార్యం నిషిద్ధకృత్యం వా కరోతి - తదేవ పురే రాజ్యే వా అశ్రీమూలమలక్ష్మీమూలం భవతి - తదనివారయన్ స రాజా క్షిప్రం నరకం యాతి - ఇహ పరత్ర చ పరమకశ్మలం ప్రాప్నోతి నాత్ర సంశయః ॥ ౩౦ ॥ నన్వన్యదీయాధర్మేణ కథం రాజ్ఞః కశ్మలప్రాప్తిరత ఆహ ॥ షడ్భాగస్యేతి ॥ రక్షితధనధాన్యపశ్వాదివేతనభోక్తా కథం న రక్షతే న్యాయేన రక్షేయం ధర్మాదిషు భాగప్రాప్తివత్ అరక్షణే అధర్మభాగప్రాప్తిరపీతి భావః ॥

తః ॥ ౨౧ ॥ ఏతస్మిన్నన్తరే తేషామధర్మశ్చానృతే చ హ । తతః పూర్వే భృశం ప్రాప్తే సమగమన్న్ వసత్తమ ॥ ౨౨ ॥ తతః పాదమధర్మస్య ద్వితీయమవతారయత్ । తతో ద్వాపరసంజ్ఞస్య యుగస్య సమజాయత ॥ ౨౩ ॥ తస్మిన్ ద్వాపరసంజ్ఞే తు వర్తమానే యుగక్షయే । అధర్మశ్చానృతం చైవ వవృధే పురుషర్షభ ॥ ౨౪ ॥ తస్మిన్ ద్వాపరసంఖ్యాతే తపో వైశ్యాన్ సమావిశత్ । త్రిభ్యో యుగేభ్యస్త్రీన్ వర్ణాన్ క్రమాద్వై తప ఆవిశత్ ॥ ౨౫ ॥ త్రిభ్యో యుగేభ్యస్త్రీన్ వర్ణాన్ ధర్మశ్చ పరినిష్ఠితః । న శూద్రో లభతే ధర్మం యుగతస్తు నరర్షభ ॥ ✽ ॥ హీనవర్ణో నృపశ్రేష్ఠ తప్యతే సుమహత్తపః ॥ ౨౬ ॥ భవిష్యచ్ఛూద్రయోన్యాం హి తపశ్చర్యా కలౌ యుగే ✽ ॥ అధర్మః పరమో రాజన్ ద్వాపరే శూద్రజన్మనః ॥ ౨౬½ ॥ స వై విషయపర్యన్తే తవ రాజన్ మహాతపాః ॥ ✽ ॥ అద్య తప్యతి దుర్బుద్ధిస్తేన బాలవధో హ్యయమ్ ॥ ౨౭½ ॥ యో హ్యధర్మమకార్యం వా విషయే పార్థివస్య తు ॥ ✽ ॥ కరోతి చాశ్రీమూలం తత్పురే వా దుర్మతిర్నరః । క్షిప్రం చ నరకం యాతి స చ రాజా న సంశయః ॥ ౩౦ ॥ అధీతస్య చ తప్తస్య కర్మణస్సుకృతస్య చ । షష్ఠం భజతి భాగం తు ప్రజా ధర్మేణ పాలయన్ ॥ ౩౧ ॥ షడ్భాగస్య చ భోక్తాసౌ రక్షతే న ప్రజాః కథమ్ ॥ ౩౧½ ॥ స

విశేష్యశూద్రాణాం పరమధర్మో భూదిత్యాహ ॥ అధర్మ ఇతి ॥ ✽ ॥ స ధర్మః పరమ ఇతి చ పాఠః - పూర్వేషాం చేతి - వైశ్యానాం హీనశూద్రాణా - అత్రాపి కృష్యాదికమేవ పరమో ధర్మోऽభూత్ - శూద్రాణాం శుశ్రూషైవ విశిష్టో ధర్మో భూదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ఏవం త్రేతాయాం లోకస్థితిముక్త్వా - తదవసానకాలస్థితిమాహ ॥ ఏతస్మిన్నితి ॥ ఏతస్మిన్నన్తరే - త్రేతాయుగావసానకాలే - అధర్మే - అధర్మకార్యే ఉదయమానే - అనృతే చ ప్రవృత్తే సతి - త్రేతాయుగసంధౌ వృత్తికర్షకాః - పూర్వే త్రేతాయుగస్థాః - ప్రసమగమన్నాశమగమన్ ॥ ౨౨ ॥ తత ఇతి ॥ అధర్మస్సః త్రేతాయుగప్రసారితైకపాదః ॥ ౨౩ ॥ తస్మిన్నితి ॥ అధర్మస్యాభివృద్ధినామ త్రేతాయుగాపేక్షయాల్పాయుష్యం - అనృతస్యాభివృద్ధిస్తు ప్రయాసహానిశ్చ స్వసత్కృష్టే స్వల్పఫలత్వం ॥ ౨౪ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తపో వైశ్యాన్ సమావిశత్ - వైశ్యాన్ తపోధికారిణో భవన్నిత్యర్థః - ఏవం యుగత్రయధర్మా స్థితాః ప్రకృతంవక్తుం త్రిభ్యో యుగేభ్యః - త్రీన్ వర్ణాన్ సంఖ్యాహ - త్రిభ్య ఇతి - హేతో పంచమీ ॥ ౨౫ ॥ త్రిభ్య ఇతి ॥ ప్రకృతం బాలవధహేతుమాహ - హీనేతి ॥ ౨౬ ॥ భవిష్యదితి ॥ ఇదానీం అలోకేపశ్చాదనాదిః - తపశ్చర్యా - తపశ్చరణాధికారః - శూద్రాణాం కలౌ యుగే భవిష్యతి అస్మిన్ యుగే - అధర్మ ఇత్యాహ - అధర్మ ఇతి ॥ రామరాజ్యస్య త్రేతాయుగత్వేపి అధర్మః పరమో ద్వాపరే శూద్రజన్మనస్తపః కిముత త్రేతాయామిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ కథమస్య మహాపాపం తస్మాద్రాజ్ఞో నరకప్రాప్తిః

౩౧½ । అతః శక్యమితి। యత్నం నివారణయత్నం ॥౩౩½॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుస్సప్తతితమస్సర్గః - ******************

అథ శూద్రతపస్వినో విష్ణ్వదర్శనం - నారదస్యేతి ॥౩॥ యథా న క్షీయతే తథా విధీయతామిత్యుక్తమేవ వివృణోతి। యథేతి। శిష్టకర్మణః శుభాచారస్య బాలస్య శరీరః - అర్థాద్దాదిః - గుప్తస్స్యాత్ - యథా న క్షీయతే - తథా విధీయతామితి పూర్వేణాన్వయః - విపత్తిః స్వరూపనాశః - శరీరస్యేతి శేషః - పరిభేదః సంధిబంధశైథిల్యాదివిశ్లేషః జీర్ణరూపభేదశ్చ - తదుభయం యథా న భవేత్తథా కురు ॥ ౫ ॥ ఇంగితమితి। పుష్పకస్తదధిష్ఠాతృచేతనః ॥ ౯ ॥ ప్రాయాదితి। హరితం దిశం - విచిన్వన్ శూద్రతపస్వినమితి శేషః ॥౧౦॥ అపశ్యమాన ఇతి। అపశ్యమానః అపశ్యన్ ॥ ౧౨ ॥ దక్షిణామితి। శైవలస్య శైవలాఖ్యస్య వింధ్యపర్వతదక్షిణభాగవర్తిగిరేః ॥ ౧౬ ॥ కోఽర్థ ఇతి। తుభ్యం తవ - వరాశ్రయః ప్రీతదేవతావరలభ్యో మనీషితోఽభీష్టోఽర్థః - కః - స్వర్గలాభః - పరోఽన్యో వా యదర్థం తపస్యసి ॥ ౧౭½ ॥ బ్రాహ్మణ ఇతి। సత్యవాగ్భవ

త్వం పురుషశార్దూల మా గాస్స్వ విషయం స్వకమ్ ॥ * ॥ దుష్కృతం యత్ర పశ్యేథాస్తత్ర యత్నం సమాచర । ౩౨½ । ఏవం ధర్మో వివర్ధేత నృణాం చాయుర్వివర్ధనమ్ । ౩౩ । భవిష్యతి నరశ్రేష్ఠ బాలస్యాస్య చ జీవితమ్ ॥౩౩½॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే చతుస్సప్తతితమస్సర్గః, ***********

నారదస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వామృతమయం తదా । ప్రహర్షమతులం లేభే లక్ష్మణం చేదమబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ గచ్ఛ సౌమ్య ద్విజశ్రేష్ఠం సమాశ్వాసయ సువ్రతమ్। బాలస్య తు శరీరం తత్తైలద్రోణ్యాం నిధాపయ ॥ ౨ ॥ గంధైశ్చ పరమోదారైస్తైలైశ్చ సుసుగంధిభిః । యథా న క్షీయతే బాలస్తథా సౌమ్య విధీయతామ్॥ ౩ ॥ యథా శరీరో బాలస్య గుప్తస్స్యాచ్ఛిష్టకర్మణః । విపత్తిః పరిభేదో వా న భవేచ్చ తథా కురు ॥ ౪ ॥ ఏవమాదిశ్య కాకుత్స్థో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్ । మనసా పుష్పకం దధ్యావాగచ్ఛేతి మహాయశాః ॥ ౫ ॥ ఇంగితం స తు విజ్ఞాయ పుష్పకో హేమభూషితః । ఆజగామ ముహూర్తేన సమీపం రాఘవస్య వై ॥ ౬ ॥ సోఽబ్రవీత్ప్రణతో భూత్వా అయమస్మి నరాధిప । వశ్యస్తవ మహాబాహో కింకరస్సముపస్థితః ॥ ౭ ॥ భాషితం రుచిరం శ్రుత్వా పుష్పకస్య నరాధిపః। అభివాద్య మహర్షీంస్తాన్విమానం సోఽధ్యరోహత ॥ ౮ ॥ ధనుర్గృహీత్వా తూణీ చ ఖడ్గం చ రుచిరప్రభమ్ । నిక్షిప్య నగరే వీరౌ సౌమిత్రిభరతావుభౌ ॥ ౯ ॥ ప్రాయాత్ప్రతీచీం హరితం విచిన్వంశ్చ తతస్తతః । ఉత్తరామగమచ్ఛ్రీమాన్దిశం హిమవతావృతామ్ ॥ ౧౦ ॥ అపశ్యమానస్తత్రాపి స్వల్పమప్యథ దుష్కృతమ్ । పూర్వామపి దిశం సర్వామథాపశ్యన్నరాధిపః ॥ ౧౧ ॥ ప్రవిశుద్ధసమాచారామాదర్శతలనిర్మలామ్ । పుష్పకస్థో మహాబాహుస్తదాపశ్యన్నరాధిపః ॥౧౨॥ దక్షిణాం దిశమాక్రామత్తతో రాజర్షినందనః । శైవలస్యోత్తరే పార్శ్వే దదర్శ సుమహత్సరః ॥౧౩॥ తస్మింత్సరసి తప్యంతం తాపసం సుమహత్తపః। దదర్శ రాఘవశ్శ్రీమాంల్లంబమానమధోముఖమ్॥౧౪॥ రాఘవస్తముపాగమ్య తప్యంతం తప ఉత్తమమ్। ఉవాచ స తదా వాక్యం ధన్యస్త్వమసి సువ్రత ॥౧౫॥ కస్యాం యోన్యాం తపోవృద్ధ వర్తసే దృఢవిక్రమ । కౌతూహలాత్త్వాం పృచ్ఛామి రామో దాశరథిర్హ్యహమ్॥ ౧౬॥ కోఽర్థో మనీషితస్తుభ్యం స్వర్గలాభః పరోఽథవా । వరాశ్రయో యదర్థం త్వం తపస్యసి సుదుష్కరమ్॥ ౧౭ ॥ యమాశ్రిత్య తపస్తప్తం శ్రోతుమిచ్ఛామి తాపస॥ ౧౭½॥ బ్రాహ్మణో వాసి భద్రం తే క్షత్రియో వాసి దుర్జయః॥ * ॥ వైశ్యస్తృతీయవర్ణో వా శూద్రో వా సత్యవాగ్భవ॥ ౧౮½॥ ఇత్యేవముక్త

ప్రాహ దేవాగస్త్యేతి ॥ ౩౧½ ॥ యత్నమితి। తత్ర యత్నం నిరాకరణయత్నం ॥ ౩౩½ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుస్సప్తతితమస్సర్గః - ****************

నారదస్యేత్యాది । ౩ । ఉక్తార్థస్య వివరణం - యథేత్యాది। బాలస్య శరీర ఇతి లింగవ్యత్యయః - విపత్తిస్స్వరూపనాశః - భేదః - సంధిబంధాదివినిర్ముక్తిః । ౫ । ఇంగితమితి। స త్వితి - పుష్పకాధిష్ఠాతృచేతన ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ ప్రాయాదితి। హరితం దిశం - విచిన్వన్నితి శూద్రతపస్వినమితి శేషః । ౧౦ ॥ అపశ్యమాన ఇతి। అపశ్యమానః - అపశ్యన్ ॥ ౧౨ ॥ దక్షిణామితి। శైవలాఖ్యస్య - వింధ్యసమీపవర్తిగిరేః॥ ౧౬ ॥ కోఽర్థ ఇత్యాది। తుభ్యం తవ - వరాశ్రయః - తపః ప్రీతదేవతావరలభ్యో మనీషితోఽభీష్టోఽర్థః - స్వర్గో వా - అన్యో వా - యమాశ్రిత్య ॥ ౧౭½ ॥ బ్రాహ్మణ ఇతి। సత్యవాగ్భవ - సత్యం కథయేత్యర్థః । ౧౯½ । ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణి

స్తవ్యం వా ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యా
ఖ్యాయాం - పంచసప్తతితమస్సర్గః - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అథ శూద్రశిరశ్ఛేదేన బాలోజ్జీవనం - తస్యేతి ॥ ౨ ॥ నేతి ॥ మిథ్యావచనాభావే హేతుమాహ ॥ దేవలోకజిగీషయేతి ॥ ౩ ॥ భాష
త ఇతి ॥ తస్య శిర ఇత్యన్వయః ॥ ౪ ॥ తస్మిన్నితి ॥ అగ్నిపురోగమా వాయుప్రముఖా యస్య సహితాః ॥ ౫ ॥ పుష్పవృష్టిరితి ॥ పుష్పవృష్టేః ప్రపంచ
దివ్యానామితి - ప్రపపాత వృష్టిరితి శేషః ॥ ౭ ॥ గృహాణేతి ॥ కిం నామ సురకార్యం తత్రాహ - స్వర్గభాఙ్న హీతి ॥ యతశ్శూద్రస్తపసా స్వ
ర్గం గన్తుమిచ్ఛతి సోఽయం త్వత్కృతే త్వత్కృతతపోనివర్తనేన స్వర్గభాఙ్న జాతః - అతో దేవకార్యం కృతమితి భావః ॥ ౯ ॥ యదీతి ॥ ఏతం వ
రం దిశన్తు - ఏతద్వరదానమేవ మమ ఈప్సితమిత్యన్వయః స్మృతమితి పునరుక్తం ॥ ౧౦ ॥ మమేతి ॥ వైవస్వతక్షయం యమసదనం ॥ ౧౧ ॥ తమి
తి ॥ తే తవ సుతం జీవయిష్యామీత్యయమర్థో మయా ద్విజస్య సంశ్రుతః ప్రతిజ్ఞాతః - అతస్తం జీవయత - మామనృతం కర్తుం నార్హథ
౧౨ ॥ రాఘవస్యేతి ॥ ప్రీతిసమన్వితం ప్రీతియుక్తం ॥ ౧౩ ॥ నిర్వృత ఇతి ॥ అస్మిన్నహని శూద్రశిరశ్ఛేదదివసే - దినావసరే - జీవితం ప్రా
ప్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ ఉక్తమేవార్థం అహస్సు వివక్షితార్థప్రదర్శనేన ప్రకాశయతి - యస్మిన్ ముహూర్త ఇతి ॥ ౧౫ ॥ స్వస్తీ
త్యాదిశ్లోకద్వయం ॥ ౧౭ ॥ స ఇతి ॥ తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ దేవానాం దేవాన్ ప్రతి తథాస్త్వితి ప్రత్యుత్తర్యేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అవిశేషతః అవ

తస్యతద్వచనం శ్రుత్వా రామస్యాక్లిష్టకర్మణః। అవాక్శిరాస్తథాభూతో వాక్యమేతదువాచ
హ ॥ ౧ ॥ శూద్రయోన్యాం ప్రసూతోఽస్మి శంబుకో నామ నామతః। దైవత్వం ప్రార్థయే రామ సశరీరో
మహాయశః ॥ ౨ ॥ న మిథ్యాహం వదే రామ దేవలోకజిగీషయా। శూద్రం మాం విద్ధి కాకుత్స్థ తప ఉగ్రం స
మాస్థితమ్ ॥ ౩ ॥ భాషతస్తస్య శూద్రస్య ఖడ్గం సురుచిరప్రభమ్। నిష్కృష్య కోశాద్విమలం శిరశ్చిచ్ఛేద రా
ఘవః ॥ ౪ ॥ తస్మిన్ శూద్రే హతే దేవాస్సేన్ద్రాస్సాగ్నిపురోగమాః। సాధు సాధ్వితి కాకుత్స్థం ప్రశశంసు
ర్ముహుర్ముహుః ॥ ౫ ॥ పుష్పవృష్టిర్మహత్యాసీద్దివ్యానాం సుగన్ధినామ్। పుష్పాణాం వాయుము
క్తానాం సర్వతః ప్రపపాత హ ॥ ౬ ॥ సుప్రీతాశ్చాబ్రువన్ రామం దేవాస్సత్యపరాక్రమమ్। సురకార్య
మిదం సౌమ్య సుకృతం తే మహామతే ॥ ౭ ॥ గృహాణ చ వరం సౌమ్య యత్త్వమిచ్ఛస్యరిందమ। స్వర్గభాఙ్న
హి శూద్రోఽయం త్వత్కృతే రఘునన్దన ॥ ౮ ॥ దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా రాఘవస్సుసమాహితః। ఉ
వాచ ప్రాంజలిర్వాక్యం సహస్రాక్షం పురందరమ్ ॥ ౯ ॥ యది దేవాః ప్రసన్నా మే ద్విజపుత్రస్స జీవతు।
దిశన్తు వరమేతన్మే ఈప్సితం పరమం మమ ॥ ౧౦ ॥ మమాపచారాద్బాలోఽసౌ బ్రాహ్మణస్యైకపుత్రకః। అ
ప్రాప్తకాలః కాలేన నీతో వైవస్వతక్షయమ్ ॥ ౧౧ ॥ తం జీవయత భద్రం వో నానృతం కర్తుమర్హథ। ద్విజస్య
సంశ్రుతోఽర్థో మే జీవయిష్యామి తే సుతమ్ ॥ ౧౨ ॥ రాఘవస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా విబుధసత్తమాః। ప్రత్యూ
చూ రాఘవం ప్రీతా దేవాః ప్రీతిసమన్వితమ్ ॥ ౧౩ ॥ నిర్వృతో భవ కాకుత్స్థ సోఽస్మిన్నహని బాలకః। జీవితం
ప్రాప్తవాన్ భూయస్సమేతశ్చాపి బన్ధుభిః ॥ ౧౪ ॥ యస్మిన్ముహూర్తే కాకుత్స్థ శూద్రోఽయం వినిపాతితః।
తస్మిన్ముహూర్తే బాలోఽసౌ జీవేన సమయుజ్యత ॥ ౧౫ ॥ స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే సాధు యామ నరర్ష
భ। అగస్త్యస్యాశ్రమపదం ద్రష్టుమిచ్ఛామి రాఘవ ॥ ౧౬ ॥ తస్య దీక్షా సమాప్తా హి బ్రహ్మర్షేస్సుమహా
ద్యుతేః। ద్వాదశం హి గతం వర్షం జలశయ్యాం సమాసతః ॥ ౧౭ ॥ కాకుత్స్థ తద్గమిష్యామో మునిం సమభినన్ది
తుమ్। త్వం చాప్యాగచ్ఛ భద్రం తే ద్రష్టుం తమృషిసత్తమమ్ ॥ ౧౮ ॥ స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ దేవానాం రఘునం

...టీకాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచసప్తతితమస్సర్గః - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀
తస్యేత్యాది ॥ ౩ ॥ భాషత ఇతి ॥ తస్య శిర ఇత్యన్వయః ॥ ౫ ॥ పుష్పవృష్టిరితి ॥ పుష్పవృష్టిః మహతీతి శేషః ॥ ❀ ॥ పుష్పవృష్టిః
...తస్మై రామాయ పంచసం - దివ్యానామిత్యాది ॥ ప్రపపాతేతి - వృష్టిరితి శేషః ॥ ౭ ॥ గృహాణేతి ॥ సురకార్యమేవాహ - స్వర్గభాగితి
యస్మాచ్ఛూద్రస్తపసా స్వర్గం గన్తుమిచ్ఛతి - సోఽయం త్వత్కృతే నిహతః స్వర్గభాఙ్న కృతః - తస్మాద్దేవకార్యం కృతమిత్యర్థః
౧౦ ॥ మమేతి ॥ వైవస్వతక్షయం - యమగృహం ॥ ౧౧ ॥ తమితి ॥ ద్విజస్యేతి ॥ తే తవ సుతం - జీవయిష్యామీత్యయమర్థో - మయా ద్విజస్య
సంశ్రుతః ప్రతిజ్ఞాతః ॥ ౧౩ ॥ నిర్వృత ఇతి ॥ అస్మిన్నహని - త్వయా శూద్రశిరశ్ఛేదదివసే - దినావసానే - జీవితం ప్రాప్తవాని

పాతక ఇత్యర్థః॥ ౨౬॥ త్వమితి॥ ఉత్తమైర్బహుభిర్గుణైస్త్వం బహుమతో బహుమాన్యః అతిథిత్వాచ్చ పూజ్యః విశేషతశ్చ త్వం మే పూజ్య ఇత్యాహ-మమేతి॥ మమ హృది స్థిత ఇత్యంతర్యామిస్వరూపత్వాదితి భావః-అత ఏవ సదా స్మరణవిషయతయా హృది స్థితః అతో ధ్యేయత్వాచ్చ త్వం పూజ్యః-యద్వా-హృది స్థితః-ఏతేన స్వస్య స్వరూపతత్త్వమప్యుక్తం॥ ౨౭॥ సురా ఇతి॥ బ్రాహ్మణస్య సుతః శూద్రహననధర్మేణ త్వయా జీవాపితః జీవనం ప్రాపితః-పురాణపుత్రః॥ ౨౮॥ త్వం హీతి॥ నారాయణః నరాణాం సమూహో నారం-తస్య జీవసమూహస్యేత్యర్థః-తస్యాయనః స్థానం-ఆధారః-త్వయి సర్వమితి॥ సనాతనః పురుషః బ్రహ్మ॥ ౨౯॥ ఇదమితి॥ దివ్యేన వపుషా ప్రకాశమానసన్నివేశేన-దివ్యం దేవయోగ్యం-అత ఏవ స్వతేజసా దీప్యమానం-ఆభరణం వలయరూపం-నను క్షత్రియస్య బ్రాహ్మణద్రవ్యగ్రహణమనుచితం చేత్తత్రాహ-మత్ప్రియం కురు ఇతి॥ మత్ప్రియార్థమనుచితమపి కార్యమిత్యాశయః-అథవా-రాజత్వాద్రక్షితాహమస్త్రయా త్వద్దర్శనలమనుచితమిత్యపేక్ష్య ప్రదానేన మమ ప్రియం భవతి-తవ చ దోషో నాస్తి-భక్తదత్తాంగీకారే హాని నాంగీకార ఇవేత్యాశయః॥ ౩౦½॥ నను కథం తవ ప్రియమిత్యత్రాహ-దత్తస్యేతి॥ యేన కేనాపి దత్తస్య అనుపభుజ్య పునస్స్వేష్టదేవాదిభ్యో దానే సుమహత్ఫలముచ్యతే॥ శ్లో॥ లబ్ధ్వా పత్రం పునః పుణ్యం దత్తస్య పునరితి స్మరణాత్-ఏవం చ మహాఫలహేతుత్వాత్తుభ్యం ప్రదానం మమ ప్రియమిత్యర్థః-నన్వన్యస్యైవ తర్హి దేయం వా భరణమిత్యత్రాహ-భరణే హీతి॥ ఏతదాభరణస్య భరణే ధారణే భవానేవ శక్తో యోగ్యః-కించ-మహతాం మహాఫలానాం బ్రహ్మలోకాదీనాం దానే చ త్వం శక్త ఇత్యనుకర్షః॥ ౩౧½॥ నను మత్తోఽపి మహాన్ వ్యక్తిః ఇంద్రాదిభ్యోఽపి యత్తాం దత్తేత్యత్రాహ-త్వం హీతి॥ తస్మాత్త్వం మహానితి తత్ప్రతీచ్ఛ గృహాణ॥ ౩౩॥ అథోవాచేత్యాద్యభ్యతారణా ధర్మమప్రత్యక్షం తం త్రయోదశశ్లోకార్థకమనుష్ఠానే ప్రతిష్ఠా

దనః॥ ఆరురోహ విమానం తం పుష్పకం హేమభూషితమ్॥ ౧౯॥ తతో దేవప్రయాతేనా సైన్యేనాసౌ బలాహక స్తరైః। తామోప్యనుజగామాశు కుంభయోనేస్తపోవనమ్॥ ౨౦॥ దృష్ట్వా తు దేవాంస్సంప్రాప్తానగస్త్యస్తపసాం నిధిః। అర్చయామాస ధర్మాత్మా సర్వాంస్తానవిశేషతః॥ ౨౧॥ ప్రతిగృహ్య తతః పూజాం సంపూజ్య చ మహామునిమ్। జగ్ముస్తే త్రిదశా హృష్టా నాకపృష్ఠం సహానుగాః॥ ౨౨॥ గతేషు తేషు కాకుత్స్థః పుష్పకాదవరుహ్య చ। తతోఽభివాదయామాస అగస్త్యమృషిసత్తమమ్॥ ౨౩॥ సోఽభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంతమివ తేజసా। ఆతిథ్యం పరమం ప్రాప్య నిషసాద నరాధిపః॥ ౨౪॥ తమువాచ మహాతేజాః కుంభయోనిర్మహాతపాః। స్వాగతం తే నరశ్రేష్ఠ దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి రాఘవ॥ ౨౫॥ త్వం మే బహుమతో రామ గుణైర్బహుభిరుత్తమైః। అతిథిః పూజనీయశ్చ మమ నిత్యం హృది స్థితః॥ ౨౬॥ సురా హి కథయంతి త్వామాగతం శూద్రఘాతినమ్। బ్రాహ్మణస్య తు ధర్మేణ త్వయా జీవాపితస్సుతః॥ ౨౭॥ ఉష్యతాం చేహ రజనీం సకాశే మమ రాఘవ। ప్రభాతే పుష్పకేణ త్వం గంతా స్వపురమేవ హి॥ ౨౮॥ త్వం హి నారాయణః శ్రీమాంస్త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్। త్వం ప్రభుస్సర్వభూతానాం పురుషస్త్వం సనాతనః॥ ౨౯॥ ఇదం చాభరణం సౌమ్య నిర్మితం విశ్వకర్మణా। దివ్యం దివ్యేన వపుషా దీప్యమానం స్వతేజసా॥ ప్రతిగృహ్ణీష్వ కాకుత్స్థ మత్ప్రియం కురు రాఘవ॥ ౩౦½॥ దత్తస్య హి పునర్దానం సుమహత్ఫలముచ్యతే॥ భరణే హి భవాన్ శక్తః ఫలానాం మహతామపి॥ ౩౧½॥ త్వం హి శక్తస్తారయితుం సేంద్రానపి దివౌకసః॥ తస్మాత్ప్రదాస్యే విధివత్తత్ప్రతీచ్ఛ నరాధిప॥ దివ్యమాభరణం చిత్రం ప్రదీప్తమివ భాస్కరమ్॥ ౩౩॥ అథోవాచ మహాబాహురిక్ష్వాకూణాం మహారథః। రామో మతిమతాం శ్రేష్ఠః క్షత్రధర్మమనుస్మరన్॥ ౩౪॥ ప్రతిగ్రహోఽయం భగవన్ బ్రాహ్మణస్యావిగర్హితః। క్షత్రియేణ కథం బ్రహ్మన్ ప్రతిగృహ్యం ... బ్రాహ్మణపుంగవ॥ ౩౫॥ బ్రాహ్మణేనావశేషేణ దత్తం తన్నార్హసి। ఏవముక్తస్తు రామేణ ప్రత్యువాచ మహానృషిః॥ ౩౬॥ ఆసన్ కృతయుగే రామ బ్రహ్మభూతే పురా యుగే। అపార్థివాః ప్రజాస్సర్వాస్సురాణాం తు శతక్రతుః॥ ౩౭॥ తాః ప్రజా

ర్థః॥ ౧౯॥ స్వస్తీతి॥ యామ ... ఉత్తమం తపోవనం॥ ౨౦॥ దృష్ట్వేతి॥ అవిశేషతః-సర్వానుపాలన ఇత్యర్థః॥ ౨౧॥ త్వమితి॥ హృది స్థిత ఇతి॥ పరబ్రహ్మభూతత్వాత్ సర్వహృదయ సంనిధానాద్ధృది స్థిత ఇత్యర్థః॥ ౨౭॥ సురా హీతి॥ జీవాపితః-జీవనం ప్రాపితః-పుత్రాస్తు-అత్ర త్వమేవ క్షత్రియాణాం ఇతి గాంభీర్య ... ఇత్యాహుః॥ ౩౦½॥ దత్తస్యేతి ... దత్తస్య-ఉత్తమపాత్రస్య ... మహాఫలముచ్యతే-భరణే హీతి॥ ... శబ్దాలంకారముక్తైరిత్యర్థః

ప్రయచ్ఛతేతి ॥ ౪౬ ॥ ఏతదుత్తరం-తస్యేతి-పరమధార్మికమితి-ఉభయోరప్యుభయసాధనభూతధర్మసహితమిత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥ ప్రతిగృహ్యేతి ॥ విషయకం ప్రష్టుమిత్యర్థః - ఆగమమితి ॥ ఆగమం ప్రాప్తిమార్గమిత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥ అత్యద్భుతమితి ॥ ఇదం దివ్యం మత్యద్భుతమాశ్చర్యమిత్యర్థః - యద్వా అత్యద్భుతం యథా భవతి తథా దివ్యవపుషా దివ్యసన్నివేశవిశేషేణ యుక్తం - కథం కేన ప్రకారేణ - కుతో వా దేశాత్ - కేన పురుషేణ వాహృతం వృత్తం ॥ ౪౯ ॥ కుతూహలేతి ॥ బహూనామాశ్చర్యాణాం సముద్రజలపాన వింధ్యస్తంభన ఇల్వలవాతాపిమరణాద్యాశ్చర్యాణాం పరమకో నిధిః ఉత్తమస్థానం భవానితి యోజనా ॥ ౫౦ ॥ ఏవమితి ॥ పురా త్రేతాయుగే పూర్వతన త్రేతాయుగాభ్యంతరయుగే మహత్కాలవిశేషే ॥ ౫౧-౫౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం షట్సప్తతితమస్సర్గః - §§※••••••••••••••••••※※※※

అథ తత్ప్రాప్తికథనం - పురేతి ॥ పురా త్రేతాయుగే పూర్వతనచతుర్యుగవర్తి త్రేతాయుగే - బహువిస్తరం బహువిస్తారం - పక్షివర్జితమరణ్యమభూదితి శేషః ॥ ౧ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్నరణ్యేకదేశే - ఉత్తమం తపః కుర్వాణోహం - తదరణ్యమాక్రమితుం ఆసమంతాత్పర్యటనం కృత్స్నం మపగంతుముపాగమముపగతవానస్మి ॥ ౨ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య రూపమితి - భావప్రధానరూపమిత్యర్థః - నశశాక నశకితవాన్ - అ

దేవదేవేశం రాజార్థం సముపాద్రవన్ । సుగణాంస్థాపితో రాజా త్వయా దేవశతక్రతుః ॥ ౩౭ ॥ ప్రయచ్ఛనో హి లోకేశ పార్థివం నరపుంగవమ్ । తస్మై పూజాం ప్రయుంజానా నూతపాపాశ్చరేమహి ॥ ౩౯ ॥ న వసామో వినా రాజ్ఞా ఏష నో నిశ్చయః పరః ॥ ౩౯½ ॥ ప్రజానాం వచనం శ్రుత్వా నిశ్చయిత్వా ధర్మముత్తమమ్ । తతో బ్రహ్మా సురశ్రేష్ఠో లోకపాలాన్సవాసవాన్ । సమాహూయాబ్రవీత్సర్వాం స్తేజోభాగాన్ప్రయచ్ఛత ॥ ౪౧ ॥ తతో దదుర్లోకపాలాస్సర్వే భాగాన్స్వతేజసః । అథోపచ్ఛత్ తతో బ్రహ్మా యతో జాతః క్షుపో నృపః ॥ ౪౨ ॥ తతః బ్రహ్మా లోకపాలానాం సమాంశైః క్షుపమయోజయత్ । తతో దదౌ నృపం తాసాం ప్రజానామీశ్వరం క్షుపమ్ ॥ ౪౩ ॥ తత్రైంద్రేణ చ భాగేన మహీమాజ్ఞాపయన్నృపః । వారుణేన తు భాగేన వపుః పుష్యతి రాఘవ ॥ ౪౪ ॥ కౌబేరేణ తు భాగేన విత్తం తాసాం దదౌ తదా । యస్తు యామ్యో భవద్భాగస్తేన శాస్తి స్మ స ప్రజాః ॥ ౪౫ ॥ తత్రైంద్రేణ నరశ్రేష్ఠ భాగేన రఘునందన । ప్రతిగృహ్ణీష్వ భద్రం తే తారణార్థం మమ ప్రభో ॥ ౪౬ ॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా ఋషేః పరమధార్మికమ్ । తత్రావః ప్రతిజగ్రాహ మునేరాభరణం వరమ్ ॥ ౪౭ ॥ ప్రతిగృహ్య తతో రామస్తదాభరణముత్తమమ్ । ఆగమం తస్య దీప్తస్య ప్రష్టుమేవోపచక్రమే ॥ ౪౮ ॥ అత్యద్భుతమిదం దివ్యం వపుషా యుక్తముత్తమమ్ । కథం భగవతా ప్రాప్తం కుతో వా కేన వాహృతమ్ ॥ ౪౯ ॥ కుతూహలతయా బ్రహ్మన్ పృచ్ఛామి త్వాం మహాయశః । ఆశ్చర్యాణాం బహూనాం హి నిధిః పరమకో భవాన్ ॥ ౫౦ ॥ ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే మునిర్వాక్యమథాబ్రవీత్ । శృణు రామ యథావృత్తం పురా త్రేతాయుగే యుగే ॥ ౫౧ ॥ రమణీయః ప్రదేశేస్మిన్వనే యద్దృష్టవానహమ్ । ఆశ్చర్యం మిదం మహాబాహో దానమాశ్రిత్య కేవలం ॥ ౫౨ ॥ ※※※※※※※※※

※※※※※※※※※※※ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే షట్సప్తతితమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※

పురా త్రేతాయుగే రామ వ్యారణ్యం బహువిస్తరమ్ । సమంతాద్యోజనశతం నిర్మృగం పక్షివర్జితమ్ ॥ ౧ ॥ తస్మిన్నిర్మానుషేరణ్యే కుర్వాణస్తప ఉత్తమమ్ । అహమాక్రమితుం సౌమ్య తదరణ్యముపాగమమ్ ॥ ౨ ॥ తస్య రూపమరణ్యస్య నిర్దేష్టుం నశశాక హ । ఫలమూలైః సుఖాస్వాదైర్బహురూపైశ్చ

త్యర్థః ॥ ధరణీపిధవాన్ శక్తస్సంప్రాప్తా మరుతాపీవవాతః ॥ ౪౬ ॥ ప్రతిగృహ్యేతి ॥ ఆగమం ప్రాప్తిమార్గం ॥ ౪౮ ॥ అత్యద్భుతమితి ॥ కుతో వా కేన వానిమిత్తేన - కేన పురుషేణ వాహృతం ॥ ౫౦ ॥ ఏవమితి ॥ త్రేతాయుగే త్రేతాయుగాన్యే ॥ ౫౧-౫౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షట్సప్తతితమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

పురేత్యాది ॥ పురా త్రేతాయుగే - పూర్వచతుర్యుగవర్తి త్రేతాయుగే - బహువిస్తరం - బహువిస్తారం - పక్షివర్జితమితి ॥ అరణ్యమభూదితిశేషః ॥ ౧ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్నరణ్యే - తదేకదేశే - తపః కుర్వాణోహం - తదరణ్యమాక్రమితుం - ఆసమంతాత్పర్యటనం - కృత్స్నాత్పర్యటనాయ గంతుముపాగమం - ఉపగతవాన్ ॥ ౨ ॥ తస్యేతి ॥ నిర్దేష్టుం నశశాక - నాశక్నువం - తస్య రూపమితి ॥ సుఖాస్వాదం

తో ఽఽశ్రమ ఇతి దాశరథే। తదేవాహ-ఫలమూలైరితి। సుఖాస్వాదైః-ఆనందకరస్వాదుయుక్తైః-బహురూపైః అనేకవిధైః ॥ ౩ ॥ తస్యేతి। కారండవః జలకాకః ॥ ౪ ॥ పద్మేతి। సమతిక్రాంతశైవలం శైవలస్య ప్లవమానశైవాలయుతం-సుఖాస్వాదం సుఖావహప్రాశనపానీయవత్ ॥ ౫ ॥ అరజస్కమితి। అరజస్కం నిర్మలమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ పురాణమితి। నైదాఘీం నిదాఘసంబంధినీం ॥ ౭ ॥ ప్రభాత ఇతి। కాల్యం ప్రాతః కర్తవ్యం స్నానాదికర్మోద్దిశ్య - ఉత్థాయ-తత్సరో గంతుముపచక్రమే-అపరో ఽఽశ్రమ ఇతి దాశరథే అజరం అక్షీణం ॥ ౮ ॥ పఙ్క్తిభేదేనేతి। పఙ్క్తిభేదేన భోజనకాలే పఙ్క్తిభేదపక్షేణ - పరయాలక్ష్మ్యోపేతమితి శేషః। శ్లో। యః పఙ్క్తిభేదపక్షేణ భోజనే సముపస్థితే। ఆత్మానం పోషయేత్సత్యోర్వా మృతస్స స్వం మాంసం ఖాదతీతి స్మృతేరితి భావః ॥ ౯ ॥ తమితి। తమర్థం చింతయానః కిమిదం స్యాదితి చింతయానః ॥ ౧౦ ॥ అథేతి। అద్భుతదర్శనం ఆశ్చర్యకరదర్శనం సర్వవిషయవత్ ॥ ౧౧ ॥ అత్యర్థమితి। అత్యర్థమతిరూపవంతం ॥ ౧౨ ॥ గాయంతీతి। శ్వేత్యయంతి హాసవచనవిశేషైః ఖేలయంతీత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ అపరా ఇతి। చంద్రరశ్మ్యాభైః చామరైః-తస్య వదనం దోధూయురితి లిట్ ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి। పశ్యతో మే సముక్షమితి శేషః ॥ ౧౫ ॥ తథేతి। సంస్ప్రష్టుం శుద్ధాచమనం కర్తుం-ఉపచక్రమే ఇత్యుద్యోగోభూత్ ॥ ౧౯ ॥ కస్యేతి। హే దేవసంకాశ దేవతుల్య-ఈదృశ ఆహారః ఈదృశో భావశ్చ కిం స్యాత్ - నకస్యాపి-అతో హేతోః త్వయా దండ్యయంతృ ద్రష్ట్వా ఆశ్చర్యమేవ వర్తతే-త

పాదపైః ॥ ౩ ॥ తస్యాశ్రమస్య మధ్యే తు సరో యోజనమాయతమ్। హంసకారండవాకీర్ణం చక్రవాకోపశోభితమ్ ॥ ౪ ॥ పద్మోత్పలసమాకీర్ణం సమతిక్రాంతశైవలమ్। తదాశ్చర్యమివాత్యర్థం సుఖాస్వాదమనుత్తమమ్ ॥ ౫ ॥ అరజస్కం తథాక్షోభ్యం శ్రీమత్పక్షిగణాయుతమ్। సమీపే తస్య సరసః మహదద్భుతమాశ్రమమ్ ॥ ౬ ॥ పురాణం పుణ్యమత్యర్థం తపస్విజనవర్జితమ్। తత్రాహమవసం రాత్రిం నైదాఘీం పురుషర్షభ ॥ ౭ ॥ ప్రభాతే కాల్యముత్థాయ సరస్తదుపచక్రమే। అథాపశ్యం శవం తత్ర సుపుష్టమజరం క్వచిత్ ॥ ౮ ॥ పఙ్క్తిభేదేన పుష్టాంగం సమాశ్రితసరోవరమ్। తిష్ఠంతం పరయా లక్ష్మ్యా తస్మింస్తోయాశయే నృప ॥ ౯ ॥ తమర్థం చింతయానో ఽహం ముహూర్తం తత్ర రాఘవ। ఉషితో ఽస్మి సరస్తీరే కిం న్విదం స్యాదితి ప్రభో ॥ ౧౦ ॥ అథాపశ్యం ముహూర్తేన దివ్యమద్భుతదర్శనమ్। విమానం పరమోదారం హంసయుక్తం మనోజవమ్ ॥ ౧౧ ॥ అత్యర్థం స్వర్గిణం తత్ర విమానే రఘునందన। ఉపాసతే ఽప్సరసాం వీర సహస్రం దివ్యభూషణమ్ ॥ ౧౨ ॥ గాయంతి దివ్యగేయాని వాదయంతి తథాపరాః। శ్వేతయంతి తథా చాన్యా నృత్యంతి చ తథాపరాః ॥ ౧౩ ॥ అపరాశ్చంద్రరశ్మ్యాభైః హేమదండైశ్చ చామరైః। దోధూయుర్వదనం తస్య పుండరీకనిభేక్షణమ్ ॥ ౧౪ ॥ తతస్సింహాసనం త్యక్త్వా మేరుకూటమివాంశుమాన్। పశ్యతో మే తదా రామ విమానాదవరుహ్య చ ॥ ౧౫ ॥ తం శవం భక్షయామాస స స్వర్గీ రఘునందన ॥ ౧౬ ॥ తథా భుక్త్వా యథాకామం మాంసం బహు సుపీవరమ్ ॥ * ॥ అవతీర్య సరస్స్వర్గీ సంస్ప్రష్టుముపచక్రమే ॥ ౧౭ ॥ ఉపస్పృశ్య యథాన్యాయ్యం స స్వర్గీ రఘుపుంగవ ॥ * ॥ ఆరోఢుముపచక్రామ విమానవరముత్తమమ్ ॥ ౧౮ ॥ తమహం దేవసంకాశమారోహంతముదీక్ష్య వై ॥ * ॥ విమానమబ్రువం వాక్యం స్వర్గిణం పురుషర్షభ ॥ ౧౯ ॥ కో భవాన్ దేవసంకాశ ఆహారశ్చ విగర్హితః ॥ * ॥ త్వయాయం భుజ్యతే సౌమ్య కిమర్థం వక్తుమర్హసి ॥ ౨౦ ॥ కస్య స్యాదీదృశో భావ ఆహారో దేవసంమత ॥ * ॥ ఆశ్చర్యం వర్తతే సౌమ్య శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వతః। నాహమౌపయికం మన్యే తవ భక్ష్యమిదం శవమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యేవముక్తస్స నరేంద్ర నాకీ కౌతూహలాత్సూనృతయా గిరా చ। శ్రుత్వా చ వాక్యం మమ సర్వమేతత్సర్వం తథా

మిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ పద్మేతి। సుఖాస్వాదం సుఖావహప్రాశనపానీయవదిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ అరజస్కమితి। అరజస్కం నిర్మలం ॥ ౬ ॥ పురాణమితి। నైదాఘీం నిదాఘసంబంధినీం ॥ ౭ ॥ ప్రభాత ఇతి। కాల్యం సాధుకాల్యం-ప్రాతఃకాలకర్తవ్యం స్నానకర్మోద్దిశ్య-ఉత్థాయ-ఉపచక్రమే-అపరో ఽఽశ్రమ ఇతి దాశరథే ॥ ౮ ॥ పఙ్క్తిభేదేనేతి। లక్ష్మ్యోపేతమితి శేషః ॥ ౧౫ ॥ తథేతి। సంస్ప్రష్టుం శుద్ధాచమనం కర్తుమిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ కస్యేతి। ఆహారః ఈదృశో భావశ్చ దేవసంమతః - అతః ఆశ్చర్యం వర్తతే - అహమిత్యస్య క్రియా శేషాధ్యాహారః-అత స్త

ప్తాత్సర్వం తత్త్వతశ్శ్రోతుమిచ్ఛామి ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం- ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - సప్తసప్తతితమస్సర్గః - ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

శ్రుత్వేతి ॥ ౧ ॥ శృణ్వితి॥ సుఖదుఃఖయోః దివ్యదేహశవభక్షణనిమిత్తయోః- కారణమితి శేషః- అనతిక్రమణీయమేవ తత్కారణం యథా పృచ్ఛసి తథా వక్ష్యామి శృణ్వితి సంబంధః ॥ ౨ ॥ తత ఇతి॥ ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం యథా తథా కృతవాన్ ॥ ౬ ॥ సోహమితి॥ కస్మింశ్చిన్నిమిత్తే కేనచిల్లక్షణేన - కాలధర్మం మృత్యుం హృది న్యస్య జ్ఞాత్వా ॥ ౧౦ ॥ తస్యేతి॥ స్వర్గభూతస్య స్వర్గం బ్రహ్మలోకం భూతస్య ప్రాప్తస్య ॥ ౧౧ ॥ గత్వేతి॥ త్రిభువనశ్రేష్ఠం త్రీణ్యేవ భువనేభ్యః స్వతః పదాపేక్షయా త్రీణ్యేవ బ్రహ్మలోకే శ్రేష్ఠం కారణ్యకర్తారమిత్యర్థః. యద్వా- త్రిష్వపి భువనేషు శ్రేష్ఠమిత్యర్థః ॥ ౧౧½ ॥ భగవన్నితి॥ క్షుత్పిపాసే అనుగే యస్య సః ॥ ౧౪ ॥ స్వశరీరమితి॥ స్వశరీరం కేవలం త్వయా పుష్టం ॥ ౧౬½ ॥ దత్తమితి॥ సూక్ష్మః లింగవ్యత్యయ ఆర్షః- అల్పమపి దత్తం దానం తే నాస్తి- దేవపిత్రతిథిభ్యః- కింతు- తప ఏవ నిషేవసే అసేవిష్ఠా ఇతి యావత్ - తపో మనసశ్చేంద్రియాణాం చైకాగ్ర్యం ఆత్మవిషయకత్వరూపం- తాదృశతపః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యర్థం జాతం.

వా కథయన్నమేతి ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే సప్తసప్తతితమస్సర్గః. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

శ్రుత్వా తు భాషితం వాక్యం మమ రామ శుభాక్షరమ్ । ప్రాంజలిః ప్రత్యువాచేదం స స్వర్గీ రఘునం
దన ॥ ౧ ॥ శృణు బ్రహ్మన్ పురావృత్తం మమైతత్సుఖదుఃఖయోః । అనతిక్రమణీయం హి యథా పృచ్ఛసి
మాం ద్విజ ॥ ౨ ॥ పురా వైదర్భకో రాజా పితా మమ మహాయశాః । సుదేవ ఇతి విఖ్యాతస్త్రిషు లోకే
షు వీర్యవాన్ ॥ ౩ ॥ తస్య పుత్రద్వయం బ్రహ్మన్ ద్వాభ్యాం స్త్రీభ్యామజాయత । అహం శ్వేత ఇతి ఖ్యా
తో యవీయాన్ సురథోఽభవత్ ॥ ౪ ॥ తతః పితరి స్వర్యాతే పౌరా మామభ్యషేచయన్ । తత్రాహం కృతవాన్
రాజ్యం ధర్మ్యం చ సుసమాహితః ॥ ౫ ॥ ఏవం వర్షసహస్రాణి సమతీతాని సువ్రత । రాజ్యం కారయ
తో బ్రహ్మన్ ప్రజా ధర్మేణ గుప్తతః ॥ ౬ ॥ సోఽహం నిమిత్తే కస్మింశ్చిద్విజ్ఞాతాయుర్ద్విజోత్తమ । కాలధర్మం
హృది న్యస్య తతో వనముపాగమమ్ ॥ ౭ ॥ సోఽహం వనమిదం దుర్గం మృగపక్షివివర్జితమ్ । తపశ్చర్తుం ప్ర
విష్టోఽస్మి సమీపే సరసః శుభే ॥ ౮ ॥ భ్రాతరం సురథం రాజ్యే హ్యభిషిచ్య నరాధిపమ్ । ఇదం సరస్సమాసా
ద్య తపస్తప్తం మయా చిరమ్ ॥ ౯ ॥ సోఽహం వర్షసహస్రాణి తపస్త్రీణి మహావనే । తప్త్వా సుదుష్కరం
ప్రాప్తో బ్రహ్మలోకమనుత్తమమ్ ॥ ౧౦ ॥ తస్య మే స్వర్గభూతస్య క్షుత్పిపాసే ద్విజోత్తమ । బాధేతే
పరమోదార తతోఽహం వ్యథితేంద్రియః ॥ ౧౧ ॥ గత్వా త్రిభువనశ్రేష్ఠం పితామహమువాచ హ । ౧౧½ ॥
భగవన్ బ్రహ్మలోకోఽయం క్షుత్పిపాసావివర్జితః । కస్యాయం కర్మణః పాకః క్షుత్పిపాసానుగో హ్య
హమ్ । ఆహారః కశ్చ మే దేవ తన్మే బ్రూహి పితామహ ॥ ౧౩ ॥ పితామహస్తు మామాహ తవాహారః సుదే
వజ । స్వాదూని స్వాని మాంసాని తాని భక్షయ నిత్యశః ॥ ౧౪ ॥ స్వశరీరం త్వయా పుష్టం కుర్వతా తప ఉత్త
మమ్ । అనుప్తం రోహతే శ్వేత న కదాచిన్మహామతే ॥ ౧౫ ॥ తృప్తిర్న తేఽస్తి సూక్ష్మోఽపి వనే సత్త్వనిషేవితే ।
పురా త్వభితమాగాయ భిక్షాయై యదా మే న్వప । ❀ ॥ సహింద త్వాత్త్వమోహాద్భయస్మాదతిథయోఽపి వై ॥
౧౬½ ॥ దత్తం న తేఽస్తి సూక్ష్మోఽపి తప ఏవ నిషేవసే ॥ ❀ తేన స్వర్గగతో వత్స బాధ్యసే క్షుత్పిపాసయా ॥

త్సర్వం తత్త్వతశ్శ్రోతుమిచ్ఛామి ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే- శ్రీరామాయణభూషణే- మణిమకుటాఖ్యానే -ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తసప్తతితమస్సర్గః ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

౧ ॥ శృణ్వితి॥ సుఖదుఃఖయోః దివ్యత్వశవభక్ష్యరూపయోః- కారణమితి శేషః ॥ ౨ ॥ తత ఇతి॥ ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం యథా తథా ॥ ౬ ॥ సోహమితి॥ నిమిత్తే- కస్మింశ్చిదితి కేనచిన్నిమిత్తేన లక్షణేన దుర్నిమిత్తాదినా విజ్ఞాతాయుః విజ్ఞాతాయురవధిః - కాలధర్మం హృది న్యస్య స్వస్య మరణాగమం జ్ఞాత్వేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ తస్యేతి॥ స్వర్గభూతస్య స్వర్గం ప్రాప్తస్య- స్వర్గో ఽత్ర బ్రహ్మలోకః ॥ ౧౪ ॥ స్వశరీరం త్వయా పుష్టమితి॥ మహత్త్వం తపో న కృతం- స్వశరీరమేవ కేవలం త్వయా పుష్టం న తు సుకృతం కించిదపి నరో హితేన హి ॥ ౧౬½ ॥ దత్త మితి॥ సూక్ష్మ ఇతి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః- సూక్ష్మమపి అత్యల్పమపి తేఽదత్తం దానం నాస్తి- దేవపిత్రతిథిభ్యః- కింతు తప ఏవ కేవలం నిషేవసే- నిషేవి

తత్ర-స్వర్గాగతః వరస్వర్గాగతః ॥ ౧౬ ॥ సత్వమితి ॥ తేన మాంసభక్షణేన-తృప్తిః క్షుధానివృత్తిర్భవిష్యతి ॥ ౧౮ ॥ యదేతి ॥ విమోక్ష్యసే విమోచయిష్యసి ఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ సోహమితి ॥ స్వశరీరమేవ భగవదాజ్ఞయా నిత్యోపస్థితమాహారం కుర్మి కరోమి ॥ ౨౧ ॥ తదేవాహ-బహూనితి ॥ ౨౨ ॥ తస్యేతి ॥ కృచ్ఛ్రభూతస్య కృచ్ఛ్రం ప్రాప్తస్య కృచ్ఛ్రాద్ఘోరాన్మాం కృచ్ఛ్రాద్విమోక్షయేత్యర్థః-న నః శక్యమ హమగస్త్యమితి త్వయా వగత స్త్రాహ-అన్యేషామితి ॥ కుంభయోనిం ద్విజమృతే భయాదన్యేషాం త్రిస మాగమనే గతి నాస్తి- అత స్త్వమగస్త్యఇతి నిశ్చిత ఇతి భావః ॥ ౨౪ ॥ ఏతద్దానస్య సద్దానత్వే హేతువాక్యం-పునరేతద్దానేన దుఃఖమోక్షణ వక్త్రా హ-ఇదమితి ॥ అస్య సర్వద త్వాదేతద్దానం సర్వదానాత్మకమితి భావః ॥ ౨౫ ॥ సర్వానితి ॥ తస్మాద్యదిదం ప్రయచ్ఛామి-తదా సర్వకామాన్ సర్వభోగాంశ్చ ప్రయచ్ఛామీతి జానీహి-తారణే తారణనిమిత్తం ॥ ౨౬ ॥ మయేతి ॥ మయా ప్రతిగృహీతే-తత్సుకృతబలాదితి శేషః-వినినాశ హ పునర్భక్షణాయనోపస్థితో భూదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ ప్రణష్ట ఇతి ॥ ప్రముదితః క్షుత్పిపాసారహితతయా అతిసంతోషం ప్రాప్తః ॥ ౨౯ ॥ తేనేతి ॥ తస్మిన్నిమిత్తే స్వతారణరూపనిమిత్తే ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-అష్టసప్తతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ రామేణ వనస్య నిర్జనత్వహేతుప్రశ్నే తద్వర్ణనం-తదితి ॥ గౌరవాత్ సర్వజ్ఞస్సర్వజ్ఞ ఏవ పరమగురురితి సంభావనయేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ భగవన్నితి ॥ యత్ర స తపస్తప్యతి తద్వనం కథమమృగద్విజం స్యాత్ ॥ ౨ ॥ తదితి ॥ తాపస్యకాంతి ద్వనం తపశ్చర్తుం చరితుం స రాజా కథం ప్రవి

౧౭ ॥ సత్వం సుపుష్టమాహారైస్స్వశరీరమనుత్తమమ్ ॥ ❋ ॥ భక్షయస్వామృతరసం తేన తృప్తిర్భవి ష్యతి ॥ ౧౮ ॥ యదా తు తద్వనం శ్వేత ఆగస్త్యస్సుమహానృషిః ॥ ❋ ॥ ఆగమిష్యతి దుర్ధర్షస్తదా కృచ్ఛ్రాద్విమోక్ష్యసే ॥ ౧౯ ॥ సహి తారయితుం సౌమ్య శక్తస్సురగణానపి ॥ ❋ ॥ కిం పునస్త్వాం మహాబాహో క్షుత్పిపాసావశంగతమ్ ॥ ౨౦ ॥ సోహం భగవతశ్శ్రుత్వా దేవదేవస్య నిశ్చయమ్ ॥ ❋ ॥ ఆహారం గర్హితం కుర్మి స్వశరీరం ద్విజోత్తమ ॥ ౨౧ ॥ బహూన్ వర్షగణాన్ బ్రహ్మన్ భుజ్యమానమిదం మయా ॥ ❋ ॥ క్షయం నాభ్యేతి బ్రహ్మర్షే తృప్తిశ్చాపి మమోత్తమా ॥ ౨౨ ॥ తస్య మే కృచ్ఛ్రభూతస్య కృచ్ఛ్రాదస్మాద్విమోక్షయ ॥ ❋ ॥ అన్యేషాం న గతిర్హ్యత్ర కుంభయోనిమృతే ద్విజమ్ ॥ ౨౩ ॥ ఇదమాభరణం సౌమ్య తారణార్థం ద్విజోత్తమ ॥ ❋ ॥ ప్రతిగృహ్ణీష్వ భద్రం తే ప్రసాదం కర్తుమర్హసి ౨౪ ॥ ఇదం తావత్సువర్ణం చ ధనం వస్త్రాణి చ ద్విజ ॥ ❋ ॥ భక్ష్యం భోజ్యం చ బ్రహ్మర్షే దదామ్యాభరణాని చ ॥ ౨౫ ॥ సర్వాన్ కామాన్ ప్రయచ్ఛామి భోగాంశ్చ మునిపుంగవ ॥ ❋ ॥ తారణే భగవన్ మహ్యం ప్రసాదం కర్తుమర్హసి ॥ ౨౬ ॥ తస్యాహం స్వర్గిణో వాక్యం శ్రుత్వా దుఃఖసమన్వితమ్ ॥ ❋ ॥ తారణాయోపజగ్రాహ తదాభరణముత్తమమ్ ॥ ౨౭ ॥ మయా ప్రతిగృహీతే తు తస్మిన్నాభరణే శుభే ॥ ❋ ॥ మానుషః పూర్వకో దేహో రాజర్షేర్వినననాశ హ ॥ ౨౮ ॥ ప్రణష్టే తు శరీరేఽసౌ రాజర్షిః పరయా ముదా ॥ ❋ ॥ తృప్తః ప్రముదితో రాజా జగామ త్రిదివం సుఖమ్ ॥ ౨౯ ॥ తేనేదం శక్రతుల్యేన దివ్యమాభరణం మమ ॥ ❋ ॥ తస్మిన్నిమిత్తే కాకుత్స్థ దత్తమద్భుతదర్శనమ్ ॥ ౩౦ ॥ ❋❋❋❋❋❋❋

❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే అష్టసప్తతితమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋

తదద్భుతతమం వాక్యం శ్రుత్వాఽగస్త్యస్య రాఘవః ॥ గౌరవాద్విస్మయాచ్చైవ పునః ప్రష్టుం ప్రచక్రమే ॥ ౧ ॥ భగవంస్తద్వనం ఘోరం తపస్తప్యతి యత్ర సః ॥ శ్వేతో వైదర్భకో రాజా కథం తదమృగద్విజమ్ ॥ ౨ ॥ తద్వనం స కథం రాజా శూన్యం మనుజవర్జితమ్ ॥ తపశ్చర్తుం ప్రవిష్టస్స శ్రోతుమిచ్ఛామి

తవానిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ మనస్వాం త్రియాణాం వహ్యైతాన్ ... మంతవ్య ఇత్యుక్తం ... సమాధియా ... మిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ సోహమితి ॥ కుర్మి కరోమి ॥ ౨౨ ॥ తస్యేతి ॥ కృచ్ఛ్రభూతస్య కృచ్ఛ్రం ప్రాప్తస్య విమోచయ అమామితి శేషః ॥ ౨౬ ॥ మయేతి ॥ తస్మిన్ తారణనిమిత్తే వినినాశ హ పునర్భక్షణాయ నోపస్థిత ఇత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ తేనేతి ॥ తేన నిమిత్తేన ॥ ౩౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిమకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే అష్టసప్తతితమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తదిత్యాది ॥ గౌరవాత్ - సర్వజ్ఞస్సర్వజ్ఞ ఏవేతి సంభావనయా ॥ ౧ ॥ భగవన్నితి ॥ సయత్ర తపస్యతి తద్వనం కథమమృగద్విజం ॥ ౨ ॥

ష్టుం తచ్ఛ్రోతుమిచ్ఛామి ॥ ౪ ॥ పురేతి ॥ దండధరో రాజా - ప్రభుః వర్ణాశ్రమవిభాగతద్ధర్మప్రవర్తనాధికృతః ॥ ౭ ॥ ప్రీత ఇతి ॥ దండేన చ ప్రజా రక్షేతి యదుక్తం తత్ర - అకారణే దండం మా పాతయేతి శేషః ॥ ౮ ॥ నను పరపీడావహో దండః కథం కర్తవ్య ఇత్యత్రాహ - అపరాధిష్వితి ॥ విధివద్యథాశాస్త్రం యథాపరాధం ముక్తః ప్రవర్తిత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ తస్మాదితి ॥ కుర్వతః దండమితి శేషః ॥ ౧౦ ॥ ఇతీతి ॥ సమాధినా ప్రణవాద్యనుసంధానసహితచిత్తైకాగ్ర్యేణ - అతఏవ బ్రహ్మలోకం జగామ ॥ ౧౨ ॥ కర్మభిరితి ॥ బహురూపైః యజ్ఞదానతపోలక్షణైః ॥ ౧౩ ॥ తేషామితి ॥ పూర్వజాన్ జ్యేష్ఠాన్ ॥ ౧౪ ॥ నామేతి ॥ దండేతి నామకరణం పితుస్సర్వజ్ఞత్వాదన్యథానవసాయపూర్వకమిత్యాహ - అవశ్యమితి ॥ ౧౫ ॥ అపశ్యమాన ఇతి ॥ ఘోరం దోషమపశ్యమానః దండరాజ్యయోగ్యం ఘోరం దోషమపశ్యన్నిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ స ఇతి ॥ పర్వతరోధసి పర్వతతటప్రాయే ॥ ౧౯ ॥ తత ఇతి ॥ శక్రో త్రిదివి ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ఏకోనాశీతితమస్సర్గః ॥

ఏవముక్తో మహాత్మా యః ప్రకృతకథామాహ - ఏతదితి ॥ అస్యామేవాపరం వాక్యం తామేవ ప్రాంతకథాయామేవ సంబంధం తత్పృష్టోత్త

తత్త్వతః ॥ ౩ ॥ రామస్య వచనం శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితమ్ । వాక్యం పరమతేజస్వీ వక్తుమేవోపచక్రమే ॥ ౪ ॥ పురా కృతయుగే రామ మనుర్దండధరః ప్రభుః । తస్య పుత్రో మహానాసీదిక్ష్వాకుః కులనందనః ॥ ౫ ॥ తం పుత్రం పూర్వకే రాజ్యే నిక్షిప్య భువి దుర్జయమ్ । పృథివ్యాం రాజవంశానాం భవ కర్తేత్యువాచ హ ॥ ౬ ॥ తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాతం పితుః పుత్రేణ రాఘవ । తతః పరమసంతుష్టో మనుః పుత్రమువాచ హ ॥ ౭ ॥ ప్రీతోఽస్మి పరమోదార త్వం కర్తాసి న సంశయః । దండేన చ ప్రజా రక్ష మా చ దండమకారణే ॥ ౮ ॥ అపరాధిషు యో దండః పాత్యతే మానవేషు వై । స దండో విధివన్ముక్తస్స్వర్గం నయతి పార్థివమ్ ॥ ౯ ॥ తస్మాద్దండే మహాబాహో యత్నవాన్ భవ పుత్రక । ధర్మో హి పరమో లోకే కుర్వతస్తే భవిష్యతి ॥ ౧౦ ॥ ఇతి తం బహు సందిశ్య మనుః పుత్రం సమాధినా । జగామ త్రిదివం హృష్టో బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్ ॥ ౧౧ ॥ ప్రయాతే త్రిదివం తస్మిన్నిక్ష్వాకురమితప్రభః । జనయిష్యే కథం పుత్రానితి చింతాపరోఽభవత్ ॥ ౧౨ ॥ కర్మభిర్బహురూపైశ్చ తైస్తైర్మనుసుతస్సుతాన్ । జనయామాస ధర్మాత్మా శతం దేవసుతోపమాన్ ॥ ౧౩ ॥ తేషామవరజస్తాత సర్వేషాం రఘునందన । మూఢశ్చాకృతవిద్యశ్చ న శుశ్రూషతి పూర్వజాన్ ॥ ౧౪ ॥ నామ తస్య చ దండేతి పితా చక్రేఽల్పమేధసః । అవశ్యం దండపతనం శరీరేఽస్య భవిష్యతి ॥ ౧౫ ॥ అపశ్యమానస్తం దోషం ఘోరం పుత్రస్య రాఘవ । వింధ్యశైవలయోర్మధ్యే రాజ్యం ప్రాదాదరిందమ ॥ ౧౬ ॥ స దండస్తత్ర రాజాభూద్రమ్యే పర్వతరోధసి । పురం చాప్రతిమం రామ న్యవేశయదనుత్తమమ్ ॥ ౧౭ ॥ పురస్య చాకరోన్నామ మధుమంతమితి ప్రభో । పురోహితం తూశనసం వరయామాస సువ్రతమ్ ॥ ౧౮ ॥ ఏవం స రాజా తద్రాజ్యమకరోత్సపురోహితః । ప్రహృష్టమనుజాకీర్ణం దేవరాజ్యం యథా దివి ॥ ౧౯ ॥ తతస్స రాజా మనుజేంద్రపుత్రస్సార్ధం చ తేనోశనసా తదానీమ్ । చకార రాజ్యం సుమహన్మహాత్మా శక్రో దివీవోశనసా సమేతః ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకోనాశీతితమస్సర్గః.

ఏతదాఖ్యాయ రామాయ మహర్షిః కుంభసంభవః । అస్యామేవాపరం వాక్యం కథాయాముపచ

దితి ॥ కథం తాదృశం తద్వనం తపశ్చర్తుం చరితుం ప్రవిష్టః ॥ ౪ ॥ పురేతి ॥ దండధరో రాజా - ప్రభుః వర్ణాశ్రమవిభాగతద్ధర్మప్రవర్తనాధికృతః ॥ ౭ ॥ ప్రీత ఇతి ॥ దండేన చేతి ప్రజాస్సహ పాలయేతి శేషః ॥ ౮ ॥ నను కథం పరపీడావహో దండో యుక్తః కర్తుమిత్యత్రాహ - అపరాధిష్విత్యాది ॥ విధివద్యథాశాస్త్రం యథాపరాధం ముక్తః ప్రవర్తిత ఇతి ॥ ౧౦ ॥ ఇతీతి ॥ సమాధినా యోగేన ॥ ౧౨ ॥ కర్మభిరితి ॥ బహురూపైరితి ॥ యజ్ఞదానతపోలక్షణైరిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ తేషామితి ॥ పూర్వజాన్ జ్యేష్ఠాన్ ॥ ౧౪ ॥ నామేతి ॥ దండ ఇతి వ్యాఖ్యాకరణం పితుస్సర్వజ్ఞత్వాత్ అన్యథా ... పూర్వకమిత్యాహ - అవశ్యమిత్యాది ॥ ౧౬ ॥ స ఇతి ॥ పర్వతరోధసి పర్వతతటప్రాంతే ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ఏకోనాశీతితమస్సర్గః

ఏతదిత్యాది ॥ అస్యామేవాపరం వాక్యమితి ప్రోక్తదానకథాయామేవ సంబంధం - అపరం తత్పృష్టోత్తరభూతం కథాంతరమిత్య

రతిఘాతమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి॥ దాంతాత్మా జితేంద్రియః ॥ ౨ ॥ అథేతి॥ భార్గవశ్శుక్రః తత్సంబంధినమాశ్రమముపాక్రామత్ - అగమత్ ॥ ౬ ॥ తస్యేతి॥ మోహేన కామమోహేన - ఉన్మత్తస్య ఉచితానుచితవివేకరహితస్య ॥ ౯½ ॥ యదీతి॥ యదివాన్యత్ త్వమపి మయా భోగానుకూల్యం - తర్హి - ధర్మదృష్టేన సత్పథా సన్మార్గేణ - వరయస్వ ॥ ౧౦½ ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా అవరణే ఘోరాభిసంహితం మహానర్థానుబంధం ఫలం ॥ ౧౧½ ॥ దాస్యత ఇతి॥ యాచితః పితా మాం తవ దాస్యత ఇత్యన్వయః ॥ ౧౩ ॥ ప్రసాదమితి॥ క్షేప్తుం విలంబం కర్తుం ॥ ౧౪ ॥ త్వామితి॥ త్వాం ప్రాప్య యదివధాదిర్భవేత్ స భవతు నామేతి శేషః ॥ ౧౫ ॥ ఏవమితి॥ విస్ఫురంతీం విలుఠంతీం ॥ ౧౭ ॥ అరజేతి॥ అరజాపి త్వాశ్రమాంతరే స్వమార్గం ప్రతీక్షతే స్మ ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అశీతితమస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

కథాశేషపూరణం - స ఇతి॥ ఉపశ్రుత్య శిష్యముఖాదరజావృత్తాంతమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ స ఇతి॥ ప్రత్యూషే ప్రాతఃకాలే - న విరాజతీం శోభమానాం ॥ ౩ ॥ పశ్యధ్వమితి॥ విపరీతస్య విపరీతానుష్ఠానవతః - క్రుద్ధానలః - జాయమానాగ్నిశిఖాసదృశం విపత్తిం నాశం పశ్య

క్రమే ॥ ౧ ॥ తతస్స దండః కాకుత్స్థ బహువర్షగణాయుతమ్ । అకరోత్తత్ర దాంతాత్మా రాజ్యం నిహతకంటకమ్ ॥ ౨ ॥ అథ కాలే తు కస్మింశ్చిద్రాజా భార్గవమాశ్రమమ్ । రమణీయముపాక్రామచ్చైత్రే మాసి మనోహరే ॥ ౩ ॥ తత్ర భార్గవకన్యాం స రూపేణాప్రతిమాం భువి । విచరంతీం వనోద్దేశే దండోఽపశ్యదనుత్తమామ్ ॥ ౪ ॥ స దృష్ట్వా తాం సుదుర్మేధా అనంగశరపీడితః । అభిగమ్య సుసంవిగ్నః కన్యాం వచనమబ్రవీత్ ॥ ౫ ॥ కుతస్త్వమసి సుశ్రోణి కస్య వాఽసి సుతా శుభే । పీడితోఽహమనంగేన గచ్ఛామి త్వాం శుభాననే ॥ ౬ ॥ తస్య త్వేవం బ్రువాణస్య మోహోన్మత్తస్య కామినః । భార్గవీ ప్రత్యువాచేదం వచస్సానునయం నృపమ్ ॥ ౭ ॥ భార్గవస్య సుతాం విద్ధి దేవస్యాక్లిష్టకర్మణః । అరజాం నామ రాజేంద్ర జ్యేష్ఠామాశ్రమవాసినీమ్ ॥ ౮ ॥ మా మాం స్పృశ బలాద్రాజన్కన్యా పితృవశా హ్యహమ్ । గురుః పితా మే రాజేంద్ర త్వం చ శిష్యో మహాత్మనః ॥ ౯ ॥ వ్యసనం సుమహత్క్రుద్ధస్స తే దద్యాన్మహాతపాః ॥ ౯½ ॥ యది వాఽన్యన్మయా కార్యం ధర్మదృష్టేన సత్పథా । ❁ ॥ వరయస్వ నృపశ్రేష్ఠ పితరం మే మహాద్యుతిమ్ ॥ ౧౦½ ॥ అన్యథా తు ఫలం తుభ్యం భవేద్ఘోరాభిసంహితమ్ । ❁ ॥ క్రోధేన హి పితా మేఽసౌ త్రైలోక్యమపి నిర్దహేత్ ॥ ౧౧½ ॥ దాస్యతే చానవద్యాంగ తవ మాం యాచితః పితా ॥ ౧౨ ॥ ఏవం బ్రువాణామరజాం దండః కామవశం గతః । ప్రత్యువాచ మదోన్మత్తశ్శిరస్యాధాయ చాంజలిమ్ ॥ ౧౩ ॥ ప్రసాదం కురు సుశ్రోణి న కాలం క్షేప్తుమర్హసి । త్వత్కృతే హి మమ ప్రాణా దీర్యంతే వరాననే ॥ ౧౪ ॥ త్వాం ప్రాప్య తు వధో వాఽపి పాపం వాఽపి సుదారుణమ్ । భక్తం భజస్వ మాం భీరు భజమానం సువిహ్వలమ్ ॥ ౧౫ ॥ ఏవముక్త్వా తు తాం కన్యాం దోర్భ్యాం గృహ్య బలాద్బలీ । విస్ఫురంతీం యథాకామం మైథునాయోపచక్రమే ॥ ౧౬ ॥ ఏతమర్థం మహాఘోరం దండః కృత్వా సుదారుణమ్ । నగరం ప్రయయౌ చాశు మధుమంతమనుత్తమమ్ ॥ ౧౭ ॥ అరజాఽపి రుదంతీ సా ఆశ్రమస్యావిదూరతః । ప్రతీక్షతే సుసంత్రస్తా పితరం దేవసన్నిభమ్ ॥ ౧౮ ॥ ఇత్యశీతితమస్సర్గః - ❁❁❁

సముహూర్తాదుపశ్రుత్య దేవర్షిరమితప్రభః । స్వమాశ్రమం శిష్యవృతః క్షుధార్తస్సన్న్యవర్తత ॥ ౧ ॥ సోఽపశ్యదరజాం దీనాం రజసా సమభిప్లుతామ్ । జ్యోత్స్నామివారుణగ్రస్తాం ప్రత్యూషే న విరాజతీమ్ ॥ ౨ ॥ తస్య రోషస్సమభవత్ క్షుధార్తస్య విశేషతః । నిర్దహన్నివ లోకాంస్త్రీన్ శిష్యాంశ్చేదమువా

ర్థః ॥ ౨ ॥ అథేతి॥ భార్గవశ్శుక్రః - తస్యాయమపి భార్గవః తం ॥ ౬ ॥ తస్యేతి॥ మోహేన కామమోహేన - ఉన్మత్తః - ఉచితానుచితవచనకర్మవివేకరహితః ॥ ౯½ ॥ యది వాన్యదిత్యాది॥ యదివాఽన్యత్ త్వన్ముఖభోగానుకూల్యం ॥ ౧౦½ ॥ అన్యథేతి॥ ఘోరాభిసంహితం మహానర్థానుబంధం ॥ ౧౩ ॥ ప్రసాదమితి॥ కాలం క్షేప్తుం విళంబం కర్తుమిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ త్వామితి॥ త్వాం ప్రాప్య మే యది వధాదిర్భవేత్ - భవతు నామేతి శేషః ॥ ౧౫ ॥ ఏవమితి॥ విస్ఫురంతీం విలుఠంతీం ॥ ౧౭ ॥ అరజాపీతి॥ ప్రతీక్షంతీ పితరమాస్త ఇతి శేషః ॥ ❁ ॥ ప్రతీక్షంతీ సంత్రస్తేతి పాఠః ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే అశీతితమస్సర్గః ••

సముహూర్తాదిత్యాది॥ ఉపశ్రుత్యేతి॥ శిష్యముఖాదరజావృత్తాంతమితి శేషః ॥ ౧ ॥ స ఇతి॥ ప్రత్యూషే ప్రాతఃకాలే ॥ ౩ ॥ పశ్య

ధ్వం ॥ ౪ ॥ క్షయఇతి॥ అస్య క్షయః ప్రాప్తః-తత్ర హేతుఃయఇతి ॥ ౫ ॥ పాపమీదృశో క్తంవిశేషణమాహ-యస్మాదితి ॥ ఈదృశం దుష్ప్రతీకార్యరూపం ॥ ౭ ॥ సమంతాదితి ధక్ష్యతేనాశయిష్యతి॥ ౮ ॥ సర్వేతి॥విలయంఅగమన్ విలయంగమిష్యంతి ॥ ౯ ॥ దండస్యేతి॥సర్వం సముచ్ఛ్రయం చరాచర ప్రాణిమాత్రం-ఉచ్ఛ్రయతీత్యుచ్ఛ్రయః పాంసువర్షమివ ప్రాప్య సప్తరాత్రం-సప్తరాత్రపర్యంతమలక్ష్యంభవిష్యతివినష్టపురపౌరజానపదంభవిష్యతీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఇతీతి॥తదాశ్రమనివాసినం-స్వాశ్రమనివాసినం-జనపదాంతేషు దండజనపదసీమాంతదేశేషు ॥౧౧॥ శ్రుత్వేతి॥సోఽఽశ్రమావసథఇత్యార్షస్సంధిః-సఆశ్రమనివాసీత్యర్థః-ఏతావతాకథం స్యాదస్య గద్విజమిత్యస్యోత్తరముక్తం ॥౧౨॥ అథ సజ్జనం వనం కథం తపసే ప్రవిష్టఇత్యస్యోత్తరమాహ- సతథేతి॥ వాసప్రయోజనమాహ-సుసమాహితాశోధనసమాధిమతీభూత్వేత్యర్థః-సమాద్యనుష్ఠానేనిమిత్తమాహ-సుదుర్మేధఇతి-యస్మాద్దండధర్షణసహిష్ణుర్దుర్మతిరసి-అస్తాపనివృత్తయేసమాధిరావశ్యకఇతిభావః ॥ ౧౩ ॥ పాంసువర్షాణకథంవా న్తత్రాహ-ఇదమితి ॥ ౧౪ ॥ త్వత్సమీపఇతి॥యే సత్త్వాఅపి యే పత్న్యాదయః వాసమేష్యంతిసప్తరాత్రమధ్యేఽపీతిశేషః-ఏవంచోశనసోమగ్రహాణసరః ప్రదేశస్యసుఖవాసత్వాద త్రతపసేప్రవిష్టఇతి భావః ॥ ౧౬ ॥ తస్యేతి॥తస్యాసావ్యత్యయాల్లిప్షష్ఠీ - సోసావిత్యర్థః-వింధ్యశైవలయోర్మధ్యఇతిశేషః-సహితే - ధర్మపూర్ణాం

చహ॥ ౩॥ పశ్యధ్వంవిపరీతస్యదండస్యావిజితాత్మనః। విపత్తింఘోరసంకాశాంక్రుద్ధాదగ్నిశిఖామివ॥౪॥
క్షయోఽస్యదుర్మతేః ప్రాప్తస్సానుగస్య దురాత్మనః। యః ప్రదీప్తాంహుతాశస్యశిఖాంవైస్ప్రష్టుమిచ్ఛతి॥౫॥యస్మాత్సకృతవాన్ పాపమీదృశంఘోరసంహితమ్। తస్మాత్ప్రాప్స్యతిదుర్మేధాః ఫలంపాపస్యకర్మణః॥ ౬ ॥ సప్తరాత్రేణరాజాసౌసభృత్యబలవాహనః। పాపకర్మసమాచారోవధం ప్రాప్స్యతిదుర్మతిః॥ ౭॥ సమంతాద్యోజనశతంవిషయంచాస్య దుర్మతేః। ధక్ష్యతేపాంసువర్షేణమహతాపాకశాసనః॥ ౮ ॥ సర్వసత్త్వానియానీహస్థావరాణిచరాణిచ। మహతాపాంసువర్షేణవిలయంసర్వతోగమన్ ॥ ౯ ॥ దండస్యవిషయోయావత్తావత్సర్వసముచ్ఛ్రయమ్। పాంసువర్షమివాలక్ష్యంసప్తరాత్రంభవిష్యతి॥ ౧౦ ॥ ఇత్యుక్త్వాక్రోధతామ్రాక్షస్తదాశ్రమనివాసినమ్। జనంజనపదాంతేషుస్థీయతామితిచాబ్రవీత్ ॥ ౧౧ ॥ శ్రుత్వాతూశనసోవాక్యంసోఽఽశ్రమావసథోజనః। నిష్క్రాంతోవిషయాత్తస్మాత్స్థానంచక్రేథబాహ్యతః॥ ౧౨॥ సతథోక్త్వాముని జనమరజామిదమబ్రవీత్। ఇహైవవసదుర్మేధఆశ్రమేసుసమాహితా ॥ ౧౩ ॥ ఇదంయోజనపర్యంతంసరస్సురుచిరప్రభమ్। అరజేవిజ్వరాభుంక్ష్వకాలశ్చాత్రప్రతీక్ష్యతామ్। ౧౪॥ త్వత్సమీపేచయేసత్త్వావాసమేష్యంతితాంనిశామ్। అవధ్యాః పాంసువర్షేణతేభవిష్యంతినిత్యదా॥ ౧౫॥ శ్రుత్వానియోగంబ్రహ్మర్షేస్సారజాభార్గవీతదా। తథేతిపితరంప్రాహభార్గవంభృశదుఃఖితా॥ ౧౬॥ ఇత్యుక్త్వాభార్గవోవాసమన్యత్రసమకారయత్ ॥ ౧౭॥ తచ్చరాజ్యంనరేంద్రస్యసభృత్యబలవాహనమ్॥ ॥సప్తాహాద్భస్మసాద్భూతంయథోక్తంబ్రహ్మ

ధ్వమితి॥ విపరీతస్యవిపరీతానుష్ఠానస్య- విపత్తింవినాశం- క్రుద్ధతోజాయమానామితిశేషః - అగ్నిశిఖామివస్థితాంక్రుద్ధామజరాం ౪॥ క్షయఇతి॥ అస్య ప్రాప్తఃక్షయఇతిహేతుజనా॥ ౫॥ శిఖాంవైస్ప్రష్టుమిచ్ఛతీత్యుక్తాస్యాపదేశార్థం-ఇతిశదయతి॥యస్మాదిత్యాది॥ ఈదృశమితి॥దుష్ప్రతీకారరూపమిత్యర్థః॥ ౭॥ సమంతాదితి॥ధక్ష్యతఇతి-నాశయిష్యతీత్యర్థః॥ ౮॥ సర్వేతి॥ విలయమగమన్ గమిష్యంతీతియావత్ ॥ ౯॥ దండస్యేతి॥ సర్వంసముచ్ఛ్రయం- చరాచరప్రాణిమాత్రమిత్యర్థః-ఉచ్ఛ్రయః- ఉచ్ఛ్రయత్యస్మాదిత్యుచ్ఛ్రయః - పాంసువర్షమివాలక్ష్యమితిపాంసువర్షం-ప్రవృద్ధప్రళయకాలపాంసు - మహావర్షమివ ప్రాప్య - సప్తరాత్రం-సప్తరాత్రపర్యంతమలక్ష్యంభవిష్యతీతి- వినష్టపురపౌరజనపదజానపదకంభవిష్యతీత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఇతీతి॥తదాశ్రమనివాసినమితి॥ స్వాశ్రమనివాసినమిత్యర్థః- జనపదాంతేషు- దండజనపదసీమాంతేష్విత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ శ్రుత్వేతి॥ సోఽఽశ్రమావసథఇతిఛాందసస్సంధిః- ఏతావతాకథంతదస్యగద్విజమిత్యస్యోత్తరంనిర్వృత్తం॥ ౧౨॥ నిజజనంవనంకథంతపసేప్రవిష్టఇత్యస్యోత్తరమాహ- సతథేత్యాది తపసముక్త్వా- ఇహైవవసేతివాసప్రయోజనమాహ- సుసమాహితేతి॥ శోధనసమాధిమతీత్యర్థః- సమాధ్యనుష్ఠానస్యాపినిమిత్తమాహ దుర్మేధఇతి॥యస్మాద్ధర్షణసహిష్ణుర్దుర్మతిరసితతశ్శాపక్షయమోచనార్థంసమాధిమతీసతీవసేత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ కథంవసత్యంశక్యం పాంసువర్షఇత్యత్రాహ॥ఇదంయోజనపర్యంతమిత్యాది ॥ ౧౪ ॥ త్వత్సమీపఇతి॥ సత్త్వాఃపత్న్యాదయః॥ఏవంచోశనసోమగ్రహాణసరఃప్రదేశస్యసుఖవాసత్వాత్సుఖవాసత్వాచ్చఅత్రతపసేప్రవిష్టఇతిభావః ॥ ౧౬ ॥ తస్యేతి ॥ తస్యాసావ్యత్యయాల్లిప్షష్ఠీ - సోసావిత్య

ఖ్యాక్యసహితే-కృతే కృతయుగే-తేన రాజ్ఞా వైధర్మ్యే ధర్మవైపరీత్యే కృతే సతి-దండః బ్రహ్మర్షిణా శుక్రేణ శాపితస్సన్ అభూదిత్యన్వయః ॥ ౧౮ ॥ ఏతఇతి ॥ కృతోదకాః కృతస్నానాదికర్మాణః ॥ ౨౧ ॥ సఇతి ॥ సరవిః సహితైః బ్రహ్మవిత్తమైః తీర్థసమీపే సంగతైః అభ్యస్తం బ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణపఠితోపనిషద్బోధితజ్ఞానాఖ్యానలక్షణాం పూజాం ప్రాప్యేతి శేషః రవిరస్తంగతః ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ఏకాశీతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ౩ ॥ తస్యేతి ॥ కందమూలం కందరూపం మూలం ఔషధం-జరాపలితఘ్నం దివ్యౌషధం ॥ ౪ ॥ ప్రభాతఇతి ॥ ప్రభాతే ఉత్థాయ-కాల్యం ప్రాతఃకాలికమాహ్నికం కృత్వా-గమనాయానుజ్ఞాం గృహీతుం-తమృషిం-సముపచక్రామ జగామ ॥ ౬ ॥ ధన్యఇతి ॥ ఆగమిష్యామి అతఃపరమపి యదా కదాచిదపి ద్రష్టుమితి శేషః మహాత్మనస్తవ ఆత్మనః పావనార్థమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తథేతి ॥ తథా వదతి ఆత్మనః పావనార్థం ఆగమిష్యామీతి వదతి-పరమప్రీతః ఏవంవిధవినయవచనాదితి శేషః-ధర్మో యోగధర్మో నేత్రం సర్వజ్ఞానసాధనం చక్షుర్యస్య సః ॥ ౮ ॥ అథాగస్త్యో రామస్య బ్రహ్మత్వం హృది కృత్వాహ-అత్యద్భుతమితి ॥ పావనస్సర్వభూతానాం సర్వజీవానాం ॥ శ్లో ॥ క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతేతిశాస్త్రాదిత్యాశయః త్వమేవేత్యనేన సర్వపావనత్వాత్ తస్య భగవద్రూపత్వముక్తం ॥ ౯ ॥ ముహూర్తమితి ॥ యే త్వాం పశ్యంతి చిత్తే సచ్చిదానందరూపబ్రహ్మతయా పశ్యంతీత్యర్థః తవ లీలావతారమూర్తిం విష్ణుత్వేన చక్షుషా యే పశ్యంతీత్యర్థః-తే పావితాః త్వద్ధ్యానదర్శనాభ్యామితి శేషః-అత ఏవ దేహాంతే-స్వర్గభూతాః-పరమపదం వా స్వర్గం ప్రాప్తాః-అత ఏవ తే సర్వదైవతైః పూజ్యాః ॥

వాదినా ॥ ౧౭ ॥ తస్యాసౌ దండవిషయో వింధ్యశైవలయోర్నృప ❋ శప్తో బ్రహ్మర్షిణా తేన వైధర్మ్యే సహితే కృతే ॥ ౧౮ ॥ తతః ప్రభృతి కాకుత్స్థ దండకారణ్యముచ్యతే ❋ తపస్వినః స్థితా హ్యత్ర జనస్థానమతోఽభవత్ ॥ ౧౯ ॥ ఏతత్తే సర్వమాఖ్యాతం యన్మాం పృచ్ఛసి రాఘవ ❋ సంధ్యాముపాసితుం వీర సమయో హ్యతివర్తతే ॥ ౨౦ ॥ ఏతే మహర్షయస్సర్వే పూర్ణకుంభాస్సమంతతః । కృతోదకా నరవ్యాఘ్ర ఆదిత్యం పర్యుపాసతే ॥ ౨౧ ॥ స తైర్బ్రాహ్మణమభ్యస్తం సహితైర్బ్రహ్మవిత్తమైః ॥ ❋ ॥ రవిరస్తంగతో రామ గచ్ఛోదకముపస్పృశ ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే ఏకాశీతితమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋

ఋషేర్వచనమాజ్ఞాయ రామస్సంధ్యాముపాసితుమ్ । ఉపాక్రామత్సరః పుణ్యమప్సరోగణసేవితమ్ ॥ ౧ ॥ తత్రోదకముపస్పృశ్య సంధ్యామన్వాస్య పశ్చిమామ్ । ఆశ్రమం ప్రావిశద్రామః కుంభయోనేర్మహాత్మనః ॥ ౨ ॥ తస్యాగస్త్యో బహుగుణం కందమూలం తథౌషధమ్ । శాల్యాదీని పవిత్రాణి భోజనార్థమకల్పయత్ ॥ ౩ ॥ స భుక్తవాన్నరశ్రేష్ఠస్తదన్నమమృతోపమమ్ । ప్రీతశ్చ పరితుష్టశ్చ తాం రాత్రిం సముపావిశత్ ॥ ౪ ॥ ప్రభాతే కాల్యముత్థాయ కృత్వాహ్నికమరిందమః । ఋషిం సముపచక్రామ గమనాయ రఘూత్తమః ॥ ౫ ॥ అభివాద్యాబ్రవీద్రామో మహర్షిం కుంభసంభవమ్ । ఆపృచ్ఛే త్వాం పురీం గంతుం మామనుజ్ఞాతుమర్హసి ॥ ౬ ॥ ధన్యోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి దర్శనేన మహాత్మనః । ద్రష్టుం చైవాగమిష్యామి పావనార్థమిహాత్మనః ॥ ౭ ॥ తథా వదతి కాకుత్స్థే వాక్యమద్భుతదర్శనమ్ । ఉవాచ పరమప్రీతో ధర్మనేత్రస్తపోధనః ॥ ౮ ॥ అత్యద్భుతమిదం వాక్యం తవ రామ శుభాక్షరమ్ । పావనస్సర్వభూతానాం త్వమేవ రఘునందన ॥ ౯ ॥ ముహూర్తమపి రామ త్వాం యే చ పశ్యంతి కేచన । పావితాస్స్వర్గభూతాశ్చ పూజ్యాస్తే సర్వదైవతైః ॥ ౧౦ ॥ యే చ త్వాం ఘోరచక్షుర్భిః పశ్యంతి ప్రాణినో భువి

ఋషిరిత్యాది ॥ ౨ ॥ తస్యేతి ॥ కందమూలం కందరూపం మూలం కందమూలం -తథౌషధిం దివ్యౌషధిరూపం జరాపలితఘ్నమిత్యర్థః-ఏవం బహుగుణం భోజనార్థం దదౌ -భోజనార్థం తు-శాలిపవిత్రాణి పవిత్రశాల్యన్నానీత్యర్థః -శాలిపవిత్రాణీతి వా పాఠః ॥ ౪ ॥ ప్రభాతఇతి ॥ గమనాయేతి-గమనానుజ్ఞార్థమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ ధన్యఇతి ॥ ఆగమిష్యామీతి ॥ అతః పరమపి యదా కదాచిదా ఆత్మనః పావనార్థమాగమిష్యామిత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ తథేతి ॥ పరమప్రీత ఇతి ॥ ఏవంవిధవినయవచనాదితి శేషః-ధర్మనేత్ర ఇతి ॥ ధర్మో నేత్రం జ్ఞానసాధనం యస్య స తథా ॥ ౮ ॥ ముహూర్తమితి ॥ స్వర్గభూతాస్స్వర్గం ప్రాప్తాః ॥ ౧౧ ॥ యేచేతి ॥ సద్ధిం పరమం తత్త్వం బ్రహ్మ

౧౨ ॥ ఏవమనుకూలగృష్టేః ప్రవర్తితేకింతదాహ-యేచేతి॥ ప్రాణినఇతిసామాన్యోక్త్యాత్రపః ప్రభావేసత్యపిత్వద్ద్వేషమాత్రేణనిరయగామి త్వోక్త్యా-పరంతుతేసద్యఃతత్క్షణమేవనిరయగామినఇత్యుక్త్యాకాలాంతరేతాదృగ్రీత్యాపిత్వద్దర్శనమాహాత్మ్యాత్స్వర్గమోక్షభాజఇ తిసూచితం ॥ ౧౧ ॥ ఈదృశ ఇతి॥ ఈదృశః సకలకల్యాణగుణః పరమానందరూపస్త్వం సర్వదేహినాం పావనోసి అతః కాలాంతరేత్వాం కథ యంతః-సుచరితం కీర్తయంతోపి సిద్ధిం బ్రహ్మతారూపాం చిత్తశుద్ధిద్వారా ఏష్యంతి ప్రాప్స్యంతి-కించ ఈదృశః పావనః ఇతరవిలక్షణపా వనస్వభావః-అతః-యే త్వాం రాగద్వేషకామాన్యతమైః కథయంతః తేపి సిద్ధిం మోక్షం గమిష్యంతి ॥ ౧౨ ॥ గచ్ఛేతి॥ శిష్టం దుఃఖం-అరిష్టం సు ఖం-గతిః స్వర్గాదిఫలసాధనం ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి॥ ప్రగ్రహః ఉద్యతబాహుః ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి॥ మధ్యకక్ష్యాం ప్రాప్యేతి శేషః ॥ ౧౮ ॥ త తఇతి॥ విసృజ్య స్వరహితం కృత్వా-విసర్జయిత్వా కుబేరం ప్రత్యుపేత్య సజ్జాప్య ॥ ౧౯ ॥ కక్ష్యాంతరేతి॥ శబ్దాపయత ద్వారికేణాహ్వాయయస్వేత్య ర్థః-బహువచనమార్షం-ఆహ్వానం కారయస్వేత్యర్థః ॥ ౨౦౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికా ఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-ద్వ్యశీతితమస్సర్గః - §§✱✱

అథరామస్యరాజసూయేచ్ఛాభరతేన క్షత్రియకులనాశప్రసంగతో నివార్యతే-తచ్ఛ్రుత్వేతి ॥ ౧ ॥ కృతమితి॥ ద్విజకార్యం యథా ప్రతిజ్ఞాతం తథా తథ్యం కృతం-బాలోజ్జీవితఇత్యర్థః-ధర్మసేతుం-రాజ్ఞా రాజసూయేన యజేతేతి విధినా రాజ్ఞామసాధారణం ధర్మం మర్యాదారూపమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అక్షయ్య ఇతి॥ అక్షయ్యః బహుకాలానుభవయోగ్యఫలత్వాత్-అవ్యయస్సజాతీయధర్మాంతరహేతుత్వా ద్రాజసూయానుష్ఠానం ఏవంభూతమితి కిం వక్తవ్యం-ప్రకీర్తనమపి శిష్టఫలదమిత్యాహ ధర్మప్రవచనం హ్యేతదితి-ఏవం మర్యాదాభూ తరాజసూయధర్మసంకీర్తనం చేత్యర్థః ॥ ✱ ॥ యథశ్చైనమేవం వేదేతి శ్రుతేః ॥ ౪ ॥ యువాభ్యామితి॥ తత్ర రాజసూయే శాశ్వతో ధర్మః

ః । హంతాస్తే యమదండేన సద్యో నిరయగామినః ॥ ౧౧ ॥ ఈదృశస్త్వం రఘుశ్రేష్ఠ పావనస్సర్వదేహినామ్
భువి త్వాం కథయంతోపి సిద్ధిమేష్యంతి రాఘవ । ౧౨ ॥ గచ్ఛ చారిష్టమవ్యగ్రః పంథానమకుతోభయమ్ ।
ప్రశాధి రాజ్యం ధర్మేణ గతిర్హి జగతో భవాన్ ॥ ౧౩ ॥ ఏవముక్తస్తు మునినా ప్రాంజలిః ప్రగ్ర
హో నృపః । అభ్యవాదయత ప్రాజ్ఞస్తమృషిం పుణ్యశాలినమ్ ॥ ౧౪ ॥ అభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం తాం
శ్చ సర్వాంస్తపోధనాన్ । అధ్యారోహత్తదవ్యగ్రః పుష్పకం హేమభూషితమ్ ॥ ౧౫ ॥ తం ప్రయాంతం
మునిగణా హ్యాశీర్వాదైస్సమంతతః । అపూజయన్మహేంద్రాభం సహస్రాక్షమివామరాః ॥ ౧౬ ॥ ఖస్థ
స్సదదృశే రామః పుష్పకే హేమభూషితే । శశీ మేఘసమీపస్థో యథా జలధరాగమే ॥ ౧౭ ॥ తతోర్ధదివ
సే ప్రాప్తే పూజ్యమానస్తతస్తతః । అయోధ్యాం ప్రాప్య కాకుత్స్థో మధ్యకక్ష్యామవారుహత్ ॥ ౧౮ ॥
తతో విసృజ్య రుచిరం పుష్పకం కామగామినమ్ । విసర్జయిత్వా గచ్ఛేతి స్వస్తి తేస్త్వితి చ ప్రభుః ॥ ౧౯ ॥
కక్ష్యాంతరవినిక్షిప్తం ద్వాస్స్థం రామోబ్రవీద్వచః । లక్ష్మణం భరతం చైవ గత్వా తౌ లఘువిక్రమౌ । ✱ । మ
మాగమనమాఖ్యాయ శబ్దాపయత మాచిరమ్ ॥ ౨౦౧ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్వ్యశీతితమస్సర్గః. ✱

తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః । ద్వాస్స్థః కుమారావాహూయ రాఘవాయ
న్యవేదయత్ । ౧ ॥ దృష్ట్వా తు రాఘవః ప్రాప్తౌ ప్రియౌ భరతలక్ష్మణౌ । పరిష్వజ్య తదా రామో వాక్య
మేతదువాచ హ ॥ ౨ ॥ కృతం మయా యథాతథ్యం ద్విజకార్యమనుత్తమమ్ । ధర్మసేతుమతో భూయః
కర్తుమిచ్ఛామి రాఘవౌ ॥ ౩ ॥ అక్షయ్యశ్చావ్యయశ్చైవ ధర్మసేతుర్మతో మమ । ధర్మప్రవచనం
హ్యేతత్సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ౪ ॥ యువాభ్యామాత్మభూతాభ్యాం రాజసూయమనుత్తమమ్ । సహితో

భావం ॥ ౧౨ ॥ గచ్ఛేతి॥ అరిష్టం సుఖం ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితి॥ ప్రగ్రహః ఉద్యతబాహుః ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి॥ మధ్యకక్ష్యాం ప్రాప్యేతి శేషః ॥ ౧౯ ॥ కక్ష్యాంతరేతి॥ వినిక్షిప్తం నియోజితమితి యావత్-శబ్దాపయత ఆహ్వాపయత-ఆత్మానం శబ్దవంతం కురుతేత్యర్థః-బహువచనమా ర్షం ॥ ౨౦౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిమకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-ద్వ్యశీ తితమస్సర్గః ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱

తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది ॥ ౨ ॥ కృతమితి॥ ద్విజకార్యం యథా ప్రతిజ్ఞాతం తథా తథ్యం కృతం-బాలోజ్జీవితఇత్యర్థః-ధర్మసేతుం రాజ ధర్మమర్యాదాభూతం రాజసూయమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అక్షయ్యఇతి॥ ధర్మప్రసాధకం-ధర్మప్రవర్తకమిత్యర్థః ధర్మప్రసాధకమితి చ పాఠః ౪ ॥ యువాభ్యామితి॥ తత్ర ధర్మో హి శాశ్వత ఇతి॥ తత్ర రాజసూయే-క్షత్రియస్యాసాధారణః అక్షయకీర్తిహేతుః ధర్మ ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ అస్మి

క్షత్రియస్యాసాధారణో క్షయకీర్తిహేతుర్ధర్మ ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ అస్మిన్నితి॥హితమిహలోకే సుఖం-ఆయతియుక్తంచ ఉత్తరకాలే చ హితమి
త్యర్థః ॥ ౯ ॥ త్వయీతి॥సర్వావసుంధరా ప్రతిష్ఠితా-పావనభూమత్వాదిత్యాశయః ॥౧౦॥ మహీపాలా ఇతి॥ ప్రజాపతిరమరా ఇవత్వ
రమా తిత్వేన నిరీక్షంత ఇత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ ప్రజా ఇతి॥ప్రజాః పితృవత్ పితరమివేత్యర్థః॥౧౨॥ సత్వమితి॥సత్త్వం సర్వ క్రియః-ఏవంవిధ
త్వం దర్శయతి-పృథివ్యామితి ॥ ౧౩ ॥ పృథివ్యామితి॥రాజసూయస్య సర్వ రాజవిజయపూర్వం సాధనీయత్వాత్తత్ర చాస్మాసు ప్రవృత్తేషు
పృథివ్యాం యే క్షత్రియాః పౌరుషమాగతాః శౌర్యం ప్రాప్తాస్తేషాం సర్వేషాం-తత్ర రాజసూయార్థ విషయే-సర్వప్రకోపజః సంక్షయో భావ
శ్యంభవితా ॥ ౧౪ ॥సత్వమితి॥ఏవంవిధం క్షత్రియనాశకం యజ్ఞం సత్వం సర్వ రాజభిః పితృవదుపాస్యః కథమాహర్తాసి-ఆహర్తుమర్హ
సీతి పూర్వేణాన్వయః-సర్వథైవానుచితం తవేత్యర్థః-సర్వం తవ వశే వర్తతే హీత్యన్వయః ॥ ౧౭ ॥ ఉవాచేతి॥తవవచనేన వచనరూపేణ ని
శ్రేమి-అనఘేతి నంబుద్ధిః ॥ ౧౮ ॥ ఏష్యదితి॥ఏష్యదస్మదభిప్రాయాత్-అస్మదభిప్రాయమేష్యత అస్మచ్చికీర్షాం ప్రాప్స్యత ఇత్యర్థః-
వివర్తయామి అభిప్రాయమితి శేషః-తత్ర హేతుః-తవ సువ్యాహృతేనేతి॥౧౯॥ లోకేతి॥బాలానాం త్వితి-తు ర వ్యర్థే-బాలానామపి య
ద్వాక్యం యుక్తం యుక్తియుక్తం ఉచితం సాధు శుభావహం చ తద్గ్రాహ్యమేవ-హి యస్మాత్తస్మాత్తే వాక్యమిదృశం శృణోమి ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీ
మహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-త్ర్యశీతితమస్సర్గః -
అథలక్ష్మణేనాశ్వమేధ ఏవ సర్వార్థసాధకోనుష్ఠేయ ఇత్యుక్త్వా దుపోద్బలకం వృత్రాఖ్యానం ప్రస్తూయతే- తథేతి ॥ ౧ ॥ అశ్వ
మేధ ఇతి॥సర్వపాప్మనాం పావనోస్తి-యతశ్చ స పావనః అతో రోచతాం అనుష్ఠాతుమితి శేషః-అశ్వమేధస్య సర్వపాపశోధకత్వం శ్రు ॥ స

యష్టుమిచ్ఛామి తత్ర ధర్మో హి శాశ్వతః ॥ ౫॥ ఇష్ట్వాతు రాజసూయేన మిత్రశ్శత్రు నిబర్హణః । సుహు
తేన సుయజ్ఞేన వరుణత్వముపాగమత్ ॥ ౬ ॥ సోమశ్చ రాజసూయేన ఇష్ట్వా ధర్మేణ ధర్మవిత్ । ప్రాప్త
శ్చ సర్వలోకేషు కీర్తిస్థానం చ శాశ్వతమ్ ॥ ౭॥ అస్మిన్నహని యచ్ఛ్రేయశ్చింత్యతాం తన్మయా సహ । హి
తం చాయతియుక్తం చ ప్రయతౌ కర్తుమర్హథః ॥ ౮ ॥ శ్రుత్వాతు రాఘవస్యైతద్వాక్యం వాక్యవిశా
రదః । భరతః ప్రాంజలిర్భూత్వా వాక్యమేతమువాచహ ॥ ౯ ॥ త్వయి ధర్మః పరస్సాధో త్వయి సర్వా
వసుంధరా । ప్రతిష్ఠితా మహాబాహో యశశ్చామితవిక్రమ ॥౧౦॥ మహీపాలాశ్చ సర్వే త్వాం ప్రజా
పతిమివామరాః । నిరీక్షంతే మహాత్మానం లోకనాథం యథా వయమ్ ॥ ౧౧ ॥ ప్రజాశ్చ పితృవద్రాజన్ప
శ్యంతి త్వాం మహాబల । పృథివ్యా గతిభూతోసి ప్రాణినామపి రాఘవ ॥ ౧౨ ॥ సత్వమేవంవిధం యజ్ఞమా
హర్తాసి కథం నృప । పృథివ్యాం రాజవంశానాం వినాశో యత్ర దృశ్యతే ॥౧౩॥ పృథివ్యాం యే చ పురుషా
రాజన్పౌరుషమాగతాః । సర్వేషాం భవితా తత్ర సంక్షయస్సర్వకోపజః ॥౧౪ ॥ సత్వం పురుషశార్దూ
ల గుణైరతులవిక్రమ । పృథివీం నార్హసే హంతుం వశే హి త్వయి వర్తతే ॥౧౫॥ భరతస్య తు తద్వాక్యం శ్రు
త్వామృతమయం తదా । ప్రహర్షమతులం లేభే రామస్సత్యపరాక్రమః॥౧౬॥ఉవాచ చ శుభాం వాక్యం కై
కేయ్యానందవర్ధనమ్ । ప్రీతోస్మి పరితుష్టోస్మి తవాద్య వచనేనఘ ॥౧౭ ॥ ఇదం వచనమక్లీబం త్వయా ధర్మ
సమాహితమ్ । వ్యాహృతం పురుషవ్యాఘ్ర పృథివ్యాః పరిపాలనమ్॥౧౮॥ఏష్యదస్మదభిప్రాయాద్రాజ
సూయాత్క్రతూత్తమాత్ । నివర్తయామి ధర్మజ్ఞ తవ సువ్యాహృతేన చ॥౧౯॥లోకపీడాకరం కర్మ న క
ర్తవ్యం విచక్షణైః । బాలానాం తు శుభం వాక్యం గ్రాహ్యం లక్ష్మణపూర్వజ ॥ తస్మాచ్ఛృణోమి తే వాక్యం
సాధుయుక్తం మహామతే । ౨౧ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే త్ర్యశీతితమస్సర్గః. ❋❋❋❋❋❋❋
తథోక్తవతి రామే తు భరతే చ మహాత్మని । లక్ష్మణోథ శుభం వాక్యమువాచ రఘునందనమ్ ॥ ౧॥

న్నితి॥హితమిహలోకే సుఖం-ఆయతియుక్తం-ఉత్తరః కాల ఆయతిః-ఉత్తరకాలే చ హితమిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ త్వయీతి॥సర్వావసుంధరా ప్ర
తిష్ఠితేతి-సార్వభౌమత్వాదితి భావః ॥ ౧౧ ॥ ప్రజా ఇతి॥పితృవత్పితరమివ ॥ ౧౪ ॥ సత్వమితి ॥తవ వశే వర్తతే -తవ స్వాధీనే వర్తత ఇత్య
ర్థః ॥ ౧౮ ॥ ఏష్యదితి॥ఏష్యదస్మదభిప్రాయాత్-అస్మదభిప్రాయమేష్యతః -మామకచికీర్షామాగమిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ ఇ
తి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే -మణిమకుటాఖ్యానే -ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-త్ర్యశీతితమస్సర్గః-❋❋❋
తథోక్తవతీత్యాది ॥ ౧ ॥ అశ్వమేధ ఇతి॥రోచతామిత్యాది ॥అనుష్ఠాతుమితి శేషః - శ్రు-సర్వం పాప్మానం -తరతి తరతి బ్రహ్మహ

ర్వం హి స్మారం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత ఇతి శ్రుతేః || ౨ | శ్రుతిసిద్ధం బోధయితుం పురాణవృత్తాంతమాహ - శ్రూయత ఇతి | వాసవే వాసవవిషయే || ౩ || పురేతి | దేవాసురసమాగమే దేవాసురస్యాహవకాలే || ౪ | విస్తీర్ణ ఇతి | తతః త్రిగుణం యోజనశత త్రయమిత్యర్థః | త్రీన్ లోకాన్ - తద్వర్తిప్రాణినః - అనురాగేణ స్వీయత్వాభిమానేన హేతునా స్నేహాత్ప్రీత్యా పశ్యతి స్మ || ౮ || తస్యేతి | ఇతరత్సుఖం విషయసుఖం సమ్మోహం మోహకరం || ౯ | స ఇతి | మధురేశ్వరం మధురాయాః పుర్యా ఈశ్వరం మధురేశ్వరః త స్మాన్మధురాపుర్యా ఈశ్వరస్తం | ౧౦ || తప ఇతి | పరమార్తవత్ పరమార్తః సన్ || ౧౨ | యదీతి | భూయః అతః పరమపి - ధరిష్యంతి - భూతజా తమితి శేషః - తావదస్య వశానుగాః సర్వే వయం చ భవిష్యామ ఇతి శేషః | ౧౩ || తం చేతి | క్షణం న భవేత్ న జీవేదిత్యర్థః | ౧౪ || త్వత్ప్రీతిసంయోగాత్ తస్య సాఖ్యమిత్యాహ - యదా హీతి | తదారభ్య వేదం తస్య మాహాత్మ్యమితి భావః | ౧౫ || స త్వమితి | త్వత్కృతేన రక్షణేనే తి శేషః || ౧౬ || ఇమే హీతి | వృత్రఘాతేన హేతునా తేషాం సాహ్యముపకారం - కురుష్వ - హశబ్దః పాదపూరణః || ౧౭ || త్వయా హీతి | యత్స్వీకారం సురసాహాయ్యకరణమన్యేషాం సురాణామసహ్యం - తథాపి కురుష్వ - యస్మాదగతీనామస్మాకం సురాణాం భవానేవ గతిః శరణం - తస్మా త్కురుష్వేతి పూర్వేణాన్వయః || ౧౮ | ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థ - విరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామా యణవ్యాఖ్యాయాం - చతురశీతితమస్సర్గః, ******************************

శ్వమేధో మహాయజ్ఞః పావనస్సర్వపాప్మనామ్ | పావనస్తవ దుర్ధర్షో రోచతాం రఘునందన | ౨ ||
శ్రూయతే హి పురా వృత్తం వాసవే సుమహాత్మని | బ్రహ్మహత్యావృతః శక్రో హయమేధేన పావితః ||
౩ | పురా కిల మహాబాహో దేవాసురసమాగమే | వృత్రో నామ మహానాసీద్దైతేయో లోకసంమతః ||
౪ || విస్తీర్ణో యోజనశతముచ్ఛ్రితస్త్రిగుణం తతః | అనురాగేణ లోకాంస్త్రీన్ స్నేహాత్పశ్యతి సర్వ
తః || ౫ | ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితః | శశాస పృథివీం స్ఫీతాం ధర్మేణ సుసమాహితః || ౬ || త
స్మిన్ ప్రశాసతి తదా సర్వకామదుఘా మహీ | రసవంతి ప్రసూతాని మూలాని చ ఫలాని చ || ౭ || అకృష్టప
చ్యా పృథివీ సుసంపన్నా మహాత్మనః | స రాజ్యం తాదృశం భుంక్తే స్ఫీతమద్భుతదర్శనమ్ || ౮ | తస్య బుద్ధి
స్సముత్పన్నా తపః కుర్యామనుత్తమమ్ | తపో హి పరమం శ్రేయస్సంమోహమితరత్సుఖమ్ | ౯ || స నిక్షిప్య
సుతం జ్యేష్ఠం పౌరేషు మధురేశ్వరమ్ | తప ఉగ్రం సమాతిష్ఠత్తాపయన్ సర్వదేవతాః | ౧౦ || తప స్తప్యతి
వృత్రే తు వాసవః పరమార్తవత్ | విష్ణుం సముపసంక్రమ్య వాక్యమేతదువాచ హ | ౧౧ || తపస్యతా మ
హాబాహో లోకా వృత్రేణ నిర్జితాః | బలవాన్ స హి ధర్మాత్మా నైనం శక్ష్యామి శాసితుమ్ || ౧౨ ||
యద్యసౌ తప ఆతిష్ఠేద్భూయ ఏవ సురేశ్వర | యావల్లోకా ధరిష్యంతి తావదస్య వశానుగాః || ౧౩ || తం
చైనం పరమోదారముపేక్షసి మహాబల | క్షణం హి న భవేద్వృత్రః క్రుద్ధే త్వయి సురేశ్వర | ౧౪ | యదా
హి ప్రీతిసంయోగం త్వయా విష్ణో సమాగతః | తదా ప్రభృతి లోకానాం నాథత్వముపలబ్ధవాన్ || ౧౫ | స
త్వం ప్రసాదం దేవానాం కురుష్వ సుసమాహితః | త్వత్కృతేన హి సర్వం స్యాత్ప్రశాంతమరుజం జగత్ ||
౧౬ || ఇమే హి సర్వే విష్ణో త్వాం నిరీక్షంతే దివౌకసః | వృత్రఘాతేన మహతా తేషాం సాహ్యం కురుష్వ హ ||
౧౭ || త్వయా హి నిత్యశస్సాహ్యం కృతమేషాం మహాత్మనామ్ | అసహ్యమిదమన్యేషామగతీనాం గతి
ర్భవాన్ | ౧౮ || ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే చతురశీతితమస్సర్గః **************

త్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత ఇతి శ్రుతేః || ౨ || ఏవమశ్వమేధస్య బ్రహ్మహత్యాంతసర్వపాపశోధకత్వే పురావృత్తకథనం - శ్రూయతే హీ త్యాది || ౪ || విస్తీర్ణ ఇతి | తత స్త్రిగుణమితి | యోజనశతత్రయమిత్యర్థః - అనురాగేణ - మదీయత్వాభిమానేన హేతునా స్నేహాత్ || ౮ || తస్యేతి | ఇతరత్సుఖమితి | వైషయికసుఖమిత్యర్థః || ౯ || స ఇతి | మధురస్సామ్యశ్చాసౌ ఈశ్వరశ్చ మధురేశ్వరః తం - మధురాయా నగర్యా ఈశ్వరం వా || ౧౦ || తప ఇతి | పరమార్తవత్ - పరమార్తః సన్ || ౧౨ || యదీతి | భూయ ఏవ - అతః పరమపీత్యర్థః - భూతజాతమపీతి శేషః || ౧౩ || తం చేతి | క్షణమపి న భవేత్ - న జీవేదిత్యర్థః || ౧౪ || యదా హీతి | ఉపలబ్ధవాన్ - వృత్ర ఇతి శేషః || ౧౫ || స త్వమితి | రక్షణేనేతి శేషః || ౧౬ || ఇమే హీతి | వృత్రఘాతేన హేతునా సాహ్యముపకారం కురు - హ శబ్దః పాదపూరణః || ౧౭ | త్వయా హీతి | అన్యేషామిదమసహ్యం - అన్యేషామసురాణాం యద్యపి త్వత్సాహ్యకరణమసహ్యం తథాపి తత్కురు - హి యస్మాద్భవానేవ త్వమగతీనాం గతిః - తస్మాత్ || ౧౮ | ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతురశీతితమస్సర్గః

అథ ప్రకృతోపయుక్తశేషకథాపూరణం-లక్ష్మణస్యేతి ॥౧॥ రాఘవేణేతి॥దివ్యాంకథాం ప్రకృతాం ॥ ౩ ॥పూర్వమితి॥పూర్వ యుష్మాభిర్యుద్ధప్రార్థనాయాః పూర్వం సౌహృదబద్ధః ప్రీతిబద్ధః ॥౫॥ త్రేధేతి॥త్రేధాభూతం త్రేధావిభక్తమాత్మానం స్వతేజో మూర్తిం॥ ౬ ॥ ఏకాంశ ఇతి॥తృతీయో భూతలం యాతు-వృత్రదేహధారణార్థమిత్యర్థః-ఇంద్రస్య వృత్రహననజబ్రహ్మహత్యానివృత్తియోగ్య ద్యూలోకరక్షార్థం చేత్యపి బోధ్యం ॥ ౧౦ ॥ తేపశ్యన్నితి॥తేజసా ప్రాగుక్తలక్షణేన స్వతేజసా భూతం వ్యాప్తం-పిబంతమిత్యాదికం ఉపలక్షణపరం ॥౧౩॥ కాలాగ్నినేతి॥దీప్తేన దీప్యమానేన మహార్చిషా మహార్చిష్మదయః పిండాదిసదృశేన-వజ్రేణేతి శేషః-వజ్రకృతచ్ఛేదేన హేతునా-పతతా వృత్రశిరసా జగత్త్రాసముపాగమత్ ॥౧౪ ॥ అసంభావ్యమితి॥అసంభావ్యం అనపరాధిన స్తస్య వృత్రస్య తూష్ణీం స్థితస్య వధమనుచితం చింతయానో విబుధాధిపో లోకస్యాంతం లోకాలోకాత్పరం తమః ప్రదేశం జగామ- బ్రహ్మహత్యాభియా పలాయితోఽభూత్ ॥ ౧౫॥తమితి॥తమింద్రమన్వగమత్-తదభిమానిదేవతారూపేణ ఇంద్రహతపుత్రేణ త్వష్ట్రా మునినా పుత్రేచ్ఛయా- స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి హోమః కృతే-ఆహవనీయాజ్జాతో వృత్రో బ్రాహ్మణ ఇతి-తమింద్రం బ్రహ్మహత్యాగ్రస్తమింద్రం ॥౧౭॥త్వమితి॥ పూర్వజో జగత పితా ॥ శ్రు ॥ అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్యేతి శ్రుతేః-ఏవం కారణమూర్తిర్హిరణ్యగర్భ ఏవ సర్వభూతరక్షార్థమితి శేషః విష్ణుర్వతారత్వం పాలనశక్తిప్రాధాన్యేన ప్రాప్తః ॥౧౮ ॥ యదర్థం విష్ణుమూర్త్యవలంబనం తత్కార్యం తే కృతం దుష్టవధాన్నైషశిష్టపాలనాదీత్యాహ-హ

లక్ష్మణస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా శత్రునిబర్హణః।వృత్రఘాతమశేషేణ కథయేత్యాహ సువ్ర
త ॥ ౧ ॥రాఘవేణైవముక్తస్తు సుమిత్రానందవర్ధనః।భూయ ఏవ కథాం దివ్యాం కథయామాస సువ్రతః॥
౨ ॥ సహస్రాక్షవచః శ్రుత్వా సర్వేషాం చ దివౌకసామ్।విష్ణుర్దేవానువాచేదం సర్వానింద్రపురోగ
మాన్ ॥౩॥పూర్వం సౌహృదబద్ధోఽస్మి వృత్రస్య తు మహాత్మనః। తేన యుష్మత్ప్రియార్థం హి నాహం హన్మి
మహాసురమ్ ॥ ౪ ॥ అవశ్యం కరణీయం చ భవతాం సుఖముత్తమమ్।తస్మాదుపాయమాఖ్యాస్యే యేన వృ
త్రో నిహన్యతే । ౫ ॥ త్రేధాభూతం కరిష్యామి హ్యాత్మానం సురసత్తమాః। తేన వృత్రం సహస్రాక్షో వధి
ష్యతి న సంశయః॥ ౬॥ ఏకాంశో వాసవం యాతు ద్వితీయో వజ్రమేవ తు।తృతీయో భూతలం శక్రస్తదా
వృత్రం వధిష్యతి ॥ ౭ ॥తథా బ్రువతి దేవేశే దేవా వాక్యమథాబ్రువన్।ఏవమేతన్న సందేహో యథా
వదసి దైత్యహన్ ॥౮॥భద్రం తేఽస్తు గమిష్యామో వృత్రాసురవధైషిణః।భజస్వ పరమోదార వాసవం స్వేన
తేజసా ॥ ౯ ॥ తతస్సర్వే మహాత్మానః సహస్రాక్షపురోగమాః।తదరణ్యముపాక్రామన్ యత్ర వృత్రో
మహాసురః ॥ ౧౦ ॥ తేఽపశ్యంస్తేజసా భూతం తపంతమసురోత్తమమ్।పిబంతమివ లోకాంస్త్రీన్ నిర్ద
హంతమివాంబరమ్ ॥ ౧౧ ॥ దృష్ట్వైవ చాసురశ్రేష్ఠం దేవాస్త్రాసముపాగమన్।కథమేనం వధిష్యామః
కథం న స్యాత్పరాజయః ॥ ౧౨ ॥ తేషాం చింతయతాం తత్ర సహస్రాక్షః పురందరః। వజ్రం ప్రగృహ్య పాణి
భ్యాం ప్రాహిణోద్వృత్రమూర్ధని ॥ ౧౩ ॥ కాలాగ్నినేవ ఘోరేణ దీప్తేనేవ మహార్చిషా।పతతా వృ
త్రశిరసా జగత్త్రాసముపాగమత్ ॥ ౧౪ ॥ అసంభావ్యం వధం తస్య వృత్రస్య విబుధాధిపః। చింతయానో
జగామాశు లోకస్యాంతం మహాయశాః ॥ ౧౫ ॥తమింద్రం బ్రహ్మహత్యాశు గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతి । అప
తచ్చాస్య గాత్రేషు తమింద్రం దుఃఖమావిశత్ ॥ ౧౬ ॥ హతారయః ప్రణష్టేంద్రా దేవాస్సాగ్నిపురోగ
మాః । విష్ణుం త్రిభువనేశానం ముహుర్ముహురపూజయన్ ॥ ౧౭ ॥ త్వం గతిః పరమేశాన పూర్వజో జ

లక్ష్మణస్యేత్యాది ॥ ౩॥ పూర్వమితి॥సౌహృదబద్ధః-భక్తిబద్ధః-పూర్వమితి॥యుష్మాభిః తద్వధప్రార్థనాత్పూర్వమిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ త్రిధేతి॥ త్రిధాభూతం త్రేధావిభక్తమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ ఏకాంశ ఇతి॥తృతీయో భూతలం యాత్వితి వృత్రదేహధారణశక్తిసిద్ధ్యర్థమింద్రస్య వృత్రహననజబ్రహ్మహత్యాబాధానివృత్తియోగ్యవస్థారక్షణార్థమిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ తేపశ్యన్నితి॥భూతం వ్యాప్తం -పిబంతమిత్యాదికంతేజోదుర్ధర్షత్వపరం ॥ ౧౩ ॥ కాలాగ్నినేతి॥దీప్తేన దీప్యమానేన॥ తపః సంవర్ధిష్యతీతి ధాతుః॥ తత్సైనేతిచ పాఠః-వజ్రేణ ఛేదన హేతునా-పతతా వృత్రశిరసా జగత్త్రాసముపాగమత్ ॥ ౧౪ ॥ అసంభావ్యమితి॥అసంభావ్యమనపరాధినః తస్య తూష్ణీం వృత్రస్య వధమనుచితం కృతమితి చింతయానో విబుధాధిపః-లోకస్యాంతమంతప్రదేశం లోకాలోకాత్పరం తమః ప్రదేశం జగామ- బ్రహ్మహత్యాభియా పలాయితోఽభూత్ ॥ ౧౫ ॥ తమితి॥తం పలాయమానమింద్రం-బ్రహ్మహత్యా-త్వష్ట్రా మునినా వృత్రస్యోత్పాదితత్వాత్ -అస్య బ్రా

తశ్చేతి ॥ ౧౯ ॥ తేషామితి ॥ మాం ఏవ హయమేధేన యజతాం ... అశ్వమేధస్య సాధనత్వేన మామేవ శక్రో యజతాం ॥ ౨౦ ॥ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం ... తత్తద్దేవతాంతర్యామ్యహమేవ తత్తద్దేవతాత్వేన బోధ్య ఇతి భావః ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం పంచాశీతితమస్సర్గః.

అశ్వమేధతో బ్రహ్మహత్యానివృత్తికథనేన అశ్వమేధవైభవకథనేన చ తద్యజ్ఞప్రోత్సాహనం తదేతి ॥ కథాశేషం ప్రచక్రమే వక్తుమితి శేషః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ న సంజ్ఞాం లేభే గ్రహగ్రస్తవత్ స్వరవశో భూదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ కంచిత్కాలమవసదిత్యన్వయః ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ నష్టే అదర్శనం ప్రాప్తే ఉద్విగ్నం అరాజకత్వాత్ నిస్స్నేహా ఇంద్రాభావమూలానావృష్ట్యా అసాంద్రా ॥ ౪ ॥ తదేవాహ నిస్స్రోతస ఇతి ॥ ౫ ॥ క్షీయమాణ ఇతి ॥ సముపానయన్ ఆవేదయన్ స్మృతవంత ఇతి యావత్ ॥ ౬ ॥ తత ఇతి ॥ ౭ ॥ తే త్వితి ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ దేవేశం విష్ణుమింద్రం వా ॥ ౧౦ ॥ త ఇతి ॥ హే దురాసదే బ్రహ్మహత్యే ఆత్మానం చతుర్ధా విభజేతి తాం ఊచురిత్యన్వయః ॥ ౧౧ ॥ దేవానామితి ॥ సంనిధౌ చతుర్ధా విభాగం సంపాదితవతీ విభాగకృత్యా దేవేంద్రాదన్యత్ర స్థానం వరయామాస దుర్వాసా దుఃఖజనన వాసవతీ ॥ ౧౨ ॥ తాన్ స్థానాన్యాహ ఏకేనేతి ॥ చతురో వార్షికాన్ మాసాన్ పూర్ణోదకాసు తేనాన్యదాల్పోదకాసు వత్స్యామి నదీషు వాసః సోపి త్వావత్పూర్ణోదకకాలవ్యవచ్ఛేదః ॥ శ్లో ॥ సింహకర్కటయోర్మధ్యే సర్వా నద్యో రజస్వలా ఇతి స్మృత్యుక్తదిశా దర్పఘ్నీ పాపినామితి శేషః తత్రైవ వాసే హేతుః.

గతః పితా । త్వం హి నాథః సర్వభూతానాం విష్ణుస్త్వముపజగ్మివాన్ ॥ ౧౮ । హతశ్చాయం త్వయా వృత్రో బ్రహ్మహత్యా చ వాసవమ్ । బాధతే సురశార్దూల మోక్షం తస్య వినిర్దిశ ॥ ౧౯ । తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా దేవానాం విష్ణురబ్రవీత్ । మామేవ యజతాం శక్రః పావయిష్యామి వజ్రిణమ్ ॥ ౨౦ ॥ పుణ్యేన హయమేధేన మామిష్ట్వా పాకశాసనః । పునరేష్యతి దేవానామింద్రత్వమకుతోభయమ్ ॥ ౨౧ ॥ ఏవం సందిశ్య తాం వాణీం దేవానామమృతోపమామ్ । జగామ విష్ణుర్దేవేశః స్తూయమానస్త్రివిష్టపమ్ ॥ ౨౨ ॥

❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే పంచాశీతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తదా వృత్రవధం సర్వమఖిలేన స లక్ష్మణః । కథయిత్వా నరశ్రేష్ఠః కథాశేషం ప్రచక్రమే ॥ ౧ ॥ తతో హతే మహావీర్యే వృత్రే దేవభయంకరే । బ్రహ్మహత్యావృతః శక్రః సంజ్ఞాం లేభే న వృత్రహా ॥ ౨ ॥ సోంతమాశ్రిత్య లోకానాం నష్టసంజ్ఞో విచేతనః । కాలం తత్రావసత్కంచిద్వేష్టమాన ఇవోరగః ॥ ౩ ॥ అథ నష్టే సహస్రాక్షే ఉద్విగ్నమభవజ్జగత్ । భూమిశ్చ ధ్వస్తసంకాశా నిస్స్నేహా శుష్కకాననా ॥ ౪ ॥ నిస్స్రోతసశ్చ తే సర్వే హ్రదాశ్చ సరితస్తథా । సంక్షోభశ్చైవ సత్త్వానామనావృష్టికృతోఽభవత్ ॥ ౫ ॥ క్షీయమాణే తు లోకేఽస్మిన్ సంభ్రాంతమనసః సురాః । యదుక్తం విష్ణునా పూర్వం తం యజ్ఞం సముపానయన్ ॥ ౬ ॥ తతస్సర్వే సురగణాస్సోపాధ్యాయాస్సహర్షిభిః । తం దేశం సముపాజగ్ముర్యత్రేంద్రో భయమోహితః ॥ ౭ ॥ తే తు దృష్ట్వా సహస్రాక్షం మోహితం బ్రహ్మహత్యయా । తం పురస్కృత్య దేవేశమశ్వమేధం ప్రచక్రిరే ॥ ౮ ॥ తతోఽశ్వమేధస్సుమహాన్మహేంద్రస్య మహాత్మనః । వవృధే బ్రహ్మహత్యాయాః పావనార్థం నరేశ్వర ॥ ౯ ॥ తతో యజ్ఞే సమాప్తే తు బ్రహ్మహత్యా మహాత్మనః । అభిగమ్యాబ్రవీద్వాక్యం క్వ మే స్థానం విధాస్యథ ॥ ౧౦ ॥ తే తామూచుస్తదా దేవాస్తుష్టాః ప్రీతిసమన్వితాః । చతుర్ధా విభజాత్మానమాత్మనైవ దురాసదే ॥ ౧౧ ॥ దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా బ్రహ్మహత్యా మహాత్మనామ్ । సంనిధౌ స్థానమన్యత్ర వరయామాస దుర్వసా ॥ ౧౨ ॥ ఏకే

త్యేష్యవశ్య- బ్రహ్మహత్యేతి శేషః- తమింద్రం బ్రహ్మహత్యాగ్రస్తమింద్రమిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే పంచాశీతితమస్సర్గః ••••••••••••••••••••••••••

తదా వృత్రేత్యాది ॥ కథాశేషం వక్తుమితి శేషః ॥ ౧ ॥ తత ఇతి ॥ న సంజ్ఞాం లేభ ఇతి ॥ గ్రహగ్రస్తవత్ స్వరవశో భూదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ స ఇతి ॥ కంచిత్కాలమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ నష్టే అదృష్టే ఉద్విగ్నమభవత్ అరాజకత్వాదితి శేషః - నిస్స్నేహా అనార్ద్రా ॥ ౪ ॥ నిస్స్రోతస ఇతి ॥ అనావృష్టికృత ఇతి ॥ ఇంద్రాభావమూలానావృష్టికృత ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥ క్షీయమాణ ఇతి ॥ సముపానయన్ సంపాదయంతి స్మ ॥ ౬ ॥ త ఇతి ॥ దేవేశమితి విష్ణుమిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ హే దురాసదే ॥ బ్రహ్మహత్యే ఇతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ దేవానామితి ॥ సన్నిధౌ దేవానాం సన్నిధౌ సన్నిధౌ స్థానమితి చ పాఠః - అన్యత్ర మహేంద్రాదన్యత్ర - దుర్వాసా మహేంద్రదుర్వసా ॥ ౧౨ ॥ ఏకేనేతి ॥ చతుర ఇ

కామచారిణీతి ॥ తేన గంగాదిషు నవాస ఇత్యుక్తం ॥ ౧౩ ॥ భూమ్యామితి ॥ భూమ్యాముపరరూపేణవాసః ॥ ౧౪ ॥ రోగాయమితి ॥ వర్షభూతిః పురుషసంభోగకరణసుఖవిభూతినీ ॥ ౧౫ ॥ హంతారఇతి ॥ అద్యాహ కాలే బ్రహ్మవిద్యా బ్రాహ్మణ బ్రహ్మలోకానాం మాగారాంత రావలంబేన మాణకరణకహాతాః - ఉక్తపదార్థోమద్వధవిశ్వాసాత్ - మృషాపూర్వం మృషావాదపూర్వకం యే రాజస్థానా వాఘాతం కుర్వంతి తిథ్యాదిషు రాదిపర్వంతి - లోకాతాది ప్రాణం కుర్వంతి - కైముతికన్యాయేనైవ యే ప్రాణవియోగం కుర్వంతి తాంశ్చ తుర్థేన భాగేన సంశ్రయిష్యే ॥ శ్రు ॥ రామాలోకహితంకరవద్యావతః ప్రసన్నోద్యావాగంసూచిత్వం గృహ్ణాత్వా వతస్సంవత్సరాత్ పితృలోకం న ప్రజానాదితిత స్మా ద్బ్రహ్మణాయనావగురేతసనిహన్యాన్నలోకహితంకుర్యాదితి శ్రుతేః ॥ ౧౯ ॥ ప్రశాంతమితి ॥ యజ్ఞం - విష్ణుం ॥ శ్రు ॥ యజ్ఞోవై విష్ణురితి శ్రుతేః ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షడశీతితమస్సర్గః

అథ రామోపీలోపాఖ్యానేనాశ్వమేధస్య రాజ్ఞామశేషాణామర్థసిద్ధిపూర్వకపరపేష్ట సాధనత్వం దర్శయతి - తదితి ॥ అశ్వమేధమాహాత్మ్యమజానానం ప్రతిపలక్ష్మణ స్తద్విత్యమనుక్తవానితి భావేన సహసుః ॥ ౧ ॥ ఏవముక్తేతి ॥ వృత్రఘాతం వాజిమేధఫలం దయస్యా నదసి దేవమే వేత్యన్వయః ॥ ౨ ॥ అథస్య స్వర్గపూర్వకాశ్వమేధజ్ఞాత్వత్యజ్ఞాపనాయాహ - శ్రూయత ఇతి ॥ బాహ్లదేశవిశేషః ॥ ౫ ॥ పూజ్యత ఇతి ॥ భయాత్ తాత్వం కుత స్త్రాహ - అభిభ్యన్నితి ॥ అభిభ్యః బిభియురిత్యర్థః - తత్ర చాతుః - స్వరోపస్యేతి ॥ ౮ ॥ ప్రజఘ్నురితి ॥

నాం శేనవత్స్యామిపూర్ణోదాసునదీషుహై । వసంతో నాష్ఫాకాలమాసాదర్పఘ్నీకామచారిణీ ॥ ౧౩ ॥

భూమ్యామహం సర్వకాలమేకేనాం శేనసర్వదా । వసిష్యామి న సందేహస్సత్యేనైతద్బ్రవీమి వః ॥ ౧౪ ॥

రోగా యమంశస్తృతీయో మే స్త్రీషు యౌవనశాలిషు । త్రిరాత్రం దర్పపూర్ణాసు వసిష్యే దర్పఘాతినీ ॥

౧౫ ॥ హంతారో బ్రాహ్మణాన్యే తు ప్రేక్ష్యాపూర్వమనూపకాః । తాంశ్చతుర్థేన భాగేన సంశ్రయిష్యే సురర్షభాః ॥ ౧౬ ॥ ప్రత్యూచుస్తాంతతో దేవా యథా వదసి దుర్వసే । తథా భవతు తత్సర్వం సాధయస్వయదీప్సితమ్ ॥ ౧౭ ॥ తతః ప్రీత్యాన్వితా దేవాస్సహస్రాక్షం వవందిరే । విజ్వరస్సచ పూతాత్మా వాసవస్సమపద్యత ॥ ౧౮ ॥ ప్రశాంతం చ జగత్సర్వం సహస్రాక్షే ప్రతిష్ఠితే । యజ్ఞం చాద్భుతసంకాశం తదా శక్రోభ్యపూజయత్ ॥ ౧౯ ॥ ఈదృశో హ్యశ్వమేధస్య ప్రభావో రఘునందన । యజస్వ సుమహాభాగ హయమేధేన పార్థివ ॥ ౨౦ ॥ ఇతి లక్ష్మణవాక్యముత్తమం నృపతిరతీవమనోహరం మహాత్మా । పరితోషముపేత్య భద్రతేజా మనసా ప్రతిగృహ్య జానకీశః ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే షడశీతితమస్సర్గః

తచ్ఛ్రుత్వా లక్ష్మణేనోక్తం వాక్యం వాక్యవిశారదః । ప్రత్యువాచ మహాతేజాః ప్రహసన్ రాఘవో వచః ॥ ౧ ॥ ఏవమేవ నరశ్రేష్ఠ యథా వదసి లక్ష్మణ । వృత్రఘాతమశేషేణ వాజిమేధఫలం చ యత్ ॥ ౨ ॥ శ్రూయతే హి పురా సౌమ్య కర్దమస్య ప్రజాపతేః । పుత్రో బాహ్లీశ్వరః శ్రీమానిలో నామ మహాయశాః ॥ ౩ ॥ స రాజా పృథివీం సర్వాం వశే కృత్వా సుధార్మికః । రాజ్యం చైవ నరవ్యాఘ్ర పుత్రవత్పర్యపాలయత్ ॥ ౪ ॥ సురైశ్చ పరమోదారైర్దైతేయైశ్చ మహాధనైః । నాగరాక్షసగంధర్వైర్యక్షైశ్చ సుమహాత్మభిః ॥ ౫ ॥ పూజ్యతే నిత్యశస్సౌమ్య భయార్తై రఘునందన । అబిభ్యంశ్చ త్రయో లోకాస్సరోషస్య మహాత్మనః ॥ ౬ ॥ స రాజా తాదృశో హ్యాసీద్ధర్మే వీర్యే చ నిష్ఠితః । బుద్ధ్యా చ పరమోదారో బాహ్లీకేశో మహాయశాః ॥ ౭ ॥ స ప్రచక్రే మహాబాహుర్మృగయాం రుచిరే వనే । చైత్రే మనోరమే మాసి సభృత్యబలవాహనః ॥ ౮ ॥

॥ శ్లో ॥ సింహకర్కటతాంగ్రధ్యసర్పాన బ్యాఘ్రజష్యలా ఇతిస్మరణాత్ - వత్సైః మాసా ఇతి వత్సౌమసారేతి చతుష్టయాత్ - దర్పఘ్నీ అపుత్రస్త్రామితి శేషః ॥ - కామచారిణీ స్వాతుమిచ్ఛతామితి శేషః కామచారిణీతి చ పాఠః ॥ ౧౪ ॥ రోగాయమితి ॥ దర్పఘాతినీ పురుషసంభోగసుఖహారిణీతి భావః ॥ ౨౧ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షడశీతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది ॥ అశ్వమేధస్యైభవం స్వయమపి జానామీతి ప్రహాసః ॥ ౨ ॥ అథ వృషధ్వజప్రియుం విస్తార్యాధనరూపం హయమేధశ్లాఘయితుం రామదఃపక్రమతే శ్రూయతామిత్యాది ॥ బాహ్లదేశవిశేషః ॥ ౫ ॥ పూజ్యత ఇతి ॥ భయార్తైరితి విశేషణం దైతేయాదీనాం - భయహేతుశ్చ తద్దోష ఇత్యాహ - అబిభ్యన్నితి బిభియురిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ నానేతి ॥ అయుతం - అయుతసంఖ్యాకం - పద్మాన మితి శేషః

హత్వైవ హత్వాపీత్యర్థః ॥౯॥ నానేతి ॥ అయుతమయుతశస్సంఖ్యాకం - వధ్యమానమభూదితి శేషః- అథ యత్ర మహాసేనస్స్కందో జాతః తం దేశముపచక్రమే జగామ ॥౧౦॥ కృత్వేతి ॥ గోపతిధ్వజో వృషభధ్వజః- ఆత్మానం స్త్రీరూపం కృత్వా- తత్ర పర్వతనిర్ఝరే విజహారేతి శేషః- కిమర్థమిత్యత్రాహ- దేవ్యాః ప్రియచికీర్షురితి ॥౧౨॥ యే త్వితి ॥ పురుషవాదినః పురుష ఇతి వాచోఽవ్యపదేశో యేషాం తే పుల్లింగశ్శబ్దవాచ్యా యే పదార్థాస్సంతి తే స్త్రీజనా అభవన్ ॥౧౩॥ యచ్చేతి ॥ యచ్చాన్యత్ కించన నపుంసకవాచ్యం తత్సర్వం నారీసంజ్ఞం స్త్రీలింగశబ్దవాచ్యార్థం స్త్రీవేషం బభూవ ॥౧౪½॥ దృష్ట్వేతి ॥ ఆత్మానం స్త్రీకృతం స్త్రీరూపకృతం దృష్ట్వా చింతయామాసేతి శేషః ॥౧౫½॥ తస్యేతి ॥ తథాగతం తథావస్థాం ప్రాప్తం ఆత్మానం దృష్ట్వా తస్య మహద్దుఃఖమాసీత్ - కించ తచ్చాత్మనః తాదృశావస్థాప్రాప్తిరూపం ఉమాపతేః కర్మ తదిచ్ఛావశాత్ప్రాప్తం జ్ఞాత్వా త్రాసముపాగమత్ ॥౧౭½॥ ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠేతి ॥ పురుషత్వమృతే తద్వినా ॥౧౯½॥ తత ఇతి ॥ ప్రత్యాఖ్యాతః - పురుషత్వప్రాప్తౌ నిరాకృత ఇతి శేషః ॥ * ॥ స న జగ్రాహ స్త్రీభూత ఇతి పాఠః - గురుస్త్రైషమ్యమాపన్నం - అన్యం వరం పుంస్త్వేతరం త్వం వరం న జగ్రాహ ॥ అన్యద్వాక్యమితి పాఠః - పుంస్త్వేతరవరదాతృవాక్యం న జగ్రాహేత్యర్థః ॥౨౦½॥ తత ఇతి ॥ సర్వేణైవాంతరాత్మనా మనోబుద్ధ్యభిమానలక్షణేన సర్వేణాంతఃకరణేన ప్రణిపత్య సాష్టాంగం ప్రణిపత్యేత్యర్థః - ప్రార్థయామాసేతి శేషః ॥౨౧½॥ ఈశే ఇతి ॥ వరాణామీశే అత ఏవ లోకానాం వరదే త్వం భామిని అసి - అతో మోఘేత్యాది - సౌమ్యేన చక్షుషా అనుగ్రహచక్షుషా - మాం భజ - అనుగృహాణ ॥౨౩½॥ అర్ధస్యేతి ॥ స్త్రీపుంసోః స్వరూపేచ్ఛ ప్రత్యయాంతనిపాతాభావ ఆర్షః- స్త్రీపుంసోః రాత్రగణాన్యకాలాద్వరమిచ్ఛసీతి శేషః-

ప్రజఘ్నే చ నృపోఽరణ్యే మృగాన్ శతసహస్రశః । హత్వైవ తృప్తిర్నాభూచ్చ రాజ్ఞస్తస్య మహాత్మనః ॥౯॥
నానామృగగణాయుతం వధ్యమానం మహాత్మనా । యత్ర జాతో మహాసేనస్తం దేశముపచక్రమే ॥౧౦॥
తస్మిన్ ప్రదేశే దేవేశః శైలరాజసుతాం హరః । రమయామాస దుర్ధర్షః సర్వైరనుచరైః సహ ॥౧౧॥
కృత్వా స్త్రీరూపమాత్మానముమేశో గోపతిధ్వజః । దేవ్యాః ప్రియచికీర్షుః స తస్మిన్ పర్వతనిర్ఝరే ॥
౧౨॥ యే తు తత్ర వనోద్దేశే సత్త్వాః పురుషవాదినః । వృక్షాః పురుషనామానస్తే భవన్ స్త్రీజనాస్తథా ॥౧౩॥
యచ్చ కించన తత్సర్వం నారీసంజ్ఞం బభూవ హ ॥౧౩½॥ ఏతస్మిన్నన్తరే రాజా స ఇలః కర్దమాత్మజః ॥ * ॥ నిఘ్నన్ మృగసహస్రాణి తం దేశముపచక్రమే ॥౧౪½॥ దృష్ట్వా స స్త్రీకృతం సర్వం సవ్యాలమృగపక్షికమ్ ॥ * ॥ ఆత్మానం స్త్రీకృతం చైవ సానుగం రఘునన్దన ॥౧౫½॥ తస్య దుఃఖం మహచ్చాసీద్దృష్ట్వాత్మానం తథాగతమ్ ॥ * ॥ ఉమాపతేశ్చ తత్కర్మ జ్ఞాత్వా త్రాసముపాగమత్ ॥౧౬½॥ తతో దేవం మహాత్మానం శితికంఠం కపర్దినమ్ ॥ * ॥ జగామ శరణం రాజా సభృత్యబలవాహనః ॥౧౭½॥ తతః ప్రహస్య వరదస్సహ దేవ్యా మహేశ్వరః ॥ * ॥ ప్రజాపతిసుతం వాక్యమువాచ వరదస్స్వయమ్ ॥౧౮½॥ ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ రాజర్షే కార్దమేయ మహాబల ॥ * ॥ పురుషత్వమృతే సౌమ్య వరం వరయ సువ్రత ॥౧౯½॥ తతస్స రాజా దుఃఖార్తః ప్రత్యాఖ్యాతో మహాత్మనా ॥ * ॥ స్త్రీభూతోఽసౌ న జగ్రాహ వరమన్యం సురోత్తమాత్ ॥౨౦½॥ తతశ్శోకేన మహతా శైలరాజసుతాం నృపః ॥ * ॥ ప్రణిపత్య ఉమాం దేవీం సర్వేణైవాన్తరాత్మనా ॥౨౧½॥ ఈశే వరాణాం వరదే లోకానామసి భామినీ ॥ * ॥ అమోఘదర్శనే దేవి భజ సౌమ్యేన చక్షుషా ॥౨౨½॥ హృద్గతం తస్య రాజర్షేర్విజ్ఞాయ హరసన్నిధౌ ॥ * ॥ ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం దేవీ రుద్రస్య సమ్మతా ॥౨౩½॥ అర్ధస్య దేవో వరదో వరార్ధస్య తవ హ్యహమ్ ॥ * ॥ తస్మాదర్ధం గృహాణ త్వం స్త్రీపుంసోర్యావదిచ్ఛసి

యత్ర జాత ఇత్యాది ॥ మహాసేనస్స్కందః ॥౧౨॥ యే త్వితి ॥ పురుష ఇతి వాదోఽవ్యపదేశో యేషాం తే పురుషవాదినః - పుల్లింగశబ్దవాచ్యా యే పదార్థాస్సంతి ॥౧౩॥ యచ్చేతి ॥ అన్యచ్చ యత్కించన నపుంసకలింగవాచ్యముక్తం తత్సర్వం నారీసంజ్ఞం స్త్రీలింగశబ్దవాచ్యార్థం స్త్రీవేషం బభూవ ॥౧౪½॥ స దృష్ట్వేత్యాది ॥ అథాత్మానం స్త్రీకృతం ॥౧౫½॥ తస్యేతి ॥ తథాగతం తథావస్థాం ప్రాప్తం స్వమాత్మానం దృష్ట్వా తచ్చాత్మనః తథావస్థాప్రాప్తికర్మ తదిచ్ఛావశాత్ప్రాప్తం జ్ఞాత్వా - త్రాసముపాగమత్ ॥౧౭½॥ ఉత్తిష్ఠేతి ॥ కార్దమేయేతి - సుత్రాదిత్యాదిక్ - పురుషత్వమృతే - పురుషత్వం వినా ॥౧౯½॥ తత ఇతి ॥ న జగ్రాహ స్త్రీభూత ఇతి - గురుస్త్రైషమ్యమాపన్నం - అన్యద్వరం - పుంస్త్వేతరం వరం న జగ్రాహ ॥౨౧½॥ ఈశ ఇతి ॥ సౌమ్యేన అనుగ్రహదృష్ట్యా - మాం భజ - అనుగృహాణ ॥౨౩½॥ అర్ధస్యేత్యాది

తస్మాద్దేవో వరదో ధర్మస్య వరదత్వాతాం ... రాధస్యాహం దాత్రీ - తస్మాత్ త్వం యదిచ్ఛసి యదిచ్ఛసి తదర్థం మత్తో గృహాణ ॥ ౨౫ ॥ యదీతి ॥
ఉపాసిత్వా ప్రాప్య ॥ ౨౬ ॥ దేవీ స్వతో నుగ్రహాంతరం కరోతి ॥ ౨౭ ॥ ఏవమితి ॥ కార్దమిః కర్దమపుత్రః ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీమ
హేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయామ్ ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం సప్తాశీతితమస్సర్గః - ❋
అథ కథాశేషప్రశ్నతత్ప్రతిపాదనే తాం కథామితి ॥ ౧ ॥ తావితి ॥ తస్య రాజ్ఞ ఇలస్య - తస్య - భావస్య స్త్రీపుంసభావస్య ॥ ౨ ॥
కథమితి ॥ స్త్రీభూతః - అతఏవ దుర్గతిః - కథం వర్తయామాస - తత్కాలమితి శేషః - తథా పురుషభూతః కాం వృత్తిం వర్తయతి ॥ ౩ ॥ త
యోరితి ॥ యథాగతం యథా ప్రాప్తం ॥ ౪ ॥ తమేవేతి ॥ లోకసుందరీ సర్వస్త్రీలోకేష్వస్సుందరీ - ఏవం స్త్రీభూతాసా తాభిః స్త్రీభిః పరి
వృతా - తాః స్త్రియః అస్య పూర్వమనుచరాః ॥ ౬ ॥ వాహనానీతి ॥ పర్వతాభోగో విస్తారః తస్య వివరే పర్వతమధ్యప్రదేశే ॥ ౭ ॥ అథేతి ॥
పర్వతస్యావిదూరతః సరో దదర్శేత్యన్వయః - యత్ర స్వరాజ్యా స్త్రీత్వప్రాప్తిస్తతః పరస్మిన్నవిదూరే ప్రదేశ ఇత్యర్థః - అతఏవ బుధస్య
సరసి తపశ్చరతః స్త్రీత్వప్రాప్తిరితి బోధ్యం ॥ ౧౦ ॥ సేతి ॥ జలాశయం క్షోభయామాస క్రీడయేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ బుధ స్త్విత్ ॥ ఆత్మానం నోపలే

౨౪ ॥ తదద్భుతతరం శ్రుత్వా దేవ్యా వరమనుత్తమమ్ ❋ ॥ సంప్రహృష్టమనా భూత్వా రాజా వాక్యమ
థాబ్రవీత్ ॥ ౨౫ ॥ యది దేవి ప్రసన్నా మే రూపేణాప్రతిమా భువి ❋ ॥ మాసం స్త్రీత్వముపాసిత్వా మాసం
స్యాం పురుషః పునః ॥ ౨౬ ॥ ఈప్సితం తస్య విజ్ఞాయ దేవీ సురుచిరాననా ❋ ॥ ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యమే
వమేవ భవిష్యతి ॥ ౨౭ ॥ రాజన్ పురుషభూతస్త్వం స్త్రీభావం న స్మరిష్యసి ❋ ॥ స్త్రీభూతశ్చ పరం మాసం
న స్మరిష్యసి పౌరుషమ్ ॥ ౨౮ ॥ ఏవం స రాజా పురుషో మాసం భూత్వాథ కార్దమిః ॥ ❋ ॥ త్రైలోక్యసుందరీ
నారీ మాసమేకమిళాభవత్ ॥ ౨౯ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే సప్తాశీతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తాం కథామైలసంబద్ధాం రామేణ సముదీరితామ్ । లక్ష్మణో భరతశ్చైవ శ్రుత్వా పరమవిస్మితౌ ॥
౧ ॥ తౌ రామం ప్రాంజలీ భూత్వా తస్య రాజ్ఞో మహాత్మనః । విస్తరం తస్య భావస్య తదా పప్రచ్ఛతుః పునః ॥ ౨ ॥
కథం స రాజా స్త్రీభూతో వర్తయామాస దుర్గతిః । పురుషస్స యదా భూతః కాం వృత్తిం వర్తయత్యసౌ ॥
౩ ॥ తయోస్తద్భాషితం శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితమ్ ॥ కథయామాస కాకుత్స్థస్తస్య రాజ్ఞో యథాగ
తమ్ ॥ ౪ ॥ తమేవ ప్రథమం మాసం స్త్రీభూత్వా లోకసుందరీ । తాభిః పరివృతా స్త్రీభిర్యేఽస్య పూర్వం పదా
నుగాః ॥ ౫ ॥ తత్కాననం విగాహ్యాశు విజహ్రే లోకసుందరీ । ద్రుమగుల్మలతాకీర్ణం పద్భ్యాం పద్మదళేక్ష
ణా ॥ ౬ ॥ వాహనాని చ సర్వాణి సంత్యక్త్వా వై సమంతతః । పర్వతాభోగవివరే తస్మిన్ రేమ ఇళా తదా ॥
౭ ॥ అథ తస్మిన్ వనోద్దేశే పర్వతస్యావిదూరతః । సరస్సురుచిరప్రఖ్యం నానాపక్షిగణాయుతమ్ ॥ ౮ ॥ దదర్శ
సా ఇలా తస్మిన్ బుధం సోమసుతం తదా । జ్వలంతం స్వేన వపుషా పూర్ణం సోమమివోదితమ్ ॥ ౯ ॥ తపంతం చ తప
స్తీవ్రమంభోమధ్యే దురాసదమ్ । యశస్కరం కామకరం కారుణ్యే పర్యవస్థితమ్ ॥ ౧౦ ॥ సా తం జలాశయం
సర్వం క్షోభయామాస విస్మితా । సహ తైః పూర్వపురుషైః స్త్రీభూతై రఘునందన ॥ ౧౧ ॥ బుధస్తు

స్త్రీపుంసోరర్థస్య - సమాసాంతనిపాతాభావ ఆర్షః - పుంస్త్వప్రాప్తిరూపే వరే - అర్థస్య దేవో వరదో దాతా - అర్థస్యైవాహం
దాత్రీ - తస్మాత్ త్వం మత్తోఽర్థం గృహాణ - యావదిచ్ఛసి యదిచ్ఛసి ॥ ౨౫ ॥ యదీతి ॥ ఉపాసిత్వా ప్రాప్య ॥ ౨౬ ॥ అనుగ్రహాంతరమా
హ - రాజన్నిత్యాది ॥ ౨౭ ॥ ఏవమిత్యాది మితార్థమిత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమ
కుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - సప్తాశీతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋
తాం కథామిత్యాది ॥ ౧ ॥ తావితి ॥ ప్రాంజలీ ఇతి ద్వివచనం - తస్య భావస్యేతి ॥ స్త్రీపుంసభావస్యేత్యర్థః ॥ ౨ ॥ కథమితి ॥ స్త్రీ
భూతః అతఏవ దుర్గతిః కథం వర్తయామాస - తత్కాలమితి శేషః ॥ ౬ ॥ వాహనానీతి ॥ పర్వతానాం ఆభోగే విస్తారే ॥ ౭ ॥ అథేతి ॥
అవిదూరతః యత్ర స్త్రీత్వప్రాప్తిస్తస్యావిదూరత ఇత్యర్థః - అవ్యదేశత్వాత్ - బుధస్య స్త్రీత్వప్రాప్తిరితి భావః ॥ ౧౦ ॥ సేతి ॥ క్షోభ
యామాసేతి - క్రీడయేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ బుధస్త్వితి ॥ ఆత్మానం నోపలేభే - ఆత్మధ్యానం న ప్రాప్తవానిత్యర్థః - కామపరవశచిత్తః - అ

తేఽత్యాత్మానం ప్రాప్తవాన్ - కామబాణవశం గతః ఇత్యర్థః - అంభసి స్థితస్సంచచాల ॥ ౧౨ ॥ ఇళామితి ॥ చింతాం సమభ్యతిక్రామత్ ఇలాయామితి శేషః. ఇలావిషయకచింతాం ప్రాప్తోభూదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ సదృశీతి ॥ యది నాన్యపరిగ్రహా - అన్యస్యపరిగ్రహత్వరహితా యది ॥ ౧౫ ॥ ఆశ్రమమితి ॥ శబ్దాపయత ఆహ్వయత్ ॥ ౧౬ ॥ శుభమితి ॥ మధురం సంధ్యాదికృతశ్రుతికటుత్వరహితం - మధురాక్షరం గద్గదాదిరహితం ॥ ౧౮ ॥ అస్మాకమితి ॥ అపతిః పతిరహితా ॥ ౧౯ ॥ తద్వాక్యమితి ॥ అవ్యక్తపదం - అసమంతాద్వ్యక్తాని పదాని యత్ర తత్ ఆవర్తనీ విద్యా విద్యాసంగ్రాహిణీ పర్యాయనామికా - సంవర్తవిద్యా తాం - ఆవర్తయత - ఆవర్తయితిస్మ - తద్విద్యైకసాధ్య ప్రకృతప్రయోజనార్థమితి శేషః ॥ ౨౦ ॥ స ఇతి ॥ అర్థం రాజ్ఞస్సకలధర్మావృత్తాంతం విదిత్వా - ధ్యానయోగత ఇతి శేషః - తాః స్త్రియః ఇలావ్యతిరిక్తా ఇత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ అత్రేతి ॥ కింపురుషీభూత్వా కింపురుషాఖ్యదేవయోని స్త్రియోభూత్వా - అత్రాస్మిన్ శైలరోధసి వత్స్యథ - అస్మిన్ గిరౌ ఆవాస ఉటజాదిః - శీఘ్రమేవ విధీయతాం ॥ ౨౨ ॥ మూలపత్రఫలైరితి ॥ స్త్రియః కింపురుషస్త్రీయోనయః కింపురుషాన్నామ ప్రసిద్ధాన్ భర్తౄన్ సముపలప్స్యథ అన్విష్య ప్రాప్స్యథేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ తా ఇతి ॥ కింపురుషీకృతాః బుధేన యోగబలాత్ కింపురుషస్త్రీకృతాః - శైలముపశైలసమీపే - ఆసాంచక్రిరే ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అష్టాశీతితమస్సర్గః, ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తాం సమీక్ష్యైవ కామబాణవశంగతః। నోపతేభే తదాత్మానం సంచచాల తదాంభసి ॥ ౧౨ ॥ ఇళాం నిరీక్షమాణస్తు త్రైలోక్యాభ్యధికాం శుభామ్। చింతాం సమభ్యతిక్రామత్త్వియం దేవతాధికా ॥ ౧౩ ॥ న దేవీషు న నాగీషు నాసురీష్వప్సరస్సు చ। దృష్టపూర్వా మయా కాచిద్రూపేణానేన శోభితా ॥ ౧౪ ॥ సదృశీయం మమ భవేద్యది నాన్యపరిగ్రహా। ఇతి బుద్ధిం సమాస్థాయ జలాత్కూలముపాగమత్ ॥ ౧౫ ॥ ఆశ్రమం సముపాగమ్య తతస్తాః ప్రమదోత్తమాః। శబ్దాపయత ధర్మాత్మా తాశ్చైనం చ వవందిరే ॥ ౧౬ ॥ స తాః పప్రచ్ఛ ధర్మాత్మా కస్యైషా లోకసుందరీ। కిమర్థమాగతా చైవ సర్వమాఖ్యాత మాచిరమ్ ॥ ౧౭ ॥ శుభం తు తస్య తద్వాక్యం మధురం మధురాక్షరమ్। శ్రుత్వా స్త్రియశ్చ తాస్సర్వా ఊచుర్మధురయా గిరా ॥ ౧౮ ॥ అస్మాకమేషా సుశ్రోణీ ప్రభుత్వే వర్తతే సదా। అపతిః కాననాంతేషు సహాస్మాభిశ్చరత్యసౌ ॥ ౧౯ ॥ తద్వాక్యమావ్యక్తపదం తాసాం స్త్రీణాం నిశమ్య చ। విద్యామావర్తనీం పుణ్యామావర్తయత స ద్విజః ॥ ౨౦ ॥ సోఽర్థం విదిత్వా సకలం తస్య రాజ్ఞో యథాగతమ్। సర్వా ఏవ స్త్రియస్తాశ్చ బభాషే మునిపుంగవః ॥ ౨౧ ॥ అత్ర కింపురుషీభూత్వా శైలరోధసి వత్స్యథ। ఆవాసస్తు గిరావస్మిన్ శీఘ్రమేవ విధీయతామ్ ॥ ౨౨ ॥ మూలపత్రఫలైస్సర్వా వర్తయిష్యథ నిత్యదా। స్త్రియః కింపురుషాన్నామ భర్తౄన్ సముపలప్స్యథ ॥ ౨౩ ॥ తాః శ్రుత్వా సోమపుత్రస్య వాచం కింపురుషీకృతాః। ఉపాసాంచక్రిరే శైలం వధ్వస్తా బహులాస్తదా ॥ ౨౪ ॥

§§§§§§§§§§§§§§§§§§§§ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - అష్టాశీతితమస్సర్గః. §§§§§§§§§§§§§§§§§§§§

భూదిత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ ఇళామితి ॥ చింతాం సమభ్యతిక్రామత్ ఇళాయామితి శేషః. ఇళావిషయకచింతాం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. తదేవాహ - కాన్వితీత్యాది ॥ ౧౪ ॥ సదృశీతి ॥ నాన్యపరిగ్రహః - అన్యపరిగ్రహత్వరహితా ॥ ౧౫ ॥ ఆశ్రమమితి ॥ శబ్దాపయత - పుకారయత ॥ ౧౮ ॥ అస్మాకమితి ॥ అపతిః పతిరహితా ॥ ౧౯ ॥ తద్వాక్యమితి అవ్యక్తపదం అస్పష్టాక్షరమిత్యర్థః - ఆవర్తనీం ఆవర్తనాఖ్యాం విద్యామావర్తయతిస్మ ప్రకృతప్రయోజనార్థం - ద్విజః బ్రాహ్మణః, బుధః ॥ ౨౦ ॥ స ఇతి ॥ స బుధః - తస్య రాజ్ఞః కార్దమస్య - సకలమర్థం వృత్తాంతం విదిత్వా - యోగమాహాత్మ్యాదితి శేషః - తాః స్త్రియః ఇళాసహచరీః ॥ ౨౧ ॥ యూయం సర్వాః కింపురుషీభూత్వా కింపురుషాఖ్యదేవయోని స్త్రియోభూత్వా - అత్రాస్మిన్ శైలస్య రోధసి వత్స్యథ - అతోఽస్మిన్ గిరౌ - శీఘ్రమేవ ఆవాసః - ఉటజాదిః విధీయతాం ౨౨ ॥ మూలపత్రఫలైరితి ॥ స్త్రియః - కింపురుషస్త్రీయోనయః కింపురుషాన్నామ ప్రసిద్ధాన్ భర్తౄన్ సముపలప్స్యథ - అన్విష్య ప్రాప్స్యథేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ తా ఇతి ॥ కింపురుషీకృతాః బుధస్య యోగబలాత్ కింపురుషస్త్రీకృతా ఇత్యర్థః శైలముపశైలస్య సమీప ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టాశీతితమస్సర్గః. ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

శ్రుత్వేతి॥ కింపురుషోత్పత్తిం-కింపురుషజాతిత్వేన తాసాం స్త్రీణాముత్పత్తిం-అబ్రూతాం ॥౨॥ సర్వా ఇతి॥ విద్రుతాః గతాః॥ విహృతా ఇతి పాఠాంతరం। ప్రహసన్నివ నవానాం స్వబుద్ధ్యా నిరాకరణాత్ప్రహసః ॥౩॥ సోమస్యేతి॥ భక్త్యా అనురాగేణ స్నిగ్ధేన స్నేహయుక్తేన కేవలం చక్షుషైవ మాం తథాభూతం ॥౫॥ అహమితి॥ కామచరీ స్వతంత్రా ॥౬॥ అథేతి॥ ప్రజాపతిసుతః ఇలః ॥౧౦॥ ఇలేతి విస్మృతస్వక స్త్రీత్వాదివృత్తాంతః పృచ్ఛతి-భగవన్నితి ॥౧౧॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ నష్టసంజ్ఞస్య దేవీప్రసాదవశాదితి భావః ॥౧౨॥ అశ్మవర్షేణేతి॥ అశ్మవర్షేణేతి మాయికవచనమీశ్వరవాక్యానురోధేనేతి కతకః ॥౧౪॥ స ఇతి॥ తేన వాక్యేనేతి ఇహ యథాసుఖం నివసేతి వాక్యేన ॥౧౫॥ త్యక్ష్యామీతి॥ అహం భృత్యైర్వినాకృతోపి స్వకం రాజ్యం న త్యక్ష్యామి త్యక్తుం న శక్నోమి-ఇహ వాసాదితి శేషః-అతో హే బ్రహ్మన్నిహ క్షణమపి న వర్తయేయం-న ఇహ ఇహానుకర్షః-తస్మాన్మాం గమనాయ సమనుజ్ఞాతుమర్హసి ॥౧౬॥ ఉక్తమేవ రాజ్యోత్క్రాంతిం ప్రదర్శయన్నాహ-సుత ఇతి॥ ప్రపత్స్యతే మమ రాజ్యం ప్రతిగమనాభావ ఇతి శేషః ॥౧౭॥ న హీతి॥ సుఖాన్వితాన్ దేశస్థాన్ భృత్యదారాన్ హిత్వా-అహం న శక్ష్యామి-ఇహ స్థాతుమితి శేషః-యదేవమతో మాం ప్రతి కించిదప్యశుభం ఇహ వాసనియోగలక్షణానిష్టం వచః వక్తుం నార్హసీతి శేషః ॥౧౮॥ తథేతి॥ అద్భుతమద్భుతకర్మసిద్ధిజనకం పరమం వచః-సాంత్వపూర్వకం తవ కించిత్కాలవాసేన సుఖం భవిష్యతీత్యేవమా-

శ్రుత్వా కింపురుషోత్పత్తిం లక్ష్మణో భరతస్తదా। ఆశ్చర్యమితి చాబ్రూతాముభౌ రామం జనేశ్వరమ్ ॥
౧॥ అథ రామః కథామేతాం భూయ ఏవ మహాయశాః। కథయామాస ధర్మాత్మా ప్రజాపతిసుతస్య వై॥౨॥
సర్వాస్తా విద్రుతా దృష్ట్వా కిన్నరీరృషిసత్తమః। ఉవాచ రూపసంపన్నాం తాం స్త్రియం ప్రహసన్నివ॥
౩॥ సోమస్యాహం సుదయితస్సుతస్సురుచిరాననే। భజస్వ మాం వరారోహే భక్త్యా స్నిగ్ధేన చక్షుషా॥
౪॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శూన్యే స్వజనవర్జితా। ఇలా సురుచిరప్రఖ్యం ప్రత్యువాచ మహాగ్రహమ్॥
౫॥ అహం కామచరీ సౌమ్య తవాస్మి వశవర్తినీ। ప్రశాధి మాం సోమసుత యథేచ్ఛసి తథా కురు॥ ౬॥ తస్యా-
స్తదద్భుతప్రఖ్యం శ్రుత్వా హర్షముపాగతః। స వై కామీ సహ తయా రేమే చంద్రమసస్సుతః॥ ౭॥
బుధస్య మాధవో మాసస్తామిలాం రుచిరాననామ్। గతో రమయతోత్యర్థం క్షణవత్తస్య కామినః॥ ౮॥ అథ
మాసే తు సంపూర్ణే పూర్ణేందుసదృశాననః। ప్రజాపతిసుతశ్శ్రీమాన్ శయనే ప్రత్యబుధ్యత॥౯॥ సోపశ్య-
త్సోమజం తత్ర తపంతం సలిలాశయే। ఊర్ధ్వబాహుం నిరాలంబం తం రాజా ప్రత్యభాషత॥ ౧౦॥ భగవన్
పర్వతం దుర్గం ప్రవిష్టోస్మి సహానుగః। న తు పశ్యామి తత్సైన్యం క్వ ను తే మామకా గతాః॥ ౧౧॥ తచ్ఛ్రు-
త్వా తస్య రాజర్షేర్నష్టసంజ్ఞస్య భాషితమ్। ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం సాంత్వయన్ పరయా గిరా॥
౧౨॥ అశ్మవర్షేణ మహతా భృత్యాస్తే వినిపాతితాః। త్వం చాశ్రమపదే సుప్తో వాతవర్షభయార్దితః॥
౧౩॥ సమాశ్వసిహి భద్రం తే నిర్భయో విగతజ్వరః। ఫలమూలాశనో వీర నివసేహ యథాసుఖమ్॥
౧౪॥ స రాజా తేన వాక్యేన ప్రత్యాశ్వస్తో మహామతిః। ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం దీనో భృత్యక్షయాద్భృ-
శమ్॥ ౧౫॥ త్యక్ష్యామ్యహం స్వకం రాజ్యం నాహం భృత్యైర్వినాకృతః। వర్తయేయం క్షణం బ్రహ్మన్
సమనుజ్ఞాతుమర్హసి॥ ౧౬॥ సుతో ధర్మపరో బ్రహ్మన్ జ్యేష్ఠో మమ మహాయశాః। శశబిందురితి ఖ్యాతస్స
మే రాజ్యం ప్రపత్స్యతే॥ ౧౭॥ న హి శక్ష్యామ్యహం హిత్వా భృత్యదారాన్ సుఖాన్వితాన్। ప్రతివక్తుం మ-
హాతేజః కించిదప్యశుభం వచః॥ ౧౮॥ తథా బ్రువతి రాజేంద్రే బుధః పరమమద్భుతమ్। సాంత్వపూర్వమథో-

శ్రుత్వేత్యాది॥ కింపురుషోత్పత్తిః కింపురుషత్వేన తాసాం స్త్రీణాముత్పత్తిరిత్యర్థః॥ అబ్రూతాం ॥౨॥ సర్వా ఇతి॥ సర్వాసాం ఇలావ్యతిరిక్తానాం విద్రుతత్వాత్ప్రహాసః-కామవికారమూల ఇవ ॥౩॥ సోమస్యేతి॥ భక్త్యానురాగేణ స్నిగ్ధం స్నేహయుక్తం ॥౪॥ తస్యేతి॥ గ్రహో గ్రహాదేవః ॥౫॥ అహమితి॥ కామచరీ స్వతంత్రా ॥౭॥ బుధస్యేతి॥ మాసో గత ఇత్యన్వయః ॥౮॥ అథేతి॥ ప్రజాపతిసుతః ఇలః ॥౧౦॥ ఇలః విస్మృతస్వస్త్రీత్వాదివృత్తాంతః పృచ్ఛతి-భగవన్నిత్యాది ॥౧౧॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ నష్టసంజ్ఞస్యేతి-గౌరీశాపవశాదితి శేషః ॥౧౨॥ అశ్మవర్షేణేతి॥ అశ్మవర్షేణేత్యాది-ఛద్మవచనం గిరీశశాపానురోధార్థం ॥౧౪॥ స ఇతి తేన వాక్యేనేతి ఇహ యథాసుఖం నివసేతి వాక్యేనేత్యర్థః ॥౧౫॥ త్యక్ష్యామీతి॥ భృత్యైర్వినాకృతః అహం స్వకం రాజ్యం న త్యక్ష్యామి త్యక్తుం న శక్నోమి-ఇహావసాన ఇతి శేషః-ఏతదేవాహ-హే బ్రహ్మన్-క్షణమపి న వర్తయేయం న ఇహ ఇహానుకర్షః॥ తస్మాన్మాం గమనాయ సమనుజ్ఞాతుమర్హసి ॥౧౬॥ ఉక్తవృత్తాంతమేవ పునరాత్మకృత్యప్రదర్శనాయాహ-సుత ఇతి॥ ప్రపత్స్యత ఇతి॥ మయా గత్వా కృతాదభిషేకాదితి భావః ॥౧౭॥ న హీతి॥ సు

మాపూర్వం - ౦ - తేఇహవాసో రోచతామిత్యుక్తం ॥ ౨౦ ॥ తస్యేతి ॥ యదుక్తం బ్రహ్మవాదినా తస్య తద్వచనం శ్రుత్వేతి సంబంధః ॥ ౨౨ ॥ తత ఇతి ॥ నవమే మాసి - తస్మై వరం - సుతే పురుషత్వావస్థాయాం గర్భధారణేన పూర్వావస్థాన్మరణేన తు పూర్వావస్థాన్మరణాభావరూపపాత్రతో వరహాపత్యస్థాపత్తిః - తిరశ్చాం యథా పుంస్త్వప్రాప్తికాలే గర్భధారణం అస్తు తత్పూర్వమిత్యపూర్వం చ - అతః యదా స్త్రీత్వప్రాప్తికాలే నవమే గర్భధారణం వక్తవ్యం తేనాత్ర తదనుమానేన సత్యే - తతస్తాం నవమే మాసి వాక్యస్య ప్రత్యక్షం జాయతే - అతఃపర ప్రదర్శమానవత్వం తథా బుధసమీపే ఇలస్య రాజ్ఞో నివాసః కల్పనీయః - తాదృశకల్పనాయా మూలం - సంవత్సరోషితస్య హాకారయిష్యామి తే హితమిత్యేవ చనేన సంవత్సరనివాసస్య నిర్దిష్టత్వాత్ పుత్రజన్మనో ఋతుత్వం - అతః - ఏతాన్యేతానుపపత్త్యైవ బుధసమాగమ మాసి సంధ్యేవ గర్భగ్రహణ ప్రసవావితి చేత్ ॥ ౨౩ ॥ జాతమాత్రమితి ॥ జాతమాత్రం తత్క్షణ ఏవ పిత్రా సమానాకారం పిత్రా హస్తే తతః సనయనాదిత్వాత్ తథా అన్యవేశ యత్ స్థాపితవతీ ॥ ౨౪ ॥ బుధస్త్వితి ॥ సంవత్సరాంతరం సంవత్సరాంతర ప్రాప్యోపేతే తాపసప్తమాసత్రయపర్యంతం ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోననవతితమస్సర్గః ॥

తథోక్తవతీతి ॥ తస్య పురూరవసో జన్మ ॥ ౧ ॥ ఇలేతి ॥ సోమపుత్రస్య సమీపే ఇలేతి శేషః - కిమకరోత్ సంవత్సరానంతరమితి శేషః - పురూరవస్త్వం కుర్మా ఇతి బోధ్యం తత్ప్రతి యాపశ్చాజ్జాతస్య పురూరవసో రాజ్యముఖ్యత్వేతి ప్రశ్నార్థః ॥ ౨ ॥ తయోరితి ॥ ప్రజాపతిసుతే తద్విషయాం ॥ ౩ ॥ ఏతానితి ॥ సుహృదః స్వమిత్రభావాత్ ॥ ౬ ॥ అయమితి ॥ యథాభూతం ఈశ్వరాజ్ఞయా అనుభవసిద్ధం స్త్రీపుంసరూపప్రకారద్వయం ప్రా

వాచ వాసం త్విహ రోచ్యతామ్ ॥ ౧౯ ॥ న సంతాపస్త్వయా కార్యః కార్దమేయ మహాబల। సంవత్సరోషి తస్యేహ కారయిష్యామి తే హితమ్ ॥ ౨౦ ॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా బుధస్యాక్లిష్టకర్మణః। వాసాయ విదధే బుద్ధిం యదుక్తం బ్రహ్మవాదినా ॥ ౨౧ ॥ మాసం స స్త్రీ తదా భూత్వా రమయత్యనిశం శుభా। మాసం పురుష భావేన ధర్మబుద్ధిం చకార సః ॥ ౨౨ ॥ తతస్సా నవమే మాసి ఇలా సోమసుతాత్సుతమ్। జనయామాస సుశ్రోణి పురూరవసమూర్జితమ్ ॥ ౨౩ ॥ జాతమాత్రం తు సుశ్రోణీ పితుర్హస్తే న్యవేశయత్। బుధస్య సమవర్ణా భం ఇలాపుత్రం మహాబలమ్ ॥ ౨౪ ॥ బుధస్తు పురుషీభూతం స వై సంవత్సరాంతరమ్। కథాభీ రమయామాస ధర్మయుక్తాభిరాత్మవాన్ ॥ ౨౫ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకోననవతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋

తథోక్తవతి రామే తు తస్య జన్మ తదద్భుతమ్। ఉవాచ లక్ష్మణో భూయో భరతశ్చ మహాయశాః ॥ ౧ ॥ ఇలా సా సోమపుత్రస్య సంవత్సరమథోషితా। అకరోత్కిం నరశ్రేష్ఠ తత్త్వం శంసితుమర్హసి ॥ ౨ ॥ తయో స్తద్వాక్యమాధుర్యం నిశమ్య పరిపృచ్ఛతోః। రామః పునరువాచేమాం ప్రజాపతిసుతే కథామ్ ॥ ౩ ॥ పురు షత్వం గతే శూరే బుధః పరమబుద్ధిమాన్। సంవర్తం పరమోదారమాజుహావ మహాయశాః ॥ ౪ ॥ చ్యవనం భృగుపుత్రం చ మునిం చారిష్టనేమినమ్। ప్రమోదనం మోదకరం తథా దుర్వాససం మునిమ్ ॥ ౫ ॥ ఏతాన్సర్వా న్సమానీయ వాక్యజ్ఞస్తత్త్వదర్శనః। ఉవాచ సర్వాన్సుహృదో ధైర్యేణ సుసమాహితాన్ ॥ ౬ ॥ అయం రాజా మహాబాహుః కర్దమస్య ఇలస్సుతః। జానీతైనం యథాభూతం శ్రేయో హ్యస్య విధీయతామ్ ॥ ౭ ॥ తేషాం సంవదతామేవ తమాశ్రమముపాగమత్। కర్దమస్తు మహాతేజా ద్విజైస్సహ మహాత్మభిః ॥ ౮ ॥ పులస్త్యశ్చ క్రతుశ్చైవ వషట్కారస్తథైవ చ। ఓంకారశ్చ మహాతేజాస్తమాశ్రమముపాగమత్ ॥ ౯ ॥ తే సర్వే హృష్టమనసః పరస్పరసమాగమే। హితైషిణో బాహ్లిపతేః పృథగ్వాక్యమథాబ్రువన్ ॥ ౧౦ ॥

మాస్యేతి ॥ నిర్దేశస్థానీతి శేషః - హిత్వా నత్వ స్యేమీతి - ఇహ స్థాతుమితి శేషః - అనుభవం చ - ఇహ నివాసం తస్య కర్తవ్యవచనం పుంసా నార్హసి త్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ తత ఇతి ॥ ఇలా సోమసుతాత్సుతం జనయామాసేతి - సంజనకం త్వాదిః పురాతనో దేవః - వ్యాసాదిభిరపి నిషేకానంతరమితి జ్ఞేయం ॥ ౨౩ ॥ జాతమాత్రమితి ॥ జాతమాత్రం తత్క్షణ ఏవ పితృసమాకారం పిత్రా హస్తే తు సనయనాదిత్వాత్ తథా అన్యవేశయత్ ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోననవతితమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

౧ ॥ తథేత్యాది ॥ తస్యేతి ॥ పురూరవస ఇత్యర్థః - ఇలేతి ॥ కిమితి ॥ సంవత్సరాత్పరమితి శేషః - ఇలస్య పురూరవసః పుత్రస్య తాదృశస్య చింతాయాః - పూర్వపుత్రస్య చ నత్వాత్పురూరవసో రాజ్యప్రాప్తిర్భవిష్యతి వా ప్రశ్నాశయః ॥ ౨ ॥ ఏతానితి ॥ సుహృదః స్వమిత్రభావాత్ ॥ ౬ ॥ అయమితి - యథాభూతమిలస్య వృత్తాంతం ॥ ౧౦ ॥ నాన్యమితి ॥ వృషధ్వజపదస్య వృషభవాహన ఇత్యర్థః - తత్ప్రీత్యర్థస్య

స్తుతికం జానీత ॥ ౧౧ ॥ వృషధ్వజ ఏవ స్వకృతశాపనివర్తనసమర్థః తత్ప్రీత్యాశ్వమేధేన సర్వదేవతాప్రీతికరేణ వేత్యాహ - నాన్యమితి ॥ నాన్యం భైషజ్యం పశ్యామి - నాన్యమిత్యేతద్వివృణోతి - అంతరా వృషభధ్వజమితి ॥ నాశ్వమేధాత్పరో యజ్ఞో రాజ్ఞాం - బ్రహ్మహత్యాది సర్వపాపనివర్తకత్వాదితి భావః - నన్వశ్వమేధేన కథం వృషభధ్వజసంతోషస్తత్రాహ - ప్రియశ్చైవేతి ॥ మహాత్మనః యద్యపి ప్రియ ఏవ ప్రజాపతిదైవత్యః ప్రజాపతిప్రీతికరస్తథాపి హిరణ్యగర్భావస్థావిశేషస్యైశ్వరత్వాత్ తస్య రుద్రస్య చ ప్రీతిజనక ఏవేతి భావః ॥ ౧౩½ ॥ సంవర్తస్యేతి ॥ తం యజ్ఞం సముపాహరత్ - ఇలయజ్ఞాపేక్షితం సంభారముపహృతవానిత్యర్థః ॥ ౧౭½ ॥ తథేతి ॥ దేవేశం ప్రసాదయంతి స్మ - పురుషత్వం వినా అన్యం వరం వృణీష్వేతి పూర్వవద్వ్యాఖ్యానవదేత్యాదివిశిష్య ప్రసన్నముపవర్ణ్యేత్యర్థః - తదేవోక్తం - యథా స్యాదితి ॥ ౨౦½ ॥ రాజేతి ॥ బాహ్లిముత్సృజ్య - జ్యేష్ఠపుత్రశశబిన్ద్వధిష్ఠితమితి శేషః ॥ ౨౧½ ॥ శశబిందుస్త్వితి ॥ బాహ్లిమధ్యువాసేతి శేషః - ఇలో ఉవాసేతి శేషః - ॥ ౨౩½ ॥ ఈదృశ ఇతి ॥ పౌరుషం పురుషత్వం ॥ ౨౪½ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాముత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - నవతితమస్సర్గః -

కర్దమస్త్వబ్రవీద్వాక్యం సుతార్థం పరమం హితమ్ । ద్విజాశ్శృణుత మద్వాక్యం యచ్ఛ్రేయః పార్థివస్య హి ॥ ౧౧ ॥ నాన్యం పశ్యామి భైషజ్యమంతరా వృషభధ్వజమ్ । నాశ్వమేధాత్పరో యజ్ఞః ప్రియశ్చైవ మహాత్మనః ॥ ౧౨ ॥ తస్మాద్యజామహే సర్వే పార్థివార్థే దురాసదమ్ ॥ ౧౨½ ॥ కర్దమేనైవముక్తాస్తు సర్వ ఏవ ద్విజర్షభాః ॥ ❋ ॥ రోచయంతి స్మ తం యజ్ఞం రుద్రస్యారాధనం ప్రతి ॥ ౧౩½ ॥ సంవర్తస్య తు రాజర్షేశ్శిష్యః పరపురంజయః ॥ ❋ ॥ మరుత్త ఇతి విఖ్యాతస్తం యజ్ఞం సముపాహరత్ ॥ ౧౪½ ॥ తతో యజ్ఞో మహానాసీద్బుధాశ్రమసమీపతః ॥ ❋ ॥ రుద్రశ్చ పరమం తోషం జగామ సుమహాయశాః ॥ ౧౫½ ॥ అథ యజ్ఞసమాప్తౌ తు ప్రీతః పరమయా ముదా ॥ ❋ ॥ ఉమాపతిర్ద్విజాంత్సర్వానువాచ ఇలసన్నిధౌ ॥ ౧౬½ ॥ ప్రీతోఽస్మి హయమేధేన భక్త్యా చ ద్విజసత్తమాః ॥ ❋ ॥ అస్య బాహ్లిపతేశ్చైవ కిం కరోమి ప్రియం శుభమ్ ॥ ౧౭½ ॥ తథా వదతి దేవేశే ద్విజాస్తే సుసమాహితాః ॥ ❋ ॥ ప్రసాదయంతి దేవేశం యథా స్యాత్పురుషస్త్విలా ॥ ౧౮½ ॥ తతః ప్రీతో మహాదేవః పురుషత్వం దదౌ పునః ॥ ❋ ॥ ఇలాయై సుమహాతేజా దత్త్వా చాంతరధీయత ॥ ౧౯½ ॥ నివృత్తే హయమేధే తు గతశ్చాదర్శనం హరః ॥ ❋ ॥ యథాగతం ద్విజాస్సర్వే హ్యగచ్ఛన్దీర్ఘదర్శినః ॥ ౨౦½ ॥ రాజా తు బాహ్లిముత్సృజ్య మధ్యదేశే హ్యనుత్తమమ్ ॥ ❋ ॥ నివేశయామాస పురం ప్రతిష్ఠానం యశస్కరమ్ ॥ ౨౧½ ॥ శశబిందుస్తు రాజర్షిర్బాహ్లీం పరపురంజయః ❋ ప్రతిష్ఠాన ఇలో రాజా ప్రజాపతిసుతో బలీ ॥ ౨౨½ ॥ స కాలే ప్రాప్తవాఀల్లోకమిలో బ్రాహ్మమనుత్తమమ్ ॥ ❋ ॥ ఐలః పురూరవా రాజా ప్రతిష్ఠానమవాప్తవాన్ ॥ ౨౩½ ॥ ఈదృశో హ్యశ్వమేధస్య ప్రభావః పురుషర్షభౌ ॥ ❋ ॥ స్త్రీభూతః పౌరుషం లేభే యచ్చాన్యదపి దుర్లభమ్ ॥ ౨౪½ ॥

ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే నవతితమస్సర్గః ।

మేధేన సర్వదేవతాప్రీతికరేణ వేతి భావః - నాశ్వమేధాత్పర ఇతి ॥ రాజ్ఞాం బ్రహ్మహత్యాంతసర్వపాపనివారక ఇతి శేషః - ప్రియశ్చైవ మహాత్మన ఇతి - యద్యపి ప్రజాపతిదేవతాకః ప్రజాపతిప్రీతికరోఽశ్వమేధః - తథాపి సర్వదేవతాప్రీతికరత్వాదస్య రుద్రప్రీతికరత్వమపి సిద్ధం వస్తుతస్తు - యజ్ఞో వై విష్ణురితి శ్రుతివచనాద్యజ్ఞపురుషారాధనమశ్వమేధః - విష్ణ్వారాధనమిత్యుపక్రమేలక్ష్మణోక్త్యా విష్ణ్వారాధనమేవాశ్వమేధః తదారాధనత్వేనైవ హరస్యాపి ప్రియత్వం - ప్రకృతబ్రహ్మహత్యావారకత్వేన తస్య ప్రశంసార్థం పునరపి రామేణ తద్విషయార్థవాదః ఉక్తః - ఏతేన యత్కైశ్చిదుక్తం లక్ష్మణేన విష్ణ్వారాధనయజ్ఞే ప్రస్తుతే పునః రామేణ రుద్రారాధనత్వప్రదర్శనం విష్ణ్వపేక్షయా రుద్రస్యాధిక్యప్రతిపాదనార్థమితి తద్దూరోత్సారితం - బ్రహ్మహత్యావారకప్రదర్శనార్థత్వాద్రామోక్తస్య ॥ ౧౩½ ॥ సంవర్తస్యేతి ॥ సముపాహరత్ - సంభారజాతముపహృతవాన్ ॥ ౨౦½ ॥ రాజేతి ॥ బాహ్లిముత్సృజ్యేతి - జ్యేష్ఠపుత్రశశబిన్ద్వధిష్ఠితమితి శేషః ॥ ౨౧½ ॥ శశబిందుస్త్వితి ॥ బాహ్లీమితి ॥ అధ్యువాసేతి శేషః ॥ ౨౨½ ॥ స ఇతి ॥ కాలే శరీరావసానకాలే - బ్రాహ్మం బ్రహ్మసంబంధినం ॥ ౨౩½ ॥ ఈదృశ ఇతి ॥ యచ్చాన్యదితి ॥ ఉక్తబ్రహ్మలోకాదిత్యర్థః ॥ ౨౪½ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - నవతితమస్సర్గః ।

అథాశ్వమేధయాగాయ సైన్యమితి భరతశత్రుఘ్నాభ్యాం-ఏతదితి॥ భ్రాతృభ్యామితి చతుర్థీ॥౧॥ వసిష్ఠమితి॥ అశ్వమేధపురస్కృతాన్ అశ్వమేధప్రయోగసమర్థాన్ ॥౨॥ ఏతానితి॥ మంత్రయిత్వా విచార్య- సమాధినా సావధానచిత్తతయా- హయం విమోక్ష్యామీతి లక్ష్మణమాహేతి పూర్వేణ సంబంధః ॥౩॥ తేత్వితి॥ వృషధ్వజం నమస్కృత్వా - త్రేతాగ్నిరూపత్వాత్ పుత్రస్య యజ్ఞనిర్వర్తకత్వాత్ తన్నమస్కారః ॥౭॥ విజ్ఞాయేతి॥ తత్కర్మ విజ్ఞాయ తత్కర్మకరణాంగీకారం విజ్ఞాయ ॥౯॥ యథేతి॥ మహద్భిర్హరిభిః హనుమదాదిభిః- బహుభిశ్చ వనౌకసాం అనుచరరూపాణాం బహుభిస్సముదాయైరిత్యర్థః- అనుభోక్తుం ద్రష్టుం- యథాయథా కాలమాగచ్ఛ ॥౧౦॥ తథైవేతి॥ తాలం గృహీత్వా చరంతీతి తాలావచరాః- నటాః సూత్రధారాః॥౧౫॥ యజ్ఞవాటశ్చేతి॥ గోమత్యాస్తీరే ఇతి శేషః- ఆజ్ఞాప్యతాం కార్యతాం- తద్ధి నైమిశం వనం ॥౧౬॥ శతశ ఇతి॥ శతశో నేకే ధర్మజ్ఞాః- నైమిశే- మహాయజ్ఞం- మహాంతోం గభూతా యజ్ఞాయ స్వతం- క్రతుముఖ్యం మహాయజ్ఞం అనుభూయ వృష్ట్వా- కృతార్థా భవంతీతి శేషః॥౧౭॥ తుష్టఇతి॥ అతశ్శీఘ్రమాహ్వయంత్వితి జనః- సచాస్మాభిః- మానితః పూజితః- సంతు

ఏతదాఖ్యాయ కాకుత్స్థో భ్రాతృభ్యామమితప్రభః। లక్ష్మణం పునరేవాహ ధర్మయుక్తమిదం వచః ॥ ౧ ॥ వసిష్ఠం వామదేవం చ జాబాలిమథ కాశ్యపమ్। ద్విజాంశ్చ సర్వప్రవరానశ్వమేధపురస్కృతాన్ ॥ ౨ ॥ ఏతాన్సర్వాన్సమానీయ మంత్రయిత్వా చ లక్ష్మణ। హయం లక్షణసంపన్నం విమోక్ష్యామి సమాధినా ॥ ౩ ॥ తద్వాక్యం రాఘవేణోక్తం శ్రుత్వా త్వరితవిక్రమః। ద్విజాన్సర్వాన్సమాహూయ దర్శయామాస రాఘవమ్ ॥ ౪ ॥ తే దృష్ట్వా దేవసంకాశం కృతపాదాభివందనమ్। రాఘవం సుదురాధర్షమాశీర్భిస్సమపూజయన్ ॥౫॥ ప్రాంజలిస్సు తదా భూత్వా రాఘవో ద్విజసత్తమాన్। ఉవాచ ధర్మసంయుక్తమశ్వమేధాశ్రితం వచః ॥ ౬॥ తేఽపి రామస్య తచ్ఛ్రుత్వా నమస్కృత్వా వృషధ్వజమ్। అశ్వమేధం ద్విజాస్సర్వే పూజయంతి స్మ సర్వశః ॥ ౭ ॥ స తేషాం ద్విజముఖ్యానాం వాక్యమద్భుతదర్శనమ్। అశ్వమేధాశ్రితం శ్రుత్వా భృశం ప్రీతోఽభవత్తదా ॥ ౮ ॥ విజ్ఞాయ కర్మ తత్తేషాం రామో లక్ష్మణమబ్రవీత్। ప్రేషయస్వ మహాబాహో సుగ్రీవాయ మహాత్మనే ॥ ౯ ॥ యథా మహద్భిర్హరిభిర్బహుభిశ్చ వనౌకసామ్। సార్ధమాగచ్ఛ భద్రం తే హ్యనుభోక్తుం మహోత్సవమ్ ॥ ౧౦ ॥ విభీషణశ్చ రక్షోభిః కామగైర్బహుభిర్వృతః। అశ్వమేధం మహాయజ్ఞమాయాత్వతులవిక్రమః ॥ ౧౧ ॥ రాజానశ్చ మహాభాగా యే మే ప్రియచికీర్షవః। సానుగాః క్షిప్రమాయాంతు యజ్ఞం ద్రష్టుమనుత్తమమ్ ॥ ౧౨ ॥ దేశాంతరగతా యే చ ద్విజా ధర్మసమాహితాః। ఆమంత్రయస్వ తాన్సర్వానశ్వమేధాయ లక్ష్మణ ॥ ౧౩ ॥ ఋషయశ్చ మహాబాహో ఆహూయంతాం తపోధనాః। దేశాంతరగతాస్సర్వే సదారాశ్చ ద్విజాతయః ॥ ౧౪ ॥ తథైవ తాలావచరాస్తథైవ నటనర్తకాః ॥ ౧౫ ॥ యజ్ఞవాటశ్చ సుమహాన్గోమత్యా నైమిశే వనే ॥ ❀ ॥ ఆజ్ఞాప్యతాం మహాబాహో తద్ధి పుణ్యమనుత్తమమ్ ॥ ౧౫ ॥ శాంతయశ్చ మహాబాహో ప్రవర్త్యంతాం సమంతతః ॥ ౧౬ ॥ శతశశ్చాపి ధర్మజ్ఞాః క్రతుముఖ్యమనుత్తమమ్। అనుభూయ మహాయజ్ఞం నైమిశే రఘునందన ॥ ౧౭ ॥ తుష్టః

ఏతదాఖ్యాయేత్యాది। భ్రాతృభ్యామితి చతుర్థీ॥౧॥ వసిష్ఠమితి॥ ద్విజాంశ్చ సర్వప్రవరానితి గురుసైన్యమాషణం- అశ్వమేధపురస్కృతానితి- అశ్వమేధప్రయోగకుశలానిత్యర్థః ॥౨॥ ఏతానితి॥ మంత్రయిత్వా విచార్య ॥౫॥ ప్రాంజలిరితి॥ అశ్వమేధస్యేతి - అనుష్ఠాననిషయకమితి శేషః ఆదిచన్మేశ్వమేధస్యత్యాభిప్రాయం మహాయశా ఇతి చ పాఠః ॥౬॥ తేఽపీతి॥ వృషధ్వజం నమస్కృత్వేతి॥ సోల్లుంఠనం వచః- ఇతి వరుద్రారాధనం నిర్వహేత్యర్థః - కదాచిత్కృతయాగస్యైవ అస్య రుద్రాత్ప్రయోజనగతాభావాత్ - పరదేవతాముద్దిశ్య అశ్వమేధం కర్తుముద్యుక్తా ఇతి భావః- రుద్రస్తు నత్వయజ్ఞానర్హః సురారాధ్యః యజ్ఞమధ్యే చరత్ప్రసంగ అపవర్గానాది స్థాయిత్వాత్ తస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ ✻ ఇమం పశుం పశుపతే తే అద్యబధ్నామ్యగ్న ఇత్యాదిశ్రుతిస్తు అగ్నిరేవ యజ్ఞాన్వయప్రతిపాదికా- కదాచిత్కృతయజ్ఞస్యానారాధ్యో రుద్రః- కింతు స్వాభిమతదేవతారూపేణ స్వారాధకత్వేన ప్రీతో రుద్ర ఇత్యుచ్యతే- ఉపక్రమే తత్పూర్వస్య సర్గస్య యజ్ఞో వై విష్ణురిత్యుక్తరీత్యా విష్ణోరారాధ్యత్వేనమర్థనాత్- యద్వా- విష్ణుదత్తవరత్వాత్ స్వస్య విష్ణుపూజయా- రామస్త్వశ్వమేధం యథాపూర్వమకరోత్ ॥౯॥ యథేతి॥ మహద్భిర్హరిభిః- హనుమదంగదాదిభిః బహుభిశ్చేతి ప్రాకృతప్రాయేణ- అనుభోక్తుం ద్రష్టుమిత్యర్థః॥౧౪॥ తథైవేతి॥ తాలం గృహీత్వా చరంతీతి తాలావచరాః సూత్రధారాః ॥౧౫॥ యజ్ఞవాటశ్చేతి॥ గోమత్యాస్తీరే ఇతి శేషః ॥౧౬॥ శతశ ఇతి॥ ధర్మజ్ఞాః శతశః- అనేకే నైమిశే- మహాయజ్ఞమశ్వమేధమనుభూయ అనుష్ఠాయ -కృతార్థా ఇతి శేషః ॥ ✻ ॥ యద్వా ధర్మజ్ఞ ఇతి సం- అనుభూయ దృష్ట్వా ప్రీతిం యాస్యతీత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౧౭ ॥ తుష్ట ఇతి॥ ప్రీతిం యాస్యతీతి చ పాఠః ॥ ౧౮ ॥ శతమితి । వస్త్రాణాం

ష్టాః పుష్టాశ్చ భూత్వా ప్రతియాస్యతి ॥ ౧౮ ॥ శతమితి ॥ వపుష్మతాం తండులానాం అభగ్నస్వరూపాణామిత్యర్థః ॥ శతం వాహసహస్రాణాం అనేకసహస్రాణి - అనేకలక్షం బలీవర్దా ఇత్యర్థః - అయుతం వాహకవశవః ॥ ౧౯ ॥ చణకానామితి ॥ అతో ఽనురూపం - ఉక్తాశ్వమేధీయబ్రాహ్మణభోజనసంవిధానాద్యనురూపం - స్నేహం - ఘృతతైలవసాదధ్యాదికమిత్యర్థః - సంక్షిప్తం గంధం - అస్పృష్టమేవేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ సువర్ణకోట్య ఇతి ॥ హిరణ్యస్య రజతస్య శతోత్తరాః కోట్య ఇత్యనుకర్షః - సమాధినా సావధానతయా ॥ ౨౧ ॥ అంతరేతి ॥ అంతరామార్గమధ్యే - తత్ర తత్ర విపణిస్థాః ఆపణవీథ్యః - తత్ప్రవర్తకా వణిజ ఇత్యర్థః - సర్వ ఇతి ॥ దుందుభిం తత్ర ముఖ్యా ఇతి - వీణాగాయనా గాయత ఇత్యాదికల్పనాత్ నృత్తసంగీతకోపేషితాః - యౌవనశాలిన ఇతి పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః ॥ ౨౩ ॥ కుమారాంతికానితి ॥ కుమారాంతికాః కింకరాః కుమారాంతః పురాణి భరతాదీనాం పత్న్యః ॥ ౨౪ ॥ కాంచనీమితి ॥ కాంచనీం కాంచనమయీం - దీక్షాయాం దీక్షానిమిత్తం - కర్మణి జ్ఞా కర్మవిషయకజ్ఞానవతః ఋషీన్ - జ్ఞో విద్వాంస్తోమయాజ్యపీతి విశ్వః - నను పత్న్యా అపి యజమానత్వాద్యజమానత్వాచ్చ స్వామినో యజమానస్య ప్రతినిధిప్రతిషేధాత్ - స్వామినో గ్నేర్దేవతాయాశ్చ శబ్దాత్కర్మణశ్చ ప్రతినిధిర్నాస్తి ఇత్యాప స్తంబసూత్రాత్ స్వామినో యజమానస్య పత్న్యా వా కథం ప్రతినిధిత్వమితి చేన్న ॥ శ్లో ॥ యస్యభార్యాన్యదేశస్థా పత్యా యా నేష్యతే థవా । అశక్తా ప్రతికూలా వా తస్యాః ప్రతినిధిః క్రియేతి - ఏవం విధే విషయే ప్రతినిధిరనుమతత్వాత్ ॥ శ్లో ॥ అన్యే కుశమయీం పత్నీం కృత్వా తు గృహమేధినః । అగ్నిహోత్రముపాసంతే యావజ్జీవమనువ్రతాః ॥ సౌవర్ణీం యో దశపలైర్మాషకైష్షోడశైశ్చ వేతి స్మృతేశ్చ ॥ శ్లో ॥ మృతాయామపి భార్యాయాం వైదికం నత్యజేద్బుధః । ఉపాధినాపి తత్కర్మ యావజ్జీవం న హాపయేదితి - విష్ణుస్మృతేశ్చ - వస్తుతస్తు ఏషా సౌవర్ణాకృతిః ప్రతినిధిర్దేవతాప్రతిమాస్వివ జ్ఞేయా - అతో ఽత్ర తత్త్వబుద్ధిరేవ నతు సాదృశ్యబుద్ధిరితి ప్రతినిధితాభావః - కించ - భగవతః ఋషీణాం చాహ్వానాదిసామర్థ్యాన్న ఘటనా కౌశలేన తత్త్వబుద్ధేరేవోత్పాదాత్ - పత్నీకర్మనిర్వాహకత్వం భవత్యేవ - అతఏవ కాంచనీం మమ పత్నీమిత్యుక్తిః సంగచ్ఛతే - ఏతేన కామ్యేష్వశ్వమేధాదిషు కథం ప్రతినిధిరితి బాలశంకావచనం పరాస్తమిత్యాహుః ॥ ౨౫ ॥ ఉపకార్యా ఇతి ॥ ఉపకార్యా వాసస్థానాని ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకనవతితమస్సర్గః - ✲✲

అథాశ్వమేధప్రవృత్తిః - తత్సర్వమితి ॥ యాగోపకరణం సర్వమిత్యర్థః - అఖిలేన అన్యూనతయా జనేన వా - కృష్ణసారం - కృష్ణసారమృగసమానవర్ణం - సర్వపశుత్వస్సారభూతం వేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ఋత్విగ్భిరితి ॥ శ్రు ॥ చతుశ్శతా రక్షంతి - యజ్ఞస్యాభూత్యా - తథా శ

పుష్టశ్చ సర్వో సౌమాని తశ్చ యథావిధి । ప్రక్రియాస్య తీర్థముఖ్యాగ్నిర్ధ్రుస్నామం త్ర్యతాం జనః ॥ ౧౮ ॥ శతం వాహసహస్రాణాం తండులానాం వపుష్మతామ్ । అయుతం తిలముద్గానాం ప్రయాత్వగ్రే మహాబల ॥ ౧౯ ॥ చణకానాం కులుత్థానాం మాషాణాం లవణస్య చ । అతో ఽనురూపం స్నేహం చ గంధసంక్షిప్తమేవ చ ॥ ౨౦ ॥ సువర్ణకోట్యో బహులా హిరణ్యస్య శతోత్తరాః । అగ్రతో భరతః కృత్వా గచ్ఛత్వగ్రే సమాధినా ॥ ౨౧ ॥ అంతరాపణవీథ్యశ్చ సర్వే చ నటనర్తకాః । సూదా నార్యశ్చ బహవో నిత్యం యౌవనశాలినః ॥ ౨౨ ॥ భరతేన తు సార్ధం తే యాంతు సైన్యాని చాగ్రతః । నైగమా బలవృద్ధాశ్చ ద్విజాశ్చ సుసమాహితాః ॥ ౨౩ ॥ కర్మాంతికా వర్ధకినః కోశాధ్యక్షాశ్చ నైగమాః । మమ మాతృ స్తథా సర్వాః కుమారాంతః పురాణి చ ॥ ౨౪ ॥ కాంచనీం మమ పత్నీం చ దీక్షాయాం జ్ఞాంశ్చ కర్మణి । అగ్రతో భరతః కృత్వా గచ్ఛత్వగ్రే మహాయశాః ॥ ౨౫ ॥ ఉపకార్యా మహార్హాశ్చ పార్థివానాం మహౌజసామ్ । సానుగానాం నరశ్రేష్ఠో వ్యాదిదేశ మహాబలః ॥ ౨౬ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకనవతితమస్సర్గః ✲✲✲✲✲

తత్సర్వమఖిలేనాశు సంస్థాప్య భరతాగ్రజః । హయం లక్షణసంపన్నం కృష్ణసారం ముమోచ హ ॥ ౧ ॥

తి - అఖండానామిత్యర్థః - శతం వాహసహస్రాణీతి లక్షం - బలీవర్దా ఇత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ చణకానామితి ॥ అతో ఽనురూపం - ఉక్తబ్రాహ్మణభోజనసంవిధానానురూపం - స్నేహం ఘృతతైలవసాదధ్యాదికమిత్యర్థః - సంక్షిప్తమేవ గంధమితి - అస్పృష్టమేవేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ సువర్ణకోట్య ఇతి ॥ హిరణ్యస్య రజతస్యేత్యర్థః - శతోత్తరా ఇతి కోట్య ఇత్యస్యార్థః - సమాధినా - సావధానతయా ॥ ౨౧ ॥ అంతరేతి ॥ అంతరామార్గమధ్యే - తత్ర చాపేక్షితాః - ఆపణవీథ్యః - తత్ప్రవర్తకా వణిజశ్చేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ కర్మాంతికానితి ॥ కర్మాంతికాః - కింకరాః - కుమారాంతః పురాణీతి భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నపత్న్య ఇత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ కాంచనీమితి ॥ కాంచనీం మమ పత్నీమితి - స్వర్ణమయీం సీతాప్రతిమామిత్యర్థః - పత్న్యాశ్చ ప్రతినిధిసద్భావాదికం సర్వం యుద్ధకాండే సప్రకారం నిరూపితం - తత్రైవ ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౬ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకనవతితమస్సర్గః - ✲✲✲✲✲✲

తత్సర్వమిత్యాది ॥ కృష్ణసారం కృష్ణప్రధానం - ప్రాయశః కృష్ణవర్ణమిత్యర్థః ॥ ✲ ॥ కృష్ణసారమితి పాఠః ॥ ౧ ॥ ఋత్విగ్భి

తేన రాజపుత్రైస్సహాధ్వర్యుః-పురస్తాత్ప్రత్యక్ శిర్ణా ప్రోక్షతి ప్రోక్షతీతి భావః ॥ ౩ ॥ నైమిశ ఇతి॥ ఉపహారాః ఉపధాః ॥ ౫ ॥ తే షాం రాజ్ఞాముపకార్యా ఉపకార్యాస్వరూపకథనం-అన్నేత్యాది ॥ అథ రాజసత్కారే భరతశత్రుఘ్నౌ నియోగః-సుగ్రీవాదీనాం విప్రపరివేషణే-విభీషణస్య ఋషిపూజాసత్కారే నియోగ ఇత్యాహ-భరత ఇత్యాది ॥ ౮ ॥ ఏవమితి॥ హయచర్యా అశ్వమేధయాగానుష్ఠానమిత్యర్థ ఇతి కేచిత్-హయమార్గానుగమనమిత్యర్థ ఇత్యన్యే ॥ ౯ ॥ ఈదృశమితి॥ యజ్ఞప్రవరముత్తమమభవదితి శేషః ॥ ౯½ ॥ నేతి॥ యాచకా యావత్తుష్యంతి తావద్దేహి దేహీతి శబ్దాదన్యశ్శబ్దో నాభవత్ ॥ ౧౦½ ॥ తావదితి॥ సర్వాణి దత్తానీత్యస్యైవ ప్రపంచః-వివిధానీతి॥ ఖాండవాని శర్కరానిర్మితాని భక్ష్యాణి-మత్స్యండీ ఫాణితం ఖండవికారా ఇత్యమరః ॥ ౧౧½ ॥ నేతి॥ యావదర్థిముఖాద్దేహీతి వచనం న నిస్సృతం భవతి తావద్దత్తమేవాభ్యదృశ్యత ॥ ౧౨½ ॥ యే చేతి ❋ నాస్మరంస్తాదృశం యజ్ఞం ❋ నాప్యాసీత్సకదాచన ఇతి పాఠే-తాదృశం యజ్ఞం నాస్మరన్-ఇతః పూర్వం కదాచన తాదృశో నాసీదితి చ ఆహురితి శేషః ॥ ౧౬½ ॥ ఉక్తమేవార్థం ఆదరాదభ్యస్యతే-న శక్రస్యేతి - ౧౮½ ॥ ఈదృశ ఇతి॥ వర్తతే న చ హీయతే-సంవత్సరాత్ పరమపీతి శేషః-పునఃపునరశ్వమేధః ప్రవర్తతే స్మేత్యర్థః-తావత్పర్యంతమేకాశ్వమేధ ఇత్యన్యే॥ ౧౯½ ॥

ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ద్వినవతితమస్సర్గః

ఋత్విగ్భిర్లక్ష్మణం సార్ధమశ్వే తం త్రైనియోజ్య చ। తతోఽభ్యగచ్ఛత్కాకుత్స్థస్సహ సైన్యేన నైమిశమ్ ॥ ౨ ॥ యజ్ఞవాటం మహాబాహుర్దృష్ట్వా పరమమద్భుతమ్। ప్రహర్షమతులం లేభే శ్రీమానితి వచోఽబ్రవీత్ ॥ ౩ ॥ నైమిశే వసతస్తస్య సర్వ ఏవ నరాధిపాః। ఆనిన్యురుపహారాంశ్చ తాన్రామః ప్రత్యపూజయత్ ॥ ౪ ॥ ఉపకార్యా మహార్హాశ్చ పార్థివానాం మహాత్మనామ్। సానుగానాం నరశ్రేష్ఠో వ్యాదిదేశ మహామతిః ॥ ౫ ॥ అన్నపానాని వస్త్రాణి సానుగానాం మహాత్మనామ్। భరతస్సందదావాశు శత్రుఘ్నసహితస్తదా ॥ ౬ ॥ వానరాశ్చ మహాత్మానస్సుగ్రీవసహితాస్తదా। విప్రాణాం ప్రణతాస్సర్వే చక్రిరే పరివేషణమ్ ॥ ౭ ॥ విభీషణశ్చ రక్షోభిర్బహుభిస్స్రగ్విభిర్వృతః। ఋషీణాముగ్రతపసాం పూజాం చక్రే మహాత్మనామ్ ॥ ౮ ॥ ఏవం సువిహితో యజ్ఞో హయమేధోఽభ్యవర్తత। లక్ష్మణేనాభిగుప్తా చ హయచర్యా ప్రవర్తత ॥ ౯ ॥ ఈదృశం రాజసింహస్య యజ్ఞప్రవరముత్తమమ్ ॥ ౯½ ॥ నాన్యశ్శబ్దోఽభవత్తత్ర హయమేధే మహాత్మనః । ❋ । ఛందతో దేహి దేహీతి యావత్తుష్యంతి యాచకాః । ౧౦½ ॥ తావత్సర్వాణి దత్తాని క్రతుముఖ్యే మహాత్మనః । ❋ । వివిధాని చ గౌడాని ఖాండవాని తథైవ చ । ౧౧½ ॥ న నిస్సృతం భవత్యోష్ఠాద్వచనం యావదర్థినామ్ ॥ ❋ ॥ తావద్వానరరక్షోభిర్దత్తమేవాభ్యదృశ్యత । ౧౨½ ॥ న కశ్చిన్మలినస్తత్ర దీనో వాప్యథ కర్శితః । ❋ । తస్మిన్యజ్ఞవరే రాజ్ఞో హృష్టపుష్టజనావృతే ॥ ౧౩½ ॥ యే చ తత్ర మహాత్మానో మునయశ్చిరజీవినః ॥ ❋ ॥ నాస్మరంస్తాదృశం యజ్ఞం నాప్యాసీత్సకదాచన ॥ ౧౪½ ॥ యః కృత్యవాన్ సువర్ణేన సువర్ణం లభతే స్మ సః ॥ ❋ । విత్తార్థీ లభతే విత్తం రత్నార్థీ రత్నమేవ చ॥ ౧౫½ ॥ రజతానాం సువర్ణానాం మణీనామథ వాససామ్ ॥ ❋ । అనిశం దీయమానానాం రాశిస్సముపదృశ్యతే ॥ ౧౬½ ॥ న శక్రస్యాథ సోమస్య యమస్య వరుణస్య వా ॥ ❋ ॥ ఈదృశో దృష్టపూర్వో న ఏవమూచుస్తపోధనాః ॥ ౧౭½ ॥ సర్వత్ర వానరాస్తస్థుస్సర్వత్రైవ చ రాక్షసాః ॥ ❋ ॥ వాసోధనాన్నకామేభ్యః పూర్ణహస్తా దదుర్భృశమ్ । ౧౮½ । ఈదృశో రాజసింహస్య యజ్ఞస్సర్వగుణాన్వితః । ❋ । సంవత్సరమథో సాగ్రం వర్తతే న చ హీయతే । ౧౯½ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ద్వినవతితమస్సర్గః-❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

రితి॥ అశ్వం తంత్ర ఇతి॥ త్రై॥ చతుశ్శతం రక్షంతి-యజ్ఞస్యాహూతాయ - తథా - శతేన రాజపుత్రైస్సహాధ్వర్యుః - పురస్తాత్ప్రత్యక్ శిర్ణా ప్రోక్షతి-అశ్వరక్షాదిసంబంధయజ్ఞప్రయోగనిర్వర్తనార్థమిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ నైమిశ ఇతి-ఉపహారాః ఉపధాః ॥ ౫ ॥ రాజపూజామాహ-అన్నేత్యాది-రాజసత్కారే భరతశత్రుఘ్నావితి నియోగః-సుగ్రీవాదీనాం విప్రపరివేషణే- విభీషణస్య బ్రహ్మర్షిసత్కారే నియోగ ఇత్యాహ-భరత ఇత్యాది ॥ ౮ ॥ ఏవమితి॥ హయచర్యా- అశ్వమేధయాగానుష్ఠానం ॥ ౯½ ॥ నేతి॥ యాచకాః-యావత్తుష్యంతి-తావద్దేహి దేహీతి శబ్దాదన్యశ్శబ్దో నాభవత్ ॥ ౧౦½ ॥ తావదితి॥ సర్వాణి దత్తానీత్యస్యైవ ప్రపంచనం-వివిధానీత్యాది-గౌడాని గుడవికారరూపాణి ॥ ౧౧½ ॥ నేతి అర్థినాం ముఖాద్దేహీతి వచనం యావన్న నిస్సృతం తావద్దత్తమేవాభ్యదృశ్యత ॥ ౧౨½ ॥ యే చేతి॥ చిరజీవినో మునయః-తాదృశం యజ్ఞం ఇతః పూర్వం తాదృశో నాసీదిత్యాహురితి శేషః ॥ ౧౬½ ॥ ఉక్తమేవార్థం ఆదరాదభ్యస్యతే-న శక్రస్యేత్యాది ॥ ౧౮½ ॥ ఈ

అథయజ్ఞాథర్వమాగతేనవాల్మీకినాకుశలవాభ్యాంరామాయణగానేవినియోగః-వర్తమానఇతి॥తథాభూతేఉక్తప్రకారే॥౧॥ సఇతి॥ ※॥ ఏతాంతేఋషివాటానామితిపాఠే-సమీపఇతిశేషః ॥※॥ సంపూజ్యఇతిపాఠే-వాల్మీకినాసహాగతఋషిసమూహఇత్యర్థః ఉటజానితిబహువచనంబహుశిష్యత్వాత్ ॥౨॥ శకటానితి॥శకటాన్ పూర్ణాన్ ఫలమూలైశ్చ-శోభమానాన్ సవర్ణతోరుచిరేవాల్మీకివాటే స్థాపయన్నిత్యర్థః-రుచిరోభూదితిశేషఇతికతకవ్యాఖ్యా-మూలపాఠోమృగ్యః-క్వచిత్ ॥శ్లో॥శకటైర్బహుభిఃపూర్ణైః ఫలమూలైశ్చశోభనైః॥వాల్మీకివాటోరుచిరశ్శోభయన్నివవర్తతఇతి పఠ్యతే ॥౪॥ సఇతి॥శిష్యౌకుశలవౌ ॥౫॥ ఋషీతి॥ రథ్యాసూపమార్గేషు ॥౬॥ రామస్యేతి॥యత్రకర్మఅశ్వమేధయాగఇత్యర్థః ॥౭॥ ఇమానీతి॥ అత్రాస్మద్వాటసమీపేపర్వతాగ్రే విద్యమానాని ఫలాన్యాస్వాద్యభక్షయంతావితిశేషః-గాయతామితిలోట్ ప్రథమపురుషద్వివచనం-యదాయదాశ్రమఃతదాతదాఏవంకురుతమితిభావః ॥౮॥ నేతి॥ఫలానిభుక్త్వానశ్రమంయాస్యథః నరాగాత్కంఠమాధుర్యాత్పరిహాస్యథః ॥※॥నగరాద్బహిరాస్యథఇతిపాఠే-రాత్రికాలఇతిశేషః ॥౧౦॥ దివసఇతి॥తత్రరామాయణే-బహుభిః ప్రమాణైఃనానాసంఖ్యశ్లోకైః-యథామయాపురాసర్గాఉద్దిష్టాస్తైస్సర్గైః దివసేదివసేవింశతిసర్గాగేయాః ॥౧౨॥ యదీతి॥ఆవాంవాల్మీకిశిష్యావిత్యేవబ్రూతంమునిదారకావితి ॥౧౩॥ ఇమాఇతి॥ఇమాస్తంత్రీః వీణాదికాఇత్యర్థః-సుమధురాఃమధురశబ్దాః-అపూర్వదర్శనం-అపూర్వాణాంస్వరాణాందర్శనంయత్రతాదృశంస్థానంషడ్జాదిస్వరభేదసిద్ధయేవీణాదండోపరికల్పితంసిరాధారకాష్ఠరూపంతత్తన్మూర్ఛయిత్వాతత్రాపినాదవ్యాప్తింకృత్వాసుమధురంగాయేథాం ౧౪ ॥ ఆదిప్రభృతీతి॥ఆదిప్రభృతిసంక్షేపమారభ్యేత్యర్థః-పార్థివంనచావజ్ఞాయ స్థలాంతరఇవతత్సమీపేలీలాపరిహాసాదికంనకర్త

వర్తమానే తథాభూతే యజ్ఞే చ పరమాద్భుతే । సశిష్య ఆజగామాశు వాల్మీకిర్మునిపుంగవః ॥ ౧ ॥ స దృష్ట్వా దివ్యసంకాశం యజ్ఞమద్భుతదర్శనమ్ । సమీపే ఋషివాటానాం చకార ఉటజాఞ్శుభాన్ ॥ ౨ ॥ శకటాంశ్చ బహూన్పూర్ణాన్ ఫలమూలైశ్చ శోభనాన్ । వాల్మీకివాటే రుచిరే స్థాపయన్నవిదూరతః ॥ ౩ ॥ ఆసీత్సుపూజితో రాజ్ఞా మునిభిశ్చ మహాత్మభిః । వాల్మీకిస్తు మహాతేజా న్యవసత్పరమాత్మవాన్ ॥ ౪ ॥ స శిష్యౌ ప్రాహ సంహృష్టౌ యువాం గత్వా సమాహితౌ । కృత్స్నం రామాయణం కావ్యం గాయేథాం పరయా ముదా ॥ ౫ ॥ ఋషివాటేషు పుణ్యేషు బ్రాహ్మణావసథేషు చ । రథ్యాసు రాజమార్గేషు పార్థివానాం గృహేషు చ ॥ ౬ ॥ రామస్య భవనద్వారి యత్ర కర్మ ప్రవర్తతే । ఋత్విజామగ్రతశ్చైవ తత్ర గేయం విశేషతః ॥ ౭ ॥ ఇమాని చ ఫలాన్యత్ర స్వాదూని వివిధాని చ । జాతాని పర్వతాగ్రేషు ఆస్వాద్యాస్వాద్య గాయతామ్ ॥ ౮ ॥ న యాస్యథః శ్రమం వత్సౌ భక్షయిత్వా ఫలాని వై । మూలాని చ సుమృష్టాని నగరాద్బహిరాస్యథః ॥ ౯ ॥ యది శబ్దాపయేద్రామః శ్రవణాయ మహీపతిః । ఋషీణాముపవిష్టానాం తతో గేయం ప్రవర్తతామ్ ॥ ౧౦ ॥ దివసే వింశతిస్సర్గా గేయా మధురయా గిరా । ప్రమాణైర్బహుభిస్తత్ర యథోద్దిష్టా మయా పురా ॥ ౧౧ ॥ లోభశ్చాపి న కర్తవ్యస్స్వల్పోఽపి ధనకాంక్షయా । కిం ధనేనాశ్రమస్థానాం ఫలమూలోపజీవినామ్ ॥ ౧౨ ॥ యది పృచ్ఛేత్స కాకుత్స్థో యువాం కస్యేతి దారకౌ । వాల్మీకేశ్శిష్యౌ బ్రూతమేవం నరాధిపమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఇమాస్తంత్రీస్సుమధురాః స్థానం వాపూర్వదర్శనమ్ । మూర్ఛయిత్వా సుమధురం గాయేథాం విగతజ్వరౌ ॥ ౧౪ ॥ ఆదిప్రభృతి గేయం స్యాన్న చావజ్ఞాయ పార్థివమ్ । పితా హి సర్వభూతానాం రాజా భవతి

వ్యమితి॥సంవత్సరంవర్తతే-నచహీయనతే-సంవత్సరాత్పరమపీతిశేషః-పునఃపునరశ్వమేధఃప్రావర్తతేత్యర్థః॥౧౯౫॥ఇతిద్వినవతితమస్సర్గః॥వర్తమానఇత్యాది॥తథాభూతే-ప్రాగుక్తప్రకారం ప్రాప్తే ॥౧॥ సఇతి॥ఋషివాటానామితి॥సమీపఇతిశేషః-ఉటజానితిబహువచనం-బహుశిష్యత్వాత్ ॥౨॥ శకటానితి॥రుచిరఇతి॥అభూదితిశేషః ॥౬॥ రామస్యేతి॥యత్రకర్మేతి॥అశ్వమేధయాగఇత్యర్థః ॥౭॥ ఇమానీతి॥అత్రాస్మత్కంవాటే-విద్యమానాన్యాస్వాద్య-గాయతామితిలోట్ ప్రథమపురుషద్వివచనం-యదాయదాశ్రమఃతదాతదైవంకురుతం-భవంతావితిశేషః ॥౮॥ నేతి॥నగరాద్బహిరాస్యథః-కుత్రయదుచేష్విమితిశేషః-నగరాద్బహిః-ఉటజఇత్యర్థః॥ఆస్యథః-అధిష్ఠితమితియావదాసేథాందసన్ష్యక్ పరస్మైపదంచ ॥౯॥ యదీతి॥శబ్దాపయేత్-ఆహ్వయేత్ ॥౧౦॥ దివసఇతి॥తత్రరామాయణే-బహుభిఃప్రమాణైఃనగణప్రమాణైర్యథామయాపురాసర్గాఉద్దిష్టాస్తేషుసర్గేషుదివసేదివసేవింశతిస్సర్గాగేయాః ॥౧౨॥ యదీతి॥ఆవాంవాల్మీకిశిష్యావిత్యేవబ్రూత-మామకదారకావితి ॥౧౩॥ ఇమాఇతి॥ఇమాస్తంత్రీరితి॥వీణాశిరాఇత్యర్థః-అపూర్వదర్శనంఅపూర్వస్వరాణాందర్శనంయత్రతత్తథాతాదృశంస్థానం-షడ్జాదిస్వరభేదసిద్ధయేవీణాదండోపరికల్పితంసిరాణాం-స్వరవిశేషసిద్ధిప్రయోజనస్థానపంక్తిస్థానమిత్యుచ్యతే-తద్వామూర్ఛయిత్వాతత్రనాదవ్యాప్తింకృత్వా ॥౧౪॥ ఆదీతి॥ఆదిప్రభృతీతిస

వ్యమిత్యర్థః । తత్ర హేతుః పితా హీతి ॥ ౧౮ ॥ తామితి ॥ భార్గవనీతిసంహితాం తామశ్వినావివ తౌ తాం వాణీం హృదయే నివేశ్య శ్వోగానాయ భామిత్యేవంరూపాం - గాతుముత్సుకౌ నిశాం బుషితౌ సుఖావూషతుః ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - త్రిణవతితమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

అథ రాఘవేణ పరిషదా సహ రామాయణశ్రవణం - తామితి ॥ ౧ ॥ తామితి ॥ పూర్వాచార్యవినిర్మితాం గాయకానాం గానసిద్ధయే పూర్వాచార్యేణ భరతేన వినిర్మితాం ॥ ※ ॥ పూర్వచర్యాంగతత ప్తతఇతిపాఠే - తత నత్ర అయోధ్యావసాదౌ కృతం స్వకీయం పూర్వచరితమిత్యర్థః - అపూర్వాం ప్రాగశ్రుతాం - పాఠ్యజాతిం పాఠ్యస్య గేయస్య జాతిం - షడ్జాదిస్వరూపామిత్యర్థః ॥ ※ ॥ పాఠజాతిమితిపాఠే - పాఠః గానాధారస్య కేవలవాక్యస్య స్వరూపోచ్చారణమాత్రమితి - గేయేన గానధర్మేణ స్వరవిశేషేణ సమలంకృతాం ॥ ౨ ॥ ప్రమాణైరితి ॥ ప్రమాణైర్వర్ణనియతచ్ఛేదసాధనైః ద్రుతమధ్యవిలంబితవృత్తిభిః గుణకస్థానైర్వాయుక్తాం - తాం గీతిం శ్రుత్వా - బాలాభ్యాం గీతాం తాం శ్రుత్వా కౌతూహలపరో విస్మయవానిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ కర్మాంతరే అశ్వమేధప్రయోగావిరామకాలే ॥ ౪ ॥ పౌరాణికానితి ॥ స్వరాణాం షడ్జాదిస్వరాణాం - ఉత్సుకాన్ రామాయణశ్రవణోత్సుకాన్ ॥ ౫ ॥ లక్షణజ్ఞానితి ॥ లక్షణజ్ఞాన్ సాముద్రికలక్షణజ్ఞాన్ - గాంధర్వాన్ సంగీతశాస్త్రజ్ఞాన్ - నైగమాన్ పౌరాన్ - పాదాక్షరాణాం గురులఘుప్రయోగసమానసంబంధజ్ఞానం తేషుతాన్ - ఛందస్సు వేదేషు గాయత్ర్యాదిఛందఃప్రతిపాదకశాస్త్రేషు చ ॥ ౬ ॥ కలామాత్రేతి ॥ కలాః స్వరాః తాసాం మాత్రాః ఏకద్విత్రిలక్షణాః తాసాం విభాగజ్ఞాన్ - పరంగతాన్ అంతరజ్ఞానవతః - క్రియాకల్ప ప్రతిపాదకం కల్పసూత్రం తద్విదం తేషు తాన్ - కార్యవిశారదాన్ ఆవాపోద్వాపాదికృత్యవిశేష

దక్షతః ॥ ౧౫ ॥ తద్యువాం హృష్టమనసౌ శ్వః ప్రభాతే సమాహితౌ । గాయేథాం మధురం గేయం తంత్రీలయసమన్వితమ్ ॥ ౧౬ ॥ ఇతి సందిశ్య బహుశో మునిః ప్రాచేతసస్తదా । వాల్మీకిః పరమోదారస్తూష్ణీమాసీన్మహాయశాః ॥ ౧౭ ॥ సందిష్టౌ మునినా తేన తావుభౌ మైథిలీసుతౌ । తథైవ కరవావేతి నిర్జగ్మతురరిందమౌ ॥ ౧౮ ॥ తామద్భుతాం తౌ హృదయే కుమారౌ నివేశ్య వాణీమృషిభాషితాం తదా । సముత్సుకౌ తౌ సుఖమూషతుర్నిశాం యథాశ్వినౌ భార్గవనీతిసంహితామ్ ॥ ౧౯ ॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే త్రిణవతితమస్సర్గః ※

తౌ రజన్యాం ప్రభాతాయాం స్నాతౌ హుతహుతాశనౌ । యథోక్తమృషిణా పూర్వం సర్వం తత్రోపగాయతామ్ ॥ ౧ ॥ తాం స శుశ్రావ కాకుత్స్థః పూర్వాచార్యవినిర్మితామ్ । అపూర్వాం పాఠ్యజాతిం చ గేయేన సమలంకృతామ్ ॥ ౨ ॥ ప్రమాణైర్బహుభిర్యుక్తాం తంత్రీలయసమన్వితామ్ । బాలాభ్యాం రాఘవః శ్రుత్వా కౌతూహలపరోఽభవత్ ॥ ౩ ॥ అథ కర్మాంతరే రాజా సమాహూయ మహామునీన్ । పార్థివాంశ్చ నరవ్యాఘ్రః పండితాన్నైగమాంస్తథా ॥ ౪ ॥ పౌరాణికాన్ శబ్దవిదో యే చ వృద్ధా ద్విజాతయః । స్వరాణాం లక్షణజ్ఞాంశ్చ ఉత్సుకాన్ ద్విజసత్తమాన్ ॥ ౫ ॥ లక్షణజ్ఞాంశ్చ గాంధర్వాన్నైగమాంశ్చ విశేషతః । పాదాక్షరసమాసజ్ఞాంశ్ఛందస్సు పరినిష్ఠితాన్ ॥ ౬ ॥ కలామాత్రావిభాగజ్ఞాన్ జ్యోతిషే చ పరం గతాన్ । క్రియాకల్పవిదశ్చైవ తథా కార్యవిశారదాన్ ॥ ౭ ॥ భాషాజ్ఞానింగిత

షేవపరభ్యేత్యర్థః - పార్థివం నచావజ్ఞాయేతి ॥ తత్సమీపే స్థలాంతరఇవ లీలాపరిహాసాదికం నకర్తవ్యమిత్యర్థః - తత్ర హేతుః - పితా హి సర్వభూతానామిత్యాది ॥ ౧౮ ॥ తామితి ॥ భార్గవనీతిసంహితాం అశ్వినావివ తౌ తాం వాణీం హృదయే నివేశ్య - శ్వోగాతవ్యాం స్మృత్వేత్యర్థః - నిశాయాం - ఉషతురితి ॥ ఋషిభిరిత్యర్థః ॥ ※ ॥ సముత్సుకౌ తౌ ఇతి చ పాఠః - భార్గవనీతిసంస్కృతౌ ఇతి పాఠాంతరే తు వాల్మీకిశిక్షితావిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - త్రిణవతితమస్సర్గః - ※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※※

తౌ రజన్యామిత్యాది ॥ హుతహుతాశనౌ కృతహోమావిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ తామితి ॥ పూర్వేతి ॥ గాయకాభ్యాం పూర్వమాచార్యేణ నిర్మితామపూర్వాం ప్రాగశ్రుతాం - పాఠ్యస్య గేయస్య జాతిం షడ్జాదిః - గేయేన గానధర్మేణ ॥ ౨ ॥ ప్రమాణైరితి ॥ ప్రమాణైః ధ్వనివిరచ్ఛేదసాధనైః - కౌతూహలపరః - విస్మయవాన్ ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ కర్మాంతరే - అశ్వమేధస్య ప్రయోగావసానే ॥ ౪ ॥ పౌరాణికానితి ॥ స్వరాణాం షడ్జాదిస్వరాణాం - ఉత్సుకాన్ రామాయణశ్రవణోత్సుకానిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ లక్షణజ్ఞానితి ॥ గంధర్వాన్ గాంధర్వశాస్త్రజ్ఞాన్ - పాదాక్షరసమాసజ్ఞాన్ - పాదాక్షరాణాం గురులఘుసామాన్యజ్ఞాన్ - ఛందస్సు వేదేషు ॥ ౬ ॥ కలామాత్రేతి ॥ కలామాత్రవిభాగజ్ఞాన్ - కలాః స్వరాః - తేషాం మాత్రాః ఏకద్విత్రిలక్షణాః - తేషాం విభాగజ్ఞాన్ - పరం పారంగతాన్ - క్రియాకల్పవిదః - క్రియాకల్పః క్రియాప్రయోగప్రతిపాదకం

జ్ఞాన్ ॥ ౭ ॥ హైతుకానితి ॥ హేతూపచారకుశలాన్ లౌకికవ్యవహారకాలానుగుణయుక్తిప్రయోగసమర్థాన్ । హైతుకాన్ తార్కికాన్ ॥ ౮ ॥ ఛందఇతి ॥ ఛందోవిదః ఛందో గాయత్ర్యాది । వైదికాన్ వైదికపదాదిలక్షణజ్ఞాన్ । చిత్రజ్ఞాన్ గోమూత్రికమురజాదిచిత్రశ్లోకనిబంధనచతురాన్ । వృత్తజ్ఞాన్ ధర్మశాస్త్రముఖేన సదాచారజ్ఞాన్ । సూత్రజ్ఞాన్ సూత్రాణి పదవాక్యాదిసూత్రాణి శబ్దాద్వా ॥ ౯ ॥ శాస్త్రజ్ఞానితి ॥ ఏతాన్ సర్వాన్ సమానీయేత్యనేన అశేషవిద్యాస్థానం రామాయణమితి దర్శితం । సమవేశయత్ సర్వపరిషన్మధ్యగ్రానాయేతి శేషః ॥ ౧౧ ॥ ఊచురితి ॥ బింబాత్ రవేర్బింబాత్ ॥ ❋ ॥ ప్రతిబింబం ప్రతిబింబాంతరమివోద్ధృతౌ ఉద్ధృతావితి హాంతాంతరం ॥ ౧౨ ॥ జటిలావితి । జటిలౌ వల్కలధరౌ యది న స్యాతాం । తదా రాఘవస్య గాయతోశ్చ విశేషం నాధిగచ్ఛామ ఇత్యూచురితి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౫ ॥ ప్రవృత్తమితి ॥ తత్ర గేయే నారదదర్శితం పూర్వం సర్గమాదితః ప్రవృత్తాం కృత్వా । తతః ప్రభృతి యావద్వింశతి వింశతిసర్గాంతం అగాయతాం అనేన ప్రత్యహం సంక్షేపరామాయణమాదితః కృత్వా యావద్రామాయణసమాప్తి వింశతివింశతిసర్గాణాం గానమితి కేచిత్ ॥ ౧౮½ ॥ దీయమానమితి ॥ కుశీలవౌ కుశలవౌ విస్మితౌ సకృదేవ బహుదానతో విస్మయవంతౌ । కిమనేనేత్యుపేక్షాశయః ॥ ౧౯½ ॥ తదాశయమేవ స్పష్టీకురుతః । వన్యేనేతి ॥ నిరతౌ నిరతాహారౌ । నియతాహారావితి యావత్ । సువర్ణేన సువర్ణరూపేణ హిరణ్యేన ద్రవ్యేణేత్యర్థః ॥ ౨౦½ ॥ తస్యేతి ॥ ఆగమం కుశలవయోస్తత్ప్రాప్తికారణం । తౌ తావితి వీప్సా ॥ ౨౨½ ॥ ప్రథమదివసశ్రుతవింశతిసర్గమధ్యశ్రుతస్యైవ ప్రమాణస్య గ్రంథస్యాధరాత్ప్రశ్నః పునస్తాభ్యాం ప్రతిపాదనం మునినా దత్తదీర్ఘోత్తరత్వేన తత్ప్రతిపాదకగ్రంథగ్రథనం । కింప్రమాణమిత్యాది మహాత్మ

జ్ఞాంశ్చ నైగమాంశ్చాప్యశేషతః । హేతూపచారకుశలాన్ వచనే చాపి హైతుకాన్ ॥ ౮ ॥ ఛందోవిదః పురాణజ్ఞాన్ వైదికాన్ ద్విజసత్తమాన్ । చిత్రజ్ఞాన్ వృత్తసూత్రజ్ఞాన్ గీతనృత్తవిశారదాన్ ॥ ౯ ॥ శాస్త్రజ్ఞాన్నీతినిపుణాన్ వేదాంతార్థప్రబోధకాన్ । ఏతాన్ సర్వాన్ సమానీయ గాతారౌ సమవేశయత్ ॥ ౧౦ ॥ దృష్ట్వా మునిగణాస్సర్వే పార్థివాశ్చ మహౌజసః । పిబంత ఇవ చక్షుర్భ్యాం రాజానం గాయకౌ చ తౌ ॥ ౧౧ ॥ ఊచుః పరస్పరం చేదం సర్వ ఏవ సమంతతః । ఉభౌ రామస్య సదృశౌ బింబాద్బింబమివోద్ధృతౌ ॥ ౧౨ ॥ జటిలౌ యది న స్యాతాం న వల్కలధరౌ యది । విశేషం నాధిగచ్ఛామో గాయతో రాఘవస్య చ ॥ ౧౩ ॥ తేషాం సంవదతామేవం శ్రోతౄణాం హర్షవర్ధనమ్ । గేయం ప్రచక్రతుస్తత్ర తావుభౌ మునిదారకౌ ॥ ౧౪ ॥ తతః ప్రవృత్తం మధురం గాంధర్వమతిమానుషమ్ । న చ తృప్తిం యయుస్సర్వే శ్రోతారో గానసంపదా ॥ ౧౫ ॥ ప్రవృత్తమాదితః పూర్వసర్గం నారదదర్శితమ్ । తతః ప్రభృతి సర్గాంశ్చ యావద్వింశత్యగాయతామ్ ॥ ౧౬ ॥ తతోఽపరాహ్ణసమయే రాఘవస్సమభాషత । శ్రుత్వా వింశతిసర్గాంస్తాన్ భ్రాతరం భ్రాతృవత్సలః ॥ ౧౭ ॥ అష్టాదశ సహస్రాణి సువర్ణస్య మహాత్మనోః । ప్రయచ్ఛ శీఘ్రం కాకుత్స్థ యదన్యదభికాంక్షితమ్ ॥ ౧౮ ॥ దదౌ స శీఘ్రం కాకుత్స్థో బాలయోర్వై పృథక్పృథక్ ॥ ౧౮½ ॥ దీయమానం సువర్ణం తు నాగృహ్ణీతాం కుశీలవౌ । ❋ । ఊచతుశ్చ మహాత్మానౌ కిమనేనేతి విస్మితౌ । ౧౯½ । వన్యేన ఫలమూలేన నిరతౌ వనవాసినౌ ॥ ❋ ॥ సువర్ణేన హిరణ్యేన కిం కరిష్యావహే వనే ॥ ౨౦½ ॥ తథా తయోః ప్రబ్రువతోః కౌతూహలసమన్వితాః । ❋ । శ్రోతారశ్చైవ రామశ్చ సర్వ ఏవ సువిస్మితాః । ౨౧½ ॥ తస్య చైవాగమం రామః కావ్యస్య శ్రోతుముత్సుకః । ❋ । పప్రచ్ఛ తౌ మహాతేజాస్తావుభౌ మునిదారకౌ ॥ ౨౨½ । కింప్రమాణ

ల్పసూత్రం తద్విదస్తజ్జ్ఞాన్ । కావ్యవిదః కావ్యలక్షణలక్ష్యవిద ఇత్యర్థః । కావ్యవిదో జనానితి చ పాఠః ॥ ౭ ॥ భాషాజ్ఞానితి ॥ భాషాజ్ఞాన్ అష్టాదశభాషాస్వరూపజ్ఞాన్ । ఇంగితజ్ఞాన్ అభిప్రాయవిదః । నైగమాన్ వణిజః । పౌర్వత్రపారావిత్యర్థః । వచనే చాపి కేవలవ్యవహారేపి । హేతూపచారకుశలాన్ యుక్తిప్రయోగసమర్థాన్ । హైతుకాన్ తార్కికాన్ ॥ ౮ ॥ ఛందఇతి ॥ వృత్తజ్ఞాన్ వృత్తశాస్త్రజ్ఞాన్ । చిత్రజ్ఞాన్ చక్రబంధాదిసహితచిత్రకావ్యరచనానిపుణాన్ ॥ ౯ ॥ శాస్త్రేతి ॥ శాస్త్రజ్ఞాన్ వ్యాకరణాదిశాస్త్రజ్ఞాన్ । సమవేశయత్ । సభామధ్య ఇతి శేషః ॥ ౧౫ ॥ ప్రవృత్తమితి ॥ తత్ర గేయే నారదదర్శితం పూర్వసర్గమాదితః ప్రవృత్తం ॥ ౧౮½ ॥ దీయమానమితి ॥ కుశీలవౌ విస్మితౌ సకృదేవ బహుప్రదానతః విస్మయవంతౌ । కిమనేనేత్యూచతుశ్చ ॥ ౧౯½ ॥ తదేవ స్పష్టీకరోతి ॥ వన్యేనేత్యాది ॥ నిరతౌ నిరతాహారౌ ॥ ౨౦½ ॥ తస్యేతి ॥ ఆగమం ప్రాప్తిం ॥ ౨౨½ ॥ కింప్రమాణమిదమిత్యాది ॥ కా ప్రతిష్ఠా కియత్పర్యంతమిత్యాశయః । కావ్యస్య కః

సంశయః కా ప్రతిష్ఠా కో విషయ ఇత్యర్థః ॥ ❋ ॥ మహాత్మన ఇతి పాఠే - మహాత్మనో భగవతః కా ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః క ఇత్యర్థః - కర్తా కావ్యస్యేత్యత్ర క ఇత్యనుకర్షః - క్వ చాసావత్రేతి శేషః ॥ ౨౬ ॥ వాల్మీకిరితి ॥ యేన కావ్యేనాశేషమిదం తుభ్యం తవ చరితం సంప్రదర్శితం తస్య కావ్యస్య కర్తా వాల్మీకిః - ఆప్త ఇత్యస్యోత్తరం - సంప్రాప్తో యజ్ఞసంవిధం - అనుస్వారలోపః - యజ్ఞసంసదస్సవిధదేశం సంప్రాప్తః - తత్ర తిష్ఠతీతి భావః - సంనిధిమితి పాఠ ఇతి కేచిత్ ॥ ౨౭ ॥ సన్నిబద్ధమితి ॥ చతుర్వింశత్సహస్రకమితి కావ్యసంఖ్యా - ఉపాఖ్యానశతమిత్యుపాఖ్యానాంతం - భార్గవః కవిః - కావ్యనిర్మాణేన తత్తుల్యేనేత్యర్థః - యద్వా - ప్రాచేతసత్వేనాస్యాపి భార్గవత్వం - భృగోర్వరుణపుత్రత్వాత్ భృగోర్భ్రాతాయం భార్గవ ఇత్యర్థ ఇత్యన్యే ॥ ౨౮ ॥ ఆదిప్రభృతీతి ॥ యానీహ సోత్తరాణి షట్కాండాని కృతానీతి సర్గసంఖ్యా పంచశతానీత్యుపలభ్యమానసంఖ్యాధిక్యం తు కేషాంచిదేవ కస్యచిత్సర్గస్య ద్విత్వకరణేన లేఖకప్రమాదాత్ - పంచసర్గశతానీతి షట్కాండసర్గసంఖ్యా - చకారాదుత్తరకాండసర్గసంఖ్యాసముచ్చయ ఇతి కేచిత్ - తవ చరితముద్దిశ్యాస్మాకం గురుణా కృతాని ॥ ౨౯ ॥ ప్రతిష్ఠేతి ॥ ప్రతిష్ఠా ఆజీవితమితి చ్ఛేదః - కావ్యనాయకస్య తవ జీవితం యావత్ తావద్యచ్ఛుభాశుభం కర్మ తస్య సర్వస్య ప్రతిష్ఠా నిబంధనం వర్తత ఇత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ యదీతి ॥ హే రాజన్ సర్వస్య శ్రవణాయ శ్రవణం కర్తుం యది బుద్ధిః కృతా - తదా - కర్మాంతరే యాగప్రయోగవిరామసమయే - క్షణీభూతస్సఖీభూతస్తచ్ఛృణు ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - చతుర్నవతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

సీతాపరిగ్రహేచ్ఛయా దూతముఖేన వక్తవ్యాంశప్రతిపాదనం ॥ రామ ఇతి ॥ ౧ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ గీతే తు తస్మిన్నేవ ప్రబంధే సీతాప్రసవవృత్తాంతప్రతిపాదకకావ్యశ్రవణేన కుశలవౌ సీతాపుత్రావితి జ్ఞాత్వా - నతు తతః పూర్వం కస్యచిన్ముఖాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥

మిదం కావ్యం కా ప్రతిష్ఠా మహాత్మనః ॥ ❋ ॥ కర్తా కావ్యస్య మహతః క్వ చాసౌ మునిపుంగవః ॥ ౨౫ ॥ పృచ్ఛంతం రాఘవం వాక్యమూచతుర్మునిదారకౌ ॥ ౨౬ ॥ వాల్మీకిర్భగవాన్ కర్తా సంప్రాప్తో యజ్ఞసంవిధమ్ । యేనేదం చరితం తుభ్యమశేషం సంప్రదర్శితమ్ ॥ ౨౭ ॥ సన్నిబద్ధం హి శ్లోకానాం చతుర్వింశత్సహస్రకమ్ । ఉపాఖ్యానశతం చైవ భార్గవేణ తపస్వినా ॥ ౨౮ ॥ ఆదిప్రభృతి వై రాజన్ పంచ సర్గశతాని చ । కాండాని షట్ కృతానీహ సోత్తరాణి మహాత్మనా । కృతాని గురుణాస్మాకమృషిణా చరితం తవ ॥ ౨౮ ॥ ప్రతిష్ఠా జీవితం యావత్తావత్సర్వస్య వర్తతే ॥ ౨౯ ॥ యది బుద్ధిః కృతా రాజన్ శ్రవణాయ మహారథ । కర్మాంతరే క్షణీభూతస్తచ్ఛృణుష్వ సహానుజః ॥ ౨౯ ॥ బాఢమిత్యబ్రవీద్రామస్తౌ చానుజ్ఞాప్య రాఘవమ్ । ప్రహృష్టౌ జగ్మతుః స్థానం యత్రాస్తే మునిపుంగవః ॥ ౩౦ ॥ రామోఽపి మునిభిస్సార్ధం పార్థివైశ్చ మహాత్మభిః । శ్రుత్వా తద్గీతమాధుర్యం కర్మశాలాముపాగమత్ ॥ ౩౧ ॥ శుశ్రావ తత్తాలలయోపపన్నం సర్గాన్వితం సుస్వరశబ్దయుక్తమ్ । తంత్రీలయవ్యంజనయోగయుక్తం కుశీలవాభ్యాం పరిగీయమానమ్ ॥ ౩౨ ॥

❋❋❋❋❋ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - చతుర్నవతితమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋

రామో బహూన్యహాన్యేవం తద్గీతం పరమం శుభమ్ । శుశ్రావ మునిభిస్సార్ధం పార్థివైస్సహ వానరైః ॥ ౧ ॥ తస్మిన్ గీతే తు విజ్ఞాయ సీతాపుత్రౌ కుశీలవౌ । తస్యాః పరిషదో మధ్యే రామో వచనమబ్రవీత్ । దూతాన్ శుద్ధసమాచారానాహూయాత్మమనీషయా ॥ ౨ ॥ మద్వచో బ్రూత గచ్ఛధ్వమితో భగ

త్రేత్యనుకర్షః - మునిపుంగవ ఇతి ॥ ఆస్త ఇతి శేషః ॥ ౨౬ ॥ వాల్మీకిరిత్యాది ॥ యేన కృతమిదమశేషం చరితం కావ్యం తుభ్యం సంప్రదర్శితం సోఽస్య కావ్యస్య కర్తా భగవాన్ వాల్మీకిః - యజ్ఞసంవిధం - బిందుశ్ఛాందసః - యజ్ఞవాటసవిధదేశం ప్రాప్తః ॥ ౨౭ ॥ సన్నిబద్ధమితి ॥ చతుర్వింశతిసాహస్రమిత్యాదికమగ్రే స్పష్టీకరిష్యామః ॥ ❋ ॥ చతుర్వింశతిసాహస్రశ్లోకానాం సన్నిబంధనమితి చ పాఠః - ఉపాఖ్యానశతం ఇత్యుపాఖ్యానాంతం - భార్గవేణ భృగువంశ్యేన - వాల్మీకేరపి భార్గవత్వం ప్రాచేతసత్వం చావిరుద్ధమితి నిర్ణీతం తత్పదస్య వ్యాఖ్యాయ సిరతమిశ్లోకవ్యాఖ్యానే ॥ ౨౮ ॥ ఆదిప్రభృతీతి ॥ పంచసర్గశతానీతి షట్కాండాభిప్రాయేణ - చకారాదుత్తరకాండసర్గసంఖ్యాసముచ్చయః ॥ ౨౮ ॥ ప్రతిష్ఠేత్యాది ॥ ఆజీవితమితి పదచ్ఛేదః - యావత్ కావ్యనాయకస్య జీవితం - తావత్తస్య యత్ శుభాశుభం - తస్య సర్వస్యాత్ర ప్రతిష్ఠా నిబంధనమస్తి ॥ ౨౯ ॥ యదీతి ॥ హే రాజన్ యది తవ సర్వస్య శ్రవణాయ బుద్ధిః కృతా - తదా కర్మాంతరే క్షణీభూతస్సఖీభూతశ్శృణు ॥ ౩౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - చతుర్నవతితమస్సర్గః - ౯౪ రామ ఇత్యాది ॥ ౧ ॥ తస్మిన్నితి ॥ గీతే తు గీత ఏవ - నతు తతః పూర్వం కస్యచిన్ముఖాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ యదీతి ॥ మహామునిమమ

మద్వచ ఇతి॥ హేదూతాః ఇతో గచ్ఛధ్వం భగవతోఽన్తికం గత్వా తస్మై తన్మద్వచో బ్రూత ॥ ౩ ॥ కింతదిత్యత్రాహ - యదీతి॥ శుద్ధసమాచారా అనుత్పన్నదోషా యది చేత్ వీతకల్మషా కృతపాపసనాపేనసష్టదోషా వా చేదిత్యర్థః - మహామునిమనుమాన్యేతదనుమతిం గృహీత్వేత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ఛందమితి॥ ఛందమభిప్రాయం - ప్రత్యయం దాతుకామాయాః మనోగతం ప్రత్యయదానమయదితదాతద్విజ్ఞాయ - తత్ తత్కిలఘు శీఘ్రం మే శంసత ॥ ౫ ॥ యద్యపి సీతాశుద్ధిర్లంకాయాం జ్ఞాతపూర్వా - తథాపీదానీం ప్రాప్తాపవాదమార్జనేన సర్వలోకస్య పురతో మయ్యైవ స్త్రీసాం దర్యలుబ్ధో యమితి కళంకశోధనార్థం అనిశం శుద్ధయాపి తయా పునశ్శపథః కార్య ఇత్యాహ॥ శ్వః ప్రభాత ఇతి ॥ ౭ ॥ తఇతి॥ మృదూని అనురూపాణి మధురాణి మధురాక్షరాణి ॥ ౧౦ ॥ తథోక్తా ఇతి॥ తథోక్తాః సీతా తథైవ కరిష్యత ఇత్యుక్తాః ॥ ౧౨ ॥ భగవంత ఇతి॥ యశ్చాన్యోఽపి సీతాయాః దోషారోపకతార - యోఽపి శపథమాకాంక్షతే - సోఽపి పశ్యత్విత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - పంచనవతితమస్సర్గః - ✲✲✲✲✲✲✲✲✲✲••••••••••

అథ సంమిళితనానాదేశీయపరిషన్మధ్యే సీతయా సహ వాల్మీకిరాగత్య తత్స్వభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞాపనం కరోతి॥ తస్యామితి॥ శక్రా

పతోఽన్తికమ్ ॥౩॥ యది శుద్ధసమాచారా యది వా వీతకల్మషా। కరోత్విహాత్మనశ్శుద్ధిమనుమాన్య మహామునిమ్ ॥౪॥ ఛందం మునేశ్చ విజ్ఞాయ సీతాయాశ్చ మనోగతమ్। ప్రత్యయం దాతుకామాయాస్తతశ్శంసత మే లఘు ॥౫॥ శ్వః ప్రభాతే తు శపథం మైథిలీ జనకాత్మజా। కరోతు పరిషన్మధ్యే శోధనార్థం మమైవ చ ॥౬॥ శ్రుత్వా తు రాఘవస్యైతద్వచః పరమమద్భుతమ్। దూతాస్సంప్రయయుర్వాటం యత్రాస్తే మునిపుంగవః ॥ ౭ ॥ తే ప్రణమ్య మహాత్మానం జ్వలంతమమితప్రభమ్। ఊచుస్తే రామవాక్యాని మృదూని మధురాణి చ ॥౮॥ తేషాం తద్భాషితం శ్రుత్వా రామస్య చ మనోగతమ్। విజ్ఞాయ సుమహాతేజా మునిర్వాక్యమథాబ్రవీత్ ॥౯॥ ఏవం భవతు భద్రం వో యథా వదతి రాఘవః। తథా కరిష్యతే సీతా దైవతం హి పతిః స్త్రియః ॥౧౦॥ తథోక్త్వా మునినా సర్వే రామదూతా మహౌజసమ్। ప్రత్యేత్య రాఘవం సర్వే మునివాక్యం బభాషిరే ॥౧౧॥ తతః ప్రహృష్టః కాకుత్స్థః శ్రుత్వా వాక్యం మహాత్మనః। ఋషీంస్తత్ర సమేతాంశ్చ రాజ్ఞశ్చైవాభ్యభాషత ॥౧౨॥ భగవంతస్సశిష్యా వై సానుగాశ్చ నరాధిపాః। పశ్యంతు సీతాశపథం యశ్చైవాన్యోఽపి కాంక్షతే ॥౧౩॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః। సర్వేషామృషిముఖ్యానాం సాధువాదో మహానభూత్ ॥౧౪॥ రాజానశ్చ మహాత్మానం ప్రశంసంతి స్మ రాఘవమ్। ఉపపన్నం నరశ్రేష్ఠ త్వయ్యేవ భువి నాన్యతః ॥౧౫॥ ఏవం వినిశ్చయం కృత్వా శ్వోభూత ఇతి రాఘవః। విసర్జయామాస తదా సర్వాంస్తాన్ శత్రుసూదనః ॥౧౬॥ ఇతి సంప్రవిచార్య రాజసింహః శ్వోభూతే శపథస్య నిశ్చయం వై। విససర్జ మునీన్నృపాంశ్చ సర్వాన్ స మహాత్మా మహతో మహానుభావః ॥ ౧౭ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - పంచనవతితమస్సర్గః - ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

తస్యాం రజన్యాం వ్యుష్టాయాం యజ్ఞవాటగతో నృపః। ఋషీన్ సర్వాన్ మహాతేజాశ్శబ్దాపయతి రాఘవః ॥౧॥ వసిష్ఠో వామదేవశ్చ జాబాలిరథ కాశ్యపః। విశ్వామిత్రో దీర్ఘతపా దుర్వాసాశ్చ మహాతపాః ॥౨॥ పులస్త్యోఽపి తథా శక్తిర్భార్గవశ్చైవ వామనః। మార్కండేయశ్చ దీర్ఘాయుర్మౌద్గల్యశ్చ మహాయశాః ॥౩॥ గర్గశ్చ చ్యవనశ్చైవ శతానందశ్చ ధర్మవిత్। భరద్వాజశ్చ తేజస్వీ హ్యగ్నిపుత్రశ్చ సుప్రభః ॥౪॥ నారదః పర్వతశ్చైవ గౌతమశ్చ మహాయశాః। కాత్యాయనస్సుయజ్ఞశ్చ హ్యగస్త్యస్తపసాం నిధిః ॥౫॥ ఏతే చాన్యే చ బహవో మునయస్సంశితవ్రతాః। కౌతూహలసమావిష్టాస్సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥౬॥ రాక్షసాశ్చ మహావీర్యా వానరాశ్చ మహాబలాః। సర్వ ఏవ సమాజగ్ముర్మహాత్మానః కుతూహలాత్ ॥౭॥ క్షత్రియా యే చ శూద్రాశ్చ వైశ్యాశ్చైవ సహస్రశః। నానాదేశగతాశ్చైవ

న్య మహామునేరనుమతిం కృత్వేత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ఛందమితి॥ ఛందమభిప్రాయం ॥ ౧౧ ॥ తథోక్తా ఇతి॥ సీతా తథైవ కరిష్యత ఇత్యుక్తా ఇత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ భగవంత ఇతి॥ యశ్చైవాన్యోఽపీతి యశ్చ పాపీ పాపజల్పః - ప్రాకృతోఽపీత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - పంచనవతితమస్సర్గః - ••••••••••••••••••••••••••••

పయతి ఆహ్వయతి స్మ ॥ ౯ ॥ తథేతి ॥ అశ్మభూతమివాచలం చలనరహితం ... శ్రుత్వా ॥ ౧౧ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ బ్రహ్మాణమనుగామినీం శ్రుతిమివ - వాల్మీకేః పృష్ఠతస్తాం సీతామాయాన్తీం దృష్ట్వా. అనయా శ్రుత్యుపమయా సీతాయాస్స్వతోదోషరాహిత్యే ప్రమాణత్వం దర్శితం ॥ ౧౨ ॥ తత ఇతి ॥ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - దుఃఖజన్మనా దుఃఖోత్పత్త్యా విశాలేన విస్తీర్ణేన - శోకేన - ఆకులితాత్మనాం అకులితాంతఃకరణానాం ॥ ౧౩ ॥ సాధ్వితి ॥ ఉభౌ సీతారామౌ సాధ్వితి చుక్రుశుః ॥ ౧౪ ॥ ఇయమితి ॥ అపవాదైః హేతుభిః మమాశ్రమసమీపే త్యక్తా ఇయం ॥ ౧౬ ॥ లోకాపవాదభీతస్యేతి ॥ తవ ప్రత్యయం దాస్యతి తదనుజ్ఞాతుమర్హసి ॥ ౧౭ ॥ ఇమావితి ॥ యమజాతకౌ యమళతయోత్పన్నౌ ॥ ౧౮ ॥ ప్రచేతస ఇతి ॥ అహం ప్రచేతసో దశమః పుత్రః ... ప్రచేతసో దశమః సంతానవరంపరయా పుత్రః అపత్యం - అతోహం అనృతం వాక్యం మనసాపి న స్మరామి కథనం తు దూరే - అతః ఇమౌ తవ పుత్రావితి మద్వాక్యం సత్యమేవ జానీహీతి శేషః ॥ ౧౯ ॥ అథ సీతాచారిత్రప్రతిజ్ఞాసనాశపథకరణం బహువర్షేతి ॥ యది మైథిలీ దుష్టా తదా తపసః ఫలమహం న ప్రాశ్నీయాం ॥ ౨౦ ॥ మనసేతి ॥ మనఆదినా మమ కిల్బిషం న భూతపూర్వం - యః కించిదపి న కృతమిత్యర్థః - యదా అపాపా మైథిలీ - తదా తస్య కిల్బిషానాచరణస్య ఫలమశ్నామి అశ్నీయాం - అనేన సంకల్పపూర్వకః శపథస్సూచితః ... ॥ ౨౧ ॥ అహమితి ॥ పంచసు భూతేషు ... గ్రాహ్య ... ॥ ౨౩ ॥ తస్మాదితి ॥ దివ్యేన దృష్టివిషయేణ దివ్యజ్ఞానేన ... శుద్ధా విదితాపి త్వయా లోకాపవాదభీతేన త్యక్తేత్యన్వయః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షణ్ణవతితమస్సర్గః ॥

బ్రాహ్మణాస్సంశితవ్రతాః ॥ ౮ ॥ జ్ఞాననిష్ఠాః కర్మనిష్ఠా యోగనిష్ఠాస్తథాపరే । సీతాశపథవీక్షార్థం సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥ ౯ ॥ తథా సమాగతం సర్వమశ్మభూతమివాచలమ్ । శ్రుత్వా మునివరస్తూర్ణం ససీతస్సముపాగమత్ ॥ ౧౦ ॥ తమృషిం పృష్ఠతస్సీతా త్వన్వగచ్ఛదవాఙ్ముఖీ । కృతాంజలిర్బాష్పకలా కృత్వా రామం మనోగతమ్ ॥ ౧౧ ॥ దృష్ట్వా శ్రుతిమివాయాంతీం బ్రహ్మాణమనుగామినీమ్ । వాల్మీకేః పృష్ఠతస్సీతాం సాధువాదో మహానభూత్ ॥ ౧౨ ॥ తతో హలహలాశబ్దస్సర్వేషామేవమాబభౌ । దుఃఖజన్మవిశాలేన శోకేనాకులితాత్మనామ్ ॥ ౧౩ ॥ సాధు రామేతి కేచిత్తు సాధు సీతేతి చాపరే । ఉభావేవ చ తత్రాన్యే ప్రేక్షకాస్సంప్రచుక్రుశుః ॥ ౧౪ ॥ తతో మధ్యే జనౌఘానాం ప్రవిశ్య మునిపుంగవః । సీతాసహాయో వాల్మీకిరితి హోవాచ రాఘవమ్ ॥ ౧౫ ॥ ఇయం దాశరథే సీతా సువ్రతా ధర్మచారిణీ । అపవాదైః పరిత్యక్తా మమాశ్రమసమీపతః ॥ ౧౬ ॥ లోకాపవాదభీతస్య తవ రామ మహావ్రత । ప్రత్యయం దాస్యతే సీతా తదనుజ్ఞాతుమర్హసి ॥ ౧౭ ॥ ఇమౌ తు జానకీపుత్రావుభౌ చ యమజాతకౌ । సుతౌ తవైవ దుర్ధర్షౌ సత్యమేతద్బ్రవీమి తే ॥ ౧౮ ॥ ప్రచేతసోహం దశమః పుత్రో రాఘవనందన । న స్మరామ్యనృతం వాక్యమిమౌ తు తవ పుత్రకౌ ॥ ౧౯ ॥ బహువర్షసహస్రాణి తపశ్చర్యా మయా కృతా । నోపాశ్నీయాం ఫలం తస్యా దుష్టేయం యది మైథిలీ ॥ ౨౦ ॥ మనసా కర్మణా వాచా భూతపూర్వం న కిల్బిషమ్ । తస్యాహం ఫలమశ్నామి అపాపా మైథిలీ యది ॥ ౨౧ ॥ అహం పంచసు భూతేషు మనష్షష్ఠేషు రాఘవ । విచింత్య సీతాం శుద్ధేతి జగ్రాహ వననిర్ఝరే ॥ ౨౨ ॥ ఇయం శుద్ధసమాచారా అపాపా పతిదేవతా । లోకాపవాదభీతస్య ప్రత్యయం తవ దాస్యతి ॥ ౨౩ ॥ తస్మాదియం నరవరాత్మజ శుద్ధభావా దివ్యేన దృష్టివిషయేణ మయా ప్రదిష్టా । లోకాపవాదకలుషీకృతచేతసా యా త్యక్తా త్వయా ప్రియతమా విదితాపి శుద్ధా ॥ ౨౪ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - షణ్ణవతితమస్సర్గః -

తస్యామిత్యాది ॥ శబ్దాపయతి ॥ ఆహ్వయతి స్మ - యజ్ఞవాటః ॥ ౧౨ ॥ తత ఇతి ॥ దుఃఖజన్మవిశాలేన దుఃఖోత్పత్త్యా విస్తీర్ణేన ॥ ౧౩ ॥ ఇమావితి ॥ యమజాతకౌ యమళతయోత్పన్నౌ ॥ ౧౮ ॥ ప్రచేతస ఇతి ॥ యథాహం ప్రచేతసదశమః ఔరసపుత్రః - తథైవ తవేమౌ పుత్రౌ అనృతం వాక్యం - అహం మనసా న స్మరామి, కథనం తు దూరత ఏవ నిషిద్ధః ॥ ౧౯ ॥ బహ్వితి ॥ తస్యాః ఫలమితి - యది ఇయం మహాపాపవతీ ... ఫలం నోపాశ్నీయాం - యథా తపస్సిద్ధిఫలభోగః ... తస్యాః ఫలమపాశ్నీయాం అపాపా యది మైథిలీతి గపాఠః ॥ ౨౦ ॥ మనసేతి ॥ తస్య కిల్బిషానాచరణస్యేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ అహమితి ॥ పంచసు భూతేష్వితి ॥ శ్రోత్రాదిపంచేంద్రియమనష్షట్కేష్వర్థః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షణ్ణవతితమస్సర్గః -

అథ సీతాయాశ్శపథపూర్వకం భూమిప్రవేశః. వాల్మీకినేతి॥ ఏవముక్తః తత్ప్రత్యయం దాస్యతీత్యుక్తః॥౧॥ ఏవమితి॥ ఏతత్ త్వద్వచనం సత్యమ్. అకల్మషైః దోషరహితైః తవ వాక్యైః తవ వాక్యైరేవ మమ ప్రత్యయః। తవ వాక్యైః శపథపూర్వైః తథా మమ ప్రత్యయః। ... యద్వదసి తద్వత్. దేవసేన ప్రత్యయః కరోత్విత్యర్థః॥ ౨ ॥ కిమర్థం తర్హి పునః ప్రత్యయకరణం తత్రాహ - లోకాపవాదేన జానతా త్యక్తా. స లోకాపవాదో బలవాన్. అన్నివృత్తయే పునః ప్రత్యయకరణమిత్యాశయః॥ ౩½ ॥ తదాపి లోకాపవాదే హ్యన్యకారణాస్తి కిం తత్ర నేత్యాహ - సేయమితి॥ అపాపేత్యభిజానతాపి మయా లోకభయాత్త్యక్తా॥ ౪½ ॥ జానామి చేతి॥ ఇమౌ కుశలవౌ పుత్రౌ యమజౌ జానామి. అథాపి జగతో మధ్యే శుద్ధాయాం మైథిల్యాం మే ప్రీతిరస్తు॥ ౫½ ॥ అభిప్రాయమితి॥ తస్మిన్ సీతాయాశ్శపథే శపథప్రసంగ ఇత్యర్థః॥ ౬ ॥ సాధ్యాశ్చేతి॥ సీతాశపథతద్దర్శనేన సంభ్రాంతా ఆగతా ఇత్యర్థః॥౧౧॥ తత ఇతి॥ శుభపుణ్యశబ్దాభ్యాం మాంద్యశైత్యే ఉక్తే. దివ్యగంధః సన్నిహితసర్వదేవశరీరవృత్తిదివ్యచందనమాల్యగంధః. సురశ్రేష్ఠః సర్వపుణ్యపావనః॥ ౧౨ ॥ తదితి॥ తదపూర్వం దివ్యగంధవాయుగమనం. సర్వరాష్ట్రేభ్య ఆగతా మానవా నిరైక్షంత. పూర్వం యథా కృతయుగే దివ్యగంధవాయుస్సర్వజనాస్తథా త్రేతాయామప్యభూదిత్యర్థః. రామసాన్నిధ్యాదనాశ్చర్యమపి సాధారణదృష్ట్యా ఆశ్చర్యమితీవశబ్దః॥ ౧౩॥ తతస్సీతా చతుర్దశభువనజనాశేకత్రమిళితాన్ దృష్ట్వా అపవాదపరిహారాయ శపథవ్యాజేన గసాతలం ప్రవేష్టుకామా కాషాయవాసిన్యభూదిత్యాహ - సర్వానితి॥ కాషాయవాసినీ తపస్వినీతి వాసోధారిణీ. ప్రాంజలిః అధోదృష్టిః వివరయాచనాయ మహీం నిరీక్షమాణా అత ఏవావాఙ్ముఖీ ॥౧౪॥ యథేతి॥ యథాహం రాఘవాదన్యం మనసాపి న చింతయే న చింతయామీతి సత్యం. తథా సత్యేన చిరకాలవియోగేపి పాతివ్రత్యపరిపాలనక్లేశఖిన్నాయాః మమ జనితపరమదుఃఖసమాప్త్యే పునరపి భవనం ప్రవేష్టుం మాధవీ దేవీ మాధవపత్నీ భూదేవీ వివరం రంధ్రం దాతుమర్హతి. ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం. అయం స్వపదప్రవేశోద్యోగః సీతాయాః భృగుప్రార్థనయా పేంద్రాదయా...లోకే అంగీకృతపత్నీవియోగస్య ప్రాప్త

వాల్మీకినైవముక్తస్తు రాఘవః ప్రత్యభాషత । ప్రాంజలిర్జగతో మధ్యే దృష్ట్వా తాం వరవర్ణినీమ్ ॥ ౧ ॥ ఏవమేతన్మహాభాగ యథా వదసి ధర్మవిత్ । ప్రత్యయస్తు మమ బ్రహ్మంస్తవ వాక్యైరకల్మషైః ॥ ౨ ॥ ప్రత్యయశ్చ పురా వృత్తో వైదేహ్యాః సురసన్నిధౌ । శపథశ్చ కృతస్తత్ర తేన వేశ్మ ప్రవేశితా ॥ ౩ ॥ లోకాపవాదో బలవాన్ యేన త్యక్తా హి మైథిలీ ॥ ౩½ ॥ సేయం లోకభయాద్బ్రహ్మన్నపాపేత్యభిజానతా । ❋ । పరిత్యక్తా మయా సీతా తద్భవాన్ క్షంతుమర్హతి ॥ ౪½ ॥ జానామి చేమౌ పుత్రౌ మే యమజాతౌ కుశీలవౌ । ❋ । శుద్ధాయాం జగతో మధ్యే మైథిల్యాం ప్రీతిరస్తు మే ॥ ౫½ ॥ అభిప్రాయం తు విజ్ఞాయ రామస్య సురసత్తమాః । ❋ । సీతాయాశ్శపథే తస్మిన్ మహేంద్రాద్యా మహౌజసః । పితామహం పురస్కృత్య సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥ ౭ ॥ ఆదిత్యా వసవో రుద్రా విశ్వేదేవా మరుద్గణాః । గంధర్వాప్సరసశ్చైవ సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥ ౮ ॥ సాధ్యాశ్చ విశ్వేదేవాశ్చ సర్వే చ పరమర్షయః । నాగాస్సుపర్ణాః సిద్ధాశ్చ తే సర్వే హృష్టమానసాః । ❋ ॥ సీతాశపథసంభ్రాంతాః సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥ ౯½ ॥ దృష్ట్వా దేవానృషీంశ్చైవ రాఘవః పునరబ్రవీత్ । ❋ ॥ ప్రత్యయో మే సురశ్రేష్ఠా ఋషివాక్యైరకల్మషైః । శుద్ధాయాం జగతో మధ్యే వైదేహ్యాం ప్రీతిరస్తు మే ॥ ౧౧ ॥ తతో వాయుశ్శుభః పుణ్యో దివ్యగంధో మనోరమః । తం జనౌఘం సురశ్రేష్ఠో హ్లాదయామాస సర్వతః ॥ ౧౨ ॥ తదద్భుతమివాచింత్యం నిరైక్షంత సమాగతాః । మానవాస్సర్వరాష్ట్రేభ్యః పూర్వం కృతయుగే యథా ॥ ౧౩ ॥ సర్వాన్ సమాగతాన్ దృష్ట్వా సీతా కాషాయవాసినీ । అబ్రవీత్ప్రాంజలిర్వాక్యమధోదృష్టిరవాఙ్ముఖీ ॥౧౪॥ యథాహం రాఘవాదన్యం మనసాపి న చింతయే । తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతుమర్హతి ॥ ౧౫ ॥ మనసా కర్మణా వాచా యథా రామం సమర్చయే । తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతుమర్హతి ॥ ౧౬ ॥ యథైతత్సత్యముక్తం మే వేద్మి రామాత్పరం న చ । త

వాల్మీకినేత్యాది ॥ ౧ ॥ ఏవమితి॥ యథా వదసీతి - ప్రత్యయం దాస్యతీత్యేవమాత్మనేత్యర్థః. ఏతదేవ మే కర్తవ్యమిత్యర్థః - ఏవంకరణం చ మమ మనశ్శాంతి సాధనమిత్యాహ - ప్రత్యయోహీతి - జానపి వేతి శేషః - తవ వాక్యైరితి॥ బహువచనేత్యాదినా ప్రాగుక్తశపథవాక్యైరిత్యర్థః ॥ ౫½ ॥ అభిప్రాయమితి॥ సీతాయాశ్శపథ ఇతి॥ శపథప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ తదితి ॥ అచింత్యం అచింత్యహేతుకం వాయుస్వరూపం - యథా పూర్వం కృతయుగే పశ్యంతి స్మ - తథా తదానీం సర్వే మానవాః - నిరీక్షంతే స్మ ॥ ౧౩ ॥ యథేతి ॥ రామాత్పరమన్యం పురుషం న వేద్మీతి యన్మయోక్తం ఏతత్సత్యం చేత్ - మాధవీ మాధవపత్నీ భూమిః ॥ ౧౬ ॥ తథేతి ॥ తథాశపథం శ్రుత్వా ... తత్సింహాసనం

ర్తాన్మత్రిత్యాంగీకృ తతదర్థకవాల్మీకివాక్యస్య రామస్య భూమిసాక్షికర్యంత కోపానయ స్తు మమ ప్యావతారస్య టమూ త్రమిత్యదోషః ౧౬ ॥ తథేతి ॥ తథా శపంత్యాం ఏవం త్రిశ్శపంత్యాం-తదనివార్యమద్భుతం తత్కృతమద్భుతమిత్యత్రా హ-భూతలాదుత్థితం ॥ ౧౭ ॥ ధ్రియమాణమితి ॥ నాగైస్తప ఆదిభిః శిరోభిః ధ్రియమాణం సింహాసనమదృశ్యతేతి శేషః-దివ్యేన వపుషా ఉపమానరహితరూపేణ దివ్యరత్నవిభూషితే నాగైరిత్యర్థః-పాద్మే తు॥ శ్లో ॥ నానారత్నమయం పీఠం పృష్ఠే కృత్వా ఖగేశ్వరః-రసాతలాదావిరభూద్విస్మయం జనయన్నృణాం॥ తస్మిన్ పీఠే మహాదేవీ హస్తాభ్యాం గృహ్య మైథిలీమ్॥ స్వాగతేనాభినంద్యైనామాసనస్నివేశ్యతిరోదధే ॥ సా చ దివ్యాంశుకైర్దివ్యైః పూజ్యమానాసనాతనీ। వైనతేయం సమారుహ్య అచిరాదేవ భూధ్రదం। దాసీగణైః పూర్వవద్భవైస్సంవృతా జగదీశ్వరీ। సంప్రాప్తా పరమం ధామ యోగిగమ్యం సనాతనమ్। రసాతలం ప్రవిష్టాం తాం దృష్ట్వా సర్వే ప్రచుక్రుశురిత్యుక్తం-నాగైర్ధ్రియమాణం ప్రాదుర్భూతం దృష్ట్వా దివ్యేన వపుషా గరుడో జగ్రాహేతి శేషః ॥ ౨౦ ॥ తామితి॥ రసాతలం ప్రవిశంతీమిత్యస్య అస్పృశ్యాం జాయమానామిత్యర్థః- దివ్యా స్వర్గభవా అతిశయితరం భగవతో త్రాగమనం శ్రుత్వా మహావేదితినంతోషేణ పుష్పవృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ యజ్ఞవాటేతి ॥ విస్మయాదాశ్చర్యమూలాత్ అభినందనవ్యవహారాత్-నోపరేమిరే నోపరతా బభూవుః ॥ ౨౪ ॥ అంతరిక్షే చేతి॥ శ్లో॥ కథ్యయస్యైకాన్వయః-సర్వే స్థావరజంగమాః చేతనాచేతనాః-తత్ర చేతనా అపి సంజ్ఞాభూత్వా-సీతాయా అయశోగతమితి సంహృష్టాః-బభూవురితి శేషః అచేతనోపి సంజ్ఞాః ॥ ౨౬ ॥ సీతాప్రవేశనమితి॥ సీతాప్రవేశనం దృష్ట్వా తేషాం మున్యాదీనాం సమాగమస్సంబంధః సీత-హర్షః-దిభిరితి శేషః॥ యదేవం-తస్మాత్సమం సర్వం జగత్ ॥ ముహూర్తమిత్యర్థః-సమ్మోహితమివ సంమోహితమేవాభూత్ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం -ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం -సప్తనవతితమస్సర్గః.

అథ రామస్య సీతాంతర్ధానజక్రోధం భగవాన్ బ్రహ్మా బోధనేన శమయతి ॥ రసాతలమితి॥ సాధ్వీతి టీకా-అష ॥ ౧ ॥ దండకాష్ఠమితి॥ దండరూపం కాష్ఠం దండకాష్ఠం తీక్ష్ణే తేన సామక్రియపర్యంతం ధారణీయమూమంబరదండమవష్టభ్యేత్యర్థః -ఏతదవష్టంభకోశ గ్లానివశాత్ ॥ ౩ ॥ అభూతపూర్వమితి॥ పూర్వం రావణేనాసన్నిధౌ సీతా నష్టా నాశమదర్శనం ప్రాపితా -సంప్రతి పశ్యతో మే పశ్యంతం మామనాదృత్య-రూపిణీ శ్రీరివ సీతా నష్టా అదర్శనం ప్రాపితా-యథా యతః-అతో మే మనః అభూతపూర్వం శోకం స్ప్రష్టుమిచ్ఛతి ॥ ౪ ॥

థా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతుమర్హతి ॥ ౧౬ ॥ తథా శపంత్యాం వైదేహ్యాం ప్రాదురాసీత్తదద్భుతమ్।
భూతలాదుత్థితం దివ్యం సింహాసనమనుత్తమమ్ ॥ ౧౭ ॥ ధ్రియమాణం శిరోభిస్తు నాగైరమితవిక్రమైః।
దివ్యం దివ్యేన వపుషా దివ్యరత్నవిభూషితైః ॥ ౧౮ ॥ తస్మింస్తు ధరణీ దేవీ బాహుభ్యాం గృహ్య మైథిలీమ్।
స్వాగతేనాభినంద్యైనామాసనే చోపవేశయత్ ॥ ౨౦ ॥ తామాసనగతాం దృష్ట్వా ప్రవిశంతీం రసాతలమ్। పుష్పవృష్టిరవిచ్ఛిన్నా దివ్యా సీతామవాకిరత్ ॥ ౨౧ ॥ సాధుకారశ్చ సుమహాన్ దేవానాం సహసోత్థితః। సాధు సాధ్వితి వై సీతే యస్యాస్తే శీలమీదృశమ్ ॥ ౨౨ ॥ ఏవం బహువిధా వాచో హ్యంతరిక్షగతాస్సురాః। వ్యాజహ్రుర్హృష్టమనసో దృష్ట్వా సీతాప్రవేశనమ్ ॥ ౨౩ ॥ యజ్ఞవాటగతాశ్చాపి మునయస్సర్వ ఏవ తే। రాజానశ్చ నరవ్యాఘ్రా విస్మయాన్నోపరేమిరే ॥ ౨౪ ॥ అంతరిక్షే చ భూమౌ చ సర్వే స్థావరజంగమాః। దానవాశ్చ మహాకాయాః పాతాలే పన్నగాధిపాః ॥ ౨౫ ॥ కేచిద్వినేదుస్సంహృష్టాః కేచిద్ధ్యానపరాయణాః। కేచిద్రామం నిరీక్షంతే కేచిత్సీతామచేతసః ॥ ౨౬ ॥ సీతాప్రవేశనం దృష్ట్వా తేషామాసీత్సమాగమః। తన్ముహూర్తమివాత్యర్థం సమం సంమోహితం జగత్ ॥ ౨౭ ॥ ఇతి సప్తనవతితమస్సర్గః.

రసాతలం ప్రవిష్టాయాం వైదేహ్యాం సర్వవానరాః। చుక్రుశుస్సాధు సాధ్వీతి మునయో రామసన్నిధౌ ॥ ౧ ॥ దండకాష్ఠమవష్టభ్య బాష్పవ్యాకులితేక్షణః। అవాక్ఛిరా దీనమనా రామో హ్యాసీత్సుదుఃఖితః॥ ౨॥ స రుదిత్వా చిరం కాలం బహుశో బాష్పముత్సృజన్। క్రోధశోకసమావిష్టో రామో వచనమబ్రవీత్ ॥ ౩॥ అభూతపూర్వం శోకం మే మనః స్ప్రష్టుమివేచ్ఛతి। పశ్యతో మే యథా నష్టా సీతా శ్రీరివరూపిణీ॥ ౪॥

౧౭ ॥ ధ్రియమాణమితి॥ నాగైశ్శిరోభిః ధ్రియమాణమదృశ్యతేతి శేషః ॥ ౨౩ ॥ యజ్ఞవాటేతి॥ విస్మయాత్ -ఆశ్చర్యాత్ జ్ఞానే గతవ్యవహారాన్నోపరేమిరే నోపరతా బభూవుః ॥ ౨౪ ॥ అంతరిక్ష ఇతి॥ సంహృష్టా ఇతి-సీతాయాః అయశోగతమితి సంహృష్టా అచేతనాః అపి సంజ్ఞాః ॥ ౨౬ ॥ సీతాప్రవేశనమితి॥ తేషాం మున్యాదీనాం సమాగమః-హర్షసంబంధః-యదేవమతః-సమ్మోహితమివ సంమోహితమేవాభూత్ ॥ ౨౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిముకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-సప్తనవతితమస్సర్గః

సేతి ॥ మహోదధేః పారే లంకాంగతా సా సీతా దర్శనం ప్రాప్తా - తతః తత్ప్రదేశాదపి ఆనీతా మయా - కిం పునర్వసుధాతలాదానయన ఇతి భావః ॥ ౫ ॥ వసుధ ఇతి ॥ యథా మామవగచ్ఛసి మద్బలం వరాహావతారాదౌ త్వమవజానాసీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ తస్మాదితి ॥ వివరం వా ప్రయచ్ఛ - ప్రవిశ్యతయా సహ స్థాతుమితి భావః ॥ ౮ ॥ ఆనయేతి ॥ అహం మైథిలీకృతే మత్తః ప్రాప్తమోహ ఇత్యర్థః - మహీతలే ప్రవిష్టామితి శేషః ॥౧౧॥ రామ రామేతి ॥ స్వస్యేదానీం కథం సంతాపాగమ ఇతి చేత్ స్వస్య స్వతత్త్వాజ్ఞాననటన - దిదృక్షుకత్వాత్ స్వస్వతత్త్వస్మరణనటనమేవ కుర్విత్యాహ - స్మర త్వం పూర్వకం భావమితి వైష్ణవమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః । కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరేదితి స్మృతేః - మంత్రం దేవైస్సహావతారసమయే కృతం - మానుషభావమాలంబ్య రావణవధాశ్చ మంత్రయా గాంతవర్త్య కృత్యానాం నివృత్తత్వే ఇదానీం తత్త్వాస్మరణనటనేన ఫలాభావ ఇతి భావః ॥ ౧౨ ॥ నను కిం మాం స్మారయసీత్యత్రాహ - నేతి ॥ విస్మృతతత్త్వమివ త్వాం మత్వా తత్స్మరణం కుర్వితి న ప్రార్థయామి - కింతు ఇమం ముహూర్తమస్మిన్ కాలే - హే దుర్ధర్ష - వైష్ణవమాత్మానం మహాజన్మ ప్రాప్తవంతం స్మర ధ్యానేనావశ్యేత్యర్థః - ఏతావత్పర్యంతం కార్యనిర్వాహాయ మనుష్యోఽహమితి ధ్యానేన తథా భావం నాటితవానసి. ఇదానీం తత్త్యజేత్యర్థః ॥ * ॥ తం ఖలు త్వామితి పాఠే - అనుత్తమం నిర్మానాధికరణరహితం బ్రహ్మస్వరూపం తత్ ముమోపనిషత్ప్రసిద్ధం స్మారయేయం స్మరణాయ ప్రార్థయేయం - కిం స్మర్తవ్యత్వేన ప్రార్థయసీత్యత్రాహ - ఇమమితి ॥ పూర్వవదేవార్థః - భృంగకీటన్యాయేన తద్ధ్యానతః తద్భావనాటనమితి భావః - భగవతో రామస్య తథా నాటనాత్ బ్రహ్మాపి స్మారయేయమితి ప్రయుక్తవానితి ధ్యేయం - నత్వేతావతా భగవతో వస్తుతస్తద్భావప్రాప్తిరితి ధ్యేయం ॥ ౧౩ ॥ మామాస్త్రితా సీతా ఏవంగతేత్యపి న శోకః కార్య ఇత్యాహ - సీతేతి ॥ విమలా స్వతః - సర్వాంతర్యామ్యాసా వస్తుతస్తస్యాస్తద్భిన్నత్వాదితి భావః - తవ పూర్వపరాయణా తవ ప్రకృతిప్రాప్తిసముత్సుకా - త్వదాశ్రయః - త్వదాశ్రయణం - తద్రూపతపోబలాత్ నాగలోకగమనవ్యాజేన నాగలోకం విష్ణులోకం సుఖం ప్రాయాత్ ॥ * ॥ తపః పూర్వపరాయణేతి పాఠే - పూర్వం వేదవతీదేహే సంస్థితతపశ్చ్యానుష్ఠానపరాయణేత్యర్థః ఇతి కతకః - తస్యాస్తపోనుష్ఠానమపి రావణవధాదిహేతుకమితి భావః ॥ ౧౪ ॥ స్వర్గ ఇతి ॥ అస్యాంస్వం సంగమశ్చ తే భూయః స్వర్గే పరస్వర్గే బ్రహ్మలోకే భవిష్యతి - నాన్యత్ర - పరిషది - లుప్తషష్ఠ్యంతం ॥ ౧౫ ॥ ఏతదేవేతి ॥ ఏతత్కావ్యమేవాంతం శ్రుతం సర్వం జ్ఞాపనీయం - అయం విస్తరతో వ్యాఖ్యాస్యతి జ్ఞాపయిష్యతి ॥ ౧౬ ॥ కుత ఏవం తత్రాహ - జన్మేతి ॥ సుఖదుఃఖోపసేవనం సు

పాదర్శనం పురాసీతా లంకాం పారే మహోదధేః । తతశ్చాపి మయానీతా కిం పునర్వసుధాతలాత్ ॥

॥ వసుధే దేవి భవతి సీతా నిర్యాత్యతాం మమ । దర్శయిష్యామి వా రోషం యథా మామవగచ్ఛసి ॥ ౬ ॥

కామం శ్వశ్రూర్మమైవ త్వం త్వత్సకాశాత్తు మైథిలీ । కర్షతా హలహస్తేన జనకేనోద్ధృతా పురా ॥ ౭ ॥

తస్మాన్నిర్యాత్యతాం సీతా వివరం వా ప్రయచ్ఛ మే । పాతాలే నాకపృష్ఠే వా వసేయం సహితస్తయా ॥ ౮ ॥

ఆనయ త్వం హి తాం సీతాం మత్తోఽహం మైథిలీకృతే । న మే దాస్యసి చేత్సీతాం యథారూపాం మహీతలే ॥ ౯ ॥

సపర్వతవనాం కృత్స్నాం విధమిష్యామి తే స్థితిమ్ । నాశయిష్యామ్యహం భూమిం సర్వమాపో భవత్విహ ॥ ౧౦ ॥

ఏవం బ్రువాణే కాకుత్స్థే క్రోధశోకసమన్వితే । బ్రహ్మా సురగణైస్సార్ధమువాచ రఘునందనమ్ ॥ ౧౧ ॥

రామ రామ న సంతాపం కర్తుమర్హసి సువ్రత । స్మర త్వం పూర్వకం భావం మంత్రం చామిత్రకర్శన ॥ ౧౨ ॥

న ఖలు త్వాం మహాబాహో స్మారయేయమనుత్తమమ్ । ఇమం ముహూర్తం దుర్ధర్ష స్మర త్వం జన్మ వైష్ణవమ్ ॥ ౧౩ ॥

సీతా హి విమలా సాధ్వీ తవ పూర్వపరాయణా । నాగలోకం సుఖం ప్రాయాత్త్వదాశ్రయతపోబలాత్ ॥ ౧౪ ॥

స్వర్గే తే సంగమో భూయో భవిష్యతి న సంశయః । అస్యాస్తు పరిషన్మధ్యే యద్బ్రవీమి నిబోధ తత్ ॥ ౧౫ ॥

ఏతదేవ హి కావ్యం తే కావ్యానాముత్తమం శ్రుతమ్ । సర్వం విస్తరతో రామ వ్యాఖ్యాస్యతి న సంశయః ॥ ౧౬ ॥

జన్మప్రభృతి తే వీర సుఖదుఃఖోపసేవనమ్ । భవిష్యదుత్తరం చేహ సర్వం వాల్మీకినా కృ

రసాతలమిత్యాది ॥ ౧ ॥ దండకాష్ఠమితి ॥ దండరూపం కాష్ఠం దండకాష్ఠం ॥ ౩ ॥ అభూతపూర్వమితి ॥ మనశ్శోకమివ మనశ్శోకమాః - స్త్రీషు ఇతి ॥ పశ్యతో మే ద్య - సా నష్టేతి - మామపశ్యనాద్భృత్య ॥ ౪ ॥ సేతి ॥ సీతా ప్రాపితవతీత్యర్థః - పాదదర్శనమితి పదచ్ఛేదః ॥ ౮ ॥ ఆనయ ॥ మత్తః ప్రాప్తమోహ ఇత్యర్థః - మహీతలే ఇతి ॥ ప్రవిష్టామితి శేషః ॥ ౧౧ ॥ రామ రామేతి ॥ స్మర త్వం పూర్వకం భావం - పూర్వకం స్వభావం విష్ణుత్వమిత్యర్థః - మంత్రం దేవైః సహావతారాయ కృతం విచారం ॥ ౧౨ ॥ న ఖల్వితి ॥ త్వామహం న స్మారయేయం - సర్వజ్ఞత్వాదితి భావః - పూర్వకం భావమిత్యుక్తం విశినష్టి - ఇమమితి ॥ ౧౩ ॥ సీతేతి ॥ తవ పూర్వపరాయణా - తవ పూర్వభావప్రవణా - తవ ప్రకృతిప్రాప్తిసముత్సుకేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ ఏతదిత్యాది ॥ ఏతత్కావ్యసంవాంతం శ్రుతం తత్సర్వం జ్ఞాపనీయం - విస్తరతో వ్యాఖ్యాస్యతి జ్ఞాపయిష్యతి ॥ ౧౬ ॥ తదేవాహ ॥ జన్మప్రభృతీత్యాది ॥ భవిష్యత్యుత్తరం చేతి ॥ సీతోపసంహారాదుత్తరం చ - యత్తే చరితం భవిష్యతి - తత్సర్వమపి

భువః భోషనే కావ్యకథనరూపం - భవిష్యదుత్తరం చేతికీర్తయిష్యతి రాముకార్య్యాదు తత్కథనం తే తదుత్తరకాండం భవిష్యతీత్యర్థః మహాకావ్యే శ్రీకాలజ్ఞేన వాల్మీకినా కృతం కృతనిబంధనమ్ ||౧౭|| ఆదికావ్యమితి త్వయి త్వచ్చరితవిషయే - త్వత్తో రాఘవాదృతే - అన్యః కావ్యానాం యశోభాగ్రాఘవాదృతే కావ్యయశోభాక్ కశ్చిదపి నార్హతి కావ్యనాయకతామితిభావః. అస్య పుంజంలాది యుగశబ్దార్థత్వాత్ సర్వకవయో రామచరితమే వ ప్రాసస్త్రయంతి ||౧౮|| అత్ర కావ్యస్య మహత్త్వం సర్వమహాతామయ్యేవ పరిగ్రహాదిత్యాహ - శ్రుతమితి || తే ఏతత్ త్వత్సంబంధి ఇదం కావ్యం - సర్వస్య శ్రోతవ్యత్వే హేతుః సత్యవాక్యమితి - అత్రాపి హేతురనావృతమితి - అవిద్యామూలప్రలాపరహితం - అతఏవ దివ్యం - భూ త్వం శ్రుతం కావ్యరూపిణ్యా దేవ్యా ముఖాదేవేతి శేషః || ౧౯ || సత్వమితి || భవిష్యం భవిష్యద్విషయం శేషం శృణు || ౨౦ || కిం తదిత్యత్రాహ - ఉత్తరం నామేతి | ఉత్తరాఖ్యో యః కావ్యస్య శేషః అస్తి - తచ్ఛృణుష్వ - హే మహాతేజః - ఋషిభిః బ్రహ్మలోకస్థైః || ౨౧ || అతిరహస్యత్వాచ్చ నాయమన్యైశ్శ్రోతవ్య ఇత్యాహ | నేతి || పరమ ఋషిణా పరమర్షిణా - కావ్యమిదం శ్రోతవ్యం - నాన్యేన ఋష్యాదిసర్వ భూతైః ఏవం భగవతః పరమాదరః కావ్యస్యాస్య వక్తారం విషయత్వాదితి బోధ్యం || ౨౨ || ఏతావదితి | సబాంధవైః దేవైస్సహేత్యర్థః || ౨౩ || యే చేతి | తత్ర సదసి - బ్రహ్మలౌకికాః బ్రహ్మలోకవాసినః - న్యవర్తంత - ఉత్తరం శ్రోతుమితి శేషః || బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా అపి భువనేన వృత్తా ఇత్యర్థః || ౨౪ || తతో వాణీం | ఉత్తరమితి | ౨౬½ || ఏవమితి || * || పర్ణశాలాం పాకముదితి పాఠే - యజ్ఞవాటసమీపే సీతాం త ద్భావనాత్ తతః పరం దీక్షితత్వాద్భావే న తత్ర గంతుం శక్యత్వాత్ పుత్రాభ్యాం సహ వాల్మీకేః పర్ణశాలాం రామః ప్రాప్తవానిత్యర్థః - క శ్మశాలాముపాగమదితి పాఠాంతరం || ౨౮ || ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - అష్టనవతితమస్సర్గః ••••••••••••••••••••••••••••••••••

అథ రామమహాత్మానాం పరలోకప్రాప్తికథనం || రజన్యామితి | గీయతామిత్యువాచ || అవిశంకాభ్యాం మత్పుత్రత్వే నిశ్చయశంకార

తమ్ ||౧౭|| ఆదికావ్యమిదం రామ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ | నహ్యన్యోऽర్హతి కావ్యానాం యశోభాగ్రాఘవాదృతే || ౧౮ || శ్రుతం తే పూర్వమేతద్ధి మయా సర్వం సురైస్సహ | దివ్యమద్భుతరూపం చ సత్యవాక్యమనావృతమ్ || ౧౯ || స త్వం పురుషశార్దూల ధర్మేణ సుసమాహితః | శేషం భవిష్యం కాకుత్స్థ కావ్యం రామాయణం శృణు || ౨౦ || ఉత్తరం నామ కావ్యస్య శేషమత్ర మహాయశః | తచ్ఛృణుష్వ మహాతేజ ఋషిభిస్సార్ధముత్తమమ్ | ౨౧ | న ఖల్వన్యేన కాకుత్స్థ శ్రోతవ్యమిదముత్తమమ్ | పరమం ఋషిణా వీర త్వయైవ రఘునందన | ౨౨ || ఏతావదుక్త్వా వచనం బ్రహ్మా త్రిభువనేశ్వరః | జగామ త్రిదివం దేవో దేవైస్సహ సబాంధవైః | ౨౩ || యే చ తత్ర మహాత్మాన ఋషయో బ్రాహ్మలౌకికాః | బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా న్యవర్తంత మహౌజసః || ౨౪ | ఉత్తరం శ్రోతుమనసో భవిష్యం యచ్చ రాఘవే || ౨౪½ || తతో రామశ్శుభాం వాణీం దేవదేవేన భాషితామ్ || * || శ్రుత్వా పరమతేజస్వీ వాల్మీకిమిదమబ్రవీత్ | ౨౫½ | భగవన్ శ్రోతుమనస ఋషయో బ్రాహ్మలౌకికాః || * || భవిష్యదుత్తరం యన్మే శ్వోభూతే సంప్రవర్తతామ్ || ౨౬½ || ఏవం వినిశ్చయం కృత్వా సంప్రగృహ్య కుశీలవౌ || * || తం జనౌఘం విసృజ్యాథ పర్ణశాలాముపాగమత్ || ౨౭½ || తామేవ శోచతస్సీతాం సా వ్యతీయాయ శర్వరీ || ౨౮ || ఇత్యుత్తర శ్రీరామాయణే - అష్టనవతితమస్సర్గః -

రజన్యాం తు ప్రభాతాయాం సమానీయ మహామునీన్ | గీయతామవిశంకాభ్యాం రామః పుత్రావు

మదనుగ్రహాత్ - త్రికాలజ్ఞేన వాల్మీకినా - కృతం కృతనిబంధన ఇహ కావ్యే - భవిష్యదుత్తరం చేతి భావః || ౧౭ || ఆదికావ్యమితి | త్వయి త్వచ్చరితవిషయే - రాఘవాదృతే న హి కావ్యప్రకాశితయశోభాక్ కశ్చిదపి కావ్యనాయకతాం నార్హతి - అతఏవ వాల్మీకిః సర్వే కవయో రామ చరితమేవ ప్రాయేణ శ్రయంతే || ౧౮ || శ్రుతమితి || అనావృతమజ్ఞానావరణరహితం || ౧౯ || సత్వమితి || భవిష్యం భవిష్యద్విషయం || ౨౦ | ఉత్తరం నామేతి || ఉత్తరకాండాఖ్యం కావ్యం శేషభూతం || ౨౧ || నేతి || పరమ ఋషిణా పరమర్షిణా | ౨౩ || యే చేతి || బ్రహ్మ - తత్ర త్రిలోక్యామస్థితే సభాయాం ఋషయః - బ్రాహ్మలౌకికాః - బ్రహ్మలోకవాసినః || ౨౬½ || ఏవమితి || పర్ణశాలాముపాగమదితి - యజ్ఞవాటసమీప సీతాం తద్భావనాత్ తతః పరం దీక్షితో రామో హ్యేవ తత్ర గంతుం శక్యత్వాత్ - పుత్రాభ్యాం సహ వాల్మీకేః పర్ణశాలాం ప్రాప్తవానిత్యర్థః || ౨౮ || ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమంజీరాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - అష్టనవతితమస్సర్గః ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱

రజన్యాంత్వితి గీయతామిత్యువాచ - అవిశంకాభ్యాం మత్పుత్రత్వే నిశ్చయశంకారహితాభ్యాం - మత్పుత్రత్వానివారకదుఃఖరహితా

హితాభ్యాం-మాతృపితృహితాభ్యాంవా ॥ ౨ ॥ ప్రవిష్టాయామితి ॥ సత్యసంపదా సత్యవైభవేన ॥ తస్య యజ్ఞస్యావసా-
నే సీతానిర్యాణోత్తరకాలే ॥ ౪ ॥ విసృజ్యేతి ॥ విత్తపూర్వం విత్తదానపూర్వం ॥ ౭ ॥ నేతి ॥ యజ్ఞే యజ్ఞే పత్నీయజ్ఞం - భవత్ - అభవత్ ॥
౮ ॥ దశవర్షేతి ॥ దశవర్షసహస్రాణీతి యాగకాలమర్యాదేయం-నతు సీతావియోగానంతరం తావాన్ కాలః ॥ తత్ర సీతా
వియోగానంతరం తావతో యాగకాలత్వే బాధక ఇతి చింత్యం ॥ నతు ... ఉత్తరమిత్యేవ యుక్తం ॥ ౧౧ ॥ అనురజ్యంతీతి ॥ రా
జానః-అనురజ్యంతి అనురంజయంతి ॥ ౧౨ ॥ కాలఇతి ॥ సుభిక్షం భవతీతి శేషః ॥ ౧౪ ॥ అథేతి ॥ పౌత్రైః కుశలవాద్యైః ॥ ౧౫ ॥ అ
న్వితి ॥ అన్వియాయ అనుజగామ-ఇయం యశస్వినీ కాలధర్మమితి శేషః ॥ బహువిధం నానాప్రకారం ॥ ౧౬ ॥ సర్వాఇతి ॥ సర్వధర్మం సర్వ
ధర్మఫలం సుఖభోగం ॥ ౧౭ ॥ పిత్ర్యాణీతి ॥ పిత్ర్యాణి పిత్ర్యకర్మాణి - బ్రహ్మరత్నాని బ్రాహ్మణదేయాని ఉత్తమవస్తూని - ప్రయచ్ఛతి స్మే
త్యనుషంగః ॥ ... ॥ బహురత్నానీతి పాఠాంతరం - పితౄన్ దేవాన్ వివర్ధయన్ పూజయన్ -యజ్ఞాంశ్చకారేతి పిండపితృయజ్ఞాని
త్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ ఏవమితి ॥ వర్ధయానస్య వర్ధమానస్య ॥ ... ॥ యజ్ఞైర్బహువిధైర్ధర్మాన్ వర్ధయానస్యేతి పాఠాంతరం ॥ యత్తు ...
వం ప్రకాశత స్సర్వరాఘవస్య మహాత్మనః ... సాహస్రం ... సీతామేలితాద్యేన ఉక్తం - తత్ర - సీతయా ... తయా స్థిత
స్యైవ మహాత్మనో రాజ్యం కుర్వత ఇత్యర్థః - సాహస్రమితి స్వార్థే అణ్ ॥ ... ॥ అత్యుదాహృత వర్ష సహస్రమితి పాఠే - సహస్రా కాం సమూ
హస్సాహస్రం - సహస్ర సమూహ ఇత్యర్థః తత్ర ... పితృ సాహస్రమిత్యేవ ఫలితోర్థః - కించైతాదృశార్థానుసారేణ ఆయన

వాచహ ॥౧॥ తతస్సముపవిష్టేషు బ్రహ్మర్షిషు మహాత్మసు। భవిష్యదుత్తరం కావ్యం జగతుస్తౌ కుశలవౌ॥
౨ ॥ ప్రవిష్టాయాంతు సీతాయాం భూతల సత్యసంపదా। తస్యావసానే యజ్ఞస్య రామః పరమదుర్మనాః॥
౩ ॥ అపశ్యమానో వైదేహీం మేనే శూన్యమిదం జగత్। శోకేన పరమాయస్తో న శాంతిం మనసాగమత్ ॥ ౪ ॥
విసృజ్య పార్థివాన్ సర్వాన్ ఋక్షవానరరాక్షసాన్। జనౌఘం విప్రముఖ్యానాం విత్తపూర్వం విసృజ్య చ ॥
౫ ॥ ఏవం సమాప్య యజ్ఞం తు విధివత్స తు రాఘవః। తతో విసృజ్య తాన్ సర్వాన్ రామో రాజీవలోచనః॥ ౬ ॥
హృది కృత్వా తదా సీతామయోధ్యాం ప్రవివేశ హ। ఇష్టయజ్ఞో నరపతిః పుత్రద్వయసమన్వితః ॥ ౭ ॥ న సీ
తాయాః పరాం భార్యాం వవ్రే స రఘునందనః। యజ్ఞే యజ్ఞే చ పత్న్యర్థం జానకీ కాంచనీ భవత్ ॥ ౮ ॥ దశ
వర్షసహస్రాణి వాజిమేధానథాకరోత్। వాజపేయాన్ దశగుణాంస్తథా బహుసువర్ణకాన్ ॥ ౯ ॥ అ
గ్నిష్టోమాతిరాత్రాభ్యాం గోసవైశ్చ మహాధనైః। ఈజే క్రతుభిరన్యైశ్చ స శ్రీమానాప్తదక్షిణైః॥ ౧౦ ॥
ఏవం స కాలస్సుమహాన్ రాజ్యస్థస్య మహాత్మనః। ధర్మే ప్రయతమానస్య వ్యతీయాద్రాఘవస్య తు ॥ ౧౧ ॥
అనురజ్యంతి రాజానో హ్యహన్యహని రాఘవమ్। ఋక్షవానరరక్షాంసి స్థితా రామస్య శాసనే ॥ ౧౨ ॥ కా
లే వర్షతి పర్జన్యస్సుభిక్షం విమలా దిశః। హృష్టపుష్టజనాకీర్ణం పురం జనపదాస్తథా ॥ ౧౩ ॥ నాకాలే
మ్రియతే కశ్చిన్న వ్యాధిః ప్రాణినాం తథా। నానర్థో విద్యతే కశ్చిద్రామే రాజ్యం ప్రశాసతి ॥ ౧౪ ॥ అ
థ దీర్ఘస్య కాలస్య రామమాతా యశస్వినీ। పుత్రపౌత్రైః పరివృతా కాలధర్మముపాగమత్ ॥ ౧౫ ॥ అ
న్వియాయ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ యశస్వినీ। ధర్మం కృత్వా బహువిధం త్రిదివే పర్యవస్థితా ॥ ౧౬ ॥ సర్వాః
ప్రముదితాస్స్వర్గే రాజ్ఞా దశరథేన చ। సమాగతా మహాభాగాస్సర్వధర్మం చ లేభిరే ॥ ౧౭ ॥ తాసాం రా
మో మహాదానం కాలే కాలే ప్రయచ్ఛతి। మాతౄణామవిశేషేణ బ్రాహ్మణేషు తపస్విషు ॥ ౧౮ ॥ పిత్ర్యా
ణి బ్రహ్మరత్నాని యజ్ఞాన్ పరమదుస్తరాన్। చకార రామో ధర్మాత్మా పితౄన్ దేవాన్ వివర్ధయన్ ॥
౧౯ ॥ ఏవం వర్షసహస్రాణి బహూన్యథ యయుస్సుఖమ్। యజ్ఞైర్బహువిధం ధర్మం వర్ధయానస్య స

ఖ్యాంవా ॥ ౨ ॥ ప్రవిష్టాయామితి ॥ సత్యసంపదా సత్యవైభవేన - తస్యావసానే యజ్ఞస్యేతి - సీతానిర్యాణానంతరపూర్వకాలఇత్యర్థః ॥
౪ ॥ విసృజ్యేతి ॥ విత్తపూర్వం విత్తదానపూర్వమిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ నేతి ॥ న సీతాయా ఇత్యనేన రామస్య ఏకదారవ్రతం - సీతాప్రతినిధిస్సైవ
యజ్ఞనివర్తకం చ దర్శితం ॥ ౮ ॥ దశవర్షేతి ॥ దశవర్షసహస్రాణీత్యనేన పృథక్ యజ్ఞేషు సీతాయా భూప్రవేశ ఇత్యుక్తం - బహుసు
వర్ణకాన్ - బహుసువర్ణకయాగాన్ ॥ ౯ ॥ అగ్నిష్టోమేతి ॥ గోసవై గోసవాఖ్యయాగైః - అశ్వమేధసంజ్ఞైరితి ॥ ...
... కాలఇతి ॥ సుభిక్షమితి ॥ అభవదితి శేషః ॥ ౧౬ ॥
సర్వాఇతి ॥ సర్వధర్మం - సర్వధర్మఫలం స్వర్గభోగమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ పిత్ర్యాణీతి ॥ పిత్ర్యాణి పిత్ర్యకర్మాణి - బ్రహ్మరత్నాని బ్రాహ్మ
ణదేయాని - ప్రయచ్ఛతి స్మేత్యనుషంగః - పితౄన్ దేవాన్ వివర్ధయన్ యజ్ఞాంశ్చకారేతి పిండపితృయజ్ఞానిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ ఏవమి

స్త్రీకాదశసహస్రైః మహాగణికారాద్ధాంతః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉ
త్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకోనశతతమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ రామేణ గంధర్వదేశం ప్రతి సపుత్రస్య భరతస్య ప్రేషణం ॥ కస్యచిదితి ॥ ౧ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ అశ్వపతినః అశ్వపతేః - అశ్వపతి
ర్యుధాజిత్ ॥ ౪ ॥ తథేతి ॥ ప్రతిపదం ప్రత్యేకం - సర్వం సర్వప్రకారం - కుశలం పృష్ట్వా మాతులస్య కుశలం పృష్ట్వా ॥ ౬ ॥ అయమితి ॥
గంధర్వవిషయో గంధర్వదేశః ॥ సింధోస్సింధునద్యా ఉభయతః పార్శ్వే వర్తమానః - పరమశోభనోఽయం దేశః ॥ అస్మద్దేశసమీపవర్తీ ॥
౧౦ ॥ తం చేతి ॥ శైలూషో గంధర్వరాజః ॥ ౧౧ ॥ తానితి ॥ గంధర్వనగరం వినిర్జిత్యేత్యన్వయః ॥ స్వే పురే నివేశయ - తద్దేశ ఇతి శే
షః ॥ ౧౨ ॥ అన్యస్యేతి ॥ అన్యస్య త్వద్వ్యతిరిక్తస్య - తత్ర దేశే - గతిః ప్రాప్తిః ప్రవేశనం నాస్తీత్యర్థః ॥ ఏవం తత్ప్రాప్తస్య తద్దేశస్య
ప్రాప్తిమాహ - దేశః పరమశోభన ఇతి ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి ॥ భరతం చాన్వవైక్షత - అవాయమంశ ఇత్యబోధయదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ సోఽ
బ్రవీదితి ॥ అథ రాఘవో రామో ద్విజమబ్రవీత్ ॥ ౧౫ ॥ భరతస్యేతి ॥ తక్షపుష్కలౌ ఇత్యాకారాంతః - మాతులేన భరతమాతులేన యుధాజితా ॥ ౧౬ ॥

...దా ॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకోనశతతమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య యుధాజిత్కేకయో నృపః । స్వగురుం ప్రేషయామాస రాఘవాయ మహా
త్మనే ॥ ❋ ॥ గార్గ్యమంగిరసః పుత్రం బ్రహ్మర్షిమమితప్రభమ్ । ౧ ॥ దశ చాశ్వసహస్రాణి ప్రీతిదా
నమనుత్తమమ్ ॥ ❋ ॥ కంబలాని చ రత్నాని చిత్రవస్త్రమథోత్తమమ్ । రామాయ ప్రదదౌ రాజా శుభాన్యా
భరణాని చ ॥ ౩ ॥ శ్రుత్వా తు రాఘవో ధీమాన్ బ్రహ్మర్షిం గార్గ్యమాగతమ్ । మాతులస్యాశ్వపతినః
ప్రహితం తన్మహాధనమ్ ॥ ౪ ॥ ప్రత్యుద్గమ్య చ కాకుత్స్థః క్రోశమాత్రం సహానుజః । గార్గ్యం సంపూజయా
మాస యథా శక్రో బృహస్పతిమ్ ॥ ౫ ॥ తథా సంపూజ్య తమృషిం తద్ధనం ప్రతిగృహ్య చ । పృష్ట్వా ప్రతిపదం
సర్వం కుశలం మాతులస్య చ । ❋ । ఉపవిష్టం మహాభాగం రామః ప్రష్టుం ప్రచక్రమే ॥ ౬ ॥ కిమాహ మా
తులో వాక్యం యదర్థం భగవానిహ ॥ ❋ ॥ ప్రాప్తో వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః సాక్షాదివ బృహస్పతిః ॥ ౭ ॥
రామస్య భాషితం శ్రుత్వా మహర్షిః కార్యవిస్తరమ్ । ❋ । వక్తుమద్భుతసంకాశం రాఘవాయోపచక్ర
మే ॥ ౮ ॥ మాతులస్తే మహాబాహో వాక్యమాహ నరర్షభ । ❋ । యుధాజిత్ప్రీతిసంయుక్తం శ్రూ
యతాం యది రోచతే ॥ ౯ ॥ అయం గంధర్వవిషయః ఫలమూలోపశోభితః ॥ ❋ ॥ సింధోరుభయతః పార్శ్వే
దేశః పరమశోభనః । ౧౦ ॥ తం చ రక్షంతి గంధర్వాః సాయుధా యుద్ధకోవిదాః । ❋ । శైలూషస్య సుతా వీ
రాస్త్రికోట్యో వై మహాబలాః ॥ ౧౧ ॥ తాన్వినిర్జిత్య కాకుత్స్థ గంధర్వనగరం శుభమ్ । ❋ ॥ నివేశయ మహా
బాహో స్వే పురే సుసమాహితే ॥ ౧౨ ॥ అన్యస్య న గతిస్తత్ర దేశః పరమశోభనః । ❋ రోచతాం తే మహా
బాహో నాహం త్వామహితం వదే । ౧౩ । తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవః ప్రీతో మహర్షేర్మాతులస్య
చ । ❋ ॥ ఉవాచ బాఢమిత్యేవ భరతం చాన్వవైక్షత ॥ ౧౪ ॥ సోఽబ్రవీద్రాఘవః ప్రీతః ప్రాంజలిప్రగ్ర
హో ద్విజమ్ । ❋ ॥ ఇమౌ కుమారౌ తం దేశం బ్రహ్మర్షే విచరిష్యతః । ౧౫ ॥ భరతస్యాత్మజౌ వీరౌ
తక్షః పుష్కల ఏవ చ ॥ ❋ । మాతులేన సుగుప్తౌ తు ధర్మేణ సుసమాహితౌ । ౧౬ ॥ భరతం చాగ్రతః కృత్వా
కుమారౌ సబలానుగౌ । ❋ ॥ నిహత్య గంధర్వసుతాన్ ద్వే పురే విభజిష్యతః । ౧౭ । నివేశ్య తే పురవరే

తి ॥ వర్ధయానస్య - వర్ధమానస్యేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తర
శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - ఏకోనశతతమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

కస్యచిత్త్విత్యాది ॥ ౩ ॥ శ్రుత్వేతి । అశ్వపతినః అశ్వపతేః । ౪ ॥ తథేతి । ప్రతిపదమితి ప్రత్యేకం - కుశలం పృష్ట్వేత్యర్థః ॥
౬ ॥ అయమితి ॥ సింధోస్సింధునద్యాః - అయం దేశః - అస్మద్దేశసమీప ఇత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ తం చేతి ॥ శైలూషః గంధర్వరాజః ॥ ౧౧ ॥
తానితి ॥ పురే చేతి - తద్దేశ ఇతి శేషః ॥ ౧౨ ॥ అన్యస్యేతి ॥ అన్యస్య త్వద్వ్యతిరిక్తస్య - తత్ర దేశే - గతిః ప్రాప్తిః ప్రవేశనం నాస్తీత్యర్థః - త
త్ప్రాగసోఢమయుక్తం - దేశః పరమశోభన ఇతి ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి । భరతం చాన్వవైక్షతేతి ॥ పర్యాలోచనార్థమిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

వేశ్యేతి॥ పురద్వయే నివేశ్య నిర్యాయ - ఆత్మజౌ సన్నివేశ్య తయోః పురద్వారి తిశేషః - అతిధార్మికో భరతః ॥౧౮॥ నక్షత్రేణేతి॥ అంగిర
స్సుతం గార్గ్యం ॥౨౦॥ సేతి॥ శక్రయుక్తేవ ఇంద్రసంయుక్తా దేవసేనేవ - రాఘవానుగతా రామానుగతా - దూరమేకద్వివాసరపర్యం
తమిత్యర్థః ॥౨౩॥ సింహేతి॥ సేనాయా అగ్రతో యయుః - పిశితాశనానామగ్రతో యానం సుశకునం. అభిముఖాగమనమేవ అపశకు
నమితి భావః ॥౨౪॥ అధ్యర్ధమాసమితి॥ కేకయం కేకయదేశం - యుధాజితం వా ॥౨౫॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం -
శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - శతతమస్సర్గః - ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

అథ భరతేన గంధర్వవిజయః - శ్రుత్వేతి॥ సేనాపతిం ప్రాప్తం యుద్ధసన్నాహవంతమాగతం శ్రుత్వా ॥౧॥ భరతశ్చేతి॥ లఘువిక్ర
మైర్యోధైరిత్యర్థః - సబలౌ చతురంగబలసహితౌ - సపదానుగౌ శూద్రవైశ్యాద్యనుచరసహితౌ ॥౩॥ శ్రుత్వేతి॥ వ్యనదన్ గర్జంతి స్మ ॥
౪॥ ఖడ్గేతి॥ ఖడ్గాదిరూపా గ్రాహా యాసు తాః - నృకళేబరాణి వహంతీతి తథా ॥౬॥ తత ఇతి॥ సంవర్తం నామ ప్రళయకాలానలాఖ్యం ॥౭॥
తమితి॥ దివౌకసో న స్మరంతి స మేషాంతరమాత్రేణ త్రికోటిగంధర్వవధో సంభావ్య ఇతి స్మితవంతః ॥౯॥ హతేష్వితి॥ ద్వే పురోత్తమే తక్షశిలా
పుష్కలావతాఖ్యే ॥౧౦॥ తక్షమితి॥ గంధర్వదేశే తక్షశిలాయాం తక్షం తదాఖ్యం పురం - గాంధారదేశే పుష్కలావతే నగరే పుష్కలం పు

ఆత్మజౌ సన్నివేశ్య చ ॥ ✻ ॥ ఆగమిష్యతి మే భూయస్సకాశమతిధార్మికః ॥౧౮॥ బ్రహ్మర్షిమేవముక్త్వా
తు భరతం సబలానుగమ్ ॥ ✻ ॥ ఆజ్ఞాపయామాస తదా కుమారౌ చాభ్యషేచయత ॥౧౯॥ నక్షత్రేణ చ
సౌమ్యేన పురస్కృత్యాంగిరస్సుతమ్ ॥ ✻ ॥ భరతస్సహ సైన్యేన కుమారాభ్యాం వినిర్యయౌ ॥౨౦॥ సా
సేనా శక్రయుక్తేవ నగరాన్నిర్యయావథ ॥ ✻ ॥ రాఘవానుగతా దూరం దురాధర్షా సురైరపి ॥౨౧॥
మాంసాదాని చ సత్త్వాని రక్షాంసి సుమహాంతి చ ॥ ✻ ॥ అనుజగ్ముర్హి భరతం రుధిరస్య పిపాసయా ॥౨౨॥
భూతగ్రామాశ్చ బహవో మాంసభక్షాస్సుదారుణాః ॥ ✻ ॥ గంధర్వపుత్రమాంసాని భోక్తుకామాస్స
హస్రశః ॥౨౩॥ సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం ఖేచరాణాం చ పక్షిణామ్ ॥ ✻ ॥ బహూని వై సహస్రా
ణి సేనాయా యయురగ్రతః ॥౨౪॥ అధ్యర్ధమాసముషితా పథి సేనా నిరామయా ॥ ✻ ॥ హృష్టపుష్టజ
నాకీర్ణా కేకయం సముపాగమత్ ॥౨౫॥ ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే - శతతమస్సర్గః ✻✻✻✻✻

శ్రుత్వా సేనాపతిం ప్రాప్తం భరతం కేకయాధిపః । యుధాజిద్గార్గ్యసహితం పరాం ప్రీతిముపాగ
మత్ ॥౧॥ స నిర్యయౌ జనౌఘేన మహతా కేకయాధిపః । త్వరమాణోఽభిచక్రామ గంధర్వాన్ కామరూ
పిణః ॥౨॥ భరతశ్చ యుధాజిచ్చ సమేతౌ లఘువిక్రమైః । గంధర్వనగరం ప్రాప్తౌ సబలౌ సపదానుగౌ ॥౩॥
శ్రుత్వా తు భరతం ప్రాప్తం గంధర్వాస్తే సమాగతాః । యోద్ధుకామా మహావీర్యా వ్యనదన్వై సమంతతః ॥
౪॥ తతస్సమభవద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్ । సప్తరాత్రం మహాభీమం న చాన్యతరయోర్జయః ॥
౫॥ ఖడ్గశక్తిధనుర్గ్రాహా నద్యశ్శోణితసంస్రవాః । నృకళేబరవాహిన్యః ప్రవృత్తాస్సర్వతో దిశమ్ ॥౬॥
తతో రామానుజః క్రుద్ధః కాలస్యాస్త్రం సుదారుణమ్ । సంవర్తం నామ భరతో గంధర్వేష్వభ్యచోదయత్ ॥
౭॥ తే బద్ధాః కాలపాశేన సంవర్తేన విదారితాః । క్షణేనాభిహతాస్తేన తిస్రః కోట్యో మహాత్మనా ॥౮॥ తం ఘా
తం ఘోరసంకాశం న స్మరంతి దివౌకసః । నిమేషాంతరమాత్రేణ తాదృశానాం మహాత్మనామ్ ॥౯॥ హతేషు
తేషు సర్వేషు భరతః కైకయీసుతః । నివేశయామాస తదా సమృద్ధే ద్వే పురోత్తమే ॥౧౦॥ తక్షం తక్షశి

సేతి॥ శక్రయుక్తేవ ఇంద్రయుక్తా దేవసేనేవ - నగరాత్ - నిర్యయౌ - దూరమితి॥ ఏకద్వివాసరపర్యంతమిత్యర్థః ॥౨౩॥ సింహేతి॥ సే
నాయా అగ్రతో యయురితి॥ పిశితాశనాదీనామగ్రతో యానం సుశకునం - అభిముఖాగమనమేవాపశకునం ॥౨౪॥ అధ్యర్ధమాస
మితి॥ కైకయం యుధాజితమిత్యర్థః ॥౨౫॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తర శ్రీరా
మాయణవ్యాఖ్యానే - శతతమస్సర్గః - ✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻✻

శ్రుత్వేత్యాది॥ సేనాపతిం ప్రాప్తం యుద్ధసన్నాహం శ్రుత్వా ॥౧॥ భరతశ్చేతి॥ సబలౌ - చతురంగబలసహితౌ - సపదానుగౌ -
శూద్రవైశ్యాద్యనుచరసహితౌ ॥౩॥ శ్రుత్వేతి॥ వ్యనదన్ - గర్జంతి స్మ ॥౪॥ ఖడ్గేతి॥ ఖడ్గాదిరూపా గ్రాహా యాసు తాః - సంస్రవాః ప్ర
వాహాః - నృకళేబరాణి - నద్యాః కాష్ఠాని వహంతీతి తథా ॥౬॥ తత ఇతి॥ సంవర్తం నామేతి ప్రళయకాలాగ్న్యాఖ్యమిత్యర్థః ॥౭॥ త
మితి॥ తం ఘాతం - దివౌకసః న స్మరంతి॥ త్రికోటిగంధర్వహతో సంభావ్య ఇత్యేవ విస్మితా స్థితవంత ఇత్యర్థః ॥౯॥ హతేష్వితి॥ ద్వే పురే ఇ

ష్కలాఖ్యాం చ ॥ ౧౧ ॥ ధనరత్నేతి ॥ గుణవిస్తరైర్హేతుభిరన్యోన్యస్య స్పర్ధయా అన్యోన్యసంఘర్షకృతే కృతాన్యోన్యసంఘర్షే అత్ర ఉభే గుణోత్కర్షమితి । కృతాన్యోన్యవివాదే ఇవ దృశ్యమానే ఇత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ ఉభే ఇతి ॥ అకిల్బిషైః ధర్మన్యాయోపేతైః వ్యవహారైః క్రయవిక్రయాదివ్యాపారైః ॥ ౧౩ ॥ ఉభే ఇతి ॥ విస్తరైరనల్పపదార్థవిస్తరైః ఉపశోభితే సురుచిరైర్గృహముఖ్యైరుపశోభితే విమానైః సప్తభూమిప్రాసాదైః ॥ ౧౪ ॥ శోభితే ఇతి ॥ దేవాయతనవిస్తరైర్విస్తారైరిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ స ఇతి ॥ శ్లోకద్వయమేకాన్వయం ॥ యథావృత్తం గంధర్వవధం దేశస్య నివేశనం చ శశంస । అస్య భరతస్య వాక్యం శ్రుత్వా రాఘవో రామః ప్రీతో బభూవ ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం ఏకోత్తరశతతమస్సర్గః ••••••••••••••••

అథ లక్ష్మణకుమారయో రాజ్యే నివేశనం ॥ తదితి ॥ భ్రాతృభిరితి బహువచనం ద్విత్వే అపరం ॥ ౧ ॥ ఇమావితి ॥ హే సౌమిత్రే తవ ఇమౌ కుమారౌ రాజ్యార్హౌ రాజ్యగుణైః సమృద్ధవిక్రమౌ ॥ ౨ ॥ అతః ॥ ఇమావితి ॥ ఇమౌ రాజ్యేఽభిషేక్ష్యామి । యత్ర ధన్వినౌ రమేతాం । తాదృశో దేశస్సాధు విధీయతాం నిరీక్ష్యతాం ॥ ౩ ॥ నేతి ॥ నాపరాధ్యామహే యథా । కస్యాపీతి శేషః ॥ ౪ ॥ తథేతి ॥ కారుపథః తదాఖ్యః పాశ్చాత్త్యో దివ్యదేశవిశేషః ॥ ౫ ॥ నివేశ్యతామితి ॥ తత్ర దేశే అంగదస్య పురం అంగదీయాఖ్యం నివేశ్యతాం । చంద్రకేతోశ్చంద్రకాంతాఖ్యం పురం నివేశ్యతాం ॥ ౬ ॥ తదితి ॥ వశే కృత్వా లక్ష్మణభరతాభ్యాం వశీకారయిత్వా అంగదస్య పురీం న్యవేశయత్ ॥ ౭ ॥ అంగదీయేతి ॥ తత్ర దేశే అంగదస్య పురీ రామేణ నివేశితా లక్ష్మణద్వారేతి శేషః ॥ ౮ ॥ చంద్రకేతోస్త్వితి ॥ మల్లస్య దృఢాంగస్య చంద్రకేతోర్మల్లభూమ్యాం తదా

...యాం పుష్కలం పుష్కలావతే । గంధర్వదేశే రుచిరే గాంధారవిషయే చ సః ॥ ౧౧ ॥ ధనరత్నౌఘసంపూర్ణే కాననైరుపశోభితే । అన్యోన్యసంఘర్షకృతే స్పర్ధయా గుణవిస్తరైః ॥ ౧౨ ॥ ఉభే సురుచిరప్రఖ్యే వ్యవహారైరకిల్బిషైః । ఉద్యానయానసంపూర్ణే సువిభక్తాన్తరాపణే ॥ ౧౩ ॥ ఉభే పురవరే రమ్యే విస్తరైరుపశోభితే । గృహముఖ్యైస్సురుచిరైర్విమానైర్బహుభిర్వృతే ॥ ౧౪ ॥ శోభితే శోభనీయైశ్చ దేవాయతనవిస్తరైః । తాలైస్తమాలైస్తిలకైర్వకులైరుపశోభితే ॥ ౧౫ ॥ నివేశ్య పంచభిర్వర్షైర్భరతో రాఘవానుజః । పునరాయాన్మహాబాహురయోధ్యాం కైకయీసుతః ॥ ౧౬ ॥ సోఽభివాద్య మహాత్మానం సాక్షాద్ధర్మమివాపరమ్ । రాఘవం భరతః శ్రీమాన్ బ్రహ్మాణమివ వాసవః ॥ ❋ ॥ శశంస చ యథావృత్తం గంధర్వవధముత్తమమ్ । నివేశనం చ దేశస్య శ్రుత్వా ప్రీతోఽస్య రాఘవః ॥ ౧౮ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే ఏకోత్తరశతతమస్సర్గః ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తచ్ఛ్రుత్వా హర్షమాపేదే రాఘవో భ్రాతృభిస్సహ । వాక్యం చాద్భుతసంకాశం తదా ప్రోవాచ లక్ష్మణమ్ ॥ ౧ ॥ ఇమౌ కుమారౌ సౌమిత్రే తవ ధర్మవిశారదౌ । అంగదశ్చంద్రకేతుశ్చ రాజ్యార్హౌ దృఢవిక్రమౌ ॥ ౨ ॥ ఇమౌ రాజ్యేఽభిషేక్ష్యామి దేశస్సాధు విధీయతామ్ । రమణీయో హ్యసంబాధో రమేతాం యత్ర ధన్వినౌ ॥ ౩ ॥ న రాజ్ఞాం యత్ర పీడా స్యాన్నాశ్రమాణాం వినాశనమ్ । స దేశో దృశ్యతాం సౌమ్య నాపరాధ్యామహే యథా ॥ ౪ ॥ తథోక్తవతి రామే తు భరతః ప్రత్యువాచ హ । అయం కారుపథో దేశో రమణీయో నిరామయః ॥ ౫ ॥ నివేశ్యతాం తత్ర పురమంగదస్య మహాత్మనః । చంద్రకేతోస్సురుచిరం చంద్రకాంతం నిరామయమ్ ॥ ౬ ॥ తద్వాక్యం భరతేనోక్తం ప్రతిజగ్రాహ రాఘవః । తం చ కృత్వా వశే దేశమంగదస్య న్యవేశయత్ ॥ ౭ ॥ అంగదీయా పురీ రమ్యా హ్యంగదస్య నివేశితా । రమణీయా సుగుప్తా చ రామేణాక్లిష్టకర్మణా ॥ ౮ ॥ చంద్రకేతోస్తు మల్లస్య మల్లభూమ్యాం నివేశితా । చంద్రకాంతేతి విఖ్యాతా దివ్యా స్వర్గపురీ యథా ॥ ౯ ॥ తతో రామః పరాం ప్రీతిం లక్ష్మణో భరతస్తథా । యయుర్యుద్ధే దురాధర్షా అభిషేకం

తక్షశిలా పుష్కలావత్యౌ ॥ ౧౨ ॥ ఉభే ఇతి ॥ అకిల్బిషైః ధర్మన్యాయోపేతైర్వ్యవహారైః క్రయవిక్రయాదివ్యాపారైః ॥ ౧౩ ॥ ఉభే ఇతి ॥ విమానసదృశవణిగ్భిః దేవాయతనవద్విస్తారైర్గృహముఖ్యైరభిత ఉపశోభితే విమానవదుపణిగ్భిరితి వా పాఠః ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే శ్రీరామాయణభూషణే మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే ఏకోత్తరశతతమస్సర్గః ॥

తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది ॥ ౧ ॥ ఇమావితి ॥ రాజ్యార్హౌ రాజ్యరక్షణక్షమౌ ॥ ౩ ॥ నేతి ॥ నాపరాధ్యామహే । కస్యాపి భూతస్యేతి శేషః ॥ ౪ ॥ తథేతి ॥ కారుపథః కారుపథాఖ్యః పాశ్చాత్త్యదేశవిశేషః ॥ ౫ ॥ నివేశ్యతామితి ॥ తత్ర దేశే అంగదస్య పురం అంగదీయాఖ్యం నివేశ్యతాం । చంద్రకేతోః చంద్రకాంతాఖ్యం ॥ ౬ ॥ చంద్రకేతోస్త్వితి ॥ మల్లస్య శ్రేష్ఠస్య మల్లభూమ్యాం మల్లదేశే ఉత్తరే ॥ ౧౩ ॥ భరత

శ్యచోత్తరే-అస్మిన్నేవ చంద్రకాంతమితి నామాంతరం-తత్ర చంద్రకాంతాఖ్యపురీ నివేశితా ॥ ౯ ॥ తత ఇతి॥యుద్ధే దురాధర్షా రాజాన మాభిషేకం చక్రిరే-అంగదచంద్రకేత్వోరితి శేషః ॥ ౧౩ ॥ భరత ఇతి॥తథైవోష్య చంద్రకేతుసమీప ఇతి శేషః ॥ ౧౪ ॥ ఉభావితి॥నజజ్ఞాతే నావగతవంతౌ-సంధిరార్షః ॥ ౧౫ ॥ ఏవమితి॥దశసహస్రాణి యయుః-ఏకాదశసహస్రాణీత్యుక్తమేవ ॥ ౧౬ ॥ విహృత్యేతి॥ ధర్మపురే ధర్మసాధనపురే-అయోధ్యాయాం॥శ్లో॥అయోధ్యా మథురా మాయా కాశీ కాంచీ అవంతికా॥పురీ ద్వారవతీ చైవ సప్తైతా మోక్షదాయకా ఇతి స్మృతేః ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-ద్వ్యుత్తరశతతమస్సర్గః-❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

అథ రామాయుస్స్వీయవైష్ణవధామాగమనకాలవేదనాయ బ్రహ్మణా దూతప్రేషణం ॥కస్యచిదితి॥కస్యచిత్కాలస్య గమనానంతరమితి శేషః॥రామే ధర్మపథి స్థితే-కాలస్తాపసరూపేణ రాజద్వారముపాగమత్ ॥ ౨ ॥ దూత ఇతి ॥అతిబలస్య మహర్షేర్జగత్స్రష్టుః ఉత్పాదకత్వాత్పితుర్వేదాధ్యాపకత్వాచ్చ బ్రహ్మ అతిబలో మహర్షిః ॥ ౪ ॥ జయస్వేతి ॥ఉభౌ లోకౌ జయస్వేత్యుక్త్యా పరలోకప్రవేశకాలసూచనం ॥ ౫ ॥ తదితి॥తస్య వాక్యధృక్ యస్య దూతస్తస్యాజ్ఞాధారీత్యర్థః ॥ ౬ ॥ సౌమిత్రిరితి ॥తేజోభిరంశుభిరిత్యేతే పదే అగ్నిరవికాంతికిరణప్రతిపాదకే ఇతి న పునరుక్తిః । ౧౦ । తమితి॥యస్య త్వం దూతస్తస్య వాక్యాని సందేశవాక్యాని ప్రాపయస్వ నివేదయ-తత్ర సేతుః

చ చక్రిరే ॥౧౦॥ అభిషిచ్య కుమారౌ ద్వౌ ప్రస్థాపయతి రాఘవః । అంగదం పశ్చిమాం భూమిం చంద్రకేతుము

దఙ్ముఖమ్ ॥ ౧౧ ॥ అంగదం చాపి సౌమిత్రిర్లక్ష్మణోఽనుజగామ హ । చంద్రకేతోస్తు భరతః పార్ష్ణిగ్రా

హో బభూవ హ ॥ ౧౨ ॥ లక్ష్మణస్త్వంగదీయాయాం సంవత్సరమథోషితః । పుత్రే స్థితే దురాధర్షే

హ్యయోధ్యాం పునరాగమత్ । ౧౩ । భరతోఽపి తథైవోష్య సంవత్సరమథాధికమ్ । అయోధ్యాం పునరా

గమ్య రామపాదావుపాసతః ॥౧౪॥ ఉభౌ సౌమిత్రిభరతౌ రామపాదావనువ్రతౌ । కాలం గతమపి స్నే

హాన్న జజ్ఞాతేఽతిధార్మికౌ ॥ ౧౫ । ఏవం వర్షసహస్రాణి దశ తేషాం యయుస్తదా । ధర్మే ప్రయతమానా

నాం పౌరకార్యేషు నిత్యదా ॥౧౬। విహృత్య కాలం పరిపూర్ణమానసాః శ్రియా వృతా ధర్మపురే సుసంస్థి

తాః । త్రయస్సమిద్ధాహుతిదీప్తతేజసో మహాధ్వరే సాధుహుతాస్త్రయోఽగ్నయః ॥౧౭॥ ఇత్యుత్తర శ్రీరామా

యణే - ద్వ్యుత్తరశతతమస్సర్గః ************************

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య రామే ధర్మపథే స్థితే । కాలస్తాపసరూపేణ రాజద్వారముపాగమత్ ॥ ౧ ॥ సో

బ్రవీల్లక్ష్మణం వాక్యం ధృతిమంతం యశస్వినమ్ । మాం నివేదయ రామాయ సంప్రాప్తం కార్యగౌరవాత్ ॥

౨॥ దూతో హ్యతిబలస్యాహం మహర్షేరమితౌజసః । రామం దిదృక్షురాయాతః కార్యేణ హి మహాబల॥

౩॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సౌమిత్రిస్త్వరయాన్వితః । న్యవేదయత రామాయ తాపసం తం సమాగతమ్॥

౪ ॥ జయస్వ రాజన్ ధర్మేణ ఉభౌ లోకౌ మహాద్యుతే । దూతస్త్వాం ద్రష్టుమాయాతస్తపసా భాస్కరప్రభః॥

౫ ॥ తద్వాక్యం లక్ష్మణేనోక్తం శ్రుత్వా రామ ఉవాచ హ । ప్రవేశ్యతాం మునిస్తాత మహౌజాస్తస్య వాక్య

ధృక్ ॥ ౬ ॥ సౌమిత్రిస్తు తథేత్యుక్త్వా ప్రావేశయత తం మునిమ్ । జ్వలంతమివ తేజోభిః ప్రదహంతమివాం

శుభిః ॥ ౭ ॥ సోఽభిగమ్య రఘుశ్రేష్ఠం దీప్యమానం స్వతేజసా । ఋషిర్మధురయా వాచా వర్ధస్వేత్యాహ

రాఘవ ॥ ౮ ॥ తస్మై రామో మహాతేజాః పూజామర్ఘ్యపురోగమామ్ । దదౌ కుశలమవ్యగ్రం ప్రష్టుం చైవో

పచక్రమే ॥ ౯ । పృష్టశ్చ కుశలం తేన రామేణ వదతాం వరః । ఆసనే కాంచనే దివ్యే నిషసాద మహాయశాః॥

౧౦ ॥ తమువాచ తతో రామస్స్వాగతం తే మహామునే । ప్రాపయస్వ చ వాక్యాని యతో దూతస్త్వమాగ

ఇతి॥భరతోఽపి తథైవోష్యేతి॥చంద్రకేతుసమీప ఇతి శేషః ॥౧౪॥ ఉభావితి॥నజజ్ఞాతే-జానాతేర్లిట్ ద్వివచనం-నావగతవంతౌ-సంధిరార్షః ॥ ౧౬ ॥ విహృత్యేతి॥ధర్మసాధనం పురం ధర్మపురం తస్మిన్ ॥ ౧౭ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిముకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-ద్వ్యుత్తరశతతమస్సర్గః. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

కస్యచిత్త్విత్యాది॥కాలస్య కస్యచిద్గమనానంతరమితి శేషః ॥ ౧ ॥ దూత ఇతి॥మహర్షేరితి ॥బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తదితి॥తస్య వాక్యస్య-ధృక్॥రామవాక్యధారీ సౌమిత్రిరితి శేషః ॥ ౧౦ ॥ తమితి॥వాక్యాని సందేశవాక్యాని ప్రాపయస్వ-నివేదయ-తత్ర

యతోద్యూతఇతి || ౧౧ || చోదితఇతి||ద్వంద్వేరహస్యే-హితంవైయద్యపేక్షసే-దేవానామితిశేషః -దేవగోష్ఠ్యేగోపనీయందేవానాంహితం భవతీతిభావః || ౧౨ || నైతావదేవ-కింత్వన్యాపిప్రతిజ్ఞాకార్యేత్యాహ||యఇతి||యశ్శృణోతితద్వచనం-నిరీక్షేద్వా-మంత్రయితారా వితిశేషః -సతవవధ్యఇతి||కథమేవమిత్యత్రాహ-భవేదితి||తస్యమునిముఖ్యస్యవచనమేవంవైభవేత్ ||ఉక్తంసంకేత పూర్వమేవబ్రూహీత్యేవావదదిత్యర్థః-యద్యపేక్షసేతథాసంకేతపరిపాలనమితిశేషః || ౧౩ || సఇతి|| ప్రతిహారంద్వారపాలంవిసర్జ యఅన్యతోపసారయ || ౧౪ || కిమర్థమిత్యత్రాహ||సమఇతి||సౌమిత్రే-మమఋషేశ్చద్వంద్వంరహస్యంవాచంయశ్శృణుయాత్ -యః పశ్యేద్వా-సమేమయావధ్య ఇతిఖలుసమీరితంప్రతిజ్ఞాతం || ౧౫ || తతఇతి||సంగ్రహంసమ్యగుక్తార్థగ్రహణవంతం || ౧౬ || యదితి||యత్తేమనీషితం -యేనవాసిసమాహితః -తస్యమనీషితంకథయస్వమమాపిహృదివర్తతే -కిమేవంవిధంరహస్యంతిదకృత్వంమయా శ్రోతవ్యమితిశేషః ||యద్వా||త్వయావైవక్ష్యమాణంవైకంచిత్కమనంమమాపిహృదివర్తతఇత్యర్థః ||౧౭ || ఇతిశ్రీమహేశ్వరతీర్థవిర చితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం- త్ర్యుత్తరశతతమస్సర్గః-✽✽✽✽✽✽✽

అథబ్రహ్మసందేశకథనం||శృణ్వితి||యదర్థంయత్సందేశకథనార్థమహమాగతః-తత్సందేశంశృణు -కించయేనసందేశఃకృతఃస పూర్వాక్తపితామహఏవనకేవలంమునిరేవేత్యాహ||పితామహేనేతి || ౧ || తత్ప్రేషితమాతోప్యహంత్వత్సంబంధ్యేవేత్యాహ ||తవాహం పూర్వకేభావఇతి ||పూర్వకేభావేపూర్వావస్థాయాంహిరణ్యగర్భోత్పత్తిసమయేహిరణ్యగర్భావస్థాయాంవా |కథంపుత్రస్తత్రాహ -మా యాసంభావితఃమాయయాసంకల్పేనసంభావితఃఉత్పాదితః||సర్వసమాహరస్సర్వవస్తుసంహారకర్తేతికేచిత్ || ✽ | తవాహంపూర్వస ద్భావఇతిపాఠే-పూర్వంసృష్టేఃప్రాక్సద్భావే||✽||సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిశ్రుతేఃసతారూపబ్రహ్మభావేసర్వసమాహరఃసర్వవస్తు జాతస్యసృష్టిస్థితిసంహారనిగ్రహానుగ్రహపంచకృత్యనిర్వాహకః-కాలాఖ్యఃక్షణకాష్ఠాదిరూపనాడీదివసపక్షాదివిభాగనిర్వాహకఃపుత్రః- మాయాసంభావితఃత్వదీయమాయాపరిణామఇత్యర్థః-శేషంప్రాగ్వత్ -యద్యపిరామోహిరణ్యగర్భాంశవిష్ణోరేవావతారః-తథాపితస్య స్వస్వరూపాంశేనఆవృతజ్ఞానత్వాద్వాసుదేవవ్యపదేశనదోషఇత్యాహ ||యత్తుకతికేనసద్భావశబ్దేనహిరణ్యగర్భఉక్తస్తత్తుచ్ఛమితిస్ప ష్టమేవాద్వైతవిద్యావిదాం || ౨ || ఏవంస్వస్వరూపముక్త్వాతత్సందేశమాహ||పితామహశ్చేతి|చతుర్ముఖజ్ఞాతానాంప్రజాపతీనాం

తః || ౧౧ | చోదితోరాజసింహేనమునిర్వాక్యమభాషత| ద్వంద్వేహితత్ ప్రవక్తవ్యంహితంవైయద్య
పేక్షసే || ౧౨ || యశ్శృణోతినిరీక్షేద్వాసవధ్యోభవితాతవ | భవేద్వైమునిముఖ్యస్యవచనంయద్య
పేక్షసే| ౧౩| సతథేతిప్రతిజ్ఞాయరామోలక్ష్మణమబ్రవీత్ | ద్వారితిష్ఠమహాబాహోప్రతిహారంవి
సర్జయ || ౧౪ || సమేవధ్యఃఖలుభవేద్వాచంద్వంద్వంసమీరితం| ఋషేర్మమచసౌమిత్రేపశ్యే
ద్వాశృణుయాచ్చయః|| ౧౫ | తతోనిక్షిప్యకాకుత్స్థోలక్ష్మణంద్వారిసంగ్రహమ్ | తమువాచమునేర్వా
క్యంకథయస్వేతిరాఘవః || ౧౬ | యత్తేమనీషితంవాక్యంయేనవాసిసమాహితః | కథయస్వావిశం
కస్త్వంమమాపిహృదివర్తతే || ౧౭ || ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణేత్ర్యుత్తరశతతమస్సర్గః✽✽✽✽✽
శృణురాజన్మహాసత్త్వయదర్థమహమాగతః| పితామహేనదేవేనప్రేషితోస్మిమహాబల ||౧|| త
వాహంపూర్వకేభావేపుత్రఃపరపురంజయ | మాయాసంభావితోవీరకాలస్సర్వసమాహరః ||౨|| పితా

హితుః-ద్యూతోద్యూతఇత్యాది || ౧౧ || చోదితఇతి||మునివాక్యంప్రాగుక్తమహర్షిసందిష్టవాక్యంద్వంద్వేసతదితి||ద్వంద్వంరహస్యే త్యాదినాద్వంద్వశబ్దస్యరహస్యార్థేద్వివచననిపాతఃరహస్యమేతత్ప్రవక్తవ్యమిత్యర్థః || ✽ | స్వంద్వమేతత్ప్రవక్తవ్యమితిపాఠః- తదేవవిశినష్టి-నచైషామిత్యాది ||ఏషాంత్వత్సమీపవర్తిలోకానామిత్యర్థః || ౧౨ || యఇతి||అస్మద్వచనంనిరీక్షేత్ - మంత్రయితారా సతవవధ్యః-కథమేవమితిప్రత్యాహ-భవేదితి||తస్యమునిముఖ్యస్యవచనమిత్థంసంకేతపూర్వకంపదేశచోదితవానిత్య ర్థః-యద్యపేక్షసఇతి||కథానంకేతపరిపాలనమితిశేషః || ౧౩ || సఇతి||ప్రతిహారంవిసర్జయఅన్యతోపసారయ || ౧౪ || కిమర్థ మిత్యత్రాహ-సమఇత్యాది||సౌమిత్రేఋషేర్మమచకథాద్వంద్వం-కథారహస్యం ||✽|| కథాద్వంద్వమితిపాఠః- యశ్శృణుయాత్ ౧౫ || తతఇతి||సంగ్రహంరక్షితారం || ౧౬ || యదితి||సమాహితః-మమాపిహృదివర్తతఇతి-ఏవంవిధరహస్యంత్వయాపిశ్రోతవ్యమి త్యర్థః-అహమపిజానామీత్యర్థః || ౧౭ || ఇతిశ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిమకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామా యణవ్యాఖ్యానే-త్ర్యుత్తరశతతమస్సర్గః ✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽✽

శృణురాజన్నిత్యాది||యేనసందేశఃకృతఃసపితామహఏవేత్యాహ -పితామహేనేతి || ౧ || అహంచసతాపసః-కింతుకాలఇత్యా హ-తవాహమిత్యాది||పూర్వసద్భావే-పూర్వజన్మని-అహంతవపుత్రః-సర్వసమాహరః-కాలరుద్రఇతియావత్ - పరపురంజయః త్రిపుర సంహారక-తవాహంపూర్వసద్భావేపుత్రఃపరపురంజయఇతిపాఠః-కేవలంయమస్యపూర్వభావాదుత్థితత్వాద్భావాత్-మాయాసంభవిత

లోకపితృత్వాచ్చతుర్ముఖః పితామహస్సర్వలోకానాం భూరాదీనాం పతిః పాలయితా - స యదాహ తద్వదామీతి శేషః - తదేవాహ - స హి యస్త్వ ఇతి॥ భగవంతు విగతజ్వరా ఇత్యంతో బ్రహ్మసందేశః - లోకాన్ దేవమనుష్యాదీన్ రావణతో రక్షితుం యస్త్వమయః॥ శ్లో॥ దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ । వత్స్యామి మానుషే లోకే పాలయన్ పృథివీమిమాం - ఇత్యేవంరూపః కాలవిషయః కృతః - స పరిపూర్ణ ఇతి శేషః ॥ ౩ ॥ అథ తత్త్వతో సత్త్వస్వరూపస్య మమ కథం మానుషదేహపరిగ్రహ ఇత్యత్ర స్వప్రయోజనాంతరత్వం ...యా మామాహ - సంక్షిప్యేతి ॥ పురా జగత్సృష్టేః పూర్వకాలే - మాయయా సర్వసంహారసమర్థస్వశక్త్యా - సంక్షిప్య ఉపసంహృత్య - ఏతేనాప్రత్యయాపేక్షసకలసంహారకత్వం బ్రహ్మలక్షణముక్తం - స్వయమేవేత్యనేనాస్య సంహారస్య రుద్రాదిద్వారకత్వం తేషామపి సంహార్యకోటినివిష్టత్వాదితి దర్శితం - ఏవం సంహారం కృత్వా - మహదహంకారపంచతన్మాత్రాదిసృష్టిద్వారేణైవ తాం సృష్టిం కృత్వా - తదనంతరం మహార్ణవే శయానః ఇత్యనేన ఉదకశాయిత్వేలబ్ధే - పునరప్స్వితి ... పృథివీతత్త్వాదధ్యావరణార్థం - మాం పూర్వమజీజనః - మాం బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి శ్రుతేః - హిరణ్యగర్భస్య సృష్టిద్వారా బ్రహ్మాండసృష్టిక్రియమాణాయాం తదంతం దాస్యమోద్భవ ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ తదుత్పత్తిప్రకారమాహ - భోగవంతమితి॥ తతః పరం సృష్టరేఖప్రవృత్తః - సృష్టవ్యభూధరణక్షమం భోగవంతం ప్రశస్తభోగం అనంతాఖ్యం నాగముదకేశయం మాయయా - జనయిత్వా నిర్మాయ - తత్ర చ స్థాపయిత్వా తస్మిన్నుదకేశయనవాంస్త్వమభూః - అథ కదాచిత్ ప్రాయభూవిగ్రహస్థైర్యాయ మహాబలౌ ద్వౌ ప్రాణినావజీజనః ॥ ౫ ॥ కౌ తౌ తత్రాహ - మధుం చేతి॥ తత్ర మధుర్మేదః ప్రధానః - కైటభోఽస్థిప్రధానః - తత్సృష్టిప్రయోజనమాహ - యయోరిత్యాది॥ యయోరవధానంతరం ఇయం నిఖిలా భూరస్థిచయైర్వృతా సతీ పర్వతసంబాధా - మేదోయుక్తతయా వృక్షౌద్యుత్పత్త్యుచితస్నిగ్ధభూప్రదేశయుక్తతయా మేదినీతినామ్నా భూత్ - ఏవం చ తస్యాః ప్రజాసర్గయోగ్యతా సిద్ధా ॥ ౬ ॥ అథ చతుర్ముఖసృష్టిః - పద్మ ఇతి॥ తతః స్వనిర్మితోరగశయస్య విగ్రహస్య నాభిపద్మదేశే అర్కసంకాశమతః ప్రభం పద్మముత్పాద్య తస్మిన్ దివ్యే పద్మే మాం చతుర్ముఖముత్పాద్య - ప్రాజాపత్యం సృష్టిరూపం కర్మ మయి త్వయా నివేశితమిత్యన్వయః మేవ ప్రజాపతిరితి నామ ॥ ౭ ॥ సోఽహమితి॥ తతస్సోఽహం త్వయా సంన్యస్తభారః - స్వకార్యం సృష్టిలక్షణం సంపాద్య - తద్రక్షణమశక్యః జగత్పతిం త్వాముపాసే - యతో భవాన్ మమ తేజస్కరః సృష్టిసమర్థజ్ఞానక్రియాశక్తిమయతేజఃప్రదో భూః స్వనేవ భూతేషు రక్షాం విధత్స్వేతి ప్రార్థితవానితి శేషః ॥ ౮ ॥ తత ఇతి॥ తతో హేతో రక్షణస్య సర్వశక్త్యన్యయోర్వనివేశితత్త్వహేతోః దుర్ధర్షాత్తస్మాద్భావాత్ సనాతనాత్ ॥ శ్రు॥ బ్రహ్మైవ భూతానాం జ్యేష్ఠం। తేన కోఽర్హతి స్పర్ధితుమితి శ్రుతేః దుర్ధర్షత్వస్వభావాత్ - సకలసంసారమూలకారణత్వేన కాలాపరిచ్ఛేద్యాత్ త్రిగుణమహత్తత్త్వాఖ్యహైరణ్యగర్భభావాత్ సత్త్వప్రధాన్యేన విష్ణుత్వం ప్రాప్తవాన్ ॥ ౯ ॥ అదిత్యామితి॥ తత అదిత్యాం వీర్యవాన్ దివ్యజ్ఞానక్రియాలక్షణవీర్యవాన్ పుత్రో

మహాంశ్చ భగవానాహ లోకపతిః ప్రభుః । స హి యస్త్వత్కృతే సౌమ్య లోకాన్ సంపరిరక్షితుమ్ ॥ ౩ ॥ సంక్షిప్య
హి పురా లోకాన్ మాయయా స్వయమేవ హి । మహార్ణవే శయానోఽప్సు మాం త్వం పూర్వమజీజనః ॥ ౪ ॥
భోగవంతం తతో నాగమనంతముదకేశయమ్ । మాయయా జనయిత్వా త్వం ద్వౌ చ సత్త్వౌ మహాబలౌ ॥ ౫ ॥
మధుం చ కైటభం చైవ యయోరస్థిచయైర్వృతా । ఇయం పర్వతసంబాధా మేదినీ చాభవన్మహీ ॥ ౬ ॥ పద్మే
దివ్యేఽర్కసంకాశే నాభ్యాముత్పాద్య మామపి । ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ మయి సర్వం నివేశితమ్ ॥ ౭ ॥
సోఽహం సంన్యస్తభారో హి త్వాముపాసే జగత్పతిమ్ । రక్షాం విధత్స్వ భూతేషు మమ తేజస్కరో భవాన్ ॥ ౮ ॥
తతస్త్వమసి దుర్ధర్షాత్తస్మాద్భావాత్సనాతనాత్ । రక్షాం విధాస్యన్ భూతానాం విష్ణుత్వముపజగ్మివాన్

మాయయా జాత ఇత్యాదికః ॥ ౨ ॥ పితామహవాక్యమాహ - పితామహశ్చేత్యాది॥ స్వాన్ బ్రహ్మలోకాదీన్ పరిరక్షితుం తే సమయః - స్వలోకం ప్రాప్తుం సమయ ఇత్యర్థః ॥ ❀ ॥ స్వాన్ లోకాన్ పరిరక్షితుమితి చ పాఠః ॥ ౩ ॥ న కేవలం త్వం రక్షకః కింతు స్రష్టా సంహర్తా చేత్యాహ - సంక్షిప్యేత్యాది॥ లోకాన్ - చరాచరాత్మకాః ప్రజాః - మాయయా విచిత్రశక్త్యా జనయిత్వా త్వం మహాకాలాగ్నిరూపః - సత్త్వౌ ప్రాణినౌ - అజీజన ఇత్యనుషంగః ॥ ౫ ॥ కౌ తావిత్యత ఆహ - మధుం చ కైటభం చైవేతి॥ తత్ర మధుః జలోత్పన్న మకరాదివత్ మేదఃప్రధానః - కైటభస్తు కమఠశుక్త్యాదివత్ అస్థిప్రధానః - తత్సృష్టిప్రయోజనమాహ - యయోరిత్యాది॥ యయోరస్థిచయైర్వృతా ఇయం మహీ - పర్వతసంబాధా సతీ - మేదినీ - తన్మేదోయుక్తా - వృక్షాంకురాదిత్వాత్ప్రకారలోపః - అస్థిచయైశ్శిలాపర్వతస్థితిహేతుభూతా - మేదోయుక్తత్వాత్సస్యోత్పత్తిహేతుస్నిగ్ధప్రదేశాచ్చాభూదిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ మాం త్వం పూర్వమజీజన ఇత్యేతద్వివృణోతి॥ పద్మ ఇత్యాది॥ నాభ్యాం సంగ్రథనే పద్మే నాభికమలే - మాముత్పాద్య - మయి ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతిత్వం నివేశితం - మమ ప్రజాపతిత్వం దత్తవానసీత్యర్థః ॥ ౭ ॥ సోఽహమితి॥ త్వయి సంన్యస్తభారః - అహం త్వాముపాసే - నిరంతరం చింతయామి - భూతేషు మత్సృష్టేషు రక్షాం విధత్స్వ ॥ ౮ ॥ తత ఇతి॥ తతః కురుత్రయ తద్భారసమర్పణేన దుర్ధర్షాత్ - దుర్జ్ఞేయాత్ - సనాతనాన్నిత్యాత్ - భావాత్ - పరవాసుదేవస్వభావాత్ పరం భూతానాం రక్షార్థం విష్ణుత్వముపజగ్మివాన్ - ప్రాప్తవాన్ ॥ ❀ ॥ రక్షార్థం సర్వభూతానామితి పాఠః - దుర్ధర్షాత్సనాతనాత్ స్వాత్ వాసుదేవవిగ్రహాత్ అదిత్యాం

గ్యః. త్వం భ్రాతౄణాం అదితిపుత్రాణాం ఇంద్రాదీనాం వీర్యవర్ధనః ఉపేంద్రాఖ్యః భూః. అతస్సముత్పన్నః కృత్యేషు తేషాం సాహ్యాయ కల్పసే ॥ ౧౦ ॥ సత్వమితి ॥ శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. అతిదృత్వం సకలప్రజారక్షణసాధారణకృత్యః ఉపేంద్రః. సాంప్రతం రావణేన ప్రజాసూజ్జాస్యమానాసు హింస్యమానాసు. హే జగతాం వర జగచ్ఛ్రేష్ఠ. స్వయమేవ సర్వలోకానుగ్రహాయ రావణస్య వధాకాంక్షీ భూత్వా. దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ వాసస్య నియమం పరిచ్ఛేదం పురా ఆత్మనా స్వయమేవ కృత్వా. మానుషేషు మనో దధాః ॥ ౧౨ ॥ సత్వమితి ॥ సత్వం మానుషేషు మనోమయః స్వసంకల్పమయః సంకల్పాదేవ కస్యచిత్పుత్రో జాతః. స చ తత్ర పూర్ణాయుః. త్వత్సంకల్పితాయుః పూర్ణత్వమిత్యర్థః. శ్రీమదాదిగురోః పురీయబ్రహ్మణః ॥ శ్రు॥ యన్యథా పానవర్ణమిదం విభాతీత్యాది శ్రుతిసిద్ధస్య సంకల్పమయాజ్యేష్ఠపుత్రో హిరణ్యగర్భః కార్యబ్రహ్మరూపః తదభిన్నస్య స్వతత్త్వభూత బ్రహ్మణ్యనావృతజ్ఞానస్య స్వసంకల్పాదేవ కస్యచిత్పుత్రః పుత్రాః పిపూర్ణాయుర్జాతః. యదేవమతో హే నరశ్రేష్ఠ నరవర. అయం కాలస్తే సమీపమాగత్యోపవర్తితుం విజ్ఞాపయితుం ప్రేషితః ఇతి శేషః ॥ ౧౩ ॥ యదీతి ॥ అస్మత్కృత్యమేతావత్. అతః పరం త్వం స్వతంత్రః త్వాద్యది భూయోపి ప్రజా ఉపాసితుమిహ స్థిత్వా రక్షితుమిచ్ఛసి. తదా హే వీర రాఘవ స ॥ ౧౪ ॥ అథ వేతి ॥ అథ వా అథ చేత్స్వకృతనియమమంగీకృత్య సురలోకాయ విజిగీషా సురలోకం పాలయితుం యదీచ్ఛా తర్హి ఉపేంద్రరూపిణా విష్ణునా దేవాస్సనాథా విగతజ్వరా భవంతు. ఇత్యేవం పితామహ ఆహేతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౫ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ కాలసమీరితం దూతరూపకాలోక్తం. ప్రహసన్నితి. అహమేవ స్వకృతమర్యాదాం నత్యజామి యథాయం సత్యః స మే పితామహః స్వీకారః. సర్వసంహారకం కాలం ॥ ౧౬ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ దేవదేవస్య నత్వా దేవో పాస్యస్య పరమమద్భుతం మదభిప్రాయప్రకాశకత్వాత్. వాక్యం శ్రుత్వా. మే. మహతీ ప్రీతిర్జాతా. తవాగమనసంభవా చ మహతీ ప్రీతిర్జాతా ॥ ౧౭ ॥ ఏవం సందేశానుమోదనం కృత్వా ప్రతిసందేశమాహ. త్రయాణామితి ॥ త్రయాణాం సాధువస్స్వలోకానాం కార్యార్థం ప్రయోజనార్థం మమ స్వేచ్ఛామూలస్సంభవ ఇతి మయా వ్యవగమ్యతే. యథా తత్ర ద్వేషధాత్వసనటస్తత్ర ద్వేషానురూపం వ్యవహరన్నపి ఆత్మానం జానాత్యేవ. తద్వత్సోహం. యతః యస్మాల్లోకాదిహాగతః తమేవ గమిష్యామి ॥ ౧౮ ॥

౯॥ అదిత్యాం వీర్యవాన్పుత్రో భ్రాతౄణాం వీర్యవర్ధనః। సముత్పన్నోఽసి కృత్యేషు తేషాం సాహ్యాయ కల్పసే॥ ౧౦॥ సత్వముజ్జాస్యమానాసు ప్రజాసు జగతాం వర। రావణస్య వధాకాంక్షీ మానుషేషు మనోదధాః॥ ౧౧॥ దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ। కృత్వా వాసస్య నియమం స్వయమేవాత్మనా పురా॥ ౧౨॥ సత్వం మనోమయః పుత్రః పూర్ణాయుర్మానుషేష్విహ। కాలోఽయం తే నరశ్రేష్ఠ సమీపముపవర్తితుమ్॥ ౧౩॥ యది భూయో మహారాజ ప్రజా ఇచ్ఛస్యుపాసితుమ్। వస వా వీర భద్రం తే ఏవమాహ పితామహః॥ ౧౪॥ అథ వా విజిగీషా తే సురలోకాయ రాఘవ। సనాథా విష్ణునా దేవా భవంతు విగతజ్వరాః॥ ౧౫॥ శ్రుత్వా పితామహేనోక్తం వాక్యం కాలసమీరితమ్। రాఘవః ప్రహసన్వాక్యం సర్వసంహారమబ్రవీత్॥ ౧౬॥ శ్రుత్వా మే దేవదేవస్య వాక్యం పరమమద్భుతమ్। ప్రీతిర్హి మహతీ జాతా తవాగమనసంభవా॥ ౧౭॥ త్రయాణామపి లోకానాం కార్యార్థం మమ సంభవః। భద్రం తేఽస్తు గమిష్యామి యత ఏవాహమాగతః॥

ష్ణుత్వముపజగ్మివానిత్యర్థః. పరవాసుదేవస్త్వం ప్రథమం బ్రహ్మరుద్రమధ్యే ఆదివిష్ణుతయావతీర్ణోఽసీత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అథ తస్మాదుపేంద్రావతారమాహ. అదిత్యామితి ॥ భ్రాతౄణామింద్రాదీనాం వీర్యవర్ధనస్సన్ లోకస్య కృత్యేషు. రక్షణకార్యేషూత్పన్నః సాహ్యాయ తత్సంపాదనయోగ్యత్వాయ కల్పసే. తతో లోకసంరక్షణార్థముపేంద్రో భూరిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఏవం మహావిష్ణురూపాదుపేంద్రావతారముక్త్వా పురస్తాద్రామావతారమాహ. సత్వమితి ॥ హే జగతాం వర ప్రజాసు విత్రాస్యమానాసు సతీషు. రావణస్య వధాకాంక్షీ సన్ ॥ ❁ ॥ సత్వం విత్రాస్యమానాసు ప్రజాసు జగతాం వరేతి చ పాఠః. ఆత్మనా స్వాత్మమాత్రేణ. స్వయమేవ. పురా. దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ. వాసస్య నియతిం వాసస్య నియమం కృత్వా ॥ ❁ ॥ వాసస్య నియతిమితి చ పాఠః. మానుషేషు మనో దధా ఇతి శ్లోకద్వయమేకాన్వయః ॥ ౧౨ ॥ సత్వమితి ॥ సత్వముపేంద్రో భూత్వా యతమానస్త్వం మనోమయః పుత్రః ఇచ్ఛాకృతదశరథపుత్రభావః. స త్వం పూర్ణాయురసి. సంకల్పితకాలస్య నివృత్తత్వాదితి భావః. తే త్వత్సమీపముపవర్తితుం ప్రాప్తుమయం కాలస్సమయః ॥ ౧౩ ॥ యదీతి ॥ ఉపాసితుం రక్షితుం. తవ స్వతంత్రత్వాదితి భావః ॥ ౧౪ ॥ అథ వేతి ॥ భూలోకం విహాయ స్వర్గలోకాయ విజిగీషా చేత్ తదా విష్ణునా పునర్విష్ణుత్వం ప్రాప్తేన త్వయా దేవాస్సనాథాస్సంతో విగతజ్వరా భవంతు. భవదాగమనమేవ సర్వదేవసుఖకరం స్యాదితి భావః ॥ ౧౫ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ ప్రహసన్నితి ॥ స్వయమేవోద్యుక్తస్య పితామహోక్త్యా ప్రహసనం. సర్వసంహారకం రుద్రం ॥ ౧౬ ॥ శ్రుత్వేతి. తవాగమనసంభవా ప్రీతిర్మహతీ జాయత ఇతి యోజ్యం ॥ ౧౭ ॥ ఏవం పితామహసందేశం శ్రుత్వా ప్రతిసందేశమాహ. త్రయాణామిత్యాది ॥ యత ఏవాహమాగతః తదేవ స్థానం గమిష్యామి ॥ ౧౮ ॥ హృదితి ॥ హృద్గతో మమ సంప్రాప్తః మమ హృదీయస్త్వం గతః తే దేవపితామహేన ప్రేషిత ఇత్యర్థః. అత్ర గమనే ఇహ యో. విచారణా నాస్తి

వ్యాహృత ఇతి ॥ హే నరవర నరశరీరభూత కాల- త్వం మే వ్యాహృత ఏవ ప్రాప్తోసి అత ఏవ అత్రాగమనే నవిచారణా నాస్తి ॥ వ్యాహృతోపి సంప్రాప్తోసీత్యర్థః- యద్వా మమ వ్యాహృతః శుద్ధబ్రహ్మస్తోకః ప్రాప్తస్యాత్ అనేన ప్రాప్త ఏవాసి- తత్ర మే న విచారణా- న నుతర్హి తదేవ ప్రాప్యతాం ఇతి- మమనేన పంచాద్యాదిలోకగమనే వక్తవ్యమ్- మయా హీతి- వశవర్తినాం త్వద్విధేయానాం దేవానాం సర్వకృత్యేషు స్థాతవ్యం- అతో యథా పితామహ ఆహ తథా కరిష్యామీతి శేషః ॥ వశవర్తినేతి త్వదీయాంతర్యామిత్వాత్ దేవానాం సర్వకృత్యేషు పితామహస్య వశవర్తినా స్థాతవ్యమిత్యర్థః- ప్రజారక్షణాదేశత ఏవ తాత్కాలికమధ్వరప్రదానాదితి భావః ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం- శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం- ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం- చతురుత్తరశతతమస్సర్గః. ●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●●

ఏవం ద్వంద్వకథానమయే కాలాత్మకథకత్వేన రామద్వారాప్రసంగమనం- తథేతి ॥ ౧ ॥ స ఇతి ॥ మే అర్థః అతివర్తతే- అతిక్రామతి- అతః పురాపూర్వమేవ శీఘ్రం రామం దర్శయ ॥ ౩ ॥ కిం కార్యమితి ॥ కిం కార్యం కర్తవ్యం- కో ఽర్థః కిం ప్రయోజనం- కిం కరోమి- వర్తమానసామీప్యే లట్- కిం కరిష్యే- కస్త్వేవం సంకటకాలస్తత్రాహ- వ్యగ్రో హీతి ॥ ౪ ॥ అస్మిన్నితి ॥ రామాయ ప్రతివేదయ- యది న ప్రతివేదయసి తర్హి విషయాదికం శపే ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ ఏకస్యేతి ॥ ఏకస్య మరణం మేస్తు- ద్వంద్వమధ్యే పురుషాంతరసందర్శనత్వే యథా ప్రతిజ్ఞం మమ వధ్యత్వస్య ప్రాప్తత్వాదితి భావః ॥ ౧౨ ॥ అద్యేతి ॥ వర్ష సహస్రస్య అనశన నియమ పరిగృహీత వర్షసహస్రస్యేత్యర్థః- యథాసిద్ధం యథా

౧౯ ॥ వ్యాహృతో హ్యపి సంప్రాప్తో నైవ తత్ర విచారణా ।మయా హి సర్వకృత్యేషు దేవానాం వశవర్తి

నామ్ ।స్థాతవ్యం సర్వసంహారే యథా హ్యాహ పితామహః ॥ ౧౯ ॥ ఇతి చతురుత్తరశతతమస్సర్గః ॥ ❋❋❋❋

తథా తయోస్సంవదతోర్దుర్వాసా భగవానృషిః । రామస్య దర్శనాకాంక్షీ రాజద్వారముపాగమత్ ॥ ౧ ॥

సోభిగమ్య తు సౌమిత్రిమువాచ ఋషిసత్తమః । రామం దర్శయ మే శీఘ్రం పురా మేర్థోతి వర్తతే ॥ ౨ ॥

మునేస్తు భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరవీరహా । అభివాద్య మహాత్మానం వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౩ ॥

కిం కార్యం బ్రూహి భగవన్ కో వార్థః కిం కరోమ్యహమ్ । వ్యగ్రో హి రాఘవో బ్రహ్మన్ ముహూర్తం

ప్రతిపాల్యతామ్ ॥ ౪ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా ఋషిశార్దూలః క్రోధేన కలుషీకృతః । ఉవాచ లక్ష్మణం వాక్యం

నిర్దహన్నివ చక్షుషా ॥ ౫ ॥ అస్మిన్ క్షణే మాం సౌమిత్రే రామాయ ప్రతివేదయ । అస్మిన్ క్షణే మాం సౌ

మిత్రే న నివేదయసే యది ॥ ౬ ॥ విషయం త్వాం పురం చైవ శపిష్యే రాఘవం తథా । భరతం చైవ సౌమిత్రే

యుష్మాకం యా చ సంతతిః ॥ ౭ ॥ నహి శక్ష్యామ్యహం భూయో మన్యుం ధారయితుం హృది ॥ ౮ ॥ తచ్ఛ్రు

త్వా ఘోరసంకాశం వాక్యం తస్య మహాత్మనః ॥ చింతయామాస మనసా తస్య వాక్యస్య నిశ్చయమ్ ॥ ౯ ॥

ఏకస్య మరణం మేస్తు మా భూత్సర్వవినాశనమ్ । ఇతి బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య రాఘవాయ న్యవేదయత్ ॥ ౯ ॥

లక్ష్మణస్య వచః శ్రుత్వా రామః కాలం విసృజ్య చ । నిష్పత్య త్వరితం రాజా అత్రేః పుత్రం దదర్శ హ ॥ ౧౦ ॥

సోభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంతమివ తేజసా ॥ కిం కార్యమితి కాకుత్స్థః కృతాంజలిరభాషత ॥ ౧౧ ॥

తద్వాక్యం రాఘవేణోక్తం శ్రుత్వా మునివరః ప్రభుమ్ । ప్రత్యాహ రామం దుర్వాసాః శ్రూయతాం ధర్మ

వత్సల ॥ ౧౨ ॥ అద్య వర్షసహస్రస్య సమాప్తిర్మమ రాఘవ ॥ సోహం భోజనమిచ్ఛామి యథాసిద్ధం

తవానఘ ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా వచనం రాజా రాఘవః ప్రీతమానసః । భోజనం మునిముఖ్యాయ యథా

సిద్ధముపాహరత్ ॥ ౧౪ ॥ స తు భుక్త్వా మునిశ్రేష్ఠస్తదన్నమమృతోపమమ్ । సాధు రామేతి సంభాష్య స్వ

బ్రహ్మణా చ స్థాపితం వయమప్యవతరణమిత్యాహ మయా హీతి- దేవానాం- వశవర్తినా- భక్తపరతంత్రేణ మయా- పితామహో దేవేష్వ న్యతమః యథాహ- తథా మయా సర్వకృత్యేషు స్థితిగమనాదిషు స్థాతవ్యం- తస్మాదతిక్రమణీయమిత్యర్థః- అనేన బ్రహ్మణస్సృజ్యత్వకథనాత్ పరతత్త్వశంకా నివృత్తా ॥ ౧౯ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే- శ్రీరామాయణభూషణే- మణిమకుటాఖ్యానే- ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే చతురుత్తరశతతమస్సర్గః- ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

తథేత్యాది ॥ ౧ ॥ స ఇతి ॥ పురా మేర్థోతివర్తత ఇతి యావదస్మత్ప్రయోజనమతిక్రామతి- తతః పూర్వమేవ శీఘ్రం రామం దర్శయేత్యర్థః ॥ ౩ ॥ కిం కార్యమితి - కిం కార్యం కిం కర్తవ్యం- కో వార్థః కిం ప్రయోజనం- అహమస్మిన్ కాలే కిం కరోమి- వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి లట్- కిం కరిష్యే ॥ ౪ ॥ అస్మిన్నితి ॥ మాం రాఘవాయ నివేదయేతి న నివేదయసి యది తర్హి శపిష్య ఇతి ॥ ౧౨ ॥ అద్యేతి ॥ వర్షసహస్రస్యేతి ॥ అనశన నియమేనావగృహీత వర్షసహస్రస్యేత్యర్థః- యథాసిద్ధం యథోపపన్నం ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి ॥ రాఘవః ప్రీతమానస ఇతి

థోపపన్నం ॥ ౧౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి ॥ రాఘవః ప్రీతమానసః-మునికోపః ఉపాహృత ఇతి ప్రాప్తసంతాపః ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతోనంతరం కాలవాక్యాని-మంత్రశ్రోతురావయోః ద్రష్టుశ్చ వధవిషయకకాలవాక్యాని బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య న భ్రాతృభృత్యవర్గస్యోపసంహారకాలః ప్రాప్త ఉచిత ఏవేతి నిశ్చిత్య ఏతస్య మ భ్రాతృభృత్యాదినవర్ణం నాస్తీతి నిశ్చిత్య తూష్ణీమాసీత్ ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-పంచోత్తరశతతమస్సర్గః - ❁❁❁❁❁❁...

అథ లక్ష్మణవిసర్జనం-అవాఙ్ముఖమితి ॥ ఆప్లుతం రాహుగ్రస్తం-హృష్టస్సుమంత్రవాక్యతః పూర్వం దేవరామకర్తవ్యస్య పరిత్యాగస్య అవగతత్వాద్విషాదరహిత ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ నేతి ॥ ఈదృశీ-పూర్వనిర్మాణేన ప్రాగ్భావీయకర్మణా బద్ధా కల్పితా-ఈదృశీ-సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాంతం చ జీవితమిత్యుపదిష్టన్యాయవతీత్యర్థః ॥ ౪ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ ప్రచలితేంద్రియః త్యక్తావాఙ్ముఖమానతయా ప్రవృత్తవాగాదీంద్రియవ్యాపారః ॥ ౬ ॥ తదితి ॥ సమాసత తూష్ణీం స్థితాః ॥ ౭ ॥ దృష్టమితి - దృష్టమేతత్క్షయం క్షయవిషయకష్టః-మయా తపోబలేనేతి శేషః-మాం ద్రష్టుమాగతేన త్వత్పిత్రా వృత్తస్య మచాత్రముక్తం దూర్వాససో మఖాచ్చేతి ॥ ౮ ॥ త్యజేతి ॥ త్యజేత్యాదినా ప్రజాపాలనం ధర్మః-క్షత్రియస్య విశేషత ఇతి సూచితం ॥ ౧౦ ॥ సత్త్వమితి ॥ అభిపాలనాత్ అభిరక్షణసిద్ధిహేతోః లక్ష్మణేన వినా చాద్య లక్ష్మణత్యాగపూర్వకం అద్యావసానేనేత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ విసర్జయ ఇతి ॥ ఇష్టస్య త్యాగో వా వధో వా తదుభయం సాధూనాం తుల్యమేవేతి మత్వా

మహాశ్రమముపాగమత్ ॥ ౧౫ ॥ తస్మిన్గతే మునివరే స్వాశ్రమం లక్ష్మణాగ్రజః । సంస్మృత్య కాలవాక్యాని తతో దుఃఖముపాగమత్ ॥ ౧౬ ॥ దుఃఖేన చ సుసంతప్తస్స్మృత్వా తద్ఘోరదర్శనమ్ । అవాఙ్ముఖో దీనమనా వ్యాహర్తుం న శశాక హ ॥ ౧౭ ॥ తతో బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య కాలవాక్యాని రాఘవః । నైతదస్తీతి నిశ్చిత్య తూష్ణీమాసీన్మహాయశాః ॥ ౧౮ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే పంచోత్తరశతతమస్సర్గః ॥ ❁ ॥

అవాఙ్ముఖమథో దీనం దృష్ట్వా సోమమివాప్లుతమ్ । రాఘవం లక్ష్మణో వాక్యం హృష్టో మధురమబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥
న సంతాపం మహాబాహో మదర్థం కర్తుమర్హసి । పూర్వనిర్మాణబద్ధా హి కాలస్య గతిరీదృశీ ॥ ౨ ॥
జహి మాం సౌమ్య విస్రబ్ధం ప్రతిజ్ఞాం పరిపాలయ । హీనప్రతిజ్ఞాః కాకుత్స్థ ప్రయాంతి నరకం నరాః ॥ ౩ ॥
యది ప్రీతిర్మహారాజ యద్యనుగ్రాహ్యతా మయి । జహి మాం నిర్విశంకస్త్వం ధర్మం వర్ధయ రాఘవ ॥ ౪ ॥
లక్ష్మణేన తథోక్తస్తు రామః ప్రచలితేంద్రియః । మంత్రిణస్సముపానీయ తథైవ చ పురోధసమ్ ॥ ౫ ॥
అబ్రవీచ్చ తదా వృత్తం తేషాం మధ్యే స రాఘవః । దుర్వాసోభిగమం చైవ ప్రతిజ్ఞాం తాపసస్య చ ॥ ౬ ॥
తచ్ఛ్రుత్వా మంత్రిణస్సర్వే సోపాధ్యాయాస్సమాసత । వసిష్ఠస్తు మహాతేజా వాక్యమేతదువాచ హ ॥ ౭ ॥
దృష్టమేతన్మహాబాహో క్షయం తే లోమహర్షణమ్ । లక్ష్మణేన వియోగశ్చ తవ రామ మహాయశః ॥ ౮ ॥
త్యజైనం బలవాన్కాలో మా ప్రతిజ్ఞాం వృథా కృథాః । వినష్టాయాం ప్రతిజ్ఞాయాం ధర్మోపి చ లయం వ్రజేత్ ॥ ౯ ॥
తతో ధర్మే వినష్టే తు త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ । సదేవర్షిగణం సర్వం వినశ్యేత్తు న సంశయః ॥ ౧౦ ॥
స త్వం పురుషశార్దూల త్రైలోక్యస్యాభిపాలనాత్ । లక్ష్మణేన వినా చాద్య జగత్స్వస్థం కురుష్వ హ ॥ ౧౧ ॥
తేషాం తత్సమవేతానాం వాక్యం ధర్మార్థసంహితమ్ । శ్రుత్వా పరిషదో మధ్యే రామో లక్ష్మణమబ్రవీత్ ॥ ౧౨ ॥
విసర్జయే త్వాం సౌమిత్రే మా భూద్ధర్మవిపర్యయః । త్యాగో వధో వా విహితస్సాధూనాం తూభయం సమమ్ ॥ ౧౩ ॥
రామేణ భాషితే వాక్యే బాష్పవ్యాకులితేంద్రియః । లక్ష్మణస్త్వరితం ప్రా

మునికోపః పరిహృత ఇతి ప్రాప్తసంతాప ఇత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతోనంతరం కాలవాక్యాని బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య న భ్రాతృపుత్రభృత్యాదిర్గస్య మమ సర్వోపసంహారకాలః ప్రాప్తః-ఉచిత ఏవేతి నిశ్చిత్య-సామాన్యతో నైతదస్తీతి ఏతస్య మభ్రాతృభృత్యాదిపరికరజాతం పరక్షేమపి నాస్తీతి చోక్త్వా తూష్ణీమాసీత్-లక్ష్మణస్యాపరాధం నోద్భావితవానిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిమంజీరాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే-పంచోత్తరశతతమస్సర్గః ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

అవాఙ్ముఖమిత్యాది ॥ ఆప్లుతం రాహుగ్రస్తం-హృష్ట ఇతి ॥ సుమంత్రవాక్యతః పూర్వమేవ రామేణ స్వపరిత్యాగస్యావగతత్వాదవిషాద ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ నేతి ॥ మదర్థమితి ॥ పూర్వేత్యాది-పూర్వనిర్మాణేన ప్రాగ్భావీయకర్మణా బద్ధా కల్పితా-వ్యథా-ఈదృశీతి ॥ సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాం[illegible]జీవితమిత్యుపదిష్టన్యాయవతీత్యర్థః ॥ ౪ ॥ లక్ష్మణేనేతి ॥ ప్రచలితేంద్రియః త్యక్తావాఙ్ముఖమానతయా

త్వాం వినా సజ్జామే - వధప్రతిజ్ఞాపాలనాయేతి భావః ॥ ౧౩ ॥ రామేణేతి ॥ రామేణ భాషిత ఇతి - ఉక్తరీత్యేతి శేషః - బాష్పవ్యాకులితేంద్రియః రా మవియోగాసహిష్ణుతయా - నతు స్వశరీరహానిభయేనేతి భావః - తదేవాహ - స్వగృహం న వివేశ హేతి - ప్రాయాత్ - సరయూతీరమితి శేషః ॥ ౧౪ ॥ స ఇతి ॥ సర్వస్రోతాంసి సర్వేంద్రియద్వారాణి ॥ ౧౫ ॥ అనిశ్వసంతమితి ॥ యుక్తం యోగయుక్తం - అభ్యకిరన్ అభివృష్టవంతః ॥ ౧౬ ॥ అదృశ్యమితి ॥ అదృశ్యం యోగబలాదంతర్ధానముపగతం - యద్వా - అదృశ్యం యథా తథా సశరీరం - లక్ష్మణం ప్రగృహ్య శక్రః త్రిదివం సంవివేశ - అనేన మనుష్యశరీరసంస్థానమేవ స్వశరీరసంస్థానం ప్రాప్తం - నతు పూర్వశరీరమిత్యాగః శరీరాంతరపరిగ్రహశ్చేతి సూచితః - ఏతేన జన్మాపి తథైవేతి సూచితం ॥ ౧౭ ॥ తత ఇతి ॥ చతుర్భాగం చతుర్థభాగం - అత్ర కతకః - శేషసుపర్ణవిష్వక్సేనైశ్శేషశాయీ విష్ణుస్స్వమూర్త్యైవ చతుర్భాగత్వాత్ - తత్ర శేషాంశో లక్ష్మణః - గరుడాంశో భరతః - విష్వక్సేనాంశశ్శత్రుఘ్న ఇతి - ఇదం పాద్మవిరుద్ధం - తత్ర హి భరతశత్రుఘ్నౌ శంఖచక్రాంశావితి ప్రసిద్ధం - గరుడస్య స్వరూపేణైవ రామం ప్రతి ఆగమనముక్తం యుద్ధకాండే - తేన విరుద్ధం చ ॥ ౧౮ ॥

ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - షడుత్తరశతతమస్సర్గః

అథ భరతవచనేన కుశలవయో రాజ్యాభిషేకపూర్వకం ప్రస్థానం శత్రుఘ్నాయ దూతప్రేషణం చ - విసృజ్యేతి ॥ ౧ ॥ అద్యేతి ॥ భరతమయోధ్యాయాః పతిమభిషేక్ష్యామీతి మనోరథం కరోమి - తతోహం వనం యాస్యామి - మహాప్రస్థానవిధినేతి శేషః ॥ ౨ ॥ ప్రవేశయేతి ॥ సంభారాన్ భరతాభిషేకార్థాన్ ॥ ౫ ॥ సత్యేనేతి ॥ త్వాం వినా యథా రాజ్యం త్వదాజ్ఞయా యథానుక్రమప్రాప్తమయోధ్యారాజ్యం న కామయే - త్వాం వినా ప్రాప్యే స్వర్గలోకే - న చ కామయే - సుఖభోగమితి శేషః - హే రాజన్ ఇమమర్థం సత్యేన శపే ॥ ౬ ॥ తర్హి కిం రాజ్యం గా

యాత్స్వగృహం న వివేశ హ ॥ ౧౪ ॥ స గత్వా సరయూతీరముపస్పృశ్య కృతాంజలిః । నిగృహ్య సర్వస్రోతాంసి నిశ్వాసం న ముమోచ హ ॥ ౧౫ ॥ అనిశ్వసంతం యుక్తం తం సశక్రాస్సాప్సరోగణాః । దేవాస్సర్షిగణాస్సర్వే పుష్పైరభ్యకిరంస్తదా ॥ ౧౬ ॥ అదృశ్యం సర్వమనుజైస్సశరీరం మహాబలమ్ । ప్రగృహ్య లక్ష్మణం శక్రస్త్రిదివం సంవివేశ హ ॥ ౧౭ ॥ తతో విష్ణోశ్చతుర్భాగమాగతం సురసత్తమాః । హృష్టాః ప్రముదితాస్సర్వే పూజయన్ సమహర్షయః ॥ ౧౮ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే షడుత్తరశతతమస్సర్గః

విసృజ్య లక్ష్మణం రామో దుఃఖశోకసమన్వితః । పురోధసం మంత్రిణశ్చ నైగమాంశ్చేదమబ్రవీత్ ॥ ౧ ॥ అద్య రాజ్యేభిషేక్ష్యామి భరతం ధర్మవత్సలమ్ । అయోధ్యాయాః పతిం వీరం తతో యాస్యామ్యహం వనమ్ ॥ ౨ ॥ ప్రవేశయత సంభారాన్ మా భూత్కాలస్య పర్యయః । అద్యైవాహం గమిష్యామి లక్ష్మణేన గతాం గతిమ్ ॥ ౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవేణోక్తం సర్వాః ప్రకృతయో భృశమ్ । మూర్ధభిః ప్రణతా భూమౌ గతసత్త్వా ఇవాభవన్ ॥ ౪ ॥ భరతశ్చ విసంజ్ఞోభూచ్ఛ్రుత్వా రామస్య భాషితమ్ । రాజ్యం విగర్హయామాస రాఘవం చేదమబ్రవీత్ ॥ ౫ ॥ సత్యేనాహం శపే రాజన్ స్వర్గలోకేన చైవ హి । న కామయే యథా రాజ్యం త్వాం వినా రఘునందన ॥ ౬ ॥ ఇమౌ కుశలవౌ రాజన్నభిషించ నరాధిప । కోసలేషు కుశం వీరముత్త

ప్రవృత్తవాగాదీంద్రియః ॥ ౧౦ ॥ సత్యమితి ॥ అతిపాలనార్థేత్ర పంచమీ - అతిపాలనార్థమిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ రామేణేతి ॥ రామేణ భాషిత ఇత్యుక్తరీత్యేతి శేషః ॥ ౧౪ ॥ స ఇతి ॥ సర్వస్రోతాంసి సర్వేంద్రియద్వారాణి ॥ ౧౫ ॥ అనిశ్వసంతమితి ॥ యుక్తం యోగయుక్తం అభ్యకిరన్ ॥ ౧౬ ॥ అదృశ్యమితి ॥ అదృశ్యం యథా తథా ॥ ౧౭ ॥ తత ఇతి ॥ చతుర్థో భాగశ్చతుర్భాగః - శేషసువర్ణవిష్వక్సేనవిష్ణురూపేణ చతుర్విభాగో విష్ణుస్తత్ర శేషరూపశ్చతుర్థాంశో లక్ష్మణః - సువర్ణభూతో భరతః - విష్వక్సేనరూపశ్శత్రుఘ్న ఇతి రహస్యార్థః - అత ఏవ పురాణాంతరేషు - శేషావతారో లక్ష్మణ ఇతి ప్రసిద్ధిః - అనంతగరుడవిష్వక్సేనవిష్ణురూపేణ ధ్యానం చతుర్ధా వ్యూహవ్యవస్థితే స ఈశ్వర ఇతి జ్ఞేయం ॥ ౧౮ ॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిముకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - షడుత్తరశతతమస్సర్గః

విసృజ్యేత్యాది ॥ ౧ ॥ అద్యేతి ॥ భరతమయోధ్యాధిపతిమభిషేక్ష్యామీతి మనోరథం కరోమి - తతో వనం యాస్యామి ॥ మహాప్రస్థానవిధినేతి శేషః ॥ ౨ ॥ ప్రవేశయతేతి ॥ సంభారానితి ॥ భరతాభిషేకార్థానిత్యర్థః ॥ ౩ ॥ తదితి ॥ సర్వాః ప్రకృతయః - సుమంత్రాదయః ॥ ౫ ॥ సత్యేనేతి ॥ స్వర్గలోకేన చేత్యాది ॥ హే రఘునందన - త్వాం వినా ప్రాప్యే స్వర్గలోకేన చ న కామయే సుఖభోగమితి శేషః - తథా త్వాం వినా యథా రాజ్యం త్వదాజ్ఞయా యథానుక్రమప్రాప్తమయోధ్యారాజ్యం చ న కామయే - హే రాజన్ - ఇమమర్థం సత్యేన శపే - ఏవం భరతేనోక్త్వానంతరం - కుశలవావభిషించేత్యాహ - ఇమావిత్యాది - ఉత్తరేష్వితి - ఉత్తరకోసలేష్విత్యర్థః ॥ ౭ ॥ శత్రుఘ్నస్యేతి ॥ ఇదం అస్మాకం త్ర

న్యమేవాస్తుపత్రా హా-ఇమావితి॥ ఉత్తరేషుఉత్తరకోసలేషు ॥ ౭ ॥ శత్రుఘ్నస్యేతి॥ఇదమస్మాకం స్వర్గగమనం గమనోద్యోగం శత్రుఘ్నస్య శీఘ్రమాఖ్యాతుం కథయితుం మా చిరం అవిలంబం యథా భవతి తథా దూతా గచ్ఛంతు- ఆఖ్యాతుమాచిరమిత్యత్ర తుమోనుస్వార లోపఆర్షః ॥ ౯ ॥ వత్సేతి॥ఏషామిప్సితం జ్ఞాత్వా యత్కార్యం యత్కర్తవ్యం తత్కర్తవ్యం ॥౧౦ ॥ వసిష్ఠస్యేతి॥ ప్రకృతిజనమిత్యత్ర దీర్ఘ ఆర్షః ॥ ౧౧ ॥ తత ఇతి॥ హే రామ-యత్ర త్వం గమిష్యసి-తత్ర గచ్ఛంతం త్వామనుగచ్ఛామః ॥ ౧౨ ॥ పౌరేష్వితి॥ సత్పథం త్వయా గమ్యమానం స్వర్గమార్గమిత్యర్థః ॥౧౩॥ తపోవనమితి॥ వయంత్వ దేకశరణా యది తేన త్యాజ్యాః-తదా గమ్యమానతపోవనాద్యనన్తమంతన్న స్సర్వాన్నయ-తత్ర హేతుః ఈశ్వరేతి-భగవదవతారత్వాత్సర్వస్య భక్తలోకస్య లోకనయనసమర్థోయతస్త్వమిత్యర్థః ॥ ౧౪॥ పౌరాణామితి ॥ పౌరాణామనుగమనవిషయాం దృఢభక్తిమన్వవేక్ష్య-స్వకృతాంతం స్వకర్తవ్యసిద్ధాంతం చాన్వవేక్ష్య బాఢమిత్యబ్రవీత్ ॥ ౧౬ ॥ కోసలేష్వితి॥అభిషిచ్య ప్రస్థాపయామాసేతి శేషః ॥౧౭॥ అభిషిక్తావితి॥ పురీఅయోధ్యాయాం న్యవసమిపె-కోసలద్వయరాజ్యార్థమభిషిక్తౌ సుతావంకే ప్రతిస్థాప్య పరిష్వజ్య మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ చ [illegible] ॥౧౯॥ [illegible] శ్రీమహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం-శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం-సప్తోత్తరశతతమస్సర్గః- ❋❋❋❋❋❋❋❋

అథానుగమనాయాగతానాం శత్రుఘ్నసుగ్రీవవిభీషణాదీనామనుగమనావస్థానవ్యవస్థా[illegible]దూతా ఇతి ॥ ౨ ॥ లక్ష్మణస్యేతి॥ రాఘవేషు తథాలపమ్ ॥ ౭ ॥ శత్రుఘ్నస్య తు గచ్ఛంతు దూతాస్త్వరితవిక్రమాః । ఇదం గమనమస్మాకం శీఘ్రమాఖ్యాతుమాచిరమ్ ॥౮॥ తచ్ఛ్రుత్వా భరతేనోక్తం దృష్ట్వా [illegible]థో ముఖాః । పౌరా దుఃఖేన సంతప్తా వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౯ ॥ వత్స రామ ఇమాః పశ్య ధరణీం ప్రకృతీర్గతాః । జ్ఞాత్వైషామీప్సితం కార్యం మా చైషాం విప్రియం కృథాః ॥ ౧౦ ॥ వసిష్ఠస్య తు వాక్యేన ఉత్థాప్య ప్రకృతీజనమ్ । కం కరోమీతి కాకుత్స్థస్సర్వా వచనమబ్రవీత్ ॥౧౧ ॥ తతస్సర్వాః ప్రకృతయో రామం వచనమబ్రువన్ । గచ్ఛంతమనుగచ్ఛామో యత్ర రామ గమిష్యసి ॥ ౧౨ ॥ పౌరేషు యది తే ప్రీతిర్యది స్నేహో హ్యనుత్తమః । సపుత్రదారాః కాకుత్స్థ సమం గచ్ఛామ సత్పథమ్ ॥౧౩॥ తపోవనం వా దుర్గం వా నదీమంభోనిధిం తథా । వయం తే యది న త్యాజ్యాస్సర్వాన్నో నయ ఈశ్వర ॥౧౪॥ ఏషా నః పరమా ప్రీతిరేష నః పరమో వరః । హృద్గతా నస్సదా ప్రీతిస్తవానుగమనే నృప ॥౧౫॥ పౌరాణాం దృఢభక్తిం చ బాఢమిత్యేవ సోబ్రవీత్ । స్వకృతాంతం చాన్వవేక్ష్య తస్మిన్నహని రాఘవః ॥౧౬॥ కోసలేషు కుశం వీరముత్తరేషు తథా లవమ్ । అభిషిచ్య మహాత్మానావుభౌ రామః కుశీలవౌ ॥౧౭॥ అభిషిక్తౌ సుతావంకే ప్రతిష్ఠాప్య పురే తతః । పరిష్వజ్య మహాబాహుర్మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ చాసకృత్ ॥౧౮॥ రథానాం తు సహస్రాణి నాగానామయుతాని చ । దశాయుతాని చాశ్వానామేకైకస్య ధనం దదౌ ॥౧౯॥ బహురత్నౌ బహుధనౌ హృష్టపుష్టజనావృతౌ । స్వే పురే ప్రేషయామాస భ్రాతరౌ తౌ కుశీలవౌ ॥౨౦॥ అభిషిచ్య సుతౌ వీరౌ ప్రతిష్ఠాప్య పురే తదా । [illegible] సంప్రేషయామాస శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే సప్తోత్తరశతతమస్సర్గః

తే దూతా రామవాక్యేన చోదితా లఘువిక్రమాః । ప్రజగ్ముర్మధురాం శీఘ్రం చక్రుర్వాసం చ నాధ్వని ॥౧॥ తతస్త్రిభిరహోరాత్రైస్సంప్రాప్య మధురామథ । శత్రుఘ్నాయ యథాతత్త్వమాచఖ్యుస్సర్వమేవ తత్ ॥ ౨ ॥ లక్ష్మణస్య పరిత్యాగం ప్రతిజ్ఞాం రాఘవస్య చ । పుత్రయోరభిషేకం చ పౌరానుగమనం తథా ॥

వృత్తమానం-స్వర్గాయగమనవృత్తాంతం శత్రుఘ్నస్యాఖ్యాంతు దూతా గచ్ఛంతు-గత్వా చాఖ్యాంతు । మా చిరం విలంబో మాభూత్ ❋॥ఇదం గమనమస్మాకం స్వర్గాయాఖ్యాంతుమాచిరమితి చ పాఠః ॥౧౦॥ వసిష్ఠస్యేతి॥ ప్రకృతీజనం-ధాందసో దీర్ఘః ॥౧౨॥పౌరేష్వితి॥ సత్పథం బ్రహ్మలోకమార్గం త్వయా గమ్యమానమితి శేషః ॥౧౩॥ తపోవనమితి॥ వయం చేతి॥ న త్యాజ్యాః-అతస్సర్వాన్నయ-తత్ర హేతుః-ఈశ్వరేతి ॥ ౧౪ ॥ పౌరాణామితి॥ కృతాంతం చ కర్తవ్యసిద్ధాంతం చ ॥ ౧౬ ॥ కోసలేష్వితి॥ సుతావభిషిచ్య ప్రస్థాపయామాస॥౧౭॥ అభిషిక్తౌ సుతావితి॥ పురే అయోధ్యాయాం న్యవసమీపె - కోసలద్వయరాజ్యార్థమభిషిక్తౌ - అంకే ప్రతిస్థాప్య మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ పరిష్వజ్య రథాదికం దదౌ - రథానాం త్విత్యాదిపుసదీయమానం రాజ్యౌపవాహ్యాశ్వరథాదివిషయం - అభిషిచ్యేత్యుక్తార్థం ॥ ౨౧॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే-శ్రీరామాయణభూషణే-మణిమకుటాఖ్యానే-ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే సప్తోత్తరశతతమస్సర్గః-

తే దూతా ఇత్యాది ॥ ౨ ॥ లక్ష్మణస్యేతి॥ రాఘవస్య ప్రతిజ్ఞామితి॥ కాలపురుషం ప్రతి బ్రహ్మలోకాగమనప్రతిజ్ఞామిత్యర్థః ॥ పౌ

నస్యప్రతిజ్ఞాం-కాలపురుషం ప్రతి బ్రహ్మలోకాగమనప్రతిజ్ఞాం. పౌరానుగమనం పౌరానుగమనానుమతిం ॥ ౩ ॥ కుశస్యేతి॥ కుశస్య కుశావతీతి నామ్నా పురీ రామేణ కృతా. లవస్య చ పురీ శ్రావస్తీనామ్నా. శ్రావితా లోకే ప్రసిద్ధిం ప్రాపితా ॥౪॥ ఏవమితి॥ స్వర్గగమనాయ త్వరితో భవేతి. రాజేతి రాజన్నిత్యర్థః ॥౬॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ శ్లోకద్వయమేకాన్వయం. కాంచనం కాంచనాఖ్యం. యథావృత్తమబ్రవీత్ లక్ష్మణత్యాగస్య నిర్హేతుకత్వకథనం కాలాద్యావృత్తమిత్యర్థః ఇతి భావః. విపర్యాసం దేహవియోగం. భవిష్యం భవిష్యంతం ॥౮॥ తత ఇతి॥ తత ఏతత్కథానంతరం. వైదిశం తదాఖ్యం నగరం ॥౯॥ ద్విధేతి॥ ధనం చ యుక్తం కృత్వా. కించిదధికం జ్యేష్ఠాయ. కనిష్ఠాయ చ సమవిభాగం దత్త్వా ॥౧౧॥ సఇతి॥ మునిభిస్సార్ధమాసీనమితి శేషః ॥౧౨॥ న చేతి॥ అన్యన్న వక్తవ్యం మానుగచ్ఛేతి న వక్తవ్యమిత్యర్థః॥ అతోఽస్మద్వాక్యాదధికం హే వీర శాసనం న. ఇదంతో నేత్యర్థః. యతః. విహన్యమానమిచ్ఛామి త్వద్విధేన విశేషత ఇతి ॥*॥ విహన్యమానమిచ్ఛామి మద్విధేన విశేషత ఇతి పాఠే. హే వీర తవ శాసనం మద్విధేన విహన్యమానం నేచ్ఛామీతి సంబంధః ॥౧౫॥ తస్యేతి॥ తస్య వాక్యస్య వాక్యాంతే- ఉచ్చారణాంత ఇత్యర్థః ॥౧౭॥ సుగ్రీవమితి॥ సమాగతాః మిలితాః ॥౨౦॥ యదీతి॥ యమదండమివోద్యమ్య త్వయా వినిపాతితాః స్మ హతాః స్మేత్యర్థః ॥౨౧॥ ఏవం తేషామనుగమనవచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మణ్యాజ్ఞాపరిపాలనాయ వ్యవస్థామాహ. విభీషణమితి ॥౨౯॥ తత్రివి

౩ ॥ కుశస్య నగరీ రమ్యా వింధ్యపర్వతరోధసి । కుశావతీతి నామ్నా సా కృతా రామేణ ధీమతా ॥
శ్రావస్తీతి పురీ రమ్యా శ్రావితా చ లవస్య చ ॥౪॥ అయోధ్యాం విజనాం కృత్వా రాఘవో భరతస్తథా ॥*॥ స్వర్గస్య గమనోద్యోగం కృతవంతౌ మహారథౌ ॥౫॥ ఏవం సర్వం నివేద్యాశు శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే ॥*॥ విరేమ స్తే తతో దూతాస్త్వర రాజేతి చాబ్రువన్ ॥౬॥ తచ్ఛ్రుత్వా ఘోరసంకాశం కులక్షయముపస్థితమ్ ॥•॥ ప్రకృతీస్తు సమానీయ కాంచనం చ పురోహితమ్ ॥౭॥ తేషాం సర్వం యథావృత్తమబ్రవీద్రఘునందనః ॥•॥ ఆత్మనశ్చ విపర్యాసం భవిష్యం భ్రాతృభిస్సహ ॥౮॥ తతః పుత్రద్వయం వీరస్సోఽభ్యషించన్నరాధిపః ॥•॥ సుబాహుర్మధురాం లేభే శత్రుఘాతీ చ వైదిశమ్ ॥౯॥ ద్విధా కృత్వా తు తాం సేనాం మాధురీం పుత్రయోర్ద్వయోః ॥•॥ ధనం చ యుక్తం కృత్వా వై స్థాపయామాస పార్థివః ॥౧౦॥ సుబాహుం మధురాయాం చ వైదిశే శత్రుఘాతినమ్ । యయౌ స్థాప్య తదాఽయోధ్యాం రథేనైకేన రాఘవః ॥౧౧॥ స దదర్శ మహాత్మానం జ్వలంతమివ పావకమ్ । సూక్ష్మక్షౌమాంబరధరం మునిభిస్సార్ధమక్షయైః ॥౧౨॥ సోఽభివాద్య తతో రామం ప్రాంజలిః ప్రయతేంద్రియః । ఉవాచ వాక్యం ధర్మజ్ఞో ధర్మమేవానుచింతయన్ ॥౧౩॥ కృత్వాఽభిషేకం సుతయోర్యుక్తం రాఘవనందన ॥*॥ తవానుగమనే రాజన్ విద్ధి మాం కృతనిశ్చయమ్ ॥౧౪॥ న చాన్యదపి వక్తవ్యమతో వీర న శాసనమ్ । విహన్యమానమిచ్ఛామి మద్విధేన విశేషతః ॥౧౫॥ తస్య తాం బుద్ధిమక్లీబాం విజ్ఞాయ రఘునందనః ॥*॥ బాఢమిత్యేవ శత్రుఘ్నం రామో వాక్యమువాచ హ ॥౧౬॥ తస్య వాక్యస్య వాక్యాంతే వానరాః కామరూపిణః ॥*॥ ఋక్షరాక్షససంఘాశ్చ సమాపేతురనేకశః ॥౧౭॥ సుగ్రీవం తే పురస్కృత్య సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥*॥ తే రామం ద్రష్టుమనసః స్వర్గాయాభిముఖం స్థితమ్ ॥౧౮॥ దేవపుత్రా ఋషిసుతా గంధర్వాణాం సుతాస్తథా ॥*॥ రామక్షయం విదిత్వా తే సర్వ ఏవ సమాగతాః ॥౧౯॥ తే రామమభివాద్యోచుః సర్వే వానరరాక్షసాః ॥*॥ తవానుగమనే రాజన్ సంప్రాప్తాః కృతనిశ్చయాః ॥౨౦॥ యది రామ వినాఽస్మాభిర్గచ్ఛేస్త్వం పురుషోత్తమ ॥*॥ యమదండమివోద్యమ్య త్వయా స్మ వినిపాతితాః ॥౨౧॥ తైరేవముక్తః కాకుత్స్థో బాఢమిత్యబ్రవీత్ స్మయన్ ॥౨౨॥ ఏతస్మిన్నంతరే రామం సుగ్రీవోఽపి మహాబలః । ప్రణమ్య విధివద్వీరం విజ్ఞాపయితుముద్యతః ॥౨౩॥ అభిషిచ్యాంగదం వీరమాగతోఽస్మి నరే

రానుగమనం. సా రానుగమనానుమతిం ॥ ౩ ॥ కుశస్యేతి॥ కుశస్య కుశావతీపురీ. లవస్య శ్రావస్తీతి ప్రసిద్ధేత్యన్వయః ॥౪॥ ॥ఏవమితి॥ త్వరాగమనాయ త్వరితో భవ. రాజేతి రాజన్నిత్యర్థః ॥౬॥ తచ్ఛ్రుత్వేతి॥ కాంచనం. కాంచనాఖ్యం. విపర్యాసం దేహవియోగం ॥౮॥ ద్విధేతి॥ ధనం చ యుక్తం దత్త్వేతి. యథోచితం యథాశాస్త్రం విభాగం కృత్వేత్యర్థః ॥౧౪॥ న చేతి॥ అన్యన్న వక్తవ్యమితి. మా స్త్వితి న వక్తవ్యమిత్యర్థః. విహన్యమానమిత్యాది. త్వద్విధేన పరమానుగ్రాహ్యమర్థేన విహన్యమానమనుగృహ్యమాణమేవ సంపాదయితుం అత్రానమిచ్ఛామి ॥౧౫॥ యదీతి॥ యమదండమివోద్యమ్య త్వయా వినిపాతితాః స్మ హతాః స్మేత్యర్థః ॥ ౨౧॥ ఏవం తేషామనుగమనార్థవచనం శ్రుత్వా వ్యవస్థామాహ. విభీషణమిత్యాది॥౨౯॥ విభీషణస్య బ్రహ్మణా అమరత్వప్రదానప్రదర్శనాత్. స్వే తిష్ఠన్తే వా

భీషణస్య బ్రహ్మణా అమరత్వప్రదానాదిహావస్థానమేవశాస్తి- యావదితి॥ ప్రజా ధరిష్యన్తి సాస్యంతి- తావత్త్వం స్వీయం దేహం ధరిష్యసి ॥ ౨౮½ ॥ శాసితఇతి॥ శాసితః అజ్ఞప్తః ॥ ౩౦ ॥ ఆరాధయేత్యుక్తిశేషః॥ శ్లో॥ భవమద్ధత్తరాజ్యస్థః కాలేమమపరం వ్రజ॥ ఇత్యుక్త్వా ప్రదదౌ తస్మై స్వవిశ్లేషాసహిష్ణవే- శ్రీరఙ్గశాయినం స్వార్చ్యం మిక్ష్వాకుకులదైవతమ్ ॥ రఙ్గం విమానమాదాయ లఙ్కాం ప్రాయాద్విభీషణ ఇత్యుదాహరంతి- ఇతి శ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్తమిత్యన్యే ॥ ౩౨ ॥ తమితి॥ అథహనూమతోపి బ్రహ్మదత్తామరత్వాత్ యావద్రామకథా ప్రచారః భూలోకే తావత్ తద్వచనస్య ప్రార్థితత్వాత్ తథా రామేణానుజ్ఞాతత్వాచ్చ తం స్థాపయతి- జీవితఇతి- జీవితే జీవితావస్థానే కృతనిశ్చయః- అతస్స్వకృతాం ప్రతిజ్ఞాం మాస్మవృథాకృథాః మామిలోపయేత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥ ఉక్తమేవార్థం స్పష్టయతి మత్కథా ఇతి ॥ ౩౬ ॥ ఏవం జాంబవతోపి బ్రహ్మపుత్రత్వాద్బ్రహ్మణైవదత్తామరత్వాత్ స్థాపనం- తథా మైందద్వివిధయోరపి పిత్రోరశ్వినోరనుగ్రహాదమృతప్రాశనాత్స్థాపనం - జాంబవంతమితి ॥ సార్ధశ్లోకమేకాన్వయం- బ్రహ్మసుతం వృద్ధం జాంబవంతం మైందద్వివిదం చ ఏషాం దేహత్యాగకాలం తం త్రేతాహ- పంచేతి- జాంబవతా సహ యే పంచ విభీషణహనుమన్మైందద్వివిదా అమరాస్తే యావత్కలిః- ప్రతియుక్తకలియుగం చ తావత్కాలం జీవత- తత్ర హనుమద్విభీషణయోః ప్రతియ ఇతి- అన్యేషాం తు కలౌ కృష్ణావతారే నాశ ఇతి బోధ్యం॥ ౩౬½ ॥ తానితి॥ తాన్ విభీషణాదీన్ ప్రతి- ఏవముక్త్వా ఇతరాన్ ప్రతి గమనానుజ్ఞామాహ- తథేత్యర్థః- సర్వాంస్తాన్ పూర్వోక్తమేవ దర్శయతి ॥ ౩౭½ ॥ ఇతి శ్రీ మహేశ్వరతీర్థ విరచితాయాం- ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం- అష్టోత్తరశతతమస్సర్గః-

శ్వర | తవానుగమనే రాజన్ ధియం కృతవినిశ్చయమ్ ॥౨౪॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో మోహనము
తాంవరః | వానరేంద్రమథో వాచ మైత్రం గతోస్య మహంతియః ॥ ౨౫ ॥ సఖే శృణుష్వ సుగ్రీవ నత్వయా
హం వినాకృతః | గచ్ఛేయం దేవలోకం వా పరమం వా పదం మహత్ ॥ ౨౬ ॥ విభీషణమథో వాచ రా
మో రాక్షసేంద్రం మహాయశాః॥౨౬½॥ యావత్ప్రజా ధరిష్యన్తి తావత్త్వం వై విభీషణ ॥ ॥ రాక్షసేంద్ర మ
హావీర్య లంకాస్థస్త్వం ధరిష్యసి॥౨౭½॥ యావచ్చంద్రశ్చ సూర్యశ్చ యావత్తిష్ఠతి మేదినీ॥ ॥ యావచ్చ మ
త్కథా లోకే తావద్రాజ్యం తవాస్త్విహ॥౨౮½॥ శాసితస్త్వం సఖిత్వేన కార్యం తే మమ శాసనమ్ ॥ ప్ర
జాస్సంరక్ష ధర్మేణ నోత్తరం వక్తుమర్హసి ॥ ౨౯½ ॥ కించాన్యద్వక్తుమిచ్ఛామి రాక్షసేంద్ర మహామ
తే ॥ ౩౦ ॥ ఆరాధయ జగన్నాథమిక్ష్వాకుకులదైవతమ్ | ఆరాధనీయమనిశం సర్వైర్దేవైస్సవాస
వైః ॥ ౩౧ ॥ తథేతి ప్రతిజగ్రాహ రామవాక్యం విభీషణః | రాజా రాక్షసముఖ్యానాం రాఘవాజ్ఞామను
స్మరన్ | ౩౨ ॥ తమేవముక్త్వా కాకుత్స్థో హనూమన్తమథాబ్రవీత్ | జీవితే కృతబుద్ధిస్త్వం మా ప్రతిజ్ఞాం
వృథాకృథాః ॥ ౩౩ ॥ మత్కథాః ప్రచరిష్యన్తి యావల్లోకే హరీశ్వర | తావద్రమస్వ సుప్రీతో మద్వాక్య
మనుపాలయన్ ॥ ౩౪ ॥ ఏవముక్తస్తు హనుమాన్ రాఘవేణ మహాత్మనా | వాక్యం విజ్ఞాపయామాస ప
రం హర్షమవాప్య చ ॥ ౩౫ ॥ యావత్తవ కథా లోకే చరిష్యతి పావనీ | తావత్స్థాస్యామి మేదిన్యాం త
వాజ్ఞామనుపాలయన్ ॥ ౩౬ ॥ జాంబవంతం తథోక్త్వా తు వృద్ధం బ్రహ్మసుతం తథా | మైందం చ ద్వివిదం చై
వ పంచ జాంబవతా సహ ॥ ౩౭ ॥ యావత్కలిశ్చ సంప్రాప్తస్తావజ్జీవత సర్వదా ॥ ౩౭½ ॥ తానేవము
క్త్వా కాకుత్స్థస్సర్వాంస్తానృక్షవానరాన్ | ఉవాచ బాఢం గచ్ఛధ్వం మయా సార్ధం యథోదితమ్॥
౩౮½ | ఇత్యార్షే శ్రీరామాయణే అష్టోత్తరశతతమస్సర్గః. ❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

స్థానం శాస్తి- యావత్ప్రజా ఇతి॥ ధరిష్యన్తీతి- దేహానితి శేషః ॥ ౩౨ ॥ తమితి॥ అథహనూమతోపి అమరత్వం ప్రతి బ్రహ్మదత్తవరత్వాత్ - యావద్రామకథా ప్రచారః భూలోకే తావత్ తద్వచనస్య ప్రార్థితత్వాత్ తథా రామేణానుజ్ఞాతత్వాచ్చ తస్య చ స్థాపనం- జీవితఇత్యాది॥ జీవితే జీవితావస్థానే- కృతబుద్ధిః కృతనిశ్చయస్సన్ ప్రతిజ్ఞాం త్వత్కృతాం మామిలోపయ॥ ॥ మా ప్రతిజ్ఞాం విలోపయేతి చ పాఠః ॥ ౩౩ ॥ ఉక్తమేవార్థం స్పష్టీక్రియతే- మత్కథా ఇతి॥ ౩౬ ॥ జాంబవంతమితి॥ జాంబవతోపి బ్రహ్మపుత్రత్వాద్బ్రహ్మదత్తవరత్వాచ్చ స్థాపనం- మైందద్వివిదయోరపి పిత్రోరశ్వినోరనుగ్రహాదమృతప్రాశిత్వాచ్చ స్థాపనం- విభీషణాదయో యే పంచ- తేయావత్ యావత్కలిః యావత్ప్రవేశః తావజ్జీవత- కలౌ ప్రవేశనం ప్రాప్తే- దేహంత్యజతేతి శేషః ॥ ౩౭½ ॥ తానితి॥ సర్వాంస్తానితి- పంచాతిరిక్తానిత్యర్థః ॥ ౩౮½ ॥ ఇతి శ్రీ గోవిందరాజవిరచితే- మణిమకుటాఖ్యానే ఉత్తర శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే- అష్టోత్తరశతతమస్సర్గః

అథ మహాప్రస్థానవిధిః - భగవతి నిర్యాతే సతి సర్వేషాం తదనుగమనం - ప్రభాతాయామితి ॥ ౧ ॥ అగ్నిహోత్రమితి ॥ వాజపేయాతపత్రం తస్యైవ ధర్మానుష్ఠానే సాధనత్వాత్ రాజచిహ్నస్య చ సంత్యక్తత్వాదితి భావః ॥ ౨ ॥ తత ఇతి ॥ మహాప్రస్థానం నామ పరలోకగమనాయ సంకల్ప్య పూర్వం ప్రస్థానం తదర్హా క్రియేతి మహాప్రస్థానికం విధిముద్దిశ్య యావద్యత్కర్తవ్యం తం ధర్మ్యం విధివచ్చకార ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ బ్రహ్మ చావర్తయన్నిత్యకారాంతత్వమార్షం - పరం బ్రహ్మేత్యర్థః - ప్రాగస్త్యోపదిష్టం బ్రహ్మసిద్ధాంతప్రధానమహామంత్రసర్వస్వం శ్రీమద్ద్వయం మానసమావర్తయన్ త్వక్ష్యమాణోపాస్యానుసంధాన ఇత్యర్థ ఇతి కతకః - బ్రహ్మ ప్రతిపాదకోపనిషదమావర్తయన్నిత్యర్థ ఇత్యన్యే - కుశాన్ గృహీత్వా ప్రసజ్య అంగుళివివరప్రసక్తాన్ కృత్వా - ప్రయయావక్ష్యమాణాలతుణ మహాప్రస్థానవిధినేతి శేషః ॥ ౪ ॥ తదేవాహ - అవ్యాహరన్నితి ॥ నిశ్చేష్టః కించిత్పదార్థదర్శనస్పర్శనాదివిషయేంద్రియచేష్టారహితః - నిస్సుఖః పథి పాదుకాసుఖమప్యనపేక్ష్య శర్కరాకంటకాదిదుఃఖసహిష్ణుః ॥ ౫ ॥ రామస్యేతి ॥ సపద్మా పద్మహస్తా శ్రీర్లక్ష్మీః - హ్రీః - మహీదేవీ - శ్రియా ॥ హ్రీశ్చ తే - హ్రీ ... వ్యవసాయో వ్యవసాయశక్తిః సంహారశక్తిః ॥ ౬ ॥ తథా సంహారశక్తిసహకారిణాముపి మూర్తిమత్త్వమాహ - శరా ఇతి ॥ ౭ ॥ ఏవం రామప్రశక్తిసేవాదర్శితా - అథ హైరణ్యశక్తిసేవాం దర్శయతి - వేదా ఇతి ॥ గాయత్రీ సర్వరక్షీ సర్వవేదతన్మూలయజ్ఞమన్త్రాధిష్ఠాత్రీ జగద్రక్షిణీ - తస్యాః అపి మూలమోంకారో ప్యనుగతః - అనేన సర్వజ్ఞానయోగ్యో దర్శితః - వషట్కారః కర్మయాగః ॥ ౮ ॥ ఋషయశ్చేతి ॥ స్వర్గద్వారముపావృతం స్వర్గస్య బ్రహ్మలోకస్య ద్వారముపావృతం రామేణ సహోపేంద్రలోకగమనద్వారాగతానాం సర్వజంతూనాం బ్రహ్మలోకస్యైవ ప్రాప్తిరితి బోధ్యం - అత ఏవ బహుశః ప్రాగుక్తం ॥ శ్లో ॥ రామో రాజ్యముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతీతి - రామస్థితిలోకస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వాచ్చ ॥ ౯ ॥ తమితి ॥ వర్షధరాః షండాః ॥ ౧౧ ॥ త ఇతి ॥ మహాత్మానో బ్రాహ్మణాః ॥ ౧౨ ॥ మంత్రిణ ఇతి ॥ ప్రహృష్టవత్ దేహవిసర్జనే సమీపావస్థానలాభజం ప్రహర్షః - పుత్రైస్సుతస్నులబమితి ॥ ౧౩ ॥

ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం పృథువక్షా మహాయశాః । రామః కమలపత్రాక్షః పురోధసమథాబ్రవీత్ ॥
౧ ॥ అగ్నిహోత్రం వ్రజత్వగ్రే దీప్యమానం సహ ద్విజైః । వాజపేయాతపత్రం చ శోభమానం మహాప
థే ॥ ౨ ॥ తతో వసిష్ఠస్తేజస్వీ సర్వం నిరవశేషతః । చకార విధివద్ధర్మ్యం మహాప్రస్థానికం విధిమ్ ॥ ౩ ॥ తత
స్సూక్ష్మాంబరధరో బ్రహ్మ చావర్తయన్ పరమ్ । కుశాన్ గృహీత్వా పాణిభ్యాం ప్రసజ్య ప్రయయావ
థ ॥ ౪ ॥ అవ్యాహరన్ క్వచిత్కించిన్నిశ్చేష్టో నిస్సుఖః పథి । నిర్జగామ గృహాత్తస్మాద్దీప్యమాన ఇవాంశుమాన్ ॥
౫ ॥ రామస్య దక్షిణే పార్శ్వే సపద్మా శ్రీరుపాశ్రితా । సవ్యే తు హ్రీర్మహాదేవీ వ్యవసాయస్తథాగ్ర
తః ॥ ౬ ॥ శరా నానావిధాశ్చాపి ధనురాయతముత్తమమ్ । తథాయుధాని తే సర్వే యయుః పురుషవిగ్ర
హాః ॥ ౭ ॥ వేదా బ్రాహ్మణరూపేణ గాయత్రీ సర్వరక్షిణీ । ఓంకారోథ వషట్కారస్సర్వే రామమనువ్ర
తాః ॥ ౮ ॥ ఋషయశ్చ మహాత్మానస్సర్వ ఏవ మహీసురాః । అన్వగచ్ఛన్మహాత్మానం స్వర్గద్వారముపావృ
తమ్ ॥ ౯ ॥ తం యాంతమనుగచ్ఛంతి హ్యంతఃపురచరాః స్త్రియః । సవృద్ధబాలదాసీకాస్సవర్షధరకింక
రాః ॥ ౧౦ ॥ సాంతఃపురశ్చ భరతశ్శత్రుఘ్నసహితో యయౌ । రామం గతిముపాగమ్య సాగ్నిహోత్ర
మనువ్రతః ॥ ౧౧ ॥ తే చ సర్వే మహాత్మానస్సాగ్నిహోత్రాస్సమాగతాః । సపుత్రదారాః కాకుత్స్థ
మనుజగ్ముర్మహామతిమ్ ॥ ౧౨ ॥ మంత్రిణో భృత్యవర్గాశ్చ సపుత్రపశుబాంధవాః । సర్వే సహానుగా రా
మమన్వగచ్ఛన్ ప్రహృష్టవత్ ॥ ౧౩ ॥ తతస్సర్వాః ప్రకృతయో హృష్టపుష్టజనావృతాః । గచ్ఛంతమన్వ
గచ్ఛంత రాఘవం గుణరంజితాః ॥ ౧౪ ॥ తతస్సస్త్రీపుమాంసస్తే సపక్షిపశువాహనాః । రాఘవస్యాను
గాస్సర్వే హృష్టా విగతకల్మషాః ॥ ౧౫ ॥ స్నాతాః ప్రముదితాస్సర్వే హృష్టాః పుష్టాశ్చ వానరాః । దృఢం

ప్రభాతాయామిత్యాది ॥ ౧ ॥ అగ్నిహోత్రమితి ॥ వాజపేయాతపత్రం చేతి - తస్య ధర్మానుష్ఠానదీప్తత్వాత్ - రాజచిహ్నస్య సంన్యస్తత్వాచ్చ - సీతాయాః పత్న్యాః శ్రీత్వాదగ్నిహోత్రపూర్వమేవోక్తం ॥ ౨ ॥ తత ఇతి ॥ మహాప్రస్థానమహార్హేతి - మహాప్రస్థానికం ॥ ౩ ॥ తత ఇతి ॥ పరం బ్రహ్మ చావర్తయన్నితి - అకారాంతత్వమార్షం - దేవమంత్రమిత్యర్థః - ప్రసజ్య గృహీత్వేతి - అంగుళీవివరప్రసక్తం కృత్వేత్యర్థః ॥ ౪ ॥ అవ్యాహరన్నితి ॥ నిశ్చేష్టః కించిత్పదార్థదర్శనశ్రవణస్పర్శనాదివిషయకేంద్రియచేష్టారహిత ఇత్యర్థః - నిస్సుఖః పథి పాదుకాదిసుఖము పేక్ష్య శర్కరాకంటకబాధాపోఢుమనుద్యుక్తః నిర్జగామేత్యర్థః ॥ ౫ ॥ రామస్యేతి ॥ పద్మా ... ॥ ౯ ॥ తమితి ॥ వర్షధరాః షండాః ॥ ౧౨ ॥ మంత్రిణ ఇతి ॥ ప్రహృష్టవత్ దేహవిసర్జనే సమీపావస్థానజః ప్రహర్షః ॥ ౧౫ ॥ స్నాతా ఇతి ॥ కిలకిలాశబ్దేతి - ఉత్కలితమితి శేషః - సర్వమితి - వానరబలమితి శేషః ॥ ౧౬ ॥ నేతి ॥ శ్రీ ... ఇతి - భగవదనుచరాః ॥ ౧౫ ॥ స్నాతా ఇతి ॥ కిలకిలాశబ్దైరితి - ఉత్కలితమితి శేషః - సర్వమితి - వానరబలమితి శేషః ॥ ౧౬ ॥ నేతి ॥ శ్రీరితి ఇతి - భగవదనుచరాః

ష్ఠా తా ఇతి ॥ దృఢం దృఢానుగమననిశ్చయం - కిలకిలాశబ్దైరుపలక్షితం - సర్వం - వానరబలమితి శేషః ॥ ౧౬ ॥ నేతి ॥ దీనో దీనాకృతిః - వ్రీడితః గతే రామే కథమహం తిష్ఠామీతి లజ్జావశాన్న రామానుగమనం - కింతు సంతోషేణైవేత్యర్థః - ప్రముదితం సర్వం పరమాద్భుతం పరలోకగమనాయైకం హర్షయుక్తమిత్యాశ్చర్యకరమభూదిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ యానీతి ॥ అంతర్ధానగతాని భూతప్రేతపిశాచాని భ్ర[illegible]కాశ్యాదీని చ ॥ ౨౦ ॥ యానీతి ॥ స్థావరాణీతి - స్థావరాణామనుగమనం భగవతో రామస్య సదయావలోకనేన తదా సంజ్ఞానశ్రీ[illegible] వాదుపపద్యతే ॥ ౨౧ ॥ నేతి ॥ ఉచ్ఛ్వసత్ సప్రాణమాత్రమిత్యర్థః - సుసూక్ష్మమపి న దృశ్యతే అననుయాతమితి శేషః ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - శ్రీరామాయణతత్త్వదీపికాఖ్యాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - నవోత్తరశతతమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అథ రామేణ స్వస్వరూపం ప్రాప్య పశ్చాత్ స్వజంతూనాం పితామహానుమత్యా బ్రహ్మలోకాదర్వాచీనే బ్రహ్మలోకసమానే సంతానకలోకే స్థాపనం - అధ్యర్ధేతి ॥ అర్ధాధికం యోజనం గత్వేత్యర్థః - పశ్చాన్ముఖాశ్రితాం పశ్చాన్ముఖేన స్రోతసా శ్రితాం ॥ ౧ ॥ తామితి ॥ తం దేశం స్వర్గప్రాపకదేశం ॥ ౨ ॥ అథేతి ॥ తస్మిన్ ముహూర్తే లోకపితామహో బ్రహ్మా ఆయయావిత్యుత్తరేణాన్వయః - రామపరికరస్య యోచితలోకప్రాపణార్థమితి శేషః ॥ ౩ ॥ ఆయయావితి ॥ స్వర్గాయ స్వర్గగమనాయ ॥ ౪ ॥ దివ్యేతి ॥ ప్రథమతో దివ్యతేజసావృతం వ్యోమ - స్వయంప్రభైః స్వయమేవ ప్రకాశాంతరనైరపేక్ష్యేణ ప్రకాశమానైః స్వర్గిభిః స్వతేజోభిః కిరణైరనుత్తమం అతిశయేన జ్యోతిర్భూతం జ్యోతిర్మయమభూదిత్యర్థః ॥ ౫ ॥ పుణ్యా ఇతి ॥ మహౌఘవత్ మహాసమృద్ధిమతీతి శేషః ॥ ౬ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తూర్యశతైస్సంకీర్ణే తస్మిన్ కాల ఇత్యర్థః - గంధర్వాప్సరసంకులే గంధర్వాప్సరసాం సంకులమితి యావత్ - పద్భ్యాం సముపచక్రమే గంతుమితి శేషః ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ అంతరిక్షాత్ వ్యోమమార్గాదభాషతేత్యర్థః - హే విష్ణో లోకానుగ్రహాయ గృహీతమనుష్యశరీర బ్రహ్మన్ - రాఘవ దిష్ట్యా ప్రాప్తోసి మాయాగృహీతదశరథ[illegible] నటనయోగ్యమనుష్యశరీరవిసర్జనకాలం ప్రాప్తోసీతి - భద్రమస్తు కల్యాణమస్తు - ఆద్యాగచ్ఛ - యత్ర లోకాత్ మనుష్యలోకం గతః తం లోకమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ భ్రాతృభిరితి ॥ తదర్థం దేవాః [illegible] ప్రియం

కిలకిలాశబ్దైస్సర్వం రామమనువ్రతమ్ ॥ ౧౬ ॥ న తత్ర కశ్చిద్దీనో వా వ్రీడితో వాపి దుఃఖితః । హృష్టం ప్రముదితం సర్వం బభూవ పరమాద్భుతమ్ ॥ ౧౭ ॥ ద్రష్టుకామోఽథ నిర్యాంతం రామం జానపదో జనః । యః ప్రాప్తస్సోఽపి దృష్ట్వైవ స్వర్గాయానుగతో ముదా ॥ ౧౮ ॥ ఋక్షవానరరక్షాంసి జనాశ్చ పురవాసినః । ఆగచ్ఛన్ పరయా భక్త్యా పృష్ఠతస్సుసమాహితాః ॥ ౧౯ ॥ యాని భూతాని నగరేఽప్యంతర్ధానగతాని చ । రాఘవం తాన్యనుయయుస్స్వర్గాయ సముపస్థితమ్ ॥ ౨౦ ॥ యాని పశ్యంతి కాకుత్స్థం స్థావరాణి చరాణి చ । సర్వాణి రామగమనేఽనుజగ్ముర్హి తాన్యపి ॥ ౨౧ ॥ నోచ్ఛ్వసత్తదయోధ్యాయాం సుసూక్ష్మమపి దృశ్యతే । తిర్యగ్యోనిగతాశ్చాపి సర్వే రామమనువ్రతాః ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే నవోత్తరశతతమస్సర్గః

అధ్యర్ధయోజనం గత్వా నదీం పశ్చాన్ముఖాశ్రితామ్ । సరయూం పుణ్యసలిలాం దదర్శ రఘునందనః ॥ ౧ ॥ తాం నదీమాకులావర్తాం సర్వత్రానుసరన్నృపః । ఆగతస్సప్రజో రామస్తం దేశం రఘునందనః ॥ ౨ ॥ అథ తస్మిన్ముహూర్తే తు బ్రహ్మా లోకపితామహః । సర్వైః పరివృతో దేవైరృషిభిశ్చ మహాత్మభిః ॥ ౩ ॥ ఆయయౌ యత్ర కాకుత్స్థస్స్వర్గాయ సముపస్థితః । విమానశతకోటీభిర్దివ్యాభిరభిసంవృతః ॥ ౪ ॥ దివ్యతేజోవృతం వ్యోమ జ్యోతిర్భూతమనుత్తమమ్ । స్వయంప్రభైస్స్వతేజోభిస్స్వర్గిభిః పుణ్యకర్మభిః ॥ ౫ ॥ పుణ్యా వాతా వవుశ్చైవ గంధవంతస్సుఖప్రదాః । పపాత పుష్పవృష్టిశ్చ దేవైర్ముక్తా మహౌఘవత్ ॥ ౬ ॥ తస్మింస్తూర్యశతైః కీర్ణే గంధర్వాప్సరసంకులే । సరయూసలిలం రామః పద్భ్యాం సముపచక్రమే ॥ ౭ ॥ తతః పితామహో వాణీమంతరిక్షాదభాషత । ఆగచ్ఛ విష్ణో భద్రం తే దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి రాఘవ ॥ ౮ ॥

ఖాదినా ఆకృష్యకృతే నేతి శేషః ॥ ౧౯ ॥ యానీతి ॥ స్వర్గాయ బ్రహ్మలోకగమనాయ ॥ ౨౧ ॥ నేతి ॥ ఉచ్ఛ్వసత్ - సప్రాణమిత్యర్థః - సుసూక్ష్మమపి న దృశ్యతే - అననుయాతమితి శేషః ॥ ౨౨ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - నవోత్తరశతతమస్సర్గః - ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

అధ్యర్ధేత్యాది ॥ అర్ధాధికం యోజనం అధ్యర్ధయోజనం - పశ్చాన్ముఖాశ్రితాం - పశ్చాన్ముఖేన స్వేనాశ్రితాం ॥ ౪ ॥ దివ్యేతి ॥ స్వయంప్రభైః స్వే[illegible] వినా స్వయమేవ ప్రకాశమానైః ॥ ౫ ॥ పుణ్యా ఇతి ॥ మహౌఘవత్ - మహాసమృద్ధా ॥ ౬ ॥ తస్మిన్నితి ॥ గంధర్వాప్సరస్సంకులే - గంధర్వాప్సరస్సంకులే - పద్భ్యాం సముపచక్రమే గంతుమితి శేషః ॥ ౭ ॥ తత ఇతి ॥ అంతరిక్షాత్ ఆకాశమాగత్యాభాషతేత్యర్థః ॥ ౮ ॥

లోకం ప్రవిశ - అత్ర భ్రాతృభిరిత్యనువాదేన లక్ష్మణస్యాపి తదానీం తత్రాగమనం సూచయతీత్యర్థః - ఇతి - కతకః [illegible] ॥ [illegible] ॥ ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి శ్రుత్యుక్తపరమాకాశం [illegible] వ్యాఖ్యాతమ్ [illegible] ప్రవిశ స్వకాం [illegible] యద్వాకాశం సనాతనం - యద్వా - సనాతనమాకాశం [illegible] స్వకామితి - కతక [illegible] ॥ [illegible] ॥ వైష్ణవీం తాం మహాతేజ [illegible] ప్రవిశ [illegible] [illegible]

[illegible] ॥ ౯ ॥ త్వం హీతి ॥ [illegible] ॥ ౧౦ ॥ తత్ర [illegible] ॥ ౧౧ ॥ [illegible] ॥ ౧౨ ॥ తత ఇతి ॥ [illegible] ॥ ౧౩ ॥ [illegible] ॥ ౧౪ ॥ సర్వమితి ॥ [illegible] సర్వం హృష్టం ప్రముదితం సుసంపూర్ణమనోరథం గతకల్మషం చ జాతమితి తైర్దేవైస్సాధు సాధ్వితి భాషితం ॥ ౧౫ ॥ అథేతి ॥ [illegible] ఏషాం లోకమితి ॥ [illegible] ॥ ౧౬ ॥ [illegible]

భ్రాతృభిస్సహ దేవాభైః ప్రవిశస్వ స్వకాం తనుమ్ । యామిచ్ఛసి మహాబాహో తాం తనుం ప్రవిశ స్వకామ్ ॥ ౮ ॥ వైష్ణవీం తాం మహాతేజో యద్వాకాశం సనాతనమ్ ॥ ౯ ॥ త్వం హి లోకగతిర్దేవ న త్వాం కేచిత్ప్రజానతే । ఋతే మాయాం విశాలాక్షీం తవ పూర్వపరిగ్రహామ్ ॥ ౧౦ ॥ త్వమచింత్యం మహద్భూతమక్షయం చాజరం తథా । యామిచ్ఛసి మహాతేజస్తాం తనుం ప్రవిశ స్వయమ్ ॥ ౧౧ ॥ పితామహవచశ్శ్రుత్వా వినిశ్చిత్య మహామతిః । వివేశ వైష్ణవం తేజస్సశరీరస్సహానుజః ॥ ౧౨ ॥ తతో విష్ణుమయం దేవం పూజయంతి స్మ దేవతాః । సాధ్యా మరుద్గణాశ్చైవ సేంద్రాస్సాగ్నిపురోగమాః ॥ ౧౩ ॥ యే చ దివ్యా ఋషిగణా గంధర్వాప్సరసశ్చ యాః । సుపర్ణనాగయక్షాశ్చ దైత్యదానవరాక్షసాః ॥ ౧౪ ॥ సర్వం పుష్టం ప్రముదితం సుసంపూర్ణమనోరథమ్ । సాధు సాధ్వితి తైర్దేవైస్త్రిదివం గతకల్మషమ్ ॥ ౧౫ ॥ అథ విష్ణుర్మహాతేజాః పితామహమువాచ హ । ఏషాం లోకం జనౌఘానాం దాతుమర్హసి సువ్రత ॥ ౧౬ ॥ ఇమే హి సర్వే స్నేహాన్మామనుయాతా మనస్వినః । భక్తా హి భజితవ్యాశ్చ త్యక్తాత్మానశ్చ మ

భ్రాతృభిరితి ॥ స్వకాం తనుమితి - త్వం విష్ణుత్వం - లక్ష్మణశ్శేషత్వం - భరతో గరుడత్వం - శత్రుఘ్నో విష్వక్సేనత్వమిత్యర్థః - తద్వాకాశం సనాతనం ॥ * ॥ ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి శ్రుత్యుక్తపరమాకాశం - విష్ణ్వవతారకులస్థానం వైకుంఠం వా ప్రవిశేత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అనంతరోక్తవస్తు వివృణోతి - త్వంహీత్యాదినా - మాయాం లక్ష్మీం పూర్వపరిగ్రహం - అనాదితయా పరిగృహ్యమాణాం నిత్యానపాయినీమిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ త్వమితి ॥ సర్వసంగ్రహం సర్వానుగ్రాహకం ॥ * ॥ అక్షయం సర్వసంగ్రహమితి చ పాఠః ॥ ౧౫ ॥ అథేత్యాది ॥ విష్ణుః [illegible] లోకం దాతుమర్హసి - అతివాహికతయా దాతుమర్హసీత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ కథం బ్రహ్మాదిద్వారకాహితానామేషాం

స్నేహాదేతే మామనుయాతాః అనుగమనం ప్రాప్తాః- భక్తాః అతఏవ మే భజితవ్యాః భజనీయాః- మత్కృతే మద్విషయే త్యాగాః సహిష్ణవో యా తక్త
ర్గాన్యకత్య క్తశరీరాః- అతః ఏషాం తావృశలోకదానముచితమితిభావః ॥ ❀ ॥ భక్తా హిభాషిత వ్యా ఇతి పాఠే యతఇమే భక్తా అతఇమే భా
షితవ్యాః- ఏతత్ప్రయోజనార్థం భవంతః ప్రతిఆపత్యం మయా వక్తవ్యా ఇత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥ తదితి ॥ లోకగురుస్సర్వజగత్కర్తా వేదాది
కర్తృత్వాద్వా- ప్రభుః సిద్ధసంకల్పః- హితానిసిద్ధకర్మఫలప్రాప్త్యనుభవ సమర్థః- ఇమే త్వయా సహ సమాగతాః సంతానకా
ఖ్యలోకాన్ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిద్వారాము క్తజనస్థానాన్ యాస్యంతి ॥ ౧౭ ॥ ననుకథం బ్రహ్మప్రాప్తి బ్రహ్మలోకో వానర
ప్రాప్యస్యాత్- యత్పూర్వం యచ్చేతి ॥ తిర్యగ్గతం పశుపక్ష్యాదిరూపం కించిద్వస్తు త్వామేవ విష్ణుమిత్యనుచింతయత్ యత్కించిత్పూర్వార్థం ౧౮
త్వన భావయన్ త్వయి భక్త్యా ప్రాణాం స్త్యక్ష్యతి- తత్సంతాననామలోకేనివత్స్యతి- కింపునర్వక్తవ్యం ఏతే ఇత్యర్థః- ౨౦
సనుగమనపూర్వకం ప్రాణాం స్త్యక్ష్యంతి తే సంతానే నివత్స్యంతీతి ॥ ౧౯ ॥ కో సౌ సంతానలోకః ప్రాప్యతే- బ్రహ్మగుణైః బ్రహ్మ
సంబంధిసర్వసుఖైర్యుక్తే- బ్రహ్మలోకాదనంతరే వ్యవహితే- అనేనతత్స్థితా నామపి క్రమేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిర్బ్ర
హ్మణా సహముక్తిస్సూచితా ॥ ౨౦ ॥ పూర్వార్ధం స్వతో వానరాణాం సాంతానికలోకప్రాప్తిమ్యుపదశ్య దేవాద్యంశానాం సుగ్రీవాదీనాంతత్తద్దే
వస్వరూపప్రాప్తిమాహ- వానరాశ్చేతి- శ్లోకద్వయమేకాన్వయం- వానరాస్సుగ్రీవాదయః- ఋక్షాజాంబవదాదయః- స్వకాంస్వీయాం
యోనిం దేవయోనిం స్వస్వదేవరూపం- యయుః- తదేవాహ- యేభ్యస్సురేభ్యో వినిస్సృతాః తేషు ప్రవివిశుః- తదేవవివృణోతి- సుగ్రీవస్సూర్యమండలం ప్రవివేశ- అత్ర పితృపదేన
సర్వేపి భవిష్యంతర్ధేః ॥ పితౄన్ స్వాన్ పితౄన్ సర్వే తేపునరవితాః ప్రాప్తాః ॥ ౨౨ ॥ ఉక్తార్థముపసంహరతి ॥ తథేతి- దేవేశే పి
తామహే తథోక్తవతి అనన్యప్రవిశన్ సాంతనమిత్యుక్తవతి సతి- గోప్రతారం గోప్రతారాఖ్యంతీర్థం సాగరముపాగతాస్సంతః సర్వే- హ
ర్షపూర్ణాశ్రువిక్లబాః ఆనందబాష్పపూర్ణాలోచనాః విక్లబమనస్కాః సరయూం భేజిరే ॥ ౨౩ ॥ అవగాహ్యేతి ॥ అవగాహ్య ప్రాణినః ప్రాణ
గాహ్య ప్రహృష్టవత్ ప్రహృష్టః సన్ తద్యథా మానుషందేహముత్సృజ్య విమానమధ్యరోహత ॥ ౨౪ ॥ తిర్యగితి ॥ తిర్యగ్యోనిగతానాం శతాని- తిర్యగ్యో
గతానాం శతాన్యనేకాని- సరయూజలం తద్దివ్యం గాహం ప్రాప్య- ప్రభాసురాణి వపూంషి ఏషాం తాదృశాని భూత్వా- త్రిదివం జగ్ముః- దేవాః- ది
వ్యాదివ్యేన వపుషా తతో దివ్యేన వపుషా దీప్తా దేవా ఇవాభవన్ ॥ ౨౫ ॥ గత్వేతి ॥ అథ స్థావరాణి వృక్షాదీని చరాణి పశ్వాదీని సరయూతోయం ౨౭
గత్వా తత్తోయవిక్లేదం ప్రాప్య తత్తోయమజ్జనం ప్రాప్య- దేవలోకముపాగమన్ కల్పవృక్షకామగవ్యాదిస్వరూపం ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥

తత్కృతే ॥ ౧౬ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా వచనం బ్రహ్మా లోకగురుః ప్రభుః ॥ ❀ ॥ లోకాన్ సంతానకాన్నామ
యాస్యంతీమే సమాగతాః ॥ ౧౭ ॥ యచ్చ తిర్యగ్గతం కించిత్ త్వామేవమనుచింతయత్ । ❀ ॥ ప్రాణాం
స్త్యక్ష్యతి భక్త్యా వై తత్సంతానే నివత్స్యతి ॥ ౧౮ ॥ సర్వైర్వై బ్రహ్మగుణైర్యుక్తే బ్రహ్మలోకా
దనంతరే ॥ ౨౦ ॥ వానరాశ్చ స్వకాం యోనిమృక్షాశ్చైవ తథా యయుః । యేభ్యో వినిస్సృతాస్సర్వే
సురేభ్యస్సురసంభవాః ॥ ౨౧ ॥ తేషు ప్రవివిశుశ్చైవ సుగ్రీవస్సూర్యమండలమ్ । పశ్యతాం సర్వదేవానాం
స్వాన్ పితౄన్ ప్రతిపేదిరే ॥ ౨౨ ॥ తథోక్తవతి దేవేశే గోప్రతారముపాగతాః । భేజిరే సరయూం సర్వే
హర్షపూర్ణాశ్రువిక్లబాః । ౨౩ ॥ అవగాహ్య జలం యో యః ప్రాణీ హ్యాసీత్ ప్రహృష్టవత్ ।
మానుషం దేహముత్సృజ్య విమానం సోధ్యరోహత ॥ ౨౪ ॥ తిర్యగ్యోనిగతానాం చ శతాని సరయూజలం సం
ప్రాప్య త్రిదివం జగ్ముః ప్రభాసురవపూంషి చ ॥ ౨౫ ॥ దివ్యా దివ్యేన వపుషా దేవా దీప్తా ఇవాభవన్ ॥ ౨౫ ॥
గత్వా తు సరయూతోయం స్థావరాణి చరాణి చ । ॥ ప్రాప్య తత్తోయవిక్లేదం దేవలోకముపాగమన్ ।
౨౭ ॥ తస్మిన్నపి సమాపన్నా ఋక్షవానరరాక్షసాః ॥ ॥ తేపి స్వర్గం ప్రవివిశుర్దేహాన్నిక్షిప్య చాంభసి ॥ ౨౮ ॥

బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరిత్యత్రాహ- ఇమేహీతి- భక్తాః- భక్తిమంతః- మత్కృతే త్యక్తప్రాణాః ॥ ౧౬ ॥ తదితి ॥ సాంతానికాన్- సాంతాని
కాఖ్యాన్- లోకాన్ సంప్రాప్స్యంతి- యాస్యంతీత్యల్లోకమితిశేషః ॥ ౧౭ ॥ కేవలం సుతవినతతఃపరగమనమపి యో రామభక్తాః తేపివిష్ణు
లోకం ప్రాప్స్యంతీత్యాహ- యచ్చేతి ॥ బ్రహ్మలోకాదనంతరే- అనన్యత్వం- సోహం సర్వైః బ్రహ్మగుణైః యుక్తే- ఏకసర్గతః ప్రతిష్ఠేష్వ
త్రమేషు తమేష్వితి అస్తి తేః- సర్వగుణైర్నిత్యయుక్తే సాంతానికే నివత్స్యంతీత్యనుకర్షః ॥ ౨౦ ॥ వానరాణాం- అధికారికదేవానాం
తత్తత్తద్దేవశరీరప్రవేశ ఏవేత్యాహ- వానరాశ్చేత్యాదినా ॥ ౨౨ ॥ తథేతి ॥ గోప్రతారం గోప్రతారాఖ్యంతీర్థం- హర్షపూర్ణాః
శ్రువిక్లబాః- ఆనందబాష్పపూర్ణాలోచనాః క్లబధృష్టయః ॥ ౨౪ ॥ గత్వేతి ॥ తత్తోయవిక్లేదం తోయ ౨౦ ॥ ౨౮ ॥ తత్రఇతి ॥ దివంవర
మారోప్యైశ్చర్యం త్రిదశైర్నిత్యసూరిభిస్సదా పశ్యంతితద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ ❀ ॥ జగామ త్రిదశైస్సార్ధం సహ హృష్టై ర్ధావంమహదితి

ప్యన్నితి॥ తస్మిన్ సరయూజలే సమాపన్నాస్త్యక్తదేహాః తేపి సర్వే దేహానన్తపి [illegible] - స్స్వర్గం సన్తానకం [illegible] ॥౨౪॥ తతస్సమితి స్సమాగతాన్ దేవైర్దివ్యం తరిష్యే స్వసమీపం ప్రాప్తాన్ - దివి తత్ర దివి స్వర్గే స్థాపయిత్వా - స్వయం భగవదాగమనేన హృష్టైర్దేవైర్హమహత్ త్రిదివం జగామ॥౨౫॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం దశోత్తరశతతమస్సర్గః॥

అథ తత్ప్రాప్య ఫలోపదేశః - ఏతావదితి॥ సోత్తరం ఉత్తరకాండసహితం - బ్రహ్మపూజితం - బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన భగవదవతారవిషయత్వాత్పూజితం - కించ బ్రహ్మర్షిభిః మహర్షిభిః పూజితం - బ్రహ్మణా స్వయం ప్రవర్తితం వాల్మీకినా కారితత్వాత్ - ముఖ్యం సర్వాఖ్యానేభ్యశ్శ్రేష్ఠం రామాయణమితి ఖ్యాతం - వాల్మీకినా కృతమేతదాఖ్యానమేతావదేవ ఏతావచ్ఛ్లోకసర్గకాండసంఖ్యాకమేవ - న న్యూనం నాధికమిత్యర్థః ॥౧॥ అథ పూర్వసర్గస్యానుపూర్వ్యం కావ్యస్యాపవర్గాంతసాధకత్వేన శ్రోతవ్యార్థత్వప్రతిపాదనం - తత ఇతి॥ తతో భక్తజనస్య స్వర్గప్రాపణానంతరం - స్వయమపి విష్ణురుపేంద్రత్వం ప్రాప్తః - స్వర్గలోకే మహేంద్రలోకే - యథాపురం యథాపూర్వం - ప్రతిష్ఠితః - ఏవం తర్హి కిం స పరిచ్ఛేదస్సనేత్యాహ - యేనేతి॥ యేన సచరాచరం త్రైలోక్యం జగదుపాదానత్వేన వ్యాప్తం - స్సర్వప్రతిష్ఠితత్వం తు మనుష్యదేహధారణవన్మాయికమితి భావః ॥౨॥ తత ఇతి॥ తతోస్య కావ్యస్య జగదుపాదానకారణావతారచరిత్రాఖ్యానత్వాద్దేవాదయోపి దివ్యం రామాయణం దివి శృణ్వంతి ॥౩॥ ఇదమితి॥ యత ఏవమతః ఇదమాఖ్యానమాయుష్యమిత్యాదిః [illegible] సదాయుష్యవర్ధనకమిత్యర్థః - సౌభాగ్యం సౌభాగ్యవర్ధనం - వేదసమం వేదవత్ బ్రహ్మవిషయత్వేపి పౌరుషేయత్వేన వేదతః కించిన్న్యూనమిత్యర్థః ౬ ॥ ఏతదితి॥ లోకేస్మిన్ మహీయత ఇత్యర్థః - ప్రేత్య పరలోకోత్తరమపి - ఇహ చ ప్రేత్య లోకే ఇహలోకే చ - మహీయతే - ఇహలోకే పూజా చ త్యవిచ్ఛేదాత్ ॥౮॥ తతః పరమయోధ్యాకే సరూపేణ [illegible] విష్యత్వాన్తాంతమాహ - అయోధ్యాపీతి॥ రమ్యాఽయోధ్యాపుర్యపి బహూన్ వర్షగణాన్ శూన్యా సతీ - కాలాంతరే ఋషభం రాజానం ప్రాప్య - నివాసం శ్రయిత్వా ఉపయాస్యతి - అత్ర కథ

తతస్సమాగతాన్ సర్వాన్ స్థాప్య లోకగురుర్దివి । హృష్టైః ప్రముదితో దేవైర్జగామ త్రిదివం మహత్ ॥ ౨౫ ॥ ఇత్యుత్తరశ్రీరామాయణే - దశోత్తరశతతమస్సర్గః॥

ఏతావదేతదాఖ్యానం సోత్తరం బ్రహ్మపూజితమ్ । రామాయణమితి ఖ్యాతం ముఖ్యం వాల్మీకినా కృతమ్ ॥ ౧ ॥ తతః ప్రతిష్ఠితో విష్ణుస్స్వర్గలోకే యథా పురా । యేన వ్యాప్తమిదం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ॥ ౨ ॥ తతో దేవాస్సగంధర్వాస్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః । నిత్యం శృణ్వంతి సంహృష్టాః దివ్యం రామాయణం దివి ॥ ౩ ॥ ఇదమాఖ్యానమాయుష్యం సౌభాగ్యం పాపనాశనమ్ । రామాయణం వేదసమం శ్రాద్ధేషు శ్రావయేద్బుధః ॥ ౪ ॥ అపుత్రో లభతే పుత్రమధనో లభతే ధనమ్ । సర్వపాపైః ప్రముచ్యేత పాదమప్యస్య యః పఠేత్ ॥ ౫ ॥ పాపాన్యపి చ యః కుర్యాదహన్యహని మానవః । పఠత్యేకమపి శ్లోకం పాపాత్స పరిముచ్యతే ॥ ౬ ॥ వాచకాయ చ దాతవ్యం వస్త్రం ధేనుం హిరణ్యకమ్ । వాచకే పరితుష్టే తు తుష్టాస్స్యుస్సర్వదేవతాః ॥ ౭ ॥ ఏతదాఖ్యానమాయుష్యం పఠన్ రామాయణం నరః । సపుత్రపౌత్రో లోకేస్మిన్ ప్రేత్య చేహ మహీయతే ॥ ౮ ॥ అయోధ్యాపి పురీ రమ్యా శూన్యా వర్షగణాన్ బహూన్ । ఋషభం ప్రాప్య రాజానం నివాసముపయాస్యతి ॥ ౯ ॥ ఏతదాఖ్యానమాయుష్యం సభవిష్యం సహోత్తరమ్ । కృత

గరః ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే మణిముకుటాఖ్యానే ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యానే - దశాధికశతతమస్సర్గః॥

అస్య కావ్యస్య అపవర్గాంతసాధకత్వయా కథాశేషానువాదపూర్వకం పఠనశ్రవణాదిఫలముపదిశ్యతే - ఏతావదిత్యాది - సోత్తరమ్ ఉత్తరకాండసహితం - ముఖ్యం సర్వాఖ్యానేభ్యః ప్రశస్తమేతదాఖ్యానం ఏతావదేవ సమర్యాదం - ఏతావచ్ఛ్లోకసర్గకాండసంఖ్యాకమేవ - న న్యూనం నాధికం ॥ ౧ ॥ తత ఇతి॥ తతః స్వభక్తజనస్య - స్వలోకప్రాపణానంతరం విష్ణుస్స్వర్గలోకే పరమవ్యోమ్ని వైకుంఠే యథాపురం యథాపూర్వం ప్రతిష్ఠితః - స్వర్గశబ్దస్య లోకపరత్వం [illegible] విష్ణుం విశినష్టి - యేనేతి ॥ ౨ ॥ ఇదం చ రామాయణం - న కేవలం మనుష్యాణాం భోగ్యం - కింతు దేవతానామపి భోగ్యమిత్యాహ - తత ఇతి॥ తతః బ్రహ్మస్థానప్రాప్తత్వాదేః ॥ ౩ ॥ ఇదమితి॥ ఇదమాఖ్యానం రామాయణరూపమాయుష్యమాయుర్వర్ధనం - సౌభాగ్యం సౌభాగ్యవర్ధనం శ్రాద్ధే చ శ్రావయేత్ - అక్షయ్యపితృతృప్త్యర్థమితి శేషః ॥ ౪ ॥ ఏతదితి॥ లోకేస్మిన్ మహీయత ఇత్యనుకర్షః ॥ ౮ ॥ అయోధ్యేతి॥ నివాసం సజనాశ్రయత్వం ॥ ౯ ॥ ఏతదాఖ్యానమితి॥ సహోత్తరమితి అభిషేకానంతరవృత్తాంతం - సీతాభూప్రవేశానంతరభావివృత్తాంతస్తు సభవిష్యమిత్యుచ్యతే - కృతవాన్ - ప్రచేతసః పుత్రః - రామాయణం బ్ర

ః-ఏవంచాయోధ్యావిషయే ఋషిభిర్దత్తే భరతేనాయోధ్యాదేశే నందిగ్రామే స్థితే స్వవరక్షిత ఇతి ద్రష్టవ్యమితి-తత్ర మానం చింత్యం ॥ ※ ॥ త్యేన చరితపెరాజక స్వర్గలాభేన చైవహి - వనాయాముఖ్యయథా రాజ్యం త్యాజ్యం రఘునందనేతి పూర్వం భరతో త్యాజ్యవిరుద్ధం చ - తథాశ్లో ॥ భ్రాతరశ్చాపి శత్రుఘ్నస్తయోరాదావుభౌ తు భో - రాఘవస్యానుగమనే నిశ్చితాత్మానౌ స్వయం - రాఘవ స్తుచతుర్బాహు రభూత్తస్య కంబుయోః-ఉభౌ భరత శత్రుఘ్నౌ శంఖచక్రే బభూవతురితి వాక్యవిరుద్ధం - చేత్యస్య ॥ ౯ ॥ ఏతదితి సత్యవిష్ణ్వంభగవద్వ్యా నానంతరం భగవదయోధ్యావృత్తాంతకథన సహితం నహి ఉత్తర సీతాపదేశే చాఖ్యానమిత్యత్ర నాత్రాస్తినోత్తరకాండమనూక్తం - ప్రచేతసః పుత్రో వాల్మీకిః-ఏతద్రామాయణాఖ్యానం కృతవాన్ - ప్రచేతసః పుత్ర ఇత్యుక్తా రాధిక్యమాహ త్వాత్ - తస్య బ్రహ్మహిరణ్యగర్భో వ్యాసప్రభవతి - తస్య వేదోపబృంహణతయా సర్వార్థసాధకతయా చాంగీకృతవానితి ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీమహేశ్వరతీర్థవిరచితాయాం -

ఉత్తరశ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాయాం - ఏకాదశోత్తరశతతమస్సర్గః -

హా ప్రచేతసః పుత్రస్తద్బ్రహ్మాప్యన్వమన్యత ॥ ౧౦ ॥ అశ్వమేధసహస్రస్య వాజపేయాయుతస్య చ । లభ తే శ్రవణాదేవ ధ్యాయన్నేకశ్శ్లోకమానవః ॥ ౧౧ ॥ ప్రయాగాదీని తీర్థాని గంగాద్యాస్సరితస్తథా । నైమిశా దీన్యరణ్యాని కురుక్షేత్రాదికాన్యపి । గతాని తేన లోకేస్మిన్ యేన రామాయణం శ్రుతమ్ ॥ ౧౨ ॥ హే మభారం కురుక్షేత్రే గ్రస్తే భానౌ ప్రయచ్ఛతి । యశ్చ రామాయణం లోకే శృణోతి సదృశావుభౌ ॥ ౧౩ ॥ సమ్యక్ శ్రద్ధాసమాయుక్తశ్శృణుతే రాఘవీం కథామ్ । సర్వపాపాత్ప్రముచ్యేత విష్ణులోకం సగచ్ఛతి ॥ ౧౪ ॥ ఆదికావ్యమిదం త్వార్షం పురా వాల్మీకినా కృతమ్ । యశ్శృణోతి సదా భక్త్యా సగ చ్ఛేద్వైష్ణవీం తనుమ్ ॥ ౧౫ ॥ పుత్రదారాశ్చ వర్ధంతే సంపదస్సంతతిస్తథా । సత్యమేతద్విదిత్వా తు శ్రోతవ్యం నియతాత్మభిః ॥ ౧౬ ॥ గాయత్ర్యాశ్చ స్వరూపం తద్రామాయణమనుత్తమమ్ ౧౭ । అపుత్రో లభతే పుత్రమధనో లభతే ధనమ్ । సర్వపాపైః ప్రముచ్యేత పాదమప్యస్య యః పఠేత్ ॥ ౧౮ ॥ యః పఠేచ్ఛృణుయాన్నిత్యం చరితం రాఘవస్య హ । భక్త్యా నిష్కల్మషో భూత్వా దీర్ఘమాయుర వాప్నుయాత్ ॥ ౧౯ ॥ చింతయేద్రాఘవం నిత్యం శ్రేయః ప్రాప్తుం య ఇచ్ఛతి । శ్రావయేదిదమాఖ్యానం బ్రాహ్మణేభ్యో దినే దినే ॥ ౨౦ ॥ యస్త్విదం రఘునాథస్య చరితం సకలం పఠేత్ । సోసుక్షయే వి ష్ణులోకం గచ్ఛత్యేవ న సంశయః ॥ ౨౧ ॥ పితా పితామహస్తస్య తథైవ ప్రపితామహః । తత్పితా తత్పి తా చైవ విష్ణుం యాంతి న సంశయః ॥ ౨౨ ॥ చతుర్వర్గప్రదం నిత్యం చరితం రామస్య తు । తస్మాద్యత్న వతా నిత్యం శ్రోతవ్యం పరమం సదా ॥ ౨౩ ॥ శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యః పాదం పదమేవ వా । స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా ॥ ౨౪ ॥ ఏవమేతత్పురావృత్తమాఖ్యానం భద్రమస్తు వః । ప్రవ్యాహరత విస్రబ్ధం బలం విష్ణోః ప్రవర్ధతామ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇత్యార్షే - శ్రీమద్రామాయణే - ఆదికావ్యే - శ్రీమద్వాల్మీకీయే - చతుర్వింశతిసహస్రికాయాం - సంహితాయాం - ఉత్తరశ్రీరామాయణే

ఏకాదశోత్తరశతతమస్సర్గః.

త్వం తస్య వ్యమన్యత - అపి ప్రాధాన్యే - అన్వమన్యత - అంగీకృతవాన్ - సదా పఠతి ఇత్యర్థః - అత్ర యకారో గాయత్ర్యక్షరం - తేన గాయత్రీ వివరణం రామాయణమితి సూచితం ॥ ౨౫ ॥ ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే - శ్రీరామాయణభూషణే - మణిమకుటాఖ్యానే - ఉత్తరశ్రీ

రామాయణవ్యాఖ్యానే ఏకాదశోత్తరశతతమస్సర్గః -

